

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**«Γεω-οικονομικές και γεω-στρατηγικές δυναμικές.
Εφαρμογή στην Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή:
Ο οθωμανισμός και ο κεμαλισμός ως κύριοι εθνικοί ιδεολογικοί άξονες
του τουρκικού κράτους».**

Γεώργιος Χ. Μπάλτος

Επιβλέπων: Ιωάννης Καρκαζής

Χίος 2019

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΚΟΝΕΣ, ΧΑΡΤΕΣ & ΠΙΝΑΚΕΣ	9
Ευχαριστίες	13
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ	15
ΘΕΜΑ	15
Περίληψη	16
Summary	19
ΕΝΟΤΗΤΑ Ι: ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ	24
I.A Προκαταρκτικά στοιχεία της διατριβής	24
1. Γενικά	24
2. Αφετηρία και Προβληματισμοί, Αναγκαιότητα της Εργασίας	25
3. Οριοθέτηση Αντικειμένου Εργασίας	26
4. Τίτλος Διδακτορικής Διατριβής (Σκοπός και επιμέρους Στόχοι της Εργασίας-Ερευνητικά Ερωτήματα)	28
5. Σημαντικότητα του Θέματος - Προσδοκώμενα Αποτελέσματα	30
6. Ο Σχεδιασμός της έρευνας - (Επιστημονικά Πεδία και Γνωστικά Αντικείμενα)	31
6.1 Η γεωπολιτική και γεωοικονομική διάσταση	31
6.2 Η «χθόνια» δύναμη της ισλαμικής πολιτικής παράταξης	33
6.3 Διασύνδεση Επιστημονικών Πεδίων και Σχεδιασμός της Διατριβής	34
7. Μεθοδολογία και Περιορισμοί της Εργασίας	36
7.1 Μεθοδολογικά Ζητήματα	36
7.2 Μεθοδολογική Διεργασία και Υποθέσεις Εργασίας	37
8. Δομή της Εργασίας	38
9. Σύνοψη Ενότητας και Προστιθέμενη Αξία	40
I.B Επιστημολογικό υπόβαθρο και θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων	41
1. Εισαγωγή.....	41
2. Η επικράτηση μιας θεωρίας στις Διεθνείς Σχέσεις είναι πυξίδα για την πορεία της παγκόσμιας ιστορίας	41
3. Το ιστορικό και μεθοδολογικό υπόβαθρο	42
4. Η Κριτική θεωρία και η ανασκευή των παραδοσιακών σχολών διεθνολογίας	45
5. Το τέλος του ψυχρού πολέμου και η άνοδος του Κονστρουκτιβισμού στις θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων	47
6. Από τον «πολιτισμό των συνόρων» στα «σύνορα των πολιτισμών»	49
7. Η επιστροφή σε μια κουλτούρα των συνόρων και οι επακόλουθες εφαρμογές της	54

ΕΝΟΤΗΤΑ ΙΙ: «ΤΟ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ»	59
ΙΙ.Α Η «κλασική» περίοδος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας	59
<i>Βιβλιογραφική επισκόπηση</i>	59
1. Η σύγκρουση Οθωμανών - Σαφαβιδών (1501-1555)	62
2. Ο συγκεντρωτισμός του οθωμανικού κράτους και η περιθωριοποίηση των νομάδων.....	63
3. Ο εμβληματικός Σουλτάνος	65
4. Προσηλυτισμός στο Ισλάμ	66
5. Ένα μίγμα χαρακτήρων και χαρακτηριστικών.....	69
6. Το αυτοκρατορικό πλαίσιο και τα κοσμικά χαρακτηριστικά του	71
ΙΙ.Β Ο οθωμανισμός ως στρατηγικός ιδεολογικός άξονας της οθωμανικής πολιτείας	74
1. Η περιπλοκή οθωμανισμού και Ισλάμ - Κοινωνική διαστρωμάτωση με θρησκευτικά κριτήρια.....	75
1.1 Πολιτικά δικαιώματα	78
1.2 Νομικά δικαιώματα.....	79
1.3 Θρησκευτική ελευθερία.....	79
2. Κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα	79
2.1 Δικαιώματα των γυναικών.....	80
2.2 Το σύστημα των μιλλετίων	81
2.3 Από το σύστημα των Μιλλέτ στην οθωμανική υπηκοότητα.....	81
3. Η οικονομική κρίση προελαύνει.....	81
4. Η διαφθορά στο τιμαριωτικό σύστημα.....	83
5. Παύση των κατακτήσεων.....	83
ΙΙ.Γ Τα λείψια μιας αυτοκρατορίας	85
<i>Βιβλιογραφική επισκόπηση</i>	85
1. Η περίοδος του Τανζιμάτ.....	86
2. Τα πρώτα εκσυγχρονιστικά μέτρα.....	88
3. Κριτική προσέγγιση του Τανζιμάτ	90
4. Οι εξεγέρσεις στη σκιά του Τανζιμάτ.....	91
5. Στοιχεία οθωμανικής εξωτερικής πολιτικής	93
ΙΙ.Δ Νεότουρκοι και νεο-οθωμανοί	96
<i>Βιβλιογραφική επισκόπηση</i>	96
1. Συνέχεια των φορολογικών εξεγέρσεων, έως το 1908.....	99

2.	Οι νεο-οθωμανοί του 19 ^{ου} αιώνα ως πρόδρομοι των νεότουρκων	99
3.	Η Επιτροπή της Ένωσης και της Προόδου (CUP)	101
ΕΝΟΤΗΤΑ III: «ΤΟ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ»		105
III.A	Τα κεμαλικά χρονικά	105
<i>Βιβλιογραφική επισκόπηση</i>		<i>105</i>
1.	Ο κεμαλισμός ως εθνική ιδεολογία των Τούρκων κατά την τελευταία εκατονταετία.	110
2.	Ο Ζίγια Γκιοκάλπ και η κρατική «εκκοσμίκευση»	111
3.	Μονοκομματική περίοδος	113
4.	Το χάσμα μεταξύ του ελιτίστικου κέντρου και της λαϊκής περιφέρειας. Η επικράτηση του πρώτου.	116
5.	Εκμοντερνισμός και εκδυτικισμός	120
6.	Πολυκομματική περίοδος	120
7.	Η Τουρκία της περιόδου 1950-1960.	122
Ο δρόμος προς το πρώτο στρατιωτικό πραξικόπημα		123
8.	Η Τουρκία της περιόδου 1960-2000	125
9.	<i>Ανατομία των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων-Δοκίμιο για τη διαχρονική εμπλοκή τους στην άσκηση πολιτικής</i> 129	
9.1	<i>Ο στρατός από το 1923 έως το 1950</i>	<i>131</i>
9.2	<i>Ο στρατός εγγυάται</i>	<i>132</i>
10.	<i>Ένας λαός, ένα έθνος, ένα κράτος. Δοκίμιο για τη διαχρονική προπαγάνδα και το συλλογικό φαντασιακό στην άσκηση πολιτικής.....</i>	<i>134</i>
10.1	<i>Οι κοινωνικο-πολιτικές προεκτάσεις του κεμαλισμού</i>	<i>136</i>
10.2	<i>Τα ιδανικά ενός πολίτη στην Τουρκική Δημοκρατία</i>	<i>137</i>
III.B	Θρησκεία και πολιτική διακυβέρνηση	138
1.	Η θρησκεία ως παράγοντας κοινωνικής σταθερότητας.....	138
2.	Θρησκευτική σύνθεση.....	142
3.	Η θρησκεία ως υλικό συγκόλλησης.....	143
4.	Εθνολογική σύνθεση	146
5.	Πηγές κοινωνικοπολιτικής αστάθειας με αφετηρία φυλετικές, εθνοτικές και θρησκευτικές διαφορές	147
6.	Συμπεράσματα για την Τουρκία ως μελέτη περίπτωσης	149
7.	Σύγκριση Τουρκίας-Ισραήλ-Ιράν.....	150
ΕΝΟΤΗΤΑ IV: «Η ΝΕΑ ΙΣΛΑΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΑΞΗ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ»		154
IV.A	Θεσμικές ανακατατάξεις με επίκεντρο τη νέα ισλαμική πολιτική τάξη πραγμάτων	154
<i>Βιβλιογραφική επισκόπηση</i>		<i>154</i>

1.	Ο ιστορικός κύκλος των 100 ετών.....	156
2.	Κέντρα βάρους για λήψη αποφάσεων.....	157
3.	Σύνθεση οθωμανισμού και κεμαλισμού αλλά και μετατόπιση θεσμικών κέντρων βάρους	157
4.	Διπλωματικά κέντρα βάρους. Διπλωματική εξωστρέφεια και ενεργή ανάμειξη στα δρώμενα της Μέσης Ανατολής και της Ανατολικής Μεσογείου.....	159
4.1	Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και η Τουρκία.....	160
4.2	Τουρκική Στρατηγική στα Βαλκάνια-Σχέσεις με τις Βαλκανικές Χώρες.	161
4.3	Τουρκική Στρατηγική στη Μέση Ανατολή - Σχέσεις με τις Αραβικές Χώρες.....	163
4.4	Σχέσεις με τις Καυκάσιες και τις Υπερκαυκάσιες Χώρες.	165
4.5	Σχέσεις με τη Ρωσία.....	169
4.6	Σχέσεις με την Ευρωπαϊκή Ένωση.....	170
4.7	Σχέσεις με τις ΗΠΑ	172
4.8	Οι παρακαταθήκες του Μεντερές στην τουρκική εξωτερική πολιτική - Είναι ο Ερντογάν ένας άλλος Μεντερές (Yackley, 2014);	175
4.9	Η Τουρκία και η Συριακή κρίση	176
5.	Στρατιωτικά κέντρα βάρους.....	179
	Οι υποθέσεις «Εργκένεκον» και «Βαριοπούλα» υπό το πρίσμα της σύγκρουσης κεμαλισμού και νέο-οθωμανισμού. .	179
6.	Οικονομικά κέντρα βάρους.....	182
6.1	Η πτωτική πορεία της Τουρκικής οικονομίας.	183
6.2	Το μακροοικονομικό ιδεολογικό πλαίσιο της τουρκικής οικονομίας.	183
6.3	Ισλάμ και οικονομία.....	184
6.4	Η νέα επιχειρηματική τάξη των “anatolian tigers”.....	186
6.5	Η υπέρβαση της διεθνούς κρίσης 2008-2009.....	187
6.6	Παράδειγμα ανάπτυξης, η τουρκική αυτοκινητοβιομηχανία.....	188
6.7	Παράδειγμα ανάπτυξης, η τουρκική ναυτιλιακή και ναυπηγική βιομηχανία	188
6.8	Τουρκικές εξαγωγές-Η στροφή προς ανατολάς.....	203
6.9	Το σύγχρονο ενεργειακό προφίλ της Τουρκίας	204
6.10	Οι τουρκικές διαρθρωτικές αλλαγές	205
6.11	Το ισλαμικό κεφάλαιο.....	207
6.12	Γενική αξιολόγηση της οικονομικής προοπτικής-Swot Analysis.....	208
6.13	Υποψήφια περιφερειακή δύναμη με αξιώσεις	209
6.14	Εκτιμήσεις και Συμπεράσματα	213

ΕΝΟΤΗΤΑ V: ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΜΕΤΑΒΟΛΩΝ	217
V.A Θεσμικές ανακατατάξεις με επίκεντρο τη νέα ισλαμική πολιτική τάξη πραγμάτων.....	217
2. Η χαρτογράφηση των εκλογικών αποτελεσμάτων.....	221
3. Στατιστική Ανάλυση κοινωνικο-οικονομικών μεταβολών ένεκα πολιτικών αλλαγών.....	224
3.1 Εκλογικά αποτελέσματα ανά περιφέρεια & Μεταβολές στις Εγγραφές Φοιτητών.....	225
3.2 Εκλογικά αποτελέσματα ανά περιφέρεια & Ανάπτυξη Οδικού Δικτύου.....	228
3.3 Εκλογικά αποτελέσματα ανά περιφέρεια & Ποσοτικές Μεταβολές στην Έκταση των Καλλιεργειών.....	236
3.4 Εκλογικά αποτελέσματα ανά περιφέρεια & Παραγωγή Ηλεκτρικής Ενέργειας.....	244
3.5 Εκλογικά αποτελέσματα ανά περιφέρεια & Αφίξεις Επιβατών σε Αερολιμένες.....	250
4. Χαρτογράφηση κοινωνικο-οικονομικών μεταβολών με Γεωγραφικό Σύστημα Πληροφοριών.....	257
4.1 Χαρτογράφηση μεταβολών στις Εγγραφές Φοιτητών ένεκα πολιτικών αλλαγών.....	258
4.2 Χαρτογράφηση μεταβολών στο Μήκος του Οδικού Δικτύου ένεκα πολιτικών αλλαγών.....	262
ΕΝΟΤΗΤΑ V: «ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΜΕΤΑΒΟΛΩΝ»	266
V.B Στρατηγική ανάλυση του οδικού/μεταφορικού δικτύου της Τουρκίας.....	266
1. ΠΕΔΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΟΔΙΚΟΥ/ΜΕΤΑΦΟΡΙΚΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ.....	266
Η μελέτη αναπτύσσεται σε τρία πεδία εργασίας:.....	266
2. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΟΔΙΚΟΥ/ΜΕΤΑΦΟΡΙΚΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ.....	267
3. ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΥΠΟ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΡΙΣΗΣ.....	269
3.1 Διαδρομές εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης.....	271
3.2 Κόμβοι υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης.....	272
3.3 Οι «πύλες κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης».....	274
3.4 Ανάλυση κινδύνου (risk analysis) με βάση τους άξονες κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης.....	275
3.5 Ανάλυση κινδύνου (risk analysis) με βάση τους κόμβους κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης.....	276
ΕΝΟΤΗΤΑ VI: «Η ΝΕΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΑΞΗ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ»	280
VI.A Η Τουρκία ως παράδειγμα/αντι-παράδειγμα πολιτικού εκσυγχρονισμού.....	280
1. Οι περιοδικές εμφανίσεις του απολυταρχισμού στην Τουρκία.....	280
2. Η ιστορία του απολυταρχισμού στην Τουρκία.....	281
3. Το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης.....	285
4. Χαρακτηριστικά απολυταρχισμού.....	288
5. Απολυταρχικές τάσεις κράτους μετά από την ανεξαρτητοποίηση-Η κεμαλική εκδοχή.....	290
6. Απολυταρχικές τάσεις κράτους μετά από την επιστροφή του στη δημοκρατία-Η νεο-οθωμανική εκδοχή.....	291

7.	Διαγνωστικά απολυταρχισμού για την Τουρκία	295
8.	Χρονοδιάγραμμα Συνταγμάτων της Τουρκίας.....	297
VI.B	Ο ρόλος της ηγετικής προσωπικότητας στην Τουρκία και στη Μέση Ανατολή	299
1.	Στο δρόμο που χάραξε ο Τ. Οζάλ	299
2.	Βιογραφικά στοιχεία για τον Ρ.Τ. Ερντογάν	300
3.	Στοιχεία της προσωπικότητας του Ρ.Τ. Ερντογάν	301
4.	Η θρησκευτική σφραγίδα	303
5.	Η πρώιμη μετριοπαθής διακυβέρνηση	304
6.	Απέναντι στο ρεπουμπλικανικό κατεστημένο	304
7.	Ο δρόμος προς τη μονοκρατορία	305
8.	Η εσωτερική αντιπολίτευση.....	307
9.	Ο Ρ.Τ. Ερντογάν αντικατοπτρίζει τον μέσο Τούρκο	308
10.	Αναβαθμισμένες προεδρικές φιλοδοξίες	309
11.	Ο Ρ.Τ. Ερντογάν ως συνεχιστής του έργου του Οζάλ.....	311
12.	Ο ρόλος του Φ. Γκιουλέν ως πνευματικού ηγέτη με απήχηση τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό της Τουρκίας.....	312
	«ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΚΡΟΠΡΟΘΕΣΜΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ»	316
	ΕΝΟΤΗΤΑ VII: «ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΚΡΟΠΡΟΘΕΣΜΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ»	317
VII.A	Η μετατόπιση του γεωστρατηγικού και του γεωπολιτισμικού άξονα της Τουρκίας.....	317
	<i>Βιβλιογραφική επισκόπηση</i>	317
1.	Ανακεφαλαίωση για το όραμα της Τουρκίας σχετικά με τη θέση της στο σύγχρονο κόσμο. Διαφορές κεμαλιστών και νεο-οθωμανών.	319
2.	Το περιεχόμενο της τουρκικής εθνικής συνείδησης και το προφίλ του Τούρκου πολίτη σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.....	320
2.1	Το επιχειρησιακό δόγμα των ένοπλων δυνάμεων και πώς αυτό εξυπηρετείται από στρατιωτικούς εξοπλισμούς και υποδομές;	321
2.2	Τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης τουρκικής διπλωματίας	321
2.3	Η φυλετική ταυτότητα των Τούρκων.....	322
2.4	Το συνεκτικό στοιχείο της τουρκικής πολιτείας.....	322
2.5	Η μετατόπιση των βαρύκεντρων κοινωνικοοικονομικής εξέλιξης.	323
VII.B	Ένα θεωρητικό μοντέλο ανάδειξης μιας νέας περιφερειακής δύναμης	325
	Ο φιλόδοξος τοποτηρητής. Ήτοι, η χάραξη της τουρκικής γεωπολιτικής ως προϊόν ηγετικής φιλοδοξίας και πρόκληση έναντι παραδοσιακών μεθόδων διαχείρισης κινδύνου και μέτρησης ισχύος.....	325

1.	Γνώση και διαχείριση κινδύνου	326
2.	Το θυμικό και το λογικό της ηγεσίας	327
3.	Η συγκέντρωση ισχύος από την ισλαμική πολιτική παράταξη	329
4.	Η ισχύς ως μετρήσιμο μέγεθος	329
5.	Επίλογος και αντίκτυπος σε μελλοντικές πολιτικές	333
	Τα βήματα ανάδειξης μιας περιφερειακής δύναμης	333
	1ο κριτήριο: Ενεργειακή επάρκεια και οικονομική μεγέθυνση	334
	2ο κριτήριο: Στρατηγικοί εξοπλισμοί-Αμυντική βιομηχανία.....	336
	3ο κριτήριο: Ηγεμονική μυθολογία	337
	4ο κριτήριο: Ηγεσία με σχετική βούληση και μεθοδολογία	338
	5ο κριτήριο: Γεωπολιτικά κρίσιμη θέση	339
	6ο κριτήριο: Ευνοϊκή διεθνής συγκυρία	339
	7ο κριτήριο: Πολυσχιδής και εξωστρεφής διπλωματία.....	340
	8ο κριτήριο: Εσωτερική συνοχή	341
6.	Ανάλυση ρίσκου	342
7.	Ανάλυση δυνατοτήτων και αδυναμιών	343
VII.Γ	Συμπεράσματα και ο αντίκτυπος για τα ελληνικά συμφέροντα.....	347
1.	Αποτελέσματα της μεθοδολογικής διεργασίας	347
2.	Το αφήγημα της περιφερειακής δύναμης	348
3.	Η μετατόπιση του γεωπολιτικού άξονα	349
4.	Ο στρατηγικός ορίζοντας: Απειλή και Αποτροπή	351
5.	Προτάσεις για συνέχιση της έρευνας	353
5.1	Οι υπερ-εξοπλισμοί της Τουρκίας	353
5.2	Μεταξύ Αποτροπής και Κατευνασμού	355
5.3	Διεθνοποίηση αντί διμερών διαπραγματεύσεων	356
5.4	Οικονομική κρίση στην Ελλάδα και Οικονομικός Πόλεμος στην Τουρκία	358
5.5.	Η στρατηγική και το στρατήγημα της «Γαλάζιας Πατρίδας»	359
	Ακρωνύμια και συντομογραφίες	363
	Βιβλιογραφία	364

EΙΚΟΝΕΣ, ΧΑΡΤΕΣ & ΠΙΝΑΚΕΣ

Σχήμα 1. Απεικόνιση του θεωρητικού πλαισίου των Διεθνών Σχέσεων με αντιστοίχιση θεωριών και κύριων εκφραστών τους (J. Snyder, 2004).	46
Σχήμα 2. Ο κονστρουκτιβισμός προστέθηκε ως νέος πυλώνας και έθεσε σημαντικές προκλήσεις στο οικοδόμημα των παραδοσιακών και ορθολογικών θεωριών των Διεθνών Σχέσεων που επικρατούσε ως το τέλος του ψυχρού πολέμου (Stephen M. Walt, 1998).....	53
Σχήμα 3. Ο ορισμός του Βαγιαζήτ Β΄ ως Σουλτάνου (1494) (Salakides, 1995).	61
Σχήμα 4. Η γενεαλογία των Σουλτάνων διαδόχων του Οσμάν. Η αναφορά στην περίοδο interregnum σχετίζεται με τη διαμάχη για την εξουσία ανάμεσα στους δύο γιους του Βαγιαζήτ Α΄ (G. Goodwin, 2013).	66
Σχήμα 5. Στολές Οθωμανών αξιωματικών (Ortayli, 2014)	84
Σχήμα 6. Για το ανατολικό ζήτημα. "LE PERROQUET" (Φλωρεντία, 1893), έργο του Αύγουστου Γκρόσι.	94
Σχήμα 7. «Ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ καθισμένος στα «τρόπαια» της βασιλείας του». Γερμανική γελοιογραφία του 1909 (Κουζέλη, 2012).	98
Σχήμα 8. Σύγκριση δύο πρωτοσέλιδων της εφημερίδας Yeni Gazete, ενός του 1911 και άλλου του 1918. Το δεύτερο είναι προφανώς πιο πλούσιο κι ελκυστικό, αλλά η γραμματοσειρά είναι ακόμη βέβαια η αραβική (Baykal, 2019).	103
Σχήμα 9. Η λαϊκή διαπαιδαγώγηση μέσω του Καραγκιόζη επιχειρούσε να καλλιεργήσει κοινή εθνική συνείδηση (G. Brockett, 2011).	117
Σχήμα 10. Στρατιωτικές παρεμβάσεις στη διάρκεια ενός περίπου αιώνα ζωής του Τουρκικού κράτους (Zanotti, 2016). ...	134
Σχήμα 11. Ο οθωμανισμός προσεταιρίζεται τη δυναμική τόσο του πανισλαμισμού όσο και του τουρκικού εθνικισμού. ..	145
Σχήμα 12. Αύξηση του αριθμού των Τουρκικών ναυπηγείων σε λειτουργία. Πηγή: Turkish Chamber of Shipping, 2017 Maritime Sector report, Istanbul 2018.	194
Σχήμα 13. Η Τουρκία καταλαμβάνει τη 10η θέση παγκοσμίως όσον αφορά τις παραγγελίες για μονάδες πλοίων προς ναυπήγηση. Στον πίνακα που αμέσως προηγείται καταφάνεται, ωστόσο, η πολύ χαμηλή συγκριτικά γραμμή εκκίνησης κατά τη δεκαετία του 1980. Πηγή: Turkish Chamber of Shipping, 2017 Maritime Sector report, Istanbul 2018.	194
Σχήμα 14. Ποσοστιαία απεικόνιση της μεταβολής του ΑΕγχΠ της Τουρκίας μεταξύ 2000 και 2010. Πηγή: OECD, The Shipbuilding Industry in Turkey, 2011.	195
Σχήμα 15. Το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν της Τουρκίας για τη 10ετία 2000-2010. Πηγή: OECD, The Shipbuilding Industry in Turkey, 2011.	195
Σχήμα 16. Ποσοστά ναυπηγήσεων ανά έτος και ανά κατηγορία εμπορικών πλοίων.	197
Σχήμα 17. Δείκτης διαφοροποίησης του τουρκικού ναυπηγικού τομέα βάσει κατηγοριών εμπορικών πλοίων.	198
Σχήμα 18. Ο αντίκτυπος της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης εκφράστηκε άμεσα σε δραστικό περιορισμό των ξένων επενδύσεων. Πηγή: OECD, The Shipbuilding Industry in Turkey, 2011.	199
Σχήμα 19. Η οικονομική κάμψη του 2008 αντιμετωπίστηκε ως ένα βαθμό από τη συντήρηση της εγχώριας ζήτησης, σε αντίθεση με την κάθετη πτώση των παραγγελιών από το εξωτερικό. Πηγή: OECD, The Shipbuilding Industry in Turkey, 2011.	200
Σχήμα 20. Είναι χαρακτηριστικά εμφανής στο παραπάνω γράφημα η κάμψη στον αριθμό των παραδόσεων πλοίων από τα τουρκικά ναυπηγεία μετά το 2008. Πηγή: Turkish Chamber of Shipping, 2017 Maritime Sector report, Istanbul 2018.	200
Σχήμα 21. Οι πρόσφατες εξελίξεις στις εξαγωγές της τουρκικής ναυπηγικής βιομηχανίας, όπου η κατάσταση εμφανίζεται σχετικά σταθεροποιημένη. Πηγή: Turkish Chamber of Shipping, 2017 Maritime Sector report, Istanbul 2018.	200

Σχήμα 22. Τα ερευνητικά και συντονιστικά κέντρα της αμυντικής βιομηχανίας σε μια επιτυχή συνεργασία των διαπλεκόμενων κρατικών και ιδιωτικών φορέων (Demir, Caymaz, and Erenel 2016).....	202
Σχήμα 23. Η εκρηκτική ανάπτυξη στην παραγωγική δυναμικότητα των Τουρκικών ναυπηγείων. Πηγή: Turkish Chamber of Shipping, 2017 Maritime Sector report, Istanbul 2018.	203
Σχήμα 24. Το παράδοξο της έκφρασης φιλελεύθερων πολιτικών από συντηρητικές δυνάμεις.	207
Σχήμα 25. Οι μεταβολές ενός παράγοντα ανά έτος και περιφέρεια αντικατοπτρίζουν τις αλλαγές στα πολιτικά καθεστάτα για τα αντίστοιχα χωροχρονικά πολιτικά δεδομένα.....	217
Σχήμα 26. Γραφήματα που δείχνουν το μήκος του οδικού δικτύου των διαφόρων περιοχών ξεχωριστά για κάθε έτος καταγραφής.	232
Σχήμα 27. Οι τιμές του μήκους οδικού δικτύου βάσει του μοντέλου για τα μελετώμενα έτη και για τα δυο πολιτικά καθεστάτα.	234
Σχήμα 28. Διάμεσες τιμές μήκους οδικού δικτύου.....	234
Σχήμα 29. Γραφήματα που δείχνουν τα εκτάρια καλλιεργήσιμης γης των διαφόρων περιοχών ξεχωριστά για κάθε έτος καταγραφής.	240
Σχήμα 30. Οι τιμές των εκταρίων καλλιεργήσιμης γης βάσει του μοντέλου για τα μελετώμενα έτη και για τα δυο καθεστάτα.	242
Σχήμα 31. Διάμεσες τιμές συνολικών εκταρίων.....	242
Σχήμα 32. Γραφήματα που δείχνουν τη συνολική παραγωγή ενέργειας των διαφόρων περιοχών ξεχωριστά για κάθε έτος καταγραφής.	247
Σχήμα 33. Οι τιμές για την παραγωγή ενέργειας βάσει του μοντέλου για τα μελετώμενα έτη και για τα δυο καθεστάτα.....	249
Σχήμα 34. Στα ανωτέρω γραφήματα δίδονται οι αφίξεις στα αεροδρόμια των διαφόρων περιοχών ξεχωριστά για κάθε έτος καταγραφής.....	254
Σχήμα 35. Η διεθνής κοινότητα ανησυχεί για τις διώξεις αντιφρονούντων.....	296
Σχήμα 36. Το ατομικό/ηγετικό στοιχείο προβάλλεται στο εσωτερικό και στο εξωτερικό του κράτους μέσα από τη διαπλοκή του με τις διαδικασίες γνώσης και διαχείρισης κινδύνου αλλά και τη μέτρηση ισχύος.....	326
Σχήμα 37. Η εξίσωση ισχύος είναι ένα πλέγμα αλληλεπιδράσεων, δυναμικά μεταβαλλόμενο σε πολλές διαστάσεις.....	330
Σχήμα 38. The 3d power equation is a system of interactions dynamically changing over multiple dimensions.....	332
Σχήμα 39. Τα βήματα ανάδειξης μιας περιφερειακής δύναμης. Σύγκριση σε διαφορετικά χρονικά σημεία ελέγχου.	334
Σχήμα 40. Η Τουρκία περί την τελευταία 20ετία σταθερά μετακινείται από τα χρωματικά άτονα στο χρωματικά εντονότερο τεταρτημόριο υψηλού ρίσκου.	342
Σχήμα 41. Κατά τη διακυβέρνηση από το AKP στη διάρκεια της περιόδου 2002-2012, εκτιμάται ότι η Τουρκία εκπλήρωσε τα υπό συζήτηση κριτήρια ανάπτυξης περιφερειακής ισχύος σε υψηλό βαθμό (Baltos et al., 2017).	344
Σχήμα 42. Κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης από το AKP από το 2012 έως το 2017, διαπιστώνεται κόπωση της πολυ-επίπεδης διπλωματίας, πληθώρα δυσκολιών και δοκιμασιών για την άλλοτε ακατάσχετη ηγεμονική μυθολογία (Baltos et al., 2017).	346
Σχήμα 43. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης δυνατοτήτων και αδυναμιών είναι δυνατό να αποτυπωθούν συνδυαστικά σε μοντέλο 8 διαστάσεων, το οποίο χαρακτηριστικά δείχνει πώς η «επιφάνεια» ισχύος της Τουρκίας ως υποψήφιας για περιφερειακή δύναμη χώρας έχει μειωθεί μεταξύ 2008 και 2018.	349
Σχήμα 44. Στα γραφήματα αποτυπώνεται η αύξηση στην ποσότητα και την ποιότητα των παραβάσεων και παραβιάσεων του ελληνικού εθνικού εναέριου χώρου από τουρκικά μαχητικά αεροσκάφη κατά την τελευταία δεκαετία και ιδιαίτερα	

μετά το 2015, όταν το ΑΚΡ πραγματοποίησε πολύπλευρες συμμαχίες με το εθνικιστικό κόμμα ΜΗΡ. Πηγή στατιστικών στοιχείων: Ελληνικό ΥΠΕΘΑ.	355
Σχήμα 45. Η Ελλάδα έχει υψηλότερο βαθμό στην Αποφυγή Αβεβαιότητας, ήτοι 100, που σημαίνει, σύμφωνα με το ερευνητικό κέντρο Hofstede Insights, ότι ως έθνος οι σύγχρονοι Έλληνες δυσφορούν απέναντι σε διφορούμενες καταστάσεις, δηλαδή ενδεχόμενα υπερτιμούν τη σταθερότητα και την ευδαιμονία (HofstedeInsights, 2019).	356
Σχήμα 46. Ο χάρτης στην αριστερή πλευρά απεικονίζει μια κυριολεκτική ερμηνεία του Διεθνούς Δικαίου της Θάλασσας, προφανώς υιοθετείται από την Ελλάδα, καθώς αναγνωρίζει την υφαλοκρηπίδα του Καστελόριζου και την προοπτική της ελληνικής ΑΟΖ να συνορεύσει με την κυπριακή και την αιγυπτιακή, ενώ επίσημα πλέον οι Τούρκοι παντοιοτρόπως προπαγανδίζουν τον χάρτη στα δεξιά όπου καρπώνονται ελληνικά αλλά και κυπριακά, διά του ψευδοκράτους “TRNC”, κυριαρχικά δικαιώματα (Maritimeaffairs, 2019; Κωστίδης, 2019).	357
Σχήμα 47. Η απόκτηση και ενεργοποίηση του εικονιζόμενου Τουρκικού γεωτρύπανου Fatih («Πορθητής») αποτελεί την επόμενη πρόκληση προς όλες τις εμπλεκόμενες δυνάμεις, καθώς η πρόσφατη παράνομη είσοδος του στην Κυπριακή ΑΟΖ γρήγορα προσλαμβάνει στοιχεία κλιμακούμενης κρίσης (TheMaritimeExecutive, 2019).	358
Σχήμα 48. Η κατάρρευση της Τουρκικής λίρας αποτελεί μια διαρκή απειλή για τα φιλόδοξα σχέδια του Τούρκου Προέδρου (XECurrencyCharts, 2019).	359
Σχήμα 49. Ο χάρτης στην αριστερή πλευρά θα μπορούσε να αποτελεί ένα από τα πολλά προπαγανδιστικά και κατά κάποιον τρόπο ανυπόληπτα υπερ-εθνικιστικά εργαλεία του παρελθόντος, αλλά στην προκειμένη περίπτωση ανησυχεί ότι έχει καταστεί επίσημη πολιτική στο ανώτατο επίπεδο της τουρκικής ηγεσίας.	360
Χάρτης 1. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία του 17 ^{ου} αιώνα. Πηγή: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού.	74
Χάρτης 2. Η τουρκική πολιτική απέναντι στον Καύκασο αρχικά υπήρξε παρεμβατική και φιλόδοξη. Η επιθυμία της Άγκυρας την περίοδο 1991-1993 ήταν να αντικαταστήσει τη Ρωσία ως κυρίαρχη περιφερειακή δύναμη.	166
Χάρτης 3. Αμερικανική και Νατοϊκή παρουσία στην Τουρκία (Zanotti, 2016).	173
Χάρτης 4. Η γεωγραφική κατανομή των τουρκικών ναυπηγείων όπως διαμορφώθηκε στην κύρια περίοδο ακμής τους κατά τις πρώτες κυβερνήσεις του ΑΚΡ. Μετά τον κορεσμό στην περιοχή της Κωνσταντινούπολης σημειώθηκαν τάσεις ευρείας γεωγραφικής διασποράς. Πηγή: OECD, The Shipbuilding Industry in Turkey, 2011.	196
Χάρτης 5. Κοινοβουλευτικά αποτελέσματα 1995-2011.	223
Χάρτης 6. Ελκυστικότητα Μεταφορικών Αξόνων (Karkazis, 2012)	270
Χάρτης 7. Σύστημα ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ. Υψηλού κινδύνου άξονες υπό συνθήκες κρίσης (Karkazis, 2012).	276
Χάρτης 8. Υψηλού κινδύνου κόμβοι κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης (Karkazis, 2012).	277
Χάρτης 9. Ο φιλόδοξος ενεργειακός σχεδιασμός της Τουρκίας βασίστηκε σε ένα πολύπλοκο αλλά κατά βάση διαμετακομιστικό δίκτυο αγωγών (I. Vidakis & Baltos, 2015).	336
Πίνακας 1. Παραχωρητήριο προς τη Γαλλία, του 1569, και τη Βενετία, του 1540, για λιμενικές και εμπορικές διευκολύνσεις (du Rausas, 1902).	189
Πίνακας 2. Σύνολα Τουρκικής ιδιοκτησίας πλοίων ανά έτος και αναλογία εγγραφής με εθνική ή άλλη σημαία (υπερβαίνοντα 100 Gross Tonnage, GT). Πηγή: Turkish Chamber of Shipping, 2017 Maritime Sector report, Istanbul 2018.	190
Πίνακας 3. Κατά το 2017 η Τουρκία καταλαμβάνει την 15η θέση παγκοσμίως, έναντι της 1ης Ελληνικής θέσης, σε σύνολα ιδιόκτητων πλοίων, με εθνική ή μη σημαία (υπέρ των 1000 GT). Πηγή: Turkish Chamber of Shipping, 2017 Maritime Sector report, Istanbul 2018.	191

Πίνακας 4. Καμπή στις ιδιωτικές επενδύσεις για ναυπηγικά έργα μετά το 1992. Πηγή: Turkish Chamber of Shipping, 1992 Maritime Sector report, Istanbul 1993.	192
Πίνακας 5. Η χαμηλή κατάταξη του Τουρκικού ναυπηγικού τομέα κατά τη δεκαετία του 1980. Πηγή: Turkish Chamber of Shipping, 1988 Maritime Sector report, Istanbul 1989.	193
Πίνακας 6. Η αριθμητική κατανομή των Τουρκικών ναυπηγείων ανά περιοχή ναυπηγικής δραστηριότητας. Πηγή: OECD, The Shipbuilding Industry in Turkey, 2011.	196
Πίνακας 7. Πυρηνικοί αντιδραστήρες υπό κατασκευή ανά τον κόσμο εντός του 2018 (Schneider & Froggatt, 2019).	205
Πίνακας 8. Τουρκία - Territorial Units: Περιφέρειες - EUROSTAT NUT2.....	221
Πίνακας 9. Καταγραφή του μήκους του οδικού δικτύου ανά περιοχή όπως προκύπτει από τα έτη 1995 έως 2012 ανάλογα με το πολιτικό καθεστώς (κεμαλικό/ισλαμικό).....	229
Πίνακας 10. Περιγραφικά στατιστικά μέτρα για το μήκος του οδικού δικτύου στη διάρκεια των 18 ετών ξεχωριστά για “Ισλαμική κυβέρνηση” και “Κεμαλική κυβέρνηση”	233
Πίνακας 11. Τα εκλογικά αποτελέσματα και η αλληλεπίδραση εκλογικών αποτελεσμάτων και χρόνου.	233
Πίνακας 12. Καταγραφή των εκταρίων καλλιεργήσιμης γης ανά περιοχή όπως προκύπτει για τα έτη 1995 έως 2012.	236
Πίνακας 13. Καταγραφή των εκταρίων καλλιεργήσιμης γης ανά περιοχή όπως προκύπτει από τα έτη 1995 έως 2012, ανάλογα με το πολιτικό καθεστώς (κεμαλικό/ισλαμικό).....	237
Πίνακας 14. Περιγραφικά στατιστικά μέτρα για εκτάρια στη διάρκεια των 18 ετών ξεχωριστά για “Ισλαμική κυβέρνηση” και “Κεμαλική κυβέρνηση”.....	241
Πίνακας 15. Η αλληλεπίδραση εκλογικών αποτελεσμάτων και χρόνου.	241
Πίνακας 16. Τα εκλογικά αποτελέσματα και την αλληλεπίδραση εκλογικών αποτελεσμάτων και χρόνου.	243
Πίνακας 17. Καταγραφή της συνολικής παραγωγής ενέργειας ανά περιοχή όπως προκύπτει από τα έτη 1995 έως 2005.	244
Πίνακας 18. Συνολική παραγωγή ενέργειας ανά περιοχή.	245
Πίνακας 19. Οι περιγραφικές στατιστικές μετρήσεις για τη συνολική παραγωγή ενέργειας στη διάρκεια των 11 ετών ξεχωριστά για “Ισλαμική κυβέρνηση” και “Κεμαλική κυβέρνηση”.	248
Πίνακας 20. Αποτελέσματα για εξαρτημένη μεταβλητή την ενέργεια και ανεξάρτητες μεταβλητές το χρόνο, τις εκλογές και την αλληλεπίδραση πολιτικού καθεστώτος και χρόνου.	248
Πίνακας 21. Ο αριθμός αφίξεων ανά περιοχή όπως προκύπτει από τα έτη 1995 έως 2012.	250
Πίνακας 22. Ο αριθμός αφίξεων ανά περιοχή όπως προκύπτει από τα έτη 1995 έως 2012, ανάλογα με το πολιτικό καθεστώς (κεμαλικό/ισλαμικό).....	251
Πίνακας 23. Ο αριθμός αφίξεων ανά έτος καταγραφής, ανάλογα με το πολιτικό καθεστώς (κεμαλικό/ισλαμικό).	255
Πίνακας 24. Αποτελέσματα για εξαρτημένη μεταβλητή τον αριθμό αφίξεων και ανεξάρτητες μεταβλητές το χρόνο, το πολιτικό καθεστώς (κεμαλικό/ισλαμικό) και την αλληλεπίδραση εκλογών και χρόνου.	255
Πίνακας 25. Μερικές από τις αλλαγές στο πλαίσιο της Συνταγματικής αναθεώρησης που καθιέρωσε προεδρικές υπρεξουσίες μετά το δημοψήφισμα του 2017 (ΥΠ.ΕΣ.ΚΥΠΡΟΥ, 2018).	299
Πίνακας 26. Τα Ισλαμικά κόμματα της Τουρκίας.	301
Πίνακας 27. Στα ενδεικτικά περιεχόμενα του πίνακα είναι προφανής η πολυμέτωπη έκθεση της σύγχρονης Τουρκίας σε πολλαπλούς, ριζοσπαστικούς και καταλυτικούς κινδύνους.	327
Πίνακας 28. Κρίσιμα πλεονεκτήματα & μειονεκτήματα ισχύος για το δίπολο κεμαλική-ερντογανική Τουρκία σε συνάρτηση με τις ελληνοτουρκικές σχέσεις.	352

Ευχαριστίες

Ετούτη η διαδρομή έρευνας, σκέψης και γνώσης ξεκίνησε με ενθουσιασμό, συνέχισε και ολοκληρώθηκε με αρτιότητα και αφοσίωση, έχοντας αφιερώσει την πρότασή μας για εκπόνηση Διδακτορικής Διατριβής στο Τμήμα Ναυτιλίας και Επιχειρηματικών Υπηρεσιών, της Σχολής Επιστημών της Διοίκησης, του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Επιλέχθηκε ένας ακαδημαϊκός τομέας σπουδής ο οποίος παρουσίαζε και παρουσιάζει αυξημένη δυναμική και ιδιαίτερο εθνικό ενδιαφέρον για τη χώρα μας, την ειρήνη και την ασφάλειά της στο πλαίσιο της δύσκολης γεωπολιτικά και γεωοικονομικά γειτονίας της. Από τότε τα γεγονότα και οι εξελίξεις επιβεβαίωσαν τις αρχικές προσδοκίες. Η έρευνα πρόσθεσε αξία, καθώς φώτισε γνωστικές περιοχές με πρωτότυπο τρόπο, ερμηνεύοντας τα γεγονότα και την τροπή τους, διατηρώντας ζωννό το ενδιαφέρον μέσα από έναν ευρύ και βαθύ ορίζοντα ανάλυσης.

Πέρα από την απαιτούμενη επίμονη και συστηματική προσπάθεια από τον υποψήφιο διδάκτορα, ο οποίος κοπιάζει για να φέρει εις πέρας το έργο το οποίο ανέλαβε, είναι σημαντική η συνδρομή και η επικουρία άλλων προσώπων, τα οποία με ποικίλους τρόπους υποστηρίζουν, βοηθούν, ενδυναμώνουν και ενθαρρύνουν προς την επιτυχή ολοκλήρωση του έργου. Το ταξίδι ήταν μακρύ και γεμάτο εμπόδια, αλλά αισίως φθάσαμε στην Ιθάκη μας, πάμπλουτοι από γνώσεις, βιώματα και εμπειρίες, έχοντας περατώσει το πρόγραμμα και τη διατριβή μας στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου, τρέφοντας ειλικρινή ευγνωμοσύνη και σεβασμό για όσους συνοδοιπόρησαν και μοιράστηκαν απλόχερα ιδέες, γνώσεις κι αγωνίες, δηλαδή τον ζήλο για τη σοφία, την αριστεία και την αντικειμενικότητα, ευχαριστώντας ιδιαίτερα:

- τον επιβλέποντα την εργασία καθηγητή Γιάννη Καρκαζή, για τις στρατηγικές κατευθύνσεις και όσα μας προσέφερε κατά τη διάρκεια του προγράμματος με εμπιστοσύνη, συνεχή στήριξη και έμπνευση. Πέρα από την έμφαση στις προσπάθειες για μία τεκμηριωμένη μελέτη και στοιχειοθετημένη έρευνα, είμαστε ευτυχείς για το προσωπικό ενδιαφέρον, το δημιουργικό ακαδημαϊκό πνεύμα συνεργασίας και τις καθοριστικές συμβουλές του στη διάρκεια της εκπόνησης της εργασίας,
- τα άλλα δύο μέλη της εποπτικής επιτροπής, κ. κ. Σιούσιουρα Πέτρο και Λίλα Θεόδωρο, για την ακαδημαϊκή βοήθεια που μας παρείχαν με περισσή υπομονή και συμβάλλοντας ουσιαστικά, με καίριες παρεμβάσεις και προτάσεις για βελτίωση, στην επιτυχή ολοκλήρωση του πονήματος. Η εποικοδομητική κριτική που ασκούσαν αποτέλεσε βαρόμετρο για την βήμα προς βήμα εξέλιξη του έργου,
- όλους τους καθηγητές του Τμήματος αλλά και αυτούς άλλων Τμημάτων και Πανεπιστημίων και ειδικούς των διεθνών και των ελληνοτουρκικών σχέσεων, οι οποίοι μας συνέδραμαν με τις γνώσεις και την εμπειρία τους. Συγκεκριμένα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους κ.κ. καθηγητές/καθηγήτριες Αμαλία Πολυδωροπούλου, Νικήτα Νικητάκο, ιδιαίτερα για τη συνδρομή σε θέματα τεκμηρίωσης, Κωνσταντίνο Υφαντή, για τη μύηση σε θέματα στρατηγικής ανάλυσης, Χαράλαμπο Παπασωτηρίου και Ζήση Φωτάκη, ξεχωριστά την κ. Βικτώρια Αθανασοπούλου, για την καθοδήγηση και τις πολύτιμες συμβουλές τους. Όλοι τους προσέφεραν εποικοδομητική σύνθεση σκέψεων και ιδεών, πολύπλευρη συνδρομή και ώθηση στην επιστημονική αναζήτηση και συγγραφή.
- Τον Διδάκτορα του Πανεπιστημίου Αιγαίου Γιάννη Βιδάκη, ο οποίος για δεκαετίες πια εγκάρδια συμπαραστέκεται και σοφά συμβουλεύει ως μέντορας μου με συνεχείς ανταλλαγές ιδεών και απόψεων, τον Δρ. Γιάννη Γαλαριώτη για τις πολύτιμες συμβουλές και φιλικές συζητήσεις που διέυρυναν τους ορίζοντες της έρευνας και ενίσχυσαν τις τεχνοκρατικές διαστάσεις της, τον καθηγητή Joseph Bayeh για την ηθική και ακαδημαϊκή στήριξη, τον Δρ. Άρεφ Αλομπέντ του οποίου η

συνδρομή σε θέματα Μέσης Ανατολής ήταν σημαντική, το συνάδελφο και "συνταξιδιώτη" Κλεάνθη Κυριακίδη, τον επιστήθιο φίλο Κωνσταντίνο Σγάγια για τις νομικές αποτιμήσεις και τη συμπαράσταση, καθώς και τον αείμνηστο και σπουδαίο εκδότη Βαγγέλη Παγώτση.

Επίσης, πολλούς φίλους, συνεργάτες, εκδότες κι ερευνητές, οι οποίοι μας παρέπεμψαν σε νέες βιβλιογραφικές πηγές και βάσεις δεδομένων για τη συλλογή επιστημονικού υλικού, και μας βοήθησαν στην αναζήτηση πηγών στις βιβλιοθήκες Πανεπιστημίων του εσωτερικού και του εξωτερικού, καθώς και το προσωπικό του Πανεπιστημίου Αιγαίου για τις φιλότιμες προσπάθειές του να ανταποκριθεί στις σύνθετες και ποικίλες ανάγκες.

Ίσως το πιο σημαντικό για τον συγγραφέα, ένα «μεγάλο ευχαριστώ» καταθέτουμε στα μέλη της οικογένειας, τη σύζυγο Φιλίππα Χωματά και τα παιδιά Χριστίνα και Σταμάτιο-Αλέξιο, για την αστείρευτη αγάπη τους, καθώς και για την ουσιαστική, καθημερινή εμπύχωση και συμπαράσταση που μας παρέχουν, μειώνοντας και απαλύνοντας τις δυσκολίες και τα προβλήματα.

Τέλος, από πεποίθηση για τον ανθρωπιστικό χαρακτήρα της παιδείας κι αποσκοπώντας στην υπηρεσία της επιστήμης και την πρόοδο της ελληνικής κοινωνίας, αποδίδουμε ευγνωμοσύνη στους γονείς μας και σε όλους τους δασκάλους μας, καθώς και στον κάθε εκπαιδευτικό κι ακαδημαϊκό που αποτελεί φάρο εθνικής αυτογνωσίας και δρομοδείκτη για προσωπική και συλλογική ελευθερία, ασφάλεια κι ευημερία.

Γεώργιος Μπάλτος

του Χρήστου και της Παναγιώτας

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

ΘΕΜΑ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΡΚΑΖΗΣ, Καθηγητής του Τμήματος Ναυτιλίας και Επιχειρηματικών Υπηρεσιών του Πανεπιστημίου Αιγαίου

ΠΕΤΡΟΣ ΣΙΟΥΣΟΥΡΑΣ, Καθηγητής του Τμήματος Ναυτιλίας και Επιχειρηματικών Υπηρεσιών του Πανεπιστημίου Αιγαίου

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΛΙΛΑΣ, Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Ναυτιλίας και Επιχειρηματικών Υπηρεσιών του Πανεπιστημίου Αιγαίου

ΥΠΟΨΗΦΙΟΣ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑΣ:

Μπάλτος Γεώργιος

Τίτλος θέματος:

«Γεω-οικονομικές και γεω-στρατηγικές δυναμικές. Εφαρμογή στην Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή: Ο οθωμανισμός και ο κεμαλισμός ως κύριοι εθνικοί ιδεολογικοί άξονες του τουρκικού κράτους».

Περίληψη

Η παρούσα διατριβή επιχειρεί συστηματικά να αναδείξει τη σπουδαιότητα αλλά και την περιοδικότητα του πολιτικού ρεφορμισμού που διατρέχει η τουρκική πολιτεία κατά τις τελευταίες δεκαετίες, να προσδιορίσει το γεωπολιτικό τοπίο της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής σε σχέση με τις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις στην Τουρκία, αλλά και να προσδιορίσει τους λόγους που προσέδωσαν ασύγκριτα μεγαλεπήβολη δυναμική στον πολιτικό βίο του ηγέτη Ρ.Τ. Ερντογάν, καθώς και του ισλαμικού κόμματός του. Αναδεικνύει τη διαφοροποίηση η οποία ήδη σημειώνεται εντός του ιδίου του κοινωνικοπολιτικού στρατοπέδου που συναποτελούν οι οπαδοί του κόμματος του Ρ.Τ. Ερντογάν, με κομβικό σημείο την πολυ-επίπεδη διάσταση του τελευταίου με τον Ιμάμη Φ. Γκιουλέν, διερευνά τη ροπή της τουρκικής διακυβέρνησης προς απολυταρχικές κατευθύνσεις στον απόηχο της απόπειρας πραξικοπήματος του θέρους του 2016, ενώ συσχετίζει τις θεωρίες των διεθνών σχέσεων με τη διάγνωση απολυταρχικών τάσεων στη διαμόρφωση της νεο-οθωμανικής προοπτικής. Επίσης διασυνδέει την περιφερειακή ισχύ της Τουρκίας στην Ανατολική Μεσόγειο με ποσοτικές μεθόδους μέτρησής της και προτείνει μία νέα επιστημονική προσέγγιση, της διαπλοκής, σύγκρουσης, σύνθεσης ή τουλάχιστον αλληλοπεριχώρησης εθνικών ιδεολογικών ρευμάτων επί της πολιτειακής θέσμησης και συγκρότησης της τουρκικής κοινωνίας.

Με αυτούς τους τρόπους ερμηνεύει την περιφερειακή πολιτική των υπερδυνάμεων στην περιοχή, ταξινομεί την Τουρκία σύμφωνα με τα κριτήρια υποδοχής και αποδοχής δυτικοστροφών όσο και μεσανατολικών υποδειγμάτων συλλογικής έκφρασης και πολιτικής, καθώς εισηγείται ένα σύγχρονο μοντέλο διάδοσης υποκατάστασης του Ψυχρού Πολέμου, εξετάζοντας και τις συνέπειές του για την περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και ειδικότερα για την Τουρκία, εντοπίζοντας τον σύγχρονο ρόλο της τελευταίας στο πεδίο συνάντησης του δυτικού και του ισλαμικού κόσμου, όπου συνυφαίνονται φαινομενικά αντιφατικοί στόχοι, δεδομένα εξάρτησης και δυνατότητες, σχέδια, προγράμματα και φιλοδοξίες, κίνδυνοι και αβεβαιότητες για την ασφάλεια και τη σταθερότητα παγκοσμίως. Διερευνώνται δε έως και οι πρόσφατες επιδράσεις των γεωπολιτικών και των γεωοικονομικών δυναμικών στις μεταβολές γεωπολιτικής και γεω-ενεργειακής ισχύος στο χώρο της Μέσης Ανατολής, εστιάζοντας στην Τουρκία.

Από τότε που εκκίνησε η νεο-οθωμανική πορεία της Τουρκίας, οι εξελίξεις και τα γεγονότα υπήρξαν ραγδαία και σημαντικά, υπερβαίνοντας και τις αρχικές προβλέψεις:

- Η νεο-οθωμανική δυναμική της σύγχρονης τουρκικής ηγεσίας και του πολιτικού στερεώματος που έχει εγκαθιδρύσει παραμένει ισχυρή, επιβιώνει απέναντι σε απόπειρες πραξικοπημάτων και οξείες αντιπαραθέσεις με τις ίδιες τις υπερδυνάμεις στην παγκόσμια γεωπολιτική σκακιέρα.
- Καθ'αυτό το νεο-οθωμανικό καθεστώς διανύει μια φάση μετεξέλιξης, η οποία επανακαθορίζει τους όρους του πολιτικού παιγνίου εντός και εκτός της Τουρκίας με επίκαιρη καθημερινά την προοπτική ένοπλων συγκρούσεων και ανατροπής του status quo.
- Τα επακόλουθα της αποκαλούμενης Αραβικής Άνοιξης στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου ενέπλεξαν την Τουρκία σε νέες γεωπολιτικές περιπέτειες, χαρακτηριστικό των οποίων είναι η ανάληψη ρίσκου σε μία σειρά αποφάσεων και επιλογών από κρατικούς και μη οργανισμούς, οι οποίες επηρεάζουν καίρια όλες τις χώρες της περιφέρειας.

Τα καινοτόμα επινοήματα στην παρούσα εργασία συνοπτικά επικεντρώνονται στα ακόλουθα:

- έρευνα σε ακαδημαϊκά πεδία, που προκύπτουν από διεπιστημονική σύνθεση γνώσης για την αλληλεπίδραση της οικονομίας, της πολιτικής ιστορίας και της γεωπολιτικής στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου,

- συγκριτική καταγραφή βασικών στοιχείων της σύγχρονης Τουρκίας έναντι της παλαιότερης κεμαλικής σε συνάρτηση προς τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, δηλαδή ποια από τις «δύο Τουρκίες» είναι πιο ασφαλής, ή και λιγότερο επιβλαβής γείτονας, η Τουρκία της κεμαλικής παράδοσης και του βαθέος στρατο-κράτους ή η κυβερνώσα μεταμοντέρνα εκδοχή αναβίωσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας,
- ανάλυση και ερμηνεία των πολιτικών δεδομένων κατά διακριτές ιστορικές περιόδους με την ενσωμάτωση διεθνολογικών και στρατηγικών εννοιών, υιοθετώντας μία σύνθετη και διεπιστημονική προσέγγιση στα ζητήματα μελέτης αυτών των μεγεθών,
- περιγραφή της στρατηγικής που διαμορφώνεται στην εν λόγω περιοχή από την Άγκυρα, στο πλαίσιο της φιλοδοξίας να καταστεί περιφερειακή δύναμη.
- Στη σχέση με την αέναη προσπάθεια των κρατών για την επαύξηση της ισχύος τους ή διατήρησης ενός ευνοϊκού status quo εισάγεται μία σχετικά νέα και σύνθετη μεταβλητή, αυτή της «νεο-οθωμανικής αναβάπτισης» της Τουρκίας υπό το πρίσμα μίας μεγαλοϊδεατικής προοπτικής, η οποία παρά την κριτική που υφίσταται, επιβιώνει και προβάλλει αξιώσεις πολυσύνθετης ισχύος και επίδειξής της.
- Στην προσπάθεια όχι μόνο να ενταχθεί στην εν λόγω ανάλυση μία πτυχή της ελληνοτουρκικής αντιπαλότητας, αλλά και να εξεταστεί το αιτιακό υπόβαθρο της τουρκικής επιθετικότητας. Προς τούτο και η εισαγωγή ποσοτικών και ποιοτικών παραγόντων που επιμετρούν την προβολή, τη διαφορά και την προοπτική ισχύος εκατέρωθεν.

Τα συμπεράσματα τα οποία προέκυψαν αναμένεται ότι θα συνεισφέρουν στη διεύρυνση και στη βελτίωση του τρόπου «ανάγνωσης» και ερμηνείας των γεγονότων στο εσωτερικό της Τουρκίας, στην Ανατολική Μεσόγειο και στη Μέση Ανατολή. Αξίζει εντέλει να σημειωθεί **η εισαγωγή μίας σειράς νέων ερμηνευτικών εργαλείων,**

- της σύνθεσης σε ποικίλα ποσοστά κεμαλικών με οθωμανικά χαρακτηριστικά,
- της όσμωσης πανισλαμισμού και παντουρκισμού,
- της κυκλικότητας στις εκδηλώσεις οθωμανισμού και νεο-οθωμανισμού,
- της επίδρασης των πολιτειακών αλλαγών στο κοινωνικοπολιτικό γίνεσθαι ανά περιφέρεια του τουρκικού κράτους,
- της ανάλυσης κινδύνου με γνώμονα τη ροπή προς αναθεωρητικές πρωτοβουλίες,
- της διασύνδεσης εθνικών ιδεολογημάτων με πρωτοπόρες και χαρισματικές προσωπικότητες,
- της χαρτογράφησης του τρόπου με τον οποίο αναπτύσσονται κοινωνικοπολιτικά οι περιφέρειες της Τουρκίας υπό το πρόσταγμα νεο-οθωμανικών πολιτικών κατά αντιπαράσταση προς τις αντίστοιχες και παρελθούσες κεμαλικές προοπτικές,
- της μετατόπισης θεσμικών βαρύκεντρων εξουσίας στο εσωτερικό της Τουρκίας υπό την προοπτική ενός ριζικού μετασχηματισμού στη φυσιογνωμία και το μέλλον του συγκεκριμένου έθνους κράτους,
- της μέτρησης ισχύος διά μετρήσιμων, κατά το δυνατό, κριτηρίων τόσο κατά τη μετάβαση από τον κεμαλισμό στον «ερντογανισμό» όσο και μεταξύ διαφόρων και διακριτών χρονικών περιόδων κατά την εξέλιξη του τελευταίου.

Σε αυτήν τη λογική, η επιστημολογική προσέγγιση του θέματος περιλαμβάνει σε γενικές γραμμές:

- Ορισμό των κέντρων λήψης απόφασης και αντιστοίχισή τους με θεσμικούς και εξωθεσμικούς παράγοντες σε διάφορα επίπεδα κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής εξέλιξης στην Τουρκία και εκτός αυτής.
- Ανάλυση και μέτρηση της βαρύτητας των εμπλεκόμενων θεσμικών και εξωθεσμικών παραγόντων, συστημική προσέγγιση της λειτουργίας τους ως κέντρων βάρους στο συνολικό εσωτερικό πολιτικό, καθώς και στο ευρύτερο εξωτερικό γεωπολιτικό πλαίσιο.

- Διαπίστωση μεταβολών σε διάφορα επίπεδα (με βάση τα κέντρα βάρους της Τουρκίας σε κοινωνία, οικονομία, πολιτική, γεωπολιτική, κ.λπ.), στη διάρκεια οριοθετημένων πολιτικά χρονικών περιόδων. Συλλογή δεδομένων. Επεξεργασία δειγμάτων. Έλεγχο επαναληψιμότητας και ρυθμού κάθε μεταβολής (διαμόρφωση τάσης-μέτρηση της έντασής της).
- Χαρτογραφική απεικόνιση τάσεων. Σύνδεση των μεταβολών με τις αποφάσεις που λαμβάνουν τα κατά τόπους κέντρα λήψης απόφασης.
- Έλεγχο της υπόθεσης ότι κάθε διαπιστωθείσα τάση συμπίπτει χρονικά και συνδέεται αιτιακά με την ανάπτυξη συγκεκριμένης αξονικής εθνικής πολιτικής, οθωμανικής ή κεμαλικής.
- Διαμόρφωση ενός μοντέλου που ενσωματώνει τις προαναφερθείσες πτυχές και αντικατοπτρίζεται κατά κανόνα στα πεδία συλλογικής δραστηριότητας της τουρκικής ιστορίας, από την ανθρωπογεωγραφία και τη δημογραφία έως την εκπαίδευση, το βιοτικό επίπεδο, τις κομματικές συσπειρώσεις ανά γεωγραφική επικράτεια, κ.λπ.

Η ανάλυση που εκτυλίχθηκε πιθανολόγησε συμπεράσματα σχετικά με την επιτυχία ή τις πιθανότητες επιτυχίας της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής στη συγκεκριμένη επιδίωξη περιφερειακής ισχύος, επιδιώκοντας τα εν λόγω συμπεράσματα να είναι ποσοτικά αιτιολογημένα με βάση τεκμηριωμένες εκτιμήσεις για τις αξιολογούμενες επιδόσεις διαχρονικά και σε κάθε κριτήριο ισχύος. Από μια τέτοια οπτική των πραγμάτων, η ιστορία εντέλει θα καταδείξει, εν είδει επιλόγου, την απάντηση σε ένα από τα πιο καυτά ερωτήματα που χαρακτηρίζουν τις σύγχρονες, και όχι μόνον, ελληνοτουρκικές σχέσεις, δηλαδή ποια από τις «δύο Τουρκίες» είναι πιο «ασφαλής», ή και λιγότερο απειλητική ως γείτονας, η Τουρκία της κεμαλικής παράδοσης και του βαθέος στρατο-κράτους ή η κυβερνώσα μεταμοντέρνα αναβίωση της οθωμανικής αυτοκρατορίας με το περιούσιο στρατηγικό βάθος που «καπνίζει στις στέγες των σπιτιών από τις υπερκαυκάσιες στέπες ως τα έγκατα της Ανατολίας στις παρυφές του ματωμένου Ευφράτη», οριοθετώντας τα κατά τον Ρ.Τ. Ερντογάν «σύνορα της καρδιάς», τα οποία ωστόσο δεν σέβονται ιστορικά δικαιώματα και διεθνή δίκαια άλλων λαών.

Η πρώτη είναι «γνωστή και προβλέψιμη», εριστική και διεκδικητική, η δεύτερη μοιάζει με μωσαϊκό από αντιφάσεις που ζυγοσταθμίζει ισλαμισμό και σοσιαλισμό, καπιταλισμό και ευρωπαϊσμό, πατριωτισμό και παντουρκισμό, «άγνωστη ακόμη και απρόβλεπτη». Δεδομένης της σχετικότητας και των εκπλήξεων που επιφυλάσσει η ιστορία, η πρόβλεψη είναι σχεδόν αδύνατη, έχει εντούτοις εξαιρετική σημασία να γνωρίζουμε τα γεγονότα, τα αίτια και τα κίνητρα που εξέθρεψαν είτε τον κεμαλισμό είτε τον οθωμανισμό και τη νεότερη ερνοτογανική εκδοχή του, καθώς και τις δυνατότητες ή τις αδυναμίες τους, χάριν όχι της πρόβλεψης αλλά της πρόληψης ιστορικών καταστροφών και περαιτέρω διασάλευσης της ειρήνης και της ευημερίας στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή.

Summary

Geostrategic and Geo-economic dynamics. Application at the crossroads of Europe and Middle East: The clash between Kemalism and Ottomanism drives Turkey's politics and geopolitics, fueling tension in Greek-Turkish relationship and influencing Europe's future.

In contemporary Turkey, R.T. Erdogan frequently refers to the "Turkish borders of his heart", which incidentally do not coincide with, but always fall short of those officially registered in the international maps and cartography ... This is why the present dissertation attempted to highlight the multiplicity in border interpretations, considering the borders not only as a technical factor contributing in political and institutional order, which is what we call "culture of borders" but also as a representation of cultural fusion, antagonism and struggle for survival among religions and nations.

Nation-states will remain the strongest players in global affairs, but the main conflicts in global politics will evolve among ethnic groups and/or groups of cultures, reviving memories of caliphates, crusades and colonies. The famous clash of civilizations was adopted as an interpretative and strategic tool in a variety of circumstances, from the cultural, ethnic, nationalist and religious conflicts in the post-Cold War period to the attacks of 11 September 2001, the recent emergence of ISIS and the related global terrorism. On the other hand, many of the famous think tanks and strategic development analysts supported, over the latest decades, the moderate versions of political Islam, such as the Turkish Islamic political parties, which gradually took power and succeeded the so-called Kemalist ones. Such lobbies were awaiting to achieve a restriction of fundamentalism in Middle East due to the prevalence of friendly to the West Islamic regimes.

Nevertheless, many of those political-religious movements were favored just claiming moderation and tolerance, while later were developed as authoritarian regimes and progressively manifested extremist and totalitarian tendencies. Constructivism helped to read their political and sociological actions and reactions, but for these specific occasions, the emergence of an aggressive and competitive realism, in theory and practice, is the paradigm that may better explain their struggle for survival. It is a vivid return of realism as a neoclassical discourse, where, in the context of meta-modern geopolitics, the struggle for superiority does not concern nation-states, but rather cultures and projection of soft power through the class of civilizations.

In the above described theoretical context and taking advantage of the tense that is stimulated by the revisionary rhetorics of Turkish Presidency like: "change the Treaty of Lausanne and its borders", we simply invoked intimate paradigms of Greek interest, having as common ground the re-distribution of powers in our geo-strategically sensitive area. With this regard, the points we discussed, in particular,

- *the post-Cold War revision of international relations,*
- *the dialectics between open society/economy and protectionism with nationalistic characteristics,*
- *the appetite for territorial expansion, claiming and changing borders and framing campaigns based on well-founded or unfounded propagandist geo-cultural references*
- *and finally, the need for a constructivist approach to interpret the origin as well as the evolution of international crises,*

they are all recognizable and projected not only globally but also at the regional level. Such an up-to-date and exemplary instance is that of modern Turkey, where the "tug of war" between "Kemalism" and "Erdoganism" is a revolutionary expression of a diachronic ideological conflict between giants of political and intellectual dialectics in the Middle East, political Islam and secularism, western-like and popular oriental institutions, pan-Islamism and pan-Turkism, imperialism and statism, etc. From the resolution, however, of these dilemmas, leaders and peoples are coordinated, as noted above, for peace and war, thus the lesson learned is that we all should "pay immense attention to the ideas", especially to those which have an

impact on international relations, as they potentially and universally determine the history and the future of nations and peoples.

In particular, at the Caucasian edges of the then Soviet Union, the changing political scene after the Cold War caused multiple challenges to the territorial sovereignty of the states in that region, undermining the traditional political frontiers and the equilibria of the older order. By referring to Turkey as a case study, it is also characteristic that the manifestation of the conflict between Kemalism and nowadays neo-Ottomanism is a function if not a product of the end of the Cold War. *The power vacuum formed by the dissolution of the Soviet Union over the Caucasian and Central Asia has awakened the Ottoman memories and aspirations of the Turkish leadership to re-establish a quasi-imperialist establishment that reflects on the Ottoman past. When the Arab Spring, subsequently, eradicated the tyrannical regimes of the Middle East and new socio-political Islamic forces emerged in the forefront, Turkey, relying on the affinity of religious and historical culture with these forces, once again attempted to fill the gap of geopolitical power created in its southeast areas.*

In order to understand the profound changes in Turkish foreign policy, it was critical to apply a constructivist approach, which considers that international relations are socially constructed, and focuses on leaders-citizens' interaction and participation in the configuration of international relations. Constructivism claims that socio-cultural and civilizational identities play an essential role in defining state interests. It underlines the importance of legal rules and roles, material structures and customs in shaping political decisions. In this sense, the example of Turkey's neo-Ottoman revisionism over the last decades, which demonstrates the overwhelming thrust of a lost one century ago Ottoman cultural and imperial entity to revive and expand, easily explains a jeopardy over the geopolitics constants in the wider geographic region.

From this point of view, the most recent symbolic but also realistically materialized narrative for a Turkish "sea-blue homeland", implying a sea-going and ruling tradition, sends messages to multiple recipients about the regional power of the country, the understanding of and investment in the sea power as well as a claim of a role that has been nurtured by the neighbors of Turkey, Greeks, for centuries, whose national flag really features blue colors, reflecting one of the longer, wider and deeper naval proficiencies in the world. From the constructivist perspective, the generic cultural category of the "caliphate" is still "alive" as an idealistic driver in hearts and minds of many Turkish citizens, although in practice they live in a secular state bound to international ideological constraints, institutions and lifestyle practices that in short are called Western culture. *It was also crucial to assess the role of leading personalities as the main core of cultural reorientation and consequently the catalyst for a re-engineering of the historical interpretations adopted by the societies being reformed.* The change, according to the constructivists, could not have taken place without the "temperament" of Erdogan, Ozal and Davutoglu, who all led to a political revolution and gave the rhythm for a cataclysmic multi-level reform in modern Turkey.

This dissertation additionally aimed to provide a functional assessment of Turkey's dynamics at a regional power level, through the development of a tool which shall examine the working hypothesis of any given country's "candidacy" to emerge as a regional power. The power equation applied in order to have such an evaluation has been formulated in a visually enriched and prototype format, given that particularly the geopolitics activate systems of interactions dynamically changing into many dimensions. The scope also includes the criteria verifying the achievement of the regional powers' objectives as well as the review of future relevant prospects through a strengths-weaknesses-opportunities-threats analysis in a specific spatial and temporal context. Contemporary Turkey has been taken as the case study of this application and, therefore, while enumerating the assessment criteria, it was examined whether Turkey meets the conditions under discussion. This country has been selected on the grounds that its intentions have been overtly declared and its efforts are underway. The study consequently emphasizes on the policy implications of the dilemmatic question if the on-going Turkish regime transformation may be or keeps being a pilot for other states' progress in the heavily turmoiled Middle Eastern area.

During the 2000s, in a rather paradoxical manner, Turkey earned the respect or at least the acceptance of Americans, Russians, Iranians and Israelis, while at the same time Europe was looking forward to having a special cooperation scheme with Turkey towards its accession to the EU. Additionally many Balkan nations declared themselves to be Turkey's historical allies, while several Caucasian nations pursued cooperation or common politico-economic ground with Turkey. The fact is that Turkey was steadily and consistently intervening practically on all neighboring fronts that could conceivably be open in its wider region.

According to A. Davutoğlu's various official statements, Turkey's foreign policy over the first AKP decade in power dealt with regional problems, aiming to eradicate problems with its neighbors through a balancing, "rhythmic" diplomacy ("zero problems" principle) and worked towards the objective that Turkey should be seen, naturally and freely, as the ideal mediator, the prime protector and guarantor of normality in the region. Passing, however, from the 2002-2012 to the 2012-2016 period and even more after the attempted coup against the AKP government, developments were marked by the absence of A. Davutoğlu's sophistication and Abdullah Gül's moderation, Turkish internal and external political scene has changed not only in the nature and characteristics of all its criteria and components but also in terms of strengths, weaknesses, threats and opportunities, highlighting Turkey's main difficulty in bringing its efforts to fruition. Furthermore, both its "multi-faceted and outward-looking diplomacy" as well as its excessive "hegemonic mythology" turned from strengths to weaknesses, where meddling with the Arab Spring expansion and the Syrian crisis resolution have led to severe military engagements, wastage and squander of resources, while mythology encourages superiority complexes and obsessions which, in turn, deprive policies of the realism and the risk management required for successful outcomes.

The above-described analysis certainly led to conclusions with respect to the success, or the possibilities of success, of Turkey's foreign policy in fulfilling its objective not only to emerge but also to be established as a regional power. Such conclusions have been quantitatively justified in a further research on the basis of percentage/numerical estimates for the assessed performances per criterion. It is also a pre-requisite that the review of a country's candidacy for becoming a regional power is related to the competition that may be prevalent in a particular geopolitical region among several countries claiming the same or antagonistic leading role. This, surely, depends on the geopolitical circumstances prevailing each time, "how many leaders a kingdom can sustain"; in other words, how many regional powers and what distribution of power among them may lead the particular geopolitical region to balance and stability. Focusing on the Eastern Mediterranean and Middle East regions, it is noted that Turkey is not the only suitor of leadership.

We have clearly identified and assessed a rift between the first ten years and the follow up latest ones of AKP ruling. Actually, it is a progressive transition carrying though extremely dynamic and revisionary characteristics. The study's title emphasizes on the dilemmatic question, is the Turkish regime transformation a pilot for other states in this heavily turmoil area? The answer whether Turkey is an example or a counter-example with a negative connotation, refuting the powerful expectations, is definitely related with the way the transformation itself is being developed; there are strong evidences that, despite the initial reasonable potential for democracy, progress and prosperity, the latest evolution worryingly indicates that regional peace and stability are challenged.

Last but not least, the dissertation emphasizes on a main feature which proved advisable to be examined by any government planning and logistics programming, i.e. the identification of highly imbalanced growth during long periods, especially since it is affected by ideological and sociopolitical prevalence of specific political parties and regimes. *In this view, the study had discussed a model for assessing how the internal political dynamics in a country may influence both its economy and society.* It is a pre-requisite though that such political revisions should involve large-scale governmental reforms, creating deep ideological rifts between the former and the latter regimes. They launch geo-cultural and geostrategic reorientations, but also transform the daily life of the citizens in terms of prosperity, safety, security and quality of life. The case study of Turkey's political transformation over the last approximately twenty years, ignited by the Islamic or the so-called neo-ottoman political parties prevailing over the long-lasting Kemalist tradition, offers an ideal environment for testing hypotheses of politics and society interactions, based on the factual findings about the consequences of the institutional re-arrangements establishing the new Islamic political order. In this context we first mapped out a certain 20-year period of parliamentary election results, covering a decade before and after the crucial 2002 time-point, when the change from the Kemalist to the Islamic political governments took officially place. The changes are reflected in a set of maps produced by a geographical information system.

The results exhibit that the R.T. Erdogan's, AKP party-ruled, governments, caused not only high-level geopolitics and geo-economics repercussions but also have severe economic and logistics effects, activating incentives and infrastructure investments, especially in the so-called Anatolian areas. Based on the above mentioned elements, risk analyses are performed with regard to the logistics emergencies. *The analysis of Turkey's internal geo-economic trends offers notable*

insight into the mechanism controlling, in general, the regional socio-economic attractiveness and efficiency. In this context the socioeconomic indicators have been chosen and analyzed statistically as dependent variable in relation to the election results and the consequent political changes between the so called Kemalist and political Islam regimes; the results surprisingly confirm the relevant hypotheses tested.

Although there is no easy solution to the problem of inadequacy of socio-economic data at regional / provincial level, recent progress in the publication of economic data by the State Institute of Statistics of Turkey in view of accession negotiations with the European Union at provincial/regional level, combined with the corresponding OECD data, has made it possible to test relevant assumptions. Mean, standard deviation (SD) and median, as well as interquartile ranges were used to describe the quantitative variables. For the comparison of quantitative variables between two groups, the non-parametric Mann-Whitney criterion was used. The years recorded, the political status (Kemalist / Islamic) and the interaction between them were used as independent variables.

As we may retrospectively witness, it is remarkable that the Turkish economy managed to run through recent and rough worldwide crises with minor losses. Its survival against the current economic decline, fueled though by adversary political circumstances, is another evidence of how the growth scenarios chosen by the Turkish leadership over the last decades triggered decisive logistics planning and long-lasting progress, delivering improvements in terms of resilience, entrepreneurship and macro-economic sustainability. As a case study, the fierce opposition between oriental and western-oriented political powers, other words neo-ottomans versus kemalists in the Turkish society, is being respectively examined. The Geo-economic Gravity Systems explain the socio-economic rifts, heading back to the 90's and demonstrating the multiple and prevailing societal polarization. However, this study exhibits that, in the aftermath of the R.T. Erdogan's governments, despite that the political dichotomy lines remain, at least the severe economic disparities have been smoothed due to policies, incentives and infrastructure investments accomplished. The analysis of Turkey's internal geo-economic trends offers notable insight into the mechanism controlling, in general, the regional socioeconomic attractiveness and efficiency. Consequently, such an analysis can remarkably contribute in the research of the spatial dimension as a catalyst for emerging development opportunities in any country.

In line with the dynamic changes in the Middle East, mainly concerning the Syrian civil war, an overwhelming round of debates have emerged among the international think tanks involving the majority of neighboring countries and stakeholders in the region. Especially for Turkey, such a discussion frequently results in geopolitical approaches and interpretations that are based on the long lasting and fierce opposition between oriental and western-oriented political powers, "Anatolian" mentality versus military control, "neo-ottomans" versus "kemalists", etc. The rifts of the Turkish society are also combined with socio-political traditions of excessive and unlimited respect to the state powers along with a tendency for worshipping the powerful and charismatic leaders. The analysis draws data from the latest decades of the Turkish politics arena, comparing the long-lasting kemalist dominance to the political Islam version of the currently governing AKP party. The gaps among socio-political groups of citizens not only remain but deepen, against what was ambitiously expected in the early 2000's, that an Islamic party could unify the nation by spreading the liberalism that was missing for decades on the Turkish political stage. It is true that the society is being transformed, the politico-economic gravity centers have been re-positioned on the map of ideologies and interests served, but numerous researchers claim that the shift heads to the wrong direction. Although this research covers and verifies the successful economic outcome over a long period of AKP governments, it also enters into a discussion around the threats of destabilization that current developments imply, especially in relation to the alleged authoritarianism of the on-going regime and its strategies challenging the super-powers along with plenty of stakeholders in the geopolitically complex area of East Mediterranean Sea and the Middle East.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ

ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ

ΕΝΟΤΗΤΑ Ι: ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

Ι.Α Προκαταρκτικά στοιχεία της διατριβής

1. Γενικά

Η παρούσα διατριβή αποτελεί συνέχεια και ολοκλήρωση μίας μακράς πορείας σπουδών και επαγγελματικών εμπειριών στο πεδίο της Νομικής, της Διοίκησης Επιχειρήσεων με εξειδίκευση στα Χρηματοοικονομικά, της Στρατιωτικής Διοικητικής και των Οικονομικών της Άμυνας, καθώς και της Διαχείρισης και Επιθεώρησης Ποιότητας. Σχετίζεται δε σε υψηλό βαθμό με το διεπιστημονικό χώρο των ιστορικών, κοινωνιολογικών και πολιτικών σπουδών ακριβώς στο σημείο που ιστορικοί και κοινωνικοπολιτικοί συντελεστές συνέρχονται κι απεργάζονται τη διαμόρφωση μιας πολιτείας και τα συνεκτικά στοιχεία εθνικής συνείδησης των πολιτών της.

Με επίκεντρο τη σύγχρονη διαδρομή του τουρκικού κράτους, ιδιαίτερα την επικράτηση μετά το 2002 ενός ισλαμικού κόμματος και τη ρήξη με την προτέρα καθεστηκυία τάξη του κεμαλισμού, η ανά χείρας διατριβή αναδράμει στις ευρύτερες Διεθνείς Σχέσεις αλλά και στο Γεωπολιτικό και Γεωοικονομικό πλαίσιο που εξέθρεψε το ιδεολογικό περιεχόμενο εννοιών όπως ο κεμαλισμός και ο αποκαλούμενος νεο-οθωμανισμός ως εναλλακτική εθνική στρατηγική και «κοσμο-θεώρηση». Πιο συγκεκριμένα εξετάζονται ο οθωμανισμός και ο κεμαλισμός ως κύριοι εθνικοί ιδεολογικοί άξονες του τουρκικού κράτους, καθώς και ο ρυθμιστικός ρόλος τους στην ιστορική διαδρομή του. Η γνώση των εν λόγω ιδεολογικο-πολιτικών ρευμάτων είναι απαραίτητη για τη διάγνωση αλλά και την πρόγνωση ευμενών ή/και δυσμενών εξελίξεων στο εσωτερικό και στο εξωτερικό της Τουρκίας. Η μελέτη επεκτείνεται με μεθοδολογία ανάλυσης κινδύνου για να επισημάνει χωροχρονικά διαστήματα αστάθειας και αβεβαιότητας τόσο για την τουρκική πολιτική σκηνή όσο και την περιρρέουσα γεωπολιτική περιφέρεια. Η ανακατανομή ισχύος αποτελεί τον έτερο άξονα ανάλυσης, καθώς είναι διακηρυγμένο και υπό εκτέλεση το εγχείρημα ανάδειξης της Τουρκίας ως περιφερειακής δύναμης στη Μέση Ανατολή και την Ανατολική Μεσόγειο. Η ασφαλής πορεία και ανάπτυξη της συγκεκριμένης χώρας στο δύσβατο γεω-στρατηγικό σταυροδρόμι όπου ευρίσκεται, απαιτεί συστηματική επιστημονική εξέταση και μεθοδική διερεύνηση.

Η καλλιέργεια επιστημονικής σκέψης αποτελεί αποκύημα μελέτης εκτιμήσεων και ιδεών, ανάλυσης και στοχαστικής κριτικής, έρευνας και τεκμηρίωσης. Στο πλαίσιο μιας τέτοιας συστηματικής προσπάθειας η παρούσα εργασία επιχειρεί διερεύνηση διεθνολογικών θεμάτων, τα οποία εδράζονται κι αναπτύσσονται επί εσωτερικών πολιτειακών και κοινωνικοπολιτικών αναθεωρήσεων ιστορικού μεγέθους κι εμβέλειας, που δύναται να κρίνει την ειρήνη και τη σταθερότητα σε ολόκληρες γεωπολιτικές περιοχές, κι ιδιαίτερα στη διαχρονικά ευαίσθητη περιοχή της Μέσης Ανατολής. Η εστίαση της έρευνας σε παγκόσμια-περιφερειακά ζητήματα και ειδικότερα προς τις διακρατικές σχέσεις, τα θέματα πολιτικού αναθεωρητισμού και πολιτειακών μεταρρυθμίσεων ικανών να μεταστρέψουν το γεωστρατηγικό προσανατολισμό μιας χώρας, αποδίδει στη συγκεκριμένη διδακτορική διατριβή ελκυστικότητα, παρά τις αυξημένες δυσχέρειες που ελλοχεύουν σε τέτοιες περιπτώσεις. Η μελέτη αυτών των γνωστικών αντικειμένων, καθώς η σχέση τους με την καθημερινή ζωή είναι ευθεία, αν και πολλές φορές αφανής, είναι σημαντική και με συνέπειες που προβάλλονται πολυεπίπεδα.

Σε μια εποχή που βρίθει μαζικών, επί το πλείστον μη αξιόπιστων και παραπλανητικών, πληροφοριών και οι πολίτες συχνά παρασύρονται από προπαγάνδες, “fake news” και θεωρίες συνωμοσιών, είναι ιδιαίτερα

σημαντική για χάρη της ιστορικής ακρίβειας και της επιστημονικής υπευθυνότητας η τεκμηριωμένη και πολύπλευρη ανάλυση προς αναβάθμιση του γνωστικού κεφαλαίου και διόρθωση επιβλαβών για την ειρήνη και την πρόοδο των λαών παρερμηνειών και παρεξηγήσεων. Σε αυτήν την κατεύθυνση ο στόχος μίας ακαδημαϊκής εργασίας είναι μεταξύ άλλων να εμπλουτίσει τη θεωρία, να αποσαφηνίσει σφάλματα και παροράματα, αναλύοντας με τρόπο επιστημονικό και ακριβή τα υπό εξέταση γεγονότα. Ακολουθούν εισαγωγικά και προκαταρκτικά στοιχεία της διατριβής, περιγραφικά του σχεδιασμού, της μεθοδολογίας που υιοθετήθηκε, ενώ σημειώνονται περιορισμοί και κομβικά σημεία της μελέτης.

2. Αφετηρία και Προβληματισμοί, Αναγκαιότητα της Εργασίας

Σημείο εκκίνησης για την εκπόνηση της παρούσας ήταν η προκήρυξη του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του Τμήματος Ναυτιλίας και Επιχειρηματικών Υπηρεσιών στη Σχολή Επιστημών της Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Προβληματισμοί για τη σύγκρουση του οθωμανισμού και του κεμαλισμού ως κύριων εθνικών ιδεολογικών αξόνων του τουρκικού κράτους, αλλά και για τις ασύμμετρες συνέπειες της εν λόγω αναμέτρησης στην τουρκική ισχύ και πολύ περισσότερο στην προβολή της στο πεδίο των διεθνών σχέσεων περί την Ανατολική Μεσόγειο είχαν αρχίσει να διαμορφώνονται σταδιακά κατά τα προηγούμενα έτη ένεκα της επαγγελματικής υπηρεσίας στις ελληνικές και στις νατοϊκές ένοπλες δυνάμεις. Από τα πρώιμα έτη της τριβής με τα ελληνικά εθνικά θέματα και στη συνέχεια μέσω της ελληνικής και διεθνούς αρθρογραφίας επισημάνθηκε το πολυδιάστατο έως και πολυδαίδαλο των ελληνοτουρκικών σχέσεων, καθώς δεν δύνανται αυτές να κατανοηθούν χωρίς την κριτική ερμηνεία μιας μακράιωνης ιστορικής συμπίεσης και των κινήτρων που υποβόσκουν και καλλιεργούν τις ιδιαιτερότητες της τουρκικής ηγεσίας και των πολιτικών πρωτοβουλιών της.

Με την έγκριση της πρότασης, θεωρήθηκε ότι είχε επιλεγεί ένα πεδίο μελέτης και έρευνας που στο άμεσο μέλλον θα παρουσίαζε αυξημένη δυναμικότητα, ανάπτυξη και πρόοδο, τα οποία θα ενδιέφεραν ιδιαίτερα την Ελλάδα και γενικότερα τον ελληνισμό. Από τότε οι εξελίξεις και τα γεγονότα υπήρξαν ραγδαία και σημαντικά, υπερβαίνοντας και τις αρχικές προσδοκίες:

➤ η νεο-οθωμανική δυναμική του Ρ.Τ. Ερντογάν και του πολιτικού στερεώματος που έχει εγκαθιδρύσει παραμένει δριμύεια, επιβιώνει απέναντι σε απόπειρες πραξικοπημάτων και οξείες αντιπαραθέσεις με τις ίδιες τις υπερδυνάμεις στην παγκόσμια γεωπολιτική σκακιέρα.

➤ Καθ'αυτό το νεο-οθωμανικό καθεστώς διανύει μια φάση μετεξέλιξης, η οποία επανακαθορίζει τους όρους του πολιτικού παιγνίου εντός και εκτός της Τουρκίας με επίκαιρη καθημερινά την προοπτική πολέμου και ανατροπής του status quo.

➤ Τα επακόλουθα της αποκαλούμενης Αραβικής Άνοιξης στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου ενέπλεξαν την Τουρκία σε νέες γεωπολιτικές περιπέτειες, χαρακτηριστικό των οποίων είναι η ανάληψη ρίσκου σε μία σειρά αποφάσεων και επιλογών από κρατικούς και μη οργανισμούς, οι οποίες επηρεάζουν καίρια όλες τις χώρες της περιφέρειας.

Η αναγκαιότητα για την εκπόνηση της εργασίας εκπορεύτηκε από τα προαναφερθέντα ενδιαφέροντα, τις εμπειρίες και τα ερωτήματα, αλλά και την πιεστική επικαιρότητα που καθημερινά επαυξάνει την ποσότητα και την ποιότητα στα ζητήματα ανακατανομής ισχύος εντός της τουρκικής πολιτικής σκηνής, αλλά και διεθνολογικά σε ολόκληρη την περιφέρεια της Ανατολικής Μεσογείου. Η ορμητικότητα των γεγονότων επέφερε μια θεσμική μεταμόρφωση της τουρκικής πολιτείας, επανακαθόρισε τις σχέσεις του συγκεκριμένου κράτους με όλα τα γειτνιάζοντα κι όχι μόνον, διέλυσε συμμαχίες, διαμόρφωσε νέες, προκάλεσε εμπλοκή σε πολέμους, διαμάχες και

εντάσεις, επέφερε καθεστωτικές μεταβολές, επικέντρωσε μεγάλα συμφέροντα στην εν λόγω περιοχή, ενώ συνεχίζει παρομοίως με δραματική ένταση που εκφράζεται τόσο με πολιτικές διαμαρτυρίες, ρήξεις και διώξεις εντός της Τουρκίας όσο και με πολεμικές επιχειρήσεις στο θέατρο του συριακού εμφυλίου, κι όχι μόνον.

3. Οριοθέτηση Αντικειμένου Εργασίας

Συνολικά, οι συχνά βίαια διχοτομικές σχέσεις εντός των πολιτικών παρατάξεων στην Τουρκία καταδεικνύουν μια ευρέως διαδεδομένη προσπάθεια σε πολλαπλά επίπεδα να εμποδιστεί το «κοινό», δηλαδή ο κάθε μέσος πολίτης, «υμέτερος ή και ημέτερος» ως προς μια άρχουσα παράταξη, να αποκτήσει επιρροή ή ακόμη και να έχει παρουσία στα κρατικά ιδρύματα ή στην κοινωνία. Από την πλευρά αυτή, είναι δύσκολο να εξηγηθεί η σχετική συμπεριφορά αποκλεισμού μόνο με οικονομικές μεταβλητές, ως συνάρτηση για παράδειγμα θεμάτων που έχουν σχέση με την κατανομή πόρων. Η ιδεολογία μαζί με την οικονομική και την πολιτική ισχύ έχουν προφανώς επίσης σημαντικό, αν όχι πρωτεύοντα, ρόλο στην περίπτωση της άσκησης εξουσίας εντός της Τουρκίας.

Στις σύγχρονες έρευνες των διεθνολογικών φαινομένων, και ιδιαίτερα κατά την κυρίαρχη θεώρηση του πολιτικού ρεαλισμού, υπογραμμίζεται ότι η κατανομή ισχύος μεταξύ των κρατών, η ανάγκη της επιβίωσης και της εξέλιξης, η αναζήτηση και η συντήρηση της κυριαρχίας, η απουσία μιας παγκόσμιας εξουσίας κι ενός κοινού ρυθμιστικού πλαισίου αποτελούν συντελεστές οι οποίοι διαμορφώνουν ένα περιβάλλον «διεθνούς αναρχίας» (Ηφαιστος, 1999). Σε αυτό το πλαίσιο που απέχει σε μεγάλο βαθμό από την καθολική επικράτηση δικαϊκών κανόνων, αλλά προσεγγίζει κανόνες «φυσικής επιλογής» λόγω της επιβολής των ισχυρότερων στους ασθενέστερους, είναι κρίσιμη η μελέτη του περιφερειακού ανταγωνισμού που διεξάγουν τα κράτη για τη διατήρηση των κερτημένων, ιδίως εκείνα, όπως η Τουρκία, που δεδηλωμένα επιθυμούν κι ενεργούν προς αναθεώρηση συνθηκών, συνόρων και αύξηση του μεριδίου ισχύος τους, ενδεχόμενα σε βάρος των γειτόνων τους.

Δεδομένου του τόσο ψυχογραφικά πολύπλοκου πολιτικού ορίζοντα, αποδεικνύεται καίρια προϋπόθεση η παρουσία ηγετικών προσωπικοτήτων με οραματική θεώρηση και προοπτική για αναθεώρηση της ιστορίας. Κατά αυτόν τον τρόπο περιορίζεται ο τόπος και ο χρόνος για διαχειριστικές και τεχνοκρατικές ηγεσίες, καθώς αναφορικά με την Τουρκία το πολιτικό περιεχόμενο χαρακτηρίζεται από ρεβιζιονιστική δραματικότητα ή υπερχειλίζει από πομπώδεις εκφράσεις σωβινισμού. Το συλλογικό θυμικό μιας τέτοιας κοινωνίας καθρεφτίζεται σε έναν ή περισσότερους χαρισματικούς ηγέτες, αλλά και αντίστροφα. Θα αναφερθούμε αργότερα στην κατ' εξοχήν δεσπόζουσα θέση που κατέχουν οι ηγέτες κατά τη διαμόρφωση πολιτικής και γεωπολιτικής των χωρών με τα γνωρίσματα της Τουρκίας, αλλά προέχει να υπογραμμίσουμε το τεχνικό υπόβαθρο τόσο του εγχειρήματος να επιταθεί η ισχύς όσο και της μεθοδολογίας να μετρηθεί η εν λόγω επίταση και να προβλεφθεί η τροχιά της.

Στον πυρήνα, λοιπόν, της ισχυροποίησης περιφερειακών δυνάμεων, κυρίως των πιο φιλόδοξων εξ αυτών όπως η Τουρκία, είναι η προσομοίωση πολιτικών δανεισμένων από τη σφαίρα των υπερδυνάμεων, η «αντιγραφή» βέλτιστων πρακτικών από τη διεθνή σκακιέρα των πλανηταρχών. Η Τουρκία «μιμείται» κατά μικρογραφία τις υπερδυνάμεις, την ελαστικότητά τους στην αναγνώριση και αναίρεση θέσεων, σχέσεων, εχθρών και φίλων, καθώς και την πολυτελή επιβλητικότητα, την παρεμβατική εξωστρέφεια, τον πολιτικό ρεαλισμό ή και τον συγκαλυμμένο με προσχήματα αμοραλισμό που ευάριθμες σχολές διεθνούς πολιτικής καλλιεργούν στο πλαίσιο μιας παγκοσμιοποιημένης κυριαρχίας.

Το ερώτημα που αμείλικτα τίθεται είναι ποιος ηγέτης και ποιος λαός έχει τα εφόδια να αντέξει τις εκστρατείες που διακηρύσσει κι επιχειρεί. Σε αυτό το σημείο υπεισέρχεται η ανάλυση κινδύνου έναντι των λαμβανόμενων αποφάσεων, αλλά και η αυτογνωσία και αυτοανάλυση της ίδιας της κρατικής μηχανής μην τυχόν και η υπέρμετρη έκθεση στον κίνδυνο εδράζεται σε επικίνδυνη άγνοιά του. Η Τουρκία, όπως και κάθε χώρα που φαντάζει ως κράτος-εστία ταραχής και αστάθειας, είναι το επιφανιόμενο μιας ευρύτερης στρατηγικής τοποθέτησης απέναντι στον κίνδυνο και στην πιθανότητα αποτυχίας. Εν συντομία, είναι ίδιον των κρατών-διεκδικητών να προκαλούν πραγματικούς ή/και

εικονικούς αντιπάλους, εσωτερικά αλλά και εξωτερικά, ωστόσο όλα κρίνονται από την εμβρίθεια και την ευστοχία στον ορισμό, στην ανάλυση, την αποδοχή και τη διαχείριση των πιθανολογούμενων κινδύνων.

Στο πεδίο των θεωρητικών επιστημών, υφίσταται ανάγκη διεπιστημονικής προσέγγισης των ζητημάτων, καθώς πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις συσχετίζονται κι αλληλεπιδρούν. Το ενδιαφέρον του παρόντος πονήματος στρέφεται δημιουργικά στη διαλειτουργική συνεργασία διαφορετικών επιστημονικών κλάδων για την προαγωγή της γνώσης, με εστίαση στη ρήξη μεταξύ της τρέχουσας ισλαμικής διακυβέρνησης και της αντιπολίτευσης. Το υπό συζήτηση χάσμα δεν περιορίζεται στα συνήθη στενά πλαίσια της κομματικής αντιπαράθεσης, έφθασε στα όρια εμφυλίου πολέμου, ενώ η πολιτεία παραμένει επί μακρόν σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης δεδομένης της απειλής για στρατιωτική ανατροπή της κυβέρνησης. Τα τελευταία έτη στην Τουρκία πραγματοποιούνταν σε καθημερινή βάση πολιτικές ανακατατάξεις με πρωταγωνιστές τους βασικότερους εκ των θεσμών, τα κόμματα, τις ένοπλες δυνάμεις, τη δικαιοσύνη, τα πανεπιστήμια, τον τύπο, τους οικονομικούς και θρησκευτικούς παράγοντες κ.λπ., οι οποίοι ευρίσκονται σε σύγκρουση μεταξύ τους, όντες στρατευμένοι είτε στην πλευρά του νεο-οθωμανισμού είτε στην πλευρά του κεμαλισμού.

Οι δύο αυτές εθνικές ιδεολογίες απηχούν συνολικά διαφορετική προσέγγιση για τη δομή και τη διαχείριση του κράτους, ενώ επιδιώκουν να προσεταιριστούν τα επιμέρους κέντρα λήψης απόφασης σε όλο το φάσμα της τουρκικής κοινωνίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, διαπιστώνουμε ότι παραδοσιακά οι ένοπλες δυνάμεις, η ανώτατη εκπαίδευση, η δικαιοσύνη και οι επιχειρηματίες ακολουθούσαν κεμαλική γραμμή, αλλά επί των ημερών μας οι νεο-οθωμανοί προσεταιρίστηκαν, πέρα από την κυβέρνηση, τις δυνάμεις ασφάλειας, τα ιερατεία, τις ευρείες λαϊκές μάζες και τα επιχειρηματικά κέντρα βάρους της χώρας. Η συνταγματική μεταρρύθμιση αρχικά για το ρόλο του στρατεύματος, της δικαιοσύνης και εντέλει για την καθιέρωση προεδρικών υπερεξουσιών αποτελεί το πιο πρόσφατο όσο και δραστικό επεισόδιο της σύγκρουσης ανάμεσα στους θεσμούς της τουρκικής πολιτείας, οι διαστάσεις του οποίου ευρίσκονται οριακά κοντά στην απόλυτη κοινωνικο-πολιτική επικράτηση της ισλαμικής παράταξης με απρόβλεπτες συνέπειες για την πολιτική και κοινωνική συνοχή της χώρας.

Μία εστία του διεθνούς συστήματος όπου επικρατούν συχνές εντάσεις και κλιμακούμενες διαμάχες αποτελεί η Ανατολική Μεσόγειος, στο επίκεντρο της οποίας ευρίσκεται η περιοχή ενδιαφέροντος της μελέτης, καθώς και οι διμερείς αλλά περίπλοκες σχέσεις της Τουρκίας με την Ελλάδα, τη Ρωσία, το Ιράν, το Ισραήλ, τη Συρία κ.ο.κ. Επί δεκαετίες οι σχέσεις των εμπλεκόμενων κρατών δοκιμάζονται και προσδίδουν νέες διαστάσεις στο πάλαι ποτέ μεσανατολικό ζήτημα, κύριο συστατικό του οποίου είναι η δυνατότητα ή η αδυναμία της Τουρκίας να πληρώσει το γεωπολιτικό χώρο που κενώθηκε μετά την κατάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι σχέσεις μεταξύ των εν λόγω χωρών επηρεάζουν άμεσα πολιτικούς, διπλωματικούς, στρατιωτικούς καθώς και οικονομικούς παράγοντες. Δηλωτικά αυτής της επιρροής είναι για παράδειγμα τα μεγέθη και οι ρυθμοί μεταβολής των αμυντικών (στρατιωτικών) κονδυλίων της Ελλάδας και της Τουρκίας, τα οποία αντανakλούν κατά τις τελευταίες δεκαετίες σοβαρή ανατροπή της προτέρας εξοπλιστικής ισορροπίας σε βάρος της Ελλάδας, γεγονός που εν δυνάμει τροφοδοτεί επεκτατικές διαθέσεις της γειτονικής χώρας σε συνάρτηση με την εξωστρέφεια που η τελευταία επιδεικνύει ως ανερχόμενη περιφερειακή δύναμη (Ιωακειμίδης, 2007).

Μία ιστορική αναδρομή στις σχέσεις Ελλάδας και Τουρκίας καταδεικνύει την προοδευτικά αναθεωρητική διάθεση της δεύτερης μεταπολεμικά, προς απόκτηση ισχύος και περιφερειακή επέκταση και προβολή της. Η πρώτη εκ των δύο εμμένει στην αποτροπή, καθώς και στη διατήρηση του status quo με έμφαση στην πιστή τήρηση του διεθνούς δικαίου και των υφιστάμενων διεθνών συνθηκών. Η αντιπαλότητα των δύο χωρών σχετίζεται με αμφισβήτηση κρατικής κυριαρχίας, απειλές casus belli οριοθέτηση συνόρων, ηπειρωτικής υφαλοκρηπίδας, θαλάσσιας και εναέριας γεωγραφικής περιοχής, αποκλειστικής οικονομικής ζώνης, εφαρμογή διεθνούς δικαίου, κ.λπ. (Siousiouras & Chrysochou, 2014).

4. Τίτλος Διδακτορικής Διατριβής (Σκοπός και επιμέρους Στόχοι της Εργασίας-Ερευνητικά Ερωτήματα)

Η διατριβή αποσκοπεί στην παραγωγή επιστημονικού έργου το οποίο θα ικανοποιεί τα κριτήρια που τίθενται για το πεδίο έρευνάς της. Οι επιμέρους στόχοι καταγράφονται στη συνέχεια, συμβάλλοντας στην ολοκλήρωση της εργασίας. Κατά τη διάρκεια της πρώτης περιόδου της έρευνας άρχισε η συστηματική διερεύνηση του θεματικού πεδίου, η μελέτη κειμένων στον τομέα της τουρκικής πολιτικής ιστορίας και γεωστρατηγικής, η συλλογή και ανάλυση της αρθρογραφίας και βιβλιογραφίας, καθώς και η κατάλληλη αξιολόγηση και οργάνωση της ύλης. Η τελευταία, ωστόσο, επικαιροποιήθηκε κατ' επανάληψη λόγω της δυναμικής ανατροπής δεδομένων και πολιτικών εξελίξεων.

Στην εν λόγω εργασία επιχειρείται ένας συγκερασμός θεωρητικής ανάλυσης και τεχνοκρατικού ελέγχου, όπως στη συνέχεια περιγράφεται. Αφού διατυπώνονται και ερευνώνται τα θεωρητικά ζητήματα στα γνωστικά αντικείμενα τα οποία αφορούν στη διατριβή, (πολιτική ιστορία, οικονομία, κοινωνία και διεθνείς σχέσεις) επιχειρείται μία λειτουργική ανάλυση - «μεταφορά της θεωρίας στην πράξη», όπως αυτή διαμορφώνεται από την εφαρμογή Γεωγραφικού Συστήματος Πληροφοριών για την ανάλυση των κοινωνικο-οικονομικών επιπτώσεων από τις καθεστωτικές αλλαγές στα πολιτικά δρώμενα της Τουρκίας.

Για την εξέταση και την ανάλυση του πεδίου «περιφερειακή ισχύς» στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου θα ερευνηθούν οι νεο-οθωμανικές στρατηγικές, στοιχεία των συνθέσεων που συμπλέκουν το πολιτικό Ισλάμ με τον τουρκικό εθνικισμό, την οθωμανική νοσταλγία και την αναβίωσή της σε σχετικές μπεριαλιστικές/σουλτανικές πολιτικές. Η διερεύνηση, η μελέτη και η πρόβλεψη των κύκλων που διατρέχει η οθωμανική πρόταση για την οργάνωση της κοινωνίας και της πολιτείας αποτελεί έναν από τους κύριους σκοπούς της εργασίας. Ειδικότερα θα καταγραφούν οι ιδιαιτερότητες και οι στόχοι της εξωτερικής πολιτικής της Άγκυρας, τα γεωπολιτικά και τα γεωοικονομικά της χαρακτηριστικά, οι δυνατότητες και οι αδυναμίες, οι εξαρτήσεις, οι απειλές και οι προοπτικές αυτής. Συνεπώς, ο στόχος της ανά χειράς διατριβής είναι να διερευνήσει, να εξετάσει και να ερμηνεύσει όχι μόνο το δαιδαλώδες εσωτερικό πολιτικό σκηνικό της Τουρκίας, αλλά να διαγνώσει τις επιδράσεις αυτού στο πεδίο της στρατιωτικής ασφάλειας, της δημοκρατίας και της κοινωνικής σταθερότητας στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, με αφορμή κι αφετηρία τη θέση, τον ρόλο, τις δυνατότητες, τα μειονεκτήματα και την πολιτική διαδρομή της γειτονικής χώρας. Στο πλαίσιο αυτό θα τεκμηριωθεί ότι η συντελούμενη «μετατόπιση» του γεωπολιτικού άξονα της Τουρκίας προς ανατολάς ενέχει μεταξύ άλλων σημαντικούς κινδύνους και αβεβαιότητες.

Με δεδομένη τη βασική θεωρητική τοποθέτηση ότι υφίστανται σταθερές μεταβλητές στο διεθνές σύστημα οι οποίες μας επιτρέπουν να διακρίνουμε και να διαμορφώσουμε μοντέλα παγιωμένης και επαναλαμβανόμενης συμπεριφοράς (M. Karlan, 1957), επιλέγεται το πεδίο της εσωτερικής πολιτικής στην Τουρκία, αλλά και οι αντανakλάσεις του στην εξωτερική πολιτική της χώρας ως εφαρμοσμένο αντικείμενο μελέτης, για να εξαχθούν συμπεράσματα τα οποία να ερμηνεύουν ανάλογες καταστάσεις σε έτερες περιοχές του διεθνούς συστήματος, ανεξαρτήτως των παραμέτρων του χρόνου και του χώρου και με ικανότητα πρόβλεψης (με σχετική ακρίβεια) επερχόμενων γεγονότων, αποφάσεων και πολιτικών (M. Karlan, 2005). Ιδιαίτερα οι εκτυλισσόμενοι βαθείς και πλατείς κοινωνικοπολιτικοί μετασχηματισμοί στην Τουρκία, λόγω της σπουδαιότητάς τους, επιβάλλεται να αποτελούν κύρια αντικείμενα μελέτης και ανάλυσης από τους κυβερνητικούς και ακαδημαϊκούς παράγοντες των γειτονικών χωρών. Συνεπώς για την ανάπτυξη της διδακτορικής διατριβής θα επιχειρηθεί στο αρχικό, θεωρητικό, μέρος της ο ορισμός και η τεκμηρίωση ενός μοντέλου ανάλυσης και ερμηνείας των πολιτικών και των επιλογών που συμπυκνώνονται στις έννοιες και στις πολιτικές του κεμαλισμού

και του νεο-οθωμανισμού. Με βάση αυτό το μοντέλο θα υλοποιηθεί ο σχεδιασμός και η ανάπτυξη της σχετικής έρευνας.

Τα ερευνητικά ερωτήματα εστιάζονται εποπτικά στις ακόλουθες προτάσεις:

- Τι σημαίνουν ουσιαστικά, ιστορικά και πολιτικά, οι όροι «κεμαλισμός» και «νεο-οθωμανισμός» στη γεωγραφική περιφέρεια της έρευνας;
- Ποιο είναι το αίτιο και ποιο το αιτιατό, (ανεξάρτητη και εξαρτημένη μεταβλητή αντίστοιχα), όσον αφορά στις σύνθετες και αλληλεξαρτώμενες έννοιες της θεσμικής αναθεώρησης που οραματίστηκε κι εκτελεί ο Ρ.Τ. Ερντογάν έναντι των αλλαγών στην οικονομία, την ενέργεια, την ποιότητα ζωής των πολιτών συνολικά στη Τουρκία αλλά και υπό το πρίσμα της περιφερειακής ανάπτυξής της;
- Γιατί τα πολιτικά κόμματα της εν λόγω πολιτείας είναι φορείς κοινωνικοπολιτικών τάσεων με προβολή σε εκατονταετείς ιδεολογικές διαδρομές και αντιπαραθέσεις;
- Με ποιους τρόπους επηρεάζει το πολιτικό φαινόμενο του νεο-οθωμανισμού τη Μέση Ανατολή, τις πολιτικές των Μεγάλων Δυνάμεων και γενικότερα τις επιλογές και τις αποφάσεις των δρώντων στην περιοχή;
- Ποιος είναι ο ρόλος της Ελλάδας στα ανωτέρω αλλά και ο εξ αυτών αντίκτυπος στη χώρα μας;
- Ποιος είναι ο ρόλος των πολιτικών προσωπικοτήτων στη διαμόρφωση και προώθηση κοινωνικοπολιτικών ανυσμάτων όπως ο κεμαλισμός και ο νεο-οθωμανισμός;

Ειδικότερα θα επιχειρήσει συστηματικά να:

- αναδείξει τη σπουδαιότητα αλλά και την περιοδικότητα του πολιτικού ρεφορμισμού που διατρέχει η τουρκική πολιτεία κατά τις τελευταίες δεκαετίες,
- προσδιορίσει το γεωπολιτικό τοπίο της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής σε σχέση με τις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις στην Τουρκία,
- καθορίσει τους λόγους που προσέδωσαν ασύγκριτα μεγαλεπήβολη δυναμική στον πολιτικό βίο του ηγέτη Ρ.Τ. Ερντογάν αλλά και του ισλαμικού κόμματός του,
- αναδείξει τη διαφοροποίηση που ήδη σημειώνεται εντός του ίδιου του κοινωνικοπολιτικού στρατοπέδου των οπαδών του κόμματος του Ρ.Τ. Ερντογάν, με κομβικό σημείο την πολυεπίπεδη διάσταση του τελευταίου με τον Ιμάμη Φ. Γκιουλέν,
- διερευνήσει τη ροπή της τουρκικής διακυβέρνησης προς υποτιθέμενες απολυταρχικές κατευθύνσεις στον απόηχο της απόπειρας πραξικοπήματος του θέρους του 2016,
- διασυνδέσει την περιφερειακή ισχύ της Τουρκίας στην Ανατολική Μεσόγειο με ποσοτικές μεθόδους μέτρησης και πρόγνωσης της,
- συσχετίσει τις θεωρίες των διεθνών σχέσεων με τη διάγνωση απολυταρχικών τάσεων στη διαμόρφωση της νεο-οθωμανικής προοπτικής,
- προτείνει μία νέα επιστημονική προσέγγιση, της διαπλοκής, σύγκρουσης, σύνθεσης ή τουλάχιστον αλληλοπεριχώρησης εθνικών ιδεολογικών ρευμάτων επί της πολιτειακής θέσμησης και συγκρότησης της τουρκικής κοινωνίας,
- ερμηνεύσει την περιφερειακή πολιτική των παγκόσμιων δυνάμεων (υπερδυνάμεων) στην περιοχή,
- ταξινομήσει την Τουρκία σύμφωνα με τα κριτήρια υποδοχής και αποδοχής δυτικόστροφων όσο και μεσανατολικών υποδειγμάτων συλλογικής έκφρασης και πολιτικής,

- εισηγηθεί το σύγχρονο γεωπολιτικό μοντέλο που διαδέχθηκε τον Ψυχρό Πόλεμο, εξετάζοντας και τις συνέπειές του για την περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και ειδικότερα για την Τουρκία,
- αναλύσει τον σύγχρονο ρόλο της Τουρκίας στο πεδίο συνάντησης του δυτικού και του ισλαμικού κόσμου, όπου συνυφαίνονται φαινομενικά αντιφατικοί στόχοι, δεδομένα εξάρτησης και δυνατότητες, σχέδια, προγράμματα και φιλοδοξίες, κίνδυνοι και αβεβαιότητες για την ασφάλεια και τη σταθερότητα παγκοσμίως,
- διερευνήσει τις πρόσφατες επιδράσεις των γεωπολιτικών δυναμικών στις μεταβολές γεω-οικονομικής και γεω-ενεργειακής ισχύος στο χώρο της Μέσης Ανατολής, εστιάζοντας στην Τουρκία.

5. Σημαντικότητα του Θέματος - Προσδοκώμενα Αποτελέσματα

Η σπουδαιότητα μίας διατριβής συναρτάται προς την πρωτοτυπία των στοιχείων τα οποία εισαγάγει, αλλά και του αποτυπώματός της στην προαγωγή της επιστήμης και ευρύτερα της κοινωνίας που περαιτέρω εμπλουτίζεται με έγκυρες προσεγγίσεις και ερμηνείες με ορίζοντα την εμπέδωση ειρήνης και ευημερίας. Τα καινοτόμα επινοήματα στην παρούσα εργασία συνοπτικά επικεντρώνονται στα ακόλουθα:

- έρευνα σε ακαδημαϊκά πεδία, που προκύπτουν από διεπιστημονική σύνθεση γνώσης για την αλληλεπίδραση της οικονομίας, της πολιτικής ιστορίας και της γεωπολιτικής στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου,
- συγκριτική καταγραφή βασικών στοιχείων της σύγχρονης Τουρκίας έναντι της παλαιότερης κεμαλικής σε συνάρτηση προς τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, δηλαδή ποια από τις «δύο Τουρκίες» είναι πιο ασφαλής, ή και λιγότερο επιβλαβής γείτονας, η Τουρκία της κεμαλικής παράδοσης και του βαθέος στρατο-κράτους ή η κυβερνώσα μεταμοντέρνα εκδοχή αναβίωσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας,
- ανάλυση και ερμηνεία των πολιτικών δεδομένων κατά διακριτές ιστορικές περιόδους με την ενσωμάτωση διεθνολογικών και στρατηγικών εννοιών, υιοθετώντας μία σύνθετη και διεπιστημονική προσέγγιση στα ζητήματα μελέτης αυτών των μεγεθών,
- περιγραφή της στρατηγικής που διαμορφώνεται στην εν λόγω περιοχή από την Άγκυρα, στο πλαίσιο της φιλοδοξίας να καταστεί περιφερειακή δύναμη.
- Στη σχέση με την αέναη προσπάθεια των κρατών για την επαύξηση της ισχύος τους ή διατήρησης ενός ευμενούς status quo εισάγεται μία σχετικά νέα και σύνθετη μεταβλητή, αυτή της «νεο-οθωμανικής αναβάπτισης» της Τουρκίας υπό το πρίσμα μίας μεγαλοϊδεατικής προοπτικής, η οποία παρά την κριτική που υφίσταται, επιβιώνει και προβάλλει αξιώσεις πολυσύνθετης ισχύος και επίδειξής της.
- Στην προσπάθεια, όχι μόνο να ενταχθεί στην εν λόγω ανάλυση μία πτυχή της ελληνοτουρκικής αντιπαλότητας, αλλά και να εξεταστεί το αιτιακό υπόβαθρο της τουρκικής επιθετικότητας. Προς τούτο και η εισαγωγή ποσοτικών και ποιοτικών παραγόντων που επιμετρούν την προβολή, τη διαφορά και την προοπτική ισχύος εκατέρωθεν.

Κρίνεται ότι το εν λόγω ερευνητικό αντικείμενο έχει υψηλή αξία, διότι αφενός είναι γενικά επίκαιρες και επείγουσες οι εξελίξεις στο πολιτικό σκηνικό της Τουρκίας, αλλά και ανοικτά τα μέτωπα εξωτερικής πολιτικής προς κάθε κατεύθυνση γύρω της. Ως εκ τούτου επιχειρεί να προσφέρει μία αξιόπιστη, διαχρονική και έγκυρη ερμηνεία πραγμάτων και καταστάσεων στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής, αξιοποιώντας κατάλληλα και την ιδεολογικοπολιτική διαπάλη στο εσωτερικό της Τουρκίας και στην περιρρέουσα γεωπολιτική περιφέρεια. Θεωρείται ότι με αυτόν τον τρόπο ενισχύεται το στοιχείο της πρωτοτυπίας, όσον αφορά στη συστηματική έρευνα

των διασυνδέσεων της εσωτερικής πολιτικής ανατροπής με τη γεωπολιτική, την ενεργειακή ασφάλεια, την πρόοδο της κοινωνίας, την ανάπτυξη της οικονομίας και τις διεθνείς σχέσεις.

Τα συμπεράσματα τα οποία θα προκύψουν αναμένεται ότι θα συνεισφέρουν στη διεύρυνση και στη βελτίωση του τρόπου «ανάγνωσης» και ερμηνείας των γεγονότων στο εσωτερικό της Τουρκίας, στην Ανατολική Μεσόγειο και στη Μέση Ανατολή. Κατ' αρχήν όπως προαναφέρθηκε, θα επιδιωχθεί **η εισαγωγή μίας σειράς νέων ερμηνευτικών εργαλείων,**

- **της σύνθεσης σε ποικίλα ποσοστά** κεμαλικών με οθωμανικά χαρακτηριστικά,
- **της όσμωσης πανισλαμισμού και παντουρκισμού,**
- **της κυκλικότητας** στις εκδηλώσεις οθωμανισμού και νεο-οθωμανισμού,
- **της επίδρασης των πολιτειακών αλλαγών στο κοινωνικοπολιτικό γίνεσθαι ανά περιφέρεια του τουρκικού κράτους**
- **της ανάλυσης κινδύνου** με γνώμονα τη ροπή προς αναθεωρητικές πρωτοβουλίες,
- **της διασύνδεσης εθνικών ιδεολογημάτων με πρωτοπόρες και χαρισματικές προσωπικότητες**
- **της χαρτογράφησης** του τρόπου με τον οποίο αναπτύσσονται κοινωνικοπολιτικά οι περιφέρειες της Τουρκίας υπό το πρόσταγμα νεο-οθωμανικών πολιτικών κατά αντιπαράσταση προς τις αντίστοιχες και παρελθούσες κεμαλικές προοπτικές,
- **της μετατόπισης θεσμικών βαρύκεντρων εξουσίας** στο εσωτερικό της Τουρκίας υπό την προοπτική μιας αξονικής μετατόπισης στη φυσιογνωμία και το μέλλον του συγκεκριμένου έθνους κράτους
- **της μέτρησης ισχύος διά μετρήσιμων κριτηρίων** τόσο κατά τη μετάβαση από τον κεμαλισμό στον «ερντογανισμό» όσο και μεταξύ διαφόρων και διακριτών χρονικών περιόδων κατά την εξέλιξη του τελευταίου.

6. Ο Σχεδιασμός της έρευνας - (Επιστημονικά Πεδία και Γνωστικά Αντικείμενα)

6.1 Η γεωπολιτική και γεωοικονομική διάσταση

Τα γνωστικά αντικείμενα με τα οποία κυρίως θα ασχοληθεί η παρούσα διατριβή είναι αυτά της Πολιτικής Ιστορίας, της Γεωπολιτικής, της Στρατηγικής και των Διεθνών Σχέσεων. Οι συγκεντρώσεις ισχύος στη διεθνή πολιτική έχουν κατά καιρούς λάβει διάφορους χαρακτηρισμούς με προεξάρχοντα αυτόν της «υπερδύναμης», ως κράτους που έχει δυνατότητα να προβάλλει ισχύ και επιρροή σε παγκόσμιο επίπεδο, όπως αναλυτικά εισήχθη από τους W.T.R. Fox (Fox, 1944) και N. Spykman - κατά τη δεκαετία του 1940, στην αυγή της επερχόμενης μεταπολεμικά νέας τάξης πραγμάτων, αλλά και δεκαετίες νωρίτερα από τον F. Ratzel με αφορμή την υπερισχύ που εξασφάλιζε μία χώρα ιδιαίτερα διά της ναυτικής δύναμης (Waibl & Herdina, 1997).

Μία σημαντική «παραλλαγή» της έννοιας της υπερδύναμης είναι η «περιφερειακή δύναμη», της οποίας, ωστόσο, οι δυνατότητες προβολής ισχύος και επιρροής είναι γεωγραφικά περιορισμένες. Οι μελέτες γύρω από το συγκεκριμένο πολιτικό φαινόμενο έχουν καταλήξει σε κάποιες θεωρητικές καταγραφές χαρακτηριστικών που εντοπίζουμε κατ' αρχήν στις κατά ιστορική περίπτωση περιφερειακές δυνάμεις. Για παράδειγμα, σύμφωνα με το European Consortium for Political Research (ECPR), σύμφυτο χαρακτηριστικό της περιφερειακής δύναμης είναι η ηγεμονική επιρροή με όρους οικονομικούς και στρατιωτικούς επί μίας γεωγραφικά προσδιορισμένης περιοχής, της οποίας οι λαοί αποδέχονται ή έστω ανέχονται την εν λόγω επιρροή (Schmoltz & Tansey, 2015).

Οστόσο, η παρούσα προσέγγιση σκοπεύει σε μία πιο τεχνοκρατική αποτίμηση για το δυναμικό μιας χώρας σε επίπεδο περιφερειακής ισχύος. Αποσκοπούμε, δηλαδή, σε ένα εργαλείο που θα αρθρώνεται από μια υπόθεση εργασίας, δηλαδή την «υποψηφιότητα» μιας χώρας για ανάδειξή της σε περιφερειακή δύναμη, τα κριτήρια που

επαληθεύουν την επίτευξη του στόχου της, και την εξέταση της μελλοντικής προοπτικής της μέσω μιας βασικής ανάλυσης SWOT (strengths-weaknesses-opportunities-threats) σε συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο. Ως υπόδειγμα της εφαρμογής αυτής η σύγχρονη Τουρκία αποτελεί ιδανικό υποψήφιο, οπότε απλά, καθώς θα παραθέτουμε τα κριτήρια αξιολόγησης, θα εξετάζουμε συνοπτικά κατά πόσο η Τουρκία εκπληρώνει τις υπό συζήτηση προϋποθέσεις. Είναι ξεκάθαρα δεδηλωμένη η σχετική πρόθεσή της και σε εξέλιξη οι προσπάθειές της Τουρκίας προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση. Σύμφωνα με ομιλίες του πρώην Υπουργού Εξωτερικών κι έπειτα Πρωθυπουργού Αχμέτ Νταβούτογλου, ο οποίος έχει και το trademark theory του αποκαλούμενου στρατηγικού βάθους (Stratejik derinlik - strategic depth): «...η τουρκική εξωτερική πολιτική έχει τρεις βασικές αρχές: α) διαθέτει όραμα που προσανατολίζει την πορεία της, αλλά β) δεν σύρεται πίσω από καταστάσεις κρίσης, επειδή τις προλαμβάνει, και τέλος γ) ολοκληρώνεται με τη συστηματική ανάπτυξή της σε περισσότερους από έναν άξονες...». Και από μια παλαιότερη συνέντευξη του ίδιου: «...Η περιφέρεια μας ανήκει. Είναι το σπίτι μας... Πρέπει να κρατήσουμε το πεπρωμένο μας στα χέρια μας, που προϋποθέτει πνεύμα συνεργασίας και περιφερειακή ολοκλήρωση. Τα θεμέλια της τελευταίας είναι η ιστορία και η γεωγραφία μας... θα ενώσουμε τις δυνάμεις μας για να επαναφέρουμε μια χρυσή εποχή στην περιοχή που γέννησε τους μεγαλύτερους πολιτισμούς...» (Davutoğlu, 2010; Karabat, 2010).

Στο θεωρητικό υπόβαθρο αυτής της συζήτησης η γεωπολιτική ευρίσκεται ανάμεσα στην πολιτειολογία, τη γεωγραφία και την ιστορία, χωρίς συγκεκριμένα όρια παραδεκτά από όλους, και μελετά την εσωτερική και εξωτερική πολιτική των κρατών σε συνάρτηση κυρίως με τη γεωγραφική τους θέση. Ισχυρίζεται ότι τα πολιτικά, ιστορικά και κοινωνικά γεγονότα κάθε χώρας και περιοχής εξαρτώνται λίγο έως πολύ από τη γεωγραφική της θέση. Η γεωπολιτική εξετάζει, αναλύει κι ερμηνεύει την αλληλεπίδραση μεταξύ φύσης/γεωγραφικού χώρου (περιβάλλοντος) και ανθρώπινων δραστηριοτήτων και την πολιτισμική σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον, με σκοπό την αξιοποίηση/αύξηση της ισχύος (οικονομικής ή/και στρατιωτικής), στο παρόν και κυρίως στο μέλλον.

Περί τα τέλη του 19ου αιώνα διαμορφώθηκε σε ιδιαίτερη επιστήμη με βάση τις θεωρίες του Σουηδού R. Kjellen, που εισήγαγε τον όρο «γεωπολιτική», του Γερμανού F. Ratzel, που εισήγαγε τον όρο του «ζωτικού χώρου», και του επίσης Γερμανού K. Haushofer που διαίρεσε τον κόσμο με πολιτισμικά κριτήρια (Campos & Fernandes, 2017). Η Γεωπολιτική αποτελεί εργαλείο της στρατηγικής με κεντρικό σημείο την εθνική ισχύ και τον έλεγχο μιας γεωγραφικής επικράτειας. Η γεωπολιτική αποδέχεται την ύπαρξη διεθνών ανταγωνισμών και υποστηρίζει τη στρατηγική σχεδίαση σε διάφορους τομείς, π.χ. της στρατιωτικής ισχύος, της οικονομίας (γεω-οικονομία), της δημογραφίας, του περιβάλλοντος, κ.α. Η γεωστρατηγική μελετά τους συσχετισμούς δυνάμεων σε διεθνές επίπεδο (παγκόσμιο ή περιφερειακό) και συνδέεται με την έννοια της πολιτικής ισχύος στη μακροπρόθεσμη και συστηματική εκφορά της.

Με τρόπο συμπληρωματικό η γεωοικονομία θεωρείται επιστήμη που έχει ως αντικείμενο την εξέταση της ανθρώπινης οικονομικής δραστηριότητας σε σχέση προς το γεωγραφικό περιβάλλον, όχι όμως με τη στατική, όπως στην οικονομική γεωγραφία, αλλά με τη δυναμική έννοια. Αρχικά χρησιμοποιήθηκε ως όρος για την εξέταση του πλούτου του υπεδάφους από οικονομικής απόψεως. Στη συνέχεια επεκτάθηκε στον πλούτο της γήινης επιφάνειας και ύστερα σε αυτόν των θαλασσών. Την ευρύτερη έννοια της προσέδωσε ο Γερμανός γεωγράφος A. Dix το 1925 (Winder & Dix, 2015). Η γεωοικονομία δύναται να θεωρηθεί και ως ένα είδος «γέφυρας» μεταξύ της πολιτικής (εθνικής) οικονομίας και της οικονομικής γεωγραφίας. Μεταξύ άλλων, η γεωοικονομία μελετά το ρόλο της οικονομικής αλληλεπίδρασης για την επίλυση ή την πρόληψη των συγκρούσεων, τη σχέση μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης και των πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών στις διάφορες χώρες. Η γεωοικονομία μελετά τα γεωοικονομικά δεδομένα μίας γεωγραφικής περιοχής ή/και σε διεθνή κλίμακα, τα οποία σχετίζονται με την οικονομική ισχύ, (οικονομικές δραστηριότητες ως προς το γεωγραφικό περιβάλλον), με σκοπό την

εκμετάλλευσή τους, γεγονός που αξιοποιείται από την παρούσα έρευνα για να συσχετίσει το εφικτό της νεο-θωμανικής προβολής ισχύος με την πρόσφατη οικονομική και επιχειρηματική πρόοδο της γειτονικής χώρας.

6.2 Η «χθόνια» δύναμη της ισλαμικής πολιτικής παράταξης

Ένας βασικός άξονας επί του οποίου διαμορφώνονται οι πολιτικές εξελίξεις στην Τουρκία, «ακροβατώντας» μεταξύ δύσης και ανατολής, δυτικού ορθολογισμού και «ανατολίτικου» πεπρωμένου είναι: **η διαχρονική και σχεδόν εγγενής γοητεία που ασκούν οι δυναμικές και επιβλητικές προσωπικότητες στους πολίτες**. Η ισχύς της πολιτικής προσωπικότητας για ιστορικούς και κοινωνικοπολιτικούς λόγους μαγνητίζει την πλειοψηφία του τουρκικού λαού, λαμβάνοντας απήχηση που υπερβαίνει την κριτική αντιπολίτευση. Ο κανόνας ισχύει τόσο για τους κεμαλιστές όσο και για τους εκάστοτε εκφραστές ισλαμικών πολιτικοκοινωνικών ρευμάτων.

Ωστόσο, το ποιοτικά διαφοροποιό στοιχείο υπέρ της **ισλαμικής πολιτικής παράταξης, και πέραν της αναμφισβήτητα κατά το παρόν χαρισματικής ηγεσίας του Ρ.Τ. Ερντογάν, είναι ότι συνέγειρε και ήδη συγκεφαλαιώνει χθόνιες κοινωνικές δυνάμεις**, περιφρονημένες από την πρόσφατη ιστορία κοινωνικές τάξεις, οι οποίες σε γενικές γραμμές διάκεινται:

- σκεπτικιστικά έναντι της δύσης και του σεκιουλαρισμού,
- φιλικά ως προς την ισλαμικοποίηση της μορφής και των θεσμών της κοινωνίας,
- συμπαθητικά προς τα οθωμανικά «σύνορα της καρδιάς» των απανταχού συγγενικών και ομόδοξων λαών,
- επομένως και υπονομευτικά προς το κεμαλικό κατεστημένο στρατιωτικών, δικαστικών και αστών καθηγητών που απώθησε και καταπίεσε την αυθεντική έκφραση της «βουκολικής» Ανατολίας επί μια περίπου εκατονταετία (Τεάζης, 2013).

Τόσο ο Τ. Οζάλ όσο και ο Ρ.Τ. Ερντογάν συνέβαλαν στην επέλαση της παραμελημένης «περιφέρειας» προς το εύπορο κέντρο, καθώς και στο γεγονός ότι η περιφέρεια άρχισε σταδιακά να παίζει σημαντικό ρόλο στην επαναδιαμόρφωση του πολιτικού κεντρώου χώρου. Ο Τ. Οζάλ αμφισβήτησε κάποιες από τις πλέον μακρόχρονες αξίες και πολιτικές του ρεπουμπλικανικού κατεστημένου. Εκκίνησε μια εκτεταμένη μεταρρύθμιση της οικονομίας που είχε σημαντικά επακόλουθα. Ήταν εκείνος που συνέβαλε στην άνθιση των φιλικά διακειμένων προς αυτόν και το πολιτικό Ισλάμ επιχειρηματικών φορέων (το επονομαζόμενο ισλαμικό κεφάλαιο), οι οποίοι έως τότε δεν είχαν υποστήριξη ή/και εξάρτηση από το κράτος. Ο Ρ.Τ. Ερντογάν δε, δίνοντας δυναμικό αγώνα κατά του ρεπουμπλικανικού κατεστημένου, ήταν νικηφόρος σε διαδοχικές εκλογικές αναμετρήσεις, παρέμεινε και παραμένει στην εξουσία ως ο εκπρόσωπος της θρησκευόμενης περιφέρειας, συνεχίζει την αποκατάστασή της στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος, τη διευκόλυνε να καταστεί ένας επιτυχημένος κοινωνικός, οικονομικός και πολιτικός αντίπαλος για την άλλοτε ανίκητη κεμαλική ηγεμονία στην Τουρκία (Heper & Toktas, 2003).

Είναι επομένως εύλογη απορία για τους τρίτους παρατηρητές εάν η δυναμική της ισλαμικής πολιτικής παράταξης εκτείνεται «βαθύτερα και μακρύτερα» από εκείνη της αντίθετης κεμαλικής. Η τελευταία πράγματι επέδειξε πέραν της ηγετικής ιδιοφυίας του Μουσταφά Κεμάλ:

- μια προηγμένη κοινωνική μηχανική διαμόρφωσης ενός κράτους, μιας θρησκείας κι ενός λαού,
- μια στρατοκρατική παράδοση «βαθέος κράτους» και ευάριθμων «διορθωτικών» πραξικοπημάτων,
- καθώς και αξιοθαύμαστη προσέγγιση και ταύτιση με ποικίλα συμφέροντα του δυτικού κόσμου.

Από την άλλη πλευρά, δεν είναι τυχαίο που σχολιάζοντας τη δυναμική της ισλαμικής πολιτικής παράταξης αναφερθήκαμε στο βάθος και στο εύρος της, και τούτο επειδή πέραν της αντισυμμετρικής στον Ατατούρκ

ηγετικής ιδιοφυίας του Ρ.Τ. Ερντογάν:

➤ η σύγχρονη Τουρκία διανύει μια **μεταπολίτευση υπέρ απωθημένων λαϊκών μαζών, των αποκαλούμενων και «μαύρων» Τούρκων που αισθάνονται πλέον να αποτινάσσουν ζυγό ασφυκτικής καταπίεσης δεκαετιών**. Η εκτόνωση ενός τέτοιου ελατηρίου είναι φυσικά πιο παραγωγική από τη συμπίεσή του.

➤ Πρόσθετα, η ισλαμική παράταξη διαλέγεται, δρα και αντιδρά με **εννοιολογία και συμβολική αυτοκρατορίας ως προς τα πολιτειακά αλλά και οικουμενικότητας ως προς τα θρησκευτικά-πολιτισμικά**. Το υπόβαθρο είναι αυτό της γεωστρατηγικής εξωστρέφειας που «υπερχειλίζει» πέρα από τα όρια του κεμαλικού και δυτικόστροφου έθνους-κράτους.

Από τα προηγούμενα σκιαγραφείται μια απόπειρα να συγκριθεί το κεμαλικό βαθύ κράτος με το ερντογανικό στρατηγικό βάθος με όρους ισχύος και επαύξησής της. Είναι, εντούτοις άξιο παρατήρησης και μελέτης ότι με την παρέλευση του χρόνου η μορφή εξέλιξης του ισλαμικού πλέον πολιτικού κατεστημένου επίσης μετασχηματίζεται. Εκκίνησε, περί τις αρχές της δεκαετίας του 2000, ως φιλελεύθερο και πολέμιο της διαφθοράς, ενώ σήμερα κατακλύζονται οι διεθνείς ειδήσεις από απολυταρχικές κυβερνητικές εκδηλώσεις, συνεργασία του ισλαμικού με τον εθνικιστικό πολιτικό χώρο, καθώς και αμφίβολης διαφάνειας καταστάσεις που αλλάζουν το πρόσωπο της σύγχρονης Τουρκίας. Παρόμοια, αναμενόταν ελπιδοφόρα από την ισλαμική παράταξη να σταθεροποιήσει το εσωτερικό και το εξωτερικό «εκμηδενίζοντας», κατά τον Α. Νταβούτογλου τα προβλήματα, προσλαμβάνοντας κατευναστικά την ετερότητα κουρδικών πληθυσμών ή/και εκφράζοντας σε μια δημοκρατική διέξοδο τα δικαιώματα των καταπιεσμένων μουσουλμάνων ανά τον κόσμο. Αντιθέτως, όπως περιγράψαμε και προηγούμενα, η αστάθεια και η σύγκρουση είναι η καθημερινότητα της τουρκικής πραγματικότητας προς όποια κατεύθυνση κι αν εξετάσουμε τις εσωτερικές και εξωτερικές πολιτικές της (Karkazis, Baltos, & Vidakis, 2017).

Για την ερμηνεία του περιγραφέντος ανωτέρω ιδεολογικού πλαισίου θα αξιοποιηθούν συγκεκριμένα στοιχεία από τις θεωρίες της Στρατηγικής και των Διεθνών Σχέσεων, όπως ο στρατηγικός σχεδιασμός και η στρατηγική για την περιφερειακή ενδυνάμωση ενός κράτους (Κολιόπουλος 2008). Με τη συνδρομή στρατηγικών εννοιών και ορισμών, θα επιχειρηθεί η κατανόηση της συμπεριφοράς των εθνικών και διεθνών δρώντων, αλλά και η ερμηνεία των ορθολογικών και μη αποφάσεων οι οποίες λαμβάνονται σε μία αντιπαράθεση, διένεξη ή σύγκρουση δύο κρατών. Τα εργαλεία της στρατηγικής σκέψης θα συνδράμουν στην ερμηνεία της διαγωγής των κρατών γενικότερα, αλλά και των πολιτικών συλλογικοτήτων που στιγμάτισαν διαχρονικά την πολιτισμική φυσιογνωμία της σύγχρονης Τουρκίας.

Η επωδός των ανωτέρω περί της ιδιαιτερότητας της Τουρκίας ως περιφερειακής δύναμης που εμφορείται από υπαρξιακά κοινωνικοπολιτικά διλήμματα, και κατά συνέπεια προβαίνει σε υπέρμετρες εκδηλώσεις επιθετικότητας και έκθεσης σε κινδύνους, επιζητεί ως αντίβαρο μια ορθολογική αναφορά στη διαχείριση των εθνικών πόρων και τη μέτρηση της ισχύος που απορρέει από αυτούς. Η ισχύς αποτελεί σημαντικό στοιχείο της συμπεριφοράς των κρατών και καθορίζει, εν πολλοίς, τις διεθνείς σχέσεις και τη βιωσιμότητα των λαών στον ρουν της ιστορίας. Σε μια τέτοια λογική η ισχύς προσδιορίζεται σε σχέση με συγκεκριμένες μετρήσιμες καταστάσεις, με ορισμένες πτυχές της να μπορούν να σταθμιστούν και συνεπώς να κατηγοριοποιηθούν, ενώ αποτελεί και μια ιδιότητα η οποία μπορεί σχετικά να ποσοτικοποιηθεί για να καταδείξει το βαθμό στον οποίο μία χώρα δύναται να αναγκάσει άλλες να συμμορφωθούν προς τη θέλησή της ή να υποστούν ποινές σε ενδεχόμενη άρνησή τους.

6.3 Διασύνδεση Επιστημονικών Πεδίων και Σχεδιασμός της Διατριβής

Στο πλαίσιο της παρούσας εξέτασης και της αναζήτησης σχετικής βιβλιογραφίας, διαπιστώθηκε ότι ευάριθμοι πολιτικοί, μελετητές και συγγραφείς διερεύνησαν, ανέλυσαν, κατέγραψαν πραγματικότητες και

στρατηγικές, ωστόσο, μετήλθαν ταυτόσημη και αποκλειστικά θεωρητική ή επηρεασμένη από στενά εθνικά συμφέροντα μεθοδολογία. Σε μια αντίρροπη λογική, κατ'έπέκταση και σε επίρρωση της εμβριθείας, της αντικειμενικότητας και της αναλυτικής πρωτοτυπίας αναγνωρίσαμε προστιθέμενη αξία στο μηχανισμό που διεξοδικά μετερχόμαστε στη συνέχεια για την αξιολόγηση του εθνικού γεωπολιτικού ρίσκου ως μια παραλλαγή της καθιερωμένης διεθνώς διευθυντικής διεργασίας risk management, όπως μαζικά εκτελείται και διδάσκεται από χιλιάδες ηγέτες οργανισμών και επιχειρήσεων αλλά και καθηγητές αντίστοιχα (Hester & Harrison, 1998).

Τα κράτη κατ' αναλογία είναι οργανικές και οργανωτικές δομές που επιχειρούν μέσω λήψης αποφάσεων και ανάληψης ενεργειών να πραγματοποιήσουν εθνικούς σκοπούς και στόχους. Το ρίσκο ορίζεται εν γένει ως καθαυτή η αντιξοότητα ή ακριβέστερα η πιθανότητα να προκύψει αντιξοότητα ως προς την επίτευξη σκοπών και στόχων. Ως εκ τούτου, οι πολιτικοί ηγέτες αλλά και γενικότερα οι κοινωνικοί ταγοί, ιδιαίτερα σε χώρες που φιλοδοξούν να ηγηθούν περιφερειακών γεωπολιτικών σχηματισμών, όπως η Τουρκία, αναμένεται να έχουν γνώση για τις ανάγκες υποστήριξης προς ευόδωση των επιδιώξεών τους, αλλά και πρόγνωση για τους παράγοντες που ενδεχόμενα θα αντιδράσουν στο σχεδιασμό τους, δρομολογώντας τα χειρότερα δυνατά και παρ' ελπίδα σενάρια στο μέλλον. Η γνώση, η διάγνωση και η πρόγνωση που καταγράφουμε δεν είναι παρά η πρώτη ύλη για να διαμορφωθούν σχέδια ανατροφοδότησης, επικαιροποίησης και ιεράρχησης, κατά το συνηθέστερα λεγόμενο, «σχέδια Β», σχέδια ελέγχου, ανασύνταξης και διαρκούς βιωσιμότητας.

Αν και προηγούμενα αναφερθήκαμε στις περιφερειακές δυνάμεις ως μικρογραφίες των υπερδυνάμεων, ο παραλληλισμός εξυπηρετεί την κατανόηση ανάλογων στάσεων και συμπεριφορών, αλλά δεν ισχύει σε απόλυτο βαθμό. Μία από τις προφανείς διαφορές μεταξύ περιφερειακών δυνάμεων και υπερδυνάμεων είναι ότι οι πρώτες εξαρτώνται από τις δεύτερες πολύ περισσότερο από όσο οι δεύτερες από τις πρώτες. Από μία άλλη οπτική, οι περιφερειακές δυνάμεις δεν πρέπει τουλάχιστον να προβληματίζονται τις υπερδυνάμεις στην εκτέλεση των σχεδίων τους. Το ιδανικό μάλιστα, και για τους μεν και για τους δε, είναι οι περιφερειακές δυνάμεις να αναπτύσσουν πολιτικές και στρατηγικές σε σύμπνοια με τις επιδιώξεις των υπερδυνάμεων σε κάθε περιοχή ανά τον κόσμο.

Για την περίπτωση της Τουρκίας, ο δρόμος προς την καθιέρωσή της ως περιφερειακής δύναμης προϋποθέτει τη συγκατάθεση των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής (ΗΠΑ) και της Ρωσίας. Επίσης, προϋποθέτει στρατηγικές τοποθετήσεις της Τουρκίας οι οποίες να πείθουν τις υπερδυνάμεις ότι η «σύμμαχος» τους χώρα θα προασπίσει τα κατά περίπτωση συμφέροντά τους. Η υπόθεση ότι η Τουρκία καλύπτει το συγκεκριμένο κριτήριο απαιτεί προσεκτικό και λεπτομερειακό έλεγχο, επειδή τόσο τα συμφέροντα όσο και οι πολιτικές των «Μεγάλων Δυνάμεων» συχνά είναι ασαφή, σχετικά, ευμετάβλητα και ανταγωνιστικά, ενώ δεν λείπουν και οι απροδόκητες εκπλήξεις ανεξάρτητα από τα μεγέθη και τις ορθολογικά εκτιμώμενες δυνατότητές τους.

Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα η πολυμέτρη έκθεση της σύγχρονης Τουρκίας σε πολλαπλούς και ριζοσπαστικούς κινδύνους. Η «όρεξη», κατά το αγγλιστί "risk appetite", για αποδοχή του ρίσκου είναι αξιοπρόσεκτη σε συνάρτηση με την πιθανότητα και την έκταση της ζημίας στην περίπτωση που οι πιθανολογούμενοι κίνδυνοι πραγματοποιηθούν (risk assessment: impact X likelihood) (Molenaar et al., 2010). Η παρούσα εισαγωγή απλά σημειώνει την υπερβολική έκθεση, την τάση για εμπλοκή και ρήξη, αλλά και την αρνητική έκβαση στα περισσότερα από τα χαινόντα εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα. Οι προαναφερθείσες στρατηγικές πρωτοβουλίες της Τουρκίας εύλογα ήδη απορρόφησαν και συνεχίζουν να αναλώνουν αυξημένες υλικές και ηθικές επενδύσεις με ελεγχόμενα προς το παρόν αποτελέσματα.

Εκτός από την περιγραφή του κινδύνου, υπεισέρχονται δύο ακόμη παράγοντες προς επίλυση και έλεγχο των προβλημάτων, η εκτίμηση και η αντιμετώπισή του. Δεδομένου ότι είναι πραγματικά δυσδιάκριτη η τρέχουσα επίσημη τουρκική προσέγγιση περί διαχείρισης κινδύνου, μάλλον δείχνει να αντιμετωπίζεται ένας κίνδυνος με την πρόκληση ενός ετέρου. Η απώλεια «μέτρου» δύναται εν πολλοίς να ερμηνευθεί μέσα από τις ακόλουθες

γραμμές που αφορούν την υπεροχή του θυμικού στην ηγετική φύση και βούληση της Τουρκίας. Επίσης προσεγγίζεται στη βάση της πολιτειακής ιδιαιτερότητας που έχει φέρει στο προσκήνιο την ισλαμική παράταξη και την επίδραση μακροχρόνιων πολιτικών βιωμάτων και κοινωνικών στρεβλώσεων.

Το τελικό αποτέλεσμα της μελέτης είναι να προσεγγίσει βαθμιαία στη διαμόρφωση ανάλυσης ρίσκου για την Τουρκία και την ευρύτερη υπό την επίδρασή της γεωπολιτική περιφέρεια. Με άξονες από τη μία πλευρά τις ποικίλες εσωτερικές ανακατατάξεις αλλά και τις εξωτερικές παρεμβάσεις της, και από την άλλη πλευρά το συγκρουσιακό χαρακτήρα των διεθνών σχέσεων της, είναι δυνατό να διακρίνουμε ότι η Τουρκία σταθερά μετατοπίζεται προς τους υψηλότερους δείκτες αυξημένης παρεμβατικότητας και επιθετικότητας, την ίδια στιγμή που οι υλικοί, κοινωνικοί και πολιτικοί πόροι οι οποίοι θα εκλογίκευαν κατά κάποιο τρόπο την είσοδο στη «διακεκαυμένη» ζώνη υψηλού ρίσκου έχουν πλέον κρίσιμα απομειωθεί.

Στην ίδια συνεπαγωγή ενδείξεων και δεδομένων προκύπτει αυξημένη πιθανότητα η γειτονική μας χώρα κατά τα προσεχή έτη, καθώς τόσοι «ασκοί του Αιόλου» είναι ανοιχτοί, να επιχειρήσει, κατά κάποιο τρόπο νομοτελειακά, να συντηρήσει μια στοιχειώδη κοινωνικο-πολιτική ισορροπία αλλά και ακεραιότητα μέσα από επαύξηση του συγκεντρωτισμού στη διαχείριση της πολιτικής εξουσίας. Δεδομένου ότι μια τέτοια στρατηγική συχνά διαλάθει της επιστημονικής πρόβλεψης, συσχετίζεται με θεωρίες χάους κι απροσδόκητων ιστορικών εκπλήξεων σε μια λογική εμφάνισης των κατά H.N. Taleb «μαύρων κύκνων» (Taleb, 2010), εκπορεύεται δε από και συντονίζεται με την αποφασιστικότητα και την αμφιθυμία της ηγεσίας, ενώ διατρέχει τους κινδύνους και τα διακυβεύματα που περιγράψαμε, αναμένονται με ενδιαφέρον οι εξελίξεις που αναμφίβολα θα είναι διδάγματα υψηλής ιστορικής και ανθρωπιστικής αξίας.

7. Μεθοδολογία και Περιορισμοί της Εργασίας

7.1 Μεθοδολογικά Ζητήματα

Για την ορθή και πλήρη αποτύπωση της ερμηνείας των σύγχρονων κοινωνικών αλλαγών στην Τουρκία απαιτείται ο συγκερασμός ποικίλων ακαδημαϊκών τομέων. Για παράδειγμα, τα προβλήματα που αναφέρονται στις σχέσεις των χωρών σε πολλά επίπεδα συνδέονται με επί μέρους οικονομικά πεδία, προσφέρονται κυρίως για διεπιστημονικές ομάδες εργασίας, οι οποίες προϋποθέτουν γνώση καθορισμένων επιστημονικών κλάδων (Κουσκουβέλης, 1997). Τέτοιες δυνατότητες συγκερασμού επιστημονικών γνώσεων απαιτούνται επομένως μεταξύ των πεδίων των Διεθνών Σχέσεων και της Οικονομίας. Πράγματι, η νεο-οθωμανική θεωρητική, πολιτική και πρακτική οπτική αποδεικνύει συχνά κι αποφασιστικά μια απρόσμενη δυναμική παγκοσμιοποίησης και εμπιστοσύνης σε εξωστρεφείς παραγωγικές κι επιχειρηματικές δυνάμεις.

Πέρα από την αναγκαιότητα συνθέσεων, διασταυρώσεων κι ελέγχων η μεθοδολογία εκπόνησης μίας ερευνητικής εργασίας στα γνωστικά αντικείμενα των κοινωνικών επιστημών, δύναται γενικά να οριοθετηθεί από έξι στάδια (Αρβανιτόπουλος, 1997). Συνεπώς, διαμορφώνεται η ακόλουθη πορεία η οποία υιοθετήθηκε εν προκειμένω:

➤ **Διατύπωση της θεωρίας:** συγκριτική ανάλυση των κύριων σχολών σκέψης και ιδεολογικών ρευμάτων που καλλιέργησαν τον κεμαλισμό και το νεο-οθωμανισμό. Αξιοποιούνται πρόσθετα οι θεωρήσεις της Στρατηγικής και της Πολιτικής Ιστορίας, για να ερμηνευθούν οι στόχοι και η πολιτική της Άγκυρας και να μελετηθούν οι σχεδιασμοί της. Στο πλαίσιο αυτό διαμορφώνεται ένα υπόδειγμα προσέγγισης των κοινωνικο-οικονομικών επιλογών σε διάδραση προς τις πολιτικές των κρατών, αλλά και τις ηγετικές προσωπικότητές τους, ως εργαλείο αιτιολόγησης γεγονότων και καταστάσεων.

➤ **Διαμόρφωση υποθέσεων:** παρουσίαση υποθέσεων εργασίας γενικού συναφούς περιεχομένου. Η

γενική υπόθεση αναφέρεται σε μακρο-επίπεδο (μακροσκοπική) και η ειδική σε μικρο-επίπεδο. Η διαμόρφωση των υποθέσεων εργασίας προς εξέταση καταγράφεται στη συνέχεια.

➤ **Εξειδίκευση των υποθέσεων και λειτουργικός ορισμός των μεταβλητών:** αφορά στο θεωρητικό μέρος και στην περιπτωσιολογική μελέτη η οποία έχει επιλεχθεί για να ερευνηθεί. Θα συγκεκριμενοποιηθούν οι αναγκαίες μεταβλητές και θα καθοριστούν τα τοπικά και χρονικά σημεία.

➤ **Συλλογή δεδομένων:** η συγκέντρωση στοιχείων αφορά κατά κύριο λόγο σε μία προς μία τις ειδικές υποθέσεις επί τη βάση δεδομένων για την Τουρκία και την ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής.

➤ **Επεξεργασία δεδομένων:** συγκεντρωτική ανάλυση δεδομένων και κριτική τους αξιολόγηση. Συσχέτιση δεδομένων. Εφαρμογή ανάλυσης ρίσκου. Χρήση γεωγραφικού συστήματος πληροφοριών ArcGis και στατιστικού προγράμματος Stata. Αντίστοιχη συμπλήρωση και βελτίωση δεδομένων, χρήση δεικτών και σεναρίων. Ανάλυση πιθανοτήτων ποσοτικών δεδομένων και πληροφοριών.

➤ **Επαλήθευση-διάψευση και ερμηνεία των αποτελεσμάτων:** θα εκτιμηθεί η επαλήθευση των υποθέσεων εργασίας. Θα επανεξεταστεί ο ρόλος της Τουρκίας στην ασφάλεια της Ανατολικής Μεσογείου και θα διεξαχθεί διασκόπηση των αποτελεσμάτων.

7.2 Μεθοδολογική Διεργασία και Υποθέσεις Εργασίας

Ο συνδυασμός ποιοτικών και ποσοτικών μεθόδων και τεχνικών επαυξάνει βέβαια την αξιοπιστία της έρευνας και την ακρίβεια των αποτελεσμάτων. Παρόλο που στις κοινωνικές επιστήμες η κυρίως ποιοτική υφή των θεμάτων διαμορφώνει υποθέσεις εργασίας γενικού χαρακτήρα, οι οποίες δεν μπορούν στις περισσότερες περιπτώσεις να συγκεκριμενοποιηθούν, η παρούσα διατριβή προσλαμβάνει, εφαρμόζει και εμπεδώνει σειρά τεχνοκρατικών εργαλείων. Σε αυτήν τη λογική, η επιστημολογική προσέγγιση του θέματος περιλαμβάνει σε γενικές γραμμές:

➤ Ορισμό των κέντρων λήψης απόφασης και αντιστοίχισή τους με θεσμικούς και εξωθεσμικούς παράγοντες σε διάφορα επίπεδα κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής εξέλιξης στην Τουρκία και εκτός αυτής.

➤ Ανάλυση και μέτρηση της βαρύτητας των εμπλεκόμενων θεσμικών και εξωθεσμικών παραγόντων, συστημική προσέγγιση της λειτουργίας τους ως κέντρων βάρους στο συνολικό εσωτερικό πολιτικό πλαίσιο, καθώς και στο ευρύτερο εξωτερικό γεωπολιτικό πλαίσιο.

➤ Διαπίστωση μεταβολών σε διάφορα επίπεδα (με βάση τα κέντρα βάρους της Τουρκίας σε κοινωνία, οικονομία, πολιτική, γεωπολιτική, κ.λπ.), στη διάρκεια οριοθετημένων πολιτικά χρονικών περιόδων. Συλλογή δεδομένων. Επεξεργασία δειγμάτων. Έλεγχος επαναληψιμότητας και ρυθμού κάθε μεταβολής (διαμόρφωση τάσης-μέτρηση της έντασής της).

➤ Χαρτογραφική απεικόνιση τάσεων. Σύνδεση των μεταβολών με τις αποφάσεις που λαμβάνουν τα κατά τόπους κέντρα λήψης απόφασης.

➤ Έλεγχο της υπόθεσης ότι κάθε διαπιστωθείσα τάση συμπίπτει χρονικά και συνδέεται αιτιακά με την ανάπτυξη συγκεκριμένης αξονικής εθνικής πολιτικής, οθωμανικής ή κεμαλικής.

➤ Διαμόρφωση ενός μοντέλου που θα ενσωματώνει τις προαναφερθείσες πτυχές και θα εφαρμόζεται κατά κανόνα στα πεδία συλλογικής δραστηριότητας της τουρκικής ιστορίας, από την ανθρωπογεωγραφία και τη δημογραφία έως την εκπαίδευση, το βιοτικό επίπεδο, τις κομματικές συσπειρώσεις ανά γεωγραφική επικράτεια, κ.λπ.: [κεμαλική ή οθωμανική επιρροή]-[λήψη διαζευκτικά αντίστοιχων αποφάσεων/εναλλακτικές διαδρομές]-[γεωγραφική και θεματική απεικόνιση των αποτελεσμάτων]. Δοκιμή του μοντέλου για επαλήθευση.

Με βάση λοιπόν την εξελισσόμενη αναθεώρηση της εσωτερικής πολιτικής πραγματικότητας και του ρόλου της Τουρκίας στην ασφάλεια της Ανατολικής Μεσογείου, η μεθοδολογική διεργασία οδηγεί στις ακόλουθες υποθέσεις εργασίας. Υποτίθεται, λοιπόν, και τίθεται προς έλεγχο ότι:

- οι εκάστοτε αξονικές εθνικές πολιτικές χαρακτηρίζονται από και χαρακτηρίζουν τα πολιτειακά επικεφαλής πρόσωπα (πολιτική Ερντογάν, πολιτική Οζάλ, κ.λπ.),
- ότι οι εκάστοτε αξονικές εθνικές πολιτικές μετατοπίζουν τα κέντρα βάρους της Τουρκίας (βλέπε χάρτες για οικονομία, πολιτική, κοινωνία, διπλωματία, θρησκεία κ.λπ.) με όρους γεωγραφικά προσδιορισμούς,
- ότι οι εκάστοτε αξονικές εθνικές πολιτικές διαμορφώνονται από τη σύγκρουση και σύνθεση, σε μία λογική ποσόστωσης, επιμέρους κεμαλικών με οθωμανικά στοιχεία, οπότε ουσιαστικά κρίνονται επί το πλείστον κεμαλικές (νεοτουρκικές) ή επί το πλείστον οθωμανικές (νεο-οθωμανικές),
- ότι, παρά τις μονόδρομες εκάστοτε αξονικές εθνικές πολιτικές, τα κέντρα λήψης αποφάσεων «στρατεύονται» και υπερασπίζονται το καθένα με τρόπο διακριτό και δυναμικό.

Η εξέταση των κύριων υποθέσεων εργασίας απαιτεί μακρά αποδεικτική διαδικασία, υποστηριζόμενη από άλλες επικουρικές υποθέσεις και αρχικές παραδοχές. Οι αξιωματικά αποδεκτές προϋποθέσεις (παραδοχές) θα τίθενται αναγκαία ως σημεία εκκίνησης για τη μεθοδολογική απόδειξη. Κάποιες ενδεικτικές επικουρικές υποθέσεις εργασίας ακολουθούν ενδεικτικά:

- Οι προηγούμενες ιστορικές εμφανίσεις του οθωμανισμού. Ιστορικό πλαίσιο μιας πορείας υπό τη σκιά του κεμαλισμού. Ποιοι λόγοι οδήγησαν στην επανεμφάνιση και στην πολύπλευρη επικράτηση.
- Οι νεο-οθωμανικές βλέψεις συνυφαίνονται με αυτοκρατορική ρητορική και πρακτική. Ποιες οι ενδεχόμενες εμπλοκές μιας αυτοκρατορικής προοπτικής για μια σύγχρονη δημοκρατία. Πιθανές αντιφάσεις μιας ηγεμονικής πολιτικής με εδραιωμένες θεσμίσεις του έθνους κράτους και του κράτους δικαίου.
- Η αναβίωση του αποκαλούμενου Ανατολικού ζητήματος, συνιστώσα της οποίας περιλαμβάνει τον κίνδυνο αποσταθεροποίησης της Τουρκίας ένεκα του κουρδικού ζητήματος, αποτελεί αξονικό πρόβλημα της τουρκικής πολιτείας και ιδιαίτερη μέριμνα των νεοοθωμανικών πολιτικών δυνάμεων σε συνδυασμό με τις σχετικές γεωστρατηγικές υπερδυνάμεις και περιφερειακών δυνάμεων.

8. Δομή της Εργασίας

Η μελέτη θα διερευνήσει τις διάφορες νεο-οθωμανικές και νεο-κεμαλικές εκδοχές τους, τις πολιτειακές προεκτάσεις τους και την αιτιώδη συνάφειά τους προς πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές αποφάσεις, όπως απεικονίζονται γραφικά στις ποσοτικές μεταβολές έμπυχου και άψυχου δυναμικού επί του γεωπολιτικού και κοινωνικοοικονομικού χάρτη της Τουρκίας. Η διατριβή έχει διαρθρωθεί, εκτός του προκαταρκτικού τμήματος, σε επτά ενότητες κι επιμέρους κεφάλαια αυτών. Στην Εισαγωγή τέθηκαν υπόψη βασικά στοιχεία της μελέτης, διατυπώθηκαν σημαντικοί προβληματισμοί και διαπιστώθηκε η σπουδαιότητα και επικαιρότητα της μελέτης.

Πιο εποπτικά, στην πρώτη ενότητα παρουσιάζονται προκαταρκτικά στοιχεία της διατριβής και αναπτύσσεται το επιστημολογικό υπόβαθρο σε σχέση με τις θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων, **το ιστορικό και ιδεολογικό πλαίσιο αναφοράς** της.

Η δεύτερη ενότητα αφορά στο θεωρητικό της πλαίσιο, ιδιαίτερα στα θεωρητικά και ιδεολογικά στοιχεία προ της ίδρυσης του τουρκικού κράτους, στα οποία συμπεριλαμβάνεται:

- αναδρομή στα **ιστορικά στοιχεία προ της ίδρυσης του τουρκικού κράτους** τα οποία συνειδητά ή ασυνείδητα επιβιώνουν και επανεμφανίζονται περιοδικά, προσδιορίζοντας τη στρατηγική φυσιογνωμία του τουρκικού έθνους κράτους.

- Η «κλασική» περίοδος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας
- Ο οθωμανισμός ως στρατηγικός ιδεολογικός άξονας της οθωμανικής πολιτείας.
- Τα λoίσθια μιας αυτοκρατορίας.
- Οι νεότουρκοι και οι νεο-οθωμανοί.

Η τρίτη ενότητα επικεντρώνει στο ιδεολογικό υπόβαθρο του τουρκικού κράτους, ήτοι:

- Τα κεμαλικά χρονικά
- Θρησκεία και πολιτική διακυβέρνηση
- **Κριτική περιγραφή των κεμαλικών χρονικών** έως τις παραφές της έναρξης του εικοστού πρώτου αιώνα.
- Το **χάσμα μεταξύ ανατολής και δύσης, αλλά και μεταξύ κέντρου και περιφέρειας**

Η τέταρτη ενότητα αναλύει τη θεσμική αναδιάρθρωση που διέρχεται η Τουρκία διά της μετατόπισης των βαρύκεντρων εξουσίας στη νέα πολιτική τάξη πραγμάτων στη χώρα.

Στην πέμπτη ενότητα η Τουρκία

- περιγράφεται και αναλύεται ως **υποψήφια περιφερειακή δύναμη της οποίας η ισχύς ποσοτικοποιείται** κι αξιολογείται μέσω συστηματικής ανάλυσης ρίσκου,
- **εξετάζεται στατιστικά** σε επίπεδο κοινωνικοπολιτικών μεταβολών και θεσμικών ανακατατάξεων,
- οι οποίες επακόλουθα συνδέονται προς τις πολιτικές ανακατατάξεις και **χαρτογραφούνται (μέσω ARCGIS software) σε ένα οπτικά και τεχνοκρατικά πλούσιο πείραμα αποτύπωσης των διαδράσεων** ανάμεσα σε σημαντικές μεταβλητές στη διάρκεια συγκεκριμένης χρονοσειράς.

Στην έκτη ενότητα εξετάζονται φαινόμενα απολυταρχισμού στην Τουρκία:

- Η Τουρκία ως παράδειγμα/αντι-παράδειγμα πολιτικού εκσυγχρονισμού.
- Ο ρόλος της ηγετικής προσωπικότητας στην Τουρκία και στη Μέση Ανατολή
- Η υπό εξέλιξη κατάσταση έκτακτης ανάγκης με γνώμονα τις ενδείξεις για **απολυταρχικά φαινόμενα εξουσίας**,
- και η αποκωδικοποίησή των προλεχθέντων απολυταρχικών αλλά και ιμπεριαλιστικών φαινομένων εξουσίας δια της ανάλυσης/προσωπογραφίας ενός **υποδείγματος μεσανατολικού ηγέτη**, του οποίου η ψυχοσύνθεση προσφέρει εξηγήσεις για τις διαχρονικές ιδιοτυπίες των πολιτικών αποφάσεων και των διαδικασιών λήψης τους στην οικεία περιοχή.

Στην έβδομη και τελευταία ενότητα παρουσιάζονται:

- Η μετατόπιση του γεωστρατηγικού και του γεωπολιτισμικού άξονα της Τουρκίας.
- Ένα θεωρητικό μοντέλο ανάδειξης μιας νέας περιφερειακής δύναμης, οι δυνατότητες και οι αδυναμίες της Τουρκίας στο ίδιο πλαίσιο,
- και ο αντίκτυπος για τα ελληνικά συμφέροντα.

Τέλος οι βιβλιογραφικές παραπομπές της αποτελούν πηγές γενικότερου προβληματισμού σε θέματα συναφή με αυτά που αναλύθηκαν, προς περαιτέρω επιστημονική εγρήγορση και οριοθέτηση μελλοντικών πεδίων έρευνας.

9. Σύνοψη Ενότητας και Προστιθέμενη Αξία

Στο αρχικό ετούτο κεφάλαιο της πρώτης ενότητας διατυπώθηκε μία εισαγωγική μεν, πλην όμως αναλυτική και τροχοδεικτική παρουσίαση των ουσιαστικών στοιχείων της διατριβής. Επιχειρήθηκε μία πρώτη επαφή με τα θεωρητικά αντικείμενα, αλλά και συνοπτική περιγραφή διαφόρων στατιστικών και πληροφοριακών βοηθημάτων που θα προσθέσουν μια τεχνοκρατική διάσταση έρευνας, πλαισιώνοντας την αποκωδικοποίηση των ιδεών με επεξεργασία δεδομένων, δεικτών και μαθηματικά μοντέλα καταγραφής και ερμηνείας επαναλαμβανόμενων συμπεριφορών. Προσδιορίστηκε το αντικείμενο της μελέτης και εκφράστηκε η σημαντικότητα των θεμάτων τα οποία θα διερευνηθούν, ενώ ταυτοποιήθηκε τόσο ο σκοπός όσο και η προσφορά της.

Στις γραμμές που προηγήθηκαν και αποτέλεσαν το πρώτο κεφάλαιο της έρευνας, τέθηκαν οι θεωρητικές κατά κύριο λόγο βάσεις της μεθοδολογικής υποδομής. Διασαφηνίστηκαν σε αρχικό στάδιο οι νέες πτυχές οι οποίες διαμορφώνονται με την επικράτηση του νεο-οθωμανισμού στη γείτονα χώρα. Η ανάδειξη ενός νέου υποδείγματος μελέτης που συγκερνά ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα, ελέγχους κι αποτελέσματα μεθοδεύεται συστηματικά σε επόμενα κεφάλαια και εμφανίζει την προστιθέμενη αξία της προκείμενης έρευνας:

- Η κατ' αρχήν προσέγγιση έχει μια δυναμική πρωτοποριακής ανάγνωσης της υπό διαμόρφωση γεωπολιτικής κατάστασης στη γειτονική Τουρκία.
- Η πρόκληση εντοπίζεται στην απόπειρα συστηματικής μελέτης των εξελίξεων με προοπτική μέτρησης της προβαλλόμενης τουρκικής ισχύος στην περιφέρεια της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής.
- Η νεο-οθωμανική προοπτική της Τουρκίας, αφενός, εξελίσσεται δυναμικά στο εσωτερικό πολιτικό σκηνικό της, συσχετίζεται αφετέρου με ευρύτερα γεωπολιτικά και γεωοικονομικά τεκταινόμενα καταλυτικής σημασίας για την ειρήνη και την ασφάλεια στην περιοχή.
- Απαιτείται συνεχής και επιστημονικά μεθοδική παρακολούθηση της κατάστασης, με συνακόλουθη επικαιροποίηση, επανεκτίμηση και πρόβλεψη των σχετικών τάσεων.

Το δεύτερο κεφάλαιο της πρώτης ενότητας υπεισέρχεται στο επιστημολογικό υπόβαθρο των διεθνών σχέσεων, ενώ η δεύτερη ενότητα της μελέτης ακολουθεί και ανατρέχει στην ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, υπό μία γεω-πολιτισμική θεώρηση, για να συλλέξει τα στοιχεία που καθορίζουν το οθωμανικό κράτος αλλά και πιο αφηρημένα τις αρχές, ιδέες, πολιτικές και πρακτικές που συνέθεσαν τον οθωμανισμό και τις νεότερες αποκαλούμενες και νεο-οθωμανικές εκφράσεις του. Διεθνείς και λοιπές δημοσιεύσεις που υποστήριξαν το ακαδημαϊκό έργο και την εν γένει ερευνητική δραστηριότητα παρατίθενται σε Παράρτημα.

1.Β Επιστημολογικό υπόβαθρο και θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων

1. Εισαγωγή

Η Συνθήκη Ειρήνης της Βεσφαλίας υπογράφηκε το 1648 και σηματοδότησε την απαρχή οργάνωσης του διεθνούς συστήματος με βάση τα έθνη-κράτη. Η θεωρία των Διεθνών Σχέσεων ορίζει εν πολλοίς την εν λόγω συνθήκη ως θεμελιωτή της κρατικής κυριαρχίας, όπου κάθε εθνικό κράτος έχει τον πλήρη έλεγχο της επικράτειάς του και των εγχώριων υποθέσεων. Η διεθνής τάξη πραγμάτων βασίζεται στην «ιερότητα» και το απαραβίαστο των διακρατικών συνόρων ως κύριο χαρακτηριστικό του.

Η ακόλουθη ανάλυση διερευνά τις πρόσφατες εξελίξεις στις διεθνείς σχέσεις και τη σημασία τους για την έννοια των συνόρων στον οικείο επιστημονικό χώρο, αλλά και σε αναφορά με συγκεκριμένες και ευαίσθητες γεωπολιτικά περιοχές του πλανήτη στις οποίες οι διεθνείς θεωρίες δοκιμάζονται και κρίνονται. Από τη μία πλευρά, η περίφημη προσέγγιση περί «σύγκρουσης των πολιτισμών» προϋποθέτει «νοητές» γραμμές συνόρων που ενώνουν/χωρίζουν τους εκπορευόμενους κυρίως από διαφορετικούς λαούς και θρησκείες πολιτισμούς, συχνά αμφισβητώντας τα επίσημα επί χάρτου εδαφικά όρια, ενώ από την άλλη πλευρά, η αύξηση του εθνικισμού και, ενδεχομένως, η ολική επαναφορά ενός ιδιότυπου προστατευτικού συντηρητισμού στην ενδοχώρα της άλλοτε απεριόριστα φιλελεύθερης Δύσης, επιβεβαιώνουν την αδήριτη υπεροχή των εδαφικών συνόρων ως πρώτης ύλης για την κατανόηση των ιδεών που κινητοποιούν τόσο τους διεθνολόγους όσο και τους διπλωμάτες. Συγκεκριμένα, το κεφάλαιο που ακολουθεί, μέσα από την περιπτωσιολογική ερμηνεία εξελίξεων, όπως αυτή της ερντογανικής Τουρκίας και γενικότερα της Μέσης Ανατολής, εξετάζει εάν τέτοιες εξελίξεις σηματοδοτούν μια ρηξικέλευθη μεταβολή της θεωρίας των διεθνών σχέσεων, σε βαθμό που να απαιτεί επανεξέταση βασικών αρχών και αντίστοιχων πολιτικών.

2. Η επικράτηση μιας θεωρίας στις Διεθνείς Σχέσεις είναι πυξίδα για την πορεία της παγκόσμιας ιστορίας

Οι Διεθνείς Σχέσεις εξελίχθηκαν ως ένα πεδίο ακαδημαϊκής μελέτης μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (Α΄Π.Π.) και αφιερώθηκαν πρωταρχικά στην επισήμανση, με συστηματική μέθοδο, των αιτιών του πολέμου, καθώς και των προϋποθέσεων για την ειρήνη (Nye & Welch, 2014). Οι συζητήσεις περί θεωρίας και μεθοδολογίας είναι στενά συνδεδεμένες με το ερώτημα περί του τι συνιστά «γνώση», πώς μπορούμε να την αποκτήσουμε και κατά πόσο είμαστε σε θέση να βεβαιώσουμε ότι οι κυβερνώντες, αλλά και οι αναλυτές και ερευνητές βάσιμα ισχυρίζονται πως «ορθά» γνωρίζουν, αποφασίζουν και πράττουν. Με άλλα λόγια, πόσο πιθανό είναι η κατάκτηση της αντικειμενικότητας να υλοποιηθεί μέσω της αναζήτησης της γνώσης ή στο πλαίσιο της επικαλούμενης «απόλυτης αλήθειας». Εν ολίγοις, ποιοι είναι οι περιορισμοί και ποια τα όρια της γνώσης όσον αφορά τις κοινωνίες σε παγκόσμιο επίπεδο (Peterson, 1992);

Η αλληλουχία των προηγούμενων ερωτημάτων μοιάζει βαθυστόχαστη φιλοσοφία, αλλά, ωστόσο, πρόκειται για το επιστημολογικό υπόβαθρο κάθε επιστημονικής μεθόδευσης. Ιδιαίτερα για τις διεθνείς σχέσεις, η εμπειριστατωμένη γνώση καλλιεργεί σχολές πολιτικής σκέψης και πράξης που στη συνέχεια νομιμοποιούν τις ηγετικές αποφάσεις για ειρήνη ή για πόλεμο. Αν θα επικρατήσει η σχολή του ιδεαλισμού ή του ρεαλισμού, του καπιταλισμού ή του κομμουνισμού, κ.λπ., δεν είναι ένα απλά και μόνο ρητορικό πρόβλημα για ακαδημαϊκή διερεύνηση. Είναι η πρόκριση μιας σειράς από πειστικά επιχειρήματα για τους πολιτικούς ταγούς περί το όραμα

μιας χώρας, όσο και μιας σειράς από συνθήματα που θα κινητοποιήσουν την κοινή γνώμη σε συγκεκριμένες και κρίσιμες αποφάσεις για το μέλλον ολόκληρων γενεών. Οι ιδέες μετασηματίζονται και προσαρμόζονται, υιοθετούνται από τις υπερδυνάμεις και κατά συνέπεια επηρεάζουν συνολικά την ανθρωπότητα, αλλά και περιφερειακά, επηρεάζουν γειτονίες κρατών, εκεί όπου τις αποδέχονται και τις εφαρμόζουν οι περιφερειακές δυνάμεις.

Στο επίκαιρο και χαρακτηριστικό παράδειγμα της σύγχρονης Τουρκίας, η διελκυστίνδα μεταξύ «κεμαλισμού» και «ερντογανισμού» είναι μια επαναστατική έκφραση της διαχρονικής ιδεολογικής σύγκρουσης μεταξύ γιγάντων της πολιτικής διανοήσης και διαλεκτικής στη Μέση Ανατολή, του πολιτικού Ισλάμ και του σεκιουλαρισμού, της στρατογραφειοκρατίας και της λαϊκής πίστης, του πανισλαμισμού και του παντουρκισμού, του ιμπεριαλισμού και του κρατισμού, κ.ο.κ. (Π. Σιούσιουρας, 2012). Από τη λύση τέτοιων, ωστόσο, διλημμάτων ηγέτες και λαοί συντονίζονται, όπως σημειώθηκε προηγούμενα, για ειρήνη και για πόλεμο, οπότε το δίδαγμα είναι «προσοχή στις ιδέες» (A. Gofas & Hay, 2010), ιδιαίτερα σε εκείνες που έχουν αντίκτυπο στις διεθνείς σχέσεις, καθώς εν δυνάμει καθορίζουν τον ρουθ της ιστορίας και το μέλλον της ανθρωπότητας (Baltos, Vidakis, & Balodis, 2017).

Κατά τον τελευταίο αιώνα, ήταν η ρεαλιστική θεωρία η οποία επί το πλείστον καθοδηγούσε τη γνώση και την έρευνα σχετικά με τις διεθνείς σχέσεις, υπογραμμίζοντας τη σημασία των συνόρων, κυρίως από μια στρατιωτική προοπτική, υποθέτοντας ότι η ασφάλεια μαζί με την επιβίωση του κράτους εξαρτάται από τον ρόλο των συνόρων στο να αποτρέπουν τις στρατιωτικές ενέργειες που ευνοούν άλλα ανταγωνιστικά κράτη και οντότητες (Andreass, 2003). Από την άλλη πλευρά, κατά τις προηγούμενες δεκαετίες ποικίλες εναλλακτικές από διεθνιστικές έως ομοσπονδιακές προσεγγίσεις στις διεθνείς σχέσεις υπέθεσαν ότι η «παγκοσμιοποίηση», ως αλληλεξάρτηση και διασυννοριακή αλληλεπίδραση, έχει περιορίσει τη σημασία των φυσικών συνόρων ως εμπόδια και στρατιωτικές γραμμές. Τα σύνορα, υπό αυτήν την οπτική, έχουν μετατραπεί σε γέφυρες για εμπορικές συναλλαγές. Η παγκοσμιοποίηση, παρά τις ευάριθμες παρεξηγήσεις του όρου, δεν προϋποθέτει εξ ορισμού έναν «κόσμο χωρίς σύνορα», καθώς η επί των συνόρων αστυνόμευση παράνομων δραστηριοτήτων έχει περαιτέρω επεκταθεί λόγω της παγκοσμιοποίησης, ενώ τα χερσαία σύνορα παραμένουν ακόμη ένα θεμελιακό χαρακτηριστικό στοιχείο του διεθνούς συστήματος των εθνών-κρατών (Elden, 2005).

3. Το ιστορικό και μεθοδολογικό υπόβαθρο

Δεδομένης της αυξημένης σημασίας αλλά και της έντονης διαλεκτικής αντιπαράθεσης σχετικά με τη γνώση και την έρευνα των διεθνών σχέσεων, είναι μεθοδολογικά αποτελεσματικό να επιδιώξουμε μια όσμωση μεταξύ των θεωριών σε διάλογο, αλλά και του φιλοσοφικού και επιστημολογικού πλαισίου που φέρει τη διεθνή πολιτικοκοινωνική δράση και την αντίστοιχη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Όσοι συνεισφέρουν στη θετικιστική επιστημολογία θα ισχυριστούν ότι η αντικειμενική, ελεύθερη και θετική γνώση είναι εφικτή στις κοινωνικές επιστήμες όσο και στις φυσικές. Επομένως, μια θεωρία έχει εφαρμογή μόνο υπό την προϋπόθεση ότι ακολουθείται μια επιστημονική μέθοδος για την ανάπτυξή της. Σε αντίθεση, άλλοι ερευνητές ισχυρίζονται ότι μόνο οι φυσικές επιστήμες μπορούν να παράγουν τέτοια γνώση, ενώ μια κοινή μεθοδολογία για φυσικές και κοινωνικές επιστήμες δεν είναι λειτουργική (Marsh & Furlong, 2002). Υφίστανται κι εκείνοι που επιμένουν ότι η αντικειμενική κρίση είναι απλά ανέφικτη σε κάθε σφαίρα· όσοι επιμένουν σε αυτή τη θέση αποκαλούνται «μετα-θετικιστές». Αυτός ο γενικευμένος χαρακτηρισμός, πάραυτα, καλύπτει μια σειρά ενδιάμεσων προσεγγίσεων από ήπιες έως ελαφρώς ριζοσπαστικές, όπως ο φεμινισμός, η κριτική θεωρία, ο μετα-στρουκτουραλισμός/μεταδομισμός (post-structuralism), ο μετα-μοντερνισμός, η μετα-αποικιοκρατία, κ.α. (Lawson, 2015).

Σε μια συζήτηση περί οντολογίας, η οποία είναι τομέας της μεταφυσικής σχετικός με τη φύση της ύπαρξης ή του όντος, η πραγματικότητα δεν αφορά απλά ομάδες αντικειμένων ή πραγμάτων οι οποίες έχουν μια υλική μορφή και μπορούν επομένως να ιδωθούν, να αγγιχθούν και γενικά να προσληφθούν διά των αισθήσεων. Οι αριθμοί για παράδειγμα δεν υπάρχουν ως υλικά αντικείμενα. Είναι εντελώς αφηρημένοι. Η «πραγματικότητα» σε αυτήν την περίπτωση πρέπει να θεωρηθεί ως έχουσα μια ιδεατή παρά μια υλική υπόσταση. Λόγου χάρη, ο πολιτικός κόσμος καθαυτός επίσης δεν έχει υλική υπόσταση. Βέβαια βλέπουμε υλικές εκδηλώσεις των πολιτικών συστημάτων, συχνά αντανakλώμενες ακόμη και στην αρχιτεκτονική κυβερνητικών κτηρίων και κρατικών μνημείων, αλλά κατά κανόνα ο πολιτικός κόσμος υπάρχει ως ένα σύνολο σχέσεων εντός ενός κοινωνικού συστήματος σχηματισμένου από ατομικές και συλλογικές οντότητες μιας συγκεκριμένης κοινωνίας, η οποία κινείται από ιδέες που συνδέουν το νου και τις πράξεις των ανθρώπων, πολιτών και εκπροσώπων τους, των οποίων οι αποφάσεις διαμορφώνουν και διαμορφώνονται από θεσμούς και πολυάριθμους κοινωνούς του ίδιου ή άλλου ενδιαφερόμενου κοινωνικού συνόλου (Guizzardi & Halpin, 2008).

Η θεωρία των Διεθνών Σχέσεων, ωστόσο, είχε αναπτυχθεί νωρίτερα, κατά τα έτη μετά τον Α΄ Π.Π., με περιεχόμενο τον «ιδεαλισμό» ή/και τον «ουτοπισμό», λαμβάνοντας υπόψη τις απαιτητικές για τα έθνη-κράτη ηθολογικές προσδοκίες που οραματίστηκαν οι ακόλουθοι της θέσμισης φιλελεύθερων πολιτικών στους κόλπους της Κοινωνίας των Εθνών. Απέναντί τους διαμορφώθηκε μια πολύ διαφορετική προσέγγιση, που υποσχόταν να περιγράψει τις διεθνείς σχέσεις «όπως είναι στην πραγματικότητα» και όχι όπως θα έπρεπε ιδεατά κι ευκατὰ να είναι. Συνεπώς, η θεωρία του ρεαλισμού για τις διεθνείς σχέσεις κέρδισε σημαντικό πεδίο, αρχικά με τη μορφή του «κλασικού ρεαλισμού», τον οποίο διαδέχθηκαν οι εκδοχές του νεορεαλισμού και του δομικού (νεοκλασικού) ρεαλισμού (Buzan, Jones, Little, & Richard, 1993). Ο κλασικός ρεαλισμός στην αφετηρία του ασχολείται με την ανθρώπινη φύση και τη δίψα για εξουσία. Ο νεοκλασικός/δομικός ρεαλισμός, εντούτοις, σύμφωνα με τον J. Mearsheimer, υπογραμμίζει ότι είναι η άρθρωση και η μορφή του διεθνούς συστήματος, μαζί με ένα συγκεκριμένο σκεπτικό στην κατανομή ισχύος, τα οποία περιπτωσιολογικά ρυθμίζουν τις δυναμικές της εξουσίας (J.J. Mearsheimer, 2003). Το βασικό χαρακτηριστικό των ρεαλιστικών σχημάτων, αλλά και ο κύριος μοχλός που καθορίζει τις διεθνείς εξελίξεις, είναι η «αναρχία», μια κατάσταση χαρακτηριζόμενη από την απουσία «κυβέρνησης πάνω από τις κρατικές κυβερνήσεις», ικανής να επιβάλλει την τήρηση διεθνών νόμων και κανονισμών (Milner, 1991).

Ο νεορεαλισμός αλλά και ο δομικός/νεοκλασικός ρεαλισμός, ο τελευταίος ως μια αναθεωρημένη εκδοχή του ρεαλισμού που λαμβάνει υπόψη τις συστημικές παραμέτρους οποιασδήποτε δοθείσης κοινωνικοπολιτικής κατάστασης, βασίζονται επίσης στο δόγμα ότι τα διεθνή δρώμενα είναι σε καθεστώς «αναρχίας», και ως εκ τούτου, εξαιτίας της απουσίας κεντρικών διοικουσών αρχών, οι χώρες-κράτη κυρίως επιδιώκουν τη δική τους ασφάλεια και επιβίωση (Powell, 1994). Πρέπει να μεγιστοποιήσουν την ισχύ τους, ιδίως τη στρατιωτική. Συγκεκριμένα, τα κράτη ενδιαφέρονται για τα «σχετικά ως προς τους ανταγωνιστές κέρδη» και την εξουσία. Ο ρόλος τους είναι να ισχυροποιήσουν τη θέση τους στο πλαίσιο της ιεράρχησης μεταξύ ανταγωνιστικών κρατών. Ο αγώνας για έλεγχο και ενδυνάμωση θεωρείται ένα ενδημικό χαρακτηριστικό των διεθνών σχέσεων, ενώ ο ανταγωνισμός κυριαρχεί έναντι της συνεργασίας και ο φόβος μαζί με τις επακόλουθες διαμάχες καθοδηγούν τη λήψη αποφάσεων.

Η κριτική στο νεορεαλισμό προήλθε από τη νεοφιλελεύθερη-θεσμική θεωρία, η οποία πρέπει να σημειωθεί ότι έχει διαφορετικό περιεχόμενο στη διεθνή πολιτική από ό,τι ο αντίστοιχος όρος στην οικονομική επιστήμη, όπου είναι ευρύτερα διαδεδομένος ως αρχιτεκτονική λιτότητας σε σχέση με τις κρατικές δαπάνες. Στην πολιτική επιστήμη, ο νεοφιλελευθερισμός αναγνωρίζει ξεχωριστή σημασία στη διεθνή συνεργασία, αν και οι νεοφιλελεύθεροι ανέκαθεν επίσης αποδέχονταν ότι τα κράτη υπηρετούν τα συμφέροντά τους στο πλαίσιο της αναρχίας· ωστόσο, η αναρχία, υπό την έννοια των διεθνών σχέσεων, δεν είναι ο μόνος παράγοντας που επηρεάζει

την έναρξη και την υλοποίηση της διεθνούς συνεργασίας (R. Keohane, 2011). Οι νεορεαλιστές συνήθως δικαιώνονται στην περίπτωση περιορισμένης αλληλεξάρτησης μεταξύ κρατών, λ.χ. όταν η πολιτικο-οικονομική αλληλεπίδραση μεταξύ των κρατών συνδυάζεται με ελάχιστα κοινά συμφέροντα ικανά να ενθαρρύνουν τη συνεργασία. Αντίθετα, οι νεοφιλελεύθεροι ισχυρίζονται ότι οποτεδήποτε αυξάνεται η αλληλεπίδραση, όπως συνέβη μετά τον Α΄ Π.Π., τα κράτη παρακινήθηκαν να μοιραστούν διά της συνεργασίας πολλαπλά και πολυεπίπεδα συμφέροντα, που κυμαίνονταν από το διεθνές εμπόριο έως τα παγκόσμια ανθρώπινα δικαιώματα και την περιβαλλοντική προστασία (Haas, 2015).

Η κοινότητα αυτών των συμφερόντων παραμένει προϋπόθεση για κάθε βιώσιμη διεθνή συνέργεια, αν και οι νεοφιλελεύθεροι υπογραμμίζουν ότι τα κοινά συμφέροντα δεν καλύπτουν πλήρως το ευρύτατο πεδίο της ανάγκης για διεθνή συνεργασία. Επιπλέον, εάν τα διεθνή συμφέροντα αναγνωρίζονται ευρέως και είναι σεβαστά, η αναρχία στις διεθνείς σχέσεις, στη λογική της απουσίας κεντρικών αρχών σε παγκόσμιο επίπεδο, συχνά υπονομεύει τη δέσμευση που χρειάζεται προκειμένου να εκπληρωθούν αμοιβαίες υποχρεώσεις απαιτούμενες σε ένα πλαίσιο συγκατάθεσης. Η απουσία κεντρικής αρχής υπονοεί την ανησυχία ότι οποιαδήποτε αντίπαλη χώρα, εάν της δοθεί μια ευκαιρία να προσποριστεί όφελος με άλλο τρόπο, θα ακυρώσει τις διεθνείς συμφωνίες. Οι διεθνείς θεσμοί, από την άλλη πλευρά, δύνανται να διαδραματίσουν τον ρόλο εγγυητή και θεματοφύλακα έναντι του σεβασμού των συμφωνηθέντων διεθνών κανόνων (R. O. Keohane & Martin, 1995).

Σύμφωνα με τους νεοφιλελεύθερους, τα κράτη εγκαθιδρύουν διεθνείς θεσμούς για να υπερβούν τις δυσκολίες στην πορεία για επίτευξη συμβιβασμών. Οι διεθνείς οργανισμοί θέτουν κανόνες, διεργασίες και διαδικασίες στις οποίες τα κράτη μέλη δεσμεύονται με την προσδοκία ότι όλοι συγκλίνουν σε μια συγκεκριμένη και εστιασμένη περιοχή βελτίωσης των διεθνών σχέσεων. Κατ' επέκταση, οι διεθνείς συμφωνίες και διευθετήσεις επηρεάζουν έμμεσα και την οικονομία, μειώνουν το κόστος συναλλαγής των οικονομικών επιχειρήσεων, αυξάνουν την ανταλλαγή πληροφοριών και προβλέπουν ποινές για αυτούς που αντιβαίνουν τους κανόνες, διευκολύνοντας με αυτόν τον τρόπο τα επίπεδα διεθνούς συνεργασίας.

Η διαβούλευση μεταξύ νεορεαλιστών και νεοφιλελεύθερων αποδίδεται κυρίως ως μια διαφορά στις προτεραιότητες μεταξύ αυτών οι οποίοι δίνουν έμφαση στα κράτη που επιδιώκουν «σχετικά κέρδη, σε σύγκριση με τους ανταγωνιστές», κι εκείνων οι οποίοι θεωρούν ότι τα κράτη κυρίως στοχεύουν σε «απόλυτα κέρδη, δίχως σύγκριση με τους ανταγωνιστές». Οι νεορεαλιστές είναι σκεπτικιστές απέναντι στη διεθνή συνεργασία, επειδή υπολογίζουν την ισχύ τους απέναντι σε άλλα κράτη και στο πλαίσιο ενός αναρχικού περιβάλλοντος, συνεχίζοντας μεθοδικά να ελέγχουν εάν η κατάστασή τους στο πεδίο της διεθνούς κατανομής εξουσίας είναι βελτιωμένη ή/και βελτιώσιμη, διαρκώς φοβούμενοι μήπως υποβαθμιστούν σε σχέση με τους άλλους (Snidal, 1991). Τα κράτη τα οποία προσανατολίζονται σε σχετικά κέρδη θα αποστασιοποιηθούν από τη συνεργασία, δεδομένου ότι ανησυχούν πως τα οφέλη τους θα είναι λιγότερα από εκείνα που θα επιτύχουν οι άλλοι. Από την άλλη πλευρά, οι νεοφιλελεύθεροι ισχυρίζονται ότι τα κράτη που νιώθουν σιγουριά για την επιβίωσή τους δεν είναι στην πραγματικότητα υπέρ των σχετικών κερδών, όπως πιστεύουν οι νεορεαλιστές, αλλά θα συνεργαστούν εφόσον αποκομίσουν οποιαδήποτε οφέλη («απόλυτα κέρδη») που εξυπηρετούν τα συμφέροντά τους. Το κίνητρο των «απόλυτων κερδών» είναι, δηλαδή, κατάλληλο να κινητοποιήσει τα κράτη να συνεργαστούν και να ευημερήσουν χωρίς να υπονομεύουν την πρόοδο των υπολοίπων.

Και ο νεορεαλισμός και ο νεοφιλελευθερισμός είναι ορθολογικές θεωρίες, όπου οι ανταγωνιζόμενες θεωρητικές παραδοχές και οι επακόλουθες συγκεκριμένες λογικές επιλογές προσβλέπουν κάθε μία με τον δικό της τρόπο σε πολλαπλασιασμό της ωφέλειας για λογαριασμό ενός κράτους, ενώ οι τρεις ακόλουθες υποθέσεις εργασίας εντείνουν επιπλέον τη συζήτηση μεταξύ των αναλυτών για το κοινό υπόβαθρο των κατ' αρχήν αντικείμενων ορθολογικών θεωριών (Schimmelfennig, 1998):

➤ **Οι πολιτικοί παράγοντες, τόσο οι ατομικοί όσο και οι κρατικοί, είναι ατομικιστικοί και εγωιστικοί**, εξυπηρετώντας ίδια συμφέροντα με κάθε πιθανό και λογικό τρόπο.

➤ Τα συμφέροντα γενικά θεωρούνται ως ανεξάρτητα προς την κοινωνική αλληλεπίδραση. Άτομα και κράτη έχουν ήδη διαμορφωμένα συμφέροντα πριν εισαχθούν σε κοινωνικές διαδικασίες-οι τελευταίες δεν επηρεάζουν κρίσιμα τα συμφέροντά τους.

➤ Η κοινωνία θεωρείται ως ένα πεδίο μάχης ή συμβιβασμών, όπου οι παράγοντες αντιμετωπίζουν ο ένας τον άλλο, θέτοντας στρατηγικές προτεραιότητες και ευνοώντας τα προκαθορισμένα τους συμφέροντα. Αυτοί οι παράγοντες αποφασίζουν ανεξάρτητα, αφού δεν είναι απότοκοι του κοινωνικού ή του πολιτικού περιβάλλοντος.

Οι νεοφιλελεύθεροι πραγματοποίησαν ένα βήμα περαιτέρω σε σχέση με τους νεορεαλιστές αποδεχόμενοι ότι η διεθνής κοινωνία υπάρχει, τα κράτη μπορούν να συνεργάζονται και να λειτουργούν παγκόσμιους οργανισμούς, παρ' όλα αυτά το παγκόσμιο κοινωνικό στερώνμα λαμβάνει χώρα περιστασιακά και σε περιορισμένη έκταση κοινωνικής αλληλεπίδρασης, ενώ την ίδια στιγμή τα κράτη και οι θεσμικοί φορείς τους διατηρούν ξεχωριστά προγράμματα λήψης αποφάσεων, τα οποία διαμορφώνονται από ένα πυρήνα ταυτοτήτων και συμφερόντων που επηρεάζουν σταθερά τα ηγετικά σχέδια και τη διεθνή προβολή τους (Garcia-Contreras, 2008). Και οι δυο θεωρίες είναι αφιερωμένες στην αντίληψη του διεθνούς συστήματος το οποίο προέκυψε από την εδαφική οριοθέτηση επικρατειών, βασισμένο στις αρχές κυριαρχίας και νομιμότητας της Συνθήκης της Βεσφαλίας. Ο κυρίαρχος παράγοντας για τους νεορεαλιστές είναι το κράτος, αλλά για τους νεοφιλελεύθερους πολλοί άλλοι παράγοντες επηρεάζουν τις διεθνείς σχέσεις, αν και το κράτος επίσης παραμένει ο κύριος. Και οι δυο θεωρίες κυριαρχούν κατά την περίοδο του ψυχρού πολέμου, αλλά οι θεωρίες των νεορεαλιστών και των νεοκλασικών/δομικών-ρεαλιστών σταδιακά έλαβαν προβάδισμα στην ερμηνεία και την εξέλιξη που έλαβε η δυναμική των πολιτικών του ψυχρού πολέμου (Waltz, 2000).

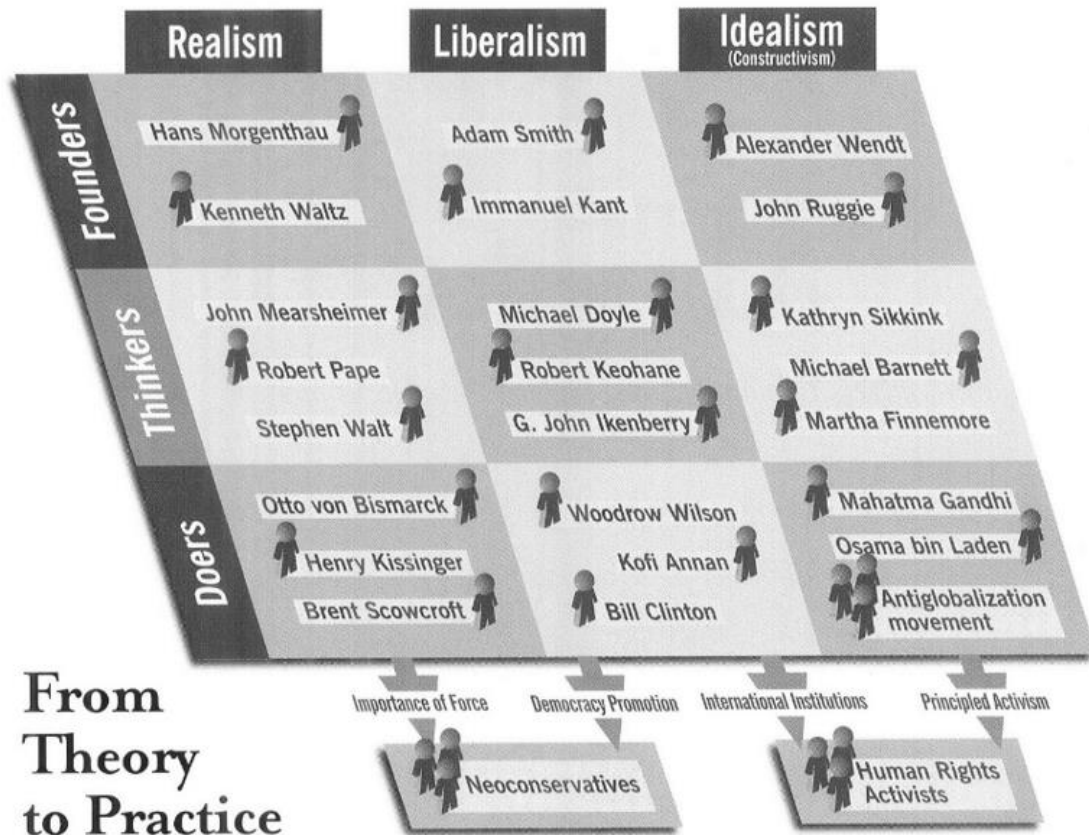
4. Η Κριτική θεωρία και η ανασκευή των παραδοσιακών σχολών διεθνολογίας

Η Κριτική θεώρηση αμφισβήτησε τα θεμέλια της ορθολογικής θεωρίας (νεορεαλιστικής και νεοφιλελεύθερης). Ο R. Garcia-Contreras (Garcia-Contreras, 2008) τοποθετεί αυτήν την πρόκληση πρώτιστα και πάλι στο φιλοσοφικό πλαίσιο της οντολογικής συζήτησης, αμφισβητώντας την ορθολογική προσέγγιση ότι κάθε πολιτική ή/και κοινωνική ηγεσία παρακινείται από ατομικά και εγωιστικά κίνητρα, οδηγώντας σε συμφέροντα στρατηγικά δομημένα και υπερισχύοντα της κοινωνικής ευθύνης και αλληλεπίδρασης. Οι υποστηρικτές της κριτικής θεώρησης υποστηρίζουν ότι οι καθοριστικοί παράγοντες στην πολιτική είναι προϊόντα της κοινωνίας, με άλλες λέξεις, η ταυτότητα, οι νοοτροπίες και τα ενδιαφέροντα των εθνικών και διεθνών παικτών έχουν διέλθει τη διαδικασία μιας δια βίου ένταξης σε συγκεκριμένες κοινωνικές δομές, που εξ ορισμού προϋπήρχαν και μεταφέρθηκαν από τις προηγούμενες γενιές στις επόμενες. Αμφισβητούν την εφαρμογή του θετικισμού στην κοινωνική επιστήμη και ζητούν εναλλακτικά, ερμηνευτικά και ποιοτικά μοντέλα ανάλυσης αναφορικά με την εννοιολογική διάσταση και τη μη μαθηματικά μετρήσιμη/προβλέψιμη φύση των ανθρωπολογικών και πολιτικών σπουδών.

Επίσης, αρνήθηκαν τη μέθοδο της «ουδέτερης αξιολογικά επιστήμης», η οποία κατά κάποιον τρόπο «απενοχοποιεί» κάθε επιστημονική άποψη που στρατεύεται και προσδένεται σε περιστασιακές εξυπηρετήσεις συμφερόντων, υπονοώντας αντίθετα ότι η γνώση και η εμπειρία δεν συνδέονται απολύτως και αποφασιστικά με τα συμφέροντα. Σε αυτό το σημείο εστιάζει και η διαφορά επιστήμης και στρατηγικής, η δεύτερη επιτρέπεται να ταυτίζεται με μεροληπτικούς γεω-στρατηγικούς σχεδιασμούς, ενώ η πρώτη ακόμη κι αν αδυνατεί να είναι

αντικειμενική, οφείλει να το επιχειρεί. Στον αντίποδα και σύμφωνα με την κριτική θεώρηση, οι ερευνητές και οι υπεύθυνοι για τη λήψη αποφάσεων θα πρέπει να δεσμευτούν, τουλάχιστον να προσπαθήσουν σκληρά, να απελευθερώσουν τη γνώση από οποιαδήποτε προκατάληψη που μπορεί να εξυπηρετήσει την κυριαρχία και την καταπίεση (Eckersley, 2004).

Σε μια ακόμη πιο προωθημένη κριτική εκδοχή, ο αποκαλούμενος «ριζοσπαστικός σκεπτικισμός/ερμηνευτισμός», υποστηριζόμενος μεταξύ άλλων από τους Foucault και Derida, αντιτάχθηκε σε όλες τις προσπάθειες για αξιολόγηση με βάση υποτιθέμενα «έγκυρα» κριτήρια, εμπειρικές και ηθικές απόψεις που επικρατούν και θεσμίζονται, εγκαθιστώντας ιεραρχίες και θέτοντας στο περιθώριο εναλλακτικές και αυτοκριτικές προσεγγίσεις και ηθικές πτυχές (Kincheloe & McLaren, 2002). Η σύγχρονη κριτική θεωρία του Habermas περί «κριτικού ερμηνευτισμού» αναγνώρισε ότι όλες οι αξιώσεις είναι εγγενώς και αναπόφευκτα υποκειμενικές, ερμηνεύονται κατά το δοκούν, όπως και οι σχέσεις μεταξύ γνώσης και εξουσίας, σκέψης και ενεργειών (Habermas, 2015). Εδώ εμπίπτουν και συνήθη πολιτικά ερωτήματα, όπως για παράδειγμα αν πράγματι η σοβιετική πολιτική απεικόνισε τις μαρξιστικές αναλύσεις ή σε ποιο βαθμό μια κυβερνώσα αριστερά είναι ποτέ δυνατό να εφαρμόσει πιστά τη σοσιαλιστική ιδεολογική απαρχή της. Ωστόσο, κατέστη αποδεκτό ότι γενικά απαιτούνται κάποια κριτήρια για να προσδιοριστούν τα όρια μεταξύ εύλογης/ωφέλιμης και μη γνώσης/πράξης, κατά αποδοχή ενός επιπέδου «ελάχιστου φονταμενταλισμού» (Lehman, 2017).

Σχήμα 1. Απεικόνιση του θεωρητικού πλαισίου των Διεθνών Σχέσεων με αντιστοίχιση θεωριών και κύριων εκφραστών τους (J. Snyder, 2004).

5. Το τέλος του ψυχρού πολέμου και η άνοδος του Κονστρουκτιβισμού στις θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων

Κατά τη διάρκεια του ψυχρού πολέμου, το κύριο μέλημα των δυτικών κυβερνήσεων αλλά και εν γένει των θεωρητικών στις Διεθνείς Σχέσεις (βλ. Σχήμα 1, παραπάνω) ήταν να αποτρέψουν έναν πυρηνικό πόλεμο και οποιαδήποτε συμβατική σύγκρουση που θα μπορούσε να κλιμακωθεί σε πυρηνικό επίπεδο. Οι αναλυτές ανέπτυξαν συνεκτικές θεωρίες και ασχολήθηκαν με συζητήσεις σχετικά με τον ρεαλισμό και την αντιπαράθεσή του με τον ιδεαλισμό, την αμοιβαία αποτροπή και τον έλεγχο των εξοπλισμών, τη σταθερότητα και την αστάθεια στις βιομηχανικές κοινωνίες, τα εθνικά συμφέροντα και τη διεθνή ασφάλεια, τη διαχείριση κρίσεων, την περιφερειακή ολοκλήρωση και τη βιωσιμότητα των συμμαχιών υπό πιεστικές διεθνείς συνθήκες (Dillon, 1989). Οι περισσότεροι αναλυτές στο ίδιο πεδίο μοιράστηκαν ένα κοινό εννοιολογικό υπόδειγμα που τους επέτρεψε να διεξάγουν συζητήσεις για την εξουσία, τη στρατηγική και την εξωτερική πολιτική υπό συνθήκες διπολικής ή πολυπολικής κατάστασης (Horf, 1991). Υπήρξαν πολλές διαφωνίες, αλλά προσαρμόστηκαν στο ολοκληρωμένο πλαίσιο που βασίστηκε στο διεθνές σύστημα ενός διπολικού κόσμου.

Στα χρόνια που ακολούθησαν τον ψυχρό πόλεμο, περί τη συζήτηση για την παγκόσμια πολιτική κυριάρχησε μια μεταβολή υποδειγμάτων. Τα υποδείγματα παρέχουν την απαραίτητη βάση για τη θεωρία, ένα ολοκληρωμένο δηλαδή πλαίσιο για τον προσδιορισμό των μεταβλητών γύρω από τις οποίες θα αναπτυχθεί η θεωρία. Ως πρώτη φάση της «δόμησης μιας θεωρίας», το υπόδειγμα που αναφέρεται ως πλαίσιο για θεωρητική ανάλυση περιγράφει τα φαινόμενα που πρέπει να διερευνηθούν (Hoffman, 1989). Στις διεθνείς σχέσεις, τα φαινόμενα αυτά αρχικά αναφέρονται στους αριθμούς και τους τύπους των εμπλεκόμενων παραγόντων. Το υπόδειγμα είναι ουσιαστικά ένα μέσο επιλογής του τι θα αποτελέσει το αντικείμενο της θεωρίας, καθώς και ένας ορισμός των σχέσεων που θα εξεταστούν ανάμεσα στις συνιστώσες το υπόδειγμα σχέσεις. Σε ποιο βαθμό θα πρέπει η θεωρία των Διεθνών Σχέσεων να επικεντρωθεί σε άλλους παράγοντες/πρωταγωνιστές αντί ή πέραν των κρατών; Ποια είναι τα καθοριστικά χαρακτηριστικά αυτών των οντοτήτων; Σε αυτήν τη γραμμή θα μπορούσαμε, για παράδειγμα, να θεωρήσουμε ως μεταβολή του υποδείγματος τον μετασχηματισμό, όπως περιγράφει ο J. Mearsheimer (J.J. Mearsheimer, 2003), ενός διπολικού συστήματος κρατών, δύο υπερδυνάμεων μαζί με τους εκατέρωθεν συμμάχους και τους «ουδέτερους», σε έναν κόσμο με πολλαπλότητα ή πολυ-πολικότητα ισχυρών δυνάμεων και παραγόντων (Rosecrance, 1966).

Το τέλος του ψυχρού πολέμου παρείχε πολλές περιγραφές του μετασχηματισμένου παγκόσμιου περιβάλλοντος. Ο Francis Fukuyama διακήρυξε το θρίαμβο του κοινοβουλευτικού δημοκρατικού συστήματος και της ελεύθερης αγοράς ως «το τέλος της ιστορίας». Κατά τη διάρκεια του πολέμου του Περσικού Κόλπου 1990-1991, ο Πρόεδρος Μπους αναφέρθηκε ρητά σε «μια νέα παγκόσμια τάξη» συνεργασίας μεταξύ των εθνών, η οποία θα οδηγούσε σε μια ειρηνική διευθέτηση πολλών διαφορών, παρόλο που επικρίθηκε ότι κρυφά ακολούθησε ισορροπίες ισχύος, ενώ δημοσίως χρησιμοποίησε τη ρητορική για ενδυνάμωση της δημοκρατίας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του διεθνούς δικαίου (Dougherty, 1997). Ο Z. Brzezinski (Brzezinski, 1990) έγραψε ότι «ο πόλεμος έχει εξελιχθεί σε μια πολυτέλεια την οποία μόνο τα φτωχά έθνη μπορούν να αντέξουν οικονομικά». Ο S. Huntington (S. Huntington, 2007) πρόσφερε το δικό του όραμα στη μελέτη περί σύγκρουσης των πολιτισμών, καταδεικνύοντας ότι οι μεγάλες διαφορές μεταξύ της ανθρωπότητας και η κυρίαρχη πηγή των συγκρούσεων θα είναι πολιτισμικές. Στην ίδια λογική, τα έθνη-κράτη θα παραμείνουν οι ισχυρότεροι παράγοντες στις παγκόσμιες υποθέσεις, αλλά οι κύριες συγκρούσεις στην παγκόσμια πολιτική θα συμβούν μεταξύ εθνοτήτων και ομάδων πολιτισμών. Η σύγκρουση των πολιτισμών θα κυριαρχήσει στην παγκόσμια πολιτική.

Η μεταβαλλόμενη πολιτική σκηνή μετά τον ψυχρό πόλεμο έφερε μαζί της πολλαπλές προκλήσεις στην εδαφική κυριαρχία των κρατών, υπονομεύοντας τα παραδοσιακά πολιτικά σύνορα. Μιας κι αναφερθήκαμε

προηγούμενα στην Τουρκία ως μελέτη περίπτωσης, είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι η εκδήλωση της σύγκρουσης μεταξύ κεμαλισμού και κρατούντος πλέον νεο-οθωμανισμού είναι συνάρτηση αν όχι προϊόν της λήξης του ψυχρού πολέμου (Ifantis & Galariotis, 2014). Το κενό ισχύος που δημιούργησε η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης περί τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία αφύπνισε τις οθωμανικές μνήμες και βλέψεις των τουρκικών ηγεσιών για αποκατάσταση ενός οιονεί ιμπεριαλιστικού κατεστημένου που αναδράμει στο οθωμανικό παρελθόν. Όταν στη συνέχεια η Αραβική Άνοιξη αποκαθήλωσε τα τυραννικά καθεστώτα της Μέσης Ανατολής και νέες κοινωνικές, εν προκειμένω πολιτικά ισλαμικές, δυνάμεις εμφανίστηκαν στο προσκήνιο, η Τουρκία, στηριζόμενη στη συγγένεια θρησκευτικής και ιστορικής κουλτούρας με τις εν λόγω δυνάμεις, επεχείρησε και πάλι να καλύψει το κενό πολιτικής ισχύος που δημιουργήθηκε στα νοτιοανατολικά της (Bayrakli, 2012).

Για να κατανοήσουμε τις βαθιές αλλαγές που συμβαίνουν στην τουρκική εξωτερική πολιτική, ενδείκνυται η συνδρομή του κονστρουκτιβισμού, ο οποίος θεωρεί ότι οι διεθνείς σχέσεις είναι κοινωνικά κατασκευασμένες και επικεντρώνουν στη συνείδηση των πολιτών για τη θέση τους στις διεθνείς σχέσεις. Ο κονστρουκτιβισμός ισχυρίζεται ότι η πολιτισμική και πολιτιστική ταυτότητα διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο στον καθορισμό των συμφερόντων των κρατών. Υπογραμμίζει δε τη σημασία και τον ρόλο των νομικών κανόνων, των υλικών δομών και της κουλτούρας στη διαμόρφωση των πολιτικών αποφάσεων (Karkazis, Baltos, & Balodis, 2018b).

Στις μελέτες εξωτερικής πολιτικής υπήρχε ανέκαθεν μια συζήτηση σχετικά με το επίπεδο της ανάλυσης, εάν δηλαδή η τελευταία θα επικεντρωθεί σε εθνικούς ή διεθνείς παράγοντες. Κάποιοι μελετητές θεωρούν ότι η ανάμιξη του εθνικού και του διεθνούς επιπέδου είναι αδιανόητη. Ωστόσο, τις δύο τελευταίες δεκαετίες, η προσέγγιση που συνθετικά ενσωματώνει τόσο εθνικούς όσο και διεθνείς παράγοντες, έχει καταστεί δημοφιλής μεταξύ των μελετητών. Ο ολιστικός κονστρουκτιβισμός, ακόμη πιο προωθημένα, υποστηρίζει μια προσέγγιση διασταυρούμενης ανάλυσης σε συστημικό επίπεδο, πέραν της ατομικότητας και της συλλογικότητας, η οποία λαμβάνει υπόψη συγκερασμένες τις δύο διαστάσεις της διεθνούς πολιτικής, δηλαδή την εγχώρια και τη διεθνή (Jackson & Sørensen, 2016).

Ο θρίαμβος της λεγόμενης δυτικού τύπου κοινοβουλευτικής δημοκρατίας ενθάρρυνε μια φιλελεύθερη οικονομική τάξη υπό την ηγεσία των Ηνωμένων Πολιτειών (ΗΠΑ), η οποία χαρακτηρίζεται από την παγκοσμιοποίηση στη ροή των διεθνών κεφαλαίων (Van der Pijl & Overbeek, 2002). Στο επίκεντρο αυτής της τάξης βρέθηκε το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), η Παγκόσμια Τράπεζα, καθώς και η Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT), η οποία το 1995 μετονομάστηκε σε Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (ΠΟΕ). Το κίνητρο για την ίδρυση τέτοιων θεσμών ήταν η φιλοδοξία ότι οι «ανοικτές» αγορές θα οδηγούσαν σε «ανοικτές» κοινωνίες, ενώ η μείωση της κυβερνητικής παρέμβασης θα ενίσχυε την παγκόσμια οικονομική ανάπτυξη. Πληθώρα αναλυτών καταδεικνύουν την ισχυρή πεποίθηση ότι μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης ένας μαζικός εκδημοκρατισμός του κόσμου δεν θα μπορούσε να είναι τίποτε άλλο παρά εύλογος και κατά κάποιον τρόπο αναπόφευκτος (W. I. Robinson, 1996).

Αργότερα, οι φιλελεύθερες ιδέες αναπτύχθηκαν περαιτέρω, συμπεριλαμβανομένης της ιδέας ότι οι κυβερνήσεις που καταπιέζουν τους λαούς τους ή/και προκαλούν με επιθετικότητα τους γείτονές τους δεν πρέπει να απολαμβάνουν ανεξέλεγκτη κυριαρχία και κυβερνητική αυτοδιάθεση. Μια αντανάκλαση αυτής της νεογέννητης έννοιας, γνωστής διεθνώς ως “Washington Consensus”, ήταν το ίδιο το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο (ΔΠΔ, “International Criminal Court-ICC”), του οποίου ο ρόλος από το 1998 είναι να εκτιμήσει σε ποιο βαθμό επικρατούν οι λεγόμενες ανθρωπιστικές αρχές και αξίες, αλλά και να εξετάσει την ανάγκη για δικαιοσύνη σε βάρος μέρους της κρατικής αυτοδιάθεσης και κυριαρχίας (Williamson, 1990). Είναι αξιοσημείωτο, εντούτοις, ότι δύο δεκαετίες αργότερα, η σημερινή κυβέρνηση των ΗΠΑ επικρίνει σοβαρά το ρόλο του ΔΠΔ, ειδικά επειδή το τελευταίο εκκίνησε πρόσφατα έρευνες εναντίον Αμερικανών πολιτών.

Ιδιαίτερα κατά την πρώτη δεκαετία της νέας χιλιετίας, το δόγμα του «φιλελεύθερου παρεμβατισμού» εδραιώθηκε ευρύτερα. Δεδομένου πια του «φαινομένου της πεταλούδας» κατά πλάτος ενός κόσμου κατακερματισμένου σε αλληλεξαρτώμενα κομμάτια, «όπου ένα πτέρνισμα στην Κίνα μπορεί να προκαλέσει σεισμό στη Νότια Αμερική ...», η «αρχή της μη παρεμβατικότητας», περιορίστηκε ενάντια στο πάλαι ποτέ Δόγμα Μονρόε, και δη στο όνομα του ανθρωπισμού. Το 2005, η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών δήλωσε πως έχει «ευθύνη να προστατεύσει» την αντίληψη ότι, όταν συμβαίνουν φρικαλεότητες, δεν δύναται αυτές να αγνοηθούν από πολίτες, οργανώσεις ή κυβερνήσεις ανά τον κόσμο. Σε αντίθετη περίπτωση, όλοι οι αποστασιοποιημένοι και μη παρεμβαίνοντες διεθνείς παράγοντες και γείτονες μοιράζονται την ευθύνη για τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και τα θύματα που αντίστοιχα υποφέρουν (Öberg, 2005). Στην ίδια λογική, η φιλελεύθερη διεθνής τάξη περιορίζει τις ελευθερίες που απολαμβάνουν οι θεμελιώδεις αρχές της κυριαρχίας της Βεσφαλίας, οι εθνικές υποθέσεις διέρχονται μια περίοδο εξωτερίκευσης και διεξοδικής εξέτασης, το διεθνές δίκαιο προηγείται του εθνικού, ενώ δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η Δύση διαθέτει την «τεχνογνωσία» για την εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και, ως εκ τούτου, πρέπει να εξαπλώσει με ιεραποστολικό τρόπο το λόγο της ειρήνης και της σταθερότητας σε σχέση με τις οικουμενικές αξίες που τηρούν τα δυτικά πρότυπα σκέψης και πράξης (Niblett, 2017).

Η περίφημη θέση περί σύγκρουσης των πολιτισμών υιοθετήθηκε ως ερμηνευτικό και στρατηγικό εργαλείο σε ποικίλες περιστάσεις, από τις πολιτισμικές, εθνοτικές, εθνικιστικές και θρησκευτικές συγκρούσεις κατά την περίοδο μετά τον ψυχρό πόλεμο έως τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 και την πρόσφατη εμφάνιση και δράση του ISIS, καθώς και της σχετικής παγκόσμιας τρομοκρατίας (Chaliand & Blin, 2016). Άλλες προκλήσεις περί την «ιερότητα» των κρατικών συνόρων προήλθαν από τη σύμπληξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την υπέρβαση των κυριαρχιών των κρατών μελών της εκ μέρους των συλλογικών της θεσμών, με τη συνεκτικότητα της Ένωσης να τίθεται συνεχώς υπό εξέταση για την αυθεντικότητα και την πληρότητά της (Blavoukos, Bourantonis, & Galariotis, 2017). Επιπλέον, η τεχνολογική πρόοδος στον τομέα των τηλεπικοινωνιών, του διαδικτύου και του κυβερνοχώρου προκαλεί ενός άλλου τύπου προκλήσεις απέναντι στις κρατικές κυριαρχίες και θέτει κατά κάποιον τρόπο σε κίνδυνο τα σύνορά τους.

Σύμφωνα με τον Stephen M. Walt (Stephen M Walt, 1998), ο ρεαλισμός και ο νεορεαλισμός κυριαρχούσαν στη θεωρία των Διεθνών Σχέσεων, καθόσον υφίστατο η ανάγκη να ερμηνευθούν τα χαρακτηριστικά του ψυχρού πολέμου. Τα βασικά τους εμπόδια ήταν η αποτυχία τους να προβλέψουν το τέλος του ψυχρού πολέμου (Γαλαριώτης, 2009). Ο φιλελευθερισμός στη συνέχεια δηλώνει και ψηφίζει υπέρ της δημοκρατίας ενάντια στον αυταρχισμό, πριμοδοτεί την ειρήνη ενάντια στις συγκρούσεις, την αλληλεξάρτηση, τη συνεργατική διαλειτουργικότητα και τη θεσμική συνεργασία, καθώς επίσης και το ελεύθερο εμπόριο ενάντια στον προστατευτισμό, προς μια ευρεία και κοινωνικά υγιή παγκόσμια ειρήνη, σταθερότητα και ευημερία (Burchill et al., 2013). Αν και αναγνωρίστηκε ο αυξανόμενος ρόλος των διακρατικών φορέων, οι περισσότεροι φιλελεύθεροι κατ' εξακολούθηση θεωρούσαν το κράτος ως κεντρικό παράγοντα, ενώ επίσης δεν προέβλεπαν και το τέλος του ψυχρού πολέμου. Οι μαρξιστικές και νεο-μαρξιστικές θεωρίες απέτυχαν κι αυτές με τη σειρά τους περί το τέλος του ψυχρού πολέμου, όταν τα συστήματα ελεύθερης αγοράς αποδείχθηκαν σαφώς πιο επιτυχημένα από τους σοσιαλιστές ανταγωνιστές τους (Hart & Spero, 2013).

6. Από τον «πολιτισμό των συνόρων» στα «σύνορα των πολιτισμών»

Οι αλλαγές που προήλθαν από πλειάδα εθνιστικών ή εθνικιστικών εγχειρημάτων να πληρώσουν το κενό ισχύος το οποίο δημιουργήθηκε μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης ή τις αναταραχές της Αραβικής Άνοιξης προέκριναν τη νέα προσέγγιση στη θεωρία των Διεθνών Σχέσεων, τον κονστρουκτιβισμό, τις θεωρήσεις που,

καθώς προαναφέραμε, δίνουν έμφαση στην επιρροή των ιδεών, όπως αυτές εκπροσωπούνται από τις κουλτούρες και τις ιδεολογίες, εκφράζοντας τους τρόπους με τους οποίους τα κράτη μαζί με τις οικείες προς αυτά ελίτ ορίζουν τα συμφέροντα και τις ταυτότητές τους ως ένα εξαιρετικά εύπλαστο προϊόν συγκεκριμένων ιστορικών διεργασιών (Little & Smith, 2005). Η εν λόγω δυναμική αναδεικνύει επίσης τη σημασία των κανονιστικών και υλικών δομών, τον ρόλο των ηγετικών προσωπικοτήτων και των συλλογικών ταυτοτήτων όσον αφορά στη λήψη αποφάσεων και τη δράση, με όλα τα προηγούμενα οδηγούμενα από μια συστατική αλληλεπίδραση μεταξύ παραγόντων και δομών (Reus-Smit & Snidal, 2010). Χρησιμοποιεί την κριτική παραδοχή ότι οι άνθρωποι είναι κοινωνικά ενσωματωμένοι και πολιτισμικά ευαίσθητοι προκειμένου να ερμηνεύσουν την εκάστοτε περιρρέουσα κοινωνία, η οποία είχε για μεγάλο χρονικό διάστημα βρεθεί έξω από τη σφαίρα της κοινωνικο-πολιτικής ανάλυσης εξαιτίας του νεορεαλισμού και του νεοφιλελευθερισμού.

Έχοντας υπογραμμίσει τα επακόλουθα της πτώσης της Σοβιετικής Ένωσης και της πρόσφατης αναταραχής στη Μέση Ανατολή, μπορούμε πρόσθετα να επανέλθουμε στο χαρακτηριστικό παράδειγμα του ρεβιζιονισμού της Τουρκίας κατά τις τελευταίες δεκαετίες, του λεγόμενου «νεο-θωμανισμού», ο οποίος αποδεικνύει τη συντριπτική ώθηση μιας χαμένης πριν από έναν αιώνα οθωμανικής πολιτισμικής οντότητας να αναβιώσει και να επεκταθεί, συμπαρασύροντας σε αστάθεια λοιπές γεω-πολιτισμικές σταθερές και γεωπολιτικά δεδομένα στην ευρύτερη γεωγραφική περιφέρεια. Από την οπτική των κονστρουκτιβιστών, η γενική πολιτισμική κατηγορία του «χαλιφάτου» είναι ακόμη «ζωντανή» ως ιδεατό σχέδιο στις καρδιές και τους εγκεφάλους πολλών Τούρκων πολιτών, αν και στην πράξη ζουν σε ένα κοσμικό κράτος, σημαντικά δεσμευμένο σε διεθνείς ιδεολογικούς περιορισμούς με σημείο αναφοράς το φορτίο νοημάτων, θεσμών και πρακτικών που εν συντομία αποκαλείται δυτικός πολιτισμός. Στη συνέχεια, θεωρείται κρίσιμο να αξιολογηθεί συνάμα και ο ρόλος των ηγετικών προσωπικοτήτων που αποτελούν τον κύριο πυρήνα των πολιτισμικών μεταβολών και κατά συνέπεια του επαναπροσανατολισμού της ιστορίας μαζί με τις κοινωνίες που ανασχηματίζονται (Sioussiouras & Vanouras, 2012). Η αλλαγή, κατά τους κονστρουκτιβιστές, δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς την «ιδιосуγκρασία» των Ερντογάν, Οζάλ και Νταβούτογλου, που οδήγησαν τις επαναστατικές πολιτικές αλλαγές και έδωσαν τον ρυθμό για μια κατακλυσμική μεταρρύθμιση στη σύγχρονη Τουρκία (Bayrakli, 2012).

Σε μια γενικότερη προσέγγιση, οι κονστρουκτιβιστές κατέχουν τρεις βασικές προτάσεις. Πρώτον, οι κανονιστικές ή αλλιώς ιδεατές έννοιες και δομές έχουν τουλάχιστον την ίδια σημασία με τις υλικές δομές. Οι νεορεαλιστές υπογράμμισαν την υλική δομή των στρατιωτικών δυνάμεων, οι οποίες αντισταθμίζουν την ισχύ των αντιπάλων. Οι μαρξιστές προτεραιοποίησαν την υλική δομή που περιγράφεται ως καπιταλιστική οικονομία. Οι κονστρουκτιβιστές, ωστόσο, θεωρούν ότι οι κοινές ιδέες, αξίες και πεποιθήσεις λειτουργούν συστημικά, φέρουν διαρθρωτικά χαρακτηριστικά και επομένως επηρεάζουν έντονα το κοινωνικό και πολιτικό σύμπαν. Τα υλικά και απτά μέσα είναι σχετικά δευτερεύοντα και αντλούν τη σημασία τους από τη χρησιμότητα που προσφέρουν, καθώς ενσωματώνονται στην και υποστηρίζουν την ανθρώπινη δράση, την αντίδραση και την αλληλεπίδραση στους τομείς της επικοινωνίας, του διαλόγου και της συλλογικής γνώσης (Checkel & Katzenstein, 2009; Wendt, 1999).

Οι αντιλήψεις για την πραγματικότητα, τα ρεύματα των ιδεολογιών, καθώς και η επικρατούσα νοοτροπία της φιλίας, της ενσυναίσθησης ή της εχθρότητας είναι χαρακτηριστικά που εφαρμόζονται όχι μόνο μεταξύ των ανθρώπων, αλλά προβάλλουν και καλλιεργούν την κοινή λογική και ισορροπία δυνάμεων μεταξύ των κρατών (Burchill et al., 2013). Οι κανόνες και οι ιδεατές δομές τις οποίες υπερτονίζουν οι κονστρουκτιβιστές, σύμφωνα με τις αναλύσεις τους, διαμορφώνουν την κοινωνική ταυτότητα των πολιτικών πρωταγωνιστών με τέτοιο τρόπο που τα ίδια τα κυρίαρχα κράτη είναι προσωποποιημένα, φέροντας χαρακτήρα και ιδιότητες που αναφέρονται σε συγκεκριμένες συμπεριφορικές τάσεις και πρότυπα. Για παράδειγμα, κατά την ιστορική εποχή που ονομάζεται «εποχή του απολυταρχισμού» (1555-1848), οι ευρωπαϊκές προδιαγραφές που διέπουν και εγκολλώνουν τη δομή

μιας διεθνούς κοινωνίας προωθούσαν τις χριστιανικές μοναρχίες ως το αναμφισβήτητα νομιμοποιημένο σύστημα εδαφικής κυριαρχίας, ως το πλέον αξιολογούμενο καθεστώς από την οπτική της κοινής γνώμης και των κοινοτικών εθίμων και πρακτικών, υπονομεύοντας οργανωμένα τις εναλλακτικές λύσεις που σχετίζονταν τότε με διαφορετικές φιλελεύθερες, αστικές ή εθνιστικές πολιτικές (Fell, 1983).

Ένας δεύτερος άξονας του κονστρουκτιβισμού αναφέρεται στην αντίληψη ότι οι μη υλικές δομές επηρεάζουν την ταυτότητα των πολιτικών παραγόντων, δεδομένης της αιτιότητας και της αλληλεπίδρασης μεταξύ ταυτοτήτων, συμφερόντων, ενεργειών, αντιδράσεων και συμπεριφορών. Αυτό θυμίζει την έρευνα του ιατρικού ιστορικού που εκτελούν οι ψυχίατροι, προκειμένου να εντοπίσουν τις πληροφορίες οι οποίες εξηγούν τις αποφάσεις και τα μέτρα που λαμβάνουν οι ασθενείς τους. Η αναδρομική εξέταση του τρόπου με τον οποίο αναπτύχθηκαν τόσο τα ατομικά όσο και τα συλλογικά συμφέροντα εξηγεί τις πολιτικές πρωτοβουλίες, τις οποίες, εντούτοις, μια ορθολογιστική προσέγγιση δεν θα λάμβανε υπόψη στο βαθμό που δίνει περισσότερη έμφαση στο «επιφαινόμενο», δηλαδή σε γεγονότα και εκδηλώσεις στην επιφάνεια, στο ορατό τμήμα του παγόβουνου της πολιτικής και της γεωπολιτικής, αγνοώντας το αόρατο υποθαλάσσιο μέρος του. Επιστρέφοντας στο αντίστοιχο παράδειγμα που περιγράφηκε παραπάνω, ο R. Niblett (Niblett, 2017) εξετάζει παράλληλα το μοντέλο της φιλελεύθερης δημοκρατίας σε σύγκριση με το αντίστοιχο ιμπεριαλιστικό μιας χριστιανικής μοναρχίας πριν από τρεις αιώνες, υπό την έννοια ότι τελικά και οι δύο εκδηλώνουν μια τάση απολυτότητας, το πρώτο όντας μη ανεκτικό απέναντι σε αυταρχικά καθεστώτα ή/και επιβάλλοντας τον καπιταλισμό της ελεύθερης αγοράς σε κοινωνίες που δεν είναι αρκετά ώριμες για να τον εκτιμήσουν και να τον αξιοποιήσουν, ενώ το δεύτερο ανάλογα επιχειρούσε να ελέγχει τη θρησκεία, την επιστήμη και την κοινωνία, μειώνοντας κάθε αντίπαλο και αναμορφωτικό πολιτικό, εκπαιδευτικό ή εθνικό κίνημα.

Ο τρίτος άξονας βασίζεται στις εισηγήσεις των κονστρουκτιβιστών ότι οι παράγοντες αλληλεπιδρούν αμοιβαία με τις δομές, επομένως συν-διαμορφώνονται και αλληλοσυμπληρώνονται. Οι κανονιστικές και ιδεολογικές δομές δημιουργούν τις ταυτότητες και, κατά συνέπεια, τα συμφέροντα των κοινωνικοπολιτικών φορέων, ενώ οι ίδιες οι δομές έχουν δημιουργηθεί σύμφωνα με τους κανόνες και τις γνώσεις πρακτικών που καθορίζονται από εκπροσώπους και παράγοντες. Ο αντίκτυπος των μη υλικών δομών σε ταυτότητες και συμφέροντα εμπεδώνεται με θεσμικές πρακτικές που διατηρούν και αναπτύσσουν τις δομές. Οι θεσμοθετημένοι κανόνες και ιδέες μετατρέπονται σε επίσημη εκπροσώπηση των φορέων και των οικονομικών, πολιτικών και πολιτισμικών τους δράσεων. Η αμοιβαία αλληλεπίδραση επισημαίνεται από τους κονστρουκτιβιστές, δεδομένου ότι οι κοινωνικές δομές καθορίζουν εθνικές και διεθνείς ταυτότητες/συμφέροντα και αντίστροφα. Σύμφωνα με τον J. Snyder (J. Snyder, 2004), η φιλελεύθερη δημοκρατική κρατική υπόσταση θεωρείται από τους κονστρουκτιβιστές ως ο μοναδικός τόπος επί γης όπου μπορούν να ευδοκιμήσουν οι διεθνείς κανόνες της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς και το ελεύθερο εμπόριο.

Ο κονστρουκτιβισμός συνέβαλε σημαντικά στην ερμηνεία των πολυεπίπεδων αιτιών και συνεπειών της διεθνούς τρομοκρατίας σε βάρος της Δύσης, καθώς σαρώνει βαθιά τις υποκείμενες ιδεολογίες, τις ταυτότητες, τον τρόπο που οι άνθρωποι πείθονται και παρακινούνται να αναλάβουν δράση με τον τρόπο που υποκειμενικά θεωρούν νομιμοποιημένο. Η δημιουργία μιας Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως σημειώσαμε ακροθιγώς νωρίτερα, είναι ένα άλλο δημοφιλές θέμα στις μελέτες του κονστρουκτιβισμού, υποδεικνύοντας πώς οι πολιτισμικές κοινότητες διευκολύνουν τη διέλευση των συνόρων, τις αμοιβαίες δεσμεύσεις και ανταλλαγές μεταξύ των κυρίαρχων εθνών, τα οποία είναι πρόθυμα να παραιτηθούν από ένα ποσοστό αυτονομίας, προκειμένου να ακολουθήσουν ένα πολιτικό όραμα βασισμένο στην πολλαπλασιαστική ισχύ μιας προοπτικής ενοποίησης (Gianniou & Galariotis, 2016). Με έναν τόνο δραματοποίησης, η κεντρική ιδέα είναι ότι ο πόλεμος ανάμεσα στην αρετή και τις «δυνάμεις του κακού», μαζί με την αφοσίωση των σοφών λογίων αλλά και των δημιουργικών επιχειρηματιών, μπορεί να αλλάξει τον κόσμο προς μια κατεύθυνση ειρήνης, σταθερότητας και ευημερίας (I. J. F. Galariotis, 2008). Αυτός

είναι ο λόγος για τον οποίο ο κονστρουκτιβισμός θεωρήθηκε ως «επικαιροποίηση» του ιδεαλισμού, όντας συμβατός με θεσμούς, ακτιβιστές και κοινωνικά κινήματα, όπως η Διεθνής Αμνηστία, το Human Rights Watch, η Διεθνής Εκστρατεία για την απαγόρευση των ναρκοπεδίων και πολλές άλλες συναφείς μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ), μη εξαιρουμένης της συμβολής της Ε.Ε. σε συνεργασίες με τα Ηνωμένα Έθνη για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (I. Galariotis, Gianniou, & Iakovidis, 2017).

Έχει παρατηρηθεί βέβαια ότι η «ανοιχτή κοινωνία» ορισμένες φορές παρέχει ευχέρεια δραστηριοποίησης σε πολυδιάστατα κινήματα, όπως ριζοσπαστικούς Ισλαμικούς θεσμούς σε σύνθεση ή αντίθεση με διακρατικές δομές και δίκτυα, τα οποία συχνά προωθούν αμφιλεγόμενα προγράμματα ομάδων, οργανώσεων ή κρατών όπου λειτουργούν. Τα κονστρουκτιβιστικά πρότυπα επιδεικνύουν ανοχή σε αμφίβολες ιδέες και αξίες, σεβόμενες πολλαπλά ιδεολογικά σχήματα που επενδύουν στα οφέλη της ανθρώπινης δημιουργικότητας και της ελευθερίας να ωθήσει τον κόσμο προς τη βελτίωση. Κατά αυτόν τον τρόπο, αρκετά από τα περίφημα “think tanks”, τις κυρίως αμερικανικές ομάδες ανάπτυξης στρατηγικών μελετών, για μεγάλο χρονικό διάστημα υποστήριζαν τις μετριοπαθείς εκδοχές του πολιτικού Ισλάμ, όπως τα προαναφερθέντα τουρκικά ισλαμικά πολιτικά κόμματα, τα οποία διαδέχθηκαν τα προηγούμενα κοσμικά-κεμαλικά, αναμένοντας να περιοριστεί ο φονταμενταλισμός της Μέσης Ανατολής από φιλικές προς τα δυτικά πρότυπα ισλαμικές και συγχρόνως πιο διαλλακτικές πολιτικές δυνάμεις (J. Snyder, 2004). Σύμφωνα με τον A. Judge (Judge, 2011) είναι σαφές ότι όσον αφορά στην ασφάλεια, η εποχή της Βεστφαλίας έρχεται στο τέλος της, ενώ ο J. Lapid (Lapid, 2001) προσθέτει ότι τα σύνορα μεταξύ εσωτερικού και εξωτερικού επανακαθορίζονται ...

COMPETING PARADIGMS	REALISM LIBERALISM CONSTRUCTIVISM		
	Main Theoretical Proposition	Self-interested states compete constantly for power or security	Concern for power overridden by economic, political considerations (desire for prosperity, commitment to liberal values)
Main Units of Analysis	States	States	Individuals (especially elites)
Main Instruments	Economic and especially military power	Varies (international institutions, economic exchange, promotion of democracy)	Ideas and discourse
Modern Theorists	Hans Morgenthau, Kenneth Waltz	Michael Doyle, Robert Keohane	Alexander Wendt, John Ruggie
Representative Modern Works	Waltz, <i>Theory of International Politics</i> Mearsheimer, "Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War" (<i>International Security</i> , 1990)	Keohane, <i>After Hegemony</i> Fukuyama, "The End of History?" (<i>National Interest</i> , 1989)	Wendt, "Anarchy is What States Make of It" (<i>International Organization</i> , 1992); Koslowski & Kratochvil, "Understanding Changes in International Politics" (<i>International Organization</i> , 1994)
Post-Cold War Prediction	Resurgence of overt great power competition	Increased cooperation as liberal values, free markets, and international institutions spread	Agnostic because it cannot predict the content of ideas
Main Limitation	Does not account for international change	Tends to ignore the role of power	Better at describing the past than anticipating the future

Σχήμα 2. Ο κονστρουκτιβισμός προστέθηκε ως νέος πυλώνας και έθεσε σημαντικές προκλήσεις στο οικοδόμημα των παραδοσιακών και ορθολογικών θεωριών των Διεθνών Σχέσεων που επικρατούσε ως το τέλος του ψυχρού πολέμου (Stephen M. Walt, 1998).

Ως εκ τούτου, το δίπολο «εσωτερικό-εξωτερικό» ως πρώτο συνθετικό της πολιτικής και ευρύτερα στις διεθνείς σχέσεις ορίζεται εκ νέου σε συνάρτηση με το «υπό-», το «διά-», και το «υπέρ-» (trans-national, supra-national, "sub-", "intra-", κ.λπ.), εν όψει και των πρόσφατων τεχνολογικών, κοινωνικών, γεωπολιτικών μετασχηματισμών που έχουν «θολώσει» τα κάποτε αυστηρά και διακριτά εδαφικά-συνοριακά περιγράμματα (Lem & Barber, 2013). Η εξέλιξη αυτή δημιουργεί αμφιβολίες στις θεωρίες που υιοθετούν τα εδαφικά κράτη ως κύριους παράγοντες της διεθνούς πολιτικής (βλέπε το Σχήμα 2, παραπάνω). Ο κονστρουκτιβισμός, άσχετα από την ακρίβεια των απαντήσεων που προσφέρει, υπογράμμισε με ευκρινή τρόπο την αλλαγή στην ισορροπία εδαφικών και μη εδαφικών προσδιορισμών που διαμορφώνουν τη σύγχρονη παγκόσμια πολιτική. Το γεγονός, ωστόσο, ότι υπάρχει πολιτική ζωή πέρα από την «εδαφικότητα» και τις συνοριακές εκφράσεις της, δεν σημαίνει ότι κινούμαστε σε έναν ουτοπικό κόσμο χωρίς σύνορα (Lapid, 2001). Οι κονστρουκτιβιστικές θεωρίες άνθισαν με μια δόση υπερβολής και υπεραισιοδοξίας σε ένα περιβάλλον μετά τον ψυχρό πόλεμο, όπου ο πολιτισμός, η ταυτότητα και οι κοινωνικές νόρμες διεκδίκησαν σημαντικά να είναι το καθοριστικό χαρακτηριστικό της παγκόσμιας πολιτικής. Τα εδαφικά σύνορα κατά μία προσέγγιση περιθωριοποιήθηκαν και παραμένουν

ουσιαστικά ως μια υπο-λειτουργία της κυριαρχίας και της δημιουργίας ταυτότητας εντός των παραδοσιακά καθιερωμένων κοινωνιών.

Κατά μία άλλη, εντούτοις, προσέγγιση, τα εδαφικά σύνορα και η διαχρονική εξέλιξή τους προσφέρονται για συμβολισμούς και βαθύτερη, σχεδόν θεολογική, εμπέδωση της διαφορετικότητας στους πολιτισμούς και στις κουλτούρες. Στην Τουρκία για παράδειγμα, ο Ρ.Τ. Ερντογάν επικαλείται συχνά «τα τουρκικά σύνορα της καρδιάς του», που συμπτωματικά δεν συμπίπτουν με, αλλά υπολείπονται ως προς τα επίσημα καταχωρημένα στη διεθνή χαρτογραφία ... (Karakazis et al., 2017). Γι' αυτό και η παρούσα ανάλυση επιχειρεί να φωτίσει την πολλαπλότητα στις ερμηνείες των συνόρων, καθώς και την ανάγκη για περαιτέρω ακαδημαϊκή αναψηλάφησή της, θεωρώντας τα τελευταία όχι μόνο ως πολιτικό φορέα μιας τάξης πραγμάτων, οπότε η συζήτηση αφορά μια θεσμική και τεχνοκρατική «κουλτούρα συνόρων», αλλά και ως απεικόνιση συνθέσεων και συγκρούσεων που οριοθετούν κι εκφράζουν τις κουλτούρες, τους αγώνες επιβίωσής ή και ανταγωνισμού τους. Το έθνος-κράτος, ως εν δυνάμει άλλος Ιανός, πρωταγωνιστεί σε έργα εθνισμού, εθνικισμού και σύγκρουσης πολιτισμών, εκεί όπου επιτρέπονται οι αξιολογικές κρίσεις «καλών και κακών, δίκαιων και αδίκων» λαών και κρατών, με βάση πρωτόλειους κανόνες της λεγόμενης παναθρώπινης κοινωνικής ηθικής, δηλαδή ... ποιος επιτέθηκε πρώτος σε ποιον, ποιος είναι ο θύτης και ποιος το θύμα, ποιος κατείχε πρώτος το έδαφος που οι επόμενοι καταπάτησαν ή ποιος παραβίασε το δίκαιο του πολέμου, βασανίζοντας αιχμαλώτους και σκοτώνοντας γυναικόπεδα.

7. Η επιστροφή σε μια κουλτούρα των συνόρων και οι επακόλουθες εφαρμογές της

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες η μεταψυχροπολεμική φιλελεύθερη τάξη, παρά τον αρχικό ενθουσιασμό και δυναμισμό της, δείχνει να αντιμετωπίζει ερμηνευτικές δυσκολίες. Αποτελεί σημαντική απειλή για την υπόσταση κάθε θεωρίας η αδυναμία της να επαληθευτεί ως προς τις υποθέσεις της, να δικαιωθεί ως προς τις εξηγήσεις της ή να διαψευστεί στις προβλέψεις της. Πιο πρακτικά κι επίκαιρα, τα σοβαρά οικονομικά προβλήματα εν μέσω απαντών οικονομικο-κοινωνικών κρίσεων ανά τον κόσμο, αλλά και η επέκταση του λαϊκισμού μαζί με την επικράτηση του αυταρχισμού σε πολλές χώρες, έχουν ανακόψει τον «θρίαμβο της δημοκρατίας». Οι ηγεσίες των πολιτικών συστημάτων αντιμετωπίζουν πολυδιάστατες επικρίσεις σε ένα δυναμικά μεταβαλλόμενο διεθνές περιβάλλον, χωρίς έλεγχο και βεβαιότητα λόγω των ιδιαιτεροτήτων της παγκοσμιοποίησης, της μειωμένης αξιοπιστίας και ελκυστικότητας των επαγγελματιών πολιτικών. Οι προαναφερθείσες οικονομικές κρίσεις έχουν καλλιεργήσει μια δυσπιστία εναντίον της κυριαρχούσας ελίτ, των θεσμών και των κεφαλαιαγορών, οι οποίες ιδιαίτερα αμφισβητούνται για τα αποκλειστικά προνόμια που ευνοούν τον επιχειρηματικό κόσμο σε συνδυασμό με πολιτικές λιτότητας για τη μεσαία τάξη και τις μάζες. Οι πολίτες αντιμετωπίζουν δυσκολίες στο να παρακολουθήσουν τις τάσεις της παγκοσμιοποίησης, και για αυτόν το λόγο αναζητούν εναλλακτικές διεξόδους και αποφασίζουν να στραφούν προς υποστήριξη πολιτικών προσωπικοτήτων που στέκονται ριζοσπαστικά, όπως ο Πρόεδρος Τραμπ, απέναντι στο παρελθόν κατεστημένο, να ψηφίσουν εναντίον των διεθνών συμβάσεων και συμμαχιών, όπως οι οπαδοί του Brexit, ή να καταφύγουν μέσα σε αγανακτισμένα λαϊκίστικα ρεύματα, εκφραζόμενα τόσο από δεξιά όσο και από αριστερά κόμματα, όπως συνέβη στην Ιταλία, στην Ισπανία, στην Ελλάδα, κ.λπ. (Lounsbury & Hirsch, 2010).

Πολυπληθή πλέον τμήματα των δυτικών κοινωνιών, όπως αυτές ορίζονται στο ευρω-ατλαντικό γεωπολιτικό πλαίσιο, αντιστέκονται σθεναρά στα πολιτικά σχέδια που οδηγούν σε πιο προηγμένες μορφές περιφερειακής ή/και παγκόσμιας «ολοκλήρωσης». Αν και οι λοιπές χώρες-μέλη κατά το πιθανότερο δεν θα ακολουθήσουν τη Μεγάλη Βρετανία εκτός της Ε.Ε., υπάρχει πληθώρα πολιτικών κομμάτων που διαμαρτύρονται για κάθε πρόοδο στην ομοσπονδοποίηση της Ε.Ε. ή για περαιτέρω σύγκλιση προς κοινά θεσμικά όργανα, τα οποία θα περιορίζουν την κυριαρχία των κρατών μελών. Σε παρόμοια γραμμή, η απαίτηση της Ε.Ε. να μοιραστεί,

σύμφωνα με συγκεκριμένες ποσοτώσεις, η φιλοξενία των Σύριων προσφύγων ανάμεσα στα μέλη της Ε.Ε., επίσης απορρίφθηκε από πολλές χώρες της. Οι διοικητικές διαδικασίες σε εθνικό επίπεδο όλο και συχνότερα καθυστερούν ή/και αμφισβητούν την εφαρμογή των κοινών πολιτικών, κανονισμών και οδηγιών, στην επικράτεια της Ε.Ε. (Mead, 2014).

Η Κίνα και η Ρωσία εντωμεταξύ έχουν εκσυγχρονίσει και αναβαθμίσει τις ένοπλες δυνάμεις τους, ενισχύουν τη στρατιωτική τους ικανότητα και επιβεβαιώνουν τα γεωπολιτικά τους συμφέροντα και τις αντίστοιχες προσδοκίες. Ο Πρόεδρος Πούτιν ζητεί επανεξέταση της «Ευρωπαϊκής τάξης πραγμάτων», υπογραμμίζοντας τη ρητορική και την κινητοποίηση πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων, συνήθως των εθνικιστικών κομμάτων από το Βρετανικό Κόμμα Ανεξαρτησίας έως το Εθνικό Μέτωπο της Γαλλίας και το Ουγγρικό Fidesz, των οποίων το κοινό έδαφος τονίζει ιδιαίτερα τις εθνικές και πολιτισμικές διαφορές και όχι, όπως χαρακτηριστικά δηλώνει ο S. Huntington (S. Huntington, 2007), τις ομοιότητες μεταξύ των Ευρωπαίων. Τόσο η Κίνα όσο και η Ρωσία προσπαθούν συχνά και προοδευτικά να δημιουργήσουν μια νέα πολιτική τάξη ικανή να αμφισβητήσει τις εξέχουσες δυτικές αξίες και τον αντίστοιχο τρόπο ζωής, αντιμαχόμενες με έμφαση στο παραδοσιακό πρόνομο της Δύσης, το αποκαλούμενο «ηθικό πλεονέκτημά» της όσον αφορά στον εκδημοκρατισμό και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Χωρίς κάποια δόση υπερβολής και λαμβανομένων υπόψη των πολυάριθμων υποθέσεων που διερευνώνται σχετικά με παρεμβάσεις της Ρωσίας στα εκλογικά των ΗΠΑ ή μυστικές παρακολουθήσεις ηγετών, κ.λπ., θα μπορούσε να ειπωθεί ότι οι πάλαι ποτέ κατάσκοποι επέστρεψαν, οι υπηρεσίες πληροφοριών επίσης επανέρχονται στο προσκήνιο, αναζητώντας τεχνολογία και πληροφορίες που θα προσφέρουν κυρίως εθνικά οφέλη και πλεονεκτήματα.

Οι ΗΠΑ διανύουν μια περίοδο αναπροσδιορισμού των στρατηγικών προτεραιοτήτων τους ανά τον κόσμο, επιδεικνύουν χαρακτηριστικά εσωστρέφειας στις διεθνείς σχέσεις, σε μια διαδικασία που είχε ήδη εκκινήσει ο Πρόεδρος Ομπάμα όταν ανακάλεσε ευάριθμα τμήματα από τα αμερικανικά στρατεύματα στη Μέση Ανατολή και ενθάρρυνε τους Ευρωπαίους και τους συμμάχους σε αυτή την ευαίσθητη γεωπολιτικά περιοχή να αναπτύξουν ανεξάρτητα πολιτικές που να ενισχύουν την ασφάλειά τους (Shapiro & Witney, 2009). Ο Πρόεδρος Τραμπ στη συνέχεια τάχθηκε υπέρ της πολιτικής «πρώτα, αμέσως και άμεσα η Αμερική», επαναδιαπραγματεύεται τις εμπορικές συμφωνίες των ΗΠΑ, δηλώνει εκτίμηση για τον Πρόεδρο Πούτιν και ασκεί περαιτέρω πίεση προς τους Ευρωπαίους συμμάχους του, αμφισβητώντας ή διαπραγματευόμενος πιο δυναμικά τις δεσμεύσεις και τις εγγυήσεις της χώρας του απέναντι στο ΝΑΤΟ. Επιπλέον, η κατ' αρχήν θεωρούμενη φιλελεύθερη προσπάθεια του ΔΠΔ να επικαιροποιήσει με κριτικό πνεύμα την αντίληψη ενός κυρίαρχου έθνους-κράτους, δημιουργώντας χώρο για να παρεμβαίνουν εξωτερικά διεθνή όργανα και θεσμοί στην εσωτερική πολιτική και να προστατεύουν τους πολίτες, επίσης ελέγχεται από τις ΗΠΑ ως καθολικά πλέον αθέμιτη (Glasius, 2006).

Ατενίζοντας ένα μέλλον που φαίνεται μακρινό αλλά δεν είναι, εάν οι αμερικανικοί «πισσούχοι σχιστόλιθοι», τα λεγόμενα "oil shales" παρέξουν στην κορυφαία υπερδύναμη του πλανήτη τα υποσχόμενα σε ποσότητα και ποιότητα μεγέθη ενέργειας, με βάση την εκπληκτική επιστημονική εξέλιξη της υδραυλικής ρωγμάτωσης ("fracking") και άλλων παρόμοιων τεχνικών (Zeihan, 2016), οι επόμενες γενιές θα είναι ιδιαίτερα «ευτυχείς ή ατυχείς» ώστε να συνειδητοποιήσουν μια μελλοντική προοπτική χωρίς αμερικανικές επεμβάσεις στη Μέση Ανατολή ή οπουδήποτε αλλού καταγράφονται ανταγωνισμοί για γεω-ενεργειακά συμφέροντα (I. Vidakis & Baltos, 2015), αλλά και δίχως το αμερικανικό δίκτυο ενεργειακής ασφάλειας που επί δεκαετίες εγγυάται τη βιωσιμότητα των συστημάτων διοίκησης, διαχείρισης και διακίνησης του ενεργειακού πλούτου σε όλες τις ηπείρους, τους ωκεανούς και τις θάλασσες. Θα βιώσουν, εν ολίγοις, ανασχεδιασμένα εφοδιαστικά ενέργεια, «πολέμους για τα δρομολόγια των δεξαμενόπλοιων» και τους νέους «δρόμους του μεταξιού», περιφερειακούς ανταγωνιστές και χώρες επαναστάτες ή αμφισβητίες, ίσως όχι το «τέλος της ιστορίας», όπως αναμενόταν στην δεκαετία του '90, αλλά το «τέλος της γεωπολιτικής, της γεωοικονομίας και της γεω-ενέργειας» που γνωρίζουμε,

καθώς θα καταρριφθούν οι άξονες της σύγχρονης διεθνούς πολιτικο-οικονομικής γραφειοκρατίας, όπως έχουν εδραιωθεί από την αρχιτεκτονική ασφάλειας του Μπρέτον Γουντς, της οποίας θεμέλιο είναι η αμερικανική εξωτερική πολιτική (I. G. Vidakis, 2016). Δεν είναι ακόμη σαφές ποιο σενάριο θα μπορούσε να ακολουθήσει την πλήρη ενεργειακή ανεξαρτητοποίηση των ΗΠΑ και, κατά συνέπεια, την εκούσια, με όρους διεθνών σχέσεων, απομόνωσή τους από περιφερειακούς ανταγωνισμούς και επίδειξη ισχύος.

Ενάντια στις αρχικές προσδοκίες, οι υψηλές τεχνολογίες του διαδικτύου και των πολυμέσων, μολονότι υποτίθεται ότι είναι το όχημα ενός φιλελεύθερου κινήματος ικανού να ενδυναμώσει τους πολίτες ενάντια στα καταχρηστικά και αυταρχικά καθεστώτα, όπως απεικονίστηκε χαρακτηριστικά στο περιθώριο της Αραβικής Άνοιξης, αναπτύσσονται συγχρόνως και ως εργαλεία ικανά να ενισχύσουν τρομοκρατικές δραστηριότητες, να διασπείρουν ευρέως ψεύδη και φαλκιδευμένες ειδήσεις τύπου “fake news” και σχετικές προπαγάνδες. Τα πολυμέσα και τα εργαλεία μιας «ανοιχτής γνώσης αλλά και κοινωνίας» υποκύπτουν σε εκμετάλλευση από πολιτικά καθεστώτα που εφαρμόζουν ένα νέο κύμα εξαιρετικά ακραίων και φανατικών σχεδίων, παραβιάζοντας πολυάριθμα ανθρώπινα δικαιώματα (Niblett, 2017).

Με έναν άλλο παράδοξο τρόπο, οι παρερμηνείες γύρω από την έννοια της παγκοσμιοποίησης, η σύγχυση μεταξύ των πολλών ερμηνειών της, από τους παγκόσμιους ελέγχους του υποτιθέμενου «μεγάλου αδελφού» έως τα ανεξέλεγκτα οικονομικά μονοπώλια που εκμεταλλεύονται καταχρηστικά ανθρώπινους πόρους, καταπατώντας ανθρώπινα δικαιώματα, συνέβαλαν δραματικά σε μια «νέα κοινωνιολογική διαταραχή», όπου ο πατριωτισμός απειλείται από τον εθνικισμό και ο ιδεαλισμός της διεθνούς αλληλεγγύης αμφισβητείται έντονα από τα επιχειρήματα ενός, κατά τον J.J. Mearsheimer, επιθετικού ρεαλισμού για πολιτική επιβίωση (J.J. Mearsheimer, 2003). Επομένως, οι πρόσφατες αλλαγές στην παγκόσμια πολιτική, είτε με την άνοδο ακραίων εθνικισμών και τη μειωμένη ελκυστικότητα των νεοφιλελεύθερων κυβερνητικών εκδοχών είτε με την αυξανόμενη πρόκληση από ισχυρές αλλά απολυταρχικές κυβερνήσεις, προωθούν τη «συντηρητική» επιστροφή σε μια «σκληρή» μορφή κρατικής κυριαρχίας και ιερότητας των συνόρων της.

Μια σειρά από μελέτες περιπτώσεων μπορεί να θεωρηθεί υπό το συγκεκριμένο πρίσμα, παρά τις κατά περίπτωση διαφορετικές αξιολογικές κατηγοριοποιήσεις και τις ειδοποιούς πολιτισμικές διαφορές. Για παράδειγμα, μια τέτοια τάση εκφράζουν και οι δύο πρόσφατες προσπάθειες απόσχισης στην Καταλονία της Ισπανίας και στο Ιρακινό Κουρδιστάν (Skidmore, 2012). Η αποτυχία τους επιβεβαίωσε την εδαφική ακεραιότητα και την κυριαρχία της Ισπανίας και του Ιράκ αντίστοιχα, και ως εκ τούτου υποστηρίζει την τάση διατήρησης ενός status quo κατά τις επιταγές της Βεσφαλίας. Ένα άλλο παρόμοιο αποτέλεσμα προέρχεται από τον εμφύλιο πόλεμο της Συρίας, στο οποίο επικράτησε η διατήρηση του προπολεμικού Συριακού εδάφους εντός ενός κράτους, αποφεύγοντας τις αναθεωρητικές σκέψεις για διάσπαση ή διαμελισμό (Rotberg, 2004).

Συνοψίζοντας, τα σύνορα προσφέρουν το, επί του παρόντος, ιδανικότερο περιβάλλον για ασφάλεια και κοινωνική βιωσιμότητα. Οι εθνικές κοινωνίες, μαζί με τις λαϊκές παραδόσεις και τους πολιτικούς μύθους τους, έχουν εξελιχθεί δικαίως και διοικητικά σε τέτοιο βαθμό που το διεθνές σκηνικό σε σύγκριση μαζί τους δείχνει ανοργάνωτο κι άναρχο. Ταυτόχρονα, από μια άλλη οπτική, τα εδαφικά σύνορα δεν συμπίπτουν πάντοτε με τα πολιτισμικά, όπως συζητείται για παράδειγμα σε σχέση με τις συμφωνίες Sykes-Picot στη Μέση Ανατολή (Alobeid, Vidakis, Baltos, & Balodis, 2018). Αυτό δε είναι το σημείο όπου οι συλλογικές και εθνικές μνήμες έρχονται σε σύγκρουση με τις στρεβλώσεις των γεωγραφικών χαρτών, καθώς οι τελευταίες έχουν ισχυρά επιβληθεί μέσα από πολλούς και καταστροφικούς πολέμους. Τα σύνορα δεν μπορούν πάντοτε κι εξ ορισμού να επιφέρουν τάξη. Είναι απλά το όργανο/εργαλείο, όπως ένα απλό μαχαίρι, η χρήση του οποίου καθορίζεται από τις πράξεις και τις προθέσεις του κατόχου του. Τα σύνορα μπορούν επίσης να προκαλέσουν αταξία εκεί όπου οι απόψεις των πολιτών και οι μνήμες των λαών έχουν βιώσει και βαθιά καταγράψει γεγονότα, όπως εγκλήματα κατά των πολιτισμών και της ανθρωπότητας, βία, βαρβαρότητα, εισβολές, καταπίεση, θηριωδίες και γενοκτονίες.

Η ιστορία δεν κινείται όπισθεν, αλλά συχνά ανακυκλώνεται και, ως εκ τούτου, η διεθνής τάξη της Βεσπφαλίας, βασιζόμενη στην κυριαρχία του εδαφικού κράτους, αποδεικνύεται αποτελεσματικά ανθεκτική απέναντι σε εγχειρήματα για μια μετατόπιση του υποδείγματος που θα αποδυνάμωνε την ερμηνευτική δύναμη των παραδοσιακών θεωριών των διεθνών σχέσεων (J. Agnew, 2005). Οι εξελίξεις στη διεθνή σκηνή κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες αναζωπύρωσαν τα παραδοσιακά κρατικο-κεντρικά, νεορεαλιστικά και νεοφιλελεύθερα, στρατόπεδα στη θεωρία των διεθνών σχέσεων. Προφανώς, οι δύο αντιτιθέμενες δυναμικές, εδαφικές έναντι μη εδαφικών, συνυπάρχουν στις σημερινές διεθνείς σχέσεις και, παρόλο που η διεθνής τάξη εξακολουθεί να στρέφεται περί τα έθνη κράτη, η μη εδαφική πολιτισμική, εθνοτική και θρησκευτική, δυναμική αποδεικνύεται καταλύτης εξελίξεων και ανατροπών (Bull, 2012). Κατά αυτόν τον τρόπο, η ανάλυση των διεθνών σχέσεων οφείλει να διερμηνεύσει τα δρώμενα μέσα από μια διαδραστική και συνδυαστική προσέγγιση, που θα περιλαμβάνει αναγκαία την αξιοποίηση τόσο των ορθολογικών θεωριών με βάση την κρατική κυριαρχία όσο και των ερμηνευτικών σχημάτων του κονστρουκτιβισμού προς την κατεύθυνση μιας επαρκέστερης κατανόησης της διεθνούς συμπεριφοράς. Ο σύγχρονος κόσμος πράγματι, παραλάσσοντας τη χαρακτηριστική φράση του ο T. Friedman, τείνει να είναι «επίπεδος», με την έννοια της ταχύτητας που οι νέες τεχνολογίες προσφέρουν στις επικοινωνίες, τις συναλλαγές και τις συγκοινωνίες, αλλά όπου δημιουργείται κενό εξουσίας, ελεύθερος χώρος για ισχύ, κέρδος και υπεροχή, αναπόφευκτα «βουνά από ευκαιρίες» υψώνονται για να τον καλύψουν (Friedman, 2005).

ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ

ΤΟ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

ΕΝΟΤΗΤΑ ΙΙ: «ΤΟ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ»

ΙΙ.Α Η «κλασική» περίοδος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

Βιβλιογραφική επισκόπηση

Ερευνητικό πεδίο:

Με αφετηρία μια τρέχουσα αναλαμπή των οθωμανικών σπουδών ανά τον κόσμο εξετάζεται το συναφές πλαίσιο ευφημισμού περιόδων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, διερευνάται η ενοποίηση και αποκρυστάλλωση του συστήματος διοίκησης των Οθωμανών και περιγράφεται η κοινωνική τάξη των κατά τόπους προυχόντων και ο συγκερασμός των διαφόρων δυνάμεων που κυβερνούσαν την αυτοκρατορία καθ' όλη τη διάρκεια του 17^{ου} και του 18^{ου} αιώνα. Υπογραμμίζεται η αρχική εξέλιξη των ιστορικών πραγμάτων υπέρ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αφού για κάποια ιστορική περίοδο καταγράφεται τόση πρόοδος που ο Σουλεϊμάν ο «Μεγαλοπρεπής» ανταγωνιζόταν με αξιώσεις τους συγχρόνους του αυτοκράτορες.

Με αφορμή, ωστόσο, την πρακτική του γενιτσαρισμού συζητείται το συγκεκριμένο παράδοξο της αγριότητάς τους απέναντι στους χριστιανούς, από τους οποίους, εντούτοις, προέρχονταν, σε συσχετισμό με το αποκαλούμενο Σύνδρομο της Στοκχόλμης όπου τα θύματα θαυμάζουν τους θύτες τους. Στην ίδια λογική αναφέρονται παραδείγματα αναγκαστικής μετακίνησης πληθυσμών από την Ανατολία στα Βαλκάνια περί τα τέλη του δέκατου τέταρτου και τις αρχές του δέκατου πέμπτου αιώνα, ως τιμωρία για επαναστατικές δραστηριότητες. Εκκινώντας από τα οθωμανικά και συνεχίζοντας στα κεμαλικά και σύγχρονα νεο-οθωμανικά αντίστοιχα, διαβλέπονται κατά κάποιον τρόπο επαναλαμβανόμενα μοτίβα αναζήτησης της κυριαρχίας, κατά το ρητό: “*History Does Not Repeat Itself, But It Rhymes*”, δηλαδή, «μπορεί η ιστορία να μην επαναλαμβάνεται αυτούσια, αλλά κάνει κύκλους και ρίμες» ...

Το βασικό δίλημμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το δέκατο ένατο αιώνα, το οποίο οδήγησε απευθείας ως τα πρόθυρα του Α' Π.Π., προήλθε από την ακόλουθη εγγενή αντίφαση: από τη μία πλευρά, αν κάποια ηγεσία ήθελε το κράτος να έχει βαρύτητα στο στάδιο της διεθνούς πολιτικής, θα έπρεπε να ελέγχει το έδαφος σε ευρεία ηπειρωτική ή θαλάσσια κλίμακα (αυτοκρατορία), ενώ από την άλλη πλευρά, καθαυτές οι αρχές της κυριαρχίας και της διεθνούς νομιμότητας έτειναν όλο και περισσότερο να βασίζονται στην και να εξυπηρετούνται από την ιδέα και τη δυναμική των ομογενών εθνο-γλωσσικών οντοτήτων, ήτοι των εθνών-κρατών. Με αυτή την έννοια, οι Οθωμανοί παγιδεύονταν στην ίδια διελκυστίνδα που εξέθρεψε αργότερα, έως και τις ημέρες μας, τη σύγκρουση κεμαλισμού και νεο-οθωμανισμού. Ωστόσο, οι Οθωμανοί, περισσότερο από ό,τι οι συναδελφικές τους «Μεγάλες Δυνάμεις», διαχειρίζονταν αυτήν την αντίφαση από μια πολύ πιο επισφαλή θέση ευρισκόμενοι μεταξύ Ανατολής και Δύσης, εισαγόμενου ορθολογισμού και αυτόχθονα οριενταλισμού, ριζοσπαστικού εκμοντερνισμού και συντήρησης μιας μακράς οσμμανικής ή ακόμη και προγενέστερης βυζαντινής παράδοσης.

Εισαγωγικά, ο Brian Sewell (Sewell, 2005) προσφέρει πληροφορίες για μια τρέχουσα αναλαμπή των οθωμανικών σπουδών ανά τον κόσμο. Στο ίδιο πλαίσιο ευφημισμού περιόδων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι G. Extra και D. Gorter (Extra & Gorter, 2001) ερεύνησαν την αποκαλούμενη *osmanlica*, μια γλώσσα υβρίδιο από

αραβικά, περσικά και παλαιο-τουρκικά. Ο G. Lewis (G. Lewis, 1999) εξηγεί την απόλυτα αραβική βάση στα γραπτά, αλλά και την ποιητική κληρονομιά της Περσίας. Η Merle Severy (Severy, 1987) περιγράφει με ενδελέχεια την εξελικτική πορεία του οθωμανικού κράτους και τις κατακτήσεις κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Σελίμ Α' (1512-1520) και του Σουλεϊμάν Α' του «Μεγαλοπρεπούς» ή/και «Νομοθέτη» (1520-1566). Ο Murat Mengüç (Mengüç, 2013) και Nikolay Antov (Antov, 2011) περιγράφουν την εν λόγω ιστοριογραφία ως ένα φαινόμενο που εκκίνησε «κατά παραγγελία», οπότε και στη συνέχεια δεν παρέλειψε να εξυμνήσει τους εντολοδόχους της.

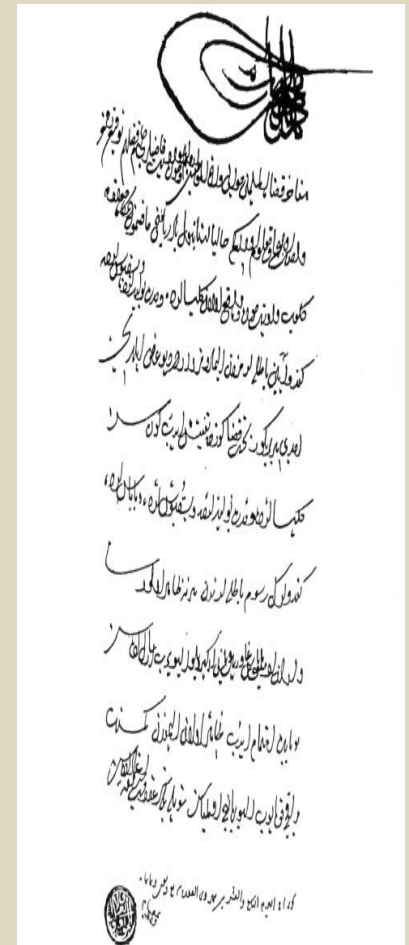
Από μια άλλη οπτική, οι A.J. Newman (Newman, 2013) και Markus Dressler (Dressler, 2005) μελέτησαν το θεσμό του χαλιφάτου ως προϊόν ανταγωνισμού για πολιτικο-θρησκευτική εξουσία και ισλαμική αυθεντικότητα μεταξύ σουνιτών και σιιτών. Ανατρέχοντας πίσω στην ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Αυτοκρατορίας των Σαφαβιδών κατά τη μέση περίοδο της ισλαμικής ιστορίας ο Babak Rahimi (Rahimi, 2004) μετακινεί το επίκεντρο της έρευνας στη διαφορετική τυπολογία των αρχηγίων και των υβριδικών πολιτισμικών δομών στις περιοχές της Ανατολίας. Ο K. Ιορδανίδης (Ιορδανίδης, 2013) αναλύει τη βασιλεία του Σελίμ Α', όπως και του Σουλεϊμάν Α', ως το αποκορύφωμα της σύγκρουσης Οθωμανών-Σαφαβιδών, ενώ ο Nikolay Antov (Antov, 2011) διερευνά την ενοποίηση και αποκρυστάλλωση του συστήματος διοίκησης των Οθωμανών. Η Molly Greene (Greene, 2005) παρατηρεί τα μακιαβελικά χαρακτηριστικά της οθωμανικής διοίκησης, ενώ ο Albert Hourani (Hourani, 2004) περιέγραψε την κοινωνική τάξη των προυχόντων και το συγκερασμό των διαφόρων δυνάμεων που κυβερνούσε την αυτοκρατορία καθ' όλη τη διάρκεια του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα.

Ο Brian Sewell (Sewell, 2005) εμφανίζει την εξέλιξη των ιστορικών πραγμάτων υπέρ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αφού για κάποια ιστορική περίοδο καταγράφεται τόση πρόοδος που ο Σουλεϊμάν ο «Μεγαλοπρεπής» ανταγωνιζόταν με αξιώσεις τους συγχρόνους του αυτοκράτορες. Ο Mehmet Seyitdanlioglu (Seyitdanlioglu, 2009) και η Caroline Finkel (Finkel, 2006) προσθέτουν περαιτέρω στο βιογραφικό του πιο διάσημου εκ των Σουλτάνων, ενώ ο Evgeni Radushev (Radushev, 2008), η Rosella Bottoni (Bottoni, 2007), οι Γ. Καρκαζής, Γ. Μπάλτος και Ι. Βιδάκης (Karkazis et al., 2017), ο Dan H. Popescu (Popescu, 2017), η Molly Greene (Greene, 2005), ο Jason Goodwin (J. Goodwin, 1999), ο Sinan Mehmet Birdal (Birdal, 2011) διερεύνησαν πρακτικές και ψυχολογία των γενίτσαρων. Ο προσηλυτισμός στο Ισλάμ στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εξετάζεται στη συνέχεια με βάση τις μελέτες των Hulya Canbakal (Canbakal, 2009), Nikolay Antov (Antov, 2011), Matthew Kaminski (Kaminski, 2006) και Murat Cankara (Cankara, 2015). Γενικότερα περί τις μετακινήσεις πληθυσμών και τα δημογραφικά στην οθωμανική επικράτεια στρέφονται οι μελέτες των Yunus Κοç (Κοç, 2013) και Fernand Braudel (Braudel, 1972), ενώ για την πρωτοκαθεδρία του θρησκευτικού παράγοντα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι σημαντικές οι εργασίες των Tuncay Saygin και Önal Mehmet (Saygin & Önal, 2008), Jeremy Black (J. Black, 2015) και Sinan Mehmet Birdal (Birdal, 2011). Παρουσιάζονται εντέλει τα αποτελέσματα μιας στρουκτουραλιστικής προσέγγισης στις διαφορές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τις άλλες ευρωπαϊκές και εν γένει τις Μεγάλες Δυνάμεις με βάση τις μελέτες των Π. Σιούσιουρα (Π. Σιούσιουρας, 2012), D.C. Lieven (D. C. B. Lieven, 2002), Alan Mikhail και Christine M. Philliou (Mikhail & Philliou, 2012).

Με αφορμή μια ενδιαφέρουσα έκθεση που διοργανώθηκε στο Λονδίνο από τη Βασιλική Ακαδημία Τεχνών (Royal Academy of Arts) το χειμώνα του 2005, στο πλαίσιο μιας πρόσφατης ανάκαμψης και αναλαμπής των οθωμανικών σπουδών ανά τον κόσμο, και με ρομαντικά εκφρασμένο τίτλο: “A Journey of a Thousand Years” («Ένα χιλιόχρονο ταξίδι από το 600 έως το 1600 μ.Χ.»), ο Brian Sewell (Sewell, 2005) αναρωτήθηκε: «τι ήταν και πώς ήταν ένας Τούρκος την εποχή που πρώτη φορά εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη;»

Ο Brian Sewell (Sewell 2005) αναρωτήθηκε: «τι ήταν και πώς ήταν ένας «Τούρκος» την εποχή που πρώτη φορά εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη;» Ο ίδιος ερευνητής απαντά ότι κατά πάσα πιθανότητα δεν είχε αίσθηση εθνικότητας ή υπηκοότητάς του, ωστόσο, είχε αίσθηση μιας τόσο πληθωρικής και πολυφυλετικής καταγωγής του, αν και ήταν αδύνατο να ανατρέξει στην αφετηρία των προγόνων του κάπου στις δυτικές ακρόρροιες της Κίνας, σε χρονικό ορίζοντα περίπου οκτώ αιώνων, αλλά και σε μια εμβέλεια αλληπάλληλων επιδρομών τεσσάρων περίπου χιλιάδων μιλίων προς δυσμάς. Ακόμη κι αν υφίσταντο κοινές αναμνήσεις με τις πλησιέστερες γενιές συμπολεμιστών, οι παραλλαγές των γλωσσικών διαλέκτων σε χρήση θα δυσκόλευαν την έκφρασή τους, καθώς η αποκαλούμενη *osmanlıca* (Extra & Gorter, 2001), η γλώσσα των υπαίθριων οθωμανικών δικαστηρίων, ήταν ένα υβρίδιο από παλαιοτουρκικά αναμεμειγμένα με στοιχεία της κλασικής αραβικής γλώσσας, δηλαδή της γλώσσας της ισλαμικής θρησκείας και του αντίστοιχου δικαίου, καθώς και με περσικά χαρακτηριστικά που προίκισαν την οθωμανική κουλτούρα με μια επίφαση από τη βαβυλωνιακή κληρονομιά της ποίησης, της ιστορίας και του ρομαντισμού (G. Lewis, 1999). Η τουρκική εθνική συνείδηση είναι ένα πολύ μεταγενέστερο προϊόν, όπως θα μελετήσουμε με λεπτομέρειες αργότερα, τόσο των δυτικόστροφων μεταρρυθμίσεων στις τελευταίες δεκαετίες της αυτοκρατορίας όσο και της κοινωνικής μηχανικής που δυναμικά εφάρμοσε ο κεμαλισμός στο παρασκήνιο της δημιουργίας ενός έθνους-κράτους κατά τον εικοστό αιώνα (H. Karaveli, 2018).

Το ταξίδι προς νέες πατρίδες που τελείωσε με την πτώση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, καθώς το 1453 είναι μια βολική και συμβολική ημερομηνία για αυτό, αλλοίωσε έως και τα βιολογικά εμφανισιακά γνωρίσματα των πρώτων Τούρκων στην Ανατολία, διακρίνοντάς τα από εκείνα της Άπω Ανατολής, καθώς οι νομάδες επηρέασαν και επηρεάστηκαν από τους λαούς που συνάντησαν διασχίζοντας την κεντρική Ασία, με σύγχρονους γεωγραφικούς όρους, τη βορειοδυτική Ινδία και το Πακιστάν, το Τατζικιστάν, το Αφγανιστάν, το Ουζμπεκιστάν, το Ιράν, το Ιράκ, τις παρόχθιες περιοχές λαών της Κασπίας και την Αρμενία. Η αφομοίωση αφορούσε αλλοδαπές γλώσσες και έθιμα, με μόνο αναδεικνυόμενο σταθερό παράγοντα αναφοράς την υιοθέτηση του Ισλάμ, που σε μεγάλο βαθμό επέλυσε τη θρησκευτική σύγχυση και καλλιέργησε συμπληκτικές και συνεκτικές κοινωνικές δυνάμεις και ταυτότητες. Παρόλο που το 1453 στάθηκε βαρύτιμο ιστορικό και πολιτισμικό ορόσημο, οι διαδράσεις με ετερόδοξα στοιχεία, λαούς και κουλτούρες συνεχίστηκαν, αν και με

Σχήμα 3. Ο ορισμός του Βαγιαζήτ Β΄ ως Σουλτάνου (1494) (Salakides, 1995).

διαφορετικούς, μη νομαδικούς αλλά αυτοκρατορικούς όρους ισχύος, επιφέροντας ίσως και βαθύτερες ποιοτικά και ποσοτικά γεωπολιτικές και διαπολιτισμικές ζυμώσεις.

Η ολοκλήρωση των κατακτήσεων σε βάρος του Βυζαντίου οδήγησε σε ένα δέκατο έκτο αιώνα που κατά γενική ομολογία, και της οθωμανικής ιστοριογραφίας συμπεριλαμβανομένης, θεωρείται το ζενίθ στην ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η περίοδος κατά την οποία το οθωμανικό κράτος προσέλαβε την «κλασική» μορφή του, η οποία χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό ελέγχου εκ μέρους της κεντρικής κυβέρνησης σε σημαντικές εδαφικές εκτάσεις, αλλά και από επέκταση αυτών. Κρίσιμες προς αυτήν την κατεύθυνση ήταν οι κατακτήσεις κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Σελίμ Α' (1512-1520) και του Σουλεϊμάν Α' του «Μεγαλοπρεπούς» ή/και «Νομοθέτη» (1520-1566), όπως έχει επικρατήσει να αποκαλείται. Η Merle Severy (Severy, 1987) περιγράφει με ενδελέχεια την εξελικτική αυτή πορεία, όπου παράλληλα με τις θεαματικές κατακτήσεις της Αιγύπτου, της Συρίας και της Παλαιστίνης, στις ιερές πόλεις της Μέκκας και της Μεδίνας, σε ένα μεγάλο μέρος της Ανατολίας, καθώς και σε όλο το μήκος του τόξου από το σημερινό Ιράκ ως τη σύγχρονη Ουγγαρία, το σύστημα εν γένει του οθωμανικού κράτους ως κεντρικής και επαρχιακής διοικητικής αλλά και δικαστικής αρχής απέκτησε την «κλασική» του μορφή.

Σε αυτό το πλαίσιο διαμόρφωσης της αυτοκρατορίας, σημαντικές πληροφορίες αντλούνται από την πρώιμη οθωμανική ιστοριογραφία, η οποία κατά κανόνα προέκυψε και καλλιεργήθηκε από και για την οθωμανική εξουσία. Από μια κριτική οπτική γωνία, σύγχρονοι μελετητές, όπως ο Murat Mengüç (Mengüç, 2013), περιγράφουν συχνά την εν λόγω ιστοριογραφία ως ένα φαινόμενο που εκκίνησε «κατά παραγγελία», οπότε και στη συνέχεια δεν παρέλειψε να εξυμνήσει τους εντολοδόχους της. Χαρακτηριστικά, η πρωτοφανής αύξηση των βιβλίων για την οθωμανική ιστορία που συγγράφηκαν κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Βαγιαζήτ Β' (1481-1512), του γιου και διάδοχου του Μωάμεθ Β' του Πορθητή, θεωρείται ως τέτοιο φαινόμενο. Ιδιαίτερα μετά τις νίκες των Κίλια και Άκερμαν (1484), ο Βαγιαζήτ Β' αποφάσισε να διαδοθεί μία νέα οθωμανική πολιτική και πολιτειακή ιδεολογία και για τον σκοπό αυτό έδωσε εντολή συγγραφής βιβλίων περί την οθωμανική ιστορία.

Κατά αυτόν τον τρόπο, η ανάδειξη των Οθωμανών ως κορυφαίας αυτοκρατορικής δύναμης στον ισλαμικό κόσμο, μετά και την κατάκτηση της ενδοχώρας και σύνολης της αραβόφωνης ισλαμικής ανθρωπογεωγραφίας, αποτέλεσε έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες που επηρέασαν όχι μόνο την ιστορία και την ιστοριογραφία, αλλά επέφεραν τον περαιτέρω «εξισλαμισμό» της κοινωνικής οργάνωσης και νομοθεσίας ανά την επικράτειά τους (Anton, 2011).

Πολλοί νομικοί κώδικες, ιδιαίτερα εκείνοι που ίσχυαν στις βαλκανικές κτήσεις των Οθωμανών, επηρεάστηκαν σε μεγάλο βαθμό από την υφιστάμενη κατά τόπους μη ισλαμική και προ-οθωμανική θεσμική διάρθρωση, δικαστική και διοικητική πρακτική. Επίσης, οι εκάστοτε παραδόσεις, βυζαντινές σε μεγάλη έκταση (Παπασωτηρίου, 1999), υποβλήθηκαν σε νέα επεξεργασία σύμφωνα με τα δόγματα του ισλαμικού νόμου, επαναπροσδιορίστηκε, υπό έλεγχο και περιορισμούς, η πρόσβαση των μη μουσουλμάνων σε θέσεις εξουσίας, στον οθωμανικό στρατό και τη διοίκηση, ενώ η εν γένει διάκριση μεταξύ μουσουλμάνων και μη μουσουλμάνων Οθωμανών υπηκόων κατέστη εμφανής και αυστηρή.

1. Η σύγκρουση Οθωμανών - Σαφαβιδών (1501-1555)

Κατά το πρώτο μισό του δέκατου έκτου αιώνα στις ανατολικές και κατ' εξοχήν ισλαμικές επαρχίες της αυτοκρατορίας κυριαρχούσε μια επί μακρόν σύγκρουση μεταξύ των Οθωμανών και του νεοσύστατου κράτους

των Σαφαβιδών, των οποίων το όνομα σχετίζεται με το σουφιτικό τάγμα των Σαφαβίγια. Η δυναστεία των Σαφαβιδών καθ' όλη τη διάρκειά της (1501-1736 μ.Χ.) προσπαθούσε να εδραιώσει εδαφική ακεραιότητα όπου σήμερα είναι το Ιράν, το Αζερμπαϊτζάν, μέρος του Ιράκ και του Αφγανιστάν, πάνω στα απομεινάρια του προγενέστερου διαλυμένου κράτους των αποκαλούμενων Ακ Κογιουνλού, δηλαδή «ασπροπροβατάδων», από τις άσπρες προβιές που φορούσαν οι αρχηγοί τους.

Εκεί, σε γειτονία με τους Οθωμανούς στα δυτικά και την αυτοκρατορία των Μουγκάλ προς την Ινδία, επίσης αναπτύσσεται μία αυτοκρατορική ταυτότητα εμπνευσμένη από την ανάδειξη των Ιμαμιτών ή Δωδεκατιστών (Twelver Shi'ism), της Δωδέκατης Σχολής του Σιιτισμού, που πρεσβεύει την ύπαρξη δώδεκα μάρτυρων ως επίσημης θρησκείας του κράτους (Newman, 2013). Το οθωμανικό κράτος έβλεπε στον ανταγωνισμό με τον εξ ανατολών γείτονά του, ίσως, το μεγαλύτερο αντίπαλο σε σχέση με τη θρησκευτικο-πολιτική νομιμοποίηση σε ολόκληρη την ιστορία του χαλιφάτου. Επρόκειτο, κατά τον Markus Dressler (Dressler, 2005) για τον προθάλαμο μιας μακράς ιστορίας ανταγωνισμού για πολιτικο-θρησκευτική εξουσία και ισλαμική αυθεντικότητα, η οποία φθάνει έως τις ημέρες μας στο πλαίσιο των ιρανο-τουρκικών σχέσεων.

Οι συμπάθειες και η υποστήριξη που το κράτος των Σαφαβιδών απολάμβανε μεταξύ πολυάριθμων ετερόδοξων φυλών στην Ανατολία όχι μόνο τροφοδοτούσε τη σύγκρουση Οθωμανών-Σαφαβιδών αλλά συνυφάνθηκε και με μία άλλη μακροχρόνια διαδικασία ιδιαίτερης σημασίας στους πρώτους αιώνες της οθωμανικής ιστορίας, να υποτάξει και να ελέγξει τις τουρκομανικές και σε μεγάλο βαθμό ετερόδοξες νομαδικές φυλές οι οποίες, ενώ έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην οθωμανική πολιτική άνοδο και την εδαφική επέκταση κατά τη διάρκεια του δέκατου τετάρτου και το πρώτο μισό του δέκατου πέμπτου αιώνα, είχαν σταδιακά περιθωριοποιηθεί και στερηθεί πολιτικής επιρροής. Η επωνυμία τους ήταν «μαυροπροβατάδες», Καρά Κογιουνλού, σε αντιδιαστολή με τους προαναφερθέντες «ασπροπροβατάδες», και έλεγχαν κυρίως καυκάσιες περιοχές στο σημερινό βόρειο Ιράν.

Ανατρέχοντας στην ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Αυτοκρατορίας των Σαφαβιδών περί τη μέση περίοδο της ισλαμικής ιστορίας, το επίκεντρο, κατά τον Babak Rahimi (Rahimi, 2004), μετακινείται στη διαφορετική τυπολογία των αρχηγικών και των υβριδικών πολιτισμικών δομών στις περιοχές της Ανατολίας. Σε αυτό το διαπολιτισμικό ιστορικό πλαίσιο ανταγωνισμού για την άνοδο στην εξουσία, τα διαρθρωτικά και λειτουργικά στοιχεία των αυτοκρατοριών διέφεραν σημαντικά, με αναγωγές στις διαφορετικές μορφές των «ιπποτικών» πολιτισμών των Σούφι, που κατηγοριοποιούνται ως «ιπποτικά»-ηρωικά (Οθωμανοί) έναντι λοιπών λαϊκών (Σαφαβίδες). Αν και οι πρώτες ηγεσίες των Οθωμανών και των Σαφαβιδών, βασισμένες αρχικά στις επιχειρήσεις των ιερών πολεμιστών, των Γαζήδων και των Κιζιλμπάς, διαλύθηκαν και αντικαταστάθηκαν από πιο τακτικούς στρατιωτικούς σχηματισμούς στη διάρκεια μίας διαδικασίας οικοδόμησης του κράτους, η επιρροή της κληρονομιάς του «ιπποτικού» χαρακτήρα των Σούφι εξακολουθεί να είναι πρόδηλη στις σύγχρονες ιρανικές και τουρκικές κοινωνίες.

2. Ο συγκεντρωτισμός του οθωμανικού κράτους και η περιθωριοποίηση των νομάδων.

Η βασιλεία του Σελίμ Α', όπως και του Σουλεϊμάν Α', χαρακτηρίστηκε όχι μόνο από το αποκορύφωμα της σύγκρουσης Οθωμανών-Σαφαβιδών, αλλά επίσης, όπως προσθέτει ο Nikolay Anton (Anton, 2011), από την περαιτέρω ενοποίηση και αποκρυστάλλωση του συστήματος διοίκησης των Οθωμανών, που περιελάμβανε δικαστικό σώμα, φορολογικό σύστημα, ένα αναπτυγμένο δίκτυο επαρχιακών κυβερνείων, καθώς και μία συγκεντρωτική, ιεραρχικά δομημένη και προνομιούχα θρησκευτική ηγεσία με επικεφαλής τον επονομαζόμενο Σεϊχουλισλάμ (Sheykhulislam) (Ιορδανίδης, 2013).

Σε μια εποπτική θεώρηση της οθωμανικής διοίκησης του 16^{ου} αιώνα είναι αξιοσημείωτο ότι υπό τη διακυβέρνηση του Σουλεϊμάν Α΄ για πρώτη φορά παρατηρείται ισχυρός και σταθερός έλεγχος του κεντρικού κρατικού διοικητικού μηχανισμού επί των αυτοκρατορικών επαρχιών. Παράλληλα, το σύστημα κατηγοριοποίησης των διάφορων πληθυσμιακών ομάδων με σκοπό τη φορολόγησή τους, αλλά και το ίδιο το φορολογικό σύστημα γενικότερα, έφθασε στο πιο αναπτυγμένο στάδιο μιας διαδικασίας που είχε ήδη αρχίσει από τα τέλη του δεκάτου τετάρτου αιώνα.

Για παράδειγμα, η Molly Greene (Greene, 2005) εύστοχα παρατηρεί ότι οι Οθωμανοί Σουλτάνοι ακολουθούσαν το μακιαβελικό ρητό πολιτικής επιτυχίας:

«Στην περίπτωση εκείνη που τα κράτη τα οποία κατακτήθηκαν είναι συνηθισμένα να διαβιούν ελεύθερα υπό τους δικούς τους νόμους, υπάρχουν τρεις τρόποι να τα ελέγξεις. Ο πρώτος είναι να τα λεηλατήσεις, ο δεύτερος να κινηθείς και να ζήσεις εκεί κι εσύ ο ίδιος, ο δε τρίτος είναι να τους επιτρέψεις να ζουν κάτω από τους δικούς τους νόμους, λαμβάνοντας ανταλλάγματα για τα μερίδια της κυριαρχίας σου, και δημιουργώντας μέσα στο κράτος μια κυβέρνηση που θα απαρτίζεται από λίγους, φιλικά προσκείμενους σε εσένα».

Ακόμη και σε αυτό το περιληπτικό απόσπασμα μπορούμε να εντοπίσουμε την προσφιλή τακτική των Οθωμανών να δίνουν ιδιαίτερη προσοχή στο τοπικό σύστημα διοίκησης, είτε διαμένοντας στις κατακτημένες περιοχές είτε μετατρέποντας τα εντόπια χαρακτηριστικά και τις κατά τόπους ιδιαιτερότητες σε διοικητικά πλεονεκτήματα.

Ένα προοίμιο της τακτικής της συμβίωσης υπήρξε εμφανές από την πρώτη χρονική στιγμή που οι Οθωμανοί εισήλθαν δυναμικά στο σκηνικό της Μέσης Ανατολής. Στην μόλις κατακτηθείσα Παλαιστίνη των μέσων του 16^{ου} αιώνα, παρατηρούμε την εφαρμογή της εν λόγω μεθόδου. Μετά τις αρχικές λεηλασίες, σε σύντομο χρονικό διάστημα η οθωμανική γραφειοκρατία είχε πλήρως αναπτυχθεί και οι επαρχίες της Παλαιστίνης είχαν κατακλυσθεί από επίσημους Οθωμανούς αξιωματούχους.

Στη συνέχεια εισχώρησαν σε αυτές τις βαθμίδες αξιωματούχων και ντόπιοι ηγέτες, έστω και ανεπίσημα. Το αξίωμα του ηγέτη επαρχίας ήταν ήδη ένα από τα παλαιότερα την εποχή που οι Οθωμανοί επιβλήθηκαν στην αποκαλούμενη «Εύφορη Ημισέληνο» (“Fertile Crescent”) μεταξύ Τίγρη και Ευφράτη (Greene, 2005). Διατήρησαν τα σχετικά αξιώματα ως ένα χρήσιμο σύνδεσμο με το φορολογούμενο πληθυσμό, τον οποίο αντάμειβαν με μανδύες, το παραδοσιακό εθιμοτυπικό δώρο στους αξιωματούχους από τις πρώιμες ακόμη χρονικές περιόδους του Ισλάμ, ενσωματώνοντας κατά αυτόν τον τρόπο γηγενείς ομάδες αξιωματούχων στην Οθωμανική Αυλή. Ο καδής, δηλαδή ο δικαστής, συχνά καλούσε ντόπιους ειδήμονες να τον βοηθήσουν στη διερεύνηση των υποθέσεων ενώπιον του, συνηθέστερα δε για διαφωνίες σχετικά με τη φορολόγηση. Είναι εντυπωσιακά λεπτομερείς οι καταγραφές στα οθωμανικά αρχεία, και πιθανόν δεν έχει εκτιμηθεί δεόντως η οθωμανική επιτυχία στη φορολογική πολιτική που εξ αντικειμένου, και επί αυτοκρατορικής μάλιστα επικράτειας, αποτελούσε μια ιδιαίτερα περίπλοκη υπόθεση.

Ακόμη και εκείνοι οι οποίοι επίσημα υπηρετούσαν στο όνομα του Σουλτάνου δεν αποτελούσαν μια ομοιογενή ομάδα εξουσίας. Για παράδειγμα, πριν το 17^ο αιώνα, ο σύνδεσμος μεταξύ του στρατού και της τοπικής αυτοδιοίκησης ήταν ισχυρός, ενώ καθώς οι δύο θεσμοί, στρατός και τοπικές εξουσίες αλληλοϋποστηρίζονταν, συναποτελούσαν κύριο εργαλείο της οθωμανικής διακυβέρνησης. Ως ανταμοιβή για τις υπηρεσίες τους, οι στρατιώτες του Σουλτάνου, γνωστοί ως τιμαριούχοι, αναλάμβαναν έλεγχο σε ένα ή περισσότερα χωριά, των

οποίων τους φόρους είχαν το δικαίωμα να συλλέγουν. Σε ένα κλασικό για τη συγκεκριμένη προσέγγιση άρθρο, ο Albert Hourani (Hourani, 2004) περιέγραψε την κοινωνική τάξη των προυχόντων, προκειμένου να χαρακτηρίσει τον συγκερασμό των διαφόρων δυνάμεων που κυβερνούσε την αυτοκρατορία καθ' όλη τη διάρκεια του 17^{ου} και του 18^{ου} αιώνα. Περιέγραψε μια τάξη συντηρητικών προυχόντων που ήταν σταθερά εδραιωμένοι στην τοπική κοινωνία και εξοπλισμένοι με τα δικά τους ιδιωτικά μιλλέτια, καθώς προσέφεραν τους εαυτούς τους ως ενδιάμεσους μεταξύ των οθωμανικών αρχών και της επαρχιακής κοινωνίας. Οι Οθωμανοί ευχαρίστως στηρίζονταν σε αυτήν την τοπική ελίτ, προσφέροντας προνόμια που σχετιζόνταν με τη συλλογή των φόρων, αλλά και πολιτικά αξιώματα ως αντάλλαγμα της αφοσίωσής τους.

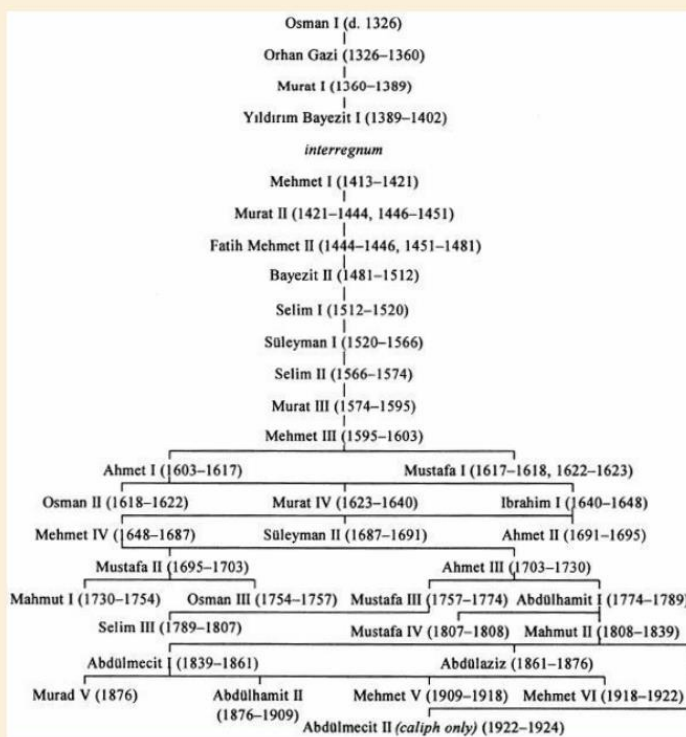
3. Ο εμβληματικός Σουλτάνος

Η αυτοκρατορία έφθασε στο απώγειο της εδαφικής της επέκτασης υπό τη διοίκηση του Σουλεϊμάν (1520-1566), ο οποίος κατέκτησε από τη σημερινή Ουγγαρία στο βορρά (1526) ως το σύγχρονο Ιράκ στην ανατολή (1534) και τη Βόρεια Αφρική στο νότο, από τα πρώτα κιόλας έτη της βασιλείας του. Ενωρίτερα, οι Οθωμανοί είχαν ήδη απωθήσει άλλες ομάδες κατακτητών προς τα ανατολικά και τα νότια. Πρώτα νίκησαν τα εναπομείναντα τουρκομανικά «μπεηλίκια»/εμιράτα στην Ανατολία, και αργότερα, στη διετία 1516-1517, κατέκτησαν τα σημαντικότερα εδάφη του ισλαμικού κόσμου, με σύγχρονους γεωγραφικούς όρους, τη Συρία, την Παλαιστίνη και την Αίγυπτο. Με αυτές τις κατακτήσεις μπορούσαν πλέον να διεκδικήσουν την ηγεσία σύνολου του ισλαμικού κόσμου (Αλομπέιντ, 2018).

Ο Brian Sewell (Sewell, 2005) υπερβάλλει την εξέλιξη των ιστορικών πραγμάτων υπέρ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αφού για κάποια ιστορική περίοδο καταγράφεται τόση «πρόοδος» που ο Σουλεϊμάν ο «Μεγαλοπρεπής» (Suleyman the Magnificent), Σουλτάνος από το 1520 έως το 1566, θεωρούνταν ότι υπερέβη σε γνώσεις και καλλιέργεια τους συγχρόνους του, τον Ερρίκο Η΄ της Αγγλίας, τον Φραγκίσκο Α΄ της Γαλλίας, τον Κάρολο Ε΄ των Αψβούργων της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, αλλά και τον Ιβάν τον επονομαζόμενο Τρομερό της Ρωσίας. Είναι αξιοσημείωτο που ευάριθμοι μελετητές κατά τις τελευταίες δεκαετίες, παράλληλα με τις σχετικές εκστρατείες της νεο-οθωμανικής κυβέρνησης στην Τουρκία, προσχώρησαν σε ένα ρεύμα ευφημισμού και ηθικής αποκατάστασης της πολλαπλά κατακριθείσας για βαρβαρισμό, γενοκτονίες και πολιτισμικές καταστροφές Αυτοκρατορίας. Επιστρέφοντας στον Σουλεϊμάν, πρόσθετα καταγράφεται ότι ομιλούσε την ελληνική γλώσσα σύγχρονα με τις οθωμανικές διαλέκτους, έγραφε ποίηση στα περσικά με το ψευδώνυμο Muhibbi, ενώ ήταν και δεξιοτέχνης στην καλλιγραφία (Seyitdanlioglu, 2009). Η βιβλιοθήκη του επεκτάθηκε σε θησαυρούς όταν κατέκτησε τη Βούδα το 1526, οπότε και μετέφερε στην Κωνσταντινούπολη τη μεγάλη αναγεννησιακή βιβλιοθήκη του βασιλιά της Ουγγαρίας Ματίας Κορβίνους. Επρόκειτο για μια πράξη αμφιλεγόμενη αφού πρακτικά ο εν λόγω θησαυρός καταληστεύθηκε, αλλά τουλάχιστον δεν καταστράφηκε, όπως συνέβη με τους άρχοντες της εν λόγω πόλης, χίλιοι εκ των οποίων αποκεφαλίστηκαν και τα κεφάλια τους «παλουκώθηκαν» εν σειρά στον περίγυρο του σουλτανικού καταυλισμού.

Στο αποκορύφωμα της Pax Ottomanica (ή Ottomana) ο Σουλεϊμάν αψήφησε την παράδοση σε ένα πολύ σημαντικό σημείο της, ερωτεύτηκε μια σκλάβα του χαρεμιού του, τη Χιουρρέμ, και απέκτησε μαζί της πέντε γιους. Σύμφωνα με τα έθιμα, οι παλλακίδες του Σουλτάνου επιτρεπόταν να αποκτήσουν μόνο ένα γιο μαζί του. Όταν ο Σουλτάνος προχώρησε σε μια ακόμη πιο ριζοσπαστική πράξη με το να την παντρευτεί, η «Χιουρρέμ κατηγορήθηκε ότι τον είχε μαγέψει με επικίνδυνα μάγια», σύμφωνα με τις έρευνες της Caroline Finkel (Finkel, 2006).

Genealogy of the Sultans of the House of Osman

Σχήμα 4. Η γενεαλογία των Σουλτάνων διαδόχων του Οσμάν. Η αναφορά στην περίοδο *interregnum* σχετίζεται με τη διαμάχη για την εξουσία ανάμεσα στους δύο γιους του Βαγιαζήτ Α' (G. Goodwin, 2013).

4. Προσηλυτισμός στο Ισλάμ

Ο Evgeni Radushev (Radushev, 2008) εντοπίζει στο δεύτερο τόμο της μνημειώδους σειράς «Osmanlı Kanunnameleri», που συντάχθηκε από τον A Akgündüz (Akgündüz & Osmanlı Araştırmaları, 1994), τον ορισμό διαδικασιών του νόμου Ντεβσιρμέ σχετικά με την «πρόσληψη» των χριστιανών για τις ανάγκες του σώματος των γενίτσαρων κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Σουλτάνου Βαγιαζήτ Β' (1481-1512). Στην πραγματικότητα, ο θεσμός των γενίτσαρων αποτελεί μια πράξη εξισλαμισμού. Επρόκειτο για ένα «φόρο παιδιών», το αποκαλούμενο «παιδομάζωμα» (“Devşirme”), που αποδεικνύει εν πολλοίς την κατάσταση των χριστιανών ως αντικείμενο μακροπρόθεσμων προθέσεων για εξισλαμισμό, αντικειμενικά πραγματοποιούμενο υπό καταναγκασμό. Οι πολιτικές εξισλαμισμού είναι η βάση του προσηλυτισμού στα Βαλκάνια μετά την κατάκτησή τους από τους Οθωμανούς. Η κοινωνική κατάσταση των προσήλυτων αλλάζει αμέσως μετά τον προσηλυτισμό τους, καθώς από χριστιανοί «ραγιάδες» μετατρέπονταν σε ανώτερους κοινωνικά μουσουλμάνους.

Η αλλαγή θρησκευματος είχε άμεση επίδραση στην οικονομική τους κατάσταση. Οι νέοι μουσουλμάνοι έπαιναν να πληρώνουν τον κεφαλικό φόρο (“Cizye”). Κέρδιζαν επίσης άλλα προνόμια στη σχέση τους με τη διοίκηση, αποφεύγοντας τις πολλές καθημερινές ενοχλήσεις, που ήταν η κύρια μοίρα των χριστιανών υπηκόων. Εκτός από αυτό, ο μουσουλμάνος πλέον πρώην ραγιάς είχε ένα ακόμη σημαντικό πλεονέκτημα, την ευκαιρία για

περαιτέρω κοινωνική ευημερία, αποκτώντας δικαίωμα για εισχώρηση στη λεγόμενη «στρατιωτική τάξη» (ασκέρι). Τα οθωμανικά χρονικά προσφέρουν αντιφατικές πληροφορίες, ενώ πληθώρα ερευνητών δεν συμφωνούν μεταξύ τους σχετικά με την έκταση και την ένταση του παιδομαζώματος. Μερικοί κλίνουν να αποδεχθούν την άποψη του J.V. Hammer ότι το παιδομάζωμα καταργήθηκε από τον Σουλτάνο Μουράτ Δ΄ το 1639, άλλοι πιστεύουν ότι αυτό συνέβη στη μέση ή το τέλος του αιώνα. Είναι γνωστό, όμως, ότι στις αρχές του δέκατου όγδοου αιώνα, υπήρξε μια μεγάλης κλίμακας εκστρατεία για να προσλάβουν νέους προς επείγουσα ενίσχυση των στρατιωτικών μονάδων στην Κωνσταντινούπολη. Μετά την άνοδο στο θρόνο, το 1703, του Σουλτάνου Αχμέτ Γ΄, (1703-1730), απομακρύνονται οκτακόσιοι γενίτσαροι από την πρωτεύουσα και το παλάτι, καθώς είχαν υποκινήσει μεγάλες ταραχές εναντίον της κεντρικής εξουσίας (Bottoni, 2007). Επρόκειτο, κατά την ίδια πηγή, για το περίφημο τάγμα “Bostanci”.

Κατόπιν, ο νέος Σουλτάνος εξέδωσε διαταγή να προσλάβει νέους γενίτσαρους από τις ευρωπαϊκές επαρχίες της αυτοκρατορίας. Η στρατολόγηση νέων για το σώμα των γενιτσάρων ήταν ένα σύστημα ελεγχόμενο με μεγάλη ακρίβεια και με στόχο την πρόληψη κάθε πιθανότητας Κοζάκοι, Πέρσες, Κούρδοι, Αθίγγανοι και Τούρκοι να γίνουν μέλη του στρατιωτικού σώματος των γενιτσάρων. Αυτό άλλωστε είχε διατάξει ο Σουλτάνος Σουλεϊμάν Α΄ (1520-1566). Η βασιλική οθωμανική δυναστεία αποφάσισε επίσης ότι οι νέοι από τις περιοχές Χαρπούτ, Ντιγιαρμπάκιρ και Μαλάτια, που είναι εδάφη στη νότιο-ανατολική Ανατολία υπό ισχυρή επιρροή Κούρδων και Σιτών, δεν θα επιτρεπόταν επίσης να εισχωρήσουν στο σώμα. Στρατολογήσεις από το Καραμάν και το Ερζερούμ θα έπρεπε κατά τις διαταγές να πραγματοποιούνται με τη μεγαλύτερη δυνατή προσοχή, διότι ο εκεί χριστιανικός πληθυσμός αναμίχθηκε επίσης με Τουρκομάνους και Κούρδους.

Αποτελεί εγγενές παράδοξο μιας σε μεγάλο βαθμό μογγολικής ως προς την καταγωγή και πολεμοχαρούς ως προς την ηγεσία Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ότι όχι μόνο στρατολογούσε και διαμόρφωνε μια κορυφαία ελίτ από σκλάβους, αλλά ακόμη περισσότερο στηριζόταν αποκλειστικά επί αιώνες στη ρώμη, το πάθος του, αλλά και στην «καθαρότητα» της καταγωγής τους από κατώτερους κοινωνικά αλλόθρησκους. Ο Ι. Καρκαζής (Karkazis et al., 2017) συσχετίζει το συγκεκριμένο παράδοξο με το αποκαλούμενο Σύνδρομο της Στοκχόλμης όπου τα θύματα θαυμάζουν τους θύτες τους, παραλληλίζει δε το φαινόμενο με σύγχρονες στάσεις της πολιτικής ηγεσίας στην Τουρκία, ενώ παρόμοια ερμηνεύει τη γενιτσαρική αγριότητα ο Dan H. Popescu (Popescu, 2017). Σχετική ερμηνεία μπορεί να βασιστεί στο αντίστοιχο “Generosity Syndrome” ως μορφή ψυχολογικής υπερανάπληρωσης και στις συμπεριφοριστικές αλλαγές που συνεπάγονται ψυχολογικά σοκ στην ανάπτυξη ενός παιδιού το οποίο, ως επιλεγείς γενίτσαρος, αποχωρίζεται την οικογένειά του, υπό την απειλή θανάτου και την επιβολή αλλαγής θρησκείας (Ferreira-Garcia, Fontenelle, Moll, & de Oliveira-Souza, 2014). «Όποιος παραβιάζει αυτή τη σειρά και κομίζει ξένους μεταξύ των καθαρόαιμων σκλάβων μου», ορίζει ο Σουλεϊμάν Α΄, «πρέπει να είναι καταραμένος από τον Προφήτη εκατόν είκοσι χιλιάδες φορές». Πολύ πριν την εποχή του Σουλεϊμάν, ο προπάππος του Μωάμεθ Β΄ ο Πορθητής (1444-1446 και 1451-1481), στρατολογούσε νέους για γενίτσαρους αποκλειστικά από τους γιους των χριστιανών των Βαλκανίων (Radushev, 2008).

Παρά τη συνεχιζόμενη έρευνα και συζήτηση, οι γενίτσαροι είναι αναμφισβήτητα παρόντες έως το 1826, οπότε και το σώμα τους επίσημα καταργείται σε μια περίοδο που η επίσημη απογραφή τους περιλάμβανε περίπου 135.000 μάχιμα μέλη (Philliou, 2011). Έως και σήμερα, παρατηρείται ότι μεταξύ τους οι Τούρκοι πολιτικοί συχνά αλληλοκατηγορούνται με την κατακραυγή ότι πιθανόν έχουν ελληνική βιολογική, κι όχι μόνον, καταγωγή, όπως συμβαίνει με τα όσα ψέγουν για την ποντιακή καταγωγή του δημάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ε. Ιμάμογλου, γεγονός που πιθανόν υποκρύβει γνώση ή υποψία για τις δραματικές περιπλοκές της ιστορίας στη διαδρομή κι εξάπλωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Εύλογα απορητική όσο και ενημερωτική είναι και η σχετική έρευνα του Φ. Φραγκούλη περί συντονισμένων και διαρκών εκστρατειών εξισλαμισμού και εκτουρκισμού (Φραγκούλης, 2009).

Οι γενίτσαροι κατά τη Molly Greene (Greene, 2005), καθώς βάδιζαν στο πεδίο της μάχης, παίζοντας κρουστά και πνευστά μουσικά όργανα, αποτελούσαν τον τρόπο της χριστιανοσύνης (Britannica, 2018). Σε σύγκριση με ευρωπαϊκές στρατιωτικές δυνάμεις, το σώμα των γενίτσαρων ήταν διάσημο για την πειθαρχία του· έλεγαν δε «ότι όταν οι γενίτσαροι έκλιναν τις κεφαλές τους για προσευχή όλοι μαζί, έμοιαζαν με ένα χωράφι από ώριμα καλαμπόκια που κυμάτιζαν στον άνεμο». Οι γενίτσαροι ενσάρκωναν όλα τα οθωμανικά «πιστεύω», και σε μεγάλο βαθμό θεμελίωσαν το οθωμανικό μεγαλείο, ωθώντας την αυτοκρατορία σε απώγειο κατά το δέκατο πέμπτο και δέκατο έκτο αιώνα.

Αρπαγμένα από τις αγκαλιές των χριστιανών μητέρων τους σε παιδική ηλικία, τα συγκεκριμένα παιδιά μαρτυρούσαν την ικανότητα του Σουλτάνου να φθάνει στα βάθη της κοινωνίας και να αναπροσδιορίζει πρόσωπα και πράγματα κατά βούληση. Όταν ολοκληρωνόταν η εκπαίδευσή του, ο γενίτσαρος θεωρούνταν ότι διαθέτει αξεπέραστη πολεμική αρετή. Την ίδια στιγμή, ο ίδιος, όπως και το υπόλοιπο της οθωμανικής αυτοκρατορικής μηχανής, έδειχναν στο Σουλτάνο απόλυτη υπακοή έως θανάτου. Είναι εντυπωσιακό ότι οι Σουλτάνοι εμπιστεύονταν την ασφάλεια των ιδίων και των οικογενειών τους περισσότερο στους γενίτσαρους παρά στους οθωμανικής καταγωγής αξιωματούχους. Το τελικό αποτέλεσμα έχει συχνά περιγραφεί ως μια τέλεια διατεταγμένη διοικητική και πολεμική μηχανή. Ο εκ των τελευταίων Βυζαντινών ιστορικών Λαόνικος Χαλκοκονδύλης θαύμασε ότι «δεν υπάρχει πρίγκηπας που να έχει στρατούς και στρατόπεδα με περισσότερη τάξη από των γενιτσάρων, τόσο στην αφθονία των εφοδίων όσο και στη διάταξη των στρατοπέδων, χωρίς σύγχυση ή δυσλειτουργία (J. Goodwin, 1999)».

Με μια ευρύτερη ματιά, πέραν του γενιτσαρισμού, σε όλο τον ισλαμικό κόσμο αυτοί που διεκδικούν καταγωγή από τον προφήτη Μωάμεθ (T Seyyid/serif) κατέχουν ένα ειδικό καθεστώς. Τα ίχνη της διαδικασίας του *teseygüd* ή “*seygidization*” αναδεικνύουν αποδόσεις τιμών, απονομές βραβείων, αλλά και τελετουργικά μύησης (Birdal, 2011). Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, τα μητρώα που πρώτα άρχισαν να τηρούνται ήταν εκείνα των επίσημα αναγνωρισμένων *sadat*. Η εξέταση αυτών, αν και σε μεγάλο βαθμό δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς, φανερώνει ότι η κυβέρνηση πολλές φορές χρησιμοποίησε τη διαδικασία του *teseygüd* για πολιτισμικούς και πολιτικούς σκοπούς (Canbakal, 2009).

Όσον αφορά το ρόλο που διαδραμάτισαν οι δερβίσηδες, κατά τη διαδικασία του προσηλυτισμού του τοπικού (προ-οθωμανικού) πληθυσμού στο Ισλάμ, τα στοιχεία των φορολογικών μητρώων στις κατακτημένες περιοχές παρέχουν ενδείξεις ενεργής συμμετοχής τους στις προσπάθειες προσηλυτισμού ιδιαίτερα σε περιοχές που κατοικούνταν κατά κύριο λόγο από μη μουσουλμάνους. Συχνά ήταν οι ντόπιοι μη μουσουλμάνοι που προσελκύνονταν από την παρουσία των νεοφερμένων και, ενδεχομένως, από τις οικονομικές ευκαιρίες που τους παρέχονταν, ώστε προσηλυτίζονταν στο Ισλάμ και ακολουθούσαν τους δερβίσηδες (Antov, 2011).

Σε σχέση με τις αναφορές στην «οθωμανική πόλη» με την έννοια των μεγαλύτερων αστικών κέντρων και της ζωής σε αυτά περί τη μέση περίοδο της αυτοκρατορίας ως ένδειξης για τη διαμόρφωση και διαστρωμάτωση της οθωμανικής κοινωνίας, θα πρέπει να επισημανθεί ότι η οθωμανική ιστοριογραφία παρουσιάζει σχετική ένδεια στοιχείων. Παρά το γεγονός ότι έχουν προκύψει αποτελέσματα των μελετών-περιπτώσεων σε συγκεκριμένα οθωμανικά αστικά κέντρα, αυτά έχουν παραμείνει περισσότερο μέσα στη σφαίρα της τοπικής ή περιφερειακής ιστορίας χωρίς να σχετίζονται με μια ευρύτερη και πιο συστηματική τυπολογική συζήτηση της οθωμανικής πολεοδομίας. Η προσέγγιση είναι συχνότερα προς την ισλαμική παρά προς την οθωμανική πόλη. Χωρίς αμφιβολία, το ίδιο το γεγονός ότι οι Οθωμανοί πέτυχαν να ενοποιήσουν μια τεράστια περιοχή επί τριών ηπείρων και για αρκετούς αιώνες, οι οποίοι, ωστόσο, είναι υποσύνολο μιας πιο μακραίωνης ισλαμικής ιστορίας, σημαίνει ότι όλες οι οθωμανικές πόλεις είχαν ένα μέρος ορισμένων κοινών πολιτικών και κοινωνικο-οικονομικών εξελίξεων που σχετίσθηκαν και συντέλεσαν στην ενσωμάτωσή τους εντός του αυτοκρατορικού πλαισίου.

5. Ένα μίγμα χαρακτήρων και χαρακτηριστικών

Οι Οθωμανοί προκάλεσαν για πρώτη φορά την προσοχή της Ευρώπης κατακτώντας μέρη του Βυζαντίου (Kaminski, 2006), του ανατολικού ημίσεος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και θεματοφύλακα της ανατολικής χριστιανικής εκκλησίας. Συνέχισαν την προέλασή τους με σκοπό να καταλάβουν τη Βαλκανική χερσόνησο και στη συνέχεια κινήθηκαν βόρεια προς την Ουγγαρία. Πράγματι, για ένα μεγάλο μέρος της ιστορίας τους, οι Οθωμανοί ήταν μια αξιοσημείωτη ευρωασιατική δύναμη, και όχι μόνο γεωγραφικά. Παρόλο τον «εξωτισμό» της συγκεκριμένης αυτοκρατορίας, αποδείχθηκε αρκετά ευέλικτη, καθώς εξαπλώθηκε σε διάφορες ηπείρους, ενώ πέτυχε να προσαρμόσει τοπικούς νόμους και έθιμα, καθώς και τις αντίστοιχες ιδεολογίες και θρησκείες. Η προσαρμοστικότητα αποτέλεσε το κύριο χαρακτηριστικό μιας σειράς από κύματα μόλις δεκάδων χιλιάδων πολεμοχαρών νομάδων που διέσχισαν τη Μέση Ανατολή, εγκαταστάθηκαν για πρώτη φορά ως μισθοφόροι των Περσών και στη συνέχεια προσέλαβαν από τη θρησκεία, τη διοίκηση και την οικονομία ως και τις μελωδίες ή τις μαγειρικές συνταγές των λαών που συνάντησαν, παρόλο που οι τελευταίοι κατέβαλαν το βαρύ τίμημα για τον εκπολιτισμό των κατακτητών τους.

Υφίσταται, εντούτοις, σε εξέλιξη συζήτηση για το βαθμό ανοχής και συνδιαλλαγής που διείπε τις δομές της έναντι ετεροδόξων. Για τον Matthew Kaminski (Kaminski, 2006), για παράδειγμα, οι οργανωτικές δομές ήταν αποκεντρωμένες και διαφυλετικά στελεχωμένες, επομένως επέτρεπαν μια σχετική ευελιξία σε επιμέρους κοινωνικές ομάδες. Στον αντίποδα, ωστόσο, πρέπει να ληφθούν υπόψη οι πιέσεις προς χριστιανούς κι εβραίους να «αλλαξοπιστήσουν», οι οποίες, υφίσταντο και πραγματοποιούνταν συστηματικά ακόμη και με ανταλλάγματα, όπως χαμηλότερη φορολόγηση ή υψηλόβαθμη επαγγελματική καριέρα.

Μια πιο προωθημένη προσέγγιση διαγιγνώσκει ευρείες διαπολιτισμικές συνέργειες ανάμεσα στις εθνικές ομάδες και μάλιστα σε ποικίλα επίπεδα. Σε αυτή τη γραμμή έρευνας, ο Murat Cankara (Cankara, 2015) δείχνει πώς και γιατί τα «αρμενοτουρκικά», ή το οθωμανικό/τουρκικό λεξιλόγιο γραμμένο με αρμενικά γράμματα, ειδικά σε όλο το δέκατο ένατο αιώνα, δεν ήταν απλώς ένα φιλολογικό φαινόμενο με τοπικά χαρακτηριστικά, αλλά μάλλον μια από πολλές παρόμοιες πολιτιστικές αντανακλάσεις της ευρύτερης οθωμανικής ιστορίας. Το σχετικό πλαίσιο έρευνας εστιάζει στις γραμματείες και στα φιλολογικά των οθωμανικών μιλλετίων και την αλληλεπίδραση μεταξύ τους. Παρουσιάζονται παραδείγματα Τούρκων πολιτικών, συγγραφέων και δημοσιογράφων που είτε γνώριζαν ή θα μπορούσαν να διαβάσουν αρμενοτουρκικά, καθώς τα αρμενοτουρκικά έθεταν υποψηφιότητα να χρησιμεύσουν ως γραπτή *lingua franca* μεταξύ των μελών των διάφορων εθνοτικών, θρησκευτικών και γλωσσικών ομάδων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Καθώς δεν υφίστατο γραπτή τουρκική γλώσσα, το ενδιαφέρον των Τούρκων στην αρμενική γραφή είναι σαφώς ενδεικτικό μιας ανάγκης του οθωμανικού συστήματος να επωφεληθεί δια μέσου των διαπολιτισμικών ανταλλαγών και συναντήσεων ανάμεσα στους διάφορους λαούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Όταν η Ισπανία απέλασε τους Εβραίους κατοίκους της το 1492, οι Οθωμανοί τους υποδέχθηκαν ευμενώς. «Μπορείτε να αποκαλέσετε έναν τέτοιο βασιλιά», δηλαδή, το Φερδινάνδο της Ισπανίας εν προκειμένω, «σοφό και ευφυή;» ρώτησε τότε ο Σουλτάνος Βαγιαζήτ Β'. «Αυτός φτωχαίνει τη χώρα του και πλουτίζει τη δική μου». Από την άλλη πλευρά, εντούτοις, οι Εβραίοι έφεραν από την Ιβηρία στα οθωμανικά εδάφη την τυπογραφία, αλλά ο Σουλτάνος Βαγιαζήτ Β' σύντομα χαρακτήρισε τις τυπογραφικές δραστηριότητες και δημοσιεύσεις έγκλημα που τιμωρούνταν με θάνατο. Δύο αιώνες αργότερα, κατά τη διάρκεια της λεγόμενης «εποχής της τουλίπας», όταν η ευρωπαϊκή επιρροή ήταν στο αποκορύφωμά της, οι Οθωμανοί επέτρεψαν την τυπογραφία των βιβλίων σε αραβική γραφή.

Από μια άλλη σκοπιά, αυτή των κατασκευών που αποτυπώνουν χαρακτηριστικά τις εκάστοτε ιδιαίτερες πολιτισμικές αποχρώσεις, καθ' όλη τη διάρκεια της αυτοκρατορίας, η αρχιτεκτονική εξέφραζε έναν πολυδιάστατο

χαρακτήρα. Τα οθωμανικά «τζαμιά» έχουν πλούσια διακόσμηση και αποπνέουν έναν αέρα ζεστασιάς συγκριτικά με τα αντίστοιχα των αραβικών χωρών. Συχνά μοιάζουν με χριστιανικές εκκλησίες, γεγονός που δεν δημιουργεί έκπληξη, δεδομένου ότι Έλληνες και Αρμένιοι αρχιτέκτονες σχεδίασαν πολλά από αυτά. Προεξάρχων ανάμεσα στους τελευταίους ήταν ο Μιμάρ Σινάν (Iwσήφ Δογάνογλου, πριν ενταχθεί στους γενίτσαρους), ο οποίος αρχιτεκτόνησε περισσότερα από ογδόντα τεμένη με κυριότερα αυτά του Σουλεϊμάν (Σουλεϊμανιέ τζαμί), του Σεχζαντέ και του Σελιμιγιέ (Neciroglu, 2007), καθώς και η οικογένεια Μπαλιάν που έκτισε μεταξύ άλλων το Ντολμά Μπαχτσέ (A. Scott, 2019). Όταν ο Σουλτάνος Μωάμεθ Β΄ κατέλαβε την έδρα της ορθόδοξης χριστιανικής εκκλησίας στην Κωνσταντινούπολη, την Αγία Σοφία, τη μετέτρεψε σε τζαμί με ελάχιστες μόνον αλλαγές.

Ασκώντας μια πιο ανεκτική εκδοχή του Ισλάμ, οι Οθωμανοί συγκρούστηκαν με τους φονταμενταλιστές, όπως με τη σχολή Γουαχάμπι (Wahhabi), η οποία και διαφοροποιήθηκε έντονα εναντίον των Οθωμανών στη Σαουδαραβική χερσόνησο τον 18ο αιώνα. Αυτή η σύγκρουση μαίνεται έως και σήμερα σε διάφορες μορφές. Στα Βαλκάνια και τώρα στο Ιράκ, τα χρηματοδοτικά κεφάλαια που προέρχονται από τη Σαουδική Αραβία ενισχύουν την ανοικοδόμηση «τζαμιών» από γυαλί και ατσάλι, σε αντικατάσταση άλλων αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικών οθωμανικών οίκων λατρείας.

Ενώ η πηγή νομιμοποίησης για όλη την αυτοκρατορία ήταν το ισλαμικό χαλιφάτο στην Κωνσταντινούπολη, η θρησκεία έπαιζε έναν ανεξέλεγκτο και εναλλακτικό ρόλο στις περιφέρειες, ακριβώς όπως συνέβαινε κατά καιρούς και στις χριστιανικές χώρες. Πόλεμοι δικαιολογούνταν ως «ιεροί», συχνά μετά την εκδήλωση και την έκβασή τους, ενώ Γάλλοι, Βρετανοί και Γερμανοί, ακόμη και ο Πάπας της Ρώμης, συντάχθηκαν με τους Οθωμανούς κατά της Ρωσίας, των Αψβούργων και των Πολωνών. Τέτοιες συνεργασίες θεμελιώθηκαν στη γενίκευση πολλές φορές ιδιοτελών συμφερόντων. Πριν την ένταξή τους στις αποκαλούμενες Κεντρικές Δυνάμεις κατά τον Α΄ Π.Π., οι Οθωμανοί άρχοντες εξέπεμψαν έκκληση για τζιχάντ εναντίον των Συμμάχων της Αντάντ, αλλά η γεωπολιτική εκείνης της περιόδου προφανώς διαμορφώθηκε σε πιο σύνθετο και πολυπαραγοντικό πλαίσιο.

Ο Yunus Κος (Κος, 2013) αναφέρεται επίσης σε παραδείγματα αναγκαστικής μετακίνησης πληθυσμών από την Ανατολία στα Βαλκάνια περί τα τέλη του δέκατου τέταρτου και τις αρχές του δέκατου πέμπτου αιώνα, ως τιμωρία για επαναστατικές δραστηριότητες. Αυτά τα στοιχεία βασίζονται σε μεγάλο βαθμό σε οθωμανικά χρονικά. Αργότερα η εν λόγω πολιτική ονομάστηκε επίσημα σουργκούν (τουρκιστί sürgün) και περιλάμβανε μαζικές και βίαιες μετακινήσεις πληθυσμών, με συνέπεια τον μεγάλης κλίμακας δημογραφικό μετασχηματισμό στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, αλλά και στη Θράκη, τη Μικρά Ασία, την περιοχή των Κούρδων, την Κύπρο κ.α. Στο επίκεντρο αυτού του σχεδίου κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βρέθηκαν επίσης και οι περιοχές της Σερβίας, του Μαυροβουνίου, της Βόρειας Ελλάδας, ιδιαίτερα της Ηπείρου και της Μακεδονίας όπου μεταφέρθηκαν σταδιακά από την Ανατολία φυλές Τατάρων και άλλες Τουρκομανικές φυλές για εποίκισμο αυτών των περιοχών. Παρόμοια οργανωμένα και συστηματικά σχέδια ακολούθησαν και μεταγενέστερα στην κεμαλική περίοδο με σκοπό τον πλήρη εκτουρκισμό ευαίσθητων για την επέκταση ή διατήρηση περιοχών της επικράτειας.

Στην Τουρκία, οι μελέτες δημογραφίας και ιστορίας της οθωμανικής κλασικής περιόδου εκκίνησαν με τον Ομέρ Λουφτί Μπαρκάν (Fransiz Anadolu Tetkiklerci, 1980). Άρχισε να γράφει στις αρχές του 1940 και επικεντρώθηκε σε πληθυσμιακά δεδομένα, αλλά και στους οθωμανικούς θεσμούς και στις πηγές που παρέχουν πληροφορίες για αυτούς. Ο Μπαρκάν εμπνεύστηκε από τα έργα των εκπροσώπων της Σχολής Annales που αναπτυσσόταν στη Γαλλία κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου. Ως εκ τούτου, ο ίδιος σύγκρινε ιδίως τα στοιχεία πληθυσμού που αναφέρονται στο έργο του F. Braudel για το «Μεσογειακό Κόσμο» (Braudel, 1972) με τις οθωμανικές πηγές που αποδεικνύουν ότι η αύξηση του πληθυσμού που παρατηρείται σε όλο τον κόσμο της Μεσογείου κατά το 16ο αιώνα αφορά κατ' εξοχήν την οθωμανική ανθρωπογεωγραφία. Σε αυτό το πλαίσιο, επέστησε την προσοχή σε πηγές όπως τα μητρώα που ονομάζονται ταχρίρ, αβαρίζ και σιζιέ (tahrir, avariz και cizye), τα οποία περιέχουν πληθώρα δημογραφικών στοιχείων. Εκτός από τη δημοσίευση κάποιων τμημάτων αυτών των μητρώων, ο

Μπαρκάν πραγματοποίησε σύγκριση των στοιχείων αυτών με τα πορίσματα της Σχολής Annales, έδωσε έμφαση στο πώς να χρησιμοποιούνται αυτά τα αρχεία, τα οποία κατά κύριο λόγο ήταν γραμμένα για φορολογικούς σκοπούς, και υπογράμμισε τα πιθανά προβλήματα που σχετίζονται με αυτό το θέμα.

6. Το αυτοκρατορικό πλαίσιο και τα κοσμικά χαρακτηριστικά του

Οι Οθωμανοί είχαν ιδιαίτερα αναπτυγμένη την αίσθηση του γεωπολιτικού χώρου, όπως άλλωστε συμβαίνει και σήμερα στο πλαίσιο, για παράδειγμα, των σύγχρονων νεο-οθωμανικών αναγνώσεων της γεωπολιτικής στη Μέση Ανατολή και την Ανατολική Μεσόγειο. Από την αρχή της επεκτατικής τους πορείας, η άλωση της Κωνσταντινούπολης αποτέλεσε κατά κάποιον τρόπο έμμονη ιδέα, καθώς μέσω αυτής θα οδηγούνταν στην εκπλήρωση ενός ιστορικού κατά τους ίδιους πεπρωμένου που ήταν η ανάδειξή τους σε αυτοκρατορική δύναμη. Άλλωστε αυτή η πόλη διασώζει έως σήμερα την εδαφική ακεραιότητα της Τουρκίας, αφού τα σχέδια του διαμελισμού της τελευταίας αναιρέθηκαν πολλές φορές λόγω της διαφωνίας των Μεγάλων Δυνάμεων ως προς το ποιος θα ελέγχει τα περίφημα Στενά του Βοσπόρου. Η υψηλή στρατηγική των Οθωμανών, από την πρώτη κιόλας εμφάνισή τους στην περιοχή, εστιάστηκε στις γεωγραφικές περιοχές της Μικράς Ασίας και των Βαλκανίων, καθώς και στο θαλάσσιο χώρο που τις ενώνει, από το Αιγαίο στην Ανατολική Μεσόγειο. Ο επεκτατισμός του οθωμανικού και κατ' επέκταση του τουρκικού κράτους αποτελεί ιδιαίτερο χαρακτηριστικό και φανερώνει την επιδίωξη υπεροχής και τη διάθεση εξάπλωσης που ήταν και είναι σύμφυτα με το πολιτικό υπόβαθρο αυτής της χώρας.

Αναζητώντας τις ιδιαιτερότητες στο πολιτειακό γίνεσθαι του οθωμανικού χώρου, διαπιστώνουμε την πρωτοκαθεδρία, κατ' αρχάς και κατ' αρχήν του θρησκευτικού παράγοντα. Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η θρησκεία ήταν ένα από τα κύρια συστατικά του κράτους (Saygin & Önal, 2008). Οι θρησκευτικές αρχές γενικά λαμβάνονταν υπόψη στη λειτουργία του δικαστικού συστήματος, ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν θεοκρατική. Εξαιτίας αυτού, η θρησκεία ήταν μια δομή που καθόριζε αρχές, αλλά η εθμική παράδοση ήταν πιο διαδεδομένη και αποτελεσματική πηγή δικαίου από τη θρησκεία. Δύναται να υποτεθεί ότι η κατάσταση αυτή προκλήθηκε εξαιτίας της πολυεθνικής σύνθεσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία αντίστοιχα περιελάμβανε και πολλές θρησκείες εντός της.

Ακόμη κι όταν ο Σείχουλισλάμης (Sheikh ul-Islam), δηλαδή ο ανώτατος θρησκευτικός ηγέτης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ενέκρινε διατάγματα, δεν είχε καθοριστική ισχύ για διαμόρφωση ή ανατροπή εξελίξεων σε σχέση με θεσμούς και πρακτικές. Εν προκειμένω, είναι συζητήσιμο κατά πόσον η θρησκεία παρενέβαινε σε κρατικά θέματα, άμεσα ή έμμεσα. Παρόλα αυτά, το Ισλάμ ήταν τόσο κυρίαρχο στο σύνολο της αστικής και λαϊκής καθημερινότητας που η θρησκεία κατάκλυζε το κοινωνικό στερέωμα, διαπερνούσε ήθη και έθιμα, και πρωταρχικά δημιουργούσε μια ολιστική αίσθηση κοινότητας και συνέργειας των λοιπών θεσμών.

Το οθωμανικό πλαίσιο διακυβέρνησης περιελάμβανε μία ακόμη διάσταση σε επίρρωση της «κοσμικότητάς» του, τη διατήρηση των στρατιωτικών επεμβάσεων σε κρατικά ζητήματα, αρχής γενομένης από την πρώιμη περίοδο της Οθωμανικής πολιτείας του δέκατου τρίτου αιώνα (Awad, 2000), οπότε και υφίστατο ακόμη και λειτουργούσε δυναμικά το προγονικό στοιχείο της επιδρομής και της κατάκτησης ετεροδόξων και μη. Έως τον δέκατο όγδοο αιώνα, το στρατιωτικό σώμα των γενίτσαρων αποτελούσε πυρήνα του κοινωνικο-πολιτικού κατεστημένου, είχε δηλαδή καταστεί ο κεντρικός μοχλός για τον προσδιορισμό διαδοχής στο θρόνο ή προσχώρησης στο περιβάλλον του. Ακόμη και η εισαγωγή των σύγχρονων στρατιωτικών μεταρρυθμίσεων του Σουλτάνου Σελίμ Γ' (1789-1807) απέτυχε να υπονομεύσει τη στρατιωτική εξουσία ως το «κύριο κλειδί των πολιτικών θεσμών» στην αυτοκρατορία.

Η ιστορική αναδρομή εν προκειμένω αποκτά γεω-πολιτισμικά χαρακτηριστικά, καθώς ερμηνεύει τα γεγονότα με τρόπο που φωτίζεται η εξέλιξη και η συνέχεια των πολιτικών ιδεών και φαινομένων. Εκκινώντας από τα οθωμανικά και συνεχίζοντας στα κεμαλικά και σύγχρονα νεο-οθωμανικά αντίστοιχα, διαβλέπουμε κατά κάποιον τρόπο επαναλαμβανόμενα μοτίβα (Παπασωτηρίου, 2008). Ο Jeremy Black (J. Black, 2015), στο σχετικό βιβλίο του περί «Γεωπολιτικής και αναζήτησης της κυριαρχίας», θυμίζει το ρητό του Mark Twain που ήδη προαναφέραμε ως δείκτη κληρονομικότητας ιδεών και συμπεριφορών: “History Does Not Repeat Itself, But It Rhymes”, δηλαδή, «μπορεί η ιστορία να μην επαναλαμβάνεται αυτούσια, αλλά κάνει κύκλους και ρίμες» ...

Εκ συνεπαγωγής δε, κατά τις τελευταίες δεκαετίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η σχέση μεταξύ της πολιτείας και της θρησκείας δοκιμάστηκε από ένα πνεύμα αμφισβήτησης, σε σημαντικό βαθμό προϊόν του εκδυτικισμού που σημειωνόταν στην αυτοκρατορία. Σε αυτό το πλαίσιο, ιδιαίτερα οι διανοούμενοι που είχαν λάβει την εκπαίδευσή τους στην Ευρώπη άρχισαν να προβάλλουν τις απόψεις τους για μεταφορά ευρωπαϊκών προσεγγίσεων σε ιδέες και πρακτικές που αφορούσαν τη θέση της θρησκείας μέσα στην κοινωνία. Τα επιχειρήματα που προωθούν τον κοσμικό χαρακτήρα του κράτους μεταφυτεύτηκαν και διαδόθηκαν με ταχύτητα, δημιουργώντας αστάθεια και ανισορροπία τόσο για το σουλτανικό/αυτοκρατορικό διευθυντήριο όσο και για την κοινωνία, της οποίας έως τότε συμπληκτικό και συνεκτικό στοιχείο αποτελούσε η μουσουλμανική διδαχή και βιοτή.

Συσχέτιση με τη σύγχρονη πολιτική πραγματικότητα

Στο συγκεκριμένο σημείο η μελέτη διαπιστώνει μια ιστορική κυκλικότητα ή ακριβέστερα περιοδικότητα εννοιών, πολιτικών και πρακτικών (Ferrell, 1987; Kennedy, 2010; Sorokin, 1927). Το εγχείρημα διακυβέρνησης από το AKP αναβιώνει παρελθούσες προσπάθειες για στήριξη της πολιτείας δια μέσου της θρησκείας ως συνεκτικού στοιχείου της κοινωνίας. Ο κεμαλισμός επί δεκαετίες εμπέδωσε μια κατάσταση αλλοτρίωσης έναντι της κοινωνίας. Ο νεο-οθωμανισμός του 19ου αιώνα, αλλά και η σύγχρονη εκδοχή του, αυτή του ερντογανισμού, αντλεί επιτυχία και μακροήμερευση από την πεποίθηση ότι το κύριο συνεκτικό στοιχείο της τουρκικής πολιτείας δεν μπορεί να είναι άλλο από το συνεκτικό καθαυτής της τουρκικής κοινωνίας, δηλαδή τη θρησκεία.

Σε αυτό το πλαίσιο αναφοράς, δηλαδή της συνάρτησης που χαρακτηρίζει τη θρησκευτική παντοδυναμία διά του κοινωνικού σώματος, ο M.S. Birdal (Birdal, 2011) επέλεξε την Αγία Ρωμαϊκή και την Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τον 16ο και τον 17ο αιώνα ως συγκριτικές μελέτες περιπτώσεων για πληρέστερη κατανόηση των κοινωνιολογικών ανατροπών που πραγματοποιήθηκαν περί την ίδια περίοδο. Αυτή η συγκριτική προσέγγιση ερευνά την προσαρμογή των δύο αυτοκρατοριών στις επιταγές για επιβίωση του κρατικού συστήματος σε τέσσερις τομείς: τη διοίκηση, τη φορολογία, τη διεξαγωγή της εξωτερικής πολιτικής και τέλος το πλαίσιο νομιμοποίησης των πολιτικών αποφάσεων.

Η επιμονή στη θέσμιση μιας οικουμενικής διάστασης περί το μακραίωνο προγενέστερο αυτοκρατορικό υπόδειγμα διακυβέρνησης, κατέστησε πιο δύσκολη για τα δύο κράτη την προσαρμογή στο σύγχρονο εθνοκρατικό σύστημα, το οποίο βασίζεται στην αμοιβαία αναγνώριση και διάκριση εξουσίας μεταξύ θρησκείας και πολιτείας. Ωστόσο, οι διαφορές ως προς τις οργανωτικές αρχές που περιέβαλαν τους πολιτικούς θεσμούς σε κάθε

μία από τις υπό σύγκριση αυτοκρατορίες, αλλά και οι διαφορετικές αρχές που διακηρύχθηκαν και δρομολόγησαν τις πολιτικές ανατροπές, προκάλεσαν σημαντική απόκλιση στην εξέλιξη που παρουσίασαν τα δύο κράτη.

Η εξασθένηση της κεντρικής πολιτικής εξουσίας στην Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία οδήγησε στην εμφάνιση πανσπερμίας εδαφικά οριοθετημένων κρατών, συμπεριλαμβανομένου του απολυταρχικού κράτους των Αψβούργων, που ανελίχθη σε μία από τις μεγάλες δυνάμεις του 18ου και 19ου αιώνα. Σε αντίθεση, η Οθωμανική Αυτοκρατορία παρέμεινε πολύ πιο συγκεντρωτική από κάθε άλλο ευρωπαϊκό κράτος του 16ου αιώνα. Πανίσχυροι οθωμανικοί/αυτοκρατορικοί θεσμοί διαμόρφωσαν μια πολύ δυσκολότερη μετεξέλιξη προς το έθνος-κράτος. Αντιμετωπίζοντας τις προκλήσεις σε βάρος της αυτοκρατορικής εδαφικής επικράτειας ως ύψιστη προτεραιότητα και υπαρξιακή απειλή, η Οθωμανική Αυτοκρατορία απέτυχε να μεριμνήσει για και να μεταρρυθμίσει τους πολιτικούς θεσμούς της ή/και να αυξήσει την ανταγωνιστικότητά της στην οικονομία.

Ένα σημείο καμπής στη συγκριτική ιστορία της αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα για εκείνους που μελετούν μη δυτικές-ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες, ήταν η μελέτη του D. Lieven (D. C. B. Lieven, 2002) σχετικά με τη Ρωσική Αυτοκρατορία και τους αντιπάλους της. Ο D. Lieven άνοιξε τον δρόμο για ένα νέο είδος συγκριτικής ιστορίας περί το αυτοκρατορικό μοντέλο διακυβέρνησης με το να θέσει τη Ρωσική Αυτοκρατορία στο επίκεντρο της ανάλυσής του, τοποθετώντας την μεταξύ δύο μεγάλων προηγούμενων αυτοκρατοριών, της Κίνας και της Ρώμης, μελετώντας παράλληλα τις πολλές άλλες αντίπαλες αυτοκρατορίες (Mikhail & Philliou, 2012). Η προσέγγιση αυτή χρησιμεύει ως μια διερμηνεία του εναλλακτικού δυτικού ευρωπαϊκού (ρωμαϊκού-βρετανικού) αυτοκρατορικού μοντέλου στην παγκόσμια ιστορία, αλλά και σε ένα είδος στατικής σύγκρισης (D. C. B. Lieven, 2002) μεταξύ όλων των αυτοκρατοριών ως πολιτικών δομών. Αντί να αναζητώνται απλώς οι δομικές αναλογίες μεταξύ της Ρωσικής και των άλλων αυτοκρατοριών, ο D. Lieven εξερευνά το πώς η φύση της εξουσίας στη Ρωσική Αυτοκρατορία μεταβλήθηκε διά μέσου σχετικών συγκρούσεων και εντάσεων. Στην αναζήτηση για μια σύνδεση μεταξύ της πρώιμης οθωμανικής ιστορίας και του τέλους της, επαληθεύεται για ακόμη μια φορά ο γενικός κανόνας για τον κύκλο ζωής κάθε αυτοκρατορίας, με την εναλλαγή ακμής και παρακμής έως τα λείψθιά της.

Ο D. Lieven (D. Lieven, 1999) ισχυρίστηκε ότι το βασικό δίλημμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τον δέκατο ένατο αιώνα, το οποίο οδήγησε απευθείας ως τα πρόθυρα του Α' Π.Π., προήλθε από την ακόλουθη εγγενή αντίφαση: από τη μία πλευρά, αν κάποια ηγεσία ήθελε το κράτος να έχει βαρύτητα στο στάδιο της διεθνούς πολιτικής, θα έπρεπε να ελέγχει το έδαφος σε ευρεία ηπειρωτική ή θαλάσσια κλίμακα (αυτοκρατορία), ενώ από την άλλη πλευρά, καθαυτές οι αρχές της κυριαρχίας και της διεθνούς νομιμότητας έτειναν όλο και περισσότερο να βασίζονται στην και να εξυπηρετούνται από την ιδέα και τη δυναμική των ομογενών εθνο-γλωσσικών οντοτήτων, ήτοι των εθνών-κρατών. Με αυτή την έννοια, οι Οθωμανοί παγιδεύονταν στην ίδια αντίφαση που αντιμετώπιζαν οι Ρώσοι, οι Γερμανοί και οι Βρετανοί (για παράδειγμα, στην Ιρλανδία ή και στην Ινδία), πώς να εξισορροπήσουν την αυτοκρατορία με την ιδέα του έθνους και των κυβερνητικών πρακτικών που διέπουν ένα σύγχρονο κράτος. Ωστόσο, οι Οθωμανοί, περισσότερο από ό,τι οι συναδελφικές τους «Μεγάλες Δυνάμεις», διαχειρίζονταν αυτήν την αντίφαση από μια πολύ πιο επισφαλής θέση στη γεωπολιτική γειτονιά όπου επιχειρούσαν (Π. Σιούσιουρας, 2012).

ΕΝΟΤΗΤΑ ΙΙ: «ΤΟ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ»

ΙΙ.Β Ο οθωμανισμός ως στρατηγικός ιδεολογικός άξονας της οθωμανικής πολιτείας.

Ο Serif Mardin (Mardin, 1969) διαπιστώνει τρεις διακριτές αλλά και διασυνδεδεμένες πτυχές της οθωμανικής κοινωνίας και της συνακόλουθης ιστορίας της:

- Το **κοινωνικό status, προσδιοριζόμενο κυρίως με θρησκευτικά, εθνοτικά, και δευτερευόντως οικονομικά χαρακτηριστικά**, αποτελούσε την κυρίαρχη μορφή διανομής της εξουσίας.
- Την **απουσία της «κοινωνίας των πολιτών»**, με την έννοια της συλλογικής οργάνωσης που αναγνωρίζει πολιτική υπόσταση στους μετόχους της, παρέχοντάς τους με τρόπο συστημικό και συστηματικό δικαιώματα και υποχρεώσεις.
- Τη **διχοτομική διαίρεση** στον κόσμο του οθωμανικού πολιτισμού. Η διχοτόμος γραμμή χαράχθηκε υπό τη δεσπόζουσα επιρροή μιας πατερναλιστικής γραφειοκρατίας.

Λίγο μετά την εδραίωση της αυτοκρατορίας, οι γραμμές της πατρογονικής μοναρχίας και της περί αυτήν γραφειοκρατίας αναδείχθηκαν ως το πιο χαρακτηριστικό στοιχείο της οθωμανικής πολιτείας. Η άρχουσα τάξη, που αποκτούσε ολοένα και μεγαλύτερη επιρροή μετά το 17ο αιώνα, ακολουθούσε μια οικονομική πολιτική ασύνδετη έως άσχετη με το εμπόριο και την αναζήτηση νέων αγορών. Η αιτία ευρισκόταν στην πρωτοκαθεδρία που κατείχε η υποστήριξη της στρατιωτικής της μηχανής. Το κράτος είχε τον έλεγχο της γης, καθώς όλη η καλλιεργήσιμη γη ανήκε επίσημα στο Σουλτάνο. Όπως αναλύουμε παρακάτω εκτενέστερα, ούτε και το οθωμανικό κίνημα εκσυγχρονισμού Τανζιμάτ στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, παρόλο που αποτελούσε την έσχατη αλλά δυναμική προσπάθεια πολιτικής και παραγωγικής ανασυγκρότησης, πέτυχε να μειώσει την απόσταση μεταξύ ανατολίτικων αυταρχικών και δυτικών διαφωτιστικών πρακτικών.

Χάρτης 1. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία του 17^{ου} αιώνα. Πηγή: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού.

Ο οθωμανισμός αποτελεί, σύμφωνα με τον Η. Καγαλί (Καγαλί, 1997), μία ιδεολογικο-πολιτική δέσμη συντηρητικών και παραδοσιακών αντιλήψεων που προσδιορίζει την ταυτότητα των πολιτών πρώτα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά και του διάδοχου τουρκικού κράτους διά των Ισλαμικών αρχών και της μνήμης του οθωμανικού παρελθόντος. Ο οθωμανισμός καθαυτός έχει ευρεία λαϊκή βάση αναφοράς με ολιστικό άξονα τα βιώματα της Κοινότητας, τις ηθικές αρχές και αξίες της. Ως εκ τούτου το Σουλτανάτο/Χαλιφάτο προσφέρεται τόσο ως κεντρική εξουσία και πατρογονική γη όσο και ως καταφύγιο του συλλογικού ψυχισμού κι αντίδοτο στην εκμοντερνιστική αλλοτρίωση, για αυτό κι εκφράζεται έντονα μέσω της λαϊκής τέχνης και φιλολογίας.

Ο νεο-οθωμανισμός στη συνέχεια ορίζεται ως εγχείρημα ιδεολογικής συμπύκνωσης, καλλιέργειας, πολιτικής διάδοσης και ερμηνείας του οθωμανικού ιστορικού βιώματος, όπως συνέβη με τους νεο-οθωμανούς και το λεγόμενο χαμιντιανό ισλαμισμό στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ή τα ισλαμικά/φιλο-ισλαμικά κόμματα μετά το 1950 έως και τη διακυβέρνηση από τον Ρ.Τ. Ερντογάν και το ΑΚΡ.

1. Η περιπλοκή οθωμανισμού και Ισλάμ - Κοινωνική διαστρωμάτωση με θρησκευτικά κριτήρια

Την ιδιότυπη ταξική διαστρωμάτωση της οθωμανικής κοινωνίας περιέγραψε ο Berdal Aral (Aral, 2004), εστιάζοντας ιδιαίτερα στο νόμο της Σαρία, καθώς και στην αναντιστοιχία του Κορανίου με τις δυτικο-ευρωπαϊκής επινόησης αρχές της θεωρίας για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Στην οθωμανική κοινωνική διαστρωμάτωση, ακριβώς όπως το ανθρώπινο ον είναι ανώτερο από όλα τα άλλα πλάσματα, μερικοί άνθρωποι είναι ανώτεροι από τους άλλους λόγω θρησκείας, φύλου ή άλλων ιδιοτήτων και ικανοτήτων. Κατά συνέπεια, το ισλαμικό δίκαιο δεν περιέχει την αρχή της ισότητας ενώπιον του νόμου, αλλά κατ' αυτό ισχύει αξιολογική διάκριση βασικά μεταξύ μουσουλμανικών και μη μουσουλμανικών πληθυσμών, όπως και μεταξύ άνδρα και γυναίκας.

Σύμφωνα με το Κοράνιο, το Ισλάμ διαχέεται σε όλο το ανθρώπινο γένος ως η έσχατη και τέλεια θρησκεία, που σκοπό της έχει να διορθώσει τη διαστρέβλωση στην οποία περιέπεσε η θρησκευτική πίστη της ανθρωπότητας λόγω των εσφαλμένων διδασκαλιών από προηγούμενες θρησκείες. Ως εκ τούτου, το Ισλάμ προβλέπει τον και προσβλέπει στον προσηλυτισμό των «λαών της Βίβλου», καθώς και των ειδωλολατρών προς εαυτήν την αδιάφθορη θρησκεία. Ο Ismail Albayrak (Albayrak, 2008) έχει σταχυολογήσει όλες τις αποστροφές του Κορανίου που περιέχουν συναρτήσεις με άλλες θρησκείες, καταδεικνύοντας μια δυναμική ισλαμικής εμπλοκής σε ατέρμονα προσπάθεια εξάπλωσης πέρα και πάνω από τις λοιπές θρησκείες.

Ωστόσο, αν οι μη μουσουλμάνοι επέμεναν στη διατήρηση της θρησκείας τους, σύμφωνα με τους ισλαμικούς κανόνες, εξακολουθούσαν να προστατεύονται από το ισλαμικό κράτος με συνέπεια, ωστόσο, τη διατήρηση σε μια κοινωνική κατάσταση κατώτερη από αυτή των μουσουλμάνων. Σύμφωνα με τον ισλαμικό νόμο, οι αποκαλούμενοι «λαοί της Βίβλου» (Χριστιανοί, Εβραίοι και Σαββαίοι) έχουν το δικαίωμα να ζουν σύμφωνα με τη θρησκεία τους, χωρίς όμως το δικαίωμα να διαδώσουν την πίστη τους. Έχουν το δικαίωμα να αλλάξουν τη θρησκεία τους, μόνο εφόσον επιλέξουν η θρησκεία τους να είναι το Ισλάμ. Οι Μουσουλμάνοι, εν τω μεταξύ, αποκλείονται από την αλλαγή της θρησκείας τους. Οι μουσουλμάνοι που αγνοούν αυτή την εντολή ονομάζονται αποστάτες (murted), και, σύμφωνα με ορισμένους σχολιαστές παρελθόντων αιώνων, είναι νόμιμο να τιμωρηθούν με θάνατο. Παρά το γεγονός ότι ένας μουσουλμάνος άνδρας μπορεί να παντρευτεί μια γυναίκα που ανήκει στους «λαούς της Βίβλου», μια μουσουλμάνα γυναίκα δεν επιτρέπεται να παντρευτεί ένα μη μουσουλμάνο άνδρα. Επιπλέον, όταν παρίστανται ως μάρτυρες σε δικαστήριο, οι μη μουσουλμάνοι δεν απολαμβάνουν καθεστώς ισότητας με τους μουσουλμάνους. Τέλος, σε ένα ισλαμιστικό κράτος, οι μη

μουσουλμάνοι νομικά αποκλείονται από το να καταλάβουν μια θέση που θα τους επιτρέψει να εξουσιάσουν, να εκπροσωπήσουν ή να κρίνουν μουσουλμάνους. Με λίγα λόγια, όσον αφορά την πολιτική και τα δημόσια δικαιώματα σε ένα ισλαμιστικό κράτος, οι μη μουσουλμάνοι υπήκοοι δεν έχουν το δικαίωμα να απολαμβάνουν καθεστώς ισότητας με τους μουσουλμάνους (K. Karpat, 1996).

Σύμφωνα με τη Σούρα 2 του Κοράνιου, στίχος 62: «Όσοι όμως πίστεψαν (στο Κοράνιο) κι όσοι ακολούθησαν τις ιουδαϊκές γραφές και οι χριστιανοί και οι σαββαιοί, κι όποιος άλλος πίστεψε στον Αλλάχ και στην Έσχατη Ημέρα κι έκανε το καλό, θα έχουν την ανταμοιβή του Κυρίου τους. Σε αυτούς δεν θα υπάρξει ούτε φόβος, ούτε λύπη». Και αντίστοιχα στη Σούρα 5, στίχος 13: «Επειδή όμως αθέτησαν τη Συμφωνία τους, τους αναθεματίσαμε και σκληρύναμε τις καρδιές τους. Παραποίησαν τις λέξεις κι αγνόησαν ένα μεγάλο μέρος από το Μήνυμα που τους εστάλη, κι ακόμα θα τους βρεις να κατρακυλούν σε (νέες) δολοπλοκίες (εξαιρούνται λίγοι απ' αυτούς). Συγχώρεσέ τους όμως και παράβλεψε, γιατί ο Αλλάχ αγαπά τους αγαθοεργούς» (IslamKotob).

Στ. 14-17: «Και από εκείνους ακόμη που είπαν είμαστε Χριστιανοί, πήραμε μια συμφωνία, και αγνόησαν ένα μεγάλο μέρος απ' το Μήνυμα που τους εστάλη. Κατά αυτόν τον τρόπο τους προξενήσαμε το μίσος και την έχθρα μεταξύ τους, έως την Ημέρα της Κρίσης. Και ο Αλλάχ θα τους ειδοποιήσει για το τι είναι εκείνο που είχαν κάνει. Ω! λαοί της Βίβλου! Σας ήρθε ο Απόστολός μας [ο Μωάμεθ] αποκαλύπτοντάς σας πολλά απ' αυτά που συνηθίζατε να κρύβετε ... Σας ήλθε τώρα απ' τον Αλλάχ φως (ο Μουχάμεντ) και ένα ξεκάθαρο Βιβλίο (το Κοράνιο)».

Καθώς η συζήτηση περιστρέφεται γύρω από την κοινωνική θέση των «λαών της Βίβλου», είναι σκόπιμο να προσθέσουμε ότι οι τελευταίοι, όπως χαρακτηριστικά καταγράφει ο Bat Ye'or (Ye'or, Maisel, Ellul, Fenton, & Littman, 1985) στο βιβλίο του: "Dhimmi", οι αποκαλούμενοι και διμμίτες «λαοί της Βίβλου», θεωρούνταν, συγκριτικά με τους λοιπούς απίστους, «προστατευμένοι λαοί». Οι τρόποι με τους οποίους ξεχώριζαν εμφανισιακά τους «προστατευμένους» ήταν τα ενδήματα και τα υποδήματα διαφορετικού χρώματος. Αντίστοιχα σύμβολα υφίσταντο για τους άνδρες, όπως ο πίθηκος για τους Εβραίους και το γουρούνι για τους χριστιανούς (από το Κοράνι 5:60: «Λέγε: "Μήπως πρέπει να σας δείξω τίποτε χειρότερο, απο το τι είδους μεταχείριση δέχθηκαν από τον Αλλάχ. Αυτόν που ο Αλλάχ τον καταράστηκε κι υπέστη την οργή Του, και μεταμόρφωσε μερικούς σε πιθήκους και χοίρους (στις συμπεριφορές τους), και τους έκανε να λατρεύουν το Δαίμονα – όλοι αυτοί ευρίσκονται πολύ χαμηλά και πολύ πιο μακριά απ' τον ίσιο Δρόμο!»). Επίσης συνηθίζονταν κίτρινα πέπλα για τις γυναίκες. Σε άλλες περιπτώσεις επί τουρκοκρατίας χρησιμοποιούνταν ανάλογα μπλέ σαρίκια, κόκκινα φέσια κ.λπ. ως αναγνωριστικά για τους «ραγιαδες».

Η ειδικού τύπου ενδυμασία έδειχνε στους μουσουλμάνους ότι οι «διμμίτες» αποτελούσαν κατώτερη ομάδα πληθυσμού. Οι μουσουλμάνοι απέφευγαν να τους αποδίδουν τιμές, χειραψίες ή φιλανθρωπία. Αντιθέτως, παρόντων των μουσουλμάνων, αναμενόταν από τους διμμίτες επίδειξη σεβασμού και ταπεινή συμπεριφορά. Ο μη μουσουλμάνος κατά κανόνα παραχωρούσε τη σειρά του στο μουσουλμάνο, ενώ ήταν «χαράμ», κατά κάποιον τρόπο παράνομο, για τον πρώτο να σφαγιάζει ζώα, αφού θεωρούνταν «ακάθαρτος» και ως εκ τούτου οι μουσουλμάνοι δεν θα μπορούσαν να γευματίσουν τα συγκεκριμένα σφάγια.

Είναι, εντούτοις, ενδιαφέρον ότι οι Οθωμανοί απεχθάνονταν για λόγους ιστορικούς και πολιτισμικούς δραστηριότητες όπως το εμπόριο και τις τέχνες, ενώ οι κύριες επαγγελματικές τους προτιμήσεις στρέφονταν στον πόλεμο και την κτηνοτροφία. Αυτό εξηγεί την πρόοδο των υπόδουλων Εβραίων και Χριστιανών στα χρηματοοικονομικά με την ευρεία έννοια επαγγέλματα, στο πλαίσιο μίας παράδοσης που συνεχίστηκε έως και τον 20^ο αιώνα στη Μικρά Ασία. Όμως, η οικονομική πρόοδος, όπως και ο επακόλουθος αυτής πλούτος δεν θα έπρεπε να είναι προκλητικά αντιληπτός. Σε γενικές γραμμές η οικία του «διμμίτη» θα έπρεπε, με ορισμένες γεωγραφικά περιορισμένες εξαιρέσεις, να είναι βαμμένη με θαμπά χρώματα και να μην υπερβαίνει σε μέγεθος και αίγλη την οικία του εκάστοτε μουσουλμάνου γείτονα.

Σε ευθυγράμμιση με τα ανωτέρω, πρέπει να σημειωθεί ότι το ισλαμικό δίκαιο διαφέρει από τη θεωρία περί των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε πολλές και σημαντικές πτυχές. Η τελευταία βασίζεται σε επιστημονικές πηγές που επικαλούνται ως βάση τους τον ανθρωπισμό, ενώ ο ισλαμικός νόμος στηρίζεται στη μεταφυσική αποκάλυψη, έχοντας ως προορισμό την καθιέρωση της θρησκευτικής τάξης επί γης. Σε αντίθεση με τη σύγχρονη, περισσότερο ατομοκεντρική, θεώρηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το απορρέον από τον ισλαμικό νόμο σύστημα δικαίου λαμβάνει υπόψη ως πεδίο εφαρμογής την κοινωνική δομή και οργάνωση μιας κοινότητας.

Τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, άλλως αποκαλούμενα και «κλασικά δικαιώματα», σύμφωνα και με τη θεμελιακή ανάλυση του George Rainbolt (Rainbolt, 2006), αποτελούνται από τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που αποκτήθηκαν από το άτομο μέσα από μια πάλη ενάντια στο κράτος. Τέτοια πόλωση δεν έλαβε χώρα μεταξύ του κράτους και του ατόμου στο Ισλάμ. Σύμφωνα με το Ισλάμ, το άτομο, η κοινωνία και το κράτος αλληλοσυμπληρώνονται, όπως τα όργανα του ανθρώπινου σώματος (Tibi, 1994). Τα δικαιώματα που παραχώρησε η χάρη του Θεού στην ανθρωπότητα ορίζονται και καθορίζονται στο Κοράνιο μαζί με τις υποχρεώσεις του κάθε ατόμου προς το Δημιουργό του και προς τους άλλους ανθρώπους. Κάθε ανάλυση που αγνοεί αυτές τις διαφορές ανάμεσα στο Ισλάμ και την έννοια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι, κατά τον William Quandt (Quandt, 1992), βέβαιο ότι θα εκφύγει της πραγματικότητας.

Μια ενδιαφέρουσα διαφοροποίηση είναι ότι έως το τέλος του δεκάτου εβδόμου αιώνα, οι κληρικοί του Ισλάμ (ulema) είχαν ήδη αποκτήσει πανίσχυρη πολιτική δύναμη στην Περσία. Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αντιθέτως, οι θρησκευτικοί λειτουργοί και λόγιοι υπολείπονταν του Σουλτάνου σε επιρροή και ισχύ λήψης αποφάσεων. Η οθωμανική κρατική δομή είχε διαμορφωθεί ως μια πυραμίδα στην κορυφή της οποίας ευρισκόταν ο Σουλτάνος, ο θεσμός που συμβολίζει την ενότητα λαού και κράτους. Για να χρησιμοποιήσουμε τη σύγχρονη συνταγματική ορολογία, ο Σουλτάνος ήταν ο επικεφαλής της νομοθετικής όσο και της εκτελεστικής εξουσίας, ενώ ήταν επίσης και ο επικεφαλής του στρατού.

Παρά το γεγονός ότι αυτή η συγκέντρωση εξουσίας δίνει την εντύπωση απολυταρχίας, ο Σουλτάνος μπορούσε να ασκήσει αυτή την εξουσία μόνον εντός, περισσότερο ή λιγότερο, σαφώς καθορισμένων τομέων. Κατ' αρχάς, η νομοθετική εξουσία του περιοριζόταν σε πεδία κοινωνικού ενδιαφέροντος που δεν ρυθμιζόνταν από τη Σαρία (Shariah). Εν προκειμένω, τα σχέδια των νομοθετημάτων που ενέπιπταν στο θρησκευτικό κανονικό δίκαιο ή υπόκεινταν σε θρησκευτικό διάταγμα «φετβά» (fatwa) προαπαιτούσαν διαβούλευση με τη θρησκευτική ηγεσία. Παρά το γεγονός ότι η τελική απόφαση ευρισκόταν στην αρμοδιότητα του Σουλτάνου, η διαδικασία έκδοσης των νόμων συμπεριελάμβανε το Αυτοκρατορικό Συμβούλιο (Divan-ı Humayun) και το Μεγάλο Βεζίρη (Sadrazam).

Το Ισλάμ δεν επιτρέπει αναγνώριση θεότητας σε άνθρωπο, ωστόσο, σύμφωνα με το άρθρο 5 του πρώτου Οθωμανικού Συντάγματος, που ίσχυσε το 1876, «Η Αυτού Μεγαλειότης ο Σουλτάνος δεν είναι υπόλογος για τις πράξεις του. Το πρόσωπό του είναι ιερό». Το δικαίωμα του Σουλτάνου να προστατέψει το θρόνο του, φθάνοντας έως και στην εξάλειψη αδελφών και συγγενών για χάρη της επιβίωσης του κράτους, τακτική που εισήγαγε ο ίδιος ο Μωάμεθ ο Πορθητής στο δέκατο πέμπτο αιώνα, ίσως και σε συνέχεια μιας προηγούμενης παρακμιακής βυζαντινής παράδοσης, αποτελεί σαφή και αναμφισβήτητη παραβίαση του θρησκευτικού δικαίου (της ισλαμικής nass), γιατί στο Ισλάμ η θυματοποίηση των μερών για χάρη του συνόλου θεωρείται κατά κάποιο τρόπο αμαρτία. Παρ' όλα αυτά, η προφανώς ελλιπής εναρμόνιση μεταξύ κράτους και θρησκείας δεν απέτρεψε τους Οθωμανούς

υψηλόβαθμους πολιτικούς από το να στηριχθούν σε μεγάλο βαθμό σε μια μακιαβελική αντίληψη πολιτικής, στο επίκεντρο της οποίας «ο σκοπός αγίαζε τα μέσα». Πράγματι, το μυστικό πίσω από τη μεγάλη αντοχή και διάρκεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ενδέχεται να ευρίσκεται στην ισορροπία μεταξύ πολιτικής και θρησκευτικής εξουσίας, αλλά και στη διαμεσολαβητική παρεμβολή του δικαιοκτικού συστήματος που λείαινε εντάσεις και απάλαιφε πολιτικές εκτροπές.

Οι Σουλτάνοι συχνά εξέδιδαν διατάγματα υποσχόμενοι περισσότερη δικαιοσύνη (*adaletnamele*), τα οποία περιελάμβαναν παραινήσεις προς την κυβερνητική ελίτ να αποφεύγει κακομεταχείριση των υπηκόων. Δεδομένου ότι οι Οθωμανοί Σουλτάνοι αντιλαμβάνονταν τους υπηκόους τους ως ολότητα υπό την ομπρέλα της «εμπιστοσύνης του Θεού», η προσπάθεια ή άλλοτε η επίφαση προσπάθειας για διάχυση δικαιοσύνης στην επικράτεια θα πρέπει να αναγνωριστεί. Συγκεκριμένα περιστατικά αυθαίρετης μεταχείρισης υπηκόων και υπέρμετρη συλλογή φόρων από τους διοικητές των επαρχιών θεωρήθηκαν ενίοτε ως τυραννικές και τιμωρητές συμπεριφορές, επί των οποίων κάποιοι Σουλτάνοι επιλαμβάνονταν διορθωτικά, χωρίς, ωστόσο, να λείπουν και τα άκρως αντιδιαμετρικά περιστατικά. Λαμβανομένης υπόψη της υπεραξίας που αποκομιζόταν από τη φορολογία, ιδιαίτερη ήταν η μέριμνα για τα συμφέροντα των φορολογούμενων αγροτών και την εν γένει επιβίωσή τους.

Πρόσθετα, η σχέση μεταξύ του οθωμανικού κράτους και των υπηκόων, μουσουλμάνων και μη μουσουλμάνων, ρυθμίστηκε κατά κανόνα επί τη βάση της διοικητικής αποκέντρωσης. Εκτός από τα θέματα της άμυνας, της εσωτερικής ασφάλειας, και σε κάποιο βαθμό, της απόδοσης δικαιοσύνης, οι περισσότερες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτιστικές δραστηριότητες πραγματοποιούνταν από κατά τόπους αξιωματούχους, κοινωνικές ομάδες και κοινότητες. Πρωταρχικής σημασίας μεταξύ αυτών ήταν τα θέματα της υγείας και της εκπαίδευσης. Για παράδειγμα, εάν λάβουμε υπόψη ότι οι τοπικές μουσουλμανικές κουλτούρες και παραδόσεις σε εκείνα τα εδάφη που τέθηκαν υπό οθωμανική κυριαρχία παρέμειναν σε μεγάλο βαθμό ανέπαφες, σε αντιδιαστολή με ό,τι συνέβαινε στις αλλόθρησκες κοινότητες, καθίσταται φανερό ότι η οθωμανική επιρροή στις ζωές κυρίως των μουσουλμανικών λαών στη Μέση Ανατολή ήταν σχετικά περιορισμένη (Hanioğlu, 2010).

1.1 Πολιτικά δικαιώματα

Στον τομέα των πολιτικών δικαιωμάτων, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι η ιδέα της ελευθερίας, όπως κατανοούνταν από τους Οθωμανούς, εκπορεύεται από και συνδέεται απευθείας με το Ισλάμ. Αντί του ατόμου-πολίτη που απαιτεί ορισμένα δικαιώματα έναντι του συνόλου, η προοπτική συλλογικής ελευθερίας τονίζει το γενικό καλό της κοινωνίας, το πρόταγμα της κοινότητας που κοινωνιολογικά κυριάρχησε στα οθωμανικά εδάφη.

Η διατήρηση της κοινωνικής ισορροπίας, της αρμονίας και της δικαιοσύνης ήταν οι βασικοί κοινωνικο-πολιτικοί στόχοι στη διάρκεια αυτής της μακράς ιστορικής περιόδου. Η κυρίαρχη αντίληψη ήταν ότι η ελευθερία και τα δικαιώματα κάθε ατόμου αποκτούν νόημα διά της συλλογικότητας. Θα πρέπει να τονιστεί, ωστόσο, ότι τα άτομα και οι κοινωνικές ομάδες αποθαρρύνονταν από την οθωμανική πολιτεία σε σχέση με οποιαδήποτε ουσιαστική συμμετοχή ή πρωτοβουλία στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Με άλλα λόγια, όσον αφορά την οθωμανική κυριαρχία, εξαιτίας των ολιγαρχικών και αυταρχικών δομών της, είναι σχεδόν άνευ αντικειμένου να συζητηθεί μια θεσμοθετημένη ενεργή πολιτική συμμετοχή εκ μέρους των υπηκόων.

Τα μέλη της στρατιωτικής και πολιτικής γραφειοκρατίας, που αποκαλούνταν *karu kulu*, ήταν αντιμέτωπα με βαριές ποινές σε ενδεχόμενη ανυπακοή. Τα μέλη της άρχουσας τάξης θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τη θανατική ποινή με μια απλή διαταγή του Σουλτάνου, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη κάποια δικαστική διαδικασία. Σε άλλες περιπτώσεις, αποχωρίζονταν την περιουσία τους μέσω κατασχέσεων (*musadere*) πέραν της πιθανής

εξορίας ή θανάτωσης. Το σκεπτικό πίσω από παρόμοιες χρήσεις και καταχρήσεις εξουσίας συνήθως αποσκοπούσε στην απομάκρυνση ή αποθάρρυνση πολιτικών αντιπάλων (K. H. Karpat, 2000).

1.2 Νομικά δικαιώματα

Στο πλαίσιο της οθωμανικής διακυβέρνησης, οι δικαστικές λειτουργίες εκτελούνταν από ανεξάρτητα δικαστήρια με επικεφαλής τον δικαστή (Kady), ο οποίος δίκασε επί τη βάση του κανονικού ισλαμικού δικαίου. Οι δικαστές εκτελούσαν όχι μόνο δικαστικές λειτουργίες αλλά και διοικητικά καθήκοντα. Εφάρμοζαν όχι μόνο τον ισλαμικό νόμο, αλλά και τα σουλτανικά φερμάνια (orfi) ως διακριτή πηγή δικαίου που παρέμενε εκτός του θρησκευτικού νόμου της Σαρία. Ακόμη και οι πιο ένθερμοι επικριτές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας παραδέχονται ότι τα οθωμανικά δικαστήρια κατά κανόνα και στη διάρκεια των περιόδων ειρήνης δεν προέβαιναν σε διάκριση μεταξύ των αξιωματούχων (εκτός από το Σουλτάνο) και του μουσουλμανικού λαού. Οι υποθέσεις εκδικάζονταν μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα, και οι αποφάσεις θεωρούνταν από την κοινή γνώμη ως γενικά δίκαιες και αξιοσέβαστες. Ο κατηγορούμενος, σύμφωνα με τις ισλαμικές διαταγές, θεωρούνταν αθώος έως να αποδειχθεί ένοχος από δικαστήριο (Barnes, 1987).

1.3 Θρησκευτική ελευθερία

Σε ό,τι αφορά το θέμα της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης, είναι δεδομένο ότι τόσο οι μουσουλμάνοι όσο και οι μη μουσουλμάνοι συνυπήρχαν υπό μια ποικιλία περιστάσεων, όντες άλλοτε σε συγκατάβαση κι άλλοτε σε αντίθεση μεταξύ τους. Αυτή η κατάσταση επέτρεπε ή και επέβαλλε ζυμώσεις και μετεξελίξεις κοινωνικο-πολιτισμικών καταστάσεων. Η αυτοκρατορία ήταν ένα χωνευτήρι λαών, πίστεων, ηθών και εθίμων στα όρια της ειρήνης ή του πολέμου, και υπό συνεχή θέση προκλήσεων και αντίστοιχων δοκιμασιών. Στο πλαίσιο του οθωμανικού πολιτικού συστήματος η θρησκεία ήταν ένα σημαντικό μέσο επικοινωνίας μεταξύ του «κέντρου» και της «περιφέρειας», δηλαδή, μεταξύ κράτους και κοινωνίας. Ειδικότερα, ανάμεσα στις τέσσερις νομοκανονικές σχολές σουνιτικού δικαίου, τη Χαναφί, τη Μαλικί, τη Σααφί και τη Χανμπαλί, η οθωμανική θεολογία συγχρονίστηκε με την πρώτη, σε συνδυασμό με το μυστικισμό αλλά και τις πολιτικές παρεμβάσεις του κυρίαρχου θρησκευτικού τάγματος Νακσιμπεντί (Αγγελετόπουλος, 2019).

Τα ισλαμικά τάγματα (tarikhatlar) εκτελούσαν τη ζωτική λειτουργία να επιβεβαιώνουν την ταυτότητα και να ικανοποιούν τις πνευματικές ανάγκες των μουσουλμάνων υπηκόων. Τα τάγματα αυτά ήταν τα «μονοπάτια» που θα έπρεπε να ακολουθήσουν όσοι ήθελαν μεγαλύτερη προσέγγιση προς τον Θεό. Υπό την καθοδήγηση του σεΐχη (επικεφαλής θρησκευτικού τάγματος), τα μέλη διδάσκονταν να συμπεριφέρονται με ταπεινότητα, αφοσίωση και αδελφική αλληλεγγύη. Τα τάγματα αυτά παρέμειναν έξω από τον έλεγχο του κράτους. Οι αντιλήψεις ενός συνηθισμένου ατόμου σχετικά με το κράτος, την κοινωνία και τη ζωή είχαν κατά πρώτο και κύριο λόγο διαμορφωθεί από θρησκευτικά τάγματα. Ωστόσο, θρησκευτικές ομάδες που εκπροσωπούσαν κάθε μορφής ετεροδοξία ή παρέκκλιναν από το σουνιτικό Ισλάμ δεν απολάμβαναν παρόμοια εύνοια από το κράτος. Τέτοιες ομάδες έγειραν την καχυποψία και τη δυσπιστία. Κατά καιρούς, αρκετά μέλη τους εξορίστηκαν ή τιμωρήθηκαν με διάφορους τρόπους (İnalçik, Faroqhi, Quataert, McGowan, & Pamuk, 1997).

2. Κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα

Στον τομέα των κοινωνικών και οικονομικών δικαιωμάτων διαπιστώνεται ότι το κράτος είχε εμπλακεί στην οικονομική ζωή της χώρας, ιδίως προκειμένου να αποφευχθούν οι καταχρήσεις σε βάρος των πτωχότερων

μουσουλμάνων. Η ευαισθησία του Σουλτάνου που αφορούσε την ευημερία των υπηκόων του, διαμορφώθηκε κατά την ισλαμική έννοια ότι «οι υπήκοοι του ηγεμόνα είναι η εμπιστοσύνη του Θεού». Αυτά τα θρησκευτικά ιδρύματα που εξυπηρετούσαν παρόμοιες σημαντικές δημόσιες λειτουργίες ως προς την πρόνοια για υλικές και πνευματικές ανάγκες της κοινωνίας ήταν νομικά πρόσωπα και διοχέτευαν την ενέργεια της κοινωνίας σε σχετικούς φιλανθρωπικούς τομείς. Σύμφωνα με το οθωμανικό δίκαιο, κληροδοτήματα, όπως τζαμιά, ισλαμικά σχολεία, δημόσια λουτρά και κρήνες, γενικά κατασκευάζονταν και χρηματοδοτούνταν από τα εν λόγω ιδρύματα. Αυτές οι δωρεές αποτέλεσαν κατά κάποιο τρόπο ένα σημαντικό παράγοντα κοινωνικής εξέλιξης εντός της αυτοκρατορίας. Το οικονομικό βάρος, ωστόσο, μόνιμα μετατοπιζόταν στους μη μουσουλμάνους, οι οποίοι υπέφεραν δυσανάλογα από την εξουθενωτική φορολόγηση (İnalçik et al., 1997).

2.1 Δικαιώματα των γυναικών

Σύμφωνα με το οθωμανικό νομικό σύστημα το οποίο, σε αντίθεση με ό,τι περιλαμβάνεται στη σύγχρονη θεωρία ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στηρίχθηκε κυρίως στο Ισλάμ, οι άνδρες θεωρούνται ως αρχηγοί της οικογένειας. Οι γυναίκες έχουν πλήρη αρμοδιότητα σε συγκεκριμένες θεωρούμενες ως δικές τους σχέσεις και ενέργειες, ενώ διαθέτουν και ιδιαίτερα δικαιώματα εντός του θεσμού του γάμου: το δικαίωμα στη διατροφή, μη υποχρέωση να συνεισφέρουν στον οικογενειακό προϋπολογισμό, δικαίωμα σε περιουσία, ελευθερία να αναλάβουν οποιαδήποτε απασχόληση των οποίων οι όροι δεν είναι εχθρικοί προς το νόμο της Σαρία ή προς τα χρηστά ήθη, και, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, το δικαίωμα στο διαζύγιο. Το σχετικό νομικό πλαίσιο υιοθετήθηκε από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αν και υπέφερε από παρεκκλίσεις και καταχρήσεις, όπως μαρτυρούν οι νόμοι και τα μητρώα των δικαστηρίων.

Ο θεσμός των χαρεμιών, από μια άλλη οπτική, αποτελεί ένα αμφιλεγόμενο κοινωνικο-ιστορικό ζήτημα, ενδεικτικό συνάμα της θέσης των γυναικών από άποψη ανθρωπίνων και πολιτικών δικαιωμάτων. Η σχετική κατάσταση συχνά ωραιοποιείται από τη μυθοπλασία, καθώς η τέχνη συμμετέχει στη δημιουργία και την αποκατάσταση των ιδεολογιών που κατασκευάζονται στο εσωτερικό μιας κοινωνίας. Με αυτόν τον τρόπο, η διερεύνηση του έργου των Ingres, Géricôme και άλλων αποκαλύπτει εντυπωσιακές συνδέσεις μεταξύ της δυτικής ζωγραφικής ή του μυθιστορήματος και ενός εικαζόμενου ανατολίτικου εξωτισμού. Η τελετουργική χρησιμοποίηση από δυτικούς ζωγράφους ακόμη και Ευρωπαίων γυναικών, έως και Γαλλίδων πριγκηπισσών, που κρυφά εισχώρησαν σε εικονιζόμενα περιβάλλοντα χαρεμιών είναι μια τέτοια χαρακτηριστική διάσταση που ερμηνεύεται και ως έκφραση κοινωνικής καταπίεσης. Η J.M. Black (J. M. Black, 2006) αναρωτιέται: «γιατί τόσες λευκές γυναίκες μέσα σε αυτά τα ανατολίτικα, υποτιθέμενα ειδυλλιακά, σκηνικά»;

Αν η λειτουργία των χαρεμιών συνδυαστεί δε με τη δουλεία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η έρευνα αποδεικνύει ότι επρόκειτο για ένα νομότυπο και σημαντικό μέρος της οικονομίας και της παραδοσιακής κοινωνίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι κύριες πηγές «σκλάβων» ήταν οι πόλεμοι και οι πολιτικά οργανωμένες αποστολές δουλείας στη Βόρεια και στην Ανατολική Αφρική, την Ανατολική Ευρώπη, τα Βαλκάνια και τον Καύκασο. Στην Κωνσταντινούπολη, το διοικητικό και πολιτικό κέντρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, περίπου το ένα πέμπτο του πληθυσμού αποτελούνταν από δούλους περί το 16ο και 17ο αιώνα. Οι απογραφές καταδεικνύουν ότι η εισαγωγή τους από τη Μαύρη Θάλασσα ανήλθε σε περίπου 2,5 εκατομμύρια άτομα από το 1453 έως το 1700. Ακόμη και μετά από αρκετά μέτρα για την απαγόρευση της δουλείας στα τέλη του 19ου αιώνα, η πρακτική συνεχίστηκε σε μεγάλο βαθμό αμείωτη ως τις αρχές του 20ού αιώνα. Η σεξουαλική δουλεία αποτελούσε κεντρικό μέρος του οθωμανικού συστήματος των σκλάβων σε όλη την ιστορία του θεσμού (Toledano, 1998).

2.2 Το σύστημα των μιλλετίων

Σε ό,τι αφορά τα δικαιώματα των μειονοτήτων είναι γενικά αποδεκτό ότι οι Οθωμανοί κατόρθωσαν να εδραιώσουν ένα σύστημα συνύπαρξης των λαών με σαφείς διαχωριστικές και ταξικές γραμμές βασισμένες κυρίως στις θρησκευτικές πεποιθήσεις. Η συνεχής στρατιωτική επέκταση της Αυτοκρατορίας οδήγησε σε αύξηση του πληθυσμού των θρησκευτικών μειονοτήτων. Σε αντίθεση με τα σύγχρονα δεδομένα, οι Οθωμανοί δεν θεωρούσαν την εθνικότητα ή τη γλώσσα ως κατ' αρχήν βάση για την αναγνώριση των μειονοτικών ομάδων, το οποίο είναι σημαντικό στοιχείο για να κατανοηθεί η οθωμανική πολιτική σχετικά με τις μειονότητες.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, οι νομικές ρυθμίσεις που ασχολούνταν με την αντιμετώπιση των μουσουλμάνων υπηκόων υπό την οθωμανική κυριαρχία είχαν την καταγωγή τους στη Σαρία. Κατά συνέπεια, οι μειονότητες καταχωρούνταν βάσει της θρησκείας τους ή των θρησκευτικών αιρέσεων στις οποίες ανήκαν. Οι μειονότητες σχηματίστηκαν από τους Ορθόδοξους Χριστιανούς, τους Καθολικούς Χριστιανούς, καθώς και τους Εβραίους. Αυτές οι μειονοτικές κοινότητες κλήθηκαν μιλλέτ (μιλλέτια), αναφορικά με τη θρησκεία τους. Με τον ορισμό αυτό, οι μουσουλμάνοι στο σύνολό τους συνιστούν ξεχωριστό μιλλέτι, ανεξάρτητα από την εθνικότητα ή τη γλώσσα τους.

2.3 Από το σύστημα των Μιλλέτ στην οθωμανική υπηκοότητα

Μετά την έκδοση του αυτοκρατορικού διατάγματος του Γκιουλχανέ (Gulhane), του λεγόμενου αυτοκρατορικού διατάγματος της αναδιοργάνωσης το 1839, οι Οθωμανοί εγκατέλειψαν το σύστημα των μιλλετίων που είχε τη θρησκευτική διάκριση στο επίκεντρο, υιοθετώντας αντιθέτως την οθωμανική υπηκοότητα ως βάση για τη σχέση μεταξύ κράτους και υπηκόων. Με την έκδοση του συγκεκριμένου διατάγματος, ο Σουλτάνος αποδέχθηκε ορισμένους περιορισμούς στην εξουσία του. Υπό αυτό το διάταγμα ο Σουλτάνος ανέλαβε να εγγυηθεί τη ζωή και την περιουσία των υπηκόων, συμπεριλαμβανομένων των μειονοτήτων. Σύμφωνα με το διάταγμα, όποιος παρέκκλινε από το νόμο της Σαρία θα τιμωρούνταν ανεξάρτητα από το κοινωνικό του καθεστώς. Ο Σουλτάνος αποδέχθηκε επίσης την εκχώρηση του αποκλειστικού προνομίου του να τιμωρεί, όσον αφορά ορισμένα ζητήματα και εμπλεκόμενα πρόσωπα, σε ανεξάρτητα δικαστήρια. Είναι ενδιαφέρον, ωστόσο, ότι στο διάταγμα δηλώθηκε ως ρίζα των προβλημάτων που τότε αντιμετώπιζε η Οθωμανική Αυτοκρατορία η παρέκκλιση από το θρησκευτικό νόμο. Οι πρώτες προσπάθειες μεταρρύθμισης στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα τηρούσαν τα θρησκευτικά προσχήματα και επαύξαναν στην ανάγκη επένδυσης στη θρησκευτική παράδοση (Hershlag, 1980).

3. Η οικονομική κρίση προελαύνει

Ο Kereme Nisancioglu (Nisancioglu, 2014) παρατηρεί μία κάμψη της οθωμανικής οικονομίας σε συνεχή εξέλιξη, ακόμη και στο μεσοδιάστημα που αποκλήθηκε η χρυσή εποχή της. Σε μια παράλληλη θεώρηση των ευρωπαϊκών οικονομικών πραγμάτων γενικότερα, ο καπιταλισμός ήταν αναμφίβολα μια ευρωκεντρική υπόθεση, της οποίας οι εξελίξεις τοποθετούνται περί τις κοινωνικές διεργασίες του δεκάτου έκτου αιώνα. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία έναντι αυτών των εξελίξεων ήταν παθητική έως απύσχα, κι όμως δεν υπολείπεται σε ισχύ, ενώ σε επίπεδο κατακτήσεων ήταν αναμφισβήτητο ο ισχυρός πρωταγωνιστής στις απαρχές της μετα-μεσαιωνικής περιόδου. Τόσο στις θεωρητικές προσεγγίσεις για τις καταβολές του καπιταλισμού όσο και στη θεωρία των διεθνών σχέσεων, θα είχε ενδιαφέρον να ενσωματωθεί και το οικονομικό μοντέλο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως ενδιάμεσο, αν και ανολοκλήρωτο, στάδιο στη μετάβαση προς τον καπιταλισμό.

Μια συνοπτική όσο και επιγραφική εκτίμηση θα μπορούσε να είναι ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν μπορούσε να προσαρμοστεί στην ανάπτυξη του πολιτισμού στη Δύση και κατά συνέπεια παρέμεινε στον πολιτισμό του Μεσαίωνα (Serim, 2012). Προκειμένου να διατηρηθεί η κυριαρχία της Οθωμανικής δυναστείας ανέπαφη, αρνούμενη να μοιραστεί την εξουσία, απετράπη η συσσώρευση κεφαλαίου και μαζί της οι επακόλουθες κοινωνικο-οικονομικές αλλαγές, εξέλιξη που, ανάμεσα σε άλλες, άνοιξε το δρόμο για τη διάλυση της αυτοκρατορίας. Οι Rayah (ραγιάδες) μπορούσαν να είναι αγρότες, τεχνίτες ή έμποροι. Ουσιαστικά, οι έμποροι ήταν οι μη μουσουλμάνοι υπήκοοι της αυτοκρατορίας. Οι Οθωμανοί δεν ενδιαφέρονταν για το εμπόριο, αλλά για την κατάκτηση, το εμπόριο ήταν έθος και ήθος ξένο στη νοοτροπία και στις συμπεριφορές που εμπεδώθηκαν μέσα στα κύματα κατακτήσεων από τις στέπες της Άπω Ανατολής έως τα οροπέδια της Μέσης Ανατολής.

Ως εκ τούτου, τα λάθη και οι αποτυχίες στο εμπόριο, στην πρωτογενή και στη δευτερογενή παραγωγή ήταν αναπόφευκτα. Οι αποφάσεις που έλαβαν σχετικά με το εξωτερικό εμπόριο και τους σχετικούς με αυτό θεσμούς προκάλεσαν περισσότερο ζημία παρά όφελος. Οι διομολογήσεις είναι ένα τυπικό παράδειγμα για αυτό. Οι αγρότες επιχειρούσαν την αγροτική παραγωγή με την καλλιέργεια της γης που ανήκε στο Σουλτάνο. Δικαιούνταν να λάβουν εκπαίδευση από τον επικεφαλής της περιοχής όπου καλλιεργούσαν, αλλά υποχρεούνταν να οδηγηθούν στον πόλεμο όποτε καλούνταν, υπακούοντας στην αρχή του Σουλτάνου άνευ όρων (E Attila Aytekin, 2008).

Από την άλλη πλευρά, οι συντεχνίες των Οθωμανών τεχνιτών επιχειρούσαν περιορισμένες στα όρια του θρησκευτικού κόσμου, συνδεδεμένες με τα τάγματα των δερβίσηδων, ενώ ακόμη και τα ενοικιαζόμενα καταστήματά τους ανήκαν σε θρησκευτικά ιδρύματα. Το σύστημα κατανομής του πλούτου είχε σχεδιαστεί σε τρόπο που η πρωτεύουσα συσσώρευε τη μερίδα του λέοντος, ασφαλισμένη υπό τον έλεγχο ολίγων αυλικών και αξιωματούχων, ώστε να μην προκαλούνται ενδεχόμενα προβλήματα σε βάρος της κεντρικής εξουσίας. Παρά το γεγονός ότι η γενική συντεχνιακή οργάνωση (akhi) παρείχε κάποια προνόμια σε τεχνίτες σε σύγκριση με τους αγρότες, στην πραγματικότητα ενεργούσε σαν ένα βαρύ γραφειοκρατικό γρανάζι που προέτασε την επιθεώρησή τους από το κέντρο, εμποδίζοντάς τους να επεκταθούν, να αναπτυχθούν ως αστική τάξη και να δημιουργήσουν τη δική τους ανεξάρτητη παραγωγική κουλτούρα.

Έως το τέλος του 16ου αιώνα, το σύστημα που θεσπίστηκε από την Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε λειτουργήσει με επιτυχία. Ωστόσο, οι πόλεμοι ανατολικά με την Περσική και δυτικά με την Αυστρο-Ουγγρική Αυτοκρατορία, που εκκίνησαν στα τέλη του ίδιου αιώνα και διάρκεσαν επί μακρόν, διατάραξαν τις ισορροπίες του εν λόγω οικονομικού συστήματος και έπληξαν τις τρέχουσες τότε δημοσιονομικές και νομισματικές πολιτικές. Εκτός αυτών, ο πόλεμος ενάντια στους Ενετούς για την κατάκτηση της Κρήτης που εκκίνησε στα μέσα του 17ου αιώνα (1645-1669) επέφερε με τη σειρά του εγχώριες ταραχές και απουσία κοινωνικής ειρήνης, οπότε οικονομικά κεφάλαια εγκατέλειψαν τη χώρα, και οι πραγματικές συνέπειες αυτού του γεγονότος κατέστησαν καταφανείς αργότερα κατά το 18ο αιώνα.

Επί της ίδιας προσέγγισης κινείται και η Seda Unsar (Unsar, 2009), διαπιστώνοντας ότι ο τρόπος διαχείρισης του οθωμανικού πλούτου και το διαχρονικά ισχύον σύστημα συσσώρευσης κεφαλαίου, σε συσχετισμό με τα εκάστοτε απονεμόμενα προνόμια, προϊόντος του χρόνου δημιούργησαν μια δομή εξουσίας από την κορυφή προς τα κάτω, η οποία δεν επέτρεπε την εμφάνιση κινήτρων για εκδηλώσεις παραγωγικής δραστηριότητας από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα.

Στο πλαίσιο αυτής της θεσμικής δόμησης, ο λόγος πίσω από την άνοδο των θρησκευτικών ταγών (ulema) στην εξουσία είχε σχέση με την πρόσβασή τους σε οικονομικούς πόρους και την οργανική σχέση τους με το αυτοκρατορικό κέντρο εξουσίας. Η δύναμη των ουλεμάδων, η οποία διέθετε πλήρη νομοθετική στήριξη και αντίστοιχα βαθιά πολιτικά ερείσματα, μετατράπηκε σε οπισθέλκουσα δύναμη εναντίον της οικονομικής ανάπτυξης, και τα κείμενα οικονομικά συμφέροντα αποκρυσταλλώθηκαν σε εξάρτηση προς αντιπαραγωγικές οικονομικές δραστηριότητες και πελατειακές σχέσεις. Σταδιακά το οθωμανικό θεσμικό σύστημα τέθηκε υπό πίεση λόγω των ελλείψεων οργάνωσης και υποδομής του.

Ενώ γενικότερα στην Ευρώπη την προβληματική για το αυτοκρατορικό σύστημα διακυβέρνησης τη διαδέχθηκε μια εποχή μεταρρύθμισης που αντιμετώπισε τα εν γένει διαρθρωτικά εμπόδια κάθε δυσκίνητης αυτοκρατορίας, το μπόλιασμα της οθωμανικής εξουσίας με την εξουσία των ουλεμάδων έθεσε στεγανά σε σχέση με τις εξελίξεις στην περιρρέουσα ευρωπαϊκή πολιτική ατμόσφαιρα. Ως εκ τούτου, ως αυτοδύναμος και αυτοτροφοδοτούμενος θεσμός, η οθωμανική διακυβέρνηση απομονώθηκε και εισήλθε σε μια αυτουπονομευτική διαδρομή από την οποία οδηγήθηκε στην παρακμή. Στο πλαίσιο αυτό, μια σειρά από γραφειοκρατικές προσπάθειες να αναγνωριστούν δικαιώματα απέτυχε, όπως για παράδειγμα της ιδιοκτησίας στο πνεύμα της αναδυόμενης εποχής της νεωτερικότητας. Απέτυχαν επίσης τα εγχειρήματα να μετατοπιστούν οι αναδιανεμητικές διαδικασίες προς πιο παραγωγικές κοινωνικές δυνάμεις, ικανότερες να εκμεταλλευθούν τη γη και τον πλούτο που διέρχονταν τοπίο οικονομικής στασιμότητας.

4. Η διαφθορά στο τιμαριωτικό σύστημα

Αντιμέτωπη με την αυξανόμενη οικονομική κρίση, η αυτοκρατορία είχε ανάγκη για εύρεση νέων πηγών εσόδων, οπότε επιχείρησε αλλαγές στη διαχείριση των καλλιεργειών και στο σύστημα ντεμεσνέ (demesne), το προηγούμενο καθεστώς φορολόγησής της (Langdon, 2002). Ενώ παλαιότερα αυτοί που πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους στον πόλεμο αναβαθμιζόνταν σε τιμαριούχους, ανερχόμενοι κοινωνικά και οικονομικά, σύμφωνα με τα νέα φορολογικά δεδομένα, η γη μεταφερόταν σε εκείνους που είχαν ευμάρεια και ευχέρεια πληρωμών. Καθώς οι αμοιβές προς τους γενίτσαρους (ulufe) συνεχώς αυξάνονταν, εκείνοι είχαν σωρεύσει μεγάλο πλούτο και, ως εκ τούτου, είχαν το δικαίωμα να διαχειρίζονται ευάριθμα τιμάρια και υπό τις νέες φορολογικές συνθήκες. Ενδεικτικές είναι οι πολυποίκιλτες ενδυμασίες στην ένθετη εικόνα παρακάτω (Σχήμα 5) (Ortayli, 2014).

Με το νέο σύστημα οι προσήλυτοι στο Ισλάμ, ως ακόμη και οι ξένοι, θα μπορούσαν να κατέχουν τιμάρια. Το τιμαριωτικό σύστημα, όπως και άλλοι κρατικοί θεσμοί, άρχισε να διαφθείρεται και απώλεσε την παλαιά του ταυτότητα. Διότι τα τιμάρια, σε αντίθεση με τους κανονισμούς και τους νόμους που έπρεπε να τηρούνται κατά τη διανομή τους, σταδιακά παραχωρούνταν σε άτομα που δεν σχετιζόνταν με τον στρατό. Η ανάγκη να δημιουργηθεί ένας κεντρικός, μόνιμος και τακτικός στρατός, αύξησε τη σημασία της μεταφοράς των περισσότερων φορολογικών εσόδων προς το κέντρο, αλλά και την κατάχρηση των κανόνων κατανομής του τιμαριωτικού συστήματος, γεγονός που κατέστησε αναγκαία μια αναθεώρηση για το θέμα αυτό. Κατά συνέπεια, το τιμαριωτικό σύστημα μετεξελίχθηκε μαζί με το φορολογικό σύστημα της γεωργικής καλλιέργειας (Wells, 2008).

5. Παύση των κατακτήσεων

Ενώ η πολεμική τέχνη αναπτυσσόταν στην Ευρώπη, στην Ανατολή παρέμενε η ίδια. Στις δυτικές δυνάμεις, υπήρχαν πειθαρχημένοι στρατοί που αποτελούνταν από εκατοντάδες χιλιάδες στρατιώτες οι οποίοι ενεργούσαν με ταχύτητα και κανονικότητα, ενώ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία υπήρχε ένας στρατός που σπάνια επιχειρούσε στο σύνολό του, και συχνά αποδεικνυόταν ανοργάνωτος και ανυπάκουος.

Η πρακτική αρπαγής των χριστιανών αγοριών από τον τόπο και την οικογένεια καταγωγής τους, είχε ως στόχο να τους καταστήσει πειθήνια όργανα στα χέρια του Σουλτάνου. Στο παλάτι του τελευταίου οι προσηλυτιζόμενοι εκπαιδεύονταν στο στρατό και στη γραφειοκρατία. Στο οθωμανικό εκπαιδευτικό σύστημα, η αρχή του να εκπαιδεύονται τα παιδιά του παιδομαζώματος σύμφωνα με τις δυνατότητές τους, ώστε να έχουν ικανότητες να παρέμβουν στη στρατιωτική και πολιτική κατάσταση, υιοθετήθηκε από νωρίς. Για χάρη της προστασίας της απόλυτης εξουσίας του Σουλτάνου, το να σχηματιστεί μια διακεκριμένη στρατιωτική κατηγορία, σύμφωνα με τη στρατιωτική αξία κι όχι την κληρονομικότητα τίτλων, είχε τεθεί ως βασικός στόχος (G. Goodwin, 2013).

Οι μαθητές, που ταξίδευαν για σπουδές στη Δύση συμπεριφέρονταν σαν τους δυτικούς. Στην Ανατολή, αντίθετα, αγνοούσαν τις τεχνολογικές εξελίξεις, την εκβιομηχάνιση στην Ευρώπη και τις οικονομικές σχέσεις που απλώνονταν πέρα από τα σύνορά τους. Μέσα και γύρω από το παλάτι, η πολυτέλεια αλλά και η κατανάλωση αυξάνονταν και όλα άλλαζαν χωρίς κάποιο οικονομικό σχεδιασμό. Παρόλα αυτά, οι μαθητές που εκπαιδεύτηκαν στη Δύση επηρεάστηκαν από τις θεσμικές λειτουργίες εκεί και ως εκ τούτου επιχείρησαν να θέσουν περιορισμούς στην εξουσία του Σουλτάνου. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία βασίστηκε σε μια αυταρχική αντίληψη κυριαρχίας, η οποία δεν επέτρεπε την ατομική ιδιοκτησία και την κοινωνία των πολιτών. Δεδομένου ότι δεν ήταν ευχερής η εφαρμογή μεταρρυθμίσεων, η αστική τάξη αδυνατούσε να σχηματιστεί μέσα στις δομικές αρχές της αυτοκρατορίας ή να υιοθετήσει τη μερκαντιλιστική οικονομική νοοτροπία της Δύσης (Nobuyoshi, 2009).

Σχήμα 5. Στολές Οθωμανών αξιωματικών (Ortayli, 2014)

ΕΝΟΤΗΤΑ ΙΙ: «ΤΟ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ»

ΙΙ.Γ Τα λούισθια μιας αυτοκρατορίας

Βιβλιογραφική επισκόπηση

Ερευνητικό πεδίο: *Ο τελευταίος αιώνας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εγκυμονεί τη μεταγενέστερη πορεία προς την ίδρυση του τουρκικού κράτους υπό την καταλυτική πίεση της γεω-πολιτισμικής ενδυνάμωσης της Δύσης. Η τελευταία δρομολογεί επιτακτικά την επίλυση του λεγόμενου μεσανατολικού ζητήματος και κληροδοτεί στο μελλοντικό κράτος μια βαθιά διπολική ρήξη ανάμεσα σε πιστούς από τη μια της Ανατολής και από την άλλη της Δύσης, η οποία ανακυκλώνεται περιοδικά εκφραζόμενη είτε ως σύγκρουση κεμαλισμού κι οθωμανισμού είτε ως υβριδικός και εγγενώς προβληματικός συγκερασμός κοσμικού και θρησκευτικού κράτους (Π. Σιούσιουρας, 2012).*

Η αναδρομή στο ιδεολογικό και ιστορικό πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τις τελευταίες δεκαετίες προ της ίδρυσης του τουρκικού κράτους αναφέρεται αρχικά στις παρατηρήσεις του καθηγητή στο Princeton University Bernard Lewis (B. Lewis, 1994) για τις διαμειφθείσες πολιτιστικές συναλλαγές μεταξύ Οθωμανών και Ευρωπαίων, σε πλαίσιο συνάντησης ή/και σύγκρουσης μεταξύ τους. Σε αυτήν τη λογική, μελετώνται με βάση τους Ahmad Jansiz (Jansiz, 2014) και Gerard Alexander (Alexander, 2001) οι ευρωπαϊκές εξελίξεις περί τη θέσμιση μιας πολιτείας, ιδιαίτερα η Συνταγματική θεωρία και η επιρροή της στη συνειδητοποίηση εκ μέρους των Οθωμανών ότι απαιτείται εκσυγχρονισμός και για την αυτοκρατορία τους. Διά της ανάπτυξης αυτόνομης γραφειοκρατικής διοίκησης προς εξυπηρέτηση των κρατικών συμφερόντων, καθώς και διά των ιδεών της λαϊκής και εθνικής κυριαρχίας, μια διαφορετική ερμηνεία της φύσης της κυβέρνησης για τα υπό διαμόρφωση έθνη-κράτη προέκυψε ως αναγκαία στο ευρωπαϊκό πλαίσιο εξέλιξης της πολιτικής θεωρίας και πράξης.

Η Συνταγματική θεωρία ως η επικρατέστερη θεωρία περί κρατικής σύστασης και ως θεμέλιο της δημόσιας κυβερνητικής έως και σήμερα, περαιτέρω εξειδικεύεται σε σχέση με την τουρκική ιστορία από τη Hanna Lerner (Lerner, 2013). Ο Carter Findley (C.V. Findley, 2012) σημειώνει εν προκειμένω ότι τόσο τα ιρανικά όσο και τα οθωμανικά Συντάγματα στα μέσα του 19^{ου} αιώνα αποπειρώνται να αποτελέσουν αντανάκλαση Συνελεύσεων και Συμβουλίων διαφόρων τύπων και κατηγοριών, διακριτών, ωστόσο, από τα αντίστοιχα θρησκευτικά. Η κοινωνιολογική προέκταση αυτής της εκ δυσμίας πολιτιστικής διείσδυσης αντίστοιχα περιγράφεται από τον A.K. Mohapatra (Mohapatra, 2008) ως η αιτία που η μεταγενέστερη Τουρκική Δημοκρατία είχε ήδη εμπεδώσει δυτικά πρότυπα για τη συλλογή των φόρων και τη συγκέντρωση στρατιωτών, επί μακρόν πριν τη σύστασή της. Υφίστατο φυσικά συνεχής αντίδραση, γι' αυτό και καταγράφεται η ανάλυση του Eric Zürcher (Zürcher, 2004) για τα γενιτσαρικά στρατεύματα, τα οποία εν ολίγοις πρωτοστατούσαν κατά οποιασδήποτε ευρείας και τεχνοκρατικής αναδιοργάνωσης. Ο M.S. Hanioglu (Hanioglu, 2010) επισημαίνει σχετικά την επακόλουθη γαλλική παρέμβαση που δημιούργησε πρόσθετα στρατιωτικά σώματα με ειδική εκπαίδευση και σύγχρονο εξοπλισμό, με Γάλλους αξιωματικούς ως εκπαιδευτές και συμβούλους και σε ευρεία συνεργασία με τη γαλλική κυβέρνηση.

Ο Eric Jan Zürcher (Zürcher, 2004) παρόμοια περιγράφει όσα συνέβησαν επί της διακυβέρνησης των Σουλτάνων Σελίμ Γ' και Μαχμούτ Β' σε σχέση με την πρόσκληση Πρώσων στρατιωτικών για την εκπαίδευση των

Οθωμανών αξιωματικών. Επίσης, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, σύμφωνα και πάλι με μελέτες του Carter Findley (Carter V. Findley, 1980), λόγω της εισαγωγής των νέων υπουργείων στην κρατική γραφειοκρατία, το κέντρο της εξουσίας μετατοπίστηκε σαφώς από το παλάτι προς τους γραφειοκράτες της Πύλης. Επιπλέον, ιδρύθηκαν αρκετά ευρωπαϊκού τύπου κοσμικά σχολεία, τα χαρακτηριστικά των οποίων σκιαγραφούνται από τους Emin Kilinç και Lynn Burlbaw (Kilinç & Burlbaw, 2011). Το πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων που προωθήθηκε και υλοποιήθηκε από το οθωμανικό κράτος κατά την έσχατη περίοδο της διαδρομής του σχετίστηκε με τη θεωρία περί του αναγκαστικού εκσυγχρονισμού του, όπως καταδεικνύεται στη συνέχεια από τον Erden Attila Aytekin (E. Attila Aytekin, 2013) σε σχετική μελέτη του για την οθωμανική ιστορία. Στο συναφές πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ, ο Sir George Campbell (Campbell, 1877), σχεδόν σύγχρονα με τα γεγονότα, επεσήμανε ότι αυτό δεν εφαρμόστηκε σε όλη την επικράτεια. Πρώτα συμπεριλήφθηκαν οι κεντρικές επαρχίες και στη συνέχεια, σταδιακά αλλά και περιστασιακά, οι πιο απομακρυσμένες.

Οι αντιδράσεις λάμβαναν χώρα κι εντός της κυβέρνησης. Ο Butrus Abu-Manneh (Abu-Manneh, 1990) χαρακτηριστικά αναφέρεται στον Μαχμούτ Νεντίμ Πασά, ο οποίος κατά τη διάρκεια της θητείας του ως μεγάλος βεζίρης μετά το 1871 προσπάθησε σθεναρά να εφαρμόσει πολιτικές ενάντια στο Τανζιμάτ. Ο Ahmad Jansiz (Jansiz, 2014) κατ' επέκταση εξέτασε την επίδραση του Τανζιμάτ ευρύτερα στη Μέση Ανατολή. Ενδεικτικά, ο N.R. Keddie (Keddie, 1999) παραθέτει λίστα με πολιτικές προσωπικότητες και διανοούμενους οι οποίοι οργάνωσαν τις δραστηριότητές τους, έχοντας κατ' αρχήν εμπνευστεί από ιδέες και πρακτικές Οθωμανών αξιωματούχων. Στον αντίποδα, ο William Hale (W. M. Hale, 2000) επισημαίνει στοιχεία για τις αποστολές στη Δύση, όπου των Οθωμανικών αντιπροσωπειών ηγούνταν στρατιωτικοί, ενώ από το 1836, δηλαδή το έτος ιδρύσεως του οικείου Υπουργείου Εξωτερικών, έως το 1922, από τους τριάντα οκτώ Υπουργούς Εξωτερικών μόνον έξι ήταν διπλωμάτες καριέρας, ενώ τέσσερις από αυτούς ήταν χριστιανοί. Πέραν των διπλωματικών σχέσεων, ο E.J. Erickson (Erickson, 2001) προσθέτει ότι με αφετηρία το πεδίο της χαρτογράφησης και της εκμετάλλευσης του πλουτοφόρου εδάφους από τα παράλια της Μικράς Ασίας έως την Παλαιστίνη, σταδιακά η Γερμανία ήταν εκείνη που κατέλαβε την πρώτη θέση στην περιοχή σε συναφείς τομείς της σύγχρονης τότε βιομηχανίας.

1. Η περίοδος του Τανζιμάτ

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία άρχισε να συνειδητοποιεί την απομείωση της ισχύος της σε σχέση με τις ευρωπαϊκές χώρες. Η εν λόγω συνειδητοποίηση επιτάθηκε και από τις επιταγές εκσυγχρονισμού εκείνης της εποχής, οπότε και σταδιακά επήλθε προσέγγιση από και προς τη Δύση μέσα από τις σπουδές των ευρωπαϊκών γλωσσών, και με όχημα ευρωπαίους εμπόρους, διδασκάλους και στρατιωτικούς στην ξηρά και στη θάλασσα, ενώ εδραιώθηκε οθωμανική διπλωματική παρουσία και στις δυτικο-ευρωπαϊκές πρωτεύουσες. Ο καθηγητής Bernard Lewis (B. Lewis, 1994) του Princeton University αναφέρεται διεξοδικά στις διαμειφθείσες πολιτιστικές συναλλαγές μεταξύ Οθωμανών και Ευρωπαίων στο πλαίσιο της συνάντησης ή/και σύγκρουσης του χριστιανικού με τον ισλαμικό πολιτισμό.

Εξάλλου, το πολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο η Οθωμανική Αυτοκρατορία διέτρεξε τις τελευταίες δεκαετίες της προσδιορίζεται ερμηνευτικά, ανάμεσα σε άλλα, και από το πολιτειολογικό ρεύμα της ταχέως επικρατούσας στην Ευρώπη από τον 18^ο αιώνα, όπως σημειώνει ο Ahmad Jansiz (Jansiz, 2014), Συνταγματικής θεωρίας (constitutionalism, constitutional theory). Με την παρακμή των βασιλείων και την ανάπτυξη μιας αυτόνομης γραφειοκρατικής διοίκησης που εξυπηρετούσε τα συμφέροντα του κράτους, καθώς και την ανάπτυξη των ιδεών της λαϊκής και εθνικής κυριαρχίας, μια διαφορετική ερμηνεία της φύσης της κυβέρνησης ήταν αναγκαία στο ευρωπαϊκό πλαίσιο εξέλιξης της πολιτικής θεωρίας και πράξης (Alexander, 2001).

Η πρώτη και ισχυρότερη κρατική θεωρία στην ευρωπαϊκή ιστορία σκέψης ήταν η θεωρία του Συντάγματος, το οποίο θεωρείται ως το θεμέλιο της δημόσιας κυβερνητικής, όπως επικρατεί έως και σήμερα (Lerner, 2013). Το ιρανικό και το οθωμανικό Σύνταγμα αντανάκλα μια προσπάθεια ωρίμανσης της συνταγματικής σκέψης σε αυτές τις δύο αυτοκρατορικές οντότητες. Αναμφίβολα, η μελέτη των δύο αυτών μουσουλμανικών πολιτικών οντοτήτων και των γειτόνων τους χρήζει μιας συγκριτικής προοπτικής σε αναφορά προς τις πολιτικές, πολιτιστικές και κοινωνικές συνθήκες στις δύο αυτές χώρες. Αν και υπήρξαν κάποιες συγκρούσεις μεταξύ Οθωμανών σουιτών και σιιτών Σαφαβιδών σε παλαιότερες εποχές, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα οι δρόμοι συνταγματικής τάξης και προοπτικής συμβαδίζουν αισιόδοξα, παρά τις μεταγενέστερες απανωτές δοκιμασίες και διαψεύσεις.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία υποβλήθηκε σε μια αργή αλλά αποφασιστική μεταμόρφωση από τις αρχές του δεκάτου ογδόου αιώνα κι εφεξής. Ο κοινωνικός μετασχηματισμός συνοδεύτηκε από αλλαγή στις κρατικές δομές κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Σελίμ Γ' (1789-1807) και του Μαχμούτ Β' (1808-1839). Η πιο ολοκληρωμένη μεταμόρφωση της οθωμανικής πολιτείας, όμως, έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια της λεγόμενης περιόδου «Τανζιμάτ» (1839-1876).

Η μεταρρύθμιση, χωρίς αμφιβολία, είχε σκοπό να δημιουργήσει μια νέα κατάσταση και στην κοινωνική δομή, μεθερμηνεύοντας έννοιες που αντανάκλασαν μια οθωμανική ερμηνεία των λεγόμενων ευρωπαϊκών φυσικών δικαιωμάτων (Seyitdanioglu, 2009). Αυτή μπορεί να συνοψιστεί ως «η ασφάλεια της ζωής, της τιμής και της περιουσίας», «η δίκαιη φορολόγηση» και «η ισότητα στη στρατιωτική υποχρέωση». Αυτές οι νέες ιδέες εξυπηρετούσαν τον κύριο στόχο του μετασχηματισμού της οθωμανικής πολιτικής σκέψης. Το κίνημα του Τανζιμάτ απαιτούσε η αυτοκρατορία να βιώσει τη μετάβαση από την αντίληψη ενός απολυταρχικού σουλτανάτου σε μια δομή ενός «διαφωτισμένου» κράτους, ενώ ενδιαφερόταν για τη δημιουργία, τη θεσμοθέτηση και την εφαρμογή των εννοιών που είχαν εισαχθεί στην οθωμανική πολιτική σκηνή.

Η βασική διαπίστωση είναι ότι σταδιακά οι Οθωμανοί παραιτούνταν, αρχικά τουλάχιστον, από την πεποίθηση υπεροχής που κατά τους προηγούμενους αιώνες διατηρούσαν και επιδίδονταν σε αντιγραφές ευρωπαϊκών θεσμών και συμπεριφορών. Χαρακτηριστικά σημειώνουμε τις νομοθετικές μεταρρυθμίσεις που, ανάμεσα σε παρόμοιες εκπαιδευτικές και οικονομικές, επικράτησαν στη διάρκεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ιδιαίτερα στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Στο πλαίσιο του συνολικού πνεύματος αναμόρφωσης που αποκλήθηκε, όπως προαναφέραμε, κίνημα Τανζιμάτ, το νεόκοπο δικαστικό σύστημα που καθιερώθηκε τη δεκαετία του 1860 και ονομάστηκε Νιζαμιγιέ (Nizamiye, «κανονικά» δικαστήρια) ήταν εν πολλοίς εμπνευσμένο από το αντίστοιχο γαλλικό, και δη της εποχής του Ναπολέοντα, δίκαιο για αστικές, ποινικές και εμπορικές διαφορές. Το Νιζαμιγιέ σε μεγάλο βαθμό, σύμφωνα με τις μελέτες του Avî Rubin (A. Rubin, 2011) υποκατέστησε τη μακραίωνη κυριαρχία της περίφημης Σαρία, περιορίζοντας τη δικαιοδοσία της σε ιδιωτικές διαφορές.

Η αναμόρφωση θεσπίστηκε με τη μορφή μιας πυραμίδας που εκτεινόταν από το κέντρο της Κωνσταντινούπολης στην οθωμανική γραφειοκρατία, στις επαρχίες και τα σαντζάκια, και τούμπαλιν πίσω στην πρωτεύουσα. Επιπλέον, μέσω συμβουλίων που είχαν συσταθεί σε κάθε επίπεδο, η λήψη αποφάσεων και η νομοθετική διαδικασία του οθωμανικού κράτους μετασχηματιζόταν επίσης ανάλογα με τη θέση των αξιωματούχων στην πυραμίδα της ιεραρχίας. Μια αλυσίδα λήψης αποφάσεων, πλαισιωμένη από αντίστοιχη ιεραρχία συμβούλων, αποτελούνταν από το "Meclis-i Ali-i Umûmî" (το Γενικό Ανώτατο Συμβούλιο), που ευρισκόταν στην κορυφή, ακολουθούμενο από το "Meclis-i Ahkam-i Adliye" (το Ανώτατο Συμβούλιο της

Επικρατείας με αρμοδιότητες γύρω από τη δικαστική εξουσία), τα Συμβούλια της Αστυνομίας και, όταν απαιτούνταν, από τα προσωρινά συμβούλια Meclis-i Imâriyye (Ολομέλεια με αρμοδιότητες Ανασυγκρότησης) και Meclis-i Muvakkat (Προσωρινή Συνέλευση). Επίσης είχαν συσταθεί συμβούλια και στις επαρχίες, Eyalet Meclisleri (Διοικητικές-Επαρχιακές Συνελεύσεις), Muhassillik Meclisleri (Εφοριακή Συνέλευση, 1840-1842) και Buyuk Meclisler (Μεγάλες Συνελεύσεις, 1842-1849), γνωστά επίσης ως Memleket Meclisleri (Συμβούλια του Κράτους) και Sancak Meclisleri (Συμβούλια Σαντζακίων, 1842-1849 και «Kucuk Meclis», Μικρές Συνελεύσεις) (C.V. Findley, 2012). Όλα τα προηγούμενα μπορεί να θεωρηθούν ως προσυνταγματικές συνελεύσεις υπαλλήλων και εμπειρογνώμωνων, αλλά και μια μορφή εξελιγμένης γραφειοκρατίας. Με διάφορα θεσμικά όργανα που είχαν συσταθεί από τους φορείς της κεντρικής διοίκησης, η Οθωμανική Αυτοκρατορία έφθασε προς μια συνταγματική μοναρχία, όπως είχε ήδη παρατηρηθεί στην Πρωσία, τη Ρωσία και την Αυστρο-Ουγγρική Αυτοκρατορία.

Δια μέσου των προαναφερθεισών πολύπλευρων επαφών με τη Δύση διαμορφώθηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μια τάξη πολιτών και διανοητών που διέθετε εκπαίδευση και πλούτο, αλλά και πρόθεση να ακολουθήσει πιο μοντέρνο κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα τρόπο ζωής, χωρίς, ωστόσο, να απεμπολήσει τη θρησκευτική της ταυτότητα. Η κοινωνιολογική προέκταση αυτής της πολιτιστικής διεξόδου περιγράφεται από τον Α.Κ. Mohapatra (Mohapatra, 2008) ως αιτία που η μεταγενέστερη Τουρκική Δημοκρατία, έχοντας εμπειρώσει δυτικά πρότυπα επί μακρόν πριν τη σύμπληξή της, είναι σε πιο προοδευμένη φάση εκδημοκρατισμού σε σύγκριση με λοιπές ισλαμικές χώρες, γεγονός που ενδεχόμενα είναι εμπόδιο παρά κίνητρο για τις τελευταίες να την ακολουθήσουν ως μοντέλο μετριοπαθούς και πλουραλιστικής αλλά ισλαμικής, με την ευρεία έννοια του όρου, δημοκρατίας.

Το εγγενές παράδοξο της διαδικασίας εκδυτικισμού από τον 18ο αιώνα και εφεξής ήταν ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία επιζητούσε με «δυτικόφερτα ή δυτικότροπα» μέσα να ενισχύσει ιδιαίτερα τη δημόσια διοίκηση, το στρατό και το φορολογικό σύστημα, χωρίς να παραγνωρίζονται βέβαια οι λοιπές σημαντικές αλλαγές στην εκπαίδευση και στην οικονομία, για να αντισταθεί κατά το δυνατό πιο σθεναρά στην ιμπεριαλιστική δυναμική των δυτικο-ευρωπαϊκών εθνών.

2. Τα πρώτα εκσυγχρονιστικά μέτρα

Από το 16^ο αιώνα σε περιορισμένο βαθμό και περισσότερο εκτεταμένα και θεσμικά από το 18ο αιώνα έλαβαν χώρα οι διομολογήσεις, οι οποίες ήταν οι πολιτικές και οικονομικές παραχωρήσεις που χορηγούνταν σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες, αποτελώντας συγχρόνως εργαλεία για να παρέμβει η Ευρώπη στην εσωτερική πολιτική της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επιπλέον, στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας, η κρατική δομή ήταν σε μεγάλο βαθμό αποκεντρωμένη, σε τέτοιο βαθμό που οι προύχοντες «αγάδες» (agans) σε πολλές επαρχίες, στους οποίους η κεντρική κυβέρνηση ανέθετε τη συλλογή των φόρων και τη συγκέντρωση των στρατιωτών, ενεργούσαν με αυξημένη αυτονομία. Τα γενιτσαρικά στρατεύματα ήταν πλέον τόσο διεφθαρμένα και ανοργάνωτα που, όπως αναφέρει ο Eric Zürcher (Zürcher, 2004), ήταν αρκετά ισχυρά για να τρομοκρατήσουν την κυβέρνηση και τον πληθυσμό, αλλά πολύ αδύναμα για να υπερασπιστούν την αυτοκρατορία εναντίον εσωτερικών και εξωτερικών εχθρών της.

Για την υπέρβαση αυτής της παρακμής, όλη η δέσμη μεταρρυθμίσεων προσέβλεπε στη Nizam-i Cedid («Νέα Τάξη»). Το κύριο αναμενόμενο αποτέλεσμα αυτών των μεταρρυθμίσεων θα ήταν να αυξηθεί η ισχύς του

παλατιού ενάντια σε εξωτερικούς και εσωτερικούς εχθρούς, να εκσυγχρονιστούν οι ένοπλες δυνάμεις, και να ρυθμιστεί πιο αποτελεσματικά η είσπραξη των φόρων μέσω καταπολέμησης της διαφθοράς.

Ειδικότερα, ο Σελίμ Γ' προσπάθησε να καταστήσει το υπάρχον στράτευμα πιο αποτελεσματικό μέσα από ευρεία αναδιοργάνωση. Δημιούργησε πρόσθετα στρατιωτικά σώματα με ειδική εκπαίδευση και σύγχρονο εξοπλισμό. Προσέλαβε Γάλλους αξιωματικούς, εκπαιδευτές και συμβούλους, σε ευρεία συνεργασία με τη γαλλική κυβέρνηση (Hanioglu, 2010).

Ακολούθησαν αντίστοιχες στρατιωτικές ιατρικές υπηρεσίες και ακαδημίες. Η διδασκαλία της γαλλικής γλώσσας εισήχθη γενικότερα στο εκπαιδευτικό σύστημα, και μαζί με τη γλώσσα εισήχθησαν και οι νέες ιδεολογίες που διαπερνούσαν την ευρωπαϊκή διανόηση κατά τη διάρκεια εκείνης της περιόδου. Οι απόφοιτοι αυτών των κοσμικών σχολών επρόκειτο να αποτελέσουν τη ραχοκοκαλιά του κινήματος συνταγματικής μεταρρύθμισης κατά τον επόμενο αιώνα. Για πρώτη φορά εγκαταστάθηκαν μόνιμες πρεσβείες στην Ευρώπη. Οι εν λόγω πρεσβείες διευκόλυναν την επικοινωνία με την Ευρώπη και τις εκεί αναδυόμενες ιδέες. Οι εστιασμένες στις ένοπλες δυνάμεις ανακατατάξεις σταδιακά αποξένωσαν τα γενιτσαρικά στρατεύματα, αλλά και τις τάξεις των κληρικών ουλεμάδων.

Είναι αξιοσημείωτο ότι οι αναδιρθρώσεις πλαισιώθηκαν από αύξηση φόρων με σκοπό τη χρηματοδότηση του εκσυγχρονισμού, εξοργίζοντας, ωστόσο, μεγάλες πληττόμενες πληθυσμιακές μάζες. Στη συνέχεια και ως συνέπεια των προαναφερθέντων, το 1807, χάρη και στην εξέγερση των γενιτσαρικών στρατευμάτων, ο Σουλτάνος καθαιρέθηκε με θρησκευτικό διάταγμα του επικεφαλής του κλήρου Σεϊχουλισλάμη, του οποίου η αιτιολογία περιέγραφε τις μεταρρυθμίσεις του Σουλτάνου ως ασυμβίβαστες με τον ισλαμικό νόμο της Σαρία.

Αν και οι γενίτσαροι και οι ουλεμάδες πέτυχαν τους στόχους τους με την καθαίρεση του μεταρρυθμιστή Σουλτάνου τους, ο διάδοχός του στο θρόνο, ο Μαχμούτ Β', προσανατολίστηκε επίσης στο να αναδιρθρώσει την αυτοκρατορία. Κατά τα πρώτα έτη της εξουσίας του, ο Σουλτάνος Μαχμούτ, με τη βοήθεια ενός εξέχοντος Αγά, του Μπαϊρακτάρ Μουσταφά Πασά, συνέχισε το μεταρρυθμιστικό έργο του Σελίμ Γ'. Για το σκοπό αυτό, όλοι οι επικεφαλής των αυτοκρατορικών περιφερειών συγκεντρώθηκαν στην Κωνσταντινούπολη για ένα συνέδριο με αντικείμενο συζήτησης τα προβλήματα της αυτοκρατορίας. Το 1808, συμφώνησαν σε μια «χάρτα συνεργασίας» (Sened-i İttifak), το οποίο θεωρείται η πρώτη προσπάθεια απόκτησης συνταγματικού καταστατικού στην οθωμανική επικράτεια. Σε αυτό το πλαίσιο, όπως περιγράφει η Virginia Aksan (Aksan, 2005), η πολιτική εξουσία του Σουλτάνου επρόκειτο και πάλι ουσιαστικά να διαχυθεί προς τις επαρχίες.

Καθώς παράλληλα αύξησε και τις προσπάθειές του για την ενίσχυση του κράτους μέσω στρατιωτικών, διοικητικών και φορολογικών αλλαγών, είναι δυνατό να εκτιμηθεί ότι ακολούθησε αντιφατικές πολιτικές, παλινδρομώντας από αποκέντρωση σε συγκέντρωση εξουσιών και τούμπαλιν. Για παράδειγμα, προκειμένου να συγκεντρώσει τη διοίκηση του κράτους, ο Σουλτάνος Μαχμούτ κατάργησε το παλαιό φορολογικό σύστημα, ενώ οι φοροεισπράκτορες άρχισαν να διορίζονται απευθείας από την Πύλη. Επιπλέον, για την ενίσχυση του κεντρικού ελέγχου επί των επαρχιών, εισήγαγε νέο ταχυδρομικό σύστημα, κατασκεύασε νέες οδικές αρτηρίες, κατάργησε τα θεωρούμενα ως διεφθαρμένα γενιτσαρικά στρατεύματα, αντικαθιστώντας τα με τους επονομαζόμενους «Νικητές του Μωάμεθ» (τουρκιστί, Asakir-i Mansure-i Muhammediye) σε συνέχεια της προηγούμενης παράδοσης των έφιππων Σπαχίδων. Στη νεο-δημιουργηθείσα δομή ο επικεφαλής μετονομάστηκε σε Σερασκέρης (Serasker), προκειμένου να τεθεί το σύνολο της στρατιωτικής δύναμης υπό ενιαία ηγεσία. Με την κατάργηση των γενιτσαρικών στρατευμάτων, ιδιαίτερα μετά τη σφαγή τεσσάρων χιλιάδων εξ αυτών στη διάρκεια μιας νύχτας που κατ' ευφημισμό αποκλήθηκε «χαρμόσυνο γεγονός» (auspicious event ή Vaka-i Hayriye), οι ουλεμάδες αποδυναμώθηκαν, ενώ κατ' επέκταση οι εκμεταλλεύσεις των θρησκευτικών ιδρυμάτων τέθηκαν επίσης υπό το μερικό έλεγχο της κυβέρνησης (Üstün, 2002).

Παρόμοια με όσα συνέβησαν επί της διακυβέρνησης του Σουλτάνου Σελίμ, όπως περιγράφει ο Eric Jan Zürcher (Zürcher, 2004), ο Σουλτάνος Μαχμούτ κάλεσε Πρώσους εκπαιδευτές για την εκπαίδευση των Οθωμανών αξιωματικών. Επίσης, έλαβαν χώρα και γραφειοκρατικές διοικητικές μεταρρυθμίσεις στην Πύλη. Η αρχή του μεγάλου Βεζίρη διαιρέθηκε και διανεμήθηκε σε σειρά υφισταμένων, ιδρύοντας με αυτόν τον τρόπο τα πρώτα υπουργεία στην οθωμανική ιστορία. Μετά τη βασιλεία του Σουλτάνου Μαχμούτ Β', ως συνέχεια των προηγούμενων μεταρρυθμίσεων στις 3 Νοεμβρίου 1839, ανακοινώθηκε από τον μεγάλο Βεζίρη του Σουλτάνου Αμπντούλ Μετζίτ Α' και τον Μουσταφά Ρεσίτ Πασά το Τανζιμάτ Φερμάνι (Tanzimat fermanı, Αυτοκρατορικό Διάταγμα Αναδιοργάνωσης). Με το συγκεκριμένο διάταγμα θεσπίστηκαν εγγυήσεις για τη ζωή, την τιμή και την περιουσία των υπηκόων του Σουλτάνου, καθώς και δικαιότερη φορολόγηση, περισσότερη ισονομία και περιορισμοί στη διάρκεια των στρατιωτικών υποχρεώσεων. Η περίοδος αυτή εκκίνησε από τη διακήρυξη του αυτοκρατορικού διατάγματος του Γκιουλχανέ (Gülhane) και έληξε με την καθιέρωση του πρώτου οθωμανικού Συντάγματος το 1876. Τα αναμενόμενα αποτελέσματα από την εφαρμογή του διατάγματος ήταν να ανακτήσει η αυτοκρατορία, έστω και πρόσκαιρα, μέρος της παλαιάς της δύναμης, αποτρέποντας παρεμβάσεις έξωθεν της και περιορίζοντας την ανάπτυξη του εθνικισμού και των αποσχιστικών τάσεων στις τάξεις των μειονοτήτων.

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, σύμφωνα με την ανάλυση του Carter Findley (Carter V. Findley, 1980), λόγω της εισαγωγής των νέων υπουργείων στην κρατική γραφειοκρατία, το κέντρο της εξουσίας μετατοπίζεται σαφώς από το παλάτι προς τους γραφειοκράτες της Πύλης. Παρά το γεγονός ότι, σύμφωνα με το Διάταγμα Τανζιμάτ (αγγλιστί, Tanzimat Edict) είχε εισαχθεί ένα νέο φορολογικό σύστημα, αυτό δεν κατέστη δυνατό να υλοποιηθεί, και σταδιακά επανήλθε στην προτέρα κατάσταση, ως αποτέλεσμα ανεπάρκειας πόρων στα ταμεία της αυτοκρατορίας, αλλά και από τις αντιδραστικές παρεμβάσεις των τοπικών αγάδων απέναντι στο νεόκοπο σύστημα είσπραξης των φόρων.

Πρόσθετα, το 1843, εισήχθη και νέος ποινικός κώδικας. Η θανατική ποινή για αποστασία καταργήθηκε, οι αλλοδαποί απέκτησαν τη δυνατότητα ιδιοκτησίας επί της γης, ενώ ιδρύθηκαν νέα κοσμικά δικαστήρια προκειμένου να ασχολούνται με υποθέσεις που αφορούσαν μη μουσουλμάνους. Επιπλέον, αρκετά ευρωπαϊκού τύπου κοσμικά σχολεία, τα οποία σκιαγραφούνται χαρακτηριστικά από τους Kiliņç και Burlbaw (Kiliņç & Burlbaw, 2011), όπως το Mekter-i Mülkiye (Σχολή Δημόσιας Διοίκησης), λειτούργησαν πέραν των υπάρχοντων παραδοσιακών ισλαμικών σχολείων.

3. Κριτική προσέγγιση του Τανζιμάτ

Το πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων που προωθήθηκε και υλοποιήθηκε από το οθωμανικό κράτος κατά την περίοδο αυτή σχετίστηκε με τη θεωρία περί του εκσυγχρονισμού, η οποία είχε, έως πρόσφατα, κυριαρχήσει στο χώρο της μελέτης της Οθωμανικής ιστορίας (E. Attila Aytakin, 2013). Οι υποστηρικτές αυτής της θεωρίας έχουν προσεγγίσει την ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας ως μια ιστορία επιτυχίας. Όλες οι αλλαγές που έλαβαν χώρα σε διαφορετικές σφαίρες της ζωής κατά την περίοδο από το τέλος του δέκατου όγδοου έως τις αρχές του εικοστού αιώνα έχουν κατηγοριοποιηθεί με όρους «εκσυγχρονισμού», σύμφωνα με τον οποίο κάποιοι ρεφορμιστές Σουλτάνοι και μια ομάδα δυτικοτρόπων γραφειοκρατών προσπάθησαν να σώσουν την αυτοκρατορία από την κατάρρευση, μιμούμενοι το επιτυχές ευρωπαϊκό μοντέλο και την αναδιάρθρωση του κράτους κατά μήκος των γραμμών του αστικού εκσυγχρονισμού.

Η προσέγγιση αυτή, ως εκ τούτου, αρνήθηκε να εξετάσει τις κοινωνικές δυναμικές της ύστερης οθωμανικής μεταρρύθμισης. Η διεθνής θεωρία των πολιτικών σχέσεων επί μακρόν διεξήγε αναλύσεις σε πολύ υψηλό επίπεδο διανοητικής αφαίρεσης, αποτυγχάνοντας να αξιολογήσει τις κοινωνικές διεργασίες που εν ολίγοις ελάνθαναν και κάθε άλλο παρά ακολουθούσαν το όραμα της ηγεσίας για εκσυγχρονισμό.

Σύμφωνα με τις θεωρίες που διαλαμβάνονται τον σχηματισμό σύγχρονων κρατών, ένα κρίσιμο συστατικό του σύγχρονου κρατικού μορφώματος είναι η εξατομίκευση, ως χώρος ελεύθερης ανάπτυξης των πολιτών. Μόνο ατομικά υπεύθυνοι πολίτες δύνανται να συνθέσουν ένα πολιτικό έθνος, και οι άνθρωποι καθίστανται πολίτες μόνον εφόσον πρώτα έχουν συνειδητοποιηθεί ως ανεξάρτητα άτομα με πολιτική στάση και βούληση. Επιπρόσθετα, στο οθωμανικό πλαίσιο παρατηρήθηκε ένας επανακαθορισμός της θρησκείας ως πυλώνα της αυτοκρατορίας, αντίθετα στις τάσεις της υπόλοιπης Ευρώπης που επιχειρούσαν διαχωρισμό θρησκείας και πολιτικής. Παρά την αναφορά του ιερού δικαίου στο κείμενο του διατάγματος του Τανζιμάτ, το ίδιο το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα περιελάμβανε, ωστόσο, και μια ισχυρή τάση προς την εκκοσμίκευση της πολιτείας.

Συσχέτιση με τη σύγχρονη πολιτική πραγματικότητα

Στο συγκεκριμένο σημείο η διατριβή εστιάζει στις λανθάνουσες κοινωνικές διεργασίες οι οποίες στο υπογαστρίο ενός κράτους αντιτίθενται και υπονομεύουν τις απόπειρες εκσυγχρονισμού. Ο παραλληλισμός αφορά τα οθωμανικά πολιτικά ήθη και έθη που αντιπαρατέθηκαν στις απόπειρες εκσυγχρονισμού κατά την περίοδο του Τανζιμάτ με εκείνα που εκδηλώθηκαν ζωηρά κατά την τελευταία τριακονταετία στη σύγχρονη Τουρκία ως νεο-οθωμανικά και ισλαμικά κινήματα για να αντιπαλαίψουν τις δυτικόφερτες, φερόμενες ως εκσυγχρονιστικές, πολιτικές δομές του κεμαλισμού.

Η εκκοσμίκευση ήταν σταδιακή και λιγότερο ορατή από ορισμένες άλλες πτυχές του προγράμματος μεταρρυθμίσεων, αλλά υπό εξέλιξη. Θρησκευτικά δικαστήρια με επικεφαλής τους καδήδες περιορίζονταν διαρκώς από τα νεοσύστατα κοσμικά δικαστήρια Νιζαμιγιέ. Κοσμικά στοιχεία εισήχθησαν με νέους νόμους. Η σταδιακή αποδυνάμωση της μουσουλμανικής και μη ιεραρχίας, καθώς και η αυξανόμενη αναγνώριση των δικαιωμάτων των μη μουσουλμάνων ήταν επίσης στοιχεία της εκκοσμίκευσης.

Συνοπτικά, ο εκσυγχρονισμός επέτασσε τον επαναπροσδιορισμό των υφιστάμενων ρόλων και την εισαγωγή νέων επαγγελματικών και κοινωνικών ρόλων, όπως για παράδειγμα του επαγγέλματος της δημοσιογραφίας. Τελικά, όμως, το χάσμα μεταξύ των ελίτ και των μαζών δεν μπόρεσε να γεφυρωθεί. Η ελίτ του Τανζιμάτ είχε γίνει μια κληρονομική αριστοκρατία που παραμελούσε το λαό. Στις πραγματικές δυσκολίες της Τουρκίας κατά τον 20ό αιώνα περιλαμβάνονται επίσης:

- φραγμοί στη νομιμοποίηση μιας αυτόνομης κοινωνίας των πολιτών,
- απροθυμία της γραφειοκρατικής ελίτ να αναλάβει το ρόλο της διεξαγωγής λαϊκών αιτημάτων,
- οι Τούρκοι μεταρρυθμιστές ήταν απρόθυμοι να λάβουν υπόψη τους την κοινωνία των πολιτών ως ανεξάρτητο μηχανισμό,
- όλες οι ιδιαιτερότητες της οθωμανικής κοινωνίας που αποτυπώνονταν στις βαθιές διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στις πληθυσμιακές ομάδες της, συνέβαλαν στη διατήρηση του ελιτισμού ως την επικρατούσα κοσμοθεωρία των διανοούμενων εκείνη την εποχή αλλά και αργότερα στην Τουρκία.

4. Οι εξεγέρσεις στη σκιά του Τανζιμάτ

Το πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ δεν εφαρμόστηκε παντού και συγχρόνως. Πρώτα συμπεριλήφθηκαν οι κεντρικές επαρχίες και στη συνέχεια και οι πιο απομακρυσμένες ενσωματώθηκαν στην πορεία των μεταρρυθμίσεων (Campbell, 1877). Σχεδόν παντού όπου εφαρμόστηκαν οι νέες ρυθμίσεις που αφορούσαν στη φορολογία σημειώθηκαν περιστατικά αναταραχής, μερικές φορές με τη μορφή φορολογικής αποχής και άλλοτε εξεγέρσεων. Μια τέτοια εξέγερση συνέβη το 1840 στο Ακντάγκ στο κέντρο της Ανατολίας. Υπήρξαν κι άλλες περιπτώσεις φορολογικής αντίστασης στα Βαλκάνια κατά το ίδιο έτος. Μία από τις μεγαλύτερες φορολογικές εξεγέρσεις μετά το Τανζιμάτ πραγματοποιήθηκε το 1841 στη Νις της Σερβίας, στα βόρεια των Βαλκανίων (Pinson, 1975). Η αναταραχή εκκίνησε με τις αντιρρήσεις μουσουλμάνων και μη κατά του νέου συστήματος φορολογίας, καθώς πολλοί εκ των πρώτων θα φορολογούνταν για πρώτη φορά. Στη συνέχεια, οι ντόπιοι χριστιανοί συγκεντρώθηκαν σε μια εκκλησία και απαίτησαν να εξετάσουν τα φορολογικά μητρώα. Η εξέγερση σύντομα εξαπλώθηκε στην ύπαιθρο και κυριέυσε πρώτα τις περιοχές της Νις, του Λέσκοβακ και του Πιρότ. Οι αντάρτες σημείωσαν αρχικά κάποιες στρατιωτικές νίκες. Παρόλα αυτά, νικήθηκαν μέσω μιας μαζικής στρατιωτικής αντίδρασης, διακόσια είκοσι πέντε χωριά κάηκαν και περίπου οκτώ χιλιάδες άνθρωποι κατέφυγαν σε γειτονικές περιοχές (Poron, 2016).

Οι επαναστάσεις του Βίντιν του 1849 και ιδιαίτερα το 1850 ήταν ίσως οι πιο βίαιες εξεγέρσεις κατά την περίοδο του Τανζιμάτ. Μετά την αναταραχή του Απριλίου του 1849 μια μεγαλύτερη και πιο βίαιη εξέγερση ξέσπασε το 1850. Έως δέκα χιλιάδες άνθρωποι έλαβαν μέρος στην εξέγερση. Μια άλλη διαμάχη σχετικά με θέματα φορολογίας πραγματοποιήθηκε στο Τσάνικ, στις ακτές της Μαύρης Θάλασσας, όπου σειρά παρόμοιων συμβάντων έλαβε χώρα από τη δεκαετία του 1840 έως τη δεκαετία του 1860.

Για να κατανοηθούν αυτές οι εξελίξεις, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι το Τανζιμάτ ήταν ένα φιλόδοξο πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων που αποσκοπούσε στη μετατροπή σημαντικών πτυχών και πολιτικών του οθωμανικού κράτους, συμπεριλαμβανομένης κύρια της φορολογίας. Η κρατική πολιτική του οθωμανικού κράτους επί εποχής Τανζιμάτ είχε δύο στόχους όσον αφορά τη φορολογία:

- να συνδέσει το άτομο με το κράτος άμεσα μέσω της φορολογίας
- και να γίνει η μετάβαση από την οριζόντια συλλογική φορολογία σε μία ειδική φορολόγηση, αλλά για όλους τους υπηκόους.

Το οθωμανικό κράτος απέτυχε και στους δύο στόχους. Ο θεσμός του επικεφαλής συλλέκτη φόρων μουχασίλ (muhasil), που σχεδιάστηκε ως μέσο για την εξάλειψη των μεσαζόντων, απέτυχε λόγω της έντονης λαϊκής αντίστασης. Επιπλέον η στρατιωτική δύναμη των ζαπτιγιέ (zaptiye) ασχολήθηκε από το 1840 σε είσπραξη των φόρων. Οι φορολογικές έρευνες του 1840 και 1845 εξακολουθούσαν να βασίζονται σε συλλογικές οριζόντιες φορολογίες. Η «δεκάτη», η οποία παραδοσιακά συλλεγόταν σε είδος, δεν κατέστη δυνατόν να καταργηθεί έως τις αρχές του εικοστού αιώνα.

Ο Μαχμούτ Νεντίμ Πασάς διορίστηκε μεγάλος Βεζίρης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το Σεπτέμβριο του 1871. Κατά τη διάρκεια της θητείας του ως μεγάλου Βεζίρη, ο Νεντίμ προσπάθησε να εφαρμόσει τις πολιτικές αντι-Τανζιμάτ που ο ίδιος σθεναρά υποστήριξε. Με αυτόν τον τρόπο, μπορεί να θεωρηθεί ως πρόδρομος της εποχής των χαμιτικών που επρόκειτο να ακολουθήσουν (Abu-Manneh, 1990).

Η επίδραση του Τανζιμάτ, όπως σημειώσαμε και προηγουμένως, είχε αντίκρουσμα ευρύτερα στη Μέση Ανατολή (Jansiz, 2014). Οι διανοούμενοι της εποχής και της περιοχής επικοινωνούσαν ιδέες και πρακτικές έως και στην αντίπερα όχθη της οθωμανικής αυλής στο Ιράν. Ο Μίρζα Χουσεΐν Χαν Σεπάχ Σαλάρ ήταν, για παράδειγμα, ένας Πέρσης υπουργός που είχε ζήσει στην Κωνσταντινούπολη επί δεκατέσσερα έτη. Είχε δε στενές σχέσεις με τους ηγέτες της Επιτροπής Ένωσης και Προόδου (Committee of Union and Progress, CUP – οθωμανιστί: İttihat ve

Terakki Cemiyeti, αργότερα Party of Union and Progress - οθωμανιστί: İttihat ve Terakki Fırkası - τουρκιστί: Birlik ve İlerleme Partisi). Μετά την επιστροφή του στην Περσία, ο Σεπάχ Σαλάρ τοποθετήθηκε Υπουργός Δικαιοσύνης. Δεδομένης της ιδιαίτερης εμπειρίας του στη διοίκηση των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων, προέβη και ο ίδιος σε μια εκτεταμένη μεταρρύθμιση κατά τη διάρκεια της υπουργείας του.

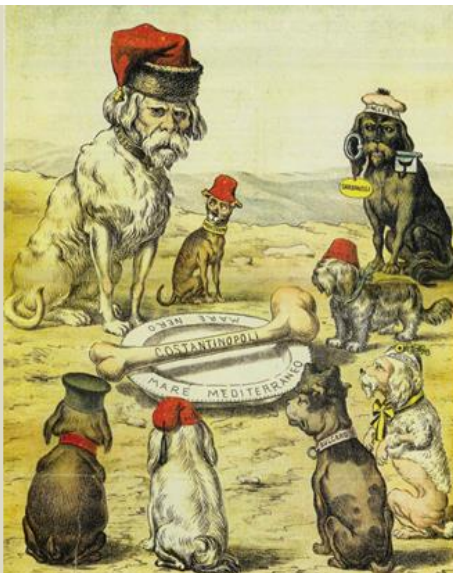
Διαδραμάτισε δε αξιοσημείωτο ρόλο στη μεταφορά μεταρρυθμίσεων στην Περσία, έστω και σε πολύ πρωτογενές στάδιο, όπως στοιχεία κράτους δικαίου, δημόσιου συμφέροντος, την εθνικής ψηφοφορίας και εκσυγχρονισμού. Όμως, λόγω της ιδιαίτερης συμπάθειάς του προς τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις, θεωρήθηκε μιμητής του οθωμανικού κράτους και σύντομα αποσύρθηκε. Ένας άλλος πολιτικός χαρακτήρας εντυπωσιασμένος από την οθωμανική μεταρρύθμιση ήταν ο Μίρζα Γιουσούφ Χαν Μοστάσαρ αλ Ντολέχ. Όταν διέμενε στη Γαλλία ως Πέρσης διπλωμάτης, βρήκε μια ευκαιρία για την αξιολόγηση των ρεφορμιστικών ιδεών των Οθωμανών διανοουμένων. Κατά τη διάρκεια της πρώτης οθωμανικής συνταγματικής περιόδου, η Κωνσταντινούπολη αλλά και πόλεις στην Ανατολία φιλοξένησαν και άλλες προσωπικότητες και διανοούμενους, συμπεριλαμβανομένων των Αμπντούλ Μαλίκ, Αμπάς Μίρζα Μολκ Αρά κ.α., οι οποίοι συνέχισαν τις πολιτικές τους δραστηριότητες έχοντας κατ' αρχήν εντυπωσιαστεί από τις ιδέες των Οθωμανών διανοουμένων (Keddie, 1999).

5. Στοιχεία οθωμανικής εξωτερικής πολιτικής

Η διπλωματία της οθωμανικής περιόδου επηρεάστηκε κατ' αρχήν από τον ισλαμικό νόμο, ο οποίος καθορίζει ότι δεν μπορεί να επικρατήσει οριστικά ειρήνη μεταξύ πιστών (μουσουλμάνων) και απίστων (μη μουσουλμάνων) έως τη στιγμή που θα δεχθούν οι τελευταίοι την υπεροχή της ισλαμικής πίστεως. Για το λόγο αυτό οποιαδήποτε διπλωματική δραστηριότητα της εποχής των Οθωμανών αποσκοπούσε κυρίως στην εξεύρεση τρόπου προκειμένου να διατηρηθούν οι προηγηθείσες κατακτήσεις του οθωμανικού στρατού.

Παρόλα αυτά όμως η πρωτεύουσα του Οθωμανικού κράτους δεν άργησε να εξελιχθεί σε μια διπλωματικά ζωνηρή περιοχή, εκ τούτου και η μόνιμη εγκατάσταση εκεί προξενείων και πρεσβειών των ευρωπαϊκών και άλλων χωρών έχει ως χρονική αφετηρία τα μέσα του 16^{ου} αιώνα. Στην αίτηση των ξένων δυνάμεων να στείλουν διπλωματικούς αντιπροσώπους στην Κωνσταντινούπολη, προκειμένου να εξυπηρετήσουν κυρίως τα εμπορικά τους συμφέροντα ανταποκρίθηκε και η «Υψηλή Πύλη», κινούμενη όμως με διαφορετικούς αντικειμενικούς σκοπούς και πρωταρχικά για να προσαρμόσει την κρατική της υπόσταση στα ευρωπαϊκά δεδομένα και να βελτιώσει το διοικητικό και στρατιωτικό της σύστημα. Άξιο προσοχής είναι το γεγονός ότι στις περισσότερες διπλωματικές αποστολές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ηγούνταν στρατιωτικοί, ενώ από το 1836, έτος ιδρύσεως του οικείου Υπουργείου Εξωτερικών, έως το 1922, από τους τριάντα οκτώ Υπουργούς Εξωτερικών μόνον έξι ήταν διπλωμάτες καριέρας, ενώ τέσσερις από αυτούς ήταν χριστιανοί (W. M. Hale, 2000).

Πριν ακόμη από τον Α΄ Π.Π., αρχής γενομένης κυρίως κατά τη δεκαετία του 1880, η Γερμανία ανέλαβε την αναδιοργάνωση του οθωμανικού στρατού κατά τα γερμανικά πρότυπα. Οι πρώτοι Οθωμανοί αξιωματικοί άρχισαν να φοιτούν στη Στρατιωτική Ακαδημία του Βερολίνου. Επίσης, Γερμανοί μηχανικοί ανέλαβαν την οχυρωματική ενίσχυση των Δαρδανελίων. Η γερμανική φιλία ήταν ιδιαίτερα ιδιαιτελής, καθόσον το Βερολίνο υπό την κάλυψη της παροχής βοήθειας προς τους Τούρκους, προσπαθούσε να δημιουργήσει μια οικονομική αποικία και έναν στρατιωτικό σύμμαχο σε μια περιοχή ύψιστης στρατηγικής σημασίας.

Σχήμα 6. Για το ανατολικό ζήτημα. "LE PERROQUET" (Φλωρεντία, 1893), έργο του Αύγουστου Γκρόσι.

Η γερμανική τράπεζα Deutsche Bank χρηματοδοτούσε αδρά κάθε ενδιαφερόμενο που επιθυμούσε να δραστηριοποιηθεί στη Μικρά Ασία, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν σε σύντομο χρονικό διάστημα ευάριθμοι συνοικισμοί και χωριά αμιγώς γερμανικά. Η επόμενη φάση ήταν η χαρτογράφηση και εκμετάλλευση του πλουτοφόρου εδάφους από τα παράλια της Μικράς Ασίας έως την Παλαιστίνη. Γρήγορα η Γερμανία κατέλαβε την πρώτη θέση στην περιοχή σε παραγωγικούς τομείς, όπως ήταν η χημική βιομηχανία και τα κατασκευαστικά έργα (Erickson, 2001).

Με την προοπτική επικείμενων πολεμικών συγκρούσεων, συνεχίστηκε ακόμη πιο εντατικά η αναδιοργάνωση του τουρκικού στρατού. Τον Μάρτιο του 1914 η διοίκηση της άμυνας των Δαρδανελίων ανατέθηκε στον Γερμανό Στρατηγό Λίμαν Φον Σάντερς (διορίστηκε από τον Ενβέρ Πασά επικεφαλής της 5^{ης} Στρατιάς), ο οποίος αμέσως προέβη στην άμεση οχύρωση της περιοχής με σημαντικά έργα υποδομής, ενώ επίσης έλαβε μια σειρά από μέτρα που αφορούσαν την αύξηση της επιχειρησιακής ικανότητας του στρατεύματός του (Travers, 2001). Καθόλη τη διάρκεια του Α΄ ΠΠ ο γερμανικός έλεγχος των οθωμανικών ενόπλων δυνάμεων ήταν απόλυτος. Περίπου είκοσι πέντε Γερμανοί αξιωματικοί και οπλίτες υπηρετούσαν στον οθωμανικό στρατό, ο οποίος εν πολλοίς ήταν υπό τις διαταγές Γερμανών στρατηγών. Από αυτές τις θέσεις οι Γερμανοί αξιωματικοί επίσης επόπτευαν και τον ξεριζωμό του ελληνικού στοιχείου από την Ανατολική Θράκη, στη θέση του οποίου μεταφέρθηκαν συμπαγείς μουσουλμανικές ομάδες από τη Δυτική Θράκη, τη Βοσνία, την Ερζεγοβίνη και την Αλβανία. Με αυτόν τον τρόπο συνεχίστηκε από τους Νεότουρκους η εθνοκάθαρση της Ανατολικής Θράκης κι όχι μόνον (Williams, 2013). Η συνεργασία ήταν τόσο στενή, που στις λαϊκές μάζες της Μικράς Ασίας άρχισε να φημολογείται ότι ο Κάιζερ είχε ασπαστεί το μωαμεθανισμό και ότι οι Γερμανοί πολεμούσαν υπέρ του Ισλάμ. Η ένταση της γερμανικής επιρροής άρχισε να υποχωρεί υπό τον Κεμάλ Ατατούρκ.

Οι σχέσεις Γερμανίας και Τουρκίας παραμένουν ιδιαίτερα ισχυρές έως και σήμερα παρά τις πρόσφατες δυσκολίες με αφορμή τα μεταναστευτικά ρεύματα από τη Μέση Ανατολή και τους ρητορικούς διαξιφισμούς περί την καταπάτηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Τουρκία, ενώ δεν προέκυψαν σημαντικά αρνητικά στοιχεία στην ιστορία των δύο χωρών που να τις σκιάζουν. Αποτελεί τομή για τις διμερείς σχέσεις τους η τρέχουσα εχθρική

ρητορική που κορυφώθηκε με την απομάκρυνση των Γερμανών στρατιωτικών από τη βάση του Ινσιρλίκ, την απαγόρευση προς τον Τ. Ερντογάν να εκφωνήσει προεκλογικές ομιλίες στη Γερμανία, το εμπάργκο πώλησης βαρέων όπλων προς την Τουρκία, τη σύλληψη πολλών Γερμανών πολιτών από τις τουρκικές αρχές, αλλά και την ανταλλαγή περιοριστικών ταξιδιωτικών οδηγιών εκατέρωθεν. Εντούτοις, οι ένοπλες δυνάμεις της μεταπολεμικής Τουρκίας, με τη βοήθεια του αποκαλούμενου Σχεδίου Μάρσαλ, τη συμμετοχή τους στον πόλεμο της Κορέας και την ένταξη της χώρας στο ΝΑΤΟ, συνδύασαν επιρροές τόσο της σύγχρονης αμερικανικής όσο και της παλαιάς γερμανικής σχολής. Εκτός του στρατιωτικού τομέα αξιόλογη υπήρξε και η διμερής συνεργασία στις μυστικές υπηρεσίες.

Η ιδιαίτερη σπουδαιότητα της γερmano-τουρκικής συνεργασίας δεν οφείλεται απλώς στη χρονική διάρκειά της, αλλά και στο γεγονός ότι καλύπτει ποικίλους τομείς: στρατιωτικό, μυστικές υπηρεσίες, πολιτικό, πολιτιστικό και οικονομικό. Ο σημαντικότερος, ωστόσο, τομέας διμερούς συνεργασίας παραμένει ο οικονομικός. Μεταπολεμικά η Γερμανία καταλαμβάνει την πρώτη θέση στο σύνολο των ξένων επενδύσεων στην Τουρκία και διαχρονικά αποτελεί έναν σημαντικό εμπορικό εταίρο (B. Rubin, 1998).

ΕΝΟΤΗΤΑ ΙΙ: «ΤΟ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ»

ΙΙ.Δ Νεότουρκοι και νεο-οθωμανοί

Βιβλιογραφική επισκόπηση

Ερευνητικό πεδίο:

Οι Νεότουρκοι ως προθάλαμος του επερχόμενου κεμαλισμού. Υφίσταντο, ωστόσο, ποικίλες παραφυάδες τους, από τη συνωμοτική δράση λογίων και τα κηρύγματα ενός ποιητικού διαφωτισμού ως τη διαμόρφωση εθνικιστικών και παραστρατιωτικών σχεδίων που προοιωνίσαν το μελλοντικό κυρίαρχο χαρακτήρα της στρατιωτικής ελίτ στις μακροπρόθεσμες πολιτικές εξελίξεις.

Η αναδρομή στο ιδεολογικό και ιστορικό πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τις τελευταίες δεκαετίες προ της ίδρυσης του τουρκικού κράτους συνεχίζεται μέσα από τα αποτελέσματα σχετικής έρευνας των *Sukru Haniolu* και *Nazan Çiçek* (Haniolu & Çiçek, 2011) για την πολιτική ομάδα που ονομάστηκε «Νέοι Οθωμανοί» (*Young Ottomans*), και έπαιξε σημαντικό πολιτικό ρόλο, υποστηρίζοντας μεν την ιδέα ενός κοινοβουλευτικού συστήματος, αλλά διατηρώντας αποστάσεις από τις υποτιθέμενα επιφανειακές απομιμήσεις των ευρωπαϊκών συνηθειών που κατά κανόνα παραμέριζαν αξιόλογα παραδοσιακά, οθωμανικά και ισλαμικά στοιχεία κουλτούρας. Ο *Erden Attila Aytekin* (Aytekin 2013) καταγράφει, σε συνέχεια προηγούμενης βιβλιογραφικής μας αναφοράς (ΙΙ.Γ), ότι κατά τα τελευταία έτη της απολυταρχίας του Σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ Β', όπως και δεκαετίες ενωρίτερα, επαναλήφθηκαν σημάδια έντονης δυσαρέσκειας μέσα από φορολογικές αποχές και εξεγέρσεις σε διάφορες αστικές περιοχές.

Ακολουθούν εκτιμήσεις των *A. Kansu* και *B. Fortna* (Kansu & Fortna, 2001) περί τις υπόνοιες ότι οι φορολογικές εξεγέρσεις ήταν υποκινούμενες και σχετιζόνταν με Νέο-τουρκικές δραστηριότητες. Ο *Sait Özervarlı* (Özervarlı, 2007) προβαίνει σε περαιτέρω διάκριση των ρεφορμιστικών πολιτικών ομάδων, καθώς υφίσταντο εναλλακτικά και εντός της θρησκευτικής κοινότητας κινήματα τα οποία εξέφραζαν το όψιμο ενδιαφέρον κάποιων θρησκευτικών ταγών της Κωνσταντινούπολης για εκσυγχρονισμό και πιο άμεση επαφή τους με τους Ευρωπαίους. Κατόπιν προβάλλονται διά της ανάλυσης του *M. Bilici* (Bilici, 2009) οι πρωτοβουλίες των στελεχών της CUP, όπως και η επιτυχία τους να αναγκάσουν το Σουλτάνο το 1908 να θεσπίσει ένα νέο Σύνταγμα και να αποκαταστήσει το κοινοβουλευτικό σύστημα.

Στο ίδιο πνεύμα και ως προεόρτιο των μεταγενέστερων κεμαλικών ανατροπών, όπως χαρακτηριστικά αναδεικνύει ο *A. Rubin* (Avi Rubin, 2012), άλλαξε το σύστημα στρατιωτικών προαγωγών, ώστε να εξαλειφθούν φαινόμενα αγραμματοσύνης στις στρατιωτικές τάξεις, απομακρύνθηκε ο θρησκευτικός εκπρόσωπος (Σειχουλισλάμης, τουρκιστί: *Şeyhülislam*) από το υπουργικό συμβούλιο, ενώ τα δικαστήρια τέθηκαν υπό τον έλεγχο του Υπουργείου Δικαιοσύνης μέσα σε ένα κύμα διαδικαστικών αλλαγών. Ο *David Staley* (Staley, 1996) συζητεί την ιδεολογία των Νεότουρκων, εκτιμώντας την κατ' αρχάς και κατ' αρχήν ως επιστημονική, υλιστική, κοινωνικά δαρβινιστική, ελιτίστικη και έντονα αντιθρησκευτική. Το παρόν κεφάλαιο επικαλείται ενδεικτικές πληροφορίες του *C. Kurtzman* (Kurtzman, 2002) για την έκταση του νεοτουρκικού ριζοσπαστισμού που συχνά προκαλούσε άρθρα ενάντια στη θρησκεία και οξείες αντιδράσεις.

Το διάταγμα του Τανζιμάτ ακολουθήθηκε από την έκδοση του Ισλαχάτ Φερμάνι το 1856, που ήταν πρακτικά η διοικητική επιβεβαίωση συνέχειας και ολοκλήρωσης του προηγούμενου διατάγματος. Με τη δημοσίευσή του καθ' υποβολή και απαίτηση των ευρωπαϊκών κρατών, επιχειρήθηκε προσέγγιση ισότητας όλων των θρησκειών ενώπιον του νόμου, αλλά και περιορισμός στη διάκριση των πολιτών κατά τη θρησκεία και την εθνικότητά τους. Την ίδια εποχή προέκυψε μια νέα πολιτική ομάδα που ονομάστηκε «Νέοι Οθωμανοί» (Young Ottomans). Αυτή η ομάδα έπαιξε σημαντικό ρόλο, σύμφωνα με τους Haniolu και Çiçek (Haniolu & Çiçek, 2011), υποστηρίζοντας μεν την ιδέα ενός κοινοβουλευτικού συστήματος, αλλά διατηρώντας αποστάσεις από τις υποτιθέμενες επιφανειακές απομιμήσεις των ευρωπαϊκών συνηθειών που κατά κανόνα παραμέριζαν αξιολογικά παραδοσιακά, οθωμανικά και ισλαμικά στοιχεία κουλτούρας. Λόγω των πιέσεων από τους «Νέους Οθωμανούς» και προς αποτροπή των πανσλαβιστικών φιλοδοξιών της Ρωσίας στα Βαλκάνια, ο Σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ αναγκάστηκε να θέσει σε ισχύ το πρώτο Οθωμανικό Σύνταγμα (Kanun-i Esasi) στις 23 Δεκεμβρίου 1876. Κατ' επέκταση ιδρύθηκε και το πρώτο κοινοβούλιο στην ιστορία της αυτοκρατορίας. Ωστόσο, η πορεία του κοινοβουλίου ήταν βραχύβια, καθώς καταργήθηκε από το Σουλτάνο μόλις δύο έτη μετά την ίδρυσή του, στο περιθώριο της ήττας των Οθωμανών στη διετία 1877-1878, κατά το ρωσο-τουρκικό πόλεμο.

Παρά την κατάργηση της κοινοβουλευτικής πολιτείας, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Αμπντούλ Χαμίτ, πολλές μεταρρυθμίσεις της εποχής του Τανζιμάτ συνεχίστηκαν, ιδιαίτερα στον τομέα της εκπαίδευσης και της στρατιωτικής οργάνωσης. Σε συνέχεια της προηγούμενης περιόδου αλλαγών, η κεντρική εξουσία ενισχύθηκε, και πρακτικά σε αυτό συντέλεσε η χρήση του τηλέγραφου και η κατασκευή πολλών νέων σιδηροδρόμων. Επιπλέον, η είσπραξη των φόρων κατέστη πιο αποτελεσματική με τη δημιουργία ειδικού φορέα δημοσιονομικής διοίκησης, αλλά η λογοκρισία που εφαρμόστηκε από τον Σουλτάνο, προκειμένου να φημώσει την αντιπολίτευση, οδήγησε σε μείωση του αριθμού των εφημερίδων και των περιοδικών. Η ισχύς που είχε σταδιακά αποκτήσει η Πύλη στη διάρκεια του Τανζιμάτ, ως παράπλευρο στο Σουλτάνο γραφειοκρατικό κονκλάβιο, υποχώρησε επιστρέφοντας και πάλι προς το Σουλτάνο. Παρά το γεγονός ότι το Σύνταγμα δεν είχε τυπικά καταργηθεί και το θεωρητικό πλαίσιο περί ισότητας των υπηκόων σε γενικές γραμμές παρέμενε θεσμοθετημένο, ο Σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ, σε αντίθεση με τους προκατόχους του, επανεπένδυσε στη δύναμη του Ισλάμ ως ενωτικού και συνεκτικού στοιχείου στην αυτοκρατορία, επειδή ο εθνισμός είχε αρχίσει να εισέρχεται απειλητικά στις τάξεις του αραβικού πληθυσμού. Σε αυτή τη λογική, ο Σουλτάνος είχε υποστήριξη από την Πρωσία, η επιρροή της οποίας αυξήθηκε ιδιαίτερα στον οθωμανικό στρατό, ακολουθώντας κι εκείνη τη διαπλοκή των ανταγωνισμών που εξελισσόταν ανάμεσα στις ευρωπαϊκές δυνάμεις και στα αποικιοκρατικά σχέδια τους.

Η ηγεμονία του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄, η οποία άρχισε το 1876, σημαδεύτηκε από την πλέον αυστηρή λογοκρισία. Κατόρθωσε να κατευνάσει, να σιωπήσει και να εξορίσει τους υποστηρικτές του Συντάγματος του 1876. Οι προσωπικές ελευθερίες καταργήθηκαν. Η περιστολή των βασικών δικαιωμάτων και ελευθεριών επηρέασε κατά κύριο λόγο την τέχνη, τη φιλοσοφία και τις εκδόσεις. Πράξεις ή λέξεις που έθεταν σε κίνδυνο την ασφάλεια του κράτους ή εξόργιζαν τα δημόσια ήθη κι έθιμα ή προσέβαλαν τον Σουλτάνο, τους συγγενείς του ή την κατάσταση της υγείας των συγγενών του, αποτελούσαν αιτίες φυλάκισης ή αναστολής των εκδοτικών εργασιών. Επί πλέον, θέματα που παρουσίαζαν αρνητικά το καθεστώς, τους κυβερνητικούς αξιωματούχους ή ακόμη και τους συμμάχους των Οθωμανών, επέσυραν αυστηρή τιμωρία. Συγκεκριμένες λέξεις αποτελούσαν σκανδαλή λογοκρισίας. Για παράδειγμα, η λέξη «Σουλτάνος» απαγορευόταν εάν επέκρινε τον ηγέτη με οποιοδήποτε τρόπο ή χρησιμοποιείτο με οποιαδήποτε αρνητική έννοια.

Το τέλος του καθεστώτος του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ ήρθε με την επανάσταση των Νεότουρκων το 1908. Η σχετικά αναίμακτη επανάσταση και η πτώση της απολυταρχικής ηγεμονίας του έθεσαν τέλος στα 32 έτη του καθεστώτος του, αλλά ουσιαστικά και στην Οθωμανική μοναρχική ηγεμονία σχεδόν πέντε αιώνων στην

Κωνσταντινούπολη. Δημιούργησαν δε την πλέον παραγωγική εποχή για έντυπες γελοιογραφίες στην Οθωμανική περίοδο. Στη συνέχεια και μέχρι το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου οι Σουλτάνοι παρέμειναν κυβερνήτες της αυτοκρατορίας, αλλά ποτέ δεν επανέκτησαν κυριαρχική εξουσία μετά τον Αμπντούλ Χαμίτ Β΄. Η τελευταία μεταφέρθηκε στους στρατιωτικούς και δημόσιους λειτουργούς που αργότερα κατέστησαν δυνατή την επανάσταση του 1908. Η κυβέρνηση των Νεότουρκων επεδίωξε να επαναφέρει το Σύνταγμα και παράλληλα να επιβιώσει ενάντια στη δυτική στρατιωτική και οικονομική υπεροχή.

Μετά τη διάλυση του κοινοβουλίου, μια μακρά περίοδος τριάντα ετών υπό τη διακυβέρνηση του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ χαρακτηρίστηκε δεσποτική. Παρόλες τις αυταρχικές πλευρές της διοίκησης, τα αποτελέσματα των μεταρρυθμίσεων από την εποχή του Τανζιμάτ, ο εκσυγχρονισμός της εκπαίδευσης, η εκκοσμίκευσή της και η ροπή της προς δυτικότερα συστήματα, συνέχισαν να επενεργούν, ώσπου οδήγησαν στη διαμόρφωση μιας ακόμη ομάδας επιρροής, τους Νεότουρκους ("Young Turks"). Η ρητορική τους επηρέασε τις ιδέες της Επιτροπής για την Ένωση και την Πρόοδο (CUP), η οποία ιδρύθηκε στο Παρίσι από μια εξόριστη ομάδα αυτοαποκαλούμενων Τούρκων πατριωτών.

Συσχέτιση με τη σύγχρονη πολιτική πραγματικότητα (Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ και Ρ.Τ. Ερντογάν)

Στο συγκεκριμένο σημείο η διατριβή επιγραμματικά παρατηρεί παράλληλες πολιτικές τροχιές των Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ και Ρ.Τ. Ερντογάν. Επί βασιλείας του πρώτου, παρά το γεγονός ότι το Σύνταγμα δεν είχε τυπικά καταργηθεί και το θεωρητικό πλαίσιο περί ισότητας των υπηκόων σε γενικές γραμμές παρέμενε θεσμοθετημένο, ο Σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ Β΄, σε αντίθεση με τους προκατόχους του, επανεπένδυσε στη δύναμη του Ισλάμ ως ενωτικού και συνεκτικού στοιχείου στην αυτοκρατορία, επειδή ο εθνισμός είχε αρχίσει να επικρατεί στις τάξεις του αραβικού πληθυσμού. Παρόμοια και ο δεύτερος επέφερε έντονα αμφιλεγόμενες συνταγματικές μεταρρυθμίσεις, ενώ το συνεκτικό στοιχείο που συνολικά διατρέχει την πολιτική σταδιοδρομία του από τη δεκαετία κιάλας του '90 είναι το πολιτικό Ισλάμ τόσο επί των εσωτερικών όσο και επί των εξωτερικών παρεμβάσεων και συμμαχιών της Τουρκίας σε σχέση με το Ιράν, την Παλαιστίνη, την Αραβική Άνοιξη, κ.ο.κ.

Σχήμα 7. «Ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ καθισμένος στα «τρόπαια» της βασιλείας του». Γερμανική γελοιογραφία του 1909 (Κουζέλη, 2012).

1. Συνέχεια των φορολογικών εξεγέρσεων, έως το 1908

Μια συχνή μορφή κοινωνικής αναταραχής και κατά τα τελευταία έτη της περιόδου της απολυταρχίας του Σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ Β΄, όπως και δεκαετίες ενωρίτερα, ήταν οι φορολογικές αποχές και εξεγέρσεις, οι οποίες έλαβαν χώρα κυρίως σε αστικές περιοχές σε όλη την αυτοκρατορία (Aytekin 2013). Σημάδια έντονης δυσαρέσκειας παρατηρήθηκαν το 1904 στη Σμύρνη και στη συνέχεια περιπτώσεις φορολογικής αντίστασης ήταν παρούσες σε ποικίλες περιοχές της αυτοκρατορίας: Ντερσίμ, Βαν, Θεσσαλονίκη, Ανδριανούπολη, Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Λέσβος, Βασόρα, Μοσούλη, Μπαϊμπούρτ, Τραπεζούντα, Σεβάστεια, Κερασούντα, Καισάρεια, Μπιτλίκ, Σαμψούντα, Άγκυρα, στην Υεμένη, την Αλβανία, το Πρίζρεν, στην Κασταμονή κ.α. Παρά τη μεγάλη γεωγραφική έκταση των φορολογικών αποχών, υπήρχαν περισσότερες φορολογικές επαναστάσεις στην κεντρική και ανατολική Ανατολία, όπου έτειναν να είναι πιο βίαιες και διαρκέστερες.

Ένα είδος προσωπικού φόρου εισήχθη το 1903 ως μια προσπάθεια να αλλάξει ο ταξικά οριζόντιος χαρακτήρας της φορολογίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το ενδιαφέρον είναι ότι οι οθωμανικές προσπάθειες φορολογικής μεταρρύθμισης αντιστοιχούν σε παρόμοιες προσπάθειες σε μεγάλες βιομηχανικές χώρες στις αρχές του εικοστού αιώνα. Ωστόσο, στην αρχική του διατύπωση, ο φόρος εξακολουθούσε να διατηρεί τον οριζόντιο χαρακτήρα του, καθώς όλοι οι αγρότες υποχρεούνταν να καταβάλλουν το ίδιο ποσό. Οι εν λόγω φορολογικές αποχές εκκίνησαν νωρίτερα από την απόφαση της αντιπολίτευσης των Νεότουρκων να οργανώσει πρόσθετες τέτοιες ενέργειες, αλλά οι τελευταίοι παρενέβησαν και τις ενέτειναν πιο συστηματικά.

Δεν είναι σαφές σε ποιο βαθμό οι προσπάθειες της CUP να οργανώσουν αντικυβερνητική δράση στην Ανατολία ήταν επιτυχείς. Πράγματι, δεν υφίστανται αδιάσειστα στοιχεία που να αποδεικνύουν άμεση συμμετοχή Νεότουρκων ή της CUP στις εξεγέρσεις. Για παράδειγμα, το μεγαλύτερο μέρος των εξεγέρσεων στο Ερζερούμ, οργανώθηκε από μια τοπική οργάνωση, ανεξάρτητη από το δίκτυο των Νεότουρκων. Η CUP και σε ορισμένα σημεία τα άλλα μέλη της αντιπολίτευσης προσπάθησαν να δημιουργήσουν γόνιμο έδαφος για την εξέγερση μέσω φυλλαδίων και άλλων δραστηριοτήτων προπαγάνδας. Υποστήριξαν τις φορολογικές εξεγέρσεις και προσπάθησαν να τις ενισχύσουν και να τις διαδώσουν όποτε ήταν δυνατόν, αλλά δεν αποτέλεσαν πρωταγωνιστικούς συντελεστές τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και ο Kansu (Kansu & Fortna, 2001), ο διακεκριμένος ιστορικός ο οποίος υποστηρίζει ότι η επανάσταση του 1908 ήταν μια λαϊκή επανάσταση που εκκίνησε από τις μάζες, τις οποίες οργάνωσε και καθοδήγησε η CUP, δεν μπορεί να παρουσιάσει σαφή αποδεικτικά στοιχεία σχετικά με την άμεση εμπλοκή της CUP στις φορολογικές εξεγέρσεις. Οι απεργίες ήταν ως επί το πλείστον αυθόρμητες ενέργειες του πλήθους, ρυθμισμένες και κατευθυνόμενες από ετερόκλητες ομάδες και άτομα.

2. Οι νεο-οθωμανοί του 19^{ου} αιώνα ως πρόδρομοι των νεότουρκων

Πρόσφατα, έχει επανακαθιερωθεί ο όρος «νεο-οθωμανοί» για να περιγράψει στελέχη και υποστηρικτές του AKP. Πρόκειται, ωστόσο, για νεολογισμό που επαναλαμβάνει την αναφορά στους νεο-οθωμανούς της μετά το Τανζιμάτ εποχής, του 18ου αιώνα. Ο κύριος στόχος του κινήματος των τότε νεο-οθωμανών, αποτελούμενου από μια ομάδα διανοουμένων που συγκεντρώθηκαν κατά πρώτον το 1865, ήταν να προωθήσουν την εκσυγχρονιστική ατζέντα χωρίς ανατροπή του αυτοκρατορικού status quo. Η κοινωνία των «νεότουρκων» μπορεί να θεωρηθεί ριζοσπαστική εκδοχή και δυναμική συνέχεια των νεο-οθωμανών, με τη διαφορά ότι οι νεότουρκοι αποστασιοποιήθηκαν από τη ρητορική για αυτοκρατορική επίρρωση και συνέχεια.

Επομένως, κατά σύμβαση και στο πλαίσιο της ανά χειράς διατριβής, τα στελέχη και οι υποστηρικτές του ΑΚΡ διευκρινίζονται ως νεο-οθωμανοί του 21^{ου} αιώνα. Στην ίδια λογική, παρόμοια «ιστορική ανακύκλωση» μπορεί να υποτεθεί για τις κυβερνήσεις Ερμπακάν, Οζάλ και Μεντερές εντός του 20^{ου} αιώνα με γνώμονα τις επαναλήψεις οθωμανικών, φιλο-οθωμανικών ή απλούστερα νοσταλγικών προς της Οθωμανική Αυτοκρατορία πολιτικών και πρακτικών στο δημόσιο βίο της Τουρκίας.

Τα πιο σημαντικά ονόματα του κινήματος αυτού ήταν διανοούμενοι όπως ο Ιμπραήμ Σινάσι, Ναμίκ Κεμάλ, ο Ζίγια Πασά, ο Αλί Σουάβι, αλλά και πολιτικοί όπως ο Μεγάλος Βεζύρης Μιδάτ Πασά (Saygin & Önal, 2008). Ο χρηματοδότης του κινήματος και άλλος κύριος ιδρυτικός παράγοντας ήταν ο Μουσταφά Φαζίλ Πασά. Επρόκειτο για ένα από τα εγγόνια του Μεχμέτ Αλί Πασά, ο οποίος ήταν ο κυβερνήτης της Αιγύπτου εκείνη την εποχή. Ο Μουσταφά Φαζίλ Πασά προήδρευσε της επιτροπής που ιδρύθηκε για να οργανώσει τα οικονομικά του κράτους (Meclis-i Hazain), αλλά απομακρύνθηκε από τη θέση αυτή από το παλάτι. Ο Ισμαήλ Πασάς, ο οποίος ήταν ο Hidiv (κεδίβης), κυβερνήτης της Αιγύπτου, προκάλεσε σουλτανικό διάταγμα με το οποίο ο Μουσταφά Φαζίλ Πασά αποστερούνταν κληρονομικά δικαιώματα και εξοριζόταν. Ωστόσο, αν και στερήθηκε της κληρονομιάς, έλαβε υψηλά χρηματικά ποσά ως αποζημίωση. Εγκαταστάθηκε στο Παρίσι και κάλεσε τους νεο-οθωμανούς να δημοσιεύουν κριτικές κατά του Σουλτάνου Αμπντούλ Αζίζ¹ και των αξιωματούχων του, ξοδεύοντας σε αυτόν τον αγώνα το μεγαλύτερο μέρος της αποζημίωσής του.

Ευρισκόμενος στο Παρίσι, έγραψε μια επικριτική επιστολή προς τον Σουλτάνο το 1866. Η επιστολή αυτή μπορεί να ονομαστεί ως πρόταση για την εκκοσμίκευση της οθωμανικής πολιτείας. Σε αυτή την επιστολή, δήλωσε, θυμίζοντας τη μαρξιστική ρήση για τη θρησκεία ως «όπιο του λαού», ότι η θρησκεία κυριαρχεί πάνω στις πνευματικές πλευρές των ανθρώπων βασισμένη μόνο σε μια υπόσχεση για ευεργεσία. Με άλλα λόγια, εννοούσε ότι δεν ήταν μόνο η θρησκευτική λατρεία που προσδιόριζε τα δικαιώματα των ανθρώπων και τους περιορισμούς τους. Στην εν λόγω επιστολή, κατέδειξε επίσης το σύστημα διακυβέρνησης ως ένα από τους λόγους της ακμής ή της παρακμής ενός κράτους. Σύμφωνα με τον ίδιο, θα έπρεπε κατ' αρχάς να αλλάξει το κυβερνητικό σύστημα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, καθώς πίστευε ότι οι Οθωμανοί ήταν αδύναμοι κι ευάλωτοι λόγω των απαρχαιωμένων παραδόσεών τους. Τόνισε την ανάγκη της προστασίας του νόμου από αυθαίρετες πρακτικές, βελτιώνοντας τις ελευθερίες και την εδραίωση κοσμικής κοινωνικής ζωής. Βασικά, το κρίσιμο σημείο της επιστολής του ήταν η ιδέα να μειωθεί η επίδραση της θρησκείας στο σύστημα διακυβέρνησης.

Παράλληλα δρούσε και μία ομάδα ρεφορμιστών, σύμφωνα με τον Sait Ozervarli (Özervarli, 2007), εναλλακτικά και εντός της θρησκευτικής κοινότητας. Εξέφραζε κατά κάποιο τρόπο το όψιμο ενδιαφέρον των Ulama της Κωνσταντινούπολης για εκσυγχρονισμό και πιο άμεση επαφή τους με τους Ευρωπαίους. Ο Ισμαήλ Χάκι είναι μια από τις εξέχουσες προσωπικότητες της ύστερης οθωμανικής περιόδου που έλαβε μέρος σε ζητηρές συζητήσεις στην Κωνσταντινούπολη για καυτά πολιτικά θέματα της εποχής του. Δεν ήταν ο πρώτος Οθωμανός μελετητής που επανεξέτασε την παραδοσιακή ισλαμική σκέψη υπό το πρίσμα των προκλήσεων του εκσυγχρονισμού, ωστόσο, η συμβολή του έγκειται στο ότι προσπαθούσε να ανακατασκευάσει την ισλαμική φιλοσοφική θεολογία και να παρέξει ένα νέο βιβλίο Καλάμ² που θα συγκέντρωνε την παραδοσιακή ιστορική κληρονομιά συνάμα και τις εξελίξεις της σύγχρονης σκέψης. Σε κάθε περίπτωση, το διάταγμα του Τανζιμάτ και η προθυμία των επισήμων να επιτρέψουν αλλαγές άνοιξε το δρόμο για την ίδρυση νέων σχολείων και σημαντικών εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων, συμπεριλαμβανομένης της δημιουργίας του νέου δημοτικού και γυμνασίου,

¹ Πρόκειται για τον πρώτο Οθωμανό Σουλτάνο που επισκέφθηκε τη Δυτική Ευρώπη, στη συνέχεια, ωστόσο, επικρίθηκε για κατασπατάληση του δημοσίου χρήματος εξαιτίας των πολυτελών δαπανών του στα ανάκτορα.

² Η ισλαμική απολογητική, όπου η θεολογία υπεισέρχεται σε φιλοσοφική ρητορική κατά των απίστων.

ειδικά κατά τη διάρκεια της μακράς βασιλείας του Αμπντούλ Χαμίτ Β' (1876-1909). Η περίοδος αυτή συμπίπτει με την αρχή της καριέρας του Ισμιρλί Ισμαήλ Χάκι. Ο εν λόγω έλαβε την πρωτοβάθμια εκπαίδευσή του σε αυτά τα νέα σχολεία (mekteb), πρώτα στη Σμύρνη και στη συνέχεια στην Κωνσταντινούπολη, μαζί με την παραδοσιακή εκπαίδευση του μεντρεσέ. Αυτή η διπλή εκπαίδευση προανήγγειλε τις προσπάθειές του για την επίτευξη ενός εναλλακτικού και μετριοπαθούς εκσυγχρονισμού.

Οι εκκοσμικευτικές ιδέες και πρακτικές διαδόθηκαν δυναμικά από το Μουσταφά Φαζίλ Πασά, όπως προαναφέραμε, και με ποικίλους τρόπους και συνεργάτες. Επιπλέον, ο Zürcher (Zürcher, 2004) ερμηνεύει τις μεταρρυθμίσεις της εκπαίδευσης κατά τη διάρκεια της περιόδου του Τανζιμάτ ως απόπειρες εκκοσμίκευσης του κράτους. Θεωρεί ότι οι αποφάσεις να εξοριστούν οι θρησκευτικοί ταγοί Σειχουλισλάμηδες από τα υπουργεία μεταξύ 1916 και 1917 ήταν η τελική βολή για το παλαιό κατεστημένο.

Την ίδια περίοδο, ο Αχμέτ Ριζά Μπέη (1858-1930), που έγραφε κυρίως στην εφημερίδα του Mesveret («Διαβούλευση»), επικεντρώνεται στην αντιπολίτευση της θρησκείας στην εκπαίδευση, την κυβέρνηση και την πολιτική. Σύμφωνα με την άποψη του, η θρησκεία πρέπει να είναι ιδιωτική υπόθεση και δεν πρέπει να έχει ενεργό ρόλο στη δημόσια σφαίρα. Και η προοπτική αυτή έδωσε έμφαση στον κοσμικό χαρακτήρα της κυβέρνησης που αναφέρεται στο δυτικό μοντέλο του κράτους.

Γνωρίζοντας την ενσωμάτωση των παραδοσιακών Καλάμ με μουσουλμανικές συνθέσεις της αρχαίας και μεσαιωνικής φιλοσοφίας, ο Χάκι δεν δίστασε να συμβιβάσει τα νέα Καλάμ του ιδίου με τη σύγχρονη του φιλοσοφία (Felsefe-i cedide). Αντί για τις απόψεις των αρχαίων φιλοσόφων, όπως ο Θαλής, ο Αναξαγόρας, ο Εμπεδοκλής, ο Δημόκριτος, ο Σωκράτης, ο Αριστοτέλης, ο Επίκουρος, ο Ζήνων, ο Πλωτίνος και ο Πορφύριος, οι οποίες συζητούνταν στην παραδοσιακή Καλάμ, πρότεινε ότι ο μελετητής του νέου Καλάμ πρέπει να εξετάσει και να επιλέξει, όταν είναι χρήσιμες, ιδέες σύγχρονων δυτικών στοχαστών, όπως ο Μπέικον, ο Καρτέσιος, ο Σπινόζα, ο Λάιμπνιτς, ο Λοκ, κ.α. Ομοίως, αντί να ασχολείται με αρχαίες σχολές, όπως η Περιπατητική και η Στωική, έδινε πολύ μεγαλύτερη προσοχή στις σύγχρονες σχολές σκέψης, όπως ο ορθολογισμός, ο θετικισμός, κ.α. Με τον τρόπο αυτό, το Καλάμ θα ήταν σύμφωνο με τα σύγχρονα φιλοσοφικά θέματα και θα μπορούσε να αναπτυχθεί σύμφωνα με τις σύγχρονες ανάγκες. Λόγω του έντονου ενδιαφέροντός του στη φιλοσοφία, ο Χάκι, σε αντίθεση με τη συντηρητική «ουλεμά» (ulama) της εποχής του, εξάγει επίσης τους μουσουλμάνους φιλοσόφους Αλ Φαράμπι και τον Πέρση Αβικέννα Αμπού Αλή αλ-Χουσεΐν ιμπν Αμπντάλλαχ ιμπν Σίνα για τη μεγάλη συμβολή τους στη φιλοσοφία μέσα από τη σύνθεση της αριστοτελικής φιλοσοφίας και του νεοπλατωνισμού (Gündüz, Gunduz, & Yaran, 2005).

3. Η Επιτροπή της Ένωσης και της Προόδου (CUP)

Η CUP, της οποίας κύριος στόχος ήταν μεταξύ άλλων να επαναφέρει ένα συνταγματικό και κοινοβουλευτικό σύστημα, ενισχύθηκε σημαντικά από πολλούς αξιωματικούς που υπηρετούσαν στον οθωμανικό στρατό αλλά ήταν εκπαιδευμένοι σε δυτικού τύπου σχολεία. Με τη βοήθεια αυτών των αξιωματικών, η CUP πέτυχε να αναγκάσει τον Σουλτάνο να επανεκκινήσει τις συνταγματικές λειτουργίες και να αποκαταστήσει το κοινοβουλευτικό σύστημα το 1908. Μετά από αυτή την επαναστατική αποκατάσταση του Συντάγματος, όπως αναλυτικά περιγράφει ο M. Bilici (Bilici, 2009), ο Σουλτάνος απεκδύθηκε εξουσιών οι οποίες ανατέθηκαν στο νομοθέτη και στο υπουργικό συμβούλιο.

Οι κύριες πολιτικές προτάσεις της CUP συγκεφαλαίωναν τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες προηγούμενων εποχών. Οι Νεότουρκοι, τουλάχιστον επιφανειακά εάν ληφθούν υπόψη οι καταγγελίες για παραστρατιωτική δράση και παρασκηνακές συνομιλίες (Morgenthau, 1919), υποστήριζαν τις κοσμικές και εκμοντερνιστικές ιδέες που ενόχλησαν τους ουλεμάδες στην εποχή του Τανζιμάτ και μεταγενέστερα. Κατά τη διάρκεια αυτής της δεύτερης συνταγματικής περιόδου, η CUP με έμφαση αντιμετώπισε προβλήματα διαφθοράς και πολιτικής εξάρτησης του στρατού. Στο ίδιο πνεύμα, άλλαξε το σύστημα προαγωγών, ώστε να εξαλειφθούν φαινόμενα αγραμματοσύνης στις στρατιωτικές τάξεις, απομακρύνθηκε ο θρησκευτικός εκπρόσωπος (Σειχουλισλάμης, τουρκιστί: Şeyhülislam) από το υπουργικό συμβούλιο, ενώ τα δικαστήρια τέθηκαν υπό τον έλεγχο του Υπουργείου Δικαιοσύνης μέσα σε ένα κύμα διαδικαστικών αλλαγών, όπως χαρακτηριστικά τις αναδεικνύει ο A. Rubin (Avi Rubin, 2012).

Ιδρύθηκε το Υπουργείο Θρησκευτικών Ιδρυμάτων με σκοπό τον έλεγχο των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων, οι θεολογικές σχολές που αποκαλούνται μεντρεσέδες (Medreses) άλλαξαν και εκσυγχρονίστηκαν, η πρωτοβάθμια εκπαίδευση κατέστη υποχρεωτική για τα κορίτσια όσο και τα αγόρια.

Με το ξέσπασμα του Α' Π.Π. η Πύλη εκμεταλλεύθηκε την ευκαιρία να καταργήσει τις διομολογήσεις και να προχωρήσει τις μεταρρυθμίσεις, ενώ σε πολιτικό επίπεδο διαμορφώθηκε κλίμα πολυκομματικής αντιπαράθεσης. Σε αυτή την πορεία πραγμάτων, ο Μουσταφά Κεμάλ εμφανίστηκε ως ηγετική πολιτική και στρατιωτική φυσιογνωμία, που στη συνέχεια οδήγησε στη δημιουργία της σύγχρονης Τουρκίας μέσα από τις στάχτες της διαλυμένης αυτοκρατορίας.

Η ιδεολογία των Νεότουρκων θεωρήθηκε κατ' αρχάς και κατ' αρχήν επιστημονική, υλιστική, κοινωνικά δαρβινιστική, ελιτίστικη και έντονα αντιθρησκευτική (Staley, 1996). Αν και αυτή η άποψη δεν είναι αποδεκτή για το σύνολο των μελών της Επιτροπής (Ittihadists), πολλοί σημαντικοί διανοούμενοι της Επιτροπής της Ένωσης και Προόδου ανταποκρίνονται στο στερεότυπο των Νεότουρκων που περιγράφεται παραπάνω. Το 1889, ο Αλβανός Ιμπραήμ Τέμο, από τους εμπνευστές αυτής της ομάδας, και ο Ισάκ Σουκούτι, όπως και ο Τσερκέζος Μεχμέτ Ρεσίτ, ο Κούρδος Αμπντουλάχ Σεβντέτ και ο Αλί Χουζειντζάντε από το Μπακού στο σημερινό Αζερμπαϊτζάν ίδρυσαν την Κοινωνία για την Ένωση των Οθωμανών, σκοπός της οποίας ήταν η συνταγματική μοναρχία ενάντια στο δεσποτισμό του Αμπντούλ Χαμίτ. Οι δραστηριότητες αυτής της ομάδας, η οποία είχε προσπαθήσει να αφυπνίσει το κοινό με διάφορα έντυπα έως το 1894, έγιναν γνωστές και μερικοί εκ των μελών συνελήφθησαν.

Στο μεταίχμιο της μετάβασης από τη νεο-οθωμανική στη νεοτουρκική δράση, ελήφθη η απόφαση για την άσκηση των αντικαθεστωτικών δραστηριοτήτων έξω από τη χώρα. Ο Αχμέτ Ριζά Μπέη ρωτήθηκε για την ανάληψη της ηγεσίας της Κοινωνίας στο Παρίσι, προκειμένου να δρα ανενόχλητα κατά του Αμπντούλ Χαμίτ. Ο Αχμέτ Ριζά Μπέη ίδρυσε με μερικούς από τους φίλους του την Επιτροπή Ένωσης και Προόδου (1895), που ήταν ένα παρακλάδι του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου στην Ευρώπη. Υπό την ηγεσία του Αχμέτ Ριζά το παράρτημα του Παρισιού δημοσίευε την εφημερίδα *Mezveret* (Διαβούλευση) τόσο στη οθωμανική και στη γαλλική (Sayari, 1995). Ωστόσο, ο Αχμέτ Ριζά Μπέη δεν ήταν ένας επαναστάτης, προσπάθησε μόνο να εμποδίσει την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επιπλέον, ο ίδιος είχε στείλει μερικά γράμματα στο Σουλτάνο Αμπντούλ Χαμίτ που περιελάμβανε κάποιες συμβουλές, ενώ επίσης δεν υπερασπίστηκε ενέργειες εναντίον του Σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ, επειδή αυτές οι ενέργειες θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ο Αμπντουλάχ Σεβντέτ (1869-1932), ο οποίος ήταν μέλος της Επιτροπής της Ένωσης και Προόδου, ήταν ένα άλλο πρόσωπο που υπερασπίστηκε τον κοσμικό χαρακτήρα της πολιτείας (Saygin & Önal, 2008). Αποφοίτησε από την Ιατρική Σχολή το 1897 και εντάχθηκε στους Νεότουρκους. Σύμφωνα με τη Σερίφ Μαρντίν, είναι δυνατόν να δούμε την πρώτη σταθερή θεωρητική βάση της μετα-οθωμανικής εκκοσμίκευσης σε ανώνυμα άρθρα του Σεβντέτ. Δημοσίευσε στην εφημερίδα "İctihad" πρώτα στη Γενεύη, αργότερα στο Κάιρο. Στα άρθρα του, ο ίδιος

έγραψε για επουσιώδη παρουσία της δυναστείας και πολιτικό εκφυλισμό, προκαλώντας πολλές διαφωνίες. Εκτός από αυτό, τα άρθρα του ενάντια στη θρησκεία προκάλεσαν επίσης μεγάλες αντιδράσεις. Κατά την ίδια περίοδο, μετέφρασε το βιβλίο της Ράινχαρτ Ντόζυ με τίτλο «Essai sur l'histoire de l'Islamisme», στο οποίο η συγγραφέας προσπάθησε να εξηγήσει τη ζωή του Προφήτη Μωάμεθ με τρόπο που αμφισβητήθηκε ιδιαίτερα (Kurtzman, 2002). Τόσο λόγω των άρθρων που έγραψε κατά της θρησκείας όσο και λόγω της μετάφρασης του βιβλίου της Ντόζυ, ο Σεβντέτ θεωρήθηκε ως ένα πρόσωπο εχθρικό προς τη θρησκεία, αν και υπερασπίστηκε την εν λόγω μετάφραση ως μια επιστημονική εργασία. Επιπλέον, ο Σεβντέτ αναγνωρίστηκε ως ηγέτης του κουρδικού εθνικισμού, και ήταν υπεύθυνος για σημαντικά καθήκοντα στην Κοινότητα της λεγόμενης Κουρδικής Ανόδου το 1920.

Σχήμα 8. Σύγκριση δύο πρωτοσέλιδων της εφημερίδας Yeni Gazete, ενός του 1911 και άλλου του 1918. Το δεύτερο είναι προφανώς πιο πλούσιο κι ελκυστικό, αλλά η γραμματσοειρά είναι ακόμη βέβαια η αραβική (Baykal, 2019).

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ

ΤΟ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

ΕΝΟΤΗΤΑ ΙΙΙ: «ΤΟ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ»

ΙΙΙ.Α Τα κεμαλικά χρονικά

Βιβλιογραφική επισκόπηση

Ερευνητικό πεδίο:

Αμέσως μετά την επανάσταση των Νεότουρκων, ο Ζίγια Γκιοκάλπ συναντήθηκε με τον Εμίλ Ντούρκχάιμ στην έδρα της επανάστασης, τη Θεσσαλονίκη, και συζήτησαν τα θεωρητικά και πρακτικά θεμέλια του τουρκικού εθνικισμού. Αυτό αναφέρεται επιγραμματικά καθώς το παρόν τμήμα της διατριβής πραγματεύεται μέσα από μια πλούσια βιβλιογραφική διερεύνηση τη δυσκολία να ευρεθεί τρόπος ώστε μια φιλελεύθερη δημοκρατία να εδραιωθεί σε μια μουσουλμανική κοινωνία χωρίς την ισχυρή αφοσίωση εκ μέρους των πολιτικών ελίτ στην αρχή της, το δυναμισμό με τον οποίο ο κεμαλισμός έθεσε όποιο φονταμενταλιστικό στοιχείο του Ισλάμ υπό τον κρατικό έλεγχο.

Στο ίδιο πλαίσιο των κατακλυσμιαίων πολιτισμικών αλλαγών παρατίθενται τροχιοδεικτικά πληροφορίες για μια μεθοδευμένη εκστρατεία κοινωνικής μηχανικής εις βάρος της καθομιλούμενης γλώσσας με το ριζοσπαστικό-ρεφορμιστικό ζήλο που κατέληξε στην ανακήρυξη της λεγόμενης θεωρίας της «Γλώσσας του Ήλιου». Στον κοινό τόπο του κρατικά κατευθυνόμενου εκσυγχρονισμού της Τουρκίας, ιδιαίτερα διά μέσου της υλοποίησης πολιτισμικών μετασχηματισμών, είναι αξιοπρόσεκτα τα βήματα μιας περιορισμένης και υπό ωρίμανση δημοκρατίας, όπου αποθαρρύνεται η μετάβαση σε μια δυτικού τύπου «ανοιχτή» κοινωνία των πολιτών. Το μοντέλο κατά το οποίο οι εν λόγω αστικές δυνάμεις αντιδρούσαν υπέρ της δημοκρατίας με αντιδημοκρατικά μέσα, φθάνοντας ως και τη νεότερη ιστορία, επονομάστηκε κεμαλισμός και προσέδωσε στις ένοπλες δυνάμεις δικαίωμα και υποχρέωση για προστασία της τουρκικής εθνικής ασφάλειας, καθώς και του πολιτεύματος. Κατά την εφαρμογή του κεμαλισμού, ο Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος αργότερα υιοθέτησε το επώνυμο Ατατούρκ, ή πατέρας των Τούρκων, προέβη σε σαρωτικές αλλαγές που θα ήταν αδύνατες υπό ένα δημοκρατικό καθεστώς. Στο διαχρονικό πολιτικό σκηνικό όπου γνώμονας κάθε επιλογής ήταν η ανησυχία του τουρκικού στρατού ότι η χώρα παρέκκλινε από τις κεμαλικές ρίζες της και χρειαζόταν διάσωση, αναλύεται η αύξηση της ισλαμικής επιρροής ως μιας σημαντικής απειλής, αλλά και δικαιολογίας για πραξικοπήματα.

Συζητείται τέλος η ιδέα ότι ο κεμαλισμός με προϋπόθεση την εγκατάλειψη της αναγκαστικής αφομοίωσης και την αποδοχή των εθνοτικών διαφορών, θα μπορούσε ενδεχομένως να προαγάγει μια μορφή εθνισμού, ωστόσο, απεδείχθη μεθόδευση για τη θέσμιση μιας ενός ανδρός αρχής, εν προκειμένω του Κεμάλ Ατατούρκ, για μια κοινωνία ομοιόμορφη, χωρίς εθνοτικές ή θρησκευτικές, διακριτές και σεβαστές συνιστώσες. Επιλογικά παρατίθεται σύγκριση μεταξύ των μεσανατολικών χωρών με βάση τη θέση των μειονοτήτων, καθώς οι μειονότητες που παρέμειναν στην Τουρκία υπόκειντο, και σε κάποιο βαθμό εξακολουθούν να υπόκεινται, σε ποικίλα επίπεδα επίσημης και ανεπίσημης διάκρισης.

Στη συγκεκριμένη ενότητα, για την ανάλυση του ιδεολογικού υποβάθρου του τουρκικού κράτους, αντλούνται στοιχεία από την έρευνα του Mahmut Kaya (M. Kaya, 2014) σε σχέση με το κίνημα των Νεότουρκων και την εμφάνισή του όταν οι ευρωπαϊκές δυνάμεις άρχισαν να διεισδύουν στην οθωμανική γεωγραφία, πιο έντονα από ποτέ έως τότε. Ο Fabian Stremmel (Stremmel, 2015) διερευνά τις γερμανικές πολιτιστικές και

διπλωματικές προσπάθειες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μεταξύ 1900 και 1918, ενώ σε μια παρόμοια ανίχνευση επιρροών ο E. Sahin (Sahin, 2012) εξετάζει με ποιους τρόπους Αμερικανοί ιεραπόστολοι είχαν μια διαρκή επίδραση στην εκπαίδευση και τη θρησκεία στην ύστερη οθωμανική Μέση Ανατολή. Ο Toshihide Yokoi (Yokoi, 1989) παρατηρεί δε ότι το 1909, αμέσως μετά την επανάσταση των Νεότουρκων, ο Γκιοκάλπ συναντήθηκε με τον Εμίλ Ντούρκχαϊμ στην έδρα της επανάστασης, τη Θεσσαλονίκη, και συζήτησαν τα θεωρητικά και πρακτικά θεμέλια του τουρκικού εθνικισμού. Κατά την αναλυτική περιγραφή του Agata Wojciik (Wójcik, 2011) επιχειρήθηκε να ενισχυθεί ο τουρκισμός με πρωτεργάτη τον Γκιοκάλπ, ώστε να συμπληρώσει κι αυτός με τη σειρά του τα πρότυπα του δυτικού πολιτισμού με την τουρκική κουλτούρα. Ο G.D. Brockett (G. Brockett, 2011) εξηγεί στη συνέχεια πώς ο Μουσταφά Κεμάλ ενίσχυσε την αντίληψη της εθνικής κυριαρχίας, επενδύοντας συστηματικά στην τόνωση ενός πατριωτικού φρονήματος. Σύμφωνα με τον Richard Robinson (R. D. Robinson, 1951), η διαδικασία της αλλαγής ήταν αργή και αβέβαιη κατά τα πρώιμα έτη της δημοκρατίας. Ο J.M. Landau (Landau, 1984) ερευνά με ποιό τρόπο η εκπαίδευση εκκοσμικεύθηκε και εναρμονίστηκε με επιστημονικά πρότυπα, όπως στις δυτικές χώρες, ενώ ο Aswini Mohapatra (Mohapatra, 2008) περιγράφει τις καθυστερήσεις, τις παλινδρομήσεις και τις ακυρώσεις στην εφαρμογή φιλελεύθερων πολιτικών θεσμών.

Σε συνάρτηση με ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα της συγκεκριμένης κοινωνίας, την αλληλεπίδραση της θρησκείας με την εκάστοτε κυβέρνηση, ο Nader Hashemi (Hashemi, 2004) μελετά τη δυσκολία να ευρεθεί τρόπος ώστε μια φιλελεύθερη δημοκρατία να εδραιωθεί σε μια μουσουλμανική κοινωνία χωρίς την ισχυρή αφοσίωση εκ μέρους των πολιτικών ελίτ στην αρχή της. Η έρευνα του Binnaz Toprak (Toprak, 2005) διαπιστώνει το δυναμισμό με τον οποίο ο κεμαλισμός έθεσε όποιο φονταμενταλιστικό στοιχείο του Ισλάμ υπό τον κρατικό έλεγχο και απαγόρευσε τη χρήση θρησκευτικών ομιλιών ως προπαγάνδα για πολιτικούς σκοπούς. Τη φανατισμένη προσπάθεια επιβολής των κεμαλικών θεσφάτων καταγράφει επόμενα η Camilla Nereid (Nereid, 2011) με έμφαση στο «Νόμο περί Καπέλων» (Hat Law) το 1925 που απαγόρευσε τη χρήση του φεσιού, του φερετζέ και των συναφών. Ο Hakan Yilmaz (H. Yilmaz, 2007) αντιδιαστέλει τα κεμαλιστικά αντιθρησκευτικά γεγονότα με την ομαλότητα με την οποία ο καθολικισμός διαχωρίστηκε από το κράτος κατά την επανάσταση στη Γαλλία, καθώς υφίστατο ο καλά εδραιωμένος κοινωνικός θεσμός της Καθολικής Εκκλησίας, που στήριζε ως κοινωνικό υπόβαθρο το θρησκευτικό ιδεολογικό εποικοδόμημα. Στο ίδιο πλαίσιο των κατακλυσμαίων πολιτισμικών αλλαγών παρατίθενται πληροφορίες για μια μεθοδευμένη εκστρατεία κοινωνικής μηχανικής εις βάρος της καθομιλούμενης γλώσσας, από τον Burcu Ilkay Karaman (Karaman, 2014). Κάποια θετικά στοιχεία, ωστόσο, για τις γυναίκες στην Τουρκία παρατηρούνται από την Ayse Hogor Gunduz (Gunduz, 1997).

Η επικράτηση του Μουσταφά Κεμάλ κατά την τουρκική επανάσταση, όπως και τα παρεπόμενα έτη της προεδρίας του (1923-1938) παρουσιάζονται μέσα από τη σχετική ανάλυση του Gavin Brockett (Gavin D. Brockett, 1998) για διάφορες αποκλίνουσες ιστοριογραφικές τάσεις. Σε αυτό το πλαίσιο ο S. Kedourie (Kedourie, 2012) περιγράφει τις συνθήκες υπό τις οποίες κάποια μορφή κοινής ισλαμικής και συνάμα λαϊκής ταυτότητας αποτέλεσε το θεμέλιο για συλλογική αντίδραση στην κεμαλική δυναμική. Ο A. Popon (Popon, 2016) εξηγεί ειδικότερα για την περιοχή του Πόντου τις οθωμανικές κι επόμενα τις κεμαλικές προσπάθειες να υποτάξουν τους τοπικούς ηγέτες. Ως αιχμή, ωστόσο, της κεμαλικής επανάστασης και θεσμικής ανακατάταξης ο P. Kinross (Kinross, 2012) αναγνωρίζει τις γλωσσικές αλλαγές, δηλαδή το ριζοσπαστικό-ρεφορμιστικό ζήλο που κατέληξε στην ανακήρυξη της λεγόμενης θεωρίας της «Γλώσσας του Ήλιου». Ο Yigit Akin σημειώνει παραδείγματα λαϊκής αντίδρασης απέναντι στις κεμαλιστικές πολιτικές (Akin, 2007), ενώ στον αντίποδα, ο Murat Ergin (Ergin, 2009) θεωρεί ότι ο εκμοντερνισμός της Τουρκίας στηρίχθηκε στις δυτικές κοινωνικές και τις ανθρωπιστικές επιστήμες, όχι μόνο ως ένα αφηρημένο και περιφερειακό μοντέλο, αλλά και με τη μορφή στενών επαφών και αλληλεπιδράσεων με δυτικούς μελετητές. Ο Pelin Kadercan (Kadercan, 2012) συγκερνά τις διαφορές απόψεις,

διαπιστώνοντας ως κοινό τόπο τον κρατικά κατευθυνόμενο εκσυγχρονισμό της Τουρκίας, ιδιαίτερα όπου στράφηκαν προς την υλοποίηση πολιτισμικών μετασχηματισμών. Πάραυτα, ο E. Sencer (Sencer, 2016) επιβεβαιώνει ότι εξόριστοι από τη ναζιστική Γερμανία μετακινήθηκαν στην Τουρκία, εμικρέδες διανοούμενοι και καλλιτέχνες που επιμελώς βοήθησαν τη νεόκοπη πολιτεία.

Ο Bernard Lewis (B. Lewis, 1994) καταγράφει τα βήματα μιας περιορισμένης και υπό ωρίμανση δημοκρατίας, όπου αποθαρρύνεται η μετάβαση σε μια δυτικού τύπου «ανοιχτή» κοινωνία των πολιτών. Οι J. Karkazis, G. Baltos και J. Balodis (Karkazis, Baltos, & Balodis, 2018a) διεισδύουν περαιτέρω στην πολιτική ιστορία των χωρών της Μέσης Ανατολής και τη δυσκολία εφαρμογής εκεί συνολικά της εργαλειοθήκης της αστικής δημοκρατίας. Η Michele P. Angrist (Angrist, 2004) εξηγεί τη διεθνή επιρροή στη μετ' εμποδίων μεταμόρφωση της Τουρκίας προς τον πολυκομματικό πλουραλισμό, και στη συνέχεια ως επίδραση του Ψυχρού Πολέμου στην ίδια τη διαδικασία εκδημοκρατισμού της. Ο Bernard Lewis και πάλι παρέχει αναλύσεις για τις εκλογές της 14^{ης} Μαΐου 1950, όπου το ρεπουμπλικανικό κόμμα, αφού είχε απολαύσει το μονοπώλιο για δεκαετίες της πολιτικής εξουσίας, επέτρεψε στον εαυτό του να εκτεθεί στη βούληση των πολιτών και εντέλει να απωλέσει την εξουσία. Οι R. King και N. Wood (King & Wood, 2013) μελετούν τη δράση του Δημοκρατικού κόμματος, που διαδέχθηκε το Ρεπουμπλικανικό τη δεκαετία του '50 και θέσπισε μια οργανωμένη ανακριτική δραστηριότητα η οποία είχε την αρμοδιότητα να ελέγξει και να διώξει ποινικά την αστική γραφειοκρατία, το δικαστικό σώμα, τις ένοπλες δυνάμεις, την αστυνομία και τα πανεπιστήμια. Οι M. Heper και S. Sayari (Heper & Sayari, 2002) συζητούν την επακόλουθη κοινωνική αστάθεια εκείνης της περιόδου έως την 27 Μαΐου 1960, οπότε και οι στρατιωτικοί ανέλαβαν τον έλεγχο της κυβέρνησης. Η Susanna Dokupil (S. Dokupil, 2002) επιβεβαιώνει το μοντέλο κατά το οποίο οι εν λόγω αστικές δυνάμεις αντιδρούσαν υπέρ της δημοκρατίας με αντιδημοκρατικά μέσα, φθάνοντας ως και τη νεότερη ιστορία.

Ο V.C. Xiong (Xiong, 2017) δε αναδράμει στο ρόλο του στρατού για τους Οθωμανούς επί αιώνες. Ο H. Kosebalaban (Kösebalaban, 2011) αναγνωρίζει στις ένοπλες δυνάμεις δικαίωμα και υποχρέωση για προστασία της τουρκικής εθνικής ασφάλειας, καθώς και του πολιτεύματος. Ο Eddie Halabi Awad (Awad, 2000) εντοπίζει ως κομβικό σημείο επιρροής του στρατού στην οθωμανική πολιτική το 1908, με το σφετερισμό της εξουσίας από την Επιτροπή της Ένωσης και Προόδου. Ο M.N. Turfan (Turfan & Gombár, 2002) σκιαγραφεί ένα λεπτομερή απολογισμό των γεγονότων της περιόδου των Νεότουρκων μεταξύ 1908 και 1918, καθώς οι στρατιωτικοί μετατρέπονται από σποραδικοί παρεμβολείς σε ενεργούς συμμετέχοντες στη κυβερνητική διαδικασία. Για την υποτιθέμενη ανάγκη μιας υπέρτατης αρχής, επιβλέπουσας και εγγυήτριας της δημοκρατίας, η Ayse Kadioglu (Kadioglu, 1996) εξετάζει τον προβληματικό χαρακτήρα κάθε δημοκρατίας που αντιμετωπίζει την ανάγκη διορθώσεων μέσω μιας «συνετής» ηγεσίας.

Οι Jan Stentoft Arlbjorn και Ole Stegmann Mikkelsen (Arlbjørn & Mikkelsen, 2014) αναλύουν χαρακτηριστικά ότι παρά την επιτυχημένη προώθηση της κεμαλικής ιδεολογίας ως ενός προγράμματος εκμοντερνιστικού και εκκοσμικευτικού χαρακτήρα, υφίσταται πληθώρα συγκεντρωτικών και καταπιεστικών χαρακτηριστικών στην εφαρμογή του. Οι L. Anceschi, G. Gervasio και A. Teti (Anceschi, Gervasio, & Teti, 2014) παρατηρούν τη διαδρομή του λεγόμενου δικτύου Εργκένεκον ως διαχρονικού επιτηρητή της πολιτειακής κατάστασης της χώρας. Ο R.O. Freedman (Freedman, 1991) συσχετίζει την εν λόγω δράση με μια σειρά από στοιχεία που έδειχναν ότι ο πρώην Πρόεδρος T. Οζάλ είχε δηλητηριαστεί.

Στο πλαίσιο της κεμαλιστικής προπαγάνδας, η C. Hillenbrand (Hillenbrand, 2007) σημειώνει πώς αναθεωρήθηκαν ποικίλες ιστορικές πηγές. Ο Claude Cahen ανασκοπεί σχετικά το έργο της τουρκικής Ιστορικής Εταιρείας (Rashidi, Rahimi, & Delirrad, 2013). Ο G. Leiser επιμελήθηκε το έργο του M.F. Köprülü για τις απαρχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το οποίο γράφτηκε κατά το πέρασμα από το 19^ο στον 20^ο αιώνα και θεωρείται το κρίσιμο βιβλίο των μελετών για τον τουρκικό πολιτισμό της σύγχρονης εποχής (Köprülü & Leiser, 1992). Οι M.A.

Köymen και T. Bey (Köymen & Bey, 1986), όπως και οι A. Rashidi, B. Rahimi και M. Delirrad (Rashidi et al., 2013) προσθέτουν ιστορικές αναφορές και ερμηνείες για την πρώτη εμφάνιση και τις νίκες των Σελτζούκων στη Μικρά Ασία. Η A. Kadioglu (Kadioglu, 1996), ερμηνεύοντας το πλαίσιο μιας τέτοιας προσπάθειας να εννοηθεί μία προϋπάρχουσα επίσημη τουρκική ταυτότητα, υποστηρίζει ότι οι αναφορές στη διαχρονικά ισχυρή ιστορική παράδοση του κράτους διαμορφώθηκαν με τρόπο ικανό να καταπνίξει χαρακτηριστικά της εγχώριας κοινωνίας των πολιτών.

Οι S. Kinzer και J. Eibner (Kinzer, 2001) και (Eibner, 2011) πραγματεύονται τις υποθέσεις υπό έρευνα και αναγνώριση ανά τον κόσμο μιας άλλης εικόνας για τους Τούρκους ως «γενοκτόνους» σε σχέση ιδιαίτερα με την επίθεσή τους στον αρμενικό πληθυσμό στην Ανατολία το 1915. Σε παρόμοια λογική ο G. Yilmaz (G. Yilmaz, 2017) υπεισέρχεται σε προβλήματα της Τουρκίας σε σχέση με τα δικαιώματα των μειονοτήτων. Ο M. Bilici (Bilici, 2009) διεισδύει στην ιστορία της τουρκικής ταυτότητας. Καθώς οι ιδεολογικές αρχές του κεμαλισμού συνέχισαν να τροφοδοτούν εθνικές και θρησκευτικές συγκρούσεις, δημιουργώντας σημαντικές πηγές αστάθειας εντός της Τουρκίας, ο Yusuf Sarinay (Sarinay, 2000) παρατηρεί πώς η επιτυχής άνοδος γενικά ενός πολιτικού κόμματος με σημαντικά διαφορετικές σε σχέση με προηγούμενα καθεστώτα προσεγγίσεις στα εθνικά προβλήματα ανέδειξε τη δυνατότητα μιας νέας πολιτικής και πολιτειακής διαδρομής. Ο Saban Taniyici (Taniyici, 2003a) περιγράφει χαρακτηριστικά πώς αρκετοί μετριοπαθείς ισλαμιστές κατά τα τέλη της οθωμανικής περιόδου επέκριναν κάποιες περιόδους της ισλαμικής ιστορίας «γραμμένες» από ακραίες θρησκευτικές ομάδες, όπως τα εξτρεμιστικά θρησκευτικά τάγματα. Ο Herbert Kitschelt (Kitschelt, 2001) παραλληλίζει την κληρονομιά των προκομμουνιστικών και κομμουνιστικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη με τις συνέπειες της μονοκομματικής κληρονομιάς στην Τουρκία προς τη θρησκευτική κινητοποίηση και την ταυτότητα των θρησκευτικών κομμάτων.

Ο Saban Taniyici (Taniyici, 2003a) και η Elizabeth Hurd (Hurd, 2009) εξετάζουν την ισχύ του Χαλιφάτου, την κατάργησή του από τον Κεμάλ και την αντικατάσταση της θρησκευτικής εξουσίας με την κρατική. Η Jenny White (J. B. White, 2011) επισημαίνει σημασίες της «εκκοσμίκευσης» ως εκδοχής του τουρκικού όρου *laiklik*, αλλά και μορφής λαϊκισμού σημαίνοντος υποταγή της θρησκείας στο κράτος. Ο A. Mango (Mango, 2011) θεωρεί τη συγκεκριμένη ιδιότυπη εκκοσμίκευση ως πηγή κοινωνικής δυσαρέσκειας, ειδικά στην κοινότητα των Αλεβιτών της χώρας. Ο S. Kinzer (Kinzer, 2001) επαυξάνει δε επιδεικνύοντας ότι για τον Μ. Κεμάλ πράγματι χρειάστηκαν λιγότερα έτη για να διαγράψει καθοριστικές παραδόσεις της τουρκικής ζωής από τους αιώνες που χρειάστηκαν για να οικοδομηθούν αυτές. Ο Angel Rabasa (Rabasa & Larrabee, 2008) συνοψίζει πώς με την εκκοσμίκευση ο Κεμάλ έπαυσε το θρησκευτικό έλεγχο του κράτους, για να επιτρέψει αργότερα τον κρατικό έλεγχο επί της θρησκείας. Ο A. Mango (Mango, 2011) ερμηνεύει ένα διαχρονικό πολιτικό σκηνικό όπου γνώμονας κάθε επιλογής ήταν η ανησυχία του τουρκικού στρατού ότι η χώρα παρέκκλινε από τις κεμαλικές ρίζες της και χρειαζόταν διάσωση. Ο Hakan Yanuz (H. Yanuz, 2003) αναλύει την αύξηση της ισλαμικής επιρροής ως μιας σημαντικής απειλής, αλλά και δικαιολογίας για πραξικοπήματα.

Η Carol Migdalovitz (Migdalovitz, 2010) επόμενα ερευνά την επαναλαμβανόμενη εκλογική επιτυχία του AKP υπό τις ανησυχίες για εκτροχιασμό του σε απολυταρχικές κατευθύνσεις. Ο Haken Yanuz (H. Yanuz, 2003) προσφέρει μια ανάλυση για τη διελκυστίνδα από τη μια έως την άλλη ακραία πολιτική αντιπαράθεση κεμαλιστών και ισλαμιστών. Οι David McDowall (McDowall, 1992) και S. Kinzer (Kinzer, 2001) προσθέτουν ερευνητικό υλικό για τον κουρδικό παράγοντα και το ρόλο του στην εξέλιξη των πολιτικών συγκρούσεων. Έπειτα όμως από τον πόλεμο στο Ιράκ, οι αντάρτες του PKK χρησιμοποίησαν το ασφαλές καταφύγιο του Ιράκ για να εκκινήσουν εκ νέου τις επιθέσεις τους. Ο H. Yanuz (H. Yanuz, 2003) προσθέτει στοιχεία για τη θεώρηση ομοίως των Αλεβιτών ως κοινωνικο-θρησκευτικής απειλής. Ο David Shankland (Shankland, 1999) μελέτησε εκτενώς τις εν λόγω διώξεις, διερευνώντας παράλληλα και την ιστορική διάσταση των Αλεβιτών στην πορεία τόσο της

θρησκευτικής όσο και της πολιτικής αναγνώρισής τους. Ο Talha Kose (Köse, 2010) διαπίστωσε μια πιο καταλλακτική προσέγγιση γύρω από το γεγονός ότι το AKP εκκίνησε να συζητεί την επίσημη αναγνώρισή τους.

Οι Nyla R. Branscombe και Daniel L. Wann (Branscombe & Wann, 1994) επεξεργάζονται την ιδέα ότι ο κεμαλισμός με προϋπόθεση την εγκατάλειψη της αναγκαστικής αφομοίωσης και την αποδοχή των εθνοτικών διαφορών, θα μπορούσε ενδεχομένως να προαγάγει μια μορφή εθνισμού παρόμοια με αυτή που βρίσκουμε στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο Γεράσιμος Χαριτόπουλος (Χαριτόπουλος, 2004) ερευνά τη θέσμιση μιας ενός ανδρός αρχής, εν προκειμένω του Κεμάλ Ατατούρκ, για μια κοινωνία ομοιόμορφη, χωρίς εθνοτικές ή θρησκευτικές, διακριτές και σεβαστές συνιστώσες. Ο Σταύρος Λυγερός (Λυγερός, 2010) σημειώνει, ωστόσο, περιστάσεις όπου το κράτος έχει προαγάγει την ισλαμική ταυτότητα και έχει επικαλεστεί ισλαμικά σύμβολα ενότητας. Σε μια τέτοια θρησκευτικο-φιλοσοφική βάση, ο H.D. Hassan (Hassan, 2010) συγκρίνει την Τουρκία με το Ιράν από την άποψη της ευθυγράμμισης της θρησκείας με το κράτος. Στη σύγκριση προστίθεται και το Ισραήλ με πληθώρα συγκρητιστικών στοιχείων που παραθέτουν οι L.S. O'Malley (O'Malley, 2012), Cyrus Schayegh (Schayegh, 2010), Wellman και Tokuno (Wellman & Tokuno, 2004) και Baruch Kimmerling (Kimmerling & Ciao, 2008). Από μια άλλη γωνία προσέγγισης οι Γ. Χριστόπουλος (Χριστόπουλος et al., 2007), Sanasarian και Davidi (Sanasarian & Davidi, 2007), καθώς και ο Keith Crane (Crane, Lal, & Martini, 2008), συνεχίζουν τη σύγκριση μεταξύ των μεσανατολικών χωρών με βάση τη θέση των μειονοτήτων, δεδομένου ότι οι μειονότητες που παρέμειναν στην Τουρκία υπόκειντο, και σε κάποιο βαθμό εξακολουθούν να υπόκεινται, σε ποικίλα επίπεδα επίσημης και ανεπίσημης διάκρισης.

Μια άλλη ερμηνευτική προσέγγιση είναι ότι το κίνημα των Νεότουρκων, πέραν αυτών που προηγουμένα περιγράψαμε, προέκυψε όταν οι ευρωπαϊκές δυνάμεις άρχισαν να διεισδύουν στην οθωμανική γεωγραφία, πιο έντονα από ποτέ έως τότε (M. Kaya, 2014). Οι Νεότουρκοι ήταν μάρτυρες σε πολλές εδαφικές απώλειες, αλλά και στην άνοδο των εθνικιστικών αισθημάτων. Ο εθνικισμός της σύγχρονης Τουρκίας είναι βαθιά ριζωμένος στη «νοοτροπία πολιορκίας» που εξελίχθηκε κατά τη διάρκεια των τελών του δέκατου ένατου έως τις αρχές του εικοστού αιώνα. Αυτή η νοοτροπία νοείται ως μια πεποίθηση μεταξύ των Νεότουρκων ότι το κράτος ήταν υπό πίεση από τον εχθρό και κατά αυτόν τον τρόπο αντέτασσε έναν αγώνα για την επιβίωσή του. Ως εκ τούτου, αντιδυτικές αντιδράσεις και αγωνίες επιβίωσης της γενιάς των Νεότουρκων επηρέασαν τον εκκολαπτόμενο τουρκικό εθνικιστικό λόγο, τόσο ως μια οργανική διαδικασία μέσα από τις εμπειρίες των Νεότουρκων όσο και ως μια στοχευμένη κοινωνιολογική κατασκευή.

Από τον Ιανουάριο έως τον Μάρτιο του 1910, οι Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αντιμετώπισαν σοβαρές εσωτερικές διαμάχες και μια οξεία κρίση λόγω των συνθηκών για τις εκλογές της Ιεράς Συνόδου στο πλαίσιο της σύγκρουσης υποστηρικτών και αντιπάλων του Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' (Nobuyoshi, 2009). Η ανάλυση αυτής της κρίσης αποκαλύπτει ορισμένες σημαντικές πτυχές της πολιτικής δομής στο ελληνικό τμήμα της οθωμανικής κοινωνίας. Οι Έλληνες χωρίστηκαν σε δύο στρατόπεδα, τους ιωακειμικούς, ήτοι την ελληνική πρεσβεία που έθετε έμφαση στον εθνικό και «μεταρρυθμιστικό» χαρακτήρα από τη μία πλευρά και τους μητροπολίτες, «κληρικαλιστές» διανοούμενους που προέτασαν τον οικουμενικό χαρακτήρα του Πατριαρχείου. Οι κληρικοί συνέχιζαν να έχουν επιρροή ακόμη και μετά την Επανάσταση των Νεότουρκων του 1908. Επιπλέον, υπήρχαν αρκετά σημεία της διαμάχης μέσα στην ελληνική ορθόδοξη κοινότητα, η λεγόμενη διάσπαση ιωακειμικών και αντι-ιωακειμικών, η ενδοκληρική διαμάχη, η ύπαρξη των δύο εθνικών κέντρων, καθώς και η απήχηση αυτών των παρατάξεων στις σχέσεις με τους Βουλγάρους.

Σε συνέχεια της θεώρησης των τουρκικών επαναστατικών εξελίξεων από έτερα, εσωτερικά και εξωτερικά εθνικά στοιχεία, ο Fabian Stremmel (Stremmel, 2015) διερευνά τις γερμανικές πολιτιστικές και διπλωματικές

προσπάθειες στην ακροτελεύτια φάση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μεταξύ 1900 και 1918 και το παράδειγμα της γερμανικής λεγόμενης Propagandaschule (1909-1917) στη Βαγδάτη, της σχολής που πληθώρα μουσουλμάνων εκτίμησαν θετικά παρά τις εκκοσμικευτικές θεωρίες και πρακτικές της. Εν προκειμένω, η Γερμανική Αυτοκρατορία είχε ένα σημαντικό και καλά σχεδιασμένο κοσμικού χαρακτήρα πρόγραμμα πολιτιστικής διπλωματίας, ειδικά στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Σε μια παρόμοια ανίχνευση επιρροών, ο E. Sahin (Sahin, 2012) θεωρεί ότι οι Αμερικανοί ιεραπόστολοι είχαν μια διαρκή επίδραση στην εκπαίδευση και τη θρησκεία στην ύστερη οθωμανική Μέση Ανατολή. Μετά τη δεκαετία του 1880, οι συγκρούσεις σε επαρχιακό επίπεδο αυξήθηκαν και επηρέασαν τις διπλωματικές σχέσεις μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα σε συνάρτηση με τους διωγμούς που υφίσταντο οι χριστιανοί στα βόρεια της Ανατολίας. Πολλοί μελετητές εξετάζουν τα έγγραφα που ευρίσκονται στην Ουάσινγκτον και σε συλλογές ιεραποστολών, όπου απεικονίζονται οι Τούρκοι ως ασυμβίβαστοι δεσπότες και οι ιεραπόστολοι ως σωτήρες ή πράκτορες των ΗΠΑ. Οι τελευταίες διάνυαν τότε τη φημισμένη ιδεαλιστική και φιλελεύθερη πολιτική περίοδο που χαρακτηρίζεται από την προσωπικότητα του Προέδρου Γούντροου Γουίλσον και την ευαισθησία του για τους καταπιεζόμενους λαούς.

1. Ο κεμαλισμός ως εθνική ιδεολογία των Τούρκων κατά την τελευταία εκατονταετία.

Ο κεμαλισμός ορίζεται από τον Dragos Mateescu (Mateescu, 2006) ως το κυρίαρχο πολιτικό δόγμα που πλαισίωσε τόσο ιδεολογικο-πολιτικά όσο και κοινωνικο-οικονομικά το μετασχηματισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε έθνος-κράτος. Το θεωρητικό του υπόβαθρο εμπίπτει σε σημαντικό βαθμό στις ερμηνείες του Emilio Gentile (Gentile, 2006) για τις «πολιτικές θρησκείες» και το χαρισματικό ηγέτη, εν προκειμένω τον Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ. Στην εκτέλεσή του δε εισηγείται τον εθνισμό, αλλά τον εμπεδώνει ως εθνικισμό μέσα από θεσμικές απολυταρχικές εκδηλώσεις, όπως αντίστοιχα εισηγείται τον σεκιουλαρισμό, αλλά τον πραγματοποιεί ως κρατισμό.

Ο τουρκικός εθνικισμός ήταν το πλέον καθυστερημένο χρονικά εθνικιστικό κίνημα από όσα εκκολάφθηκαν και εκδηλώθηκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αναδείχθηκε δε κύρια μέσα από τη δράση της Επιτροπής (και μεταγενέστερα κόμματος) Ενότητας και Προόδου (CUP), όταν η αυτοκρατορία είχε σχεδόν διαλυθεί. Ο Toshihide Yokoi (Yokoi, 1989) παρατηρεί δε ότι το 1909, αμέσως μετά την επανάσταση των Νεότουρκων, ο Ζ. Γκιόκάλπ συναντήθηκε με τον Εμίλ Ντούρκχαϊμ στην έδρα της επανάστασης, τη Θεσσαλονίκη, και συζήτησαν τα θεωρητικά και πρακτικά θεμέλια του τουρκικού εθνικισμού. Όταν το 1912 ο Ζ. Γκιόκάλπ ανέλαβε την πρώτη έδρα κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης, εξέλιξε το εθνικιστικό του μοντέλο, στη συνέχεια εξορίστηκε, αλλά επέστρεψε ένα χρόνο πριν το θάνατό του το 1924, για να δει το όραμά του για το νέο έθνος-κράτος πραγματοποιημένο. Τότε μερίμνησε να διδάσκονται έργα του Ε. Ντούρκχαϊμ ακόμη και στα βιβλία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ανταποδίδοντας τα οφειλόμενα στο διακεκριμένο φιλόσοφο για την επιρροή στη μεθοδολογία της κρατικής διάρθρωσης κατά τα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα.

Στο νεοτουρκικό πλαίσιο, ο ακρογωνιαίος πολιτικός φιλόσοφος της εποχής που αναφέραμε, ο Ζίγια Γκιόκάλπ, είχε επίσης επηρεάσει βαθύτατα τους λοιπούς μεταρρυθμιστές διανοούμενους τόσο κατά την πρώιμη περίοδο των επονομαζόμενων ενωτικών (unionists) όσο και των μεταγενέστερων κεμαλιστών. Υποστήριξε τον τουρκικό εθνικισμό με βάση την πολιτισμική ενότητα έναντι των λοιπών ρατσιστικών απόψεων. Λόγω της αρτιότητας και της απήχησης της σκέψης του, εξελίχθηκε σε ιδεολογικό πατέρα του Μουσταφά Κεμάλ. Ο

τελευταίος δανείστηκε από τον Γκιόκάλπ και τόνισε τον όρο «Τούρκος» για να συνενώσει και να συμπυκνώσει επ' αυτόν το νεόκοπο έθνος. Όρισε ως «Τούρκους» συλλήβδην τους ανθρώπους που ζουν στην Τουρκία.

2. Ο Ζίγια Γκιόκάλπ και η κρατική «εκκοσμίκευση»

Ο Ζίγια Γκιόκάλπ είναι σίγουρα ένας από τους πιο σημαντικούς ανθρώπους στην ιστορία της σύγχρονης τουρκικής σκέψης. Γεννήθηκε το 1876 στο Ντιγιαρμπακίρ, γιος του Τεβφίκ Εφέντη. Ο πατέρας του ήταν ένας πατριώτης που θα μπορούσε να συμβιβάσει φιλελεύθερες και προοδευτικές ιδέες με θρησκευτικές σκέψεις. Ενώ σπούδαζε στο γυμνάσιο, έλαβε αραβικά, περσικά και ισλαμικά μαθήματα φιλοσοφίας από τον θείο του, Χασίπ Εφέντη, έμαθε γαλλικά και φυσικές επιστήμες από τον Γιόργκι Εφέντη, ενώ γρήγορα συναντήθηκε και με τον Αμπντουλάχ Σεβντέτ. Με την επίδραση του τελευταίου, άρχισε να διαβάζει υλιστική φιλοσοφία από διανοούμενους όπως οι Σοπενχάουερ, Χέγκελ, Σπένσερ και Λε Μπον. Ως συνέπεια κάποιας ψυχικής σύγχυσης που του προκλήθηκε από πεσιμιστικές θεωρίες και ιδέες, πραγματοποίησε μια αποτυχημένη απόπειρα αυτοκτονίας. Η σφαίρα που χρησιμοποίησε σφηνώθηκε στο κρανίο του, αλλά δεν τον σκότωσε. Ο Ζίγια Γκιόκάλπ ήταν συνεχώς σε αναζήτηση κατά την περίοδο αυτή, όπως και οι περισσότεροι Τούρκοι διανοούμενοι, αλλά αργότερα αποφάσισε να ακολουθήσει μια ιδεολογία που ονομάστηκε παντουρκισμός ή παντουρανισμός, περί το τέλος αυτής της αναζήτησης (Saygin & Önal, 2008).

Ο Γκιόκάλπ πίστευε ότι ο διαχωρισμός της θρησκείας και της κυβέρνησης ήταν πρωταρχική νομική ανάγκη για τις σύγχρονες χώρες. Περιέλαβε την άποψη αυτή στις αρχές του τουρκισμού, σημειώνοντας ότι η απαραίτητη προϋπόθεση για ένταξη στις αναπτυσσόμενες χώρες είναι να διασώσει κάθε κράτος όλους τους κλάδους του εθνικού δικαίου από τη θεοκρατία και τον αντίκτυπο της θρησκευτικής ιντελιγκέντσια. Η απαλλαγή από τη θεοκρατία ήταν πράγματι ένα από τα πιο σημαντικά πολιτικά επιτεύγματα για τον Ζίγια Γκιόκάλπ. Πολλοί από τους διανοούμενους που υποστήριζαν τις ιδέες του Ντουρκχάιμ ήταν υπέρ του κοσμικού κράτους και κατά της θεσμικής έκφρασης της θρησκείας, κι αυτός είναι ο λόγος που και ο Γκιόκάλπ επηρεάζεται δραστικά από τον Ντουρκχάιμ όσον αφορά τη θρησκεία και το κράτος. Είναι χαρακτηριστική η μελέτη του D. N. Smith (Omar El, 2012) ως επιστημονική προσπάθεια απαλλαγής του Ε. Ντουρκχάιμ από σχετικές κατηγορίες ρατσισμού και σωβινισμού λόγω και της συνεργασίας του με τον Ζίγια Γκιόκάλπ.

Όπως το έθεσε ο Ζίγια Γκιόκάλπ (1876-1924), κατά την αναλυτική περιγραφή της Agata Wojciik (Wójcik, 2011), ο τουρκισμός θα μπορούσε να ενισχυθεί, συμπληρώνοντας κι αυτός με τη σειρά του τα πρότυπα του δυτικού πολιτισμού με την τουρκική κουλτούρα. Ο Γκιόκάλπ ουσιαστικά συνέλαβε την ιδέα, και συνέβαλε τα μέγιστα στην εκπλήρωσή της, γύρω από τη δημιουργία του τουρκικού κράτους, αλλά και τη «δημιουργία» του περιεχόμενου λαού για το αναδυόμενο νέο κράτος. Περαιτέρω, η κοινωνιολογία του εν λόγω διανοούμενου όπλισε τις κεμαλικές ελίτ με εθνικιστικά ιδεολογήματα που ενέπνευσαν τις επακόλουθες πολιτικές ηγεσίες και δρομολόγησαν την ιστορία του νεοπαγούς κράτους.

Η προετοιμασία των κινημάτων των Νεότουρκων προσέλκυσε κι άλλους διανοούμενους να κατευθύνουν την προσοχή τους στη συνένωση του έθνους. Ένας από τους διανοούμενους αυτούς, σύμφωνα με τον Ahmet Kanlıdere (Kanlıdere, 2009) που επιμελήθηκε τη βιογραφική του έρευνα, ο Γιουσουφ Ακούρα, η ομάδα του οποίου ήταν προκάτοχος της Ένωσης για την τουρκική Ιστορία (αγγλιστί: Turkish History Association, τουρκιστί: Türk Tarih Kurumu) με καταγωγή από και ιστορικό ενδιαφέρον για τους Τουρκομάνους του Καυκάσου, ασχολούνταν με τρεις κύριες πολιτικές πορείες στην αρχή του εικοστού αιώνα:

- *Τον οθωμανισμό, την ύπαρξη ενός «οθωμανικού έθνους» μέσω της ενοποίησης και αντιπροσώπευσης διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων από την οθωμανική κυβέρνηση.*
- *Τον ισλαμισμό ως μια πολιτική ενότητα όλων των μουσουλμάνων υπό τη διοίκηση της κυβέρνησης διά του τίτλου του Χαλιφάτου.*
- *Τον τουρκισμό ως διαμόρφωση μιας τουρκικής πολιτικής εθνικότητας με βάση τη φυλή. Εδώ διαπιστώνεται και η διαφορά με τον Γκιοκάλπ, ο οποίος ξεκλείδωσε το συγκεκριμένο κριτήριο φυλετικής «καθαρότητας», καθιστώντας εν δυνάμει Τούρκο όποιον κατοικούσε στη χώρα και προσχωρούσε, ηθελμένα ή μη, στην κοινή κουλτούρα.*

Με βάση τα συμπεράσματα του Ακούρα σχετικά με τον οθωμανισμό, οι μουσουλμάνοι και ιδιαίτερα οι Οθωμανοί-Τούρκοι, δεν επιθυμούσαν έναν εθνιστικό πλουραλισμό ως το κύριο συστατικό της διάδοχης για τον εικοστό αιώνα πολιτειακής μετεξέλιξης που ήδη υφίστατο η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Μια ισλαμική «κολεκτίβα» επίσης δεν φάνταζε εφικτή. Παρά το γεγονός ότι τα εσωτερικά εμπόδια για κάτι τέτοιο δεν ήταν εύκολο να υπερκεραστούν, τα εξωτερικά εμπόδια ήταν κι αυτά εξαιρετικά ισχυρά. Το Ισλάμ είχε απωλέσει την ενότητα σε πολιτικό αλλά και θεολογικό επίπεδο από τη χρονική στιγμή που οι Πέρσες, όπως και οι Άραβες, εξεγέρθηκαν για να διεκδικήσουν τα εθνικά δικαιώματά τους. Η συνένωση των υπηκόων, θρησκευόμενων και μη, υπό την τουρκική ομπρέλα θεωρήθηκε η πλέον συνεκτική προοπτική, ενώ οι μουσουλμάνοι όσο πιο μαζικά θα ωθούνταν προς ταύτιση με την τουρκική ταυτότητα. Οι ομάδες δε που διέθεταν, για ποικίλους τοπικούς και συγκυριακούς λόγους, πιο χαλαρή εθνική συνείδηση θα μπορούσαν επίσης να εκτουρκιστούν.

Αν και ο Ακούρα δεν μπόρεσε να παραθέσει μια τελική απάντηση στο ερώτημα ποια πολιτική ή ακριβέστερα ποιο καθεστώς θα ήταν η περισσότερο πρόσφορη εξέλιξη για το οθωμανικό κράτος, εκείνη την εποχή, ήτοι περί το 1904, προέκρινε έναν κοσμικό τουρκισμό βασισμένο στη ρεαλιστική ανίχνευση των υφιστάμενων πολιτικών παραγόντων και επιρροών.

Κατά τη διάρκεια του Τανζιμάτ, παρά το μεταρρυθμιστικό του περιτύλιγμα, ο οθωμανισμός, έστω και συγκεκριμένα, κατέστη κρατική πολιτική. Στο παρελθόν, η πολιτική αυτή είχε αποτύχει λόγω του γεγονότος ότι τα μη μουσουλμανικά έθνη της Αυτοκρατορίας συνέχισαν τις διασπαστικές τους δράσεις και απαίτησαν την ανεξαρτησία τους. Αργότερα, ο Σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ προσπάθησε να καθιερώσει το ιδεώδες του πανισλαμισμού για να διασώσει τουλάχιστον το μουσουλμανικό τμήμα της Αυτοκρατορίας. Η άνοδος, όμως, του εθνικισμού μεταξύ των μουσουλμανικών λαών εξελίχθηκε σε ανεξέλεγκτη, ιδιαίτερα μεταξύ των Αράβων. Τότε αναδείχθηκε η ιδέα του παντουρκισμού και κατά τη διάρκεια του Α΄ Π.Π. δοκιμάστηκε κι αυτή ως κρατική πολιτική.

Ωστόσο, ο εθνικισμός του Μουσταφά Κεμάλ δεν βασίζεται στη φυλή, αλλά περιορίζεται στα σύνορα της Τουρκικής Δημοκρατίας και επιδιώκει να περιλάβει όλους τους πολίτες που ζουν στην Τουρκία, αντιμετωπίζοντας εύλογα δυσκολία στην πρόσληψη όσων επιθυμούσαν να διατηρήσουν την ετερότητά τους. Ο Κεμάλ πίστευε ότι αυτή ήταν μια ταχεία, πρακτική και αποτελεσματική λύση στο πρόβλημα της ενοποίησης, δηλαδή θα δημιουργούσε μια νέα ταυτότητα και ένα νέο πολιτισμό για τους ανθρώπους που ζούσαν στην Τουρκική Δημοκρατία και θα απέκοπτε τους δεσμούς τους με τις ανεπιθύμητες πτυχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κατά αυτόν τον τρόπο οι πολίτες της νεοπαγούς αυτής πολιτείας θα συνενώνονταν γύρω από την «τουρκικότητα», η οποία, όπως όριζε ο ίδιος δίνει έμφαση και προτεραιότητα

στον τίτλο της τουρκικής υπηκοότητας, χωρίς να υφίσταται συσχετισμός της τελευταίας με την καταγωγή των πολιτών.

Για τον Κεμάλ, το να είναι κάποιος Τούρκος αποτελεί θέμα υπηκοότητας παρά φυλής· η εθνικιστική του φιλοσοφία περιφρονεί τις διαφορές της φυλής και της θρησκείας. Θυμίζει κατά κάποιο τρόπο την ομογενοποίηση που πέτυχαν οι ΗΠΑ αναφορικά με τις ετερόκλητες μάζες μεταναστών που συγχωνεύθηκαν στο χωνευτήρι της αμερικανικής υπηκοότητας, με τη θεμελιώδη ωστόσο διαφορά ότι στις ΗΠΑ επρόκειτο για νεοαφιχθέντες μετανάστες που εκούσια αφομοιώθηκαν κι όχι για γηγενείς πληθυσμούς με βαθιές εντόπιες ιστορικές ρίζες, όπως συνέβαινε στην Ανατολία. Ο Μουσταφά Κεμάλ ενίσχυσε την αντίληψη της εθνικής κυριαρχίας, επενδύοντας συστηματικά στην τόνωση ενός πατριωτικού φρονήματος που μπορεί να συμπυκνωθεί με τη φράση του: «ευτυχισμένος είναι εκείνος που μπορεί να αποκαλεί τον εαυτό του Τούρκο» (G. Brockett, 2011).

3. Μονοκομματική περίοδος

Ο Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ, ο ιδρυτής της Τουρκικής Δημοκρατίας, αφού προηγούμενα απέκτησε τη φήμη του στο πεδίο των μαχών κατά τη διάρκεια του Α΄ Π.Π. και του αποκαλούμενου από τους Τούρκους Πολέμου της Ανεξαρτησίας, συνειδητοποίησε ότι ο δυτικο-ευρωπαϊκός κόσμος είχε ασφαλώς αποδειχθεί ανώτερος από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, γενικά αλλά και ειδικά στα περισσότερα πεδία σύγκρισης, και προς τούτο, σύμφωνα με τη Susanna Dokupil (S. G. Dokupil, 1996), για να αποφύγει τη συντριβή απέναντι σε έναν πιο ισχυρό πολιτισμό, η Τουρκία θα έπρεπε να προσαρμοστεί στους κανόνες ορισμού και οργάνωσης της δημόσιας ζωής που επικράτησε να συναποκαλούνται δυτικές αρχές, αξίες και πρακτικές. Επιπλέον, ιδίως μετά τον Α΄ Π.Π., καθώς οι χώρες της Μέσης Ανατολής είχαν απωλέσει την ανεξαρτησία τους υπό τη Βρετανία και τη Γαλλία, και καθώς δεν ήταν σε θέση να δράσουν αυτοβούλως, δεν υπήρχε δυνατότητα για την Τουρκία να στραφεί για στήριξη προς το λοιπό μουσουλμανικό κόσμο. Για τους λόγους αυτούς, μετά τη νίκη στον πόλεμο της Ανεξαρτησίας, ο Ατατούρκ εκκίνησε να οικοδομεί ένα έθνος-κράτος βασισμένο κατ' αρχήν στον εκσυγχρονισμό και την οικονομική ανάπτυξη, αναγνωρίζοντας τις ευρωπαϊκές δομές ως πρότυπο για τη χώρα του, όπως άλλωστε είχαν προσπαθήσει αρχικά, έστω και σπασμωδικά, πριν από αυτόν οι έσχατοι των Οθωμανών Σουλτάνων. Κατά την επανάστασή του, υιοθέτησε το υλιστικό και καταναλωτικό υπόβαθρο της Δύσης, αλλά και άλλες συμπαρομαρτούσες ιδέες της τελευταίας, ούτως ώστε η τουρκική κοινωνία να μετασηματιστεί με την ευρύτερη δυνατή κοινωνικο-πολιτική έννοια.

Σύμφωνα με τον Richard Robinson (R. D. Robinson, 1951), η διαδικασία της αλλαγής ήταν αργή και αβέβαιη κατά τα πρώιμα έτη της δημοκρατίας. Περιγράφει τη σταδιακή πορεία της τουρκικής επανάστασης σε τέσσερα διακριτά, διαδοχικά ή και παράλληλα στην εκτέλεσή τους, βήματα:

- Αρχικά, βεβαιώνει ότι πολλά από τα σύμβολα και η συνέχεια των παραδόσεων που θεωρήθηκε ότι είχαν εμποδίσει την ανάπτυξη του τουρκικού πολιτισμού καταστράφηκαν από την εξουσία της κυβέρνησης, και ακολούθως ο νόμος και η τάξη εξαπλώθηκαν στην επαρχία, καθιερώνοντας ένα κοσμικό νομικό σύστημα και καταργώντας τα ισλαμικά δικαστήρια.
- Δευτερευόντως, με στόχο την ταχεία αύξηση του αλφαριθμητισμού και μιας κοινής εθνικής συνείδησης, προήχθησαν η εκπαίδευση αλλά και εθνικιστικά χαρακτηριστικά της. Έως τότε τα ποσοστά αναλφαριθμητισμού ήταν συντριπτικά υψηλά. Επιπρόσθετα, η εκπαίδευση εκκοσμικεύθηκε και εν μέρει εναρμονίστηκε με επιστημονικά πρότυπα, όπως στις δυτικές χώρες (Landau, 1984).

➤ Κατά τρίτον, επιδιώχθηκε η οικονομική ανάπτυξη της χώρας με την κινητοποίηση όλων των διαθέσιμων πόρων, ώστε να εκβιομηχανιστεί και να μηχανοποιηθεί η παραγωγή. Με την άνοδο της βιομηχανίας μέσω κρατικής χρηματοδότησης, σημαντικός αριθμός ατόμων από αγροτικές περιοχές ήλθαν σε απευθείας επαφή με τον κόσμο των μηχανών, γεγονός που με τη σειρά του οδήγησε στη διαμόρφωση πιο καταρτισμένου ανθρώπινου δυναμικού στη χώρα.

➤ Και τέλος, εξ αρχής προγραμματίστηκαν, όπως περιγράφει ο Aswini Mohapatra (Mohapatra, 2008), άσχετα από τις καθυστερήσεις, τις παλινδρομήσεις και τις ακυρώσεις, στοιχεία και προπλάσματα φιλελεύθερων πολιτικών θεσμών, όπως η ανοχή της αντιπολίτευσης, η ελευθερία του τύπου, η ελευθερία του λόγου, οι ελεύθερες και δίκαιες εκλογές, η ειρηνική μεταβίβαση της πολιτικής εξουσίας.

Πολλά από αυτά τα βήματα επιχειρήθηκαν από τον Ατατούρκ και τους διαδόχους του με αναβλητικό, διστακτικό ή αποσπασματικό τρόπο. Κατά την επίσημη κεμαλική ρητορεία, η πρώιμη εισαγωγή του φιλελευθερισμού και του εκδημοκρατισμού της κοινωνίας θα οδηγούσε αυτά τα επιτεύγματα να χρησιμοποιηθούν από δυνάμεις κατά του συστήματος για να καταστρέψουν τη νέα πολιτεία, οπότε η απόλυτη δημοκρατία δεν πραγματώθηκε στο όνομα μιας εσαεί αναμονής μέχρι η νοστροπία των ανθρώπων να ωριμάσει και να επιτευχθεί ένα επαρκές πολιτικό, μορφωτικό και οικονομικό επίπεδο.

Για τον Ατατούρκ και τους στενούς συνεργάτες του, το κράτος ήταν ο βασικός οργανισμός μέσω του οποίου επιζητούσαν να οικοδομήσουν ένα σύγχρονο έθνος, ένα συνεκτικό σύνολο πολιτών και μια ισχυρή οικονομία. Για την επίτευξη αυτού του στόχου, το πλέον σημαντικό εργαλείο ήταν το Ρεπουμπλικανικό Κόμμα του Λαού (Republican People's Party, RPP), το οποίο ευρισκόταν στην εξουσία χωρίς κάποια αξιόλογη δοκιμασία της εξουσίας του έως τα τέλη του 1940. Λόγω του γεγονότος ότι η απομόνωση της Τουρκίας από τη διεθνή πολιτική ήταν αδιαμφισβήτητη και το χάσμα μεταξύ της Τουρκίας και των δυτικών χωρών ήταν τόσο βαθύ, η Τουρκία δεν είχε χρόνο να πραγματοποιήσει μια αργή πορεία ωρίμανσης, όπως συνέβη σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Για το σκοπό αυτό, ο Ατατούρκ εφάρμοσε διάφορες οριακές τομές και μεταρρυθμίσεις, ώστε να καλύψει τη διαφορά με τις δυτικές χώρες και να επιτύχει προσέγγιση προς το επίπεδο των σύγχρονων κοινωνιών της Δύσης.

Αρχικά, αποφάσισε να υπερβεί ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα της κοινωνίας, την αλληλεπίδραση της θρησκείας με την εκάστοτε κυβέρνηση. Ο Nader Hashemi (Hashemi, 2004) παρατηρεί δυσκολία να ευρεθεί τρόπος ώστε μια φιλελεύθερη δημοκρατία να εδραιωθεί σε μια μουσουλμανική κοινωνία χωρίς την ισχυρή αφοσίωση εκ μέρους των πολιτικών ελίτ στην αρχή της κοσμικής πολιτικής τάξης, όπου η περιφρούρηση της συνταγματικότητας διασφαλίζει αποτροπή απέναντι σε κάθε απόπειρα παραβίασης του κοσμικού χαρακτήρα του κράτους.

Η εκκοσμίκευση μιας θρησκευτικά διαρθρωμένης κοινωνίας προέκυψε ως η πλέον ενδεδειγμένη πολιτειακή συνταγή, συνειδητά, συστημικά και συστηματικά αποδεκτή ως προϋπόθεση νομιμότητας ενός κράτους, που κατ' αρχήν θα ενσωμάτωνε ετερο-εθνοτικά στοιχεία, αντιμετωπίζοντας ενδεχόμενα πιο χαλαρά τις διαφορετικές θρησκείες και αιρέσεις και εμποδίζοντας την εκμετάλλευση του θρησκευτικού αισθήματος των ανθρώπων.

Ως εκ τούτου, μετά την κατάργηση του Σουλτανάτου το 1922, ένα άλλο εμπόδιο απέναντι στη νέο-συσταθείσα πολιτεία, το Χαλιφάτο, καταργήθηκε επίσης, το 1924. Σύμφωνα με τον Μουσταφά Κεμάλ η χώρα δεν

θα ήταν ποτέ ελεύθερη από το παλαιό καθεστώς, εκτός εάν το Ισλάμ εξουδετερωνόταν πολιτικά και το Χαλιφάτο λειτουργούσε στον πολιτικό στίβο ως ένα σύμβολο προς υπό όρους μεταρρύθμιση ή κατάργηση (Ishtiaq, 2014). Η φράση ότι το «Ισλάμ είναι η θρησκεία του κράτους» αφαιρέθηκε από το Σύνταγμα το 1928. Παρά το σεβασμό του λαού για τα θρησκευτικά αισθήματα, δεν επιτρεπόταν στους πολίτες να ιδρύουν οποιεσδήποτε εθνικές ή πολιτικές οργανώσεις με βάση τη θρησκεία. Επιπρόσθετα, οι περιορισμοί αυτοί ενισχύθηκαν επίσης από τις συνταγματικές επιταγές. Για παράδειγμα, το άρθρο 24 του προαναφερθέντος Συντάγματος διαβεβαίωνε ότι «η εκπαίδευση, η διδασκαλία της θρησκείας και της ηθικής θα πραγματοποιείται υπό την εποπτεία και τον έλεγχο του κράτους» και «κανείς δεν θα επιτρέπεται να εκμεταλλεύεται ή να καταχράται τα θρησκευτικά συστήματα» (Gençkaya, 1999).

Επίσης, μέσω νομοθετικών και συνταγματικών αλλαγών, το κοσμικό σύστημα της νομοθεσίας και της εκπαίδευσης κατέργησε την επιρροή και την εξουσία των ουλεμάδων³ εντός της δημόσιας διοίκησης, και, σύμφωνα με τον Binnaz Toprak (Toprak, 2005), έθεσε όποιο φονταμενταλιστικό στοιχείο του Ισλάμ υπό τον κρατικό έλεγχο και απαγόρευσε τη χρήση θρησκευτικών ομιλιών ως προπαγάνδα για πολιτικούς σκοπούς. Με την επιβολή αυτών των εκκοσμικευτικών μεταρρυθμίσεων, δηλώθηκε επίσημα από τους κεμαλιστές ότι ο σκοπός του Ατατούρκ ήταν να εξασφαλίσει την αναγέννηση της ισλαμικής πίστης στις καρδιές των πολιτών, το θρησκευτικό αίσθημα των οποίων συνήθως χρησιμοποιούνταν ως ένα πολιτικό εργαλείο από διεφθαρμένους ηγεμόνες για πολλά έτη.

Ωστόσο, σημειώθηκαν γεγονότα που επέδειξαν φανατισμένη προσπάθεια επιβολής των κεμαλικών θεσφάτων. Για παράδειγμα, η Camilla Nereid (Nereid, 2011) καταγράφει ότι, έχοντας σκοπό να μειώσει την επίδραση της θρησκείας στη δημόσια ζωή, ψηφίστηκε το 1925 ο «Νόμος περί Καπέλων» (Hat Law) που απαγόρευσε τη χρήση του φεσιού, του φερετζέ και των συναφών ανατολίτικων καπέλων, τα οποία άρχισαν να χρησιμοποιούνται από τους πουριτανούς μουσουλμάνους ως ένα σύμβολο ενάντια στις νέες μεταρρυθμίσεις και το δυτικόστροφο κρατικό έθος και ήθος. Η έκδοση του νομοθετήματος καθαυτή, κατά την ίδια συγγραφέα, είναι έως και τη σύγχρονη εποχή αμφιλεγόμενη, αλλά η επιβολή του νόμου τότε επέφερε 808 συλλήψεις και 57 εκτελέσεις θανατικών ποινών σε λίγες ημέρες! Επιπρόσθετα, απαγόρευσε στους δημοσίους υπαλλήλους να φορούν φερετζέδες στις δημόσιες υπηρεσίες τους και περιόρισε τη χρήση θρησκευτικών ενδυμάτων από θρησκευτικούς ηγέτες, με εξαίρεση τους χώρους εργασίας τους. Τα ισλαμικά σχολεία και οι αδελφότητες περιορίστηκαν με απόφαση της κυβέρνησης, ενώ καταργήθηκαν και τα δικαστήρια που εφάρμοζαν το θρησκευτικό νόμο της Σαρία στην επαρχία.

Προκειμένου να επιτευχθεί πλήρης διαχωρισμός θρησκείας και κράτους ιδρύθηκε η Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων (Directorate of Religious Affairs, DRA). Η συγκεκριμένη ρύθμιση των θρησκευτικών υποθέσεων προφανώς αντιφάσκει με τη στενή έννοια της ανεξαρτησίας της θρησκείας έναντι του κράτους και τούμπαλιν. Επιλέχθηκε, εντούτοις, μια πιο «ρεαλιστική» προσέγγιση για εκείνη την εποχή, οπότε και ήταν ανάγκη για την κυβέρνηση να έχει υπό έλεγχο τη θρησκευτική εκπαίδευση.

Ο Hakan Yilmaz (H. Yilmaz, 2007) σημειώνει ότι όταν ο καθολικισμός διαχωρίστηκε από το κράτος κατά την επανάσταση στη Γαλλία, δεν απειλήθηκε ως θρησκεία, καθώς υφίστατο ο καλά εδραιωμένος και νομικά αυτόνομος κοινωνικός θεσμός της Καθολικής Εκκλησίας, που στήριζε ως κοινωνικό υπόβαθρο το θρησκευτικό ιδεολογικό εποικοδόμημα (Γιανναράς, 1992). Από την άλλη πλευρά, στον ισλαμικό κόσμο, και ιδιαίτερα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, δεν υπήρχε κοινωνικός θεσμός που να προσομοιάζει τη μορφή της χριστιανικής εκκλησίας. Έπειτα από την ίδρυση της Τουρκίας και την κατάργηση του Χαλιφάτου, κατέστη απαραίτητο για την κυβέρνηση και την επίσημη ρητορική της να οργανώσει τη Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων, ώστε να μην αφηθεί η θρησκεία, ως θύτης ή ως θύμα, σε ανεξέλεγκτες πολιτικές, και ίσως ανατρεπτικές, περιδινήσεις.

³ Η θεολογική ελίτ των μουσουλμάνων, με υψηλή θέση στην κοινωνική ιεραρχία.

Ως εκ τούτου, από το 1924 κι εφεξής, η Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων ήταν υπεύθυνη για τις θρησκευτικές υποθέσεις και την ερμηνεία του Ισλάμ στην Τουρκία. Επιτύγχανε το έργο της ελέγχοντας το περιεχόμενο των θρησκευτικών κηρυγμάτων της Παρασκευής, ούτως ώστε να εμποδίζει τη δημιουργία αντικαθεστωτικών ιδεών, αλλά συν-διαμορφώνοντας, και πάλι κατά τους συχνά αμφιλεγόμενους κυβερνητικούς ισχυρισμούς, ένα «σύγχρονο Ισλάμ» προσαρμοσμένο στις ανάγκες του κράτους. Επιπλέον, η Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων είχε ποικίλα καθήκοντα, όπως τον έλεγχο και τη διαχείριση τόπων λατρείας μέσω της δικής της γραφειοκρατίας, τον έλεγχο και τη διαχείριση της μελέτης των μαθημάτων του Κορανίου, τον διαφωτισμό του κοινού επί θρησκευτικών ζητημάτων, απαντώντας επίσημα στις ερωτήσεις του, την οργάνωση συνεδρίων και εργαστηρίων, και τέλος την έκδοση και διάδοση θρησκευτικού έντυπου υλικού. Η κατάρτιση του θρησκευτικού προσωπικού ρυθμιζόταν και ευρισκόταν υπό τον έλεγχο της κυβέρνησης, οι θρησκευτικές σχολές Ιμάμ Χατίπ λειτουργούσαν υπό τους κανονισμούς του Υπουργείου Παιδείας, το πρόγραμμα σπουδών τους έλαβε μια κοσμική μορφή και οι εκπρόσωποι των θρησκευτικών αρχών μετατράπηκαν σε κανονικούς έμμισθους δημοσίου υπαλλήλους.

Κατά τη διάρκεια της μονοκομματικής περιόδου, μια ακόμη σημαντική μεταρρύθμιση ήταν η εισαγωγή αλφαβήτου με λατινικούς χαρακτήρες, το οποίο παρήχθη από φιλόλογους σε αναφορά με τις ρίζες της τουρκικής γλώσσας, κατ' εντολή του Ατατούρκ. Επρόκειτο για μια μεθοδευμένη εκστρατεία κοινωνικής μηχανικής, καθώς, σύμφωνα με τον Burcu Ilkay Karaman (Karaman, 2014), ο οποίος μελέτησε στατιστικά τις μεταβολές στη γεωγραφική ορολογία, διαπιστώθηκε ότι προ της γλωσσικής μεταρρύθμισης του 1937 το 94% των σχετικών όρων ήταν αραβικοί, το 3% τουρκικοί, κι ένα άλλο 3% ήταν ελληνικοί και λατινικοί. Αμέσως μετά την εν λόγω μεταρρύθμιση, οι αραβικοί όροι μειώθηκαν σε 53%, ενώ οι τουρκικοί ανήλθαν στο 33%, με τα εναπομένοντα ποσοστά να έχουν ευρωπαϊκή ή φιλολογικά υβριδική προέλευση. Ο φιλολογικός εκτουρκισμός συνεχίστηκε επίσημα έως το 1985, οπότε και οι αραβικοί όροι είχαν περιοριστεί στο 10%, ενώ οι τουρκικοί εκτοξεύθηκαν στο 70%.

Τα ποσοστά αλφαριθμητισμού, από μια άλλη σκοπιά, αυξήθηκαν περαιτέρω και ιδιαίτερα γρήγορα στην κοινωνία. Το ποσοστό του εγγράμματου πληθυσμού αυξήθηκε από 8% το 1928 σε άνω του 20% το 1935, και σε 30% κατά το τέλος του Β' Π.Π. (Rankin & Aytaç, 2006). Επιπρόσθετα, καθώς το νέο αλφαβητάριο επιτάχυνε την εκμάθηση της γλώσσας, ενδυνάμωνε επίσης το δεσμό με τους δυτικούς πολιτισμούς, γεγονός που είχε ως αντίκτυπο τη διευκόλυνση της εκσυγχρονιστικής διαδικασίας στην Τουρκία. Το διευρυμένο πρόγραμμα της τεχνικής και αυξανόμενα, αλλά ελεγχόμενα, φιλελεύθερης εκπαίδευσης θεσπίστηκε με σκοπό να αμφισβητήσει την προκατάληψη και τη μοιρολατρία των κοινωνιών στα χωριά.

Επίσης, ο Ατατούρκ έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στις γυναίκες στην Τουρκία. Πολύ νωρίτερα από πολλές ευρωπαϊκές χώρες, παραχώρησε δικαίωμα ψήφου στις γυναίκες, το 1926, αν και χωρίς ευρύτερη σημασία εξαιτίας του μονοκομματικού περιβάλλοντος (Gunduz, 1997). Πολλά ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα οργανώθηκαν για αυτές, ενώ ενθαρρύνονταν να συμμετέχουν πολύ πιο ενεργά σε σχέση με το παρελθόν. Παρόλο που η φιλοδοξία του ήταν να ενδυναμώσει τον ιδιωτικό τομέα, λόγω των ολέθριων επιπτώσεων των πολέμων στην οικονομία και την κοινωνία, ακολούθησε οικονομικές δραστηριότητες χρηματοδοτούμενες από το κράτος για να επανοικοδομήσει εξ αρχής ολόκληρη τη χώρα.

4. Το χάσμα μεταξύ του ελιτίστικου κέντρου και της λαϊκής περιφέρειας. Η επικράτηση του πρώτου.

Η επικράτηση του Μουσταφά Κεμάλ κατά την ίδρυση του Τουρκικού κράτους, όπως και τα παρεπόμενα έτη της προεδρίας του (1923-1938) είναι γνωστά, σύμφωνα με τη σχετική ανάλυση του Gavin Brockett (Gavin D.

Brockett, 1998), μέσα από δύο μάλλον αποκλίνουσες ιστοριογραφικές τάσεις. Η μία επικεντρώνεται στην εποχή του Ατατούρκ αποκλειστικά και έχει τις ρίζες της στους Τούρκους λόγιους που ενδιαφέρονταν να αποδείξουν ότι η περίοδος αυτή συμβόλιζε μια ξεχωριστή ρήξη με το παρελθόν, οπότε κατά αυτόν τον τρόπο σηματοδότησε τη γέννηση ενός εντελώς νέου τουρκικού έθνους κράτους. Η άλλη τοποθετεί την εποχή του Ατατούρκ σε μια πολύ ευρύτερη χρονική περίοδο, που εκτείνεται σε τουλάχιστον δύο αιώνες, και είναι χαρακτηριστικό του έργου των ξένων ιστορικών που τονίζουν τη συνέχεια μεταξύ της μοντέρνας Τουρκίας και της προκάτοχού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Η στενή εστίαση της ιστοριογραφίας περί τον κεμαλισμό οφείλεται κατά κύριο λόγο στις συγκεκριμένες πηγές που αξιοποιούνται από τους ιστορικούς ως σήμερα. Σε αυτά περιλαμβάνονται οι πολλές καταγεγραμμένες ομιλίες του Μουσταφά Κεμάλ και των πιστών πολιτικών στελεχών του, τα δημοσιευμένα απομνημονεύματά τους, καθώς και τα αρχεία της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης της Τουρκίας. Παρά το γεγονός ότι αυτές οι πηγές παρέχουν επαρκείς λόγους για την τεκμηρίωση της δυναμικής της τουρκικής πολιτικής, καθώς και για το σώμα της μεταρρυθμισμένης νομοθεσίας που αποτελούσε την τουρκική «επανάσταση», η εστίασή τους περιορίζεται σχεδόν αποκλειστικά στις δραστηριότητες της πολιτικής ελίτ.

Εξυπακούεται ότι σε αυτή την ιδεολογία ήταν πεποίθηση ότι η κεμαλική ελίτ ήταν διαφορετική από τις «μάζες» της Ανατολίας, από την άποψη του ορθολογισμού και της προσαρμοστικότητας, και ως εκ τούτου ήταν υπεύθυνη για την καθοδήγηση της Ανατολίας, ώστε να οδηγήσει συνολικά και τους αστούς και τους αγρότες σε διαφωτισμό.

Πολύ χαρακτηριστικά ο Samuel Huntington (S. Huntington, 2007) στο περίφημο βιβλίο του «The clash of civilizations» χαρακτήρισε την Τουρκία: “torn country”, δηλαδή, χάριν ποιητικής αδειας, «διασχισθείσα χώρα», αφιερώνοντας ολόκληρο το έκτο Κεφάλαιο του εν λόγω συγγράμματος στην εθνο-κοινωνική μηχανική που τόσο έντονα και επιτυχημένα επιδιώκει ο Ατατούρκ για την ομοιογενοποίηση της τουρκικής κοινωνίας.

Η κεμαλική αντίληψη της προόδου απαξίωσε ιδρύματα και πολιτιστικές καταστάσεις, ιδιαίτερα θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές που συνδέονταν με το οθωμανικό-ισλαμικό παρελθόν, αντανάκλουσε δε όχι μόνο την περιορισμένη κατανόηση της ελίτ από τους αμήτους λαϊκούς, αλλά και την εχθρότητά της προς τις πεποιθήσεις και τα τελετουργικά ζωτικής σημασίας για τον ορισμό της μουσουλμανικής ταυτότητας της Ανατολίας. Ενδιαφέροντα περιστατικά συλλογικής αντίδρασης, ειδικά εκείνων που διεκδικούσαν ισλαμική νομιμοποίηση, σημειώθηκαν μεταξύ 1923 και 1938. Δυστυχώς, μόνο οι κινήσεις σε Καϊσερί, Μαράς, Ερζερούμ,

Σχήμα 9. Η λαϊκή διαπαιδαγώγηση μέσω του Καραγκιόζη επιχειρούσε να καλλιεργήσει κοινή εθνική συνείδηση (G. Brockett, 2011).

Ριζούντα (1925), Μενεμένη (1930) και Μπούρσα (1933), και διάφορες περιοχές το 1935 και το 1936 είναι επαρκώς τεκμηριωμένες, ώστε να επιτρέπουν έρευνα σχετικά με τις συνθήκες υπό τις οποίες κάποια μορφή κοινής ισλαμικής και συνάμα λαϊκής ταυτότητας αποτέλεσε το θεμέλιο για συλλογική αντίδραση στην κεμαλική δυναμική (Kedourie, 2012). Ιστορικά στοιχεία της εποχής του Ατατούρκ δεν αντιμετωπίζουν τα περιστατικά αυτά συγκριτικά, κατά κανόνα αναφέρονται σε αυτά μόνο συνοπτικά και κατά αυτόν τον τρόπο διαιωνίζουν μια σειρά από κατευθυνόμενες εντυπώσεις. Περί την ίδια περίοδο οι διαδηλώσεις στην Καισάρεια και στο Μαράς περιελάμβαναν τη ρητή καταγγελία από τα πλήθη του δυτικού τύπου καπέλου, με την προτροπή σεβασμού προς τους ισλαμιστές ηγέτες.

Στο Καϊσερί (Καισάρεια), ένα πλήθος τουλάχιστον σαράντα πέντε ανδρών που φορούσαν τουρμπάνια διαμαρτυρήθηκαν ειρηνικά ενάντια στο να φορέσουν ημίψηλα καπέλα. Ο κύριος πρωταγωνιστής ήταν ο σείιχς Νακσιμπεντί και ο Μεκελί Αχμέτ Χαμντί, οι οποίοι υποκίνησαν το πλήθος με τις φήμες ότι η κυβέρνηση σκοπεύει επίσης να αναγκάσει τις γυναίκες να βγάλουν τη μαντήλα, καθώς και να θέσει εκτός νόμου την κατοχή του Κορανίου. Έκπληκτη και ενοχλημένη από αυτή τη λαϊκή διαμαρτυρία, η κυβέρνηση του Ισμέτ Ινονού κήρυξε στρατιωτικό νόμο γύρω από το Ερζερούμ για ένα μήνα. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, ένα τοπικό στρατιωτικό δικαστήριο δίκασε περισσότερους από εκατό διαδηλωτές. Επειδή οι υπάλληλοι του δικαστηρίου της Άγκυρας αποφάσισαν να μην παρέμβουν στις υποθέσεις του στρατιωτικού δικαστηρίου, λεπτομέρειες των δικών δεν είναι διαθέσιμες και δεν υπάρχει τρόπος να επιβεβαιωθεί ο ισχυρισμός ότι ακολούθησαν εκτελέσεις. Ο πρωταρχικός λόγος για να αμφιβάλλει κανείς για εκτεταμένη βία στη Ριζούντα έγκειται στο γεγονός ότι στην περιοχή κατοικούσε μεγάλος πληθυσμός μη Τούρκων, πιο συχνά αναφερόμενοι ως Λαζοί. Η απογραφή του πληθυσμού του 1927 δεν έκανε διάκριση μεταξύ Ελλήνων, Λαζών και Τούρκων, 99,95% του πληθυσμού της επαρχίας καταχωρήθηκε στους ομιλούντες την τουρκική ως μητρική γλώσσα, εντούτοις οι ανθρωπολογικές και ιστορικές μελέτες της περιοχής φανερώνουν ότι, παρά τις οθωμανικές προσπάθειες να υποτάξουν τους επιφανείς τοπικούς ηγέτες, επί το πλείστον τους Πόντιους ντερεμπέδες, καθ' όλο το δέκατο ένατο αιώνα, οι απόγονοί τους συνέχισαν να διαφοροποιούνται σε ρήξη με το οθωμανικό κράτος (Poron, 2016).

Αυτή η κληρονομιά της ανεξαρτησίας και των συγκρούσεων με τις κεντρικές αρχές αυξήθηκε από τις επιπτώσεις των συγκρουόμενων απαιτήσεων για τη Ριζούντα και την Τραπεζούντα μεταξύ Ελλήνων, Αρμενίων και Ρώσων πριν από την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας. Παρόλα αυτά, για την κεμαλική ελίτ, όχι μόνο τα χριστιανικά αλλά και τα μουσουλμανικά κοινωνικά δίκτυα ήταν δυνητικά απειλητικές μορφές συλλογικής αντίδρασης. Το θρησκευτικό κίνημα Νακσιμπεντί είναι μία από τις από πολλές παρόμοιες περιπτώσεις στις οποίες κεμαλικοί υπάλληλοι δίκωκαν Τούρκους μουσουλμάνους με την κατηγορία ότι συμμετείχαν ενεργά στα ισλαμιστικά δίκτυα τάρικατ.

Κατά συνέπεια, το κεμαλικό κοσμικό κράτος ήταν αναγκαστικά διπρόσωπο. Από τη μία πλευρά υπήρχε η πρόθεση να αποκόψει την κοινωνία της Ανατολίας από τις ισλαμικές καταβολές της, εξουδετερώνοντας κατά αυτόν τον τρόπο την επιρροή κι ακόμη και τη σημασία μιας μουσουλμανικής ελίτ που έθετε προκλήσεις για τους κοσμικούς κεμαλικούς. Από την άλλη πλευρά, σε συνδυασμό με τις αρχές του εθνικισμού και του λαϊκισμού, η κοσμικότητα έπρεπε να πραγματοποιήσει την ενοποίηση των διαφορετικών λαών της Ανατολίας σε ένα σύγχρονο, τουρκικό έθνος. Αρχικά, ο κεμαλικός κοσμικός χαρακτήρας του κράτους ήταν ιδιαίτερα ανατρεπτικός, όπως αποδεικνύεται από την εισαγωγή των νόμων που αποσκοπούσαν στη διάλυση του χαλιφάτου (1924), το κλείσιμο των μεντρεσέδων και των δικαστηρίων Σεριάτ (1924), καθώς και την απαγόρευση των δερβίσηδων στα τάρικατ (1925). Σε συνδυασμό με τα διάφορα μέτρα που αποσκοπούσαν να καταστήσουν τους ηγέτες των μουσουλμάνων όχι κάτι περισσότερο από κρατικούς υπάλληλους, οι νόμοι αυτοί είχαν σημαντικά αρνητικές επιπτώσεις στη δημόσια επιρροή που ασκούσαν ουλεμάδες και σείιχηδες. Όταν η διαδικασία εκκίνησε, ο Μουσταφά Κεμάλ επιχείρησε ένα φιλόδοξο πρόγραμμα για να ενσταλάξει μια νέα τουρκική ταυτότητα με τη

μετατροπή των παραδοσιακών συμβόλων και των εθίμων που ήταν ζωτικής σημασίας για τις μουσουλμανικές ταυτότητες της Ανατολίας. Γνωρίζοντας ότι οι ισλαμικές παραδόσεις της Ανατολίας δεν θα μπορούσαν να εξαλειφθούν τελείως, η κεμαλική ελίτ κατέφυγε σε διαχείρισή τους, και μια μεθοδευμένη κεμαλική προσέγγιση στο Ισλάμ κατέστη ένα σημαντικό εργαλείο στην προσπάθεια να δημιουργηθεί ένα συνεκτικό και ομοιογενές έθνος.

Μετά την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας το 1923, ο πρόεδρος της νεόκοπης δημοκρατίας Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ εκκίνησε μια διαδικασία μεταρρύθμισης που αποσκοπούσε στην αλλαγή των νόμων, της διοίκησης, του πολιτισμού, και πιο σημαντικά, της εικόνας της Τουρκίας. Μια πτυχή αυτής της διαδικασίας μετασχηματισμού, όπως ενδεικτικά αναφέραμε προηγουμένως, ήταν η μεταρρύθμιση της γλώσσας που άρχισε με εκλατινισμό της προτέρας αραβο-περσικής γραφής των τουρκικών φράσεων στα τέλη του 1928 και έφθασε στο αποκορύφωμά της αργότερα στη δεκαετία του 1930. Μεταξύ 1932 και 1934, το τουρκικό Ινστιτούτο Γλώσσας (Dil Kurumu), ένα ριζικό ρεφορμιστικό ίδρυμα που ιδρύθηκε από τον Ατατούρκ το 1932, απάλειψε χιλιάδες αραβικές και περσικές λέξεις από την προφορική και γραπτή τουρκική, ενώ κατασκεύασε νέες, υποτιθέμενα «αυθεντικές» τουρκικές λέξεις για να τις αντικαταστήσει. Ο ριζοσπαστικός-ρεφορμιστικός ζήλος υποχώρησε το 1935, ως αποτέλεσμα του γλωσσικού χάους των προηγούμενων ετών, και έπαυσε το 1936 με την αποκήρυξη της λεγόμενης θεωρίας της «Γλώσσας του Ήλιου» από πλειάδα επιστημόνων σε συνέδριο στην Κωνσταντινούπολη, αν και η σύγκλησή του πραγματοποιήθηκε για τον αντίθετο ακριβώς λόγο (Kinross, 2012).

Ωστόσο, τόσο πολύ είχε αλλάξει η γλώσσα κατά τη διάρκεια αυτών των ετών, που ακόμη και απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και πανεπιστημίων δεν ήταν σε θέση να διαβάσουν και να κατανοήσουν, για παράδειγμα, την περίφημη εξαήμερη ομιλία του Ατατούρκ του 1927 (Nutuk) στην αυθεντική της εκφορά, και ως εκ τούτου, αισθάνονταν την ανάγκη να συμβουλευτούν «εκσυγχρονισμένες» ή απλουστευμένες εκδόσεις (Alaranta, 2008). Σε αυτό το πλαίσιο, η κληρονομιά της γλωσσικής μεταρρύθμισης, στα πρώιμα στάδια της Τουρκίας παραμένει ένα θέμα «πικρής» διαμάχης που έστρεψε τους ρεφορμιστές κεμαλιστές κατά ισλαμιστών, συντηρητικών και φιλελεύθερων ακόμη. Η συζήτηση σχετικά με το ποια είναι η ορθή εκδοχή της τουρκικής γλώσσας διχάζει την τουρκική κοινωνία ακόμη και σήμερα, καθώς οι Νεο-οθωμανοί επιχειρούν επαναφορά ιδιαίτερα δύσκολων γραμματικών και συντακτικών στοιχείων από τις οθωμανικές φιλολογικές περιόδους (Danforth, 2015).

Στις 4 Φεβρουαρίου 1934, ο γενικός γραμματέας του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος (RPP) έλαβε μια επιστολή ενός αναξιοπαθόντα, με το όνομα Ετέμ Κερίμογλου, ενός νεαρού σερβιτόρου που απασχολούνταν στο εστιατόριο του Σακίρ Ούστα, στη Μικρά Ασία, στην πόλη της Περγάμου. Η επιστολή Ετέμ περιείχε σκληρές καταγγελίες σχετικά με τον επικεφαλής του γραφείου του κόμματος στην Πέργαμο, ο οποίος είχε δειρί τον εν λόγω σερβιτόρο λόγω ενός μικρού προβλήματος στην εξυπηρέτηση. «Εκτός από λίγους πιστούς υποστηρικτές, κανείς δεν τον συμπαθεί στην Πέργαμο», έγραψε ο Ετέμ, «αλλά οι άνθρωποι φοβούνται την αύξηση των καταγγελιών εναντίον του, επειδή είναι ο επικεφαλής του κόμματος. Γράφω για να σας ενημερώσω σχετικά με αυτόν τον ανήθικο άνθρωπο, ο οποίος υποβαθμίζει την εκτίμηση του κόμματος στην Πέργαμο και ανοιχτά αψηφά την εξουσία της κυβέρνησης». Μετά την παραλαβή της επιστολής του Ετέμ, ο γενικός γραμματέας διέταξε αμέσως επιθεωρητές από το κόμμα να διερευνήσουν τις καταγγελίες. Η καταγγελία Ετέμ ήταν απλώς μια από τις πολλές

που πλημμύρισαν το γραμματοκιβώτιο του οικείου γενικού γραμματέα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930 (Akin, 2007).

Η πρόσφατη παραχώρηση πρόσβασης στα σχετικά υπουργικά αρχεία πρόσφερε στους ιστορικούς μια πληθώρα νέων πληροφοριών σχετικά με την μελέτη της πρώιμης ρεπουμπλικανικής Τουρκίας, δίνοντας τη δυνατότητα για μια πιο προσεκτική ματιά στη φύση του κεμαλικού καθεστώτος, στις καθημερινές λειτουργίες του, καθώς και τη δυναμική των σχέσεων μεταξύ της ηγεσίας του κόμματος, της κρατικής γραφειοκρατίας και των πολιτών. Ανάμεσα στα αρχεία του κράτους και της κομματικής γραφειοκρατίας, οι ιστορικοί συνάντησαν επίσης τα ίχνη που άφησαν οι πολίτες από διάφορες κοινωνικές τάξεις, όποτε οι φωνές τους σπάνια εισακούστηκαν. Αιτήσεις πολιτών στον γενικό γραμματέα, καθώς και στο διευθύνοντα σύμβουλο του μοναδικού κυβερνώντος κόμματος στην Τουρκία του Μεσοπολέμου, συνιστούν μερικές μόνο από τις πολλές πηγές τέτοιου είδους (Cagartay, 2006).

5. Εκμοντερνισμός και εκδυτικισμός

Ο εκμοντερνισμός της Τουρκίας, κατά τον Murat Ergin (Ergin, 2009), στηρίχθηκε στις δυτικές κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες, όχι μόνο ως ένα αφηρημένο και περιφερειακό μοντέλο, αλλά και με τη μορφή στενών επαφών και αλληλεπιδράσεων με δυτικούς μελετητές. Είναι αξιοσημείωτες, επίσης, οι δραστηριότητες των δυτικών διανοουμένων και εμπειρογνομόνων που επισκέφθηκαν την Τουρκία στις αρχές της ρεπουμπλικανικής περιόδου (1923-1950), με ιδιαίτερη έμφαση σε μια ομάδα αλλοδαπών μελετητών οι οποίοι απασχολούνταν στην Τουρκία μετά την πανεπιστημιακή μεταρρύθμιση του 1933. Ενώ οι Ευρωπαίοι και οι Αμερικανοί κοινωνικοί επιστήμονες παρασύρθηκαν σε σχολαστικές συγκρίσεις «Ανατολής» και «Δύσης» κατά την περίοδο αυτή, οι εκπαιδευτικές ελίτ αναζητούσαν δημιουργικούς τρόπους για να μετατρέψουν αυτή την ταξινόμηση προς όφελός τους. Στην τουρκική περίπτωση, το έργο της νεωτερικότητας συνδέθηκε με συγκεκριμένες τοπικές ανάγκες. Μια σειρά φυλετικών, ιστορικών και γλωσσικών θεωριών προσπάθησαν να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν μια εθνικά ομοιογενή κοινωνία, ενώ, ταυτόχρονα, αναζητούσαν κάποια συμβολή της τουρκικότητας στη δυτική και σύγχρονη ιστορία. Κατά κάποιον τρόπο στρατευμένοι μελετητές προσπάθησαν να εδραιώσουν έως και τουρκικές ρίζες του δυτικού πολιτισμού, με μια επίφαση επιστημονικότητας γενικότερα, και των δυτικών εμικρέδων μελετητών ειδικότερα.

Κατά τον Pelin Kadercan (Kadercan, 2012), τα τέλη των δεκαετιών του 1920 και του 1930 ήταν μια κρίσιμη στιγμή για τον κρατικά κατευθυνόμενο εκσυγχρονισμό της Τουρκίας, επειδή ήταν η στιγμή κατά την οποία οι κεμαλιστές στράφηκαν προς την υλοποίηση των πολιτισμικών μεταρρυθμίσεων σε όλους τους τομείς, από τις τέχνες ως τη μόδα των ρούχων. Αυτή η στιγμή του κρατικά κατευθυνόμενου εκσυγχρονισμού συνέπεσε, όχι εξ ολοκλήρου ακούσια, με μια συνεργασία με τη ναζιστική Γερμανία. Η σύμπτωση των δύο αυτών δυνάμεων σε διαφορετικά, βέβαια, πεδία έφερε ως κοινό τόπο τον κρατικά ελεγχόμενο και κατευθυνόμενο πολιτικό και πολιτισμικό μετασχηματισμό. Εντούτοις, εξόριστοι από τη ναζιστική Γερμανία μετακινήθηκαν στην Τουρκία. Οι εμικρέδες διανοούμενοι και καλλιτέχνες επιμελώς βοήθησαν τη νεόκοπη πολιτεία, έφεραν ιδέες, τεχνικές και οργανωτικές εμπειρίες στη νέα τους πατρίδα, εκπαιδεύοντας μια γενιά καλλιτεχνών, μουσικών και εκπαιδευτικών (Sencer, 2016).

6. Πολυκομματική περίοδος

Η επικρατούσα άποψη των κεμαλιστών διανοούμενων επί δεκαετίες, και αναφορικά με το κατ' αρχάς μονοκομματικό κεμαλικό καθεστώς, ήταν ότι οι διαδοχικές κυβερνήσεις της Τουρκίας «σοφά» δεν προσπάθησαν να εισαγάγουν μια κοινοβουλευτική δημοκρατία εξαρχής. Αντ' αυτού διήλθαν διαδοχικά στάδια περιορισμένης και υπό ωρίμανση δημοκρατίας, θέτοντας τα θεμέλια για ελεγχόμενες εξελίξεις παρά τη σαφή κατεύθυνση προς δυτικά πρότυπα και οικονομική ανάπτυξη, ταυτόχρονα, ωστόσο, αποθαρρύνοντας τη μετάβαση σε μια δυτικού τύπου, κατά τον Bernard Lewis , «ανοιχτή» κοινωνία των πολιτών.

Συσχέτιση με τη σύγχρονη πολιτική πραγματικότητα (Τα παράδοξα της δημοκρατίας στη Μέση Ανατολή)

Στο συγκεκριμένο σημείο η διατριβή υπογραμμίζει το παράδοξο όσο και διαρκές ερωτηματικό για την έννοια, και περισσότερο την εφαρμογή, της δημοκρατίας στη Μέση Ανατολή, όπου ποικίλα καθεστώτα αμφισβητούν κατά πόσο οι πολίτες δύνανται να εκτιμήσουν και να προστατέψουν τα αγαθά της δημοκρατίας ή η κεντρική εξουσία οφείλει ακόμη και να περιορίζει τα δικαιώματά τους για να μην αναπτυχθούν εκφυλιστικά πολιτικά φαινόμενα, όπως χαρακτηριστικά και συχνά αναφέρεται για διάφορες φονταμενταλιστικές και εξτρεμιστικές πολιτικές τάσεις. Το επιχείρημα υπέρ της χειραγώγησης των πολιτικά «ανώριμων» μαζών, ωστόσο, συχνά αποτελεί το πρώτο επινόημα στο ιδεολογικό οπλοστάσιο αυτόνομοποίησης των δικτατοριών. Στην αντιδιαμετρική πλευρά του συγκεκριμένου νομίσματος, εντούτοις, πράγματι διαπιστώνεται ότι ειδικά για τις χώρες της Μέσης Ανατολής, όπως καταδείχθηκε στην Τουρκία και στην Αίγυπτο ή γενικότερα στο πνεύμα της Αραβικής Άνοιξης, η εργαλειοθήκη της αστικής δημοκρατίας προσέφερε χώρο και χρόνο σε εναλλακτικά πολιτικά και πολιτειακά συστήματα, υπονομευτικά για την ανάπτυξη φιλελεύθερων θεσμών κατά τη ευρω-ατλαντική έννοια και πρακτική (Karkazis et al., 2018a).

Εν προκειμένω, η Τουρκική Δημοκρατία σταδιακά εξελίχθηκε και τελικά επαναθεμελιώθηκε ως πολυκομματική το 1945, καθώς το πολιτικό και πολιτιστικό επίπεδο των πολιτών κατέστη τότε «ικανό» να την υποστηρίξει. Στη διάρκεια της ζωής του, ο Ατατούρκ αποπειράθηκε δις να επιτύχει ένα πολυκομματικό πολιτικό σύστημα. Το 1924, ιδρύθηκε ένα κόμμα της αντιπολίτευσης υπό τον Στρατηγό Καζίμ Καραμπεκίρ, που λεγόταν Προοδευτικό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα ((Weiker, 1993), PRP). Το κόμμα αυτό ήταν ενάντια στις οικονομικές πολιτικές του βασικού ρεπουμπλικανικού κόμματος RPP/CHP και επεδίωκε μια περισσότερο αποκεντρωμένη οικονομική πολιτική ενός ελάχιστα παρεμβατικού κράτους. Επιπρόσθετα, το PRP ήταν επίσης ενάντια στις αυστηρές μεταρρυθμίσεις προς την κατεύθυνση του απόλυτα κοσμικού κράτους, οι οποίες είχαν εφαρμοστεί από την κεμαλική εξουσία ήδη από την ίδρυσή της. Ένα μόλις έτος μετά την ίδρυσή του, έπειτα από μια απόπειρα δολοφονίας κατά του Ατατούρκ στη Σμύρνη και λόγω της υποτιθέμενης σύνδεσης του PRP με την επονομαζόμενη εξέγερση Σεΐκ Σαΐντ, η οποία σχετίστηκε με αντιδράσεις των Κούρδων αλλά και με την κατάργηση του Χαλιφάτου και της εφαρμογής του θρησκευτικού νόμου της Σαρία το 1924, το εν λόγω κόμμα τέθηκε εκτός νόμου.

Το 1930, λόγω των αντιτιθέμενων απόψεων που εγείρονταν από την κοινωνία κατά του μονοκομματικού καθεστώτος του RPP, επιτράπηκε η ίδρυση ενός κόμματος της αντιπολίτευσης που ονομάστηκε Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα (Free Republican Party, FRP, τουρκιστί: SCF, Serbest Firka). Εντούτοις, και το FRP διάρκεσε λίγο, καθώς του χρεώθηκε απόπειρα να ανατρέψει το καθεστώς και να καταστρέψει ολόκληρη τη φιλοσοφία της επανάστασης. Τελικά, διαλύθηκε από τον ιδρυτή του, τον άλλοτε συμπολεμιστή του Μουσταφά

Κεμάλ, Φατί Οκιάρ, ο οποίος κατηγορήθηκε ότι δεν κατάφερε να ελέγξει τις δραστηριότητες του κόμματος, ειδικά εκείνες που στόχευαν το καθεστώς και τις μεταρρυθμίσεις του (Turan, 2015).

Είναι ευρέως αποδεκτό ότι, ουσιαστικά, η κοινοβουλευτική δημοκρατία στην Ευρώπη αναδείχθηκε σε σχέση με τις και διά μέσου των πιέσεων της εργατικής και της αστικής τάξης ενάντια στις επικρατούσες έως τότε αυτοκρατορικές αρχές. Από την άλλη πλευρά, στη Μέση Ανατολή, οι πολιτικές μετά τον Β΄ Π.Π., ομοίως και μετά τον Ψυχρό Πόλεμο, υπερασπίζονταν τις πολιτικές δομές που περιόριζαν την εξουσία των αστικών και εργατικών τάξεων, ενθάρρυναν την άνοδο εξτρεμιστικών, ενίοτε και τρομοκρατικών ρευμάτων, κατά βάση αντιδημοκρατικών ομάδων, αποτρέποντας την ανάπτυξη των συνθηκών εκείνων που στην Ευρώπη καλλιεργούσαν την πλουραλιστική και φιλελεύθερη δημοκρατία. Από μια τέτοια οπτική ελλείμματος δημοκρατίας, μελετητές όπως ο Η. Karaveli (Η. Μ. Karaveli, 2018), καταλήγουν ότι είτε επί κεμαλικών είτε επί οθωμανικών χρονικών η απολυταρχία των κυβερνήσεων και η αυταρχικότητα των ηγετών είναι σχεδόν αναπόφευκτα πολιτικο-κοινωνικά φαινόμενα στην Τουρκία.

Σε μια ενδιάμεση γραμμή πορείας, και σε διαχρονική απόκλιση τόσο προς τις χώρες της Μέσης Ανατολής όσο και προς τις βορειο-ευρωπαϊκές, οι πολιτικές, εκπαιδευτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις που εντάθηκαν μετά την ίδρυση της σύγχρονης Τουρκίας εμπόδιζαν την πλήρη ανάπτυξη τόσο των δημοκρατικών όσο και των αντι-δημοκρατικών δομών. Από την απαρχή της ιστορίας του σύγχρονου κράτους, ο Ατατούρκ είχε σκοπό να οικοδομήσει μια ισχυρή και σύγχρονη Τουρκία, ωστόσο, εν μέρει ανεπιτυχώς, όλες του οι επιλεκτικές μεταρρυθμίσεις προσαρμόζονταν, σε μια λογική “a la carte”, προς αυτό τον σκοπό μετερχόμενες ετερόκλητα και αμφιλεγόμενα μέσα και πολιτικές.

Η Michele P. Angrist (Angrist, 2004) εξηγεί τη διεθνή επιρροή στη μετ’ εμποδίων μεταμόρφωση της Τουρκίας προς τον πολυκομματικό πλουραλισμό, και στη συνέχεια ως επίδραση του Ψυχρού Πολέμου στην ίδια τη διαδικασία εκδημοκρατισμού της. Ενδεικτικά, περί τη δεκαετία του 1940, η Τουρκία αντιμετώπισε τις ευθείες απειλές της Ρωσίας προς τα εδάφη της. Σύμφωνα με τον ίδιο ερευνητή, προκειμένου να αντιμετωπίσει την απειλή αυτή και να συνεργαστεί με τη Δύση ενάντια στη Ρωσία, οι ηγέτες του RPP/CHP της Τουρκίας επέτρεψαν τον πολιτικό πλουραλισμό, πιστεύοντας ότι θα βοηθούσε την Τουρκία να λάβει ηθική και υλική υποστήριξη από τους δυτικούς συμμάχους. Οι Τούρκοι ηγέτες αποδέχθηκαν τη δημιουργία των κομμάτων της αντιπολίτευσης μετά τον Β΄ Π.Π., όντες κατά κάποιο τρόπο ενισχυμένοι από τη νίκη των φιλελεύθερων έναντι των απολυταρχικών χωρών, παρόλο που παραδοσιακά και στη διάρκεια του πολέμου διέκριντο ευνοϊκά προς τις Δυνάμεις του Άξονα.

Επιπλέον, λαμβάνοντας υπόψη τη διακήρυξη του Δόγματος Τρούμαν που προωθούσε την ιδέα της υποστήριξης των χωρών ενάντια στις επεκτατικές σοβιετικές πολιτικές, αλλά και το Σχέδιο Μάρσαλ που περιελάμβανε απευθείας αμερικανική βοήθεια στις χώρες αυτές, η Τουρκία επέλεξε συνετά να συμμαχήσει με τις δυτικές δημοκρατικές χώρες ενάντια στη Ρωσία, και η πολιτική αυτή συνέβαλε στη θεμελίωση της δημοκρατίας και στην Τουρκία, παράλληλα με την ένταξή της στο ΝΑΤΟ κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Ωστόσο, οι παράγοντες αυτοί δεν επαρκούν για να εξηγήσουν τα άλλα κίνητρα που κινητοποίησαν τους ηγέτες του RPP/CHP να λάβουν μέτρα προς τον πολιτικό πλουραλισμό. Από την αρχή της ίδρυσης της Τουρκίας, ο Ατατούρκ κατέστησε σαφές ότι ο δυτικός, ατλαντικός και ευρωπαϊκός, πολιτισμός θα έπρεπε να θεωρηθεί ως πρότυπο για τον εκσυγχρονισμό, δεδομένου ότι η σχετική του υπεροχή είχε αποδειχθεί τον προηγούμενο αιώνα. Για το λόγο αυτό, η μετάβαση στην πολυκομματική εκλογική δημοκρατία το 1945 θεωρήθηκε από τον διάδοχο του Ατατούρκ, τον Ισμέτ Ινονού, ως μεταχρονολογημένη εφαρμογή των εξαρχής διακηρυγμένων σεκιουλαριστικών αρχών του Ατατούρκ.

7. Η Τουρκία της περιόδου 1950-1960.

Ο δρόμος προς το πρώτο στρατιωτικό πραξικόπημα

Στις εκλογές της 14ης Μαΐου 1950, που ήταν μια αδιαμφισβήτητη νίκη του Δημοκρατικού Κόμματος (Democratic Party, DP - Demokrat Parti), τα αποτελέσματα έδωσαν στο DP 415 από τις 487 έδρες στην Εθνοσυνέλευση. Η Τουρκική Δημοκρατία μεταμορφωνόταν σε πολυκομματικό σύστημα και η μεταβίβαση της εξουσίας εξελίχθηκε ομαλά. Κατ' αναλογία προς όσα συνέβησαν πενήντα έτη αργότερα με την αναρρίχηση του κόμματος του Ρ.Τ. Ερντογάν στην εξουσία, οι υποστηρικτές τότε του DP ήταν οι συντηρητικοί αγρότες της Τουρκίας, λίγοι επιχειρηματίες και διανοούμενοι που πίστευαν στην αναγκαιότητα ενός πολυκομματικού συστήματος και γενικότερα στην έκφραση ποικίλων κοινωνικών ομάδων, και των θρησκευτικών συμπεριλαμβανόμενων. Το DP είχε υποσχεθεί αρκετά για να έλξει την προσοχή κάθε μιας από αυτές τις ομάδες. Οι υποσχέσεις για υψηλότερες τιμές στα αγροτικά προϊόντα και αποκατάσταση ορισμένων ισλαμικών παραδόσεων αποτέλεσαν μαγνήτη για τις ψήφους των αγροτών. Η υποστήριξη μεγάλων και μικρών επιχειρήσεων απέβλεπε στις εύκολες υποσχέσεις για παροχές πιστώσεων, ενώ οι ψηφοφόροι της μεσαίας τάξης υποστήριζαν το DP με την ελπίδα μιας πλήρους αποκατάστασης για τις ατομικές ελευθερίες. Οι δημοτικές εκλογές της 3ης Σεπτεμβρίου 1950 αποτέλεσαν έναν ακόμη θρίαμβο των Δημοκρατικών. Το κόμμα κυριάρχησε σε 560 από τους 600 δήμους.

Στις εκλογές της 14^{ης} Μαΐου 1950, τις οποίες ο Bernard Lewis αποκάλεσε κοσμοϊστορικές, το RPP/CHP, που είχε απολαύσει το μονοπώλιο για δεκαετίες πολιτικής εξουσίας, επέτρεψε στον εαυτό του να εκτεθεί στη βούληση των πολιτών και εντέλει να απωλέσει την εξουσία μετά από είκοσι οκτώ έτη μονοκομματικής διακυβέρνησης (B. Lewis, 1994). Το Δημοκρατικό Κόμμα (Democrat Party, DP), με τη βοήθεια της εκλογικής βάσης του που συμπεριελάμβανε νέους επιχειρηματίες, εργάτες μεσαίας τάξης, μικρομεσαίους εμπόρους και εσωτερικά μετακινούμενους από την επαρχία στα αστικά κέντρα, συμμετείχε στις εκλογές και τελικά τις κέρδισε συντριπτικά. Από εκείνη τη στιγμή κι έπειτα, το πολιτικό σύστημα της Τουρκίας μετατράπηκε σε μια κοινοβουλευτική δημοκρατία, στο υπέδαφος της οποίας, εντούτοις, υπέβοσκαν οι σπόροι της αμφισβήτησης και των αλληπάλληλων ανατροπών που ακολούθησαν.

Τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των εκπροσώπων του DP ήταν σημαντικά διαφορετικά από αυτά των Ρεπουμπλικάνων. Οι «Δημοκράτες» ήταν κατά μέσο όρο νεότεροι από τους Ρεπουμπλικάνους και πιο συντηρητικοί, ήταν δε λιγότερο πιθανό να κατέχουν πανεπιστημιακό τίτλο και περισσότερο πιθανό να έχουν παρελθόν στο εμπόριο ή τη γεωργία. Κατά τα πρώτα έτη του, το DP αγωνιζόταν ενάντια στις δράσεις, αλλά και τις κοινωνικές παρενέργειες, του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος του Λαού (RPP/CHP) έως το 1950. Οι πολιτικές ελευθερίες είχαν περιοριστεί κατά τη διάρκεια της μονοκομματικής περιόδου, ειδικά κατά τη διάρκεια και μετά τον Β΄ Π.Π..

Οι Δημοκρατικοί (υποστηρικτές του DP), εν τω μεταξύ, ένιωθαν πολιτικά ανασφαλείς όσο ο Ισμέτ Ινονού ήταν αρχηγός του RPP/CHP. Η πραγματική αιτία πίσω από αυτή την ανασφάλεια ήταν ότι, παρόλο που οι Δημοκράτες κατείχαν την πολιτική εξουσία, ήταν αβέβαιοι για την εξουσία τους επί καθοριστικών βαρύκεντρων εξουσίας του κράτους (τις ένοπλες δυνάμεις, τη γραφειοκρατία, τα πανεπιστήμια, το δικαστικό σώμα και τον τύπο). Όλοι αυτοί οι θεσμοί κατ' αρχήν παρέμεναν πιστοί στον Ινονού και το RPP. Υπό τις ιδιαίτερες αυτές συνθήκες, ο Αντνάν Μεντερές εκκίνησε τη θητεία του ως Πρωθυπουργός. Η δεκαετής κυριαρχία του DP μπορεί να συνοψιστεί λέγοντας ότι προκαλούσε επίμονη πόλωση σε εθνικό επίπεδο, αλλά συγχρόνως δημιουργούσε και δριμύεις εσωκομματικές διενέξεις. Από την άλλη πλευρά, ο Ισμέτ Ινονού ήταν ένας διορατικός πολιτικός που

επιδέξια παρενοχλούσε και προκαλούσε τους παράγοντες του Δημοκρατικού Κόμματος, οδηγώντας τους να λάβουν μέτρα καταστολής. Έμοιαζε ωσάν οι δημοκρατικοί να ήταν οι νέοι ρεπουμπλικάνοι, καθώς μετέρχονταν συχνά βίαια μέτρα, περιοριστικές και εν γένει κατασταλτικές τακτικές. Στο κατηγορητήριο μάλιστα που οδήγησε στην καταδίκη του Α. Μεντερές σε θάνατο περιλήφθηκε και το πογκρόμ κατά των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης το 1955 (McGhee, 2016).

Συμπερασματικά, η δεκαετία από τις εκλογές της 14ης Μαΐου 1950 έως τη στρατιωτική επέμβαση της 27ης Μαΐου 1960 μπορεί να συνοψιστεί ως μια διαρκώς αυξανόμενη πόλωση μεταξύ των ρεπουμπλικάνων και των δημοκρατικών. Εκτός από την οικονομική πολιτική, ο ρόλος της θρησκείας στην καθημερινή ζωή και η διατήρηση των πολιτικών ελευθεριών αποτελούσαν κύρια ζητήματα για την Τουρκία κατά τη διάρκεια αυτής της δεκαετίας.

Το DP πραγματοποίησε μια καλή αρχή της δεκαετούς διακυβέρνησής του με επίκεντρο τις οικονομικές εξελίξεις. Έργα οδοποιίας και λοιπών υποδομών προχωρούσαν με ταχύ ρυθμό και δόθηκε μεγαλύτερη προσοχή στη γεωργία. Ωστόσο, οι οικονομικές δραστηριότητες είχαν επεκταθεί υπερβολικά σε σχέση με τους διαθέσιμους πόρους και οδήγησαν σε πληθωρισμό. Οι μισθωτοί υπέφεραν τα μάλα από την πληθωριστική πολιτική του Μεντερές και συνεπώς σταδιακά απέσυραν τη στήριξή τους προς την κυβέρνηση. Η οικονομική κατάσταση της χώρας, ειδικά μετά το 1954, ήταν ένα από τα κύρια ζητήματα που η αντιπολίτευση χρησιμοποιούσε εναντίον της κυβέρνησης.

Οι Δημοκράτες αναμένονταν να είναι και ήταν συντηρητικοί, καθώς ένα μέρος των ψήφων τους προήλθε από τις συντηρητικές αγροτικές περιοχές. Το κυβερνητικό πρόγραμμα του Πρωθυπουργού Αντνάν Μεντερές, το οποίο απηύθυνε στην Εθνοσυνέλευση στις 20 Μαΐου 1950, όπου και δεν πρόφερε ούτε μία φορά το όνομα του Ατατούρκ, ήταν η απαρχή των ανησυχιών αυτών. Στα περιφερειακά συνέδρια του Δημοκρατικού Κόμματος στο Ικόνιο, τα αιτήματα ορισμένων εκπροσώπων για αποκατάσταση του δικαιώματος να φορούν φέσι και φερετζέ και να χρησιμοποιείται η αραβική γραφή, επιδείνωσαν τις εντάσεις μεταξύ της αντιπολίτευσης και της κυβέρνησης.

Τελικά, ο στρατός υιοθέτησε μια συμβιβαστική συμπεριφορά, ευνοϊκά διακείμενη προς το Ισλάμ, αναγνωρίζοντας τη θρησκεία ως αναπόσπαστο τμήμα της τουρκικής ταυτότητας. Καθώς η έκφραση θέσεων του πολιτικού Ισλάμ αντιμετωπιζόταν συλλήβδην ως κατάχρηση θρησκευτικής ελευθερίας, οι στρατιωτικοί σκόπευαν, σε επίπεδο δηλώσεων αλλά ως ένα βαθμό αντιφατικά προς τα επιβαλλόμενα μέτρα, να διατηρήσουν τα δικαιώματα της ελευθερίας στη θρησκευτική συνείδηση και λατρεία, ενώ προσπαθούσαν να εμποδίσουν τη χειραγώγηση του θρησκευτικού αισθήματος των πολιτών για πολιτικούς σκοπούς. Επί αυτών των δεδηλωμένων προθέσεων, θέσπισαν νέο Σύνταγμα το 1961, με το οποίο επίσης απαγόρευαν στους πολιτικούς και τα πολιτικά κόμματα να χρησιμοποιούν τη θρησκεία, τις θρησκευτικές αιρέσεις και την εθνικότητα ως εργαλείο για πολιτικούς σκοπούς.

Ιστορικά επαναλαμβανόμενο μοτίβο

Η Τουρκία, και πάλι μέσα από πολιτικά και φιλοσοφικά αντιφατικές λειτουργίες, ήτοι προς τη δημοκρατία διά της στρατοκρατίας, παρακολουθούσε τις δυτικοευρωπαϊκές κοινοβουλευτικές εξελίξεις με αφετηρία τη θέσπιση από στρατιωτικούς, το 1961, ενός συγκριτικά πιο φιλελεύθερου συντάγματος. Παρόμοια συνέβη και είκοσι έτη αργότερα. Η δικτατορία του 1981 δρομολόγησε τα πολιτικά ανοίγματα απέναντι στο ρόλο του πολιτικού Ισλάμ που εκκίνησε να υλοποιεί δραστικά ο Τ. Οζάλ και καθόρισαν τις μεταγενέστερες αναθεωρητικές εξελίξεις έως και σήμερα.

Ένα άλλο κύριο ζήτημα ήταν αυτό της πολιτικής ελευθερίας. Παρόλο που το DP είχε την πλειοψηφία των εδρών στην Εθνοσυνέλευση μεταξύ του 1950 και 1960, οι Δημοκράτες άρχισαν να επιδεικνύουν μια αξιοσημείωτη ευαισθησία απέναντι σε κάθε κριτική. Μετά το 1953, η κυβέρνηση επέβαλε αυστηρούς περιορισμούς στον τύπο, τα πανεπιστήμια και την αντιπολίτευση, θεσπίζοντας σειρές αυστηρών νόμων. Το αποκορύφωμα των μέτρων του DP ήταν μια πανίσχυρη θεσμικά οργανωμένη ανακριτική δραστηριότητα η οποία είχε την αρμοδιότητα να διώξει την αστική γραφειοκρατία, το δικαστικό σώμα, τις ένοπλες δυνάμεις, την αστυνομία και τα πανεπιστήμια (King & Wood, 2013). Το DP, κατά συνέπεια, απέτυχε να δημιουργήσει κοινωνική ισορροπία μεταξύ της πλειοψηφίας και της μειοψηφίας. Θεωρούσε ότι η κοινωνία έπρεπε να κυβερνάται απόλυτα και αδιάλλακτα από την πλειοψηφία, χωρίς συναινετική διάθεση και μέριμνα για το σύνολο του λαού. Η έλλειψη ανεκτικότητας του DP προς την αντιπολίτευση και η ασφυκτικά περιοριστική πολιτική απέναντι σε κοινωνικές ελευθερίες οδήγησαν πολλούς ιστορικούς στην εκτίμηση ότι ο Αντνάν Μεντερές, όπως άλλωστε συζητείται επί του παρόντος και έντονα για τον P.T. Ερντογάν «τυφλώθηκε» από τη λάμψη της εξουσίας, γεγονός που τον εμπόδισε να δει το επερχόμενο τέλος εκείνης της πολιτικής διαδρομής (Karaveli, 2016).

8. Η Τουρκία της περιόδου 1960-2000

Καθώς η κατάσταση της οικονομίας επιδειωνόταν, το DP αύξησε το θρησκευτικό ακτιβισμό για να αποσπάσει την προσοχή από τις οικονομικές αποτυχίες. Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια συνεδρίου του στο Ικόνιο, ελήφθη η απόφαση να επιστρέψει το φέσι, ο φερετζές, να επιστρέψουν στην αραβική γραφή και να εγκαθιδρυθεί ευρύτερα ο θρησκευτικός νόμος της Σαρία. Λαμβάνοντας ενθάρρυνση από σχετικές ομιλίες, ορισμένες ισλαμιστικές ομάδες επιχείρησαν να καταστρέψουν τα αγάλματα του Ατατούρκ (συγκεκριμένα τα πρόσωπα των αγαλμάτων), καθώς, σύμφωνα με σχετικές ερμηνείες, η κατασκευή αγαλμάτων με ανθρώπινες μορφές απαγορεύεται από τον ισλαμικό νόμο. Οι δραστηριότητες αυτές προκάλεσαν πικρία στους υποστηρικτές του κοσμικού κράτους, στη συνέχεια δε οδήγησαν σε βίαιες συγκρούσεις μεταξύ των αντιμαχόμενων κοινωνικοπολιτικών ομάδων. Επιπρόσθετα, το 1959 και το 1960 ο Αντνάν Μεντερές ο ίδιος ενθάρρυνε βίαιες συγκρούσεις μεταξύ των οπαδών του και της αντιπολίτευσης. Όταν οι αστυνομικές δυνάμεις αποδείχθηκαν ανίκανες να διατηρήσουν την τάξη, οι στρατιωτικές ένοπλες δυνάμεις στις 27 Μαΐου 1960 πήραν τον έλεγχο της κυβέρνησης, δηλώνοντας ότι θα επιστρέψουν τον έλεγχο του κράτους στα χέρια των πολιτικών το συντομότερο δυνατό (Heper & Sayari, 2002).

Με τη θέσπιση νέου εκλογικού νόμου τέθηκε σε εφαρμογή ένα σύστημα αναλογικής αντιπροσώπευσης, το οποίο στόχευε στο να εμποδίσει τα κυρίαρχα πολιτικά κόμματα να λάβουν αποφασιστική κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Επιπλέον, ιδρύθηκε Συνταγματικό Δικαστήριο για να ελέγχει εάν οι νόμοι που θεσπίζονται από τη νομοθετική εξουσία ήταν σύμφωνα με το Σύνταγμα. Το δικαστήριο αυτό είχε επίσης το δικαίωμα να εξετάσει τα πολιτικά κόμματα και, εφόσον είχαν υποπέσει σε παραβάσεις συνταγματικών διατάξεων, να τα θέσει εκτός νόμου.

Επίσης, με την ίδρυση του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας, ο στρατός έλαβε το συνταγματικό ρόλο της προστασίας του κράτους από εσωτερικούς και εξωτερικούς εχθρούς, ενώ δι' αυτού του θεσμικού οργάνου διαμορφώθηκαν διαχρονικά στρατηγικές για ζητήματα εθνικής ασφάλειας. Μετά από αυτές τις ρυθμίσεις, το 1961, το στρατιωτικό συμβούλιο παρέδωσε τη διακυβέρνηση στην πολιτική εξουσία, όπως είχε υποσχεθεί ενωρίτερα.

Η Τουρκία, και πάλι μέσα από πολιτικά και φιλοσοφικά αντιφατικές λειτουργίες, ήτοι προς τη δημοκρατία διά της στρατοκρατίας, παρακολουθούσε τις δυτικοευρωπαϊκές κοινοβουλευτικές εξελίξεις με αφετηρία τη θέσπιση από στρατιωτικούς, το 1961, ενός συγκριτικά πιο φιλελεύθερου Συντάγματος, παρόλο που ήταν παράγωγο του προηγηθέντος πραξικοπήματος της 27^{ης} Μαΐου 1960. Ωστόσο, αυτή η φιλελεύθερη προοπτική αναφορικά με τη θρησκεία και τον τύπο, από μια άλλη άποψη, πραγματοποίησε τους χειρότερους φόβους των υποστηρικτών της δημοκρατίας στη χώρα. Επηρεασμένη από τις πολιτικές του Ψυχρού Πολέμου, η τουρκική κοινωνία πολώθηκε δυναμικά μεταξύ της συντηρητικής ακροδεξιάς και της σοσιαλιστικής αριστεράς. Το Κόμμα της Δικαιοσύνης, με αρχηγό τον Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ, επιτέθηκε στο RPP/CHP όχι μόνο για αντί-θρησκευτικότητα, αλλά και για κομμουνιστικές συμπάθειες. Βίαιες διαδηλώσεις αριστερών πραγματοποιήθηκαν στους δρόμους και τις πανεπιστημιούπολεις ενάντια στον καπιταλισμό, τον ιμπεριαλισμό και τη δυτική επιρροή σε ολόκληρη τη χώρα. Πρόσθετα, ο υψηλός πληθωρισμός, στα ύψη που βρισκόταν και προ του 1960, οι άθλιες οικονομικές συνθήκες, συνεχώς επιδεινούμενες λόγω της παγκόσμιας ύφεσης, καθώς και ο αραβο-ισραηλινός πόλεμος του 1967, οδήγησαν σε οικονομική χαμηλή πτήση και προϊούσα κοινωνική παρακμή (Simpson, 1965).

Εξαιτίας των προαναφερθεισών συνθηκών και της ανικανότητας της κυβέρνησης να καταστείλει τη βία, στρατιωτικοί διοικητές ακολούθησαν μια παρεμβατική τακτική, παρουσιάζοντας υπομνήματα στον πρόεδρο, απαιτώντας την εγκαθίδρυση μιας ισχυρής και αξιόπιστης κυβέρνησης, που θα ήταν σε θέση να εκπληρώσει τις απαιτούμενες μεταρρυθμίσεις ως οριζόταν από το Σύνταγμα. Λόγω του στρατιωτικού πραξικοπήματος της 12^{ης} Μαρτίου 1971, ο Πρωθυπουργός Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ παραιτήθηκε και μια νέα κυβέρνηση σχηματίστηκε, η οποία επικεντρώθηκε στον κατευνασμό των βίαιων γεγονότων ανά τη χώρα.

Σε λιγότερο από μια δεκαετία μετά από το στρατιωτικό αυτό υπόμνημα, ο ιδεολογικός διαχωρισμός του πληθυσμού επέφερε ακόμη μία βαθιά πολιτική πόλωση στην τουρκική κοινωνία. Τα νέα οικονομολογικά δεδομένα σε μια προσπάθεια εδραίωσης του συστήματος της ελεύθερης αγοράς, το οποίο η κυβέρνηση προσπαθούσε να εισαγάγει, έδειχναν απόλυτη παρέκκλιση από το προηγούμενο προστατευτικό σύστημα, κι αυτό προκάλεσε δυσαρέσκεια στις τάξεις της αριστεράς, αλλά και πολλών κρατικοδίαιτων επιχειρηματιών. Η καθοδική πορεία της οικονομίας, ο αυξανόμενος πληθωρισμός και η πολιτική πόλωση οδήγησαν σε έναν μικρής κλίμακας «εμφύλιο πόλεμο» τη χώρα. Επιπλέον, το συνεχές πολιτικό αδιέξοδο στο κοινοβούλιο σχετικά με την εκλογή νέου προέδρου προκάλούσε ένταση στην κοινωνία και τροφοδοτούσε τις βίαιες συγκρούσεις στη χώρα (Cagartay, 2017).

Το Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας (National Salvation Party, NSP - Milli Selâmet Partisi, MSP), το οποίο από της ιδρύσεώς του συμμετείχε σε διαδοχικές κυβερνήσεις συνασπισμού, πρότεινε ότι η λύση στα προβλήματα της Τουρκίας ήταν η επιστροφή στη διδασκαλία του Ισλάμ. Σταδιακά το κόμμα εξελίχθηκε σε τόσο «αντι-κοσμικό» που σε μία μαζική διαδήλωση στο Ικόνιο στις 6 Σεπτεμβρίου 1980 διακήρυξε επιστροφή στη Σαρία και αρνήθηκε να συμμετέχει στην ωδή του τουρκικού εθνικού ύμνου.

Η έκφραση της ανωτέρω απερίφραστης ισλαμιστικής απειλής συνέβαλε στην ανησυχία μεταξύ των υπέρμαχων του κοσμικού κράτους διανοουμένων και του στρατού. Παρά τις συνεχείς προειδοποιήσεις από τον στρατό, οι αρχηγοί των κομμάτων δεν μπορούσαν να θέσουν υπό έλεγχο τα βίαια περιστατικά, ενώ αντίθετα επιδείνωναν την υφιστάμενη κατάσταση με σκληρές και εμπρηστικές πολιτικές αντιπαραθέσεις. Καθώς η πολιτική κρίση βάθαινε, η οικονομία για μία ακόμη φορά λάμβανε την κατιούσα και η απαισιοδοξία του κόσμου αυξανόταν, όταν ο τουρκικός στρατός προέβη σε μια επίσημη διακήρυξη στις 12 Σεπτεμβρίου 1980 και έλαβε εκ νέου τον έλεγχο της χώρας σε λιγότερο από μία δεκαετία από την προηγούμενη παρέμβαση του (Heper & Israeli, 2014; Karacan, 2015).

Οι επικεφαλής της επέμβασης του 1980 υπό τον Στρατηγό Κενάν Εβρέν αναδιοργάνωσαν το πολιτικό και κοινωνικό σύστημα τις κατευθυντήριες γραμμές του νέου Συντάγματος του 1982, το οποίο ήταν κατά κάποιον τρόπο αντίθετο στις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις του 1960, με σκοπό να αποτρέψουν την επανεμφάνιση των συνθηκών που είχαν προκαλέσει τη χασοπή κατάστασης της δεκαετίας του 1970. Παρόλο που οι τακτικές του στρατού στην αναδιοργάνωση της τάξης στη χώρα αμφισβητήθηκαν από πολλούς κύκλους ως αντιδημοκρατικές, με την υιοθέτηση του Συντάγματος το 1982, τα κοσμικά χαρακτηριστικά της χώρας τονίστηκαν και επιβεβαιώθηκε ότι η στρατηγική αυτή επιλογή δεν ήταν δυνατό εκείνη την εποχή να καταργηθεί. Επιπλέον, το συγκεκριμένο Σύνταγμα επανέλαβε τη σημασία της τάξης, του νόμου και των αρχών του Ατατούρκ. Για να διασφαλιστεί πολιτική σταθερότητα, θέσπισαν το όριο του 10% ως εκλογικό ποσοστό που χρειαζόνταν τα κόμματα για να εισέλθουν στο κοινοβούλιο. Σε πολλά δημόσια στελέχη και ειδικά σε μέλη των ενόπλων δυνάμεων, δασκάλους, δημοσίους υπαλλήλους και φοιτητές απαγορεύθηκε να εγγράφονται ως μέλη πολιτικών κομμάτων, ούτως ώστε να αποτρέπεται η μεταξύ τους πολιτική πόλωση.

Επίσης, προήγαγαν τη θρησκευτική εκπαίδευση για να διδάξουν στους μαθητές τις βασικές γνώσεις του Ισλάμ και της ηθικής του, συγχρόνως ωστόσο, με τη διδασκαλία των αρχών του Ατατούρκ. Σε συνεργασία μεταξύ του Υπουργείου Παιδείας και της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου της Άγκυρας, θεσπίστηκε υποχρεωτική θρησκευτική εκπαίδευση, η οποία εκκινούσε από την τετάρτη τάξη και συνεχιζόταν έως το τέλος του γυμνασίου. Ο κύριος στόχος, κατά τις δηλώσεις των κεμαλιστών ιθυνόντων, των μεταρρυθμίσεων αυτών, και σε επανάληψη ενός παραδοσιακού επιχειρήματος αυτο-νομιμοποίησής τους, ήταν να μειώσουν τις περιπτώσεις εκμετάλλευσης της θρησκείας προς αποφυγή νόθευσης του θρησκευτικού συναισθήματος με πολιτικές και κομματικές παραχαράξεις. Επιπλέον, η κυβέρνηση έδωσε έμφαση στην εκπαίδευση ενηλίκων και δημιούργησε πολλά προγράμματα αλφαριθμητισμού ενηλίκων σε ολόκληρη τη χώρα, τα οποία στη συνέχεια οδήγησαν σε μια γενικότερη αύξηση των ποσοστών των εγγραμμάτων στην Τουρκία (Webster, 1939).

Μετά τη στρατιωτική επέμβαση το 1980, η ιδεολογία του NSP συνεχίστηκε στο Κόμμα της Ευημερίας (Welfare Party, WP - Refah Partisi, RP). Κατά τη δεκαετία του 1990, υπό την ηγεσία του ιδρυτή του Νετμετίν Ερμπακάν, το WP/RP κατέβαλε σοβαρές προσπάθειες να συγκεντρώσει ευρεία κοινωνική αποδοχή, η οποία έφθασε στο αποκορύφωμά της κατά τις δημοτικές εκλογές του 1994. Στη συνέχεια, στις βουλευτικές εκλογές του 1996, ο Ν. Ερμπακάν εκλέχθηκε πρωθυπουργός. Το κόμμα του συμμετείχε σε κυβέρνηση συνασπισμού και αποδέχθηκε τους όρους της ελεύθερης αγοράς, μια δασμολογική ένωση με την Ε.Ε. και διεθνείς συνθήκες με το Ισραήλ παρά τις προηγούμενες ρηματικές απορρίψεις τους. Από την άλλη πλευρά, κατά τη διάρκεια της περιόδου διακυβέρνησής του, το WP/RP επέλεξε η Τουρκία να στραφεί περισσότερο προς την Ανατολή και τον ισλαμικό κόσμο για να δημιουργήσει κάποια μορφή μουσουλμανική ενότητα. Καθώς το WP/RP πρότεινε νέες, ενδιαφέρουσες αν και συνάμα αμφιλεγόμενες πολιτικές απέναντι στις εξαιρετικά προβληματικές οικονομικές συνθήκες,

- με δεδομένη τη διεύρυνση και την εμβάθυνση του αντιδυτικού αισθήματος στην κοινή γνώμη επ' αφορμή ενός υποτιθέμενου δισταγμού που επέδειξε η Δύση προς αποτροπή των διώξεων μουσουλμάνων στη Βοσνία,
- υπό τη σκιά της απόρριψης του αιτήματος της Τουρκίας να ενταχθεί στην Ε.Ε.,
- και της φήμης για κακομεταχείριση των Τούρκων μεταναστών στη Γερμανία,
- αλλά και αυξανόμενων των επιθετικών ενεργειών του PKK,

το WP/RP αναπτύχθηκε και απέκτησε σημαντική, κοινωνική και πολιτική, δυναμική. Παράλληλα παρατηρήθηκε σύσταση και ανάπτυξη πολλών ιδιωτικών και άλλων μη κερδοσκοπικών οργανώσεων, αύξηση στις θρησκευτικές τελετές και γενικότερα στις δραστηριότητες των τάρικατ (θρησκευτικές αδελφότητες), ενώ πλήθαιναν από μήνα σε μήνα οι συναντήσεις των μελών του WP/RP που επικαλούνταν και προσεύχονταν για την καθολική καθιέρωση της Σαρία. Επικρατούσαν δε, σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, οι φωνές για ένα ισλαμικό κράτος και μια ρηξικέλευθη αλλαγή πορείας της χώρας σε αποστασιοποίηση από τα δυτικά πολιτικά και πολιτειακά έθνη και ήθη.

Τελικά ο στρατός, ο οποίος αντιλαμβανόταν τα προαναφερθέντα περιστατικά ως μια ξεκάθαρη απειλή για το κράτος, εξέδωσε μια διακήρυξη στις 28 Φεβρουαρίου 1997, απαιτώντας από την κυβέρνηση να λάβει μέτρα ενάντια στην άνοδο του ισλαμισμού. Λόγω της διακήρυξης αυτής και του μεγάλου εύρους των διαμαρτυριών ενάντια στο WP/RP από κόμματα και πολίτες, ο Ν. Ερμπακάν αναγκάστηκε να παραιτηθεί και η κυβέρνηση συνασπισμού διαλύθηκε. Ένα έτος αργότερα, το Συνταγματικό Δικαστήριο κήρυξε παράνομο το WP, καθώς κρίθηκε από την ανώτατη δικαστική εξουσία της χώρας ότι αποτελούσε το κέντρο δραστηριοτήτων ασυμβίβαστων με τα άρθρα του Συντάγματος αναφορικά με το κοσμικό κράτος, ενώ στους επικεφαλής του κόμματος απαγορεύθηκε η συμμετοχή σε κάθε πολιτική δραστηριότητα για πέντε έτη.

Παρόλο που ο στρατός διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην πτώση του Ν. Ερμπακάν, υπήρξαν πολλές παράλληλες εκδηλώσεις υπεράσπισης ή κριτικής από την κοινή γνώμη, οι οποίες πράγματι ενδείκνυαν έντονη πολιτικοποίηση εκ μέρους του τουρκικού λαού. Με την εξάπλωση διαφόρων σύγχρονων μέσων επικοινωνίας στην επαρχία, όπως τηλεοπτικά κανάλια, διαδίκτυο και ραδιόφωνο, οι πολίτες κινητοποιούνταν πλέον εύκολα και προς κάθε κατεύθυνση ενάντια στην κυβέρνηση και τις πολιτικές της (Torpak, 2005). Για παράδειγμα, πολλές γυναίκες σε κοινωνικές οργανώσεις θεώρησαν ότι απειλούνταν λόγω της αιρετικής έως εχθρικής στάσης του WP/RP προς τις γυναίκες της Τουρκίας, οπότε έπαιξαν ενεργό ρόλο στην παρακολούθηση δράσεων του WP/RP και οργάνωσαν μαζικές διαδηλώσεις, συγγραφή επιστολών και ανοιχτές συζητήσεις ενάντια στην κυβέρνηση.

Επιπλέον, λόγω των πολιτικών του WP/RP που δίχάζαν την κοινωνία μεταξύ ενός κοσμικού και ενός ισλαμικού άξονα, αλλά και λόγω της οικονομικής απογοήτευσης των πολιτών, πολλές μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ), συνδικάτα, επαγγελματικοί σύλλογοι, ακαδημαϊκές και επιχειρηματικές οργανώσεις απαιτούσαν την παραίτηση του Ν. Ερμπακάν. Τα συνθήματα χιλιάδων ανθρώπων ότι η Τουρκία δεν θα εξελιχθεί σε «ένα άλλο Ιράν» έως και στα γήπεδα κατά τη διάρκεια ποδοσφαιρικών αγώνων, όπως και οι μαζικές διαμαρτυρίες στις κεντρικές πλατείες των πόλεων, συνέβαλαν στην πτώση του WP/RP. Λόγω αυτών των γεγονότων που έλαβαν χώρα στην τουρκική κοινωνία, η Susanna Dokupil επιβεβαιώνει ότι, κατά μία έννοια, η ειρηνική αποχώρηση του Ν. Ερμπακάν υποδεικνύει ότι οι αστικές και σεκιουλαριστικές δυνάμεις είχαν ενισχυθεί στην Τουρκία (S. Dokupil, 2002). Κατά μία άλλη, ωστόσο, έννοια, οι εν λόγω αστικές δυνάμεις αντιδρούσαν υπέρ της δημοκρατίας με αντιδημοκρατικά μέσα. Εκ του αποτελέσματος βέβαια γνωρίζουμε ότι επρόκειτο για τις λοισθίες αντιδράσεις του κεμαλισμού, καθώς ακολούθησαν θρησκευτική ριζοσπαστικοποίηση και ισλαμοποίηση της πολιτικής εξελισσόμενη δυναμικά έως τις ημέρες μας με ταυτόχρονη πτώση πολλών, αν όχι όλων, των προτύργων του κεμαλισμού (Shmuelevitz, 1999).

Από μια άλλη προσέγγιση, οι εξελίξεις ήταν κρίσιμες και για τις άλλες χώρες της Μέσης Ανατολής που επιθυμούσαν διακαώς να χρησιμοποιήσουν την εμπειρία εκδημοκρατισμού της Τουρκίας ως πρότυπο. Μετά από σχεδόν πενήντα έτη, έστω μετ' εμποδίων και μέσα από ποικίλες ιδιαιτερότητες, δημοκρατικής εμπειρίας, η τουρκική κοινωνία έδειχνε διχασμένη και δυσχερής στη θεμελίωση ισχυρών δημοκρατικών θεσμών, εντούτοις, πέραν των στρατιωτικών παρεμβάσεων, διαπιστώθηκε η σημαντική δράση οργανωμένων κοινωνικών ομάδων, στρατευμένων μέσων επικοινωνίας, μη κυβερνητικών οργανώσεων, όπως και επιχειρηματικών οργανώσεων που είχαν ενταχθεί πλήρως στην οικονομία της ελεύθερης αγοράς, αλλά επιζητούσαν διαπλοκή με και επιρροή προς

την κρατική εξουσία. Από την άλλη πλευρά, το «μεταμοντέρνο», λόγω του ασυνήθιστου τρόπου διεξαγωγής του, πραξικόπημα του 1997 επίσης επέδειξε ότι απαιτούνταν περαιτέρω χρόνος μέχρι η κοινωνία και οι δημοκρατικοί θεσμοί να ωριμάσουν και να είναι σε θέση να προστατεύσουν το πολιτικό σύστημα και τις δημοκρατικές προοπτικές του.

Μετά τη διάλυση του WP/RP, η ιδεολογική του γραμμή ακολουθήθηκε από το Κόμμα της Αρετής (Virtue Party, VP - Fazilet Partisi, FP), το οποίο επίσης διαλύθηκε από το Συνταγματικό Δικαστήριο, καθώς ουσιαστικά αποτελούσε τη συνέχεια του WP/RP. Εντεύθεν, το πολιτικο-ισλαμικό κίνημα διασπάστηκε σε δύο κόμματα, το Κόμμα της Ευτυχίας (Felicity Party, FP - Saadet Partisi, SP) και το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (Justice and Development Party, JDP - Adalet ve Kalkinma Partisi, AKP). Το FP/SP είχε μια πιο διαλλακτική στάση σε σχέση με τους προκατόχους του, ωστόσο, απώλεσε τους περισσότερους από τους υποστηρικτές του, στις γενικές εκλογές του 2002, από το JDP/AKP, το οποίο ιδρύθηκε από μία νέα γενιά ρεφορμιστών, που είχε εκδηλωθεί εντός του WP/RP πριν τη διάλυσή του, και ανακηρύχθηκε ως πιο μετριοπαθές, συντηρητικό κέντρο-δεξιό όσο και κοσμικό κόμμα.

Σε εκείνη τη χρονική περίοδο η τουρκική πολιτική ζωή, χωρίς να έχει σε γενικές γραμμές επίγνωση των αλλαγών που επέρχονταν, δένυε ένα μετασηματισμό επαναπροσανατολιζόμενη έναντι της κεμαλικής κρατούσας πολιτικής ιδεολογίας. Είναι φανερό ότι ο Μουσταφά Κεμάλ και η κοσμική θεώρηση του κράτους από τους διαδόχους του επιχείρησαν να επανακαθορίσουν τα όρια εντός των οποίων όλα τα πολιτικά κόμματα θα μπορούσαν να λειτουργήσουν και, κατά τούτο, τέθηκαν οι βάσεις για συνέχεια και συνέπεια στην Τουρκική Δημοκρατία.

Υπό το πρίσμα των προηγούμενων εμπειριών της τουρκικής πολιτικής ζωής, η Susanna Dokurpil (S. Dokurpil, 2002) υποστηρίζει ότι στην τουρκική πολιτική τα κέντρα εξουσίας διαρκώς ενίσχυαν την ανάγκη λειτουργίας με κάθε μέσο των πολιτικών πραγμάτων εντός ενός κοσμικού κρατικού πλαισίου, προκειμένου να προσελκύσουν Τούρκους ψηφοφόρους στο κυρίαρχο επί δεκαετίες ρεύμα του κεμαλικής επινόησης και μορφής κράτους. Επιπλέον, η εξέλιξη των αντιλήψεων για τη δημοκρατία στην Τουρκία, ειδικά μετά τη δεκαετία του 1980, άλλαξε επίσης και την άποψη του μέσου πολίτη. Η υιοθέτηση φιλελεύθερων οικονομικών πολιτικών οδήγησε στην ανάδειξη νέων επιχειρηματικών κύκλων που βοήθησαν στην ενδυνάμωση των δημοκρατικών αρχών και των αντιλήψεών τους στην επαρχία. Η είσοδος του συστήματος της ελεύθερης αγοράς προκάλεσε την ανάδειξη μιας ταχύτατα αναπτυσσόμενης μεσαίας τάξης σύγχρονων καταναλωτών, οι οποίοι δεν επιθυμούσαν τις οξυνόμενες ιδεολογικές και πολιτικές αντιπαραθέσεις, οι οποίες ενδεχόταν να θέσουν σε κίνδυνο την ευημερία τους (Αγγελετόπουλος, 2019).

Πέραν αυτών των εξελίξεων, οι επιπτώσεις της Ε.Ε. στη διαδικασία εκδημοκρατισμού της Τουρκίας δεν μπορούν να αμφισβητηθούν. Η μαζική λαϊκή υποστήριξη πίσω από την αίτηση της Τουρκίας να ενταχθεί στην Ε.Ε. δεν άφησε περιθώρια επιλογών σε πολλούς πολιτικούς παρά να υποστηρίξουν τον περαιτέρω εκδημοκρατισμό και εκσυγχρονισμό, ούτως ώστε να εκπληρώσουν τις απαιτήσεις για ένταξη. Εξάλλου η λαϊκή υποστήριξη για εκδημοκρατισμό συμπίπτει με το ιδανικό που είχε θεωρητικά υποδειχθεί από τον Ατατούρκ, να επιτευχθεί δηλαδή το επίπεδο των «σύγχρονων πολιτισμών». Η ελπίδα να γίνει δεκτή η Τουρκία ως μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης συντέλεσε να προετοιμαστεί ένα κοινό σχέδιο για διαφορετικά στοιχεία της τουρκικής κοινωνίας, γεγονός που με τη σειρά του άμβλυε τη θεμελιώδη σύγκρουση μεταξύ των κοινωνικών ομάδων που υπεραμύνονταν το κοσμικό κράτος και εκείνων που οραματιζόνταν μια ισλαμοκρατούμενη πολιτεία.

9. Ανατομία των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων-Δοκίμιο για τη διαχρονική εμπλοκή τους στην άσκηση πολιτικής

Έχοντας μεταναστεύσει από την Κεντρική Ασία, οι πρόγονοι του σημερινού τουρκικού λαού είχαν κατά βάση χαρακτήρα πολεμοχαρή. Για αιώνες οι Τούρκοι της Κεντρικής Ασίας αγωνίζονταν ενάντια σε εξωτερικούς και εσωτερικούς εχθρούς. Όταν υιοθέτησαν το Ισλάμ, περίπου το 751 μετά τη Μάχη του Ταλάς⁴ στη σημερινή Κιργιζία, εισήχθησαν στον ισλαμικό πολιτισμό, γεγονός που διαφοροποίησε περισσότερο ποιοτικά παρά ποσοτικά το ρόλο του στρατού στις κοινωνίες τους (Xiong, 2017). Κατ' αρχάς, το Ισλάμ είχε διαδοθεί χάρη στις πολεμικές κατακτήσεις στη Μέση Ανατολή, την Ασία, την Αφρική, ακόμη και την Ισπανία. Κατά δεύτερον, στο Κοράνιο δηλώνεται ότι όσοι πέθαναν ή μαρτύρησαν προς υπεράσπιση της θρησκείας θα αναγνωρίζονταν ως μάρτυρες (shahid) και θα ευλογούνταν με ένα εισιτήριο για τον αιώνιο παράδεισο. Γι' αυτό το λόγο οι Τούρκοι αγωνίστηκαν ενθουσιωδώς και επιμελώς με τις ένοπλες επιδρομές, ώστε να αναδειχθούν ως μάρτυρες μέσω της στρατιωτικής θητείας.

Είναι αξιοπρόσεκτο ότι οι Τούρκοι πανηγυρίζουν επιθετικές πολεμικές επιχειρήσεις, εισβολές, κατοχές και ιστορικές αλώσεις πόλεων, όπως της Κωνσταντινούπολης, με μια ξένη προς το δυτικό κόσμο αίσθηση δικαίου, καθώς νομιμοποιεί το δίκαιο του ισχυρότερου, όταν μονόδρομα οι ίδιοι είναι ισχυρότεροι και κατακτητές. Η εν λόγω φιλοσοφία δικαίου αντλεί καταγωγή από τις ανθρωπολογικές διαφορές νομαδικών και γεωργικών κοινωνιών και την «ευκολία» με την οποία διαχρονικά οι πρώτες απειλούσαν και αποσταθεροποιούσαν τις δεύτερες (Gavin D Brockett, 2014). Για το λόγο αυτό οι στρατιώτες ήταν διατεθειμένοι να αφήσουν πίσω τους όλες τις ανέσεις της επίγειας ζωής και να κερδίσουν μια διακεκριμένη θέση στην καρδιά και στις μνήμες της θρησκευτικής κοινότητας. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι οι στρατιωτικοί διοικητές στις τουρκικές πολιτείες αποτελούσαν διαχρονικά μία από τις ομάδες διανοουμένων υψηλότερου επιπέδου, ενώ κατείχαν υψηλόβαθμες θέσεις και στη διοικητική γραφειοκρατία, ιδίως δε κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων αιώνων της αυτοκρατορίας (W. Hale, 2013).

Ο επονομαζόμενος τουρκικός πόλεμος της ανεξαρτησίας προήγαγε το σεβασμό της κοινωνίας για τις ένοπλες δυνάμεις της. Προγενέστερα, ο Α' Π.Π. ήταν μια ολοκληρωτική καταστροφή για την Οθωμανική Αυτοκρατορία η οποία επρόκειτο να διαμελιστεί εδαφικά. Στη χρονική αυτή συγκυρία, ο Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ, αποφάσισε να επωμιστεί σημαντικό μέρος από την ευθύνη οργάνωσης του στρατού και της κοινωνίας για έναν πόλεμο ανεξαρτησίας, ενώ στη συνέχεια έλαβε τα απαραίτητα μέτρα για την εγκαθίδρυση της σύγχρονης Τουρκικής Δημοκρατίας. Ο στρατός διαδραμάτισε ρόλο-κλειδί στη σύμπληξη του τουρκικού έθνους κράτους, όπως είχε συμβεί και με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Φυσικά, ο Μουσταφά Κεμάλ εξελίχθηκε πέρα από στρατιωτικός και σε πολιτικό ηγέτη. Το ηγετικό του χάρισμα και η επιτυχία του σε σημαντικές μάχες υπογράμμιζαν τη σημασία του στρατού για την κοινωνία και εδραίωναν τις γραφειοκρατικές θέσεις υψηλόβαθμων αξιωματικών, καθώς και την εν γένει συμμετοχή τους στα πολιτικά δρώμενα και τη μοίρα της χώρας (Testa, 2014).

Από την άλλη πλευρά, η ανάμιξη των τούρκων στρατηγών στην πολιτική έφθασε σε ένα πολύ υψηλό επίπεδο όταν τελείωσε ο εν λόγω πόλεμος. Πολλοί βουλευτές στη Μεγάλη Εθνοσυνέλευση, καθώς και ορισμένοι υπουργοί ήταν υψηλόβαθμοι στρατιωτικοί. Η σεκιουλαριστική προοπτική επέβαλε, ωστόσο, διάκριση πολιτικής και στρατιωτικής καριέρας, οπότε και ψηφίστηκε ο περίφημος στην Τουρκία Νόμος 385 τον Δεκέμβριο του 1923 για να απαγκιστρώσει τους στρατιωτικούς από την πολιτική. Ο νόμος διεκήρυσσε ότι το στρατιωτικό προσωπικό υποχρεούνταν να παραιτηθεί προκειμένου να εκλεγεί κοινοβουλευτικά. Ήδη από το 1924 οι βουλευτές απαγορευόταν να κατέχουν οποιαδήποτε άλλη κυβερνητική θέση, συμπεριλαμβανομένης και θέσης στις ένοπλες δυνάμεις, κατά τη διάρκεια της θητείας τους ως βουλευτές. Ωστόσο, πολλοί διοικητές επέλεξαν την πολιτική και

⁴ Πρόκειται για κρίσιμη σύγκρουση μεταξύ της αυτοκρατορικής Κίνας και της αραβικής δυναστείας των Αββασιδών που για πρώτη φορά συμμάχησαν τότε με τους Τούρκους-Οιγούρους Ταρλάκ. Οι Αββασίδες είχαν ήδη επικρατήσει προηγούμενα των Περσών Σασσανιδών, οπότε περί τους επόμενους επόμενους αιώνες οι περισσότεροι Βουδιστές, Ινδουιστές, Χριστιανοί και Ζωροάστρες της Κεντρικής Ασίας εξισλαμίστηκαν.

η ανάμιξη του τουρκικού στρατού στην πολιτική συνεχίστηκε. Συνδράμοντας τις προσπάθειες να διατηρηθεί το στρατιωτικό προσωπικό εκτός πολιτικής, ο Στρατιωτικός Ποινικός Κώδικας, ο οποίος θεσπίστηκε το 1930, απαγόρευε οποιαδήποτε παράλληλη πολιτική δραστηριότητα στα μέλη των ενόπλων δυνάμεων και προέβλεπε φυλάκιση, έως πέντε έτη, για όσους κρίνονταν ένοχοι (William Hale, 2011).

9.1 Ο στρατός από το 1923 έως το 1950

Είναι αυτονόητο ότι οποιοδήποτε είδος στρατιωτικής επέμβασης αποκλειόταν κατά τη διάρκεια της μονοκομματικής περιόδου. Υπήρχαν δύο κυρίως λόγοι πίσω από αυτό το δεδομένο. Κατά πρώτον, οποιαδήποτε προσπάθεια πραξικοπήματος ενάντια στο RPP, στην πραγματικότητα, θα θεωρούνταν ως προσπάθεια ανατροπής του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ, αφού αυτός ήταν ο ιδρυτής του RPP/CHP και καθόριζε τις αρχές λειτουργίας του κόμματος και περαιτέρω της πολιτείας. Ο δεύτερος λόγος ήταν ο Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού, Φεβζί Τσακμάκ. Υπηρέτησε ως Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου για είκοσι δύο έτη, από το 1921 ως το 1944, γεγονός που είναι εντυπωσιακό συνάμα κι ασυνήθιστο. Ήταν εξαιρετικά πιστός στον Κεμάλ Ατατούρκ, οπότε οι ένοπλες δυνάμεις δεν αποτελούσαν την παραμικρή απειλή για το καθεστώς.

Οι ένοπλες δυνάμεις διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στον εκσυγχρονισμό της χώρας, τον οποίο στήριξαν με πολλούς τρόπους. Αρχικά, αρκετοί στρατώνες χρησιμοποιήθηκαν ως σχολεία, υπό στενή αλλά και ευρεία έννοια. Όλοι οι άνδρες υποχρεούνταν να υπηρετήσουν στρατιωτική θητεία και εκτός από τη στρατιωτική εκπαίδευση διδάσκονταν συνέπεια, ευταξία, σύγχρονες μεθόδους γεωργικής καλλιέργειας, ανάγνωση και γραφή, αγωγή του πολίτη κ.λπ., όταν δε οι στρατιώτες ολοκλήρωναν τη στρατιωτική τους θητεία μετέφεραν τις γνώσεις και την εκπαίδευσή τους πίσω στα χωριά από όπου κατάγονταν.

Στη συνέχεια, οι στρατιωτικές ακαδημίες προσέφεραν δωρεάν εκπαίδευση για νέους από όλες τις τάξεις. Ειδικά για εκείνους που προέρχονταν από οικογένειες με χαμηλό εισόδημα, οι ακαδημίες αυτές προσέφεραν σύγχρονη εκπαίδευση, κύρος και κοινωνική κινητικότητα. Έχοντας μαθητεύσει δίπλα σε επιφανείς λόγιους της εποχής, οι αξιωματικοί διευκόλυναν τις προσπάθειες εκσυγχρονισμού επισκεπτόμενοι τα χωριά και μεταδίδοντας όσα είχαν ήδη διδαχθεί στους χωρικούς. Με αυτόν τον τρόπο, το σώμα των αξιωματικών αναδείχθηκε προστάτης όχι μόνο των εδαφικών συνόρων, αλλά επίσης και του κεμαλισμού, σε γενικές γραμμές του κοσμικού και πατριωτικού χαρακτήρα στην υπηρεσία της πολιτείας. Επιπλέον, ο εσωτερικός υπηρεσιακός νόμος των Ενόπλων Δυνάμεων του 1935, αναγνώριζε στις ένοπλες δυνάμεις δικαίωμα και υποχρέωση για προστασία της τουρκικής εθνικής ασφάλειας, καθώς και του πολιτεύματος, γεγονός που είχε ευρεία κοινωνική σημασία, καθώς επί αυτού βασίστηκαν και αιτιολόγησαν την πράξη τους οι αυτουργοί του στρατιωτικού πραξικοπήματος του 1961 (Kösebalaban, 2011).

Εν τω μεταξύ, η Τουρκία συνειδητοποιούσε τις αδυναμίες της από στρατιωτικής πλευράς. Μετά την εγκαθίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας, δόθηκε προτεραιότητα στην εκπαίδευση, τον εκσυγχρονισμό, τη γεωργία, την οικονομική μεγέθυνση και την προαγωγή της ευημερίας των πολιτών της. Συνεπώς, οι δαπάνες για ζητήματα άμυνας είχαν μειωθεί. Το αποτέλεσμα ήταν η έλλειψη σε σύγχρονους στρατιωτικούς εξοπλισμούς σε σύγκριση με κάποιες άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Γερμανία, η ΕΣΣΔ, η Ιταλία, η Γαλλία, η Αγγλία κ.λπ. Υπό το πρίσμα μιας τέτοιας σύγκρισης, δύο συνέπειες επακολούθησαν. Πρώτον, η Τουρκία αύξησε το ποσοστό των δαπανών για την άμυνα στον προϋπολογισμό της. Δεύτερον, κατέστη ακόμη μια φορά αντιληπτό ότι οι ένοπλες

δυνάμεις έπρεπε να διατηρηθούν ισχυρές για να επιβιώσει η χώρα ειρηνικά, και δη στη συγκεκριμένη γεωστρατηγική θέση.

Εν κατακλείδι, η στρατιωτική θητεία και γενικότερα ο στρατός εξελίχθηκαν σε όλο και πιο σημαντικό παράγοντα μέσα από την πορεία της ιστορίας. Δεν πρέπει να παραλειφθεί ότι, ούτως ή άλλως, ο στρατός και οι στρατώνες απέκτησαν μια ιερή διάσταση γενικά στις καρδιές των λαών της Μέσης Ανατολής, ενταθείσα περαιτέρω μετά την υιοθέτηση του Ισλάμ. Παράλληλα, ο τουρκικός στρατός ενεπλάκη σποραδικά αλλά καθοριστικά στην πολιτική ζωή, συνεχίζοντας την παράδοση της τελευταίας περιόδου της οθωμανικής ιστορίας και στα έτη μετά την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας.

9.2 Ο στρατός εγγυάται

Ένα κομβικό σημείο επιρροής του στρατού στην οθωμανική πολιτική πραγματοποιήθηκε το 1908, με το σφετερισμό της εξουσίας από την Επιτροπή της Ένωσης και Προόδου (CUP), το πολιτικό σχήμα του οποίου τα μέλη αποτελούνταν σε μεγάλο βαθμό από υψηλόβαθμους αξιωματικούς του στρατού (Awad, 2000). Ο M.N. Turfan σκιαγραφεί ένα λεπτομερή απολογισμό των γεγονότων της περιόδου των Νεοτούρκων μεταξύ 1908 και 1918, καθώς οι στρατιωτικοί μετατρέπονται από σποραδικοί παρεμβολείς σε ενεργούς συμμετέχοντες στη κυβερνητική διαδικασία. Ο Turfan (Turfan & Gombár, 2002) αναλύει αυτή την αλλαγή, καθώς οι ελίτ των στρατιωτικών της Επιτροπής Ένωσης και Προόδου (CUP) μετά το 1908 ιδιοποιήθηκαν πιο ισχυρές και διακεκριμένες θέσεις του κράτους στο διοικητικό υπουργικό συμβούλιο και τα υπουργεία. Επιπλέον, η επεξεργασία των αρχείων που αφορούν τις κυβερνητικές παρεμβάσεις της CUP αποκάλυψε, όπως στην περίπτωση της αντίδρασης στην εξέγερση στην Αλβανία το 1910, ότι ο συγκεντρωτισμός της εξουσίας περιελάμβανε επίσης την προώθηση του οθωμανισμού, καθώς και τον έλεγχο των αποσχιστικών τάσεων. Κατά την εκτίμηση του M.N. Turfan, οι στρατιωτικοί αξιωματούχοι που κυβερνούσαν την αυτοκρατορία πραγματοποίησαν ένα ακόμη βήμα στην εδραίωση του στρατού ως του μοναδικού εξουσιοδοτημένου θεματοφύλακα των συμφερόντων του κράτους με την ανατροπή της κυβέρνησης του Καμίλ Πασά το 1913 και τη θέσπιση πολιτικής εξουσίας γύρω από την τριανδρία των Νεότουρκων ηγετών Ενβέρ Πασά, Ταλαάτ Πασά και Τζεμάλ Πασά.

Ο τελευταίος είχε τόσο μεγάλη επιρροή σε αυτή την περίοδο της τουρκικής ιστορίας που όσοι αντιτίθενταν στην επιρροή του αναγκάζονταν να ζητήσουν την υποστήριξη άλλων ισχυρών αξιωματικών, καθώς η πολιτική διά του στρατού εκείνη την εποχή είχε επιβληθεί στην αντίστοιχη διά των πολιτικών παρατάξεων. Για την υποτιθέμενη ανάγκη μιας υπέρτατης αρχής, επιβλέπουσας και εγγυήτριας της δημοκρατίας, η Ayse Kadioglu (Kadioglu, 1996) εξετάζει τον προβληματικό χαρακτήρα κάθε δημοκρατίας που αντιμετωπίζει την ανάγκη διορθώσεων μέσω μιας «συνετής» ηγεσίας. Εξ ορισμού, η αυξημένη συμμετοχή εκδημοκρατίζει τα πολιτικά καθεστώτα, αλλά η εδραίωση της δημοκρατίας στην Τουρκία έδειχνε να απαιτεί πέραν της πολιτικής συμμετοχής και μια κυβέρνηση ικανή να ανταποκρίνεται δυναμικά σε περιπτώσεις διαχείρισης κρίσεων.

Είναι προφανές ότι οι κρατικές ελίτ επανεδραίωναν, με τρόπο θεσμικό αλλά και μη, τις εξουσίες τους καθόλη την τουρκική πολιτική ιστορία κάθε φορά που αισθάνονταν ότι λοιπές κοινωνικο-πολιτικές ομάδες κατοχύρωναν υπέρμετρα ανεξαρτησία. Οι στέρεα εδραιωμένες κρατικές ελίτ ανέλαβαν να προστατεύσουν τα πρώιμα στάδια της Δημοκρατίας και τους πυλώνες του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος. Ως εκ τούτου, οι στρατιωτικές επεμβάσεις (1960-1961, 1971-1973, 1980-1983, 1997, 2007), πραγματοποιήθηκαν με σκοπό την επανεδραίωση των πρώιμων αυτών ιδανικών που οι λοιπές θρησκευτικές και κοινωνικο-πολιτικές ελίτ είχαν κατά τις ενδείξεις αγνοήσει. Η παράδοση της επίλυσης της σύγκρουσης μεταξύ των κρατικών ελίτ και των λοιπών κοινωνικο-πολιτικών ομάδων είχε, μεταξύ άλλων, οδηγήσει στη μυθοποίηση μιας επίσημης, απόλυτης, και σχετικά μονολιθικής τουρκικής ταυτότητας (Kadioglu, 1996).

Η Επιτροπή Ένωσης και Προόδου διαλύθηκε το 1918, το έτος που σηματοδότησε επίσης και την απαρχή για τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μετά τον Α΄ Π.Π.. Όμως πολλά από τα μέλη της, καθώς επίσης και η πολιτική κουλτούρα που δημιούργησε, επέζησαν εντός της Δημοκρατίας της Τουρκίας. Μέχρι σήμερα ο «ενωτισμός» εξακολουθεί να υπάρχει στην πολιτική κουλτούρα της Τουρκίας και εκδηλώνεται κυρίως με τον υπερεθνικισμό, την εμπλοκή/παρέμβαση των στρατιωτικών στην πολιτική και τη δικαιολόγηση εξωσυνταγματικών και παρακυβερνητικών δραστηριοτήτων στο όνομα της προστασίας της πατρίδας. Εντούτοις, διαφορετικές πλευρές αυτής της πολιτικής κουλτούρας κατείχαν την πρωτοκαθεδρία σε διαφορετικές περιόδους, καθώς εξελίχθηκε λίγο ως πολύ μαζί με την επίδραση των παράπλευρων αλλαγών μέσα στην εγχώρια και διεθνή συγκυρία (S. Kaya, 2009).

Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια της μονοκομματικής περιόδου (1925-1945), η επιρροή του φασισμού του μεσοπολέμου εξέλιξε σε ακόμη πιο ριζοσπαστική την εθνικιστική ιδεολογία των κυβερνώντων. Κατόπιν, τη δεκαετία του '60, παραλλαγές του ίδιου «ενωτικού» υπόβαθρου βρήκαν την έκφρασή τους στα δεξιά και αριστερά πολιτικά κινήματα, τα οποία εντέλει ενεπλάκησαν σε βίαιες και ανατρεπτικές συγκρούσεις τη δεκαετία του '70. Περί τα μέσα της δεκαετίας του '80, το Κουρδικό ζήτημα επανεμφανίστηκε με τις επιθετικές ενέργειες του Κουρδικού Εργατικού Κόμματος (PKK), τις αποσχιστικές αντάρτικες ομάδες που αποτέλεσαν αιτία αστάθειας στη νοτιοανατολική περιοχή της χώρας, και λόγω αυτού, δημιούργησαν εύφορο έδαφος για τις μυστικές επιχειρήσεις του τουρκικού «βαθέος κράτους». Από αυτές τις μυστικές επιχειρήσεις ιδιαίτερης σημασίας ήταν εκείνες της Μονάδας Αντιτρομοκρατίας και Πληροφοριών της Χωροφυλακής (JITEM ή JİT, αγγλιστί: "Gendarmerie Intelligence and Counter-Terrorism"), η οποία πιθανολογείται ότι ευθύνεται για εκατοντάδες εξωδικαστικές εκτελέσεις και δολοφονίες των φίλα προσκείμενων και υποστηρικτών προς το PKK. Η ίδια αυτή δεκαετία σηματοδότησε επίσης και την περίοδο κατά την οποία η Τουρκία άνοιξε τα σύνορά της και άρχισε να ενσωματώνεται πιο συστηματικά στο δυτικό κόσμο (Chalk, 2013).

Ο Μουσταφά Κεμάλ, όπως κατά προσέγγιση και η τριανδρία των αποκαλούμενων Ενωτικών μελών της Επιτροπής Ένωσης και Προόδου, Ενβέρ Πασά, Ταλάτ Πασά και Τζεμάλ Πασά, πίστευε σε μια μορφή διακυβέρνησης κατά την οποία τη χώρα θα αποτελούσαν «Τούρκοι». Είχε επίγνωση ότι η τουρκική κοινωνία της δεκαετίας του '20 δεν αντιπροσώπευε την κοινωνία των ονείρων του και, επομένως, κάποια χαρακτηριστικά αποτελούσαν σοβαρό εμπόδιο στους σκοπούς του. Για το λόγο αυτό η ιδρυτική ιδεολογία της Τουρκίας, ο κεμαλισμός, προσανατολίστηκε προς το σχεδιασμό ενός νέου πρότυπου πολίτη και τη μεταμόρφωση του υπάρχοντος ανθρώπινου δυναμικού της χώρας. Παρά την επιτυχημένη προώθηση της κεμαλικής ιδεολογίας ως ενός προγράμματος εκμοντερνιστικού και εκκοσμικευτικού χαρακτήρα, υφίσταται πληθώρα συγκεντρωτικών και καταπιεστικών χαρακτηριστικών στην εφαρμογή του (Arlbjørn & Mikkelsen, 2014).

Οι Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις, αφού δημιουργήθηκαν σύμφωνα με το όραμα των Ενωτικών, όπως προαναφέρθηκε, χρησίμευσαν κατά τη διάρκεια της δημοκρατικής περιόδου ως ο αυτοανακηρυχθείς φύλακας της κεμαλικής ιδεολογίας. Οι στρατιωτικοί πίστευαν διαχρονικά ότι ήταν οι ταγοί του έθνους και διατήρησαν με αποτελεσματικότητα αυτή την ανώτερη θέση τους έναντι των πολιτών ακόμη και μετά το Β΄ Π.Π., όταν η χώρα υπέκυψε στις διεθνείς πιέσεις και πραγματοποίησε, το 1946, τη μετάβαση σε πολυκομματική κοινοβουλευτική δημοκρατία. Παρόλο που το νέο καθεστώς δεν δημιουργούσε προβλήματα για όσο διάστημα το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα παρέμενε στην εξουσία, το Δημοκρατικό Κόμμα του Αντνάν Μεντερές κέρδισε σαρωτική νίκη στις

κοινοβουλευτικές εκλογές του 1950 και υλοποίησε λαϊκιστικές πολιτικές για να ανατρέψει το κατεστημένο μέσα στους κόλπους της κεμαλικής δημοκρατίας. Από το 1960 κι εφεξής, οι Ένοπλες Δυνάμεις της Τουρκίας ανέτρεπαν ή/και καθόριζαν τις πολιτικές δημοκρατικά εκλεγμένων κυβερνήσεων, περίπου μία φορά κάθε δέκα έτη, για να διατηρήσουν τον έλεγχο των λαϊκών απαιτήσεων. Το δίκτυο Εργκένεκον, υπό την έννοια ενός ευρέος δικτύου κοινωνικοπολιτικών παραγόντων που επιτηρούσε την πολιτειακή κατάσταση της χώρας θεωρείται ότι διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο το 1971, το 1980 και το 1997 σε αυτό το συνεχώς επαναλαμβανόμενο σενάριο των στρατιωτικών πραξικοπημάτων και παρεμβάσεων (Anceschi et al., 2014).

Κάθε φορά που οι Ένοπλες Δυνάμεις αποφάσιζαν να ανατρέψουν δημοκρατικά εκλεγμένες πολιτικές κυβερνήσεις, τα κύρια μέσα ενημέρωσης εκκινούσαν μια δημόσια εκστρατεία για την απονομιμοποίηση της εκάστοτε κυβέρνησης της χώρας, ενώ πράξεις βίας συγκλόνιζαν και προκαλούσαν φρίκη στον πληθυσμό. Ανάλογα με τις πολιτικές τάσεις και θέσεις της εκάστοτε κυβέρνησης, το «βαθύ κράτος» ανακινούσε φόβους σχετικά με τον επικείμενο κίνδυνο για την εδαφική ακεραιότητα της Τουρκίας ή έπειθε το λαό ότι η αναζωπύρωση του ριζοσπαστικού Ισλάμ θα έθετε σε κίνδυνο την αρχή της κοσμικής διακυβέρνησης.

Πριν από το στρατιωτικό πραξικόπημα της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1980, ξέσπασε βία στους δρόμους μεταξύ ομάδων αριστεριστών και δεξιών παρακρατικών. Η αιματοχυσία έπαψε μόλις επενέβησαν οι Ένοπλες Δυνάμεις για τη «διάσωση» της δημοκρατίας. Στις 17 Απριλίου 1993, απεβίωσε ενώ βρισκόταν στην εξουσία ο Πρόεδρος Τουργκούτ Οζάλ, ο πλέον επιφανής πολιτικός της περιόδου κατά και μετά τη δεκαετία του '80. Ο Εισαγγελέας που ερεύνησε το θάνατο του Τ. Οζάλ διαπίστωσε μια σειρά από στοιχεία που απέδειξαν ότι ο πρώην Πρόεδρος είχε δηλητηριαστεί (Freedman, 1991). Στη συνέχεια μία συμμαχία από στρατιωτικούς, επιχειρηματίες, πανεπιστήμια και ανώτερους δικαστικούς εκκίνησε μια δημόσια εκστρατεία με σκοπό τη δυσφήμιση του Πρωθυπουργού Ν. Ερμπακάν, ώστε να προετοιμάσει το έδαφος για ένα «μεταμοντέρνο» στρατιωτικό πραξικόπημα στις 28 Φεβρουαρίου 1997.

Σχήμα 10. Στρατιωτικές παρεμβάσεις στη διάρκεια ενός περίπου αιώνα ζωής του Τουρκικού κράτους (Zanotti, 2016).

10. Ένας λαός, ένα έθνος, ένα κράτος. Δοκίμιο για τη διαχρονική προπαγάνδα και το συλλογικό φαντασιακό στην άσκηση πολιτικής

Η C. Hillenbrand (Hillenbrand, 2007) σημειώνει ότι οι περισσότερες ιστορικές πηγές δεν έχουν αναγνωρίσει τη δέουσα σημασία στη Μάχη του Μυριοκέφαλου το 1176. Όμως ο Claude Cahen (Cahen, 2014; Rashidi et al., 2013) την αποκαλεί «το πανομοιότυπο» της Μάχης του Μάντζικερτ (1071), η οποία σηματοδότησε την απώλεια κάθε ελπίδας ότι το Βυζάντιο θα επανακούσε τα απωλεσθέντα εδάφη της Ανατολίας. Για τη ρεπουμπλικανική Τουρκία, οι Σελτζούκοι-Τούρκοι ήταν «ένα στοιχείο της τουρκικής ιστορίας το οποίο καθόρισε τα σύνορα της «πατρογονικής» τουρκικής γης. Η ερμηνεία της ιστορίας εξελίχθηκε σε «ισχυρό ιδεολογικό όπλο» για τη δημιουργία κράτους.

Η Τουρκική Ιστορική Εταιρεία (Turk Tarih Kurumu), η οποία ιδρύθηκε το 1930, διέδιδε κάποιες «αυτοχθονιστικές» θεωρίες, από τις οποίες κάποιες ήταν «τελείως αλλοπρόσαλλες» και στη συνέχεια διαψεύστηκαν, έδιναν ωστόσο έμφαση στην υποτιθέμενη πανάρχαια παρουσία Τούρκων στην Ανατολία, συμπεριλαμβανομένης και της θεωρίας που έχει πλέον εγκαταλειφθεί, ότι οι Σουμέριοι και οι Χετταίοι ήταν Τούρκοι (Everett-Heath, 2003). Αφού εγκαταλείφθηκαν οι ιδέες περί των Σουμερίων, η Μάχη του Μαντζικέρτ «έμελλε να αναγνωριστεί ως το τέλει σύμβολο της δημιουργίας του σύγχρονου τουρκικού έθνους επί Μικρασιατικού εδάφους». Η ιστορία των Σελτζούκων τράβηξε την προσοχή του πολυγραφότατου συγγραφέα και μετέπειτα πολιτικού Μεχμέτ Φουάτ Κουπρουλού (1890–1966), του θεωρούμενου ως ιδρυτή των μελετών για τον τουρκικό πολιτισμό της σύγχρονης εποχής (Körçülü & Leiser, 1992).

Ακολούθησαν και οι Μεχμέτ Αλτάι Κουϊμέν, Ιμπραήμ Καφέσογλου και Οσμάν Τουράν οι οποίοι θεώρησαν το Σελτζουκικό κράτος του Ρουμ, αν και από διαφορετική ιδεολογική σκοπιά, ως «τον πρόδρομο της σύγχρονης Τουρκικής Δημοκρατίας». Ο Κουϊμέν έδωσε έμφαση στην τουρκική διάστασή του (Köymen & Bey, 1986). Ο Τουράν υπογράμμισε τον ισλαμικό παράγοντα διότι θεώρησε ότι αυτός «σηματοδότησε την άνοδο του τουρκικού ισλαμικού κόσμου, μεταβάλλοντας με τον τρόπο αυτό την ισορροπία δυνάμεων μεταξύ των μουσουλμάνων και των χριστιανών, όπως ποτέ δεν είχε μεταβληθεί από τον έβδομο αιώνα. Οι Σελτζούκοι, κατά τον Τουράν, είναι ο στρατός του Θεού που ξεσηκώνεται από θρησκευτικό πάθος, για αυτό και τα συγγράμματά του αποπνέουν μια αίσθηση θεϊκής εντολής προς τους Σελτζούκους για την κυριαρχία του κόσμου (Kafesoğlu & Leiser, 1988).

Άλλοι, όπως ο Ν. Καϊμάζ, εφιστούν την προσοχή ενάντια σε μια τόσο θριαμβευτική προσέγγιση, παρουσιάζοντας μεν τη μάχη του Μαντζικέρτ ως καίριας σημασίας, αλλά όχι κατ' ανάγκη ως το αποτέλεσμα ενός μοναδικά επιτυχημένου σχεδιασμού από τον Άλπ Αρσλάν. Σε κάθε περίπτωση το γεγονός ήταν καθοριστικό στον αγώνα μεταξύ της Χριστιανοσύνης και του Ισλάμ. Ως ιδρυτής έθνους, ο Ατατούρκ, παρόλο που ήταν σκειουλαριστής ανακηρύχθηκε θρησκευτικός πολεμιστής Γαζής από την Εθνοσυνέλευση, καθώς συγκρίθηκε με τον Άλπ Αρσλάν. Έχει σημειωθεί επίσης από κάποιους Τούρκους επιστήμονες η ομοιότητα της νίκης τους επί των Ελλήνων στη μάχη του Αλή Βεράν στις 26-30 Αυγούστου 1922 με τη μάχη του Μάντζικερτ, αλλά δεν ακολούθησε περαιτέρω συζήτηση του συγκεκριμένου παραλληλισμού (Rashidi et al., 2013).

Η Α. Kadioglu (Kadioglu, 1996), ερμηνεύοντας το πλαίσιο μιας τέτοιας προσπάθειας να εννοηθεί μία προϋπάρχουσα επίσημη τουρκική ταυτότητα, υποστηρίζει ότι οι αναφορές στη διαχρονικά ισχυρή ιστορική παράδοση του κράτους διαμορφώθηκαν με τρόπο ικανό να καταπνίξει χαρακτηριστικά της εγχώριας κοινωνίας των πολιτών. Κατά την ίδια προσέγγιση, σε μια τέτοια χώρα το θέμα της εθνικής ταυτότητας δεν τέθηκε σχεδόν ποτέ ως «ποιοί είναι οι Τούρκοι» αλλά ως «ποιοι ή/και πώς πρόκειται να είναι οι Τούρκοι»; Το δεύτερο ερώτημα είναι σαφώς πιο διαδεδομένο σε ολόκληρη την τουρκική ιστορία, δείχνοντας μια επιτήδευση περί την «κατασκευή» ενός ρεπουμπλικανικού χαρακτήρα της τουρκικής ταυτότητας.

Το ιδεολόγημα ότι ένας Τούρκος πατριώτης θα πρέπει να προσπαθεί να βρει την ισορροπία μεταξύ των ευεργετημάτων της Δύσης και της Ανατολής, επιλέγοντας να υιοθετήσει την επιστήμη και την τεχνολογία της πρώτης, αλλά και την πνευματικότητα της δεύτερης, επαναλαμβάνεται αρκετά συχνά στο σχολικό σύστημα που σχεδιάζεται από το εκπαιδευτικό κατεστημένο στην Τουρκία. Αυτό το δύσκολο έργο λογίζεται σχεδόν ως αποστολή για κάθε Τούρκο πατριώτη. Από την εποχή που πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες προσπάθειες δυτικοποίησης, η ψυχοσύνθεση του Τούρκου έχει επωμιστεί το περίπλοκο έργο να επιτύχει ένα συνδυασμό μεταξύ του δυτικού πολιτισμού και της τουρκικής κουλτούρας. Υπό αυτή τη λογική το περιεχόμενο της τουρκικής εθνικής συνείδησης και το προφίλ του Τούρκου πολίτη είναι προϊόν κοινωνικής μηχανικής σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, στον αντίποδα άλλων θεωρούμενων ως επιτυχημένων δυτικοποιήσεων, όπως της Ιαπωνίας κατά την περίφημη περίοδο Meiji (1858-1912) (Vulpitta, 1958).

Ο κόσμος των γυναικών είναι και πάλι ιδανικό παράδειγμα του προαναφερθέντος παραδόξου που έχει εμποτίσει την τουρκική ιδιοσυγκρασία, παρόλο που η πρόσφατη ερντογανική διακυβέρνηση κλίνει επί το πιο συντηρητικό. Από τις αρχές της δυτικοποίησης, στις πρώτες δεκαετίες του δέκατου ένατου αιώνα, οι γυναίκες έχουν υποχρεωθεί να ισορροπούν σε τεντωμένο σχοινί μεταξύ της παράδοσης και του μοντερνισμού. Αναμένεται από αυτές να έχουν μοντέρνα εμφάνιση, αλλά ταυτόχρονα να διατηρούν κάποιες παραδοσιακές αρετές, όπως η ταπεινότητα, που θα τις κρατούν σε απόσταση από την κυριαρχική πορεία των ανδρών. Οι γυναίκες εκείνες που δεν είναι σε θέση να επιτύχουν αυτή τη λεπτή ισορροπία και είναι είτε υπερβολικά μοντέρνες, πράγμα που συχνά εκλαμβάνεται ως ανηθικότητα, ή υπερβολικά παραδοσιακές διότι δεν συμβαδίζουν με την καινοτομία, συνήθως περιθωριοποιούνται (Smith, 2019).

10.1 Οι κοινωνικο-πολιτικές προεκτάσεις του κεμαλισμού

Είναι σχεδόν διαχρονικά σε εξέλιξη μια συζήτηση για τις σχέσεις μεταξύ του οριενταλισμού και της στερεότυπης εικόνας του «φοβερού» Τούρκου (Head, 2018; Said, 1985). Εστιάζει στα κείμενα που γράφτηκαν κατά τη διάρκεια του Α΄ Π.Π. και εμφάνιζαν τους Τούρκους ως εχθρούς του πολιτισμού σε μια χρονική στιγμή βέβαια που η Μ. Βρετανία ευρισκόταν σε πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία ανεπίσημα ήταν γνωστή στη Δύση ως Τουρκία. Στα έτη που ακολούθησαν, μετά τον Α΄ Π.Π., οι κατά βάση ρατσιστικοί χαρακτηρισμοί για τους Τούρκους σε αυτά τα κείμενα εξετάζονται για την ακρίβειά τους. Ποικίλοι διεθνείς παίκτες ανατρέχουν σε αυτά τα κείμενα σε συνδυασμό με τις υποθέσεις υπό έρευνα και αναγνώριση ανά τον κόσμο μιας άλλης εικόνας για τους Τούρκους ως «γενεκτόνους» σε σχέση ιδιαίτερα με την επίθεσή τους στον αρμενικό και στον ελληνικό πληθυσμό στην Ανατολία το 1915, αλλά και σποραδικά κατά τις προηγούμενες δεκαετίες (Kinzer, 2001). Εξάλλου, πληθαίνουν οι επιβεβαιώσεις μαζικών διώξεων αμάχων πληθυσμών και οι σχετικές καταδίκες από τη διεθνή κοινότητα, ενώ στο συλλογικό υποσυνείδητο των άλλοτε υποτεταγμένων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία λαών συχνά έχει ταυτιστεί η συνωνυμία του χαρακτηρισμού «Τούρκος» με εν θυμώ και βίαιες συμπεριφορές. Είναι παροιμιώδης όσο και συχνή έκφραση των Ελλήνων «με έκανε Τούρκο ...» που εκφράζει μια τέτοια διάσταση.

Στο πλαίσιο των απαιτούμενων προϋποθέσεων της υποψηφιότητας της Τουρκίας για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η τουρκική κυβέρνηση του ΑΚΡ κατά την πρώτη δεκαετία άσκησης εξουσίας είχε εκκινήσει μια σειρά συνταγματικών και νομοθετικών μεταρρυθμίσεων, μειώνοντας τους περιορισμούς σχετικά με τις μειονοτικές γλώσσες και τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα των μη μουσουλμανικών ιδρυμάτων. Αυτή η τάση για αλλαγή και εκδημοκρατισμό ήταν τόσο αισιόδοξη που τον Οκτώβριο του 2004 η Συμβουλευτική Επιτροπή του

Πρωθυπουργού επί των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων ανέλαβε να εκπονήσει μία Έκθεση για τα Δικαιώματα των Μειονοτήτων (G. Yilmaz, 2017). Η έκθεση αυτή επέκρινε τις παραδοσιακές πολιτικές του κράτους προς τις λοιπές εθνοτικές ταυτότητες και σύστησε μεγαλύτερες διευκολύνσεις στις μειονότητες των Κούρδων και των Αλεβιτών, καθώς επίσης και την ευρύτερη προστασία των δικαιωμάτων των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων. Σύνομα διαφάνηκε ότι ο όρος «μειονότητα» ήταν ένας από τους πιο εκρηκτικούς στην τουρκική κρατική παράδοση.

10.2 Τα ιδανικά ενός πολίτη στην Τουρκική Δημοκρατία

Κατά τον M. Bilici (Bilici, 2009), η ιστορία της τουρκικής ταυτότητας ομοιάζει με ένα αφήγημα που εκκινεί σε δύο ευρωπαϊκές πόλεις, τη Λωζάννη και την Κοπεγχάγη, δηλαδή τις πόλεις που φιλοξένησαν τις νεοτουρκικές προσπάθειες πολιτειακής ίδρυσης και θεωρητικής διαμόρφωσης της τουρκικής εθνικής ταυτότητας. Τα όρια της τελευταίας οριοθετήθηκαν κατά τη Συνθήκη της Λωζάννης το 1923, το ίδιο έτος που η Τουρκία ανακηρύχθηκε ανεξάρτητο έθνος κράτος. Πριν την ίδρυση της Δημοκρατίας, Τούρκος ήταν απλά μια εθνοτική διάκριση μεταξύ πολλών και δεν έχαιρε μάλιστα ιδιαίτερου γοήτρου. Μόνο αργότερα αναβαθμίστηκε στο επίπεδο του εθνικού μορφώματος. Οποιαδήποτε ομάδα δεν πληρούσε τρεις προϋποθέσεις, μουσουλμανική πίστη, τουρκική φυλετική καταγωγή και αποδοχή του κοσμικού χαρακτήρα του κράτους, εξέπιπτε πολιτικών δικαιωμάτων ή κατά κάποιο τρόπο στερούνταν των προνομίων των «κανονικών» πολιτών. Οι «δεύτερης κατηγορίας» πολίτες είτε παρέμεναν περιθωριοποιημένοι, εξωτερικά συνδεδεμένοι με το μοναδικό και κυρίαρχο τουρκικό έθνος, όπως συνέβη για Έλληνες, Αρμένιους και Εβραίους, είτε εξοστρακίζονταν σε άλλους «χρόνους» και τόπους, όπως οι Κούρδοι που ωθήθηκαν σε απομόνωση στα βουνά και στις πιο άγονες επαρχίες.

Η Τουρκική Δημοκρατία οικοδομήθηκε επάνω στα πολιτικά και πολιτισμικά ερείπια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πολιτισμικά ήταν εξαιρετικά ετερογενής, σε μια κατάσταση ανεπιθύμητη για τις πολιτικές επιθυμίες των σύγχρονων ιδρυτών του κράτους. Σε συλλογικό ψυχολογικό επίπεδο, μόλις άρχιζε να επουλώνει τα τραύματα των παρατεταμένων πολέμων και της αίσθησης ότι είχε πολιορκηθεί από μη μουσουλμανικές μεγάλες δυνάμεις. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία απώλεσε το μεγαλύτερο τμήμα των εδαφών της (85%) και του πληθυσμού της (75%) τα τελευταία πενήντα χρόνια της ιστορίας της. Στη συνέχεια επιχειρήθηκε να ομοιογενοποιηθεί περαιτέρω θρησκευτικά με αιχμή την εκδίωξη των Αρμενίων το 1915 και την ανταλλαγή των πληθυσμών με την Ελλάδα το 1923 (Π. Σιούσιουρας, 2012).

Ο Μουσταφά Κεμάλ ανέλαβε καθήκοντα ως πρώτος Πρόεδρος του νεοπαγούς τουρκικού κράτους και θέσπισε ένα πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων ορόσημο για τον εκσυγχρονισμό της χώρας. Έκτοτε, οι ιδεολογικές αρχές του συνέχισαν να τροφοδοτούν εθνικές και θρησκευτικές συγκρούσεις, δημιουργώντας σημαντικές πηγές αστάθειας εντός της Τουρκίας. Σύμφωνα με τον Yusuf Sarinay (Sarinay, 2000), η επιτυχής άνοδος γενικά ενός πολιτικού κόμματος με σημαντικά διαφορετικές σε σχέση με προηγούμενα καθεστώτα προσεγγίσεις στα εθνικά προβλήματα αναδεικνύει τη δυνατότητα μιας νέας πολιτικής και πολιτειακής διαδρομής, αλλά ενδεχόμενα αυξάνει την ανησυχία ότι αυτό πρόκειται να εφαρμόσει μια ευρέως διαφορετική και πιο επαναστατική ατζέντα, ακόμη και σε σχέση με ό,τι αναμένουν οι οπαδοί του. Αυτή η παρατήρηση ισχύει και για τον κεμαλισμό στο βαθμό που εκκίνησε από έναν αγώνα ανεξαρτησίας για να εξελιχθεί σε πολιτειακό στερέωμα για έναν ολόκληρο αιώνα.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΙΙΙ: «ΤΟ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ»

ΙΙΙ.Β Θρησκεία και πολιτική διακυβέρνηση

1. Η θρησκεία ως παράγοντας κοινωνικής σταθερότητας

Από την πρώτη κίχλας περίοδο εσωτερικής αμφισβήτησης προς το οθωμανικό κατεστημένο, αυτήν των Νεότουρκων, υφίστατο εντός του κινήματός τους μια ισλαμική πτέρυγα που εκπροσωπούσε την εκδοχή του ισλαμικού εκσυγχρονισμού και πρόσφερε «ισλαμικές» απαντήσεις στα τότε επίκαιρα κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα, συνδυάζοντας το Ισλάμ και τις σύγχρονες επιστήμες, αλλά και ενθαρρύνοντας σε ερμηνευτικό επίπεδο τη σύνθεση ορθολογισμού και ισλαμικής κοσμοθεωρίας. Ο Saban Tanıyıcı (Tanıyıcı, 2003a) περιγράφει χαρακτηριστικά πώς αρκετοί μετριοπαθείς ισλαμιστές κατά τα τέλη της οθωμανικής περιόδου επέκριναν κάποιες περιόδους της ισλαμικής ιστορίας «γραμμένες» από ακραίες θρησκευτικές ομάδες, όπως τα εξτρεμιστικά θρησκευτικά τάγματα, για να επιτύχουν μια επιστροφή στο «πραγματικό» Ισλάμ σε αντίστιξη ως προς αυτό που εκείνοι θεωρούσαν ως ιστορικά αναχρονιστικό και παραδοσιακό.

Ο Ζίγια Γκιόκάλπ, του οποίου οι ιδέες όπως σημειώσαμε προηγούμενα, επηρέασαν σημαντικά τον ιδρυτή της Τουρκικής Δημοκρατίας Κεμάλ Ατατούρκ, ισχυριζόταν ότι μπορούσαν να υπάρξουν ταυτόχρονα ο τουρκισμός, ο ισλαμισμός και ο δυτικισμός. Ο Γκιόκάλπ διέκρινε μεταξύ της κουλτούρας και του πολιτισμού ισχυριζόμενος ότι μια ισλαμική-εθνική κουλτούρα και ο δυτικός πολιτισμός μπορούσαν να συνυπάρξουν. Άλλες ισλαμιστικές ελίτ, ωστόσο, περί τα τέλη της οθωμανικής περιόδου θεώρησαν αυτές τις μεταρρυθμίσεις ως απομιμήσεις της δυτικής σκέψης, στις οποίες όφειλαν να αντιταχθούν. Αυτό, σύμφωνα με τη διαπίστωση του Richard Braungart (Braungart, 1979), κατέστησε τους εκσυγχρονιστές ταυτόχρονα και αντιπάλους κοσμικιστές. Ο Ατατούρκ απέρριψε την οθωμανική κληρονομιά και υλοποίησε ριζικές θεσμικές και πολιτισμικές μεταρρυθμίσεις για να εκσυγχρονίσει την παραδοσιακή τουρκική κοινωνία μέσω του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος (Republican People's Party, RPP), του μόνου πολιτικού κόμματος στην Τουρκία μέχρι το 1946.

Όπως ακριβώς η κληρονομιά των προ-κομμουνιστικών και κομμουνιστικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη είχε συνέπειες στα μεμονωμένα κόμματα και στα κομματικά συστήματα των μετα-κομμουνιστικών καθεστώτων, σύμφωνα με τον Herbert Kitschelt (Kitschelt, 2001), η μονοκομματική κληρονομιά στην Τουρκία είχε συνέπειες στη θρησκευτική κινητοποίηση, στην ταυτότητα των ισλαμικών κομμάτων και στην οργανωτική τους δομή.

Το Αξίωμα του Χαλίφη, το οποίο έφεραν οι Οθωμανοί Σουλτάνοι από το 1519, καταργήθηκε το 1924, αμέσως μετά την καθιέρωση της Τουρκικής Δημοκρατίας το 1923. Το 1924 καταργήθηκαν επίσης και τα θρησκευτικά δικαστήρια. Το ανατολίτικο κάλυμμα της κεφαλής, το φέσι, αλλά και λοιπά καλύμματα κεφαλής τα οποία δεν ήταν δυτικόφερα απαγορεύθηκαν και αντικαταστάθηκαν από ευρωπαϊκά καπέλα και κασκέτα (1925). Τα θρησκευτικά τάγματα και οι θρησκευτικές οργανώσεις καταστάλθηκαν και τα μέλη του κλήρου αναγκάστηκαν να φορούν την ομοιόμορφη ενδυμασία που καθορίστηκε από το κράτος (1925). Υιοθετήθηκε επίσημα το Γρηγοριανό ημερολόγιο (1926) αντί του μουσουλμανικού ημερολογίου της Εγίρας. Η Κυριακή ανακηρύχθηκε ως η επίσημη αργία της εβδομάδας, αντικαθιστώντας την Παρασκευή (1935). Ένας νέος αστικός κώδικας βασισμένος στον ελβετικό αστικό κώδικα αντικατέστησε τον παλαιότερο παραδοσιακό κώδικα (1926). Η επίσημη αναφορά στο Ισλάμ, που είχε παραμείνει ως η θρησκεία του τουρκικού κράτους στο τουρκικό Σύνταγμα του 1924, καταργήθηκε και το κράτος ανακηρύχθηκε επίσημα κοσμικό (1928). Η

αραβική γραφή κατέστη παράνομη και αντικαταστάθηκε από τη λατινική (1928). Η ισλαμική πρόσκληση για προσευχή «τουρκοποιήθηκε» και κατέστη παράνομο να διαβάζεται στην αραβική (1932). Ένας νέος νόμος (1924) ανέθεσε στο Υπουργείο Παιδείας της Τουρκίας τον έλεγχο όλων των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.

Στην πολιτική ιστορία του Ισλάμ, ο τίτλος του Χαλίφη καθιερώθηκε ως ο τίτλος των διαδόχων του Προφήτη του Ισλάμ. Κυρίως οι πρώτοι τέσσερις, άμεσα «φωτισμένοι», Χαλίφηδες ήταν γνωστοί ως al-Khulafa al-Rashidun (11-35 Έτη Εγίρας, 632-655 μ.Χ.). Ο ίδιος ο θεσμός προέκυψε από πρακτικές ανάγκες που προέκυψαν αμέσως μετά το θάνατο του Προφήτη. Ο στενότερος σύντροφός του, ο Abu Bakr al-Siddiq, επιλέχθηκε να ηγηθεί της μουσουλμανικής κοινότητας (Ummah), και έλαβε τον τίτλο του Χαλίφη (Khalifah=διάδοχος) ή αναπληρωτή. Όταν αμέσως μετά καθιερώθηκε ο κανόνας κληρονομικής διαδοχής από τη δυναστεία των Ουμαγιάντ (Umayyad), ο θεσμός του χαλιφάτου εξελίχθηκε κι αυτός σε μοναρχία. Όμως οι κυβερνήτες αυτοαποκαλούνταν Χαλίφηδες. Οι βασιλείς και οι σουλτάνοι του μουσουλμανικού κόσμου θεώρησαν σκόπιμο να επιδιώξουν την επίσημη αναγνώριση του Χαλίφη με αντάλλαγμα αντίστοιχες προσφωνήσεις και δώρα. Ο Οθωμανός Σουλτάνος για πρώτη φορά αξίωσε τον τίτλο του Χαλίφη κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του 1517, όταν οι Οθωμανοί κατέλαβαν την Αίγυπτο, της οποίας οι κυβερνήτες είχαν τον εν λόγω τίτλο έως εκείνη την εποχή.

Οι Σουλτάνοι χρησιμοποίησαν τον τίτλο ως διαπραγματευτικό εργαλείο καθώς και ως ένδειξη υποστήριξης από όλους τους μουσουλμάνους απέναντι στα ευρωπαϊκά κράτη. Το αξίωμα του Χαλίφη απέκτησε σπουδαιότητα, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της ηγεμονίας του Σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ Β', περί τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα. Καθώς ο Σουλτάνος διαπίστωνε ότι δεν ήταν δυνατό να κρατήσει ενωμένα τα μη μουσουλμανικά έθνη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, θέλησε να αυξήσει το ρόλο του Χαλιφάτου, ώστε να καταστεί ένας θεσμός που θα επιτύγχανε πρόσδεση στο άρμα του όλων των μουσουλμανικών εθνών τόσο εντός της Αυτοκρατορίας όσο και εκτός αυτής. Το αξίωμα του Χαλίφη, επομένως, ευρισκόταν σε αντίθεση με την ευρωπαϊκή διαδικασία διαμόρφωσης του έθνους-κράτους.

Στον αντίποδα της προαναφερθείσας οθωμανικής τάξης πραγμάτων, το καθοριστικό χαρακτηριστικό του κεμαλισμού και βασική προτεραιότητα για τον Ατατούρκ ήταν να καταστήσει την Τουρκία μια κοσμική δημοκρατία, γεγονός που συνεπαγόταν ουσιαστική αλλαγή της σχέσης μεταξύ του Ισλάμ και της πολιτικής, όπως αυτή ήταν αντιληπτή κατά τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου. Για την αντικατάσταση της θρησκευτικής εξουσίας με την κρατική, όπως παρατηρεί η Elizabeth Hurd (Hurd, 2009), ο Ατατούρκ εξάλειψε το Χαλιφάτο και απαγόρευσε όλα τα θρησκευτικά σύμβολα από τους δημόσιους χώρους, όπως εξηγήθηκε με λεπτομέρειες προηγούμενα. Ωστόσο, όπως επισημαίνει η Jenny White (J. B. White, 2011), η εκκοσμίκευση είναι πραγματικά μια λανθασμένη μετάφραση του τουρκικού όρου laiklik· αντί για εκκοσμίκευση, ήτοι διάκριση της θρησκείας από το κράτος, υπονοείται μια μορφή λαϊκισμού ως υποταγή της θρησκείας στο κράτος.

Ενώ άλλα πρότυπα λαϊκής κυριαρχίας, όπως αυτό που θεμελιώθηκε στη Γαλλία, επιμένουν στην αυστηρή ουδετερότητα επί θρησκευτικών θεμάτων, ο τουρκικός λαϊκισμός είχε στόχο να εγκαθιδρύσει ως αντικείμενο κρατικού ελέγχου το σουνιτικό Ισλάμ. Ορισμένοι περιγράφουν αυτή τη μοναδική μορφή λαϊκισμού ως ένα μίγμα τουρκικού εθνικισμού, σουνιτικού Ισλάμ και ευρωπαϊκών κοσμικών παραδόσεων ή ένα, κατά την Elizabeth Hurd (Hurd, 2009) κεμαλικό τρίπτυχο θρησκείας, έθνους και λαϊκισμού. Ενώ φαίνεται ότι οι μεταρρυθμίσεις του Ατατούρκ εξάλειψαν τον προηγούμενο ρόλο του Ισλάμ στη διακυβέρνηση του κράτους, με την πάροδο του χρόνου το τελευταίο ενεπλάκη όλο και περισσότερο και πιο στενά στη ρύθμιση και διακυβέρνηση του Ισλάμ μέσω της Διεύθυνσης Θρησκευτικών Υποθέσεων.

Ο οργανισμός αυτός, ο οποίος ιδρύθηκε λίγο μετά την ίδρυση της δημοκρατίας, είχε μετατραπεί σε θεσμό ελέγχου των θρησκευτικών μαζών. Αντιπροσώπευε την τέταρτη μεγαλύτερη καταχώρηση διατιθέμενων

πιστώσεων στον προϋπολογισμό, ενώ είχε ως γενικό στόχο να αποτρέψει την εισαγωγή διαφορετικών εκδοχών του Ισλάμ, στο βαθμό που εκείνες ενδεχόταν να απειλήσουν το τουρκικό κράτος. Επίσης, ασκούσε ευρείες εξουσίες, συμπεριλαμβανομένης της επίβλεψης των τεμενών, τη μισθοδοσία του κλήρου, την παροχή κηρυγμάτων και τη ρύθμιση θρησκευτικών ζητημάτων. Είναι σημαντικό ότι ενώ η Διεύθυνση αυτή χρηματοδοτούνταν από φορολογικές εισφορές, που καταβάλλονταν από όλους τους Τούρκους ανεξάρτητα από τη θρησκευτική τους ταυτότητα, χρηματοδοτούσε αποκλειστικά το σουνιτικό Ισλάμ και δεν αναδιένειμε τις φορολογικές εισφορές για τη λειτουργία άλλων θρησκευτικών κοινοτήτων. Παρά το γεγονός ότι οι τελευταίες δεν επιθυμούσαν να υπαχθούν στον έλεγχο της Διεύθυνσης, η χρήση των φορολογικών εισφορών για χρηματοδότηση μόνο του σουνιτικού Ισλάμ, όπως εμφανίζει ο A. Mango (Mango, 2011) αποτελούσε πηγή δυσαρέσκειας, ειδικά στην κοινότητα των Αλεβιτών της χώρας.

Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο S. Kinzer (Kinzer, 2001), για τον Μουσταφά Κεμάλ πράγματι χρειάστηκαν λιγότερα έτη για να διαγράψει καθοριστικές παραδόσεις της τουρκικής ζωής από τους αιώνες που χρειάστηκαν για να οικοδομηθούν αυτές. Το πρόγραμμα των μεταρρυθμίσεών του, γνωστό ως κεμαλισμός, περιελάμβανε τα περίφημα έξι βέλη, υπό την έννοια συνιστωσών ιδεολογίας και πράξης: ρεπουμπλικανισμός, εθνικισμός, λαϊκισμός, ρεφορμισμός, κρατισμός (που περιλαμβάνει και τον κρατικό προσανατολισμό της οικονομίας) και κοσμικός χαρακτήρας του κράτους. Ειδικότερα, ο Κεμάλ απέδιδε πρωταρχική σημασία σε δύο από τα τρία αυτά ιδανικά. Με το λαϊκισμό προσπάθησε να ταυτίσει και να αφομοιώσει όλους ως Τούρκους, καταργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο την αυτονομία που περιστασιακά απολάμβαναν οι άλλες εθνοτικές ομάδες στη διάρκεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Angel Rabasa (Rabasa & Larrabee, 2008) συνοψίζει ότι με την εκκοσμίκευση ο Κεμάλ αφαίρεσε το θρησκευτικό έλεγχο του κράτους, για να επιτρέψει αργότερα τον κρατικό έλεγχο επί της θρησκείας.

Παρόλο που το πρόγραμμα του Ατατούρκ αυτοαποκλήθηκε σύγχρονο και φιλελεύθερο, οι πλέον αφοσιωμένοι υποστηρικτές του κεμαλισμού, συμπεριλαμβανομένων μελών του στρατού και άλλων τουρκικών ελίτ, χρησιμοποιούσαν την κοσμική αυτή θρησκεία για να εμποδίσουν την ανάπτυξη δημοκρατικών θεσμών, ισχυριζόμενοι είτε ότι ο λαός δεν ήταν έτοιμος να κυβερνήσει τον εαυτό του είτε ότι δεν ήταν αρκετά ώριμος να χειριστεί ένα δημοκρατικό διάλογο. Οι κεμαλιστές ανησυχούσαν, και βάσιμα ως κατέδειξαν οι επόμενες δεκαετίες έως και η τρέχουσα μετα-κεμαλική πολιτική περίοδος, ότι η αυξημένη ελευθερία αναπόφευκτα θα οδηγούσε σε κοινωνική αναστάτωση ή πιθανά θα επέτρεπε την άνοδο ισλαμικών κομμάτων σε βαθμό που θα προσπαθούσαν να εγκαθιδρύσουν ένα απολυταρχικό κράτος.

Κατά την εφαρμογή του κεμαλισμού, ο Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος αργότερα υιοθέτησε το επώνυμο Ατατούρκ, ή πατέρας των Τούρκων, προέβη σε σαρωτικές αλλαγές που, κατά τον Kinzer (Kinzer, 2001), θα ήταν αδύνατες υπό ένα δημοκρατικό καθεστώς. Ο λαός αντιστεκόταν σθεναρά σε πολλές από τις αλλαγές αυτές, αλλά η επιβλητική εξουσία του Ατατούρκ εμπόδιζε σχεδόν όλες τις αντιδράσεις, όπως συνέβη στην προσπάθειά του να αλλάξει το μουσουλμανικό κάλεσμα για προσευχή από τα αραβικά στα τουρκικά. Πραγματοποιώντας τόσο ευρείες και ριζοσπαστικές αλλαγές και κηρύττοντας το όραμά του, ο Ατατούρκ υποδύθηκε το ρόλο ενός ανθρώπου κατά κάποιο τρόπο συναφούς με έναν κατά κόσμο θεό για πολλούς Τούρκους, και ο κεμαλισμός προσέλαβε θεολογικά χαρακτηριστικά εξελισσόμενος σε θέσφατη «κοσμική θρησκεία».

Πρόσθετα, όπως απέδειξαν τα στρατιωτικά πραξικοπήματα του 1960, του 1971, του 1980 και το έμμεσο πραξικόπημα του 1997, εξαιρουμένου βεβαίως του αποτυχημένου το 2016, μαζί με τη δυνατότητά του να ελέγξει την κυβέρνηση μέσω του Εθνικού Συμβουλίου Ασφαλείας (National Security Council, NSC), τουλάχιστον μέχρι την τελευταία του μεταρρύθμιση το 2003, ο στρατός διέθετε σημαντική επιρροή στην τουρκική πολιτική. Ενώ κάθε πραξικόπημα ήταν σχετικά διαφορετικό, όλα προέρχονταν από την ανησυχία του τουρκικού στρατού ότι η χώρα παρέκκλινε από τις κεμαλικές ρίζες της, χρειαζόταν «διάσωση», ώστε να είναι δυνατό να επιστρέψει στην «κανονική» πορεία της (Mango, 2011).

Μετά το πιο πρόσφατο από τα «επιτυχή για τους πραξικοπηματίες» πραξικοπήματα, αυτό του 1997, πολλά γεγονότα διαμόρφωσαν εκ νέου το πολιτικό τοπίο στην Τουρκία. Για να της επιτραπεί στο μέλλον η είσοδος στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η τουρκική κυβέρνηση αναμόρφωσε το Εθνικό Συμβούλιο Ασφαλείας σε σχεδόν πολιτικό, αυστηρά συμβουλευτικό όργανο στο πλαίσιο περιορισμού της κατεστημένης εξουσίας του στρατού. Επιπλέον, το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (Adalet ve Kalkinma Partisi, AKP) αποδεικνύεται ένα κόμμα με ισλαμικές ρίζες που διατείνεται ότι είναι μεν συντηρητικό αλλά και δημοκρατικό, καθώς χρησιμοποιεί δυτικές ιδέες για να αμφισβητήσει τις θέσεις των κεμαλιστών και την επιρροή του στρατού στην πολιτική. Ωστόσο, πολλοί υπέρμαχοι της εκκοσμίκευσης και άλλοι εντός και εκτός Τουρκίας παραμένουν επιφυλακτικοί, καχύποπτοι ότι το AKP αναμένει τη ορθή στιγμή για να εφαρμόσει την πραγματικά ισλαμιστική του ατζέντα.

Ο θεσμός του Χαλιφάτου ήταν διαφορετικός από τη χριστιανική Εκκλησία κατά δύο σημαντικές απόψεις. Πρώτον, ο Χαλίφης δεν εννοείτο ως ο αντιπρόσωπος του Θεού στον κόσμο, και δεύτερον δεν κατείχε το ερμηνευτικό μονοπώλιο της θρησκείας. Ήταν περισσότερο ένας πολιτικός παρά θρησκευτικός θεσμός κοινής αναφοράς, προορισμένος να είναι ενωτικό στοιχείο για τους μουσουλμάνους σε ολόκληρο τον κόσμο. Ενδεικτικά, κατά τη διάρκεια του πολέμου που οι Τούρκοι αποκαλούν αγώνα της ανεξαρτησίας της Τουρκίας μετά τον Α΄ Π.Π., οι μουσουλμάνοι στην Ινδία συγκέντρωσαν ένα σημαντικό χρηματικό ποσό για την υποστήριξη της τουρκικής αντίστασης, αλλά και την προοπτική διάσωσης του Χαλιφάτου (Tanıyıcı, 2003a). Από την κατάργησή του, το 1924, είναι ενδιαφέρον να εξεταστεί κάθε μεταγενέστερη φιλόδοξη όσο και ουσιαστική πρόταση για την αναβίωση αυτού του υπερεθνικού πολιτικο-θρησκευτικού θεσμού.

Παρά το γεγονός ότι υπάρχουν ως έναν βαθμό έμφυτες αντιθέσεις μεταξύ της αρχικής αυστηρής προσκόλλησης του κεμαλισμού στην κοσμικότητα του κράτους και τη μεταγενέστερη αναγνώριση επίσημης θρησκείας, έλαβαν χώρα κι άλλες προσπάθειες επαναφοράς της θρησκείας στην πολιτική σφαίρα, αλλά επανειλημμένα απορρίπτονταν. Οι κεμαλικές ελίτ χρησιμοποίησαν τα στρατιωτικά πραξικοπήματα, καθώς και τη δυνατότητα του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Τουρκίας να ανακηρύξει κάποιο πολιτικό κόμμα παράνομο, για να αντισταθούν επιτυχώς σε προσπάθειες εκ νέου εισαγωγής της θρησκείας στην πολιτική. Παρόλο που δεν αποτέλεσε τον αποκλειστικό λόγο και για τα ευάριθμα πραξικοπήματα, ο στρατός, όπως χαρακτηριστικά συμπεραίνει ο Hakan Yanuz (H. Yanuz, 2003), θεωρούσε την αύξηση της ισλαμικής επιρροής ως μια επαρκώς σημαντική απειλή, την οποία και χρησιμοποίησε ως μία από τις βασικές δικαιολογίες για να καταλάβει επανειλημμένα την πολιτική εξουσία στο παρελθόν.

Εάν η πολιτειακή μορφή του κοσμικού κράτους θα εξακολουθήσει στην Τουρκία, σε μεγάλο βαθμό εξαρτάται από τη μελλοντική ατζέντα του AKP· ήδη πρόκειται για το πολιτικό κόμμα που ευρίσκεται στην

εξουσία για περισσότερο από μία δεκαπενταετία. Υπάρχουν σημαντικές διαφορές αναφορικά με το αν θα συνεχίσει να αποτελεί ένα συντηρητικό δημοκρατικό κόμμα ή θα επιστρέψει στις ισλαμικές ρίζες του, ειδικά τώρα που οι πιθανοί αντίπαλοί του έχουν συντριπτικά αποδυναμωθεί. Η βασική του δύναμη είναι η ευρεία λαϊκή βάση, η οποία σηματοδοτήθηκε από τις κοινοβουλευτικές νίκες το 2002, το 2007, το 2011, το 2015 και το 2018. Οι εν λόγω πολιτικοί θρίαμβοι, αν και οι πιο πρόσφατοι του δημοψηφίσματος και των δημοτικών εκλογών μετά το 2016 ενδεικνύουν μείωση της απήχησης και έκπτωση της άλλοτε ευρείας λαϊκής στήριξης για το AKP, ακύρωσαν τις προσπάθειες των αντιπάλων του να αντιδράσουν με νομότυπα μέσα, όπως οι διαδηλώσεις και οι δικαστικές πρωτοβουλίες για κήρυξη του AKP ως παράνομου κόμματος, αλλά και με μια απόπειρα για στρατιωτικό πραξικόπημα το 2016, κατά τις προσφιλείς τακτικές που οι κεμαλικές ελίτ είχαν επιτυχώς και παρομοίως χρησιμοποιήσει στο παρελθόν.

Ο στρατός απώλεσε σε πρώτη φάση σχεδόν όλη την πολιτική του εξουσία όταν αποφεύχθηκε η απειλή ενός εκ μέρους του πραξικοπήματός το 2007. Παρόλο που το AKP δεν κατέλαβε τότε τις απαιτούμενες έδρες για να «ξαναγράψει» μονομερώς το Σύνταγμα, η επαναλαμβανόμενη επιτυχία του έως και τις κοινοβουλευτικές εκλογές του 2015 προκάλεσε σε πολλούς άγχος σχετικά με το μέλλον της Τουρκίας· ορισμένοι, όπως ο αναλυτής της Homeland Security Digital, Carol Migdalovitz (Migdalovitz, 2010), προέβλεψαν και δικαιώθηκαν ότι το AKP θα κινηθεί προς τον απολυταρχισμό. Εντέλει, το τουρκικό στράτευμα μετά το θέρος του 2016 υπέστη σαρωτική διάλυση και επανασύσταση στα μεθεόρτια της απόπειρας για ένα μεγαλεπήβολο στρατιωτικό πραξικόπημα.

2. Θρησκευτική σύνθεση

Μέσω μιας σειράς συγκεκριμένων ιστορικών συγκυριών και πολιτικών ενεργειών που διαμόρφωσαν τη δημογραφία αυτής της χώρας, η Τουρκία, σύμφωνα με τη CIA (USA Central Intelligence Agency), διαθέτει μια συντριπτική πλειοψηφία μουσουλμάνων, η οποία αποτελεί σχεδόν το 98,2% του πληθυσμού. Μεγάλος αριθμός θρησκευτικών κοινοτήτων συγκαταλέγεται στο 0,8% των μη μουσουλμάνων, μεταξύ των οποίων Εβραίοι, Αρμένιοι και Έλληνες Ορθόδοξοι Χριστιανοί, Σύριοι Χριστιανοί, Μπαχαϊστές, Μάρτυρες του Ιεχωβά, Προτεστάντες και άλλοι. Ωστόσο, πριν τη σύσταση της Τουρκικής Δημοκρατίας, τόσο οι Αρμένιοι όσο και οι Έλληνες περιελάμβαναν πολύ μεγαλύτερους πληθυσμούς. Πριν τον Α΄ Π.Π., περίπου 1,5 έως 2 εκατομμύρια Αρμένιοι ζούσαν στην επικράτεια της σύγχρονης Τουρκίας, παρόλο που σήμερα απομένουν μόλις 60.000 έως 65.000 μετά από διώξεις, απελάσεις και θανατώσεις. Για μια τριακονταετία προ του Α΄ Π.Π., περίπου πέντε εκατομμύρια μουσουλμάνων, επονομαζόμενων και «μουχατζίρς», Βαλκάνιων, Κιρκάσιων, Καυκάσιων, κ.λπ., μετακινήθηκαν από περιοχές τις οποίες απώλεσε η Οθωμανική Αυτοκρατορία προς την Ανατολία. Οι γενοκτονίες των Αρμενίων και των Ποντίων σύμφωνα με ευάριθμους αναλυτές και τις αναφορές των Αμερικανών διπλωματών στην περιοχή στη διάρκεια εκείνης της περιόδου αφορούν ένα μακροπρόθεσμο σχέδιο αντικατάστασης των χριστιανικών πληθυσμών (Morris & Ze'eni, 2019). Οι αρμενικοί πληθυσμοί υπέστησαν πριν το καίριο πλήγμα του 1915 μια σειρά διώξεων ήδη από το 1895-1896, ενώ περίπου 200.000 Έλληνες μετακινήθηκαν βίαια προ του Α΄ Π.Π. Ομοίως, έως το 1924, δύο εκατομμύρια Έλληνες ζούσαν ακόμη στην Τουρκία (Eibner, 2011). Αυτό ίσχυε ακριβώς πριν την εφαρμογή της Συνθήκης της Λωζάννης του 1923, η οποία διέταξε την αναγκαστική ανταλλαγή περίπου 1,5 εκατομμυρίου Ελλήνων (με βάση τη θρησκεία τους) που θα μετανάστευαν στην Ελλάδα, ενώ περίπου 500.000 Μουσουλμάνοι, και πάλι με βάση τη θρησκευτική τους ταυτότητα, θα μεταφέρονταν από την Ελλάδα. Για τις 200.000 Ελλήνων που η Συνθήκη επέτρεπε να παραμείνουν στην Τουρκία, οι αριθμοί τους συνεχώς μειώνονταν

με την πάροδο των ετών λόγω μιας σειράς επίσημων κυβερνητικών ενεργειών και άλλων πράξεων με κατά περιστάσεις περιεχόμενο βίας και διακρίσεων (Kinzer, 2001).

Ως εκ τούτου, κατά το 2008, η ελληνική κοινότητα στην Τουρκία είχε μειωθεί περίπου σε 3.000-4.000 μέλη. Ως μια υποθετική επίδειξη του ποια μπορεί να ήταν η δημογραφία στην Τουρκία, υπολογίζοντας τα 13,6 εκατομμύρια Τούρκων με βάση την απογραφή του 1927, προσθέτοντας και το περίπου 1,5 εκατομμύριο Ελλήνων και τα 2 εκατομμύρια των Αρμενίων που απελάθηκαν ή θανατώθηκαν και αφαιρώντας τους 500.000 εξ Ελλάδος μουσουλμάνους πρόσφυγες, η Τουρκία θα ήταν περίπου κατά το ένα πέμπτο Ορθόδοξο Χριστιανοί, εάν δεν είχαν πραγματοποιηθεί αυτές οι αναγκαστικές δημογραφικές αλλαγές. Θα ήταν, επίσης, κατά τα δύο πέμπτα περίπου χριστιανική, εάν αφαιρούνταν και οι μουχατζίρς που αναφέρθηκαν προηγούμενα. Η εβραϊκή κοινότητα είναι η μόνη άλλη αναγνωρισμένη μειονότητα που εντούτοις ποτέ δεν ήταν ιδιαίτερα πολυπληθής στην Τουρκία· ομοίως, και η τελευταία μειωνόταν, αν και όχι με τόσο δραστικό τρόπο όσο αυτές των Αρμενίων και των Ελλήνων.

Ενώ η Τουρκία εξακολουθεί επίσημα να αναγνωρίζει την Χριστιανική Ορθόδοξη και την Εβραϊκή μειονότητα, προσπαθεί ενεργά να ελαχιστοποιήσει τις διαφορές που εντοπίζονται μεταξύ στοιχείων που συναποτελούν τη μουσουλμανική συντριπτική πλειοψηφία. Για παράδειγμα, η βασική θρησκευτική μειονότητα εντός της Τουρκίας είναι οι Αλεβίτες, μια ετερόδοξη μουσουλμανική αίρεση, η οποία αποτελεί περίπου το 20% όλων των μουσουλμάνων Τούρκων. Επιπλέον, υπάρχουν περίπου μισό εκατομμύριο μη Αλεβίτες Σίιτες. Αν και γενικά κατατάσσονται στους Σίιτες μουσουλμάνους, κάποιιοι εντός και εκτός της κοινότητας των Αλεβιτών θεωρούν τους εαυτούς τους ως κάτι διαφορετικό από τους υπόλοιπους μουσουλμάνους λόγω της ενσωμάτωσης των προ-ισλαμικών πεποιθήσεών τους και τη μη αφοσίωσή τους στους αποκαλούμενους πέντε πυλώνες (Shahada, η ομολογία της πίστης. Salat, προσευχή (πεντάκις ημερησίως). Zakat, ελεημοσύνη (φόρος για την υποστήριξη των απόρων) (άπαξ ετησίως). Sawm, νηστεία (το Ραμαζάνι). Hajj, το προσκύνημα στη Μέκκα) του Ισλάμ (DOS, 2015). Ωστόσο, σύμφωνα με τα διαθέσιμα δεδομένα, δεν φαίνεται το ποσοστό των Αλεβιτών στο συνολικό πληθυσμό να έχει αλλάξει σημαντικά κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Ο David Zeidan (Zeidan, 1999) το 1995 τους υπολόγιζε στο 25% του μουσουλμανικού πληθυσμού, ενώ η έκθεση του US National Security Council (NSC) το 2000 τους υπολόγιζε μόλις στο 15%. Αυτό που επίσης αξίζει να σημειωθεί εδώ είναι η εν μέρει ταύτιση μεταξύ της μεγαλύτερης θρησκευτικής μειονότητας και της μεγαλύτερης εθνοτικής μειονότητας, σύμφωνα με την οποία εκτιμά ότι περίπου το ένα τρίτο των Κούρδων είναι Αλεβίτες.

3. Η θρησκεία ως υλικό συγκόλλησης

Εκκινώντας με το δυναμικό στρατιωτικό πραξικόπημα του 1980 και καταλήγοντας στο αποκαλούμενο «ήπιο» του 1997, η τουρκική κυβέρνηση προσπάθησε να αντιμετωπίσει μια σειρά απειλών, πειραματιζόμενη κατά τον G. Cetinsaya (Cetinsaya, 1999) με τη χρήση του Ισλάμ ως κοινωνικής «κόλλας», μέσω της εφαρμογής της αποκαλούμενης τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης. Η προσπάθεια αυτή να χρησιμοποιηθεί συνεκτικά το Ισλάμ αντιπροσώπευε μια σημαντική μετατόπιση στάσης του στρατού, ο οποίος ασκούσε την επιτήρηση της διακυβέρνησης έως εκείνη τη χρονική στιγμή, καθώς ιστορικά ο στρατός είχε προσκολληθεί αυστηρά και κατά γράμμα στην κεμαλική ιδεολογία που υποστήριζε την προώθηση της γλώσσας και της ιστορίας έναντι της θρησκείας ως μίας πηγής κοινωνικής συνοχής.

Ενώ η προσχηματική αιτιολογία για το πραξικόπημα του 1980 ήταν μία πολιτική συνάντηση στην οποία οι ισλαμιστές ανοιχτά αμφισβήτησαν την κυβέρνηση, ο κύριος υποβόσκων στόχος εκτιμάται ότι ήταν η ματαίωση ενός εμφυλίου πολέμου μεταξύ ομάδων των μαρξιστών Κούρδων και Αλεβιτών αφενός και των ομάδων των ακροδεξιών Σουνιτών Τούρκων αφετέρου (H. Yanuz, 2003). Για να αντιταχθεί στην αριστερή απειλή έπειτα από το πραξικόπημα, να εξουδετερώσει την εθνοτική και φανατική διαμάχη, αλλά και δευτερευόντως να καταστείλει

την αυξανόμενη, γηγενή και εισαγόμενη από το Ιράν, το Πακιστάν και τον αραβικό κόσμο ισλαμιστική σκέψη, ο στρατός επέλεξε να χρησιμοποιήσει το Ισλάμ ως μια δύναμη εξισορρόπησης. Είναι αξιοσημείωτο ότι κατά αυτήν την ερμηνεία τα πολιτικά και πολιτειακά «ανοίγματα» προς το πολιτικό Ισλάμ άρχισαν εν γνώσει και στο πλαίσιο του μεσοπρόθεσμου πολιτικού σχεδιασμού του τουρκικού στρατού.

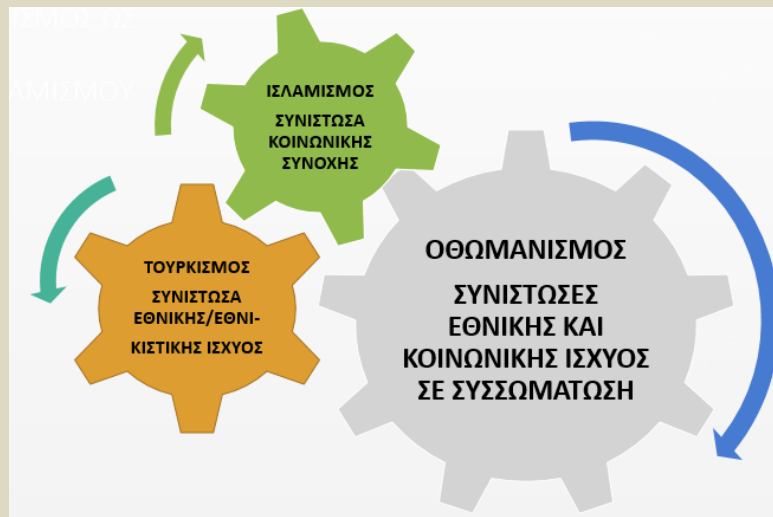
Με βάση την ανάλυση του G. Cetinsaya (Cetinsaya, 1999), όπως προαναφέρθηκε, απλώνοντας τις εννοιολογικές της ρίζες στη δεκαετία του 1860, η τουρκο-ισλαμική σύνθεση αναμίγνυε τον τουρκικό εθνικισμό, την οθωμανική ιστορία και στοιχεία του σουνιτικού Ισλάμ. Ο στρατός ήλπιζε ότι η εν λόγω ιδεολογία θα ήταν ένα όχημα για να δημιουργήσει μια απο-πολιτικοποιημένη τουρκο-ισλαμική κουλτούρα, δίνοντας έμφαση στην οικογένεια, το τέμενος και το στρατό ως τους θεσμικούς πυλώνες που επρόκειτο να δημιουργήσουν μια πειθαρχημένη και ενωμένη κοινωνία. Για να κερδίσει ευρύτερη υποστήριξη το πείραμα «συγκόλλησης», ο στρατός και η περί αυτόν ιντελιγκέντσια, από τη δεκαετία του 1980 κι εφεξής, τόνισε τον κίνδυνο της αναρχίας και των κοινωνικών διαχωρισμών και υποστήριξε ότι το Ισλάμ συνδεόταν με τον τουρκικό εθνικισμό ως ιδανική λύση. Αυτό γνωστοποιήθηκε μέσω της επανεισαγωγής της υποχρεωτικής ισλαμικής εκπαίδευσης στα σχολεία και διά της αναθέσεως μιας νέας αποστολής για την πάλαι ποτέ Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων. Η τελευταία όφειλε διαχρονικά να ενσωματώνει την εν λόγω ιδεολογική σύνθεση στην ύλη των θρησκευτικών και των λοιπών μαθημάτων, ειδικά στις περιοχές των Κούρδων, ώστε να τονίζει τον κίνδυνο που ενείχαν οι άθεες, αριστερές και λοιπές διασπαστικές ιδεολογίες.

Ο Hakan Yanuz (H. Yanuz, 2003), ωστόσο, επισημαίνει ότι η ιδεολογία αυτή σκιάστηκε ή και αμαυρώθηκε σημαντικά καθώς προσπάθησε να αγνοήσει άλλα συμφέροντα και ταυτότητες, όντας δε μια ηγεμονική ιδεολογία αγνόησε την πολυπολιτισμική φύση της τουρκικής κοινωνίας. Επιπλέον, ο ίδιος αναλυτής τη χαρακτηρίζει ως κατευθυνόμενη από το κράτος ή ως εξισλαμισμό από επάνω προς τα κάτω. Αντί να εναγκαλιστεί και να αξιοποιήσει τις ομοιότητες που υπήρχαν ανάμεσα στις διαφορετικές εθνοτικές και θρησκευτικές ομάδες εντός του Ισλάμ, η σύνθεση προέκρινε μια αποκλειστικά τουρκική με την εθνικιστική έννοια και σουνιτική κοινωνία, όπως αποδείκνυε η θρησκευτική εκπαίδευση που στόχο είχε να εκτουρκίσει τους Κούρδους και να προσηλυτίσει στο Σουνιτισμό τα παιδιά των Αλεβιτών.

Η μετά από πολλές δεκαετίες επιστροφή του Ισλάμ στην καρδιά της δημόσιας ζωής και της θρησκευτικής εκπαίδευσης στην πραγματικότητα οδήγησε στην άνοδο του πολιτικού Ισλάμ έως και ισλαμιστικών απόψεων, που κορυφώθηκαν στην επιτυχία του Κόμματος της Ευημερίας και στην εκλογή του πρώτου Ισλαμιστή Πρωθυπουργού της χώρας, του N. Ερμπακάν το 1996 (Mango, 2011). Έπειτα από συγκεκριμένες ενέργειες σε βάρος του κοσμικού χαρακτήρα του κράτους, ο στρατός προέβη στο λεγόμενο ήπιο ή έμμεσο πραξικόπημα του 1997 και ανάγκασε τον N. Ερμπακάν σε παραίτηση. Ακολούθως, ο στρατός εκκίνησε μια διαδικασία να εξαλείψει το πολιτικό Ισλάμ από την εκπαίδευση, τις επιχειρήσεις και άλλες δραστηριότητες, σηματοδοτώντας κατ' αυτόν τον τρόπο τις δυσκολίες στη χρήση του Ισλάμ ως μιας λυσιτελούς πρότασης για κοινωνική σύνθεση.

Με την άνοδο του AKP στην εξουσία, η τουρκο-ισλαμική σύνθεση αυτονομήθηκε από τη στρατιωτική εποπτεία. Το πείραμα της ανάμιξης τέθηκε εκτός ελέγχου και μετασχηματίστηκε από τουρκο-ισλαμικό σε νεο-οθωμανικό. Αντί να είναι προϊόν πολιτικού υπολογισμού και βραχυπρόθεσμου καιροσκοπισμού,

αναβαπτίστηκε σε κίνημα που εκφράζει χθόνια, λαϊκή και θρησκευτική, συλλογική «ψυχή», αλλά και αρχέγονη, οραματική και αυτοκρατορική, οθωμανική προοπτική.

Σχήμα 11. Ο οθωμανισμός προσεταιρίζεται τη δυναμική τόσο του πανισλαμισμού όσο και του τουρκικού εθνικισμού.

Στην προέκταση αυτών των παρατηρήσεων, σύμφωνα με τον Η. Μνεϊμneh (Mneimneh, 2011), είναι άξιο ιδιαίτερης προσοχής το συμβιβαστικό ρεύμα του ισλαμισμού που εκπροσωπείται από ένα σύνολο ομάδων και μουσουλμανικών αδελφοτήτων. Τα εν λόγω κινήματα έχουν στο οπλοστάσιό τους έναν αριθμό πολιτικών εργαλείων και στρατηγικών για την απόκτηση ισχύος και επιρροής, παρόλο που λίγα από τα μέσα που διαθέτουν είναι τόσο πολύτιμα και ισχυρά όσο αυτό που έχει αποκαλεστεί το «τουρκικό μετριοπαθές μοντέλο». Ενώ οι ισλαμιστές χρησιμοποίησαν στο παρελθόν το «τουρκικό μοντέλο» σε διάλογο με τους δυτικούς συνομιλητές τους ως μέσο άμβλυνσης των φόβων για ασυμβατότητα του ισλαμισμού και της δημοκρατίας, το «τουρκικό μοντέλο» έχει αποκτήσει μια πρόσθετη σπουδαιότητα στις υπό εξέλιξη συνομιλίες μεταξύ ισλαμιστών και μη στις αραβικές κοινωνίες που πρόσφατα απέκτησαν ελευθερίες. Αυτό κυρίως συμβαίνει στο πλαίσιο πολιτικών συζητήσεων κατά τις οποίες έχει υπογραμμιστεί η σημασία της δημιουργίας μιας κοσμικής, δημοκρατικής αλλά και συγχρόνως θρησκευτικά μη αιρετικής πολιτικής τάξης.

Όποια κίνητρα και εάν υποκρύπτονται, πολλοί ισλαμιστές συμμορφώνονται με το «τουρκικό μοντέλο» για να κατευνάσουν τις υποψίες που υπάρχουν μεταξύ των μη μουσουλμάνων ανά τον κόσμο περί την πιθανότητα θεμελιώδους ασυμβατότητας μεταξύ του πολιτικού Ισλάμ και της δημοκρατίας. Το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης αγωνίστηκε να βάλει τη σφραγίδα του στις πολιτικο-θρησκευτικές εξελίξεις της περιοχής, δεν κατόρθωσε, ωστόσο, να αντισταθεί στον πειρασμό να διεκδικήσει μερίδιο συμμετοχής στις αναταραχές και ανατροπές που έλαβαν χώρα στον αραβικό κόσμο. Ακόμη περισσότερο, οι εν λόγω ανακατατάξεις εισήχθησαν στο εσωτερικό της Τουρκίας προκαλώντας υπαρξιακά απειλητικούς κλυδωνισμούς. Με τη σειρά τους οι τελευταίοι απαίτησαν αυταρχικούς κυβερνητικούς χειρισμούς που στη διάρκεια της ερντογανικής προεδρικής θητείας κλονίζουν συθέμελα όχι μόνο την Τουρκική Δημοκρατία αλλά και την ελπίδα πολλών ότι η Τουρκία θα καθιερωνόταν ως έμπρακτο υπόδειγμα και δρομοδείκτης προς τη λεγόμενη μετριοπαθή ισλαμική δημοκρατία.

Το συγκεκριμένο πείραμα πνέει τα λοίσθια, αν και η αποτυχία συνυφαίνεται επί το πλείστον με την αναβίωση «σουλτανικών» παθογενειών ή/και μαζικών αντιδυτικών φρονημάτων παρά με την ισλαμική θεολογική διδαχή καθ' αυτή.

4. Εθνολογική σύνθεση

Από τη σύσταση του κράτους κι εφεξής η τουρκική κυβέρνηση είχε προσπαθήσει να ελαχιστοποιήσει την εμφάνιση ή τη συζήτηση σχετικά με τις εθνικές, θρησκευτικές ή γλωσσικές διαφορές μεταξύ ομάδων ή/και τμημάτων του πληθυσμού, μία θέση που συμβάδιζε με το κεμαλιστικό πρόταγμα του λαϊκισμού. Ως εκ τούτου, οι τουρκικές απογραφές δεν καταγράφουν την εθνικότητα, τη θρησκεία ή ακόμη και τη μητρική γλώσσα. Η τουρκική κυβέρνηση επίσης προσπάθησε να συγκαλύψει την ύπαρξη της κουρδικής εθνικής μειονότητας χρησιμοποιώντας χαρακτηρισμούς όπως «Τούρκοι των Βουνών» και «Ανατολίτες Τούρκοι» (Ponten et al., 2014). Επιπλέον, σύμφωνα με την ερμηνεία της Συνθήκης της Λωζάννης του 1923, η τουρκική κυβέρνηση αναγνωρίζει μόνο τους Εβραίους, τους Έλληνες και τους Αρμένιους Ορθόδοξους Χριστιανούς ως νόμιμες μειονότητες. Συνεπώς, τα στοιχεία για τους εθνικούς και θρησκευτικούς πληθυσμούς είναι στην καλύτερη περίπτωση εκτιμήσεις, με σημαντικές παρεκκλίσεις ανάλογα με την πηγή, οι οποίες συχνά αποδίδονται στους στόχους της εκάστοτε πολιτικής.

Η Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών των ΗΠΑ (CIA) για παράδειγμα αναγνωρίζει την εθνική σύνθεση των ογδόντα περίπου εκατομμυρίων Τούρκων, με βάση τις εκτιμήσεις του 2008, ως περίπου 70-75% Τούρκων, 18% Κούρδων και 7-12% άλλων μειονοτήτων (CIA, 2015). Αυτή η εκτίμηση συμφωνεί με την έκθεση του 2000 που πραγματοποιήθηκε για το Τουρκικό Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας (NSC), η οποία απεκρύβη ως το 2008, και υπολογίζει ότι περίπου 71% του πληθυσμού είναι εθνολογικά Τούρκοι και μόλις πάνω από 16% Κούρδοι (συμπεριλαμβανομένων των Zazas, μιας ομάδας που θεωρείται συγγενής στους Κούρδους). Στις υπόλοιπες μειονότητες περιλαμβάνονταν Κιρκάσιοι (3,2%), Βόσνιοι (2,6%), Γεωργιανοί (1,3%), Αλβανοί (1,7%), Άραβες (1,1%), και μικρότεροι αριθμοί Πομάκων, Ρομά, Έλληνες, Αρμένιοι, τρεις κοινότητες εθνολογικά διακριτών Εβραίων, Λαζοί και Χέμισιν του Εύξεινου Πόντου (Simonian, 2007).

Η έκθεση επίσης επισημαίνει, σύμφωνα και με την έρευνα του Servet Mutlu (Mutlu, 1996), ότι πολλά από τα μέλη αυτών των εθνοτικών ομάδων δεν δύνανται πλέον να μιλήσουν τη μητρική γλώσσα τους, και στην πραγματικότητα έχουν «εκτουρκιστεί». Για τη μεγαλύτερη εθνοτική μειονότητα στην Τουρκία, τους Κούρδους, οι εκτιμήσεις κατά τα τελευταία έτη με συνέπεια περιλαμβάνουν απογραφές από 10% έως 23% ανάλογα με την πηγή. Ιδιαίτερα αξιοσημείωτες είναι οι υψηλού ακαδημαϊκού επιπέδου εκτιμήσεις του Servet Mutlu ότι ο κουρδικός πληθυσμός έχει συντηρήσει σχεδόν 50% υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης από τον τουρκικό πληθυσμό μετά το 1965, για να αγγίξει το 12,6% του πληθυσμού το 1990. Η έκθεση για τον πληθυσμό του 2000 τεκμηριώνει τον ταχύτερο ρυθμό ανάπτυξης της κουρδικής κοινότητας, υποδεικνύοντας ότι έχει ήδη υπερβεί το 16%.

Είναι πολύ ενδιαφέροντα, από μια άλλη σκοπιά, τα ευρήματα των πρόσφατων ανθρωπολογικών μελετών (Mergen, öner, & öner, 2004), που υπόκεινται των επιφαινόμενων και μεταβαλλόμενων εθνολογικών στοιχείων. Αυτά δείχνουν μέσω βιομετρικών αναλύσεων, είτε με μιτοχονδριακές αναλύσεις είτε με άλλων ειδών multi-genome DNA αναλύσεις σε ευρύτατα δείγματα πληθυσμού της Μικράς Ασίας, ότι η γενετική συμμετοχή

ασιατικών τουρκικών φύλων στην πληθυσμιακή ανάπτυξη της Μικράς Ασίας μετά βίας φθάνει στο 22% (Cinnioglu et al., 2004).

5. Πηγές κοινωνικοπολιτικής αστάθειας με αφετηρία φυλετικές, εθνοτικές και θρησκευτικές διαφορές

Από τη σύσταση της Τουρκικής Δημοκρατίας, πολλές σημαντικές εσωτερικές συγκρούσεις οδήγησαν τη χώρα σε αστάθεια, κυρίως με βάση τις συνεχείς αντιπαράθεσεις απέναντι στον κεμαλισμό και τις συνέπειές του για εθνοτικές και θρησκευτικές μειονότητες. Όπως σημειώθηκε ήδη, η Τουρκία δεν κληρονόμησε μια ομοιογενή μουσουλμανική κοινωνία. Αντίθετα, «δημιούργησε» μία τέτοια μέσω σκληρών πολιτικών που παρήγαγαν δραστικές δημογραφικές αλλαγές και μείωσαν τις κοινότητες των Ελλήνων και των Αρμενίων σε ολιγάριθμους πληθυσμούς με το πρόσχημα να μην αποτελέσουν μια σημαντική απειλή για τη συνολική σταθερότητα της χώρας. Συνεπώς, η εθνοτική αντιπαράθεση μεταξύ των Τούρκων και των Κούρδων, καθώς και η εσωτερική θρησκευτική αντιπαράθεση μεταξύ των Σουνιτών Μουσουλμάνων και των Αλεβιτών παραμένουν οι σημαντικότερες υποτιθέμενες απειλές της σταθερότητας, ενώ η κυβέρνηση προσπαθεί έντονα να περιορίσει την ύπαρξή τους και να τις απαλείψει μέσω της αφομοίωσης. Παρόλα αυτά, αντί να εξαλείψει αυτούς τους διχασμούς, όπως επιχειρηματολογεί ο Hacken Yanuz (H. Yanuz, 2003), ο κεμαλισμός στην πραγματικότητα τους επιδείνωσε.

Η κουρδική προσπάθεια για ανεξαρτησία εκκίνησε με τις κουρδικές εξεγέρσεις από το 1788 κι εφεξής. Οι Κούρδοι, όπως εξιστορεί ο David McDowall (McDowall, 1992) εξασφάλισαν μια υπόσχεση για ανεξάρτητο κουρδικό κράτος στη Συνθήκη των Σεβρών μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των αποκαλούμενων Συμμαχικών Δυνάμεων μετά τον Α΄ Π.Π.. Δυστυχώς για τους Κούρδους, η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατέρρευσε πριν αυτό πραγματοποιηθεί και στη συνέχεια η διαπραγμάτευση μεταξύ των Συμμάχων και της νέας Τουρκικής Δημοκρατίας στη Συνθήκη της Λωζάννης δεν περιέλαβε καμία αναφορά στο κουρδικό κράτος. Καθώς θεωρήθηκε ως η μοναδική ομάδα πληθυσμού που ήταν αρκετά μεγάλη για να αμφισβητήσει το κεμαλικό ιδεώδες για μια ομοιογενοποιημένη τουρκική κοινωνία, η τουρκική κυβέρνηση άμεσα στόχευσε του Κούρδους, απαγορεύοντας τα κουρδικά σχολεία, τους οικείους συλλόγους, τις εκδόσεις, τις θρησκευτικές αδελφότητες και τα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Η κυβέρνηση επίσης, ως μια στρατηγική αφομοίωσης των Κούρδων, περιόρισε τη χρήση της κουρδικής γλώσσας. Για να εφαρμόσει περαιτέρω τα κεμαλικά ιδεώδη, επέβαλε ποινές φυλάκισης για οποιονδήποτε δήλωνε ότι ήταν Κούρδος, δημιούργησε εκπαιδευτικά προγράμματα για να εκτουρκίσει τα παιδιά των Κούρδων και κήρυξε παράνομο κάθε κόμμα που διατεινόταν ότι υπήρχαν μειονότητες (McDowall, 1992).

Ορισμένοι Κούρδοι αντέδρασαν εκκινώντας μια ένοπλη εξέγερση μέσω του Εργατικού Κόμματος του Κουρδιστάν (Partiya Karkere Kurdistan, PKK), γεγονός που επιτάχυνε περαιτέρω τα κυβερνητικά αντίποινα και τους κύκλους βίας και σκληρής διαπραγμάτευσης. Το PKK, το οποίο ιδρύθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1970, υιοθέτησε τη μαρξιστική ιδεολογία και συντήρησε μια εκστρατεία βίας από το 1984. Οι Ηνωμένες Πολιτείες το χαρακτήρισαν τελικά ως μια ξένη τρομοκρατική οργάνωση το 1996. Υπήρξαν εκατοντάδες και αποτυχημένες απόπειρες διαπραγμάτευσης και συμφιλίωσης εν μέσω τρομοκρατικών και επαναστατικών δραστηριοτήτων. Όταν η τουρκική κυβέρνηση αντεπιτέθηκε στην εξέγερση στις αρχές της δεκαετίας του 1990, εξαπέλυσε μια βίαιη εκστρατεία καταστολής που περιελάμβανε μαζικές απελάσεις από χωριά με υποπτευόμενη συμπαραράσταση στο PKK, μαζικές καταστροφές περιουσιών, φυλάκιση των Κούρδων πολιτικών, δολοφονίες και βασανιστήρια. Η σύλληψη του αρχηγού του PKK Αμπντουλάχ Οτσαλάν το 1999, μαζί με τη χαλάρωση ορισμένων από τους πλέον δρακόντειους περιορισμούς για τους Κούρδους, οδήγησε σε μια καταλλαγή την επανάσταση (Kinzer, 2001). Έπειτα όμως από την αμερικανική εισβολή στο Ιράκ το 2003, οι αντάρτες του PKK χρησιμοποίησαν το ασφαλές καταφύγιο του Ιράκ για να εκκινήσουν εκ νέου τις επιθέσεις τους (Liebl, 2009).

Το ΑΚΡ κατέβαλε αρκετές προσπάθειες για επίλυση του κουρδικού και μείωση της υποστήριξης του ΡΚΚ, συμπεριλαμβανομένου του αποκαλούμενου «ανοίγματος» προς τους Κούρδους, το οποίο ο τότε Πρωθυπουργός Ρ.Τ. Ερντογάν χαρακτήρισε ως ένα πρόγραμμα εκδημοκρατισμού. Ωστόσο, ακόμη και πριν να μπορέσουν να επεξεργαστούν συγκεκριμένες προτάσεις, οι κεμαλιστές υπονόμισαν την πρωτοβουλία ως υποχωρητική διαπραγμάτευση με τρομοκράτες. Το ΑΚΡ δε υπέστη ένα πλήγμα στη δημόσια εικόνα του όταν τα μέλη του ΡΚΚ που επέστρεψαν από τις συνομιλίες, τα οποία και θεωρούνται από την Τουρκική κυβέρνηση ως τρομοκράτες, χαιρετήθηκαν από τους συντρόφους τους Κούρδους με καλωσόρισμα ηρώων.

Οι εκκλήσεις για συμφιλίωση, αλλά και οι τρομοκρατικές επιθέσεις του ΡΚΚ συνεχίστηκαν. Για παράδειγμα, τον Ιούλιο του 2011, μια απόπειρα συμφωνίας σε ένα συμβούλιο ειρήνευσης ακολουθήθηκε από επίθεση του ΡΚΚ που οδήγησε στο θάνατο δεκατριών στρατιωτών, η οποία, κατά τους κυβερνητικούς ισχυρισμούς, είχε οργανωθεί από Κούρδους που αντιτίθενταν στις διαπραγματεύσεις. Κατά αυτόν τον τρόπο, παρά το γεγονός ότι ορισμένες από τις πλέον ξεκάθαρες απόπειρες για περιορισμό της κουρδικής ταυτότητας είχαν ελαττωθεί τα τελευταία έτη, οι αναμνήσεις των διωγμών στην πλευρά των Κούρδων όσο και της βίας των ανταρτών στην πλευρά της Τουρκίας, οδήγησαν σε βαθιά δυσπιστία και υπόνοια ότι η εθνοτική αυτή διαμάχη θα παραμείνει η κύρια πηγή αστάθειας στο εγγύς μέλλον. Η πρόσφατη προγραμματική συμπόρευση του ΑΚΡ με το εθνικιστικό κόμμα ΜΗΡ (Milliyetçi Hareket Partisi) προκειμένου να επιτευχθεί πλειοψηφία στο δημοψήφισμα του 2017 για την καθιέρωση του νέου προεδρικού συστήματος, καθώς και ο αυξημένος έλεγχος κουρδικών πολιτικοστρατιωτικών παραγόντων στις βόρειες περιοχές της Συρίας και του Ιράκ, ιδιαίτερα μετά την εμπλοκή της Τουρκίας στο συριακό εμφύλιο πόλεμο, σε συνδυασμό με τις φυλακίσεις Κούρδων πολιτικών στο εσωτερικό, έχουν διαμορφώσει πλέον μια απροκάλυπτη πολεμική πραγματικότητα που δείχνει να ενταφιάζει οριστικά τις προαναφερθείσες πρωτοβουλίες για σύγκλιση και ειρηνική συνύπαρξη.

Οι Αλεβίτες, από μια άλλη σκοπιά, επίσης αντιπροσώπευαν μία πρόκληση για το κεμαλικό ιδεώδες ενός ομοιογενούς λαού. Μια χαρακτηριστική τους διαφορά είναι ότι είχαν υιοθετήσει λιγότερο βίαια μέσα αντιπαράθεσης. Δεδομένης της θεολογικής εγγύτητάς τους με τους Σίιτες, η Οθωμανική Αυτοκρατορία για καιρό θεωρούσε τους Αλεβίτες ως απειλή, και γι' αυτό τους καταδίωκε και συχνά τους εξολόθρευε (Η. Yanuz, 2003). Συνεπώς, εξελίχθηκαν σε ένθερμους υποστηρικτές του Ατατούρκ για εκκοσμίκευση, πιστεύοντας ότι αυτό θα τερμάτιζε την καταδυναστευσή τους. Απογοητεύθηκαν έντονα δε όταν το κράτος ευθυγραμμίστηκε με το σουνιτικό Ισλάμ. Σε απάντηση, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960, πολλοί Αλεβίτες εισχώρησαν σε μαρξιστικές ομάδες στο βαθμό που ο σοσιαλισμός προσέφερε ένα εναλλακτικό είδος ταυτότητας και παραδοσιακής κοινότητας.

Προερχόμενα από τις δύο φανατικές πολιτικές και ιδεολογικές πλευρές, Σουνίτες εναντίον Αλεβιτών και Αριστερά εναντίον Δεξιάς, συγκεκριμένα περιστατικά-σπίθες (π.χ. από μια ομιλία σε ένα μουσικό φεστιβάλ του 1967 που διατράνωνε τα δικαιώματα των Αλεβιτών έως μια συγκέντρωση των αριστεριστών Αλεβιτών διανοούμενων το 1993 που πυροδότησε φανατικές τάσεις) οδήγησαν σε επιπλέον διώξεις των Αλεβιτών. Οι ίδιες αυτές διαιρέσεις παρακίνησαν μία σειρά δολοφονιών Αλεβιτών από Σουνίτες εθνικιστές το 1977-1978, και συναποτέλεσαν έναν από τους υποβόσκοντες συντελεστές του στρατιωτικού πραξικοπήματος του 1980. Ο David Shankland (Shankland, 1999) μελέτησε εκτενώς τις εν λόγω διώξεις, διερευνώντας παράλληλα και την ιστορική διάσταση των Αλεβιτών στην πορεία τόσο της θρησκευτικής όσο και της πολιτικής αναγνώρισής τους.

Τα σχετικά προβλήματα εξακολούθησαν, όπως για παράδειγμα στα θρησκευτικά σχολικά μαθήματα που προσπαθούσαν να προσηλυτίσουν στο σουνιτισμό τα παιδιά των Αλεβιτών ή στην πρακτική των φορολογικών εισφορών που, ενώ χορηγούνταν από Αλεβίτες, χρηματοδοτούσαν τελικά και αποκλειστικά τα ιδρύματα των Σουνιτών, εντούτοις, οι Αλεβίτες είχαν υιοθετήσει κατ' εξοχήν μη βίαιες τακτικές και προσπαθούσαν να αντεπεξέλθουν στις δυσκολίες και τις διακρίσεις του πολιτικού συστήματος. Οι εξελίξεις αρχικά περιφέρθηκαν

γύρω από το γεγονός ότι το ΑΚΡ εκκίνησε να συζητεί την επίσημη αναγνώριση της θρησκείας των Αλεβιτών (Köse, 2010). Η απόφαση των Αλεβιτών να επιδιώξουν δικαιοσύνη μέσω πολιτικών παρά βίαιων μέσων προοιωνιζόταν θετική την τελική επίλυση του προβλήματός τους. Εντούτοις, το πολιτικό σκηνικό αναταράχθηκε πρόσφατα σε τέτοιο βαθμό που το εν λόγω ζήτημα περιθωριοποιήθηκε σημαντικά κι ως εκ τούτου διανύει μια νέα περίοδο στασιμότητας.

Τέλος, πέραν των ζητημάτων αυτών των Κούρδων και των Αλεβιτών, υπάρχει ευρεία ένταση μεταξύ των κεμαλιστών και των ισλαμιστών σχετικά με το βαθμό διαχωρισμού μεταξύ θρησκείας και κράτους, καθώς και του τρόπου άσκησης της θρησκευτικής λειτουργίας σε μια πολιτεία με κοσμικά παρά τις αμφιλεγόμενες εξελίξεις χαρακτηριστικά. Και πάλι ένας κύριος παράγοντας που αιτιακά συνεισέφερε στα στρατιωτικά πραξικοπήματα της Τουρκίας ήταν ο αυξανόμενος ρόλος του Ισλάμ στην πολιτική, ενώ η υποψία για τη μελλοντική πολιτική ατζέντα του ΑΚΡ προμηνύει ένα αβέβαιο και δυνητικά ευμετάβλητο περιβάλλον. Ενόσω το ΑΚΡ ολοκλήρωνε την πρώτη δεκαετία της διακυβέρνησής του εκτιμώνταν ότι είτε θα στραφεί σε μια πιο αποκάλυπτα ισλαμική ατζέντα είτε οι κεμαλικές ελίτ θα έχουν τη δύναμη να το αποτρέψουν. Το συγκεκριμένο δίλημμα δεν παραμένει πια ένα αναπάντητο ερώτημα στη σύγχρονη τουρκική πολιτική πραγματικότητα. Η κυριαρχία του Ρ.Τ. Ερντογάν εδραιώθηκε μέσα από τη συντριβή σχεδόν όλων των αντιπολιτευτικών προς το ΑΚΡ κοινωνικών και στρατιωτικών βαρύκεντρων. Ωστόσο, το δίλημμα επανακαθορίζεται σχετικά με τη διαχείριση και τον τερματισμό της κηρυχθείσας το 2016 κατάστασης έκτακτης ανάγκης, καθώς όλοι οι ακαδημαϊκοί και πολιτικοί παράγοντες ανά τον κόσμο, παρά την πρόσφατη μερική άρση της εν λόγω κατάστασης, διερωτώνται εάν και πότε η Τουρκία θα επιστρέψει στην πολιτική ομαλότητα και σταθερότητα.

6. Συμπεράσματα για την Τουρκία ως μελέτη περίπτωσης

Λαμβανομένης υπόψη της συντριπτικής πλειοψηφίας των μουσουλμάνων στην Τουρκία, άσχετα από το γεγονός ότι για την επίτευξή της χρησιμοποιήθηκαν κατά καιρούς ανθρωπιστικά ελεγχόμενες πολιτικές και καταπιεστικά μέσα, η χρήση μιας κυρίαρχης μουσουλμανικής ταυτότητας ως μηχανισμού συνοχής και σταθεροποίησης εύλογα θα αναμενόταν, παρά προσδοκία, να είναι αποτελεσματική. Ωστόσο, ο κεμαλισμός, δεδομένου ότι κατέστειλε την εθνοτική ποικιλομορφία και απέκλεισε από το πεδίο της αναγνωρισμένης ή/και της επίσημης θρησκείας σημαντικό τμήμα του πληθυσμού, αποδείχθηκε ασύμβατος με τη δημιουργία μιας τόσο σύνθετης μουσουλμανικής ταυτότητας. Εάν η τουρκο-ισλαμική σύνθεση είχε τονίσει τις ομοιότητες της πίστης σε όλους τους μουσουλμάνους αντί να τονίσει το σουνιτικό Ισλάμ, και είχε επικεντρωθεί στα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις που ήταν κοινές για όλους τους πολίτες της Τουρκίας αντί να τονίσει την τουρκικότητα με την εθνικιστική έννοια, ίσως και να είχε λειτουργήσει πιο αποτελεσματικά ως προς την αποδοχή του από ευρύτερα λαϊκά στρώματα.

Για να εξετάσουμε την εκ διαμέτρου αντίθετη λύση, ας υποθέσουμε ότι η Τουρκία απεμπλεκόταν από την επιχείρηση να διαχειριστεί μια επίσημη θρησκεία και δεν κατέβαλε καμία προσπάθεια να χρησιμοποιήσει τη θρησκεία ως κοινωνική συνεκτική ουσία. Τότε ενδεχόμενα θα κατευθυνόταν προς τις αρχές και πρακτικές της λαϊκής κυριαρχίας και της αστικής δημοκρατίας, στον κοινωνικό φιλελευθερισμό και στο κράτος δικαίου. Η ιδέα αυτή, σε συνδυασμό με την εγκατάλειψη της αναγκαστικής αφομοίωσης και την αποδοχή των εθνοτικών διαφορών, θα μπορούσε ενδεχομένως να προαγάγει μια μορφή εθνισμού παρόμοια με αυτή που βρίσκουμε στις

Ηνωμένες Πολιτείες, η οποία φέρει άλλου είδους ρατσιστικά τραύματα, αλλά επιτυγχάνει κοινωνική ομοιομορφία χωρίς να αλλοτριώνει εθνικές αναφορές και καταγωγές (Branscombe & Wann, 1994).

Εντούτοις, ανεξάρτητα από το εάν η Τουρκία επιλέγει να χρησιμοποιήσει το Ισλάμ ως μία πηγή κοινωνικής συνοχής ή όχι, η φανταστική, κατά τη θεωρία του Κορνήλιου Καστοριάδη (Χαριτόπουλος, 2004), θέσμιση μιας ενός ανδρός αρχής, εν προκειμένω του Κεμάλ Ατατούρκ, για μια κοινωνία ομοιόμορφη, χωρίς εθνοτικές ή θρησκευτικές, διακριτές και σεβαστές συνιστώσες, είναι πιθανότερο να οδηγεί διαχρονικά σε περαιτέρω αστάθεια και εξάλειψη οποιασδήποτε πιθανότητας να επιλύσει ειρηνικά τα εσωτερικά της προβλήματα.

7. Σύγκριση Τουρκίας-Ισραήλ-Ιράν

Σε μία υποτιθέμενη σύγκριση μοντέλων συνύπαρξης θρησκειών-κρατών θα είχε ενδιαφέρον να εντοπίσουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των περιπτώσεων του Ισραήλ, της Τουρκίας και του Ιράν. Αρχικά, είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι οι τρεις περιπτώσεις εκπροσωπούν διαφορετικά φάσματα αναφορικά με τον εθνικό πλουραλισμό, τη θρησκευτική ομοιογένεια και τους ποικίλους σχηματισμούς του διαχωρισμού θρησκείας και κράτους. Για παράδειγμα, ο Ισραηλινός πληθυσμός περιλαμβάνει δύο κύριες εθνοτικές ομάδες, τους Ισραηλίτες (Εβραίους στο θρήσκευμα) και τους Άραβες Ισραηλινούς πολίτες (Μουσουλμάνους, Χριστιανούς και Δρούζους στο θρήσκευμα) (Smootha, 1990). Ως κράτος το Ισραήλ είναι κοσμικό, γεγονός που επιδεικνύεται από το ότι επιτρέπει στις μειονότητες να συμμετέχουν στην κυβέρνηση διά αντιπροσώπων, χρηματοδοτώντας εξίσου συναγωγές και τεμένη. Ωστόσο, η εβραϊκή θρησκευτική παράδοση διαπνέει την κυβέρνηση και επηρεάζει τα τρέχοντα πολιτικά ζητήματα.

Στη δεύτερη μελέτη περίπτωσης, ο πληθυσμός της Τουρκίας επίσης περιλαμβάνει δύο κύριες εθνοτικές ομάδες, τους Τούρκους και τους Κούρδους, και δύο κύριες θρησκευτικές ομάδες, τους Σουνίτες και τους Αλεβίτες, αλλά στην περίπτωση αυτή οι θρησκευτικές και εθνοτικές κοινότητες εν μέρει συμπίπτουν. Η τουρκική κυβέρνηση, όπως αντίστοιχα και η κυβέρνηση του Ισραήλ, είναι επισήμως κοσμική, ενώ θεωρητικά και πρακτικά διαθέτει τη διά της δικαστικής οδού εξουσία να διαλύσει τα πολιτικά κόμματα για «μη κοσμική» συμπεριφορά, ασύμβατη με τον κεμαλισμό. Ωστόσο, μέσω της Διεύθυνσης Θρησκευτικών Υποθέσεων, το κράτος ασκεί ουσιαστική παρέμβαση στη διαχείριση των σουνιτικών ιδρυμάτων, προσφέροντας χρηματοδότηση, ακόμη κι εάν αρνείται κρατικά κονδύλια σε άλλες θρησκευτικές ομάδες, όπως οι Αλεβίτες. Επιπρόσθετα, κατά καιρούς, το κράτος έχει προαγάγει την ισλαμική ταυτότητα και έχει επικαλεστεί ισλαμικά σύμβολα ενότητας (Λυγερός, 2010).

Τέλος, το Ιράν παρουσιάζει εθνικό πλουραλισμό, αυξημένη θρησκευτική ομοιογένεια και πολύ αυστηρότερη ευθυγράμμιση της θρησκείας με το κράτος. Οι Πέρσες διατηρούν μια μικρή πλειοψηφία έναντι των Αζέρων, Κούρδων, Λούρων, Αράβων και Βαλούχων με περισσότερο από 90% να χαρακτηρίζονται ως Σίτες μουσουλμάνοι, παρόλο που οι διακρίσεις που υπάρχουν γενικά ευθυγραμμίζονται με τις εθνοτικές γραμμές. Το καθεστώς στηρίζεται σε θρησκευτικά φανατισμένες φράξιες με βάση αντίστοιχες συνταγματικές διατάξεις οι οποίες επίσημα καθιερώνουν το Ιράν ως ένα ισλαμικό κράτος που ελέγχει και ανέχεται μόνο αναγνωρισμένες θρησκευτικές μειονότητες (Hassan, 2010).

Σε δύο από τις περιπτώσεις, η θρησκεία προσέφερε ένα είδος αποτελεσματικής συνοχής, τουλάχιστον για μεγάλο χρονικό διάστημα και σε ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού. Στην τρίτη, όμως, περίπτωση το πείραμα σε μεγάλο βαθμό απέτυχε (O'Malley, 2012). Πρώτον, στο Ισραήλ, η εβραϊκή κληρονομιά ένωσε πολλούς μετανάστες σε μία ενιαία κοινωνική κοινότητα και τους σύνδεσε με και υπό το κράτος, ανεξάρτητα από τον τόπο καταγωγής τους. Ομοίως, η θρησκεία προσέφερε το όχημα και την ταυτότητα για τη συνένωση πολλών εθνοτικών ομάδων στο Ιράν, με σκοπό την ανατροπή του καθεστώτος του Σάχη Παχλαβί (Schayegh, 2010). Μετά την

επανάσταση και έως σήμερα, πολλές εθνοτικές ομάδες στο Ιράν αποζητούν περισσότερη αυτονομία, αλλά κατά κύριο λόγο αναγνωρίζουν την ιρανική οντότητα σε ένα ισλαμικό κράτος.

Αντίθετα, η τουρκο-ισλαμική σύνθεση απέτυχε να συνενώσει συστατικούς πληθυσμούς στην Τουρκία, κατά κύριο λόγο διότι το κράτος επέλεξε ένα στενό ορισμό και προήγαγε μόνο την εθνικιστική «τουρκικότητα» και το σουνιτικό Ισλάμ, αντί να εντοπίσει τις και να πλειοδοτήσει στις ομοιότητες με τους Κούρδους και τους Αλεβίτες. Επιζητώντας συμμόρφωση αντί της δημιουργίας μια συνολικής ταυτότητας, το τουρκικό κράτος επέτεινε τις εθνοτικές και θρησκευτικές εντάσεις, ενώ συχνά άνοιξε την πόρτα σε συντηρητικούς ισλαμιστές να εισέλθουν στον πολιτικό στίβο. Τέλος, οι προσπάθειες της Τουρκίας να αξιοποιήσουν τη θρησκεία για την κοινωνική συνοχή ουσιαστικά απέτυχαν. Εκτός από τις θετικές αρχικές επιπτώσεις της θρησκείας τόσο στο Ισραήλ όσο και στο Ιράν, η πολιτική χρήση της θρησκείας επίσης δημιούργησε δυσμενείς δευτερεύουσες επιπτώσεις στις δύο αυτές χώρες.

Επαναλαμβανόμενες αρνητικές επιπτώσεις από το «θρησκευτικό εθνικισμό» περιλαμβάνουν, κατά τους Wellman και Tokuno (Wellman & Tokuno, 2004), τη δημιουργία μιας τουλάχιστον απειθαρχης και αποσχιστικής ομάδας, η οποία συχνά αποτελεί εστία σύγκρουσης ή έντασης. Κατά συνέπεια, τόσο στο Ιράν όσο και στην Τουρκία, οι εβραϊκοί και χριστιανικοί πληθυσμοί συνεχίζουν να συρρικνώνονται, ενώ οι φανατικές μειονότητες παραπονούνται για μεροληπτικές κρατικές πολιτικές. Οι μη Εβραίοι στο Ισραήλ εδώ και πολύ καιρό υποφέρουν επίσημες συμπεριφορές απόρριψης, ενώ οι Ισραηλινοί Άραβες που ζούσαν εκεί το 1948 ανέμεναν σχεδόν είκοσι έτη για αναγνώρισή τους ως υπηκόων. Ο Baruch Kimmerling (Kimmerling & Cioa, 2008) ενδεικτικά αναφέρει ότι οι Ισραηλινοί Εβραίοι υποχρεούνταν να υπηρετήσουν στις ισραηλινές ένοπλες δυνάμεις, ενώ οι περισσότεροι Ισραηλινοί Άραβες, εξαιρουμένων των Δρούζων, απαγορευόταν να υπηρετήσουν, ωστόσο τους αρνούνταν το δικαίωμα με την αιτιολογία ότι δεν εκπλήρωναν τα καθήκοντα υπηκοότητας. Συνολικά, οι μελέτες περιπτώσεων υποδηλώνουν ότι όταν η εθνική ταυτότητα οικοδομείται επί της θρησκευτικής ταυτότητας, επιτείνεται η μη συμμόρφωση ορισμένων πληθυσμών, απομονώνοντάς τους κατά αυτόν τον τρόπο εκτός του πολιτικού πυρήνα, εκτός κι εάν θυσιάζαν την αρχική τους πίστη και προσηλυτιζόνταν, γεγονός που δεν είναι αποδεκτό στο πλαίσιο μιας φιλελεύθερης και ανθρωπιστικής προσέγγισης (Verkuyten & Yildiz, 2007).

Παρά τη δημιουργία αποσχιστικών τάσεων, τα κράτη συχνά υιοθετούν πολιτικές που απειλούν τις μειονότητες με διάφορους τρόπους. Για παράδειγμα, όταν οι Ισραηλινοί Άραβες απέκτησαν την υπηκοότητα, έλαβαν μόνο περιορισμένη πρόσβαση στους κρατικούς πόρους, ενώ το κράτος εξακολουθούσε να τους αρνείται την ίδια κοινωνική πρόνοια, απασχόληση και τα επιδόματα στέγασης που λάμβαναν οι Εβραίοι Ισραηλινοί. Η απάντηση της Τουρκίας στις αποσχιστικές ομάδες ήταν ακόμη πιο ακραία, με εκατοντάδες χιλιάδες άτομα να απελαύνονται στην Ελλάδα λόγω της θρησκείας τους· η κυβέρνηση εφάρμοσε παρόμοια ή χειρότερα μέτρα για τους Αρμένιους. Οι μειονότητες που παρέμειναν στην Τουρκία υπόκειντο, και σε κάποιο βαθμό εξακολουθούν να υπόκεινται, σε ποικίλα επίπεδα επίσημης και ανεπίσημης διάκρισης (Χριστόπουλος et al., 2007).

Για παράδειγμα, ένας νόμος του 1934 απαγόρευε στους Έλληνες να κατέχουν θέσεις σε επαγγέλματα όπως η νομική, η οδοντιατρική και η φαρμακευτική. Όπως χαρακτηριστικά περιγράφουν οι Sanasarian και Davidi (Sanasarian & Davidi, 2007), παρόλο που αργότερα ανακλήθηκε, ένας άμεσος και πολύ υψηλός φόρος κεφαλαίου επιβλήθηκε μόνο στους Εβραίους, τους Έλληνες και τους Αρμένιους εμπόρους στις αρχές της δεκαετίας του 1940, οδηγώντας σε κατασχέσεις περιουσιών, συλλήψεις και απελάσεις όταν δεν μπορούσαν να καταβάλουν το φόρο, ο οποίος ανερχόταν στο μισό έως τα τρία τέταρτα του ετήσιου εισοδήματος και έπρεπε να καταβληθεί εντός δεκαπέντε ημερών από την ημερομηνία προσδιορισμού του. Στο Ιράν η θεσμοθετημένη διάκριση σημαίνει γενικά αυστηρότερες ποινές για παραβάσεις του ποινικού κώδικα, ενώ ορίζει καταβολή αποζημίωσης (diyeh) στην οικογένεια ενός αδικώς εκλιπόντα για μη μουσουλμάνους στο μισό του ποσού που αντιστοιχεί για τους μουσουλμάνους. Παρόλο που οι ακτιβιστές γιόρτασαν για έναν νόμο που ψηφίστηκε το 2003 και ενέκρινε

ισόποσα επιδόματα προς τις οικογένειες των μη μουσουλμάνων, η ισλαμική νομολογία εξακολουθεί να διατηρεί τη δυσμενέστερη κατάσταση των μη μουσουλμάνων. Εν ολίγοις, η ίση μεταχείριση των μειονοτήτων αποδεικνύεται μια επαναλαμβανόμενη πρόκληση για κάθε ένα από τα τρία κράτη.

Μια άλλη αρνητική επίπτωση μπορεί να εντοπιστεί στην παροχή κυβερνητικών υπηρεσιών, όπως π.χ. στο Ιράν όταν οι θρησκευτικοί αξιωματούχοι άρχισαν να διευθύνουν κρατικούς φορείς. Σύμφωνα με τον Keith Crane (Crane et al., 2008), η επιθυμία του κλήρου να διασφαλίσει ότι το κράτος λειτουργούσε υπό ισλαμικές αρχές σε συνδυασμό με κενές θέσεις που δημιουργήθηκαν από κυβερνητικούς αξιωματούχους και επαγγελματίες που αποχώρησαν από το Ιράν μετά την επανάσταση, έφερε τους μουλάδες οι οποίοι είχαν λάβει θρησκευτική μόρφωση ως υπεύθυνους για πρακτικά και διαχειριστικά ζητήματα. Καθώς η οικονομία παρέπαιε, πολλοί ασκούσαν κριτική στην διοικητική ικανότητα της θρησκευτικής οργάνωσης. Γενικά, φαίνεται ότι ο εθνικισμός που βασίζεται στη θρησκεία δύναται να οδηγήσει σε αποκλεισμούς πληθυσμών, αλλά και σε τάσεις για καταστρατήγηση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων. Και τα δύο απαιτούν μετριασμό και περαιτέρω συμβιβασμό, εάν η θρησκεία πρόκειται να χρησιμοποιηθεί ως ένα συστατικό της εθνικής ταυτότητας.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ

«Η ΝΕΑ ΙΣΛΑΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΑΞΗ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ»

ΕΝΟΤΗΤΑ IV: «Η ΝΕΑ ΙΣΛΑΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΑΞΗ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ»

IV.A Θεσμικές ανακατατάξεις με επίκεντρο τη νέα ισλαμική πολιτική τάξη πραγμάτων

Βιβλιογραφική επισκόπηση

Ερευνητικό πεδίο:

Καθώς τα επόμενα κεφάλαια εστιάζουν από τη μία πλευρά στο πολιτικό Ισλάμ σε μια προοπτική πανισλαμισμού, και από την άλλη στον εθνικισμό ως περιεχόμενο του κεμαλισμού, παρατηρείται στα ερευνητικά αποτελέσματα ότι ο εθνικισμός ωστόσο είναι κοινός τόπος και στο παρασκήνιο του οθωμανισμού. Επίσης, η αναδρομή σε ιστορικοπολιτικές περιόδους της Τουρκικής Δημοκρατίας emphaticά διαπιστώνει αναλογίες έως και ταυτοσημίες ανάμεσα σε περιόδους και αντίστοιχες κυβερνήσεις, όπως των Μεντερές (1950-1960), Οζάλ (1983-1989) και της τρέχουσας, κοινός τόπος των οποίων είναι η αναβάπτιση μιας ισλαμικής σημειολογικής εικονοκλασίας.

Στο πλαίσιο της σύγκρουσης κεμαλισμού και οθωμανισμού, τα κέντρα λήψης αποφάσεων «στρατεύονται», δημιουργώντας κατεστημένα και αντιπαραθέσεις τύπου «βαθύ κράτος versus στρατηγικό βάθος», προχωρούν στη θεώρηση των θεσμών ως κέντρων βάρους (βαρύκεντρων) με τα οποία καθίσταται δυνατή η μέτρηση του ελέγχου τους από τη μια ή την άλλη πολιτική παράταξη, αλλά και η πρόβλεψη αποφάσεων όπου οι θεσμοί καλούνται να τοποθετηθούν μεροληπτικά υπέρ της οικείας και ελέγχουσας πολιτικής παράταξης/ομάδας συμφερόντων, αλλά και να προσελκύσουν πελατειακά τη συμπαράσταση νέων και πρόθυμων υποστηρικτών.

Εντούτοις, η ύπαρξη των απολυταρχικών θεσμικών φραγμών είναι περαιτέρω επιζήμια στην κοινωνία διότι περιορίζει την οικονομική ανάπτυξη, η πόλωση είναι έντονη σε βαθμό ικανό να επιφέρει στρατηγικού μεγέθους ιδεολογικοπολιτικές και πολιτειακές μεταβολές, έως και αλλαγή της εθνικής φυσιογνωμίας και της τουρκικής ταυτότητας. Αυτή η κομματοκεντρική συμπεριφορά αποκλεισμού δεν οφείλεται μόνο σε ωφελιμιστικές οικονομικές μεταβλητές, αλλά εδράζεται στην πολιτική ιδιοσυγκρασία της τουρκικής ηγεσίας και στην προτίμησή της προς συμπεριφορές με απολυταρχικά χαρακτηριστικά, προσωποποιημένες θέσεις εξουσίας, νεποτισμό και οικογενειοκρατία.

Οι μετατοπίσεις στα βαρύκεντρα εξουσίας επιφέρουν τον κοινωνικο-οικονομικό μετασχηματισμό της Τουρκίας. Ενδεικτικά αναλύεται η σημαντική μετατόπιση στις διεθνείς σχέσεις της χώρας και στα αντίστοιχα κέντρα λήψης αποφάσεων στο πλαίσιο της διακυβέρνησης από το AKP, οι αντίστοιχες θεσμικές αλλαγές και εκκαθαρίσεις που συθέμελα ανέτρεψαν τα κέντρα στρατιωτικής εξουσίας, καθώς και η φιλελευθεροποίηση της οικονομίας στο πεδίο της οποίας τα νέα βαρύκεντρα πλούτου και επιχειρηματικότητας συνδέονται ευθέως ανάλογα προς την υψηλή απόδοση σε ένα ευρύ φάσμα παραγόντων, όπως: θεσμοί, υποδομές, μακροοικονομική σταθερότητα, υγεία και πρωτοβάθμια εκπαίδευση, ανώτερη παιδεία και εκπαίδευση, αποδοτικότητα αγορών και υπηρεσιών, αποδοτικότητα του εργατικού δυναμικού, τεχνικές δυνατότητες, μέγεθος της αγοράς και καινοτομία. Εντούτοις η εσωτερική πολιτική όσο και η εξωτερική γεωπολιτική αστάθεια παραμένουν διαρκής απειλή κατάρρευσης του τουρκικού οικονομικού «θαύματος» που επιδαψιλεύθηκε κατά τη δεκαετία του 2000.

Οι Stavroula Chrona και Tereza Capelos (Chrona & Capelos, 2017) με την έρευνά τους εστιάζουν από τη μία πλευρά στο πολιτικό Ισλάμ ως κύριο συστατικό του πανισλαμισμού και από την άλλη στον εθνικισμό ως περιεχόμενο του κεμαλισμού. Ο εθνικισμός, ωστόσο, είναι κοινός τόπος και στο παρασκήνιο του οθωμανισμού. Ο D. Jung (Jung, 2012) αναλύει την προαναφερθείσα ζύμωση της τουρκικής κοινωνίας διά της οσμώσεως στρατηγικών ιδεολογιών κι εστιάζει στον αναθεωρητικό χαρακτήρα της πολιτικής Ερντογάν. Ο Murat Kaya (S. Kaya, 2009) παρουσιάζει τη θεωρία των διανεμητικών συσπειρώσεων του M. Olson έχει ενδιαφέρουσα εφαρμογή στην περίπτωση του τουρκικού «βαθέος κράτους». Ο Ηλίας Κατσούλης (Κατσούλης, 2002) περιγράφει πώς οι ομάδες ειδικών συμφερόντων έχουν την τάση να είναι από τη φύση τους κλειστές (αποκλειστικές) και προωθούν μόνο τα συμφέροντα των δικών μελών τους. Και ο J. Karkazis (Karkazis, 1989) εξηγεί πώς η ύπαρξη των απολυταρχικών θεσμικών φραγμών είναι περαιτέρω επιζήμια στην κοινωνία διότι περιορίζει την οικονομική ανάπτυξη. Οι Antreas D. Athanassopoulos και John Karkazis (Athanassopoulos & Karkazis, 1997) προχωρούν στη θεώρηση των θεσμών ως κέντρων βάρους (βαρύκεντρων) με τα οποία καθίσταται δυνατή η μέτρηση του ελέγχου τους από τη μια ή την άλλη πολιτική παράταξη. Εντέλει οι Hatice Necla Keles, Tugba Kiral Özkan και Muhammet Bezirci (Keles, Özkan, & Bezirci, 2011) διεισδύουν στην προαναφερθείσα συμπεριφορά αποκλεισμού σε συνδυασμό με την πολιτική ιδιοσυγκρασία της τουρκικής ηγεσίας.

Η σημαντική μετατόπιση στις διεθνείς σχέσεις της χώρας και στα αντίστοιχα κέντρα λήψης αποφάσεων στο πλαίσιο της διακυβέρνησης από το AKP περιγράφεται στη συνέχεια με βάση ερευνητικά στοιχεία από τους William Hale (William Hale, 2012), Π.Σ. Μαχλουζαρίδη, Σ.Α. Πετρίδη και Γ. Γρίβα (Μαχλουζαρίδης, Πετρίδης, & Γρίβας, 1985), Ahmed S. Hashim (Hashim, 2003), Σ. Κωνσταντινίδη, Τ.Κ. Πελαγίδη, και Κ. Βεργόπουλο (Κωνσταντινίδης, Πελαγίδης, & Βεργόπουλος, 2000), Π. Σιούσιουρα (Π. Π. Σιούσιουρας, 2010), Η. Poulton και S. Taji-Farouki (Poulton & Taji-Farouki, 1997), Ι. Βιδάκη (Βιδάκης, 2016), Μ.Ρ. Croissant (Croissant, 1998), F. Ekmekçi και Α. Yildirim (Ekmekçi & Yildirim, 2013), Α. Rubin (A. Rubin, 2011), Κ. Pollack (Pollack, 2003), R. Ottaway (Ottaway, 2012), G. Hadley (Hadley, 1971), S. Linardatos (Λοναρδάτος, 1979), και D.L. Phillips (D.L. Phillips, 2017).

Για την εξίσου αξιοσημείωτη μετατόπιση των βαρύκεντρων στρατιωτικής εξουσίας «επιστρατεύονται» οι μελέτες των B.D. Şeker και Α. Çağlar (Şeker & Çağlar, 2015), Μ. Aknur (Aknur, 2013), Serdar Kaya (S. Kaya, 2009), Mancur Olson (Olson, 2009), U. Cizre (Cizre, 2016) και Sushmita A. Narayana, Rupesh Kumar Pati και Prem Vrat. (Narayana, Kumar Pati, & Vrat, 2014).

Οι εξελίξεις στο πεδίο των βαρύκεντρων οικονομικής εξουσίας συζητώνται τέλος από τους Βασίλη Νότη (Νότης, 1986), Ο.Ο.Σ.Α (OECD, 1996), Τ. Marois (Marois, 2012), Sebnem Oğuz (Oguz, 2008), Gary Leiser (Leiser, 1988), Berdal Aral (Aral, 2005), Saban Taniyici (Taniyici, 2003b), Ekrem Tatoglu και Keith W Glaister (Tatoglu & Glaister, 1996), Bülent Aras και Pinar Akpinar (Bülent Aras & Akpinar, 2011), İsmail Arslan και Sweder Van Wijnbergen (I. Arslan & Van Wijnbergen, 1993), Hakan M. Berument, Nergiz Dincer και Zafer Mustafaoglu (Berument, Dincer, & Mustafaoglu, 2014), Ι. Βιδάκη (Βιδάκης, 2016), Peter Lavoy (Lavoy, 2006), Ziya Onis (Öniş, 2004), Steven N. Kaplan και Joshua D. Rauh (S. N. Kaplan & Rauh, 2013), Neslihan Arslan και Huseyin Tathdil (N. Arslan & Tathdil, 2012), Didem Gurses (Gurses, 2009), İlay Romain Ors (Örs, 2016), Mark Hulliung (Hulliung, 2017), Παναγιώτη Κονδύλη (Κονδύλης, 1998), Bülent Aras και Sevgi Akarçeşme (Bülent Aras & Akarçeşme, 2012).

1. Ο ιστορικός κύκλος των 100 ετών

Το δίλημμα είναι υπαρκτό, εάν δηλαδή ο ισλαμισμός είναι φορέας του τουρκικού εθνικισμού ή αντίστροφα, ακόμη κι αν πληθαίνουν οι βιβλιογραφικές αναφορές ότι δεν πρόκειται επακριβώς για δίλημμα, αλλά για μια πιο σύνθετη διαμόρφωση της κοινής γνώμης, για περισσότερα επιμέρους στοιχεία που συνδιαλέγονται και εντέλει καθορίζουν πολιτικές και κομματικές επιλογές. Σχετικές έρευνες εστιάζουν από τη μία πλευρά στο πολιτικό Ισλάμ ως κύριο συστατικό του πανισλαμισμού, και από την άλλη στον εθνικισμό ως περιεχόμενο του κεμαλισμού που προκαλεί συνέπειες σε πολλαπλά κοινωνικο-πολιτικά επίπεδα, στην εμπιστοσύνη έναντι των θεσμών, στην καθαρότητα της θρησκευτικής πίστης, την τουρκική ταυτότητα καθαυτή, αλλά και τις μακρόχρονες διαδικασίες εκσυγχρονισμού μιας κοινωνίας με τέτοιες ιστορικές ιδιομορφίες (Chrona & Carelos, 2017). Εν ολίγοις, κάθε κοινωνία και πολύ περισσότερο η σύγχρονη τουρκική καθορίζεται μέσα από μια σύγκρουση και σύνθεση, σε μία λογική ποσόστωσης, επιμέρους γεωστρατηγικών και γεωπολιτισμικών ιδεολογιών, εν προκειμένω κεμαλικών με οθωμανικά στοιχεία, οπότε ουσιαστικά κρίνονται γενικά επί το πλείστον κεμαλικές (νεοτουρκικές) ή οθωμανικές (νεο-οθωμανικές).

Η ανάλυση του D. Jung (Jung, 2012) σε σχέση με την προαναφερθείσα ζύμωση της τουρκικής κοινωνίας διά της οσμώσεως στρατηγικών ιδεολογιών εστιάζει στον αναθεωρητικό χαρακτήρα της πολιτικής Ερντογάν, η οποία στο επίπεδο της εξωτερικής πολιτικής αποκτά έως και χαρακτηριστικά πολιτικού ακτιβισμού. Η έκταση του ρεβιζιονισμού που διαπερνά τη σύγχρονη τουρκική πολιτεία ανιχνεύεται με ευκολία τόσο μέσα από τη διαχρονική σύγκριση των εξωτερικών πολιτικών της Τουρκίας επί κεμαλικής versus ισλαμικής διακυβέρνησης, όσο και από τις έννοιες και πρακτικές που οι ερευνητές οριοθετούν εντός ενός φάσματος με πόλους από τη μία πλευρά τον εξευρωπαϊσμό και από την άλλη τον ισλαμικό φονταμενταλισμό ως άξονες της σύγχρονης τουρκικής εξωτερικής πολιτικής.

Ωστόσο, ο ίδιος μελετητής διεισδύει βαθύτερα στο ιδεολογικό υπόβαθρο της διακυβέρνησης που εξασκεί το AKP αναφορικά με το ρόλο του Ισλάμ στη διαμόρφωσή της, αμφισβητώντας ότι καθαυτό το θρησκευτικό στοιχείο είναι σημαντικά καθοριστικό στο σχεδιασμό και στην εκτέλεση της τουρκικής εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Ανακαλεί μια κομβική έννοια από τα έργα πολιτικής κοινωνιολογίας του Max Weber, τον “switchman”, εκείνη την persona ή το status που τέμνει καινές οδούς και κοινωνικούς προσανατολισμούς, υπογραμμίζοντας ότι από τη σύμπτυξη της Τουρκικής Δημοκρατίας και εντεύθεν τα ισλαμικά ιδεολογικά μανιφέστα δεν αποτέλεσαν και δεν αποτελούν switchman για την τουρκική εξωτερική πολιτική, δεν επηρεάζουν τόσο κομβικά, όσο οι ονομασίες και τα σύμβολα δείχνουν, τη χάραξή της.

Για να υποστηρίξει την υπόθεση εργασίας του, ο D. Jung (Jung, 2012) αναδράμει σε ιστορικοπολιτικές περιόδους της Τουρκικής Δημοκρατίας, όπου εμφατικά διαπιστώνει αναλογίες έως και ταυτοσημίες ανάμεσα σε περιόδους και αντίστοιχες κυβερνήσεις, όπως των Μεντερές (1950-1960), Οζάλ (1983-1989) και της τρέχουσας, κοινός τόπος των οποίων είναι η αναβάπτιση μιας ισλαμικής σημειολογικής εικονοκλασίας, σε συνέχεια αμιγώς σεκιουλαριστικών, αυταρχικών ή διεφθαρμένων, κυβερνήσεων, χωρίς, εντούτοις, συγκρούσεις με το εκάστοτε περιεχόμενο της ατζέντας που οι δυτικές δυνάμεις γεωπολιτικά προδιέγραφαν για την περιοχή. Αντίθετα, στα εσωτερικά πολιτικά της χώρας η ισλαμική ρητορική κινητοποιούσε και συνεχίζει να ενεργοποιεί υποβόσκουσες αλλά δημιουργικές οικονομικο-κοινωνικές δυναμικές, διασφαλίζοντας υψηλό επίπεδο κοινωνικής συνοχής, σε λιγοστή συνάφεια, αν όχι ανεξάρτητα, ωστόσο, από τις κατανομές και τα παίγνια ισχύος στο επίπεδο της εξωτερικής πολιτικής.

2. Κέντρα βάρους για λήψη αποφάσεων

Τα κέντρα λήψης αποφάσεων «στρατεύονται», δημιουργώντας κατεστημένα και αντιπαραθέσεις τύπου «βαθύ κράτος versus στρατηγικό βάθος». Η θεωρία των διανεμητικών συσπειρώσεων του M. Olson έχει ενδιαφέρουσα εφαρμογή στην περίπτωση του τουρκικού «βαθέος κράτους» (S. Kaya, 2009). Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι οι ομάδες ειδικών συμφερόντων έχουν την τάση να είναι από τη φύση τους κλειστές (αποκλειστικές) και προωθούν μόνο τα συμφέροντα των μελών τους (Κατσούλης, 2002). Επειδή όμως τα μέλη τους αποτελούν μειονότητα, όπως εν προκειμένω οι κεμαλικές ή στη συνέχεια οι νεο-οθωμανικές ελίτ, αυτές οι ομάδες παρουσιάζουν τα συμφέροντά τους ως τα συμφέροντα ευρύτερων κοινοτήτων. Σύμφωνα με τις βασικές παραδοχές της θεωρίας των διανεμητικών συσπειρώσεων και την ιστορική διαδικασία αποκάλυψης του τουρκικού βαθέος κράτους μετά την αποσύνθεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συζητείται έντονα πώς ένα κράτος συχνά προβαίνει σε συστηματικές προσπάθειες εκπορευόμενες από τον κλειστό και αποκλειστικό κύκλο των μελών μιας ομάδας να επηρεάσουν τη στάση και τη δράση των θεσμών στην τουρκική κοινωνία, καθώς και να αντιστρέψουν τη διαδικασία εκδημοκρατισμού της χώρας με επικράτηση του λαϊκισμού.

Καθώς τα συμφέροντα αυτά εξυπηρετούνται αποτελεσματικότερα με συντονισμένες και θεσπισμένες ενέργειες, οι ομάδες συμφερόντων ιδρύουν και «καταλαμβάνουν» ιδρύματα και θεσμούς με δημόσια στήριξη και αναγνώριση. Αυτή η συμπεριφορά είναι κατά κάποιο τρόπο αναμενόμενη εκ μέρους των κλειστών οργανώσεων, αφού αυτή καθαυτή η πολιτική του αποκλεισμού τρίτων καθιστά δυνατό για την ομάδα να διανέμει περισσότερα στα μέλη της. Από την άποψη αυτή, η δυσανάλογη κατανομή πόρων συμβαδίζει με τους φραγμούς οι οποίοι δημιουργούνται για την είσοδο τρίτων στους θεσμούς που ελέγχονται εν όλω ή εν μέρει από τις ομάδες ειδικών συμφερόντων. Όμως η ύπαρξη των φραγμών εισόδου είναι περαιτέρω επιζήμια στην κοινωνία διότι περιορίζει την οικονομική ανάπτυξη (Karkazis, 1989).

Σε συνδυασμό με τις παρεμβάσεις των ομάδων ειδικών συμφερόντων, οι οποίες έχουν πιθανότητα να αλλάξουν την υφιστάμενη τάξη πραγμάτων, το επίπεδο περιορισμού της κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης μπορεί να είναι καθοριστικό για την εξέλιξη του κράτους και την εν γένει πρόοδό του. Στην περίπτωση που οι ομάδες ειδικών συμφερόντων ελέγξουν κυριαρχικά ένα θεσμό, δύναται να ειπωθεί ότι ελέγχουν το κέντρο βάρους και την πορεία του. Με τη θεώρηση των θεσμών ως κέντρων βάρους (βαρύκεντρων) καθίσταται δυνατή η μέτρηση του ελέγχου τους από τη μια ή την άλλη πολιτική παράταξη, αλλά και η πρόβλεψη αποφάσεων όπου οι θεσμοί καλούνται να τοποθετηθούν μεροληπτικά υπέρ της οικείας και ελέγχουσας πολιτικής παράταξης/ομάδας συμφερόντων, αλλά και να προσελκύσουν πελατειακά τη συμπαράσταση νέων και πρόθυμων υποστηρικτών (Athanassopoulos & Karkazis, 1997).

3. Σύνθεση οθωμανισμού και κεμαλισμού αλλά και μετατόπιση θεσμικών κέντρων βάρους

Στη λογική των ανωτέρω κοινωνικών μετασχηματισμών συντελείται μια ιδεολογική όσμωση που επανακαθορίζει τα εκάστοτε κοινωνικοπολιτικά περιβάλλοντα. Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να αναγνωρίσει τα κέντρα βάρους της τουρκικής ιστορίας ως μεταβαλλόμενα κέντρα λήψης αποφάσεων, εκφραστές και «στρατιώτες» του οθωμανισμού και του κεμαλισμού. Με αφετηρία τα ιστορικά δεδομένα για τη διάρθρωση των εξουσιών στην Τουρκία παρατηρείται, περιγράφεται και αναλύεται η αλληλοπεριχώρηση μεταξύ των θεσμών του επονομαζόμενου «βαθέος κράτους» και εκείνων του αποκαλούμενου «στρατηγικού βάθους». Οι υπό συζήτηση μετατοπίσεις των κέντρων βάρους προσδιορίζουν το μείγμα νεο-κεμαλικών και νεο-

οθωμανικών πολιτικών, του οποίου τα χαρακτηριστικά στη συνέχεια κατευθύνουν τα κέντρα λήψης αποφάσεων στην τουρκική πολιτεία. Τα τελευταία ευρίσκονται σε διαρκή αντιστοιχίση με θεσμικούς και εξωθεσμικούς παράγοντες σε διάφορα επίπεδα κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής εξέλιξης στην Τουρκία και εκτός αυτής. Για αυτό το λόγο είναι σημαντική η ανάλυση και η μέτρηση της βαρύτητας των εμπλεκόμενων θεσμικών και εξωθεσμικών παραγόντων στην τουρκική πολιτεία, υπό την έννοια μιας συστημικής προσέγγισης της λειτουργίας τους ως κέντρων βάρους στο συνολικό εσωτερικό πολιτικό, καθώς και στο ευρύτερο εξωτερικό γεωπολιτικό πλαίσιο.

Σε αυτό το μεταίχμιο όπου κεμαλιστές και ισλαμιστές, σε κρίσιμες πλειοψηφίες, συναποδέχθηκαν μια κοινή ευρωπαϊκή προοπτική περί τις αρχές της δεκαετίας του 2000, εκεί προέκυψε η νεο-οθωμανική δυναμική ως σύνθεση της πλατιάς κοινωνικής απαίτησης για κατ' αρχήν ελευθερία έκφρασης και οικονομική ανάπτυξη.

Εάν εστιάσουμε την εν λόγω θεώρηση στη σύγχρονη τουρκική κοινωνικοπολιτική σκηνή, διαπιστώνουμε ότι το συνολικά αναδυόμενο «νεο-οθωμανικό» μοντέλο αποτελεί πρόκληση στις βασικές αρχές της κεμαλικής παράδοσης, οι οποίες έως και το τέλος του εικοστού αιώνα αποτελούσαν τον πυρήνα του κατεστημένου. Αυτή ακριβώς η πρόκληση έναντι του πρότερου κεμαλικού καθεστώτος ενώνει διάφορα αλλά οικεία «στρατόπεδα» μέσα στο εθνικιστικό/σεκιουλαριστικό μπλοκ, το οποίο, με τη σειρά του αναπτύσσει αντιδραστική ρητορική. Κατά αυτόν τον τρόπο, τα τουρκικά πολιτικά δρώμενα χαρακτηρίζονται από μια ανισομερή κατανομή πολιτικής ισχύος, η οποία από τη μια πλευρά φέρει το κατεστημένο και από την άλλη μια απειλή εσωτερικού ρεβιζιονισμού και ανατρεπτικής εξέγερσης. Επομένως, η πόλωση είναι έντονη σε βαθμό ικανό να επιφέρει στρατηγικού μεγέθους ιδεολογικοπολιτικές και πολιτειακές μεταβολές, έως και αλλαγή της εθνικής φυσιογνωμίας και της τουρκικής ταυτότητας (S. Kaya, 2009).

Επιπλέον, στην περίπτωση της Τουρκίας οι ανησυχίες για τη μετάβαση ισχύος και επιρροής δεν έχουν σχέση μόνο με την πολιτική και την οικονομία, αλλά έχουν επίσης κοινωνικές και πολιτιστικές πτυχές. Για παράδειγμα στο πολιτικό επίπεδο, το εθνικιστικό/σεκιουλαριστικό μπλοκ αισθάνεται ότι απειλείται από την ύπαρξη των συντηρητικών μουσουλμάνων ή άλλοτε των φιλοκουρδικών πολιτικών σε κυβερνητικά όργανα, ενώ μερικές φορές φθάνει στο σημείο να καλέσει το στρατό να εκτελέσει το «καθήκον» του, πράγμα που συχνά και συνειρμικά παροτρύνει σε διενέργεια πραξικοπήματος. Στο οικονομικό επίπεδο, οι καθιερωμένες έως το 2002 επιχειρηματικές ομάδες κατέτασσαν την αναδυόμενη τότε βιοτεχνική και βιομηχανική ανάπτυξη που εκπορευόταν από μη φιλικά προς το κεμαλικό κατεστημένο παραγωγικές δυνάμεις στην Ανατολία ως «πράσινο κεφάλαιο». Στο κοινωνικό επίπεδο, οι δημόσιοι υπάλληλοι με «λατρευτικές» για τον κεμαλισμό τάσεις και οι σχετικές παρακρατικές και μη κυβερνητικές οργανώσεις υποστήριζαν την απαγόρευση της μαντίλας σε όλα τα κρατικά ιδρύματα συμπεριλαμβανομένων και των κρατικών και ιδιωτικών πανεπιστημίων, γεγονός που εμπόδιζε τους αντιπάλους τους να αποκτήσουν μια αξιοπρεπή μόρφωση ή να διατηρήσουν ή ακόμη και να καταλάβουν κρατικά και κυβερνητικά αξιώματα.

Όπως εξαρχής διαπιστώσαμε, οι έντονα διχοτομικές σχέσεις εντός των πολιτικών παρατάξεων στην Τουρκία εμποδίζουν την επιδίωξη του κράτους δικαίου και του «κοινού» καλού, καλλιεργώντας πελατειακές σχέσεις, όπου ο κάθε μέσος πολίτης, «ημέτερος ή και υμέτερος» ως προς μια άρχουσα παράταξη, αποκτά εύνοια και επιρροή, εντέλει και αξιόλογη παρουσία στα κρατικά ιδρύματα ή στην εξουσία και την κοινωνία.

Αυτή η συμπεριφορά αποκλεισμού δεν οφείλεται μόνο σε ωφελιμιστικές οικονομικές μεταβλητές, αλλά εδράζεται στην πολιτική ιδιοσυγκρασία της τουρκικής ηγεσίας και στην προτίμησή της προς συμπεριφορές με απολυταρχικά χαρακτηριστικά, προσωποποιημένες θέσεις εξουσίας, νεποτισμό και οικογενειοκρατία (Keles et al., 2011).

4. Διπλωματικά κέντρα βάρους. Διπλωματική εξωστρέφεια και ενεργή ανάμειξη στα δρώμενα της Μέσης Ανατολής και της Ανατολικής Μεσογείου.

Κατά την περίοδο μετά το 2002, το ενδιαφέρον για την εξωτερική πολιτική της Τουρκίας έχει λάβει διαστάσεις χιονοστιβάδας τόσο στην ακαδημαϊκή κοινότητα όσο και εκτός αυτής. Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, η Τουρκία έπαιξε σημαντικό αλλά και σταθεροποιητικό ρόλο στο ΝΑΤΟ, ενώ φαινόταν απομονωμένη από τους περισσότερους γείτονές της, εκτός από την Ελλάδα και την Κύπρο με τις οποίες είχε ταραγμένες σχέσεις (William Hale, 2012). Από την κατάρρευση του Συμφώνου της Βαγδάτης, το 1958, ήταν σχεδόν ανύπαρκτη η παρουσία της στα πολιτικά δρώμενα της Μέσης Ανατολής (Μαχλουζαρίδης et al., 1985). Μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, οι τουρκικές κυβερνήσεις απέτυχαν να εκμεταλλευθούν αποτελεσματικά τις νέες γεωπολιτικές ευκαιρίες που παρουσιάστηκαν έως την αρχή του νέου αιώνα. Έκτοτε, η εντυπωσιακή αλλαγή σε ένα πολύ αναβαθμισμένο διεθνή ρόλο βασίστηκε πρώτιστα στη συνεχή διακυβέρνηση από το 2002 του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης του Ρ.Τ. Ερντογάν. Τα αποτελέσματα δεν ήταν πάντα θετικά, αλλά το κυβερνών κόμμα είχε δημιουργήσει ένα σταθερό κλίμα στο οποίο βασιζόνταν αποτελεσματικές και μακροπρόθεσμες στρατηγικές.

Η εντυπωσιακή οικονομική της ανάπτυξη στη διάρκεια εκείνης της περιόδου βελτίωσε σημαντικά την ικανότητα της Τουρκίας να προωθήσει πιο δραστήριες και δυναμικές εξωτερικές πολιτικές. Παρεμπιπτόντως, οι δυσκολίες των ΗΠΑ στο Ιράκ και στο Αφγανιστάν σε συνδυασμό με τον εσωτερικό αναβρασμό στην Αίγυπτο, στο Ιράκ και στη Συρία, δημιούργησαν ένα κενό στα πολιτικά δρώμενα της Μέσης Ανατολής που η Τουρκία προσφέρθηκε να καλύψει. Ως Υπουργός Εξωτερικών από το 2009 έως το 2014 και στη συνέχεια ως Πρωθυπουργός έως το Μάιο του 2016, ο Α. Νταβούτογλου επεδίωξε να επανατοποθετήσει την Τουρκία ως κομβική χώρα για τις διεθνείς εξελίξεις, εκμεταλλευόμενος τη γεωγραφική της θέση και βάσει της αρχής «μηδενικά προβλήματα» με τους γείτονες. Για πρώτη φορά στην ιστορία της Τουρκίας, η κοινή γνώμη στον αραβικό κόσμο την έβλεπε θετικά, είτε με τη φανατική παρακολούθηση των ρομαντικών τουρκικών «τηλεοπτικών σαπουνόπερων» είτε με την επιδοκιμασία του ρόλου της Τουρκίας που «υπερασπίζεται τους Παλαιστίνιους και αψηφά τον εκφοβισμό των Ισραηλινών». Παράλληλα, οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής στο δυτικό κόσμο προσπαθούσαν να προαγάγουν το μοντέλο αυτό της εξωστρεφούς στην περιβάλλουσα γεωπολιτική περιοχή Τουρκίας, ενώ ακόμη και παραδοσιακά εχθρικά κράτη στα Βαλκάνια χαιρετούσαν τις προσπάθειές της να επιλύσει τις περιφερειακές εθνοτικές διαμάχες.

Είναι αξιοσημείωτο ότι στο παρελθόν, και σε πολύ ευρεία έκταση πριν τις πιο πρόσφατες διώξεις πανεπιστημιακών και καθηγητών υπό το καθεστώς έκτακτης ανάγκης που επιβλήθηκε μετά την απόπειρα πραξικοπήματος του 2016, πολλοί Τούρκοι ακαδημαϊκοί είχαν «στρατευθεί» στο σχεδιασμό και στην υλοποίηση της σύγχρονης τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, επιτυγχάνοντας αναβάθμιση της πολιτικής καθαυτής στο βαθμό που οι μελέτες και οι αναλύσεις τους γνωρίζουν επίσημη κρατική αποδοχή και στη συνέχεια με τη σειρά τους εμπλουτίζουν το ιδεολογικό υπόβαθρο κάθε σχετικής λήψης απόφασης. Ο Ιμπραήμ Κάλιν (Kalın, 2011), για παράδειγμα, πολύ περισσότερο πρόσφατα ως επικεφαλής σύμβουλος του Ρ.Τ. Ερντογάν, αλλά και παλαιότερα ενορχήστρωνε ένα καταρχήν πλαίσιο «αξιών» της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Αξιοποιώντας τις ευρείες πολιτικές σπουδές του στις ΗΠΑ, είναι φανερό ότι γενικευμένα και διαχρονικά λειαινεί αιχμηρές και

αμφιλεγόμενες πολιτικά κυβερνητικές πρακτικές και δράσεις, ενώ είναι ενδιαφέρουσα η εκ μέρους του περιγραφή του αξιακού και ιδεαλιστικού περιεχομένου που διακρίνει στις εν λόγω πολιτικές.

Κατά την ανάλυσή του, ο γνώμονας της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, αλλά και η συνειδητή επιλογή όσων την παράγουν, είναι η ισορροπία μεταξύ *realpolitik* και μιας αυτοσχέδιας “*ideal-politik*”, μια πλατιά σύνθεση τόσο κονστρουκτιβιστικών όσο και ρεαλιστικών στοιχείων κατάλληλα προσαρμοσμένων σε εσωτερικά, περιφερειακά και παγκόσμια συγκυριακά δεδομένα. Παρέθετε κατ’ αρχάς μια σειρά αλλαγών που οδήγησαν, δικαιολόγησαν και απαίτησαν το μετασχηματισμό της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής κατά τις τελευταίες δεκαετίες, συνέχιζε με την απαρίθμηση επεισοδίων του προαναφερθέντος μετασχηματισμού, για να καταλήξει σε τρεις βασικές αρχές σχεδίασης της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής που υποτιθέμενα διαπερνούσαν πρόσωπα και πράγματα στα τουρκικά κέντρα λήψης σχετικών αποφάσεων:

- την πολιτική και οικονομική δικαιοσύνη για τους «αδελφούς» μουσουλμάνους ανά τον κόσμο, όπου προεξάρχουσες αιχμές του δόρατος αποτέλεσαν οι παρεμβάσεις στο παλαιστινιακό και στα δρώμενα της αποκαλούμενης αραβικής άνοιξης,

- την ισορροπία μεταξύ ελευθερίας και ασφάλειας, όπου τουρκικός λαός και ηγεσία έχουν να διέλθουν από πληθώρα διλημάτων σε θέματα, όπως το κουρδικό, το συριακό ή τις παρενέργειες πραγματοποιηθέντων και μη στρατιωτικών πραξικοπημάτων,

- και τέλος την ενδυνάμωση διμερών σχέσεων μέσω της εμπορικής και οικονομικής ανάπτυξης, από τη Μέση Ανατολή και την Αφρική έως την Ινδονησία.

Η συντήρηση, ωστόσο, μιας τέτοιας ισορροπίας αποδείχθηκε δυσεπίλυτη έως κι αδύνατη εξίσωση. Η πρώτη και κρίσιμη ρήξη σημειώθηκε στις τουρκο-ισραηλινές σχέσεις παρά την προτέρα αγαστή και πολυετή συμμαχία. Η τουρκο-ισραηλινή συμφωνία που υφίστατο επί μισό αιώνα περίπου είχε δώσει αφορμή να γραφτούν πολλά και αντιφατικά από τους γεωπολιτικούς αναλυτές καθόλο αυτό το διάστημα (Hashim, 2003). Κάποια κείμενα εξαίρουν τις αρετές της συμφωνίας, ενώ κάποια άλλα την καταδικάζουν με το σκεπτικό ότι συνέβαλε στις εντάσεις στη Μέση Ανατολή (Κωνσταντινίδης et al., 2000). Η νεο-οθωμανική επωδός των εν λόγω σχέσεων έχει επιφέρει ρήγμα στις σχέσεις των δύο χωρών κι απαρχή μιας ανάδρομης πορείας για την τουρκική εξωτερική πολιτική που οδήγησε την Τουρκία των υποτιθέμενων «μηδενικών προβλημάτων» σε μια χώρα προπομπό ρεβιζιονισμού και σκληρής αντιπαράθεσης προς κάθε κατεύθυνση.

4.1 Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και η Τουρκία

Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και του παγκόσμιου συστήματος διπολικής ισορροπίας, δημιούργησε όπως ήταν φυσικό, τελείως νέες συνθήκες, όρους και προϋποθέσεις ανάπτυξης της διεθνούς ασφάλειας και των διεθνών πολιτικών και οικονομικών ισορροπιών στην περιοχή που γεωγραφικά αλλά και πολιτικά κάλυπτε, επόπτευε και ηγεμόνευε η ΕΣΣΔ. Η ύφεση και η προσέγγιση Ανατολής - Δύσης κατά τη διάρκεια της περιόδου Γκορμπατσόφ, που οδήγησε στο τέλος του ψυχρού πολέμου, είχαν ως συνέπεια την υποβάθμιση της τουρκικής σπουδαιότητας στην γεωπολιτική σκακιέρα, αφού αυτή δεν θα χρειαζόταν πλέον να παίζει τον ρόλο του δυτικού στρατηγικού «αναχώματος» απέναντι στη σοβιετική απειλή.

Εφόδια στο σχεδιασμό της αυτό, εκτός από την αμερικανική υποστήριξη κατά την πρώτη δεκαετία του 2000, είχε την εικόνα του κράτους μοντέλου στο οποίο αναπτύσσεται σύγχρονα η κοσμική δημοκρατία και η ελεύθερη αγορά σε μια μουσουλμανική χώρα, σε αντίθεση με τους υπόλοιπους διεκδικητές ηγεμονίας στην περιοχή, το Ιράν, τη Σαουδική Αραβία και σε μικρότερο βαθμό το Πακιστάν και την Κίνα, οι οποίες προβάλλουν αντίστοιχα τον ισλαμικό φονταμενταλισμό ή παραλλαγές στα σοσιαλιστικά πρότυπα. Η ισλαμική διακυβέρνηση,

ωστόσο, εξελίσσεται σε πρωταγωνιστή ανάληψης γεωπολιτικών και γεωοικονομικών ρίσκων με απρόβλεπτες προοπτικές.

4.2 Τουρκική Στρατηγική στα Βαλκάνια-Σχέσεις με τις Βαλκανικές Χώρες.

Από τα τέλη του 14ου αιώνα έως και τις αρχές του 18ου, η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν η κυρίαρχη δύναμη στη Βαλκανική Χερσόνησο. Έκτοτε σημειώθηκε σταδιακή υποχώρηση υπό την πίεση άλλων δυνάμεων και πολέμων ανεξαρτησίας των προγενέστερων ιστορικά βαλκανικών λαών, και σήμερα το ευρωπαϊκό έδαφος της Τουρκίας περιορίζεται, στην Ανατολική Θράκη. Τα Βαλκάνια αποτελούν το σημείο επαφής της Ευρώπης με την Ισλαμική Θρησκεία. Μεγάλη μερίδα του πληθυσμού, σε ορισμένες περιπτώσεις και η πλειοψηφία, σε χώρες όπως η Αλβανία, η Βοσνία, κ.λπ. είναι μουσουλμάνοι με αποτέλεσμα να θεωρούνται κατά κάποιον τρόπο η «ισλαμική περιφέρεια της Ευρώπης». Εκτιμάται ότι ο ισλαμικός παράγοντας θα είναι διαχρονικά σημαντικός για τη σταθερότητα στα Βαλκάνια. Ταυτόχρονα, η περιοχή χαρακτηρίζεται και από μια άλλη σημαντική πολιτιστική - θρησκευτική διαίρεση, αυτή μεταξύ Ορθοδοξίας και Καθολικισμού.

Όσον αφορά τις αντιλήψεις του νεο-οθωμανικού τουρκικού κατεστημένου για το ρόλο και τα συμφέροντα της Τουρκίας στα Βαλκάνια, βασικό κανόνα διαμόρφωσης της τουρκικής βαλκανικής πολιτικής, σε βαθμό κατά πολύ υψηλότερο του προηγθέντος κεμαλικού κατεστημένου, αποτελεί η αντίληψη ότι γεωγραφικά, ιστορικά και πολιτιστικά η Τουρκία είναι και βαλκανική χώρα ενώ, λόγω των ιστορικών και πολιτιστικών δεσμών, νομιμοποιείται να έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και παρουσία στην περιοχή. Η επικράτηση στον ανταγωνισμό με την Ελλάδα, αποτελεί μια άλλη αξονική παράμετρο της τουρκικής βαλκανικής πολιτικής. Για την επίτευξη αυτού του στόχου, επιδιώκεται η δημιουργία ενός πλέγματος στρατιωτικών, πολιτικών και οικονομικών συμφωνιών, ώστε να εξασθενήσουν τα αντίστοιχα ερείσματα της Ελλάδας στην περιοχή. Σε ικανό αριθμό περιπτώσεων, η Τουρκία προσεγγίζει τις μουσουλμανικές μειονότητες, κυρίως στη Βουλγαρία και στην Ελλάδα, ως μια ακόμη μορφή πίεσης προς τις αντίστοιχες χώρες (Poulton & Taji-Farouki, 1997).

Με την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων στα Βαλκάνια, δημιουργήθηκε ένα κενό ισχύος στην οικεία γεωπολιτική περιοχή των Βαλκανίων, το οποίο η Τουρκία έσπευσε να εκμεταλλευθεί. Για τη δημιουργία των απαραίτητων προϋποθέσεων προς πολιτική και οικονομική διεξόδου, η Τουρκία μπορούσε να επιλέξει το ρόλο του προστάτη των μουσουλμανικών πληθυσμών των Βαλκανίων, σε βάρος των διμερών της σχέσεων με τις κατ' εξοχήν χριστιανικές ορθόδοξες βαλκανικές χώρες ή μπορούσε να προωθήσει έναν ευρύτερο ρόλο ως κέντρο μιας νέας διαβαλκανικής συνεργασίας και σταθερότητας, τόσο στον πολιτικό όσο και στον οικονομικό τομέα. Αν και η αρχική επιλογή της Τουρκίας ήταν προς την κατεύθυνση της βελτίωσης των σχέσεων με τις χώρες της περιοχής και της «προσεκτικής» πολιτικο-οικονομικής διεξόδου στα Βαλκάνια, μετά την έναρξη της βοσνιακής κρίσης υιοθέτησε το ρόλο του προστάτη των μουσουλμανικών μειονοτήτων. Ωστόσο, κινήθηκε και προς την κατεύθυνση της βελτίωσης των σχέσεών της με κράτη όπου η πλειοψηφία του πληθυσμού είναι χριστιανοί, όταν αυτό εξυπηρετούσε τα σχέδιά της (π.χ. Βουλγαρία, τότε πΓΔΜ).

Η Τουρκία ήταν από τις πρώτες χώρες που αναγνώρισαν τις πρώην Γιουγκοσλαβικές δημοκρατίες το 1992. Στις 25 Νοεμβρίου 1992, οργάνωσε μια Βαλκανική Διάσκεψη στην Κωνσταντινούπολη με ουσιαστικό στόχο την απομόνωση της Σερβίας και της Ελλάδας (Κλωνάρη, 2015). Η προσπάθεια δεν στέφθηκε με επιτυχία διότι δεν είχε την υποστήριξη των ΗΠΑ και άλλων δυτικών χωρών. Επίσης, η Τουρκία δραστηριοποιήθηκε στο πλαίσιο της Οργάνωσης Ισλαμικής Διάσκεψης με στόχο την άρση του εμπάργκο όπλων επί των μουσουλμάνων της Βοσνίας. Το Δεκέμβριο του 1992, ο τότε Τούρκος Υπουργός Εξωτερικών Χικμέτ Τσετίν δήλωσε ότι το βοσνιακό πρόβλημα ήταν στην κορυφή των τουρκικών προτεραιοτήτων.

Το κενό ισχύος που δημιουργήθηκε, ιδιαίτερα τόσο στην Κεντρική Ασία και τον Καύκασο με τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης όσο και στη Μέση Ανατολή και τα Βαλκάνια, όπου διακυβεύονται κρίσιμα και ζωτικά για τη Δύση γεωπολιτικά και οικονομικά συμφέροντα, όπως είναι η ενέργεια και οι αγωγοί της, η Τουρκία εμφανίστηκε να είναι σε θέση να το διεκδικήσει και να το καλύψει. Εφαρμόζοντας επιθετική εξωτερική πολιτική, προσπάθησε να καλύψει το εν λόγω κενό ισχύος και να αναβαθμίσει τον γεωπολιτικό της ρόλο, διεκδικώντας τον ρόλο της περιφερειακής δύναμης με ηγετικές βλέψεις. Ακόμη δε, επιδιώκει να διαδραματίσει τον ρόλο της προστάτιδας των μουσουλμανικών κρατών και μειονοτήτων στην ευρύτερη περιφέρεια (S. P. Huntington, 1997).

Για τον σκοπό αυτό, πρόβαλε την αντίληψη της χώρας που είναι σε θέση να υποδυθεί ή να εκτελέσει το ρόλο της μεγάλης περιφερειακής δύναμης, η οποία έχει την ισχύ και τις δυνατότητες να καταστεί ο «ηγεμονικός σταθεροποιητής» για τη νέα ζώνη αστάθειας του διεθνούς συστήματος που αρχίζει από την Αδριατική και φθάνει έως την Κίνα. Η διακήρυξη, για πρώτη φορά επίσημα, του νέου εθνικού δόγματος της Τουρκίας έλαβε χώρα ξεκάθαρα από τον Τουργκούτ Οζάλ όταν εκείνος δήλωνε ότι η Τουρκία είναι η ανερχόμενη υπερδύναμη του 21ου αιώνα (Çolak, 2006).

Η Τουρκία είχε προηγουμένα κινηθεί δραστήρια για τη βελτίωση των διμερών σχέσεων με τη Βουλγαρία, την Αλβανία και την τότε πΓΔΜ. Μετά τη διάλυση του Συμφώνου της Βαρσοβίας και την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, η Βουλγαρία βρέθηκε απέναντι σε μια πιο ισχυρή Τουρκία, με την οποία διατηρούσε ανταγωνιστικές σχέσεις σε μια σειρά από θέματα, όπως της σχετικής μειονότητας στη Βουλγαρία. Το Δεκέμβριο του 1991, η Τουρκία και η Βουλγαρία υπέγραψαν το Πρωτόκολλο της Σόφιας, το οποίο προέβλεπε τη μείωση των στρατιωτικών δυνάμεων στην περιοχή των κοινών συνόρων, τη διεξαγωγή κοινών αερο-ναυτικών ασκήσεων στον Εύξεινο Πόντο και τη συνεργασία στη στρατιωτική εκπαίδευση. Με το πρωτόκολλο της Ανδριανούπολης το Νοέμβριο του 1992, καθορίστηκε η ανάπτυξη των στρατιωτικών δυνάμεων στη συνοριακή περιοχή των δύο χωρών και ενισχύθηκαν μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης. Περαιτέρω, η Τουρκία ήταν η πρώτη χώρα που αναγνώρισε την τότε πΓΔΜ και νυν Βόρεια Μακεδονία με το όνομα «Δημοκρατία της Μακεδονίας», στις 6 Φεβρουαρίου 1992, ενώ λίγο αργότερα υπέγραψε και συμφωνία στρατιωτικής συνεργασίας. Έκτοτε, προσφέρει ποικιλότητα, διπλωματική, οικονομική, στρατιωτική κ.λπ. βοήθεια στο νεοσύστατο κράτος, σε μια προσπάθεια εκμετάλλευσης της πολυετούς διαμάχης του με την Ελλάδα και αύξησης της επιρροής της στην περιοχή (Π. Π. Σιούσιουρας, 2010).

Ανάλογη πολιτική εφαρμόζει η Άγκυρα και στις σχέσεις της με την Αλβανία. Οι δύο στρατιωτικές συμφωνίες Αλβανίας - Τουρκίας, που υπεγράφησαν στις 19 Νοεμβρίου 1992, καθώς και άλλες που ακολούθησαν, επισημοποίησαν απλώς την ήδη υλοποιούμενη διαδικασία ανταλλαγής πληροφοριών μεταξύ Άγκυρας και Τιράνων, αλλά και τη δυνατότητα που παρέχεται σε Αλβανούς αξιωματικούς να εκπαιδεύονται στις τουρκικές στρατιωτικές σχολές. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η βαλκανική πολιτική της Τουρκίας δημιουργεί την εντύπωση ότι στοχεύει περισσότερο στη δημιουργία δυσκολιών και στην εκμετάλλευση των προβλημάτων της Ελλάδας, παρά στην επίτευξη των στόχων της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής η οποία κατά τις νεο-οθωμανικές διακηρύξεις συνίσταται στην αύξηση της τουρκικής διείσδυσης και επιρροής (Petrović & Reljić, 2011). Η τουρκική στάση στις ελληνο-αλβανικές σχέσεις, καθώς και στη διαμάχη Αθηνών - Σκοπίων δείχνει να επιβεβαιώνει την παραπάνω άποψη (Anastasakis, 2004). Μια αλλαγή στην τουρκική πολιτική παρατηρήθηκε στην περίπτωση της σύγκρουσης

στο Κοσσυφοπέδιο. Αν και συμμετείχε ενεργά στις αεροπορικές επιχειρήσεις κατά της Σερβίας, η Τουρκία ήταν αρκετά προσεκτική και συγκρατημένη κατά τη διάρκεια της κρίσης.

Ο Τουργκούτ Οζάλ υπήρξε ο εμπνευστής του μεγαλεπήβολου σχεδίου για τη δημιουργία ενός άξονα στα Βαλκάνια. Ωστόσο, ο ιμπεριαλιστικός χαρακτήρας της νεο-οθωμανικής πολιτικής διαμορφώθηκε διά της θεωρίας του Αχμέτ Νταβούτογλου, αλλά πρώτιστα μέσω της διακυβέρνησης του Ρ.Τ. Ερντογάν.

4.3 Τουρκική Στρατηγική στη Μέση Ανατολή - Σχέσεις με τις Αραβικές Χώρες.

Η πολιτική που δύναται να ασκήσει η Τουρκία στα Βαλκάνια και στον Καύκασο δεν είναι ανεξάρτητη είτε από την πολιτική που ασκεί στη Μέση Ανατολή είτε από τις βλέψεις που έχει και τις απειλές που εξασκεί ή δέχεται από τους γείτονες της εξ ανατολών. Οι σχέσεις της Τουρκίας με τους Άραβες ανέκαθεν διακρίνονταν από καχυποψία, που παραδοσιακά οφείλεται είτε στις πληγές που άφησε η οθωμανική κατοχή στους Άραβες είτε στις πάλαι ποτέ προηγμένες τουρκο-ισραηλινές σχέσεις της προ του Ρ.Τ. Ερντογάν περιόδου (Jung, 2005). Επίσης, η προοπτική ένταξης της Τουρκίας στο ΝΑΤΟ είχε αυξήσει τη δυσπιστία των Αράβων έναντι της Τουρκίας. Ο σημαντικότερος σταθμός του επαναπροσδιορισμού της τουρκικής πολιτικής για τη Μέση Ανατολή ήταν η πρώτη κρίση του Περσικού κόλπου. Η Τουρκία εκμεταλλεύτηκε τη γεωγραφική της θέση και επανεπιβεβαιώθηκε η γεωστρατηγική της σημασία στην ευρύτερη περιοχή. Έκτοτε απέκτησε το δικαίωμα της κατά καιρούς εισβολής στο Βόρειο Ιράκ, γεγονός το οποίο περαιτέρω παγιώθηκε με τη στρατιωτική εισβολή του Μαΐου 1995. Μετά το δεύτερο πόλεμο στον Κόλπο, με την εισβολή των Αμερικανών στο Ιράκ, η Τουρκία παρατηρεί τις ΗΠΑ να υποστηρίζουν τους Κούρδους του Ιράκ και να αποτρέπουν την εμπλοκή της στα οικεία θέματα. Η Τουρκία αντιλαμβάνεται πλέον ότι είναι πιθανή η πραγματοποίηση του εφιάλτη της δημιουργίας ανεξάρτητου κουρδικού κράτους και προσπαθεί με κάθε τρόπο να το αποτρέψει, όπως πρόσφατα συμβαίνει με τις τουρκικές επιχειρήσεις στη Βόρεια Συρία το 2014, το 2016 και το 2019.

Σημαντικός επίσης παράγοντας, που διαδραματίζει ρόλο υπέρ της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή, είναι το ζήτημα ελέγχου των υδάτινων πόρων σε μια περιοχή που διακρίνεται για την έλλειψη αυτού του αγαθού. Ειδικότερα, η παλαιόθεν κεμαλική τουρκική πολιτική παραδοσιακά βασιζόταν στην ουδετερότητα και τη μη ανάμιξη σε συρράξεις, τη διατήρηση καλών σχέσεων με όλες τις πλευρές αλλά και ισορροπίας μεταξύ Ισραηλινών και Αράβων. Σε μια προσωρινή παρέκκλιση από τις ανωτέρω αρχές, η Τουρκία υπέγραψε το 1955 το Σύμφωνο της Βαγδάτης με τη Βρετανία, το Ιράκ, το Πακιστάν και το Ιράν. Το τουρκικό ενδιαφέρον για τη Μέση Ανατολή αυξήθηκε σημαντικά μετά την πετρελαϊκή κρίση του 1973. Το 1976 έγινε μέλος της Ισλαμικής Διάσκεψης, ενώ το 1977 εκκίνησε η κατασκευή του πετρελαιο-αγωγού Κιρκούκ-Αλεξανδρέττας (Βιδάκης, 2016). Το 1979 ήταν ένα έτος ορόσημο για τη μεσανατολική πολιτική της Τουρκίας, λόγω της ιρανικής επανάστασης και της σοβιετικής εισβολής στο Αφγανιστάν. Η πτώση του Σάχη αύξησε τη σημασία της Τουρκίας ως δυτικού συμμάχου στη Μέση Ανατολή και τα αυξανόμενα τουρκικά οικονομικά συμφέροντα προς τη Μέση Ανατολή οδήγησαν σε αύξηση και του πολιτικού ενδιαφέροντος της Τουρκίας για την περιοχή. Η πολιτική Οζάλ προς τη Μέση Ανατολή βασιζόταν στην προσπάθεια προώθησης εξαγωγών, αλλά και την επιθυμία του για μεγαλύτερη έμφαση στο Ισλάμ ως συνδετικό κρίκο χωρών, η οποία οδήγησε σε προσπάθεια εμφατικής βελτίωσης σχέσεων με άλλες μουσουλμανικές χώρες.

Οι σχέσεις με τη Συρία δεν ήταν ομαλές λόγω των υδάτων του ποταμού Ευφράτη, της περιοχής της Αλεξανδρέττας και της διατεινόμενης συριακής υποστήριξης προς το ΡΚΚ. Εντούτοις, κατά την πρώτη δεκαετία διακυβέρνησης Ρ.Τ. Ερντογάν, η Άγκυρα βελτίωνε σταθερά τις σχέσεις της με τη Συρία, επιδιώκοντας να διαδραματίσει ρόλο μεσολαβητή μεταξύ της Συρίας και του Ισραήλ, παρά τις επιταγές της Ουάσιγκτον για απομόνωση της Συρίας και του φιλωρωσικού κατεστημένου της υπό την ηγεσία του Προέδρου Άσαντ. Η αραβο-ισραηλινή διένεξη ήταν επί δεκαετίες ένας μόνιμος «συντελεστής ασφάλειας» για την Τουρκία διότι κρατούσε απασχολημένη τη Συρία προς νότο

και, ως εκ τούτου, δεν της επέτρεπε να παρενοχλεί την Τουρκία στα βόρεια. Ταυτόχρονα δημιούργησε τις κατάλληλες συνθήκες για μελλοντική συνεργασία με το Ισραήλ. Επιπλέον, ενίσχυε τις ήδη υψηλές μετοχές της Άγκυρας στην Ουάσινγκτον. Μεταξύ πολλών άλλων, οι ΗΠΑ υποστήριζαν την Τουρκία και ως «συμπλήρωμα» της φιλοισραηλινής πολιτικής τους. Εντούτοις, η περίοδος μετά την αποκαθήλωση της Αραβικής Άνοιξης και η έκρηξη του συριακού εμφυλίου έφερε την Τουρκία κάθετα αντιμέτωπη με την κυβέρνηση της Δαμασκού. Η αντιπαράθεση, ωστόσο, από τις αρχές του 2017 κι εντεύθεν εν μέρει εκτονώθηκε ή διευθετήθηκε μέσω της καθόλα απροσδόκητης ρωσο-τουρκικής προσέγγισης (Αλομπέιντ, 2018).

Όσον αφορά στις σχέσεις Τουρκίας και Ιράν, αυτές χαρακτηρίζονται από έντονη καχυποψία και περιοδικές εντάσεις, χωρίς, ωστόσο, να κινδυνεύει η κατάσταση να εκφύγει του ελέγχου. Οι δύο χώρες είναι διαχρονικά ανταγωνιστές στην Κεντρική Ασία, ενώ υπάρχουν τριβές σε μια σειρά ζητημάτων με πρωτεύον τις διαφορές μεταξύ Σουνιτών και Σιιτών (Sinkaya, 2012). Από τουρκικής πλευράς, το Ιράν κατηγορούνταν ότι παρείχε υποστήριξη στο PKK και σε ισλαμιστικές οργανώσεις στο εσωτερικό της Τουρκίας. Από ιρανικής πλευράς, οι ανησυχίες εστιάζονταν κυρίως στο θέμα του Αζερμπαϊτζάν και του αζέρικου πληθυσμού στο Β. Ιράν, καθώς και στη συνεργασία με το Ισραήλ. Οι διμερείς εντάσεις και οι απαγορεύσεις της Ουάσινγκτον δεν εμπόδισαν, ωστόσο, την υπογραφή συμφωνίας Ιράν - Τουρκίας, το 1997, για την κατασκευή αγωγού φυσικού αερίου. Επίσης η Τουρκία είχε υπογράψει συμφωνία το 2001 για μεταφορά 10 δισ. κ.μ. ιρανικού φυσικού αερίου από το Ταμπρίζ στην Ευρώπη διά μέσου της επικράτειάς της. Η Ουάσινγκτον δεν ενέκρινε τη συμφωνία εκείνη την εποχή, δυσαρεστημένη από την απροκάλυπτη αμφισβήτηση από ένα μέλος του NATO επί της στρατηγικής της απομόνωσης του Ιράν. Η Τουρκία και το Ιράν, το καλοκαίρι 2007, υπέγραψαν ένα προσύμφωνο για τη μεταφορά 30 δισ. κ.μ. ιρανικού φυσικού αερίου στην Ευρώπη μέσω της Τουρκίας, με τελικό προορισμό την Αυστρία. Τα οριστικά συμβόλαια υπογράφηκαν τον Απρίλιο του 2008. Οι συνομιλίες μεταξύ των δυο χωρών εστιάστηκαν αφενός μεν στην εξαγωγή του αερίου του Ιράν, αφετέρου δε σε αυτή του Τουρκμενιστάν μέσω Ιράν και από εκεί προς την Τουρκία (Larrabee, 2007).

Ο Ρ.Τ. Ερντογάν υπερασπίστηκε την ανωτέρω στρατηγική συνεργασία Ιράν-Τουρκίας παρά την έντονη κριτική που δέχθηκε από τις ΗΠΑ. Επί κυβέρνησης Μ. Ομπάμα, ωστόσο, η Τουρκία αναγνωρίστηκε θετικά ως παρατηρητής και διαμεσολαβητής μιας εξομάλυνσης στις σχέσεις Ιράν και Δύσης με γνώμονα τη συμμόρφωση του πρώτου στα θέματα περιορισμού των πυρηνικών του. Στην ίδια περιοχή η Τουρκία συμμετείχε στον πρώτο πόλεμο κατά του Ιράκ, καθώς η συμμετοχή αυτή αποτέλεσε προσωπική επιλογή του προέδρου Οζάλ. Η απόφαση αυτή προκάλεσε ισχυρές αντιδράσεις στο εσωτερικό της Τουρκίας, κυρίως από τους υποστηρικτές της μη ανάμιξης στις διαμάχες της Μέσης Ανατολής, αλλά και όσους παραδοσιακά αντιτίθενται σε ενέργειες που μπορεί να θεωρηθούν ότι στρέφονται εναντίον των αραβικών χωρών. Έκτοτε, επίσημη θέση της είναι η διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας του Ιράκ. καθώς τυχόν διαμελισμός θα άνοιγε το δρόμο για την ανεξαρτητοποίηση ενός κουρδικού κράτους στο Β. Ιράκ. Ωστόσο, ορισμένοι κύκλοι στην Τουρκία, με πρώτο τον Τ. Οζάλ, έβλεπαν διστακτικά αλλά θετικά το ενδεχόμενο δημιουργίας κουρδικού κράτους με πρωτεύουσα τη Μοσούλη, υπό την «υψηλή εποπτεία» της Τουρκίας. Η πρόθεση της Τουρκίας για τη δημιουργία «ζώνης ασφαλείας» στο Β. Ιράκ ερμηνεύθηκε ως ένα πρώτο βήμα για την πραγμάτωση του ανωτέρω στόχου. Σημείο τριβής ανάμεσα στις δύο χώρες είναι η κατανομή των υδάτων των ποταμών Ευφράτη και Τίγρη.

Η επικρατούσα άποψη στις ΗΠΑ ήταν κατ'εκείνη τη χρονική περίοδο ότι χωρίς την πλήρη συνεργασία της Τουρκίας το οικονομικό εμπάργκο κατά του Ιράκ δεν θα είχε αξία και η στρατιωτική επέμβαση θα είχε σίγουρα μεγαλύτερο ανθρώπινο και οικονομικό κόστος. Στο δεύτερο πόλεμο του Κόλπου και την επέμβαση των Αμερικάνων στο Ιράκ, η Τουρκική Βουλή έλαβε την απόφαση να μην επιτρέψει στα αμερικανικά στρατεύματα να διέλθουν από τουρκικό έδαφος για να εισέλθουν στο Βόρειο Ιράκ. Η απόφαση αυτή δημιούργησε τη σοβαρότερη κρίση που είχαν έως τότε οι αμερικανο-τουρκικές σχέσεις, καθώς κορυφώθηκε με τη σύλληψη Τούρκων στρατιωτών

από Αμερικανούς στο Β. Ιράκ. Η Τουρκία προβληματίστηκε πως η εισβολή των Αμερικάνων στο Ιράκ μπορεί να είχε επιπτώσεις στην γεωστρατηγική της σημασία (W. Hale, 2012).

Για την Τουρκία η σύσφιξη των δεσμών με το Ισραήλ ικανοποιούσε σημαντικούς στόχους, ήτοι την ενίσχυση της θέσης της στην Ουάσιγκτον, την εδραίωσή της ως περιφερειακής δύναμης στη Μέση Ανατολή, τον εκφοβισμό της Συρίας και του Ιράν, αλλά και την εξασφάλιση μιας εναλλακτικής πηγής εξελιγμένων και πρωτοποριακών όπλων. Η εν λόγω συμφωνία εντασσόταν σε ένα γενικότερο σχέδιο αμερικανικής επιπόησης για τη δημιουργία ενός πλέγματος συμμαχιών μεταξύ κρατών-συμμάχων της Δύσης στην περιοχή της Μέσης Ανατολής με στόχο τη διασφάλιση της σταθερότητας και των αμερικανικών συμφερόντων (Ulutaş, 2010). Σε κάθε περίπτωση, η συνεργασία μεταξύ συμμάχων τους αποτελεί θετική εξέλιξη για τις ΗΠΑ. Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι μαζί με τα θέματα που αφορούν τους ευρύτερους σχεδιασμούς των ΗΠΑ στην περιοχή, εξυπηρετούνται και οι μακροχρόνιοι σχεδιασμοί της Ε.Ε. για τον ενεργειακό της εφοδιασμό, οι οποίοι στη δεκαετία του 2000 προέβλεπαν τη μεταφορά όλων των μορφών ενέργειας και κυρίως πετρελαίου και φυσικού αερίου από την Ανατολή μέσω Τουρκίας προς τις ευρωπαϊκές χώρες. Εκείνη τη χρονική περίοδο επικρατούσε η υπόθεση ότι μια Τουρκία ικανοποιημένη από τις σχέσεις της με την Ευρώπη και τις ΗΠΑ θα προσέφερε πιο εύκολα και ανέξοδα στη μεν πρώτη τη συνεργασία της για επενδυτικά σχέδια απαραίτητα στον ενεργειακό της σχεδιασμό, αλλά και στις ΗΠΑ τα απαραίτητα στηρίγματα στην περιοχή για τη διευκόλυνση της πολιτικής τους (Bilgin, 2007). Τέλος, κρίνεται σκόπιμο να προσθέσουμε σε σχέση με τα παραπάνω ότι, η Τουρκία, το Ιράν και η Συρία έχουν ως κοινό παρονομαστή πολιτικές για την απομόνωση των Κούρδων. Επίσης, κάθε κρίση στις σχέσεις Ουάσιγκτον-Άγκυρας δημιουργεί ένα κενό που η Τεχεράνη επιχειρεί τακτικά να καλύψει. Προς την κατεύθυνση αυτή και για να αποδείξει στους Τούρκους την αξιοπιστία της διεξάγει σποραδικά επιχειρήσεις εναντίον του ΡΚΚ στο Βόρειο Ιράκ.

4.4 Σχέσεις με τις Καυκάσιες και τις Υπερκαυκάσιες Χώρες.

Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης στις αρχές της δεκαετίας του 1990 δεν σήμανε μόνο τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου, όπως προαναφέρθηκε, αλλά και τη ριζική αλλαγή των γεωπολιτικών συσχετισμών στο χώρο που εκτείνεται από την Ανατολική Μεσόγειο έως τη Δυτική Κίνα. Η ανατροπή του διπολικού διεθνούς συστήματος έφερε ξανά στο προσκήνιο της διεθνούς πολιτικής τον Καύκασο και επέτρεψε στην τουρκική διπλωματία να προβεί σε μια πολυσχιδή προσπάθεια διείσδυσης στην περιοχή. Αξίζει να σημειωθεί ότι η κατάρρευση του ανατολικού συνασπισμού και η εγκαθίδρυση ενός μονοπολικού διεθνούς συστήματος υποβάθμισαν αρχικά το ρόλο της Τουρκίας στην Ατλαντική Συμμαχία. Η μείωση της στρατηγικής αξίας της Τουρκίας, σε συνδυασμό με την απόρριψή της το 1987 από τις Βρυξέλλες ως υποψήφιας χώρας για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, προκάλεσαν έναν έντονο δημόσιο διάλογο αναφορικά με τον προσανατολισμό της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Σε δύο σημεία μόνο φαίνεται ότι υπήρχε μια σχετική ομοφωνία, στην ανάγκη ενίσχυσης των σχέσεων της Άγκυρας με την Ουάσιγκτον και στη μεγιστοποίηση των επαφών με τις νεοσύστατες δημοκρατίες του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας.

Χάρτης 2. Η τουρκική πολιτική απέναντι στον Καύκασο αρχικά υπήρξε παρεμβατική και φιλόδοξη. Η επιθυμία της Άγκυρας την περίοδο 1991-1993 ήταν να αντικαταστήσει τη Ρωσία ως κυρίαρχη περιφερειακή δύναμη.

Η προοπτική ένταξης του πρώην σοβιετικού νότου στην τουρκική σφαίρα επιρροής αναπτέρωσε τις ελπίδες της Άγκυρας για διατήρηση του γεωπολιτικού ρόλου που είχε κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου ως τοποτηρητή των δυτικών συμφερόντων στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής. Η τουρκική πολιτική απέναντι στον Καύκασο αρχικά υπήρξε παρεμβατική και φιλόδοξη. Η επιθυμία της Άγκυρας την περίοδο 1991-1993 ήταν να αντικαταστήσει τη Ρωσία ως κυρίαρχη περιφερειακή δύναμη. Η σύγκρουση ρωσικών και τουρκικών συμφερόντων στον Καύκασο, η καχυποψία της Τουρκίας για την ίδρυση ανεξάρτητου αρμενικού κράτους και η διστακτικότητα ανάπτυξης στενών σχέσεων με τη Γεωργία, όπου είχε ξεσπάσει εμφύλια διαμάχη, είχε ως αποτέλεσμα η περιφερειακή πολιτική της Τουρκίας, στις αρχές της δεκαετίας του 1990, να είναι καθαρά αζεροκεντρική. Η Τουρκία επιχείρησε να κηδεμονεύσει την εξωτερική πολιτική της νεοϊδρυόμενης τότε δημοκρατίας, αλλά υπερεκτίμησε τις δυνατότητές της να συμβάλει ουσιαστικά στην οικονομική ανασυγκρότηση του Αζερμπαϊτζάν. Η ανατροπή του παντουρκιστή Αζέρου ηγέτη Ελτσιμπέη σηματοδότησε την αποτυχία της μαξιμαλιστικής τουρκικής πολιτικής στον Καύκασο και επανέφερε, έστω προσωρινά κι εν μέρει, το Αζερμπαϊτζάν στη ρωσική σφαίρα επιρροής (Ismailzade, 2005).

Στα τέλη της δεκαετίας του 1990 έγινε φανερό ότι η υποστήριξη του αμερικανικού παράγοντα επιδρούσε καταλυτικά για την αποδοχή του αγωγού Μπακού (Αζερμπαϊτζάν)-Τσεϊχάν (Τουρκία) από τις εμπλεκόμενες εταιρείες και χώρες. Η κατασκευή του αγωγού θα επικύρωνε την ενεργειακή διασύνδεση της Τουρκίας με τη Γεωργία και το Αζερμπαϊτζάν, εξέλιξη που σαφώς θα ενίσχυε την τουρκική επιρροή στα πολιτικά τεκταινόμενα των δύο χωρών. Η Τουρκία ήταν η πρώτη χώρα που αναγνώρισε διπλωματικά τη νεοϊδρυόμενη δημοκρατία το Νοέμβριο 1991. Ο Χαϊντέρ Αλίεφ με την επικράτηση του στη θέση του προέδρου, μετά από αλλαγές προσώπων στη θέση αυτή, εγκατέλειψε τη φιλοτουρκική πολιτική του προκατόχου του και προσπάθησε να βελτιώσει τις σχέσεις της χώρας του με τη Μόσχα και την Τεχεράνη. Οι αλλαγές που επήλθαν στην αζέρικη εξωτερική πολιτική, προκάλεσαν την έντονη δυσφορία της Άγκυρας, η οποία θεώρησε ότι με αυτόν τον τρόπο υποβαθμίζεται ο ρόλος της Τουρκίας στο Αζερμπαϊτζάν. Η αζέρικη κυβέρνηση παρά την αρχική της πρόθεση να περιορίσει τις σχέσεις της με την Άγκυρα, συνειδητοποίησε γρήγορα ότι η Τουρκία αποτελούσε ένα φυσικό σύμμαχο στην προσπάθειά της να ενισχύσει την ανεξαρτησία της χώρας απέναντι στις επεκτατικές διαθέσεις της Μόσχας, με αποτέλεσμα την

επίσκεψη του Αλίεφ στην Άγκυρα το Φεβρουάριο 1994 και την υπογραφή δεκαετούς Συνθήκης Φιλίας και Συνεργασίας (Ruseckas, 2000).

Η τουρκική διείσδυση στο Αζερμπαϊτζάν, του οποίου ο λαός εκτός από μουσουλμανικός είναι και φυλετικά συγγενής προς τον τουρκικό, κατά τη δεκαετία του 1990 επικεντρώθηκε σε πολλούς τομείς, εκπαιδευτικό, επικοινωνιακό, οικονομικό - εμπορικό, πολιτικό - διπλωματικό και ενεργειακό, όπου λόγω της ύπαρξης μεγάλων κοιτασμάτων πετρελαίου και φυσικού αερίου στο Αζερμπαϊτζάν και την Κασπία Θάλασσα προκάλεσε ιδιαίτερα το ενδιαφέρον της τουρκικής κυβέρνησης. Το Αζερμπαϊτζάν δεν έχει πρόσβαση στην ανοικτή θάλασσα και ο μόνος οικονομικός τρόπος διαμετακόμισης του «μαύρου χρυσού» είναι η κατασκευή αγωγών. Η Άγκυρα πρότεινε λοιπόν την κατασκευή ενός αγωγού που θα εκκινούσε από το Μπακού και από εκεί μέσω Γεωργίας θα διέσχιζε την κεντρική Τουρκία και θα κατέληγε στο λιμάνι του Τσεϊχάν. Ο αγωγός Μπακού-Τιφλίδα-Τσεϊχάν παραδόθηκε προς χρήση εντέλει το 2006 κι έχει συνολικό μήκος 1.768 χλμ., κόστισε περίπου 3,9 δισ. δολ. και μεταφέρει περισσότερα από 400.000 βαρέλια πετρελαίου κάθε μέρα από την Κασπία στην ανατολική ακτή της Μεσογείου, ενώ δυνητικά μεταφέρει έως κι ένα εκατομμύριο βαρέλια την ημέρα.

Αν και η πορεία των αζερο-τουρκικών σχέσεων υπήρξε ασταθής τη δεκαετία του 1990 και οι δύο χώρες βρέθηκαν αρκετές φορές σε τροχιά σύγκρουσης, η Άγκυρα εξακολουθεί να διατηρεί προνομιακή σχέση με το Μπακού. Σε αυτή την επιτυχία της τουρκικής διπλωματίας έχουν συμβάλει πολλοί παράγοντες, όπως η επεκτατική πολιτική της Μόσχας απέναντι στο Μπακού που καθιστά αναγκαία για την αζερική πλευρά τη σύσφιξη των σχέσεων με την Τουρκία, καθώς και η δεινή θέση στην οποία είχε περιέλθει η χώρα μετά τον πόλεμο στο Ναγκόρνο - Καραμπάχ. Η κατασκευή του αγωγού Μπακού - Τσεϊχάν ενίσχυσε ακόμη περισσότερο τις αζερο-τουρκικές σχέσεις και μείωσε τη ρωσική επιρροή στο Αζερμπαϊτζάν, καθώς το Μπακού έχει τη δυνατότητα να εξάγει μέσω Τουρκίας μεγάλες ποσότητες πετρελαίου στις αγορές της Δύσης (Βιδάκης, 2016).

Σε σχέση με την τουρκική πολιτική απέναντι στη Αρμενία, η διάλυση της ΕΣΣΔ οδήγησε επίσης στη δημιουργία ενός ανεξάρτητου αρμενικού κράτους για πρώτη φορά ύστερα από εβδομήντα έτη. Η Άγκυρα αναγνώρισε την ανεξαρτησία της Αρμενίας τον Δεκέμβριο 1991, αλλά έθεσε ως όρο για τη σύναψη διπλωματικών σχέσεων την αποδοχή από το Ερεβάν των υφιστάμενων συνόρων μεταξύ των δύο χωρών. Παρά τις συνοριακές διαφορές η τουρκική κυβέρνηση προσκάλεσε την Αρμενία στην ιδρυτική συνδιάσκεψη του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας Εύξεινου Πόντου, που έλαβε χώρα τον Ιούνιο 1992 στην Κωνσταντινούπολη με σκοπό την ενσωμάτωση της Αρμενίας σε ένα περιφερειακό οργανισμό, ο οποίος προωθεί την οικονομική συνεργασία, ώστε να διευκολυνθεί η σταδιακή επαναπροσέγγιση των δύο πλευρών. Ωστόσο, η αρμενο-αζερική διαμάχη για τον έλεγχο του Ναγκόρνο - Καραμπάχ δεν επέτρεψε την ομαλοποίηση των αρμενο-τουρκικών σχέσεων. Το 1991 το Ναγκόρνο - Καραμπάχ ανακήρυξε την ανεξαρτησία του, προκαλώντας στρατιωτική σύγκρουση Αρμενίας - Αζερμπαϊτζάν, η οποία κορυφώθηκε την περίοδο 1993-1994 (Croissant, 1998).

Τον Ιούνιο του 2003, ο Τούρκος τότε Υπουργός Εξωτερικών Α. Γκιούλ συναντήθηκε με τον Αρμένιο ομόλογό του στο περιθώριο της Συνόδου του NATO στη Μαδρίτη και συζήτησαν διεξοδικά το ενδεχόμενο ανοίγματος των συνόρων και σύναψης διπλωματικών σχέσεων. Ένας όμως σημαντικός παράγοντας, που επηρεάζει τις αρμενο-τουρκικές σχέσεις είναι το ζήτημα της αρμενικής γενοκτονίας που διέπραξαν οι οθωμανικές αρχές την περίοδο 1915-1916. Επίσης η Άγκυρα έχει επανειλημμένα κατηγορήσει την αρμενική κυβέρνηση ότι παρέχει άσυλο στους αντάρτες του ΡΚΚ και υποθάλλει την τρομοκρατία. Οι αρμενο-τουρκικές σχέσεις έχουν παραμείνει στάσιμες από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, αλλά σταδιακά και υπό την πίεση της διεθνούς κοινότητας έχουν πολλαπλασιαστεί οι επαφές μεταξύ των δύο πλευρών. Η σταδιακή ενσωμάτωση της Αρμενίας σε ευρωπαϊκούς οργανισμούς και το έντονο ενδιαφέρον της Ε.Ε. τα τελευταία χρόνια να διαδραματίσει ένα σημαντικό ρόλο στην επίλυση των περιφερειακών συγκρούσεων είναι παράγοντες που ευνόησαν την αλλαγή της τουρκικής πολιτικής

απέναντι στο Ερεβάν, δεδομένων των τότε φιλοδοξιών της Άγκυρας να ενταχθεί στην ευρωπαϊκή οικογένεια ως ισότιμο μέλος (Elanchenny, 2010).

Αναφορικά με την τουρκική πολιτική απέναντι στη Γεωργία, η τελευταία κατέχει, μαζί με τη Ρωσία, την ανατολική ακτή της Μαύρης Θάλασσας. Η γεω-μορφολογία της περιοχής και η μορφή της ανατολικής ακτογραμμής της Μαύρης Θάλασσας της προσφέρουν ένα σημαντικό πλεονέκτημα, τα λιμάνια της δηλ. ευρίσκονται εγγύτερα στη δυτική ακτή της Κασπίας από ό,τι τα Ρωσικά. Κατά αυτόν τον τρόπο ένας άξονας Αζερμπαϊτζάν-Γεωργίας καθιστά δυνατή ακόμη και την παράκαμψη της Ρωσίας. Η γεωγραφική της θέση διαχωρίζει έναν παγκόσμιο παίκτη (Ρωσία) από έναν περιφερειακό (Τουρκία), γεγονός που την καθιστά πολύτιμο πρόκριμα στον Καύκασο. Χωρίς τα γεωργιανά εδάφη τόσο το Αζερμπαϊτζάν όσο και η πλήρως ηπειρωτική Αρμενία μένουν χωρίς πρόσβαση σε ανοικτή θάλασσα. Το τουρκικό ενδιαφέρον για τη Γεωργία, που παρουσιάστηκε έντονο τα τελευταία χρόνια παρά την προφανή διαφορά πολιτισμικών και ιδιαίτερα θρησκευτικών παραδόσεων μεταξύ των δύο χωρών, εκδηλώθηκε και με έντονη ενίσχυση του γεωργιανού στρατού τόσο οικονομικά όσο και με μεταφορά τεχνολογίας. Σκοπός αυτής της πολιτικής ήταν ο περιορισμός του στρατιωτικού ελέγχου της περιοχής του Καυκάσου από τη Ρωσία. Η καλή γειτονία με τη Γεωργία αποτελεί μονόδρομο για τη Τουρκία, εάν δεν θέλει να απωλέσει το μεγάλο γεωστρατηγικό πλεονέκτημα που της προσφέρει η θέση της και οι άριστες σχέσεις με το Αζερμπαϊτζάν. Μία Γεωργία φίλα προσκείμενη στη ρωσική διπλωματία σημαίνει αυτόματο κλείσιμο των διαδρόμων της Τουρκίας προς την Κασπία και επικίνδυνη επανεξάπλωση του ρωσικού παράγοντα στα ανατολικά-βορειοανατολικά της σύνορα.

Βασικοί στόχοι της Τουρκίας στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία ήταν να κυριαρχήσει οικονομικά στον τομέα της ενέργειας και να εντάξει τα νέα κράτη σε ένα οικονομικό σύστημα υπό τουρκική ηγεσία, καθώς επίσης και να αποτρέψει την επιστροφή της Ρωσίας στην περιοχή. Και στα δύο απέτυχε. Γρήγορα η Τουρκία συνειδητοποίησε ότι υπάρχουν σημαντικές πολιτιστικές και γλωσσικές διαφορές με τους λαούς της Κεντρικής Ασίας και ότι, παρά την εξασφάλιση ορισμένων οικονομικών ωφελειών, οι μουσουλμανικές πρώην σοβιετικές δημοκρατίες δεν φαίνονται διατεθειμένες να αποδεχθούν ένα ακόμη μοντέλο εξωτερικού ελέγχου, μετά μάλιστα από δεκαετίες ρωσικής κυριαρχίας. Εξάλλου, ύστερα από μια περίοδο απουσίας από την περιοχή, η Ρωσία δίνει και πάλι το παρόν, ενώ όλες οι ενδείξεις οδηγούν στο συμπέρασμα ότι αντιμετώπισε με σχετική ευκολία την προσπάθεια της Τουρκίας για αύξηση της επιρροής της και κυριαρχία στην Κεντρική Ασία και την Υπερκαυκασία. Η προσπάθεια των ΗΠΑ και της ίδιας της Τουρκίας να προωθηθεί στην Κεντρική Ασία η εικόνα της Τουρκίας κατά τη δεκαπενταετία 2002-2017 ως προτύπου ανάπτυξης κοσμικής δημοκρατίας σε μουσουλμανική χώρα δεν στέφθηκε από ιδιαίτερη επιτυχία.

Η περιορισμένη επιτυχία της τουρκικής προσπάθειας διείσδυσης και αύξησης επιρροής στην Κεντρική Ασία δεν σημαίνει ότι η Τουρκία δεν παραμένει ένας υπολογισίμος παράγοντας στην περιοχή, τόσο λόγω γεωγραφικής εγγύτητας και εθνολογικής συγγένειας όσο και λόγω του δυναμισμού της τουρκικής οικονομίας. Εντούτοις, η διείσδυση στο Βόρειο Καύκασο δεν θεωρήθηκε εφικτός στόχος στις αρχές της δεκαετίας του 1990 για την τουρκική διπλωματία. Η Άγκυρα ανησύχησε ότι η ενεργή ανάμειξη στα δρώμενα περί τις αυτόνομες δημοκρατίες του Βόρειου Καυκάσου θα προκαλούσε σύγκρουση με τη Μόσχα, γεγονός που σε καμία περίπτωση η τουρκική ηγεσία δεν επιζητούσε εκείνη τη χρονική περίοδο. Ο Καύκασος, μετά την ανεξαρτητοποίηση των τριών σοβιετικών δημοκρατιών της Υπερκαυκασίας, αλλά και της Ουκρανίας, έχει αποκτήσει τεράστια στρατηγική σημασία για το Κρεμλίνο. Η περιοχή παρέχει στη Μόσχα πρόσβαση στη Μαύρη Θάλασσα απ' όπου

πραγματοποιείται η εξαγωγή μεγάλων ποσοτήτων ρωσικού πετρελαίου προς τη διεθνή αγορά, η οποία αποφέρει πολύτιμο «σκληρό» συνάλλαγμα. Ωστόσο, η σύγκρουση της Μόσχας με τους Τσετσένους στα μέσα της δεκαετίας του 1990 έθεσε υπό αμφισβήτηση τη ρωσική κυριαρχία στο Βόρειο Καύκασο και υποβοήθησε την τουρκική διείσδυση στην περιοχή. Σημαντικό ρόλο στην αναθεώρηση της τουρκικής πολιτικής φαίνεται να διαδραμάτισε η πολυπληθής τουρκο-καυκασιανή κοινότητα που ασκεί σημαντική επιρροή στον πολιτικό κόσμο και τα ΜΜΕ (Sezer, 2000). Ο γεωπολιτικός ανταγωνισμός μεταξύ Τουρκίας και Ρωσίας για τον έλεγχο των οδών μεταφοράς του πετρελαίου στον Καύκασο επιτάχυνε ακόμη περισσότερο τη διαδικασία επανεξέτασης της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής απέναντι στο Βόρειο Καύκασο. Τέλος, παρά το ρωσο-τουρκικό ανταγωνισμό για τον έλεγχο των οδών μεταφοράς του αζερικού πετρελαίου στις αγορές της Δύσης, η τουρκική κυβέρνηση είχε συμφωνήσει από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 στην αγορά ρωσικού φυσικού αερίου μέσω του υποθαλάσσιου αγωγού Blue Stream για την τροφοδότηση της τουρκικής βιομηχανίας, όπως πράγματι υλοποιήθηκε εντός της δεκαετίας του 2000 (Βιδάκης, 2016).

4.5 Σχέσεις με τη Ρωσία.

Αν και οι ρωσο-τουρκικές σχέσεις έχουν βελτιωθεί περισσότερο από όσο οποιοσδήποτε θα μπορούσε να διανοηθεί προ πενταετίας, η παραδοσιακή μεταξύ τους δυσπιστία παραμένει στο βαθμό που η Τουρκία έντεχνα εκκρεμεί μεταξύ Δύσης και Ανατολής, όντας πλέον ικανή για τις πιο ακραίες και απροσδόκητες γεωπολιτικές κυβιστήσεις και ανατροπές. Η περιοχή αποτέλεσε για τέσσερις αιώνες πεδίο σύγκρουσης μεταξύ της Ρωσικής και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οπότε είναι λογικό η μακροχρόνια ιστορία αντιπαλότητας μεταξύ των δύο λαών να επηρεάζει αρνητικά τις διμερείς σχέσεις. Η Μόσχα είδε εξαρχής την τουρκική διείσδυση στο Αζερμπαϊτζάν και τη Γεωργία υπό το πρίσμα της γεωπολιτικής αναβάθμισης της Τουρκίας εις βάρος της ρωσικής επιρροής στον Καύκασο. Η δραστηριοποίηση ξένων ενεργειακών εταιρειών στην Κασπία και η προοπτική εξαγωγής μεγάλων ποσοτήτων αζερικού πετρελαίου στην παγκόσμια αγορά έφεραν στο προσκήνιο το ζήτημα των πετρελαιοαγωγών. Η τουρκική διπλωματία έντεχνα προώθησε το σχέδιο κατασκευής του αγωγού Μπακού-Τσεϊχάν ως τη μοναδική αξιόπιστη λύση για τη μεταφορά του «μαύρου χρυσού» στη Δύση. Η Μόσχα αντιπρότεινε τη χρησιμοποίηση του αγωγού Μπακού (Αζερμπαϊτζάν)-Νοβοροσίσκ (Ρωσία) για να ανακόψει την τουρκική διείσδυση στην Υπερκαυκασία, να αποκομίσει σημαντικά οικονομικά οφέλη και να ελέγξει τη ροή των ενεργειακών πόρων προς τις αγορές της Δύσης (Babali, 2005).

Ένα άλλο ζήτημα που συνδέεται άρρηκτα με το ρωσο-τουρκικό ανταγωνισμό για τον έλεγχο των πετρελαιοαγωγών στον Καύκασο είναι οι αλλαγές που έχει επιβάλει η Άγκυρα στο καθεστώς ναυσιπλοΐας στο Βόσπορο και τα Δαρδανέλια. Εντούτοις, η απόφαση της τουρκικής κυβέρνησης να περιορίσει μονομερώς τη διέλευση πλοίων από τα Στενά είχε τότε σημαντικές επιπτώσεις στους ρωσικούς σχεδιασμούς για την εξαγωγή του πετρελαίου της Κασπίας μέσω των λιμανιών του Νοβοροσίσκ και του Τουάπσε. Η Άγκυρα χρησιμοποίησε το ζήτημα των Στενών προκειμένου να εκβιάσει την αποδοχή εκ μέρους των ξένων εταιρειών του αγωγού Μπακού-Τσεϊχάν (Βιδάκης, 2016).

Οι ρωσο-τουρκικές σχέσεις είναι ιστορικά ιδιαίτερα βεβαρημένες από διαρκή γεωπολιτικό ανταγωνισμό και πολέμους. Την προηγούμενη δεκαετία, ωστόσο, σημείωσαν εντυπωσιακή ανάπτυξη στον οικονομικό τομέα, γεγονός που δεν άφησε ανεπηρέαστο και τον πολιτικό. Στη Μόσχα έχει συγκροτηθεί ένα ισχυρό τουρκικό λόμπι: πολιτικοί, επιχειρηματίες, δημοσιογράφοι και ακαδημαϊκοί προπαγανδίζουν την ιδέα μιας ρωσο-τουρκικής στρατηγικής σχέσης. Η παραδοσιακή πολιτική του Κρεμλίνου έχει μεν ανατραπεί, αλλά διατηρούνται εκατέρωθεν επιφυλάξεις. Ο λόγος είναι ότι τα ρωσικά συμφέροντα συνεχίζουν σε μεγάλο βαθμό να συγκρούονται με τα τουρκικά, κυρίως στον Καύκασο και στην Κ. Ασία. Το πεδίο μαχών του Συριακού εμφυλίου στη διετία 2014-2015

έφερε συχνά τις ρωσο-τουρκικές δυνάμεις στο χείλος ευθείας αντιπαράθεσης. Ο Πρόεδρος Πούτιν επέδειξε παρά προσδοκία ψυχραιμία όταν καταρρίφθηκε ρωσικό μαχητικό αεροσκάφος από αντίστοιχο τουρκικό. Η επιθετική ρητορική του Ρ.Τ. Ερντογάν γρήγορα ακολουθήθηκε από έκφραση συγγνώμης και πέρα από κάθε πρόβλεψη εντός του 2017 οι ρωσοτουρκικές σχέσεις απέκτησαν χαρακτήρα ευρείας και βαθιάς συμμαχίας. Ο ρόλος των δύο προσωπικοτήτων, Πούτιν και Ερντογάν, αλλά και τα κοινά χαρακτηριστικά ηγετικού προφίλ και ρεαλιστικής συναντίληψης εκπλήσσουν τη διεθνή κοινότητα και προκαλούν ιδιαίτερη ανησυχία στους λοιπούς παίκτες της μεγάλης γεωπολιτικής σκακιέρας που λέγεται Ανατολική Μεσόγειος και Μέση Ανατολή. Καθώς γράφεται ο επίλογος της παρούσας εργασίας, μετά την εισβολή της Τουρκίας στη Βόρεια Συρία, Ρώσοι και Τούρκοι στρατιώτες εκτελούν κοινές περιπολίες κατά μήκος της ζώνης ασφαλείας στις κουρδικές περιοχές, ενώ η συμφωνία τους επισκίασε προηγούμενη συμφωνία μεταξύ Ρ.Τ. Ερντογάν και Ν. Τραμπ εξαιτίας και της αποχώρησης του δεύτερου από το οικείο θέατρο επιχειρήσεων. Η συμφωνία Ερντογάν και Πούτιν επικαλείται προηγούμενες συμφωνίες προθέσεων, των Αδάνων του 1998 και της Αστάνας του 2017, προδίδοντας τους εμβριθείς και μακροπρόθεσμους νεο-οθωμανικούς σχεδιασμούς.

Στο παρασκήνιο, εντούτοις, η συνεργασία μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας στον ενεργειακό τομέα ανατρέχει σε δεκαετίες προηγούμενα. Ο αγωγός Blue Stream μεταφέρει το αέριο της Ρωσίας μέσω της Τουρκίας και των υποθαλάσσιων αγωγών. Λόγω των εμποδίων που εγείρει η Ουκρανία στη μεταφορά του ρωσικού αερίου προς την Ευρώπη, η Μόσχα αναζήτησε κι άλλες εναλλακτικές διαδρομές. Μια από αυτές ήταν η νότια μέσω Τουρκίας. Με αυτή τη λογική σχεδιάστηκε η κατασκευή του αγωγού Blue Stream. Για να παρακάμψει τον ανταγωνισμό η Ρωσία σχεδίασε την κατασκευή και άλλου αγωγού. Ο τελευταίος είχε ονομαστεί South Stream και θα διέτρεχε το βυθό της Μαύρης Θάλασσας προς τη Βουλγαρία. Ήταν αυτό που εξέπληξε την Τουρκία, καθώς η αντίδραση της Ρωσίας στην διαφωνία τους ήταν άμεση και αποτελεσματική. Ο εν λόγω αγωγός σχεδιάστηκε ακριβώς για να παρακάμψει την Τουρκία, η οποία προσπαθεί να καταστεί ενεργειακός κόμβος στην ευρύτερη περιοχή. Ωστόσο, ο South Stream δεν υλοποιήθηκε, καθώς διαπιστώθηκαν παραβάσεις της ευρωπαϊκής νομοθεσίας. Στο πλαίσιο της ιδιαίτερης διαπλοκής των ρωσο-τουρκικών συμφερόντων, αλλά και της πλήρους απεξάρτησης του ρωσοτουρκικού εμπορίου φυσικού αερίου από το πολιτικό ρίσκο των ρωσο-ουκρανικών σχέσεων, νέα ρωσοτουρκική διακρατική συμφωνία για την κατασκευή του αγωγού Turkish Stream υπογράφηκε στην Κωνσταντινούπολη στις 12 Οκτωβρίου 2016, σηματοδοτώντας περαιτέρω εξομάλυνση των ρωσο-τουρκικών σχέσεων σε γεωοικονομικό επίπεδο μετά τη ρήξη του Νοεμβρίου του 2015 (Τσακίρης, 2017).

4.6 Σχέσεις με την Ευρωπαϊκή Ένωση

Ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός και ο ουσιαστικός εξευρωπαϊσμός της Τουρκίας αποτέλεσαν βασικές επιδιώξεις του Κεμάλ Ατατούρκ και τηρήθηκαν με θρησκευτική ευλάβεια, αλλά με ανορθόδοξους κυρίως τρόπους, από τους διαδόχους του. Η ένταξη στην Ενωμένη Ευρώπη καθορίστηκε ως υψηλή προτεραιότητα για την τουρκική εξωτερική πολιτική από τις αρχές της δεκαετίας του 1960. Η συμφωνία σύνδεσης της Τουρκίας με την τότε ΕΟΚ υπογράφηκε το 1963. Έκτοτε οι ευρω-τουρκικές σχέσεις γνώρισαν μεγάλες διακυμάνσεις. Η ενταξιακή πορεία της Τουρκίας αντιμετώπισε τις αντιρρήσεις και την αντίθεση χωρών-μελών της Ε.Ε., για λόγους που κυμαίνονται από την έλλειψη σεβασμού εκ μέρους της Τουρκίας για τα ανθρώπινα δικαιώματα και το κουρδικό πρόβλημα έως την κατάσταση της τουρκικής οικονομίας και τα προβλήματα που θα προκαλούσε η ελεύθερη μετακίνηση εργαζομένων.

Το αποτέλεσμα ήταν μια σειρά απορρίψεων της τουρκικής υποψηφιότητας, με εξαίρεση την τελωνειακή ένωση του 1995. Η έλλειψη προόδου στις σχέσεις Τουρκίας-Ε.Ε. έχει προκαλέσει την απογοήτευση του τουρκικού πολιτικού και στρατιωτικού κατεστημένου και αποτελεί πάγιο αίτημα, αλλά και πηγή τριβών με τις ευρωπαϊκές χώρες. Η Τουρκία έχει κατηγορήσει την Ε.Ε. για κοινωνικές διακρίσεις και πολιτικές διώξεις, ενώ έχει απειλήσει

επανελημμένα ότι θα αναζητήσει εναλλακτική λύση στρεφόμενη προς άλλες κατευθύνσεις. Παρά την παραχώρηση καθεστώτος εντάξιμης χώρας το Δεκέμβριο του 1999, όλες σχεδόν οι χώρες-μέλη της Ε.Ε. έχουν καταστήσει σαφές ότι η πλήρης ένταξη της Τουρκίας στην Ένωση θα καθυστερήσει επί μακρόν. Η Τουρκία είναι από το 2004 μία αναγνωρισμένη υποψήφια για ένταξη χώρα της Ε.Ε., προκειμένου όμως να προσχωρήσει στην Ε.Ε. πρέπει να τηρήσει οικονομικούς και πολιτικούς όρους γνωστούς γενικά ως κριτήρια της Κοπεγχάγης. Η προαναφερθείσα απογοήτευση έχει αποκρυσταλλωθεί μετά το 2015 ως συνειδητή και επίσημη μεταστροφή της διακυβέρνησης Ρ.Τ. Ερντογάν μακράν του ενταξιακού στόχου.

Η πορεία της Τουρκίας προς την Ευρώπη χαρακτηρίστηκε συχνά, αναφορικά με την ευρωπαϊκή πλευρά, από αναβλητικότητα. Υποσχέσεις είχαν αφειδώς δοθεί, λιγότερο σε πνεύμα ειλικρίνειας και περισσότερο βάσει μιας φερέλπιδας προοπτικής συνάψεως επικερδών εμπορικών συμφωνιών. Η κατάσταση περαιτέρω κατέστη πολύπλοκη, ιδιαίτερα μετά το 2015, λόγω των προσφυγικών ροών από τη Συρία στην Τουρκία και στη συνέχεια προς την Ευρώπη, οπότε η ανάγκη διαπραγμάτευσης μεταξύ Τουρκίας και Ευρώπης προσέλαβε διαστάσεις πέραν των οικονομικών. Η Τουρκία σταδιακά εργαλειοποίησε τις προσφυγές και μεταναστευτικές ροές για να ασκήσει εκβιαστική πίεση στην Ευρώπη. Η πορεία αρχικά προς την απονομή στην Τουρκία της ιδιότητας της υποψηφίας χώρας και εν συνεχεία προς την επισημοποίηση της ημερομηνίας ενάρξεως των διαπραγματεύσεων αποτελούν μία κλασική περίπτωση επικρατήσεως άλλων προτεραιοτήτων πέραν εκείνων της Ε.Ε. εν γένει. Η Έκθεση της Επιτροπής πριν από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι συμπεριλαμβάνει σειρά σημείων στα οποία η Τουρκία υστερεί έναντι των ευρωπαϊκών θέσεων. Και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, κατόπιν όλων αυτών, η Άγκυρα είναι σε θέση να αρχίσει διαπραγματεύσεις.

Συλλήβδην η Δύση, με προεξάρχουσες τις ΗΠΑ, παραβλέπει τις κατά καιρούς ορέξεις της Τουρκίας, είτε όταν αφορούν τον αυταρχισμό της στο εσωτερικό είτε την επιθετικότητα και προκλητικότητα απέναντι στους γείτονές της. Οι απαντήσεις που δίδονται απέναντι σε απανωτές παραβιάσεις ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων συνοψίζονται στον γεωστρατηγικό ρόλο της Τουρκίας, δηλαδή στη γεινίαση με τις Δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, τη Μέση Ανατολή, τις οδούς προς τα πετρέλαια της Κασπίας, τη μεγάλη της στρατιωτική δύναμη, τη συμμετοχή της στο ΝΑΤΟ κ.λπ. Η Τουρκία είναι το μοναδικό μουσουλμανικό κράτος που εκδυτικοποιείται σταδιακά επί περισσότερο από έναν αιώνα έως σήμερα, αν και επί νέο-οθωμανικής διακυβέρνησης η εν λόγω πορεία έχει σημαντικά αναστραφεί. Αποτελεί λοιπόν ιδανικό πολιτισμικό πρότυπο προς τα Ισλαμικά κράτη. Ειδικά από το 1979, οπότε η Δύση απώλεσε τον έλεγχο στο Ιράν, η Τουρκία απέμεινε η μόνη «ζωντανή» διαφήμιση στους Ισλαμιστές ανά τον πλανήτη. Η στρατηγική σημασία της Τουρκίας για τα συμφέροντα των ΗΠΑ και της Ε.Ε. είναι πάντα από τους κύριους παράγοντες που διαμορφώνουν κατά καιρούς δυσμενείς συσχετισμούς για την Ελλάδα (Kalin, 2005).

Η Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής του Οκτωβρίου 2002 επεσήμανε ότι η υποψηφιότητα της Τουρκίας το 1999 την ώθησε σε μια σειρά σημαντικών θεσμικών μεταρρυθμίσεων, γεγονός που επιβεβαίωσε την προσήλωση της πλειοψηφίας του πολιτικού κόσμου της Τουρκίας στον ευρωπαϊκό προσανατολισμό της χώρας. Ως γενική εκτίμηση, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θεώρησε ότι το καθεστώς της υποψήφιας χώρας αποτέλεσε το κίνητρο ώστε η Τουρκία να θέσει σε εφαρμογή θεμελιώδεις μεταρρυθμίσεις σε πολλούς τομείς της δημόσιας ζωής. Ωστόσο, οι διοικητικές αδυναμίες, το δημοκρατικό έλλειμμα και οι οικονομικές κρίσεις είχαν ως αποτέλεσμα η Τουρκία να απέχει ακόμη σημαντικά από την εκπλήρωση των κριτηρίων προσχώρησης που έχει θέσει η Ευρωπαϊκή Ένωση. Η ευρωπαϊκή πολιτική στην Υπερκαυκασία συνδέεται επίσης με την εξέλιξη των τουρκο-ευρωπαϊκών σχέσεων. Η τουρκική ηγεσία θεωρεί την περιφερειακή πολιτική της Ε.Ε. ευεργετική για τα τουρκικά συμφέροντα, καθώς συμβάλλει στη συνέχιση των πολιτικών και οικονομικών μεταρρυθμίσεων στις νεοσύστατες δημοκρατίες. Επιπλέον, η εξελισσόμενη εκείνη την περίοδο ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας αναμενόταν να ανακόψει προσωρινά την ισλαμικοποίηση της τουρκικής κοινωνίας, αντίθετα από ό,τι στη

συνέχεια εκ του αποτελέσματος ακολούθησε, αλλά και να προσδώσει μεγαλύτερη αξιοπιστία στην τουρκική πολιτική απέναντι στις χώρες της Υπερκαυκάσιος. Η στήριξη που παρείχε η ευρωπαϊκή διπλωματία από κοινού με την Ουάσινγκτον στο τουρκικό σχέδιο μεταφοράς του αζερικού πετρελαίου υποδηλώνει ακόμη τη σύμπλευση ευρωπαϊκών και τουρκικών συμφερόντων στον τομέα της ενέργειας.

Ο κύκλος που αφορά ζητήματα τα οποία επηρεάζουν άμεσα την εξωτερική πολιτική της Κύπρου και της Ελλάδας, καθώς αφορούν την Τουρκία στο πλαίσιο της ενταξιακής διαδικασίας, προφανώς δεν έχει ολοκληρωθεί. Παρόλα αυτά, πολλά από τα ενεργειακά σχέδια υψηλής προτεραιότητας σχετίζονται με την Κύπρο. Απέναντι από τις βόρειες ακτές της Κύπρου καταλήγει ο πετρελαιοαγωγός Μπακού (Αζερμπαϊτζάν)-Τσεϊχάν (Τουρκία). Τον αγωγό, όπως και τα κοιτάσματα της Κασπίας που τροφοδοτούν με πετρέλαιο τον αγωγό, εκμεταλλεύεται κοινοπραξία κυρίως αμερικανικών-βρετανικών συμφερόντων (επικεφαλής η BP). Ανατολικά της Κύπρου, στις ακτές της Συρίας, καταλήγουν οι αγωγοί που μεταφέρουν το ιρακινό πετρέλαιο, του Κιρκούκ στην παρούσα φάση και άλλων περιοχών αργότερα. Στις ακτές της Ανατολικής Μεσογείου, η Ε.Ε. σχεδιάζει εδώ και χρόνια την κατασκευή των αγωγών φυσικού αερίου και γραμμών ηλεκτρισμού, που στην ολοκληρωμένη τους φάση θα περιλάβουν και τον αγωγό East Med και θα καταλήγουν στην υπόλοιπη Ευρώπη, μεταφέροντας τόσο φυσικό αέριο από Ιράν, Τουρκμενιστάν, Ιράκ κ.λπ. όσο και από τα κοιτάσματα περί την Κύπρο στην Ανατολική Μεσόγειο (Alobeid et al., 2018).

Η εξάρτηση της Ε.Ε. από εισαγόμενες πηγές ενέργειας αυξάνει συνεχώς, και υπολογίζεται ότι από 50% σήμερα θα φθάσει το 70% έως το 2030, ίσως και νωρίτερα. Ειδικά για το φυσικό αέριο, η ζήτηση αναμένεται να αυξηθεί κατακόρυφα τα επόμενα έτη. Η Ε.Ε. εξαρτάται αυτήν τη στιγμή κατά τα δύο τρίτα των εισαγωγών της σε φυσικό αέριο από τη Ρωσία μέσω δικτύου αγωγών που αρχίζει από την Κεντρική Ασία, την Αλγερία με υποθαλάσσιους αγωγούς, αλλά και από μεταφορές δεξαμενόπλοιων στη Βόρεια Θάλασσα (Βιδάκης, 2016). Η πρόσβαση, επομένως, στις νέες πηγές φυσικού αερίου στην Κασπία και την Κεντρική Ασία, καθώς και στα κοιτάσματα του Ιράν και της Ανατολικής Μεσογείου αποτελούν ζωτικής σημασίας προτεραιότητες για την Ε.Ε. Για να επιτύχει, ωστόσο, μακροπρόθεσμα η Ε.Ε. την ενεργειακή της επάρκεια, οφείλει όχι μόνο να αποφύγει τυχόν μονοπωλιακή θέση του προμηθευτή της, αλλά και να διασφαλίσει εναλλακτικές οδούς μεταφοράς των ενεργειακών πόρων στο έδαφός της.

4.7 Σχέσεις με τις ΗΠΑ

Μετά το τέλος του Β' Π.Π., οι Η.Π.Α. ανέπτυξαν στενές πολιτικές και στρατιωτικές, αλλά σε χαμηλότερο βαθμό οικονομικές, σχέσεις με την Τουρκία. Ένα μεγάλο πρόγραμμα στρατιωτικής και οικονομικής βοήθειας προς την Τουρκία εκκίνησε το 1947 ως αντίδραση στην προσπάθεια της ΕΣΣΔ να επεκτείνει την επιρροή και τον έλεγχο της στην Τουρκία και άλλες περιοχές της Μέσης Ανατολής και των Βαλκανίων. Ως αντάλλαγμα για τη βοήθεια, η Τουρκία επέτρεψε την εγκατάσταση μεγάλου αριθμού αμερικανικών στρατιωτικών εγκαταστάσεων στο έδαφός της. Το Φεβρουάριο του 1975 το Αμερικανικό Κογκρέσο επέβαλε εμπάργκο στην πώληση και παραχώρηση στρατιωτικού υλικού προς την Τουρκία, καθώς για την εισβολή στην Κύπρο είχε χρησιμοποιήσει όπλα τα οποία της είχαν παραχωρηθεί στο πλαίσιο της αμερικανικής βοήθειας. Με ενέργειες της κυβέρνησης Κάρτερ πραγματοποιήθηκε, το Σεπτέμβριο 1978, η άρση του εμπάργκο υπό τον όρο να υπάρξει πρόοδος στην επίλυση του Κυπριακού και να μην ξαναχρησιμοποιηθούν τα όπλα για επιθετικές ενέργειες (Kassimeris, 2008).

Από τότε το Κογκρέσο φρόντισε να διατηρείται στη στρατιωτική βοήθεια προς την Ελλάδα και την Τουρκία η αναλογία 7:10, ώστε να μην διαταραχθεί η ισορροπία δυνάμεων ανάμεσα στις δυο χώρες. Η κυβέρνηση Ρέηγκαν, όμως, επικαλούμενη την αυξημένη στρατηγική σημασία της Τουρκίας και το μέγεθος των ενόπλων δυνάμεών της, προσπαθούσε κάθε χρόνο να ανατρέψει την αναλογία 7:10 υπέρ της τελευταίας, τακτική που

ακολούθησε και η κυβέρνηση Μπους. Η κυβέρνηση Κλίντον πρότεινε στο Κογκρέσο τη διατήρηση της αναλογίας. Παρά τη σχετική τήρηση, κατά τις δυο τελευταίες δεκαετίες σημειώθηκε στην αμερικανική βοήθεια μια ποιοτική διαφορά υπέρ της Τουρκίας. Στη δεκαετία του 1980, η Τουρκία συνέδεσε το θέμα της ευρύτερης αμερικανικής πρόσβασης σε στρατιωτικές εγκαταστάσεις στο τουρκικό έδαφος με τα υψηλότερα επίπεδα στρατιωτικής βοήθειας (Stearns, 1992).

Οι αμερικανοτουρκικές σχέσεις ουδέποτε υπήρξαν ευθύγραμμες και αυτό φαίνεται περισσότερο από κάθε άλλη φορά κατά τη νεο-οθωμανική περίοδο στη διάρκεια της οποίας στη χώρα υφίσταται ή ανέκαθεν υφίστατο και τώρα εκδηλώνεται έντονος αντι-αμερικανισμός. Λόγω της τεχνολογικής προόδου δε, το μεγάλο αντίδωρο των Τούρκων, η στρατιωτική βάση Ινσιρλίκ στη Ν.Α. Τουρκία, δεν είναι πλέον τόσο απαραίτητη για τις αμερικανικές ένοπλες δυνάμεις και για την υποστήριξη της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής στην ευρύτερη Μέση Ανατολή. Επιπλέον, υπάρχει συχνά διάσταση Ουάσιγκτον-'Αγκυρας για το μέλλον της Μέσης Ανατολής.

Χάρτης 3. Αμερικανική και Νατοϊκή παρουσία στην Τουρκία (Zanotti, 2016).

Στις ΗΠΑ ευάριθμοι αναλυτές εκτιμούν βάσιμα ότι από τον πόλεμο του Κόλπου το 1991 κι εντεύθεν οι αμερικανο-τουρκικές σχέσεις έχουν αλλάξει ριζικά προς μία κατεύθυνση επιδείνωσής τους. Η κατάσταση δε αυτή επιδεινώνεται συνεχώς μετά την αμερικανική εισβολή στο Ιράκ και την τουρκική άρνηση να χρησιμοποιηθεί η βάση του Ινσιρλίκ για αυτόν τον σκοπό (Migdalovitz, 2008). Η κατάσταση επίσης βρέθηκε σε κρίσιμο σημείο μετά την απόφαση του αμερικανικού Κογκρέσου να καταδικάσει την γενοκτονία των Αρμενίων από τους Τούρκους,

καθώς και σε συνάρτηση προς την αμερικανική συμπαράταξη με τις κουρδικές ένοπλες δυνάμεις, στο οργανωτικό πλαίσιο των PYD και YPG (Democratic Union Party και People's Protection Units αντίστοιχα), που μάχονται κατά την τελευταία πενταετία το ISIS στη Συρία (Larrabee, 2016). Περαιτέρω εκτιμάται μακροπρόθεσμα ότι με αφορμή την εισβολή στο Ιράκ και την προηγηθείσα αποτυχία της Τουρκίας να ενισχύσει την γεωπολιτική της θέση στην Κεντρική Ασία, η Άγκυρα επαναθεωρεί τις σχέσεις της με την Ουάσινγκτον, αναζητώντας νέες δυνατότητες στον χώρο της ευρύτερης περιοχής της. Ακόμη περισσότερο, η Τουρκία η οποία γνώρισε μετά το 2002 εντυπωσιακούς ρυθμούς ανάπτυξης θεωρεί στρατηγικά ότι πρέπει και μπορεί να απεξαρτηθεί, οικονομικά και αμυντικά, από τις ΗΠΑ, ενισχύοντας τη δική της αμυντική βιομηχανία. Εκείνος ο μακροπρόθεσμος σχεδιασμός οδήγησε σε ποσοστό περίπου 70% αυτονομίας στην κατασκευή στρατιωτικού υλικού και κάλυψη αντίστοιχων αναγκών στις αρχές του 2019 (Sabah, 2019).

Με την άνοδο του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης υπό την αρχηγία του Ρ.Τ. Ερντογάν, η πολιτική της Τουρκίας πραγματοποίησε μια «στροφή προς την Ανατολή», τόσο υπό την έννοια της τελευταίας ως Μέσης Ανατολής όσο και με την έννοια της ρωσικής, μετά-σοβιετικής επιρροής, γεγονός που δημιούργησε πολλά ερωτηματικά σε παραδοσιακούς συμμάχους της. Οι Ekmekci και Yildirim (Ekmekci & Yildirim, 2013) εξέτασαν ιδεολογικές και οικονομικές ερμηνείες της τουρκικής «στροφής προς την Ανατολή». Δεν διαπίστωσαν, εντούτοις, μια συγκεκριμένη και ανατρεπτική αντιδυτική τάση στη δεκαετία του 2000 με βάση τις επισκέψεις του Ρ.Τ. Ερντογάν στο εξωτερικό. Τα αποτελέσματα των στατιστικών αναλύσεων υποστηρίζουν το επιχείρημα ότι η εξωτερική πολιτική του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης καθοδηγήθηκε στο παρασκήνιο της προκλητικής ρητορικής περισσότερο από μια συνετή οικονομική λογική παρά από ιδεολογικό προσανατολισμό.

Λαμβάνοντας υπόψη και τις εξελίξεις της δεκαετίας 2010, η εν λόγω μετατόπιση του γεωπολιτικού και του γεωοικονομικού άξονα της χώρας συνεχίζεται σε μια απλουστευτική λογική «δύο βήματα εμπρός κι ένα πίσω», με τολμηρά βήματα που εκμεταλλεύονται τις ανοχές και τα οικονομικά συμφέροντα του δυτικού κόσμου, αλλά και αναδιπλώσεις όταν οι εξελίξεις καθίστανται οριακές και τα διακυβεύματα υψηλής αξίας. Εν είδει παραδείγματος, αρκετά έτη αργότερα και συγκεκριμένα στη διάρκεια του 2019, η αγορά αεροσκαφών F-35 μαζί και η συμπαραγωγή τους από την Τουρκία απειλείται από την απόκτηση των αντιαεροπορικών πυραύλων S-400 από τη Ρωσία. Οι εντάσεις τους θα μπορούσαν να έχουν ευρείες συνέπειες για την αμυντική συνεργασία, τις διμερείς σχέσεις και τον ρόλο της Τουρκίας στο NATO. Οι αξιωματούχοι των ΗΠΑ προσπαθούν να αποτρέψουν τη συμφωνία προσφέροντας συστήματα αεροπορικής άμυνας Patriot ως εναλλακτική λύση για τους S-400 (Zanotti, 2016). Ενδεικτικές είναι οι ζυμώσεις στο πλαίσιο διαμόρφωσης της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής. Υπενθυμίζεται η κυριολεκτικά βεβαιωμένη συμπάθεια του Ντ. Τραμπ προς τον Ρ.Τ. Ερντογάν, ενώ παράλληλα στην άλλη πλευρά προχωρούν διακομματικά νομοσχέδια, όπως για παράδειγμα από τους γερουσιαστές Μπομπ Μενέντεζ και Μάρκο Ρούμπιο, τα οποία επιχειρούν να αναμορφώσουν την γεωπολιτική στρατηγική των ΗΠΑ στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, εστιάζοντας στην τριμερή συνεργασία Ελλάδας-Ισραήλ-Κύπρου υπό τη στρατηγική επίρρωση της Ουάσινγκτον, αίροντας το εμπάργκο όπλων στην Κυπριακή Δημοκρατία και καταγράφοντας τις τουρκικές παραβιάσεις στο Αιγαίο και την κυπριακή ΑΟΖ (Eastern Mediterranean Security and Partnership Act of 2019).

Πώς εξηγείται λοιπόν η «αίσθηση» μιας στροφής προς την Ανατολή της Τουρκίας κατά τις δύο πρώτες θητείες της διακυβέρνησης του ΑΚΡ; Δύο ανταγωνιστικές ερμηνείες είναι η ιδεολογία και η οικονομία. Κάποιοι αναλυτές ισχυρίζονται ότι η στροφή της Τουρκίας προς την Ανατολή καθοδηγείται από μια κρυφή, ενώ άλλοι από μια ολοφάνερα επιθετική ισλαμιστική ατζέντα του ΑΚΡ (Α. Rubin, 2011). Το γεγονός ότι αφενός βελτιώνονταν οι σχέσεις της Τουρκίας με τις μουσουλμανικές χώρες και, αφετέρου, υπήρχε

επιδείνωση στις σχέσεις της με το Ισραήλ οδήγησε τους αναλυτές στο συμπέρασμα ότι η Τουρκία απομακρύνεται από τη Δύση, η οποία και αποτέλεσε τον πολιτικό και πολιτιστικό φάρο των κοσμικών πατέρων της Τουρκίας (Pollack, 2003).

Μια άλλη ομάδα αναλυτών ισχυρίστηκαν ότι, λόγω των αλλαγών στις εσωτερικές και διεθνείς οικονομικές σχέσεις της, η Τουρκία έχει μεταμορφωθεί σε ένα νεοφιλελεύθερα εμπορικό κράτος (Ottaway, 2012). Κατά συνέπεια, η τουρκική εξωτερική πολιτική καθοδηγείται σε μεγαλύτερο βαθμό από οικονομικά κριτήρια όπως το εμπόριο, οι εξαγωγικές αγορές, οι άμεσες ξένες επενδύσεις και η ενεργειακή ασφάλεια. Σύμφωνα με τους εν λόγω αναλυτές, η βελτίωση των σχέσεων της Τουρκίας με το μη δυτικό κόσμο οδηγείται περισσότερο από μια συνετή οικονομική λογική παρά από ιδεολογικό προσανατολισμό, όπως συμβαίνει στο πλαίσιο γενικότερα ασιατικών οικονομικά φιλελεύθερων αλλά ελλειμματικών ως προς τη δημοκρατία καθεστώτων (Deyo, 1987).

4.8 Οι παρακαταθήκες του Μεντερές στην τουρκική εξωτερική πολιτική - Είναι ο Ερντογάν ένας άλλος Μεντερές (Yackley, 2014);

Είναι αξιοπρόσεκτο ότι ο Ρ.Τ. Ερντογάν δεν είναι ο πρώτος πρωθυπουργός που προσπαθεί να πραγματοποιήσει άνοιγμα προς τον αραβικό και ευρύτερα το μεσανατολικό κόσμο μετά την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Παρόλο που ο ιδρυτής της σύγχρονης Τουρκίας Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ επέλεξε να αποστραφεί την αραβική ή/και την περσική Ανατολή, η Τουρκία εξακολουθούσε σε επίπεδο λαϊκού υποσυνείδητου να συνδέεται με την περιοχή αυτή. Ωστόσο, η Άγκυρα ήταν η πρώτη ισλαμική πρωτεύουσα που συνήψε διπλωματικές σχέσεις με το Τελ Αβίβ το Μάρτιο του 1949. Πολλοί παράγοντες οδήγησαν στη βελτίωση των σχέσεων μεταξύ Τουρκίας και Ισραήλ στις δεκαετίες του '50 και του '60. Και οι δύο χώρες ήταν σύμμαχοι των ΗΠΑ κατά της Σοβιετικής Ένωσης και είχαν επιδιώξεις για την ενσωμάτωσή τους στη δυτικοευρωπαϊκή σφαίρα. Κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου οι σχέσεις με τους Άραβες παρουσίασαν επιδείνωση. Ο αραβικός εθνικισμός, που τον προωθούσε η Αίγυπτος υπό τον Νάσερ μεταξύ 1954 και 1970, καθώς και η Συρία και το Ιράν υπό τους Μπααθιστές, απειλούσε να περιθωριοποιήσει την Τουρκία στη Μέση Ανατολή. Οι αντιδυτικές και φιλοσοβιετικές πολιτικές του Νάσερ τη δεκαετία του '50 ήλθαν σε σύγκρουση με τις φιλοδυτικές και αντισοβιετικές πολιτικές της Τουρκίας, ιδιαίτερα επειδή ο πρωθυπουργός εκείνης της περιόδου, ο Αντνάν Μεντερές, μεταξύ 1950 και 1960 ήθελε να προσχωρήσει στα διάφορα Σύμφωνα που υποστήριζαν οι Αμερικάνοι και οι Βρετανοί και περιελάμβαναν την Τουρκία, το Ιράκ, το Ιράν και το Πακιστάν με σκοπό τον περιορισμό του σοβιετικού επεκτατισμού στη Μέση Ανατολή.

Κατά τη δεκαετία του '50, οι Ηνωμένες Πολιτείες και η σύμμαχός τους Μεγάλη Βρετανία προσπαθούσαν να δημιουργήσουν στρατιωτικές συμμαχίες στη Δυτική Ευρώπη, στη Νοτιοανατολική Ασία και στη Μέση Ανατολή για να πολιορκήσουν τη Σοβιετική Ένωση και το σοσιαλιστικό μπλοκ, ώστε να εμποδίσουν την πρόσβασή του στις ανοιχτές θάλασσες και τα θερμά ύδατα, δηλαδή στον Ειρηνικό, στον Ατλαντικό και στον Ινδικό Ωκεανό, καθώς και στη Μεσόγειο θάλασσα. Για το σκοπό αυτό ιδρύθηκε το 1949 ο Οργανισμός Βορειοατλαντικού Συμφώνου (NATO) και στη συνέχεια, το 1951, το Σύμφωνο Ασφάλειας μεταξύ Αυστραλίας, Νέας Ζηλανδίας και Ηνωμένων Πολιτειών, καθώς και το 1954 ο Οργανισμός του Συμφώνου Νοτιοανατολικής Ασίας. Στη Μέση Ανατολή, ο Οργανισμός του Συμφώνου της Μέσης Ανατολής έγινε Οργανισμός του Κεντρικού Συμφώνου (CENTO) το 1955

και περιελάμβανε τις Ηνωμένες Πολιτείες, το Ηνωμένο Βασίλειο, την Τουρκία, το Ιράκ, το Ιράν και το Πακιστάν (Hadley, 1971).

Επειδή ήταν απαραίτητη η Τουρκία για την ίδρυση του CENTO, γνωστού επίσης και ως Συμφώνου της Βαγδάτης, το Δημοκρατικό Κόμμα, υπό τον Πρόεδρο Τσελάλ Μπαγιάρ και τον πρωθυπουργό Αντνάν Μεντερές, άρχισε να επιχειρεί άνοιγμα προς τον αραβικό κόσμο. Η Συρία θεωρούνταν σημαντικός παράγοντας στην προώθηση της επέκτασης του CENTO και για το λόγο αυτό η Βρετανία, το Ιράκ, η Τουρκία και ακόμη και το Ιράν άσκησαν πίεση στους ηγέτες της Συρίας να προσχωρήσουν στο Σύμφωνο της Βαγδάτης. Ο πρωθυπουργός του Ιράν Μ. Μοσαντέκ είχε εκδιωχθεί το 1953 και επανήλθε στην εξουσία ο Σάχης, ο οποίος ήταν πιστός στη Δύση. Οι Σύριοι εθνικιστές που ήταν εχθρικοί προς το CENTO στράφηκαν προς την Αίγυπτο, η οποία ήταν υπό την εξουσία του Νάσερ (Λοναρδάτος, 1979). Ο τελευταίος ήταν εχθρικός προς το CENTO λόγω της παραδοσιακής αντιπαλότητας μεταξύ Αιγύπτου, Τουρκίας και Ιράκ, καθώς και της πολιτικής του περί μη ευθυγράμμισης στον ανταγωνισμό για την παγκόσμια ηγεμονία μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Σοβιετικής Ένωσης.

Αυτή η πολιτική εξέλιξη οδήγησε σε ανταγωνισμό για την επιρροή επί της Συρίας μεταξύ της Αιγύπτου, την οποία στήριζαν οι Σοβιετικοί, και των Ιρακινών και Τούρκων, τους οποίους στήριζαν οι Βρετανοί και οι Αμερικανοί. Το 1958 ο Νάσερ έμελλε να αποκτήσει έλεγχο στη Συρία όταν αυτή συμμετείχε με την Αίγυπτο σε μία ένωση που ίδρυσε την Ηνωμένη Αραβική Δημοκρατία (1958-1961) (Kerr, 1971). Αυτή η ένωση ενίσχυσε την εικόνα του Νάσερ, ιδιαίτερα μετά τη σημαντική επιτυχία του στην κρίση του Σουέζ το 1956, και κατάφερε σοβαρό πλήγμα στις ιρακινές και τουρκικές επιδιώξεις στη Συρία και στη Μέση Ανατολή. Στη συνέχεια, με το πραξικόπημα των Ιρακινών εθνικιστών, τον Ιούλιο του 1958, εκδιώχθηκε ο Βασιλιάς Φαϊζάλ Β΄ και η Ιρακινή επανάσταση οδήγησε στην κατάρρευση του Συμφώνου της Βαγδάτης, πράγμα το οποίο επηρέασε σημαντικά τον Α. Μεντερές. Η αποτυχία του πολιτικού στοιχείου του τελευταίου στη Μέση Ανατολή προστέθηκε σε άλλους παράγοντες και κορυφώθηκε με την αύξηση των αντιδράσεων εναντίον του, ιδιαίτερα στις τάξεις του τουρκικού στρατού. Ο τελευταίος θεωρούσε ότι ήταν ο θεματοφύλακας των κοσμικών αξιών της Δημοκρατίας της Τουρκίας, ενοχλήθηκε από τις πολιτικές του Μεντερές και τη συγκέντρωση ισχύος στο πρόσωπό του διά της συμφιλίωσής του με τους Ισλαμιστές, οι οποίοι, όπως ο ίδιος πίστευε θα μπορούσαν να είναι ικανό αντιστάθμισμα κατά των αντιπάλων του, κυρίως του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος (CHP), το οποίο κυβερνούσε την Τουρκία μέχρι το 1950. Στις 27 Μαΐου 1960 ο στρατός προέβη σε πραξικόπημα και εκδίωξε τον Πρωθυπουργό Μεντερές και τον Πρόεδρο Μπαγιάρ, καταδικάζοντας τον πρώτο σε θάνατο μαζί με δύο άλλους υπουργούς (Simpson, 1965). Η προαναφερθείσα μετατόπιση του γεω-πολιτικού και γεω-οικονομικού άξονα της Τουρκίας «προς ανατολάς», όπως επιχειρήθηκε από τον Α. Μεντερές θυμίζει τα αντίστοιχα εν εξελίξει εγχειρήματα του Ρ.Τ. Ερντογάν, για αυτό και η παρούσα μελέτη διαπιστώνει ένα βαθμό κυκλικότητας και εγγενών επαναλήψεων στη μακροπρόθεσμη άσκηση εξωτερικής πολιτικής από συγκεκριμένους Τούρκους ηγέτες.

4.9 Η Τουρκία και η Συριακή κρίση

Υπό την Προεδρία του Μπάρακ Ομπάμα, οι Αμερικανοί αναγκάστηκαν να καταλήξουν σε πολιτική λύση στο Ιράκ, ώστε να εστιάσουν στον έλεγχο του Αφγανιστάν. Εν τω μεταξύ, άρχισε να δημιουργείται ένα ευρασιατικό μπλοκ μετά την ίδρυση, το 2001, του Οργανισμού Συνεργασίας της Σαγκάης (Shanghai Cooperation Organization (SCO)), στον οποίο η Τουρκία είναι συνεργάτης-παρατηρητής. Αυτός ο οργανισμός περιλαμβάνει την Κίνα, τη Ρωσία, το Καζακιστάν, το Τατζικιστάν και το Ουζμπεκιστάν και καλύπτει το 60% της Ευρασίας και το 25% του παγκόσμιου πληθυσμού, έχοντας στόχο να ενδυναμώσει τη συνεργασία σε θέματα ασφάλειας μεταξύ των μελών του και να ανταγωνιστεί στις προσπάθειες των ΗΠΑ για ηγεμονία τους στην

περιοχή (Rauf, 2019). Όταν το Ιράν έγινε μέλος-παρατηρητής, οι Ηνωμένες Πολιτείες άρχισαν να ανησυχούν για τα σχέδιά του σχετικά με τον έλεγχο της Μέσης Ανατολής. Καθώς υποχωρούσε η επιρροή των ΗΠΑ στο Ιράκ, το Ιράν εκμεταλλεύθηκε την κατάσταση για να αναβαθμίσει την επιρροή του και να ενδυναμώσει την παρουσία του στη Μεσόγειο μέσα από τις θετικές σχέσεις του με τη Συρία, τη Χεζμπολά στο Λίβανο, τη Χαμάς στη Γάζα και τη θρησκευτική φατρία των Χούτι στην Υεμένη.

Οι Αμερικανοί θεώρησαν την Ιρανική επέκταση στη Μεσόγειο ως την προέκταση της Ρωσοκινεζικής επιρροής στην Ευρασία, πράγμα το οποίο δεν επιθυμούσαν. Ως εκ τούτου, οι Ηνωμένες Πολιτείες αξιοποίησαν προαιώνιες ιστορικές διαφορές. Από το δέκατο έκτο μέχρι και το δέκατο όγδοο αιώνα το Σιιτικό Ιράν και η Σουνιτική Οθωμανική Αυτοκρατορία αναχαιτίζαν αλλήλους. Επειδή, σύμφωνα με την προσέγγιση των ΗΠΑ, τα αραβικά κράτη, κύρια η Σαουδική Αραβία και η Αίγυπτος, δεν ήταν σε θέση να περιορίσουν τον ιρανικό επεκτατισμό, έπρεπε να συμπεριληφθεί και η Τουρκία στις προσπάθειες να αποτραπεί η πρόσβαση του Ιράν στην Μεσόγειο (Bonab, 2009).

Τον Δεκέμβριο του 2010, ξέσπασαν διαμαρτυρίες στην Τυνησία κατά του Προέδρου Μπεν Άλι, ο οποίος εκδιώχθηκε περίπου ένα μήνα αργότερα. Τον Ιανουάριο του 2011, εκκίνησαν διαδηλώσεις στην Αίγυπτο που οδήγησαν στην αποπομπή του Προέδρου Χ. Μουμπάρακ επίσης ένα μήνα αργότερα. Σύντομα προέκυψαν συζητήσεις για μια «Αραβική Άνοιξη» που θα είχε σαν αποτέλεσμα την εξάπλωση της δημοκρατίας στις αραβικές χώρες. Οι διαδηλώσεις έφθασαν μέχρι τη Λιβύη, την Υεμένη, τη Συρία και σε περιορισμένη έκταση στην Ιορδανία, στη Σαουδική Αραβία και στο Μπαχρέιν. Όμως η συριακή κρίση έμελλε να αποκτήσει ιδιαίτερη σημασία διότι επρόκειτο να έχει σύνθετες διαστάσεις τόσο σε περιφερειακό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Μετά από δεκαετίες διακυβέρνησης από το κόμμα της Αναγέννησης (al Baath), η Συρία ήταν ακόμη υπό αναγκαστικό νόμο που εκδόθηκε το Μάρτιο του 1963. Κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης Χαφέζ αλ Άσαντ από το 1970 και στη συνέχεια στη διάρκεια της διακυβέρνησης από το γιο του Μπασάρ, οι πολιτικές ελευθερίες παρέμειναν περιορισμένες (Stacher, 2011).

Η Τουρκία δεν φάνηκε εξαρχής να εμπλέκεται στη συριακή κρίση. Παρήλθαν αρκετές εβδομάδες πριν ο τότε Υπουργός Εξωτερικών Α. Νταβούτογλου επισκεφθεί τη Δαμασκό και συναντηθεί με τον Πρόεδρο Άσαντ για να τον διαβεβαιώσει ότι η Τουρκία ήταν έτοιμη να βοηθήσει στην μεταρρύθμιση του συριακού καθεστώτος. Τους πρώτους λίγους μήνες της κρίσης οι βόρειες περιοχές της Συρίας παρέμειναν κυρίως υπό τον κυβερνητικό έλεγχο και ο μεγάλος όγκος των διαμαρτυριών περιοριζόταν στα προάστια της Δαμασκού και στη νότια Συρία. Εντούτοις, τον Μάιο και τον Ιούνιο του 2011 η τουρκική στάση εξελίχθηκε σε περισσότερο επικριτική για τον Άσαντ, όταν ο τότε Πρωθυπουργός της Τουρκίας Ρ.Τ. Ερντογάν ανακοίνωσε ότι οι φρικαλεότητες που διαπράττονταν στη Συρία ήταν αδικαιολόγητες και, αν συνεχίζονταν, η Τουρκία δεν θα στεκόταν στο πλευρό της Συρίας στη διεθνή σκηνή (Tür, 2016).

Σύντομα άρχισαν να διαδίδονται εκτιμήσεις ότι η Τουρκία σκόπευε να επιβάλει «ζώνη ασφαλείας» στη βόρεια Συρία. Αυτή η πρόθεση απηχούσε την εκτίμηση του Α. Νταβούτογλου ότι η άμυνα στην Ανατολία έφθανε βαθιά μέσα στα συριακά εδάφη, καθώς υποστήριζε ότι επρόκειτο για υλοποίηση της συμφωνίας του 2003 μεταξύ Τουρκίας και ΗΠΑ που επέτρεπε στα τουρκικά στρατεύματα να εγκαταστήσουν ζώνη ασφαλείας στη Βόρεια Συρία και στο Ιράκ με δικαιολογία την προστασία της μειονότητας των Τουρκομάνων. Βάσει εκθέσεων αποδείχθηκε ότι η Τουρκία βοηθούσε Σύριους στασιαστές και επιλεκτικά διάφορες δυνάμεις της

αντιπολίτευσης (D.L. Phillips, 2017). Οι παρεμβάσεις κλιμακώθηκαν και μετά την πρόσφατη εισβολή της Τουρκίας στη Βόρεια Συρία το φθινόπωρο του 2019, Ρώσοι και Τούρκοι στρατιώτες εκτελούν κοινές περιπολίες κατά μήκος της ζώνης ασφαλείας στις κουρδικές περιοχές, ενώ η συμφωνία τους επισκίασε προηγούμενη συμφωνία μεταξύ Ρ.Τ. Ερντογάν και Ν. Τραμπ εξαιτίας και της αποχώρησης των ΗΠΑ από το οικείο θέατρο επιχειρήσεων.

Ο Άσαντ αποδείχθηκε ισχυρότερος απ' ό,τι κατ' αρχάς εκτιμήθηκε. Ήλθε αντιμέτωπος με σημαντικούς αντιπάλους, αλλά ωφελήθηκε από τη στήριξη ισχυρών συμμάχων όπως η Ρωσία, η Κίνα και το Ιράν. Κατόρθωσε να ισχυροποιήσει τον έλεγχο της Δαμασκού και του Χαλεπίου, με εξαίρεση τον Ιούλιο και τον Αύγουστο του 2012, καθώς και να εκμεταλλευθεί τις αντιθέσεις είτε μεταξύ είτε των διάφορων ομάδων της αντιπολίτευσης είτε μεταξύ τοπικών και διεθνών δυνάμεων, προκειμένου να αντισταθεί στη διεθνή πίεση που ήθελε το συριακό καθεστώς να παραιτηθεί από τη εξουσία.

Οι αποτυχημένες προσπάθειες του Ρ.Τ. Ερντογάν να ανατρέψει το συριακό καθεστώς τον οδήγησαν σε ρητορική και συνθήματα κατά του Άσαντ, κύρια περί την άποψη ότι είναι μέλος της μειονοτικής αίρεσης των Αλαουιτών, οι οποίοι εκπροσωπούνται στην κυβέρνηση, ενώ δεν συμβαίνει το ίδιο για την ευρεία πλειοψηφία των Σουνιτών στη Συρία. Οι Αλαουίτες, γνωστοί και ως Νουσαϊρίτες, καθώς πιστεύεται ότι ιδρύθηκαν από τον Ιμπν Νουσαϊρ κατά τη διάρκεια του 8^{ου} μ.Χ. αιώνα, αποτελούν πράγματι μια θρησκευτική ομάδα με αραβικές και μυστικιστικές καταβολές, η οποία επικεντρώνεται στη Συρία και ακολουθεί έναν κλάδο του Σιιτικού Ισλάμ, με ιδιαίτερο σεβασμό και αποδοχή για τους λεγόμενους Δώδεκα Ιμάμηδες των Σιιτών. Οι Αλαουίτες δηλαδή τιμούν τον Αλί (Αλί Ιμπν Αμπί Τάλιμπ), ο οποίος ήταν εξάδελφος του Προφήτη Μωάμεθ και για τους Σιίτες ο πρώτος Ιμάμης, ενώ το όνομά τους σημαίνει ακόλουθοι του Αλί. Από την άλλη πλευρά, στην Τουρκία υφίσταται ο αλεβισμός, ο οποίος θεολογικά επίσης θεωρείται πλησιέστερος προς τους Σιίτες, αλλά διαχωρίζεται από τους Αλαουίτες λόγω τουρκικών και μη αραβικών καταβολών. Συνδέεται με τον Μπεκτασισμό, καθώς τιμά τον Χατζή Μπεκτάς Βαλή, ο οποίος έζησε τον 13ο αιώνα μ.Χ., ενώ γηγενώς εκπορεύεται από τη λαϊκή κουλτούρα της Ανατολίας. Ακόμη περισσότερο, ο αλεβισμός έχει μετριοπαθή και ουμανιστικά χαρακτηριστικά, αλλά και πολιτικές συνάψεις τόσο με τον κεμαλισμό σε μια λογική υποστήριξης ενός κοσμικού κράτους όσο και με τον σοσιαλισμό σε διάφορες εκδοχές του (Olsson, Ozdalga, & Raudvere, 2005).

Οι επιθετικές δηλώσεις του Ρ.Τ. Ερντογάν, πέραν του θεωρητικού υπόβαθρου που προηγούμενα εξηγήθηκε, αποξένωσαν τους Αλεβίτες και τους Κούρδους από τις τάξεις του AKP και τους έστρεψαν να λάβουν κοινή θέση κατά του Ρ.Τ. Ερντογάν στις κοινοβουλευτικές εκλογές τον Ιούνιο του 2011. Στις εκλογές αυτές οι Αλεβίτες, των οποίων ο αριθμός εκτιμάται κατά προσέγγιση σε δεκαπέντε εκατομμύρια, αλλά και οι Κούρδοι με περίπου παρόμοια δημογραφικά δεδομένα, ψήφισαν κόμματα της αντιπολίτευσης. Αυτή η αλλαγή του πολιτικού ανέμου στην Τουρκία σήμανε μείωση του αριθμού των βουλευτών του AKP. Ως εκ τούτου, έλειψαν από τον Ρ.Τ. Ερντογάν πέντε βουλευτές για να μπορέσει τότε να τροποποιήσει το Σύνταγμα και να μετατρέψει το τουρκικό πολιτειακό σύστημα σε υπερ-προεδρικό, πράγμα το οποίο αποτελούσε μέρος του σχεδίου του από καταβολής της διακυβέρνησής του και υλοποιήθηκε πράγματι αργότερα (Şeker & Çağlar, 2015). Τα κόμματα της αντιπολίτευσης επέκριναν τον Ρ.Τ. Ερντογάν για τις πολιτικές του, ισχυριζόμενα ότι κατέστρεφαν την ενότητα της χώρας και έθεταν σε κίνδυνο τις τουρκο-συριακές σχέσεις προς όφελος των Αμερικανών. Ο Ρ.Τ. Ερντογάν ανταπέδωσε τα πυρά κατηγορώντας τον αρχηγό του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος Κ. Κιλισντάρογλου ότι βάσιζε τις κατηγορίες του στις δικές του δογματικές σχέσεις με τον Άσαντ, καθώς κι ο ίδιος είναι Αλεβίτης.

Ορισμένες εξελίξεις, όπως τα διεθνή τρομοκρατικά και τζιχαντιστικά πλήγματα αλλά και οι μαζικές προσφυγικές ροές, οδήγησαν σε προσδοκίες των ΗΠΑ όσον αφορά την τουρκική συνεργασία στη Συρία. Αν και

ορισμένοι παρατηρητές ισχυρίστηκαν ότι η Τουρκία ήταν διστακτική το 2013 και το 2014, συνεργάστηκε εντέλει με την αμερικανική συμμαχία κατά του ISIS διά της φιλοξενίας αεροσκαφών που από το καλοκαίρι του 2015 έπλητταν στόχους στη Συρία και το Ιράκ. Συμμετέχοντας σε αυτές τις προσπάθειες, οι Τούρκοι αξιωματούχοι παράλληλα επιχειρούσαν κι εναντίον κουρδικών δυνάμεων στη Βόρεια Συρία. Οι τουρκικές προτεραιότητες εξαρτώνται από τις προσπάθειες της Τουρκίας ενάντια στο PKK και την ικανότητα της Τουρκίας να επηρεάζει στο ίδιο πλαίσιο τα γεγονότα στη Συρία και το Βόρειο Ιράκ (Zanotti, 2016).

Οι προσπάθειες του Ρ.Τ. Ερντογάν να βοηθήσει στην ανατροπή του συριακού καθεστώτος και να διαδραματίσει γενικότερα ηγετικό ρόλο στη Μέση Ανατολή ανακόπηκαν από διάφορους παράγοντες, αλλά κυρίως από τη στήριξη που παρείχαν στον Άσαντ το Ιράν, η Ρωσία και η Κίνα, καθώς και από την ικανότητα του τελευταίου να εκμεταλλεύεται τις διάφορες καταστάσεις προς όφελός του. Επιπλέον, οι παραδοσιακοί σύμμαχοι της Τουρκίας, δηλαδή οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Δυτική Ευρώπη, φάνηκαν απρόθυμοι να εμπλακούν άμεσα στη συριακή σύγκρουση διότι δεν ήθελαν να έλθουν σε αντιπαράθεση με τη Ρωσία και την Κίνα. Αυτή η αντίδραση κατέστη προφανής τον Ιούνιο του 2012 όταν η Συρία κατέρριψε ένα τουρκικό μαχητικό αεροσκάφος κοντά στις συριακές ακτές (Pituga, 2012).

Η Άγκυρα κάλεσε σύγκληση οργάνων του NATO και λήψη μέτρων κατά της Συρίας, αλλά το μόνο στο οποίο προέβη το NATO ήταν να καταδικάσει τη συριακή ενέργεια και να δηλώσει ότι δεν ήταν έτοιμο για μια στρατιωτική εμπλοκή με τη Συρία. «Οι σύμμαχοι του NATO καταδικάζουν έντονα αυτή την απολύτως απαράδεκτη πράξη» δήλωσε ο Γενικός Γραμματέας του NATO Α. Ράσμουςεν μετά τη σύσκεψη, αλλά δεν συζητήθηκε το Άρθρο 5 της Συνθήκης του NATO, βάσει του οποίου τα κράτη μέλη καλούνται να θεωρήσουν την επίθεση σε μία χώρα ως επίθεση εναντίον όλων των μελών της συμμαχίας. Η προκλητική ενέργεια του Άσαντ που έπληξε την υπερηφάνεια του τουρκικού στρατού ήλθε να προστεθεί στις παράπλευρες ζημίες που προκλήθηκαν από τη συριακή κρίση στην τουρκική ασφάλεια και στην εθνική ενότητα φέροντας στην επιφάνεια εθνοτικές διαφορές μεταξύ Τούρκων και Κούρδων, καθώς επίσης και δογματικές διαφορές μεταξύ των Σουνιτών και των Αλεβιτών. Από τις αρχικές εκείνες αφισμαχίες κι εφεξής η κατάσταση έχει λάβει δραματικές διαστάσεις καθώς τουλάχιστον τρία εκατομμύρια Σύριοι πρόσφυγες φιλοξενούνται στην Τουρκία, ενώ η τελευταία επιχειρεί στρατιωτικά εντός της Συρίας για να απωθήσει κουρδικές ένοπλες δυνάμεις, δοκιμάζοντας, ωστόσο, τις αντιδράσεις τόσο των Ρώσων όσο και των στρατευμάτων του Άσαντ που δείχνουν εντός του 2019 να αναλαμβάνουν ισχύ και έλεγχο στην επικράτειά τους (Hoffmann, 2019).

5. Στρατιωτικά κέντρα βάρους

Οι υποθέσεις «Εργκένεκον» και «Βαριοπούλα» υπό το πρίσμα της σύγκρουσης κεμαλισμού και νέο-οθωμανισμού.

Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα το πολιτικό υπόδειγμα της της Τουρκίας παρουσιάζει μια εναλλακτική πολιτική κατεύθυνση κατά την οποία ένα ισλαμικό κόμμα ανήλθε στην εξουσία δημοκρατικά. Όπως και σε άλλες χώρες της Μέσης Ανατολής και του Μαγκρέμπ, ο κύριος παράγοντας επιρροής πριν και κατά την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας ήταν οι στρατιωτικοί. Οι απόπειρες εκδημοκρατισμού ήταν περιορισμένες και οι πολιτικοί που απέτυχαν να διατηρήσουν τη στήριξη των στρατιωτικών αρχηγών σύντομα απομακρύνθηκαν. Κάθε δεκαετία, από το 1960 μέχρι το 1980, σημειωνόταν κι ένα πραξικόπημα στη χώρα, καθώς οι στρατιωτικοί, οι οποίοι θεωρούσαν τους εαυτούς τους ως τους προστάτες των αξιών της Τουρκικής Δημοκρατίας, επενέβαιναν και όριζαν νέες κυβερνήσεις.

Περί τα μέσα της δεκαετίας του '90 η ανάμειξη των στρατιωτικών στα πολιτικά δρώμενα της Τουρκίας εξελίχθηκε σε πιο εφεκτική, ίσως και πιο διακριτική. Αντί ως συνήθως να ανατρέψουν το κυβερνών Κόμμα της Ευημερίας, το 1997, οι στρατιωτικοί εξέδωσαν μια διακοίνωση και ζήτησαν από τον αρχηγό του κόμματος και Πρωθυπουργό Ν. Ερμπακάν να παραιτηθεί. Ο τελευταίος συμμορφώθηκε απέναντι στο γνωστό και ως «μεταμοντέρνο πραξικόπημα», καθώς ήταν ύποπτος ότι τηρούσε ισλαμιστική ατζέντα και, ως εκ τούτου, το κόμμα του απαγορεύθηκε διότι εκτιμήθηκε ότι παραβίαζε το διαχωρισμό μεταξύ θρησκείας και κράτους.

Το 2002 εντούτοις, το ανερχόμενο ρεύμα του πολιτικού Ισλάμ στην Τουρκία οδήγησε στην εκλογή ως πρωθυπουργού του τωρινού Προέδρου Ρ.Τ. Ερντογάν. Ο ίδιος είχε υπάρξει στο παρελθόν μέλος του Κόμματος της Ευημερίας. Μαζί με πιο προοδευτικούς συντρόφους του οργάνωσε ένα νέο, εν γένει μεταρρυθμιστικό, ισλαμικό κόμμα, αυτό της Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (ΑΚΡ). Καθώς διδάχθηκε από τη μοίρα του προκατόχου του, ο Ερντογάν ήταν αρχικά πολύ προσεκτικός στον τρόπο που εκφραζόταν. Έδινε έμφαση στον κοσμικό χαρακτήρα του τουρκικού κράτους και προσπαθούσε να αποφύγει την αποξένωση από τους ισχυρούς στρατιωτικούς αρχηγούς. Παρά τους προσεκτικούς χειρισμούς του, το Μάιο του 2007, οι στρατιωτικοί προσπάθησαν για μια ακόμη φορά να επέμβουν στα εκλογικά δρώμενα. Κατά τη διάρκεια μιας οριακής προεδρικής εκλογικής αναμέτρησης, στρατιωτικοί ανάρτησαν στο διαδίκτυο μία αυστηρή δήλωση, εμφανίζοντας στο ρόλο τους ως θεματοφύλακες της κοσμικής δημοκρατίας και στοχοποιώντας τους υποψηφίους του ΑΚΡ. Εκείνη η απόπειρα «ηλεκτρονικού πραξικοπήματος» ήταν κακώς υπολογισμένη. Η τουρκική κυβέρνηση επέπληξε τους εν λόγω στρατιωτικούς, ενώ τόσο η ΕΕ όσο και οι ΗΠΑ τους προειδοποίησαν να μην παρέμβουν στη δημοκρατική διαδικασία (Aydinli, 2011).

Η ευρω-ατλαντική αντίδραση στην περίπτωση αυτή ήταν αναμενόμενη. Το ΑΚΡ ήταν υπέρ της μεταρρύθμισης προς μια φιλελεύθερη κατεύθυνση, η οποία παράλληλα ευνοούσε την ελεύθερη θρησκευτική έκφραση, αλλά πρωταρχικά είχε επιδείξει ότι ήταν πρόθυμο να ακολουθήσει τους κανόνες του ευρωπαϊκού πολιτικού παιχνιδιού, διορθώνοντας κάποιες από τις υπερβολές της στρατιωτικής κυριαρχίας που έως τότε υφίστατο χάριν μιας ιστορικής «αδράνειας» μετά από δεκαετίες στρατιωτικών παρεμβάσεων στα τουρκικά πολιτικά και πολιτειακά τεκταινόμενα. Σταδιακά αποδείχθηκε ότι οι ηγέτες του ΑΚΡ έθεσαν τους στρατιωτικούς υπό την πολιτική εξουσία. Ο δυτικός κόσμος εμπιστεύθηκε επίσης στο ΑΚΡ τις δικλίδες δημοκρατικής ασφάλειας του τουρκικού πολιτικού συστήματος, θεωρώντας δεδομένο ότι τα άλλα κόμματα και οι δικαστικοί θα μπορούσαν να μειώσουν τη δύναμη του ΑΚΡ, εάν τυχόν πραγματοποιούνταν υπέρβαση της εντολής του. Αυτή η εμπιστοσύνη στη σύνεση των αρχηγών του ΑΚΡ και στο τουρκικό πολιτικό σύστημα δεν αποδείχθηκε προφητική.

Σύντομα, μετά τις εκλογές του 2007, η ισλαμική κυβέρνηση άρχισε ένα κυνήγι μαγισσών που ωστόσο αποδείχθηκαν υπαρκτές κατά τις λεγόμενες δίκες της Εργκένεκον. Η κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι μια ακραία και μυστική εθνικιστική ομάδα, μέρος του επονομαζόμενου «βαθέος κράτους ή παρακράτους», αποπειράθηκε να ανατρέψει την κυβέρνηση. Ειπώθηκε ότι στη μυστική ομάδα συμμετείχαν αξιωματικοί του στρατού και της αστυνομίας, δημοσιογράφοι, ακαδημαϊκοί, δικαστές και βουλευτές της αντιπολίτευσης. Στοχοποιήθηκαν επίσης αρκετοί στρατιωτικοί αρχηγοί σε σχέση με την πιθανολογούμενη σκευωρία «Βαριοπούλα», μια απόπειρα που έλαβε χώρα το 2003, κατά την οποία αποδείχθηκε ότι σχεδίαζαν έναρξη πολέμου με την Ελλάδα με σκοπό να συσπειρώσουν τον κόσμο γύρω από τη σημαία και να δικαιολογήσουν μελλοντικά στρατιωτικά πραξικοπήματα. Ενώ η σχετική ποινική δίωξη αναφορικά με τις απειλές αυτές είναι κατανοητή με δεδομένη την προϊστορία των στρατιωτικών σε πολιτικές παρεμβάσεις, δημοσιογραφικοί κύκλοι προβληματίστηκαν, καθώς το τελικό αποτέλεσμα των δικών της Εργκένεκον και της Βαριοπούλας δεν

ήταν η αποκάλυψη μυστικών στρατηγημάτων, αλλά η καταδίωξη και φυλάκιση των πλέον ένθερμων επικριτών του ισλαμικού κόμματος (Aknur, 2013).

Πολλά από τα άτομα που φυλακίστηκαν κατά τις δίκες αυτές απελευθερώθηκαν αργότερα, όταν η κυβέρνηση υπαναχώρησε και «ανακάλυψε» ότι εν μέρει τα στοιχεία εναντίον τους είτε είχαν παρερμηνευθεί είτε ήταν πλαστά. Οι κατηγορούμενοι κατά κάποιον τρόπο ωφελήθηκαν από την ένταση στις σχέσεις μεταξύ του ΑΚΡ και των πρώην συμμάχων του στο κίνημα Χιζμέτ, των ακολούθων του Ιμάμη Φετουλάχ Γκιουλέν. Πολλοί από τους κατηγορούς στις δίκες κατηγορήθηκαν οι ίδιοι εκ των υστέρων ότι συμμετείχαν σε ένα «παράλληλο κράτος». Η δε απελευθέρωση πληθώρας αξιωματικών του στρατού που είχαν φυλακιστεί χρησίμευσε στη συνέχεια για να δυσφημιστεί το κίνημα Χιζμέτ. Ούτως ή άλλως, εκτιμήθηκε ότι εκείνη πια την εποχή οι στρατιωτικοί είχαν καταστεί ακίνδυνοι και δεν αποτελούσαν απειλή για την κυβέρνηση του ΑΚΡ, πράγμα που διαψεύστηκε μερικά έτη αργότερα δια της απόπειρας πραξικοπήματος του θέρους του 2016.

Το κορυφαίο επίτευγμα της εξουσίας του ισλαμικού κόμματος, και ιδιαίτερα του ρόλου του Ρ.Τ. Ερντογάν ως αρχηγού του κόμματος, προέκυψε το 2010 μετά την έγκριση, με το 58% των ψήφων, ενός δημοψηφίσματος για συνταγματικές τροποποιήσεις. Το δημοψήφισμα επέτρεψε τροποποιήσεις στο Σύνταγμα του 1982, το οποίο είχε συνταχθεί από στρατιωτικούς αρχηγούς και είχε εγκριθεί με δημοψήφισμα δύο έτη μετά από το πραξικόπημα του 1980. Μεταξύ των άλλων αλλαγών, το δημοψήφισμα του 2010 αποδυνάμωσε το ρόλο των στρατιωτικών στην πολιτική ζωή της Τουρκίας και άνοιξε το δρόμο για ένα διευρυμένων αρμοδιοτήτων προεδρικό αξίωμα. Παρεμπιπτόντως, αυτό επέτρεψε στον Ρ.Τ. Ερντογάν να μιμηθεί την κίνηση του Ρώσου Προέδρου Βλαντιμίρ Πούτιν ο οποίος μεταπήδησε από ένα δημόσιο αξίωμα σε άλλο, μεταφέροντας μαζί του τις κομματικές εξουσίες του προηγούμενου αξιώματός του. Ο Ρ.Τ. Ερντογάν δεν μπόρεσε να έχει περισσότερες θητείες ως πρωθυπουργός λόγω των κανόνων του κόμματός του, αλλά βάσει του τροποποιημένου Συντάγματος, κατέστη δυνατό να θέσει υποψηφιότητα για πρόεδρος και να επιτύχει πενταετή θητεία. Από τότε, ο Ρ.Τ. Ερντογάν ανακοίνωσε την επιθυμία του να προχωρήσει σε περαιτέρω τροποποιήσεις του Συντάγματος, όπως άλλωστε συνέβη το 2017, και να παραμείνει στην εξουσία μέχρι το 2023, συμπληρώνοντας είκοσι ένα έτη διακυβέρνησής του κατά την 100^η επέτειο από την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας.

Η μυστική οργάνωση που περιγράφει το κατηγορητήριο στην υπόθεση Εργκένεκον είναι ένα ευρύ δίκτυο που αποτελείται από άτομα στους κόλπους του στρατού, του δικαστικού σώματος, των ακαδημαϊκών, των μέσων ενημέρωσης, του κοινοβουλίου, των μυστικών υπηρεσιών και πληθώρας παραγόντων της κοινωνίας γενικότερα. Οι στενές σχέσεις των ατόμων σε ποικίλους τέτοιους θεσμικούς φορείς προσομοιάζουν το δίκτυο Εργκένεκον με το ιταλικό Γκλάντιο και την έρευνα για την υπόθεση Εργκένεκον με την έρευνα «Καθαρά Χέρια» (Mani Pulite) (S. Kaya, 2009). Για το λόγο αυτό το κατηγορητήριο συσχετίζει την Εργκένεκον, μεταξύ άλλων, και με υποτιθέμενες ένοπλες επιχειρήσεις του ΝΑΤΟ σε χώρες μέλη ως προληπτικό μέτρο κατά μιας πιθανής εισβολής των δυνάμεων του τότε Συμφώνου της Βαρσοβίας. Σύμφωνα με το σκεπτικό αυτό, η Εργκένεκον, όπως και η Γκλάντιο αποτελούσε ένα ακόμη μνημείο κατασκοπευτικής δράσης ψυχροπολεμικού τύπου.

Με δεδομένη τη ευέλικτη φύση της και τις εκτεταμένες δραστηριότητές της είναι δύσκολο να επιχειρηθεί μια συγκεκριμένη περιγραφή της οργάνωσης Εργκένεκον, αφού όταν εισαχθεί στην εξίσωση κάθε μία από τις διαφορετικές πλευρές του θέματος, σχηματίζεται και διαφορετική εικόνα. Κάθε ένα από τα επίμαχα σημεία, όπως η ύπαρξη μιας παράδοσης «βαθέος κράτους» ή ο αυτοπροσδιοριζόμενος ρόλος των στρατιωτικών ως προστατών του κοσμικού καθεστώτος, αντιστοιχεί σε διαφορετικούς βαθύτερους μηχανισμούς, οι οποίοι πόρρω απέχουν

από έναν παραλληλισμό προς προληπτικές επιχειρήσεις του NATO. Από την άποψη της δράσης συλλογικοτήτων κατά τον Mancur Olson (Olson, 2009), δύο χαρακτηριστικά της Εργκένεκον, οι στενοί δεσμοί με τα θεσμικά κέντρα βάρους και οι συνωμοτικές δραστηριότητες, αντιστοιχούν σε δύο χαρακτηριστικά των ομάδων «ειδικού ενδιαφέροντος», την αποκλειστικότητα και τη χρήση δυσανάλογης οργανωτικής ισχύος με στόχο τη συλλογική δράση για τη στήριξη των συμφερόντων της ομάδας. Επομένως, η ικανοποίηση αυτών των δύο προϋποθέσεων καθιστά την Εργκένεκον ένα ισχυρό μυστικό δίκτυο που είχε ευρεία επιρροή στα δρώμενα του τουρκικού κράτους και της τουρκικής κοινωνίας.

Τον Ιούνιο του 2007, βρέθηκαν είκοσι επτά χειροβομβίδες στο διαμέρισμα ενός αποστράτου στην Κωνσταντινούπολη. Τα στοιχεία που εντόπισε η αστυνομία ήταν το κλειδί για να αποκαλυφθεί η οργάνωση Εργκένεκον, ο καρπός της συνεργασίας μεταξύ του τουρκικού «βαθέος κράτους» και ακροδεξιών εξτρεμιστών. Η οργάνωση, η οποία έλαβε το όνομά της από τη μυθική τοποθεσία της Κεντρικής Ασίας από όπου προήλθαν τα τουρκικά φύλα, είχε μια βάση οπαδών αποτελούμενη τόσο από εθνικιστές όσο και από επαγγελματικές ομάδες, απόστρατους αξιωματικούς του στρατού και της αστυνομίας, διανοούμενους και δικηγόρους, καθώς επίσης και κακοποιά στοιχεία. Παρόλο που δεν μπορεί να στοιχειοθετηθεί άμεση σχέση μεταξύ της οργάνωσης Εργκένεκον και του κινήματος Ουλούσαλκι, η Εργκένεκον είναι προϊόν της ιδεολογικής ζύμωσης στην οποία έχουν παίξει καταλυτικό ρόλο οι οργανώσεις του συγκεκριμένου υπερ-εθνικιστικού κινήματος (Cizge, 2016). Ο κατάλογος των κατηγορούμενων στην υπόθεση Εργκένεκον κάλυπτε όλο το τουρκικό πολιτικό φάσμα, από την αριστερά μέχρι και τη δεξιά. Επιπλέον, αυτά καθαυτά τα στοιχεία συσπείρωσης, δηλαδή ο υποτιθέμενος αντι-ιμπεριαλισμός, ο φόβος της παγκοσμιοποίησης, ο φόβος διάλυσης και η δυσπιστία προς το AKP αποτέλεσαν βασικούς λόγους για τη σύσταση της Εργκένεκον.

Όπως προαναφέρθηκε, εικάζεται ότι οι ρίζες της εντοπίζονται στις παρακρατικές οργανώσεις που ιδρύθηκαν σε χώρες της Νότιας Ευρώπης στον απόηχο του Β' Π.Π. για να αποτρέψουν την πραγματική ή δυνητική απειλή μιας κομμουνιστικής διείσδυσης. Εντούτοις, ενώ στην Ελλάδα ή στην Ιταλία οι οργανώσεις αυτές αδρανοποιήθηκαν μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '70, στην Τουρκία παρέμειναν κατά κύριο λόγο άθικτες και αναγεννήθηκαν με το πραξικόπημα του 1980. Σύμφωνα με το κατηγορητήριο, η ομάδα Εργκένεκον ήταν αποφασισμένη να εκτροχιάσει την Τουρκία από μια πορεία προς τον εκδημοκρατισμό. Ανέπτυξαν δεσμούς με το οργανωμένο έγκλημα με στόχο τη δολοφονία επιφανών φιλελεύθερων διανοούμενων και ηγετών των μειονοτήτων, του Ορχάν Παμούκ, του πρώτου και μοναδικού κατόχου βραβείου Νόμπελ στην Τουρκία, Κούρδων πολιτικών ηγετών, αλλά και δημοσιογράφων. Με αυτές τις ενέργειες σχεδίαζαν να προκαλέσουν ένα ακόμη στρατιωτικό πραξικόπημα το 2009 και να διακόψουν τη διαδικασία εκδημοκρατισμού της Τουρκίας, καθώς και τις διαπραγματεύσεις ένταξης στην Ε.Ε. (Narayana et al., 2014). Η Εργκένεκον υπέστη σοβαρό πλήγμα τον Ιανουάριο του 2008 όταν συνελήφθησαν τριάντα τρία άτομα, συμπεριλαμβανομένου και του Σαμί Χοστάν, ανθρώπου κλειδί στη υπόθεση «Σουσουρλούκ», ενός αυτοκινητιστικού δυστυχήματος το 1996, το οποίο συγκλόνισε την Τουρκία με την αποκάλυψη των σχέσεων μεταξύ του «βαθέος κράτους» και του οργανωμένου εγκλήματος. Ο πλέον εξέχων από τους κρατούμενους, ο Βελί Κιουτσούκ, θεωρήθηκε ότι ήταν ο ιδρυτής της JITEM, μιας μυστικής οργάνωσης της Τουρκικής Στρατο-χωροφυλακής και αναπόσπαστο στοιχείο του «βαθέος κράτους» (Aydinli, 2011).

6. Οικονομικά κέντρα βάρους

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα το 50% των κεφαλαίων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ανήκε σε Έλληνες, το 20% σε Αρμενίους, ενώ μόνο το 15% σε Τούρκους. Πριν τη Μικρασιατική καταστροφή, το 80% περίπου των επιχειρήσεων χονδρεμπορίου της Κωνσταντινούπολης επίσης ανήκαν σε Έλληνες. Το 1974 οι τουρκικές εξαγωγές

ανήλθαν σε 1.537 εκ. δολάρια., το 1980 σε 2.910, το 1995 σε 21 δισ. δολάρια και το 1996 σε 24 δισ. δολάρια. Οι βιομηχανικές εξαγωγές, ενώ αποτελούσαν το 30% του συνόλου περί το 1980, έχουν πλέον περίπου τριπλασιαστεί. Ο ρυθμός της οικονομικής ανάπτυξης κατά την περίοδο 1980-1993 υπερέβη το 5,5% ετησίως, κατά το 1994 παρουσίασε μείωση 5,5%, ενώ το 1995 και το 1996 ανήλθε στο 7,2% και 8,0% αντίστοιχα, με αποτέλεσμα πτώση της ανεργίας στο 6% κατά το ίδιο έτος (Νότης, 1986).

Η Τουρκία είχε το 1994 συνολικό ΑΕΠ 370 δισ. δολάρια. Οι ξένες επενδύσεις πολλαπλασιάστηκαν. Εντός μιας δεκαετίας οι ξένες εταιρείες από μόλις 109 έφθασαν τις 2.400, εκ των οποίων 57% είχε ως προέλευση την Ευρωπαϊκή Ένωση. Σύμφωνα με την έκθεση του ΟΟΣΑ για το 1997 η Τουρκία παρόλο που είχε το 1996 ένα εμπορικό έλλειμμα σχεδόν 20 δισ. δολάρια, εξαιτίας της εισόδου ξένων κεφαλαίων και της μαύρης αγοράς, εμφάνιζε πλεόνασμα 5,3 δισ. δολάρια. Η αιτία της εν λόγω ανάπτυξης, εντούτοις, δεν εντοπίζεται στις δράσεις των κεμαλικών κυβερνήσεων της δεκαετίας του 1990, αλλά στη στροφή του Οζάλ προς την επιχειρηματική εξωστρέφεια, αλλά και στη θετική οπτική της Δύσης απέναντι στην Τουρκία. Η Τουρκία έπαψε να θεωρείται ένας αμφίβολης δημοκρατικότητας περιφερειακός τοποτηρητής, ένα ανάχωμα στη ρωσική επεκτατικότητα, κι εντάχθηκε στις «αναδυόμενες» μεγάλες και βιομηχανικές αγορές. Οι αλλαγές που σημειώθηκαν εντός δεκαετιών και ιδιαίτερα υπό τις κυβερνήσεις Τ. Οζάλ και Ρ.Τ. Ερντογάν αντίστοιχα είναι εντυπωσιακές, καθώς μετέτρεψαν την τουρκική οικονομία από εσωστρεφή πρωτογενή και παραδοσιακή σε εξωστρεφή και βιομηχανική (Karataşlı, 2015).

6.1 Η πτωτική πορεία της Τουρκικής οικονομίας.

Την οικονομική ευφορία της εποχής Τ. Οζάλ τη διαδέχθηκε μια σειρά από κεμαλικές κυβερνήσεις των οποίων η διαδρομή συνδέθηκε με πτωτική πορεία της οικονομίας, παραοικονομία, αλλά και καλλιέργεια κλίματος διαμαρτυρίας απέναντι στη διαφθορά, γεγονός που οδήγησε στην επάνοδο του πολιτικού Ισλάμ ως στοιχείου κοινωνικοπολιτικής «κάθαρσης» και απρόσκοπτης επιχειρηματικής ανάπτυξης. Μετά το 1994 η αναπτυξιακή πορεία εξελίχθηκε σε έντονα πληθωριστική με έκρηξη μισθών, εισαγωγών, εξωτερικού ελλείμματος και δανεισμού. Το πρόγραμμα λιτότητας της Τ. Τσιλέρ στη συνέχεια πέτυχε περιορισμένα ένα βαθμό εξωστρέφειας της οικονομίας με άνοδο των εξαγωγών αλλά χωρίς μείωση των ελλειμμάτων. Εξαιτίας του οξυμμένου περιβάλλοντος στις εκλογές του 1994 και 1995 ενισχύθηκε το ισλαμικό κόμμα Ρεφάχ (Kutlay, 2019).

Το 1998 η οικονομική κρίση εξαπλώνεται, η αύξηση του ΑΕΠ, από 8,3% το 1997, μειώνεται σε 3,9% το 1998, ενώ το 1999 βυθίζεται σε -6,1%. Το 2000, το εμπορικό έλλειμμα προσέγγισε τα 30 δισ. δολάρια, το εξωτερικό χρέος πλησίασε τα 120 δισ. δολάρια, και ο πληθωρισμός υπερέβη το 80% σύμφωνα με τον Ο.Ο.Σ.Α (OECD, 1996). Μετά την παρέμβαση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, αλλά και υπό την επίδραση του τρομοκρατικού πλήγματος της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, διαμορφώνεται ένα κλίμα πολιτικού προσεταιρισμού και χρηματοοικονομικής εύνοιας της Τουρκίας, ώστε να μην κυλήσει σε φονταμενταλιστικές ατραπούς του ισλαμισμού, υποδεικνύοντας ταυτόχρονα ένα υποδειγματικό μοντέλο μετριοπάθειας για ολόκληρη τη Μέση Ανατολή. Με το τραπεζικό νόμο που η κυβέρνηση Μ. Ετζεβίτ εισήγαγε το 1999 δημιουργήθηκαν συνθήκες διαφάνειας και κρατικού ελέγχου για τις τράπεζες προς την κατεύθυνση της εξυγίανσης του τουρκικού τραπεζικού συστήματος, κι αυτό επίσης συνετέλεσε σε μια επανεκκίνηση της τουρκικής οικονομίας υπό τους διαφορετικούς ποσοτικά και ποιοτικά στόχους της νέας ισλαμικής διακυβέρνησης στην αυγή της επόμενης χιλιετίας (Marois, 2012).

6.2 Το μακροοικονομικό ιδεολογικό πλαίσιο της τουρκικής οικονομίας.

Σύμφωνα με τη Sebnem Oğuz (Oguz, 2008), η Τουρκία κατά τις τελευταίες δεκαετίες έχει διέλθει διάφορες φάσεις όσον αφορά τη σχέση της με το διεθνές κεφάλαιο και τις προσεγγίσεις κρατικής αναδιάρθρωσης. Η πρώτη φάση είναι η περίοδος 1960-1980, κατά την οποία εφαρμόστηκαν μορφές απολυταρχικού κρατισμού ως απάντηση στις απαιτήσεις εκβιομηχανισμού. Η δεύτερη φάση είναι η περίοδος από το 1980 μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '90, η οποία σηματοδοτήθηκε από την άνοδο ενός νεοφιλελεύθερου πλαισίου που συνοδεύτηκε από μια προσπάθεια διεθνοποίησης μέσω εμπορικής και χρηματοοικονομικής απελευθέρωσης. Η τρίτη φάση, που εκκίνησε στα τέλη της δεκαετίας του '90, παγίωσε συνδυασμένα νεοφιλελεύθερα και απολυταρχικά κρατιστικά χαρακτηριστικά τα οποία συχνά κακοφόρμισαν ως κρατική διαφορά και αυθαιρεσία.

Έως το τέλος του εικοστού αιώνα, η οικονομική ανάπτυξη διαχρονικά στηρίχθηκε στην κρατική καθοδήγηση και παρέμβαση. Η αστική τάξη διαμορφώθηκε μέσω κρατικής κοινωνικής «μηχανικής» εκ των άνω. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία συστηματικά παραχωρούσε το εμπόριο, την εκπαίδευση και τη βιοτεχνία στους αλλόθρησκους, χριστιανούς κι εβραίους. Οι Τούρκοι ήταν στραμμένοι στον πόλεμο, στη διοίκηση, και σε κάποιο βαθμό στην κτηνοτροφία και στην αγροτική παραγωγή. Από την άλλη πλευρά η ταχεία μεγέθυνση καθόλη τη μεταπολεμική περίοδο έως και τη δεκαετία του '90, στηρίχθηκε σε ετερογενείς ευνοϊκούς παράγοντες, την είσοδο ξένων κεφαλαίων, κολοσσιαίων εμβασμάτων από τους μετανάστες, την κρατικά υποβοηθούμενη εκβιομηχάνιση, τις ευνοϊκές διεθνείς συγκυρίες, κ.λπ. Στο υπόβαθρο, ωστόσο, υφίσταντο αδυναμίες, καθώς η αστικοποίηση εξελίχθηκε με ανορθόδοξο τρόπο, κοινωνικά προβλήματα και δημιουργία «παραγκουπόλεων» περί τις μεγαλουπόλεις, όπου περίσσευε η εργασιακή εκμετάλλευση και η διαφθορά. Στο παρασκήνιο, λουπόν, της οικονομικής μεγέθυνσης η αστική τάξη δεν είχε εμπορική παράδοση, ούτε και συνείδηση επιχειρηματικής πρωτοβουλίας, εργασιακής ποιότητας και παραγωγικότητας (Eroglu & Piçak, 2011).

Η πρώιμη προσπάθεια του Τ. Οζάλ και η μεταγενέστερη πιο ώριμη οικονομική μεγέθυνση μέσω μιας πολιτικής μετατόπισης προς το πολιτικό Ισλάμ, με κύριο εκφραστή τον Ρ.Τ. Ερντογάν, απεργάστηκαν μία νέα αστική τάξη η οποία ενδυναμώνεται εντυπωσιακά κατά τη δεκαετία του 2000, ζητώντας και λαμβάνοντας μερίδιο εξουσίας. Με τη σύγχρονη τουρκική ανάπτυξη να τείνει προς την εξωστρέφεια, αυτή η αστική τάξη απαιτεί υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης και συμμετοχής των πολιτών, διασπώντας τα «ομφαλοσκοπικά» κεμαλικά χαρακτηριστικά της προηγούμενης κρατικοδίαιτης ανάπτυξης της οικονομίας. Η μεθοδική επιχείρηση κατάλυσης ενός αιωνόβιου «ημιφεουδαρχικού» καθεστώτος στην ύπαιθρο και η συγκέντρωση εργατικού δυναμικού στις πόλεις υπονόμωσε την παραδοσιακή ηγεμονία του κεμαλισμού, φέροντας στο προσκήνιο τις μάζες της παραδοσιακά ισλαμικής αγροτιάς, ενώ επέτρεψε στους Κούρδους, τους Άραβες, και σε άλλες εθνότητες που μετακινήθηκαν προς τις πόλεις να σχηματίσουν οικεία διανόηση και έκφραση. Κατά τη δεύτερη δεκαετία του 2000, ωστόσο, οι σημαντικές προαναφερθείσες εξελίξεις προχώρησαν σε σταδιακή αποδόμηση, όπως θα εξηγηθεί στη συνέχεια.

6.3 Ισλάμ και οικονομία.

Το γεγονός ότι η μεγάλη πλειονότητα των ισλαμικών χωρών ανήκει στο λεγόμενο Τρίτο Κόσμο και ευρίσκεται σε κατάσταση οικονομικής υπανάπτυξης δημιουργεί στις δυτικές κοινωνίες τον αρκετά γνωστό προβληματισμό σχετικά με το πόσο οι κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές δομές που προκύπτουν από την εφαρμογή διαφόρων μορφών ισλαμικής νομοθεσίας είναι δυνατόν να στηρίξουν μια πιθανή μελλοντική αναπτυξιακή «απογείωση» των μουσουλμανικών χωρών. Τρεις κύριοι λόγοι ευρίσκονται στη βάση αυτού του

προβληματισμού, ήτοι η θρυλούμενη εχθρότητα του Ισλάμ απέναντι σε κάθε είδος νεωτερισμού, στη συνέχεια η απαγόρευση από το Κοράνιο στην εφαρμογή κερδοφόρων επιτοκίων, γεγονός που θεωρήθηκε από ορισμένους δυτικούς αναλυτές ως αρνητικό δεδομένο για τις συναλλαγές, την εμπορική πίστη και τις επενδύσεις, και τέλος η μοιρολατρία, η οποία θεωρείται εγγενές στοιχείο του Ισλάμ για πολλούς συγγραφείς από το 18ο αιώνα κι εφεξής (Leiser, 1988)). Η απαγόρευση της κατανάλωσης καπνού και καφέ από ορισμένους θρησκευτικούς λειτουργούς, απαγόρευση όμως που αναιρέθηκε από άλλους, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της ρευστότητας που επικρατεί στο Ισλάμ σε ό,τι αφορά στο διαχωρισμό μεταξύ «καλών και κακών» συμπεριφορών.

Ο τόκος (*riba*) πιο συγκεκριμένα αποτελεί ένα από τα σοβαρά αμαρτήματα που καταγράφονται στο Κοράνιο (Farooq, 2009). Εκτός από αυτήν την απαγόρευση, το Ισλάμ δεν αντιτίθεται καθόλου στη δημιουργία κέρδους, στο εμπόριο και στις οικονομικές γενικά δραστηριότητες. Στην πράξη, παρατηρείται ότι τα λεγόμενα ισλαμικά τραπεζικά συστήματα είναι άκρως θελκτικά για τους μικρομεσαίους επενδυτές, στους οποίους άλλωστε στοχεύουν, καθώς είναι βασισμένα στην κατανομή κερδών και ζημιών μετά τη λήξη της προθεσμίας του "ισλαμικού" συμβολαίου, το οποίο υπεγράφη μεταξύ του επενδυτή και μιας ισλαμικής εμπορικής τράπεζας. Είναι ευνόητο ότι η ανυπαρξία πιέσεων προς την πλευρά του επενδυτή για εξυπηρέτηση του δανείου εντός συγκεκριμένων προθεσμιών καθιστά για έναν ακόμη λόγο το σύστημα αρκετά δημοφιλές και σε πολλά σημεία αναπτυξιακό. Είναι επίσης δυνατή η διάκριση τριών τύπων ισλαμικών τραπεζών (Samad, 2004):

- **Ισλαμικές Εμπορικές Τράπεζες.** Ανταγωνίζονται τα αντίστοιχα δυτικού τύπου ιδρύματα σε ό,τι αφορά τους τομείς περί τη συγκέντρωση των καταθέσεων του κοινού και άλλων μορφών κεφαλαίων με σκοπό τη χρηματοδότηση συμμετοχικών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων (κατά τα ισλαμικά πρότυπα) ή σημαντικών βιομηχανικών επενδύσεων σε όλο το φάσμα των μουσουλμανικών χωρών.

- **Ισλαμικά Ταμιευτήρια.** Αυτή η μορφή αποταμίευσης καταλήγει στη δημιουργία ενός «λαϊκού ισλαμικού κεφαλαίου» στο πλαίσιο όλων των περιοχών που είναι άνευ ενδιαφέροντος για το κλασικό τραπεζικό σύστημα και συμβάλλει στην ανάπτυξη μικρομεσαίων επιχειρήσεων επιχορηγούμενων από ισλαμικούς χρηματοδοτικούς οργανισμούς περιφερειακής, εθνικής ή υπερεθνικής κλίμακας.

- **Διακυβερνητικές Ισλαμικές Τράπεζες Ανάπτυξης.** Οι Τράπεζες αυτές λειτουργούν ως συνδεδειγμένοι κρίκοι μεταξύ όλων των χωρών που χρησιμοποιούν το ισλαμικό τραπεζικό σύστημα. Πρόκειται για μια «ισλαμική αναπτυξιακή ενίσχυση» όλων των μουσουλμανικών πολιτικών καθεστώτων.

Από τη δεκαετία του '80 κι εφεξής ο τούρκικος ισλαμικός τομέας της οικονομίας έχει διευρυνθεί σε μεγάλες εταιρίες επενδυτικών χαρτοφυλακίων, αλυσίδες καταστημάτων, τράπεζες και ασφαλιστικές εταιρίες, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίαζαν οι κοινές επιχειρήσεις και επενδύσεις στις χώρες του Περσικού Κόλπου. Όλη αυτή η επιχειρηματική δραστηριότητα υποστηρίχθηκε από μια τεράστια και πολύπλοκη υποδομή που περιλάμβανε ισλαμικούς οργανισμούς εργοδοτών, συνεταιρισμούς εργατών, συμβουλευτικές υπηρεσίες και συνδικαλιστικές ενώσεις. Συμπερασματικά, το Ισλάμ ως σύνολο δεν αντιτίθεται προς την ανάπτυξη της οικονομίας, αλλά τη θεωρεί ως την επιστήμη ή το μέσον το οποίο υποδεικνύει στον άνθρωπο τον τρόπο χρήσης των πλουτοπαραγωγικών πηγών και των μέσων παραγωγής, ώστε να ικανοποιεί τις επίγειες ανάγκες του, σε υποχρεωτική, ωστόσο, σύμπνοια με τον υπάρχοντα θρησκευτικό κώδικα που εσαεί στοχεύει στη δικαιότερη κατανομή των αγαθών μεταξύ των πιστών. Για παράδειγμα, πολλές από τις υπηρεσίες που προσφέρονται στις δυτικές κοινωνίες εισάγονται στις ισλαμικές, αφού πρώτα λάβουν κατάλληλη επεξεργασία και πλασιωθούν με οικεία σύμβολα και προσφορές, όπως συμβαίνει με τα ισλαμικά τουριστικά δίκτυα Χαλάλ (Battour & Ismail, 2016) και τις αντίστοιχες πολιτιστικά στοχευμένες καταναλωτικές πολιτικές (Musa, Bt, Ali, & Moghannemi, 2015).

Στο πλαίσιο της ανάπτυξης των πολυποίκιλων οικονομικών σχέσεων της Τουρκίας συγκαταλέγεται και το σχέδιο που προωθήθηκε από τον Ισλαμιστή Πρωθυπουργό Νετσεμτίν Ερμπακάν, δηλαδή της οικονομικής συνένωσης ορισμένων αναπτυσσόμενων ισλαμικών οικονομιών. Ο Ν. Ερμπακάν απέβλεπε στην εισαγωγή τεχνολογίας από τις προηγμένες ισλαμικές οικονομίες της Νοτιοανατολικής Ασίας, και βέβαια πριν από την οικονομική κρίση που είχε ξεσπάσει το καλοκαίρι του 1998 και έφερε σχεδόν όλες εκείνες τις οικονομίες στο χείλος της καταστροφής. Η ισλαμική κοινή αγορά, η D-8 όπως ονομάστηκε, σχηματίστηκε από τις χώρες Τουρκία, Ιράν, Πακιστάν, Μπανγκλαντές, Ινδονησία, Μαλαισία, Αίγυπτο και Νιγηρία (Aral, 2005). Όπως βλέπουμε και από τη σύνθεση αυτής της Ένωσης υπήρχε μια αντιπροσωπευτικότητα από διαφορές περιοχές του ισλαμικού κόσμου.

Οι φιλοδοξίες του Ν. Ερμπακάν ήταν η ομάδα αυτή να αποτελέσει μια μεγάλη πρωτοβουλία στα πρότυπα της G-7, δηλαδή των επτά περισσότερο αναπτυσσόμενων χωρών του κόσμου, με καθαρή πρόθεση να στρέψει την πλάτη του προς την Ευρωπαϊκή Ένωση, προβλέποντας και διακηρύσσοντας ο ίδιος ότι μέσα στα επόμενα είκοσι πέντε έτη το κέντρο βάρους της παγκοσμίας παραγωγής και οικονομικής δραστηριότητας θα μετατοπιστεί από την Ευρώπη και την Αμερική προς την Ευρασία (Taniguchi, 2003b). Με στόχο την ενίσχυση των οικονομικών δεσμών της Τουρκίας προς τις αναπτυσσόμενες μουσουλμανικές χώρες άρχισε, αμέσως μόλις εκλέχθηκε ως πρωθυπουργός, περιοδείες στην ΝΑ Ασία, στη Μαλαισία και στην Ινδονησία, ενώ δεν παρέλειψε να προσεγγίσει και τις χώρες παραγωγής και εξαγωγής φυσικού αερίου, όπως την Αλγερία, τη Λιβύη, το Κατάρ και το Ιράν. Στρατηγικά σκεπτόμενος ο Ερμπακάν με τις κινήσεις εκείνες αποσκοπούσε κυρίως στη απεξάρτηση της Τουρκίας από το ρωσικό φυσικό αέριο.

Οι γενικότεροι στόχοι αυτής της κατά τον Ν. Ερμπακάν ισλαμικής οικονομικής πρωτοβουλίας δεν περιοριζόταν μόνο σε καθαρά οικονομικά οφέλη, αλλά περιείχαν τις μεγαλεπήβολες φιλοδοξίες του ισλαμιστή πρωθυπουργού να καταστήσει την Τουρκία ηγέτιδα δύναμη στον ισλαμικό κόσμο, διασπώντας παράλληλα τον απομονωτισμό της Τουρκίας από τον ευρύτερο αραβικό κόσμο. Ο απώτερος σκοπός όλων αυτών των κινήσεων ήταν να τεθούν υπό από τον τουρκικό έλεγχο τα ενεργειακά κοιτάσματα της Κεντρικής Ασίας, εκφράζοντας τη σχετική, πάγια και αξονική φιλοδοξία της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής.

Οι εν λόγω προσπάθειες του Ν. Ερμπακάν και του κόμματός του (WP/RP, Welfare Party) διακόπηκαν μόλις η κυβέρνησή του ανατράπηκε τον Ιούνιο του 1997, αλλά η Ένωση που προαναφέρθηκε συνέχισε να λειτουργεί έστω και σε πολύ περιορισμένη κλίμακα, δίνοντας έμφαση στη γεωργική συνεργασία με την προώθηση ιδεών πάνω σε πρότυπες καλλιέργειες κ.λπ. Τα ισλαμικά κόμματα που ακολούθησαν μετά την απαγόρευση λειτουργίας του WP/RP διδάχθηκαν από τις δυσκολίες που αντιμετώπισε ο Ν. Ερμπακάν και υιοθέτησαν, τουλάχιστον κατ' αρχάς, πιο μετριοπαθή και διακριτικά μοντέλα διαμόρφωσης διεθνών οικονομικών σχέσεων.

6.4 Η νέα επιχειρηματική τάξη των “anatolian tigers”.

Οι οικονομικοί αναλυτές παρατηρούν ότι η τουρκική οικονομία έδειξε ικανοποιητικά αντανakλαστικά απέναντι στην οικονομική κρίση τόσο κατά τη διετία 2000-2001 όσο και κατά το 2009 (Balat, 2008). Ενώ δηλαδή το 2001 κυριολεκτικά βυθίστηκε σε ύφεση 9,5%, επανήλθε σε ανάπτυξη 7,9% αμέσως κατά το επόμενο έτος, γεγονός που δικαίως χαρακτηρίστηκε αναδημιουργία από τις στάχτες. Και υπήρξε συνέχεια, ανάπτυξη 5,9%, 9,9%, 7,6%, 6% και 4,7% κατά τα έτη 2003, 2004, 2005, 2006 και 2007, αντίστοιχα. Παρά την αρχική ένδειξη ύφεσης ως και 7% στις αρχές του 2008, όταν ξέσπασε η διεθνής οικονομική κρίση, το συγκεκριμένο έτος απέφερε συνολικά ανάπτυξη περί το 0,7% έως τους τελευταίους μήνες του (S. Bozkurt & Yalman, 2011).

Με μια πιο κριτική, από άποψη γεωοικονομική, σκοπιά, παρατηρούμε, ωστόσο ότι παρά τις συντριπτικές οικονομικές δυσκολίες, η Τουρκία βρέθηκε στο επίκεντρο μιας εύνοιας τόσο από τους φιλοδυτικούς οικονομικούς παράγοντες του αραβικού κόσμου, όπως θα εξηγήσουμε παρακάτω σε σχέση με την κινητικότητα του ισλαμικού κεφαλαίου, όσο και από τις ΗΠΑ, για τις οποίες η Τουρκία προέκυψε ως το μοντέλο ισλαμικής χώρας που διατηρεί ισορροπία ανάμεσα στις ανατολίτικες ιστορικο-πολιτισμικές καταβολές της και στα δυτικά κοσμικά πρότυπα κοινωνικής διαμόρφωσης, γεφυρώνοντας με αυτόν τον τρόπο Ισλάμ και Δύση, διαψεύδοντας ίσως τους ισλαμιστές φονταμενταλιστές και το αντιδυτικό τους μένος. Στις απαρχές της νέας χιλιετίας, για τις ΗΠΑ, η Τουρκία προέκυψε ως το μοντέλο ισλαμικής χώρας που διατηρεί ισορροπία γεφυρώνοντας κατά κάποιον τρόπο Ισλάμ και Δύση.

Για να υπερβαθεί η οικονομική κρίση στις αρχές της δεκαετίας του 2000 απαιτήθηκε η εποπτεία του ΔΝΤ και η εφαρμογή δημοσιονομικών μέτρων μείωσης κυρίως του πληθωρισμού, ενίσχυσης της απασχόλησης και προσέλκυσης άμεσων ξένων επενδύσεων. Για να αντιληφθούμε την έκταση του άλματος που πραγματοποιήθηκε μόλις ένα έτος μετά τις κρίσεις του Νοεμβρίου 2000 και του Φεβρουαρίου 2001, πρέπει να σημειωθεί ότι οι Τούρκοι καταναλωτές εκείνη τη χρονική περίοδο αγόραζαν με τα ίδια χρήματα μόνον τα 3/4 των αγαθών που αποκτούσαν μόλις λίγες ημέρες πριν την υποτίμηση της τουρκικής λίρας.

Ήδη από το 1998 η Τουρκία είχε υπογράψει συμφωνία με το ΔΝΤ, το οποίο ως το 2008 αναδείχθηκε στο μεγαλύτερο δανειστή της με συνολικό ποσό δανεισμού ύψους 46 δισ. δολαρίων. Η τότε κυβέρνηση Ετζεβίτ κάλεσε το ανώτατο στέλεχος της Παγκόσμιας Τράπεζας Κεμάλ Ντερβίς πίσω στην πατρίδα του για να αναμορφώσει την τουρκική οικονομία. Ο εν λόγω τεχνοκράτης, ανεξάρτητος από πολιτικές επιρροές και κυκλώματα διαφθοράς, εφάρμοσε αυστηρό πρόγραμμα περιστολής των δαπανών με πάγωμα μισθών, εκσυγχρόνισε το κράτος και το τραπεζικό σύστημα, ενώ άνοιξε το δρόμο στις ξένες επενδύσεις. Η επικράτηση του νυν κυβερνώντος κόμματος ΑΚΡ το 2002 και η αποτελεσματική διακυβέρνηση του Ρ.Τ. Ερντογάν που ανέλαβε την πρωθυπουργία το 2003, έχοντας αφήσει σημαντικό έργο ως δήμαρχος της Κωνσταντινούπολης, οδήγησαν στους προαναφερθέντες ρυθμούς ανάπτυξης.

6.5 Η υπέρβαση της διεθνούς κρίσης 2008-2009

Το 2008 εκκίνησε με πτώση του ρυθμού αύξησης του ΑΕΠ και σηματοδότησε την εισδοχή της χώρας σε ένα επιδεινούμενο οικονομικό περιβάλλον, προερχόμενο τόσο από τα διαρθρωτικά προβλήματα της οικονομίας της και τους πολιτικούς κλυδωνισμούς της περιόδου όσο και από τη γενικότερη κρίση στην παγκόσμια αγορά κατά το 2009. Πρόσκαιρα, όπως προαναφέρθηκε, το ΑΕΠ της Τουρκίας παρουσίασε αρνητικούς ρυθμούς ανάπτυξης, η ανεργία ανήλθε σε 14%, οι άμεσες ξένες επενδύσεις μειώθηκαν κατά 62,5%, ο κατασκευαστικός τομέας συρρικνώθηκε κατά 16,3%, τα έσοδα από τον τουρισμό παρουσίασαν μείωση κατά 7,5%, ο δείκτης βιομηχανικής παραγωγής είχε αρνητικό πρόσημο κατά 0,60%, παρουσιάζοντας πτώση κατά 111% σε σχέση με το 2008, ενώ ο σημαντικός τομέας της αυτοκινητοβιομηχανίας συρρικνώθηκε κατά 35%. Η μη καταγεγραμμένη εργασία αυξήθηκε το 2009 κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης και αφορούσε σε 9,7 εκατομμύρια άτομα. Κατά το 2009 οι άνεργοι ανήλθαν σε 3 εκατομμύρια άτομα, παρουσιάζοντας αύξηση κατά 32% έναντι του 2008. Επίσης, κατά το ίδιο έτος το έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης ανήλθε σε περίπου 6% του ΑΕΠ, περί τα 52,2 δισ. Τουρκικές λίρες (ενώ ανερχόταν σε 1,8% του ΑΕΠ το 2008). Οι συγκρίσεις μεταξύ ελληνικής και τουρκικής διαγωγής περί τα οικονομικά πράγματα, υπό τις ίδιες σχεδόν χωρο-χρονικές συνθήκες είναι αναπόφευκτες και διδακτικές. Ο διεθνούς φήμης οικονομολόγος Nouriel Roubini, γεννημένος στην Κωνσταντινούπολη από Εβραίους

γονείς ιρανικής καταγωγής, συχνά αποκαλείται «Κασσάνδρα» για τις εξελίξεις στα διεθνή οικονομικά, οπότε στην περίπτωση της Ελλάδας και της Τουρκίας δήλωσε (Hurriyetdailynews, 2019): «η Ελλάδα θα είχε αποφύγει την τρέχουσα οικονομική κρίση, αν είχε στρέψει την προσοχή της στον τρόπο που η Τουρκία συμπεριφέρθηκε μετά τη δική της κρίση το 2001, αντιγράφοντας τις αλλαγές που δοκιμάστηκαν στη γειτονική της χώρα...η Τουρκία διδάχθηκε από το παρελθόν της, πρόσφερε τόπο σε ξένες επενδύσεις, μείωσε το εργατικό της κόστος, προβλήθηκε ως γέφυρα προς νέες αγορές-στόχους, αν και υπολείπεται ακόμη σε ποιότητα, όχι σε ποσότητα, εργατικού δυναμικού...».

6.6 Παράδειγμα ανάπτυξης, η τουρκική αυτοκινητοβιομηχανία

Ένα ενδεικτικό γεγονός της κολοσσιαίας μεταβολής που έχει πραγματοποιηθεί στην τουρκική παραγωγική μηχανή κατά την τελευταία δεκαετία είναι η εκρηκτική ανάπτυξη της εγχώριας αυτοκινητοβιομηχανίας. Ιαπωνικές και νοτιοκορεάτικες αυτοκινητοβιομηχανίες, στο πλαίσιο κοινοπραξιών με έδρα την Τουρκία, κατασκευάζουν ή/και συναρμολογούν οχήματα, τα οποία διαθέτουν στην εγχώρια αγορά, αλλά και προς την Πορτογαλία, την Ισπανία και την Αγγλία. Αντίστοιχα ισχύουν για οχήματα της Fiat, της Renault, της Ford. Ακολουθούν ως κατασκευάστριες φορτηγών σε τουρκικό έδαφος οι ANADOLU ISUZU, BMC, CHRYSLER, MAN, MERCEDES-BENZ, FORD, OTOYOL, TEMSA, FIAT, ενώ ως κατασκευάστριες λεωφορείων οι ISUZU, BMC, KARSAN, MERCEDES-BENZ, HYUNDAI, OTOKAR, FORD, OTOYOL, TEMSA, MAN, κ.λπ. Πρόκειται για υπερσύγχρονες μονάδες που παράγουν προϊόντα υψηλής τεχνολογίας και ανάλογης αξιοπιστίας. Η επένδυση της TOYOTA S.A. (Toyota Motor Manufacturing Turkey) στο Ανταπαζάρ, 120 χλμ. από την Κωνσταντινούπολη, καλύπτει έκταση μεγαλύτερη των 800 στρεμμάτων, ενώ κόστισε 700 εκατομμύρια ευρώ (Tatoglu & Glaister, 1996).

Επί του πιεστηρίου και παρά τις πρόσφατες κυρώσεις της Ε.Ε. σε βάρος της Τουρκίας εξαιτίας των παράνομων γεωτρητικών της δραστηριοτήτων στα χωρικά ύδατα της Κύπρου, μια νέα κολοσσιαία μονάδα της Volkswagen, σύμφωνα με γερμανικούς κυβερνητικούς κύκλους, θα κατασκευαστεί στα περίχωρα της Σμύρνης, ύστερα από πολλά και γενναιόδωρα ανταλλάγματα του Ερντογάν προς τη γερμανική αυτοκινητοβιομηχανία (Daily Sabah, 2019). Η εταιρεία, ωστόσο, στον απόηχο των πολεμικών επιχειρήσεων της Τουρκίας στη Συρία προσανατολίζεται σε επένδυση προς άλλη χώρα (DW, 2019).

6.7 Παράδειγμα ανάπτυξης, η τουρκική ναυτιλιακή και ναυπηγική βιομηχανία

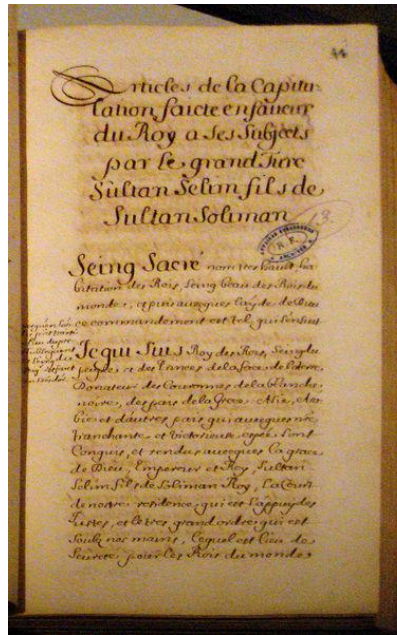
Ιστορική αναδρομή

Οι ευρωπαϊκές χώρες, έχοντας ήδη παραχωρήσει λιμενικών και εμπορικών διευκολύνσεων από τον 16^ο αιώνα, απέκτησαν περαιτέρω πολλά και ειδικά δικαιώματα περί τις ναυτιλιακές υπηρεσίες κατά την κήρυξη μεταρρυθμίσεων στη διάρκεια του Τανζιμάτ μετά το 1839. Δράττοντας αυτήν την ευκαιρία, οι δυτικές χώρες ανέλαβαν τον έλεγχο περίπου όλων των ναυτιλιακών δραστηριοτήτων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ενώ ιδρύθηκαν πολλές εταιρείες στα μεγάλα οθωμανικά λιμάνια. Γενικότερα, αυτές οι επιχειρήσεις προσέφεραν διέξοδο στις χριστιανικές και εβραϊκές μειονότητες, οι οποίες κατέλαβαν κρίσιμες θέσεις και μάλιστα ίδρυσαν και δικές τους ναυτιλιακές επιχειρήσεις.

Το κύριο πρόβλημα για τους Οθωμανούς ήταν η έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού στη ναυτιλιακή βιομηχανία. Δεν υπήρχε Σχολή Εμποροπλοιάρχων για να επανδρωθεί ο εμπορικός στόλος, ενώ η Σχολή Εμπορικού Ναυτικού, που ιδρύθηκε το 1881, έκλεισε μόλις το 1888 (Sirin, 2000). Κατά συνέπεια, οι υφιστάμενες ναυτιλιακές

εταιρείες λειτουργούσαν από αλλοδαπούς ή μειονοτικούς παράγοντες, των οποίων η δραστηριότητα σε μεγάλο βαθμό ανεξαρτητοποιήθηκε.

Πίνακας 1. Παραχωρητήριο προς τη Γαλλία, του 1569, και τη Βενετία, του 1540, για λιμενικές και εμπορικές διευκολύνσεις (du Rausas, 1902).

Η τουρκική ναυτιλία

Όσον αφορά τη σύγχρονη πραγματικότητα, η τουρκική ναυτιλία, κατά την τελευταία εικοσαετία, εξελίσσεται ταχύτατα. Οι Τούρκοι πλοιοκτήτες έχουν στόλο που υπερβαίνει σε χωρητικότητα τα 30 εκ. DWT (deadweight tonnage, χωρητικότητα εκτοπίσματος), ενώ σύγχρονα και μεγάλα πλοία αντικαθιστούν τα παλαιά σκάφη. Ο αριθμός των λιμανιών και των τερματικών σταθμών, καθώς και το επίπεδο ποιότητας των υπηρεσιών τους αυξάνονται σημαντικά. Οι ναυτιλιακές εταιρείες αναδιοργανώνονται για να προσαρμοστούν στις νέες επιχειρησιακές και οικονομικές απαιτήσεις. Για τη στήριξη αυτού του εκσυγχρονισμένου στόλου και τη βελτίωση των εγκαταστάσεων ξηράς απαιτήθηκε αναβάθμιση στην οργάνωση των συστημάτων διαχείρισης. Οι ναυτιλιακές εταιρείες αποτελούν το κυριότερο στοιχείο του ναυτιλιακού τομέα. Διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην κατανόηση των υφιστάμενων και μελλοντικών απαιτήσεων, καθώς επιγραμματικά ορίζονται ως “HIOs” (high-vulnerability information handling organizations) (Roumboutsos, Nikitakos, & Gritzalis, 2005). Ως εκ τούτου, υποχρεώθηκαν και αυτές να αναπτύξουν σχέδια, προγράμματα και πολιτικές για να επιβιώσουν στο σύγχρονο, πλήρη ανταγωνισμού και παγκοσμιοποίησης, κόσμο, στον οποίο είναι κατ’εξοχήν αναγκαία η προσαρμογή σε διεθνείς συναλλακτικές συνήθειες και ιδιαίτερα πολύπλοκες ναυτασφαλιστικές συναλλαγές, υποκείμενες σε ευρεία τυπολογία ρητρών καλής πίστης και εθιμικών κανόνων (Αθανασοπούλου, 2010).

Παρόλα αυτά, ο ναυτιλιακός τομέας παρουσιάζει χαρακτηριστικά αδιαφάνειας και κατά συνέπεια δεν είναι εύκολη η συλλογή πληροφοριών σχετικά με όλες τις πτυχές των ναυτιλιακών εταιρειών, όπως η οικονομική κατάσταση, τα μελλοντικά σχέδια και οι στρατηγικές που ακολουθούνται. Από την άλλη πλευρά, είναι σχετικά

ευκολότερο να συλλέγονται πληροφορίες σχετικά με τα συστήματα οργάνωσης και διαχείρισης των εταιρειών, τα οποία παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τις δυνατότητες και τον τρόπο λειτουργίας τους (Demirel, 2015).

Ο τουρκικός εμπορικός στόλος σήμερα αποτελείται κυρίως από πλοία μεταφοράς χύδην ξηρού φορτίου, αλλά εν τω μεταξύ μπορεί να παρατηρηθεί σταδιακή αύξηση του αριθμού των δεξαμενόπλοιων και των πλοίων μεταφοράς εμπορευματοκιβωτίων. Με βάση τα συγκεντρωτικά στοιχεία του 2018 από το οικείο Επιμελητήριο που εδρεύει στην Κωνσταντινούπολη, ο Τουρκικός εμπορικός στόλος αποτελείται από 545 πλοία, εκ των οποίων 283 (που αντιστοιχούν σε 6,1 εκ. DWT) έχουν εισαχθεί, ενώ 262 (που αντιστοιχούν σε 1,5 εκ. DWT) έχουν κατασκευαστεί στην Τουρκία. Η κατανομή των ως ανωτέρω 545 πλοίων ως μονάδων κατά τους διάφορους τύπους αυτών, έχει ως εξής: 33,04% μεταφοράς ξηρού φορτίου, 11,56% bulk carriers, 9,91% δεξαμενόπλοια, 9,91% containers και 6,61% λοιπών φορτηγών υπηρεσιών, 28,97% λοιποί τύποι. Σε όρους χωρητικότητας DWT, ο στόλος αποτελείται από 37,23% bulk carriers, 23,01% δεξαμενόπλοια μεταφοράς πετρελαίου, 12,73% μεταφοράς ξηρού φορτίου, 14% containers, 5,88% δεξαμενόπλοια χημικού φορτίου και 6.61% λοιπών τύπων. 7,82% αυτών είναι καταχωρημένα στο εθνικό νηολόγιο και 92,18% σε νηολόγια του εξωτερικού.

Πίνακας 2. Σύνολα Τουρκικής ιδιοκτησίας πλοίων ανά έτος και αναλογία εγγραφής με εθνική ή άλλη σημαία (υπερβαίνοντα 100 Gross Tonnage, GT).
Πηγή: Turkish Chamber of Shipping, 2017 Maritime Sector report, Istanbul 2018.

Year	National Flag			Foreign Flag			Total Fleet Controlled		Years
	No	1000 DWT	%	No	1000 DWT	%	No	1000 DWT	Change %
1999	448	8.697	90%	69	915	10%	517	9.612	
2000	456	8.269	91%	96	855	9%	552	9.124	-5,10%
2001	445	7.321	82%	107	1.607	18%	552	8.928	-2,10%
2002	451	7.815	84%	117	1.514	16%	568	9.329	4,50%
2003	432	7.045	80%	147	1.772	20%	579	8.817	-5,50%
2004	408	6.556	75%	163	2.159	25%	571	8.715	-1,20%
2005	420	6.427	70%	237	2.725	30%	657	9.152	5,00%
2006	432	6.844	65%	353	3.609	35%	785	10.453	14,20%
2007	446	6.464	58%	424	4.650	42%	870	11.114	6,30%
2008	490	6.592	50%	513	6.591	50%	1003	13.183	18,60%
2009	520	6.736	44%	636	8.592	56%	1156	15.328	16,30%
2010	560	7.246	42%	665	9.954	58%	1225	17.200	12,20%
2011	547	7.797	40%	672	11.863	60%	1219	19.660	14,30%
2012	523	8.479	38%	642	14.093	62%	1165	22.572	14,80%
2013	627	9.488	31%	842	20.838	69%	1469	30.326	34,40%
2014	599	8.580	28%	890	21.846	72%	1489	30.426	0,30%
2015	564	8.297	30%	834	19.209	70%	1398	27.506	-9,60%
2016	551	8.272	28%	984	20.879	72%	1535	29.151	6,00%
2017	525	7.800	27%	1022	21.465	73%	1547	29.265	0,40%
2018	483	7.288	25%	1028	21.323	75%	1511	28.611	-2,20%

Η 15^η θέση, που προαναφέρθηκε και απεικονίζεται στον παρακάτω πίνακα, είναι χαμηλότερη της αντίστοιχης 13^{ης} στις αρχές του έτους 2013. Όπως εμφανίστηκε στον προηγούμενο πίνακα, το ποσοστό του συνολικού αριθμού των σκαφών άνω των 1000 GT (gross tonnage) με τουρκική σημαία ήταν 627. Αυτό αντιστοιχούσε σε μια μεταφορική ικανότητα που έφθασε τα περίπου 9,4 εκ. DWT. Λαμβάνοντας υπόψη τα 20.8 εκ. DWT των πλοίων τουρκικής ιδιοκτησίας που έπλεαν υπό άλλες σημαίες, ο συνολικός αριθμός των πλοίων που ανήκαν στους Τούρκους εφοπλιστές ανερχόταν σε 1469, με συνολική χωρητικότητα περίπου 30,3 εκ. DWT.

Πίνακας 3. Κατά το 2017 η Τουρκία καταλαμβάνει την 15η θέση παγκοσμίως, έναντι της 1ης Ελληνικής θέσης, σε σύνολα ιδιόκτητων πλοίων, με εθνική ή μη σημαία (υπέρ των 1000 GT). Πηγή: Turkish Chamber of Shipping, 2017 Maritime Sector report, Istanbul 2018.

Dwt Rank	Country	National Flag		International Flag		Total Flag	
		No	1000 DWT	No	1000 DWT	No	1000 DWT
1	Greece	712	68.743	4.015	296.617	4.727	365.360
2	Japan	815	34.427	3.316	207.030	4.131	241.456
3	China	2.809	79.744	2.447	157.095	5.256	236.839
4	Germany	189	8.414	2.752	97.289	2.941	105.703
5	South Korea	706	12.794	908	67.150	1.614	79.944
6	Norway	525	16.730	1.167	56.080	1.692	72.810
7	USA	206	5.078	1.016	62.234	1.222	67.312
8	Singapore	711	27.185	676	25.605	1.387	52.790
9	Taiwan	109	4.432	857	47.030	966	51.463
10	Italy	460	13.090	667	37.527	1.127	50.617
11	Denmark	330	16.917	576	26.441	906	43.358
12	Hong Kong	506	28.668	476	13.746	982	42.414
13	Canada	117	1.322	384	29.224	501	30.546
14	U.K.	194	6.247	533	24.039	727	30.286
15	Turkey	483	7.288	1.028	21.323	1.511	28.611

Ο τύπος και η οργάνωση των τουρκικών ναυτιλιακών εταιρειών φέρει γενικότερα την εικόνα οικογενειακών επιχειρήσεων. Τα διοικητικά συμβούλια αποτελούνται επί το πλείστον από οικογενειακά μέλη. Αυτό σημαίνει ότι οι επαγγελματικές σχέσεις επηρεάζονται από τις διαπροσωπικές και οικογενειακές σχέσεις ανάμεσα στα εταιρικά μέλη, ιδιαίτερα στις μικρές επιχειρήσεις οικογενειακού τύπου. Ευάριθμοι είναι εκείνοι που ιδρύουν μικρές επιχειρήσεις, ελπίζοντας να χτίσουν μια «αυτοκρατορία» για να την κληρονομήσουν οι απόγονοι. Όμως, η νεότερη γενιά συχνά έχει διαφορετικές προσδοκίες σταδιοδρομίας και δεν προσβλέπει στο μέλλον της οικογενειακής επιχείρησης, οπότε η μεταβιβαζόμενη επιχείρηση από γενιά σε γενιά διατρέχει τον κίνδυνο κατά ένα πολύ μεγάλο ποσοστό να μην είναι επιτυχής (Mathis & Jackson, 1988).

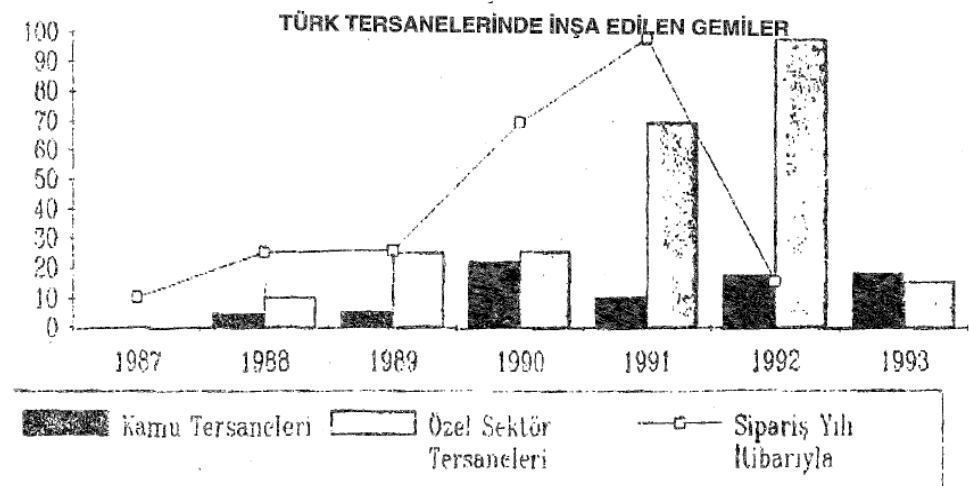
Η σύγχρονη τουρκική ναυπηγική βιομηχανία

Κατά τη δεκαετία του 1980, η τουρκική ναυτιλία εκκίνησε με την αγορά σε πολύ χαμηλές τιμές «σκουριασμένων» και μεταχειρισμένων ή παροπλισμένων πλοίων. Το Τουρκικό Ναυτικό Επιμελητήριο ιδρύθηκε το 1981 και επιτέλεσε έναν αξιοσημείωτο ρόλο ως εργαλείο για την οργάνωση του ιδιωτικού ναυτιλιακού τομέα. Ο Τ. Οζάλ ενέταξε αργότερα τους ναυτιλιακούς και ναυπηγικούς τομείς σε ένα ευρύτερο αναπτυξιακό πλαίσιο με

όραμα και συστηματικές οργανωτικές προσπάθειες. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Τ. Οζάλ, όπως έχει καταγραφεί σε άλλο σημείο της μελέτης, ήταν ο πρώτος εκ των σύγχρονων πολιτικών που διαμόρφωσε πτυχές της πολιτικής που αργότερα χαρακτηρίστηκε νεο-οθωμανική.

Στο αρχειακό υλικό που παρατίθεται κατωτέρω σημειώνεται ότι αμέσως μετά το δραματικό τέλος της ζωής του από δηλητηρίαση, πληθώρα αναπτυξιακών προγραμμάτων, και ιδιαίτερα εκείνα που αφορούσαν ναυπηγικές επενδύσεις του ιδιωτικού τομέα, καθυστέρησαν ή καταργήθηκαν. Οι επί το πλείστον κεμαλικές κυβερνήσεις που ακολούθησαν εντός της δεκαετίας του 1990 έμειναν γνωστές για εκτεταμένα φαινόμενα διαφθοράς και διαπλοκή που επέφερε οπισθοδρόμηση της οικονομίας και μια πορεία προς την αιγίδα του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, έως και την αντίδραση με την επάνοδο στην εξουσία των νεο-οθωμανών κατά τη δεκαετία του 2000.

Πίνακας 4. Καμπή στις ιδιωτικές επενδύσεις για ναυπηγικά έργα μετά το 1992. Πηγή: Turkish Chamber of Shipping, 1992 Maritime Sector report, Istanbul 1993.

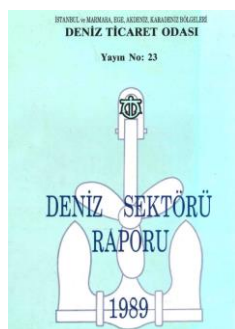

Πίνακας 5. Η χαμηλή κατάταξη του Τουρκικού ναυπηγικού τομέα κατά τη δεκαετία του 1980. Πηγή: Turkish Chamber of Shipping, 1988 Maritime Sector report, Istanbul 1989.

TABLO: 27- ÜLKELERE GÖRE GEMİ İNŞA KAPASİTELERİ GERÇEKLEŞMELERİ
(1000 DWT VE ÜZERİ)

ÜLKELER	1 9 8 8			1 9 8 9		
	GEMİ ADETLERİ	1000 DWT	TOPLAM DWT o / o	GEMİ ADETLERİ	1000 DWT	TOPLAM DWT o / o
JAPONYA	174	5686.4	34.0	195	8583.9	39.2
GÜNEY KORE	79	6079.1	36.4	75	6712.7	30.6
YUGOSLAVYA	17	370.1	2.2	18	740.8	3.4
BREZİLYA	6	160.1	1.0	16	676.0	3.1
TAYVAN	7	645.0	3.3	7	673.2	3.1
İTALYA	16	305.3	1.8	23	575.2	2.6
F. ALMANYA	23	407.0	2.4	34	508.9	2.3
DANİMARKA	15	550.5	3.3	15	460.6	2.1
ROMANYA	18	505.7	3.0	10	398.2	1.8
POLONYA	31	444.5	2.7	34	362.1	1.7
İSPANYA	10	139.7	0.8	11	335.5	1.5
ÇİN HALK CUM.	16	341.8	2.0	22	307.9	1.4
HİNDİSTAN	5	134.4	0.8	7	263.7	1.2
DOĞU ALMANYA	16	229.7	1.4	24	233.1	1.1
İNGİLTERE	4	24.4	0.1	10	199.4	0.9
ARJANTİN	1	64.5	0.4	6	159.8	0.7
FINLANDİYA	14	64.9	0.4	30	122.4	0.6
BULGARİSTAN	8	139.9	0.8	4	116.0	0.5
PORTEKİZ	3	9.8	0.1	4	98.7	0.5
TÜRKİYE	2	12.3	0.1	12	94.5	0.4
B.M.	3	42.4	0.3	3	89.1	0.4
FRANSA	5	94.5	0.6	6	64.7	0.3
BELÇİKA	2	90.6	0.5	1	38.0	0.2
MALTA	2	15.4	0.1	4	30.8	0.1
HOLLANDA	6	24.5	0.1	6	18.2	0.1
DİĞERLERİ	25	135.3	0.8	10	54.1	0.2
GENEL TOPLAM	508	16717.7	100.0	587	21917.4	100.0

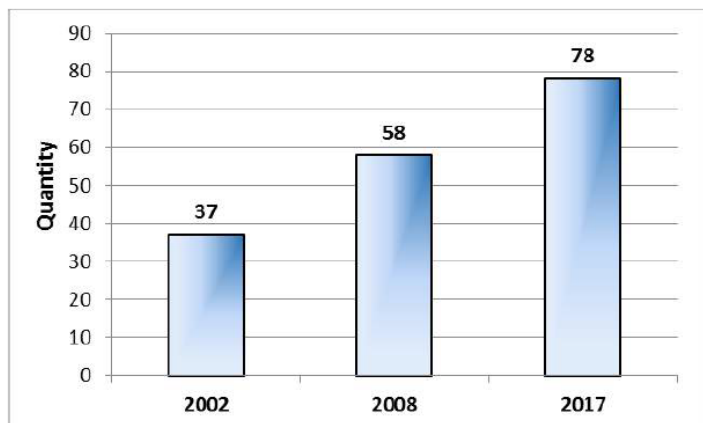
Kaynak: I5 L Bremen Nisan 1990

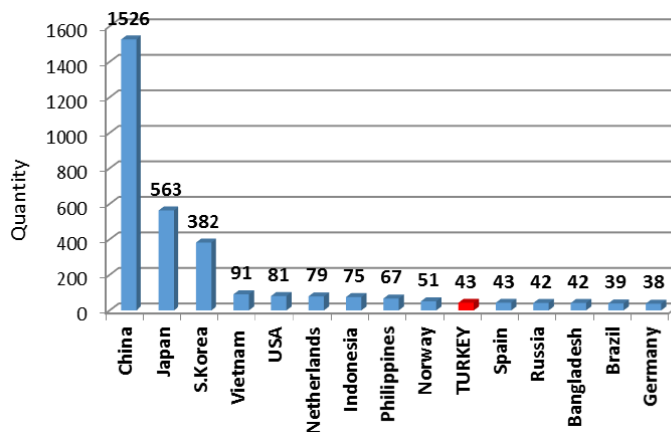
Από το 1994 έως το 2008, η τουρκική ναυπηγική βιομηχανία πέτυχε μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης 22% στον αριθμό των κατασκευαζόμενων πλοίων και 35% σε DWT, ενώ ήταν ένας από τους μεγαλύτερους και υψηλότερα αναπτυσσόμενους μεταποιητικούς κλάδους της Τουρκίας κατά την ίδια περίοδο. Η περί τα ναυπηγεία απασχόληση, κατά το ίδιο χρονικό διάστημα, αυξήθηκε από περίπου 4.000 σε 35.000 εργαζόμενους, σημειώνοντας αύξηση 823% σε 16 χρόνια και συμβάλλοντας στη διαβίωση περισσότερων από 100.000 πολιτών στις αρχές του 2008.

Αν και ο ναυπηγοεπισκευαστικός τομέας αντιπροσωπεύει ένα σχετικά χαμηλό ποσοστό του συνολικού τουρκικού ΑΕγχΠ, η σημασία του δεν πρέπει να υποτιμάται, τόσο επειδή απασχολεί μεγάλο αριθμό εργαζομένων όσο κι επειδή συμβάλλει στη βιομηχανική ανάπτυξη και στην πρόοδο της κατασκευαστικής τεχνολογίας (Senturk, 2011). Επιπλέον, οι αυξανόμενες εξαγωγικές επιδόσεις του τομέα της ναυπηγικής βιομηχανίας σημαίνουν ότι συμβάλλει σημαντικά στο ισοζύγιο πληρωμών και στα συναλλαγματικά αποθέματα της Τουρκίας.

Ο αριθμός των τουρκικών ναυπηγείων αυξήθηκε στα 78 εντός του 2018, ενώ το 2002, όταν το AKP ανέλαβε για πρώτη φορά τη διακυβέρνηση, ήταν μόνον 37. Ο αριθμός των ναυπηγείων αλλά και η γεωγραφική κατανομή τους αυξάνεται, πιο συγκεκριμένα είναι υπό κατασκευή 25 σε 15 περιοχές, σύμφωνα με τα σχετικά εγκεκριμένα αναπτυξιακά σχέδια.

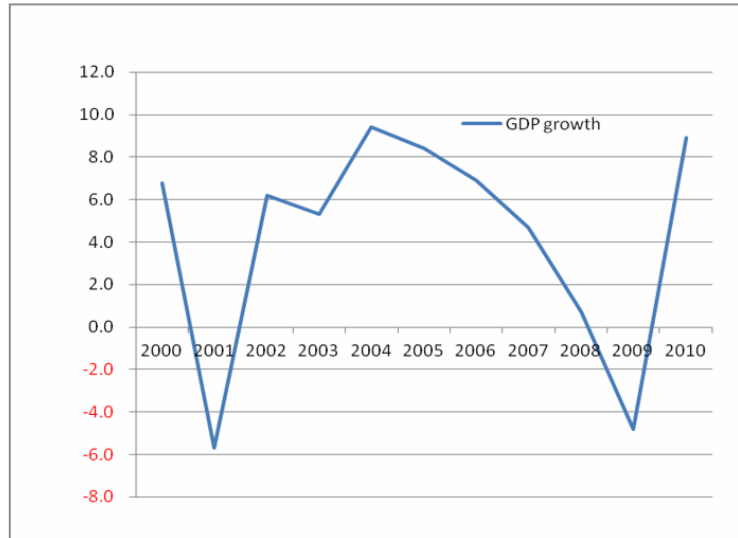

Σχήμα 12. Αύξηση του αριθμού των Τουρκικών ναυπηγείων σε λειτουργία. Πηγή: Turkish Chamber of Shipping, 2017 Maritime Sector report, Istanbul 2018.

Σχήμα 13. Η Τουρκία καταλαμβάνει τη 10η θέση παγκοσμίως όσον αφορά τις παραγγελίες για μονάδες πλοίων προς ναπήγηση. Στον πίνακα που αμέσως προηγείται καταφαίνεται, ωστόσο, η πολύ χαμηλή συγκριτικά γραμμή εκκίνησης κατά τη δεκαετία του 1980. Πηγή: Turkish Chamber of Shipping, 2017 Maritime Sector report, Istanbul 2018.

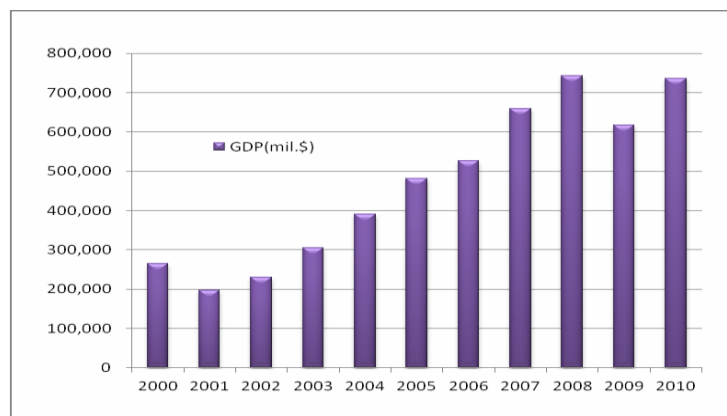
Συνοψίζοντας και υπό μία ευρύτερη οπτική, η αναπτυξιακή δυναμική για την ουρκική εμπορική ναυπηγική βιομηχανία ανατρέχει στη δεκαετία του 1980, σημειώνει μια καμπή στις αρχές της δεκαετίας του 1990, αλλά κορυφώνεται στην πρώτη δεκαετία του 2000 έως και το ξέσπασμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης το 2008.

Σχήμα 14. Ποσοστιαία απεικόνιση της μεταβολής του ΑΕγχΠ της Τουρκίας μεταξύ 2000 και 2010. Πηγή: OECD, *The Shipbuilding Industry in Turkey*, 2011.

Οι βασικοί συντελεστές ανάπτυξης

Ανάμεσα στις μεταβλητές που προσδιορίζονται στη βιβλιογραφία σχετικά με την εν λόγω βιομηχανική μεγέθυνση, τρεις είναι εκείνες που δραστικά επηρέασαν την τουρκική μελέτη περίπτωσης, ήτοι, η συσπείρωση της σχετικής δραστηριότητας στην Τούζλα (Tuzla), σε απόσταση περίπου 50 χλμ. από την Κωνσταντινούπολη, η αύξηση της παγκόσμιας παραγωγής και του εμπορίου, καθώς και η εξειδίκευση στα δεξαμενόπλοια χημικών και τα πλοία μεταφοράς εμπορευματοκιβωτίων (Sartas, 2010).

Σχήμα 15. Το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν της Τουρκίας για τη 10ετία 2000-2010. Πηγή: OECD, *The Shipbuilding Industry in Turkey*, 2011.

Όσον αφορά τον πρώτο παράγοντα, τη συσπείρωση (clustering) των βιομηχανικών εγκαταστάσεων, την εφοδιαστική υποστήριξή τους και τις σχετικές οικονομίες κλίμακας, οι Van Klink και De Langen έχουν χαρακτηριστικά επισκοπήσει αντίστοιχες δομές και αυξημένη παραγωγικότητα σε σχέση με τη ναυπηγική βιομηχανία στη Βόρεια Ολλανδία. Η μελέτη τους εμφανίζει τα πλεονεκτήματα ενός παραγωγικού κύκλου που περιλαμβάνει σχεδιασμό και βέλτιστες πρακτικές υπό το πρίσμα εφοδιαστικών «αλυσίδων προστιθέμενης αξίας», δέσμης κρατικών υπηρεσιών και στρατηγικών συνεργασιών/συμπράξεων δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, προσδίδοντας επίσης προοπτική ωριμότητας σε κάθε διάσταση του συγκεκριμένου βιομηχανικού τομέα (Van Klink & De Langen, 2001). Εν συντομία, η συγκέντρωση δραστηριοτήτων στο ναυπηγικό σύμπλεγμα της Τούζλα μειώνει το χρόνο και το κόστος για την κινητοποίηση του εργατικού δυναμικού, περιορίζει τα σχετικά μεταφορικά κόστη, ενώ δημιουργεί και το πλαίσιο για πολυ-επίπεδη κατάρτιση των εργαζομένων (Todd, 1983).

Από μία άλλη, εντούτοις, οπτική, η γεωγραφική κατανομή των τουρκικών ναυπηγείων σε ένα σχετικά «κλειστό» θαλάσσιο χώρο, όπως διαμορφώθηκε στην κύρια περίοδο ακμής τους κατά τις πρώτες κυβερνήσεις του ΑΚΡ, επέφερε κορεσμό σε λειτουργικά θέματα υποδομών, αλλά και αναπόφευκτες και ανεπιθύμητες σχετικές συνέπειες περιβαλλοντικής επιβάρυνσης και αυξημένων αριθμών εργατικών ατυχημάτων (Kotrikla, Lilas, & Nikitakos, 2017). Μετά τον εν λόγω κορεσμό στην περιοχή της Κωνσταντινούπολης σταδιακά σημειώθηκαν τάσεις ευρύτερης γεωγραφικής διασποράς. Οι εγκαταστάσεις της Τούζλα ανήκουν αυτοδιοικητικά στην Κωνσταντινούπολη, ενώ εκείνες περί το Κοτσαέλι (Kocaeli) στο Ιζμίτ (İzmit, Νικομήδεια). Όπως σημειώθηκε προηγούμενα, η πλήρης εγκαταστάσεων Τούζλα κορέστηκε σε σημείο που συστηματικά αναζητήθηκαν και αξιοποιήθηκαν νέα επίκεντρα ενδιαφέροντος, όπως στη Γιάλοβα (Yalova-Altınova) και στο Ιζμίτ (Kocaeli Free Zone-KOSBAŞ).

Χάρτης 4. Η γεωγραφική κατανομή των τουρκικών ναυπηγείων όπως διαμορφώθηκε στην κύρια περίοδο ακμής τους κατά τις πρώτες κυβερνήσεις του ΑΚΡ. Μετά τον κορεσμό στην περιοχή της Κωνσταντινούπολης σημειώθηκαν τάσεις ευρείας γεωγραφικής διασποράς. Πηγή: OECD, *The Shipbuilding Industry in Turkey, 2011*.

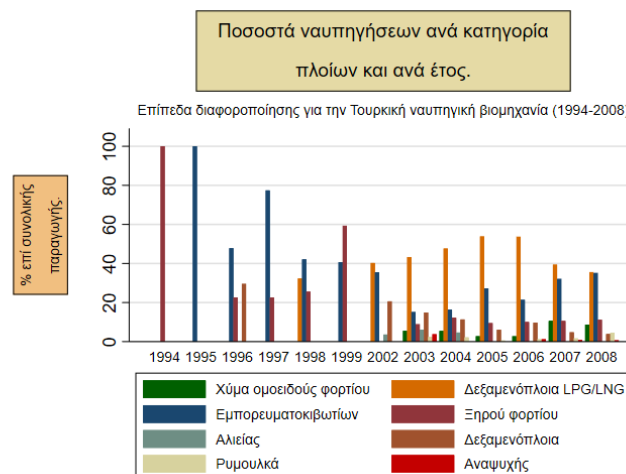
Πίνακας 6. Η αριθμητική κατανομή των Τουρκικών ναυπηγείων ανά περιοχή ναυπηγικής δραστηριότητας. Πηγή: OECD, *The Shipbuilding Industry in Turkey, 2011*.

Περιφέρεια/περιοχή	Αρ. ναυπηγείων
Istanbul (Tuzla)	27
Yalova	19

Zonguldak	8
Izmit	6
Canakkale	2
Trabzon	2
Ordu	1
Samsun	1
Kastamonu	1
Sakarya	1
Hatay	1
Adana	1
Σύνολο	70

Η ανάπτυξη του παγκόσμιου εμπορίου οδήγησε σε εκρηκτική ανάπτυξη την τουρκική ναυπηγική βιομηχανία μεταξύ 2002 και 2008, δεδομένου ότι τα περισσότερα από τα κατασκευαζόμενα πλοία χρησιμοποιούνταν για εμπορευματικούς σκοπούς και το θαλάσσιο εμπόριο είναι το μεγαλύτερο μέσο μεταφοράς εμπορευμάτων στον κόσμο, οπότε η διαμετακομιστική δυναμική οδήγησε και στην αύξηση της ζήτησης πλοίων. Η τελευταία, εντούτοις, αφορούσε ιδιαίτερα τα ναυπηγεία των αναπτυσσόμενων χωρών ανά τον κόσμο, συμπεριλαμβανομένων των τουρκικών.

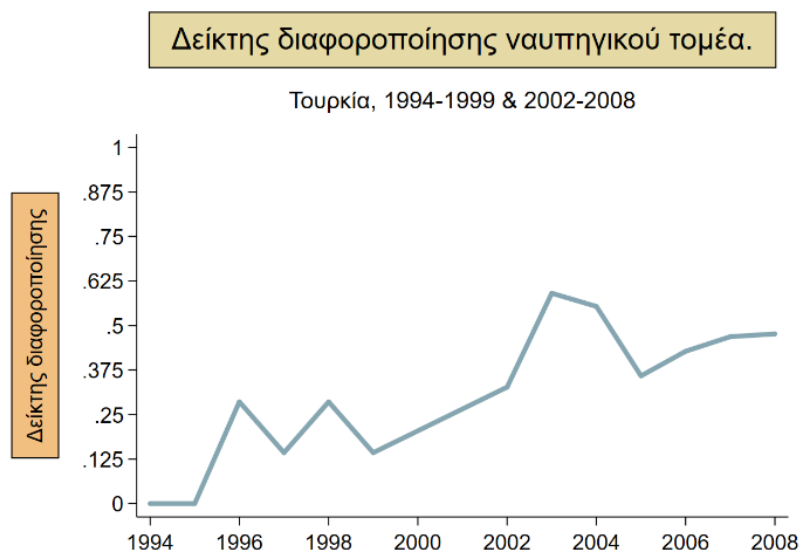
Στη συνέχεια, ο παράγοντας της εξειδίκευσης πολλαπλασίασε τον αντίκτυπο της υπό συζήτηση δυναμικής. Η σταδιακά αυξανόμενη αναλογία υπέρ των χημικών δεξαμενοπλοίων και των πλοίων μεταφοράς εμπορευματοκιβωτίων, όπως φαίνεται στα παρακάτω διαγράμματα, με υψηλούς σχετικούς συντελεστές εξειδίκευσης επέφερε αύξηση της παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότερη τοποθέτηση στην παγκόσμια αγορά.

Σχήμα 16. Ποσοστά ναυπηγήσεων ανά έτος και ανά κατηγορία εμπορικών πλοίων.

Στο επίκεντρο της συνολικής αύξησης του παγκόσμιου εμπορίου, η αύξηση της ζήτησης για πετρελαϊκά προϊόντα και χημικά προϊόντα είχε τον μεγαλύτερο αντίκτυπο στην τουρκική ναυπηγική βιομηχανία, η οποία στρατηγικά προσαρμόστηκε στη συγκεκριμένη ανάγκη. Οι αγορές της ναυπηγικής βιομηχανίας είναι από τις πλέον διεθνοποιημένες, οπότε διαφορετικά ναυπηγεία και οικείες περιφέρειες ανταγωνίζονται για παραγγελίες, ενώ κάθε χώρα ή περιοχή είναι γνωστή για την εξειδίκευση των ναυτιλιακών και ναυπηγικών υπηρεσιών τους.

Τα τουρκικά ναυπηγεία κατά τη δεκαετία του 2000 επέδειξαν εξειδίκευση σε μικρο-μεσαίας κλίμακας, μεταξύ 10.000 και 30.000 DWT, δεξαμενόπλοια χημικών και πλοίων μεταφοράς εμπορευματοκιβωτίων, λαμβάνοντας αντίστοιχα μερίδια στα «βιβλία παραγγελιών» και δημιουργώντας μια διακριτή θέση (niche) στην παγκόσμια αγορά. Άλλες χώρες, όπως η Ιαπωνία, η Γερμανία και η Νότια Κορέα χρησιμοποίησαν τις τεχνολογικά προηγμένες και υψηλής προστιθέμενης αξίας κατασκευές τους για μεταφορείς υγροποιημένου φυσικού αερίου και κρουαζιερόπλοια, ενώ η Κίνα και το Βιετνάμ αξιοποίησαν το χαμηλότατο εργατικό κόστος τους, κατασκευάζοντας μεγάλης κλίμακας σκάφη ειδικά για μεταφορά χύδην ξηρού φορτίου και δεξαμενόπλοια.

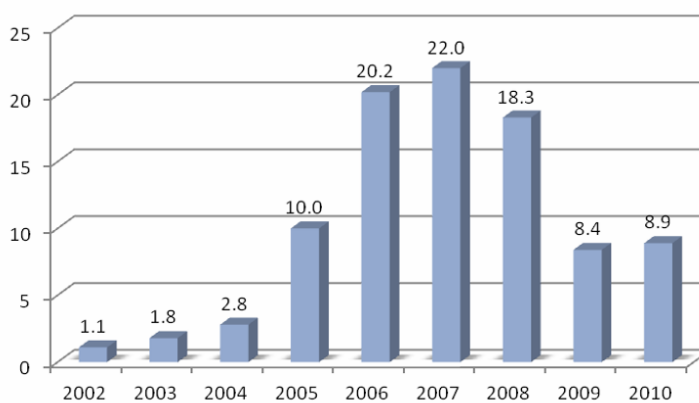
Σχήμα 17. Δείκτης διαφοροποίησης του τουρκικού ναυπηγικού τομέα βάσει κατηγοριών εμπορικών πλοίων.

Ο αντίκτυπος της οικονομικής κρίσης του 2008

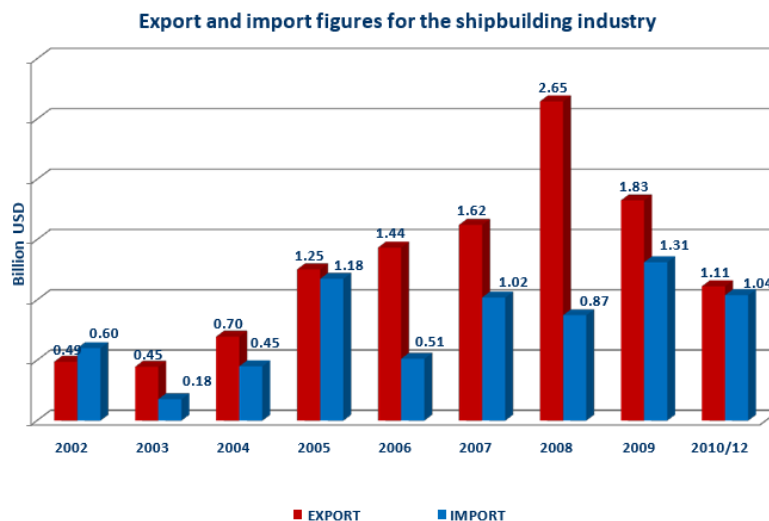
Ενώ η τουρκική ναυπηγική δραστηριότητα επλήγη από την οικονομική κρίση, στον αντίποδα η Κίνα απορρόφησε όλους τους κραδασμούς και επωφελήθηκε τα μέγιστα (Collins & Grubb, 2008). Η επισκευή και η συντήρηση των πλοίων στα τουρκικά ναυπηγεία έχει υποστηρίξει τον κλάδο της ναυπηγικής βιομηχανίας κατά τα τελευταία δέκα έτη και ως εκ τούτου έχει διατηρηθεί η ζωτικότητα του κλάδου. Ο αντίκτυπος της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης εκφράστηκε άμεσα σε δραστικό περιορισμό των ξένων επενδύσεων. Πρόσθετα εντούτοις, η οικονομική κάμψη του 2008 αντιμετωπίστηκε ως ένα βαθμό και από τη συντήρηση της εγχώριας ζήτησης, σε αντίθεση με την κάθετη πτώση των παραγγελιών από το εξωτερικό. Υπό αυτές τις συνθήκες, ο αριθμός των εργαζομένων στο ναυπηγικό τομέα μειώθηκε περί το 2010 στους περίπου 21.500 από 35.000 μόλις πριν από δύο έτη.

Πίνακας 1. Ενώ η τουρκική ναυπηγική δραστηριότητα επλήγη από την οικονομική κρίση, στον αντίποδα η Κίνα απορρόφησε όλους τους κραδασμούς και επωφελήθηκε τα μέγιστα. Πηγή: OECD, *The Shipbuilding Industry in Turkey*, 2011.

Economy	2010	2008	Change cgt	Change
	cgt '000s	cgt '000s	2008-2010	%
China	18.91	9.25	9.66	104.43%
Korea	15.00	14.60	0.40	2.74%
Japan	9.85	9.76	0.09	0.92%
Germany	0.85	1.17	-0.32	-27.35%
Italy	0.77	0.75	0.02	2.67%
Philippines	0.61	0.31	0.30	96.77%
Vietnam	0.56	0.26	0.30	115.38%
Turkey	0.47	0.82	-0.35	-42.68%
Romania	0.47	0.53	-0.06	-11.32%
Chinese Taipei	0.37	0.39	-0.02	-5.13%
Poland	0.29	0.58	-0.29	-50.00%
Croatia	0.24	0.37	-0.13	-35.14%
USA	0.34	0.36	-0.02	-5.56%
Malaysia	0.31	0.31	0.00	0.00%
Finland	0.19	0.30	-0.11	-36.67%
Denmark	0.17	0.26	-0.09	-34.62%
World Output	51.87	42.30	9.57	22.62%

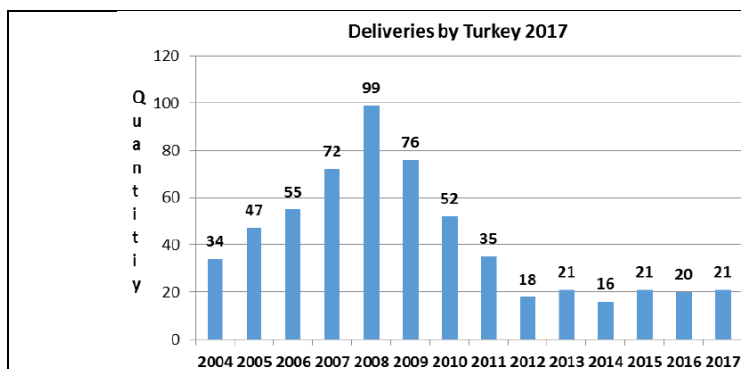

Σχήμα 18. Ο αντίκτυπος της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης εκφράστηκε άμεσα σε δραστικό περιορισμό των ξένων επενδύσεων. Πηγή: OECD, *The Shipbuilding Industry in Turkey*, 2011.

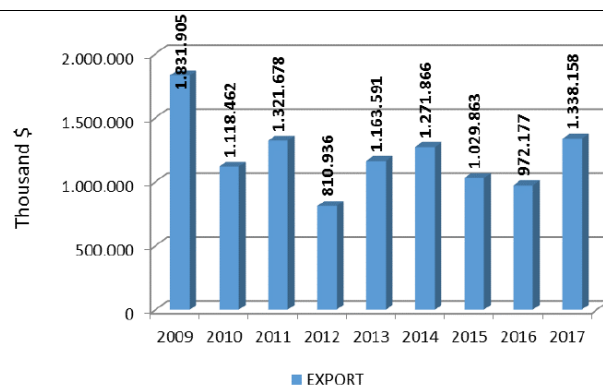

Σχήμα 19. Η οικονομική κάμψη του 2008 αντιμετωπίστηκε ως ένα βαθμό από τη συντήρηση της εγχώριας ζήτησης, σε αντίθεση με την κάθετη πτώση των παραγγελιών από το εξωτερικό. Πηγή: OECD, *The Shipbuilding Industry in Turkey*, 2011.

Στα τέλη της δεκαετίας 2000, τα περισσότερα των ναυπηγείων επιχειρούσαν εκσυγχρονιστικά προγράμματα. Στη συνέχεια, ωστόσο, η παγκόσμια οικονομική κρίση μαζί με τους τραπεζικούς και χρηματοδοτικούς περιορισμούς τα διέκοψε ή τα ανέβαλε σε μεγάλο βαθμό. Είναι χαρακτηριστικά εμφανής στο παρακάτω γράφημα η κάμψη στον αριθμό των παραδόσεων μετά το 2008.

Σχήμα 20. Είναι χαρακτηριστικά εμφανής στο παραπάνω γράφημα η κάμψη στον αριθμό των παραδόσεων πλοίων από τα τουρκικά ναυπηγεία μετά το 2008. Πηγή: Turkish Chamber of Shipping, *2017 Maritime Sector report*, Istanbul 2018.

Σχήμα 21. Οι πρόσφατες εξελίξεις στις εξαγωγές της τουρκικής ναυπηγικής βιομηχανίας, όπου η κατάσταση εμφανίζεται σχετικά σταθεροποιημένη. Πηγή: Turkish Chamber of Shipping, *2017 Maritime Sector report*, Istanbul 2018.

Ο ρόλος της κυβέρνησης

Μολονότι η τουρκική ναυπηγική βιομηχανία είναι τομέας που εισήλθε καθυστερημένα σε ιδιωτικοποίηση, με εξαίρεση τα ναυπηγεία που ειδικεύονται στις ναυτικές (στρατιωτικές) κατασκευές και δύο μικρά ναυπηγεία που βρίσκονται ακόμη στο στάδιο της ιδιωτικοποίησης, όλα τα άλλα εμπορικά ναυπηγεία είναι ιδιόκτητα. Πέραν τούτου, ωστόσο, η κρατική μέριμνα επιδεικνύει αποτελεσματική υποστήριξη. Η Τουρκική Γραμματεία Ναυτικών Υποθέσεων (Turkish Undersecretariat for Maritime Affairs) είναι ο κυριότερος κρατικός φορέας που ασχολείται με ζητήματα τα οποία σχετίζονται με τους τομείς της ναυτιλίας και της ναυπηγικής βιομηχανίας. Σε σχέση με τη δεύτερη, η εν λόγω Διεύθυνση έχει τον στρατηγικό στόχο να λάβει μέτρα για τη βελτίωση των τομέων κατασκευής πλοίων, επισκευής και ανακύκλωσης, αλλά και να λάβει μέτρα για τη μείωση της εξάρτησης από ξένα κεφάλαια περί τη ναυπηγική βιομηχανία (Wickham, 2007).

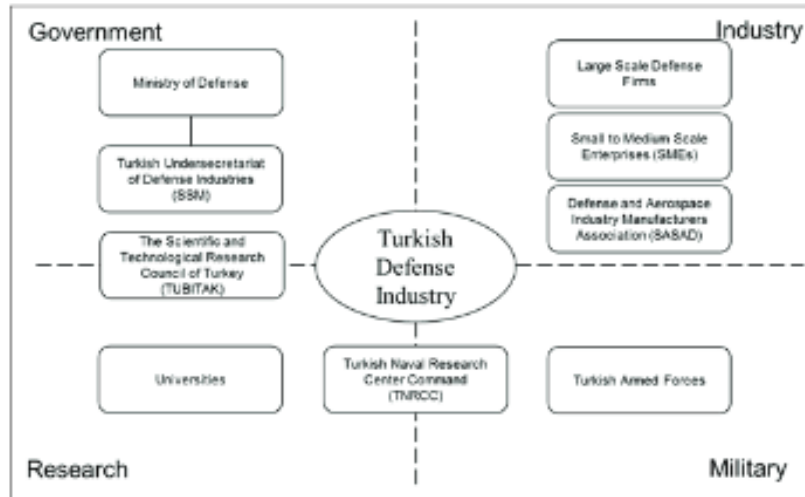
Γενικά, η τουρκική κυβέρνηση ακολουθεί μια σχετικά μη επεμβατική προσέγγιση της ναυπηγικής βιομηχανίας, παρόλο που εξακολουθεί να διαρθρώνει τακτικά αντίστοιχες αναπτυξιακές πολιτικές και προοπτικές, όπως για παράδειγμα, το ιδιαίτερα σημαντικό μετά την παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008, 9ο τέτοιο Σχέδιο Ανάπτυξης (SPO, 2007) που κάλυψε την περίοδο 2007-2013, το οποίο εμβριθώς δήλωνε ως στόχο τον σχεδιασμό και την κατασκευή στρατιωτικών και εμπορικών πλοίων στα τουρκικά ναυπηγεία, με υψηλή εγχώρια συνεισφορά και στην ανανέωση του τουρκικού ναυτιλιακού στόλου, καθώς και εγκατάσταση νέων ναυπηγείων, κυρίως στην περιοχή του Τσεϊχάν (Ceyhan).

Το ευρύτερο πλαίσιο υποστήριξης της εν λόγω βιομηχανίας βελτιώνεται σταθερά, περιλαμβάνοντας τελωνειακές και φορολογικές απαλλαγές, ενισχυμένη κοινωνική ασφάλιση, διευκολύνσεις στις προμήθειες καυσίμων και ειδικό καθεστώς χρηματοδότησης για επίρρωση των εξαγωγών (Türk Eximbank - Export Credit Bank of Turkey). Πρόσφατα έχει σημειωθεί ιδιαίτερη πρόοδος στην ανάπτυξη μιας σειράς από πλατφόρμες ενοποιημένης συνεργασίας κυβέρνησης και ναυτιλιακών επιχειρήσεων, όπως για παράδειγμα σε σχέση με την επιτυχή εφαρμογή των αποκαλούμενων “Window Systems” προς ενοποίηση υπηρεσιών, αποφυγή τελωνειακής γραφειοκρατίας και ανάλογη αύξηση της παραγωγικότητας (Fjortoft et al., 2011; Seanews, 2019).

Ναυπηγική αμυντική βιομηχανία

Οι ναυπηγικές εργασίες για ενίσχυση του Τουρκικού στόλου έχουν αποκτήσει αξιοσημείωτη επιτάχυνση τόσο επί πρωθυπουργίας όσο και επί προεδρίας του Ρ.Τ. Ερντογάν. Ειδικά στο πλαίσιο υλοποίησης του προγράμματος MILGEM (του λεγόμενου «εθνικού πλοίου»), τα τουρκικά ναυπηγεία έχουν αρχίσει να λαμβάνουν παραγγελίες από το εξωτερικό, ενώ και για προμήθειες πολεμικών πλοίων από το εξωτερικό κατοχυρώνεται υψηλό ποσοστό συμμετοχής της εγχώριας βιομηχανίας. Σε όρους παγκόσμιας κατάταξης, η Τουρκία είναι μια από τις δέκα χώρες που έχει την ικανότητα να σχεδιάζει, να κατασκευάζει και να εξοπλίζει πολεμικά πλοία. Η πρόοδος γενικότερα στον τομέα των έργων αμυντικής βιομηχανίας, η οποία ήταν ως επί το πλείστον εξαρτώμενη από άλλες χώρες στο παρελθόν, μπορεί σαφώς να συσχετιστεί με το επίπεδο παραγωγής που έχει επιτύχει η τουρκική ναυπηγική βιομηχανία.

Η αρμόδια Διεύθυνση Αμυντικής Βιομηχανίας (Undersecretariat for Defense Industries, SSM) απασχολεί εκατοντάδες ειδικών και ασχολείται με τη χάραξη εφοδιαστικών πολιτικών για την προμήθεια κύριων οπλικών συστημάτων από της ιδρύσεώς της το 1985. Ειδικότερα, η Διοίκηση ναυτικής Έρευνας (Turkish Naval Research Center Command, TNRCC) από το 1998 στοχεύει στη σχετική εφαρμοσμένη έρευνα και στις συμπράξεις με τον ιδιωτικό τομέα. Το TNRCC αποτέλεσε συντονιστικό φορέα του εξοπλιστικού, κατασκευαστικού και εφοδιαστικού, συστήματος που πρακτικά υλοποίησε το πρόγραμμα για τις κορβέτες MILGEM (K. A. Demir, Caymaz, & Erenel, 2016).

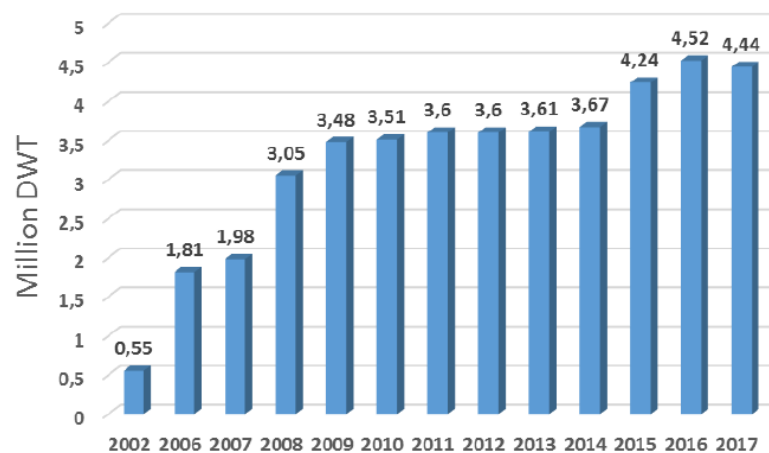
Σχήμα 22. Τα ερευνητικά και συντονιστικά κέντρα της αμυντικής βιομηχανίας σε μια επιτυχή συνεργασία των διαπλεκόμενων κρατικών και ιδιωτικών φορέων (Demir, Caymaz, and Erenel 2016).

Ανάμεσα στα εν λόγω κρατικά προγράμματα ξεχώρισε το προαναφερθέν MİLGEM (National Ship), αποτελούμενο από 8 πλοία, εκ των οποίων 4 κορβέτες, τα TCG-HEYBELIADA, TCG-BÜYÜKADA, TCG-BURGAZADA και TCG-KINALIADA παραδόθηκαν, για την ακρίβεια το τελευταίο μόλις προ ημερών από τη συγγραφή της παρούσας, ενώ προγραμματίζονται οι απαιτούμενες διαδικασίες για την κατασκευή των υπολοίπων με ενδεχόμενη την αλλαγή του τύπου από κορβέτες σε φρεγάτες. Αντίστοιχες ιδιωτικές πρωτοβουλίες για ναυπήγηση πολεμικών πλοίων είναι η κατασκευή ενός υπερμεγέθους αποβατικού πολλαπλών χρήσεων (Multi-Purpose Amphibious Assault Ship (LHD), μήκους 231 μέτρων. Το εν λόγω TCG-Anadolu αναμένεται να καταχωρηθεί ως ελαφρύ αεροπλανοφόρο, ικανό να φέρει έως 12 αεροσκάφη F-35B καθέτου προσηλώσεως/απονηώσεως, εάν εντέλει αυτά αποκτηθούν, και 12 ελικόπτερα. Η έμφαση στις ανάγκες του αποβατικού στόλου συνεχίστηκε με το TCG-BAYRAKTAR, στο 80% της κατασκευής του οποίου συμμετείχαν κρατικές και ιδιωτικές μικρομεσαίες τουρκικές επιχειρήσεις. Στην ίδια κατηγορία (LST) ακολούθησε το TCG SANCAKTAR. Υπό κατασκευή είναι επίσης το TCG ALEMDAR (Submarine Rescue Mother Ship, MOSHIP), ένας τύπος σκάφους έρευνας και διάσωσης, ενώ αποδίδει καρπούς και το πρόγραμμα κατασκευής νέων σκαφών περιπολίας (YTKB). Περίοπτη είναι τέλος και η εξέλιξη του προγράμματος MilDen που αναπτύσσει αυτόνομα τμήματα και

συστήματα υποβρυχίων, εγχώριας σχεδίασης αλλά και για υποστήριξη των έξι υπό κατασκευή γερμανικών υποβρυχίων Reis-class (Type-214TN).

Συμπέρασμα και πολιτικές προεκτάσεις

Εν κατακλείδι, σημειώνεται ότι τόσο ως προς τα ναυτιλιακά όσο και ως προς τα ναυπηγικά προγράμματα η Τουρκία επέδειξε επίμονες προσπάθειες βελτίωσης και ανθεκτικότητα, επιτυγχάνοντας σταθεροποίηση και διόρθωση των σχετικών επιδόσεων της μετά την παγκόσμια οικονομική κρίση. Παρόμοια ανθεκτικότητα δείχνει εν μέσω μιας νέας τρέχουσας, αμιγώς εθνικής οικονομικής κρίσης. Άσχετα από τις προσεχείς εξελίξεις, υπογραμμίζεται ότι η χώρα διατηρεί υψηλότατο παραγωγικό δυναμικό, όπως εμφανίζεται στο παρακάτω διάγραμμα, και υποδομές ικανές να επαναλάβουν το «θαύμα» της δεκαετίας του 2000.

Σχήμα 23. Η εκρηκτική ανάπτυξη στην παραγωγική δυναμικότητα των Τουρκικών ναυπηγείων. Πηγή: Turkish Chamber of Shipping, 2017 Maritime Sector report, Istanbul 2018.

6.8 Τουρκικές εξαγωγές-Η στροφή προς ανατολάς

Ο άξονας εμπορικών δραστηριοτήτων της Τουρκίας επεκτείνεται πλέον σε παγκόσμιο επίπεδο. Κυριολεκτικά η Τουρκία έχει εξαπολύσει μία επεκτατική εμπορική πολιτική. Αν και η Ε.Ε. ακόμη απολαμβάνει σημαντική μερίδα από τις τουρκικές εξαγωγές, η σημασία της Ε.Ε. ως κυριότερου πελάτη περιορίζεται πια χάρη στις ευκαιρίες για δυναμικές εμπορικές σχέσεις στα ανατολικά, τα νότια και τα βόρεια της Τουρκίας (Bülent Aras & Akpınar, 2011).

Σε αυτή τη διαπίστωση κατέληξε και έκθεση της Γενικής Διεύθυνσης Εξωτερικών Υποθέσεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ήδη από τον Απρίλιο του 2010. Η συγκεκριμένη έκθεση έδινε καταφατική απάντηση στο ερώτημα που η ίδια εξαρχής έθετε προς εξέταση, εάν η Τουρκία εξελίσσεται μακροοικονομικά ως περισσότερο «ανοικτή» στην Ανατολή παρά στη Δύση (SEC, 2011); Οι εμπορικοί εταίροι της Τουρκίας που δεν ανήκουν στην Ε.Ε., δηλαδή η Ρωσία, η Κίνα, τα Ενωμένα Αραβικά Εμιράτα, οι ΗΠΑ, το Ιράν κ.λπ., σύμφωνα με την ίδια έκθεση, από τα τέλη του 2008 προηγούνται έναντι των εταίρων εντός της Ε.Ε. Η μετατόπιση του εξαγωγικού ενδιαφέροντος δεν ήλθε απρόσμενα και συγκυριακά, αλλά διευκολύνθηκε τόσο σε στρατηγικό επίπεδο

σχεδιασμού όσο και με τη λήψη πρακτικών μέτρων, όπως το άνοιγμα των συνόρων και την κατά περίπτωση άρση των καθεστώτων visa στις σχετικές μετακινήσεις των πολιτών.

Η Τουρκία εξήλθε της κρίσης του 2009, επιδεικνύοντας εντυπωσιακές οικονομικές επιδόσεις, εκτοξεύοντας για παράδειγμα τις εξαγωγές της κατά 34% σε σχέση με το προηγούμενο έτος. Πράγματι, η Τουρκία για όσο χρονικό διάστημα οι δυτικές οικονομίες πλήττονταν ιδιαίτερα από τη διεθνή χρηματοπιστωτική κρίση 2008-2009, στράφηκε προς ανατολάς, αλλά γρήγορα κάλυψε το χαμένο έδαφος και προς τις αγορές της δύσης. Θετικό πρόσημο σημειώθηκε δίπλα στις εξαγωγές προς 27 από 30 βασικούς εμπορικούς εταίρους της Τουρκίας προς κάθε κατεύθυνση του ορίζοντα. Οι εξαγωγές προς τη Γερμανία, το Ηνωμένο Βασίλειο, την Ισπανία και τη Σουηδία, κατά το 2009, αυξήθηκαν περισσότερο από 20% σε σχέση με το 2008, έως και 49% υψηλότερα στην περίπτωση της Ισπανίας. Τη λίστα με τα ανώτατα σημεία εξαγωγών εμπλούτισαν στο μέγιστο βαθμό το Τουρκμενιστάν με αύξηση 56%, η Κίνα με 116% και βέβαια η Σιγκαπούρη με 467% (I. Arslan & Van Wijnbergen, 1993)! Η απίστευτη αύξηση των εξαγωγών συνεχίστηκε και στο 2010, με πρωτοπόρες τις βιομηχανικές κατασκευές που εκτοξεύθηκαν 20,5% υψηλότερα. Το Μάρτιο του 2011, τέλος, καταγράφηκε αύξηση των εξαγωγών σε σχέση με το Μάρτιο του 2010 περί το 22,8%, ενώ το 1,4 δισ. δολάρια από τα 11,7 στα οποία ανέρχεται το ύψος των εξαγωγών για τη συγκεκριμένη περίοδο αφορά την τουρκική αυτοκινητοβιομηχανία (Berument et al., 2014).

6.9 Το σύγχρονο ενεργειακό προφίλ της Τουρκίας

Η Τουρκία δεν διαθέτει τους φυσικούς πόρους που απαιτούνται για κάλυψη των αναγκών της, ως εκ τούτου περίπου 80% αυτών καλύπτεται με εισαγωγές. Από την άλλη όμως πλευρά, λόγω της γεωστρατηγικής της θέσης, επελέγη κατά τη δεκαετία του 2000 ως διαμετακομιστικό σταυροδρόμι (ενεργειακός κόμβος, energy hub) δύο αξόνων: Βορρά-Νότου (βλέπε αγωγό πετρελαίου Σαμψούντας-Τσεϊχάν) και Ανατολής-Δύσης (βλέπε το λεγόμενο «νότιο διάδρομο» του φυσικού αερίου από την Κασπία στην Ευρώπη, ITGI, κ.λπ.) (Βιδάκης, 2016). Εντούτοις, υπογραμμίζουμε ότι επρόκειτο για διαμετακόμιση, με μια προοπτική πρωτογενούς επεξεργασίας σε ορισμένες περιπτώσεις, αλλά όχι για δημιουργία κρίσιμου ενεργειακού αποθέματος.

Δεν πρέπει να παραβλεφθούν, ωστόσο, τα πρόσφατα σημαντικά βήματα της Τουρκίας για αξιοποίηση εγχώριων ενεργειακών πηγών, στα κοιτάσματα της Ανατολίας και της Ανατολικής Θράκης, στη συστηματική διαχείριση των υδάτων του Τίγρη και του Ευφράτη, καθώς και στις δράσεις της Δημόσιας Επιχείρησης Πετρελαίου (TRAO) για εκμετάλλευση κοιτασμάτων στην Μαύρη Θάλασσα. Ανάλογης σημασίας και προοπτικής είναι και η πραγματοποιηθείσα απελευθέρωση της εγχώριας αγοράς ενέργειας που δημιούργησε δεκάδες ιδιωτικές επενδυτικές εταιρίες στο συγκεκριμένο χώρο. Αξιοσημείωτες είναι οι επενδύσεις της γαλλικής Perenco, της Petrogas, της αμερικανικής Aladdin Middle East, της νορβηγικής Tiway Oil κ.λπ. Η ίδια δυναμική εξαπλώνεται και στο χώρο της αιολικής ενέργειας, κυρίως μέσω της γαλλικής EDF, καθώς και στον τομέα της γεωθερμικής ενέργειας, ενώ ιδιαίτερες διαστάσεις προσλαμβάνει η αποφασιστική προθυμία και η σταδιακή υλοποίηση της τουρκικής ηγεσίας να αναπτύξει πυρηνικές εγκαταστάσεις παρά τον παγκόσμιο προβληματισμό, αν όχι τη διεθνή κατακραυγή για τις επισφάλειες της συγκεκριμένης ενεργειακής στρατηγικής μετά και την πρόσφατη πολυδιάστατη και σχετικά ανεξέλεγκτη σχετική καταστροφή που υποφέρει η Ιαπωνία και οι γειτονικές της χώρες (Lanoy, 2006).

Στις αρχές του 2018 ξεκίνησε επίσημα η κατασκευή του πρώτου από τους τρεις σταθμούς πυρηνικής ενέργειας που έχουν σχεδιαστεί. Συγκεκριμένα, στο Ακούγιου της επαρχίας της Μερσίνας στις μεσογειακές ακτές της Τουρκίας, την ίδια ημέρα που ο Ρώσος Πρόεδρος Πούτιν επισκέφθηκε την Τουρκία, καθώς η εν λόγω μονάδα παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας πρόκειται να υλοποιηθεί από τη Rosatom της Ρωσίας με το μοντέλο Build-Own-

Operate (BOO). Σύμφωνα με τη συμφωνία, τουλάχιστον το 51% των μετοχών στο χρηματοδοτούμενο έργο θα ανήκει σε ρωσικές εταιρείες, ενώ μπορεί να είναι διαθέσιμο έως και το 49% των μετοχών σε λοιπούς επενδυτές. Τον Ιούλιο του 2017, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ενέκρινε ψήφισμα το οποίο κάλεσε το την τουρκική κυβέρνηση να αναστείλει τα σχέδια για την κατασκευή του έργου λόγω της τοποθεσίας του σε μια περιοχή επιρρεπή σε σοβαρούς σεισμούς και κάλεσε τους Τούρκους να διαβουλευθεί με τις κυβερνήσεις των γειτονικών χωρών, όπως η Ελλάδα και η Κύπρος. Παρόλα αυτά και αρκετές παλινδρομήσεις περί την κατανομή της ιδιοκτησίας επί του έργου και του προϊόντος του, η ολοκλήρωση αναμένεται το 2023 (κατά την 100ή επέτειο από την ίδρυση του σύγχρονου κράτους της Τουρκίας) (Schneider & Froggatt, 2019). Εντούτοις, διαπιστώνονται συχνά κατασκευαστικά προβλήματα στη βάση όπου θα τοποθετηθεί ο πυρηνικός αντιδραστήρας του Άκουγιου, σύμφωνα με τους μηχανικούς που εργάζονται στην εγκατάσταση, καθώς οι Ρώσοι εμπειρογνώμονες εφαρμόζουν προγράμματα για τοποθέτηση αντιδραστήρα σε συνθήκες ψυχρού κλίματος, πράγμα που δεν ισχύει στην περιοχή της Μερσίνας (Ahval, 2019). Οι εξελίξεις δύνανται να εξελιχθούν σε ακόμη πιο δραματικές, εάν η Τουρκία προγραμματίζει να κατασκευάσει πυρηνικά όπλα, όπως έμμεσα προκύπτει σε επίπεδο προθέσεων από σχετικές πρόσφατες δηλώσεις του Ρ.Τ. Ερντογάν (ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 2019).

Πίνακας 7. Πυρηνικοί αντιδραστήρες υπό κατασκευή ανά τον κόσμο εντός του 2018 (Schneider & Froggatt, 2019).

Country	Units	Capacity MW net	Construction Starts	Grid Connection	Behind Schedule
China	16	15 450	2009 – 2017	2018 – 2023	8-9?
India	7	4 824	2004 – 2017	2018 – 2023	5
Russia	5	3 378	2007 – 2018	2019- 2022	4
South Korea	4	5 360	2009 – 2017	2018 – 2022	4
UAE	4	5 380	2012 – 2015	2020 – 2021?	3-4?
Belarus	2	2 218	2013 – 2014	2019 – 2020	1-2?
Pakistan	2	2 028	2015 – 2016	2020 – 2021	-
Slovakia	2	880	1985 – 1985	2018 – 2019	2
USA	2	2 234	2013 – 2013	2021 – 2022	2
Argentina	1	25	2014 – 2014	2020	1
Bangladesh	1	1 080	2017 – 2017	2023	-
Finland	1	1 600	2005 – 2005	2019	1
France	1	1 600	2007 – 2007	2020	1
Japan	1	1 325	2007 – 2007	?	1
Turkey	1	1 114	2018 – 2018	2023	-
World	50	48 496	1985- 2018	2018 – 2023	33-36

6.10 Οι τουρκικές διαρθρωτικές αλλαγές

Μια ποιοτική διαφορά της τουρκικής οικονομίας κατά την τελευταία εικοσαετία ως προς τα επιτεύγματα και τα προβλήματα προγενέστερων δεκαετιών είναι ότι στην τρέχουσα φάση το όχημα της ανάπτυξης επιταχύνει χωρίς η πορεία του να εμποδίζεται δραστικά, αν και απειλείται περιστασιακά, από εσωτερικούς και εξωτερικούς ανασταλτικούς παράγοντες. Είναι τουλάχιστον αξιοπρόσεκτη η αντοχή της τουρκικής οικονομίας παρά τη διεθνή οικονομική κρίση στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα, αλλά και παρά τη σφοδρή ιδεολογικοπολιτική αντιπαράθεση κεμαλιστών-οθωμανιστών στην εσωτερική πολιτική σκηνή, είτε ακόμη παραπέρα παρά την αποσταθεροποίηση που λαμβάνει χώρα στην Ανατολία στο πλαίσιο εξέλιξης του κουρδικού ζητήματος, αλλά και της εμπλοκής στο συριακό εμφύλιο πόλεμο. Δείχνει απόλυτα ακριβές ότι η τουρκική οικονομία επέτυχε υψηλό βαθμό βιωσιμότητας απέναντι στις διαταραχές του στενού και του ευρύτερου πολιτικού περιβάλλοντος.

Μια τεχνοκρατική εξήγηση για το υπό συζήτηση αναπτυξιακό επίτευγμα αποτελεί η διαπίστωση ότι από το 2002 και για μία περίπου 15ετία η κυβερνητική πολιτική τήρησε κατά γράμμα μια δημοσιοοικονομική πειθαρχία σε συνδυασμό με παροχή κινήτρων για προσέλκυση επενδύσεων, προγράμματα ιδιωτικοποιήσεων και ανοίγματα προς νέες αγορές. Πρόσθετα, η εν λόγω κυβερνητική πολιτική χαρακτηριστικά αποκλήθηκε «υγιής», καθώς διαφοροποιήθηκε σημαντικά από παλαιότερες κυβερνητικές επιλογές συνυφασμένες με σκάνδαλα και οικονομικές ατασθαλίες. Επανερχόμενοι στη σημείωση ότι η τουρκική οικονομία στην παρούσα φάση της διακρίνεται από ποιοτικά χαρακτηριστικά με προεξάρχον αυτό της ανεξαρτησίας της από τις πολιτικές συγκρούσεις, θέτουμε μια υπόθεση εργασίας για περαιτέρω ανάλυση. Το άλμα που πραγματοποιείται όχι μόνο δεν ενοχλείται από τις αντιδράσεις του πάλαι ποτέ κεμαλικού κατεστημένου, αλλά «πεισμώνει» απέναντί τους, εκφράζοντας τόσο επιχειρηματικές όσο και λαϊκές φωνές που επί δεκαετίες αγανακτούσαν από μια σειρά στεγανών και διεφθαρμένων πολιτικών προσώπων και πρακτικών. Δεν λείπουν, εντούτοις, και οι εκκλήσεις από εντόπιους και ξένους αναλυτές να κρατηθούν χαμηλοί τόνοι και επιφυλακτικότητα για όσα πρόκειται να ακολουθήσουν, αλλά το γενικό πνεύμα ήταν και εν μέρει παραμένει από αισιόδοξο έως και αλαζονικό, συνάδοντας με τις ευρύτερες πολιτικές φιλοδοξίες της νεο-οθωμανικής τάξης για ανάδειξη της Τουρκίας ως περιφερειακής δύναμης στη Μέση Ανατολή και τη λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου.

Το σύγχρονο τουρκικό παράδοξο, ή μια έστω από τις διαστάσεις του, είναι ότι ο μετασχηματισμός της κοινωνίας επί το πιο φιλελεύθερο οικονομικά και πολιτικά αποσυνδέθηκε από τον παραδοσιακό της φορέα του κεμαλισμού

και έστρεψε προς ένα αργά αλλά αποφασιστικά διαμορφούμενο νέο όχημα νέο-οθωμανισμού που συσσωμάτωνα ισλαμικές πολιτικές ροπές και όραμα πολυεπίπεδης εθνικής στρατηγικής ισχύος.

Σχήμα 24. Το παράδοξο της έκφρασης φιλελεύθερων πολιτικών από συντηρητικές δυνάμεις.

6.11 Το ισλαμικό κεφάλαιο

Διερευνώντας βαθύτερα το χρηματοοικονομικό περιβάλλον που δημιούργησε και συντηρεί την προαναφερθείσα εικόνα οικονομικής ευρωστίας, καταλήγουμε αναπότρεπτα στην παρατήρηση ότι αυτό διασυνδέεται με ό,τι διεθνώς πια αποκαλείται «ισλαμικό κεφάλαιο». Για να γίνει αυτό πιο κατανοητό, αξίζει να αναφερθούμε εκτενέστερα σε ένα από τα βασικά συστατικά του ισλαμικού κεφαλαίου, την ισλαμική τραπεζική δραστηριότητα στην Τουρκία. Κατά βάση ο ισλαμικός νόμος απαγορεύει τη χρέωση επιτοκίων και κατά συνέπεια υπαγορεύει το «παζάρι», τη διαπραγμάτευση μεταξύ δανειστών και δανειζομένων, ώστε τα βάρη, όπως και τα κέρδη, από την ανάληψη επενδυτικού ρίσκου να κατανέμονται ανάλογα και στα δύο αντισυμβαλλόμενα μέρη.

Πρόσθετα, η εν λόγω διαπραγμάτευση πρέπει να διέπεται από τις αποκαλούμενες ισλαμικές αξίες, στις οποίες κατ'έξοχήν περιλαμβάνονται η διαφάνεια και η κοινωνική ευθύνη ως μέριμνα για το συμφέρον της κοινότητας. Τέτοιου είδους πυλώνες τραπεζικής δραστηριότητας εύλογα επιτυγχάνουν να διαφοροποιηθούν από την τρέχουσα «κλασική» καπιταλιστική τραπεζική δραστηριότητα. Πόσο μάλλον στην Τουρκία όπου η αντίθεση των κεμαλιστών προς την ανάπτυξη του ισλαμικού κεφαλαίου έχει κυρίως χαρακτηριστικά πολιτικής παρά τεχνοκρατικής αντιπαράθεσης. Τα κεμαλικά κέντρα επιρροής και λήψης αποφάσεων αρχικά θεώρησαν την ισλαμική τραπεζική δραστηριότητα ως οπισθοδρομική. Ωστόσο, η ανησυχία τους κορυφώθηκε όταν το 1983 ο Οζάλ προχώρησε σε νομοθετικά βήματα επ' ωφελεία της συγκεκριμένης δραστηριότητας (Öniş, 2004). Πάραυτα, η κίνηση του Οζάλ χαρακτηρίστηκε από πολλούς ως ευφυέστατη, καθώς αφενός απελευθέρωσε κεφάλαια «κρυμμένα κάτω από τα στρώματα» εκείνων που εκ θρησκευτικής πεποίθησης απεχθάνονταν την κερδοσκοπία, και αφετέρου διαμόρφωσε οικονομικούς δεσμούς με τα εύπορα αραβικά κράτη του Περσικού Κόλπου, ιδιαίτερα το Κατάρ το οποίο κατά τα τελευταία έτη σταθερά και πλουσιοπάροχα στηρίζει τις σχετικές ξένες άμεσες επενδύσεις, προκαλώντας και αντίστοιχη εισροή κεφαλαίων προς την Τουρκία (Baskan, 2019).

Εκ του αποτελέσματος, οι τουρκικές ισλαμικές τράπεζες διέπρεψαν όσον αφορά τόσο τον κύκλο εργασιών τους όσο και την κερδοφορία τους, και μάλιστα εις βάρος των συμβατικών τραπεζών. Το 1985, η al-Baraka Finance House και η Faysal Finance House επιχείρησαν πρωτοπόρα ως αραβο-τουρκικές κοινοπραξίες, για να ακολουθήσει η κοινοπραξία Kuwait-Turkey Finance House που διατηρούσε ισχυρούς δεσμούς με την Turkish Vakif Bank, η οποία, όπως κι άλλες τράπεζες, διασυνδεόταν με μουσουλμανικά κινήματα και αδελφότητες. Αποδείχθηκε ότι πράγματι υπήρχε κρυμμένος θησαυρός στο βαθμό που οι κύριοι αυτού του θησαυρού ήταν επί δεκαετίες περιθωριοποιημένοι από τις λειτουργίες του κεμαλικού «βαθέος κράτους».

Στην πολιτική φιλοσοφία συχνά τίθεται το ερώτημα αν η πολιτική «διεγείρει» την οικονομία ή η οικονομία «εξεγείρει» την πολιτική. Ίσως να πρόκειται περισσότερο για διάδραση μεταξύ των πτυχών της ανθρώπινης ιστορίας παρά για διαδοχή αιτίων, αιτιατών, φαινομένων και επιφαινομένων. Στην προκείμενη περίπτωση, εύλογα αναρωτιόμαστε εάν το ισλαμικό κεφάλαιο εγκαθίδρυσε την παρούσα, σχεδόν επικρατούσα, πολιτική έκφρασή του διά των ισλαμικών κομμάτων ή αντίστροφα εάν οι ισλαμικές πολιτικές τάσεις άνοιξαν το δρόμο για την ανάπτυξη του ισλαμικού κεφαλαίου. Άσχετα από την πρωτοπορία της ιδεολογίας έναντι της οικονομίας και τούμπαλιν, στο σύγχρονο τουρκικό κράτος και τα δύο κέντρα βάρους δείχνει να αλληλεπιδρούν δημιουργικά και αποτελεσματικά. Μια ποιοτική διάσταση της παραπάνω αλληλεπίδρασης είναι ότι η απελευθέρωση ισλαμικών κεφαλαίων και κινήματων «έπνευσε» έναν αέρα «φιλελευθερισμού», άσχετα από αν υφίσταται οποιαδήποτε θεωρητική και ουσιαστική ταύτιση μεταξύ μουσουλμανικής κοινωνικο-οικονομίας και φιλελεύθερης πολιτικοοικονομικής θεωρίας και πράξης.

Με τις ευλογίες, λοιπόν, του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και της Παγκόσμιας Τράπεζας, από το 1999 κι εντεύθεν έχουν ιδρυθεί στην Τουρκία περισσότερα από εκατόν είκοσι τραπεζικά καταστήματα συναρτώμενα με συμφέροντα του ισλαμικού κεφαλαίου, μεταφέροντας συγχρόνως και το παγκόσμιο επενδυτικό ενδιαφέρον όλο και περισσότερο ανταγωνιστικά προς την Τουρκία παρά προς τις χώρες του Περσικού Κόλπου. Ενδεικτικό της οικονομικής ανάπτυξης στην Τουρκία είναι το γεγονός ότι ο απολογισμός του διεθνούς περιοδικού Forbes για τους πιο πλούσιους ανθρώπους στον πλανήτη το 2011 περιελάμβανε είκοσι οκτώ Τούρκους επιχειρηματίες, γεγονός που συνάδει και με την παρουσία της χώρας στις είκοσι ισχυρότερες οικονομίες του κόσμου (S. N. Karlan & Rauh, 2013). Για να καταδειχθεί η δυναμική του πράγματος, σημειώνουμε ότι ένα χρόνο νωρίτερα η ίδια περίφημη λίστα ζάπλουτων περιλάμβανε λιγότερους από τους μισούς του 2010, δηλαδή μόλις δεκατρία πρόσωπα, τη στιγμή που η Ελλάδα εκπροσωπούσαν κατά την ίδια περίοδο μόνο από τους Φ. Νιάρχο (#459 για το 2011) και Σ. Λάτση (#219 για το 2011) (Kroll & Dolan, 2017).

6.12 Γενική αξιολόγηση της οικονομικής προοπτικής-Swot Analysis

Τα τουρκικά τόσο επιχειρηματικά όσο και δημοσιονομικά δεδομένα καταδεικνύουν ότι έχουν πραγματοποιηθεί άλματα προόδου και ανάπτυξης. Από την άλλη πλευρά, έχουν καταγραφεί και εγγενείς αδυναμίες που προς το παρόν παραμένουν ανυπέρβλητες. Για λόγους πληρότητας και αντικειμενικότητας, θα πρέπει να επικαλεστούμε επιπλέον και τις προσεγγίσεις που επιχειρούν αποστασιοποιημένοι σχετικά ερευνητές, εξωτερικοί οίκοι αξιολόγησης, διεθνείς οργανισμοί, σύμβουλοι και επενδυτές. Για παράδειγμα, το Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ (WEF) καταρτίζει σε τακτική βάση πίνακες με λεπτομερή αξιολόγηση των κρίσιμων πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων σε εκατόν τριάντα μία χώρες ανά τον κόσμο (N. Arslan & Tathdil, 2012). Στο

πλαίσιο αυτό, η ανταγωνιστικότητα της επιχειρηματικής δραστηριότητας συνδέεται ευθέως ανάλογα προς την υψηλή απόδοση σε ένα ευρύ φάσμα παραγόντων, αποτελούμενο από τομείς όπως: θεσμοί, υποδομές, μακροοικονομική σταθερότητα, υγεία και πρωτοβάθμια εκπαίδευση, ανώτερη παιδεία και εκπαίδευση, αποδοτικότητα αγορών και υπηρεσιών, αποδοτικότητα του εργατικού δυναμικού, τεχνικές δυνατότητες, μέγεθος της αγοράς και καινοτομία. Κάθε μία από αυτές τις περιοχές επηρεάζουν το επιχειρηματικό κλίμα της Τουρκίας, όπως και κάθε χώρας αντίστοιχα.

Σε μια τέτοια πιο ευρεία οικονομική λογική, ειδικά για την περίοδο διακυβέρνησης από τον Ερντογάν, παρατηρούνται αλλαγές στο εργασιακό καθεστώς υπαλλήλων και εργατών. Κάποιες κοινωνικού χαρακτήρα ρυθμίσεις υπέρ των εργαζομένων από μια μερίδα αναλυτών εκλαμβάνονται ως τροχοπέδη της ανάπτυξης, ενώ από άλλη κατηγορία ερευνητών η μέριμνα για κοινωνικά δικαιώματα λειπάει τις κοινωνικές αντιθέσεις και εξασφαλίζει μεσο-μακροπρόθεσμα κοινωνική γαλήνη και κατ' επέκταση πολιτική και οικονομική σταθερότητα. Μερικά παραδείγματα αποτελούν οι χαμηλές επιδόσεις της χώρας αναφορικά με τη συνεργασία στις σχέσεις εργοδότη-εργαζόμενου, την ευελιξία/ακαμψία της εργασίας, την ευελιξία στον προσδιορισμό των μισθών, τις πρακτικές πρόσληψης και απόλυσης, και της σύνδεσης αμοιβών-παραγωγικότητας, αλλά η κατάσταση σταδιακά βελτιώνεται στον απόηχο της μακροπρόθεσμης αναπτυξιακής πορείας της χώρας. Τα στατιστικά «λένε πάντα την αλήθεια, αλλά ποτέ όλη την αλήθεια», και υπό μια τέτοια λογική οι «εργαστηριακοί» δείκτες των οικονομολόγων καταδεικνύουν διαχρονικά μια εκρηκτική ανάπτυξη, αλλά είναι αμφίβολο εάν το ίδιο εντυπωσιακή είναι η άνοδος στο βιοτικό επίπεδο των μαζών ή εν πάση περιπτώσει σε ό,τι συναποτελεί τη λεγόμενη πραγματική οικονομία. Είναι περιττό να σημειώσουμε ότι η οικονομική ανάπτυξη δεν συνοδεύεται κατ' ανάγκη και χωρίς σχετική πολιτική βούληση από θετικές κοινωνικο-πολιτικές αλλαγές, μιας και η έκταση του αναλφαριθμητισμού, της ανελευθερίας λόγου, των εθνικιστικών διώξεων, της υποβάθμισης των γυναικών, της σύμμειξης θρησκευτικών και πολιτικών εξουσιών, παραμένουν σε πολλές από τις οικονομικά αναπτυσσόμενες κοινωνίες.

6.13 Υποψήφια περιφερειακή δύναμη με αξιώσεις

Είναι αυτονόητο είναι ότι οι περιφερειακές δυνάμεις πρέπει να διαθέτουν μια σχετική για τα μέτρα της περιοχής τους οικονομική ευρωστία. Αν η Τουρκία ευελπιστεί σε κάποια τέτοια προοπτική, γνωρίζει σε βάθος ότι δεν μπορεί να αναδειχθεί ως «περιφερειακή ηγεμονία» μια χώρα που βυθίζεται σε ανεξέλεγκτα χρέη και οικονομικά ελλείμματα. Σχεδόν καθεμιά από τις προϋποθέσεις για την ανάδυση μιας περιφερειακής δύναμης, οπουδήποτε επί της γης, χρήζει χρηματοδότησης. Είναι αλήθεια, επίσης, ότι δεν αρκεί μόνο η ανθηρή οικονομία, αλλά και η διατήρησή της σε μία συνεχή ροπή ανάπτυξης και προόδου, εκτός, βέβαια, αν η προαναφερθείσα «χρηματοδότηση» είναι αποκλειστικά εξωτερική και στη λογική των πολυάριθμων ανδρείκελων-καθεστώτων που αιμοδοτούν συγκυριακές γεωπολιτικές κατανομές ισχύος και συμφερόντων.

Στρέφοντας την προσοχή μας στην οικονομική κατάσταση της Τουρκίας και στις σχετικές προοπτικές της, παρατηρούμε ότι η νεο-οθωμανική διακυβέρνηση έχει πραγματοποιήσει ριζικές ποιοτικές και ποσοτικές τομές στο χώρο της οικονομίας. Είναι όλο και πιο συχνή η αναφορά στους επονομαζόμενους Anatolian Tigers, την επιχειρηματική αφρόκρεμα που σε μεγάλο βαθμό πρόσκειται στο κυβερνών κόμμα, απλώνεται όχι μόνο στις μεγαλουπόλεις αλλά και στα βάθη της Ανατολίας, και οδήγησε την Τουρκία μεταξύ των G-20 με φρενήρεις ρυθμούς έως και ανάπτυξης 11% παρά τις αντιξοότητες της υπό κρίση διεθνούς οικονομίας.

Όλο και περισσότερα προϊόντα “Made in Turkey” κατακλύζουν τις ευρωπαϊκές αγορές, και δεν πρόκειται μόνο για τα συνήθη κλωστοϋφαντουργικά, αλλά και για πολύπλοκες κατασκευές και συσκευές που προϋποθέτουν εξειδικευμένο παραγωγικό και βιομηχανικό δυναμικό. Θα μπορούσαμε επίσης να υπογραμμίσουμε ότι η Τουρκία έχει σημειώσει πρωτοφανή οικονομική διεύδυση στις λοιπές μουσουλμανικές

χώρες, ιδιαίτερα στο πλαίσιο της ανοικοδόμησης του Ιράκ και του Αφγανιστάν, αλλά και ευρύτερα σε σχέση με τη Ρωσία, την Κίνα και την Κεντρική Ασία.

Εκτός των πολιτικών αναλύσεων, των στρατιωτικών στοιχείων και των κύριων οικονομικών μεγεθών της τουρκικής οικονομίας, είναι σημαντική η εξέταση των τάσεων, των προβλημάτων, των εκτιμήσεων για τις μελλοντικές προοπτικές της, καθώς και του κινδύνου μετάπτωσης σε ύφεση που διατρέχει ή «πιθανόν» θα διατρέξει μέσο-μακροπρόθεσμα. Βεβαίως, ορισμένα οικονομικά δεδομένα της τουρκικής οικονομίας, όπως αυτά που παρουσιάζονται στο παρόν κείμενο, αναδείχθηκαν και καταγράφηκαν μέσα από τις μετατοπίσεις στην άσκηση της οικονομικής πολιτικής της Τουρκίας, η οποία πράγματι εφαρμόστηκε - ιδιαιτέρως την τελευταία δεκαετία - σε ένα εξαιρετικά εύθραυστο και αβέβαιο διεθνές οικονομικό περιβάλλον διερχόμενη από το στάδιο της «αστάθειας» στο στάδιο της «μεγέθυνσης». Αποδίδουμε στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον τον χαρακτηρισμό του «εύθραυστου», καθότι μία σειρά από παράγοντες και μεταβλητές επηρεάζουν και σε τελική ανάλυση επιδρούν σε όλα εν γένει τα επίπεδα αυτού, οικονομικό - επιχειρηματικό, τεχνολογικό, πολιτικό - νομικό, κοινωνικό-πολιτιστικό, δημογραφικό, περιβαλλοντικό, πολυδιάστατα και πολυσύνθετα.

Στα επιτεύγματα της οικονομίας της, η τουρκική κυβέρνηση παρουσίαζε έως και πρόσφατα την νομισματική της πολιτική, εκθειάζοντας τον καίριο ρόλο της Κεντρικής της Τράπεζας στη διασφάλιση «εξισορρόπησης» των μακροοικονομικών της δεικτών, «τιθασεύοντας» τον πληθωρισμό επί μία δεκαπενταετία, και περιορίζοντάς τον περί το 6% μετά το έτος 2012 (MFA, 2019). Αντίθετα, ωστόσο, στη διάρκεια της τελευταίας τριετίας, το εν λόγω κεκτημένο απωλέσθηκε και ο πληθωρισμός εν μέσω γενικότερης κοινωνικο-πολιτικής αστάθειας έφθασε τιμές αντίστοιχες της εποχής κατά την οποία η τουρκική οικονομία αναγκαζόταν σε εποπτεία από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Επίσης, πρόβαλλε τη «δημοσιονομική» της πειθαρχία, υποστηρίζοντας ότι ήδη από το έτος 2011 «πληροί» τα κριτήρια του Maastricht με επίσημα καταγεγραμμένη σε ποσοστό 2,6% έναντι του ορίου 3% την αναλογία του Κρατικού Δημοσιονομικού Ελλείμματος έναντι του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (Government Budget Deficit / GDP ratio). Παράλληλα, παρουσίαζε τα αποθεματικά της, υποστηρίζοντας ότι αυτά ανήλθαν σε 100,3 δισεκατομμύρια δολάρια στο τέλος του έτους 2012, με τις άμεσες ξένες επενδύσεις και τις μεταφορές-μεταβιβάσεις χαρτοφυλακίων (Portfolio Transfers) να αποτελούν την «κινητήρια» δύναμη πίσω από την αξιοσημείωτη εξάπλωσή τους. Ομιλούσε για τα επιτεύγματα του εξωτερικού της εμπορίου, η σύνθεση του οποίου παρουσίαζε εντυπωσιακή αλλαγή, με τον όγκο των εξαγωγών να αυξάνεται στα 152,6 δισεκατομμύρια δολάρια το έτος 2012 από 36 δισεκατομμύρια το έτος 2002.

Επίσης, η τουρκική κυβέρνηση επισήμαινε τις ιδιωτικοποιήσεις, τις οποίες αναγνώριζε μεταξύ των κορυφαίων προτεραιοτήτων της κυβερνητικής ατζέντας. Τα δημόσια έσοδα από το πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων, σύμφωνα με τα στοιχεία που παρέχονται στην επίσημη ιστοσελίδα του Υπουργείου Εξωτερικών Υποθέσεων (MFA, 2019), έφθαναν μόλις στα 8 δισεκατομμύρια δολάρια κατά την περίοδο 1986-2003, ενώ ανήλθαν σε 36,2 δισεκατομμύρια δολάρια στην περίοδο 2003-2012. Η κύρια πολιτική φιλοσοφία και σκέψη της ιδιωτικοποίησης, κατά την τουρκική κυβέρνηση, ήταν να «περιορίσει» το ρόλο του κράτους σε τομείς όπως η υγεία, η βασική εκπαίδευση, η κοινωνική ασφάλεια, η εθνική άμυνα, καθώς και σε μία μεγάλη κλίμακα επενδύσεων σε έργα υποδομής και ανάπτυξης. Με αυτό τον τρόπο δημιουργήθηκε μία πραγματικά ανταγωνιστική οικονομία της αγοράς στην οποία ο ιδιωτικός τομέας διαδραμάτιζε πρωταγωνιστικό ρόλο. Επιπρόσθετα, αναφέρονταν στις τουρκικές επιχειρήσεις και επενδύσεις στο εξωτερικό, τονίζοντας την ενεργή συμμετοχή τους σε συνεργασίες τόσο με τις γειτνιάζουσες με την Τουρκία χώρες όσο και με άλλα κράτη σε περιφερειακό γεωγραφικά επίπεδο. Ιδιαίτερη μνεία σημειωνόταν για τον κατασκευαστικό τομέα, όπου Τούρκοι κατασκευαστές είχαν προβεί στην επιτυχή ολοκλήρωση 7.000 τεχνικών έργων σε 100 χώρες ανά την υφήλιο καταγεγραμμένα εντός της δεκαετίας 2000-2012. Ο συνολικός κύκλος εργασιών (turnover) του κατασκευαστικού και μηχανολογικού τομέα (construction and engineering sector) ανήλθε στα 242 δισεκατομμύρια δολάρια με 33

τουρκικές εταιρείες να διακρίνονται μεταξύ των κορυφαίων 225 διεθνών κατασκευαστών κατά το έτος 2012, κατατάσσοντας την Τουρκία δεύτερη στον πίνακα των χωρών με τις πλέον επιτυχημένες σε αυτό το είδος εταιρείες μετά την Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας.

Τέλος, η τουρκική κυβέρνηση αναφερόταν και αναφέρεται στις φυσικές ομορφιές της χώρας, τα μοναδικά αρχαιολογικά και ιστορικά της μνημεία, τα οποία αποτελούν αντικείμενο προσέλκυσης για εκατομμύρια ξένους επισκέπτες παγκοσμίως. Η Τουρκία είχε ήδη εξελιχθεί σε έναν από τους πλέον δημοφιλέστερους προορισμούς ανά την υφήλιο, με τους ξένους επισκέπτες κατά το έτος 2012 να ανέρχονται σε 31,8 εκατομμύρια και τα έσοδα να υπερβαίνουν τα 23,4 δισεκατομμύρια δολάρια. Στη συνέχεια, εντούτοις, το τουριστικό μέτωπο επλήγη από τις περιδινήσεις των πολιτικών εξελίξεων, τις τρομοκρατικές επιθέσεις, τις τριβές στις διεθνείς σχέσεις με τις δυτικές χώρες, και περισσότερο τις καταστάσεις εκτάκτων αναγκών ένεκα πολιτικών διώξεων και προσπαθειών για πραξικοπήματα (Asgary & Ozdemir, 2019).

Τα επιτεύγματα και οι επιδόσεις αυτές της τουρκικής οικονομίας, όπως υπογραμμίζονται από την κυβέρνηση του Ρ.Τ. Ερντογάν, είχαν τότε ως αποτέλεσμα την αναβάθμιση της πιστοληπτικής της ικανότητας, δηλαδή του αξιόχρεου της χώρας από τους διεθνείς Οίκους Αξιολόγησης, λαμβανομένου υπόψη ότι η Τουρκία είναι μία αγορά με δυναμική αναπτυξιακή προοπτική και με έναν πληθυσμό σχεδόν 80 εκατομμυρίων και μέσο όρο ηλικίας τα 26 έτη. Επομένως, μέσα από αυτήν τη δημογραφική ταυτότητα στον εργατικό της πληθυσμό, η Τουρκία θα έχει μεσο-μακροπρόθεσμο όφελος, καθότι θα είναι σε θέση να υποστηρίξει κατά τις επόμενες δεκαετίες, χωρίς να αντιμετωπίσει ιδιαίτερα προβλήματα, τα γηραιότερα στρώματα του πληθυσμού σε θέματα κοινωνικής πολιτικής και ασφάλισης.

Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Goldman Sacks η οικονομία της Τουρκίας, προϋποτιθέμενης μιας πολιτικής σταθερότητας, κατατάσσεται προοπτικά έως το έτος 2050 στις «Οικονομικά Αναπτυσσόμενες Αγορές» (Growth Markets). Στην ίδια κατηγορία κατάταξης εντάσσονται το Μεξικό, η Κορέα, η Ινδονησία και οι χώρες BRICs (Βραζιλία, Ρωσική Ομοσπονδία, Ινδία και Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας). Επιπρόσθετα, ο ίδιος οίκος προβαίνει στην εκτίμηση ότι έως το έτος 2050, η τουρκική οικονομία - υπό την προϋπόθεση και πάλι διατήρησης μίας σχετικής σταθερότητας - θα μπορούσε να είναι σε ευρωπαϊκό επίπεδο η 3^η μεγαλύτερη οικονομία μετά την Ε.Ε. και τη Ρωσική Ομοσπονδία, ενώ σε παγκόσμιο επίπεδο η 9^η.

Στον αντίποδα των θέσεων τόσο της τουρκικής κυβέρνησης, όσο και των Πιστοληπτικών Οίκων Αξιολόγησης, υπάρχουν επιστημονικές μελέτες και αναλύσεις που παρουσιάζουν στοιχεία για την οικονομία και την κατάσταση στην οποία ευρίσκεται η κοινωνία της Τουρκίας, «αντικρούοντας» ουσιαστικά τις πολιτικές τακτικές της υπερβάλλουσας «ευφορίας», κρούοντας εν προκειμένω τον «κώδωνα του κινδύνου» αναφορικά με τις μελλοντικές προοπτικές και τάσεις της τουρκικής οικονομίας, υπό το πρίσμα της έκθεσής της σε κοινωνικοπολιτικές αναταραχές και σταδιακή αυταρξικοποίηση της κυβερνητικής στρατηγικής. Περαιτέρω, οι εκθέσεις με τίτλο «Η κοινωνία με μία ματιά» (Society at a Glance), του Οργανισμού για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη (ΟΟΣΑ) αναφορικά με την Τουρκία προκαλούν προβληματισμό, σκεπτικισμό και ανησυχία (OECD, 2011). Η Τουρκία καταλαμβάνει την τρίτη υψηλότερη θέση στην κατάταξη των χωρών του ΟΟΣΑ αναφορικά με την εκτιμώμενη μη δυνατότητα επιβίωσης του πληθυσμού της σε συνάρτηση με το τρέχον εισόδημά του. Συγκεκριμένα, το ήμισυ σχεδόν του πληθυσμού της (ποσοστό 49%) δηλώνει ότι «δυσκολεύεται» ή «δυσκολεύεται πολύ» να επιβιώσει με το εισόδημά του. Την δεύτερη θέση καταλαμβάνει η Ελλάδα με ποσοστό 63%, ενώ στην πρώτη θέση ευρίσκεται η Ουγγαρία με 73%.

Σε άλλη έρευνα αναφορικά με το επίπεδο φτώχειας στην Τουρκία το 2009, το ποσοστό του τουρκικού πληθυσμού που δηλώνεται ότι είναι φτωχοί ή χρήζουν βοήθειας για την επιβίωσή τους ανέρχεται σχεδόν στο 33% επί του συνόλου του τουρκικού πληθυσμού, δηλαδή το ένα τρίτο αυτού ή 23,6 εκατομμύρια πολίτες, ενώ περισσότεροι από 6,3 εκατομμύρια Τούρκοι λαμβάνουν κοινωνική βοήθεια (Gurses, 2009). Στην ίδια έρευνα

αναφέρεται ότι μία από τις κυριότερες ευπάθειες της τουρκικής οικονομίας είναι το έλλειμμα ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, το οποίο διορθώνεται μέσω των εισροών του τουριστικού τομέα. Επιπρόσθετα, η τουρκική οικονομία εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τον παράγοντα και την πορεία των άμεσων ξένων επενδύσεων (Foreign Direct Investments - FDI), οι οποίες δεν έχουν δείξει να ενοχλούνται από παρεκκλίσεις του πολιτικού συστήματος από την «κοσμικότητα» προς τον «ισλαμισμό», αλλά αντιθέτως αντιδρούν σε κάποιο βαθμό με αναστάτωση σε περιπτώσεις αυταρχικοποίησης και συγκεντρωτισμού της διακυβέρνησης. Αυτή ακριβώς η αλλαγή πορείας της Τουρκικής Δημοκρατίας φέρει ενδεχόμενα ρίσκο για την επίδραση που θα προκαλούσε στο σχεδιασμό και την τακτική των ξένων επενδυτικών οίκων.

Ο προβληματισμός αυτός στη συνέχεια επιβεβαιώθηκε από τα γεγονότα που ξέσπασαν την 31^η Μαΐου του 2013 στην πλατεία Ταξίμ της Κωνσταντινούπολης και επεκτάθηκαν σε μεγάλες πόλεις, όπως την Άγκυρα, τη Σμύρνη και τα Άδανα σε ολόκληρη την τουρκική επικράτεια (Örs, 2016). Βεβαίως τα αίτια των βίαιων διαδηλώσεων, συγκρούσεων και ταραχών δεν περιορίζονται σε κάποιες αποφάσεις σχετικές με περιβαλλοντικές αρχές και ρυμοτομικά σχέδια ανάπλασης, τα οποία αποτέλεσαν ωστόσο αφορμή και εφαλτήριο για κλιμάκωση της διαμαρτυρίας. Τουναντίον, είναι βαθύτατα πολιτικά και σχετίζονται με τη σύγκρουση δύο τάσεων, δύο πόλων και σε τελική ανάλυση δύο «εκ διαμέτρου» αντίθετων πολιτικών. Αφενός μεν της πολιτικής έκφρασης και έκφανσης του κεμαλισμού και αφετέρου δε της έκφρασης και του βαθμού εφαρμογής του πολιτικού Ισλάμ. Η πολιτική μάλιστα ρητορική που αναπτύχθηκε από τον Τούρκο τότε Πρωθυπουργό Ρ.Τ. Ερντογάν και η «σκληρή» ρητορική επίθεση που κατεύθυνε σε διεθνείς επενδυτές, κατηγορώντας τους για αγοραία κερδοσκοπία και απειλώντας τους με «πνιγμό» (chocking) ..., προκάλεσε ακόμη μεγαλύτερο προβληματισμό στις ξένες αγορές (Burch, 2013).

Η οικονομική κρίση την οποία διανύει η Τουρκία κατά την τελευταία τριετία αντικατοπτρίζεται και στην αγορά ακινήτων. Ένα σύμπτωμά της είναι το πολύ υψηλό επίπεδο πληθωρισμού που σημαίνει ότι η προφανής άνοδος των τιμών των ακινήτων στην Τουρκία δεν αντανακλά την πραγματικότητα. Μετά την απόπειρα πραξικοπήματος το 2016 οι αυξήσεις των τιμών των κατοικιών άρχισαν να επιβραδύνονται και πάλι εξαιτίας οικονομικών και πολιτικών αναταραχών, τρομοκρατικών επιθέσεων και πολιτικής αβεβαιότητας μεταξύ άλλων παραγόντων. Ωστόσο, ο Πρόεδρος Ρ.Τ. Ερντογάν συνέχισε να επεκτείνει την τουρκική οικονομία σε μια προσπάθεια να δημιουργήσει μια αίσθηση αισιοδοξίας για να τροποποιήσει το Σύνταγμα το 2017 και να κερδίσει τις προεδρικές εκλογές το 2018, όπως και συνέβη. Αλλά ο υψηλός πληθωρισμός, το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, η συσσώρευση χρεών και η υποχώρηση του νομίσματος κατέστησαν επιτακτικό να ληφθούν πρόσφατα σκληρά μέτρα από την κεντρική τράπεζα, της οποίας ο διευθυντής και γαμπρός του Ρ.Τ. Ερντογάν αναγκάστηκε σε παραίτηση (Kroll & Dolan, 2017).

Ο Ρ.Τ. Ερντογάν διαχρονικά διατηρούσε ανορθόδοξες οικονομολογικά απόψεις για τη νομισματική πολιτική, εκτιμώντας ότι ο πληθωρισμός προκαλείται από τα υψηλά επιτόκια, τα οποία έχει ονομάσει «μητέρα και πατέρα όλων των κακών». Οι απόψεις του οδήγησαν σε περαιτέρω πληθωρισμό και πιέσεις στην τουρκική λίρα. Αυτό είναι ειρωνικό, διότι η διακυβέρνηση από τον Ρ.Τ. Ερντογάν άρχισε με μια εμφανή εκδοχή δημοσιονομικής ορθοδοξίας, με αποτέλεσμα τα επιτόκια των στεγαστικών δανείων να μειωθούν δραστικά από 48,43% κατά μέσο όρο το 2002 σε μόλις 9,7% το 2013. Αυτή ήταν μία από τις μεγάλες επιτυχίες της Τουρκίας, ωστόσο, καθώς ο πληθωρισμός αυξήθηκε, τα επιτόκια των στεγαστικών δανείων ανελήχθηκαν και πάλι σε διψήφια νούμερα και ως το Δεκέμβριο του 2018 το μέσο επιτόκιο ήταν 27,39%.

Οι φόβοι των επενδυτών επίσης εντάθηκαν, καθώς η Τουρκία έχει συγκεντρώσει υψηλό χρέος σε ξένο νόμισμα λόγω πολυετών ελλειμμάτων του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, ενώ δεν διαθέτει επαρκή αποθεματικά για να στηρίξει τις υποχρεώσεις της. Το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών διευρύνθηκε από 33,1 δισ. δολάρια το 2016 σε 47,3 δισ. δολάρια το 2017, σύμφωνα με την Κεντρική Τράπεζα της

Τουρκικής Δημοκρατίας (CBRT). Εν τω μεταξύ, το ακαθάριστο εξωτερικό χρέος αυξήθηκε από 47,3% του ΑΕΠ στα τέλη του 2016 σε 53,3% του ΑΕΠ έως το τέλος του 2017. Η κάθετη πτώση της τουρκικής λίρας κατέστησε δύσκολη την καταβολή των τόκων για το χρέος σε ξένο νόμισμα. Οι Standard & Poor's μείωσαν την πιστοληπτική ικανότητα της χώρας από "BB-" σε "B +" τον Αύγουστο του 2018. Η Moody's υποβάθμισε επίσης την πιστοληπτική ικανότητα της Τουρκίας τον ίδιο μήνα. Πριν από αυτές τις δύο υποβαθμίσεις των αξιολογήσεων, ο οίκος Fitch Ratings είχε ήδη μειώσει την πιστοληπτική της ικανότητα τον Ιούλιο του 2018 από "BB +" σε "BB" (Guzman, 2019).

6.14 Εκτιμήσεις και Συμπεράσματα

Ολοκληρώνοντας επομένως τις προσεγγίσεις μας αναφορικά με τις τάσεις και τα προβλήματα της τουρκικής οικονομίας και εν γένει τον τρόπο που η οικονομική της κατάσταση προβάλλεται τόσο από την ίδια την τουρκική κυβέρνηση όσο και από διεθνείς οίκους αξιολόγησης, διαπιστώνουμε ότι παραμένει εν πολλοίς το ερώτημα: είναι το τουρκικό «οικονομικό θαύμα» εύθραυστο και «κτισμένο» σε πήλινα πόδια; Η απάντηση δίδεται από τη διάρκεια του θαύματος καθαυτή. Πρόκειται για χρονικό διάστημα που σύντομα θα συμπληρώσει δύο δεκαετίες, περίοδο που δεν επιτρέπει αμφισβήτηση της δυναμικής ή σχήματα λόγου όπως το προαναφερθέν περί «πήλινων ποδιών». Έχει συντελεστεί ευρύς και βαθύς μετασχηματισμός, μεταρρυθμιστική μετατόπιση παραγωγικών τάξεων, ηγεσιών και θεσμικών μηχανισμών, γεγονός που εξηγεί τη διάρκεια και τις αντοχές σε ποικίλες αντιξοότητες.

Από την άλλη πλευρά η κρίση από τις διαδηλώσεις του Μαΐου 2013 και το «πλήγμα» που δέχθηκε εξ αυτών ο Ρ.Τ. Ερντογάν και το πολιτικό του προφίλ, εκτιμήθηκε ότι θα επέσπευδε την «ωρίμανση» της πολιτικής του σκέψης και τον επανακαθορισμό της τακτικής του με γνώμονα την πολιτική σταθερότητα ως προτεραιότητα στην κορυφή του μακροσκελούς καταλόγου δράσεων που συναποτελούν την πολιτική του ατζέντα. Η πραγματικότητα εντούτοις αποδείχθηκε στη συνέχεια πολύ πιο ευφάνταστη κάθε ορθολογικού σεναρίου, καθώς η απόπειρα πραξικοπήματος το θέρος του 2016 προέταξε την πολιτική επιβίωση ως προτεραιότητα έναντι της προσπάθειας για κοινωνική γαλήνη και ομαλότητα με διατήρηση ανοδικής προοπτικής για την οικονομία.

Σε κάθε περίπτωση δεν μπορούμε να ακυρώσουμε τις επιτυχίες που σημειώθηκαν για μια δεκαπενταετία στην οικονομία της χώρας. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η πολιτική κρίση θα αποτελέσει βραχύ αλλά και μεσοπρόθεσμο πλήγμα για την Τουρκία, την οικονομική και την πολιτική της ισχύ, οπότε εύλογα η κατάσταση δύναται να χαρακτηριστεί εύθραυστη, αλλά αξιοπρόσεκτα βιώσιμη παρά τις πολεμικές συγκρούσεις εντός κι εκτός της χώρας ή τις διαρθρωτικές της ακόμη αδυναμίες, δυσκαμψίες και στρεβλώσεις που διατηρούν διαχρονικά στοιχεία υπερβολής.

Η συνεχής αναπτυξιακή πορεία της τουρκικής οικονομίας την έχει αναβαθμίσει σε ένα υψηλότερο επίπεδο από εκείνο του κεμαλικού παρελθόντος. Αυτό ακριβώς το επίπεδο είναι πλέον κερτημένο. Ακόμη περισσότερο, αυτό ισχύει για τις παραγωγικές δυνατότητες της Τουρκίας. Τα μεγάλα βήματα κατασκευής υποδομών, βιομηχανοποίησης και τεχνολογικής προόδου που πραγματοποίησε η χώρα είναι δύσκολο να ακυρωθούν συνοπτικά. Πολύ περισσότερο που το επίτευγμα αυτό δεν είναι απλώς μακροοικονομικό, αλλά συνεπέφερε, κατά την πρώτη τουλάχιστον δεκαετία, κοινωνικά και οργανωτικά επιτεύγματα. Και το σημαντικότερο είναι ότι εάν υποχωρήσουν σε περιορισμένο βαθμό, παραμένει η δυναμική. Η Τουρκία έχει επιλύσει σε μεγάλο βαθμό το πρόβλημα της παραγωγικότητάς και της ανταγωνιστικότητάς της.

Ωστόσο, η εμπλοκή της Τουρκίας στο μέτωπο της Συρίας έχει σημαντικές επιπτώσεις και στον οικονομικό τομέα. Πέρα από τις ανάγκες των Σύρων προσφύγων που έχουν καταφύγει στο τουρκικό έδαφος, από τότε που «έκλεισαν» οι πύλες εισόδου και εξόδου προς τη Συρία, έχει διακοπεί το διασυνοριακό εμπόριο προς τη Συρία, ενώ και η διέλευση φορτηγών TIR που μετέφεραν τουρκικά εμπορεύματα προς έντεκα χώρες της Μέσης Ανατολής

και της Βόρειας Αφρικής διά της συγκεκριμένης οδού κατέστη προβληματική. Επισημαίνεται ότι πριν την κρίση μέσω Συρίας κινούνταν προς τις χώρες της Μέσης Ανατολής και της Βορείου Αφρικής εννέα χιλιάδες τουρκικά φορτηγά το μήνα, ενώ σύμφωνα με τα στοιχεία των τελωνείων το 2010 διήλθαν transit από τη Συρία 106.000 τουρκικά φορτηγά (Gungor, 2012). Επίσης οι εξαγωγές φρέσκων οπωρο-κηπευτικών προς τη Συρία και τις χώρες της περιοχής ανέρχονταν το 2010 σε κύκλο εργασιών 2,8 δισ. δολαρίων, ενώ στη συνέχεια εκμηδενίστηκαν ταυτόχρονα με το διασυνοριακό εμπόριο προς και από τη Συρία, το οποίο υπερέβαινε σε αξία ένα δισεκατομμύριο δολάρια ετησίως και κρατούσε ζωντανές δεκάδες πόλεις κατά μήκος των τουρκο-συριακών συνόρων. Ένα άλλο θέμα που επιβαρύνει την τουρκική οικονομία είναι η άνοδος του κόστους των προϊόντων που μεταφέρονται αεροπορικώς λόγω της παράκαμψης του εναέριου χώρου της Συρίας. Επιπλέον, οι μετακινήσεις των τουρκικών στρατευμάτων κατά μήκος των τουρκο-συριακών συνόρων έχουν σημαντικό κόστος, βαρύνοντας την τουρκική οικονομία, ενώ είναι προφανές ότι η εν εξελίξει πλέον πολεμική εμπλοκή της Τουρκίας προκαλεί και οικονομικά πέραν των λοιπών προβλήματα στην Άγκυρα.

Τέλος, θα ήταν μέγιστο λάθος να θεωρήσει κανείς τις εσωτερικές αντιφάσεις και διαμάχες, οι οποίες σημαδεύουν βαθιά το τουρκικό έθνος, ως παράγοντα με αναγκαστικά αρνητική επίδραση πάνω στο γεωπολιτικό του δυναμικό. Κατά τον Machiavelli, την αδιάκοπη επέκταση της Ρώμης προς τα έξω την προκαλούσαν οι συνεχείς διαμάχες και διενέξεις μεταξύ πληθείων και πατρικείων στο εσωτερικό, κατά τρόπο που οι εσωτερικές τριβές και αντιφάσεις σε ορισμένες τουλάχιστον περιπτώσεις θέτουν σε κίνηση μία χειμαρρώδη επεκτατική ορμή (Hulliusg, 2017).

Σύμφωνα με τις προφητικές σκέψεις του αείμνηστου Έλληνα καθηγητή και φιλοσόφου Παναγιώτη Κονδύλη (Κονδύλης, 1998): «... γενικά, οι εσωτερικές αντιφάσεις επιδρούν παραλυτικά στους ανίσχυρους, ενώ αποδυναμώνουν επεκτατικές δυνάμεις σε όσους έχουν εκ των πραγμάτων ένα τέτοιο γεωπολιτικό δυναμικό, ώστε δεν τους απομένει παρά το άλμα ή η φυγή προς τα εμπρός. Με άλλα λόγια, τα βαθύτερα στρώματα της ιστορικής και κοινωνικής ύπαρξης ενός συλλογικού υποκειμένου προσδιορίζουν το πώς θα λειτουργήσουν οι εσωτερικές του αντιφάσεις. Στη σημερινή Τουρκία ζουν αχαλίνωτες στοιχειακές δυνάμεις, που ωθούν τις εσωτερικές αντιφάσεις προς την επέκταση. Και πρώτη ανάμεσά τους είναι η πληθυσμιακή έκρηξη ...»

Συσχέτιση με τη σύγχρονη πολιτική πραγματικότητα

... παραμένει εν πολλοίς το ερώτημα: είναι το τουρκικό «οικονομικό θαύμα» εύθραυστο και «κτισμένο» σε πήλινα πόδια; Η απάντηση δίδεται από τη διάρκεια του θαύματος καθαυτή. Πρόκειται για χρονικό διάστημα που σύντομα θα συμπληρώσει δύο δεκαετίες, περίοδος που δεν επιτρέπει αμφισβήτηση της δυναμικής ή σχήματα λόγου όπως το προαναφερθέν περί «πήλινων ποδιών». Έχει συντελεστεί ευρύς και βαθύς μετασχηματισμός, μεταρρυθμιστική μετατόπιση παραγωγικών τάξεων, ηγεσιών και θεσμικών μηχανισμών, γεγονός που εξηγεί τη διάρκεια και τις αντοχές σε ποικίλες αντιξοότητες.

Με δεδομένη επομένως την παραδοχή ότι η Τουρκία αναπτύσσει μια επεκτατική γεωπολιτική δυναμική, σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει ούτε να υποτιμήσουμε ούτε όμως και να υπερεκτιμήσουμε την τουρκική κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα, καθώς και τις πραγματικές διαστάσεις, δυνατότητες και μελλοντικές προοπτικές και τάσεις της τουρκικής οικονομίας. Η σχετική εικόνα της δεκαετίας του 2000 ενδείκνυε ότι ο διάλογος με τους γείτονες μπορεί να μετατραπεί σε μια ουσιαστική και απτή διαδικασία μόνο με τη βοήθεια της

αναπτυσσόμενης οικονομικής αλληλεξάρτησης, και αυτό έδειχνε να είναι βασικό εργαλείο στην εργαλειοθήκη της Τουρκίας και του αποκαλούμενου νεο-οθωμανικού οικονομικού επεκτατισμού (Bülent Aras & Akarçesme, 2012). Η Τουρκία εμφανίστηκε τότε πεπεισμένη ότι για να καταστεί ανταγωνιστική θα χρειαζόταν αλλαγή στην χρηματοοικονομική αρχιτεκτονική της, προσπαθώντας να προάγει την οικονομική αλληλεξάρτηση με όλους τους γείτονές της, πλέον των παραδοσιακών της εταίρων στην Ευρώπη. Η πολιτική της Τουρκίας για την απελευθέρωση της βίζας, η οποία εκκίνησε με τη Μέση Ανατολή και συνεχίστηκε με τα Βαλκάνια και τη Ρωσία, καταδεικνύει την απόφασή της να καθιερώσει σταθερούς και μόνιμους οικονομικούς δεσμούς με τις γύρω περιοχές. Ομοίως, πριν από την Αραβική Άνοιξη, η Τουρκία είχε αρχίσει να εργάζεται για το σχηματισμό ζώνης ελεύθερου εμπορίου που θα περιελάμβανε την Τουρκία, τη Συρία, το Ιράκ, το Λίβανο και την Ιορδανία. Επιπλέον, το Ιράκ και η Αίγυπτος θεωρούνταν κεντρικής σημασίας παράγοντες στα διάφορα έργα κατασκευής αγωγών που αναπτύσσει η Τουρκία για να αυξήσει την πρόσβασή της στις αγορές ενέργειας.

Ο όγκος των οικονομικών δραστηριοτήτων της Τουρκίας δεν είχε αυξηθεί με τις γειτονικές της αραβικές χώρες και τη Ρωσία, αλλά και με χώρες του Περσικού Κόλπου και αφρικανικές χώρες που παραδοσιακά θεωρούνταν αδιάφορες. Οι μετά την Αραβική Άνοιξη εξελίξεις έχουν περιπλέξει την κατάσταση στις οικονομικές σχέσεις στη περιοχή. Η προσδοκία μιας ταχείας οικονομικής αναδιάρθρωσης και ανάπτυξης που θα διαπερνούσε Μέση Ανατολή και Μαγκρέμπ δεν ευοδώθηκε. Τουναντίον, προέκυψε πολιτική αστάθεια που συνεχίζει να υπονομεύει σύνολη την τουρκική στρατηγική στην περιοχή. Είναι, ωστόσο, ενδιαφέρον ότι παρά τις σποραδικές πολιτικές συγκρούσεις της Τουρκίας με το Ιράν, το Ισραήλ, τις ΗΠΑ, τη Ρωσία και την Ευρώπη, τα οικονομικά συμφέροντα παραμένουν αμοιβαία ζωηρά, ενώ οι εμπορικές συμφωνίες επιβιώνουν στο υπογάστριο της γεωστρατηγικής αναθεώρησης των εξωτερικών σχέσεων της Τουρκίας.

Από μια άλλη σκοπιά, το δημοκρατικό έλλειμμα που η Δύση επίσημα διαγιγνώσκει στην τουρκική πολιτεία μετά την απόπειρα πραξικοπήματος του 2016, επίσης δεν είναι δυνατό να ανακόψει οικονομικά συμφέροντα και εμπορικές συναλλαγές, σε ένα παράλληλο πλαίσιο συμβιβαστικών σχέσεων που η Δύση έχει εφαρμόσει με διάρκεια και συνέπεια τόσο με τη Ρωσία όσο και με την Κίνα, όπου οι επικρίσεις για έλλειμμα φιλελευθερισμού και κράτους δικαίου πλεονάζουν, αλλά το μέγεθος των αντίστοιχων αγορών και των προοπτικών τους δεν δύναται να παραβλεφθεί.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΕΜΠΤΗ

«ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΜΕΤΑΒΛΗΤΩΝ»

ΕΝΟΤΗΤΑ V: ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΜΕΤΑΒΟΛΩΝ

V.A Θεσμικές ανακατατάξεις με επίκεντρο τη νέα ισλαμική πολιτική τάξη πραγμάτων

Α. Στο πλαίσιο της παρούσας παρένθετης και πιο τεχνοκρατικού χαρακτήρα άσκησης/ανάλυσης, πρώτα χαρτογραφούμε τα κοινοβουλευτικά εκλογικά αποτελέσματα μιας εικοσαετίας, η οποία καλύπτει μια δεκαετία προ και μία μετά το κρίσιμο χρονικό σημείο αναφοράς του 2002, της αλλαγής δηλαδή από τις κεμαλικές στις ισλαμικές πολιτικές κυβερνήσεις. Ως εκ τούτου παράγεται μια πρώτη δέσμη χαρτών (βλέπε *Χάρτη 4. Κοινοβουλευτικά αποτελέσματα 1995-2011*).

Β. Στη συνέχεια, αναλύονται στατιστικά οι εξής κοινωνικο-οικονομικοί δείκτες ως εξαρτημένες μεταβλητές σε σχέση με τα εκλογικά αποτελέσματα και τις συνακόλουθες αυτών πολιτικές αλλαγές μεταξύ των κατά σύμβαση αποκαλούμενων κεμαλικών και πολιτικά ισλαμικών καθεστώτων, όπως διαγραμματικά παρουσιάζεται στο Σχήμα 25:

Σχήμα 25. Οι μεταβολές ενός παράγοντα ανά έτος και περιφέρεια αντικατοπτρίζουν τις αλλαγές στα πολιτικά καθεστώτα για τα αντίστοιχα χωροχρονικά πολιτικά δεδομένα.

- «Εγγραφές φοιτητών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση». Για κάθε έτος της δεκαετίας 1995-2005, μελετάται στατιστικά η πυκνότητα των φοιτητικών εγγραφών ανά περιφέρεια.

ΕΛΕΓΧΟΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ:

ΕΠΙ ΙΣΛΑΜΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΑΥΞΗΘΗΚΕ ΜΕ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟ ΡΥΘΜΟ Ο ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΣΤΙΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΠΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΑΝ ΤΗΝ ΕΝ ΛΟΓΩ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ.

- «*Ανάπτυξη Οδικού Δικτύου*». Για κάθε έτος της περιόδου 1995-2012, μελετάται στατιστικά η κάλυψη από το οδικό δίκτυο ανά περιφέρεια.

ΕΛΕΓΧΟΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ:

ΕΠΙ ΙΣΛΑΜΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΑΥΞΗΘΗΚΕ ΜΕ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟ ΡΥΘΜΟ ΤΟ ΜΗΚΟΣ ΤΟΥ ΟΔΙΚΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ ΣΤΙΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΠΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΑΝ ΤΗΝ ΕΝ ΛΟΓΩ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ.

- «*Έκταση Γεωργικών Καλλιεργειών*». Για κάθε έτος της περιόδου 1995-2012, μελετάται στατιστικά η κάλυψη από καλλιεργούμενες εκτάσεις ανά περιφέρεια.

ΕΛΕΓΧΟΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ:

ΕΠΙ ΙΣΛΑΜΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΑΥΞΗΘΗΚΕ ΜΕ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟ ΡΥΘΜΟ Η ΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΚΑΛΛΙΕΡΓΗΣΙΜΗΣ ΓΗΣ ΣΤΙΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΠΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΑΝ ΤΗΝ ΕΝ ΛΟΓΩ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ.

- «*Παραγωγή Ηλεκτρικής Ενέργειας*». Για κάθε έτος της δεκαετίας 1995-2005, μελετάται στατιστικά η δυνατότητα για παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας ανά περιφέρεια.

ΕΛΕΓΧΟΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ:

ΕΠΙ ΙΣΛΑΜΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΑΥΞΗΘΗΚΕ ΜΕ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟ ΡΥΘΜΟ Η ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΤΙΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΠΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΑΝ ΤΗΝ ΕΝ ΛΟΓΩ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ.

- «*Αφίξεις Επιβατών σε Αερολιμένες*». Για κάθε έτος της περιόδου 1995-2012, μελετάται στατιστικά ο αριθμός επιβατών που αφίχθηκαν στους κρατικούς αερολιμένες ανά περιφέρεια.

ΕΛΕΓΧΟΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ:

ΕΠΙ ΙΣΛΑΜΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΑΥΞΗΘΗΚΕ ΜΕ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟ ΡΥΘΜΟ ΤΟ ΜΗΚΟΣ ΤΟΥ ΟΔΙΚΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ στις ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΠΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΑΝ ΤΗΝ ΕΝ ΛΟΓΩ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ.

Γ. Εντέλει, πέραν καθαυτής της εξέτασης των συναρτήσεων μεταξύ πολιτικής και κοινωνικο-οικονομικών εξελίξεων, διαμορφώνουμε μία σειρά από δέσμες χαρτών, με βάση κάθε έναν εκ των διαθέσιμων δεικτών, εν προκειμένω:

- **του κοινωνικού δείκτη: «Εγγραφές φοιτητών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση».** Για κάθε έτος της δεκαετίας 1995-2005, προκύπτει χάρτης ενδεικτικός της πυκνότητας των μαθητικών εγγραφών ανά περιφέρεια.

- **του οικονομικού δείκτη: «Ανάπτυξη Οδικού Δικτύου».** Για κάθε έτος της περιόδου 1995-2012, προκύπτει χάρτης ενδεικτικός του χιλιομετρικού μήκους των οδικών γραμμών ανά περιφέρεια.

Η πρώτη δέσμη χαρτών, αντιπροσωπεύοντας την ανεξάρτητη μεταβλητή των θεμελιακών πολιτικών αλλαγών, «αλληλοπεριχωρείται» με τους χάρτες κάθε μίας από τις δέσμες χαρτών που αντιστοιχούν στην εκάστοτε εξεταζόμενη εξαρτημένη μεταβλητή, ήτοι αλληλοκαλύπτονται τα εξής ζεύγη διαστρωματώσεων:

- **ανά περιφέρεια, εκλογές και εγγραφές φοιτητών επί των συναφών χωροχρονικών σημείων αναφοράς,**

- **ανά περιφέρεια, εκλογές και ανάπτυξη οδικού δικτύου επί των συναφών χωροχρονικών σημείων αναφοράς.**

Η αλληλοκάλυψη των δεδομένων προβάλλεται επί σειρά ετών και εντέλει εντοπίζεται ενδεικτικά σε μία συγκεκριμένη περιφέρεια, όπου επί ενός πρόσθετου χάρτη εμφανίζεται ταυτόχρονα η εναλλαγή κεμαλικών-νεοοθωμανικών κυβερνήσεων με τις διακυμάνσεις στα δεδομένα της εκάστοτε εξαρτημένης μεταβλητής για την ίδια χρονική περίοδο.

Για την αποτίμηση των πολιτικο-κοινωνικών σχέσεων μέσω της Χαρτογραφίας και των Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών ορίστηκαν οι παρακάτω τεχνικές παράμετροι παραδείγματος:

- Γεωγραφική απεικόνιση στατιστικών δεδομένων
- Πηγή στατιστικών στοιχείων: ΟΟΣΑ (OECD)
- Χώρα: Τουρκία - Territorial Unit: Περιφέρειες [EUROSTAT NUT2]
- Software: ArcGis 9.3.1-Datum: WGS 1984
- Δείκτες μέτρησης: Εκλογές (1995-2011) + Κοινωνικός παράγοντας (π.χ. Εγγραφές φοιτητών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, 1996-2005)

Η παρακάτω άσκηση διαθέτει μεθοδολογική αρτιότητα, στατιστική αξιοπιστία και λειτουργία υποδείγματος, αλλά εντοπίζεται σε μια χρονική περίοδο αναφοράς. Η ισλαμική διακυβέρνηση συνεχίστηκε και οι μεταβλητές ενδεχόμενα παρουσίασαν εξέλιξη της συμπεριφοράς τους και αλλαγή τάσεων. Το ίδιο μοντέλο, λοιπόν, δύνανται να επεκταθεί και μετά το 2012 για να καταδειχθεί η επίδραση στην κοινωνία της αλλαγής από τον πρώιμο στον ύστερο νέο-οθωμανισμό. Επίσης, η σειρά των εξεταζόμενων μεταβλητών δύναται να εμπλουτιστεί, όπως δύναται να συνεχίσει η χαρτογράφηση των στατιστικών δεδομένων διά του Γεωγραφικού

Συστήματος Πληροφοριών για ακόμη περισσότερες μεταβλητές πέραν των παρουσιαζόμενων στην παρούσα μελέτη.

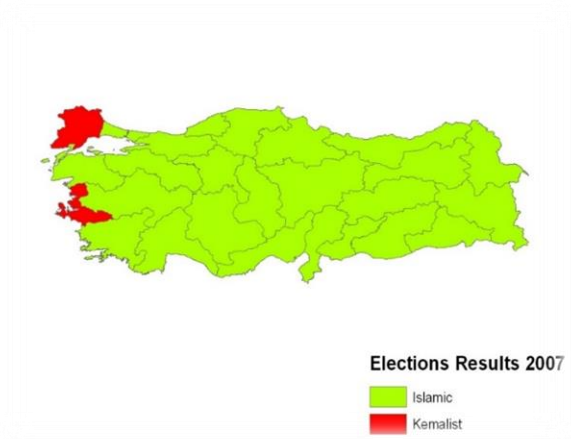
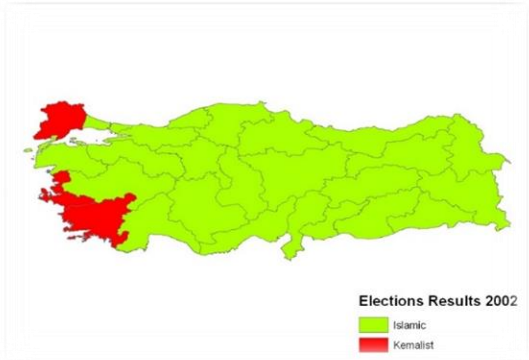
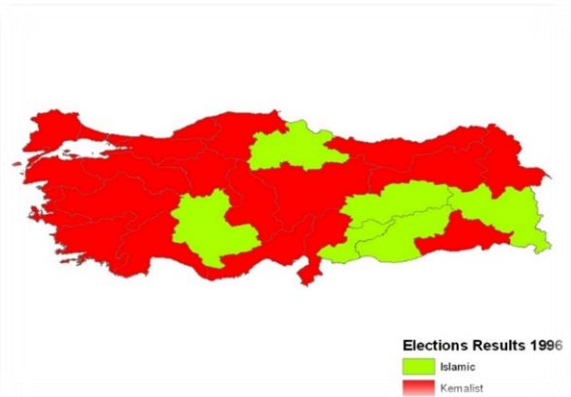
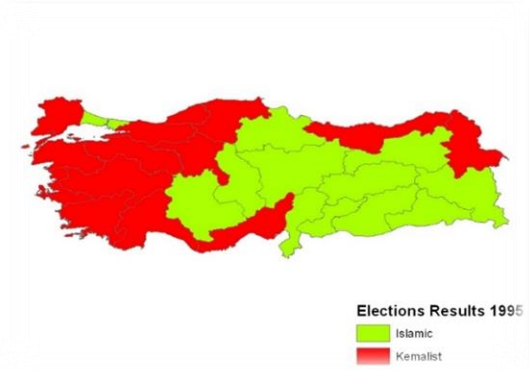
2. Η χαρτογράφηση των εκλογικών αποτελεσμάτων

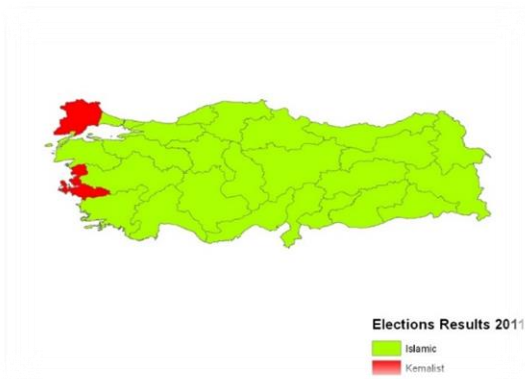
Ένας από τους σαφείς περιορισμούς στην παρούσα μελέτη αφορά το βαθμό εκπροσώπησης των κοινωνικών ομάδων, καθώς μετρήθηκε με βάση τα ποσοστά των ψήφων σε εκλογικές περιόδους κατά τις οποίες τα κόμματα που λάμβαναν χαμηλότερο ποσοστό από το 10% των συνολικών ψήφων σε εθνικό επίπεδο αποκλείονταν από το Κοινοβούλιο. Επιπλέον, τα φιλοϊσλαμικά και φιλοκουρδικά κόμματα έχουν κατ' επανάληψη διωχθεί, διαλυθεί και ανασυγκροτηθεί αρκετές φορές. Τα εθνικιστικά κόμματα, δεδομένου ότι σταθερά αλλά και εναλλακτικά προσπορίζουν ψηφοφόρους και πολιτικές ιδέες και στους δύο πόλους, των κεμαλικών από τη μία και των ισλαμικών από την άλλη πλευρά, τέθηκαν εκτός της εξεταζόμενης κατανομής ως τρίτες και μη κυβερνητικές δυνάμεις. Εν τούτοις, η συνεπής λαϊκή στήριξη κάποιων κομμάτων που υπερέβησαν κατ' ελάχιστο ή δεν υπερέβησαν το όριο του 10%, καθώς και η επανεμφάνιση κάποιων κομμάτων που είχαν διαλυθεί υπογράμμισε την ανθεκτική αντιπροσωπευτική λειτουργία των κομμάτων τα οποία φέρουν σταθερές κοινωνικές αναφορές (Hazama, 2007).

Πίνακας 8. Τουρκία - Territorial Units: Περιφέρειες - EUROSTAT NUT2

CODE	NUT2
TR1	İstanbul
TR21	Tekirdag
TR22	Balikesir
TR31	İzmir
TR32	Aydın
TR33	Manisa
TR41	Bursa
TR42	Kocaeli
TR51	Ankara
TR52	Konya
TR61	Antalya
TR62	Adana
TR63	Hatay
TR71	Kırıkkale
TR72	Kayseri
TR81	Zonguldak
TR82	Kastamonu
TR83	Samsun
TR90	Trabzon
TRA1	Erzurum
TRA2	Agri
TRB1	Malatya
TRB2	Van
TRC1	Gaziantep
TRC2	Sanliurfa

- Υπόδειγμα Ανάλυσης:
- Κοινοβουλευτικά αποτελέσματα 1995
- Κοινοβουλευτικά αποτελέσματα 1996
- Κοινοβουλευτικά αποτελέσματα 2002
- Κοινοβουλευτικά αποτελέσματα 2007
- Κοινοβουλευτικά αποτελέσματα 2011

Πηγές:

- Δείκτες Eurostat regional yearbook (Eurostat, 2019)
- OECD Regions at a Glance (OECD, 2019)
- United Nations Development Program (Human Development Index) (UN, 2019)
- Turkish Statistical Institute (TSI, 2019)

Χάρτης 5. Κοινοβουλευτικά αποτελέσματα 1995-2011.

3. Στατιστική Ανάλυση κοινωνικο-οικονομικών μεταβολών ένεκα πολιτικών αλλαγών

Στη συνέχεια, όπως προαναφέρθηκε, αναλύονται στατιστικά συγκεκριμένοι κοινωνικο-οικονομικοί δείκτες ως εξαρτημένες μεταβλητές σε σχέση με τα εκλογικά αποτελέσματα και τις συνακόλουθες αυτών πολιτικές αλλαγές μεταξύ των κατά σύμβαση αποκαλούμενων κεμαλικών και πολιτικά ισλαμικών καθεστώτων. Η επιλογή στηρίχθηκε πολυσυλλεκτικά σε βασικές πτυχές της εκπαίδευσης, της ενέργειας, της γεωργίας, του τουρισμού και της κατασκευής οδικών δικτύων, προκειμένου να καλυφθεί ευρύ πεδίο κοινωνικο-οικονομικής εξέλιξης και αλλαγής. Αν και οι δείκτες είναι ολιγάριθμοι, θεωρούνται από τους πιο καθιερωμένους δείκτες εξέτασης της αποκαλούμενης «ποιότητας ζωής» και «κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης», ενώ η μελέτη τους κάλυψε στατιστικά δεδομένα και αντίστοιχες διακυμάνσεις σε χρονικό εύρος δεκαετιών. Παρόλο που δεν υπάρχει εύκολη λύση στο πρόβλημα της ανεπάρκειας κοινωνικο-οικονομικών στοιχείων σε περιφερειακό/επαρχιακό επίπεδο, η πρόσφατη πρόοδος στη δημοσιοποίηση οικονομικών στοιχείων από το Κρατικό Ινστιτούτο Στατιστικής της Τουρκίας, εν όψει ενταξιακών διαπραγματεύσεων με την Ευρωπαϊκή Ένωση, σε επίπεδα επαρχιακού/περιφερειακού επιπέδου, σε συνδυασμό με τα αντίστοιχα στοιχεία του ΟΟΣΑ, κατέστησε δυνατή τη δοκιμή σχετικών υποθέσεων.

Οι μέσες τιμές (mean), οι τυπικές αποκλίσεις (Standard Deviation=SD) και οι διάμεσοι (median), καθώς και τα ενδοτεταρτημοριακά εύρη (interquartile range) χρησιμοποιήθηκαν για την περιγραφή των ποσοτικών μεταβλητών. Για τη σύγκριση ποσοτικών μεταβλητών μεταξύ δύο ομάδων χρησιμοποιήθηκε το μη παραμετρικό κριτήριο Mann-Whitney. Η ανάλυση “mixed effects” γενικευμένων ελαχίστων τετραγώνων στην παλινδρόμηση χρησιμοποιήθηκε για την εύρεση παραγόντων που σχετίζονται με τις υπο μελέτη παραμέτρους (οδικό δίκτυο, τουρισμό, ενέργεια κ.λπ.), από την οποία προέκυψαν συντελεστές εξάρτησης (β) και τα τυπικά σφάλματά τους (standard errors=SE). Σαν ανεξάρτητες μεταβλητές χρησιμοποιήθηκαν τα έτη καταγραφής, το πολιτικό καθεστώς (κεμαλικό/ισλαμικό) καθώς και η αλληλεπίδραση μεταξύ των. Τα επίπεδα σημαντικότητας είναι αμφίπλευρα και η στατιστική σημαντικότητα τέθηκε στο 0,05. Για την ανάλυση χρησιμοποιήθηκαν τα στατιστικά προγράμματα SPSS 19.0 και STATA 9.0.

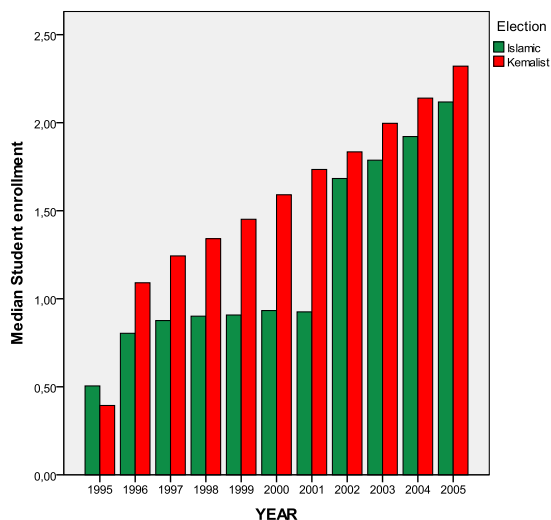
3.1 Εκλογικά αποτελέσματα ανά περιφέρεια & Μεταβολές στις Εγγραφές Φοιτητών

Ακολούθως παρουσιάζονται τα περιγραφικά στατιστικά μέτρα για τη μεταβλητή «Εγγραφές Φοιτητών» στη διάρκεια 11 ετών ξεχωριστά για «Ισλαμική κυβέρνηση» και «Κεμαλική κυβέρνηση»:

Πίνακας 2. «Εγγραφές Φοιτητών» στη διάρκεια 11 ετών ξεχωριστά για «Ισλαμική κυβέρνηση» και «Κεμαλική κυβέρνηση»

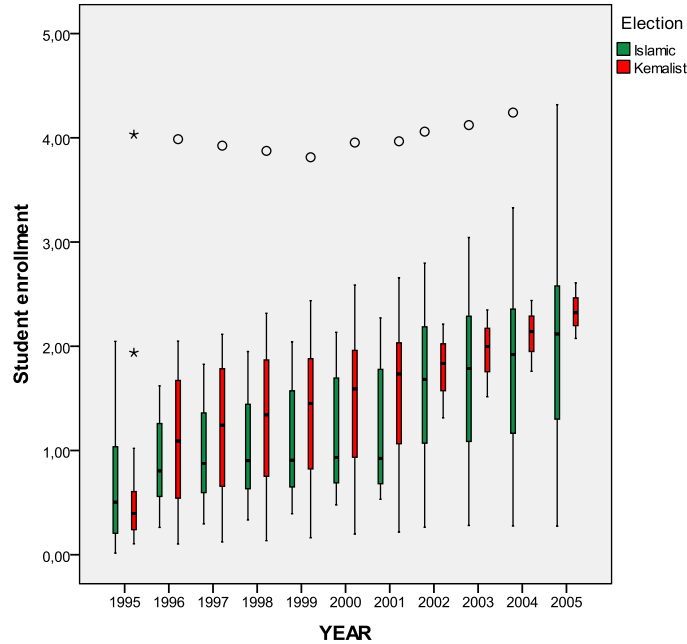
Έτος	Εγγραφές Φοιτητών								P Mann-Whitney test
	«Ισλαμική κυβέρνηση»				«Κεμαλική κυβέρνηση»				
	Διάμεσος	Ενδ. Εύρος	Μέση τιμή	SD	Διάμεσος	(Ενδ. Εύρος)	Μέση τιμή	SD	
1995	0,5	(0,21- 1,04)	0,68	0,65	0,39	(0,24- 0,61)	0,77	1,05	0,918
1996	0,8	(0,56- 1,26)	0,88	0,51	1,09	(0,54- 1,67)	2,04	4,05	0,584
1997	0,88	(0,6- 1,36)	0,97	0,57	1,24	(0,66- 1,82)	2,19	4,23	0,394
1998	0,9	(0,63- 1,44)	1,03	0,6	1,34	(0,75- 1,93)	2,25	4,10	0,330
1999	0,91	(0,65- 1,57)	1,08	0,63	1,45	(0,82- 1,94)	2,28	3,98	0,429
2000	0,93	(0,69- 1,7)	1,14	0,65	1,59	(0,93- 2,02)	2,43	4,08	0,273
2001	0,93	(0,68- 1,78)	1,19	0,7	1,73	(1,06- 2,08)	2,52	4,03	0,201
2002	1,68	(0,92- 2,31)	2,62	4,66	1,83	(1,31- 2,21)	1,79	0,45	0,779
2003	1,79	(0,91- 2,3)	2,64	4,53	2,00	(1,52- 2,35)	1,95	0,42	0,495
2004	1,92	(0,98- 2,55)	2,79	4,73	2,14	(1,76- 2,44)	2,11	0,34	0,602
2005	2,12	(1,12- 2,91)	3,07	5,29	2,32	(2,07- 2,61)	2,33	0,27	0,495

Στο παρακάτω γράφημα παρουσιάζεται η διάμεση τιμή για τη μεταβλητή «Εγγραφές Φοιτητών» στη διάρκεια των 11 ετών ξεχωριστά για «Ισλαμική κυβέρνηση» και «Κεμαλική κυβέρνηση»:

Γράφημα 1. «Εγγραφές Φοιτητών» στη διάρκεια των 11 ετών ξεχωριστά για «Ισλαμική κυβέρνηση» και «Κεμαλική κυβέρνηση».

Στο παρακάτω γράφημα παρουσιάζεται η διάμεση τιμή για τη μεταβλητή «Εγγραφές Φοιτητών» στη διάρκεια των 11 ετών ξεχωριστά για «Ισλαμική κυβέρνηση» και «Κεμαλική κυβέρνηση»:

Γράφημα 2. Η διάμεση τιμή για τη μεταβλητή «Εγγραφές Φοιτητών» στη διάρκεια των 11 ετών ξεχωριστά για «Ισλαμική κυβέρνηση» και «Κεμαλική κυβέρνηση».

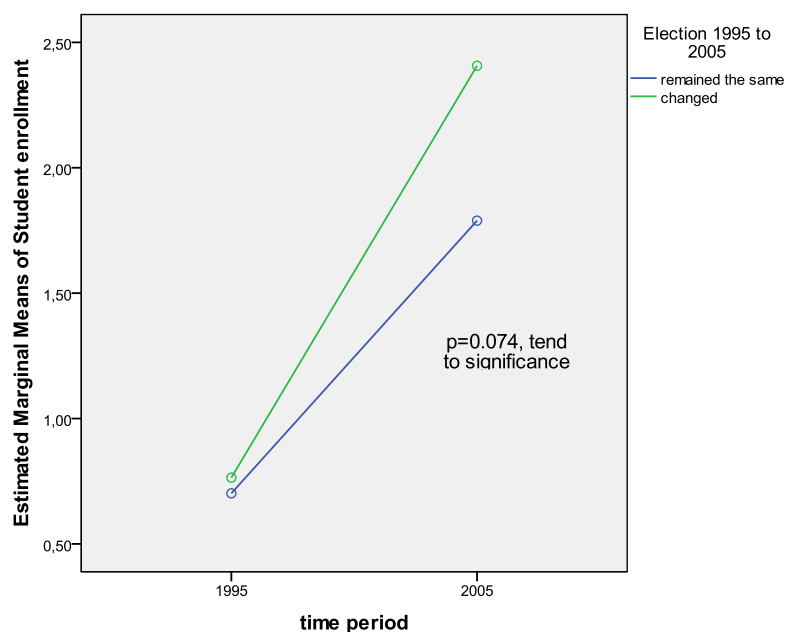
Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζεται η διαφορά για τη μεταβλητή «Εγγραφές Φοιτητών» ανάλογα με το αν έμεινε ίδιο ή διαφοροποιήθηκε το εκλογικό αποτέλεσμα από το 1995 μέχρι το 2005.

Πίνακας 3. Η διαφορά για τη μεταβλητή «Εγγραφές Φοιτητών» ανάλογα με το αν έμεινε ίδιο ή διαφοροποιήθηκε το εκλογικό αποτέλεσμα από το 1995 μέχρι το 2005.

Election 1995 to 2005	Difference in Tertiary Students Enrollment from 1995 to 2005				
	Median	Percentile 25	Percentile 75	Mean	SD
«Δεν μεταβλήθηκε»	0,9	0,49	1,52	1,09	0,67
«Μεταβλήθηκε»	1,67	0,99	2,23	1,64	0,84

Η διαφορά για τη μεταβλητή «Εγγραφές Φοιτητών» ήταν σε παρόμοια επίπεδα είτε έμεινε ίδιο το εκλογικό αποτέλεσμα από το 1995 μέχρι το 2005 είτε άλλαξε ($p=0,065$).

Η ανάλυση διασποράς για επαναλαμβανόμενες μετρήσεις (repeated measurements' analysis of variance) όταν μελετήθηκαν μόνο οι καταγραφές του 1995 και του 2005 έδειξε ενδεικτικά σημαντικά διαφορετική μεταβολή για τη μεταβλητή «Εγγραφές Φοιτητών» ανάλογα με το πολιτικό καθεστώς (κεμαλικό/ισλαμικό) ($p=0.074$).

Διάγραμμα 3. Οι καταγραφές του 1995 και του 2005 έδειξαν ενδεικτικά σημαντικά διαφορετική μεταβολή για τη μεταβλητή «Εγγραφές Φοιτητών» ανάλογα με το πολιτικό καθεστώς (κεμαλικό/ισλαμικό) ($p=0.074$).

Όταν διενεργήθηκε “random effects linear regression analysis” για επαναλαμβανόμενες μετρήσεις (λαμβάνοντας υπόψη το χρόνο και τις περιφέρειες επιπέδου NUT2) με εξαρτημένη μεταβλητή τις «Εγγραφές Φοιτητών» και ανεξάρτητη τα «Εκλογικά αποτελέσματα» βρέθηκαν τα ακόλουθα:

Πίνακας 4. “Random effects linear regression analysis” για επαναλαμβανόμενες μετρήσεις (λαμβάνοντας υπόψη το χρόνο και τις περιφέρειες επιπέδου NUT2).

		B	SE	P
Πολιτικό καθεστώς	«Ισλαμική κυβέρνηση»	0,00*		
	«Κεμαλική κυβέρνηση»	-0,55	0,06	<0,001
Σταθερός όρος		1,74	0,16	<0,001

*δηλώνει κατηγορία αναφοράς

ΕΛΕΓΧΟΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ:

ΕΠΙ ΙΣΛΑΜΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΑΥΞΗΘΗΚΕ ΜΕ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟ ΡΥΘΜΟ Ο ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΣΤΙΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΠΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΑΝ ΤΗΝ ΕΝ ΛΟΓΩ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ.

ΕΠΙΒΕΒΑΙΩΣΗ:

Η συνολική μεταβολή στη διάρκεια των 11 ετών (1995 έως 2005) ήταν μικρότερη στην περίπτωση «Κεμαλική κυβέρνηση» συγκριτικά με την περίπτωση «Ισλαμική κυβέρνηση», όπως φαίνεται από τον

συντελεστή παλινδρόμησης $\beta=-0.55$. Η μέση αύξηση του για τη μεταβλητή «Εγγραφές Φοιτητών» στη διάρκεια των 11 ετών ήταν 1,74, η οποία όμως μειώνεται κατά 0,55 όταν πρόκειται για «Κεμαλική κυβέρνηση».

3.2 Εκλογικά αποτελέσματα ανά περιφέρεια & Ανάπτυξη Οδικού Δικτύου

Υπήρξαν μετρήσεις για το μήκος του οδικού δικτύου σε 26 περιοχές. Ακολουθεί περιγραφή του μήκους του οδικού δικτύου ανά περιοχή όπως προκύπτει από τα δεδομένα για τα έτη 1995 έως 2012:

Πίνακας 5. Μετρήσεις για το μήκος του οδικού δικτύου σε 26 περιοχές.

Περιοχή	Road lengths : Provincial roads (km)		
	Μέση τιμή	SD	Διάμεσος
TR10	529,1	83,7	536
TR21	1906,6	37	1897,5
TR22	2280,2	17,9	2284,5
TR31	1311,1	17,1	1314
TR32	2459,1	37,7	2442,5
TR33	3566,3	22,7	3561
TR41	2393,9	21,6	2383
TR42	1952,3	65,5	1908
TR51	1647,3	31,4	1636
TR52	3515,7	124,8	3522,5
TR61	2955,3	36,6	2956
TR62	2146,5	68,2	2133,5
TR63	1895,1	96,4	1914,5
TR71	2361,7	47,9	2372
TR72	4101,8	100,6	4113
TR81	1081,0	25,5	1069,5
TR82	2509,4	95,2	2523,5
TR83	3024,4	46,1	3036,5
TR90	3642,8	348,3	3530,5
TRA1	2790,3	41,8	2800,5
TRA2	1835,1	40,5	1833
TRB1	3180,8	29,1	3173,5
TRB2	2754,4	168,8	2760,5
TRC1	1470,7	28,8	1480
TRC2	2054,3	171,7	2073
TRC3	2233,2	82,7	2206,5

Το μήκος του οδικού δικτύου κυμαίνονταν από 529,1 χλμ. (SD=83,7 km), που καταγράφηκε στην περιοχή TR10, μέχρι 4.101,8 km (SD=100,6 km), που καταγράφηκε στην περιοχή TR72.

Ακολουθεί περιγραφή του μήκους του οδικού δικτύου ανά περιοχή όπως προκύπτει από τα έτη 1995 έως 2012 ανάλογα με το πολιτικό καθεστώς (κεμαλικό/ισλαμικό):

Πίνακας 9. Καταγραφή του μήκους του οδικού δικτύου ανά περιοχή όπως προκύπτει από τα έτη 1995 έως 2012 ανάλογα με το πολιτικό καθεστώς (κεμαλικό/ισλαμικό).

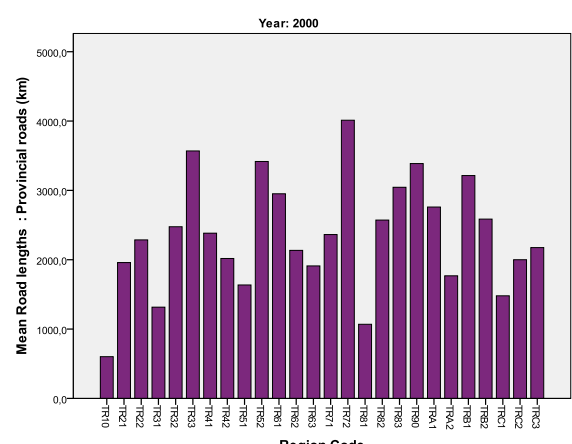
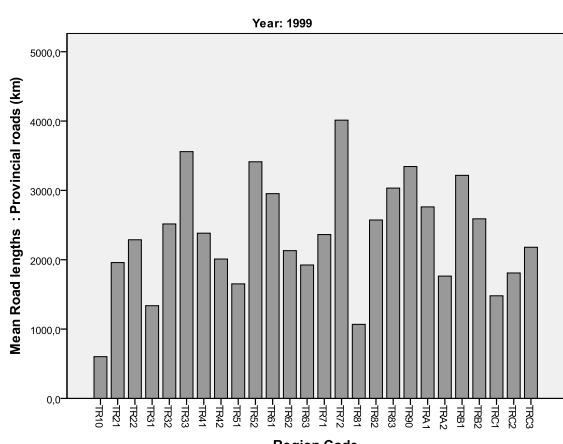
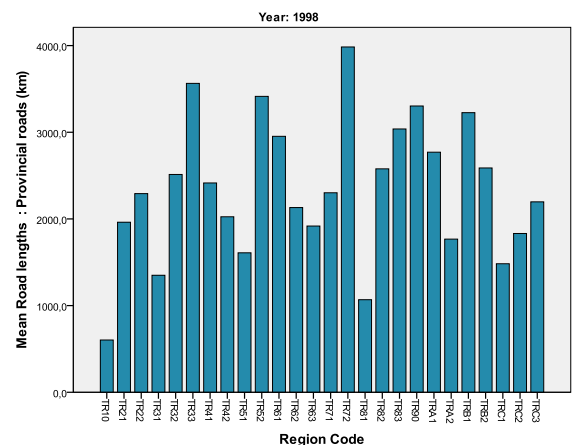
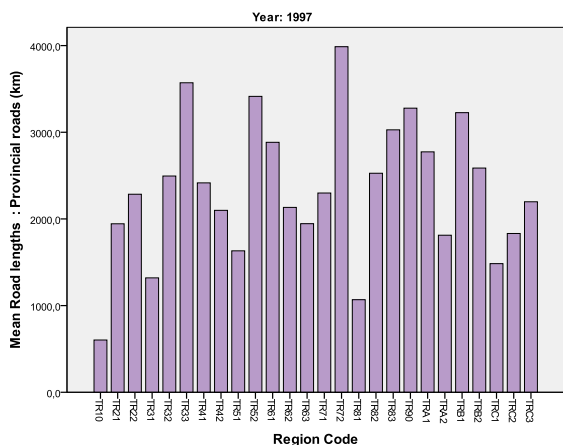
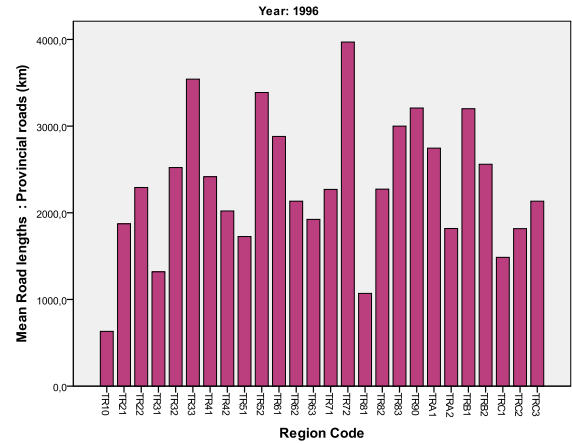
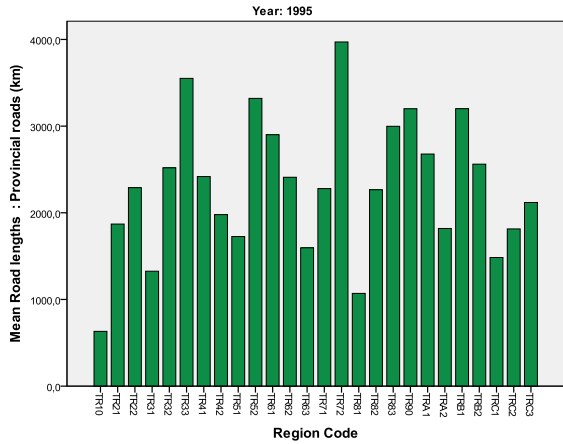
Περιοχή	Road lengths : Provincial roads (km)						P Mann-Whitney test
	«Ισλαμική κυβέρνηση»			«Κεμαλική κυβέρνηση»			
	Mean	SD	Median	Mean	SD	Median	
TR10	490,2	76,3	511,0	606,8	12,4	602,5	0,004
TR21	-	-	-	1906,6	37,0	1897,5	._**
TR22	2275,9	20,8	2274	2288,8	3,0	2289	0,091
TR31	-	-	-	1311,1	17,1	1314	._**
TR32	2433,5	9,3	2433	2471,8	40,3	2469	0,091
TR33	3570,4	27,6	3560	3560	10,3	3564	0,964
TR41	2389,1	22,9	2377	2401,6	18,4	2415	0,102
TR42	1906,7	25,2	1903	2023,9	36,5	2018	0,001
TR51	1640	12,7	1636	1658,7	47,7	1636	0,964
TR52	3515,7	124,8	3522,5	-	-	-	._**
TR61	2974,7	22,3	2974	2924,7	34,3	2950	0,006
TR62	2130	23,7	2137	2172,4	104,8	2133	0,964
TR63	1875	112,5	1848	1935,3	29,1	1924	0,189
TR71	2378,4	42,2	2398,5	2328,2	43,1	2332,5	0,022
TR72	4148,6	87,9	4123	4008,2	40,3	3999,5	0,004
TR81	1089,4	30,1	1093	1067,9	2,7	1068	0,339
TR82	2527,7	42,5	2522	2480,6	145,3	2572	0,892
TR83	3024,4	46,1	3036,5	-	-	-	._**
TR90	3855,9	270,7	3925	3307,9	86,9	3303	<0,001
TRA1	2801,1	46,5	2810	2768,7	18,1	2766	0,015
TRA2	1859,6	24,4	1851	1796,6	28,6	1812	0,001
TRB1	3180,8	29,1	3173,5	-	-	-	._**
TRB2	2754,4	168,8	2760,5	-	-	-	._**
TRC1	1470,7	28,8	1480	-	-	-	._**
TRC2	2054,3	171,7	2073	-	-	-	._**
TRC3	2264,3	84,1	2264	2171	27,2	2177,5	0,017

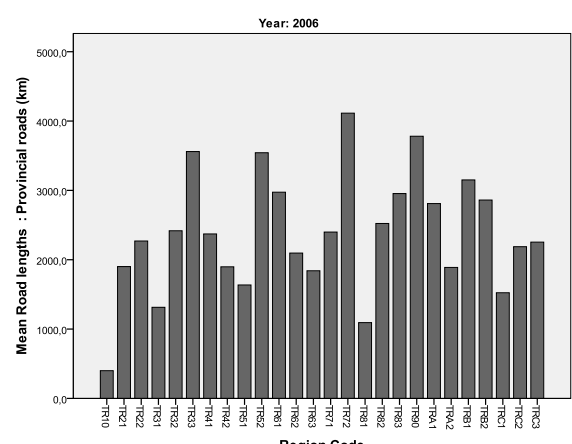
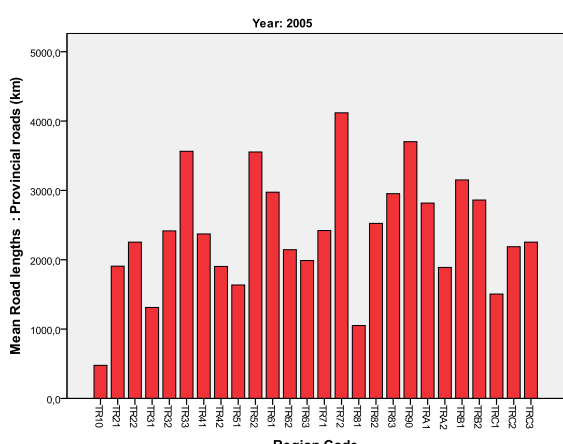
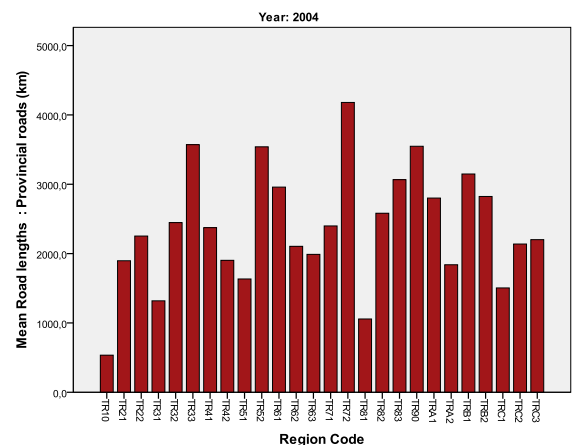
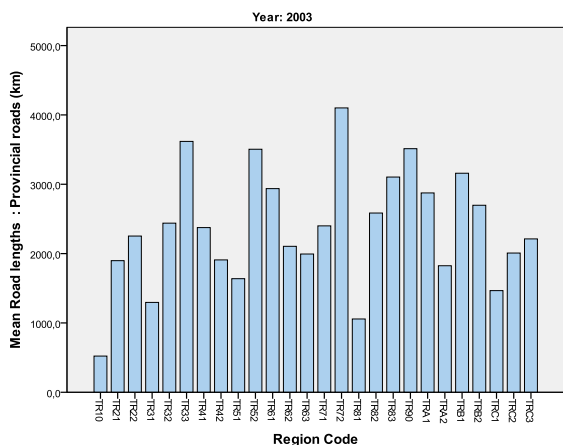
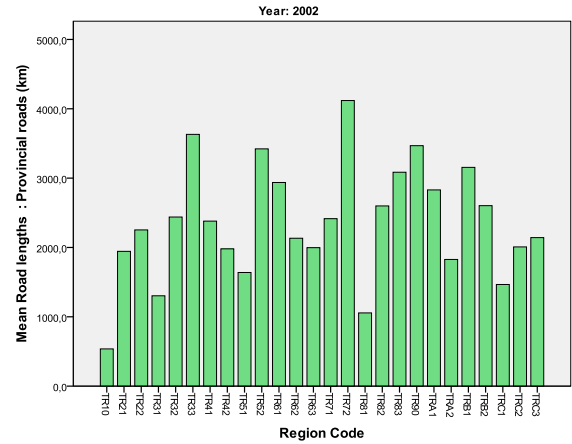
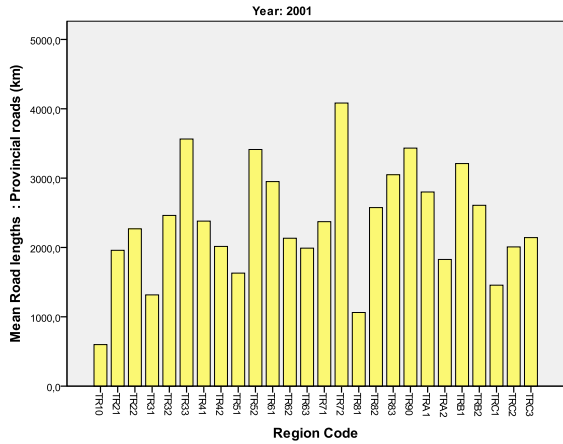
Σημείωση: όπου είναι κενό δεν υπήρξαν καταγραφές

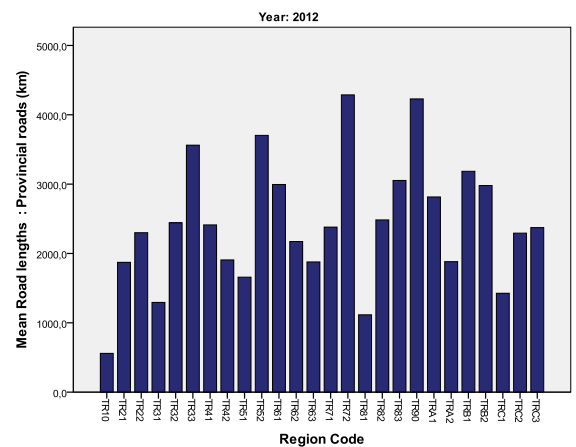
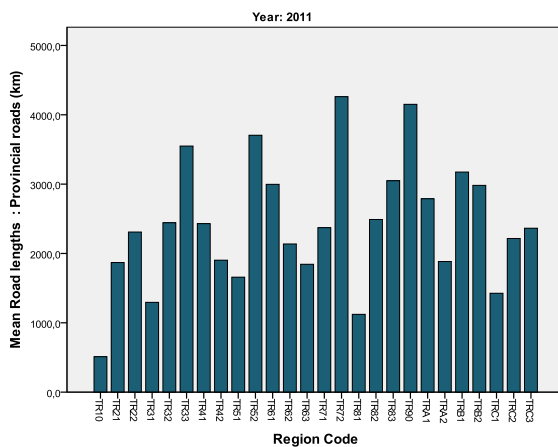
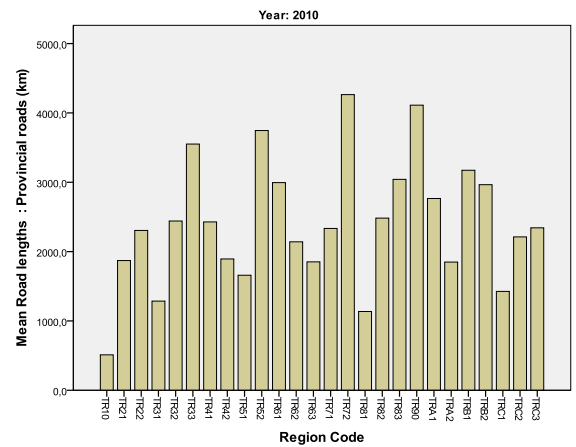
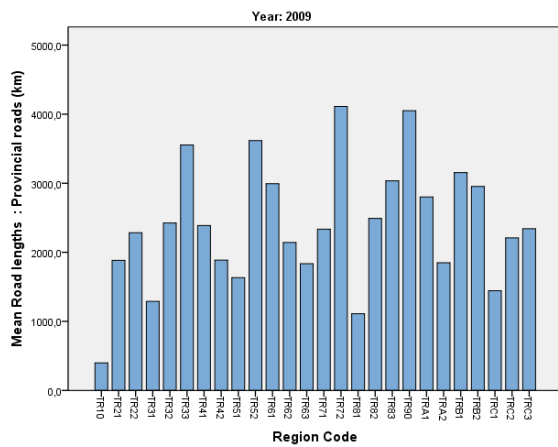
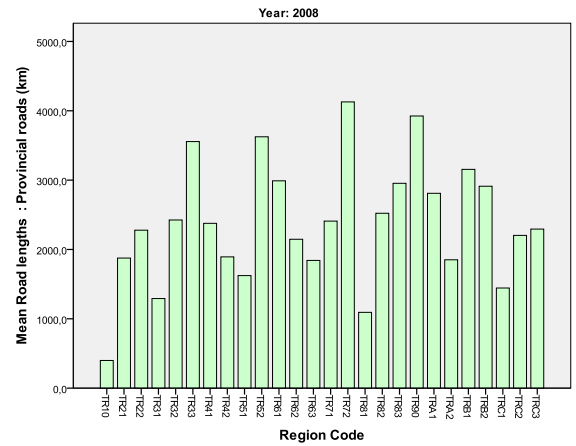
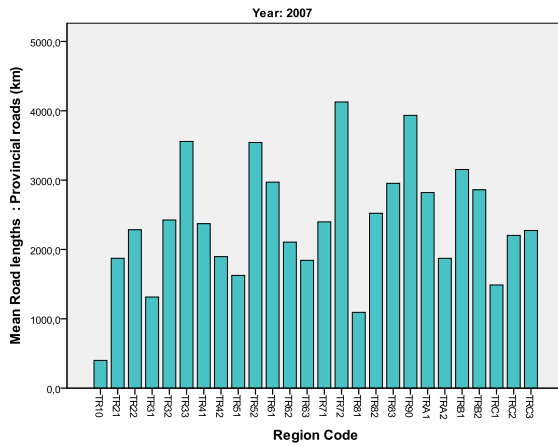
**Δεν υπολογίστηκε λόγω μη ύπαρξης κατανομής

Στις περιοχές TR10 και TR42 βρέθηκε ότι το μήκος του οδικού δικτύου ήταν υψηλότερο όταν το πολίτευμα ήταν «Κεμαλική κυβέρνηση». Αντίθετα, στις περιοχές TR61, TR71, TR72, TR90, TRA1, TRA2 και TRC3 το μήκος του οδικού δικτύου ήταν υψηλότερο όταν το πολιτικό καθεστώς (κεμαλικό/ισλαμικό) ήταν «Ισλαμική κυβέρνηση». Στις υπόλοιπες περιοχές όπου υπήρχαν καταγραφές και για τα δύο καθεστώτα δεν βρέθηκαν σημαντικές διαφορές.

Στα παρακάτω γραφήματα παρουσιάζεται το μήκος του οδικού δικτύου των διαφόρων περιοχών ξεχωριστά για κάθε έτος καταγραφής.

Σχήμα 26. Γραφήματα που δείχνουν το μήκος του οδικού δικτύου των διαφόρων περιοχών ξεχωριστά για κάθε έτος καταγραφής.

Ακολούθως παρουσιάζονται τα περιγραφικά στατιστικά μέτρα για το μήκος του οδικού δικτύου στη διάρκεια των 18 ετών ξεχωριστά για «Ισλαμική κυβέρνηση» και «Κεμαλική κυβέρνηση»:

Πίνακας 10. Περιγραφικά στατιστικά μέτρα για το μήκος του οδικού δικτύου στη διάρκεια των 18 ετών ξεχωριστά για «Ισλαμική κυβέρνηση» και «Κεμαλική κυβέρνηση»

Year	Road lengths : Provincial roads (km)				P Mann-Whitney test
	«Ισλαμική κυβέρνηση»		«Κεμαλική κυβέρνηση»		
	Μέση τιμή±SD	Διάμεσος (Ενδ. εύρος)	Μέση τιμή±SD	Διάμεσος (Ενδ. εύρος)	
1995	2387,8±927,5	2420 (1705 - 3099,5)	2430±683,4	2278 (1819 - 2519)	0,625
1996	2575,3±773,8	2780 (1817 - 3201)	2238,7±793,3	2202 (1846 - 2634)	0,394
1997	2595,2±784	2807,5 (1832 - 3226)	2263,5±809	2241,5 (1878 - 2650,5)	0,361
1998	2596,8±785,4	2813 (1832 - 3226)	2265,2±815,5	2244,5 (1842,5 - 2674)	0,361
1999	2590,3±788,5	2811,5 (1809 - 3217)	2269±820,2	2234 (1844 - 2667,5)	0,361
2000	2623,7±755,5	2815,5 (2000 - 3214)	2267,4±825,1	2230,5 (1839,5 - 2666)	0,301
2001	2573,3±706,9	2608 (2008 - 3210)	2278,5±858	2142 (1827 - 2800)	0,370
2002	2421±851,4	2380 (1980 - 3085)	1895,3±569,6	1944 (1303 - 2439)	0,245
2003	2428,6±861,9	2375 (1909 - 3104)	1877,7±571,8	1898 (1296 - 2439)	0,245
2004	2441,3±864,1	2374 (1903 - 3066)	1887,7±564,1	1897 (1319 - 2447)	0,245
2005	2448±869,2	2372 (1903 - 2974)	1878,3±552,6	1907 (1312 - 2416)	0,244
2006	2440,5±882,1	2372 (1889 - 2974)	1877,7±552,4	1901 (1314 - 2418)	0,316
2007	2446,9±876,6	2385 (1884,5 - 2962,5)	1593,5±395,3	1593,5 (1314 - 1873)	0,124
2008	2452,3±884,2	2393 (1872 - 2972)	1584±413	1584 (1292 - 1876)	0,124
2009	2460,2±893,6	2364,5 (1868 - 3014)	1587±420	1587 (1290 - 1884)	0,124
2010	2484,5±905	2385,5 (1873 - 3018,5)	1578,5±413,7	1578,5 (1286 - 1871)	0,124
2011	2490,2±905,8	2401 (1893,5 - 3023)	1582±405,9	1582 (1295 - 1869)	0,102
2012	2503,7±909,1	2396 (1894,5 - 3024)	1583±408,7	1583 (1294 - 1872)	0,083

Όταν διενεργήθηκε “mixed effects regression analysis” για επαναλαμβανόμενες μετρήσεις (λαμβάνοντας υπόψη το χρόνο και την περιοχή NUT2) με εξαρτημένη μεταβλητή το μήκος οδικού δικτύου και ανεξάρτητες μεταβλητές το χρόνο, τα εκλογικά αποτελέσματα και την αλληλεπίδραση εκλογικών αποτελεσμάτων και χρόνου βρέθηκαν τα ακόλουθα:

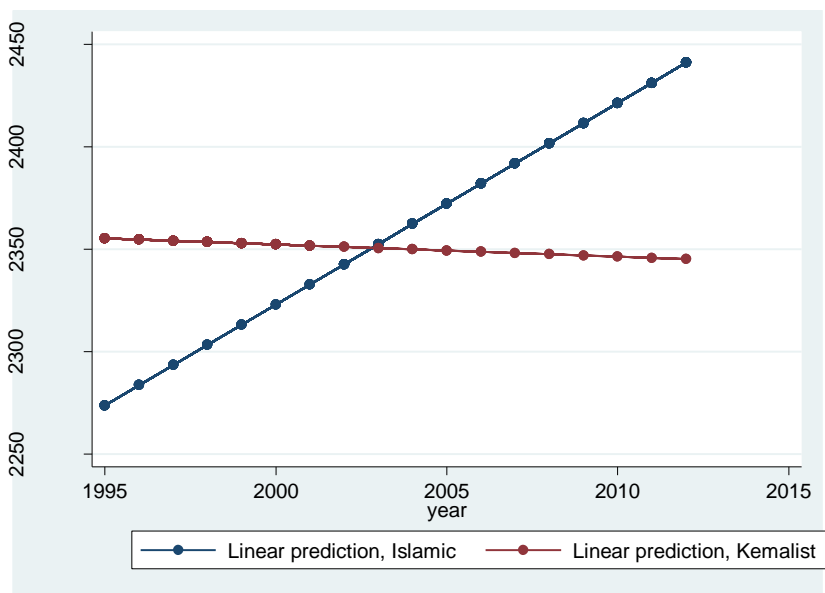
Πίνακας 11. Τα εκλογικά αποτελέσματα και η αλληλεπίδραση εκλογικών αποτελεσμάτων και χρόνου.

		β	SE	P
Πολιτικό καθεστώς	«Ισλαμική κυβέρνηση»	0,00*		
	«Κεμαλική κυβέρνηση»	20913,63	5298,04	<0,001
Έτος		9,85	1,23	<0,001
Αλληλεπίδραση πολιτικού καθεστώτος*έτος		-10,44	2,65	<0,001

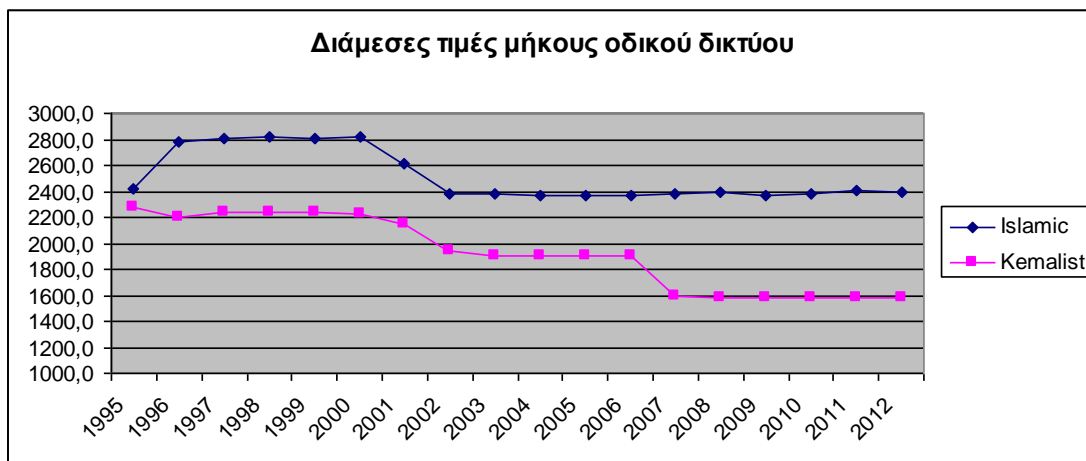
*δηλώνει κατηγορία αναφοράς

Συνολικά υπήρξε σημαντική αύξηση στη διάρκεια των 18 ετών (1995 έως 2011) στο μήκος οδικού δικτύου, η οποία όμως είναι εμφανής μόνο στις περιοχές με εκλογή «Ισλαμική κυβέρνηση», όπως φαίνεται στο ακόλουθο γράφημα και από τον στατιστικά σημαντικό όρο αλληλεπίδρασης μεταξύ εκλογικού αποτελέσματος και χρόνου ($p < 0.001$). Οπότε φαίνεται ότι οι περιοχές που η εκλογή ήταν «Κεμαλική κυβέρνηση» έμειναν στάσιμες στην ανάπτυξη δρόμων, ενώ υπήρξε σημαντική ανάπτυξη στις περιοχές που η εκλογή ήταν «Ισλαμική κυβέρνηση».

Ακολουθως φαίνονται οι τιμές του μήκους οδικού δικτύου βάσει του μοντέλου για τα μελετώμενα έτη και για τα δύο πολιτικά καθεστώτα:

Σχήμα 27. Οι τιμές του μήκους οδικού δικτύου βάσει του μοντέλου για τα μελετώμενα έτη και για τα δυο πολιτικά καθεστώτα.

Σχήμα 28. Διάμεσες τιμές μήκους οδικού δικτύου.

ΕΛΕΓΧΟΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ:

ΕΠΙ ΙΣΛΑΜΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΑΥΞΗΘΗΚΕ ΜΕ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟ ΡΥΘΜΟ ΤΟ ΜΗΚΟΣ ΤΟΥ ΟΔΙΚΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ ΣΤΙΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΠΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΑΝ ΤΗΝ ΕΝ ΛΟΓΩ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ.

ΕΠΙΒΕΒΑΙΩΣΗ:

Συνολικά υπήρξε σημαντική αύξηση στη διάρκεια των 18 ετών (1995 έως 2011) στο μήκος οδικού δικτύου, η οποία όμως είναι εμφανής μόνο στις περιοχές με εκλογή «Ισλαμική κυβέρνηση», όπως φαίνεται στο σχετικό γράφημα και από τον στατιστικά σημαντικό όρο αλληλεπίδρασης μεταξύ εκλογικού αποτελέσματος και χρόνου ($p < 0.001$). Οπότε αποδεικνύεται ότι οι περιοχές που η εκλογή ήταν «Κεμαλική κυβέρνηση» έμειναν στάσιμες στην ανάπτυξη δρόμων, ενώ υπήρξε σημαντική ανάπτυξη στις περιοχές που η εκλογή ήταν «Ισλαμική κυβέρνηση».

3.3 Εκλογικά αποτελέσματα ανά περιφέρεια & Ποσοτικές Μεταβολές στην Έκταση των Καλλιεργειών

Υπήρξαν καταγραφές για τα εκτάρια καλλιεργήσιμης γης από 26 περιφέρειες επιπέδου NUT 2. Ακολουθεί καταγραφή των εκταρίων καλλιεργήσιμης γης ανά περιοχή όπως προκύπτει για τα έτη 1995 έως 2012:

Πίνακας 12. Καταγραφή των εκταρίων καλλιεργήσιμης γης ανά περιοχή όπως προκύπτει για τα έτη 1995 έως 2012.

Περιοχή	Land use: Total arable land (hectares) Εκτάρια καλλιεργήσιμης γης		
	Μέση τιμή	SD	Διάμεσος
TR10	81563,4	11145,3	80846,5
TR21	962264,6	54424,0	981338,5
TR22	583900,7	31093,1	595049,0
TR31	209557,1	13196,9	212279,5
TR32	604153,2	33754,5	616129,0
TR33	1446631,3	104961,3	1483835,5
TR41	903211,4	68234,3	923845,5
TR42	367489,9	49212,0	369472,5
TR51	1222256,3	58931,9	1238475,5
TR52	2640607,1	282050,3	2811813,0
TR61	657561,6	43319,1	643421,0
TR62	850916,6	88421,9	867566,5
TR63	701843,5	78965,4	727050,5
TR71	1661236,4	46113,4	1666432,5
TR72	2239681,7	190906,2	2210214,5
TR81	168712,9	40013,6	154667,5
TR82	506479,3	61601,5	492782,0
TR83	1437098,3	57466,1	1459489,5
TR90	256666,3	50774,0	269538,5
TRA1	584098,1	60224,2	569305,0
TRA2	776591,8	49438,5	771317,5
TRB1	528106,0	54657,8	545878,0
TRB2	727311,6	49219,1	735813,5
TRC1	505726,4	48915,4	529280,0
TRC2	1755777,1	103987,3	1800465,0
TRC3	634194,3	34969,8	634340,5

Τα εκτάρια καλλιεργήσιμης γης κυμαίνονταν από 81.563,4 (SD=11.145,3), που καταγράφηκαν στην περιοχή TR10, έως 2.640.607,1 (SD=282.050,3), που καταγράφηκαν στην περιοχή TR52.

Ακολουθεί καταγραφή των εκταρίων καλλιεργήσιμης γης ανά περιοχή όπως προκύπτει από τα έτη 1995 έως 2012, ανάλογα με το πολιτικό καθεστώς (κεμαλικό/ισλαμικό):

Πίνακας 13. Καταγραφή των εκταρίων καλλιεργήσιμης γης ανά περιοχή όπως προκύπτει από τα έτη 1995 έως 2012, ανάλογα με το πολιτικό καθεστώς (κεμαλικό/ισλαμικό).

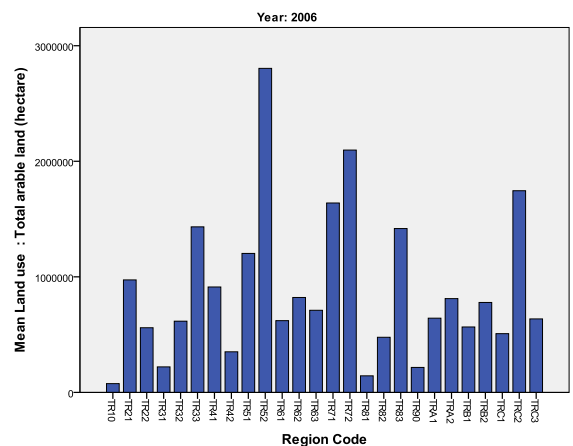
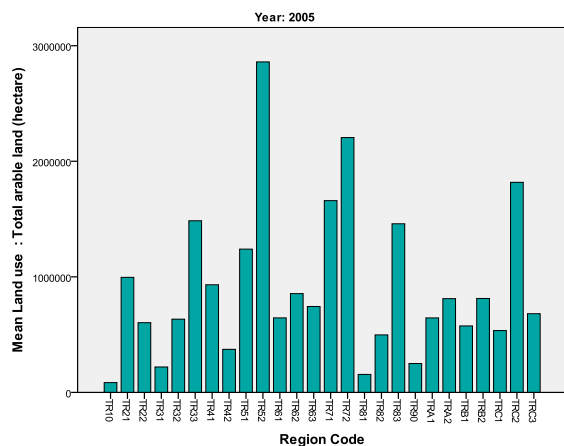
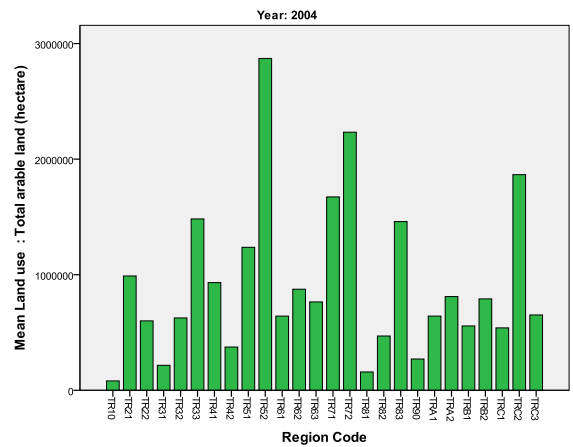
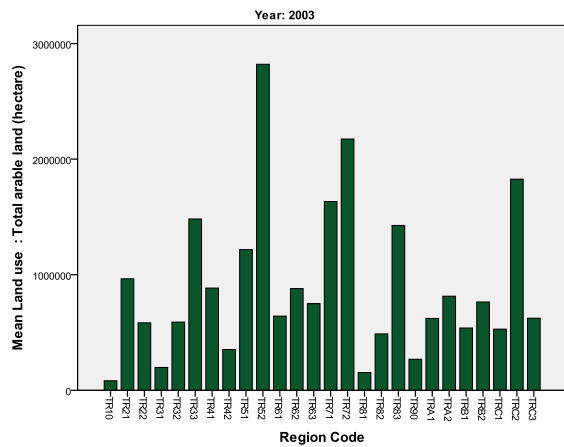
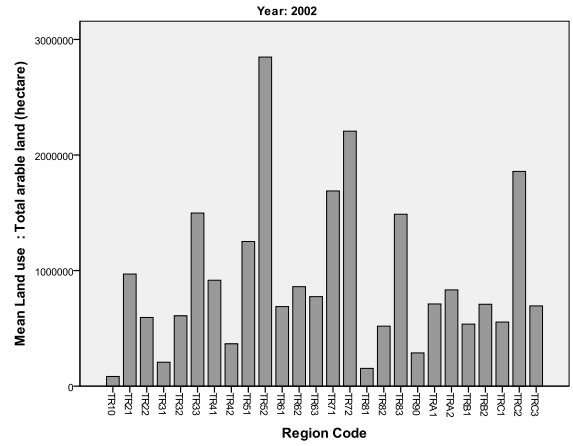
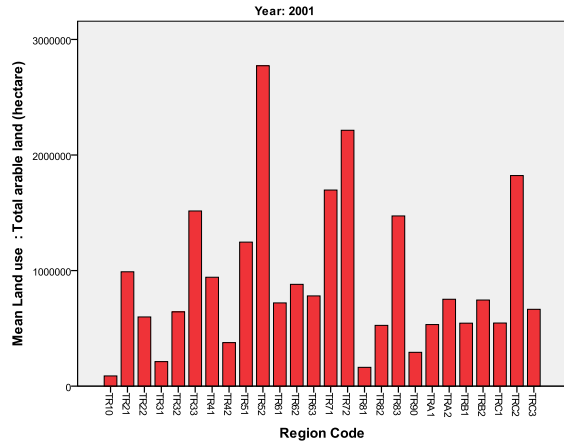
Περιοχή	Πολιτικό καθεστώς (κεμαλικό/ισλαμικό)						P Mann-Whitney test
	"Ισλαμική κυβέρνηση"			"Κεμαλική κυβέρνηση"			
	Land use : Total arable land (hectare)			Land use : Total arable land (hectare)			
	Μέση τιμή	SD	Διάμεσος	Μέση τιμή	SD	Διάμεσος	
TR10	76950,7	8502,4	74140,0	90788,8	10493,1	89412,5	0,025
TR21	-	-	-	962264,6	54424,0	981338,5	-.**
TR22	569376,8	27178,3	566084,5	612948,5	11966,4	612584,0	0,002
TR31	-	-	-	209557,1	13196,9	212279,5	-.**
TR32	564778,0	22882,4	574249,0	623840,8	15947,5	624275,0	0,001
TR33	1388399,0	94850,5	1405549,0	1538139,1	15296,3	1539670,0	<0,001
TR41	864514,2	60064,3	875355,0	964021,4	10925,1	969177,0	<0,001
TR42	335645,6	31272,9	339692,0	417530,9	21243,8	421529,0	<0,001
TR51	1187624,4	45213,9	1181556,0	1276677,9	27905,8	1265387,0	0,001
TR52	2640607,1	282050,3	2811813,0	-	-	-	-.**
TR61	628687,0	24416,1	620320,0	702935,9	19819,8	703404,0	0,001
TR62	801671,5	61052,9	790358,0	928301,9	67136,0	897853,0	<0,001
TR63	673407,9	75220,0	655393,5	758714,7	54141,9	777694,5	0,009
TR71	1641477,2	43580,2	1636194,0	1700754,8	15508,6	1703716,0	0,009
TR72	2163028,5	154060,9	2189653,0	2392988,2	171440,7	2414692,5	0,031
TR81	142174,6	12204,8	140671,0	210416,0	31112,1	205497,0	<0,001
TR82	467753,6	31925,3	476913,0	567334,0	44532,6	545168,0	<0,001
TR83	1437098,3	57466,1	1459489,5	-	-	-	-.**
TR90	224406,3	37439,4	208623,0	307360,7	7869,7	311420,0	<0,001
TRA1	611710,8	55203,8	614076,0	528872,7	11726,7	531872,5	0,004
TRA2	793780,2	53531,9	811325,0	749581,4	27499,5	747320,0	0,077
TRB1	528106,0	54657,8	545878,0	-	-	-	-.**
TRB2	727311,6	49219,1	735813,5	-	-	-	-.**
TRC1	505726,4	48915,4	529280,0	-	-	-	-.**
TRC2	1755777,1	103987,3	1800465,0	-	-	-	-.**
TRC3	629845,8	41950,9	630185,5	642891,5	12244,1	639895,0	0,261

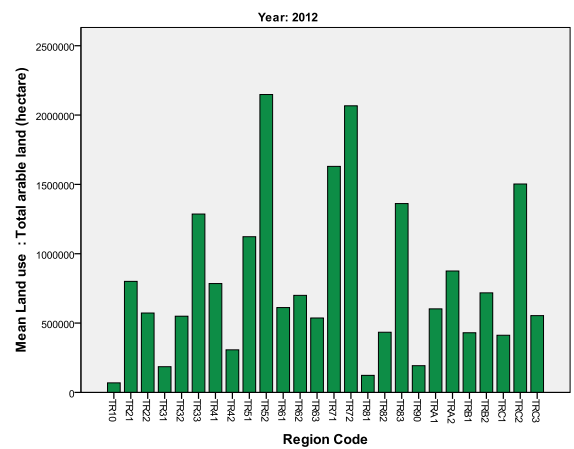
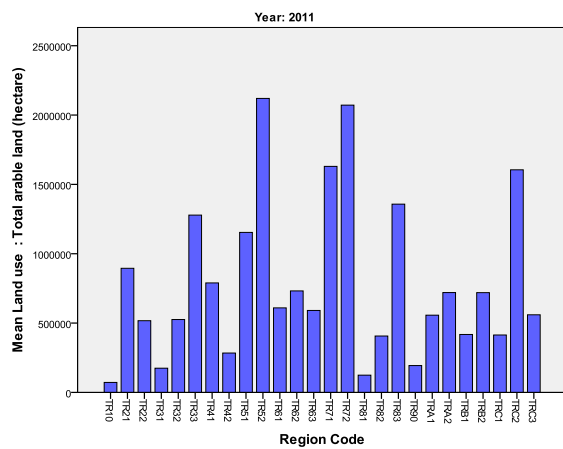
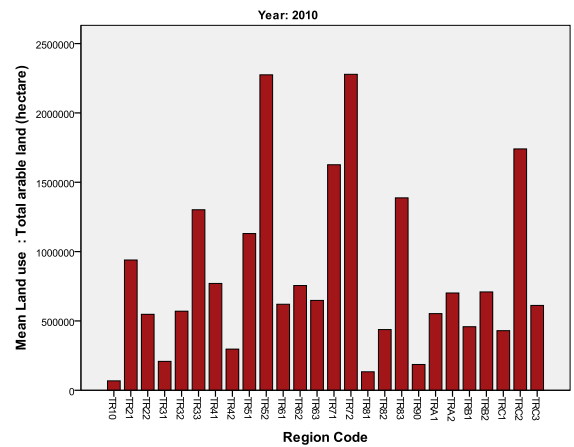
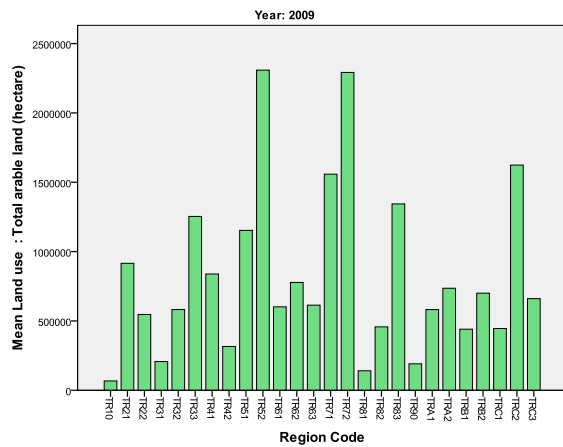
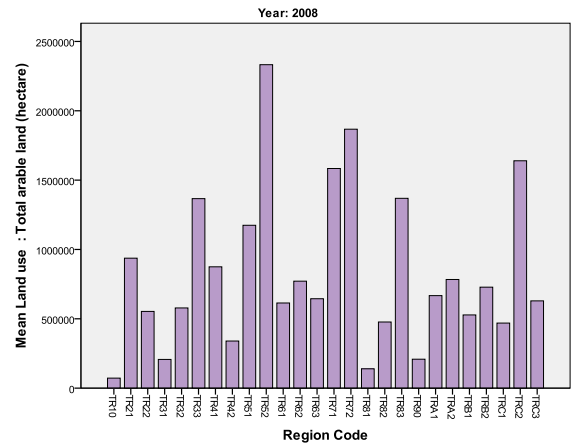
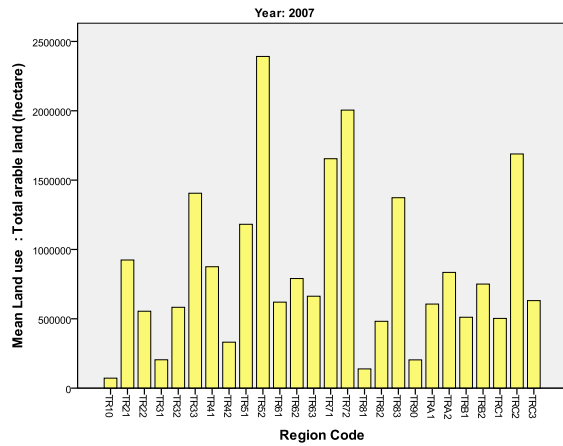
Σημείωση: όπου είναι κενό δεν υπήρξαν καταγραφές

** Δεν υπολογίστηκε λόγω μη ύπαρξης κατανομής

Σε όλες τις περιοχές από TR10 έως TR90 για τις οποίες υπήρχαν καταγραφές και από τα δυο πολιτικά καθεστώτα βρέθηκε ότι τα συνολικά εκτάρια γης ήταν λιγότερα όταν το πολιτικό καθεστώς (κεμαλικό/ισλαμικό) ήταν «Ισλαμική κυβέρνηση», και αυτό διότι το πολιτικό καθεστώς «Ισλαμική κυβέρνηση» ήλθε χρονικά μετά το καθεστώς «Κεμαλική κυβέρνηση», όπου με την πάροδο του χρόνου, όπως θα δειχθεί αργότερα στην ανάλυση παλινδρόμησης υπήρξε μείωση των συνολικών εκταρίων καλλιεργήσιμης γης. Αντίθετα, στην περιοχή TRA1 τα συνολικά εκτάρια γης ήταν λιγότερα όταν το πολιτικό καθεστώς ήταν «Κεμαλική κυβέρνηση». Στις υπόλοιπες περιοχές όπου υπήρχαν καταγραφές και για τα δύο καθεστώτα δεν βρέθηκαν σημαντικές διαφορές.

Στα παρακάτω γραφήματα δίδονται τα εκτάρια καλλιεργήσιμης γης των διαφόρων περιοχών ξεχωριστά για κάθε έτος καταγραφής.

Σχήμα 29. Γραφήματα που δείχνουν τα εκτάρια καλλιεργήσιμης γης των διαφόρων περιοχών ξεχωριστά για κάθε έτος καταγραφής.

Ακολούθως παρουσιάζονται τα περιγραφικά στατιστικά μέτρα για εκτάρια στη διάρκεια των 18 ετών ξεχωριστά για «Ισλαμική κυβέρνηση» και «Κεμαλική κυβέρνηση»:

Πίνακας 14. Περιγραφικά στατιστικά μέτρα για εκτάρια στη διάρκεια των 18 ετών ξεχωριστά για «Ισλαμική κυβέρνηση» και «Κεμαλική κυβέρνηση».

Έτος	Land use : Total arable land (hectare)				P Mann-Whitney test
	«Ισλαμική κυβέρνηση»		«Κεμαλική κυβέρνηση»		
	Μέση τιμή±SD	Διάμεσος (Ενδ. εύρος)	Μέση τιμή±SD	Διάμεσος (Ενδ. εύρος)	
1995	1158589,6±878237,8	633355,5 (560208 - 1737711,5)	743688,2±393971	656658,5 (428305 - 997674)	0,355
1996	1303917,3±909702,9	1066123,5 (563616 - 1797236)	831705,9±601774,3	650833,5 (471959,5 - 1017836,5)	0,301
1997	1319411,2±900927,3	1080410 (593565 - 1803694)	816134,6±569304,6	668731,5 (480159 - 986390)	0,273
1998	1340679±907292,2	1132513,5 (557490 - 1824282)	815937,3±567461,2	667996,5 (479157 - 1006244)	0,181
1999	1334000±911324,6	1111916 (549801 - 1869254)	810454,8±570807,8	677299 (470907,5 - 977985,5)	0,224
2000	1324424,8±900973,6	1111229 (546797 - 1818972)	791078,8±534307,4	650990 (468633 - 975153,5)	0,201
2001	1214639,3±852200,4	745136 (546149 - 1822108)	801976,2±551356,3	720257 (376495 - 989497)	0,312
2002	961751,3±685363,5	711112 (536655 - 1487688)	595137,3±381695,7	608527 (206923-969962)	0,495
2003	937297,8±678472,8	749493 (528889-1426550)	584013,7±383551,6	590008 (197500-964533)	0,495
2004	955736,3±692143,4	764499 (539892-1459661)	610352,3±386790,1	625972 (215989-989096)	0,495
2005	953308,6±684171,5	743480 (534990-1459318)	616454±388178,2	633782 (219902-995678)	0,495
2006	920443,5±667784	710621 (508327-1417859)	603607±376482,1	616302 (220938-973581)	0,547
2007	868759,6±600090,9	646946 (506961,5-1277340,5)	564232,5±508711,7	564232,5 (204519-923946)	0,700
2008	850460,6±573795,4	655932 (502408,5-1270433,5)	572093,5±516263,6	572093,5 (207040-937147)	0,630
2009	842885,2±609919,3	637212,5 (451270,5-1203275)	561226,5±500828,9	561226,5 (207087-915366)	0,700
2010	843157,1±621111	634143 (447949,5-1215808,5)	573929±516827,2	573929 (208477-939381)	0,700
2011	810372,8±582323,3	600281 (415857-1216149)	534727,5±509399	534727,5 (174528-894927)	0,630
2012	816290,7±575669,7	607092,5(431985,5-204556,5)	493105±435065,8	493105 (185467-800743)	0,513

Όταν διενεργήθηκε “mixed effects regression analysis” για επαναλαμβανόμενες μετρήσεις (λαμβάνοντας υπόψη το χρόνο και κάθε περιοχή NUT2) με εξαρτημένη μεταβλητή τα συνολικά εκτάρια γης (μετά από λογαριθμικό μετασχηματισμό τους) και ανεξάρτητες μεταβλητές το χρόνο, το πολιτικό καθεστώς (κεμαλικό/ισλαμικό) και την αλληλεπίδραση εκλογικών αποτελεσμάτων και χρόνου βρέθηκαν τα ακόλουθα:

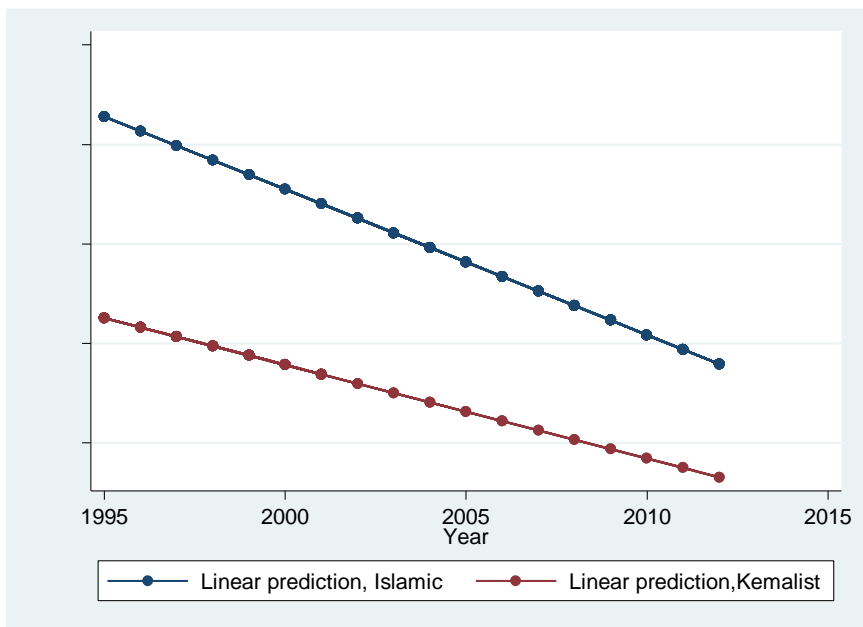
Πίνακας 15. Η αλληλεπίδραση εκλογικών αποτελεσμάτων και χρόνου.

		β	SE	P
Πολιτικό καθεστώς	«Ισλαμική κυβέρνηση»	0,00*		
	“Κεμαλική κυβέρνηση”	-0,36	0,09	<0,001
Έτος		-0,03	0,01	<0,001

*δηλώνει κατηγορία αναφοράς

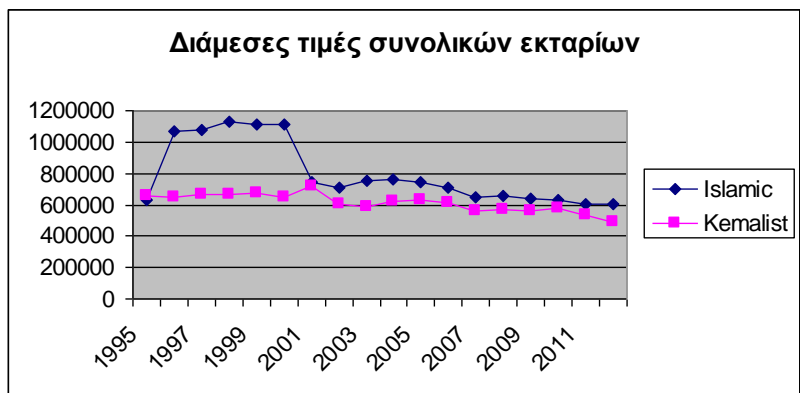
Υπήρξε σημαντική μείωση στη διάρκεια των 18 ετών (1995 έως 2011) στα συνολικά εκτάρια καλλιεργήσιμης γης η οποία ήταν ίδιου βαθμού στην περίπτωση του καθεστώτος «Κεμαλική κυβέρνηση» συγκριτικά με το καθεστώς «Ισλαμική κυβέρνηση», καθώς ο όρος αλληλεπίδρασης μεταξύ εκλογών και χρόνου δεν ήταν στατιστικά σημαντικός ($p>0.05$). Ωστόσο ο συνολικός αριθμός εκταρίων ήταν μικρότερος στην περίπτωση του καθεστώτος «Κεμαλική κυβέρνηση» (όπως φαίνεται από τον αρνητικό συντελεστή).

Ακολουθως φαίνονται οι τιμές των εκταρίων καλλιεργήσιμης γης βάσει του μοντέλου για τα μελετώμενα έτη και για τα δυο καθεστώτα:

Σχήμα 30. Οι τιμές των εκταρίων καλλιεργήσιμης γης βάσει του μοντέλου για τα μελετώμενα έτη και για τα δυο καθεστώτα.

Συμπερασματικά, η μείωση των εκταρίων στην πάροδο του χρόνου είναι σταθερή και για τα δύο καθεστώτα και επίσης φαίνεται ότι λιγότερο γεωργικές ήταν οι περιοχές όπου οι εκλογές προέκριναν «Κεμαλική κυβέρνηση».

Σχήμα 31. Διάμεσες τιμές συνολικών εκταρίων.

Όταν διενεργήθηκε "mixed effects regression analysis" για επαναλαμβανόμενες μετρήσεις (λαμβάνοντας υπόψη το χρόνο και την περιοχή NUT2) με εξαρτημένη μεταβλητή τα συνολικά εκτάρια γης (μετά από λογαριθμικό μετασχηματισμό τους) και ανεξάρτητες μεταβλητές το χρόνο, τα εκλογικά αποτελέσματα και την αλληλεπίδραση εκλογικών αποτελεσμάτων και χρόνου βρέθηκαν τα ακόλουθα:

Πίνακας 16. Τα εκλογικά αποτελέσματα και την αλληλεπίδραση εκλογικών αποτελεσμάτων και χρόνου.

log_land	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
election	-.363411	.0917781	-3.96	0.000	-.5432928	-.1835292
year	-.0309386	.0083911	-3.69	0.000	-.0473848	-.0144924
_cons	75.53143	16.82895	4.49	0.000	42.54731	108.5156

*“Κεμαλική κυβέρνηση” vs. “Ισλαμική κυβέρνηση”

ΕΛΕΓΧΟΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ:

ΕΠΙ ΙΣΛΑΜΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΑΥΞΗΘΗΚΕ ΜΕ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟ ΡΥΘΜΟ Η ΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΚΑΛΛΙΕΡΓΗΣΙΜΗΣ ΓΗΣ ΣΤΙΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΠΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΑΝ ΤΗΝ ΕΝ ΛΟΓΩ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ.

ΜΗ ΕΠΙΒΕΒΑΙΩΣΗ:

Υπήρξε σημαντική μείωση στη διάρκεια των 18 ετών (1995 έως 2011) στα συνολικά εκτάρια καλλιεργήσιμης γης, η οποία ήταν ωστόσο ίδιου βαθμού στην περίπτωση του καθεστώτος «Κεμαλική κυβέρνηση» συγκριτικά με το καθεστώς «Ισλαμική κυβέρνηση», καθώς ο όρος αλληλεπίδρασης μεταξύ εκλογών και χρόνου δεν ήταν στατιστικά σημαντικός ($p > 0.05$). Ωστόσο ο συνολικός αριθμός εκταρίων ήταν μικρότερος όπου επικρατούσε το καθεστώς «Κεμαλική κυβέρνηση».

Ενώ οι κεμαλικές περιοχές παραδοσιακά δεν ασχολούνταν με τη γεωργία, παρατηρήθηκε ότι και οι ισλαμικές περιοχές, μετά την άνοδό τους στην εξουσία, απεμπόλησαν ως βασικό ενδιαφέρον τους τη γεωργία, εμπλεκόμενες και σε άλλες παραγωγικές διαδικασίες, π.χ. επιχειρηματικές, στις οποίες δεν είχαν πρόσβαση στο παρελθόν.

3.4 Εκλογικά αποτελέσματα ανά περιφέρεια & Παραγωγή Ηλεκτρικής Ενέργειας

Στοιχεία αναφορικά με την παραγωγή ενέργειας καταγράφηκαν από 26 περιοχές επιπέδου NUT2. Ακολουθεί καταγραφή της συνολικής παραγωγής ενέργειας ανά περιοχή, όπως προκύπτει από τα έτη 1995 έως 2005:

Πίνακας 17. Καταγραφή της συνολικής παραγωγής ενέργειας ανά περιοχή όπως προκύπτει από τα έτη 1995 έως 2005.

Περιοχή	Electricity production capacity : Total capacity (MW) Παραγωγή Ηλεκτρικής Ενέργειας		
	Μέση τιμή	SD	Διάμεσος
TR10	2186,3	106,4	2236,2
TR21	2107,1	562,1	2443,5
TR22	130,6	160,9	72,8
TR31	971,2	904,9	463,7
TR32	1917,3	97,2	1867,1
TR33	2185,7	26,3	2175
TR41	2024,8	1002,7	2640
TR42	1596,1	1410,8	887,9
TR51	865,8	519,6	768,7
TR52	69,1	7,6	68,2
TR61	772,8	6,4	771,7
TR62	993,4	369,8	817,5
TR63	1897,5	150,8	1798,9
TR71	203,9	12,8	198,6
TR72	654,7	187,9	715,1
TR81	476	43,9	488,8
TR82	10,1	3,5	7,5
TR83	1698,5	110,4	1646,7
TR90	180,1	67,7	149,2
TRA1	71,9	17,6	75,5
TRA2	39,4	5,5	35,8
TRB1	1464,7	99,9	1511,5
TRB2	74,2	23,9	76
TRC1	128,9	118,1	201,8
TRC2	4328,6	90	4354,5
TRC3	177,7	209,9	35,1

Η συνολική παραγωγή ενέργειας κυμαίνονταν από 10,1 μονάδες (SD=3,5), που καταγράφηκε στην περιοχή TR82, μέχρι 4.328,6 μονάδες (SD=90,0), που καταγράφηκε στην περιοχή TRC2.

Ακολουθεί περιγραφή της μέσης τιμής για τη συνολική παραγωγή ενέργειας ανά περιοχή όπως προκύπτει από τα έτη 1995 έως 2005 ανάλογα με το πολιτικό καθεστώς (κεμαλικό/ισλαμικό):

Πίνακας 18. Συνολική παραγωγή ενέργειας ανά περιοχή.

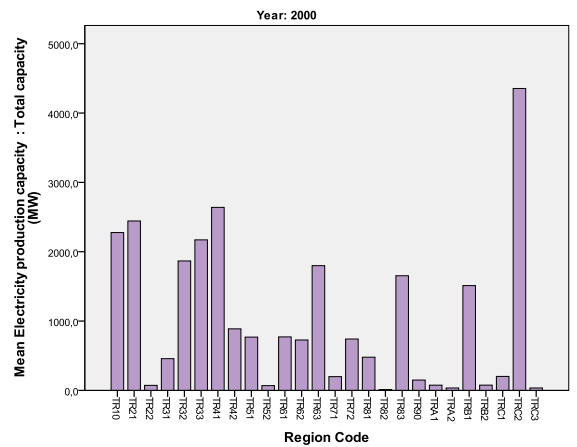
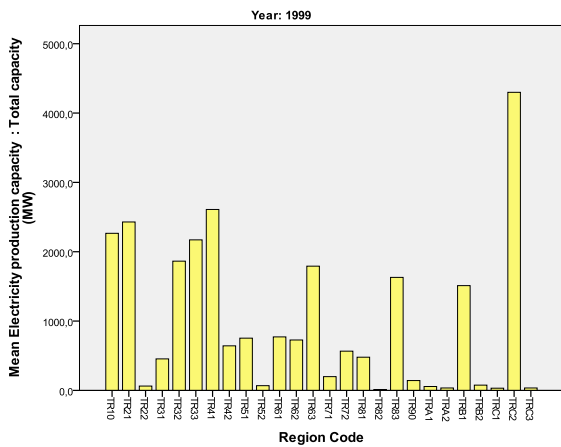
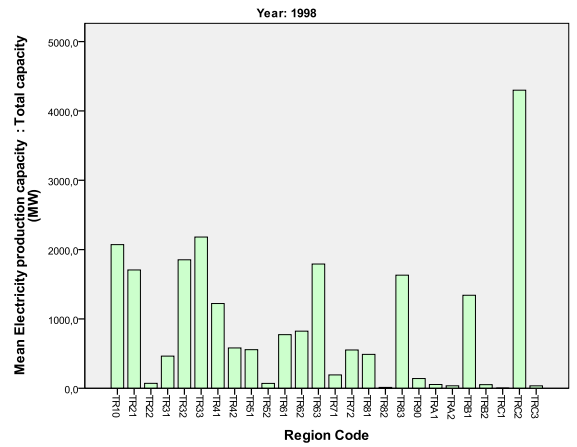
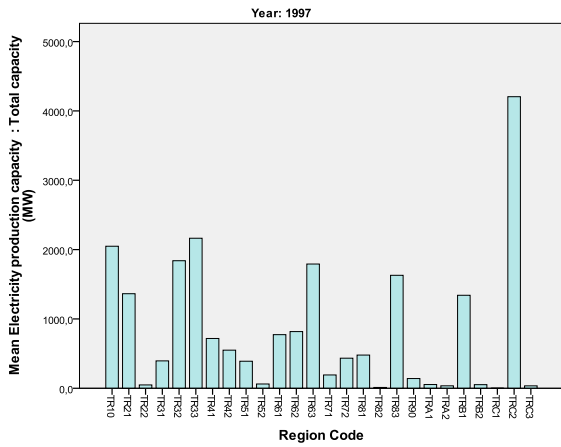
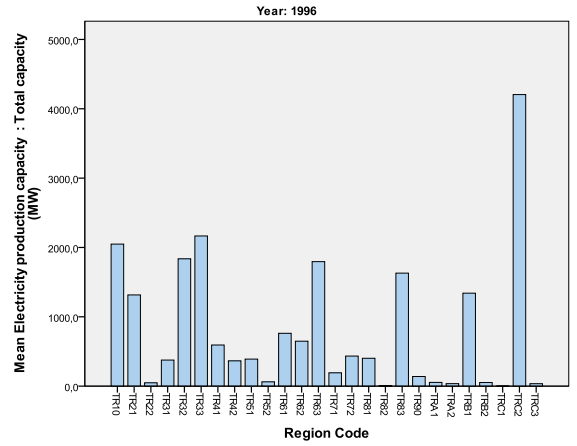
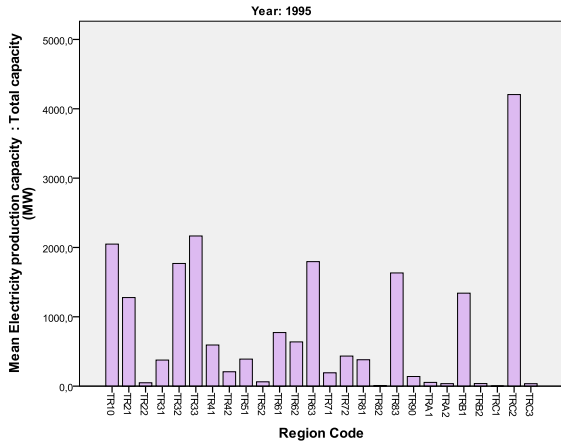
Περιοχή	Συνολική παραγωγή ενέργειας ανά περιοχή (MW)						P Mann-Whitney test
	«Ισλαμική κυβέρνηση»			«Κεμαλική κυβέρνηση»			
	Mean	SD	Median	Mean	SD	Median	
TR10	2209,9	92,4	2236,2	2166,7	121,6	2168,6	1,000
TR21	-	-	-	2107,1	562,1	2443,5	._**
TR22	252,9	233,8	141,9	60,7	12,3	62,6	0,008
TR31	-	-	-	971,2	904,9	463,7	._**
TR32	-	-	-	1917,3	97,2	1867,1	._**
TR33	2196,3	25,3	2192,5	2179,6	26,6	2171,1	0,130
TR41	2791,3	106,4	2770,8	1586,9	1027,0	1222,2	0,023
TR42	3356,1	124,4	3336,9	590,3	253,6	581,6	0,008
TR51	1365,2	548,4	1338,8	580,4	195,7	556,5	0,008
TR52	69,1	7,6	68,2	-	-	-	._**
TR61	776,2	9,0	771,7	770,9	4,0	771,7	0,918
TR62	1450,1	90,2	1471,3	732,4	72,8	727,2	0,008
TR63	2020,7	148,5	2038,6	1794,8	3,5	1793,7	0,021
TR71	214,1	12,6	219,0	195,5	3,5	195,6	0,065
TR72	743,6	211,9	770,3	580,6	142,2	559,1	0,169
TR81	506,8	0,0	506,8	458,4	47,0	478,8	0,006
TR82	7,5	0,0	7,5	11,7	3,6	12,5	0,250
TR83	1698,5	110,4	1646,7	-	-	-	._**
TR90	245,6	78,9	238,1	142,7	4,6	140,3	0,008
TRA1	82,4	17,1	86,0	63,1	13,6	55,2	0,065
TRA2	46,4	0,1	46,4	35,4	0,3	35,5	0,007
TRB1	1464,7	99,9	1511,5	-	-	-	._**
TRB2	74,2	23,9	76,0	-	-	-	._**
TRC1	128,9	118,1	201,8	-	-	-	._**
TRC2	4328,6	90,0	4354,5	-	-	-	._**
TRC3	348,7	207,6	439,0	35,2	0,3	35,1	0,022

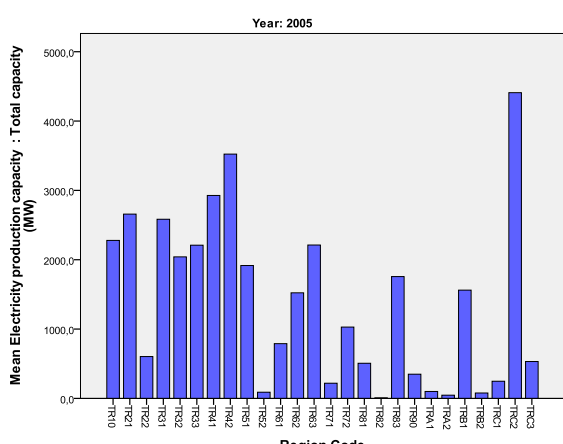
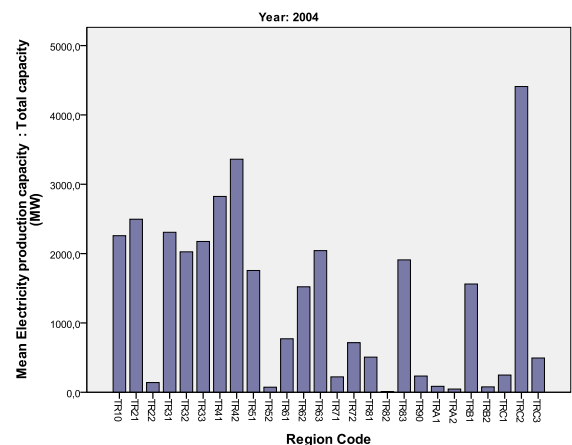
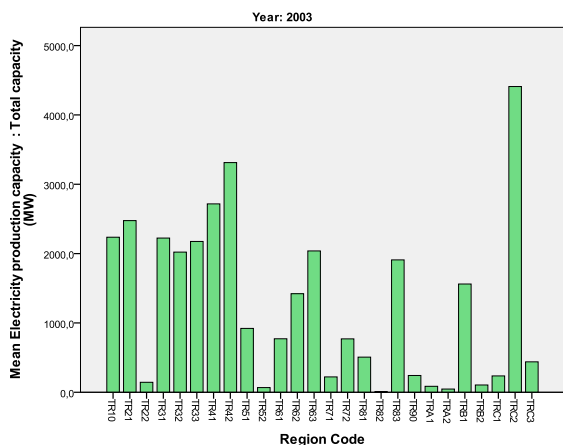
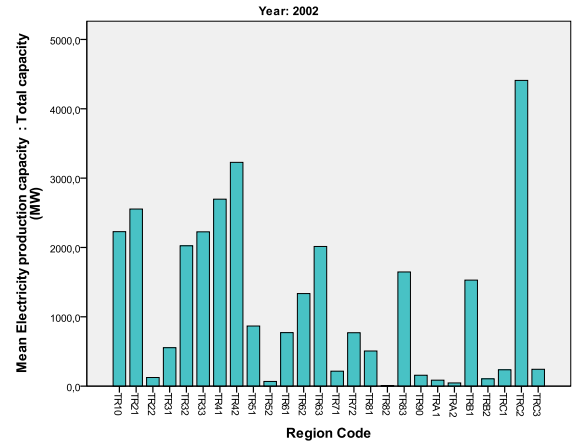
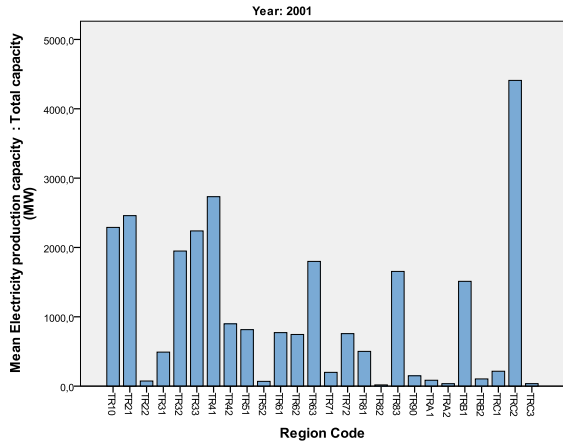
Σημείωση: όπου είναι κενό δεν υπήρξαν καταγραφές

** Δεν υπολογίστηκε λόγω μη ύπαρξης κατανομής

Στις περιοχές TR22, TR41, TR42, TR51, TR62, TR63, TR81, TR90, TRA2 και TRC3 βρέθηκε ότι η συνολική παραγωγή ενέργειας ήταν υψηλότερη όταν το καθεστώς ήταν «Ισλαμική κυβέρνηση». Στις υπόλοιπες περιοχές όπου υπήρχαν καταγραφές και για τα δύο πολιτικά καθεστώτα δεν βρέθηκαν σημαντικές διαφορές.

Στα παρακάτω γραφήματα παρουσιάζεται η συνολική παραγωγή ενέργειας των διαφόρων περιοχών ξεχωριστά για κάθε έτος καταγραφής.

Σχήμα 32. Γραφήματα που δείχνουν τη συνολική παραγωγή ενέργειας των διαφόρων περιοχών ξεχωριστά για κάθε έτος καταγραφής.

Ακολούθως παρουσιάζονται οι περιγραφικές στατιστικές μετρήσεις για τη συνολική παραγωγή ενέργειας στη διάρκεια των 11 ετών ξεχωριστά για «Ισλαμική κυβέρνηση» και «Κεμαλική κυβέρνηση»:

Πίνακας 19. Οι περιγραφικές στατιστικές μετρήσεις για τη συνολική παραγωγή ενέργειας στη διάρκεια των 11 ετών ξεχωριστά για «Ισλαμική κυβέρνηση» και «Κεμαλική κυβέρνηση».

Έτος	Electricity production capacity : Total capacity (MW)				P Mann-Whitney test
	«Ισλαμική κυβέρνηση»		«Κεμαλική κυβέρνηση»		
	Μέση τιμή±SD	Διάμεσος (Ενδ. εύρος)	Μέση τιμή±SD	Διάμεσος (Ενδ. εύρος)	
1995	986,4±1283,6	312,9 (45,5-1714,1)	628,6±666,8	385,2 (138,9-772,7)	0,959
1996	1215±1630,1	701,5 (52,1-1629,9)	682,1±729,1	395,9 (96,4-1038,7)	0,951
1997	1214,9±1630,1	701,5 (52-1629,2)	714±725,8	456,3 (97,1-1090,6)	1,000
1998	1232,4±1663,6	705,8 (52-1631,2)	780,4±749,4	554,4 (105,7-1464,3)	0,855
1999	1269,4±1659,3	793,6 (68,2-1629,9)	903,4±913,4	604,3 (102,3-1828)	0,951
2000	1311,1±1656,4	856,7 (76-1653,8)	930,5±912,2	734,2 (112,4-1833)	0,855
2001	1327,2±1670,8	863,2 (104,1-1654,5)	952±930	751,2 (117,1-1873,7)	0,855
2002	1109,4±1207	770,3 (124,5-2014,4)	1711±1036,1	2024,3 (554,4-2554,3)	0,245
2003	1145,5±1211,8	770,3 (143,9-2038,6)	2240,4±227,5	2224,1 (2021,5-2475,7)	0,084
2004	1193,2±1229,8	715,1 (139,9-2042,8)	2276,3±236,7	2307,4 (2025,6-2495,9)	0,071
2005	1257,2±1232,2	789,7 (219-2209,7)	2427,7±336,6	2583,8 (2041,4-2657,9)	0,071

Όταν διενεργήθηκε “mixed effects regression analysis” για επαναλαμβανόμενες μετρήσεις (λαμβάνοντας υπόψη το χρόνο και την περιοχή NUT2) με εξαρτημένη μεταβλητή την ενέργεια (μετά από λογαριθμικό μετασχηματισμό της) και ανεξάρτητες μεταβλητές το χρόνο, τις εκλογές και την αλληλεπίδραση πολιτικού καθεστώτος και χρόνου βρέθηκαν τα ακόλουθα:

Πίνακας 20. Αποτελέσματα για εξαρτημένη μεταβλητή την ενέργεια και ανεξάρτητες μεταβλητές το χρόνο, τις εκλογές και την αλληλεπίδραση πολιτικού καθεστώτος και χρόνου.

		β	SE	P
Πολιτικό καθεστώς	«Ισλαμική κυβέρνηση»	0,00*		
	«Κεμαλική κυβέρνηση»	0,04	0,13	0,728
Έτος		0,11	0,02	<0,001

*δηλώνει κατηγορία αναφοράς

Ακολούθως φαίνονται οι τιμές για την παραγωγή ενέργειας βάσει του μοντέλου για τα μελετώμενα έτη και για τα δυο καθεστώτα:

ΕΛΕΓΧΟΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ:

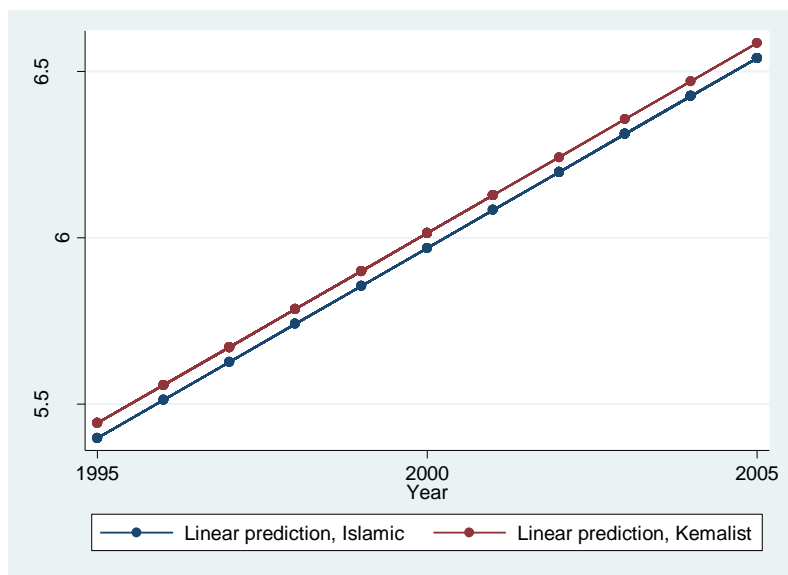
ΕΠΙ ΙΣΛΑΜΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΑΥΞΗΘΗΚΕ ΜΕ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟ ΡΥΘΜΟ Η ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΤΙΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΠΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΑΝ ΤΗΝ ΕΝ ΛΟΓΩ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ.

ΜΗ ΕΠΙΒΕΒΑΙΩΣΗ

Υπήρξε σημαντική αύξηση στη διάρκεια των 11 ετών (1995 έως 2005) στην παραγωγή ενέργειας η οποία ήταν ίδιου βαθμού στην περίπτωση του πολιτικού καθεστώτος «Κεμαλική κυβέρνηση» συγκριτικά με

το καθεστώς «Ισλαμική κυβέρνηση», καθώς ο όρος αλληλεπίδρασης μεταξύ καθεστώτος και χρόνου δεν ήταν στατιστικά σημαντικός ($p>0.05$).

Η ενεργειακή στρατηγική πράγματι αποτέλεσε πρόγραμμα και προτεραιότητα καθολικής εφαρμογής, υπερβαίνοντας περιφερειακές προτιμήσεις και λήψη αποφάσεων με «μικροκομματικά» κριτήρια.

Σχήμα 33. Οι τιμές για την παραγωγή ενέργειας βάσει του μοντέλου για τα μελετώμενα έτη και για τα δυο καθεστώτα.

3.5 Εκλογικά αποτελέσματα ανά περιφέρεια & Αφίξεις Επιβατών σε Αερολιμένες

Σχετικά με τον αριθμό των αφίξεων υπήρχαν καταγραφές σε 31 περιοχές. Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζεται ο αριθμός αφίξεων ανά περιοχή όπως προκύπτει από τα έτη 1995 έως 2012.

Πίνακας 21. Ο αριθμός αφίξεων ανά περιοχή όπως προκύπτει από τα έτη 1995 έως 2012.

Περιοχή	Αριθμός ατόμων που αφίχθησαν αεροπορικά		
	Μέση τιμή	SD	Διάμεσος
TR100	2908899,4	1423076,7	2193273,5
TR211	987,4	760,0	1028,5
TR221	158,0	118,4	132,0
TR222	36,5	43,2	15,0
TR310	335502,7	40619,6	329172,5
TR322	1305,3	1135,6	1203,0
TR323	39897,7	17981,8	35080,0
TR411	4963,1	5722,1	3594,5
TR412	8444,0	3847,5	9423,0
TR510	481916,9	39018,3	485097,5
TR521	10767,8	10626,2	10885,5
TR611	278318,9	127988,5	233582,5
TR612	1295,1	1045,9	1369,5
TR621	165088,1	45533,7	154698,0
TR631	60365,7	9798,8	59595,0
TR714	1506,8	559,4	1289,0
TR721	59850,6	32805,5	75830,0
TR722	2243,3	1415,8	2605,0
TR811	6203,3	3864,2	6648,0
TR823	11,0	1,4	11,0
TR831	23575,4	14197,7	27844,0
TR901	37497,2	9434,5	36129,5
TR905	12587,0	3838,6	12175,0
TRA11	3637,6	2241,1	3262,0
TRA22	679,3	198,1	782,0
TRB11	6472,8	1065,3	6085,0
TRB12	10728,0	1893,0	11446,0
TRB21	941,6	857,0	713,0
TRB22	621,0	425,2	580,5
TRC11	29312,7	16879,0	29101,5
TRC22	6425,8	2390,5	6605,5

Οι μέσοι αριθμοί αφίξεων κυμαίνονταν από 11 άτομα (SD=1,4), που σημειώθηκε στην περιοχή TR823, μέχρι 2.908.899,4 (SD=1.423.076,7), που σημειώθηκε στην περιοχή TR100.

Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζεται ο αριθμός αφίξεων ανά περιοχή όπως προκύπτει από τα έτη 1995 έως 2012, ανάλογα με το πολιτικό καθεστώς (κεμαλικό/ισλαμικό).

Πίνακας 22. Ο αριθμός αφίξεων ανά περιοχή όπως προκύπτει από τα έτη 1995 έως 2012, ανάλογα με το πολιτικό καθεστώς (κεμαλικό/ισλαμικό).

Περιοχή	Αριθμός ατόμων που αφίχθησαν αεροπορικώς						P MannWhitney
	«Ισλαμική κυβέρνηση»			«Κεμαλική κυβέρνηση»			
	Μέση τιμή	SD	Διάμεσος	Μέση τιμή	SD	Διάμεσος	
TR100	3738330,2	1218916,5	4150785,0	1605508,1	135780,1	1635422,0	0,001
TR211	-	-	-	987,4	760,0	1028,5	-.**
TR221	-	-	-	158,0	118,4	132,0	-.**
TR222	-	-	-	36,5	43,2	15,0	-.**
TR310	-	-	-	335502,7	40619,6	329172,5	-.**
TR322	-	-	-	1305,3	1135,6	1203,0	-.**
TR323	-	-	-	39897,7	17981,8	35080,0	-.**
TR411	6282,7	5798,7	4463,0	124,3	75,0	161,0	0,050
TR412	-	-	-	8444,0	3847,5	9423,0	-.**
TR510	496100,2	35306,5	502106,5	474825,3	40269,5	475989,0	0,261
TR521	17444,6	8108,7	14870,0	275,6	420,3	157,0	<0,001
TR611	-	-	-	278318,9	127988,5	233582,5	-.**
TR612	15,0	0,0	15,0	1508,5	972,2	1420,5	0,068
TR621	-	-	-	165088,1	45533,7	154698,0	-.**
TR631	-	-	-	60365,7	9798,8	59595,0	-.**
TR714	1399,8	455,7	1259,5	2577,0*	-	2577,0	-.**
TR721	73896,4	19338,5	76630,0	8349,7	7862,9	8701,0	0,010
TR722	2243,3	1415,8	2605,0	-	-	-	-.**
TR811	8237,0	2247,2	8237,0	2136,0*	-	2136,0	-.**
TR823	-	-	-	11,0	1,4	11,0	-.**
TR831	30673,4	5909,3	30006,0	12421,6	16595,8	944,0	0,063
TR901	33427,0	8743,5	30683,0	43893,3	6832,2	42564,0	0,006
TR905	-	-	-	12587,0	3838,6	12175,0	-.**
TRA11	4327,6	2383,2	4215,0	2119,4	667,3	2099,0	0,047
TRA22	679,3	198,1	782,0	-	-	-	-.**
TRB11	6472,8	1065,3	6085,0	-	-	-	**
TRB12	10728,0	1893,0	11446,0	-	-	-	-.**
TRB21	1024,6	970,5	917,0	651,0	87,7	651,0	0,558
TRB22	621,0	425,2	580,5	-	-	-	-.**
TRC11	34640,2	19117,5	36452,0	20940,9	8018,1	18134,0	0,113
TRC22	8555,3	1412,0	8258,0	5361,1	2053,0	5224,5	0,009

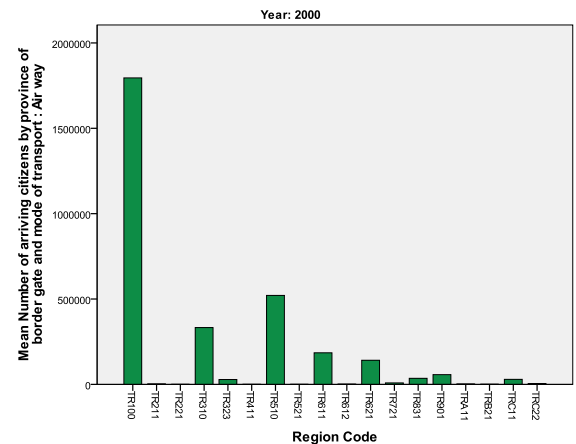
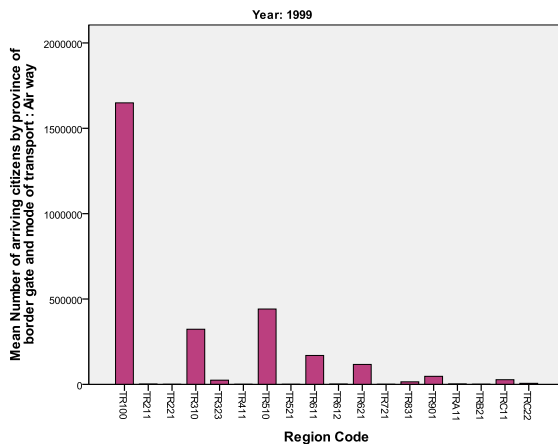
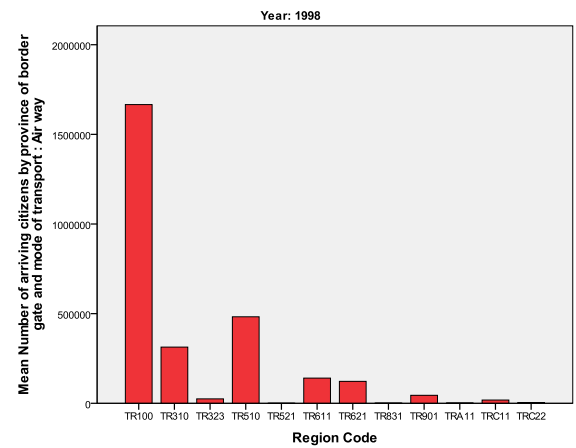
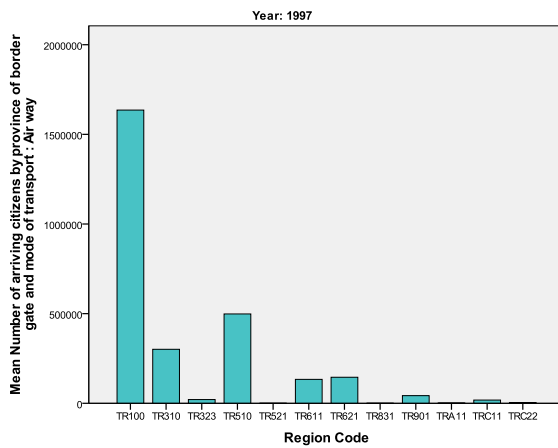
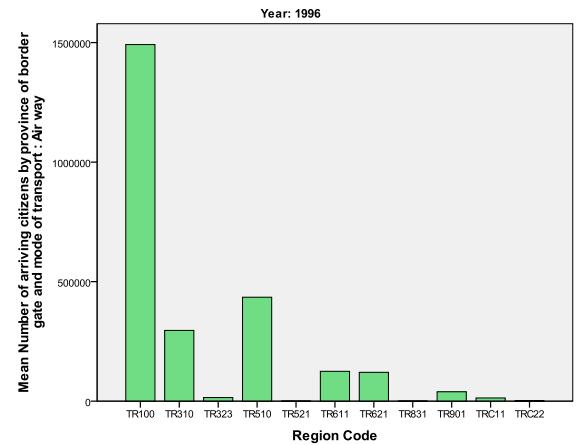
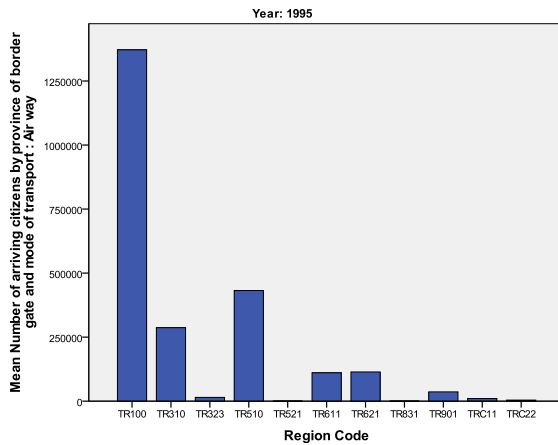
Σημείωση: όπου είναι κενό δεν υπήρξαν καταγραφές

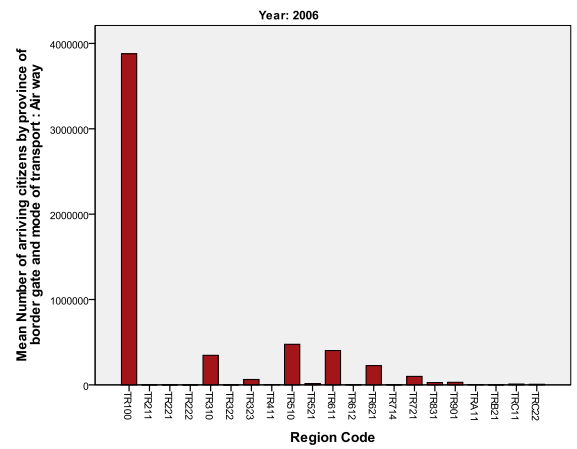
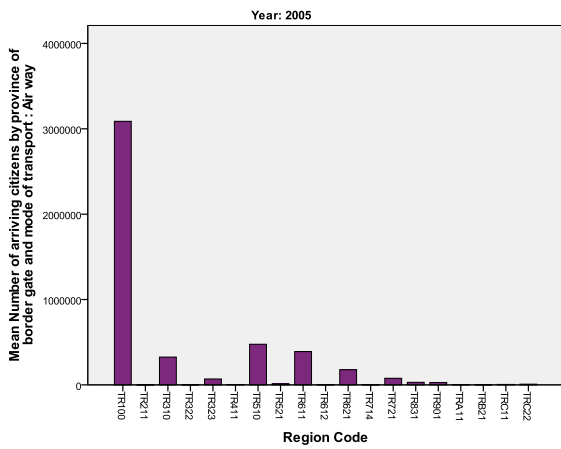
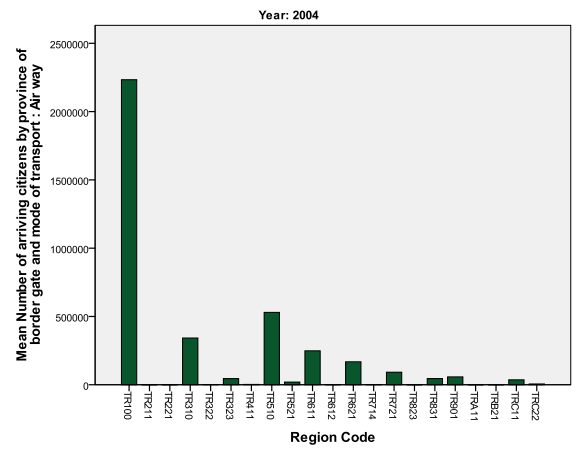
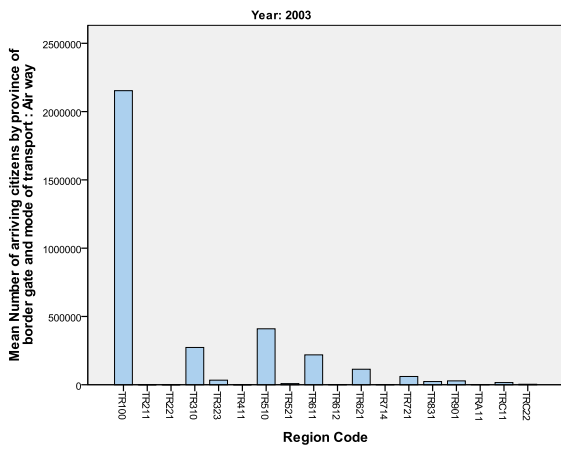
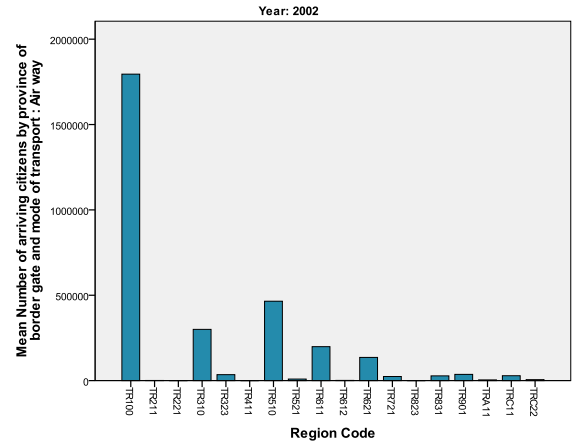
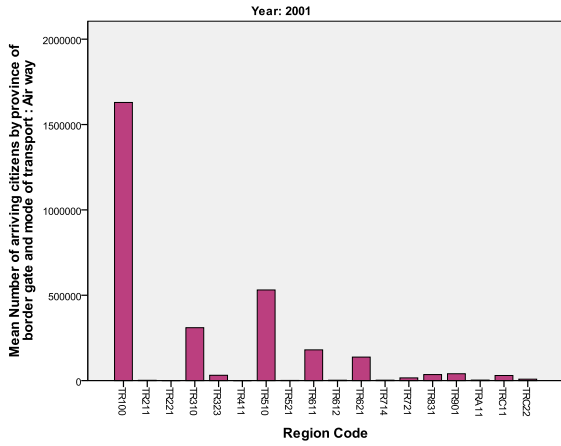
*Υπήρξε μόνο μία καταγραφή

** Δεν υπολογίστηκε λόγω μη ύπαρξης κατανομής

Ο αριθμός αφίξεων ήταν σημαντικά υψηλότερος όταν το πολιτικό καθεστώς ήταν ισλαμικό στις περιοχές TR100, TR411, TR521, TR721, TRA11 και TRC22 σε σύγκριση με την περίοδο όπου το καθεστώς ήταν κεμαλικό. Αντίθετα, ο αριθμός αφίξεων ήταν σημαντικά υψηλότερος στην περιοχή TR901 όταν το πολιτικό καθεστώς ήταν κεμαλικό συγκριτικά με την περίοδο κατά την οποία ήταν ισλαμικό. Στις λοιπές περιοχές όπου υπήρχαν καταγραφές και από τα δύο καθεστώτα δεν υπήρξαν σημαντικές διαφορές ($p > 0,050$).

Στα παρακάτω γραφήματα δίδονται οι αφίξεις στα αεροδρόμια των διαφόρων περιοχών ξεχωριστά για κάθε έτος καταγραφής.

Πίνακας 23. Ο αριθμός αφίξεων ανά έτος καταγραφής, ανάλογα με το πολιτικό καθεστώς (κεμαλικό/ισλαμικό).

Έτος	Αριθμός ατόμων που αφίχθησαν αεροπορικώς				P Mann-Whitney test
	«Ισλαμική κυβέρνηση»		«Κεμαλική κυβέρνηση»		
	Μέση τιμή±SD	Διάμεσος (Ενδ. εύρος)	Μέση τιμή ±SD	Διάμεσος (Ενδ. εύρος)	
1995	-	-	216453,9±407694,2	36260 (4138-286919)	..*
1996	-	-	230703,1±441417,8	39297 (1959-295947)	..*
1997	-	-	233333,5±467276,9	31672,5 (2475,5-223213,5)	..*
1998	-	-	234942±475031,1	34635,5 (2936-226971)	..*
1999	-	-	157037,7±392646	10614 (589-116878)	..*
2000	-	-	174828,7±428091,3	18581,5 (1456-141297)	..*
2001	-	-	164502,3±391236,7	23007,5 (2351-137811)	..*
2002	240723,9±628227,4	25974,5 (6676-32636)	114308,1±161602,1	20331,5 (924-198868)	0,929
2003	254702,7±712167	15933 (1526-28337)	117073,7±150388	33456 (1337-218807)	0,691
2004	248758,4±697999,9	27793,5 (1230-57761)	121951,8±180637,8	5861 (226-248358)	0,944
2005	325080,3±971005,1	9015 (2719-30006)	161073,3±189688	69336 (1439-325641)	0,683
2006	407308,5±1219914,3	12568 (4215-30683)	138702,3±187566	7578 (374-346736)	0,778
2007	392124,3±1196600,6	13077 (4856-36554)	118045±166328,5	2166 (268-237881)	0,526
2008	390303,7±1252921,4	12857,5 (3516-45332)	118367,7±169566,8	3421 (1273-208575)	0,529
2009	338953,3±1186020,3	7526 (1129,5-35930,5)	128557,4±174775,4	33964,5 (1087,5-260378,5)	0,713
2010	305990,9±1032945,5	10909 (2798,5-32008)	90968,8±152139,3	10097,5 (1385,5-107564,5)	0,889
2011	306299,7±1109663,9	9986 (3413-35984)	118438,5±172371,7	26435 (3328-220448)	0,598
2012	355702,9±1269258,7	11077 (5701-32670)	121188,7±171409,3	25939 (2761-249926)	0,651

Σημείωση: όπου είναι κενό δεν υπήρξαν καταγραφές

** Δεν υπολογίστηκε λόγω μη ύπαρξης κατανομής

Όταν διενεργήθηκε mixed effects regression analysis για επαναλαμβανόμενες μετρήσεις (λαμβάνοντας υπόψη το χρόνο και την περιοχή επιπέδου NUT2) με εξαρτημένη μεταβλητή τον αριθμό αφίξεων (μετά από λογαριθμικό μετασχηματισμό τους) και ανεξάρτητες μεταβλητές το χρόνο, το πολιτικό καθεστώς (κεμαλικό/ισλαμικό) και την αλληλεπίδραση εκλογών και χρόνου βρέθηκαν τα ακόλουθα:

Πίνακας 24. Αποτελέσματα για εξαρτημένη μεταβλητή τον αριθμό αφίξεων και ανεξάρτητες μεταβλητές το χρόνο, το πολιτικό καθεστώς (κεμαλικό/ισλαμικό) και την αλληλεπίδραση εκλογών και χρόνου.

		β	SE	P
Πολιτικό καθεστώς	«Ισλαμική κυβέρνηση»	0,00*		
	«Κεμαλική κυβέρνηση»	-0,29	0,37	0,445
Έτος		-0,04	0,04	0,326

* δηλώνει κατηγορία αναφοράς

Δεν υπήρξε σημαντική μεταβολή στη διάρκεια των 18 ετών (1995 έως 2011) στο αριθμό αφίξεων, ο οποίος ήταν ίδιου βαθμού στην περίπτωση του καθεστώτος «Κεμαλική κυβέρνηση» συγκριτικά με το καθεστώς «Ισλαμική κυβέρνηση», καθώς ο όρος αλληλεπίδρασης μεταξύ εκλογών και χρόνου δεν ήταν στατιστικά σημαντικός ($p > 0.05$). Όμοια, ο αριθμός αφίξεων ήταν παρόμοιος και υπό τα δύο καθεστώτα.

ΕΛΕΓΧΟΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ:

ΕΠΙ ΙΣΛΑΜΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΑΥΞΗΘΗΚΕ ΜΕ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟ ΡΥΘΜΟ Ο ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΩΝ ΑΕΡΟΠΟΡΙΚΩΝ ΑΦΙΞΕΩΝ ΣΤΙΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΠΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΑΝ ΤΗΝ ΕΝ ΛΟΓΩ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ.

ΜΕΡΙΚΗ ΕΠΙΒΕΒΑΙΩΣΗ ΥΠΟΘΕΣΗΣ:

Ο αριθμός αφίξεων ήταν σημαντικά υψηλότερος όταν το πολιτικό καθεστώς ήταν ισλαμικό στις περιοχές TR100, TR411, TR521, TR721, TRA11 και TRC22 (Istanbul, Balıkesir, Bursa, Konya, Kayseri, Erzurum, Agri) σε σύγκριση με την περίοδο όπου το καθεστώς ήταν κεμαλικό. Αντίθετα, ο αριθμός αφίξεων ήταν σημαντικά υψηλότερος στην περιοχή TR901 όταν το πολιτικό καθεστώς ήταν κεμαλικό συγκριτικά με την περίοδο οπότε και ήταν ισλαμικό. Στις λοιπές περιοχές όπου υπήρχαν καταγραφές και από τα δύο καθεστώτα δεν υπήρξαν σημαντικές διαφορές ($p > 0,050$).

4. Χαρτογράφηση κοινωνικο-οικονομικών μεταβολών με Γεωγραφικό Σύστημα Πληροφοριών

Όπως προαναφέρθηκε, πέραν καθαυτής της εξέτασης των συναρτήσεων μεταξύ πολιτικής και κοινωνικο-οικονομικών εξελίξεων, διαμορφώνουμε μία σειρά από δέσμες χαρτών για δύο εκ των διαθέσιμων δεικτών που στατιστικά αναλύσαμε προηγουμένα, εν προκειμένω:

- **του κοινωνικού δείκτη: «Εγγραφές φοιτητών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση». Για κάθε έτος της δεκαετίας 1995-2005, προκύπτει χάρτης ενδεικτικός της πυκνότητας των μαθητικών εγγραφών ανά περιφέρεια.**

- **του οικονομικού δείκτη: «Ανάπτυξη Οδικού Δικτύου». Για κάθε έτος της περιόδου 1995-2012, προκύπτει χάρτης ενδεικτικός του χιλιομετρικού μήκους των οδικών γραμμών ανά περιφέρεια.**

Η πρώτη δέσμη χαρτών, αντιπροσωπεύοντας την εξαρτημένη μεταβλητή των θεμελιακών πολιτικών αλλαγών, «αλληλοπεριχωρείται» με τους χάρτες κάθε μίας από τις δέσμες χαρτών που αντιστοιχούν στην εκάστοτε εξεταζόμενη εξαρτημένη μεταβλητή, ήτοι αλληλοκαλύπτονται τα εξής ζεύγη διαστρωματώσεων:

- **ανά περιφέρεια, εκλογές και εγγραφές φοιτητών επί των συναφών χωροχρονικών σημείων αναφοράς,**

- **ανά περιφέρεια, εκλογές και ανάπτυξη οδικού δικτύου επί των συναφών χωροχρονικών σημείων αναφοράς.**

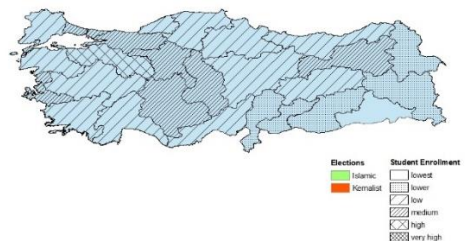
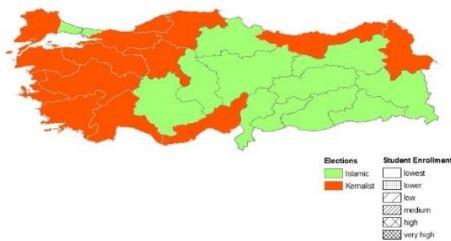
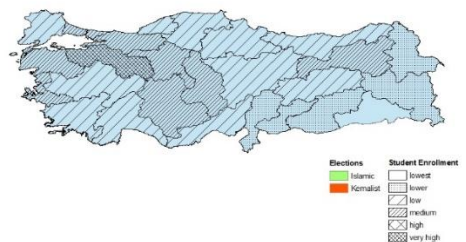
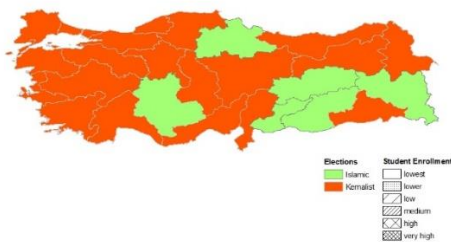
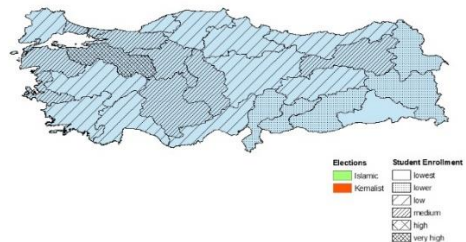
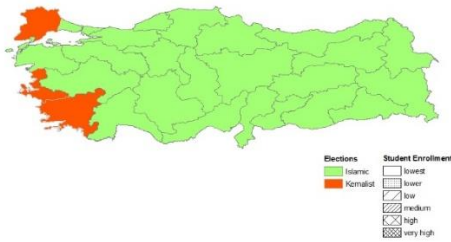
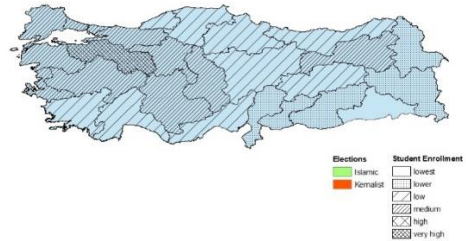
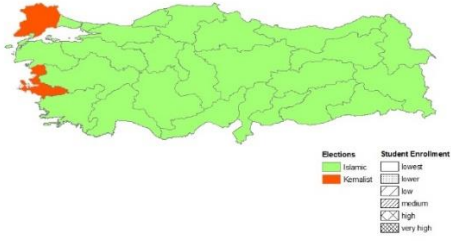
Η αλληλοκάλυψη των δεδομένων προβάλλεται επί σειρά ετών και εντέλει εντοπίζεται ενδεικτικά σε μία συγκεκριμένη περιφέρεια, όπου επί ενός πρόσθετου χάρτη εμφανίζεται ταυτόχρονα η εναλλαγή κεμαλικών-νεοοθωμανικών κυβερνήσεων με τις διακυμάνσεις στα δεδομένα της εκάστοτε εξαρτημένης μεταβλητής για την ίδια χρονική περίοδο.

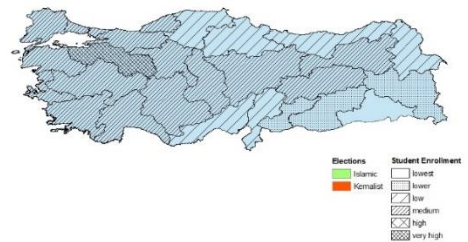
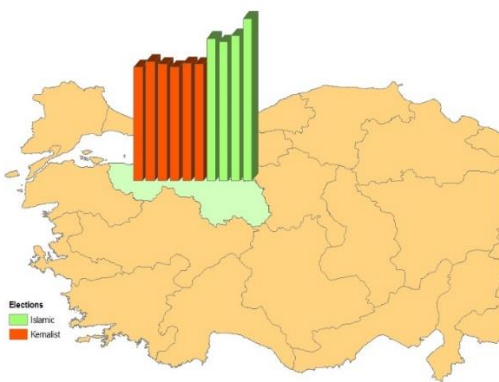
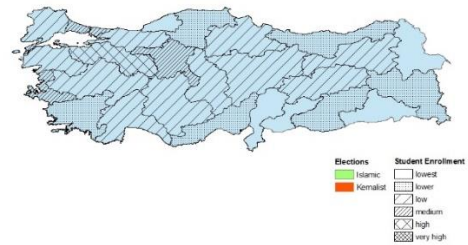
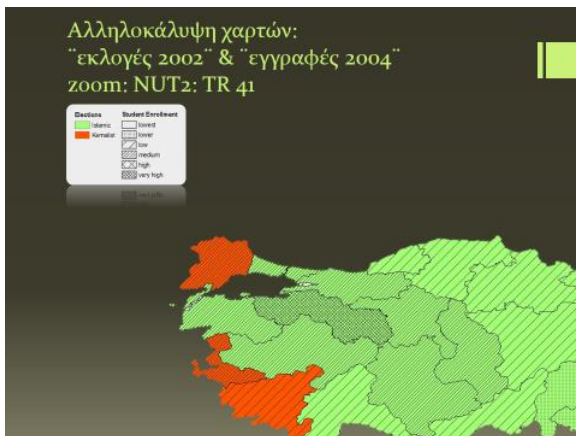
4.1 Χαρτογράφηση μεταβολών στις Εγγραφές Φοιτητών ένεκα πολιτικών αλλαγών

- Γεωγραφική απεικόνιση στατιστικών δεδομένων
- Πηγή στατιστικών στοιχείων: ΟΟΣΑ (OECD)
- Χώρα: Τουρκία-Territorial Unit: Περιφέρειες [EUROSTAT NUT2]
- Software: ArcGis 9.3.1-Datum: WGS 1984
- Δείκτες μέτρησης: Εκλογές (1995-2011) + Κοινωνικός παράγοντας (Εγγραφές φοιτητών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, 1996-2005)

Στο Σχήμα 35 παρακάτω παρουσιάζονται συνδυαστικά οι ακόλουθοι κατά σειρά χάρτες:

- ✓ **Υπόδειγμα Ανάλυσης:**
- ✓ Κοινοβουλευτικά αποτελέσματα 1995 (αριστερή στήλη)
- ✓ Κοινοβουλευτικά αποτελέσματα 1996 (αριστερή στήλη)
- ✓ Κοινοβουλευτικά αποτελέσματα 2002 (αριστερή στήλη)
- ✓ Κοινοβουλευτικά αποτελέσματα 2007 (αριστερή στήλη)
- ✓ Κοινοβουλευτικά αποτελέσματα 2011 (αριστερή στήλη)
- ✓
- ✓ **Εγγραφές στη τριτοβάθμια εκπ., 1996 (δεξιά στήλη)**
- ✓ Εγγραφές φοιτητών, 1997 (δεξιά στήλη)
- ✓ Εγγραφές φοιτητών, 1998 (δεξιά στήλη)
- ✓ Εγγραφές φοιτητών, 1999 (δεξιά στήλη)
- ✓ Εγγραφές φοιτητών, 2000 (δεξιά στήλη)
- ✓ Εγγραφές φοιτητών, 2001 (δεξιά στήλη)
- ✓ Εγγραφές φοιτητών, 2002 (δεξιά στήλη)
- ✓ Εγγραφές φοιτητών, 2003 (δεξιά στήλη)
- ✓ Εγγραφές φοιτητών, 2004 (δεξιά στήλη)
- ✓ Εγγραφές φοιτητών, 2005 (δεξιά στήλη)
- ✓
- ✓ **Αλληλοκάλυψη χαρτών:**
- ✓ "εκλογές 1996" & "εγγραφές 2001"
- ✓ **Αλληλοκάλυψη χαρτών:**
- ✓ "εκλογές 2002" & "εγγραφές 2004"
- ✓ **Αλληλοκάλυψη χαρτών: "εκλογές 1996" & "εγγραφές 2001" -**
- ✓ **zoom: NUT2: TR 41**
- ✓ **Αλληλοκάλυψη χαρτών: "εκλογές 2002" & "εγγραφές 2004" - zoom: NUT2: TR 41**
- ✓ **Ραβδόγραμμα: "εγγραφές 1996-2005" - zoom: NUT2: TR 41**

Σχήμα 35. Χαρτογράφηση μεταβολών στις Εγγραφές Φοιτητών ένεκα πολιτικών αλλαγών. Ειδικά και ενδεικτικά στην περιφέρεια TR41, δύο έτη μετά την αλλαγή της κομματικής ταυτότητάς της (2003), ο εξεταζόμενος κοινωνικός δείκτης σημείωσε δραματική αύξηση περίπου 25%.

ΕΛΕΓΧΟΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ:

ΕΠΙ ΙΣΛΑΜΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΑΥΞΗΘΗΚΕ ΜΕ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟ ΡΥΘΜΟ Ο ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΣΤΙΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΠΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΑΝ ΤΗΝ ΕΝ ΛΟΓΩ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ.

ΕΠΙΒΕΒΑΙΩΣΗ:

- ...σε εθνικό επίπεδο, κατά τη σταδιακή επικράτηση σε εκλογικό επίπεδο των νεο-οθωμανικών κυβερνήσεων παρατηρείται αύξηση εγγραφών φοιτητών,
- πέραν της ποσοστιαίας προσαρμογής της παρατηρούμενης αύξησης σε σχέση με την πληθυσμιακή αύξηση, η μελέτη σε επίπεδο περιφερειών επιβεβαιώνει ότι οι μεταβολές του κομματικού τοπίου ανά περιφέρεια διασυνδέονται με ανάλογες μεταβολές στην εκπαίδευση, και κατά συνέπεια στο κοινωνικού χαρακτήρα πολιτικό ενδιαφέρον που την περιβάλλει...
- ειδικά και ενδεικτικά στην περιφέρεια TR41, δύο έτη μετά την αλλαγή της κομματικής/κυβερνητικής ταυτότητάς της (2003), ο εξεταζόμενος κοινωνικός δείκτης σημείωσε δραματική αύξηση περίπου 25% έναντι της σταθεροποιημένης εικόνας του κατά την προηγούμενη

5ετία (σε χαμηλό επίπεδο) και κατά την επόμενη 5ετία (σε υψηλό επίπεδο). Η υπόθεση ότι οι νεο-οθωμανοί ηγέτες επέδειξαν αυξημένο ενδιαφέρον για τη λαϊκή/θρησκευτική εκπαίδευση στην περιοχή επιβεβαιώνεται.

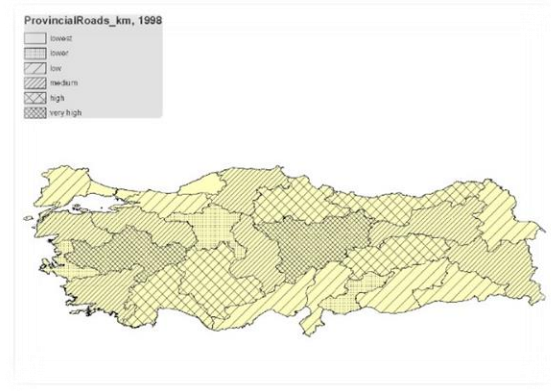
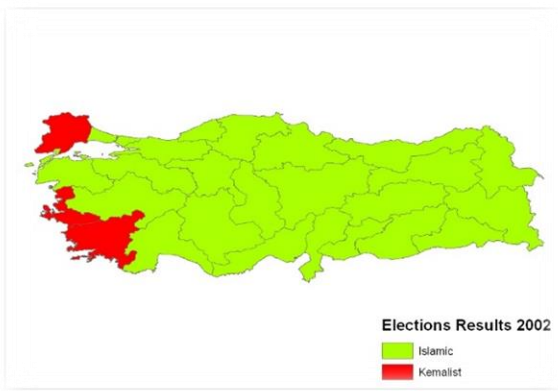
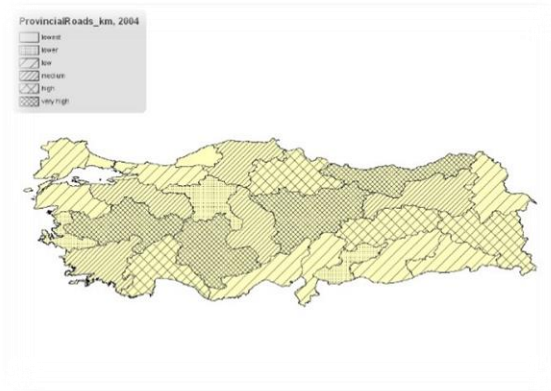
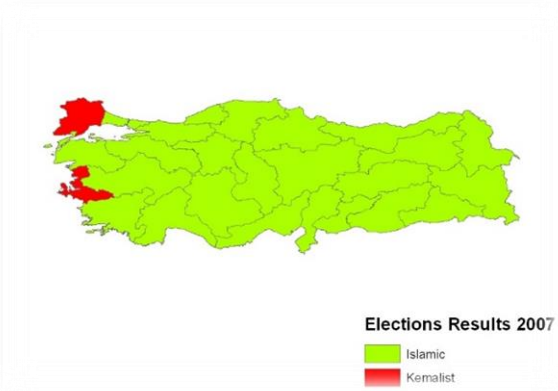
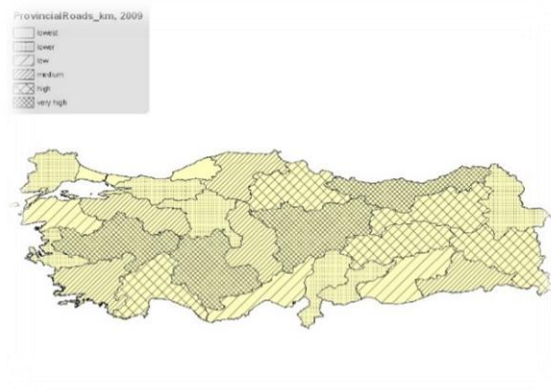
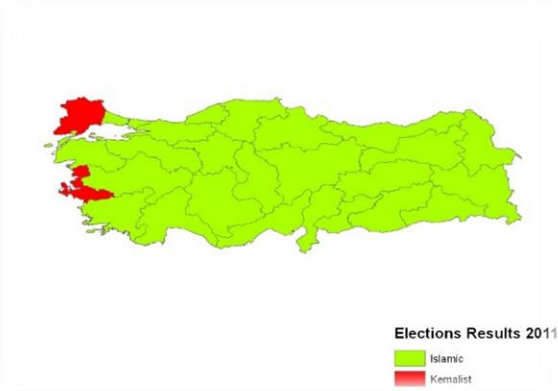
4.2 Χαρτογράφηση μεταβολών στο Μήκος του Οδικού Δικτύου ένεκα πολιτικών αλλαγών

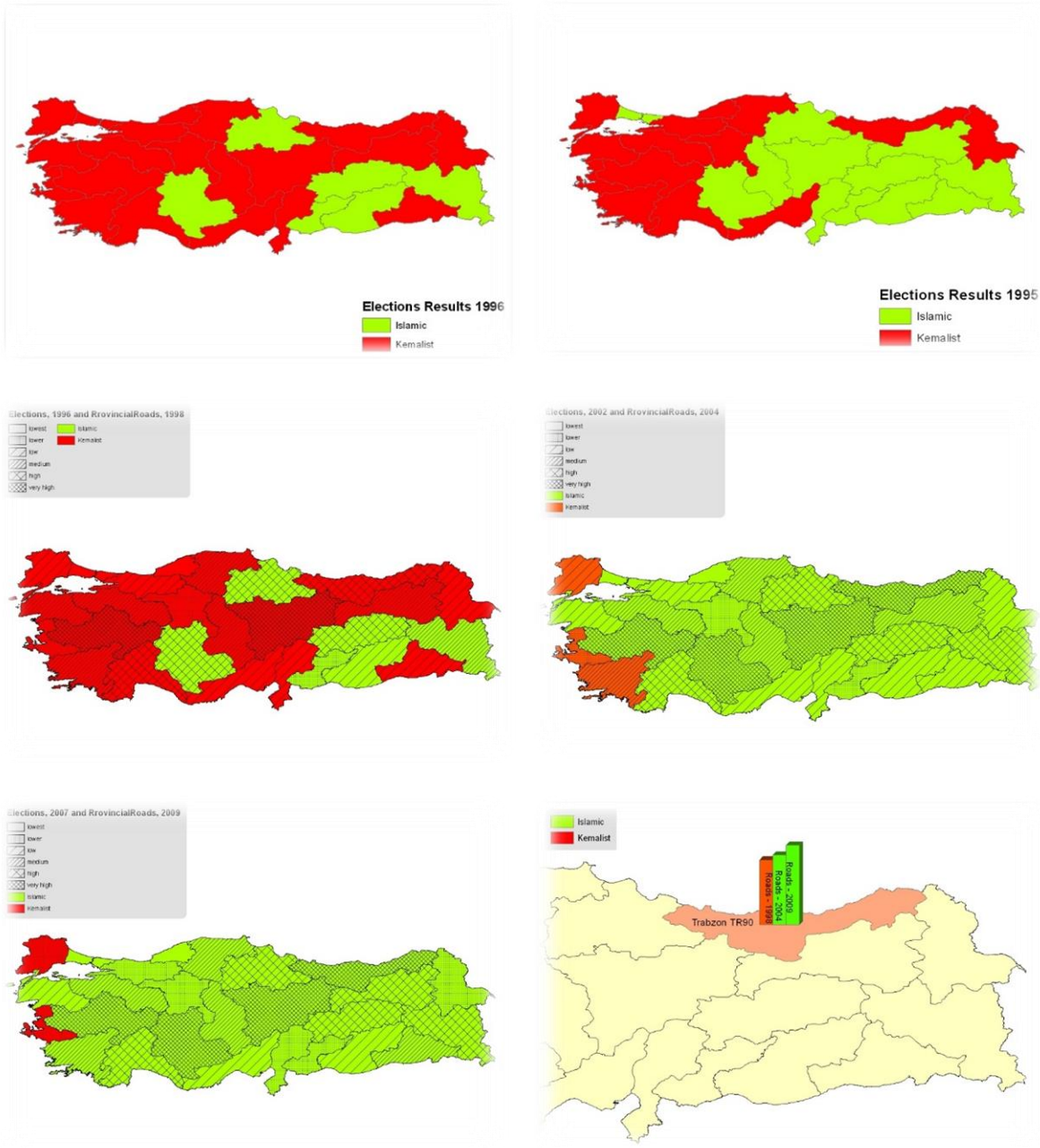
- Γεωγραφική απεικόνιση στατιστικών δεδομένων
- Πηγή στατιστικών στοιχείων: ΟΟΣΑ (OECD)
- Χώρα: Τουρκία - Territorial Unit: Περιφέρειες [EUROSTAT NUT2]
- Software: ArcGis 9.3.1-Datum: WGS 1984
- Δείκτες μέτρησης: Εκλογές (1995-2011) + Οικονομικός παράγοντας (Μήκος του Οδικού Δικτύου, 1996-2012)

Στο Σχήμα 36 παρακάτω παρουσιάζονται συνδυαστικά οι ακόλουθοι κατά σειρά χάρτες:

- ✓ Υπόδειγμα Ανάλυσης:
- ✓ Κοινοβουλευτικά αποτελέσματα 1995 (αριστερή στήλη)
- ✓ Κοινοβουλευτικά αποτελέσματα 1996 (αριστερή στήλη)
- ✓ Κοινοβουλευτικά αποτελέσματα 2002 (αριστερή στήλη)
- ✓ Κοινοβουλευτικά αποτελέσματα 2007 (αριστερή στήλη)
- ✓ Κοινοβουλευτικά αποτελέσματα 2011 (αριστερή στήλη)
- ✓
- ✓ Μήκος Οδικού Δικτύου, 1998 (δεξιά στήλη)
- ✓ Μήκος Οδικού Δικτύου, 2004 (δεξιά στήλη)
- ✓ Μήκος Οδικού Δικτύου, 2009 (δεξιά στήλη)
- ✓
- ✓ Αλληλοκάλυψη χαρτών: "εκλογές 1996" & «οδικά μήκη 1998» -
- ✓ zoom: NUT2: TR 90
- ✓ Αλληλοκάλυψη χαρτών: "εκλογές 2002" & «οδικά μήκη 2004» - zoom: NUT2: TR 90
- ✓ Αλληλοκάλυψη χαρτών: "εκλογές 2007" & «οδικά μήκη 2009» - zoom: NUT2: TR 90
- ✓ Ραβδόγραμμα: «οδικά μήκη 1998-2009» - zoom: NUT2: TR 90
- ✓ Δεξαμενές στατιστικών στοιχείων
- ✓ Eurostat regional yearbook (δείκτες)

Συνολικά υπήρξε σημαντική αύξηση στη διάρκεια των 18 ετών (1995 έως 2011) στο μήκος οδικού δικτύου, η οποία όμως είναι εμφανής μόνο στις περιοχές με εκλογή «Ισλαμική κυβέρνηση». Η περίπτωση της Τραπεζούντας TR90 είναι χαρακτηριστικά ενδεικτική στον τελευταίο από τους χάρτες της αλληλουχίας χαρτών ανωτέρω.

Σχήμα 36. Χαρτογράφηση μεταβολών στο Μήκος του Οδικού Δικτύου ένεκα πολιτικών αλλαγών. Η περίπτωση της Τραπεζούντας TR90 είναι χαρακτηριστικά ενδεικτική στον τελευταίο από τους χάρτες της αλληλουχίας χαρτών.

ΕΛΕΓΧΟΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ:

ΕΠΙ ΙΣΛΑΜΙΚΗΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΑΥΞΗΘΗΚΕ ΜΕ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟ ΡΥΘΜΟ ΤΟ ΜΗΚΟΣ ΤΟΥ ΟΔΙΚΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ ΣΤΙΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΠΟΥ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΑΝ ΤΗΝ ΕΝ ΛΟΓΩ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ.

ΕΠΙΒΕΒΑΙΩΣΗ:

Συνολικά υπήρξε σημαντική αύξηση στη διάρκεια των 18 ετών (1995 έως 2011) στο μήκος οδικού δικτύου, η οποία όμως είναι εμφανής μόνο στις περιοχές με εκλογή «Ισλαμική κυβέρνηση». Η περίπτωση της Τραπεζούντας TR90 είναι χαρακτηριστικά ενδεικτική στον τελευταίο από τους χάρτες της αλληλουχίας χαρτών ανωτέρω.

ΕΝΟΤΗΤΑ V: «ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΜΕΤΑΒΟΛΩΝ»

V.B Στρατηγική ανάλυση του οδικού/μεταφορικού δικτύου της Τουρκίας

Ανάλυση Ρίσκου/Ευαισθησίας

Σκιαγραφούμε επίσης, εν είδει δεύτερης τεχνοκρατικής άσκησης, ένα μοντέλο αξιολόγησης εθνικών οδικών δικτύων, όπου συνεργάζονται η σύγχρονη επιχειρησιακή έρευνα με τη στρατηγική ανάλυση των μεταφορών, λαμβάνοντας υπόψη ότι η ισχύς εδράζεται, μεταξύ άλλων, στις και εξασφαλίζεται με τις επικοινωνίες και τις συγκοινωνίες, συμπέρασμα στο οποίο φθάνουν πλέον όχι μόνο οι επιχειρηματίες, αλλά και οι στρατιωτικοί αναλυτές, διαβλέποντας στο δυναμικά μεταβαλλόμενο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον μας ότι κανένα όραμα ισχύος και ανάπτυξης δεν μπορεί να αντέξει χωρίς επαρκή δίκτυα επικοινωνιών και συγκοινωνιών, ανθεκτικά σε απρόβλεπτες και απορρυθμιστικές καταστάσεις κρίσης.

Η εφαρμογή «Πτολεμαίος IV» για επιχειρησιακή έρευνα επί γεω-οικονομικών δεδομένων χρησιμοποιήθηκε στη συγκεκριμένη περίπτωση το οδικό/μεταφορικό δίκτυο της Τουρκίας (Karkazis, 2005a, 2005b; Karkazis, 2012).

1. ΠΕΔΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΟΔΙΚΟΥ/ΜΕΤΑΦΟΡΙΚΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ

Η μελέτη αναπτύσσεται σε τρία πεδία εργασίας:

➤ Τη μελέτη της κατάστασης του οδικού/μεταφορικού δικτύου (*actual situational awareness*) κατά τη δεκαετία του 2000. Κατά συνέπεια, το οδικό/μεταφορικό δίκτυο της Τουρκίας αποτελεί το θεωρητικό και πρακτικό πεδίο για στρατηγική ανάλυση. Οι συντομότερες διαδρομές (διαδρομές ελάχιστου μήκους) μεταξύ όλων των συνδυασμών (3240) των 81 επαρχιακών πρωτεύουσών (των κόμβων του οδικού δικτύου) της Τουρκίας υπολογίστηκαν με την εφαρμογή μιας εξειδικευμένης «*branch-and-bound*» αλγοριθμικής προσέγγισης (Adiyamanli, 2005). Η ανάλυση επικεντρώθηκε σε δώδεκα κόμβους του οδικού δικτύου, ενώ οι περισσότεροι από αυτούς συμπίπτουν με τις μεγαλύτερες πόλεις της χώρας: Η Άγκυρα στην Κεντρική Περιφέρεια, η Σμύρνη στην Περιφέρεια Αιγαίου, η Κωνσταντινούπολη και η Προύσα στην Περιφέρεια του Μαρμαρά, τα Άδανα της Κιλικίας και η Μερσίνα (*İzmir and Mersin*), στην Περιφέρεια της Μεσογείου, το Βαν (*Van*), το Γκαζιαντέπ (*Gaziantep*) και το Ερζερούμ (*Erzurum*) στις ανατολικές περιοχές, καθώς και η Κασταμονή (η ιστορική πόλη της Παφλαγονίας-*Kastamonu*), η Σαμψούντα και η Τραπεζούντα στην Περιφέρεια της Μαύρης Θάλασσας. Αναλύθηκαν συνολικά εβδομήντα τρεις άξονες οδικού δικτύου.

➤ Την αξιολόγηση της εν λόγω κατάστασης (*situational assessment*). Το οδικό/μεταφορικό δίκτυο της Τουρκίας τίθεται κατ' αυτόν τον τρόπο υπό αξιολόγηση. Με βάση τα αποτελέσματα του «*branch-and-bound*» αλγόριθμου και με την υιοθέτηση εξειδικευμένων αλγόριθμων αναλύθηκαν δώδεκα (12) κόμβοι του οδικού δικτύου (που συμπίπτουν με τις μεγάλες επαρχιακές πρωτεύουσες) και 73 οδικοί άξονες που συγκλίνουν σε αυτούς. Τα σχετικά αποτελέσματα στη συνέχεια υπέστησαν περαιτέρω αλγοριθμική επεξεργασία, προκειμένου να υπολογιστούν μια σειρά από στρατηγικούς δείκτες στην ανάλυση δικτύων μεταφορών όπως: «ελκυστικότητα», «κόστος υποκατάστασης» και «γεω-οικονομική κυκλοφοριακή κίνηση» οδικών αξόνων και κόμβων, με βάση μια

προσανατολισμένη στην εκτίμηση κόστους προσέγγιση. Στο πλαίσιο αυτό, επικεντρωθήκαμε στη μέτρηση της ικανότητας των διοικητικών περιφερειών να ενεργούν ως κέντρα διανομής (προμήθειας) που να καλύπτουν τη ζήτηση σε εθνικό επίπεδο με το ελάχιστο (λειτουργικό και μεταφορικό) κόστος.

➤ Την εισήγηση/διαμόρφωση ενός βελτιωμένου μοντέλου οδικού/μεταφορικού δικτύου, της βέλτιστης δυνατής επίλυσης οδικών/μεταφορικών προβλημάτων (optimal model). Εδώ περιλαμβάνεται η εύρεση των οικονομικών, βιομηχανικών και στρατιωτικών κέντρων βάρους της Τουρκίας, ήτοι σημαντικών αστικών κέντρων τα οποία μπορεί να δράσουν ως κέντρα διανομών (ελάχιστου δυνατού κόστους) για εφοδιασμό που συνδέεται με οικονομικές, βιομηχανικές ή στρατιωτικές δραστηριότητες αντίστοιχα. Ποιες επιλογές κέντρων μεγιστοποιούν την απόδοση του εν λόγω δικτύου, ελαχιστοποιώντας συγχρόνως τα βάρη/κόστη του; Επίσης, εδώ περιλαμβάνεται ο καθορισμός στο οδικό δίκτυο της Τουρκίας βέλτιστων θέσεων για εγκατάσταση κέντρων παροχών/διανομών του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα. Πάνω στον ίδιο άξονα, πραγματοποιείται μια ανάλυση ευαισθησίας για να διαπιστωθεί η επίδραση βασικών παραμέτρων (χρόνος, αναλογία του κόστους λειτουργίας προς το κόστος των μεταφορών και το κόστος μεταφοράς σε περιπτώσεις οικονομικών κλίμακας, θέση των γεω-οικονομικών κέντρων βάρους στην Τουρκία, κ.λπ.)⁵.

2. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΟΔΙΚΟΥ/ΜΕΤΑΦΟΡΙΚΟΥ ΔΙΚΤΥΟΥ

Ανάμεσα στα τρία πεδία εργασίας που επισημάναμε, διακρίνουμε κατ' εξοχήν την αξιολόγηση του οδικού/μεταφορικού δικτύου, καθώς αποτελεί χαρακτηριστικά και διαχρονικά μια κριτική θεώρηση της τρέχουσας κατάστασης και προϋπόθεση για περαιτέρω ανάπτυξη επίλυσης προβλημάτων.

Βασικές έννοιες στη στρατηγική ανάλυση δικτύων μεταφορών

Είναι αυτονόητο ότι κάθε αξιολόγηση μετέρχεται συγκεκριμένα αξιολογικά κριτήρια. Στην προκειμένη περίπτωση, ως κριτήρια τίθενται τα ακόλουθα:

- Η Ελκυστικότητα των αξόνων οδικού/μεταφορικού δικτύου
- Το Κόστος Υποκατάστασης αξόνων οδικού/μεταφορικού δικτύου (τόσο υπό την οικονομική έννοια του υπολογισμού κόστους όσο και υπό την έννοια της επιχειρησιακής έρευνας που προσεγγίζει την υποκατάσταση ως απόφαση εναλλακτικής διαδρομής)
- Η Γεω-οικονομική κυκλοφοριακή κίνηση/διακύμανση (κίνηση πληθυσμού, Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος, κ.λπ.)

Αξιολογικό Κριτήριο I: Για διευκρίνιση των ανωτέρω προσθέτουμε ότι η «**συνολική ελκυστικότητα κόμβου**» ορίζεται ως το άθροισμα των βέλτιστων (ελάχιστου μήκους) διαδρομών που διέρχονται από τον συγκεκριμένο κόμβο.

⁵ Για την παραγωγή των ανωτέρω αποτελεσμάτων εφαρμόστηκε το Γεωγραφικό Σύστημα Πληροφοριών (ΓΣΠ) - "Ptolemeos IV: Transport Analysis - Turkey" (2005) το οποίο αναπτύχθηκε από την Διεθνή Επιστημονική Εταιρεία «Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος» σε συνεργασία με το Εργαστήριο ΓΣΠ, Γεω-οικονομίας και Γεω-πολιτικής του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

Αποτελέσματα:

Οι άξονες του οδικού δικτύου που χαρακτηρίζονται από τη μεγαλύτερη κατά σειρά ελκυστικότητα σε εθνικό επίπεδο ήταν: Άγκυρα-Κιρίκαλε (Kirikkale), Άδανα-Οσμανίγιε (Adana-Osmaniye), Γκαζιαντέπ-Σανλιούρφα (Gaziantep-Urfa), Κωνσταντινούπολη-Κοτζαέλι (Kocaeli), και Σαμφούντα-Κοτύωρα (Ordu) (οι παραπάνω άξονες χαρακτηρίζονται από μεγάλη χωρική διασπορά). Οι κόμβοι του οδικού δικτύου που χαρακτηρίζονται από την υψηλότερη συνολική ελκυστικότητα σε εθνικό επίπεδο ήταν: Άγκυρα, Ερζερούμ (Erzurum), Προύσα, Κωνσταντινούπολη και Γκαζιαντέπ (Gaziantep) (μεγάλη χωρική διασπορά). Οι κόμβοι του οδικού δικτύου που χαρακτηρίζονται από τη χαμηλότερη συνολική ελκυστικότητα ήταν το Βαν (Van) και η Σμύρνη. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι παραπάνω κόμβοι βρίσκονται στις ανατολικές και δυτικές άκρες της χώρας. Οι περιοχές που χαρακτηρίζονται από την υψηλότερη και την χαμηλότερη συνολική ελκυστικότητα ήταν η Κεντρική Περιφέρεια με 725 και η Περιφέρεια του Αιγαίου με 72, αντίστοιχα.

Αξιολογικό Κριτήριο II: Κατά ανάλογο τρόπο, το «συνολικό κόστος υποκατάστασης κόμβου» ορίζεται ως το άθροισμα του κόστους υποκατάστασης όλων των οδικών αξόνων που συγκλίνουν σε ένα κόμβο. Σημειώνεται στο σημείο αυτό ότι το «κόστος υποκατάστασης οδικού άξονα» ισούται με το άθροισμα των διαφορών μήκους μεταξύ όλων των βέλτιστων διαδρομών που διέρχονται από τον σχετικό άξονα και των αμέσως μικρότερου μήκους αντίστοιχων διαδρομών. Τα μαθηματικά και γεωμετρικά δεδομένα που προκύπτουν είναι χρήσιμα και για την κοστολόγηση των εναλλακτικών διαδρομών.

Αποτελέσματα:

Οι άξονες του οδικού δικτύου που χαρακτηρίζονται από το χαμηλότερο κόστος υποκατάστασης σε εθνικό επίπεδο ήταν: Προύσα-Κοτζαέλι (Kocaeli), Άγκυρα-Κίρσεχιρ (Kirsehir), Άγκυρα-Μπιλετζίκ (Bilecik), Άγκυρα-Καραμάν (Karaman) και Ερζερούμ-Ριζούντα (Erzurum-Rize). Οι παραπάνω άξονες χαρακτηρίζονται από υψηλή χωρική συγκέντρωση, κυρίως στο πλαίσιο της Κεντρικής Περιφέρειας. Οι κόμβοι του οδικού δικτύου που χαρακτηρίζονται από το χαμηλότερο συνολικό κόστος υποκατάστασης σε εθνικό επίπεδο ήταν: Κασταμονή (Kastamonu), Σμύρνη, Βαν (Van) και Κωνσταντινούπολη (μεγάλη χωρική διασπορά). Οι άξονες του οδικού δικτύου που χαρακτηρίζονται από το υψηλότερο κόστος υποκατάστασης σε εθνικό επίπεδο ήταν: Άγκυρα-Ικόνιο (Konya), Μερσίν-Καραμάν (Icel-Karaman), Σαμφούντα-Αμάσεια (Amasya), Ερζερούμ-Τούντζελι (Erzurum-Tunceli) και Ερζερούμ-Μπαϊμπούρτ (Erzurum-Bayburt). Οι κόμβοι του οδικού δικτύου που χαρακτηρίζονται από το υψηλότερο συνολικό κόστος υποκατάστασης σε εθνικό επίπεδο ήταν: Ερζερούμ (Erzurum), Άγκυρα και Άδανα (Adana).

Είναι αξιοσημείωτο ότι η Κεντρική Περιφέρεια παρουσιάζει ακραίες/υπερβολικές διακυμάνσεις σε σχέση με το αξιολογικό κριτήριο του κόστους υποκατάστασης, ήτοι συμπεριλαμβάνει τους άξονες με την υψηλότερη και χαμηλότερη τιμή αυτής σε εθνικό επίπεδο.

Αξιολογικό Κριτήριο III: Επίσης, η «συνολική γεω-οικονομική κυκλοφοριακή κίνηση κόμβου» ορίζεται ως το άθροισμα της γεω-οικονομικής κυκλοφοριακής κίνησης όλων των βέλτιστων οδικών αξόνων που συγκλίνουν στον κόμβο αυτό. Η «γεω-οικονομική κυκλοφοριακή κίνηση οδικού άξονα» ορίζεται ως το άθροισμα της γεω-οικονομικής κυκλοφοριακής κίνησης όλων των βέλτιστων διαδρομών που διέρχονται από τον άξονα αυτόν. Όπως καθίσταται προφανές, ο προσδιορισμός του συνολικού κόστους υποκατάστασης και της γεω-οικονομικής κυκλοφοριακής κίνησης ενός οδικού άξονα αποτελεί ένα εξαιρετικά πολύπλοκο και χρονοβόρο πρόβλημα το οποίο απαιτεί την ανάλυση εκατοντάδων χιλιάδων επί μέρους αξόνων και διαδρομών. Το πρόβλημα αυτό επιλύθηκε κατά τρόπο σχετικά ταχύ και ιδιαίτερα αποτελεσματικό από το «Πτολεμαίος IV» με την εισαγωγή για

πρώτη φορά στην διεθνή βιβλιογραφία τεχνικών «παράλληλης» (ταυτόχρονης) πολλαπλής εφαρμογής του αλγόριθμου «branch-bound».

Αποτελέσματα:

Όσον αφορά την Κίνηση Πληθυσμού, οι άξονες του οδικού δικτύου που χαρακτηρίζονται από τη μεγαλύτερη πληθυσμιακή κυκλοφοριακή κίνηση (μέτρο ζήτησης ο πληθυσμός) σε εθνικό επίπεδο ήταν: Κωνσταντινούπολη-Κοτζαέλι (Kocaeli), Άγκυρα-Κιρίκαλε (Kirikkale), Άγκυρα-Μπολού (Bolu), Άδανα-Οσμανίγιε (Adana-Osmaniye) και Γκαζιαντέπ-Σανλιούρφα (Gaziantep-Urfa). Οι παραπάνω άξονες χαρακτηρίζονται από μεγάλη χωρική διασπορά. Οι κόμβοι του οδικού δικτύου που χαρακτηρίζονταν από την υψηλότερη συνολική πληθυσμιακή κυκλοφοριακή κίνηση σε εθνικό επίπεδο ήταν: Άγκυρα, Κωνσταντινούπολη και Προύσα. Οι παραπάνω κόμβοι βρίσκονται στο δυτικό τμήμα της χώρας.

Η συντριπτική πλειοψηφία των αναλυθέντων οδικών αξόνων παρουσίασε αύξηση της πληθυσμιακής κυκλοφοριακής κίνησης κατά τη δεκαετία του 2000. Οι άξονες Προύσα-Γιάλοβα (Yalova) και Κασταμονή-Καραμπούκ (Kastamonu-Karabuk) παρουσίασαν τις μεγαλύτερες αυξήσεις (πάνω από 1000%), ακολουθούμενες από αυτόν της Τραπεζούντας-Μπαϊμπούρτ (Bayburt) με 267%, τον άξονα Ερζερούμ-Μπαϊμπούρτ (Erzurum-Bayburt) με 171% και τον Βαν-Αγκρί (Van-Agri) με 100% αύξηση. Οι οδικοί άξονες που παρουσίασαν την μεγαλύτερη μείωση πληθυσμιακής κυκλοφοριακής κίνησης κατά τη διάρκεια της παραπάνω περιόδου ήταν: ο Ερζερούμ-Τούντζελι (Erzurum-Tunceli) άξονας με 38% μείωση, ο άξονας Άγκυρα-Ζονγκουλντάκ (Zonguldak) με 29% μείωση (ο μόνος άξονας στο δυτικό τμήμα της χώρας που παρουσίασε μείωση) και ο Ερζερούμ-Καρς (Erzurum-Kars) με 26% μείωση. Οι κόμβοι του οδικού δικτύου που παρουσίασαν τη μεγαλύτερη αύξηση στην συνολική πληθυσμιακή κυκλοφοριακή κίνηση ήταν ο Βαν (Van) (82%) και αυτός της Κωνσταντινούπολης (72%), ενώ ο κόμβος που παρουσίασε τη χαμηλότερη αύξηση ήταν της Σαμψούντας (20%).

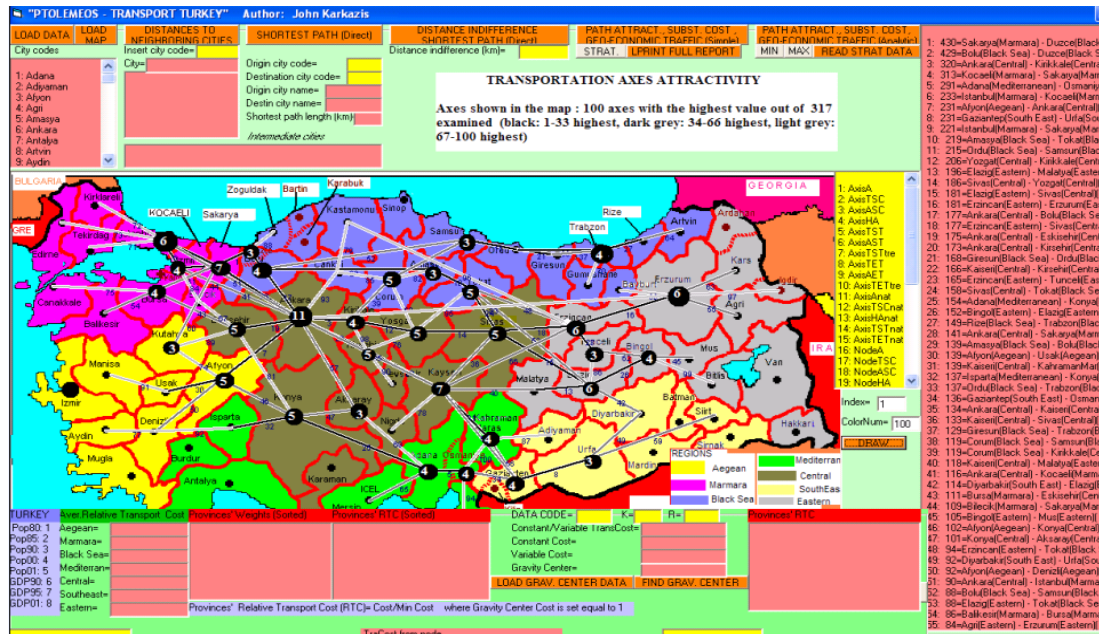
Με μέτρο ζήτησης την αξία του Ακαθάριστου Διερχόμενου Προϊόντος από τους κόμβους, οι άξονες του οδικού δικτύου που χαρακτηρίζονται από τη μεγαλύτερη οικονομική κυκλοφοριακή κίνηση σε εθνικό επίπεδο ήταν: Κωνσταντινούπολη-Κοτζαέλι (Kocaeli), Άγκυρα-Μπολού (Bolu), Προύσα-Κοτζαέλι (Kocaeli), Σμύρνη-Μανίσα (Manisa), και Άγκυρα-Κιρίκαλε (Kirikkale). Οι παραπάνω άξονες χαρακτηρίζονται από μια πυκνή χωρική συγκέντρωση στο δυτικό τμήμα της χώρας (τρίγωνο Κωνσταντινούπολη-Άγκυρα-Σμύρνη). Οι κόμβοι του οδικού δικτύου που χαρακτηρίζονται από την υψηλότερη συνολική οικονομική κυκλοφοριακή κίνηση το 2000 σε εθνικό επίπεδο ήταν: Κωνσταντινούπολη, Άγκυρα και Προύσα. Οι παραπάνω κόμβοι βρίσκονται στο δυτικό τμήμα της χώρας.

Η συντριπτική πλειοψηφία των αναλυθέντων οδικών αξόνων παρουσίασε μείωση της οικονομικής κυκλοφοριακής κίνησης κατά την προηγούμενη δεκαετία, πρωταρχικά, ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης που έπληξε τη χώρα κατά τη λήξη της συγκεκριμένης δεκαετίας. Οι οδικοί άξονες Προύσα-Τσανάκκαλε (Δαρδανέλλια/Canakkale) και Ερζερούμ-Καρς (Erzurum-Kars) παρουσίασαν τις μεγαλύτερες μειώσεις (περίπου 35%), ακολουθούμενοι από τον άξονα Σμύρνης-Τσανάκκαλε (Canakkale) με ποσοστό 30% και τον Προύσας-Μπιλετζίκ (Bilecik) με 27% μείωση. Οι οδικοί άξονες που παρουσίασαν τη μεγαλύτερη αύξηση της οικονομικής κυκλοφοριακής κίνησης κατά τη διάρκεια της παραπάνω περιόδου ήταν οι εξής: Προύσας-Γιάλοβα (Yalova), Ερζερούμ-Ιγκντίρ (Erzurum-Igdir) και Άγκυρας-Καραμπούκ (Karabuk) με αυξήσεις που ξεπερνούσαν το 1000%. Οι κόμβοι του οδικού δικτύου που εμφάνισαν την υψηλότερη μείωση στη συνολική οικονομική κυκλοφοριακή κίνησης ήταν αυτοί της Σμύρνης (10%) και της Προύσας (9%), ενώ ο κόμβος που παρουσίασε την μεγαλύτερη αύξηση ήταν του Βαν (23%).

3. ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΥΠΟ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΡΙΣΗΣ

Η ήδη προηγηθείσα μελέτη, παρά τη συνοπτική κατ'ανάγκη παρουσίασή της, προφανώς αποτελεί εργαλείο αφενός μέτρησης αποδοτικότητας ενός υφιστάμενου οδικού/μεταφορικού δικτύου και αφετέρου εξέλιξης του συγκεκριμένου δικτύου με προοπτική βελτίωσης σε ένα επιχειρηματικά οριοθετούμενο και ανταγωνιστικά οριζόμενο «ειρηνικό» περιβάλλον. Στη συνέχεια εντούτοις, επιχειρούμε να μετατοπίσουμε το πεδίο μελέτης σε οδικά/μεταφορικά δίκτυα που περιβάλλονται από συνθήκες κρίσης, ειδικές περιστάσεις με χαρακτήρα επείγοντος, απρόβλεπτες καταστάσεις που απειλούν την ασφάλεια και τη συνήθη ροή ενός υπό εξέταση δικτύου.

Η πρώτη εφαρμογή στο εν λόγω στρατιωτικού ενδιαφέροντος περιβάλλον βασίζεται στο προαναφερθέν αξιολογικό κριτήριο της Ελκυστικότητας ενός Μεταφορικού Άξονα (EMA). Πρέπει να σημειωθεί ότι στην προκείμενη περίπτωση ο δείκτης EMA δεν απαιτείται να συναρτηθεί με μεγέθη όπως η αξία του Ακαθάριστου Διερχόμενου Προϊόντος ή ο πληθυσμός τα οποία τίθενται ως μεταβλητές σε μια εξίσωση για την κυκλοφοριακή κίνηση στο υπό κανονικές συνθήκες γεω-οικονομικό (κοινωνικό ή/και οικονομικό) πλαίσιο. Αρκεί καθαυτή η ποσότητα της κυκλοφοριακής κίνησης που διατρέχει τους άξονες του δικτύου. Με αυτές τις προϋποθέσεις, θεωρούμε ότι η EMA είναι ισοδύναμο της έννοιας της ελκυστικότητας στην οποία αναφερθήκαμε εκτενέστερα νωρίτερα.

Χάρτης 6. Ελκυστικότητα Μεταφορικών Αξόνων (Karkazis, 2012)

Ο ανωτέρω χάρτης σκιαγραφεί τους 100 μεταφορικούς άξονες της Τουρκίας (μέσα από 317 που συνολικά επεξεργάστηκε ο «Πτολεμαίος IV-GIS») με την υψηλότερη κυκλοφοριακή κίνηση υπό συνθήκες κρίσης. Οι συγκεκριμένοι άξονες διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες:

- Στους άξονες που χαρακτηρίζονται από εξαιρετικά υψηλή κυκλοφοριακή κίνηση υπό συνθήκες κρίσης, οι οποίοι εμφανίζονται με μαύρες γραμμές (1-33 από τους άξονες της λίστας στα δεξιά της εικόνας του ανωτέρω χάρτη)
- Στους άξονες που χαρακτηρίζονται από πολύ υψηλή κυκλοφοριακή κίνηση υπό συνθήκες κρίσης, οι οποίοι εμφανίζονται με έντονες γκρι γραμμές (34-66 από τους άξονες της λίστας στα δεξιά της εικόνας του ανωτέρω χάρτη)
- Στους άξονες που χαρακτηρίζονται από υψηλή κυκλοφοριακή κίνηση υπό συνθήκες κρίσης, οι οποίοι εμφανίζονται με ελαφρώς γκρι γραμμές (67-100 από τους άξονες της λίστας στα δεξιά της εικόνας του ανωτέρω χάρτη).

3.1 Διαδρομές εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης

Ως «διαδρομή» ορίζουμε μία σειρά από διαδοχικά συνδεδεμένους άξονες. Παρατηρούνται δύο διαδρομές εθνικής σημασίας που είναι δυνατό να αναγνωριστούν ως «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης» εκ του γεγονότος ότι όλες οι συνιστώσες τους είναι άξονες «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»:

- Η διαδρομή που συνδέει την Κωνσταντινούπολη (και τα κοινωνικο-οικονομικά και βιομηχανικά κέντρα βάρους της Δυτικής Τουρκίας) με το Ερζερούμ (το κύριο αστικό και οικονομικό κέντρο στην Ανατολική Περιφέρεια), όπως επίσης και με το Ερζινκάν (Erzincan) και το Μπινγκόλ (Bingöl), δύο άλλα περιφερειακά κέντρα:

Istanbul -Sakarya-Ankara-Kirikkale-Yozgat-Sivas-Erzurum

- Η εναλλακτική διαδρομή που συνδέει την Κωνσταντινούπολη με το Ερζερούμ και άλλα κέντρα στην Ανατολική Περιφέρεια. Η συγκεκριμένη διαδρομή εντοπίζεται βόρεια της προηγούμενης και πλησίον του νότιου τμήματος της Περιφέρειας της Μαύρης Θάλασσας.:

Istanbul-Kocaeli-Duzce-Bolu-Amasya-Tokat-Sivas-Erzurum

Και οι δύο προαναφερθείσες διαδρομές διαπερνούν το Sivas, το οποίο αποτελεί εξαιρετικής σημασίας κέντρο βάρους για τις μεταφορές, καθώς επ'αυτού συγκλίνουν τέσσερις άξονες «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης».

Παρατηρήθηκαν επίσης δύο διαδρομές με σημασία σε περιφερειακό επίπεδο, η μία στο νότιο τμήμα της χώρας και η άλλη στην Περιφέρεια της Μεσογείου:

- Η διαδρομή Ικόνιο-Άδανα-Οσμανίγιε (Konya-Adana-Osmaniye), που συνδέει το δυτικό τμήμα της χώρας (κοινωνικο-οικονομικά και βιομηχανικά κέντρα της Σμύρνης, της Κωνσταντινούπολης και της Άγκυρας) με τα κοινωνικο-οικονομικά κέντρα στις νοτιοανατολικές περιφέρειες.

- Η διαδρομή Σαμψούντα- Κοτύωρα (Ordu) -Τραπεζούντα- Ριζούντα (Rize) που συνδέει τα παράλια κέντρα της Περιφέρειας της Μαύρης Θάλασσας από Σαμψούντα ως Ριζούντα (Rize) και παραπέρα ως τα σύνορα με τη Γεωργία.

3.2 Κόμβοι υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης

Οι μεταφορικοί κόμβοι (κατά κανόνα πρωτεύουσες πόλεις) της χώρας στις οποίες συγκλίνουν τέσσερις ή περισσότεροι άξονες «υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης» χαρακτηρίζονται εφεξής ως μεταφορικά κέντρα βάρους υπό συνθήκες κρίσης (ΜΚΒ υπό συνθήκες κρίσης, Emergency Transportation Gravity Centers (ETGC)). Ο «Πτολεμαίος IV» απεικόνισε 32 τέτοιου είδους βαρόκεντρα, τα οποία σε γενικές γραμμές διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες:

A. Κόμβοι «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»:

1. Άγκυρα (Ankara), με 11 συγκλίνοντες άξονες (4 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
2. Σαγγάριο (Sakarya), με 7 συγκλίνοντες άξονες (4 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
3. Καισάρεια (Kayseri), με 7 συγκλίνοντες άξονες (1 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
4. Έλαζιγ (Elazig), με 6 συγκλίνοντες άξονες (3 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
5. Κωνσταντινούπολη, με 6 συγκλίνοντες άξονες (2 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
6. Ερζίντζαν (Erzincan), με 6 συγκλίνοντες άξονες (2 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
7. Ερζερούμ (Erzurum), με 6 συγκλίνοντες άξονες (1 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)

B. Κόμβοι «πολύ υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»

8. Σεβάστεια (Sivas), με 5 συγκλίνοντες άξονες (4 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
9. Ικόνιο (Konya), με 5 συγκλίνοντες άξονες (2 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
10. Αφίον Καραχισάρ (Afyon), με 5 συγκλίνοντες άξονες (2 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
11. Τοκάτ (Tokat), με 5 συγκλίνοντες άξονες (2 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
12. Γιολζγκάτ (Yozgat), με 5 συγκλίνοντες άξονες (2 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
13. Εσκίσεχιρ (Eskisehir), με 5 συγκλίνοντες άξονες (1 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
14. Τσορούμ (Corum), με 5 συγκλίνοντες άξονες (0 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
15. Κίρσεχιρ (Kirsehir), με 5 συγκλίνοντες άξονες (0 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)

Γ. Κόμβοι «υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»

16. Μπολού (Bolu), με 4 συγκλίνοντες άξονες (3 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
17. Τραπεζούντα, με 4 συγκλίνοντες άξονες (2 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
18. Κοτζαέλι (Kocaeli), με 4 συγκλίνοντες άξονες (2 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
19. Κιρίκαλε (Kirikkale), με 4 συγκλίνοντες άξονες (2 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
20. Άδανα (Adana), με 4 συγκλίνοντες άξονες (2 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
21. Καχραμάνμαρας (Kahraman-Maras), με 4 συγκλίνοντες άξονες (1 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
22. Οσμανίγιε (Osmaniye), με 4 συγκλίνοντες άξονες (1 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
23. Γκαζιαντέπ (Gaziantep), με 4 συγκλίνοντες άξονες (1 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
24. Μπινγκέλ (Bingol), με 4 συγκλίνοντες άξονες (1 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
25. Προύσα (Bursa), με 4 συγκλίνοντες άξονες (0 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
26. Αμάσεια (Amasya), με 3 συγκλίνοντες άξονες (2 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
27. Ντούτζε (Duzce), με 3 συγκλίνοντες άξονες (2 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
28. Σανλιούρφα (Urfa), με 3 συγκλίνοντες άξονες (1 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
29. Σαμψούντα, με 3 συγκλίνοντες άξονες (1 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
30. Τούντζελι (Tunceli), με 3 συγκλίνοντες άξονες (1 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
31. Ακσαράι (Aksaray), με 3 συγκλίνοντες άξονες (0 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)
32. Κιουτάχεια (Kutahya), με 3 συγκλίνοντες άξονες (0 εξ αυτών «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»)

Η κατανομή των εν λόγω μεταφορικών κέντρων βάρους υπό συνθήκες κρίσης (**Emergency Transportation Gravity Centers (ETGC)**) στις περιφέρειες της χώρας έχει ως εξής:

Κεντρική Περιφέρεια: 10
 Περιφέρεια Μαύρης Θάλασσας: 7
 Ανατολική Περιφέρεια: 5
 Περιφέρεια Μαρμαρά: 4
 Μεσόγειος Θάλασσα: 3
 Περιφέρεια Αιγαίου: 2

Νότιο-ανατολική Περιφέρεια: 2

Είναι πρόδηλο από τα παραπάνω ότι ένα πολύ μεγάλο μέρος της «κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης» στην Τουρκία αναπτύσσεται εντός της Κεντρικής Περιφέρειας και ιδιαίτερα στην περιοχή της Άγκυρας.

3.3 Οι «πύλες κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης»

Τέσσερα από τα προαναφερθέντα ΜΚΒ υπό συνθήκες κρίσης (εντοπίζονται στην περιοχή της Άγκυρας) διαθέτουν τόσο ιδιαίτερη σημασία που μπορεί να χαρακτηριστούν «πύλες κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης», καθώς γεφυρώνουν τα μεγάλα γεωοικονομικά βαρόκεντρα του δυτικού τμήματος της χώρας (στην Κεντρική Περιφέρεια και σε εκείνες του Μαρμαρά και του Αιγαίου) με τα αντίστοιχα της Μαύρης Θάλασσας, της Μεσογείου, της Ανατολικής και της Νοτιοανατολικής Περιφέρειας:

Μπολού (Bolu): Η δυτική πύλη κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης από τη Θάλασσα του Μαρμαρά στην Περιφέρεια της Μαύρης Θάλασσας και την Ανατολική Περιφέρεια. Επίσης, η βόρεια πύλη από την Κεντρική Περιφέρεια στο δυτικό τμήμα της Περιφέρειας της Μαύρης Θάλασσας.

Τσορούμ (Corum): Η ανατολική πύλη κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης από την Περιφέρεια της Θάλασσα του Μαρμαρά και την Κεντρική Περιφέρεια στο κεντρικό και στο ανατολικό τμήμα της Περιφέρειας της Μαύρης Θάλασσας.

Σεβάστεια (Sivas): Η δυτική πύλη κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης από την Κεντρική και την Περιφέρεια της Θάλασσας του Μαρμαρά προς την Ανατολική Περιφέρεια.

Καισάρεια (Kayseri): Η δυτική πύλη κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης από την Κεντρική και την Περιφέρεια της Θάλασσας του Μαρμαρά προς τη Νοτιο-ανατολική Περιφέρεια και το βόρειο τμήμα της Περιφέρειας της Μεσογείου.

Ακσαράι (Aksaray): Η βόρεια πύλη κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης από την Κεντρική και την Περιφέρεια του Αιγαίου προς την Περιφέρεια της Μαύρης Θάλασσας.

Ικόνιο (Konya): Η βόρεια πύλη κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης από την Περιφέρεια της Θάλασσας του Μαρμαρά προς την Περιφέρεια της Μαύρης Θάλασσας..

Τα παραπάνω έξι ΜΚΒ υπό συνθήκες κρίσης, εάν θεωρηθούν σε μια προοπτική ασφάλειας, εν δυνάμει αποτελούν αυτό που οι διαχειριστές διάφορων διοικητικών συστημάτων αποκαλούν “bottlenecks”, κόμβους που εύκολα φθάνουν σε επίπεδα συμφόρησης-στενότητας, όπως συμβαίνει με τα στενά στόμια των μπουκαλιών όπου η ροή περιορίζεται όχι μόνο γύρω το συγκεκριμένο κόμβο, αλλά και για τη ροή ολόκληρου του κυκλοφοριακού δικτύου. Επιπλέον, δύο εκ των έξι ΜΚΒ υπό συνθήκες κρίσης, οι κόμβοι Καισάρεια (Kayseri) και Σεβάστεια (Sivas) (με 11 και 7 άξονες «υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης» να συγκλίνουν επί αυτών) αντιπροσωπεύουν όχι απλώς κύρια μεταφορικά βαρόκεντρα αλλά πύλες κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης για τη σύνδεση του δυτικού με το ανατολικό τμήμα της χώρας.

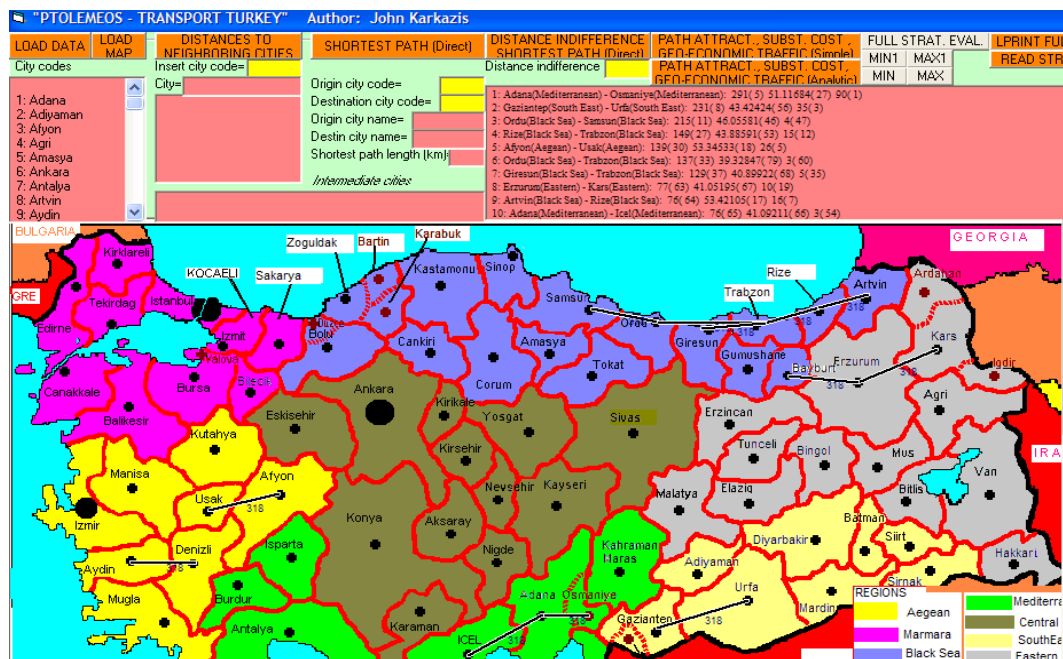
3.4 Ανάλυση κινδύνου (risk analysis) με βάση τους άξονες κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης

Αναφερθήκαμε προηγουμένα σε άξονες, διαδρομές, κόμβους και πύλες κυκλοφοριακής κίνησης. Η προσέγγιση ήταν, ωστόσο, μονοδιάστατη και ποσοτική, στο πλαίσιο του προ-εκτεθέντος Αξιολογικού Κριτηρίου Ι, της Ελκυστικότητας των αξόνων οδικού δικτύου. Το κρίσιμο σημείο της έρευνας δεν είναι, με απλά λόγια, η περιγραφή της κυκλοφοριακής κίνησης σε μια περιοχή, αλλά η ποιοτικού περιεχομένου απάντηση στο ερώτημα «πόσο ασφαλής είναι η κυκλοφοριακή κίνηση στην ίδια περιοχή»! Είμαστε πλέον σε θέση να εμβαθύνουμε σε μια πολυπαραγοντική ανάλυση, έχοντας κύριο εργαλείο μια πλατφόρμα αξιολόγησης της επάρκειας (ranking efficiency) των μεταφορικών αξόνων αναφορικά ως προς την ασφάλειά τους υπό συνθήκες κρίσης. Για την εν λόγω αξιολόγηση, ο «Πτολεμαίος IV» βαθμολόγησε τους άξονες «εξαιρετικά υψηλής κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης» με τη βοήθεια τριών κριτηρίων:

- **Της Ελκυστικότητας κάθε άξονα**
- **Του μέσου Κόστους Υποκατάστασης κάθε άξονα στην περίπτωση που αυτός προσβληθεί εν όλω ή εν μέρει.** Η εξουδετέρωση ενός άξονα δεν αποτελεί πια πολεμικό σενάριο. Η διεθνής τρομοκρατία προσδίδει πλέον αρκετή τροφή για σκέψη πάνω στο μετασχηματισμό που διανύει η έννοια και η πρακτική της εθνικής απειλής, διευρύνοντας κατ' επέκταση και τα ερευνητικά περιθώρια μιας σύγχρονης «ανάλυσης κινδύνου».
- **Του αριθμού των βέλτιστων διαδρομών που μπορούν να υποκαταστήσουν έναν εξουδετερωμένο άξονα.** Για τη συγκεκριμένη εκτίμηση θεωρήθηκε βέλτιστη δυνατότητα η υποκατάσταση ενός οδικού άξονα με υφιστάμενη διαδρομή που δεν προσθέτει περισσότερα από 100 km στην πορεία, και κατ' επέκταση στα έξοδα, υποκατάστασης.

Ο κατωτέρω χάρτης δείχνει τα τελικά αποτελέσματα της πολυπαραγοντικής ανάλυσης. Ας σημειωθεί ότι οι βαθμολογίες επάρκειας (μέσω συνδυασμού των τριών κριτηρίων, και αναγωγής σε συγκεκριμένη αριθμητική κλίμακα) για την ασφάλεια κάθε άξονα υπό συνθήκες κρίσης παρατίθενται στο άνω τμήμα του χάρτη. Εξ αντιδιαστολής προκύπτει μια σειρά από άξονες υψηλού κινδύνου υπό συνθήκες κρίσης, εκκινώντας από τους πλέον «επικίνδυνους» άξονες προς τους «ασφαλέστερους»:

1. Άδανα-Οσμανίγιε (Adana-Osmaniye)
2. Αφίον Καραχισάρ-Ουσάκ (Afyon-Usak)
3. Κοτύωρα (Ordu)-Σαμψούντα
4. Τραπεζούντα- Ριζούντα (Rize)
5. Κερασούντα (Giresun)-Τραπεζούντα
6. Γκαζιαντέπ-Σανλιούρφα (Gaziantep-Urfa)
7. Αρτβίν-Ριζούντα (Artvin-Rize)
8. Άδανα-Μερσίν (Adana-Icel)
9. Ερζερούμ-Καρς (Erzurum-Kars)
10. Αϊδίνιο-Ντενιζλί (Aydin-Denizli)
11. Μπαϊμπούρτ-Ερζερούμ (Bayburt-Erzurum)

Χάρτης 7. Σύστημα ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ. Υψηλού κινδύνου άξονες υπό συνθήκες κρίσης (Karkazis, 2012).

Με γνώμονα τους πιο «επικίνδυνους» άξονες, εξάγονται ακολούθως συμπεράσματα για τις κατ'αντιστοιχία πιο εκτεθειμένες σε κίνδυνο περιοχές:

➤ Το βορειο-ανατολικό τμήμα της Περιφέρειας της Μαύρης Θάλασσας (με 4 από τους 11 άξονες) και ιδιαίτερα την εξαιρετικά εκτεθειμένη σε κίνδυνο υπό συνθήκες κρίσης διαδρομή Σαμψούντα-Κατώρα (Ordu)-Τραπεζούντα-Ριζούντα (Rize)-Αρτβίν (Artvin), η οποία οδηγεί στα σύνορα με τη Γεωργία.

➤ Το νότιο τμήμα της Περιφέρειας της Μεσογείου (με 2 από τους 11 άξονες) και ιδιαίτερα την εξαιρετικά υψηλού κινδύνου υπό συνθήκες κρίσης διαδρομή Μερσίνα-Άδανα-Οσμανίγιε (Icel-Adana-Osmaniye), που οδηγεί στα σύνορα με τη Συρία.

➤ Το βόρειο τμήμα της Ανατολικής Περιφέρειας (με 2 από τους 11 άξονες) και ιδιαίτερα την εξαιρετικά υψηλού κινδύνου υπό συνθήκες κρίσης διαδρομή Μπαϊμπούρτ-Ερζερούμ-Καρς (Bayburt-Erzurum-Kars), που οδηγεί στα σύνορα με την Αρμενία.

➤ Το δυτικό τμήμα της Νοτιο-ανατολικής Περιφέρειας (με 1 από τους 11 άξονες) και ιδιαίτερα την εξαιρετικά υψηλού κινδύνου υπό συνθήκες κρίσης διαδρομή Σανλιούρφα-Γκαζιαντέπ (Urfa-Gaziantep), που οδηγεί στα σύνορα με τη Συρία.

➤ Την Περιφέρεια του Αιγαίου με 2 εξαιρετικά υψηλού κινδύνου υπό συνθήκες κρίσης άξονες, τον Αϊδίνιο-Ντενιζλί (Aydin-Denizli) και τον Αφιόν Καραχισάρ-Οουσάκ (Afyon-Usak).

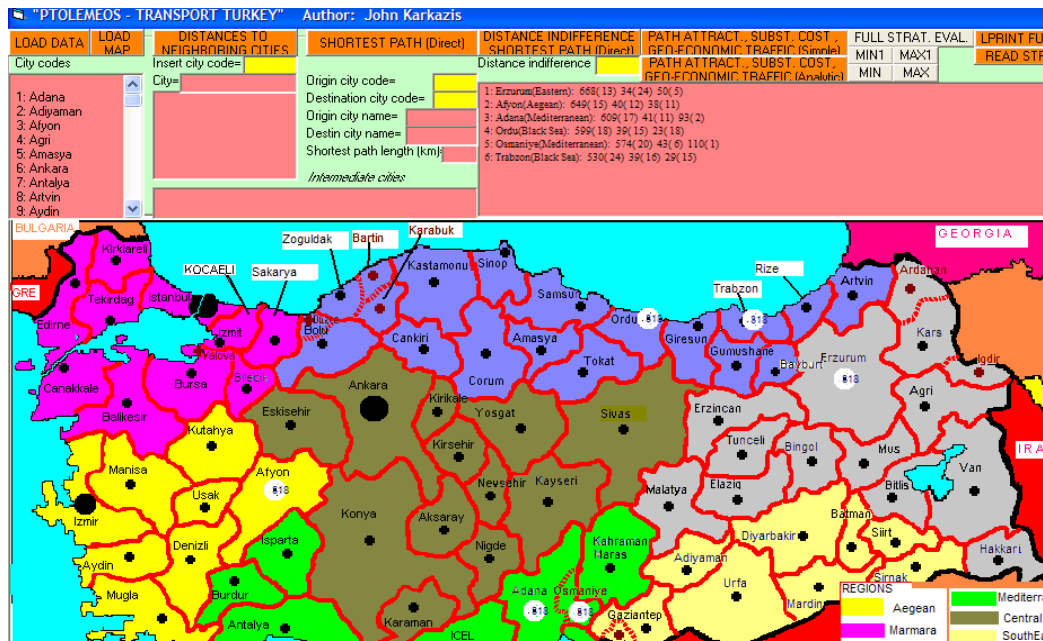
3.5 Ανάλυση κινδύνου (risk analysis) με βάση τους κόμβους κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης

Έχοντας επίγνωση ότι η έκταση του παρόντος κεφαλαίου δεν επιτρέπει την πλήρη περιγραφή της θεωρίας, της μεθοδολογίας και εν τέλει της εφαρμογής του «Πτολεμαίος IV», σημειώνουμε συνοπτικά ότι, λογικά, η

ανάλυση κινδύνου (risk analysis) με βάση τους άξονες κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης ακολουθείται και συμπληρώνεται από μια ανάλυση κινδύνου με βάση τους κόμβους κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης, ώστε να εμπλουτιστεί πολυδιάστατα ο χάρτης ανάλυσης κινδύνου της υπό εξέταση χώρας. Με τη βοήθεια αντίστοιχων κριτηρίων πολυπαραγοντικής αξιολόγησης (Της Ελκυστικότητας κάθε κόμβου, του μέσου Κόστους Υποκατάστασης κάθε κόμβου στην περίπτωση που αυτός προσβληθεί εν όλω ή εν μέρει, και του αριθμού των βέλτιστων διαδρομών που μπορούν να υποκαταστήσουν έναν εξουδετερωμένο κόμβο) οδηγηθήκαμε σε νέα συμπεράσματα για το βαθμό ασφάλειας των πόλεων της Τουρκίας που παρουσιάζουν στρατηγική σημασία για τις μεταφορές.

Ο κατωτέρω χάρτης απεικονίζει τα σχετικά ερευνητικά αποτελέσματα. Δεν είναι δυνατό να υπεισεέλθουμε σε λεπτομέρειες για την κλίμακα βαθμολόγησης των επιπέδων ασφάλειας, εντούτοις σημειώνουμε ότι καταδείχθηκε η εξής σειρά κόμβων ως προς την επάρκεια της ασφάλειάς τους σε συνθήκες κρίσης, εκκινώντας από τον πιο «ευάλωτο»:

1. Afyon
2. Adana
3. Ordu
4. Osmaniye
5. Trabzon
6. Erzurum

Χάρτης 8. Υψηλού κινδύνου κόμβοι κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης (Karkazis, 2012).

Η ανάλυση κινδύνου σε επίπεδο γεωγραφικών περιοχών με βάση τους πιο «επικίνδυνους/ευάλωτους» κόμβους συναληθεύει με τα όσα προκύψανε από την προηγηθείσα ανάλυση κινδύνου σε επίπεδο γεωγραφικών περιοχών με βάση τους πιο «επικίνδυνους/ευάλωτους» άξονες. Εποπτικά και συνοπτικά, οι πιο εκτεθειμένες

περιοχές είναι και πάλι η Περιφέρεια της Μαύρης Θάλασσας, με 2 εξαιρετικά υψηλού κινδύνου κόμβους (Τραπεζούντα και Κατύωρα (Ordu)), και η Περιφέρεια της Μεσογείου, επίσης με 2 εξαιρετικά υψηλού κινδύνου κόμβους (Άδανα και Οσμανίγιε-Adana και Osmaniye).

Ανάλυση κινδύνου βάσει σεναρίων (Threat scenarios assessment)

Έχει ήδη εξαρχής επισημανθεί ότι η αφετηρία της παρούσας άσκησης/εφαρμογής είναι τεχνοκρατικής φύσης. Η πολιτική και επιστημονική συγκυρία, ωστόσο, την επεξέτεινε στην περιοχή της γεωστρατηγικής ανάλυσης. Το πεδίο έρευνας ήταν και είναι τα μεταφορικά δίκτυα, αλλά στη συνέχεια το υλικό εμπλουτίστηκε με στοιχεία διαχείρισης κρίσεων και έφθασε να διαθέτει, πέρα από τις επιχειρηματικές, ενδιαφέρουσες στρατηγικές προεκτάσεις τόσο για την ανάπτυξη όσο και την ασφάλεια της γειτονικής μας χώρας. Ενδεικτικά, καταγράφουμε τρία σενάρια απειλής για το μεταφορικό της δίκτυο, πυροδοτώντας έτσι παρόμοια έγνοια για τις ημέτερες στρατηγικές αδυναμίες:

1ο Σενάριο: Βόρεια Απειλή (Ρωσία)

Η πιο εκτεθειμένη διαδρομή κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης είναι η Σαμψούντα- Κατύωρα (Ordu)-Τραπεζούντα- Ριζούντα (Rize)- Αρτβίν (Artvin), η οποία διέρχεται από τον εξαιρετικά υποκείμενο σε κίνδυνο κόμβο κυκλοφοριακής κίνησης της Τραπεζούντας. Η έκθεση αυτής της διαδρομής σε αυξημένο ρίσκο συναρτάται σημαντικά με την Πύλη κυκλοφοριακής κίνησης του Τσορούμ (Corum).

2ο Σενάριο: Νότια Απειλή (Συρία)

Οι πιο εκτεθειμένες διαδρομές κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης είναι οι Μερσίν-Άδανα-Οσμανίγιε (Icel-Adana-Osmaniye) και Σανλιούρφα-Γκαζιαντέπ (Urfa-Gaziantep), όπου η πρώτη διέρχεται από τον εξαιρετικά υποκείμενο σε κίνδυνο κόμβο κυκλοφοριακής κίνησης της Άδανα (Adana). Η έκθεση αυτής της διαδρομής σε αυξημένο ρίσκο συναρτάται σημαντικά με την Πύλη κυκλοφοριακής κίνησης του Kayseri.

3ο Σενάριο: Εξ Ανατολών Απειλή (Κούρδοι)

Η πιο εκτεθειμένη διαδρομή κυκλοφοριακής κίνησης υπό συνθήκες κρίσης είναι η Μπαϊμπούρτ-Ερζερούμ-Καρς (Bayburt-Erzurum-Kars), η οποία διέρχεται από τον εξαιρετικά υποκείμενο σε κίνδυνο κόμβο κυκλοφοριακής κίνησης του Ερζερούμ (Erzurum). Η έκθεση αυτής της διαδρομής σε αυξημένο ρίσκο συναρτάται σημαντικά με την Πύλη κυκλοφοριακής κίνησης του Σεβάστεια (Sivas).

ΕΝΟΤΗΤΑ ΕΚΤΗ

«Ο απολυταρχισμός στην Τουρκία»

ΕΝΟΤΗΤΑ VI: «Η ΝΕΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΑΞΗ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ»

VI.A Η Τουρκία ως παράδειγμα/αντι-παράδειγμα πολιτικού εκσυγχρονισμού

1. Οι περιοδικές εμφανίσεις του απολυταρχισμού στην Τουρκία

Η Τουρκία περί τις απαρχές του εικοστού πρώτου αιώνα αποτέλεσε ένα αξιόλογο παράδειγμα σύγχρονης, κοσμικής και δημοκρατικής διακυβέρνησης στη Μέση Ανατολή και το μουσουλμανικό κόσμο. Ωστόσο, ποικίλες πρόσφατες δηλώσεις και ενέργειες στελεχών του κυβερνώντος Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AKP) έθεσαν σε αμφιβολία την υποψηφιότητα της Τουρκίας ως ενός τέτοιου υποδείγματος. Καθώς η κυριαρχία του AKP προχωρούσε, υψηλόβαθμοι ηγέτες του, του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν συμπεριλαμβανομένου, προσπάθησαν να τροποποιήσουν τον τρόπο λειτουργίας της τουρκικής κυβέρνησης, ώστε να προσεγγίζει τα προγράμματα των ισλαμικών κομμάτων. Ο περιορισμός των πωλήσεων οινοπνευματωδών ποτών και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης αποτελούν δύο από τα πιο έκδηλα και χαρακτηριστικά παραδείγματα. Το Μάρτιο του 2014 ο Πρωθυπουργός της Τουρκίας απαγόρευσε ρητά τη χρήση του προγράμματος κοινωνικής δικτύωσης “Twitter” στη χώρα του. Τα κίνητρα του Ρ.Τ. Ερντογάν, που αποκάλεσε τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ως «τη χειρότερη απειλή για την κοινωνία», ήταν ολοφάνερα, καθώς το πρόγραμμα είχε χρησιμοποιηθεί για να διαρρεύσουν ηχογραφήσεις που τον ενέπλεκαν σε ένα σκάνδαλο διαφθοράς (Saka, 2014).

Ως αποτέλεσμα, η υπόσταση της Τουρκίας ως μιας φιλελεύθερης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας τελεί υπό έλεγχο. Στο παρελθόν, υπήρχε μία διευρυμένη αλλά και αμφιλεγόμενη εποπτεία της εκτελεστικής εξουσίας υπό την ευθύνη του τουρκικού στρατού. Εάν οποιαδήποτε κυβέρνηση παρέκκλινε από τις υποτιθέμενες σεκιουλαριστικές αρχές του κεμαλισμού, ο στρατός θα την απομάκρυνε μέσω πραξικοπήματος και θα εγκαθίδρυε μια νέα, η οποία σταδιακά θα επανέφερε τον κοσμικό χαρακτήρα του κράτους. Παρόλο που μια τέτοια παραβίαση της δημοκρατικής ελευθερίας από το στρατό δεν ήταν διεθνώς αποδεκτή ως θεμιτή λειτουργία μιας αυτοαποκαλούμενης δημοκρατικής πολιτείας, κατά κάποιον τρόπο συμπλήρωνε ένα σύστημα ελέγχων και ισορροπιών. Από την άλλη πλευρά, στη σύγχρονη Τουρκία η περιγραφείσα προηγούμενα στρατιωτική εποπτεία έχει πλέον καταργηθεί, αλλά η κυβερνητική νομιμότητα προκύπτει κύρια από την εκλογική συγκατάθεση της λαϊκής πλειοψηφίας, ενώ αμφισβητείται εάν η εν λόγω εκλογική νομιμοποίηση είναι αρκετή, ιδιαίτερα όταν εκδηλώνονται θεσμικές συμπεριφορές εκτός των ορίων του Συντάγματος, οι οποίες επιχειρούν να μεταβάλουν για παράδειγμα τη φυσιογνωμία της κοινωνίας από κράτος δικαίου σε θεοκρατία, διχάζοντας ενδεχόμενα τους πολίτες σε σημείο που προκύπτουν κοινωνικές συγκρούσεις, πολιτικές διώξεις, απόπειρες πραξικοπημάτων και λοιπά φαινόμενα διαταραχής της κοινωνικοπολιτικής σταθερότητας (Durham, Torfs, & Kirkham, 2016).

Το μοντέλο διακυβέρνησης της Τουρκίας μπορεί να απειληθεί από τη φιλοδοξία των στελεχών του AKP, αλλά και την πολιτική των αντιπολιτευόμενων κομμάτων, καθώς ο στρατός της δεν φαίνεται να είναι πλέον σε θέση να αντιδράσει, όπως συνέβαινε παλαιότερα. Εντωμεταξύ, ο υπόλοιπος μουσουλμανικός κόσμος παρατηρεί τις εξελίξεις σε ένα κράτος που ορισμένοι θεωρούν μία ενός ανδρός ηγεμονία, οπότε εύλογα πρέπει να απαντηθεί το ερώτημα εάν το AKP σταδιακά μεταμορφώνει την Τουρκία σε απολυταρχικό κράτος. Μια τέτοια προσέγγιση υποθέτει ότι οι διαδοχικές απόπειρες για συνταγματική αναθεώρηση στην Τουρκία έως και την πρόσφατη επιτυχή έκβαση του δημοψηφίσματος το 2017 για τη θέσπιση προεδρικού πολιτειακού συστήματος καταδεικνύουν μια απόπειρα του AKP να καθιερώσει μία απολυταρχική ατζέντα (Esen & Yardimci-Geyikçi, 2019). Σε μια τέτοια προοπτική ελέγχεται τυχόν παραβίαση της διάκρισης των εξουσιών ως εκδήλωση απολυταρχικής

συμπεριφοράς και προσπάθειας για εξουδετέρωση του ελέγχου που ασκείται από λοιπούς θεσμικούς φορείς. Η θεωρία του Juan Linz περί απολυταρχικής διακυβέρνησης παρέχει μία σειρά από σχετικά στοιχεία ανάλυσης της περίπτωσης της Τουρκίας, με επίκεντρο τη φύση του καθεστώτος της (J.J. Linz, 2000). Είναι αξιόλογο να σημειωθεί δε ότι μιας απολυταρχικής διακυβέρνησης προϋποτίθεται ένας βαθμός «ανοχής ή συνδρομής» εκ μέρους των κυβερνώμενων. Είναι καταλυτικός, κατά τον Bob Altemeyer, ο ρόλος των πολιτών που επιδέχονται αυταρχικής συμπεριφοράς και αποδέχονται κατά συνέπεια ισχυρές και συγκεντρωτικές εξουσίες, τις οποίες μάλιστα περιβάλλουν με διάφορες νομιμοποιητικές αυταπάτες (Altemeyer & Altemeyer, 1996).

2. Η ιστορία του απολυταρχισμού στην Τουρκία

Ο Ergun Özbudun (Özbudun, 2014) περιγράφει τις πολλές ιδρυτικές και αναθεωρητικές πράξεις των Τουρκικών Συνταγμάτων ως μια σειρά χαμένων ευκαιριών να δημιουργήσουν πολιτικούς θεσμούς βασισμένους σε ευρεία συναίνεση. Το Τουρκικό Σύνταγμα δηλαδή, ως ευρύτερη πολιτειακή θέσμιση, αποτυγχάνει να καθιερώσει την κατανομή εξουσιών με τρόπο τέτοιο ώστε να επιτρέπεται μία διαρκής κοινωνική συναίνεση. Επίσης, ισχυρίζεται ότι λόγω του γεγονότος ότι κανένα από τα Συντάγματα του 1924, του 1962 ή του 1982 δεν δημιουργήθηκε από εκπροσώπηση στην Εθνοσυνέλευση ολόκληρου του πληθυσμού, για αυτό το λόγο δεν αποτέλεσε προϊόν συναίνεσης με επακόλουθο την πολιτική νομιμότητα. Παρά τις δεκαπέντε τροποποιήσεις και τα εννέα «πακέτα εναρμόνισης» έως τα πολιτικά κριτήρια της Κοπεγχάγης, το Σύνταγμα εξακολουθούσε να μην αντικατοπτρίζει ένα λειτουργικό κοινωνικό συμβιβασμό ικανό να επιδείξει συμβατότητα με τις απαιτήσεις της Ε.Ε.. Ο Özbudun συνεχίζει περιγράφοντας την τουρκική πολιτεία ως μία λειτουργία ελέγχων και ισορροπιών, την οποία διαφοροποιεί από την έννοια της δημοκρατίας. Τέλος, καταλήγει ότι η εκδοχή του Τουρκικού Συντάγματος, η οποία εγκαταστάθηκε με πραξικόπημα το 1982, περιελάμβανε πάρα πολλές απολυταρχικές απειλές που έπρεπε να τερματιστούν μέσω διαδοχικών τροποποιήσεων. Αυτή η μορφή άσκησης της κρατικής εξουσίας θεωρήθηκε απαραίτητη ως επακόλουθο και της αναρχίας που επικρατούσε κατά τη δεκαετία του 1970.

Οι ρίζες του απολυταρχισμού εκτείνονται πέραν της ίδρυσης του τουρκικού κράτους. Οι Σουλτάνοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κυβερνούσαν εκτεταμένα τμήματα της Αραβικής Χερσονήσου, της Βόρειας Αφρικής και της Εγγύς Ανατολής μέχρι και τον 19^ο αιώνα, αλλά και της σύγχρονης Τουρκίας μέχρι τον Α΄ Π.Π.. Παρόλο που ο πραγματικός έλεγχος αυτών των περιοχών ποίκιλε από περιοχή σε περιοχή και η εξουσία δεν ήταν συγκεντρωτική, η όποια εξουσία ασκούσαν ήταν απολυταρχικής φύσεως (Reid, 2000). Υπό τον Σουλτάνο Μαχμούτ Β΄ κατά τη δεκαετία του 1820, η εξουσία εξελίχθηκε σε πιο συγκεντρωτική μέσω της οικοδόμησης ενός νέου εθνικού στρατού και της διάλυσης των σωμάτων των γενίτσαρων. Η διοικητική εξουσία ομοίως είχε ενοποιηθεί και ήταν απλούστερη σε σύγκριση με τα προηγούμενα έτη λόγω των εδαφικών απωλειών.

Η μορφή της διακυβέρνησης αυτής άρχισε να αλλάζει, συμβαδίζοντας με τον εκσυγχρονισμό κατά τη διάρκεια της μεταρρυθμιστικής περιόδου που περιγράψαμε προηγούμενα πιο εκτενέστερα ως Τανζιμάτ, στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, πολιτικοί άνδρες επηρεασμένοι από την Ευρώπη ανέλαβαν τον έλεγχο του κράτους και θέσπισαν δυτικόστροφες μεταρρυθμίσεις, παρόλο που ο Σουλτάνος παρέμενε επικεφαλής σε μια πορεία διαχρονικού και αναγκαστικού έως ανεπίστροφου εκσυγχρονισμού. Η εκκοσμίκευση της εκπαίδευσης στην Τουρκία εκκίνησε ουσιαστικά κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου και η ισλαμική επικράτηση στη νομοθεσία περιορίστηκε σε οικογενειακά ζητήματα. Καθώς η πλειοψηφία δεν υποστήριζε αυτή την κατεύθυνση, οι πολιτικές που ακολούθησαν ήταν επίσης απολυταρχικές (Τεάζης, 2013). Οι μεταρρυθμιστές θεωρούσαν τους εαυτούς τους φιλελεύθερους και οραματίζονταν ένα φιλελεύθερο κράτος υπό διαμόρφωση. Οι φιλοδοξίες αυτές εκτροχιάστηκαν για κάποιο χρονικό διάστημα από αλληπάλληλες κρίσεις κατά τη δεκαετία του 1870. Έως και αυτό το σημείο, η Γαλλία ήταν η κύρια επιρροή, αλλά μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο η Τουρκία περιήλθε στην επιρροή της Πρωσίας. Η κρίση αυτή οδήγησε στην απομάκρυνση του Σουλτάνου και στην

πρώτη συνταγματική περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά, όπως χαρακτηριστικά περιγράφει ο Rachel Simon (Simon, 1994), όχι και στην πραγματική ανατροπή της απολυταρχικής διακυβέρνησης.

Η συνταγματική επανάσταση του 1908 αποτέλεσε την απαρχή μιας περιόδου πολιτικής αναταραχής, η οποία διάρκεσε έως και τη νίκη των κεμαλικών δυνάμεων μετά τον Α΄ Π.Π.. Το κίνημα των Ενωτικών (CUP) που εκκίνησε την επανάσταση συγκρούστηκε με λοιπά συντηρητικά και φιλελεύθερα στοιχεία, ενώ επακολούθησε κι εξέγερση υπόδουλων λαών που οδήγησε στους Βαλκανικούς Πολέμους. Όταν οι Ενωτικοί εντέλει αναδείχθηκαν νικητές, πίεσαν για μια αλλαγή από το φιλελευθερισμό στον εθνικισμό. Τελικά, η πολιτική δομή της Ευρώπης οδήγησε σε φιλικές σχέσεις με τη Γερμανία λόγω της συνεχιζόμενης διαμάχης της με τη Ρωσία. Αφού οι λεγόμενες Κεντρικές Δυνάμεις ηττήθηκαν στον πόλεμο, οι νικητές χώρισαν την πάλαι ποτέ Οθωμανική επικράτεια σε τμήματα. Επιπρόσθετα, κατέλαβαν τα παράλια της Μικράς Ασίας και κυριάρχησαν των οθωμανικών/τουρκικών υποθέσεων. Ακολούθησε ο πόλεμος για την ίδρυση ενός νέου κράτους που απέφερε για τον Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ τον έλεγχο της Τουρκίας. Η υπόσταση του Ατατούρκ ως πατέρα του έθνους ήταν ενσωματωμένη στην ανάδειξη ενός μονοκομματικού συστήματος και στη δημιουργία της νέας τουρκικής ταυτότητας μέσω απολυταρχικών μέσων. Η Τουρκική Δημοκρατία ιδρύθηκε το 1923 και εφεξής όλοι όσοι ευρίσκονταν στο εσωτερικό της θεωρούνταν Τούρκοι. Η καθυπόταξη αλλότριων μα ευάριθμων εθνοτικο-θρησκευτικών ταυτοτήτων υπήρξε μια μακρόχρονη προσπάθεια εκ μέρους όσων έγιναν γνωστοί ως κεμαλιστές.

Όπως εξιστορεί ο Dankwar Rustow (Ward & Rustow, 2015), η επανάσταση των κεμαλιστών αποτέλεσε την κορωνίδα των προσπαθειών εκσυγχρονισμού που εκκίνησαν υπό τους τελευταίους Οθωμανούς Σουλτάνους. Οι προσπάθειες αυτές συνδυάστηκαν με τον εξευρωπαϊσμό στο πλαίσιο του διεθνούς ανταγωνισμού, στόχος όμως ήταν και η δημιουργία ενός ομοιογενούς κράτους στη θέση μιας αυτοκρατορίας. Το κράτος που αρχικά προέκυψε δεν ήταν ομοιογενές αλλά καθοδηγούνταν από μια κρατούσα ιδεολογία και ένα κατισχύον έθνος. Ο κεμαλισμός ισχυριζόταν ότι στήριξε τη λαϊκή κυριαρχία, την κοινωνική συνείδηση και τη μαζική συμμετοχή στην πολιτική, εντούτοις, το κίνημα είχε περιορισμένη αριθμητικά στήριξη με βάση τις πόλεις και τις ανώτερες κοινωνικά τάξεις. Ο Κεμάλ ο ίδιος και πολλές από τις μεταρρυθμίσεις του, κατεξοχήν στην εκπαίδευση, είχαν ελιτίστικο χαρακτήρα, ενώ η κυβερνητική του αναδιάρθρωση ήταν από «επάνω προς κάτω», καθώς η κυβέρνηση επέβαλε τα μέτρα εκείνα που θεωρούσε ότι θα της επέτρεπαν σε επίπεδο εντυπώσεων να εκσυγχρονιστεί στη διεθνή σκηνή. Η κοινωνία που προέκυψε ήταν αναλόγως ελιτίστικη και οι αξίες που πίστευε η εν λόγω ελίτ προβλήθηκαν στη νομοθεσία. Οι ατομικές ελευθερίες υποχώρησαν για τους υπόλοιπους και ορισμένοι τοπικοί πολιτισμοί παρέμειναν περιθωριοποιημένοι για δεκαετίες (Bermeek, 2012).

Το μονοκομματικό σύστημα που γεννήθηκε από τις στάχτες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διάρκεσε έως το 1945. Στη συνέχεια, ο στρατός ανέλαβε την κηδεμονία του κράτους και της κεμαλικής ιδεολογίας, προβαίνοντας συχνά σε πραξικοπήματα. Σύμφωνα με τον William Hale (W. Hale, 2013), τα καθεστώτα που προέκυψαν ήταν, όπως άλλωστε όλα τα στρατιωτικά καθεστώτα, απολυταρχικά, καθώς έδρασαν με σκοπό να περιορίσουν τις πολιτικές ελευθερίες στο πλαίσιο της υποτιθέμενης επιδίωξης κρατικών συμφερόντων. Επίσης, ο Hale χρησιμοποίησε τις αναλύσεις του Morris Janowitz (Janowitz, 1988) για τις ολοκληρωτικές μορφές των πολιτικο-στρατιωτικών σχέσεων στην ανάλυση της δράσης του Ατατούρκ. Το αντίστοιχο μοντέλο που αναγνωρίστηκε αναφέρεται σε ένα αποκαλούμενο «μη πραιτωριανό καθεστώς», όπου ο στρατός υποτάσσεται στην εξουσία των πολιτών και δεν ενεργεί αυτόνομα. Η πηγή της εξουσίας ενός τέτοιου καθεστώτος παραμένει ο στρατός, μόνο που η ηγεσία του εν λόγω στρατού διατηρεί την ιδεολογία του κόμματος και συμμορφώνεται με τους κανόνες του. Η κυβέρνηση του Ατατούρκ πληροί τις προϋποθέσεις ενός ηγεμονικού καθεστώτος, όπως επίσης περιγράφηκε από τον Hale, καθώς προέκυψε από τον στρατό και διά αυτού, αλλά πρόσθετα ασκούσε τον έλεγχο για μεγάλο χρονικό διάστημα και είχε ο ίδιος την πρωτοβουλία στην πραγματοποίηση μόνιμων και συστημικών αλλαγών. Ο κοινός παρονομαστής των εν λόγω πολιτικών συνθηκών ήταν η απολυταρχική επιβολή των πολιτικών που ασκήθηκαν.

Έχει υποστηριχθεί από τον R. Samrath (Samrath, 2012) ότι η εκδοχή της Τουρκίας για το λαϊκισμό, ακριβέστερα τη «λαϊκότητα» κατ' αναλογία προς τη γαλλική "laïcité", ως εκκοσμίκευση του κράτους, έχει περιπλεχθεί με διάφορες εκφάνσεις του απολυταρχισμού. Από την περίοδο που ο Ατατούρκ με τη βία εγκαθίδρυσε την εκκοσμίκευση ως θεμέλιο του κράτους, το τελευταίο αναγκάστηκε να καταφύγει σε απολυταρχικά μέσα για να διατηρήσει αυτή τη θέση του. Το Τουρκικό Συνταγματικό Δικαστήριο ουσιαστικά όριζε ότι η «αυταρχική εκκοσμίκευση» ήταν απαραίτητη για τη διατήρηση της λαϊκότητας σε ένα κράτος που κατά πλειοψηφία είναι μουσουλμανικό, αλλά απέφευγε συστηματικά την πολιτική εκδήλωση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του Ισλάμ. Η τουρκική δυναμικότητα σε αυτό το μέτωπο είχε καταλήξει σε μια ένταση μεταξύ κράτους και κοινωνίας. Σε μια τέτοια λογική είναι αμφιλεγόμενο βέβαια αν οποιαδήποτε «δυναμική» ερμηνεία του πολιτικού Ισλάμ θα μπορούσε να είναι συμβατή με τη λαϊκότητα του κράτους υπό οποιαδήποτε μορφή. Ο συνδυασμός των διαπιστώσεων αυτών υπαινίσσεται ότι η διακυβέρνηση δια αυταρχικής συμπεριφοράς ήταν αλλά και είναι πολύ πιθανή στην Τουρκία, καθώς τόσο η εκκοσμίκευση όσο και το πολιτικό Ισλάμ διαθέτουν ισχυρές βάσεις επιβολής σε αυτή τη χώρα (M.H. Yanuz, 2013).

Παρά τις ισχυρές βάσεις υποστήριξης και των δύο ιδεολογικών πλαισίων, πολιτικού και θρησκευτικού, η Τουρκική Δημοκρατία εκκίνησε ως ένα κοσμικό κράτος. Δεν έχει ακόμη αποσεισει τα ίχνη εκείνης της απαρχής της και τα κατάλοιπα της προέλευσης είναι αρκετά ισχυρά για τον Ergun Özbudun (Özbudun, 2012), ώστε να αναφέρεται σε αυτά ως μια «μονολιθική κρατική δομή». Στην αναφορά αυτή προσπαθεί να καταδείξει το βαθμό στον οποίο οι θεμελιώδεις αρχές της Τουρκίας αποτυγχάνουν να συνεισφέρουν στην ανάπτυξη ενός πλουραλιστικού πολιτικού στίβου. Ανάμεσα στις κατευθυντήριες αρχές του Κεμάλ οι πλέον καθοριστικές είναι η εκκοσμίκευση, ο εθνικισμός και ο ελιτισμός. Δεδομένου του τρόπου που αυτά τα προεκλογικά προγράμματα περιορίζουν τα πολιτικά συμφέροντα πολλών κοινοτήτων που ζούσαν και ζουν στην Τουρκία, θα ήταν δύσκολο να αναφερθούμε στην Τουρκική Δημοκρατία ως το αποτέλεσμα συναίνεσης. Ο αποκλεισμός των συμφερόντων των Κούρδων, των Αρμενίων, των Ελλήνων, των Αλεβιτών, αλλά και ευρύτατων λαϊκών ισλαμικών μαζών από την επίσημη λειτουργία του κράτους υπήρξε ένα διαχρονικό σημείο διένεξης. Το πολιτικό τοπίο έχει σε μεγάλο βαθμό χωριστεί ανάλογα με τις γεωγραφικές και γεωοικονομικές περιοχές (Karkazis, 2007).

Το μοναδικό κόμμα που χαιρεί της υποστήριξης σχεδόν όλων των περιοχών της Τουρκίας είναι το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP). Το AKP είναι ένα κεντροδεξιό, συντηρητικό κόμμα με ισλαμικές ρίζες, το οποίο ιδρύθηκε το 2001, αλλά αναπτύχθηκε από ένα ευρύτερο ισλαμικό κίνημα που καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα την τελευταία δεκαετία του εικοστού αιώνα. Παρόλο που το κόμμα έχει αυτοπεριγραφεί ως υπέρμαχος της Δύσης σε διάφορα σημεία, αλλάζει τις θέσεις του, όπως είναι κατά περίπτωση απαραίτητο για να διατηρήσει τη δημοτικότητά του. Οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις ήταν ο πρωταρχικός πυλώνας του για την επιτυχία. Το AKP, σύμφωνα με τον Kumbaracıbasi (Kumbaracıbasi, 2009) είναι ένα κόμμα με πολιτικό πρόγραμμα έμμεσα αντιτιθέμενο σε ιδρυτικά χαρακτηριστικά της αστικής δημοκρατίας, όπως ο κοσμικός χαρακτήρας της.

Έως και το 2017, οπότε και το πολιτειακό σκηνικό εξελίχθηκε σε ενισχυμένο προεδρικό διά δημοψηφίσματος, ο ρυθμιστής πολιτειακής δομής ήταν το Σύνταγμα του 1982. Τότε το αποτέλεσμα ενός πραξικοπήματος προσέφερε στον τουρκικό στρατό υπερβολική θεσμική επιρροή και αυτονομία λήψης αποφάσεων. Επακολούθησε μια διεύρυνση του ρόλου κηδεμονίας που ο στρατός έπαιζε από την αρχή της πολυκομματικής τουρκικής πολιτικής το 1945. Η προαναφερθείσα επιρροή συχνά επικρίθηκε από το AKP ως καθεστώσ απολυταρχισμού, κι ως εκ τούτου το AKP επιζητούσε κατά προτεραιότητα την τροποποίηση του Συντάγματος. Ο Gareth Jenkins (Jenkins, 2015) σημειώνει ότι ο τουρκικός στρατός αποτελούσε τον κύριο αντίποδα στις επιδιώξεις του AKP, και πράγματι υπήρξε πολύ επιτυχής στον τερματισμό αυτών που θεωρούσε ως επικίνδυνες αντικεμαλικές πολιτικές και πρακτικές. Ακριβώς πριν την είσοδο στη νέα χιλιετία, κατά τη διετία 1997-1998, ο στρατός άρχισε να αυξάνει τον παρεμβατικό του ρόλο στην εθνική πολιτική σε απάντηση των αισθητών απειλών εκ μέρους αφενός ισλαμιστικών ρευμάτων και αφετέρου του κουρδικού εθνικισμού. Η εκλογική

υποστήριξη εκφράσεων του πολιτικού Ισλάμ, η οποία αυξανόταν σταθερά, κορυφώθηκε στην Άγκυρα όπου ο δήμαρχος Μ. Γιλντίζ απαγόρευσε την πώληση αλκοόλ και καπνού στην πόλη του, ενώ εκφωνούσε πύρινους λόγους για να υποστηρίξει το νόμο της σαρίας. Ο στρατός έστειλε μια φάλαγγα ερπυστριοφόρων σε ένα προάστιο της Άγκυρας, εξέδωσε προειδοποιήσεις και εντέλει ο Γιλντίζ συνελήφθη (Yurtcu, 1997). Ακολούθως το Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας υποχρέωσε τον πρόεδρο Ερμπακάν να υπογράψει ένα πακέτο δεκαοκτώ αντι-ισλαμιστικών νόμων και να αποδεχθεί την υποστήριξη του στρατού έως να κλείσει το Ισλαμικό Κόμμα Ευημερίας (WP) μετά από καταγγελίες για υπονομευτικές ενέργειες (Gunter, 1998). Ο στρατός εκκίνησε παράλληλα μια παρόμοια εκστρατεία ενάντια στον κουρδικό εθνισμό και το Εργατικό Κόμμα του Κουρδιστάν (PKK).

Οι ενέργειες του στρατού εναντίον του PKK είναι δύσκολο να καταταχθούν ως απολυταρχικές, λόγω της αμφιλεγόμενης παραστρατιωτικής δράσης από την πλευρά του PKK, αλλά μπορεί εύλογα να ελεγχθεί η καταστολή της επιθυμίας των Κούρδων να χρησιμοποιούν δημόσια την κουρδική γλώσσα σε συνάρτηση με τον εθνικισμό, την προσπάθεια αφομοίωσης ετερογενών στοιχείων και εν κατακλείδι τον απολυταρχισμό των κεμαλιστών. Άσχετα από τις επιμέρους ερμηνείες, η ικανότητα του στρατού να επηρεάσει καθοριστικά την τουρκική πολιτική σκιαγραφείται ιδιαίτερα μέσα από τις προαναφερθείσες επιχειρήσεις του.

Στη συνέχεια, κατά την πρώτη δεκαετία της νέας χιλιετίας, μια συμπεριφορά του τύπου «ο νικητής τα παίρνει όλα» μοιάζει να επικρατεί στην τουρκική πολιτική και να την ανατρέπει εκ βάθρων. Ο Buran Gilgehan Özbek (Özbek, 2012) επισημαίνει ότι αμέσως πριν και μετά τις εκλογές του 2011 τα κόμματα εκείνα που πέτυχαν εκπροσώπηση διακήρυξαν συνταγματικές τροποποιήσεις σύμφωνα με τις πολιτικο-κοινωνικές επιταγές τους. Οι υποσχέσεις αυτές λήφθηκαν σοβαρά υπόψη διότι κατά την έναρξη της νομοθετικής δραστηριότητας τα πρωταρχικά ζητήματα που επρόκειτο να αντιμετωπιστούν περιελάμβαναν τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα χρονικά όρια της στρατιωτικής θητείας, τη δικαστική αυτονομία και το κουρδικό ζήτημα. Εκείνο το διάστημα, ο ίδιος ερευνητής εξέφραζε ελάχιστη εμπιστοσύνη ότι θα υπήρχε συναίνεση, δεδομένης της ιστορικο-πολιτικής παράδοσης στην Τουρκία που συνήθως έδινε προτεραιότητα στην πολιτική επιβίωση έναντι της δημοκρατίας. Οι αμφιβολίες του φαίνεται ότι επιβεβαιώθηκαν από την αρχική αποτυχία των συζητήσεων για το Σύνταγμα, οι οποίες διάρκεσαν επί μία περίπου πενταετία και έως την επίτευξη μέρους των αναγγελθεισών τροποποιήσεων, συγκεκριμένα εκείνων που αφορούσαν τις προεδρικές υπερεξουσίες.

Οι εκλογές του 2014 στην Τουρκία πυροδότησαν έναν όγκο δημοσιογραφικών ερωτημάτων σχετικά με την αλλαγή στη φύση της κρατικής διακυβέρνησης. Στις 27 Μαρτίου ο Cemal Burak Tansel (Tansel, 2014) σημείωνε ότι οι πολυπληθείς αναφορές στον απολυταρχισμό της Τουρκίας δεν είναι υπερβολικές. Κατά την άποψή του, το κόμμα αιτιολογεί τις πολιτικές του μέσω των εκλογικών νικών και η αντίληψη των πολιτικών και της διακυβέρνησης του AKP φαίνεται να είναι ότι η εκλογική νίκη παρέχει απεριόριστη εξουσία να εμπλακεί σε οποιαδήποτε, ακόμη και συνταγματικά ελεγχόμενη, πρωτοβουλία. Ο Ρ.Τ. Ερντογάν διαρκώς επικαλείται τις εκλογικές του νίκες, ιδιαίτερα όποτε ασκείται κριτική στις πολιτικές ή τις ενέργειές του. Η κριτική αυτή προέρχεται εκ περιτροπής από κατάλοιπα της ανώτερης τάξης των κεμαλιστών ή τους εναπομείναντες οπαδούς ή θεωρούμενους ως τέτοιους, του Φετουλάχ Γκιουλέν. Ανεξάρτητα από την ταυτότητά τους, είναι σαφές ότι από τις διαμαρτυρίες στο Πάρκο Γκεζί, ένα μεγάλο μέρος του λαού αμφισβητεί ότι η διακυβέρνηση του AKP είναι σε όλη της την έκταση νομιμοποιημένη, και αντίστροφα το AKP δυναμικά διακηρύσσει ότι οι αντίπαλοί του δεν ενεργούν σύννομα, είναι συνοπτικά είτε προδότες είτε τρομοκράτες.

Οι διαδηλώσεις της διετίας 2013-2015 κατέδειξαν ότι πολλοί πολίτες της Τουρκίας έχουν απογοητευθεί από τις πρόσφατες ενέργειες του Ρ.Τ. Ερντογάν. Ευάριθμοι ερευνητές θεωρούν ότι το υπάρχον σύστημα προκύπτει από την έλλειψη συναίνεσης και η ιστορία αποδεικνύει ότι οι ρίζες μιας άκαμπτης κρατικής δομής ανατρέχουν έως τις αποτυχημένες προσπάθειες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να εκσυγχρονιστεί. Η εκκοσμίκευση στην Τουρκία συνοδεύθηκε από απολυταρχισμό και περιφρουρήθηκε από το στρατό. Οι σύγχρονες εξελίξεις ευνοούν ένα κόμμα με πολιτικο-θρησκευτικό πρόγραμμα και χαρακτήρα, αλλά αυτό επίσης φαίνεται να

επιδεικνύει στοιχεία απολυταρχικής συμπεριφοράς με γνώμονα τις αρχές της φιλελεύθερης δημοκρατίας στο δυτικό κόσμο (Jung, 2010).

3. Το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης

Το AKP ανήλθε στην εξουσία το 2002 και έκτοτε ελέγχει τη διακυβέρνηση του τουρκικού κράτους. Ούτε οι συζητήσεις για σκάνδαλα διαφθοράς, ούτε οι μαζικές διαδηλώσεις στις δυτικές επαρχίες της Τουρκίας δεν έκαμψαν την εκλογική του κυριαρχία, η οποία εκκίνησε με το AKP να συγκεντρώνει το 34,2% των ψήφων στις εθνικές εκλογές του 2002, όταν και ο πλησιέστερος ανταγωνιστής του ήταν το CHP με 19,4% (Carkoglu, 2002). Οι προσπάθειες του κόμματος να τροποποιήσει την πολιτειακή και κυβερνητική δομή της Τουρκίας, μετά από διαδοχικές απόπειρες για συνταγματική και δικαστική μεταρρύθμιση στέφθηκε εντέλει από επιτυχία, η οποία ωστόσο τροχοδρομεί μια νέα περίοδο πολιτικών και πολιτειακών εξελίξεων σε βαθιά ρήξη με το κεμαλικό παρελθόν. Αποτελεί ενδιαφέρουσα ερώτηση πώς ένα από τα πολλά κεντροδεξιά ισλαμιστικά κόμματα κατόρθωσε τελικά να αποκτήσει την υποστήριξη της πλειοψηφίας του λαού και να σχηματίσει μια επιτυχή κυβέρνηση σε ένα τόσο δύσκολο πολιτικό τοπίο; Επιπλέον, πώς το κατόρθωσε αυτό σε μία χώρα με ένα σύστημα που υπήρξε επί μακρόν εχθρικό προς τα θρησκευτικά κόμματα;

Η απάντηση σε μεγάλο βαθμό σχετίζεται με τον κινηματικό χαρακτήρα και το είδος των πολιτικών μεθόδων που χρησιμοποίησε το AKP. Αυτές αποτελούσαν αφενός συνάρτηση μιας ήπιας ισλαμιστικής ιδεολογίας και αφετέρου επίδραση της δημογραφίας της Τουρκίας. Θα ήταν το πλέον εύλογο να θεωρήσουμε το AKP ως το αποκορύφωμα ενός πολιτικού κινήματος παρά ένα αυτόνομο πολιτικό κόμμα. Οι προηγούμενες συναφείς προσεγγίσεις περιελάμβαναν το Κόμμα της Ευημερίας (Welfare Party, WP - Refah Partisi, RP) και το Κόμμα της Αρετής (Felicity Party, FP - Saadet Partisi, SP). Και τα δύο διαλύθηκαν λόγω υποψίας για ύπαρξη και ανάπτυξη ισλαμιστικής ατζέντας, αλλά και λόγω του φόβου των κεμαλιστών για το ρόλο της θρησκείας στην πολιτική. Στο πλαίσιο αυτό, ο ισλαμισμός αποτελεί μεν ένα σύστημα ηθικών αξιών, το οποίο, ωστόσο, ενστερνίζεται μια πραγματική επανατοποθέτηση της κυβέρνησης και της κοινωνίας σύμφωνα με τους ρυθμιστικούς κανόνες που προβλέπονται από το Ισλάμ.

Η D. Kogacioglu (Kogacioglu, 2004) εξέτασε ειδικότερα δύο περιπτώσεις που οδήγησαν στην κατάργηση συγκεκριμένων πολιτικών κομμάτων στην Τουρκία μέσω της λειτουργίας του Τουρκικού Συνταγματικού Δικαστηρίου και της εφαρμογής του συνταγματικού νόμου για αυτά. Το πρώτο ήταν το αριστερό κουρδικό κόμμα (the People's Labor Party, το Εργατικό Κόμμα του Λαού) και το δεύτερο ήταν το κεντροδεξιό ισλαμιστικό κόμμα WP. Ο ισχυρισμός της Kogacioglu είναι ότι οι δύο αυτές περιπτώσεις διαμόρφωσαν την πολιτική εξέλιξη της Τουρκίας με τέτοιο τρόπο ώστε να μεταβάλουν ανισόρροπα τη σχέση μεταξύ δικαστικής, νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας. Αναλύοντάς τα, υποστήριξε ότι το Σύνταγμα ερμηνεύθηκε από το Συνταγματικό Δικαστήριο σύμφωνα με την πολιτική ατζέντα των κεμαλιστών. Το συμπέρασμά της ήταν ότι το ισχύον κατά την δεκαετία του '90 νομοθετικό πλαίσιο για τα πολιτικά κόμματα δεν προέβλεπε επαρκές επίπεδο προστασίας στην άσκηση εκ μέρους τους της ελευθερίας έκφρασης.

Η διαμάχη που μαινόταν κατά τη δεκαετία του 1990 μεταξύ των κεμαλιστικών και ισλαμιστικών τάσεων εκφράστηκε σε δικαστικό επίπεδο, αρχικά με δυναμικές και κατασταλτικές κινήσεις εκ μέρους των πρώτων, αλλά τελικά με νίκη των δεύτερων που επανέρχονται για συνταγματικές αλλαγές σε βάρος των πρώτων με ορίζοντα τη διατήρηση του AKP μακροπρόθεσμα στην εξουσία.

Ο εκλογικός θρίαμβος του ΑΚΡ στις εκλογές του 2002 δεν ήταν απρόσμενος, εντούτοις οδήγησε σε μια δραματική πολιτική αλλαγή. Δρομολόγησε τη διακυβέρνηση από την πρώτη μονοκομματική κυβέρνηση που ανήλθε στην εξουσία από το 1991, ενώ το ΑΚΡ κατέστη το πρώτο κεντροδεξιό ισλαμιστικό κόμμα που έλαβε και διατήρησε την εξουσία καθόλη την προβλεπόμενη θητεία. Στην ουσία, ο κεμαλισμός ηττήθηκε πολιτικά κατά τη διάρκεια αυτών των εκλογών. Κανένα πραξικόπημα δεν ενέσκηψε κατά τα πρώτα έτη εδραίωσης του ΑΚΡ για να προστατεύσει την τουρκική πολιτειακή κοσμικότητα, με εξαίρεση μια σκαιή «ηλεκτρονική» παρέμβαση του 2008, ενώ μέσω και των δικών για την Εργκένεκον, τα στρατιωτικά μέλη κατηγορήθηκαν, δικάστηκαν και φυλακίστηκαν για να αποτραπεί μια πιθανότητα επανάληψης. Εκείνη την περίοδο, οι διανοούμενοι απέδιδαν την άνοδο του ΑΚΡ σε ένα μίγμα πραγματισμού και ιδεολογίας που ήταν ελκυστική για ένα μεγάλο εύρος ψηφοφόρων.

Η επιτυχία του Ρ.Τ. Ερντογάν αλλά όχι του Ν. Ερμπακάν, ως πρωθυπουργού κατά τη διετία 1996-1997, οφειλόταν στην ευελιξία του πρώτου να περιορίσει την ιδεολογία του στα απολύτως απαραίτητα με γνώμονα το ρεαλισμό, εισδύοντας ως δούρειος ίππος στο υπογάστριο της άλλοτε κραταιάς σεκιουλαριστικής νομενκλατούρας. Μετά τις επιτυχίες στις υπηρεσίες της αγοράς, την οικονομία και την εξωτερική πολιτική, το εκλογικό κοινό προσέδωσε στο ΑΚΡ επιπλέον υποστήριξη και το 2007, οπότε και, παρά τις ισλαμιστικές ρητορικές, το ισλαμικό κόμμα απέκτησε τη λαϊκή υποστήριξη που ήταν απαραίτητη για να εδραιώσει και να διατηρήσει την εξουσία για παρατεταμένη χρονική περίοδο (Gulalp, 2003).

Η μακροσκελής περίοδος εκλογικών επιτυχιών του ΑΚΡ απορρέει σε μεγάλο βαθμό από την ικανότητά του να χειρίζεται ένα πολύπλοκο σκηνικό εκλογικών ψηφοφοριών και να προσαρμόζει την ιδεολογία του ή τουλάχιστον τη διατύπωσή της για να αποκτήσει υποστήριξη από διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες. Το επίπεδο περιπλοκότητας των τουρκικών εκλογών είναι τέτοιο που μια απλή κλίμακα αξιών αριστεράς-δεξιάς δεν θα επαρκούσε για να εκφράσει την πολιτική κατάσταση. Ωστόσο, μπορούμε να γενικεύσουμε ότι το «κεντροδεξιό» τμήμα της κοινής γνώμης έχει κατανεμηθεί σε πολλά κόμματα που υπερασπίζονται συντηρητικές πλατφόρμες.

Οι ρίζες του ΑΚΡ ως ισλαμικού κόμματος το τοποθετούν κατευθείαν στο κέντρο του τμήματος αυτού, αλλά έπρεπε να προσελκύσει μια πιο ποικίλη υποστήριξη ούτως ώστε να επιτύχει εκλογικά. Αυτό επιτεύχθηκε μέσω ενός εκλογικού μανιφέστου που ήταν πολύ διαφορετικό από προηγούμενες σχετικές προσεγγίσεις ή από αυτές των ανταγωνιστών του στο ισλαμικό σκηνικό. Περιελάμβανε ταυτόχρονα μη ισλαμιστικά τμήματα και ενίσχυσε τους αφοσιωμένους στον πολιτικό συντηρητισμό. Δόθηκε έμφαση στις παγκόσμιες αξίες, τα ατομικά δικαιώματα, τα ανθρώπινα δικαιώματα, την ενδυνάμωση της θέσης των γυναικών, τον οικονομικό φιλελευθερισμό, την ιδιωτικοποίηση, τη φορολογική μεταρρύθμιση και την κοινωνική ευημερία. Όλα αυτά διακηρύχθηκαν παράλληλα με το συντηρητισμό και αναμίχθηκαν επιτυχώς σε ένα ενιαίο πολιτικό πρόγραμμα.

Διάφοροι ψηφοφόροι ενώθηκαν υπό το ΑΚΡ λόγω μιας φαινομενικά «παγκόσμιας» ιδεολογίας ευημερίας και ευταξίας που είχε οπαδούς σχεδόν σε κάθε παράταξη. Αυτή η ευρεία προσέγγιση δεν θα μπορούσε να διαρκέσει εσαεί, και ως εκ τούτου το ΑΚΡ αναγκάστηκε σταδιακά να θυσιάσει μέρος της φιλελεύθερης προσέγγισής του. Η οικονομική επιτυχία και η αυξανόμενη υποστήριξη των συντηρητικών εθνικιστών του επέτρεψε να διατηρηθεί στην εξουσία, ενώ δυναμικά αυξάνει την κυριαρχία του επί της τουρκικής γραφειοκρατίας (Keyman, 2010).

Ο Μ. Jassir (Jassir, 2014) διακρίνει τη διακυβέρνηση του AKP σε τρεις περιόδους κατά τις οποίες απολάμβανε διαφορετικών επιπέδων υποστήριξης. Ως σημείο ορόσημο χρησιμοποιεί τις εγχώριες μεταρρυθμίσεις του AKP για τα ανθρώπινα δικαιώματα, οι οποίες του επέτρεψαν να ανταποκριθεί στις απαραίτητες προδιαγραφές για να εκκινήσει τις συζητήσεις ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Κατά τη διάρκεια των δύο πρώτων ετών της διακυβέρνησής του το AKP επιτάχυνε και ολοκλήρωσε πολλές από τις μεταρρυθμίσεις φιλελευθεροποίησης που είχαν εκκινήσει υπό την προηγούμενη κυβέρνηση με Πρωθυπουργό τον Μ. Ετζεβίτ. Αυτό συνέβη με τη βοήθεια του κόμματος της αντιπολίτευσης (CHP) και οδήγησε στην έναρξη της διαδικασίας ένταξης στην Ε.Ε. το 2005. Οι κινήσεις αυτές ήταν πολύ δημοφιλείς στους φιλελεύθερους κύκλους και επέτρεψαν στο AKP να δημιουργήσει έναν προσωρινό συνασπισμό μεταξύ αυτού και της αντιπολίτευσης. Επίσης, τα μέτρα δημιούργησαν την εικόνα του AKP ως μιας ιδιαίτερα ενδιαφέρουσας και προοδευτικής πολιτικής οντότητας τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Αυτή η εικόνα χρησίμευσε ως εργαλείο για να διευκολύνει τις επόμενες κυβερνητικές και νομοθετικές αποφάσεις, επιτρέποντας στο AKP να επεκτείνει την εκλογική του επιτυχία.

Στη συνέχεια το AKP γνώρισε μια περίοδο πιο περιορισμένης υποστήριξης, καθώς η ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση εξελίχθηκε σε δευτερεύον ζήτημα. Η ηγεσία της Ευρώπης αποδείχθηκε λιγότερο συγκαταβατική σε συνδυασμό με μία πρόσκαιρη ανικανότητα της τουρκικής κυβέρνησης να ολοκληρώσει τη συνταγματική αναθεώρηση, οπότε η προσοχή μετατοπίστηκε σε άλλα εγχώρια ζητήματα για όλα τα τουρκικά κόμματα. Οι συντηρητικές δυνάμεις στην Τουρκία χρησιμοποίησαν αυτές τις αλλαγές για να προωθήσουν θέσεις υπέρ του απομονωτισμού ως προς τη Δύση, ενώ το συνεχόμενο αδιέξοδο στο θέμα της Κύπρου διέυρυνε τη ρήξη μεταξύ της Τουρκίας και της Ε.Ε.. Αυτή η περίοδος αντιπαράθεσης συνεχίστηκε ως το 2009, όταν το AKP τελικά έπαψε να χρονοτριβεί στο ζήτημα της ένταξης και απέστρεψε την προσοχή του από αυτό μαζί και τον υψηλό αριθμό προσωπικού που είχε προοριστεί για τη διαδικασία (Oğuzlu, 2012). Συνεπώς, το AKP εισήλθε σε μια περίοδο αβεβαιότητας ως προς το μελλοντικό του προσανατολισμό. Ενώ η εκλογική του βάση παρέμεινε αρκετά ισχυρή ώστε να κερδίσει τις εκλογές του 2014, αυξανόμενη ακόμη κι έως 45,6%, η υποστήριξη των ομάδων της αντιπολίτευσης, ιδιαίτερα των πιο πρόθυμων για συνεργασία εθνικιστών, ήταν απαραίτητη πλέον για τη λήψη περαιτέρω μέτρων και πολύ περισσότερο σε πορεία συνταγματικών αλλαγών.

Η Jenny White (J. B. White, 2011) αναφέρεται στον τρόπο δημιουργίας του AKP ως μια επιτυχή άσκηση «δημώδους» πολιτικής. Ο όρος που χρησιμοποιεί είναι “vernacular politics” με ευθεία αναφορά τόσο στη δημοφιλία του κόμματος όσο και στην εκ μέρους του γνήσια έκφραση του παλμού και των προσδοκιών μεγάλου μέρους της κοινωνίας. Επίσης αναφέρεται στις μεθόδους που χρησιμοποίησε το AKP για να «συναρμολογήσει» την υποστήριξη πολιτών με αντιτιθέμενες απόψεις και ποίκιλα συμφέροντα.

Η προαναφερθείσα ερευνήτρια J. White διέμενε σε ένα προάστιο της Κωνσταντινούπολης κατά τα έτη της διαμόρφωσης των κομμάτων που προηγήθηκαν του AKP, και δικαιολογεί τον παραπάνω όρο για τις βάσεις κινητοποίησης που το κόμμα υλοποίησε μέσω πολιτισμικών παρά πολιτικών μεθόδων. Η χρήση της εν λόγω λαοφιλούς πολιτικής συνδέει την πολιτική ιδεολογία με τον πολιτισμό για να συνενώσει την οργάνωση των κοινωνικών ομάδων στην πολιτική σφαίρα. Ένα ιδιαίτερα αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό του κινήματος που αναπτύσσει τέτοιες πολιτικές είναι η ικανότητά του να επιβιώνει στο πλαίσιο της διάλυσης άλλων πολιτικών κομμάτων, συνεχίζοντας με τη δημιουργία νέων και προσελκύοντας αυξανόμενη στήριξη. Οι εκλογικές νίκες καταδεικνύουν εξαιρετικά αποτελεσματικό τον πολιτικό οργανισμό και ένα ευρύ σύνολο ψηφοφόρων έλκεται για να σχηματίσει στη συνέχεια τους ποικίλους πυρήνες του κινήματος. Η J. White καταλήγει ότι το στοιχείο

συγκόλλησης που διατηρεί ενωμένες τις διάφορες παρατάξεις ήταν και είναι μία κοινή τοπική κουλτούρα και η προσωπική αλληλεπίδραση πολιτών ψηφοφόρων και πολιτικών στελεχών που καταλαμβάνουν όλο και περισσότερα κέντρα εξουσίας, κατανέμοντας με τρόπο φιλολαϊκό τα ωφελήματα, επαυξάνοντας περαιτέρω τη δημοφιλία τους. Η άποψή της είναι ότι αυτά τα συμφέροντα συνυπήρχαν σε ένα ενιαίο κίνημα λόγω των κοινών τοπικών πολιτιστικών αναφορών για τα κομματικά μέλη αλλά και εξαιτίας της ελπιδοφόρας προοπτικής για θεσμοθέτηση μιας νέας πολιτικής κουλτούρας στη χώρα.

Ο Kumbarcibasi (Kumbaracibasi, 2009) υποστήριξε ότι για να διατηρήσει την εξουσία, το AKP θα έπρεπε να καθιερώσει την πολιτική του κόμματός του σε πολιτειακό επίπεδο, εκ τούτου και οι πρόσφατες επιτυχίες προσπάθειες του AKP να εμπλακεί στην αναθεώρηση του Συντάγματος και να κερδίσει περαιτέρω έλεγχο του δικαστικού σώματος. Για να το επιτύχει αυτό επιχείρησε να ελέγξει όσο το δυνατόν περισσότερες πτυχές της κυβέρνησης, αλλά και να ικανοποιήσει τις παραδοσιακά οικείες εκλογικές βάσεις υποστήριξης, εγκαταλείποντας εκείνες που έδειξαν να εμποδίζουν τη διατήρησή του. Η νομή της εξουσίας με άλλα κόμματα αναφερόταν μόνο σε μεμονωμένα περιστατικά, όπως η συνεργασία με το Εθνικιστικό Κίνημα (MHP) για την εκλογή του Αμπντουλάχ Γκιούλ ως προέδρου ή τη νίκη στο δημοψήφισμα για τις προεδρικές υπερεξουσίες. Το ζήτημα του φερετζέ και της μαντήλας επίσης περιελάμβανε συνεργασία με το MHP, ως και με το Κουρδικό κόμμα (DTP).

Ο κεμαλισμός, σύμφωνα με το E. Zürcher (Zürcher, 2004) υπήρξε η κυρίαρχη ιδεολογία της Τουρκία από την απαρχή της ως δημοκρατίας το 1923. Μπορεί να χαρακτηριστεί ως απολυταρχική ιδεολογία δεδομένης της δημοτικότητας του Ατατούρκ στα όρια της λατρείας, λαμβανομένων ωστόσο υπόψη και των αναγκαστικών μέτρων που έλαβε για εκκοσμίκευση και υπεροχή του κράτους στο πλαίσιο μιας ακραίας εθνικιστικής ρητορικής του. Πρόσθετα, ο Juan Linz (J.J. Linz, 2000) διατείνεται ότι ο μίτος του απολυταρχισμού αναπτύσσεται ως αρχική απάντηση σε ιδεαλιστικές αλλά ουτοπικές υποσχέσεις, και ότι ο ίδιος αυτός απολυταρχισμός πρέπει στη συνέχεια να προχωρήσει προς ένα άλλο είδος διακυβέρνησης. Αυτό το είδος απολυταρχισμού ονομάστηκε από τον Linz «μετά-δημοκρατική κινητοποίηση», και αποτελεί κατάσταση στην οποία σε μεγάλο βαθμό ενέπεσε το παρελθόν κεμαλικό καθεστώς, ενώ εμπίπτει και το καθεστώς του AKP λόγω του σταδιακού μετασχηματισμού του από διαπρήσιο εκφραστή του φιλελευθερισμού κατά την πρώτη κυβερνητική δεκαετία του στο σύγχρονο καθεστώς μίας «ενός ανδρός αρχής» και διαρκούς «κατάστασης εκτάκτης ανάγκης» (Landau, 1984).

4. Χαρακτηριστικά απολυταρχισμού

Είναι δύσκολο να οριστεί αυστηρά ο απολυταρχισμός, καθώς παραδοσιακά ο όρος χρησιμοποιείται ως περιεχόμενο καθεστώτων που δεν εμπίπτουν στις κατηγορίες της δημοκρατίας ή του ολοκληρωτισμού, αλλά ευρίσκονται μάλλον στο μεταξύ τους μεσοδιάστημα. Διαθέσιμα μοντέλα απολυταρχισμού για ανάλυση του υπάρχοντος καθεστώτος στην Τουρκία υπάρχουν διάφορα, όπως χαρακτηριστικά παραθέτει ο M.K. Miller (Miller, 2013), ωστόσο, οι θεωρίες του J. Linz προσφέρουν συγκεκριμένες κοινωνιολογικές αναλύσεις του απολυταρχισμού ως μια λειτουργία των επιμέρους κοινωνικών τμημάτων, γεγονός που προσιδιάζει περισσότερο στα πολυσυλλεκτικά κοινωνικά χαρακτηριστικά της τουρκικής κοινωνίας. Ο εν λόγω ερευνητής μάλιστα διαμόρφωσε την έννοια και το περιεχόμενο του «σουλτανισμού», σε συνέχεια παρατηρήσεων του Max Weber, ως παραδοσιακού και προσωποπαγούς πατερναλισμού (Chehabi & Linz, 1998).

Οι μέθοδοι κατηγοριοποίησης των καθεστώτων από τον Linz (J.J. Linz, 2000) επικεντρώνονται όχι μόνον στον τρόπο που ένα καθεστώς ασκεί την εξουσία, αλλά και σε σχέση με τον τρόπο που οργανώνεται πολιτικά και συνδέεται με την κοινωνία που το φιλοξενεί για να διαιωνίζει μακροπρόθεσμα ένα σύστημα αξιών που θα συνεργεί στον έλεγχο του κράτους. Επίσης, αναφέρεται ιδιαίτερα στα απολυταρχικά πολιτικά σώματα ως «καθεστώτα» παρά ως «κυβερνήσεις» για να καταδείξει το εύρος αυτών των οντοτήτων. Ο όρος κυβέρνηση υπονοεί ένα επίσημο και περιορισμένο είδος πολιτικού ελέγχου, ενώ ο απολυταρχισμός ακριβώς παρεκκλίνει από αυτό και επιζητεί να διεισδύσει σε όλα τα στρώματα της κοινωνίας με τα θεσμικά του όργανα. Ο Linz αναγνωρίζει πολλαπλά αλλά συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που καταδεικνύουν απολυταρχική συμπεριφορά εκ μέρους ενός κόμματος ή γενικότερα καθεστώτος: περιορισμένος πλουραλισμός, στοιχεία μονισμού ιδιαίτερα αναφορικά με μονοκομματικά προνόμια, μίξη κομμάτων, νοοτροπία που προωθεί απουσία διαδικαστικής συναίνεσης και ευρεία διείσδυση στους θεσμούς.

Η πλέον σημαντική λειτουργία ενός απολυταρχικού καθεστώτος είναι η χρησιμοποίηση ή πρόβλεψη περιορισμένου πλουραλισμού. Ο παράγοντας αυτός θέτει τον απολυταρχισμό σε άμεση αντίθεση με τη δημοκρατία, της οποίας κύριο χαρακτηριστικό είναι ο πλουραλισμός. Οι εν λόγω περιορισμοί πραγματοποιούνται ως έλεγχοι οι οποίοι δύνανται να είναι απλώς νομιμοφανείς, αυστηρές ή ομορτυλιστικές ερμηνείες για συγκεκριμένες λειτουργίες της πολιτικής, σε κάθε περίπτωση ωστόσο επιδιώκουν διευρυμένη εφαρμογή σε ομάδες συμφερόντων και θεσμούς. Εξ αντικειμένου, ένα απολυταρχικό καθεστώς που υπεισέρχεται σε ένα τέτοιο καθεστωτικό πρότυπο θα επιχειρήσει να διαμορφώσει ένα απλουστευτικό είδος λύσης για διάφορα προβλήματα, ενώ θα επιχειρήσει να εφαρμόσει μια ενιαία αρχή για γενικευμένες ερμηνείες των γεγονότων. Προφανώς, το χαρακτηριστικό αυτό είναι μια πιθανή εξήγηση για τη συμπεριφορά των φανατικών πιστών και των φονταμενταλιστών, αλλά σε ένα απολυταρχικό καθεστώς θα περιορίσει περαιτέρω τον πλουραλισμό και θα αυξήσει τον πολιτικό αποκλεισμό. Με αυτόν τον τρόπο οποιαδήποτε πολιτική αντίθεση είναι πιθανό να εξηγηθεί και να καταδικαστεί μέσω επαναλαμβανόμενης ρητορικής.

Ένα «προνομιούχο κόμμα» είναι συχνά το αποτέλεσμα ή η εκκίνηση του περιορισμένου πλουραλισμού και λειτουργεί ως ο μοναδικός εκφραστής της πολιτικής εξουσίας σε ένα απολυταρχικό σύστημα. Ένα τέτοιο κόμμα θα διεκδικήσει επίσημα το μονοπώλιο της εξουσίας με τον ίδιο τρόπο που κι ένα ολοκληρωτικό κόμμα θα το έπραττε και στην πράξη και τα δύο θα εκτελούν παρόμοιες πολιτικές λειτουργίες. Ωστόσο, τα μέσα που χρησιμοποιούνται για διατήρηση της εξουσίας δεν είναι κοινά μεταξύ των δύο. Σε ένα απολυταρχικό σύστημα η εξουσία παγιώνεται τις περισσότερες φορές μέσω μιας προϋπάρχουσας βάσης εξουσίας που εν δυνάμει μετατρέπεται σταδιακά σε μονοκομματική μορφή απειλής ή βίας. Συνεπώς, μια ομάδα που ευρίσκεται ήδη στην εξουσία μπορεί να χρησιμοποιήσει απολυταρχικά την πολιτική του κόμματος για να εδραιώσει την εξουσία και να αποτρέψει τις αμφισβητήσεις (Altemeyer & Altemeyer, 1996).

Στην ίδια γραμμή «απολυταρχικοποίησης» η προαναφερθείσα έννοια της μίξης κομμάτων διαφέρει σημαντικά από τη λειτουργία μιας μονολιθικής εξουσίας κατά το υπόδειγμα ενός ολοκληρωτικού συστήματος. Πρόκειται μάλλον για ένα συνδυασμό υφιστάμενων κοινωνικο-πολιτικών στοιχείων με συμφέροντα αρκετά συναφή, ώστε να επιτρέψουν μια κοινή πολιτική πλατφόρμα εξουσίας. Εκείνοι που κινούν τη μίξη πείθουν τα μεμονωμένα στοιχεία συναφών συμφερόντων και η συγχώνευση προκύπτει υπό το μανδύα προφάσεων. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι αυτή η μέθοδος δεν αντιστρατεύεται το σχηματισμό κυβέρνησης μετά τις εκλογές στο κοινοβουλευτικό σύστημα. Εκτός κι εάν το εκλεγέν κόμμα διαθέτει απόλυτη πλειοψηφία, πρέπει να συνδυάσει δυνάμεις με άλλα κόμματα για να αποκτήσει μια πλειοψηφία και να σχηματίσει μια λειτουργική κυβέρνηση. Συνεπώς, ένα απολυταρχικό σύστημα δύναται να αντικατοπτρίζει την κοινοβουλευτική κυβέρνηση χωρίς να

διατηρεί αυστηρή τήρηση ενός συνεχόμενου πλουραλισμού, εφόσον μετά τη συγχώνευση του νεοεκλεγέντος προνομιούχου κόμματος θα εμποδίσει περαιτέρω αμφισβητήσεις στην εξουσία του και θα παραβλέψει τις αντίθετες πολιτικές θέσεις.

Πρόσθετα, η «νοοτροπία» καθαυτή που υιοθετούν οι απολυταρχικοί τους διαχωρίζει από τους ολοκληρωτιστές, οι οποίοι χρησιμοποιούν αντ' αυτής μια «ιδεολογία» (Diamond, Linz, & Lipset, 1989). Η διαφορά είναι βασική και παρομοιάζει τη νοοτροπία με ένα είδος μοναδικής σκέψης που αποκλείει άλλες απόψεις. Στο πλαίσιο αυτό, η νοοτροπία είναι συναισθηματική παρά λογική, μη κωδικοποιημένη, υποκειμενική και βασισμένη σε ανησυχίες του παρόντος παρά σε μαθήματα του παρελθόντος. Αντίθετα, η ιδεολογία είναι συχνά ουτοπική, κωδικοποιημένη, αντικειμενική και χρησιμοποιεί περιορισμένη σε λίγους γνώση. Σε αντίθεση και με τα δύο συστήματα, η δημοκρατία βασίζεται σε συναίνεση επί των διαδικασιών και συχνά προϋποθέτει ιδεολογική δέσμευση των ηγεσιών στο πολιτικό πρόγραμμά τους προκειμένου να λειτουργήσει. Η νοοτροπία επίσης αποφεύγει να εμπλακεί σε διαμάχη με κεντρικές πεποιθήσεις όπως η θρησκεία ή η επιστήμη και συνεπώς επιτρέπει την προαναφερθείσα μίξη συμφερόντων.

Έτερο στοιχείο «απολυταρχικοποίησης» είναι η απουσία διαδικαστικής συναίνεσης. Οι διαφωνούντες δεν εισακούονται, η κυβέρνηση δεν είναι υπόλογη στους πολίτες παρά μέσω των εκλογών, διαθέτει ευχέρεια για άσκηση παρασκηνιακής πολιτικής πίεσης, ενώ οι έλεγχοι στην εξουσία δεν είναι θεσμοθετημένοι. Εξαιτίας της εν λόγω απουσίας θεσμικής σαφήνειας, τα συστήματα αυτά χρησιμοποιούν θεσμούς που διεισδύουν σε όλες τις πτυχές της ζωής και χρησιμεύουν ως έλεγχοι για να εμποδίσουν τον πλουραλισμό, την έκφραση διαφορετικής ιδεολογίας και αντίθετης πολιτικής συμμετοχής. Οι έλεγχοι αυτοί επεκτείνονται σε θρησκευτικούς και συντεχνιακούς τομείς και είναι ενδεικτικοί των απολυταρχικών κρατικών δομών. Ως ένα βαθμό η διάχυση της δράσης των πολιτικών θεσμών είναι η συγκολλητική ουσία που συνενώνει τα διάφορα στοιχεία του απολυταρχισμού, καθώς προσφέρει πιθανό έλεγχο όλων των πτυχών της ζωής σε μια κοινωνία (M. Weber, 1968).

5. Απολυταρχικές τάσεις κράτους μετά από την ανεξαρτητοποίηση-Η κεμαλική εκδοχή

Προβληματίζει ιδιαίτερα ο όρος κεμαλισμός ως συμπύκνωση υπερβολής και προσωπολατρίας, καθώς πολλά στρατιωτικά πραξικοπήματα πραγματοποιήθηκαν για να αποτρέψουν τη «σπίλωση» της κληρονομιάς του Ατατούρκ. Η κατηγορία απολυταρχισμού η οποία προσιδιάζει στα κεμαλικά χρονικά της Τουρκίας είναι η κατά J. Linz απολυταρχικοποίηση μετά από αγώνα ανεξαρτησίας. Ο συγκεκριμένος μηχανισμός προκύπτει όταν ένα μοναδικό κόμμα εμπλέκεται σε κινητοποίηση της βάσης του πληθυσμού για να δημιουργήσει ένα νέο καθεστώς στη θέση μιας αυτοκρατορικής ή αποικιοκρατικής κυβέρνησης. Πρόσφορο έδαφος για κάτι τέτοιο εντοπίζεται σε περιοχές χαμηλής οικονομικής ανάπτυξης και σύγχρονων οικονομικών ελίτ που είναι ολιγάριθμες, ξένες ή διαθέτουν ισχυρούς δεσμούς με αλλότρια συμφέροντα (Roth, 1968).

Σε τέτοιες περιπτώσεις, ο τεχνητός χαρακτήρας πολλών εκ των συνόρων του νεόκοπου κράτους, η εθνική, γλωσσική και θρησκευτική ποικιλομορφία του πληθυσμού, η μεγάλη διαφορά στην κοινωνική ανάπτυξη των λιγοστών αστικών κέντρων με τις παράκτιες περιοχές και την αγροτική περιφέρεια, καθώς και η αδυναμία για αποτελεσματικούς διοικητικούς θεσμούς οδήγησαν τους ηγέτες των νέων ανεξάρτητων κρατών να πιστέψουν ότι το κόμμα τους θα μπορούσε να λειτουργήσει ως ένα εργαλείο οικοδόμησης του έθνους. Αντιμέτωπο με τα προβλήματα της εθνικής ενσωμάτωσης, της όχι πάντοτε αφοσιωμένης αντιπολίτευσης και το φόβο ξένων επιρροών, το κυρίαρχο κόμμα, στο πλαίσιο του πολιτικού πολιτισμού που δεν είχε παραδοσιακά θεσμοθετημένες φιλελεύθερες δημοκρατικές αξίες, σύντομα κατέστη το μοναδικό κόμμα. Οι εν λόγω αδυναμίες αναγκαστικά οδήγησαν στην κυριαρχία του μοναδικού κόμματος και στην προσπάθεια ένωσης του λαού υπό μια νέα κατασκευασμένη ταυτότητα που αναμειγνύει τα δημογραφικά στοιχεία με διάφορα εθνικά υπόβαθρα. Το ίδιο μπορούμε να δούμε ότι συνέβη κατά το σχηματισμό της Τουρκίας, δεδομένου του μεγάλου αριθμού των

πληθυσμών που αποτελούσαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τα προϋπάρχοντα αυτής εθνο-θρησκευτικά και πολιτικο-κοινωνικά στοιχεία. Παρά την κατασκευή μιας νέας ταυτότητας, οι Κούρδοι, για παράδειγμα, εξακολουθούν να εμπλέκονται σε αυτονομιστικές ενέργειες έως σήμερα.

Τα περισσότερα από τα χαρακτηριστικά του μοντέλου ταιριάζουν με την περιγραφή της ανόδου της Τουρκίας από τις στάχτες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι ιστορικοί της οθωμανικής και της τουρκικής ιστορίας έχουν ήδη τεκμηριώσει τα χαρακτηριστικά αυτά εκτενώς. Η Τουρκία αναπτύχθηκε από μια αυτοκρατορία που διέθετε μια αυλή γεμάτη από ξένες επιρροές, και έπρεπε να αγωνιστεί ενάντια στις αυτοκρατορικές δυνάμεις της Ευρώπης για να κερδίσει την ανεξαρτησία (Zürcher, 2004). Η δομή που προέκυψε υπό τον Ατατούρκ ήταν ένα μονοκομματικό κράτος και οι κανονιστικές προσδοκίες των ελίτ σαφώς εξομοιώνονται με το κεμαλιστικό δόγμα. Το διαρκές, χειροπιαστό σύμβολο της δημοκρατίας παρέμεινε ο Ατατούρκ ακόμη και κατά τη διάρκεια μιας περιόδου ισλαμικού πολιτικο-κοινωνικού ελέγχου. Πολύ καιρό μετά το θάνατο του Κεμάλ, το κόμμα του (Cumhuriyet Halk Partisi ή CHP) διατήρησε την εξουσία του κράτους με τη βοήθεια του στρατού κι ακόμη λειτουργεί ως το κύριο κόμμα αντιπολίτευσης στην Τουρκία.

Μία κομβική κίνηση προς την ανοιχτή πολυ-κομματική δημοκρατία στην Τουρκία προέκυψε μεταξύ του 1945 και 1950, ενώ το ομιχλώδες τοπίο των πολιτικών κομμάτων που ακολούθησαν φαίνεται να αποδεικνύει την ύπαρξη πολιτικού πλουραλισμού περιορισμένου, ωστόσο, από τη συστηματική ανάμιξη του στρατού (Kinkei, 2014). Η Ευρωπαϊκή Ένωση ασφαλώς, δεκαετίες αργότερα, απαίτησε συμμόρφωση με τα κριτήρια της Κοπεγχάγης σχετικά με τις σχέσεις κράτους-στρατού, ώστε να προχωρήσουν οι συζητήσεις ένταξης της Τουρκίας. Σε κάθε περίπτωση, οι πολιτικές εξελίξεις στην Τουρκία μετά τον Ατατούρκ προσιδιάζουν στο μοντέλο απολυταρχικοποίησης κατά τον Linz (Juan J Linz, 1985). Εάν κανείς αποδεχθεί ότι η δημοκρατία έλαβε χώρα για κάποια περίοδο στην Τουρκία, ο Linz ισχυρίζεται ότι αυτή η ίδια πληρούσε τις προϋποθέσεις ως γόνιμο έδαφος για να ακολουθήσει και να εδραιωθεί μεταγενέστερα ακόμη ένα είδος απολυταρχισμού.

6. Απολυταρχικές τάσεις κράτους μετά από την επιστροφή του στη δημοκρατία-Η νεο-οθωμανική εκδοχή

Οι δεκαετίες μετά το τελευταίο επιτυχημένο πραξικόπημα στην Τουρκία συνοδεύτηκαν από μια ευρεία λαϊκή δυσαρέσκεια για τις απολυταρχικές και καθεστωτικές στρατηγικές και πρακτικές του παρελθόντος. Το φαινόμενο αυτό έφθασε σε ένα επίπεδο προσδοκιών που απέρριπτε απολυταρχικά καθεστώτα γραφειοκρατίας-στρατού, και στην περίπτωση της Τουρκίας μπορεί να ειπωθεί ότι δημιούργησε ένα κλίμα που δεν θα επέτρεπε περαιτέρω στρατιωτικά πραξικοπήματα με την πλήρη έννοια και εφαρμογή του όρου. Το συγκεκριμένο κοινωνικο-λαϊκό αίτημα-αίσθημα μπορεί να εντοπιστεί στις διαδηλώσεις του 2007 που περιελάμβαναν διαδηλωτές με συνθήματα που ανέφεραν όχι και στη Σαρία και στα πραξικοπήματα. Εντούτοις, η εν λόγω προβολή έχει διαφορετικές επιπτώσεις ανάλογα σε ποιο στάδιο εξέλιξης προκύπτει (I. Demir, 2017). Τόσο η απολυταρχικοποίηση όσο και η δημοκρατικοποίηση είναι μακροπρόθεσμες διαδικασίες με ευάριθμα στάδια ωρίμανσης και ολοκλήρωσης.

Το 2014 προέκυψε μια σειρά σκανδάλων διαφθοράς που ενέπλεκαν υψηλόβαθμους υπουργούς του καθεστώτος AKP στην Τουρκία, συμπεριλαμβανομένου του Πρωθυπουργού τότε Ρ.Τ. Ερντογάν. Τα ακολούθησαν αμέσως μετά οι διαμαρτυρίες στο Πάρκο Γκεζί, οι οποίες εκκίνησαν ένα κίνημα ενάντια στο AKP, διάρκειας σχεδόν

ενός έτους. Οι ανησυχίες σχετικά με τη διαφθορά, το έγκλημα και τον απολυταρχισμό του ΑΚΡ έφθασαν νέα επίπεδα με απαγορεύσεις μέσω κοινωνικής δικτύωσης και της χρήσης του διαδικτύου.

Η δύσκολη θέση της Τουρκίας στο χρονικό σημείο εκκίνησης της νέας χιλιετίας καταδείχθηκε από μια κοινωνική διαφωνία τόσο σχετικά με τον τρόπο διαχείρισης της οικονομίας όσο και αναφορικά με τη θέση του Ισλάμ στη δημόσια ζωή. Μια δεκαετία αργότερα, ορισμένοι ερευνητές εξακολουθούσαν να επικρίνουν την κεμαλική βάση της τουρκικής κρατικής δομής παρά τις επιθετικές μεθόδους του ΑΚΡ. Το 2012, ο Ergun Özbudun (Özbudun, 2014) εξέφραζε λύπη που παρόλες τις έξι δεκαετίες στρεβλώσεων ένεκα του κεμαλικού καθεστώτος η πολιτική δομή της χώρας ακόμη εξέφραζε μόνο την ιδρυτική φιλοσοφία της Δημοκρατίας της Τουρκίας, χαρακτηριστικά της οποίας είναι ασύμβατα με την εξέλιξη ενός πραγματικά πλουραλιστικού πολιτικού συστήματος. Η εργασία του επί του θέματος ασχολείται με το μονοκομματικό προνόμιο, την απουσία διαδικαστικής συναίνεσης και ιδιαίτερα την αποτυχία θεσμοθέτησης του πλουραλισμού.

Κατά τον ίδιο χρόνο, όπως προηγούμενα περιγράψαμε, η τουρκική στρατιωτική διοίκηση ανάγκασε σαράντα στρατηγούς σε συνταξιοδότηση λόγω κατηγοριών για συνωμοσία σε ένα πραξικόπημα που προετοιμάζαν αλλά δεν πραγματοποιήθηκε πολλά έτη πριν. Η κίνηση αποτέλεσε συνέχεια μιας σειράς συλλήψεων και απολύσεων που σχετίζονται με τις δίκες της «Εργκένεκον» και της «Βαριοπούλας» και οδήγησε Αρχηγούς Στρατιωτικών Επιτελείων σε παραίτηση διαμαρτυρίας το 2011. Τελικά, οι έρευνες αυτές είχαν αντίκτυπο στον πολιτικό τομέα, καθώς πολλοί καθηγητές, δημοσιογράφοι και δικηγόροι επίσης φυλακίστηκαν σε σχέση με αυτές τις κατηγορίες. Ο στρατός λειτουργούσε παραδοσιακά ως προφύλαξη ενάντια στον ισλαμικό φονταμενταλισμό, ενώ το «βαθύ κράτος» συνήθως υποστηριζόταν από τον λαό στην προσπάθεια αυτή. Η επιλογή του ΑΚΡ να κινηθεί εναντίον τόσο πολλών μελών του στρατού τόσο καιρό μετά τις υποτιθέμενες παραβιάσεις πιθανότατα υποδεικνύει μια προσπάθεια «ατίμωσης» της ιδεολογίας των κεμαλιστών, αλλά προφανώς υποδεικνύει και ευρείες εξουσίες εντός θεσμικών βαρύκεντρων υπό το καθεστώς του ΑΚΡ (Karkazis, 2012).

Κατόπιν εκείνων των εκκαθαρίσεων το Μάιο του 2013, ο Ρ.Τ. Ερντογάν και το ΑΚΡ θέσπισαν νομοθεσία που απαγόρευε στις επιχειρήσεις να πωλούν αλκοόλ κατά τη διάρκεια συγκεκριμένων ωρών ή ακόμη και να διαφημίζουν τις εν λόγω πωλήσεις με εμφανή τα ποτά στις βιτρίνες τους. Επιπρόσθετα, το αλκοόλ απαγορεύτηκε κατά τις ώρες λειτουργίας των τεμενών και των σχολείων, ενώ οι παραγωγοί αλκοολούχων ποτών δεν θα μπορούσαν πλέον να λειτουργήσουν ως χορηγοί δημόσιων εκδηλώσεων. Οι φαινομενικοί λόγοι για τα μέτρα αυτά ήταν να εμποδίσουν τη μέθη των πολιτών και την κατάχρηση του αλκοόλ, αλλά έρευνα του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) κατέδειξε ότι η Τουρκία ήδη κατανάλωνε τη λιγότερη ποσότητα αλκοόλ ανά κεφαλή από οποιοδήποτε άλλο ευρωπαϊκό λαό (Anderson & Hussey, 2001). Η δυνατότητα του ΑΚΡ να επιβάλει τέτοιους νόμους καταδεικνύει στοιχεία περί τη μονοκομματική κυριαρχία, τον περιορισμένο πλουραλισμό και το διευρυμένο έλεγχο επί των θεσμών. Η ίδια βούληση επίσης ενδεικνύει μια δεσποτική νοοτροπία, καθώς και πιθανότητα ιδεολογικού μονισμού στο πλαίσιο της σχετικής ανάλυσης του J. Linz (J.J. Linz, 2000).

Το καλοκαίρι του 2013 υπήρξε περαιτέρω ανάφλεξη των δικών της Εργκένεκον, καθώς ένας πρώην διοικητής του τουρκικού στρατού καταδικάστηκε σε ισόβια κάθειρξη για τον υποτιθέμενο ρόλο του σε μια άλλη συνωμοσία ανατροπής του ΑΚΡ, η οποία δεν εκτελέστηκε ποτέ. Επιπρόσθετα, τρία μέλη του κόμματος της αντιπολίτευσης CHP που ήταν βουλευτές του κοινοβουλίου καταδικάστηκαν για τις ίδιες κατηγορίες και τους επιβλήθηκαν ποινές από δώδεκα έως τριάντα πέντε ετών φυλάκισης. Οι ίδιες κατηγορίες απαγγέλθηκαν εναντίον ακαδημαϊκών και δημοσιογράφων και μόνον είκοσι ένας από τους διακόσιους εβδομήντα πέντε αθώωθηκαν. Η ατμόσφαιρα μυστικότητας που επικρατούσε στις δίκες και η απαγόρευση παράστασης των οικογενειών και των μέσω ενημέρωσης στις αίθουσες των δικαστηρίων οδήγησε σε κατηγορίες για ακυρότητα της διαδικασίας (Gürsoy, 2012). Κατά τη διάρκεια των δικών, οι δυνάμεις ασφαλείας εκσφενδόνισαν δακρυγόνα στους

υποστηρικτές των κατηγορουμένων που διαδήλωναν έξω από τα αντίστοιχα σωφρονιστικά συγκροτήματα. Ο περιορισμός του δικαιώματος ελεύθερης συνάθροισης επιδεικνύει απουσία διαδικαστικής συναίνεσης και η φαινομενική αποφασιστικότητα του ΑΚΡ να απαλλαγεί από όλους τους αντιφρονούντες στην τουρκική κοινωνία καταδεικνύει μια επιθυμία να περιορίσει, εάν όχι να εξαλείψει, τον πλουραλισμό. Ίσως πιο έντονα, τα περιστατικά αποκαλύπτουν την επιθυμία να χρησιμοποιηθεί η παρατεταμένη δυσaréσκεια από προηγούμενα καθεστώτα για να δικαιολογηθεί η κοινωνική αλλαγή, ακόμη κι εάν η εν λόγω αλλαγή δεν χαιρεί ευρείας έγκρισης.

Το φθινόπωρο του 2013 ήλθε το τέλος της απαγόρευσης να φοριούνται καλύπτρες κεφαλής (μαντήλες, μπούρκες, νικάμπ, χιτζάμπ, κιμάρ, τσαντόρ, φερετζέδες, κ.λπ.) σε δημόσιους χώρους στην Τουρκία. Το μέτρο ίσχυε από την εποχή του Ατατούρκ και η απαγόρευσή του θεωρήθηκε ως μέρος μιας σειράς αλλαγών που στόχο είχαν να υπερασπίσουν τα ανθρώπινα δικαιώματα και τους δημοκρατικούς κανόνες. Ο τύπος παρουσίασε την κίνηση ως μια πολιτική επιβράβευση από τον Ρ.Τ. Ερντογάν στους «κεντροδεξιούς» εκείνους ψηφοφόρους που είχαν φέρει το ΑΚΡ στην εξουσία. Οι σεκιουλαριστές θεώρησαν την κίνηση ως μια προσπάθεια να εισαγάγει περισσότερα στοιχεία της ισλαμιστικής ατζέντας, αλλά η απαγόρευση είχε ήδη αρθεί από τα πανεπιστήμια το 2011, ενώ άρθηκε και στο στρατό μετά την καταστολή της απόπειρας πραξικοπήματος του 2016. Ωστόσο, η γυναικεία ένδυση παραμένει ένα ευαίσθητο θέμα στις τουρκικές υποθέσεις και οι αποκαλυπτικές ενδυμασίες οδήγησαν στην απόλυση ορισμένων υπαλλήλων των μέσων ενημέρωσης (Freedman, 1991). Ακόμη περισσότερο από τις δίκες της Εργκένεκον, η άρση της απαγόρευσης της «μαντήλας» επιδεικνύει τη χρήση της δυσaréσκειας αναφορικά με την προτέρα κρατική φιλοσοφία για την αιτιολόγηση της κοινωνικής αλλαγής.

Το Νοέμβριο του 2013, οι πολυκομματικές προσπάθειες αναθεώρησης του Τουρκικού Συντάγματος κατέληξαν σε αδιέξοδο, καθώς η σχετική κοινοβουλευτική επιτροπή τερμάτισε απρόσμενα τις προσπάθειές της. Η αναδιάρθρωση είχε φαινομενικά επιδιωχθεί για να θεσμοθετηθεί η δημοκρατία και να μεταρρυθμιστούν οι λειτουργίες εκείνες που είχαν επιτρέψει τα στρατιωτικά πραξικοπήματα στο παρελθόν. Ωστόσο, μια προσπάθεια του Ρ.Τ. Ερντογάν να εισαγάγει μια διάταξη σύνθεσης της εκτελεστικής εξουσίας της Τουρκίας με την προεδρία του οδήγησε πολλούς να πιστέψουν ότι οι προτεινόμενες συνταγματικές αλλαγές θα κατέληγαν απλώς στην ενίσχυση της εξουσίας του ΑΚΡ. Το θέμα αυτό, μαζί με τις συζητήσεις περί τον προσδιορισμό χαρακτηριστικών της τουρκικής υπηκοότητας οδήγησε την ίδια επιτροπή σε αδιέξοδο, καταδεικνύοντας την απουσία ευρύτερης διαδικαστικής συναίνεσης. Εντούτοις, η κατ' αρχήν προσπάθεια μεταρρύθμισης του Συντάγματος αποκαλύπτει μια ευρεία, πολυκομματική επιθυμία να αντικρουστούν ισχυρισμοί των κεμαλιστών και να επιτευχθεί κοινωνική αλλαγή.

Το Δεκέμβριο του 2013 φάνηκε ότι παρουσιάστηκε μια ρωγμή στην πανοπλία του ΑΚΡ, καθώς τρεις από τους υπουργούς του παραιτήθηκαν λόγω κατηγοριών εναντίον των οικογενειών τους για επιχειρηματική απάτη, καθώς και υπονοιών ότι δόθηκε παράνομη οικονομική βοήθεια στο πολιτικό μέτωπο υπέρ του ΑΚΡ. Οι κατηγορίες περιελάμβαναν παράτυπες άδειες δόμησης και επενδυτικής ανάπτυξης, αλλά οι υπουργοί που αποχώρησαν προέβησαν σε σκανδαλώδεις αναφορές, λέγοντας ότι ο Ρ.Τ. Ερντογάν ο ίδιος θα έπρεπε να παραιτηθεί. Από σχολιαστές αναφέρθηκε ότι το ΑΚΡ κατασιγάζει τις διαφωνίες και ότι χειρίζεται τις δημόσιες σχέσεις με αυστηρή πειθαρχία, οπότε η ανακοίνωση οδήγησε πολλούς να πιστέψουν ότι ο Ρ.Τ. Ερντογάν πιθανόν να εμπλέκεται σε βαθμό που ήταν αδύνατο να καλυφθεί επί μακρόν (Anceschi et al., 2014).

Ένα μήνα αργότερα, τον Ιανουάριο του 2014, η κυβέρνηση απέλυσε τριακόσιους πενήντα αστυνομικούς γιατί είχαν εκκινήσει μια έρευνα για τη διαφθορά του ΑΚΡ χωρίς να ενημερώσουν προηγουμένως την κυβέρνηση.

Η έρευνα επρόκειτο να ασχοληθεί με τη δωροδοκία πολιτικών, τις παράνομες συναλλαγές χρυσού με το Ιράν και πληθώρα από παράτυπες άδειες δόμησης. Ο Ιμάμης Φετουλάχ Γκιουλέν, παρά τη μακρόχρονη προηγούμενη συμπαράστασή του στον Ρ.Τ. Ερντογάν, κατηγορήθηκε χωρίς αποδείξεις για ανάμιξη σε παραδικαστικό κύκλωμα, ενώ καθ'αυτό το δικαστικό σώμα κατηγορήθηκε επίσης ότι επιχειρούσε ένα πραξικόπημα. Τα γεγονότα σαφώς αποτελούσαν ένδειξη για διαπλοκή θεσμών με αόριστα χαρακτηριστικά και «απουσία διαδικαστικής συναίνεσης» όχι μόνο σε κοινωνικές ομάδες αλλά και μεταξύ των κυβερνητικών τμημάτων. Και τα δύο χαρακτηριστικά καταδεικνύουν απολυταρχισμό σύμφωνα με το μοντέλο του Linz, αλλά δεν εκδηλώνουν συγκεκριμένες «μετα-δημοκρατικές τάσεις κινητοποίησης», οι οποίες, ωστόσο, εκ των υστέρων γνωρίζουμε ότι ενέσκηψαν δριμύτερες όταν αποπειράθηκε πραξικόπημα εναντίον της κυβέρνησης του ΑΚΡ το 2016, στη συνέχεια του οποίου τα σημάδια απολυταρχικοποίησης σύνολης της πολιτικής ζωής αυξήθηκαν και οξύνθηκαν δραματικά.

Το Φεβρουάριο του 2014, ο Πρόεδρος Αμπντουλάχ Γκιούλ υπέγραψε τη νομοθεσία περί τη λειτουργία του διαδικτύου, εκφράζοντας πλήρη στήριξη προς το ΑΚΡ, η οποία θα παραχωρούσε στην κυβέρνηση, ως και πραγματοποιήθηκε, την εξουσία για απαγόρευση συγκεκριμένων διαδικτυακών υπερσυνδέσμων, θα ανάγκαζε τους παρόχους υπηρεσιών να αποθηκεύουν προσωπικές πληροφορίες και να τις προσφέρουν στις αστυνομικές υπηρεσίες. Παρά την ευρεία δημόσια αποδοκιμασία και την επικείμενη τουρκική φιλοξενία του ετήσιου forum για τη Διακυβέρνηση του Διαδικτύου τον Σεπτέμβριο του 2014, ο Πρόεδρος Γκιούλ δεν απέσυρε τη νομοθεσία, παρόλο που υποσχέθηκε να ασχοληθεί άμεσα με την τροποποίησή της. Η ενέργεια αυτή εξυπηρετούσε το διπλό σκοπό λογοκρισίας του τύπου και παραβίασης της ιδιωτικής ζωής ταυτόχρονα. Και πάλι η δυσανεμία απέναντι στην νεωτερική ιδεολογία των σύγχρονων πολυμέσων επικοινωνίας είναι εμφανής μαζί με τη δικαιολογία για κοινωνική αλλαγή με κάθε μέσο. Επιπλέον, ο περιορισμένος πλουραλισμός, οι αδιαφανείς θεσμικές δράσεις, τα προνόμια υπέρ του ενός κόμματος και η απουσία συναίνεσης είναι όλα εμφανή στη συγκεκριμένη απόφαση.

Κατά τον ίδιο μήνα, ο Πρόεδρος Γκιούλ υπέγραψε την εφαρμογή ενός νόμου που αναγνώριζε στην κυβέρνηση, συγκεκριμένα στο Υπουργείο Δικαιοσύνης, αυξημένη εξουσία επί του δικαστικού σώματος, περιλαμβάνοντας επίσης αρμοδιότητες διορισμών και αξιολόγησης αποφάσεων. Ενώ ο Πρόεδρος προσπάθησε να μειώσει τον αντίκτυπο του νομοσχεδίου, ζητώντας διόρθωση δεκαπέντε αντι-συνταγματικών σημείων πριν την οριστικοποίηση, η παραβίαση του διαχωρισμού των εξουσιών και της αυτονομίας του δικαστικού σώματος πυροδότησε διαδηλώσεις στην Κωνσταντινούπολη και την Άγκυρα, καθώς οι κατηγορίες για διαφθορά της κυβέρνησης είχαν ήδη δημιουργήσει γόνιμο έδαφος για τέτοιες αντιδράσεις. Επιπλέον, οι αρχηγοί της αντιπολίτευσης ισχυρίστηκαν ότι η κίνηση πραγματοποιήθηκε ως απάντηση στις έρευνες για τη διαφθορά και θα χρησιμοποιούνταν για να εμποδίσει την ποινική δίωξη υπουργών του ΑΚΡ.

Το Μάρτιο του 2014, σκάνδαλο διαφθοράς προέκυψε και πάλι, καθώς ο Ρ.Τ. Ερντογάν απείλησε να καταργήσει τη χρήση από τους Τούρκους του YouTube και του Facebook λόγω διάδοσης πληροφοριών σχετικών με τις εις βάρος του καταγγελίες. Επιπρόσθετα, ο Ρ.Τ. Ερντογάν κατηγορήσε τους υποστηρικτές του Φ. Γκιουλέν ότι χρησιμοποιούσαν τις ιστοσελίδες για να διαφθείρουν την αστυνομία και το δικαστικό σώμα της χώρας εναντίον της κυβέρνησης, λειτουργώντας ως ένα «παράλληλο κράτος». Επίσης, διαμαρτυρήθηκε ότι οι διαρροές συνέβαιναν τη συγκεκριμένη περίοδο, ούτως ώστε να επηρεάσουν τις επερχόμενες εκλογές του καλοκαιριού. Δύο εβδομάδες αργότερα το Twitter επίσημα απαγορεύθηκε στην Τουρκία, καθώς ο Ερντογάν καταδίκασε τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ως τη χειρότερη απειλή για την κοινωνία (Chalk, 2013). Από κοινού με την προηγούμενη νομοθεσία περί Διαδικτύου, η απαγόρευση αποτέλεσε τον πλέον καθοριστικό έλεγχο του τύπου και της πληροφόρησης που είχε ως τότε πραγματοποιηθεί από το καθεστώς και ένα εξαιρετικό παράδειγμα της εξουσίας αδιαφανών παρακρατικών θεσμών. Δεδομένης της αποδοκιμασίας που επέδειξαν όλα τα αντιπολιτευόμενα μέτωπα, ασφαλώς αποκαλύπτεται και πάλι «έλλειψη διαδικαστικής συναίνεσης» και περιορισμός του πλουραλισμού.

Όπως προοιωνίστηκε από τα σχόλια του Ρ.Τ. Ερντογάν, οι τοπικές εκλογές του Μαρτίου 2014 στην Άγκυρα και την Κωνσταντινούπολη αντιμετώπισαν καταγγελίες για απάτη από τα κόμματα της αντιπολίτευσης, τα οποία ισχυρίζονταν αντιφάσεις μεταξύ των αποτελεσμάτων και των καταμετρήσεών τους. Οι επακόλουθες αντιδράσεις ήταν εξεγέρσεις και διαδηλώσεις εμπρός στο κτίριο του Ανώτατου Εκλογικού Συμβουλίου της Τουρκίας, ενώ οι αστυνομικές μονάδες χρησιμοποιούσαν εκτοξευτήρες νερού για διάλυση του πλήθους. Παρόλο που το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα (CHP) ηττήθηκε με μικρή διαφορά στις εκλογές στην Άγκυρα, οι διαδηλωτές αποτελούνταν από πανσπερμία υποστηρικτών διαφόρων κομμάτων. Αντίστοιχα και το 2017 προέκυψε εκλογικό σκάνδαλο, καθώς χρησιμοποιήθηκαν χιλιάδες ασφράγιστων ψηφοδελτίων, τα οποία κρίθηκαν έγκυρα για κάλυψη έκτακτων αναγκών (Smith, 2019).

Σε συνέχεια των εν λόγω εκλογικών νικών, ο Ρ.Τ. Ερντογάν μετέφρασε τα αποτελέσματα ως μια εντολή να συλλάβει τους εχθρούς του κράτους, «στη φωλιά τους». Αναφερόμενος στους αντιφρονούντες ως «προδότες, τρομοκράτες και συνεργάτες του κακού» κατέστησε σαφές ότι θεωρούσε τα αποτελέσματα των εκλογών ως μια «λευκή επιταγή» και άδεια να καταδιώξει τους αντιπάλους. Κατέστησε σαφές ότι θεωρούσε τις εξελίξεις ως ζήτημα εθνικής ασφάλειας και το ΑΚΡ θα χρησιμοποιούσε οποιαδήποτε ενέργεια έκρινε απαραίτητη για να καταστείλει την αντιπολίτευση. Οι δηλώσεις εξέθεταν απροσχημάτιστα όλα τα χαρακτηριστικά της απολυταρχικοποίησης που περιγράφηκαν προηγουμένα. Το Μάιο του 2014 το ΑΚΡ αποφάσισε να τηρήσει τον περιορισμό των τριών θητειών για τον Πρωθυπουργό, υποδεικνύοντας ότι ο Ρ.Τ. Ερντογάν θα συνεχίσει από το προεδρικό γραφείο παρά την προηγούμενη αποτυχία να ενισχύσει τις εξουσίες της θέσης. Ο ισχυρισμός ήταν ότι εφόσον στις εκλογές του Αυγούστου για πρώτη φορά ο Πρόεδρος της Τουρκίας θα εκλεγόταν από το λαό, το ΑΚΡ θα αποζητούσε μια ακόμη εκλογική εντολή να εδραιώσει την εξουσία του έτι περαιτέρω (Taspinar, 2014).

7. Διαγνωστικά απολυταρχισμού για την Τουρκία

Ο Mustafa Akyol (Akyol, 2007) σημείωσε ότι η αυξητικά απολυταρχική συμπεριφορά του Ρ.Τ. Ερντογάν μπορεί να φαντάζει παράλογη στους εξωτερικούς παρατηρητές, αλλά για το συγκεκριμένο χωροχρονικό περιβάλλον είναι σύμφωνη με την τουρκική νοοτροπία αναφορικά με την πολιτική αντιπαράθεση. Η νοοτροπία αυτή επιβεβαιώνει ότι οποιοσδήποτε θα έπρεπε να αντιμετωπίζει οποιαδήποτε τέτοια αντιπαράθεση με έναν ισχυρό, επιθετικό και μαχητικό τρόπο. Ουσιαστικά, υπονοεί ότι οι πολιτικές αντιπαραθέσεις είναι μάχες και οι πολιτικοί αντίπαλοι είναι εχθροί. Δεδομένης μιας τέτοιας αντίληψης, η προληπτική επίθεση είναι η βέλτιστη πρακτική, διότι ο εχθρός θα προσπαθήσει επίσης να επιτεθεί το ίδιο αιφνιδιαστικά, όποτε είναι δυνατό. Άλλοι ισχυρίζονται ότι ο ατέρμων στιγματισμός των αντιπάλων ως προδοτών είναι η πλέον απολυταρχική πτυχή της συμπεριφοράς του ΑΚΡ. Άλλοι πάλι θεωρούν τις προσπάθειες του ΑΚΡ να ελέγξει τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και την εκπαίδευση ως τις πλέον ενοχλητικές, καθώς οι πρώτες έχουν λογοκριθεί και οι τελευταίες χειραγωγούνται σε σημείο που διακόπτονται προπαρασκευαστικά μαθήματα κολλεγίων επειδή δεν εναρμονίζονται με την κομματική ατζέντα. Η διεθνής κοινότητα είναι κυρίως συγκλονισμένη από τις πιθανές παράνομες συναλλαγές με το Ιράν και πολύ περισσότερο με ένα ενδεχόμενο, σύμφωνα με επίσημες ρωσικές καταγγελίες, σποραδικών συναλλαγών, λαθρεμπορίας πετρελαίου και συνεργασίας με τον ISIS (Botelho, 2015).

Εν περιλήψει, ευάριθμα χαρακτηριστικά που σκιαγραφήθηκαν στις κατηγοριοποιήσεις του J. Linz ως απολυταρχισμός και μετά-δημοκρατική απολυταρχική κινητοποίηση έχουν επιδειχθεί από το AKP. Γενικοί θεσμοί έχουν χρησιμοποιηθεί για να διεισδύσουν σε όλες τις πτυχές της ζωής και να εμποδίσουν τον πολιτικό πλουραλισμό, ενώ ο μονισμός είναι εμφανής σε προσπάθειες διατήρησης των προνομίων ενός και μόνον κόμματος. Η Jenny White (J. B. White, 2011) επεσήμανε ότι το κοινό του AKP είναι μίξη δημογραφικών ομάδων, αλλά δεν έχει συνενώσει τα συμφέροντα των διαφόρων κομμάτων, προτιμώντας μια μονολιθική δομή που συνάδει προς την ετερόκλητη βάση του. Μια ιδιότυπη νοοτροπία χρησιμοποιήθηκε περισσότερο από την ιδεολογία του κόμματος καθαυτή, και επομένως το αποτέλεσμα στην τουρκική κοινωνία είναι η «απουσία διαδικαστικής συναίνεσης». Η κινητοποίηση του λαού, οι αρνητικές αντιδράσεις εναντίον του κεμαλισμού και οι κατηγορίες ότι άλλα κινήματα προσπαθούν να υποσκάψουν την εξουσία του κράτους είναι εμφανή, ακόμη κι εάν οι τελευταίες κριτικές αφορούν και την αντίστοιχη συμπεριφορά των κεμαλιστών στο παρελθόν. Τα απολυταρχικά καθεστωτικά χαρακτηριστικά επιβεβαιώνονται πλέον επίσημα από διεθνείς οργανισμούς, ως εμφανίζεται παράπλευρα (ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 2018).

Ιστορικά επαναλαμβανόμενο μοτίβο

Στην προηγηθείσα ανάλυση καταδείχθηκε ότι η ηγεσία του Ρ.Τ. Ερντογάν, ιδιαίτερα στον απόηχο της εις βάρος του απόπειρας πραξικοπήματος του 2016, εξελίχθηκε εχθρικά τόσο απέναντι στην εθνική όσο και στη θρησκευτική ετερότητα. Οι θρησκευτικές μειονότητες απομονώθηκαν από τη σουνιτική πλειοψηφία, ενώ η οξεία αντι-δυτική και αντι-ευρωπαϊκή ρητορική φανατίζει δραστικά ένα συνολικά αντι-χριστιανικό ρεύμα. Σημειώθηκε προηγουμένως ότι η ατζέντα του AKP εκτιμήθηκε από πολλούς ερευνητές ως επιφανειακά ισλαμική, σε απόσταση από το να χαρακτηριστεί ισλαμιστική, περιέχουσα δηλαδή φονταμενταλιστικό κήρυγμα μισαλλοδοξίας (Hoff, 2018). Η αρχική εκείνη εκτίμηση σταδιακά ανακαλείται, καθώς ο ερντογανισμός εξαπλώνεται από τα σχολεία έως τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και τις ένοπλες δυνάμεις, προσλαμβάνοντας τόσο φονταμενταλιστικά σε θρησκευτικό επίπεδο όσο και αντίστοιχα ακραία εθνικιστικά χαρακτηριστικά στην τρέχουσα πολιτική και γεωπολιτική της χώρας (Eibner, 2011).

Ετούτο το σχόλιο, ωστόσο, αναζητεί ένα επαναλαμβανόμενο ιστορικό μοτίβο, το οποίο στην προκειμένη περίπτωση δεν αφορά μόνο τους κύκλους του κεμαλικού ή του οθωμανικού φαινομένου, αλλά και των δύο στο βαθμό που συναντιούνται προοδευτικά σε έναν κοινό τόπο, αυτόν της αυταρχικής ηγεσίας και της εδραίωσης απολυταρχικών καθεστώτων. Η διατριβή εκκίνησε από τη σύγκρουση κεμαλισμού και οθωμανισμού, αλλά διαβλέπει μια στερεοτυπική ομοιότητα σε ποιοτικά χαρακτηριστικά των δύο αντιμαχόμενων εθνικο-πολιτικών δογμάτων, συνισταμένη κομματικού εξτρεμισμού και φαύλων κύκλων διαφθοράς και βίας.

Σχήμα 35. Η διεθνής κοινότητα ανησυχεί για τις διώξεις αντιφρονούντων.

8. Χρονοδιάγραμμα Συνταγμάτων της Τουρκίας

Η πρώτη προσπάθεια της Τουρκίας να αποκτήσει Σύνταγμα άρχισε σε περίοδο παράλληλη προς την εποχή της παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το πρώτο Σύνταγμα, το οποίο ίσχυσε επί βασιλείας Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ το 1876, αν και ουσιαστικά ήταν έργο των μεγάλων Βεζύρηδων εκείνη την περίοδο, Ρεσίντ Πασά και Μιδάτ Πασά βασίστηκε στα πρότυπα του Βελγικού Συντάγματος του 1831 (Erdogan, 1999). Εντούτοις, η κυβέρνηση λειτουργούσε ως κοινοβουλευτική μοναρχία, αλλά το επονομαζόμενο κοινοβούλιο δεν είχε ποτέ όση εξουσία απαιτούνταν για να περιορίσει τις εξουσίες του Σουλτάνου. Εν ολίγοις, η κυβερνητική δομή της Τουρκίας διατήρησε τον προϋπάρχοντα απολυταρχικό της χαρακτήρα. Το 1878 ο Σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ κατάργησε ή ακριβέστερα ανέστειλε τη λειτουργία της Βουλής των Αντιπροσώπων (Meclis-i Mebusân), ενέργεια που έθεσε τέλος στην πρώτη συγκροτημένη προσπάθεια της χώρας για πρόοδο προς το συνταγματικό πολίτευμα.

Η δεύτερη προσπάθεια της Τουρκίας έλαβε χώρα το 1908, όταν ο Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ εξαναγκάστηκε από την ισχυρή Επιτροπή της Ένωσης και Προόδου να αποκαταστήσει το Σύνταγμα. Αυτή η εποχή ήταν μια περίοδος έντονου συνεταιριστικού και πολιτικού πλουραλισμού μέχρι που το Ενωτικό Κόμμα, ως κομματική προέκταση της Επιτροπής της Ένωσης και Προόδου (CUP), κατέλαβε το 1913 και μονοπώλησε την εξουσία με στρατιωτική στήριξη. Ενώ ο Α΄ Π.Π. όδευε προς το τέλος του, η Βουλή των Αντιπροσώπων που άρχισε να λειτουργεί μετά τις εκλογές του 1919 διέκοψε τις εργασίες της σε ένδειξη διαμαρτυρίας για την κατοχή της Κωνσταντινούπολης από τις βρετανικές δυνάμεις και διαλύθηκε επίσημα από το Σουλτάνο τον Απρίλιο του 1920. Κατόπιν αυτού, το επαναστατικό κίνημα στην Ανατολία, του οποίου ηγούνταν ο Μ. Κεμάλ, οργάνωσε τη δημιουργία μιας εθνοσυνέλευσης για να αντισταθμίσει την απουσία μιας εθνικής και δημοκρατικής άποψης. Ως εκ τούτου, στις 23 Απριλίου του 1920, συνεδρίασε για πρώτη φορά η Μεγάλη Εθνοσυνέλευση στην Άγκυρα. Μετά την πολιτική αυτή νίκη η Εθνοσυνέλευση, που ήταν υπό τον έλεγχο του Μ. Κεμάλ, κατάργησε τη μοναρχία (σουλτανάτο) και ανεκήρυξε τη δημοκρατία ως την επίσημη και μόνη νόμιμη μορφή κυβέρνησης στην Τουρκία.

Ορισμένοι αναλυτές ανατρέχουν σε εκείνες τις καταστατικές για την Τουρκία ως έθνος κράτος εποχές προκειμένου να εξηγήσουν σύγχρονα πολιτικά φαινόμενα, όπως τη γένεση του λεγόμενου τουρκικού «βαθέος κράτους». Αυτή εντοπίζεται στην Επιτροπή της Ένωσης και Προόδου (CUP, ΕΕΠ), η οποία ιδρύθηκε μεν στην Κωνσταντινούπολη το 1889 από μια ομάδα φοιτητών της ιατρικής με πάθος για μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά έλαβε τόσο εκτεταμένη οργάνωση που σε λιγότερο από δύο δεκαετίες κατέστη μια επαναστατική πολιτική οργάνωση με παρακλάδια εντός και εκτός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μέσα στην οργάνωση υπήρχαν πολυάριθμες φατρίες και το σύνολο των μελών της ήταν εθνοτικά αλλά και ιδεολογικά ποικίλο. Εντούτοις, αυτό που συσπείρωνε τα μέλη ήταν ο κοινός σκοπός για αλλαγή του καθεστώτος και όχι η εσωτερική συνοχή. Επέτυχαν το σκοπό τους με την Επανάσταση των Νεότουρκων το 1908, με την οποία αποκαταστάθηκε το Σύνταγμα του 1876, περιορίζοντας τις εξουσίες του Σουλτάνου, οπότε και η Οθωμανική Αυτοκρατορία επανήλθε ως συνταγματική μοναρχία μετά από τριάντα δύο έτη απολυταρχισμού (S. Kaya, 2009).

Η ρεπουμπλικανική Τουρκία καθιέρωσε το πρώτο της Σύνταγμα το 1924. Παρόλο που το Χαλιφάτο είχε καταργηθεί, το Σύνταγμα αυτό καθιέρωσε εξ αρχής το Ισλάμ ως επίσημη θρησκεία. Για αυτό το λόγο οι όρκοι των Πρωθυπουργών κατά την ανάληψη της εξουσίας περιελάμβαναν κάποιες θρησκευτικές διατυπώσεις και η Μεγάλη Εθνοσυνέλευση κατηγορήθηκε ότι εφάρμοζε το θρησκευτικό νόμο. Εντούτοις, όπως και οι εκσυγχρονιστικές μεταρρυθμίσεις που εκκίνησαν τα πρώτα χρόνια της Δημοκρατίας, το 1928 αφαιρέθηκαν από το Σύνταγμα όλες οι θρησκευτικές αναφορές και το 1937 εισήχθη ο κοσμικός χαρακτήρας του κράτους ως συνταγματική αρχή μαζί με τις άλλες κεμαλικές αρχές.

Παρά τα στοιχεία δημοκρατικού πνεύματος στο Σύνταγμα του 1924, η Τουρκία παρέμεινε μια μονοκομματική δικτατορία μέχρι το 1945. Μετά από τέσσερα έτη προσπαθειών για την ανάληψη εξουσίας, το

Δημοκρατικό Κόμμα κέρδισε στις πρώτες ελεύθερες εκλογές το Μάιο του 1950. Ωστόσο, η δεκάχρονη θητεία του διακόπηκε με στρατιωτικό πραξικόπημα το Μάιο του 1960. Η πολιτική εξουσία επέστρεψε στον έλεγχο των προ του Δημοκρατικού Κόμματος ισχυρών πολιτικών παραγόντων. Το Σύνταγμα του 1961 πρόσφερε ένα πλαίσιο για σχετικά πιο φιλελεύθερο δημοκρατικό πολίτευμα που εγγυώνταν περαιτέρω δικαιώματα των πολιτών. Το 1971, ωστόσο, το Συνταγματικό Δικαστήριο διαπίστωσε ότι το Κόμμα της Εθνικής Τάξης (National Order Party) που είχε ισλαμικό προσανατολισμό παραβίαζε τη συνταγματική αρχή της κοσμικότητας και διέταξε τη διάλυσή του. Κατά τον επόμενο χρόνο ιδρύθηκε το Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας (National Salvation Party) που ενστερνιζόταν βασικά τις ίδιες θεωρίες με το Κόμμα της Εθνικής Τάξης. Αυτό το κόμμα παρέμεινε ενεργό μέχρι τη στρατιωτική παρέμβαση του 1980. Επικαλούμενη το Σύνταγμα του 1982, η στρατιωτική χούντα συγκάλεσε το Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας, το οποίο αποτελούνταν από πέντε ανώτατους στρατηγούς, και επανασχεδίασε, σύμφωνα με τον M. Erdodaň (Erdodaň, 1999), την κοινωνικοπολιτική δομή ούτως ώστε να εξυπηρετεί καλύτερα τις ακόλουθες αρχές:

➤ τη λατρεία του «Κράτους». Σύμφωνα με το Προοίμιο, το «Κράτος» κατέχει ιερή και πρωτεύουσα θέση, ενώ πρέπει να απολαμβάνει κατά προτεραιότητα της μέριμνας των πολιτών της Τουρκίας. Η δεσπόμενη αρχή στη Δημοκρατία της Τουρκίας είναι η υπεροχή της κρατικιστικής ιδεολογίας.

➤ Την εκφρασμένη θεσμικά εθνικιστική αντίληψη της αλληλεγγύης. Από την αρχή της ίδρυσης της Δημοκρατίας η μαχητική υποστήριξη του κοσμικού κράτους άλλοτε όξυνε κι άλλοτε άμβλυσε τον άτεγκτο έλεγχο του κράτους επί του θρησκευτικού βίου και λείαινε τον αυστηρό σεκιουλαρισμό στις δημόσιες υποθέσεις, χωρίς εντέλει ξεκάθαρο θεσμικό διαχωρισμό της θρησκείας από το κράτος.

Κατά το συγκεκριμένο πολιτικό μοντέλο, η κοσμικότητα θεωρείται ένα κοινωνικό πρόγραμμα που μακροπρόθεσμα θα ωφελήσει τη ζωή των πολιτών και το δημόσιο βίο. Ο στόχος αυτού του ριζοσπαστικού σεκιουλαρισμού είναι η αντικατάσταση του παραδοσιακού τρόπου ζωής στην Τουρκία, του οποίου ο ισλαμισμός αποτελεί κύριο συστατικό, με ένα σύστημα αξιών συγκεκριμένο με παραλλαγές σύγχρονων και «δυτικόφερτων» επιστημονικών θεωριών. Αποτέλεσε δε στρατηγική επιλογή της δεκαετίας του 1980 να δοθεί χώρος στο ισλαμικό πολιτικό ρεύμα, το γνωστό παλαιότερα ως «εθνικό όραμα/εθνική άποψη» “Millî Görüş”, με την ελπίδα να τεθεί, όπως και συνέβη, ανάχωμα στις διάφορες εκφάνσεις της τουρκικής αριστεράς (Insel & Larché, 2016).

Πίνακας 6. Η διαδοχή Συνταγμάτων και αναθεωρήσεών τους στην Τουρκία.

1921— Σύστημα θεσπισμένο κατά τη διάρκεια του αποκαλούμενου πολέμου της τουρκικής ανεξαρτησίας. Το κοινοβούλιο διατηρούσε όλες τις σχετικές εξουσίες.

1924— Το Σύνταγμα αυτό πρόσθεσε εκτελεστικές και δικαστικές εξουσίες και προέβλεψε περαιτέρω καθορισμό των προεδρικών εξουσιών.

1937— Πρώτη μεγάλη δέσμη τροποποιήσεων. Θέσπισε τις έξι κύριες αρχές της δημοκρατίας με συνταγματικό νόμο: ρεπουμπλικανισμός, εθνικισμός, λαϊκισμός, κρατισμός, εκκοσμίκευση και ρεφορμισμός. Ακολούθησαν τροποποιήσεις το 1954 και το 1957.

1961— Ένα Σύνταγμα που διαχώρισε πλήρως τη δικαστική εξουσία από τους άλλους κλάδους εξουσίας και ουσιαστικά θέσπισε την αρχή του διαχωρισμού των εξουσιών, ενώ εισήγαγε επίσης το Συνταγματικό Δικαστήριο.

1982— Το τελευταίο Σύνταγμα· η εκδοχή αυτή κατέργησε τη ρεπουμπλικανική γερουσία, μείωσε την απαιτούμενη απαρτία για νομοθετικές πράξεις, παρέιχε στο εκτελεστικό τμήμα εξουσίες διαχωρισμένες από την Εθνοσυνέλευση, ενώ περιόρισε σχετικά και τη δικαστική εξουσία.

1995, 2001, 2002, 2004, 2010 και 2017— Πολλές τροποποιήσεις φιλελευθεροποίησης του Συντάγματος, μαζί με τα «πακέτα εναρμόνισης» του 2002–2004 (Gürel, 2015).

Σε σχέση με την ευρεία αναθεώρηση του 2017 που εδραίωσε ενισχυμένο προεδρικό σύστημα στην Τουρκία, υφίσταται ζωνηρή συζήτηση όχι μόνο για τις προεδρικές υπερεξουσίες αλλά και για τα όρια μιας αναθεώρησης, πιο συγκεκριμένα για το ενδεχόμενο «αντισυνταγματικών συνταγματικών τροποποιήσεων» (Roznai, 2017). Στην προκειμένη περίπτωση για παράδειγμα, το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης εξέφρασε σοβαρές ανησυχίες με επίκεντρο τις προεδρικές εξουσίες αλλά και τον περιορισμό της ανεξαρτησίας της τουρκικής δικαιοσύνης (CDL, 2017).

Πίνακας 25. Μερικές από τις αλλαγές στο πλαίσιο της Συνταγματικής αναθεώρησης που καθιέρωσε προεδρικές υπερεξουσίες μετά το δημοψήφισμα του 2017 (ΥΠ.ΕΣ.ΚΥΠΡΟΥ, 2018).

1	Αύξηση του αριθμού των βουλευτών από 550 σε 600.
2	Η ηλικία για άσκηση του δικαιώματος του εκλέγεσθαι μειώνεται από τα 25 στα 18.
3	Οι Βουλευτικές Εκλογές θα διεξάγονται κάθε 5, όχι κάθε 4 έτη, μαζί με τις Προεδρικές Εκλογές.
4	Διά ψηφίσματος η Εθνοσυνέλευση θα μπορεί να ζητήσει την έναρξη έρευνας για τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας περί την κατηγορία διάπραξης αδικήματος.
5	Για την εκλογή στο αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας απαιτείται το 50% συν μία ψήφος. Σε άλλη περίπτωση, οι δύο πρώτοι υποψήφιοι τίθενται αντιμέτωποι σε δεύτερο γύρο.
6	Αίρεται η πρόνοια για διακοπή των σχέσεων του Προέδρου της Δημοκρατίας με το κόμμα του.
7	Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας καθίσταται «επικεφαλής του κράτους» και αποκτά εκτελεστικές εξουσίες. Εκπροσωπεί την ενότητα της Τουρκικής Δημοκρατίας και του τουρκικού έθνους και διασφαλίζει την εφαρμογή του Συντάγματος και την ομαλή λειτουργία των κρατικών οργάνων.
8	Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να διορίζει έναν ή περισσότερους Αντιπροέδρους. Κατάργηση του Πρωθυπουργικού καθήκοντος.
9	Η Εθνοσυνέλευση μπορεί να αποφασίσει την επανάληψη των εκλογών. Αν η απόφαση για επανάληψη ληφθεί κατά την διάρκεια της δεύτερης και τελευταίας θητείας του Προέδρου, τότε ο Πρόεδρος δικαιούται να ξαναυποβάλει υποψηφιότητα.
10	Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας κηρύσσει κατάσταση έκτακτης ανάγκης σε περίπτωση φυσικών καταστροφών, πολέμου, κινημάτων κατά της πατρίδας, κ.λπ.

VI.B Ο ρόλος της ηγετικής προσωπικότητας στην Τουρκία και στη Μέση Ανατολή

1. Στο δρόμο που χάραξε ο Τ. Οζάλ

Η επίσκεψη στο ρόλο της ηγετικής προσωπικότητας σε συνδυασμό με την οθωμανική και τουρκική πολιτική ιδιοσυγκρασία κρίθηκε απαραίτητη, όπως ήδη επισημάνθηκε νωρίτερα αναφορικά με τις

κονστρουκτιβιστικές ερμηνείες των κοινωνικο-πολιτικών εξελίξεων. Ο Τουργκούτ Οζάλ, εν προκειμένω, έφερε σημαντικές αλλαγές τόσο στο εσωτερικό όσο και στην εξωτερική πολιτική της χώρας. Για πρώτη φορά στη σύγχρονη πολιτική ιστορία της Τουρκίας ένας πρωθυπουργός έθετε ως πρωταρχικό στόχο και προσπάθησε συνειδητά με συγκεκριμένα μέτρα να δραπετεύσει από το ασφυκτικά εσωστρεφές πλαίσιο που καθόριζε ο κεμαλισμός στη διακυβέρνηση της χώρας, κυρίως στον οικονομικό τομέα. Αλλά η κυριότερη αλλαγή που έφερε ο Τ. Οζάλ ήταν στο ιδεολογικό πεδίο άσκησης της κρατικής πολιτικής, καθώς προσπάθησε συστηματικά να ενσωματώσει τη θρησκευτική παράμετρο στην επίσημη κρατική ιδεολογία, σε μια πρωτοβουλία εύλογα αντίρροπη στην κρατούσα τότε κεμαλική πολιτική και πρακτική. Ο Τουργκούτ Οζάλ, σε αντίθεση με τον Μουσταφά Κεμάλ, έθεσε τις βάσεις μιας νέας εξωτερικής πολιτικής, η οποία είχε ως κύριο χαρακτηριστικό την έξοδο από την ουδέτερη στάση που τηρούσε έως τότε η Τουρκία σε πολλά διεθνή και μεσανατολικά ζητήματα (Karkazis et al., 2018b).

Στην πρώτη περίοδο της εξουσίας του, κύριος προσανατολισμός της εξωτερικής πολιτικής ήταν η ευρωπαϊκή κατεύθυνση της χώρας. Αλλά στη δεύτερη και πιο ενδιαφέρουσα περίοδο του Τ. Οζάλ, μετά το 1990 και κατόπιν της απόρριψης εκ μέρους της Ευρωπαϊκής Κοινότητας της αίτησης ένταξης της Τουρκίας του 1989, στράφηκε στην προσπάθεια να προσδώσει στη χώρα του έναν πολυδύναμο χαρακτήρα περιφερειακής δύναμης. Η άμεση ανάμιξη της Τουρκίας σε τρεις γεωγραφικές ενότητες, Βαλκάνια, Καύκασο και Μέση Ανατολή, όπως επίσης παράπλευρα και στην Κεντρική Ασία, ήταν εφεξής το κύριο στίγμα της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, το οποίο άλλωστε ακολουθείται έως και σήμερα και διατρέχει τη διακυβέρνηση της χώρας από τον Ρ.Τ. Ερντογάν, παρά τις κατά καιρούς επιφανειακά και κατ' εξαίρεση φιλοευρωπαϊκές δηλώσεις του (David L Phillips, 2004). Στην προεκλογική περίοδο των εκλογών της 22 Ιουλίου 2007 κυκλοφορούσε σε όλη την Τουρκία μια υπερμεγέθους προεκλογική αφίσα που έδειχνε τον Ρ.Τ. Ερντογάν και πίσω του ακριβώς σε μεγάλο φόντο τους Κεμάλ Ατατούρκ και Τουργκούτ Οζάλ. Πράγματι πολλοί στην Τουρκία θεωρούν τον Ρ.Τ. Ερντογάν ως συνεχιστή του έργου του Οζάλ που διακόπηκε με μυστηριώδη τρόπο κατά τον αιφνίδιο θάνατο του το 1993.

2. Βιογραφικά στοιχεία για τον Ρ.Τ. Ερντογάν

Ο Ρετσέπ Ταγίπ Ερντογάν (1954-) ίδρυσε το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης το 2001, ενώ διετέλεσε Πρωθυπουργός και κατόπιν Πρόεδρος της Τουρκίας από το 2003 έως σήμερα. Αποφοίτησε από τη Σχολή Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών του Πανεπιστημίου της Κωνσταντινούπολης το 1980, αν και υφίστανται αμφισβητήσεις για την εγκυρότητα του πτυχίου του σε μια χρονική περίοδο όπου οι απόφοιτοι θρησκευτικών σχολείων αντιμετώπιζαν προβλήματα με την αναγνώριση των σπουδών τους (Smith, 2019). Εργάστηκε σε διάφορες εταιρείες στον τομέα του χονδρικού εμπορίου τροφίμων. Ως προς τις κοινωνικο-πολιτιστικές του καταβολές, προέρχεται από την «περιφέρεια» της Τουρκίας (A. Bozkurt, 2015). Γεννήθηκε στην Κασίμπασα, μια κατώτερη κοινωνικά μεσοαστική περιοχή της Κωνσταντινούπολης, όπου οι γονείς του μετακόμισαν από τη Ρίζε, την άλλοτε ποντιακή Ριζούντα. Υπάρχει δε και φημολογία στην Τουρκία, την οποία δημόσια διέδωσε προ ετών ο τωρινός σύμμαχος του εθνικιστής Ντ. Μπαχτσελί, ότι οι πρόγονοί του ήταν Έλληνες που βίαια εξισλαμίστηκαν, όπως σε μεγάλο βαθμό συνέβη για τους κατοίκους της εν λόγω περιοχής (Tribune, 2016). Στην Κωνσταντινούπολη, ο πατέρας του εργαζόταν για τον κρατικό Οργανισμό Ναυτιλίας, ενώ η μητέρα του ασχολούνταν με τα οικοκυρικά. Για να ενισχύσει το οικογενειακό εισόδημα ο Ρ.Τ. Ερντογάν πωλούσε έως και τρόφιμα ως πλανόδιος στους δρόμους. Κατά συνέπεια, ανατράφηκε μαθαίνοντας τις αξίες και τις επιδιώξεις των φτωχότερων πολιτών στις λαϊκές συνοικίες (Buğra & Keyder, 2005). Είναι παντρεμένος και έχει τέσσερα παιδιά, από τα οποία τα τρία σπούδασαν σε σχολεία στο εξωτερικό.

Πίνακας 26. Τα Ισλαμικά κόμματα της Τουρκίας.

Τα ισλαμικά κόμματα της Τουρκίας		
Εθνικής Τάξης	<i>Milli Nizam Partisi-MNP</i>	1970-1971
Εθνικής Σωτηρίας	<i>Milli Selamet Partisi-MSP</i>	1972-1980
Ευημερίας	<i>Refah Partisi-RP / Welfare Party</i>	1983-16 Ιανουαρίου 1998
Αρετής	<i>Fazilet Partisi, Virtue Party</i>	1998-22 Ιουνίου 2001
Ευτυχίας	<i>Saadet Partisi - SP / Felicity Party</i>	20 Ιουλίου 2001-εν ισχύ
Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης	<i>Adalet ve Kalkinma Partisi, Justice and Development Party</i>	14 August 2001-εν ισχύ

Τα πρώτα βήματά του στην πολιτική καταγράφει ο Μ. Heper (Heper, 2013) από την περίοδο που συμμετείχε στην Ένωση για την Εθνική Άποψη της Μουσουλμανικής Κοινότητας (İslam Toplumunu Milli Görüş Teşkilatı—İTM), η οποία λειτουργούσε ως ομάδα σκέψης και προβληματισμού, κυρίως στη Γερμανία αλλά και στην Τουρκία, υπό την αιγίδα των δύο πρώτων πολιτικών κομμάτων με θρησκευτικό προσανατολισμό στη ρεπουμπλικανική Τουρκία, του κόμματος Εθνικής Τάξης (MNP) και του κόμματος Εθνικής Σωτηρίας (MSP) (Yeşilada, 2002). Στη συνέχεια εγγράφηκε μέλος του Κόμματος της Ευημερίας (RP) (Boyle, 2004).

Από το 1994 μέχρι το 1998 ο Ρ.Τ. Ερντογάν διετέλεσε δήμαρχος του μητροπολιτικού δήμου της Κωνσταντινούπολης. Θεωρήθηκε μάλλον επιτυχημένος δήμαρχος και δί' αυτής της οδού απέκτησε πολλούς υποστηρικτές. Φυλακίστηκε όμως επί τέσσερις μήνες (παρόλο που είχε καταδικαστεί για δέκα) για το περιεχόμενο μιας πολιτικής ομιλίας που εκφώνησε στις 12 Δεκεμβρίου 1997. Στη συνέχεια υποστήριξε τους επονομαζόμενους νεωτεριστές στο Κόμμα της Αρετής (1998-2001), το οποίο ιδρύθηκε όταν απαγορεύτηκε η λειτουργία του Κόμματος της Ευημερίας. Όταν διαλύθηκε και το κόμμα της Αρετής, ο Ρ.Τ. Ερντογάν εγγράφηκε μέλος του διάδοχου κόμματος, δηλ. του κόμματος της Ευτυχίας (Saadet Partisi-SP). Αλλά σύντομα παραιτήθηκε και από το Κόμμα της Ευτυχίας, που συνέχισε την υπέρ-συντηρητική πορεία του με αντιδυτικό γενικά πνεύμα, ιδρύοντας το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AKP). Το Νοέμβριο του 2002 το κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης επικράτησε στις γενικές εκλογές και έλαβε την πλειοψηφία των εδρών στο Κοινοβούλιο με τον Ρ.Τ. Ερντογάν ως αρχηγό. Στις 15 Μαρτίου 2003 ο Ρ.Τ. Ερντογάν ανέλαβε καθήκοντα Πρωθυπουργού μετά από τον Α. Γκιουλ, ο οποίος τα εκτελούσε προσωρινά έως τη λήξη της απαγόρευσης προς τον Ρ.Τ. Ερντογάν να αναλάβει δημόσιες θέσεις (Jenkins, 2003).

3. Στοιχεία της προσωπικότητας του Ρ.Τ. Ερντογάν

Σε σχέση με την προσωπικότητά του, ο Ρ.Τ. Ερντογάν θεωρείται ότι έχει αυστηρές και συντηρητικές αρχές που εύλογα αποδίδονται και επιδρούν στο οικογενειακό και κομματικό του περιβάλλον. Ήταν αρχηγός της νεολαίας του Κόμματος της Ευημερίας, όταν ακόμη έπαιζε ημι-επαγγελματικά ποδόσφαιρο στα νεανικά του

χρόνια. Επίσης, στα δεκαέξι έτη που έπαιζε ποδόσφαιρο φημολογείται ότι αποβλήθηκε μόνο μία φορά (Daily Sabah, 2017). Ο Ρ.Τ. Ερντογάν επεδείκνυε σεβασμό προς άτομα με παραδοσιακή θρησκευτική και πολιτική εξουσία, και όταν ήταν νέος, ως πρότυπό του είχε τον Νετσεμτίν Ερμπακάν. Σε έναν από τους γιούς του έδωσε το όνομα Νετσεμτίν, για να τιμήσει τον πρωτοπόρο στους αγώνες του πολιτικού Ισλάμ κατά την πρόσφατη Τουρκική ιστορία.

Ο Ρ.Τ. Ερντογάν δεν μπορεί να θεωρηθεί ελεγχόμενος και προβλέψιμος χαρακτήρας και αυτό εκτιμάται ότι έχει σχέση με το γεγονός ότι ενηλικιώθηκε σε λαϊκές γειτονίες. Εκεί οι οικογένειες ήταν ιδιαίτερα συναισθηματικά συνεκτικές και συνδεδεμένες με τη θρησκευτική παράδοση. Είχαν όλοι τη συνείδηση της ομαδικότητας και της «γειτονικότητας». Η Κασίμπασα ήταν πολύ γνωστή για τους «παλικαράδες» της, δηλαδή οξύθυμους άνδρες που εύκολα φέρονταν επιθετικά επικαλούμενοι ιδιότυπους κώδικες τιμής, και ως εκ τούτου ο Ρ.Τ. Ερντογάν τόνισε την επίδραση αυτής της περιοχής στη ζωή του (Herper & Toktas, 2003). Είναι δυνατό πράγματι να διακρίνει κάποιος και δείγματα ανυπακοής στον χαρακτήρα του Ρ.Τ. Ερντογάν, στοιχείο που μεταφέρθηκε στη μεταγενέστερη πολιτική συμπεριφορά του ως προκλητικότητα, εμπρηστική ρητορική και θερμπαλισμός που υπερβαίνει τα πρωτόκολλα πολιτικής και διπλωματικής συμπεριφοράς, οξύνοντας πολιτικές αντιπαραθέσεις.

Τον Απρίλιο του 1997, όταν οι στρατιωτικοί μέσω του Εθνικού Συμβουλίου Ασφαλείας υποχρέωσαν το συνασπισμό των κομμάτων της Ευημερίας και του Ορθού Δρόμου να υιοθετήσει εκτεταμένα μέτρα κατά του κινδύνου του «πολιτικού Ισλάμ», ο Ρ.Τ. Ερντογάν παρακίνησε τους αρχηγούς του Κόμματος της Ευημερίας να αντισταθούν σθεναρά. Κατά την πρώιμη περίοδο της πολιτικής του καριέρας πρότεινε να διατεθεί η Αγία Σοφία⁶ για να προσεύχονται οι μουσουλμάνοι, όπως άλλωστε συνέβη πρόσφατα και προκλητικά για τα δεδομένα της UNESCO που προστατεύει το εν λόγω μνημείο παγκόσμιας κληρονομιάς. Και σε μια άλλη περίπτωση δήλωσε ότι αν εκλεγεί δήμαρχος, θα ζητούσε από διάσημους μόδιστρους να οργανώσουν επιδείξεις μόδας με φορέματα και οθωμανικές καλύπτρες, όπως και συνέβη. Θα προσθέταμε ότι ο Ρ.Τ. Ερντογάν είναι πρώτιστα οραματιστής. Εκείνες οι ευχές προ δεκαετιών για προσευχές στην Αγία Σοφία, χλιδάτα οθωμανικά παλάτια και παρελάσεις, υπερκατασκευές όπως οι σήραγγες και οι γέφυρες στο Βόσπορο, από τα πιο «βαριά» θεσμικά προγράμματα για πολιτειακές ανατροπές προς τις υπερ-προεδρικές εξουσίες έως τις «ελαφριές» συμβολικές παρεμβάσεις, όπως το Istanbul Modern Fashion Week (Arango, 2016) το Σεπτέμβριο του 2016, όλες υλοποιήθηκαν και συνεχίζουν να πραγματοποιούνται, αποδεικνύοντας όχι μόνο ύπαρξη οράματος αλλά και μεθοδικότητα προς την πραγμάτωσή του.

Ο Ρ.Τ. Ερντογάν, όπως σημειώσαμε νωρίτερα, είναι απόφοιτος πανεπιστημίου, και αυτό στην Τουρκία σημαίνει ότι ανήκει στην ελίτ. Επειδή όμως κατάγεται από την Κασίμπασα και είχε στενούς δεσμούς με τους ανθρώπους αυτής της γειτονιάς, προσδίδεται μια αίσθηση ότι ανήκει στην τουρκική πολιτισμική περιφέρεια. Κάποια φορά ανέφερε δημόσια ότι σε αυτή τη χώρα υπάρχει διαχωρισμός μεταξύ των Μαύρων και των Λευκών Τούρκων, αλλά εκείνος είναι αδελφός του λαού και ανήκει στους Μαύρους Τούρκους (Demiralp, 2012).

⁶ Ως γνωστόν η Αγία Σοφία ήταν εκκλησία κατά τη Βυζαντινή περίοδο, μετά την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς (1453) μετατράπηκε σε τέμενος, και κατά την Κεμαλική περίοδο καθιερώθηκε ως μουσείο. Σήμερα είναι μνημείο παγκόσμιας κληρονομιάς υπό την προστασία της UNESCO.

Εστιάζουμε στην παραπάνω ιδέα επειδή, όπως έχει προειπωθεί, ο Ρ.Τ. Ερντογάν δηλώνει ότι εκτιμά τη λαϊκότητα υπό την έννοια της γνησιότητας και της ευθύτητας, ενώ αναλαμβάνει το ρίσκο να αντιπαρατεθεί και να συγκρουστεί για την επικράτησή της. Για παράδειγμα, ενώ ο Ερμπακάν προτιμούσε την πολύ προσεγμένη ενδυμασία, έως και γραβάτες του οίκου Βερσάτσε, ο Ρ.Τ. Ερντογάν απείχε από τέτοιου είδους ενδυμασίες, προτιμώντας πιο «λαϊκές» φορεσιές, όπως και τα καρρώ σακκάκια που θεωρούνται εκτός μόδας ειδικά στους κύκλους ευρωπαϊκών πολιτικών και διοικητικών παραγόντων.

Ο Ρ.Τ. Ερντογάν επίσης δείχνει να είναι υπερήφανος που εκπροσωπεί τις εντόπιες αξίες και στάσεις ζωής. Παρόλο που δεν είναι αντίθετος με την ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, πιστεύει ότι, όταν και εάν αυτό συμβεί, η Τουρκία θα πρέπει να προσέξει να μην απωλέσει τη δική της πολιτιστική κληρονομιά. Θέλει να δει την Τουρκία να συμβάλλει ουσιαστικά στο πολιτιστικό μωσαϊκό που αποτελεί την Ευρώπη, αλλάζοντας την τελευταία παρά ως υφιστάμενος την αλλαγή της. Το πιο χαρακτηριστικό σύνθημά του είναι μια στάση με εθνικό προσανατολισμό σε έναν κόσμο που παγκοσμιοποιείται. Δεν είναι τυχαίο που οι διεσπαρμένοι στη Ευρώπη Τούρκοι είναι οι πλέον ένθερμοι «ερντογανικοί», καθώς βρίσκουν ψυχολογικά ερείσματα αυτοπεποίθησης σε έναν ηγέτη που φέρεται στους δυτικούς ομολόγους ως μεγαλοπρεπής σουλτάνος, κι όχι ως υπανάπτυκτος και φτωχός παρίας, όπως σε μεγάλο βαθμό συνέβη στους ίδιους μέσα από τις ατομικές περιπέτειες της «ξενιτιάς» (David L Phillips, 2004).

4. Η θρησκευτική σφραγίδα

Οι δάσκαλοι του στο δημοτικό της Κασίμπασα ενθάρρυναν τον Ρ.Τ. Ερντογάν να μαθητεύσει σε θρησκευτικό σχολείο, όπως και συνέβη. Στις δημόσιες συζητήσεις συχνά υπενθυμίζεται ένα περιστατικό σχετικό με τη θρησκευτική ανατροφή του. Στη Σχολή Ιμám Χατίπ, ο δάσκαλος ρώτησε τους μαθητές εάν γνώριζαν πώς πρέπει να προσεύχεται ένας καλός μουσουλμάνος, και ο Ρ.Τ. Ερντογάν απάντησε καταφατικά. Τότε ο δάσκαλος τοποθέτησε στο έδαφος μια εφημερίδα και του ζήτησε να προσευχηθεί, αλλά ο Ρ.Τ. Ερντογάν αρνήθηκε να την αγγίξει, επειδή στις σελίδες της υπήρχαν «κοσμικές» φωτογραφίες ... Ως ενήλικος παρακολούθησε μαθήματα στην Ιερατική Σχολή Ισκεντέρ-πασά του τάγματος Νακσιμπεντί υπό τον ιεροδιδάσκαλο Μεχμέτ Κοτκού. Οι πιστοί του εν λόγω τάγματος διαχρονικά προσπάθησαν να αποκτήσουν δύναμη μέσω της ενωτικής δύναμης της πίστης, ενώ δεν αμφισβητούσαν τη νομιμότητα και την ορθότητα μιας νέο-οθωμανικού τύπου κυβέρνησης. Ο προαναφερθείς ιεροδιδάσκαλος Κοτκού χαρακτηριστικά έδειχνε ανοχή απέναντι στο μοντερνισμό, για παράδειγμα δεν υποχρέωνε αυτούς που τον παρακολουθούσαν να φορούν την παραδοσιακή μουσουλμανική ενδυμασία (Heper & Toktaş, 2003).

Ο σουφισμός απευθύνεται και προς πιστούς υψηλού μορφωτικού επιπέδου, με ιδιαίτερη έμφαση στην ποιητική δημιουργία. Άρσε ιδιαίτερα στον νεαρό Ρ.Τ. Ερντογάν να συμμετέχει σε σχετικές εκδηλώσεις. Το 1973 νίκησε σε διαγωνισμό απαγγελίας ποιημάτων, τον οποίο διενήργησε μεταξύ μαθητών ημερήσια εφημερίδα της Κωνσταντινούπολης. Εκείνη την περίοδο ο Ρ.Τ. Ερντογάν προσέφευγε συχνά στην απαγγελία ποιημάτων για να εκφράζεται πιο αποτελεσματικά και με εύγλωττο τρόπο. Πράγματι, ένας από τους λόγους για τους οποίους καταδικάστηκε σε τρίμηνη φυλάκιση το 1997 ήταν ένα ποίημα με το οποίο άρχισε μια δημόσια ομιλία του στην Νοτιοανατολική Τουρκία. Η εισαγωγή του διατυμπάνιζε: «Τα τζαμιά είναι τα στρατόπεδά μας, τα φέσια είναι τα κράνη μας και οι μιναράδες οι πύραυλοι μας ...» (Karaveli, 2016).

Ο Ρ.Τ. Ερντογάν ανέκαθεν προσέφευγε σε ορολογία που προερχόταν από ισλαμικά θέματα. Όταν αναδείχθηκε δήμαρχος της Κωνσταντινούπολης, αυτοανακηρύχθηκε και ως ο ιμάμης της πόλης. Όταν επικρίθηκε γι' αυτή τη δήλωση, καθώς ιμάμης στην καθημερινή τουρκική γλώσσα σημαίνει καθοδηγητής της προσευχής, ο Ρ.Τ. Ερντογάν απάντησε λέγοντας ότι η λέξη ιμάμης αναφέρεται στο πρόσωπο που έχει γενικά την εξουσία να κυβερνά (Sherif, 1995). Ο Νουράν Γιλντίζ από το Πανεπιστήμιο της Άγκυρας περιέγραψε με ρομαντικό έως σχεδόν προσωπολατρειτικό τρόπο τον Ρ.Τ. Ερντογάν ως ένα άτομο που έχει «φιλίες με τους ουρανοί, ζει όπως του υπαγορεύει η καρδιά του, γεμάτη ποίηση και συμβολισμούς» (Herper & Toktas, 2003).

5. Η πρώιμη μετριοπαθής διακυβέρνηση

Ο Ρ.Τ. Ερντογάν, με ιδιαίτερα ευφυή τρόπο, κράτησε επί μακρόν αποστάσεις από τον εξτρεμιστικό ισλαμισμό, καταρρίπτοντας την ευρέως διαδεδομένη στη Μέση Ανατολή αντιδιαστολή του παραδοσιακού/ισλαμικού τρόπου ζωής με το μοντέρνο/κοσμικό πολιτικό και πολιτειακό σκηνικό. Σε επικοινωνιακό επίπεδο έδειχνε να τον ενδιαφέρει περισσότερο η ατομική «ηθική» των μουσουλμάνων παρά ένα «κρατικοδίαιτο» μοντέλο Ισλάμ, οπότε κατά συνέπεια δεν συνάντησε δυσκολία να διαχειριστεί κατάλληλα έννοιες και πρακτικές, όπως ο εκσυγχρονισμός, ο μοντερνισμός και ο λαϊκισμός, ενόσω το κοσμικό κράτος δεν έθετε εμπόδια ή διακρίσεις σε βάρος των πιστών μουσουλμάνων. Όταν ήταν δήμαρχος της Κωνσταντινούπολης, παρευρισκόταν τακτικά στις τελετές για την ημέρα της Δημοκρατίας, έχοντας στο πέτο του την καρφίτσα με τη φιγούρα του Ατατούρκ.

Σε γενικές γραμμές και κύρια στα πρώτα έτη της διακυβέρνησής του, ο Ρ.Τ. Ερντογάν επέδειξε σεβασμό στα στοιχειώδη μιας σύγχρονης αστικής δημοκρατίας. Όταν το 1997 καταδικάστηκε για τον φανατικό χαρακτήρα μιας ομιλίας του, επέκρινε την απόφαση του δικαστηρίου, αλλά όχι αυτό καθαυτό το πολιτικό καθεστώς. Παρότρυνε τους οπαδούς του για προσπάθεια απόκτησης εξουσίας μόνο «διά της κάλπης», χωρίς δημιουργία εμποδίων κατά τις εκλογές. Κατά ασυνήθιστο τρόπο, για κάποιο διάστημα παρότρυνε έντονα τους λοιπούς πολιτικούς να καλλιεργήσουν θετικό κλίμα υπέρ των κυβερνήσεων συνεργασίας.

Παράλληλα με τα παραπάνω, αρχικά ο Ρ.Τ. Ερντογάν είχε μια μετριοπαθή προσέγγιση στον εθνισμό, σε απόσταση από το διάχυτο στο πολιτικό του περιβάλλον μισαλλόδοξο εθνικισμό. Σύμφωνα με τον Ρ.Τ. Ερντογάν, κατά την πρώτη δεκαετία της κυβερνητικής διαδρομής του, όλες οι εθνοτικές ομάδες, συμπεριλαμβανομένων και των Κούρδων, θα έπρεπε να έχουν τη δυνατότητα να εκφράζουν ελεύθερα τις δευτερεύουσες εθνοτικές τους ταυτότητες και, παράλληλα, να έχουν την ιθαγένεια της Δημοκρατίας της Τουρκίας ως πρωτεύουσα ταυτότητά τους. Ο S. Cagartay (Cagartay, 2017) αναφέρεται χαρακτηριστικά στις πάλαι ποτέ «καλές ημέρες» του ηγέτη. Η προσέγγισή του προς τους μη μουσουλμάνους της Τουρκίας ήταν παρόμοια ήπια. Ως δήμαρχος της Κωνσταντινούπολης, αντίθετα με τους υποτιθέμενα πιο κοσμικά προσανατολισμένους προκατόχους του δημάρχους, εξασφάλισε κονδύλια για την ανακαίνιση εκκλησιών και συναγωγών της πόλης. Επίσης, ως Πρωθυπουργός, επισκέφθηκε τη συναγωγή που υπήρξε το θέατρο βομβιστικής επίθεσης με παγιδευμένο αυτοκίνητο, και εξέφρασε τα συλλυπητήρια του. Όμως δεν έδειξε τη ίδια καλή θέληση και προς τους Αλεβίτες της Τουρκίας που του ζήτησαν να έχουν οι ναοί τους το ίδιο νομικό καθεστώς με τα τεμένη και να λαμβάνουν επιδοτήσεις από κρατικά κονδύλια. Στο θέμα αυτό ο Ρ.Τ. Ερντογάν δήλωσε ότι ο Αλεβιτισμός δεν είναι θρησκεία ξεχωριστή από το Ισλάμ, κι ως εκ τούτου, κατά την έκφραση του M. Hakan Yanuz (M. Hakan Yanuz, 2000) παραμένουν το «ορφανό παιδί της τουρκικής κοινωνίας».

6. Απέναντι στο ρεπουμπλικανικό κατεστημένο

Η πιο σημαντική παρέμβαση του Ρ.Τ. Ερντογάν στην Τουρκία ήταν να θέσει τέλος στην απεριόριστη επιρροή των στρατιωτικών και των δικαστικών στην πολιτική. Το Συνταγματικό Δικαστήριο είχε απαγορεύσει πληθώρα από πολιτικά κόμματα με το αιτιολογικό ότι είχαν προσχωρήσει στο πολιτικό Ισλάμ, ενώ είχε κηρύξει άκυρους νόμους και διατάγματα για τον ίδιο λόγο. Οι στρατιωτικοί πραγματοποίησαν άμεσες και έμμεσες παρεμβάσεις στην πολιτική από το 1960 έως και πολύ πρόσφατα κατά το αποτυχημένο πραξικόπημα του Ιουλίου 2016. Παρακολουθούσαν στενά την πολιτική μέσω του Εθνικού Συμβουλίου Ασφαλείας και συχνά απέστειλαν στις κυβερνήσεις συστάσεις για την πολιτική τους. Κατά τα τελευταία έτη, ο Ρ.Τ. Ερντογάν σταδιακά έθεσε τους στρατιωτικούς και τους δικαστικούς στην εποπτεία του και υπό τον έλεγχο της πολιτικής κυβέρνησης.

Ενώ υποστήριζε κατ' αρχάς την επέκταση της δημοκρατίας σε εθνικό επίπεδο, η εσωκομματική δημοκρατία μέσα στο κόμμα του φθίνει εντυπωσιακά με την παρέλευση των ετών. Σε αντίθεση με τα προηγούμενα έτη, ο Ρ.Τ. Ερντογάν μετά βίας πλέον ζητούσε τη γνώμη αυτών που δεν ήταν μέλη του κόμματος της Δημοκρατίας και Ανάπτυξης. Μέσα στο κόμμα και στην κυβέρνηση ο αριθμός αυτών που ήταν στο στενό κύκλο του Ρ.Τ. Ερντογάν έβαινε μειούμενος. Από ό,τι φαίνεται ο Ρ.Τ. Ερντογάν δεν ανέχεται εύκολα την κριτική. Πρέπει να σημειωθεί ότι τα τελευταία έτη κάποιοι ιδιοκτήτες μέσω ενημέρωσης αναγκάστηκαν να πληρώσουν τεράστια ποσά σε φόρους, ενώ μερικοί ισχυρίζονται ότι αυτοί οι φόροι ήταν η ποινή των επικριτών του Ρ.Τ. Ερντογάν στα μέσα ενημέρωσης. Αυτή η έμμεση λογοκρισία των μέσων ενημέρωσης είχε σαν αποτέλεσμα να υποστεί διώξεις και να απολυθεί σημαντικός αριθμός εκατοντάδων δημοσιογράφων. Σύμφωνα με διεθνείς δημοσιογραφικές ομοσπονδίες, η Τουρκία κατά την τελευταία διετία έχει φυλακίσει περισσότερους δημοσιογράφους από οποιαδήποτε άλλη χώρα παγκοσμίως (Beiser, 2016).

7. Ο δρόμος προς τη μονοκρατορία

Σημειώσαμε προηγούμενα μια στροφή στην πολιτική προσωπικότητα και δραστηριότητα του Ρ.Τ. Ερντογάν από τη δεκαετία του 2000, αυτή της μετριοπάθειας, στη δεκαετία του 2010, όπου και εκδηλώθηκαν τάσεις ατομικά αυταρχικής και πολιτικά απολυταρχικής συμπεριφοράς. Ο S. Cagartay (Cagartay, 2017), εντούτοις, ανατρέπει και σε παλαιότερες προ ανάληψης κυβερνητικών καθηκόντων δεκαετίες, οπότε εκτιμά ότι η πολιτική εξέλιξη του Ρ.Τ. Ερντογάν δύναται να περιγραφεί ως μια μετάβαση από το ριζοσπαστισμό στη μετριοπάθεια και αντίστροφα. Πράγματι, αρχικά εμφανίστηκε ως ένας νέος, ένθερμος ισλαμιστής πασίγνωστος για την επικριτική του στάση έναντι της κοσμικής τάξης της Τουρκίας.

Εντωμεταξύ επέδειξε το διευθυντικό ταλέντο του και επαινέθηκε ευρέως κατά τη διάρκεια της θητείας του ως δήμαρχος της Κωνσταντινούπολης, ιδιαίτερα εκείνη τη στιγμή, μετά την εκδίωξη από την εξουσία του ισλαμικού Κόμματος της Ευημερίας το 1997 από τους στρατιωτικούς, που μια καυστική ομιλία του τον οδήγησε στη φυλακή με την κατηγορία ότι διέγειρε το μίσος. Αυτή ήταν μια κρίσιμη καμπή από δύο απόψεις. Πρώτον δημιούργησε εντυπώσεις ότι ο Ρ.Τ. Ερντογάν ήταν θύμα, πράγμα το οποίο τον βοήθησε να αναδειχθεί ως αρχηγός των ισλαμικών συντηρητικών δυνάμεων που και οι ίδιες εμφανίζονταν ως θύματα της εβδομηντάχρονης κοσμικής διακυβέρνησης. Δεύτερον, αυτή η εξέλιξη τον οδήγησε να υιοθετήσει σημαντικά, και ιδιαίτερα πιο προσεκτικά, μετριοπαθέστερο ύφος και ρητορική. Εξαφανίστηκε ο ένθερμος ισλαμιστής και τη θέση του έλαβε ένας μετριοπαθής δημοκράτης.

Η εν λόγω συγκαταβατική προσέγγιση εξακολούθησε καθ' όλη τη διάρκεια της πρώτης θητείας του κόμματος της Δημοκρατίας και Ανάπτυξης. Συγχρόνως, και ο τότε Υπουργός Εξωτερικών Αμπντουλάχ Γκιουλ είχε σχεδόν την ίδια επιρροή και έπαιζε κρίσιμο ρόλο ως μια εξισορροπητική και ήρεμη δύναμη επί πρωθυπουργίας

του Ρ.Τ. Ερντογάν. Τα δύο άλλα μέλη της τετρανδρίας που κυβερνούσε ήταν ο Μπουλέντ Άριντς, ίσως ο πιο ένθερμος ισλαμιστής από τους τέσσερις και πρόεδρος της Βουλής, καθώς και, στα πρώτα στάδια της διακυβέρνησης, ο Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης Αμπντουλατίφ Σενέρ, ο οποίος όμως εντός ενός έτους απομακρύνθηκε από διαδικασίες λήψης αποφάσεων (Lancaster, 2014).

Κατά τη δεύτερη θητεία του ΑΚΡ, διάφορες περιστάσεις ανέδειξαν τον Ρ.Τ. Ερντογάν ως το μόνο αρχηγό της κυβέρνησης και του κόμματος. Ο Α. Γκιουλ εξελέγη πρόεδρος, πράγμα το οποίο τον απομάκρυνε από τα καθημερινά πολιτικά δρώμενα, ενώ ο Μ. Άριντς ήλθε σε ρήξη με τον Ρ.Τ. Ερντογάν για τις προεδρικές εκλογές. Ο Ρ.Τ. Ερντογάν δεν ήθελε στην προεδρία ένα άτομο με το ισχυρό προφίλ του Γκιουλ. Για να αποφύγει το μένος των στρατιωτικών, τους οποίους ακόμη θεωρούσε απειλητικούς, συμφώνησε κατ' αρχάς να είναι υποψήφιος κάποιος που δεν είχε ισλαμιστικό παρελθόν. Ο Άριντς όμως απείλησε ότι θα έθετε ο ίδιος υποψηφιότητα, εάν το ΑΚΡ δεν πρότεινε «θρησκευτικό» υποψήφιο, και ως εκ τούτου ανάγκασε τον Ρ.Τ. Ερντογάν να προτείνει τον Γκιουλ. Κατά τη δεύτερη θητεία, όμως, του ΑΚΡ ο Άριντς δεν εξελέγη πρόεδρος της Βουλής, ούτε και κατόρθωσε να εξασφαλίσει θέση στο υπουργικό συμβούλιο (Çinpar, 2018).

Ο Ρ.Τ. Ερντογάν ήταν πλέον ο απόλυτος αρχηγός τους κόμματος. Μετά το 2008 η αλλαγή του τρόπου ηγεσίας ήταν ορατή. Εξαφανίστηκε ο ηγέτης που επέτρεπε με υπομονή το διάλογο ακόμη και για ασήμαντα θέματα, ενώ στη θέση του εμφανίστηκε μια άλλη προσωπικότητα με ολοένα και περισσότερη έλλειψη ανοχής στην κριτική, καθώς δεν δεχόταν τις συμβουλές και το διάλογο ούτε εντός ούτε εκτός του κόμματος. Οι πολιτικοί παρατηρητές σημείωσαν ότι οι περισσότεροι βουλευτές του ΑΚΡ δεν είχαν το «κουράγιο» να ζητήσουν συνάντηση με τον Ρ.Τ. Ερντογάν. Οι συνεδριάσεις του κόμματος μετατράπηκαν σε ιδιωτική σκηνή για τον Ρ.Τ. Ερντογάν και οι βουλευτές δεν είχαν δικαίωμα να μιλήσουν ή να διατυπώσουν ερωτήσεις. Το ίδιο σκηνικό υπήρχε και στο υπουργικό συμβούλιο. Εκτός κυβέρνησης ο πρωθυπουργός άρχισε να σκληραίνει τους τόνους για κάθε κριτική που ασκούσαν για το πρόσωπό του από τα μέσα ενημέρωσης. Αυτή η κατάσταση εκκίνησε με εκρήξεις θυμού κατά των μέσων ενημέρωσης τα οποία επέκριναν μια πιθανή τροποποίηση του Συντάγματος που θα άνοιγε το δρόμο για την ανοχή ή και την καθιέρωση της ισλαμικής μαντήλας στις επίσημες εκδηλώσεις.

Στις αρχές του 2010 το ενδιαφέρον του Ρ.Τ. Ερντογάν είχε στραφεί προς τη θέση του προέδρου, αλλά όχι με τη μορφή του «ημι-προεδρικού» συστήματος που υφίστατο έως τότε στην Τουρκία και αποστερούσε από τον Πρόεδρο νομοθετική και εκτελεστική εξουσία. Αρκετά νωρίς, τον Απρίλιο του 2010, εκδήλωσε το ενδιαφέρον του για ένα προεδρικό σύστημα διακυβέρνησης. Ο σπόρος αυτής της ιδέας ανατρέχει δεκαετίες προηγούμενα στον Ν. Ερμπακάν, ο οποίος τότε τη διακήρυξε ως μακρινό και ασύλληπτο όνειρο. Στη συνέχεια, η επίθεση επιτάθηκε για ανατροπές μετά και από τις τροποποιήσεις του Συντάγματος που εγκρίθηκαν με δημοψήφισμα το Σεπτέμβριο του 2010 και είχαν σαν αποτέλεσμα να αυξηθεί ο έλεγχος του κυβερνητικού κατεστημένου επί του δικαστικού συστήματος. Αμέσως μετά το δημοψήφισμα, και έχοντας τη στήριξη του 58% του εκλογικού σώματος, ο Ρ.Τ. Ερντογάν ανακοίνωσε δημόσια ότι σκόπευε να προβεί σε πλήρη αναθεώρηση του Συντάγματος, εκκινώντας το εγχείρημα αμέσως μετά τις κοινοβουλευτικές εκλογές του Ιουνίου του 2011.

Ακριβώς όπως κατόρθωσε να απομακρύνει την απειλή για την εξουσία του από το κοσμικό κατεστημένο στους κόλπους των στρατιωτικών και των δικαστικών, παρόμοια επωφελήθηκε της διευρυμένης λαϊκής στήριξης να συγκεντρώσει όλη την εξουσία υπό τον έλεγχό του. Σε αυτή την προοπτική

επανακαθόρισε το κύριο διαχωριστικό κοινωνικοπολιτικό ρήγμα της τουρκικής πολιτικής ζωής. Δεν υπήρχε πια το ίδιο ευδιάκριτη η παραδοσιακή διαίρεση μεταξύ του ισλαμικού και του κοσμικού κοινωνιολογικά διαφοροποιού στοιχείου. Ο αγώνας τώρα οριοθετούνταν εκ νέου μεταξύ των υποστηρικτών και των αντιπάλων της εμφανώς διαμορφούμενης συγκεντρωτικής διακυβέρνησης. Αυτό επίσης δημιούργησε διαχωριστικές γραμμές και μέσα στους κόλπους του ίδιου του ισλαμικού συντηρητικού κινήματος. Πράγματι το κίνημα προέκυπτε κάθε άλλο παρά ενωμένο στην τότε προοπτική άλλης μιας δεκαετίας με τον Ρ.Τ. Ερντογάν ως πανίσχυρο πολιτικό άνδρα και πρόεδρο με κύριους εχθρούς του όχι τους κεμαλιστές αλλά τους έως πρόσφατα στενούς συνεργάτες κι ομοϊδεάτες.

Τα αυξανόμενα δείγματα απολυταρχισμού είχαν αρχίσει να προκαλούν ανησυχία μέσα στο πάλοι ποτέ κίνημα. Μια σημαντική κεντρώα παράταξη που ήταν πιστή στη συμβιβαστική στάση του Προέδρου Γκιουλ αντιτάχθηκε στις φιλοδοξίες του Ρ.Τ. Ερντογάν. Ακόμη πιο σημαντικό είναι το γεγονός ότι το ίδιο επεδίωξε και το μεγαλύτερο θρησκευτικό-κοινωνικό κίνημα της Τουρκίας, η κοινότητα του Φετουλάχ Γκιουλέν, ευρύτερα γνωστή ως «cemaat» (κοινότητα) ή hizmet (υπηρεσία) για το πιο στενό περιβάλλον των ακολούθων του. Κατά τις τελευταίες τρεις δεκαετίες η κοινότητα αυτή είχε εξελιχθεί σε ένα παγκοσμιοποιημένο κίνημα που είχε ανάμειξη στην παιδεία, στις επιχειρήσεις και στα μέσα ενημέρωσης. Αρχηγός της ήταν ο ιδρυτής της που ευρίσκεται εξόριστος σε αγροτική περιοχή της πολιτείας της Πενσυλβάνιας. Επί πλέον, είναι γνωστό ότι οι εκπρόσωποί του κινήματος είχαν επιρροή σε δημόσιες θέσεις κλειδιά, όπως για παράδειγμα στην αστυνομία και στο δικαστικό σώμα αλλά, πράγμα πιο σημαντικό, και στις μεσαίες βαθμίδες των στρατιωτικών.

Αυτά τα εσωτερικά ρήγματα συνδυάστηκαν για να σταθούν εμπόδιο στις φιλοδοξίες του Ρ.Τ. Ερντογάν. Πρέπει να σημειωθεί ότι από τα τέλη του 2011 η ρητορική του Ρ.Τ. Ερντογάν επίσης εξελίχθηκε σε πιο σκληρή και αυταρχική προς κάθε κατεύθυνση. Η εκλογική εκστρατεία του 2011 βασίστηκε σχεδόν αποκλειστικά στην προσωπική απήχησή του. Ως αναμενόταν, εκκαθάρισε το κόμμα από τους περισσότερους υποστηρικτές του Προέδρου Γκιουλ και του κινήματος του Φ. Γκιουλέν (Özbudun, 2014). Μετά τις εκλογές, κατά τις οποίες το κόμμα του έλαβε το 50% των ψήφων, διαπιστώνεται ότι ο Ρ.Τ. Ερντογάν είχε πλήρη πεποίθηση ότι το ταχύτερο δυνατόν θα έπρεπε να κυβερνήσει την Τουρκία κατά την απόλυτη κρίση του. Επανήλθε στο ριζοσπαστισμό της νεαρής του ηλικίας με τις έντονες ισλαμιστικές τάσεις τις οποίες δεν είχε επιδείξει ή είχε αποσιωπήσει για σχεδόν μια δεκαετία.

Ο Ρ.Τ. Ερντογάν εκείνης της περιόδου επιδιόταν σε συχνές και παθιασμένες επικρίσεις ακόμη και σχετικά με υποδεέστερα κοινωνικά θέματα. Ορκίστηκε να αναθρέψει «ευλαβείς γενιές», παρότρυνε τις γυναίκες να γεννούν τουλάχιστον τρία παιδιά, που αργότερα αύξησε στα τέσσερα, και ανακοίνωσε σχέδια για να θέσει τις αμβλώσεις και τις καισαρικές επεμβάσεις εκτός νόμου, αλλά και για να επαναφέρει τη θανατική ποινή. Άρχισε έως και να σχολιάζει για το αληθές ή μη των σεναρίων κάποιων ιστορικών τηλεοπτικών σειρών. Η πλέον διαβόητη ενέργειά του είναι ίσως αυτή της άνοιξης του 2012, όταν δήλωσε πίστη στην ιδέα «ένα έθνος, μια σημαία, μια θρησκεία, ένα κράτος». Όπως παρατήρησε ο Gareth Jenkins (Jenkins, 2015), ο Ρ.Τ. Ερντογάν φαίνεται ότι θεωρεί τον εαυτό του ως την ενσάρκωση της εθνικής βούλησης με αποτέλεσμα οι απόψεις του να θεωρείται ότι εκφράζουν αυθεντικά το έθνος άσχετα με το αν το έθνος έχει επίγνωση αυτού. Δεν πρέπει να παραγνωρίζεται, ωστόσο, ότι οι απολυταρχικές πρακτικές έχουν συχνά και συνολικά λάβει δημοκρατική νομιμοποίηση μέσω των απανωτά ευνοϊκών για αυτόν εκλογικών αποτελεσμάτων, αν και προϊόντος του χρόνου όλο και περισσότερο αμφισβητείται η εγκυρότητά τους (Krastev, 2014).

8. Η εσωτερική αντιπολίτευση

Το Δεκέμβριο του 2013, η αστυνομία συνέλαβε στο πλαίσιο ποινικής δίωξης για φαινόμενα διαφθοράς, μαζί με δεκάδες άλλων υπόπτων υψηλού κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου, και τους γιους τριών υπουργών, συμπεριλαμβανομένου και του γιου του Υπουργού Εσωτερικών. Αλλά λίγες ώρες αργότερα όλα επανήλθαν στη συνήθη ροή τους. Πέντε αρχηγοί της αστυνομίας που ήταν επικεφαλής της επιχείρησης μαζί με μια δωδεκάδα από άλλους αξιωματικούς απομακρύνθηκαν από τα καθήκοντά τους (Letsch, 2013).

Μετά την πρώτη έκπληξή της, η κυβέρνηση ανακοίνωσε την ετυμηγορία της για την υπόθεση, κατά την οποία οι συλληφθέντες ήταν αθώοι πριν ακόμη δικαστούν. Οι κυβερνητικοί παράγοντες ήταν επίσης βέβαιοι ότι η έρευνα ήταν έργο του μυστικού δικτύου που είχε οργανώσει ο πανίσχυρος μουσουλμάνος κληρικός Φ. Γκιουλέν και των εντολοδόχων του στην αστυνομία και στο δικαστικό σώμα. Οι πάλαι ποτέ συναγωνιστές, ο αυτοεξόριστος στη μακρινή Πενσυλβάνια Φ. Γκιουλέν και ο Ρ.Τ. Ερντογάν, είχαν έλθει σε ανοιχτή σύγκρουση λίγο ενωρίτερα, το 2013, όχι τόσο για τη νομή αλλά περισσότερο για τη διαχείριση της εξουσίας. Ο Γκιουλέν, του οποίου το κίνημα, το αποκαλούμενο Χιζμέτ (υπηρεσία) όπως προείπαμε, λειτουργεί εκατοντάδες ιδιωτικά επιχορηγούμενα σχολεία εναλλακτικής εκπαίδευσης στις Ηνωμένες Πολιτείες και περισσότερα από ογδόντα σε άλλες χώρες, πετύχαινε να καταλαμβάνουν συστηματικά οι δικοί του ακόλουθοι και συνεργάτες υψηλές δημόσιες θέσεις, αρχικά με τις ευλογίες του Ρ.Τ. Ερντογάν. Ήδη από το 2011, είχαν εντούτοις αρχίσει να πανικοβάλλουν τον Ρ.Τ. Ερντογάν οι ιδεολογικές διαφορές και η επικίνδυνη ανέλιξη στην εξουσία του δικτύου του Φ. Γκιουλέν. Ώσπου εντέλει το ΑΚΡ ψήφισε νόμο για το κλείσιμο όλων των ιδιωτικών σχολείων στην Τουρκία. Ένα τέταρτο από αυτά, περίπου εξακόσια, ανήκε στο κίνημα Χιζμέτ (Gür, 2016).

Οι αξιωματικοί της αστυνομίας που είχαν εμπλοκή στην υπόθεση απομακρύνθηκαν από τα καθήκοντά τους, αλλά τα προβλήματα του Ρ.Τ. Ερντογάν δεν έπαψαν εκεί. Άγνωστες πηγές ανάρτησαν στα διάφορα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ηχογραφημένες τηλεφωνικές συνομιλίες που περιείχαν λεπτομερείς αναφορές για ερντογανικές παρεμβάσεις στα μέσα ενημέρωσης, για οικείους επιχειρηματίες που πραγματοποιούσαν τεράστιες χρηματικές δωρεές προς συγγενείς του προέδρου ή αγορές εφημερίδων και δημοσιογραφικών ομίλων. Ο Ρ.Τ. Ερντογάν αρνήθηκε κάθε εμπλοκή σε παράνομες πράξεις και ισχυρίστηκε ότι όλες οι ηχογραφήσεις που είχαν αναρτηθεί στο διαδίκτυο ήταν «μονταρισμένες». Οι χιλιάδες σελίδες των αποδεικτικών στοιχείων που παρουσίασε η αστυνομία μετά από τεχνική και φυσική παρακολούθηση αρκετών μηνών ανακηρύχθηκαν πλαστές και έργο «σκοτεινών συνωμοτικών δυνάμεων» (Mufti, 2014).

Περί τον Μάρτιο του 2014, ήταν εμφανής η νευρικότητα του Ρ.Τ. Ερντογάν, καθώς ο πρώην πνευματικός συνοδοιπόρος είχε αποδειχθεί ένας ισχυρός και αδίστακτος εχθρός. Οι οπαδοί του Φ. Γκιουλέν κινούνταν από πόρτα σε πόρτα στην καρδιά της Ανατολίας, δηλαδή στο παραδοσιακό οχυρό του Ρ.Τ. Ερντογάν, για να πείσουν τους ψηφοφόρους του τελευταίου να μην τον ψηφίσουν λόγω διαφθοράς. Περίπου δέκα ημέρες πριν από τις εκλογές ανώτατα στελέχη του κινήματος Χιζμέτ ισχυρίζονταν ότι ο Ρ.Τ. Ερντογάν θα κατέπιπτε περίπου στο 35% από το σχεδόν 50% των ψήφων που έλαβε το 2011. Οι ίδιοι οι γκιουλενικοί στη συνέχεια δήλωσαν πως υποτίμησαν τον τουρκικό πραγματισμό και υπερεκτίμησαν τα ηθικά αντανάκλαστικά της τουρκικής κοινωνίας (Paul, 2014).

9. Ο Ρ.Τ. Ερντογάν αντικατοπτρίζει τον μέσο Τούρκο

Σύμφωνα με τους Gozde Yilmaz and Digdem Soyaltin (Yilmaz & Soyaltin, 2014) η πλειοψηφία των πολιτικών στελεχών του κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης αντικατοπτρίζει το μέσο Τούρκο ψηφοφόρο, που είναι βαθιά θρησκευόμενος μουσουλμάνος αλλά πραγματιστής, προκατειλημμένος κατά της Δύσης αλλά γενικόλογα υπέρ της ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση με προοπτική τα μέγιστα δυνατά οικονομικά/πολιτικά οφέλη, υπέρ της συλλογικότητας στη θεωρία αλλά ατομικιστής στην πράξη, ηθικολόγος όταν κάποιος άλλος είναι διεφθαρμένος, αλλά ανεκτικός σε θέματα διαφθοράς όταν πρόκειται για ημετέρους (Sioussiouras & Vanougas, 2012). Πρόκειται ευρύτερα για χαρακτηριστικά σημάδια κοινωνιών μη αναπτυγμένων αλλά αναπτυσσόμενων, όπου συνυπάρχουν διαλεκτικά τόσο η πρωτοβουλία για οργάνωση όσο και οι υπονομευτικές προσπάθειες απέναντι στον εκσυγχρονισμό υπέρ της διατήρησης κεκτημένων. Εκ τούτου και η ασυνήθιστα μεγάλη ανοχή σε θέματα διαφθοράς και κακοδιοίκησης στην Τουρκία. Αντίστοιχα κοινωνιολογικά σημεία εύκολα ανιχνεύονται και στο νεοελληνικό δημόσιο βίο, όποτε οι παραλληλισμοί είναι ως ένα βαθμό εύλογοι και η μακρόχρονη γειτνίαση των δύο λαών τους ερμηνεύει (Dragonas & Birtek, 2005).

Εντωμεταξύ, ο κατάλογος των συνήθων υπόπτων που ο Ρ.Τ. Ερντογάν ισχυριζόταν ότι προσπαθούσαν να ανατρέψουν την κυβέρνησή του με πραξικόπημα αυξανόταν συνεχώς σε μέγεθος. Λίγο πριν από τις τοπικές εκλογές του Μαρτίου 2014, ο κατάλογος περιελάμβανε ρητορικές κορώνες απέναντι σε στρατιωτικούς συνωμότες, σκοτεινές δυνάμεις, συκοφαντικά μέσα ενημέρωσης του δυτικού ημισφαιρίου, την εβραϊκή διασπορά, τις Ηνωμένες Πολιτείες, τα κονκλάβια των διεθνών αγορών κ.λπ., αλλά κυρίως κάποιους προδότες ιεροκήρυκες με προεξάρχοντα τον Φ. Γκιουλέν. Οι προφητείες για απόπειρα πραξικοπήματος επαληθεύτηκαν τον Ιούλιο του 2016, ωστόσο απομένει τόσο στους πολιτικούς και δικαστικούς του παρόντος όσο και στους ιστορικούς του μέλλοντος να εξακριβώσουν με θεσμική και επιστημονική βεβαιότητα ποιοι κίνησαν τα νήματα πίσω από το συγκεκριμένο εγχείρημα κατάλυσης της Τουρκικής Δημοκρατίας (Milan, 2016).

10. Αναβαθμισμένες προεδρικές φιλοδοξίες

Το καθεστώς και οι εξουσίες του προέδρου, έως και την πρόσφατη συνταγματική μεταρρύθμιση, ορίζονταν στο Μέρος 2, Κεφάλαιο 2 του Συντάγματος που είχε τον τίτλο «Εκτελεστική Εξουσία». Σύμφωνα με το πρώτο άρθρο του εν λόγω κεφαλαίου, το οποίο περιέγραφε τα απαραίτητα προσόντα και την αμεροληψία του προέδρου, ο πρόεδρος έπρεπε να είναι είτε μέλος της αποκαλούμενης Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης, άνω των σαράντα ετών και με ανώτατη εκπαίδευση, είτε Τούρκος πολίτης που πληροί τις εν λόγω προϋποθέσεις και είναι εκλέξιμος ως βουλευτής. Και στις δύο περιπτώσεις απαιτούνταν έγγραφη πρόταση είκοσι βουλευτών υπέρ του υποψηφίου για τη θέση του προέδρου (B. Yilmaz, 2018).

Οι ως άνω διατάξεις αποτελούσαν τροποποιήσεις του Συντάγματος που ανατρέχουν στο 2007, τις οποίες οι παρατηρητές της πρόσφατης πολιτικής ιστορίας της Τουρκίας ενθυμούνται ως τη δημοκρατική απάντηση στην «πολιτικο-συνταγματική κρίση» που πυροδοτήθηκε από την απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Τουρκίας βάσει της οποίας απαιτούνταν απαρτία δύο τρίτων στο κοινοβούλιο για την εκλογή προέδρου. Όμως, οι αλλαγές του 2007, βάσει των οποίων ο πρόεδρος εκλέγεται άμεσα από το λαό, διατήρησαν, τουλάχιστον μερικώς, τον κρίσιμο ρόλο του κοινοβουλίου σχετικά με την επιλογή των προτεινόμενων υποψηφίων.

Εν όψει διαφόρων προτάσεων για συνταγματικές μεταρρυθμίσεις με βάση το Σύνταγμα του 1982, ήταν φανερό ότι το πλειοψηφικό κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης εξαρχής επεδίωκε να μετατρέψει το κυβερνητικό σύστημα σε προεδρικό. Αυτό αντανακλάται στο γεγονός ότι το AKP δεν άλλαξε ούτε μία λέξη στο κείμενο που περιγράφει την «αμεροληψία» του Προέδρου, συμπεριλαμβανομένης και της διάταξης που όριζε ότι ο νεοεκλεγείς πρόεδρος έπρεπε να αποκόψει του δεσμούς με το κόμμα και να αποποιηθεί το

καθεστώς του βουλευτή. Το Σύνταγμα θεωρεί το ρόλο του Προέδρου ως ρόλο ενός «αμερόληπτου» πολιτειακού παράγοντα. Η αμεροληψία του προέδρου ενισχύεται περαιτέρω στο κείμενο του όρκου που έδωσε ο Πρόεδρος Ρ.Τ. Ερντογάν.

Παρόλα αυτά, η στάση του Ρ.Τ. Ερντογάν και των υποστηρικτών του πριν και μετά τις εκλογές του 2011 ανέδειξε κάποια διφορούμενα σημεία τα οποία διαπιστώθηκαν όταν το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης κατέθεσε πρόταση στο Κοινοβούλιο για ένα διευρυμένης μορφής προεδρικό σύστημα. Το προτεινόμενο σύστημα, το οποίο περιγράφηκε επακριβώς από τον Αχμέτ Ιλιμάγια, Πρόεδρο της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Δικαιοσύνης, ως ένα «προεδρικό σύστημα τουρκικού τύπου», συνδυάζει στοιχεία από το προεδρικό σύστημα των ΗΠΑ με κάποια επιπλέον στοιχεία που έχουν ερμηνευθεί ως απολυταρχικά χαρακτηριστικά. Το πιο σημαντικό στοιχείο είναι η παροχή στον πρόεδρο εξουσίας οιοσδήποτε νομοθετικής φύσεως, δηλαδή ο πρόεδρος δύναται να κυβερνά τη χώρα με προεδρικά διατάγματα (Paul & Seyrek, 2017).

Αυτό, εκ πρώτης όψης, έχει ομοιότητες με τα «εκτελεστικά διατάγματα» που παραχωρούνται από το Σύνταγμα των ΗΠΑ, αλλά με την ουσιώδη διαφορά ότι στο πολιτειακό σύστημα των ΗΠΑ τα εκτελεστικά διατάγματα αντλούν τη νομιμότητά τους από το Σύνταγμα, τους νόμους και το καθήκον του προέδρου να είναι πιστός στο Σύνταγμα και στους νόμους. Από την άλλη πλευρά, στην πρόταση του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης, ο πρόεδρος είχε την εξουσία να εκδίδει «διατάγματα» για διάφορα θέματα χωρίς να υπάρχει νομοθετική ρύθμιση. Αυτό σημαίνει τη μερική μεταφορά νομοθετικής εξουσίας στον Πρόεδρο, η πρόταση αυτή θα έδιδε στα προεδρικά διατάγματα «ασυλία» έναντι οιοσδήποτε δικαστικού ελέγχου. Εκ των υστέρων και μετά το δημοψήφισμα του 2017 και την περιπετειώδη έκβασή του υπέρ του προταθέντος ενισχυμένου προεδρικού συστήματος, όλα τα ανωτέρω ως ανάλυση και υλοποίηση μεταρρυθμιστικών προθέσεων επιβεβαιώθηκαν απολύτως (Grigoriadis, 2018).

Εν όψει της πρότασης του 2012 για υπερ-προεδρικές εξουσίες και των σθεναρά επαναλαμβανόμενων θεμάτων κατά τη διάρκεια της προεδρικής εκλογικής εκστρατείας, ο Ρ.Τ. Ερντογάν επαναλάμβανε συχνά ότι ένας πρόεδρος εκλεγμένος άμεσα από το λαό δεν δύναται να είναι ένα παθητικό πρόσωπο, και ότι η παθητικότητα κατά τη γνώμη του είναι συνώνυμη με το να είναι πράκτορας του κηδεμονικού καθεστώτος που προσπαθεί να διαλύσει. Εντούτοις, είχε την πρόθεση να πιέσει τα συνταγματικά όρια στα άκρα. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένα, το Άρθρο 101.3 όριζε σαφώς ότι εάν ο νεοεκλεγείς Πρόεδρος είναι μέλος κόμματος, η σχέση του με το κόμμα θα πρέπει να διακοπεί και να παύσει να είναι μέλος της Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης. Κατά συνέπεια, μόλις πραγματοποιήθηκε η δημοσίευση των εκλογικών αποτελεσμάτων από το Ανώτατο Εκλογικό Συμβούλιο, ο Ρ.Τ. Ερντογάν έπρεπε να παύσει να είναι μέλος του κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης, καθώς επίσης και μέλος του Κοινοβουλίου.

Ο Ρ.Τ. Ερντογάν, ωστόσο, ερμήνευσε αυτούς τους κανόνες ως δυνατότητα να διατηρήσει όλους τους προ των εκλογών τίτλους του έως να ορκιστεί πρόεδρος την 28^η Αυγούστου 2014. Επομένως θεώρησε ότι μπορούσε να συνεχίσει να ενεργεί ως ο πρόεδρος του κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης, συμμετέχοντας στο συνέδριο του κόμματός του της 27^{ης} Αυγούστου 2014, κατά το οποίο εξελέγη ως νέος πρόεδρος του κόμματος. Η στάση αυτή καθώς και η συνεχής χρήση του πληθυντικού «εμείς», ενδεικτική διάκρισης μεταξύ ημών και υμών όταν ομιλεί για την πολιτική του κόμματος παρότι πρόεδρος της χώρας και σύμπαντος του λαού της, υπονοούσαν κατά την άποψη πολλών ερευνητών ότι δεν θα ήταν πρόθυμος να επιδείξει την

αναμενόμενη αμεροληψία (J. White, 2017). Η ταύτιση πολιτειακής και κομματικής ηγεσίας έχει πλέον καθιερωθεί, ενώ μαζί και με τη μεταφορά νομοθετικής πρωτοβουλίας και δράσης στον Πρόεδρο συναποτελεί την κύρια διαφοροποιό εξέλιξη στα συνταγματικά πράγματα της Τουρκίας κατά το κομβικό πολιτειολογικά έτος 2017.

11. Ο Ρ.Τ. Ερντογάν ως συνεχιστής του έργου του Οζάλ

Τόσο ο Τ. Οζάλ όσο και ο Ρ.Τ. Ερντογάν συνέβαλαν στην αποκαλούμενη επέλαση της περιφέρειας προς το κέντρο, στο γεγονός δηλαδή ότι η κατά παράδοση φτωχή και πολιτικά αδύναμη περιφέρεια άρχισε σταδιακά να παίζει σημαντικό ρόλο στην επαναδιαμόρφωση του πολιτικού κεντρώου χώρου (Karkazis et al., 2017). Ο Τ. Οζάλ αμφισβήτησε κάποιες από τις πλέον μακρόχρονες αξίες και πολιτικές των Ρεπουμπλικάνων. Εκκίνησε μια εκτεταμένη μεταρρύθμιση της οικονομίας που είχε σημαντικά επακόλουθα. Ήταν εκείνος που συνέβαλε στην άνθιση των πιστών προς αυτόν επιχειρηματικών φορέων, οι οποίοι, ωστόσο, δεν είχαν εξάρτηση από το κράτος. Ο Ρ.Τ. Ερντογάν δε, ενώ έδινε αγώνα κυριολεκτικά ζωής και θανάτου κατά του ρεπουμπλικανικού κατεστημένου, ήταν νικηφόρος σε διαδοχικές εκλογικές αναμετρήσεις, παρέμεινε και παραμένει στην εξουσία ως ο εκπρόσωπος της πιστής περιφέρειας, συνέβαλε στην κοινωνικο-οικονομική αναβάθμιση μαζικών λαϊκών ομάδων, διευκόλυνε την Ανατολία να εξελιχθεί ως επιτυχημένος κοινωνικός, οικονομικός και πολιτικός ανταγωνιστής του παραδοσιακού κέντρου, ενώ έθεσε τέλος στην ηγεμονία του ρεπουμπλικανικού κατεστημένου στην Τουρκία.

Η εκπαίδευση, με την ακαδημαϊκή έννοια του όρου, του Τ. Οζάλ ήταν ανώτερη από αυτή του Ρ.Τ. Ερντογάν. Ο πρώτος είχε επαρκή γνώση της Αγγλικής γλώσσας, ενώ ο Ρ.Τ. Ερντογάν όχι. Το πολιτικό κόμμα του Τ. Οζάλ (το Κόμμα της Μητέρας Πατρίδας - Anavatan Partisi - ANAP) δεν θεωρούνταν από το ρεπουμπλικανικό κατεστημένο ως ένα κόμμα με θρησκευτικό προσανατολισμό, ενώ το κόμμα του Ρ.Τ. Ερντογάν (AKP) θεωρείται ως τέτοιο. Ο τρόπος ζωής του Τ. Οζάλ δεν ήταν αμιγώς θρησκευτικός, ενώ του Ρ.Τ. Ερντογάν είναι. Το ίδιο μπορεί να παρατηρηθεί και για τις συζύγους τους (ως προς την ενδυμασία τους) όσο και για τους αντίστοιχους συντρόφους τους στην πολιτική. Από τα προηγούμενα συνάγεται ότι ο Ρ.Τ. Ερντογάν αποτελεί, όπως δείχνουν και οι τρέχουσες εξελίξεις, οξύτερη απειλή για το κεμαλικό κατεστημένο από ό,τι ο Τ. Οζάλ.

Υπό το πρίσμα, ωστόσο, του ρεπουμπλικανικού κατεστημένου ο Ρ.Τ. Ερντογάν δεν έχει τη νομιμοποίηση να αλλάξει τον ρουν της της τουρκικής ιστορίας και τη φυσιογνωμία της χώρας, ενώ ο Τ. Οζάλ έχαιρε ευρύτερης αναγνώρισης εκ μέρους των ελίτ στην τουρκική κοινωνία. Για το λόγο αυτό οι επιφυλάξεις του πάλαι ποτέ κεμαλικού βαθέος κράτους για τον Τ. Οζάλ αφορούσαν σε λιγότερο κρίσιμα θέματα σε σύγκριση με τις επιφυλάξεις που εκφράστηκαν για τον Ρ.Τ. Ερντογάν. Στην περίπτωση του Τ. Οζάλ, το ρεπουμπλικανικό κατεστημένο δεν ενέκρινε κάποιες από τις «προκλητικές» δηλώσεις του και κάποιες από τις ενδυματολογικές του επιλογές σε ορισμένες περιστάσεις. Στην περίπτωση του Ρ.Τ. Ερντογάν, το ίδιο «κατεστημένο», που πλέον απώλεσε την καθεστηκυία τάξη του και περιήλθε στα όρια της συντριβής, εξακολουθεί δικαίως να θεωρεί ότι ο Ρ.Τ. Ερντογάν θεμελιώνει μια ισλαμική προοπτική της Τουρκίας με ορίζοντα δεκαετιών.

Παρόλο που η πολιτική ζωή είναι πιο συγκρουσιακή για τον Ρ.Τ. Ερντογάν από ό,τι ήταν για τον Τ. Οζάλ, ο πρώτος έχει διαχειριστεί τις δυσκολίες που αντιμετώπισε πολύ πιο επιτυχημένα από το δεύτερο. Ο Ρ.Τ. Ερντογάν είναι, όσο κι αν συχνά ξεσπά σε μια συναισθηματικά φορτισμένη και παραληρηματική ρητορική, ρεαλιστής ως εκτιμητής των καταστάσεων και αντλεί μαθήματα από τις εμπειρίες του παρελθόντος. Ο Τ. Οζάλ συχνά επεδείκνυε τα αντίθετα χαρακτηριστικά και απεβίωσε με την εικόνα του πολιτικού ανδρός του οποίου το όραμα έχει απορριφθεί. Ο Ρ.Τ. Ερντογάν, ακόμη και υπό τις συνθήκες του

σε βάρος του πραξικοπήματος το καλοκαίρι του 2016, επέδειξε σχετική ψυχραιμία και άκαμπτη πολιτική εικόνα.

Ο Τ. Οζάλ θεωρούνταν ρεαλιστής, ενώ ο Ρ.Τ. Ερντογάν έχει εκρήξει συναισθηματισμού. Ο πρώτος εστίασε το πολιτικό του αφήγημα στην οικονομία, ο δε δεύτερος στα υπέρποντα επί δεκαετίες αιτήματα των λαϊκών μαζών. Ο Τ. Οζάλ ήταν πραγματιστής με τη δυτική έννοια του όρου, ενώ ο Ρ.Τ. Ερντογάν παραμένει ένας «ανατολίτης ηγέτης και φιλόσοφος» με ιστορική ματιά που αντλεί παραστάσεις από το βαθύ παρελθόν και τις προβάλλει οραματικά στο μέλλον (Herper, 2013). Παρά τις διαφορετικές ιστορίες τους είχαν μια κοινή αφετηρία, και οι δύο πέτυχαν να συμφιλιώσουν με τον δικό τους ο καθένας τρόπο την παράδοση με το μοντερνισμό. Αυτή είναι η πλέον κοινή και αξιοσημείωτη συμβολή τους στην ιστορία της Τουρκίας. Εντούτοις, υφίσταται μια διαφορά, ο Τ. Οζάλ απέτυχε, ενώ ο Ρ.Τ. Ερντογάν πέτυχε όσο κι αν το εγχείρημά του έχει πολλαπλάσιο βαθμό ρίσκου και δυσκολίας, αλλά ακόμη δοκιμάζεται και κρίνεται στη φρόνιμη λογική του σοφού αρχαιοελληνικού ρητού: «μηδένα προ του τέλους μακάριζε».

12. Ο ρόλος του Φ. Γκιουλέν ως πνευματικού ηγέτη με απήχηση τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό της Τουρκίας

Το πολιτικό πείραμα που στα ελληνικά γράμματα συχνά αποκλήθηκε «νεο-οθωμανισμός» διέθετε και διαθέτει πολλά και σημαντικά κέντρα και παράγοντες ισχύος, ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα σε πολυάριθμα επίπεδα εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής (GEOPOLAB, 2010). Έως τώρα μας δόθηκε η ευκαιρία να αναγνωρίσουμε, να μετρήσουμε και να αξιολογήσουμε τους «νεο-οθωμανούς» ως μια δεδομένη ενότητα προσώπων, πραγμάτων και ιδεών απέναντι αφενός σε αντιπάλους, κεμαλιστές, στρατιωτικούς, εθνοτικές μειονότητες, κ.λπ. στο εσωτερικό, κι αφετέρου σε ανταγωνιστικές με όρους γεωπολιτικής ισχύος δυνάμεις στο εξωτερικό της Τουρκίας. Το ζηρώ ενδιαφέρον των τελευταίων ετών έγκειται στην αποκάλυψη της ύπαρξης, αλλά κατόπιν και της διάρρηξης, κατ' αρχήν ανεπίσημων και αμφιλεγόμενων πολυετών συνεργασιών, όπως μεταξύ Φ. Γκιουλέν και Ρ.Τ. Ερντογάν, ή με άλλα λόγια συνιστωσών προς την τελική συνισταμένη ιδεολογία και πολιτική της τουρκικής κυβέρνησης για τα πρώτα δέκα τουλάχιστον έτη της διακυβέρνησης Ρ.Τ. Ερντογάν. Ακόμη περισσότερο κορυφώνεται το ενδιαφέρον καθώς οι προαναφερθείσες συνιστώσες αποκάλυπτα πλέον συγκρούονται, κυριολεκτικά ανταλλάσσουν ύβρεις, κατάρες κι απειλές.

Η Τουρκία έχει επανειλημμένως πλέον εκδώσει εντάλματα σύλληψης για τον Φ. Γκιουλέν, ο οποίος βρίσκεται στις ΗΠΑ και αποτελεί πια τον υπ' αριθμόν ένα αντίπαλο του Προέδρου Ρ.Τ. Ερντογάν. Ο τελευταίος επεκτείνει τις κρατικές δράσεις κατά μιας πιθανολογούμενης εκ μέρους του εξόριστου Ιμάμη οργάνωσης της απόπειρας πραξικοπήματος του 2016, αγνοώντας τις κριτικές των ευρω-ατλαντικών κυβερνήσεων σχετικά με τις καταχρήσεις περί την τρέχουσα κατάσταση έκτακτης ανάγκης και τη χρησιμοποίηση της αστυνομίας σε πολιτικές αντιπαλότητες. Η επιδίωξη της Τουρκίας να θέσει υπό κράτηση τον Ιμάμη συνδυάζεται με συλλήψεις οπαδών και υποτιθέμενων συνεργατών του Φ. Γκιουλέν, με την κατηγορία ότι διαμόρφωσαν ένα «παράλληλο κράτος» για να ανατρέψουν την κυβέρνηση μέσω πραξικοπήματος. Πληθώρα αναλυτών καταδίκασαν τη διεύρυνση των δραστικών μέτρων έκτακτης ανάγκης κατά της αντιπολίτευσης και οριζόντια σε βάρος ευάριθμων κοινωνικών και επαγγελματικών ομάδων. Η κυβέρνηση σταθερά διατείνεται ότι μάχεται ομάδες που επιδιώκουν να αποσταθεροποιήσουν την Τουρκία και να καταλάβουν την εξουσία. Στο στόχαστρο έχουν ιδιαίτερα βρεθεί στρατιωτικοί, δικαστικοί, δημοσιογράφοι, καθηγητές αλλά και λοιποί δημόσιοι υπάλληλοι (Peker, 2014).

Οι προαναφερθείσες εξελίξεις στις σχέσεις της τουρκικής κυβέρνησης με το πολιτικο-θρησκευτικό παρασκήνιο που περιβάλλει τον Φ. Γκιουλέν εξελίσσονται σε μια δραματική αντίθεση προς τις πάλαι ποτέ και επί

μακρόν συνεργατικές και αλληλοσυμπληρούμενες σχέσεις τους κατά το παρελθόν. Άλλοτε, οι αντίπαλοι των Φ. Γκιουλ και Ρ.Τ. Ερντογάν τους κατηγορούσαν ότι πίσω από την επιφάνεια υπάρχει μια κρυφή ατζέντα καταρτισμένη από θρησκευτικούς ταγούς, που θα οδηγήσει σταδιακά τη χώρα σε ένα είδος καθολικής εφαρμογής της ισλαμικής Σαρία, δηλαδή του ισλαμικού νόμου. Ο Φ. Γκιουλέν έχει ονομαστεί στο κοντινό παρελθόν «απόστολος του Ισλάμ» και θεωρείται από πολλούς στην Τουρκία ότι, άσχετα από τις επόμενες εξελίξεις, ήταν αρχικά ο κρυφός δάσκαλος και καθοδηγητής των Α. Γκιουλ και Ερντογάν (Bulent Aras & Caha, 2000).

Πριν από μια δωδεκαετία περίπου η εν λόγω θρυλούμενη συμμετοχή του περίφημου Ιμάμη στα παρασκηνακά τεκταινόμενα του ισλαμικού πολιτικού κόμματος αποτέλεσε κατά τους ερευνητές πρωταρχικό ρόλο για τη στρατιωτική παρέμβαση-διακήρυξη της 27 Απριλίου 2007, περιεχόμενο της οποίας ήταν μια αυστηρή προειδοποίηση προς κάθε ενδιαφερόμενο να απειλήσει το σεκιουλαρισμό στην Τουρκία, ενώ αποτέλεσμά της ήταν πράγματι μια προσωρινή εμπλοκή στη διαδικασία εκλογής του Α. Γκιούλ στην προεδρία της Τουρκικής Δημοκρατίας (Gunter & Hakan Yanuz, 2007). Ο ίδιος ο Φ. Γκιουλέν, όντας αυτοεξόριστος από το 1998 στις ΗΠΑ, αποτελούσε συχνά το τιμώμενο πρόσωπο σε πολλά αμερικανικά πανεπιστήμια, έχοντας εντυπωσιάσει με την προσωπικότητά του και τις ομιλίες του. Εκείνη την περίοδο είχε διασυνδέσεις με τις μεγαλύτερες ισλαμικές αλυσίδες στο χώρο της οικονομίας, των ΜΜΕ και της εκπαίδευσης, ενώ αποτελούσε έναν από τους πιο ισχυρούς παράγοντες στο χώρο των θρησκευτικών ταγμάτων της Τουρκίας.

Εντούτοις, από της ιδρύσεως της γκιουλενικής κοινότητας Χιζμέτ το 1972, ο Φ. Γκιουλέν υφίστατο αυστηρές πιέσεις και επικρίσεις ότι με τις διδασκαλίες του σκόπευε να ανατρέψει το κοσμικό καθεστώς της Τουρκίας και να εγκαθιδρύσει αντ' αυτού ένα ισλαμικό, ενώ συγχρόνως καλλιεργούσε ευρεία επιρροή στα χαμηλά και μεσαία κοινωνικά και επαγγελματικά στρώματα της Τουρκίας (Gözaydın, 2009). Η άνοδος του πολιτικού Ισλάμ τη δεκαετία του 1980 ταυτίστηκε σε μεγάλο βαθμό με τη δική του επιρροή, καθώς και ο πρώτος Τούρκος Ισλαμιστής Πρωθυπουργός, ο Νετσεμτίν Ερμπακάν, ήταν ένας από τους μαθητές του Φ. Γκιουλέν. Η επιρροή του στον πολιτικό κόσμο αυξανόταν συνεχώς, ενώ όλο και περισσότεροι πολιτικοί και βουλευτές, όπως ο πρώην Πρόεδρος της Τουρκίας Τουργκούτ Οζάλ, ήταν από τις ηγετικές προσωπικότητες που επηρεάζονταν άμεσα από τα κηρύγματά του.

Το 1998 το τουρκικό κράτος κατήγγειλε για πρώτη φορά επίσημα τον Φ. Γκιουλέν ότι με τις ενέργειές του σκοπεύει στην ανατροπή του λαϊκού χαρακτήρα της Τουρκικής Δημοκρατίας. Συγκεκριμένα, στις 31 Μαρτίου 1998 παρουσιάστηκε στο Εθνικό Συμβούλιο της Τουρκίας από τη στρατιωτική ιεραρχία μια εκτενής αναφορά για τον Φ. Γκιουλέν. Από τον τότε Πρωθυπουργό, Μεσούτ Γιλμάζ, ζητήθηκε να ληφθούν συγκεκριμένα μέτρα κατά του ισλαμικού κινδύνου που κατά το κατηγορητήριο επέσειε ο Φ. Γκιουλέν για τον κοσμικό χαρακτήρα του τουρκικού κράτους. Σύμφωνα με το Τουρκικό Γενικό Επιτελείο Στρατού και τις τότε εκτιμήσεις του, ο Φ. Γκιουλέν είχε σκοπό να εγκαθιδρύσει ισλαμικό κράτος και να εφαρμόσει τη Σαρία, δηλαδή το θρησκευτικό νόμο του Ισλάμ, γεγονός που προκάλεσε αυτή την έντονη αντίδραση των Τούρκων στρατηγών (Μ.Η. Yanuz, 2013).

Στις 8 Αυγούστου 2000, ο εισαγγελέας του Ανώτατου Συνταγματικού Δικαστηρίου της Τουρκίας εξέδωσε το υπ' αρ. ένα ένταλμα σύλληψης κατά του κ. Φετουλάχ Γκιουλέν με την κατηγορία της ανάπτυξης ισλαμιστικής δραστηριότητας. Το συγκεκριμένο ένταλμα απαιτούσε από το Τουρκικό Υπουργείο Εξωτερικών να προβεί στις απαραίτητες ενέργειες στις ΗΠΑ για να εντοπιστεί, να συλληφθεί και να εκδοθεί στην Τουρκία και να δικαστεί. Συγκεκριμένα ο Φ. Γκιουλέν κατηγορούνταν για το περιεχόμενο έξι βιντεοκασετών δικής του παραγωγής που παρουσιάστηκαν τότε στο τουρκικό κανάλι ATV, καθώς και για την έκδοση δεκάδων βιβλίων

«ανατρεπτικού» περιεχομένου. Η συγκεκριμένη ποινική δίωξη έπαυσε το 2006, όταν απαλλάχτηκε, μετά από βούλευμα τουρκικού δικαστηρίου, από τις κατηγορίες που του είχαν προσάψει οι στρατηγοί.

Μετατόπιση βαρύκεντρων εξουσίας

Ο Ερντογάν στο προσκήνιο και ο Γκιουλέν στο παρασκήνιο της πολιτικής είχαν συμπληρωματικούς αλλά και διακριτούς ρόλους. Ο μεν πρώτος είχε αποστολή να «εξορίσει» το στρατό από τα πολιτικά πράγματα της χώρας, ο δε δεύτερος να διατηρήσει την ισλαμική εκδοχή της Τουρκίας μετριοπαθή. Είναι λογικό επόμενο οι δύο αυτές αποστολές να βρεθούν αντιμέτωπες από τη στιγμή που κάποιος εκ των δύο, και εν προκειμένω ο Ρ.Τ. Ερντογάν, διεξάγει πλέον διακυβέρνηση που φέρει απολυταρχικά χαρακτηριστικά. Ο Φ. Γκιουλέν έχει δημόσια αποκαλέσει τις ερντογανικές πρακτικές φαραωνικές. Κι ο Ερντογάν υπόσχεται εκ νέου κι επιτυχημένα προσπαθεί να «ξεδοντιάσει» παράφωνα τώρα πια «θρησκευτικά» βαρύκεντρα εξουσίας, όπως τα σχολικά, ακαδημαϊκά, φιλανθρωπικά και δημοσιογραφικά ιδρύματα των γκιουλενιστών. Σημειωτέον ότι έκρηξη αυταρχισμού θεώρησαν οι γκιουλενιστές έως και την επιθετική διαχείριση των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων από τον Ερντογάν. Γεγονός που δείχνει τον υψηλό βαθμό αποστασιοποίησης του ΑΚΡ και κάποιων εσωτερικών του βαρύκεντρων εξουσίας από τη μετριοπάθεια των πρώτων κυβερνήσεών του.

Εκτός από την προαναφερθείσα παρασκηνιακή επιρροή του Φ. Γκιουλέν στο δίδυμο Ερντογάν-Γκιούλ, οι δύο τελευταίοι πολιτικοί άνδρες έχουν επανειλημμένα επικριθεί δημόσια ως ενεργά μέλη του θρησκευτικού τάγματος των Νακσιμπεντί. Πρόκειται για ένα από τα παλαιότερα θρησκευτικά τάγματα, ανάλογο της ιστορικής παράδοσης των Μπεκτασί και των Μεβλεβί. Από το τάγμα αυτό προέρχονται πολλά άλλα σύγχρονα ισλαμικά τάγματα που έχουν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της σύγχρονης πολιτικής ζωής στην Τουρκία. Οι Νακσιμπεντί (ή Νακσί) είχαν αναπτύξει αριστερές και σοσιαλιστικές αντιλήψεις, αποβλέποντας στην επιστροφή της αρχαίας ισλαμικής καθαρότητας και ορθοδοξίας (Durham, 2012). Το Κόμμα της Εθνικής Τάξης του Ν. Ερμπακάν, που ιδρύθηκε το 1970, εκκίνησε από το στενό περιβάλλον των Νακσί και ήταν μια πρώτη οργανωμένη προσπάθεια πολιτικοποίησης του τάγματος, ενώ πολλοί βουλευτές των κομμάτων της Μητέρας Πατρίδας, του Ρεφάχ και του Ορθού Δρόμου, κατά τη δεκαετία του '90 υπήρξαν ενεργά μέλη του τάγματος των Νακσιμπεντί. Θεωρείται από πολλούς ότι είναι η πιο ισχυρή μυστικιστική αδελφότητα στην Τουρκία με μεγάλη παράδοση, ιδιαίτερα μετά την εξασθένηση των Μπεκτασί, η οποία ανατρέχει στη διάλυση των γενιτσαρικών σωμάτων, των πιο πιστών μπεκτασήδων, πριν περίπου δύο αιώνες (Cevik, 2015).

Συγκεκριμένα για τα δημοσιογραφικά κέντρα στην υπηρεσία του Φ. Γκιουλέν σημειώνεται από φιλο-ερντογανικές πηγές ότι είναι εξειδικευμένα σε παρακρατικές παρακολουθήσεις και αποκαλύψεις. Η προσκείμενη στο Χιζμέτ εφημερίδα Ταράφ, με διευθυντή τον Μεχμέτ Μπαρανσού, βρέθηκε στο στόχαστρο αστυνομικών διώξεων, καθώς ήταν η εφημερίδα που κύρια έφερε στο φως εντός του 2014 το υποτιθέμενο σκάνδαλο διαφθοράς των ερντογανικών υπουργών, αλλά είναι εκείνη που επίσης αποκάλυψε και άπλετο υλικό για τις υποθέσεις «Εργκένεκον» και «Βαριοπούλα». Εν κατακλείδι, η αντιπαράθεση διατρέχει την τελευταία επταετία, αλλά κορυφώθηκε την επομένη της απόπειρας πραξικοπήματος του καλοκαιριού του 2016 (Η. Arslan & Vatandas, 2017). Ο Ρ.Τ. Ερντογάν έδειχνε ξεκάθαρα ότι δεν θα δίσταζε να ζητήσει ψήφο από χιλιάδες οργανωμένους και αφοσιωμένους μαθητές των ιδρυμάτων και των κατηχητικών του Γκιουλέν, αλλά και να τους διώξει ποικιλότροπα εάν θεωρούσε, όπως και εκτίμησε στη συνέχεια, ότι απειλούν να εκτροχιάσουν την κυβέρνησή του. Περί τις αρχές του 2019 υπολογιζόταν σε οκτώ περίπου χιλιάδες ο αριθμός των διωκόμενων ως γκιουλενικών που αιτήθηκαν άσυλο από την Ελλάδα (Παπαδόπουλος, 2019).

Αξίζει ιδιαίτερης προσοχής η επίδραση των εσωτερικών της Τουρκίας στην εξωτερική πολιτική της, αλλά δείχνει αξιόλογη και η αντίστροφη ανάλυση της ευδιάκριτα ανάδρομης πορείας που έχει ο αντίκτυπος των «αλλοπρόσαλων», κατά το ότι «φίλοι κι εχθροί» εναλλάσσονται σε ρόλους δραματικά απρόβλεπτους κι αντιφατικούς, επιτευγμάτων της εξωτερικής πολιτικής στην εσωτερική δυναμική και κατανομή εξουσίας. Στο πλαίσιο αυτό θα πρέπει να χαρτογραφηθούν εξ αρχής οι ομάδες που υποστηρίζουν το AKP, με δεδομένο ότι είναι σε εξέλιξη ένας εμφύλιος όπου πρωταγωνιστούν μαζί με την κυρίως κυβέρνηση και κριτικά ή επικριτικά απέναντί της,

- οι γκιουλενιστές με τις φιλοαμερικανικές τάσεις, οι οποίοι προβληματίζονται από τη σουλτανική έπαρση του Ερντογάν ...

- οι αναθρεμμένοι στα ισλαμικά τάγματα οι οποίοι θέλουν απτή ελευθερία να κηρύσσουν λιγότερο σεκιουλαρισμό και περισσότερα ισλαμικά σύμβολα, ευρίσκοντας υποκριτική τη μετριοπάθεια της κυβέρνησης ...

- οι οικονομικά φιλελεύθεροι επιχειρηματίες που καρπώνονται την προς ανατολάς οικονομική ανάπτυξη αλλά πλήττονται από τις διπλωματικές συγκρούσεις με τη Δύση,

- οι αδιάφθοροι που είχαν κουραστεί από το παρακράτος των κεμαλικών,

- οι λαϊκές μάζες της Ανατολίας που απέκτησαν έκφραση και αποδοχή παρά την υπανάπτυξή τους,

- οι νεολαίοι που δεν έπαψαν να ελπίζουν στην ευρωπαϊκή προοπτική, αλλά συγχρόνως τη συνέδεσαν με το όραμα της κοινωνικής αναγέννησης και της κάθαρσης από παρελθούσες στρατοκρατίες, κ.ο.κ.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΕΒΔΟΜΗ

«ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΚΡΟΠΡΟΘΕΣΜΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ»

ΕΝΟΤΗΤΑ VII: «ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΚΡΟΠΡΟΘΕΣΜΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ»

VII.A Η μετατόπιση του γεωστρατηγικού και του γεωπολιτισμικού άξονα της Τουρκίας

Βιβλιογραφική επισκόπηση

Ερευνητικό πεδίο:

Η ανακεφαλαίωση της παρούσας μελέτης δείχνει ότι σε ορίζοντα ενός ή και δύο αιώνων η Τουρκία είναι διχασμένη-διασχισμένη ανάμεσα σε δύο γεωπολιτισμικές υπαρξιακές θεωρήσεις, τον κεμαλισμό και τον οθωμανισμό, κι ως εκ τούτου είναι σε γενικές γραμμές δύο και διακριτοί οι ιδεολογικο-πολιτικοί άξονες πάνω στους οποίους πορεύτηκε εναλλάξ. Το νεο-οθωμανικό υπόδειγμα/πείραμα εξελίσσεται προκαλώντας αυξημένες ανησυχίες αστάθειας εντός κι εκτός της Τουρκίας, δεδομένης της σταδιακά αυξανόμενης ροπής του Ρ.Τ. Ερντογάν προς τον εθνικισμό και της πολεμικής εμπλοκής της Τουρκίας, στην Αλ Μπαμπ, στο Κομπανί, στο Αφρίν και πρόσφατα στο Τελ Αμπιάντ και στο Ρας αλ-Αϊν της Συρίας, ευθέως ενάντια στους Κούρδους διά των ευφημιστικά ονομαζόμενων επιχειρήσεων: «Ασπίδα του Ευφράτη» (2016), «Κλάδος Ελαίας» (2018) και «Πηγή Ειρήνης» (2019) αντίστοιχα (Καλεντερίδης, 2016).

Συνοψίζονται διαφορές στις πολιτικές και πρακτικές που απορρέουν από την επικράτηση του ενός ή του άλλου κοινωνικο-πολιτικού δόγματος. Για παράδειγμα, ο νεο-οθωμανισμός προτείνει υπερεξοπλισμούς, και μάλιστα ποιοτικά αναβαθμισμένους για επιχειρήσεις σε κλίμακα ευρύτερου γεωστρατηγικού ρόλου στην περιοχή, ενώ ο κεμαλισμός επιμένει σε εξοπλισμούς με συμβατικό και πιο στενό γεωγραφικά πεδίο δράσης. Με άξονες από τη μία πλευρά τις ποικίλες εσωτερικές ανακατατάξεις και από την άλλη πλευρά το συγκρουσιακό χαρακτήρα των διεθνών σχέσεων της, είναι δυνατό να διακρίνουμε ότι η Τουρκία σταθερά μετατοπίζεται προς υψηλότερους δείκτες παρεμβατικότητας και επιθετικότητας.

Η γειτονική μας χώρα κατά τα προσεχή έτη, καθώς τόσοι «ασκοί του Αιόλου» είναι ανοιχτοί, δείχνει νομοτελειακά να επιχειρεί να συντηρήσει μια στοιχειώδη κοινωνικο-πολιτική ισορροπία, αλλά και ακεραιότητα, μέσα από επαύξηση του συγκεντρωτισμού και του αυταρχισμού στη διαχείριση της πολιτικής εξουσίας. Από το 2012 κι εντεύθεν διαπιστώνεται κόπωση της πολυ-επίπεδης νεο-οθωμανικής διπλωματίας και πληθώρα δυσκολιών και δοκιμασιών. Οι αποσταθεροποιητικές δράσεις λαμβάνουν χώρα εντός της γεωπολιτικής περιφέρειας αλλά αποτελούν προβολή παγκόσμιας εμβέλειας ανταγωνισμών και συμφερόντων.

Η παρούσα ενότητα εκκινεί με την πολύ ενδιαφέρουσα προσέγγιση του Samuel Huntington (S. Huntington, 2007) ότι σε ορίζοντα ενός ή και δύο αιώνων η Τουρκία είναι διχασμένη και διασχισμένη (torn country) ανάμεσα σε δύο γεωπολιτισμικές υπαρξιακές θεωρήσεις, τον κεμαλισμό και τον οθωμανισμό. Τις αντιφάσεις που εκπορεύονται από το συγκεκριμένο διχασμό σημειώνουν οι Meltem Müftüleri-Bac (Müftüleri-Bac, 1998), Oscar J. Martinez (Martinez, 2002) και Michael M. Gunter (Gunter, 2016), ενώ οι διαφορές των δύο πολιτικών δογμάτων προκαλούν μια σειρά από διαφορές στη στρατηγική της χώρας σε πολλαπλά επίπεδα, όπως αναλύουν ευάριθμοι αναλυτές (Hen-Τον, 2004), (Pak, 2002), (Mazis, 2013), (Duran et al., 2001), (Benedict & Mansur, 1974). Εξηγείται επίσης πώς κατά τη διακυβέρνηση από το AKP στη διάρκεια της περιόδου 2002-2012 η Τουρκία εκπλήρωσε συγκεκριμένα κριτήρια ανάπτυξης περιφερειακής ισχύος σε υψηλό βαθμό, αν και από το 2012 έως το 2019 διαπιστώνεται κόπωση της πολυ-επίπεδης διπλωματίας, πληθώρα δυσκολιών και δοκιμασιών (Baltos et al., 2017).

Πέρα από τις ειδικές και εμπειριστατωμένες αναλύσεις των ερευνητών σε διεθνές επίπεδο, η άποψη που έχουν οι Έλληνες σχετικά με την τουρκική εσωτερική και εξωτερική πολιτική εκφράζεται επί το πλείστον μέσα από την αποκαλούμενη «κοινή γνώμη» της ελληνικής κοινωνίας. Συνήθως, οι μελέτες και οι γενικότερες συλλογικές πεποιθήσεις για τα δρώμενα στη γειτονική χώρα διαλέγονται μεταξύ τους, αλλητροφοδοτούνται, ενίοτε συμπίπτουν, αλλά και συχνά διαφοροποιούνται. Ανάμεσα σε πολλές άλλες, μία επικρατούσα «αίσθηση» της ελληνικής κοινής γνώμης είναι ότι οι αρχιτέκτονες της τουρκικής πολιτικής βρίσκονται σε μία διαχρονική, άτεγκτη και απαρέγκλιτη ενότητα και σύμπνοια απόψεων, ειδικά σε ό,τι αφορά τα εθνικά τους ζητήματα, αλλά και ευρύτερα υπό την ομπρέλα ενός μονοδιάστατου και φανατικού εθνικισμού που διατρέχει ανεξαιρέτα κάθε πολιτική και κοινωνικοοικονομική εκδήλωση και δραστηριότητα, όπως και κάθε μηχανισμό λήψης αποφάσεων στην επικράτεια του τουρκικού κράτους.

Η παρούσα μελέτη έδειξε ότι σε ορίζοντα ενός ή και δύο αιώνων η Τουρκία είναι διχασμένη και κατά τον Samuel Huntington (S. Huntington, 2007) διασχισμένη (“torn country”) ανάμεσα στις δύο γεωπολιτισμικές υπαρξιακές θεωρήσεις του κεμαλισμού και του οθωμανισμού, κι ως εκ τούτου είναι σε γενικές γραμμές δύο και διακριτοί οι ιδεολογικο-πολιτικοί άξονες πάνω στους οποίους πορεύτηκε εναλλάξ, όπως προείπαμε. Παρά τις δύο διαστάσεις και τις πολυσύνθετες συνέπειές τους, ωστόσο, η έρευνα έδειξε την Τουρκία συχνά απειλητική για την ειρήνη και τη σταθερότητα στην περιοχή, είτε υπό τον κεμαλισμό είτε υπό τον οθωμανισμό. Για αυτό και το ερευνητικό επίκεντρο κινήθηκε προς την αξιολόγηση, τη «μέτρηση» και τη σύγκριση της απειλής, ως προς την ποιότητα και την ποσότητά της υπό το ένα ή το άλλο πολιτικό καθεστώς.

Η ανάληψη της εξουσίας της Τουρκίας από το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (Adalet ve Kalkinma Partisi - AKP), το οποίο προωθεί εν μέρει μια ισλαμική ατζέντα θεμάτων, αποτελεί ένα πολιτικό και ιστορικό ορόσημο που έρχεται να κλονίσει την εικόνα μιας χώρας η οποία βαδίζει πλέον αποφασιστικά και βάσει σχεδίου σε ένα αναθεωρητικό μονόδρομο. Η διαφορά, ωστόσο, μιας ισλαμιστικής από μια ισλαμική ατζέντα βρίσκεται στην πολιτική διάσταση της πρώτης έναντι της αποκλειστικά θεολογικής διάστασης της δεύτερης. Αλλά κι εντός του πολιτικού Ισλάμ ιστορικά σχηματίστηκαν διαβαθμίσεις, από τις ήπιες εκδοχές που ο F. Gergeres συμπυκνώνει στον όρο “civil Islam” έως τις φανατικές και φονταμενταλιστικές που επιδιώκουν ολοκληρωτική ρύθμιση της κοινωνικής ζωής των πολιτών και δυσανεξία απέναντι στην ετερότητα (Gergeres, 2013). Η διάκριση αυτή δείχνει ότι η παρούσα τουρκική διακυβέρνηση κατατάσσεται στη νεο-οθωμανική, περισσότερο ήπια ισλαμική, συγκρητιστική αλλά σημαντικά εθνικιστική παρά ισλαμιστική σχολή διοίκησης και διαχείρισης της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Οι σύγχρονες πολιτικές εξελίξεις, από την ίδια την έλευση στην εξουσία ενός ισλαμικού κόμματος εν μέσω ισχυρών αντιδράσεων εκ μέρους των υποστηρικτών του κοσμικού κεμαλικού κράτους έως τις αποδεδειγμένες δικαστικά πολιτικές συνομωσίες και πραξικοπηματικές απόπειρες εις βάρος της «νέας τάξης πραγμάτων», μας οδηγούν αναδρομικά σε μια εκατονταετή προβολή στο ιστορικό παρελθόν της σύγχρονης Τουρκίας, ως εκεί που πηγάζει η υπαρξιακή για τους Τούρκους σύγκρουση της κεμαλικής εθνικής ταυτότητας με την πολιτικοθησκευτική μακράιωνη οθωμανική παράδοση.

Η γεωστρατηγική οπτική της Τουρκίας, είτε ως ματιά των Τούρκων στον υπόλοιπο κόσμο είτε αντίστροφα, μπορεί να χαρακτηριστεί κατά βάση διττή. Δεν θα απόκλινε κατά πολύ από την πραγματικότητα μια δραματοποιημένη επισήμανση ότι ο διπρόσωπος Ιανός της Ρώμης έχει εμπνεύσει τη δομή και τη νοοτροπία του σύγχρονου τουρκικού κράτους. Στη ρίζα της εν λόγω διττότητας βρίσκεται εδρασμένο το δίπολο κεμαλισμός-οθωμανισμός, κατά βάση ως αντιπαράθεση δύσης-ανατολής, δυτικοτρόπης κοσμικής αντίληψης και

ισλαμιστικού φονταμενταλισμού. Χαρακτηριστικά, η Τουρκία είναι το μόνο ισλαμικό κράτος σε τελωνειακή ένωση με την Ευρωπαϊκή Ένωση από το 1995, με το 70% του λαού της, αν και το ποσοστό δυναμικά πλέον μειώνεται, ευνοϊκά διακείμενο σε προοπτική ένταξης στην Ε.Ε., όπως έδειχναν οι δημοσκοπήσεις της δεκαετίας του 2000, χωρίς να παραγνωρίζουμε ότι πρόκειται για τη μοναδική μουσουλμανική χώρα που συμμετέχει στη διεθνή δύναμη ασφάλειας στο Αφγανιστάν (Müftüler-Bac, 1998). Πρόσθετα, ως μέλος του ΝΑΤΟ, κατά κανόνα, υποστηρίζει την αμερικανική πολιτική στον Καύκασο, γεγονός που κατά περιόδους προκαλεί ψυχρότητα με το Ιράν και τη Ρωσία, αν και την τελευταία τριετία οι σχέσεις λαμβάνουν αντίστροφη κατεύθυνση προσεγγίζοντας οριακά σημεία.

Επομένως, υπό μία προσέγγιση η ελληνική κοινή γνώμη κατά κάποιο τρόπο ευρισκόταν σε αυταπάτη, συντηρώντας έναν εντυπωσιακό μύθο, όταν ερμήνευε τις κατά καιρούς δράσεις της τουρκικής ηγεσίας ως προϊόντα μίας απόλυτα ορθολογικής και μεθοδικής εθνικής διαδικασίας λήψης αποφάσεων, ενώ σε μεγάλο βαθμό επρόκειτο για θραύσματα από τις εκρήξεις που πραγματοποιούνταν κατά τις αντιπαραθέσεις νεο-κεμαλιστών και νεο-οθωμανιστών. Η απειλή, εντούτοις, όπως προείπαμε, παραμένει καθώς είναι ο ελάχιστος κοινός τόπος των συγκρουόμενων πολιτικών, κι ενδεχόμενα επαυξάνεται με τους οθωμανιστές στην εξουσία στο βαθμό που επιδιώκουν πιο συντονισμένα από τους κεμαλιστές την ανάδειξη της χώρας σε περιφερειακή δύναμη.

1. Ανακεφαλαίωση για το όραμα της Τουρκίας σχετικά με τη θέση της στο σύγχρονο κόσμο. Διαφορές κεμαλιστών και νεο-οθωμανών.

➤ Ένας εκπρόσωπος της νεο-οθωμανικής τάξης πραγμάτων θα υπερθεμάτιζε για την ηγετική θέση της Τουρκίας μεταξύ κρατών όπου πλειοψηφούν τουρκογενείς πληθυσμοί. Επίσης, θα πρότεινε έμπρακτη και σθεναρή υποστήριξη τουρκογενών μειονοτήτων σε άλλες χώρες. Η εξωστρέφεια της Τουρκίας δεν θα γνώριζε περιορισμούς, θα κατανεμόταν σε κάθε κατεύθυνση του ορίζοντα, προς δύση και ανατολή.

➤ Αντίθετα, ένας εκπρόσωπος της νεο-κεμαλικής εθνικιστικής γραμμής θα πλειοδοτούσε την εσωστρέφεια εντός των συνόρων και σε απόσταση από παντουρκικά και παντουρανικά αλυτρωτικά οράματα, αλλά και τη μετατόπιση προς το δυτικό κόσμο με μοναδικό, ωστόσο, γνώμονα το συμφέρον του κεμαλικού κράτους. Η υποστήριξη τουρκογενών μειονοτήτων σε άλλες χώρες θα περιοριζόταν στο πλαίσιο μεμονωμένων αντιπαραθέσεων με άλλα κράτη. Η έξοδος της Τουρκίας στο Αιγαίο ενδεχόμενα θα προκρινόταν ως επεκτατική κίνηση προς τον πλησιέστερο «ζωτικό χώρο», παράνομη με όρους διεθνούς δικαίου αλλά στα όρια αντοχής του γεωπολιτικού πλαισίου που σκιαγραφείται ως δυτικός κόσμος.

Σε κάθε περίπτωση, είναι προφανές ότι το εθνικό κομβικό δίλημμα κεμαλισμός ή οθωμανισμός στρέφει βλέψεις, οράματα, συνεργασίες, πόρους και πολιτικές προς διαφορετική κατεύθυνση με ποικίλες και πολυεπίπεδες προεκτάσεις για τη διαδρομή όχι μόνον του τουρκικού, αλλά και των γειτονικών λαών και του ευρύτερου γεωπολιτικού χώρου της Μέσης Ανατολής και της Ανατολικής Μεσογείου. Για όσο χρονικό διάστημα η Τουρκία πρόβαλλε το κοσμικό πρότυπο για το κράτος, την οικονομία και την πολιτική, αποτελούσε ανάχωμα για φονταμενταλιστικές και επεκτατικές εκδοχές του πολιτικού Ισλάμ. Με δεδομένη πλέον την επικρατούσα επιδίωξη των ΗΠΑ να μετριάσουν την αντιπαραθέση του δυτικού κόσμου με τις ισλαμικές χώρες, η σύγχρονη νεο-οθωμανική Τουρκία με τη νεόκοπη ισλαμική πολιτικοκοινωνική άρχουσα τάξη επιδείχθηκε αρχικά ως γέφυρα ειρήνης και καταλλαγής με τον υπόλοιπο ισλαμικό κόσμο, ως υπόδειγμα ισλαμικής δημοκρατίας που δείχνει το δρόμο της ισορροπίας και της μετριοπάθειας και στις υπόλοιπες χώρες της Μέσης Ανατολής. Το υπόδειγμα/πείραμα, εντούτοις δεν επαλήθευσε τις προσδοκίες, και το κυριότερο εξελίσσεται δυναμικά και ανεξέλεγκτα.

2. Το περιεχόμενο της τουρκικής εθνικής συνείδησης και το προφίλ του Τούρκου πολίτη σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.

➤ Για τους οθωμανιστές προέχει ένας αυτοκρατορικός χαρακτήρας με απτές κάποιες εκδηλώσεις υπεροψίας απέναντι σε «υποτακτικά» κατά το παρελθόν έθνη. Ο ίδιος χαρακτήρας, εντούτοις, θεωρητικά προτρέπει σε χαλάρωση της επιθετικότητας προς τους μη Τούρκους στο πλαίσιο μιας «αυτοκρατορικής» αποδοχής της εθνικής-θρησκευτικής ετερότητας και στη λογική της άλλοτε οθωμανικής τάξης των μιλλέτ. Το μπόλιασμα του νεο-οθωμανισμού με εθνικιστικά στοιχεία κατά τα τελευταία έτη έχει εν πολλοίς εξουδετερώσει την εν λόγω άλλοτε πολλά υποσχόμενη μετριοπάθεια.

➤ Για τους κεμαλιστές το επίκεντρο είναι το ισχυρό κράτος που αρνείται τις απειλές από την ύπαρξη λοιπών εθνοτικών στοιχείων. Η πολιτική ηγεσία μπορεί να οικειοποιείται ακόμη και άλλες εθνικές, ιστορικές κουλτούρες (βλέπε ψευδοϊστορία για προέλευση των Τούρκων από την αρχαία Τροία, θεωρίες για τους λαούς της αρχαίας Ανατολίας και τη σχέση τους με τους Τούρκους, υπεξαίρεση ομηρικής ονοματολογίας, κ.λπ.) (Erimtan, 2008).

➤ Ο κεμαλισμός συνδέθηκε με την αντίδραση της τουρκικής εθνότητας και καθαρότητας στην πορεία διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην αρχή του εικοστού αιώνα.

Εντούτοις, καθώς κάθε εθνικό κίνημα είναι σε μεγάλο βαθμό τέκνο των ευρύτερων κοινωνικών ζυμώσεων που χαρακτηρίζουν την περιρρέουσα ιστορική κατάσταση, και ο κεμαλισμός περιβλήθηκε το ιδεολογικό σχήμα του σύγχρονου αστικού έθνους-κράτους, το οποίο και αποτελούσε την επικρατούσα πολιτική πρόταση εκείνης της εποχής. Βέβαια, το γεγονός ότι τα έθνη-κράτη προέκυψαν από τα θραύσματα των πάλαι ποτέ κραταιών αυτοκρατοριών δεν συνεπάγεται αυτόματα διασφάλιση ότι τα υπό διαμόρφωση γεωπολιτικά σχήματα αποτέλεσαν εγγυητές διεθνούς νομιμότητας και σταθερότητας. Για την ακρίβεια, τα εθνικά ιδεώδη τοποθετήθηκαν σε πλαίσια αντιφατικών διεκδικήσεων ανάμεσα σε γειτονικά έθνη, υποδαυλίζοντας συχνά επιθετικούς αλυτρωτισμούς και επεκτατικούς σωβινισμούς σε μια ατέρμονα θολή γραμμή μεταξύ της εθνικής και της εθνικιστικής αντίληψης του γεωπολιτικού περιβάλλοντος (Martinez, 2002).

Στο ίδιο μήκος κύματος, καθοριστική πρόκληση για τους οθωμανιστές ή τους κεμαλιστές ως παράγοντες λήψης αποφάσεων παίζει η παρουσία της κουρδικής εθνότητας εντός των γεωγραφικών συνόρων της Τουρκίας, στη Συρία και στο γειτονικό Βόρειο Ιράκ. Εκτιμάται ότι στο πλαίσιο μιας διακυβέρνησης βασισμένης στις εθνικιστικές εκφάνσεις του κεμαλισμού η στάση των τουρκικών αρχών για συμπερίληψη της κουρδικής μειονότητας στα πολιτικά δρώμενα της Τουρκίας ελαχιστοποιείται. Αντίθετα, μία διακυβέρνηση στο πλαίσιο της οθωμανικής αντίληψης των πραγμάτων, εμπνεόμενη από το πνεύμα ανοχής που εξ ορισμού διατηρούν οι αυτοκρατορίες για τις εθνοτικές συνιστώσες τους, αναμενόταν ότι θα διαμόρφωνε κάποιας μορφής αντιπροσωπευτικό σύστημα για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της εν λόγω μειονότητας, η οποία αποτελεί περίπου το ένα πέμπτο του συνολικού πληθυσμού. Και ετούτο το προσδοκώμενο υπόδειγμα/πείραμα εξελίσσεται προς αποτυχία, δεδομένης της σταδιακά αυξανόμενης ροπής του Ρ.Τ. Ερντογάν προς τον εθνικισμό και της πολεμικής εμπλοκής εκτός της Τουρκίας κι άμεσα ενάντια σε κουρδικούς πληθυσμούς (Gunter, 2016).

2.1 Το επιχειρησιακό δόγμα των ένοπλων δυνάμεων και πώς αυτό εξυπηρετείται από στρατιωτικούς εξοπλισμούς και υποδομές;

➤ Αναφορικά με τα στρατιωτικά κέντρα βάρους, ο οθωμανισμός προτείνει υπερεξοπλισμούς, αλλά ποιοτικά αναβαθμισμένους για επιχειρήσεις σε κλίμακα ευρύτερου γεωστρατηγικού ρόλου στην περιοχή, ενώ ο κεμαλισμός επιμένει σε υπερεξοπλισμούς με συμβατικό και πιο στενό γεωγραφικά πεδίο δράσης. Επί διακυβέρνησης Ρ.Τ. Ερντογάν έχει σημειωθεί αλματώδης πρόοδος στο επίπεδο της πολεμικής βιομηχανίας (Hen-Ton, 2004). Τα τεχνολογικά επιτεύγματα συνεχίζονται με πιο πρόσφατα την εκτόξευση του πρώτου τουρκικού τηλεπικοινωνιακού δορυφόρου, την έναρξη συμφωνιών και εργασιών για την κατασκευή τριών σταθμών πυρηνικής ενέργειας, την παραγωγή στρατιωτικών ιπτάμενων μη επανδρωμένων οχημάτων (drones), την πρόοδο στην κατασκευή τουρκικού άρματος μάχης, τουρκικού μαχητικού αεροσκάφους κ.λπ. (Paκ, 2002).

2.2 Τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης τουρκικής διπλωματίας.

➤ Σε επίπεδο αρχών και αναφορικά με τα διπλωματικά κέντρα βάρους, ο οθωμανισμός προτείνει αναγνώριση και συνεργασία με τους έτερους μεγάλους παίκτες στη Μέση Ανατολή, ενώ ο κεμαλισμός κινείται με εσωστρέφεια στα κρατικά όρια και συνηθέστερα προσδεμένος στο άρμα των ΗΠΑ.

➤ Ο οθωμανισμός προτείνει πολυεπίπεδη διπλωματική εμπλοκή, είτε ως μία μετριοπαθή και ρυθμική διπλωματία σε ισορροπία με ΗΠΑ, Ελλάδα, Ευρώπη, ισλαμικά κράτη κ.λπ. όσο είχε απήχηση η θεώρηση του Α. Νταβούτογλου, είτε ως επιθετική και αναθεωρητική διεθνών συνθηκών κατά τα τελευταία έτη όπου τα άλλοτε «μηδενικά προβλήματα» τα διαδέχθηκαν εντάσεις προς κάθε κατεύθυνση. Στην αντίθετη πλευρά, ο κεμαλισμός λαμβάνει ευκολότερα και με περισσότερη επιμονή θέσεις ρήξης στις διμερείς σχέσεις. Ωστόσο, ο τελευταίος δεν θα επεκτεινόταν περισσότερο από όσο επιτρέπεται στα μέσα αστικά κράτη να επεκταθούν πολεμικά, αποφεύγοντας εμπλοκή σε ευρύτερα μέτωπα πολεμικών αντιπαραθέσεων στη Μέση Ανατολή.

➤ Ο οθωμανισμός προτείνει διάλογο, αλλά και προκλητικό πια αντίλογο, με την παγκόσμια υπερδύναμη για να αποκτήσει την εμπιστοσύνη της ως περιφερειάρχης στην Ανατολική Μεσόγειο και στη Μέση Ανατολή (ως γέφυρα επικοινωνίας με τον μουσουλμανικό κόσμο), ενώ ο κεμαλισμός διαλέγεται με την παγκόσμια υπερδύναμη σε μια βάση «δούναι και λαβείν» πάνω σε συγκεκριμένα στρατηγικά συμφέροντα.

Μια θεώρηση υπό το πρίσμα του οθωμανισμού, ο οποίος πρακτικά και με σύγχρονους όρους γεωπολιτικής θα επεδίωκε την ανάδειξη της Τουρκίας ως περιφερειακής δύναμης στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή σε μια τροχιά εξόδου από την εσωστρέφεια του κεμαλικού κράτους, θα προέκρινε την εμβριθή συστημική ανάλυση του γεωπολιτικού συμπλέγματος Ελλάδας-Κύπρου-Ισραήλ-Τουρκίας, το οποίο, εντασσόμενο στο γεωπολιτικό σύστημα της ευρύτερης Μέσης Ανατολής και στο ευρύτερο μεσογειακό υπερσύστημα, που επισύρει ιδιαίτερα το ενδιαφέρον των παγκόσμιων υπερδυνάμεων, αποτελεί μοχλό ελέγχου και διαχείρισης κρίσιμων περιφερειακών διακρατικών δράσεων ισχύος με κρίσιμες συνέπειες για την ευρύτερη γεωγραφική περιοχή (Mazis, 2013).

Επιπρόσθετα, η ανεξαρτητοποίηση των μουσουλμανικών δημοκρατιών της πρώην ΕΣΣΔ άνοιξε το δρόμο της Τουρκίας σε μια προοπτική καθιέρωσής της ως προστάτιδας δύναμης αυτών των κρατών. Ο τότε Τούρκος πρόεδρος Τουργκούτ Οζάλ είχε δηλώσει περίτρανα ότι επρόκειτο για «την ιστορική ευκαιρία του παγκόσμιου Τουρκισμού», ότι η ενεργοποίηση των μουσουλμανικών μειονοτήτων στην Αλβανία, την τότε Γιουγκοσλαβία, τη Βουλγαρία και την Ελλάδα θα αναστρέψει την πορεία συρρικνώσεως που ξεκίνησε προ των τειχών της Βιέννης το 1683. Σύμφωνα με τον Duran Khalid (Duran et al., 2001), επρόκειτο για προφανή αναβίωση του αυτοκρατορικού οράματος, σε αντίθεση με την επικρατούσα έως τότε ιδεολογική ηγεμονία του κεμαλισμού, ο οποίος διατηρούσε

αποστάσεις από τις παντουρκικές θεωρίες και τον Τουρανισμό ως στροφή και επιστροφή στις κεντροασιατικές κοιτίδες Οθωμανών και Σελτζούκων.

Αν και η προσπάθεια για αναβίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έδειχνε επίμονη και ενθουσιώδης, καθώς ανοιγόταν η δυνατότητα για επιρροή της Τουρκίας στη Μαύρη Θάλασσα, τη Βαλκανική Ευρώπη, τον Καύκασο, έως και την Κεντρική Ασία, ο πρώτος κύκλος σχετικών πρωτοβουλιών και δράσεων, εκείνος της δεκαετίας του 1990, εκτιμήθηκε εκ του αποτελέσματος ως μία αστοχία. Οι λόγοι της αποτυχίας αναζητήθηκαν στις αδυναμίες της τότε τουρκικής κρατικής μηχανής και σε φαινόμενα πολυεπίπεδης εσωτερικής αστάθειας.

Από την άλλη πλευρά και όσον αφορά τις σχέσεις της Τουρκίας στα δυτικά της σύνορα, κατά τις προηγούμενες δεκαετίες, η διελκυστίνδα μεταξύ του ασιατικού (Anadolu: Ανατολή) και του ευρωπαϊκού πυλώνα (Rumeli: η χώρα των Ρουμ, των Ρωμιών/Ελληνορθοδόξων) οδήγησε στο κεμαλικό πρόσταγμα της κίνησης προς τη δύση, και μάλιστα σε μια ανταγωνιστική προς την Ελλάδα διαχείριση των στρατηγικών συμφερόντων στην περιοχή. Η ειρωνεία βρίσκεται στο γεγονός ότι οι αρχικές καταβολές του νεοτουρκικού κινήματος υπό τον Ενβέρ Πασά και σε συμμαχία με τις γερμανικές δυνάμεις κατά τον Α΄ Π.Π., προέτασαν την επέκταση προς ανατολάς, διεκήρυσαν τον παντουρκισμό, «ορέγονταν» τα ενεργειακά αποθέματα του Καυκάσου και της Κασπίας, αν και ανερχόμενου στην εξουσία του Κεμάλ Ατατούρκ επικράτησε τελικά η φιλοδυτική τάση, η διαμόρφωση αστικού κράτους, η πρόσληψη του λατινικού αλφάβητου κ.λπ. Παρόμοια σενάρια παντουρκισμού επαναλήφθηκαν και στη διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, στη σύγχρονη μεταψυχροπολεμική περίοδο και τελικά επί των ημερών διακυβέρνησης του Ρ.Τ. Ερντογάν, αν και πρέπει να σημειωθεί ως κρίσιμη ποιοτική διαφορά ότι η τελευταία στροφή προς ανατολάς επικαλείται περισσότερο τα κοινά θρησκευτικά στοιχεία με άλλους λαούς παρά τυχόν φυλετικές και βιολογικές συγγένειες.

2.3 Η φυλετική ταυτότητα των Τούρκων.

Για τους οθωμανιστές είναι επιτακτική η χαλάρωση της προσπάθειας για βιολογικό εξευρωπαϊσμό της Τουρκίας (θεωρητικά δεν θα ενοχλούσε η εικόνα του ανατολίτη Σελτζούκου με τα μογγολικά χαρακτηριστικά που πιστοποιεί την έκταση και τις ρίζες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στα βάθη της Ασίας), ενώ ο κεμαλισμός, συνειδητά ή ασυνείδητα, προβάλλει τους πιο «Ευρωπαίους» φυσιογνωμικά Τούρκους των μικρασιατικών παραλιών (Tastekin, 2018).

2.4 Το συνεκτικό στοιχείο της τουρκικής πολιτείας.

Ο νεο-οθωμανισμός προσδίδει έμφαση στη συνοχή μέσα από την κοινή ισλαμική πίστη. Προτείνει επίσης μία χαλαρή εκδοχή κοσμικού κράτους με εμβόλιμα στοιχεία ισλαμικής δημοκρατίας, ενώ ο κεμαλισμός αντιπροτείνει αδιαπραγμάτευτο κοσμικό κράτος με εικόνα δυτικής αστικής δημοκρατίας, αλλά και συγκεντρώσεις υπερεξουσίας σε θεσμούς θεματοφύλακες του «βαθέος κράτους».

Μετά την πρώτη ανεπιτυχή απόπειρα επέκτασης του διπλωματικού ενδιαφέροντος της Τουρκίας προς ανατολάς κατά τη δεκαετία του 1990 επιχειρήθηκε αυτοκριτική, από την οποία προέκυψαν χρήσιμα διδάγματα που χρησιμοποιούνται στην παρούσα φάση για επανάληψη του εγχειρήματος υπό συνθήκες που μπορεί να χαρακτηριστούν πιο αυξημένης ετοιμότητας. Ο θεωρητικός εισηγητής μιας πρόσφατης νεο-οθωμανικής διπλωματικής εκστρατείας Αχμέτ Νταβούτογλου επέμεινε εκ νέου για τη σημασία των σχέσεων με το Καζακστάν, το Κιργιστάν, το Τουρκμενιστάν, το Ουζμπεκιστάν, το Τατζικιστάν, το Αζερμπαϊτζάν κ.λπ. Ωστόσο, ο ίδιος πολιτικός και ακαδημαϊκός στοχαστής έχει επικρίνει την “Ostropolitik” κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο, διαβλέποντας στις παρελθούσες προσπάθειες έλλειψη ετοιμότητας ψυχολογικής, θεωρητικής και θεσμικής. Το σχετικό πρόγραμμα δράσεων, με βασική συνιστώσα το «στρατηγικό βάθος» της Τουρκίας, αν και περιορίστηκε σημαντικά

μετά την απομάκρυνση του Α. Νταβούτογλου από την εξουσία, βασίστηκε πλέον σε μια λογική ανεξάρτητης, μακροστρατηγικής και πολυεστιακής πολιτικής απαλλαγμένης από ευθείες δεσμεύσεις έναντι των δυτικών δυνάμεων, καθώς και από βαριές γραφειοκρατικές αγκυλώσεις του κεμαλικού αντίβαρου, του αποκαλούμενου κεμαλικού κράτους. Η θεμελιακή προσθήκη στο νεο-οθωμανικό οικοδόμημα κατά την τρέχουσα ιστορική περίοδο είναι το θρησκευτικό στοιχείο. Δεν είναι πια το φυλετικό ή το αμιγώς εθνοτικό στοιχείο που κινεί την ιδεολογική μηχανή προς τα αρχαιότερα μονοπάτια της αυτοκρατορίας, αλλά οι κοινές ισλαμικές καταβολές των λαών στη Μέση Ανατολή που θα συνεργαστούν για μια νέα οικουμενικότητα, η οποία αντιπαραβάλλεται στα αδιέξοδα της δυτικής κουλτούρας.

2.5 Η μετατόπιση των βαρúκεντρων κοινωνικοοικονομικής εξέλιξης.

Η διαφοροποίηση οθωμανικών και κεμαλικών τάσεων στα κέντρα λήψης απόφασης που ρυθμίζουν τα κοινωνικά δρώμενα στην Τουρκία έχει ξεκάθαρο αποτέλεσμα όσον αφορά την εξάλειψη των ανισοτήτων ανάπτυξης. Οι κεμαλιστές απέχουν από το να ενισχύσουν την ανάπτυξη στις πιο καθυστερημένες κοινωνικοοικονομικά περιοχές της Ανατολίας, όπου το κυρίαρχο συνεκτικό κοινωνικό στοιχείο είναι περισσότερο η ισλαμική πίστη παρά η τουρκική εθνική συνείδηση. Από την άλλη πλευρά, οι ισλαμιστικές ηγετικές ομάδες αποκεντρώνουν την ανάπτυξη, εφαρμόζοντας, για παράδειγμα, ευρύτατα προγράμματα οικονομικής αναδιάρθρωσης στην Νοτιοανατολική Τουρκία.

Αναφορικά με τα οικονομικά κέντρα βάρους, ο οθωμανισμός προτείνει μαζική κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη έως τα χαμηλότερα κοινωνικά και οικονομικά στρώματα της Τουρκίας, ενώ ο κεμαλισμός δημιουργεί υδροκεφαλικά μοντέλα οικονομικής ανάπτυξης, φαινόμενα πολιτικής διαφθοράς και παραμέλησης των λαϊκών τάξεων. Λαμβάνεται υπόψη ότι κατά τη διακυβέρνηση Ρ.Τ. Ερντογάν, παρά την παγκόσμια οικονομική κρίση, ο ρυθμός σύγκλισης της τουρκικής οικονομίας με τις πιο αναπτυγμένες οικονομίες χαρακτηρίστηκε από τις αρμόδιες υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης εντυπωσιακά θετικός. Τις τελευταίες δεκαετίες ένα νέο μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης φαίνεται να κερδίζει έδαφος, με έμφαση στη μαζική ανάπτυξη έως τα χαμηλότερα στρώματα της Τουρκίας, και κυρίως στην ευρύτερη συμμετοχή της αγροτικής και παραδοσιακά θρησκευόμενης Ανατολίας (Benedict & Mansur, 1974). Αλλά αυτή είναι μία πορεία που δεν διαμορφώθηκε εν μία νυκτί. Σημαντικό ρόλο έχει διαδραματίσει η άνοδος και η κινητικότητα του ισλαμικού κεφαλαίου στο επίκεντρο του οικονομικού γίνεσθαι, στα μεγάλα αστικά κέντρα, το οποίο έχει διαμορφώσει πλέον οικεία κουλτούρα και ανάλογες προσδοκίες.

Σε μια παράπλευρη προοπτική, η σύγχρονη νεο-οθωμανική Τουρκία επιχειρήσει να εδραιωθεί ως ενεργειακός κόμβος. Οι παραδοσιακοί στόχοι επανασύνδεσης με τις χώρες του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας επανέρχονται μέσα από τη νέα ενεργειακή τάξη πραγμάτων. Ο «κυανός αγωγός» (blue stream) ακολουθεί τη διαδρομή: Κιρκούκ-Μοσούλη-Γιουμουρταλίκ-Τσεϋχάν. Ο South Stream, επανερχόμενος όπως προαναφέρθηκε ως Turkish Stream, είναι ένα ενεργειακό έργο, ανταγωνιστικό προς εκείνο του ακυρωθέντος πλέον αμερικανικού αγωγού Nabucco, ο οποίος γεωοικονομικά θα έπληττε τη Ρωσία, καθώς είχε χαραχθεί εξ ολοκλήρου εκτός ρωσικής επικράτειας. Η σύγχρονη Τουρκία δείχνει να αξιοποιεί κοινούς παρονομαστές συμφερόντων με όλους τους «ισχυρούς» προς κάθε κατεύθυνση, αλλά τα ρίσκα που αναλήφθηκαν στη γεω-ενεργειακή στρατηγική της αντιμετωπίζουν δυσκολίες από την πολιτική αστάθεια και την αυτο-έκθεση σε κινδύνους στο εσωτερικό και στο περιφερειακό επίπεδο της χώρας.

Η Τουρκία δρομολόγησε μια σειρά από ενδιαφέροντα εγχειρήματα που χρήζουν παρακολούθησης. Η πρώτη της δοκιμασία θα είναι η έκβαση της πολυεπίπεδης εξωτερικής πολιτικής που στοχεύει σε μια άλλοτε εξισορροπητική αλλά τώρα πλέον αναθεωρητική παρέμβαση στη Μέση Ανατολή. Η εν λόγω προοπτική συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με την επιτυχία του νεο-οθωμανισμού να «αναστήσει» κάποια εκδοχή περιφερειακής

ηγemonικής δύναμης στα όρια και στα μέτρα της ευρασιατικής ζώνης. Οι κατά καιρούς μεγαλοστομίες της σύγχρονης τουρκικής διακυβέρνησης για την άσκηση μιας μεγαλεπήβολης πολιτικής διπλωματίας ανάλογης εκείνης της οθωμανικής «Υψηλής Πύλης», ρυθμικής ως προς τη μετριοπάθειά της και ρυθμιστικής ως προς το δυναμισμό και την αποτελεσματικότητά της διέρχονται από ιδιαίτερες δυσκολίες, καθώς το συγκεκριμένο περιφερειακό γεωπολιτικό περιβάλλον αποτελεί ένα από τα πιο περίπλοκα και ανταγωνιστικά του πλανήτη μας.

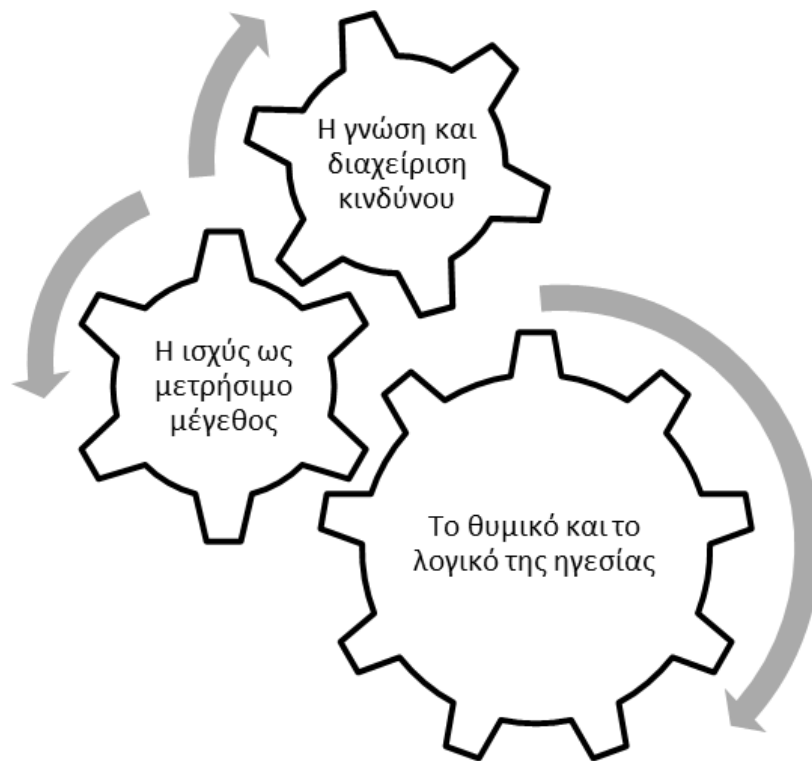
Σε κάθε περίπτωση, υπό τις εκάστοτε συγκεκριμένες χωροχρονικές συνθήκες, και δεδομένης της κινητικότητας που επιδεικνύει η τουρκική εξωτερική πολιτική, είναι κρίσιμο για την ελληνική εξωτερική πολιτική να παρακολουθούνται και να αναλύονται οι παραπάνω εξελίξεις για την πρόληψη δυσμενών συνεπειών περί τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα. Υπάρχουν πλέον αποχρώσεις ενδείξεις ότι η ιδεολογία του νεο-οθωμανισμού επαναπροσδιορίζει πρακτικά τις τουρκικές πολιτικές, όχι μόνο σε ό,τι αφορά την επιστροφή στη «μόδα» και τα σύμβολα των πάλαι ποτέ σουλτανικών συμπεριφορών, αλλά και σε ευθείες παραβιάσεις ελληνικών κυριαρχικών δικαιωμάτων. Ως εκ τούτου το προσεχές μέλλον ενδεχόμενα θα εμφανίσει νέα και απτά αποτελέσματα για την κατανομή ισχύος, την ασφάλεια και τη σταθερότητα στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής.

VII.B Ένα θεωρητικό μοντέλο ανάδειξης μιας νέας περιφερειακής δύναμης

Ο φιλόδοξος τοποτηρητής. Ήτοι, η χάραξη της τουρκικής γεωπολιτικής ως προϊόν ηγετικής φιλοδοξίας και πρόκληση έναντι παραδοσιακών μεθόδων διαχείρισης κινδύνου και μέτρησης ισχύος.

Σε συνέχεια των παρατηρήσεων που προηγήθηκαν, η ακόλουθη ανάλυση στοχεύει στην ανάδειξη του πλέον σημαντικού στρατηγικού προτάγματος για κάποιες από τις εκκολαπτόμενες αλλά και τις καθιερωμένες περιφερειακές δυνάμεις, δηλαδή της σφοδρής επιθυμίας να αναδειχθούν εν καιρώ σε υπερδυνάμεις. Για κάποιες από τις περιφερειακές δυνάμεις η ένταση της εν λόγω σφοδρότητας αυξάνεται κατά το ότι αυτές συχνά υποφέρουν από το σύνδρομο του «έκπτωτου βασιλιά», ο οποίος αναπνέει μόνον για την επίρρωση της ισχύος του έως και την επιστροφή στο θρόνο. Ειδικά για την Τουρκία ως κληρονόμο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η υποβόσκουσα συλλογική ψυχολογία της σύγχρονης κατωτερότητας σε σύγκριση με το οθωμανικό παρελθόν ανάμικτη με τη σφοδρή ανάμνηση της πάλαι ποτέ ανωτερότητας καλλιεργεί, υπό μια εκ των έσω ερμηνευτική κατά C. Geertz ανθρωπολογική ανάλυση (Geertz, 1973), ενδιαφέροντα συμπλέγματα πολιτικής εξουσίας που «φλερτάρουν» οριακά με όλα τα ενδεχόμενα, από αυτό μίας μεγαλεπήβολης στρατηγικής αναβάθμισης έως και την πιθανότητα μιας παταγώδους ιστορικής αποκαθήςλωσης.

Από μια άλλη γωνία προσέγγισης, οι πιο διαδεδομένες ερμηνείες των διεθνολογικών φαινομένων διευκρινίζουν τα επίπεδα ανάλυσης στη βάση τριών κατηγοριών εξέτασης: το πρώτο είναι το παγκόσμιο-συστημικό (εξωτερικό), όπου σημαίνοντα ρόλο κατέχουν οι διεθνείς συντελεστές που επηρεάζουν τις αποφάσεις των κρατών (ύπαρξη ισχυρών δυνάμεων, εκτεταμένης οικονομικής εξάρτησης, ασυμμετρίες κυριαρχίας, συμμαχίες, έλλειψη επαρκών ενεργειακών πόρων). Το επόμενο είναι το κρατικό (εσωτερικό) και το τελευταίο το προσωπικό, (ατομικό/ηγετικό) (Jackson & Sorensen, 2006). Υπογραμμίζεται ότι τα κράτη είναι οι κύριοι παράγοντες στις διεθνείς υποθέσεις και ως κυρίαρχες πολιτικές μονάδες καθορίζουν σε υψηλό βαθμό τη συμπεριφορά και τη δράση τους. Και τα τρία επίπεδα επηρεάζουν ταυτόχρονα επιλογές και αποφάσεις, αλλά το ειδικό τους βάρος συνήθως εξαρτάται κατά περίπτωση. Σε μια προέκταση της εν λόγω ερμηνευτικής προσέγγισης, που πιο θεωρητικά και διεξοδικά παρουσιάστηκε προηγουμένως στο εισαγωγικό μέρος της παρούσας μελέτης, και στην προσπάθεια να διερμηνευθούν οι διαδικασίες λήψης αποφάσεων, το ατομικό/ηγετικό στοιχείο προβάλλεται στο εσωτερικό και στο εξωτερικό του κράτους (βλέπε Σχήμα 38, παρακάτω) μέσα από τη διαπλοκή του με τις διαδικασίες γνώσης και διαχείρισης κινδύνου αλλά και τη μέτρηση ισχύος, προκειμένου να ληφθούν οι αποφάσεις που αναμένεται να υλοποιήσουν τις ηγετικές φιλοδοξίες.

Σχήμα 36. Το ατομικό/ηγετικό στοιχείο προβάλλεται στο εσωτερικό και στο εξωτερικό του κράτους μέσα από τη διαπλοκή του με τις διαδικασίες γνώσης και διαχείρισης κινδύνου αλλά και τη μέτρηση ισχύος.

1. Γνώση και διαχείριση κινδύνου

Ο μηχανισμός που συνοπτικά μετερχόμαστε παρακάτω για την αξιολόγηση του εθνικού γεωπολιτικού ρίσκου είναι μια παραλλαγή της καθιερωμένης διεθνώς διευθυντικής διεργασίας risk management, όπως μαζικά εκτελείται και διδάσκεται από χιλιάδες ηγέτες οργανισμών και επιχειρήσεων αλλά και καθηγητές αντίστοιχα (IPPF, 2012). Εκ προοιμίου σημειώνουμε ότι η «σωφροσύνη» δεν αφορά έναν αυξημένο βαθμό συντηρητικότητας και αμυντικότητας. Με όρους διαχείρισης κινδύνου, ένας οργανισμός διαθέτει την ευχέρεια αυξημένης «προοδευτικότητας» κι «επιθετικότητας», οπότε η έμφαση πρέπει να δοθεί στην επίγνωση της αποκαλούμενης «όρεξης για έκθεση σε ρίσκο». Η σωφροσύνη με τη σειρά της σχετίζεται με τον ορισμό του φάσματος ανοχής και αντοχής στον κίνδυνο, αλλά και πολύ περισσότερο με την ανάλυση και την αξιολόγηση του τελευταίου. Σε αυτό το πλαίσιο η μελέτη περίπτωσης της Τουρκίας, όσον αφορά σημαντικές γεωστρατηγικές της πρωτοβουλίες σε παρελθοντικό βάθος μιας εικοσαετίας, ενδείκνυται να αρθρωθεί όπως φαίνεται ακολούθως (Πίνακας 27), ως μια αλληλουχία:

στρατηγικής πρωτοβουλίας-προγράμματος εκτέλεσης-αναγνώρισης, εκτίμησης και (προετοιμασίας) αντιμετώπισης κινδύνου.

Πίνακας 27. Στα ενδεικτικά περιεχόμενα του πίνακα είναι προφανής η πολυμέτρη έκθεση της σύγχρονης Τουρκίας σε πολλαπλούς, ριζοσπαστικούς και καταλυτικούς κινδύνους.

ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ	ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΚΤΕΛΕΣΗΣ	ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΚΙΝΔΥΝΟΥ
<i>ΔΡΑΣΤΙΚΗ ΕΜΠΛΟΚΗ ΣΤΙΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΤΗΣ ΑΡΑΒΙΚΗΣ ΑΝΟΙΞΗΣ</i>	<i>Ηθική και υλική αρωγή στους επαναστάτες «αδελφούς μουσουλμάνους»</i>	<i>Πιθανότητα εκτροπής της αραβικής άνοιξης σε ισλαμιστικό όχημα</i>
<i>ΑΠΟΚΛΕΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΜΕΤΑΚΟΜΙΣΗ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΩΝ ΠΟΡΩΝ</i>	<i>Πολιτική των αγωγών. Υποδομές, διαπραγματεύσεις και συμφωνίες</i>	<i>Πιθανότητα κατάργησης προγραμμάτων όπως South Stream, Nabucco, κ.λπ.</i>
<i>ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΑ</i>	<i>Υδρευτικές εγκαταστάσεις, κατασκευαστικά έργα, κ.λπ.</i>	<i>Πιθανότητα αναζωπύρωσης του κουρδικού ζητήματος και των εχθροπραξιών</i>
<i>ΑΝΑΜΙΞΗ ΣΤΟ ΣΥΡΙΑΚΟ ΕΜΦΥΛΙΟ</i>	<i>Υποστήριξη της αντιπολίτευσης του Άσαντ, επιθέσεις στους Κούρδους της Συρίας</i>	<i>Εκτροπή της επανάστασης σε ισλαμιστική λαίλαπα, παγίδευση σε αμφιλεγόμενες σχέσεις με τον ISIS, καθώς και σε στρατιωτικές επιχειρήσεις εδάφους</i>
<i>ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ</i>	<i>Απόλυτος προεδρικός έλεγχος του κράτους</i>	<i>Πιθανότητα αντιδράσεων και κυρώσεων εκ του δυτικού κόσμου, ενίσχυση εσωτερικής αντιπολίτευσης</i>
<i>ΡΗΞΗ ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΤΗ ΡΩΣΙΑ</i>	<i>Έμφαση στη ρεαλιστική κοινότητα συμφερόντων</i>	<i>Διασάλευση εμπιστοσύνης εκ μέρους της Δύσης</i>

Μια ορθολογική αναδρομή σε ένα μοντέλο μέτρησης ισχύος σχετικά πιο εξελιγμένο ως προς εκείνο που δίδασκε και εφάρμοζε ο πρώην πρωθυπουργός Α. Νταβούτογλου έως και πρόσφατα, δίνοντας μια «γνωστική» προοπτική εξισορρόπησης των πολιτικών. Η απομάκρυνση του τελευταίου από το κυβερνητικό προσκήνιο σηματοδότησε το πέρασμα σε μια εποχή όχι μόνο αμετροπέπιας, αλλά και υπερανάλυψης ρίσκου που χρήζει συνεχούς μελέτης και παρακολούθησης προς αποφυγή περαιτέρω αποσταθεροποίησης στην ήδη χειμαζόμενη στρατιωτικά και κοινωνικοπολιτικά περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου (Lowen, 2016).

2. Το θυμικό και το λογικό της ηγεσίας

Η πρώτη, κατά προσέγγιση δεκαετής περίοδος διακυβέρνησης της Τουρκίας από το ισλαμικό κόμμα AKP (Κόμμα της Δικαιοσύνης και της Ανάπτυξης) ανέδειξε μια αποκαλούμενη και νεο-οθωμανική ηγετική ομάδα με

μέλη σε εναλλαγές ρόλων, όπως τον Α. Γκιουλ, τον Ρ.Τ. Ερντογάν, τον Μ. Αρίντς και τον Α. Νταβούτογλου. Ο πρώην πρωθυπουργός ανελίχθηκε σε πρόεδρο, ενώ ο υπουργός εξωτερικών σε πρωθυπουργό. Ο πρώην υπουργός εξωτερικών δε ήταν προηγούμενα βασικός σύμβουλος του πρωθυπουργού στη χάραξη μιας φιλόδοξης διεθνούς πολιτικής, ο πρόεδρος ήταν υπουργός εξωτερικών, ο πρωθυπουργός μαζί με τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης ίδρυσαν το κυβερνόν κόμμα, ενώ και οι τέσσερις όχι μόνο εμφάνισαν κοινές κομματικές καταβολές, αλλά μοιράστηκαν ένα ηγετικό προφίλ που προφανέστατα είχε στη σύνθεσή του έναν οραματισμό για μια ισχυρή Τουρκία, αλλά και μια πολιτική ηθική αποστασιοποιημένη τόσο από τις κεμαλικές στρατοκρατικές και ελιτίστικες στρεβλώσεις του παρελθόντος όσο και από τον υπερσυντηρητισμό μιας παλαιότερης γενιάς ισλαμιστών πολιτικών (Insel & Larché, 2016). Στο παρασκήνιο της πολιτικής ο ιμάμης Φ. Γκιουλέν στήριζε ποιμαντικά κι ενέπνεε ιεραποστολικά, προσδίδοντας ηθικό ορίζοντα στο εγχείρημα να διαμορφωθεί μια μουσουλμανική χώρα υπόδειγμα δημοκρατίας και προόδου, ώστε να ακολουθήσουν και λοιπές χώρες το παράδειγμα της τουρκικής πολιτικής μετριοπάθειας (Zanotti, 2014).

Στο ίδιο μεταβατικό χρονικό διάστημα, ιδιαίτερα μετά τις εκλογές του 2014, είχε ήδη πυροδοτηθεί πληθώρα δημοσιογραφικών αντιδράσεων σχετικά με την αλλαγή στη φύση της κρατικής διακυβέρνησης, κοινός παρονομαστής των οποίων ήταν ότι οι πολυπληθείς αναφορές στον απολυταρχισμό της Τουρκίας ήταν ανησυχητικές και κάθε άλλο παρά υπερβολικές (Tansel, 2014). Το κόμμα αιτιολογούσε τις πολιτικές του μέσω των εκλογικών νικών και η αντίληψη των πολιτικών και της διακυβέρνησης του ΑΚΡ παραμένει ότι η εκλογική νίκη παρέχει απεριόριστη εξουσία να σηματοδοτήσει οποιαδήποτε αναθεωρητική πρωτοβουλία. Ο Ρ.Τ. Ερντογάν διαρκώς παραπέμπει στις προηγούμενες εκλογές κάθε φορά που ασκείται κριτική στις πολιτικές ή τις ενέργειές του. Η κριτική αυτή προέρχεται από κατάλοιπα της ανώτερης αστικής τάξης των κεμαλιστών ή από οπαδούς του άλλοτε σεβαστού πνευματικού αρχηγού Φ. Γκιουλέν. Ανεξάρτητα από την αφετηρία των διαμαρτυριών, είναι σαφές ότι στο πάρκο Γκεζί και στην πλατεία Ταξίμ αλλά και σε όσες διαδηλώσεις ακολούθησαν, ένα μεγάλο μέρος του λαού αμφισβήτησε τη νομιμοποίηση της διακυβέρνησης από το ΑΚΡ (Gül, Dee, & Nur Cünük, 2014).

Οι διαδηλώσεις κατέδειξαν ότι πολλοί κάτοικοι της Τουρκίας είχαν απογοητευθεί από τις περιρρέουσες πολιτικές του Ρ.Τ. Ερντογάν. Η πλήρης από λεκτικές κι όχι μόνο προκλήσεις συμπεριφορά του προς άλλα κράτη, θεσμούς και οργανισμούς μπορεί να φαντάζει παράλογη στους εξωτερικούς παρατηρητές, αλλά στην πραγματικότητα είναι σύμφωνη με την τουρκική νοοτροπία στο πλαίσιο της πολιτικής αντιπαράθεσης (Başer & Öztürk, 2017). Η νοοτροπία αυτή βεβαιώνει ότι ο καθένας θα έπρεπε να αντιμετωπίζει οποιαδήποτε τέτοια αντιπαράθεση με έναν ισχυρό, επιθετικό και μαχητικό τρόπο. Ουσιαστικά, υπονοεί ότι οι πολιτικές αντιπαράθεσεις είναι μάχες και οι πολιτικοί αντίπαλοι είναι εχθροί. Δεδομένης μιας τέτοιας αντίληψης, όπως πιο αναλυτικά περιγράψαμε στο Κεφάλαιο VI.A, η προληπτική επίθεση είναι η βέλτιστη πρακτική, διότι ο εχθρός θα προσπαθήσει επίσης να επιτεθεί το ίδιο αιφνιδιαστικά όποτε είναι δυνατό. Ο ατέρμων στιγματισμός των αντιπάλων ως προδοτών ερμηνεύεται ως η πλέον απολυταρχική πτυχή της συμπεριφοράς του ΑΚΡ, μαζί με τις προσπάθειές του να ελέγξει τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, το διαδίκτυο και την εκπαίδευση για να περιορίσει τις ιδιαίτερα επικριτικές αντιδράσεις τους (Saka, 2014).

Ποιος θα μπορούσε να διανοηθεί προ δεκαετίας ότι στην Τουρκία θα μπορούσε να συλληφθεί η πλειοψηφία των υψηλόβαθμων στρατιωτικών στελεχών για την αντιμετώπιση της «Εργκένεκον» και της «Βαριοπούλας» χωρίς να διασαλευτεί η πολιτική, κομματική και κοινωνική ισορροπία... Ποιος θα μπορούσε να διανοηθεί προ πενταετίας ότι στην Τουρκία θα μπορούσε να συλληφθεί κρίσιμη μάζα δημοσιογράφων, δικαστικών και καθηγητών ανάμεσα σε δεκάδες χιλιάδες ποινικά διωκόμενους για συννομωσία με το λεγόμενο «γκιουλενικό» παρακράτος. Και όμως συνέβη, η ισλαμική ηγεσία έχει βαθιά και ευρεία λαϊκή βάση, αλλά συνάμα έχει προσεταιριστεί και ενδιάμεσους ταξικά διοικητικούς μηχανισμούς που υλοποιούν τις προθέσεις και δίνουν μάχες για λήψη και εκτέλεση αποφάσεων σε ιδιαίτερα αντίξοο, πολιτικά ναρκοθετημένο από ανταγωνιστικές κεμαλικές αλλά και εσωκομματικά αντιπολιτευτικές συσπειρώσεις, περιβάλλον (Zakaria, 2004).

3. Η συγκέντρωση ισχύος από την ισλαμική πολιτική παράταξη

Εκφράζεται πλέον σημαντικός κίνδυνος η ισλαμική παράταξη και μαζί της σύνολη η τουρκική πολιτεία να περιέλθουν σε μια κατάσταση ψυχολογικού «συνδρόμου της Στοκχόλμης», όπου τα θύματα υποκαθιστούν θαυμαστικά τους θύτες, οι ερνοτογανικοί εξελίσσονται σε κεμαλικότεροι, ως προς τις αρνητικές πλευρές τους, των κεμαλικών, επαναφέροντας το μονοδιάστατο και απολιθωματικό πολιτικό περιβάλλον του οποίου η καταδίκη κατ' αρχήν τους ανύψωσε στη συντριπτική προτίμηση των πολιτών (Popescu, 2017). Το παρακράτος των μυστικών υπηρεσιών που κυριαρχούσε επί δεκαετίες δείχνει να το διαδέχεται μια ανεξέλεγκτη πολιτική δίωξη ημίσεος του πολιτικού βίου και των δημόσιων αξιωμάτων. Άσχετα εάν είναι δικαιολογημένο ή όχι στα μεθεόρτια μιας ακόμη πρόσφατης απόπειρας πραξικοπήματος, είναι σημάδι ανησυχίας κάθε φορά που οι μυστικές υπηρεσίες καθίστανται κύριο εργαλείο άσκησης εσωτερικής πολιτικής, όπως αναπότρεπτα συμβαίνει πλέον στην αναγκαστικά αργαστή εξέλιξη σχέσεων εμπιστοσύνης μεταξύ του Ρ.Τ. Ερντογάν και του επικεφαλής της ΜΙΤ, Χ. Φιντάν. Πέρα από τα πρόσωπα και την έντονη φόρτιση των οριακών πολιτικών βιωμάτων τους, το ρίσκο εντοπίζεται εκεί όπου μια άλλοτε περιορισμένη ως προς την άσκηση ατομικών δικαιωμάτων πολιτεία μετασχηματίζεται σε θεσμοθετημένα περιοριστική. Πρόκειται για το έτερο σύνδρομο που μαστίζει τη Μέση Ανατολή και παγιδεύει τους λαούς της μεταξύ αντιδημοκρατικών καθεστώτων και «δημοκρατικά εκλεγμένων αντιδημοκρατικών θεσμών».

4. Η ισχύς ως μετρήσιμο μέγεθος

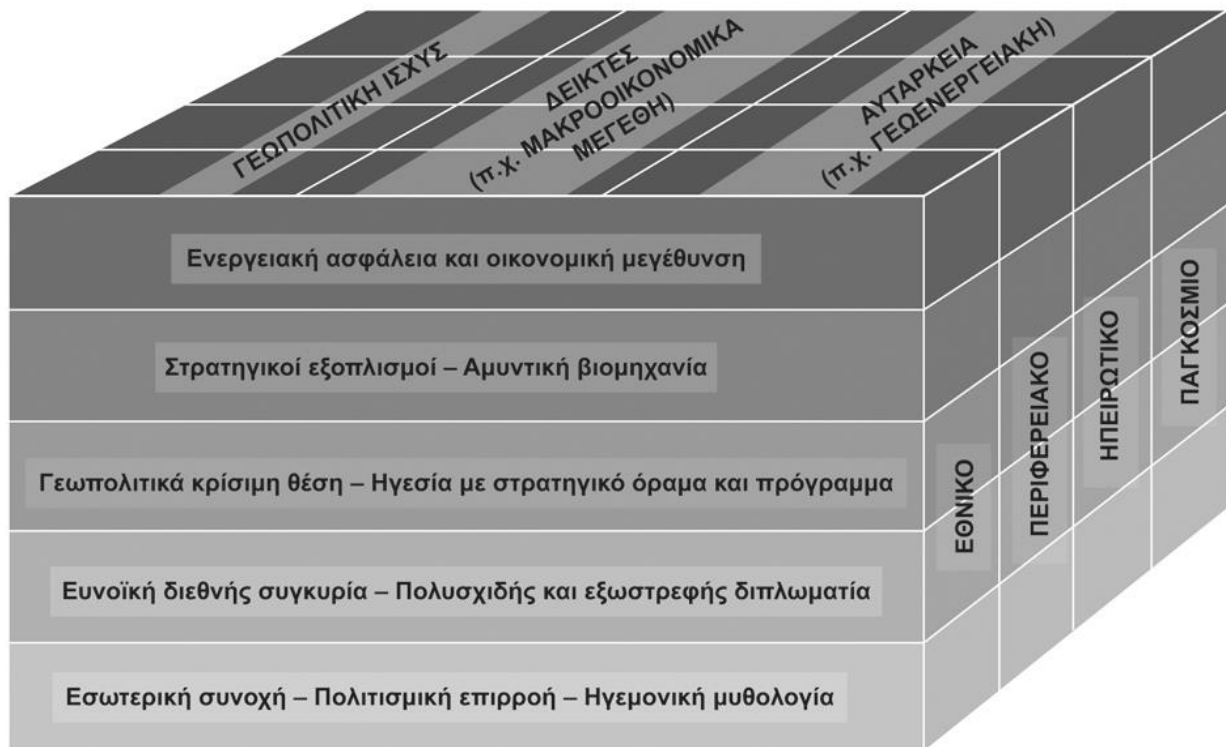
Η επωδός όλων των ανωτέρω διαπιστώσεων περί της ιδιαιτερότητας της Τουρκίας ως περιφερειακής δύναμης που εμφορείται από υπαρξιακά κοινωνικοπολιτικά διλήμματα, και κατά συνέπεια προβαίνει σε υπέρμετρες εκδηλώσεις επιθετικότητας και έκθεσης σε κινδύνους, επιζητεί ως αντίβαρο μια ορθολογική αναφορά στη διαχείριση των εθνικών πόρων και τη μέτρηση της ισχύος που απορρέει από αυτούς. Η ισχύς αποτελεί σημαντικό στοιχείο της συμπεριφοράς των κρατών και καθορίζει, εν πολλοίς, τις διεθνείς σχέσεις και τη βιωσιμότητα των λαών στον ρουν της ιστορίας. Σε μια τέτοια λογική η ισχύς προσδιορίζεται σε σχέση με συγκεκριμένες μετρήσιμες καταστάσεις, με ορισμένες πτυχές της να μπορούν να σταθμιστούν και συνεπώς να κατηγοριοποιηθούν, ενώ αποτελεί και μια ιδιότητα η οποία δύναται σχετικά να ποσοτικοποιηθεί για να καταδείξει το βαθμό στον οποίο μία χώρα δύναται να αναγκάσει άλλες να συμμορφωθούν προς τη θέλησή της ή να υποστούν ποινές σε ενδεχόμενη άρνησή τους.

Είθισται να περιγράφεται το πολυεπίπεδο και πολυσύνθετο της απόκτησης ή απώλειας ισχύος με τη βοήθεια ενός πολυωνύμου. Πρόκειται για επιτυχή απόδοση κατά το ότι συμπυκνώνει σειρές σκέψεων υπό τη μορφή μιας συνοπτικής και συστηματικής φόρμουλας, που αφενός επικοινωνείται εύκολα κι αφετέρου εμφανίζει το ευμετάβλητο της λύσης. Είναι πολλές οι αιτιακές μεταβλητές, ποικίλα τα κριτήρια και τα αντίστοιχα μέτρα τους. Εν προκειμένω, και με μια δόση ειρωνείας μιας και η σύγχρονη Τουρκία δείχνει αντίθετα να αποστασιοποιείται από τις ήπιες και σταθεροποιητικές γεωστρατηγικές, ο ίδιος ο πρώην πρωθυπουργός της Α. Νταβούτογλου έχει αναπτύξει μία τέτοια εξίσωση στο βιβλίο του περί «στρατηγικού βάθους» (Νταβούτογλου, 2010):

$$I = ((Iσ + Γ + Πλ + Πο) + (ΟΙ + ΤΙ + ΣΙ)) (ΣΝ + ΣΣ + ΠΒ)$$

I=Ισχύς, Ισ:Ιστορία, Γ: Γεωγραφία, Πλ:Πληθυσμός, Πο:Πολιτισμός, ΟΙ: Οικονομική Ικανότητα, ΤΙ: Τεχνολογική Ικανότητα, ΣΙ: Στρατιωτική Ικανότητα, ΣΝ:Στρατηγική Νοοτροπία, ΣΣ: Στρατηγικός Σχεδιασμός, ΠΒ: Πολιτική Βούληση

Μια πρωτοτυπία της παρούσας μελέτης, ωστόσο, είναι η επαναδιατύπωση μίας ενδεικτικής εξίσωσης ισχύος με τρόπο ανάλυσης περισσότερο οπτικοποιημένο, αλλά και πιο πρόσφορο να καταδείξει ότι η εξίσωση είναι ένα πλέγμα αλληλεπιδράσεων, δυναμικά μεταβαλλόμενο σε πολλές διαστάσεις. Σε αυτή την προσέγγιση λαμβάνονται υπόψη όχι μόνον τα κλασικά κριτήρια στρατιωτικής ισχύος, αλλά και περιρρέοντα κοινωνικοοικονομικά, πολιτισμικά χαρακτηριστικά, τα οποία κατά τους J.J.Mearsheimer (J.J. Mearsheimer, 2003) και J. Nye (Nye, 2009) συμπεκνώνονται στις έννοιες της «εφεδρικής» (latent power) και της «ήπιας» ισχύος (soft power) αντίστοιχα. Τα πολυώνυμα ρέπουν στη γραμμική απεικόνιση επί μιας διάστασης, αλλά τα πολιτικά πράγματα, τα εκ της ισχύος εκπορευόμενα, είναι πολυδιάστατα, όπως και ο βαθμός ευαισθησίας τους, καθώς δια-λειτουργούν όπως επί των ακμών ενός «κύβου του Ρούμπικ», (Rubik's Cube):

Σχήμα 37. Η εξίσωση ισχύος είναι ένα πλέγμα αλληλεπιδράσεων, δυναμικά μεταβαλλόμενο σε πολλές διαστάσεις.

Σε μια πρώτη θεωρητική περιγραφή του σχήματος ανωτέρω, οι πέντε συνιστώσες/διαδικασίες ισχύος της εμπρόσθιας πλευράς, δηλαδή τα μέσα ή άλλως οι βραχυπρόθεσμοι στόχοι:

1. Ενεργειακή και οικονομική μεγέθυνση
2. Στρατηγικοί εξοπλισμοί-Αμυντική βιομηχανία
3. Γεωπολιτικά κρίσιμη θέση-Ηγεσία με στρατηγικό όραμα και πρόγραμμα
4. Ευνοϊκή διεθνής συγκυρία-Πολυσχιδής και εξωστρεφής διπλωματία
5. Εσωτερική συνοχή-Πολιτισμική επιρροή-Ηγεμονική μυθολογία,

συμπλέκονται με τις τρεις μακροπρόθεσμες στοχεύσεις/στρατηγικές διεργασίες ισχύος της άνω επιφάνειας του κύβου:

I. ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΧΥΣ-II. ΔΕΙΚΤΕΣ ΠΡΟΟΔΟΥ-III. ΑΥΤΑΡΚΕΙΑ ΠΟΡΩΝ

επί τεσσάρων γεωγραφικών πεδίων δράσης που εμφανίζονται στην πλάγια όψη του κύβου:

- i. Εθνικό-ii. Περιφερειακό-iii. Ηπειρωτικό-iv. Παγκόσμιο,

για να διαμορφώσουν, με βάση τις πιθανές περιστροφές των εδρών περί τους εναλλακτικούς άξονες, δεκάδες στατιστικά πιθανές διαδρομές ισχυροποίησης, ενδεικτικές της πολυπλοκότητας και της πολυπαραγοντικότητας στην επίτευξη και στη διατήρηση του συγκεκριμένου σκοπού, άρα και εκατοντάδες σημεία ελέγχου απόκτησης-διατήρησης-απώλειας ισχύος. Σημειωτέον ότι ένας κύβος του Rubik έχει 43.252.003.274.489.856 πιθανούς συσχετισμούς (Stoiciu, 2010)!

Σε αυτό το σημείο παρατίθεται περιγραφή στα αγγλικά της ανωτέρω φόρμουλας μέτρησης ισχύος για περαιτέρω αξιοποίηση στο πλαίσιο διεθνών ερευνητικών ενδιαφερόντων:

“The causal variables are numerous, the criteria and the respective measurements varied. In the issue under consideration and in the Turkey case study, its prior Prime Minister himself, A. Davutoğlu (Davutoğlu, 2014), proposes such an equation in his book, namely:

$$P = ((Hi + G + Po + Cu) + (EC + TC + MC)) * (SM + SP + PW)$$

whereas the acronyms are translated and explained as follows:

P=Power, Hi: History, G: Geography, Po: Population, Cu: Culture, EC: Economic Capacity, TC: Technological Capacity, MC: Military Capacity, SM: Strategic Mentality, SP: Strategic Planning, PW: Political Will

The power equation can be originally reformulated in a visually enriched format of analysis which is more appropriate to demonstrate that such an equation is a system of interactions dynamically changing into many dimensions. On the basis of the linear formulas, the polynomials are shown on one dimension, but the political realities derived from power projections are multi-dimensional and subject to a high degree of sensitivity, given that the power factors interact in a manner similar to the rotation of the “Rubik’s Cube” sides and edges:

Σχήμα 38. The 3d power equation is a system of interactions dynamically changing over multiple dimensions.

In a first theoretical description of the above presented figure, the five components/power criteria at the front side of the cube are the means and/or the short-term objectives:

1. Energy and economic growth
2. Defence industry-strategic armaments
3. Critical geographical position-strategically envisioned leadership
4. Favourable international relations-multi-faceted diplomacy
5. Social cohesion-soft powers-hegemonic mythology,

which interact with the three long-term objectives/strategic power indicators on the top cube's surfaces:

I. Geopolitics power projection-II. Human development and macro-economics indices-III. Energy efficiency, geoenergy power projection

on the four geographical fields of operations as they appear on the third dimension at the side of the cube:

i. National-ii. Regional-iii. Continental-iv. Global,

in order to configure, on the basis of the probable rotations of the cube sides around the 3d axes, hundreds of statistically possible power projection pathways, which are indicative of the complexity and the multiple

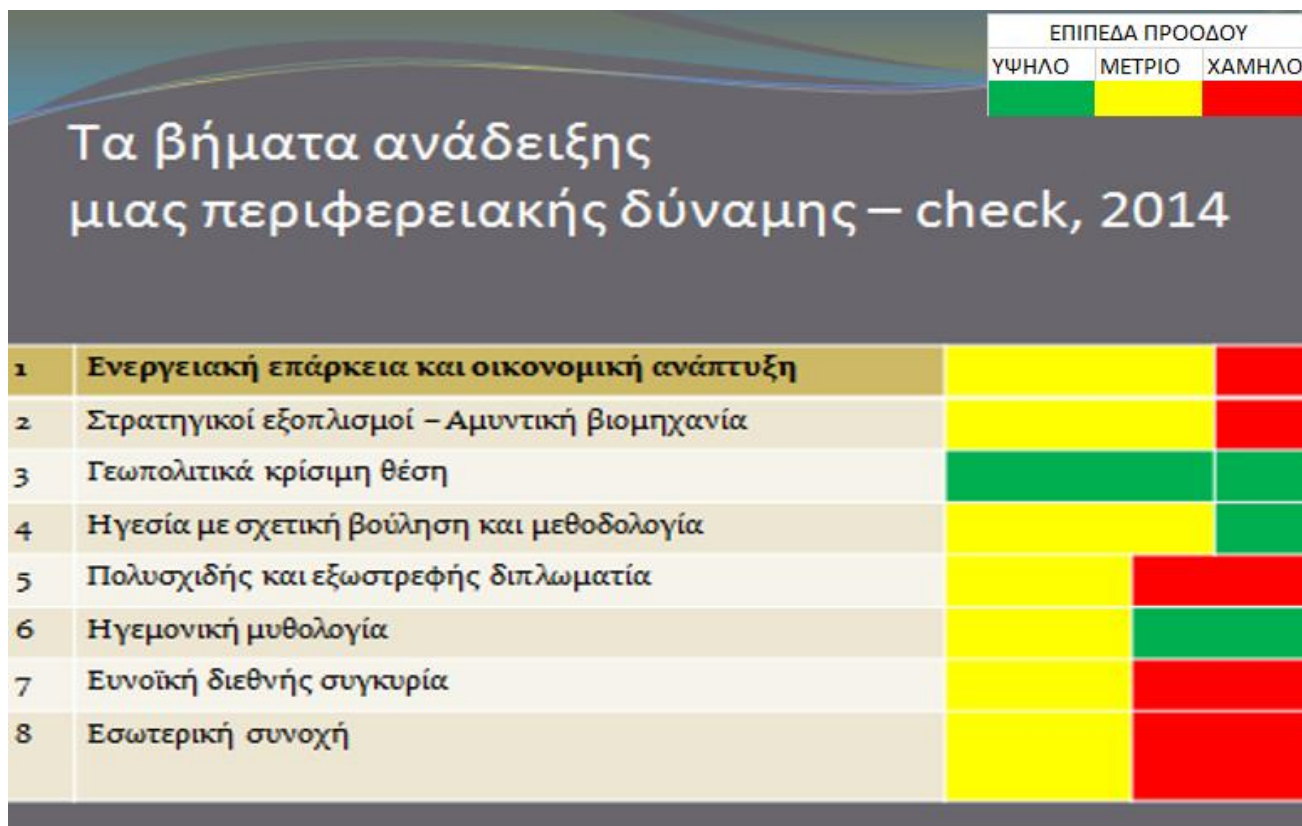
factors involved in the achievement and sustenance of the major objective of acquiring and keeping power” (Baltos et al., 2017).

5. Επίλογος και αντίκτυπος σε μελλοντικές πολιτικές

Σε μια επιλεκτική αλλά ευρεία διάγνωση των παραγόντων ισχύος για τη σύγχρονη Τουρκία ως μελέτη περίπτωσης με βάση τα προηγούμενα περιγραφέντα μέτρα και κριτήρια ανέλιξης σε περιφερειακή δύναμη, περιστρέφοντας επίπεδα και διαστάσεις του κύβου που προηγούμενα παρουσιάσαμε, προκύπτουν οι εξής καταληκτικές παρατηρήσεις αναφορικά με χρονικά σημεία ελέγχου για το μέσο της δεκαετίας 2000 και το αντίστοιχο για τη δεκαετία 2010:

Τα βήματα ανάδειξης μιας περιφερειακής δύναμης

		ΕΠΙΠΕΔΑ ΠΡΟΟΔΟΥ		
		ΥΨΗΛΟ	ΜΕΤΡΙΟ	ΧΑΜΗΛΟ
Τα βήματα ανάδειξης μιας περιφερειακής δύναμης – check, 2007				
1	Ενεργειακή επάρκεια και οικονομική ανάπτυξη			
2	Στρατηγικοί εξοπλισμοί – Αμυντική βιομηχανία			
3	Γεωπολιτικά κρίσιμη θέση			
4	Ηγεσία με σχετική βούληση και μεθοδολογία			
5	Πολυσχιδής και εξωστρεφής διπλωματία			
6	Ηγεμονική μυθολογία			
7	Ευνοϊκή διεθνής συγκυρία			
8	Εσωτερική συνοχή			

Σχήμα 39. Τα βήματα ανάπτυξης μιας περιφερειακής δύναμης. Σύγκριση σε διαφορετικά χρονικά σημεία ελέγχου.

1ο κριτήριο: Ενεργειακή επάρκεια και οικονομική μεγέθυνση

Θεωρείται αυτονόητο ότι οι υπερδυνάμεις καταναλώνουν εξαιρετικά μεγέθη ενεργειακών αποθεμάτων, και, κατά συνέπεια, αρθρώνουν γενικότερα τη στρατηγική και τις πολιτικές τους, ώστε να εξασφαλίζουν επί μακρόν υψηλή διαθεσιμότητα σε ενεργειακούς πόρους. Κατ' αναλογία και οι περιφερειακές δυνάμεις, αν και διαχειρίζονται μικρότερες ποσότητες ενέργειας, οφείλουν να παίζουν ρυθμιστικό ρόλο στα ενεργειακά πράγματα της ευρύτερης περιοχής τους, «εξουσιάζοντας» μάλιστα την παραγωγή ή εναλλακτικά την παροχή «ενεργειακών θησαυρών».

Πολλοί αναλυτές, στο πλαίσιο της υιοθέτησης, πέραν της παραδοσιακής γεωπολιτικής θεώρησης, μιας αντίστοιχης γεωενεργειακής προσέγγισης, βρίσκουν αφθονία παραδειγμάτων γεωενεργειακού ενδιαφέροντος στις τουρκικές σχετικές πολιτικές (I. Vidakis & Baltos, 2015). Η Τουρκία αποτελεί ή επιχειρεί να αποτελέσει ενεργειακό κόμβο (energy hub) υψηλής κρισιμότητας τόσο για την Ευρώπη όσο και για τη Ρωσία και τις ΗΠΑ. Έχει αποφασιστικό πολιτικά και τεχνικά ρόλο σε όσα διαδραματίζονται αναφορικά με την κατασκευή και τη λειτουργία πλειάδας αγωγών.

Αντίστοιχα, αποτελεί ενεργειακό κόμβο και για τη Μέση Ανατολή, καθώς διακομίζει μεγάλες ποσότητες ιρανικού πετρελαίου και φυσικού αερίου εκτός του Ιράν, ενώ διαχειρίζεται και τους σημαντικούς υδάτινους πόρους του Τίγρη και του Ευφράτη που «αιμοδοτούν» τις οικονομίες του Ιράκ και της Συρίας. Στο εσωτερικό της Τουρκίας, κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης από το AKP (Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης), έχουν αναληφθεί

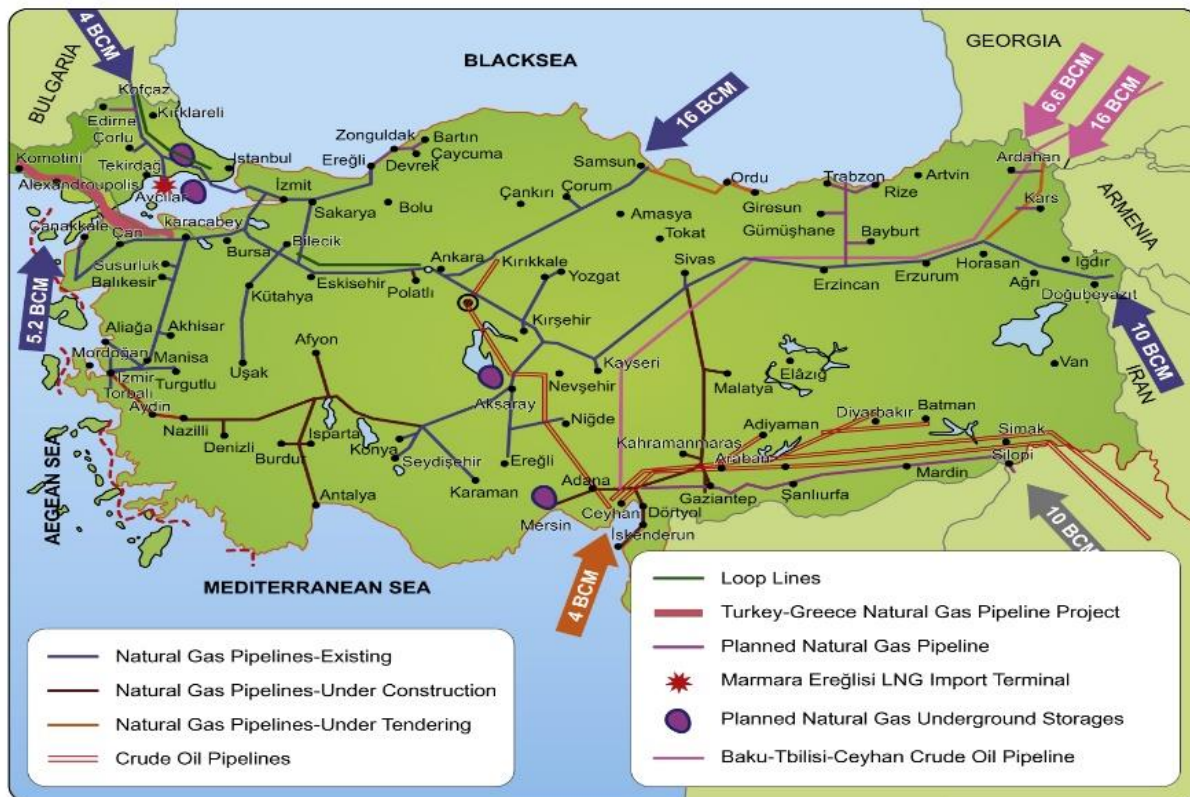
και εκτελεστεί σχετικά αναπτυξιακά έργα και ευρύτατα προγράμματα οικονομικής αναδιάρθρωσης στην Νοτιοανατολική Τουρκία. Ένα από αυτά είναι η αποκαλούμενη ζώνη GAP (Southeastern Anatolia Project, Güneydoğu Anadolu Projesi) που εκτείνεται φιλόδοξα σε μια ακτίνα εκατοντάδων χιλιομέτρων γύρω από το Ντιγιαρμπάκιρ, στην οποία κατασκευάστηκαν αρδευτικά έργα, δεκάδες φράγματα και υδροηλεκτρικές εγκαταστάσεις, που αποσκοπούν στην ενεργειακή επάρκεια της επί δεκαετίες εγκαταλειμμένης αναπτυξιακά ευρύτερης περιοχής (Bilgen, 2018).

Εφαρμόζοντας το συγκεκριμένο κριτήριο στην περίπτωση της Τουρκίας, εύκολα διαπιστώνουμε ότι η εν λόγω χώρα επεδίωκε συστηματικά να εξελιχθεί σε πρωταγωνιστή της λεγόμενης ενεργειακής διπλωματίας. Εντούτοις, οι υψηλές φιλοδοξίες δοκιμάζονται τόσο από τις τρέχουσες χαμηλές τιμές του πετρελαίου όσο και από τον καθολικό βαθμό εξάρτησης της ίδιας της χώρας από εξωτερικές πηγές ενέργειας.

Εξίσου αυτονόητο είναι ότι οι περιφερειακές δυνάμεις πρέπει να διαθέτουν μια σχετική για τα μέτρα της περιοχής τους οικονομική ευρωστία. Δεν μπορεί να αναδειχθεί ως «περιφερειακή ηγεμονία» μια χώρα που βυθίζεται σε ανεξέλεγκτα χρέη και οικονομικά ελλείμματα. Σχεδόν καθεμιά από τις υπόλοιπες προϋποθέσεις για την ανάδυση μιας περιφερειακής δύναμης οπουδήποτε πάνω στη γη χρήζει χρηματοδότησης. Είναι αλήθεια επίσης ότι δεν αρκεί μόνο η ανθηρή οικονομία, αλλά και η διατήρησή της σε μία συνεχή ροπή ανάπτυξης και προόδου.

Στρέφοντας την προσοχή μας στην οικονομική κατάσταση της Τουρκίας και στις σχετικές προοπτικές της, παρατηρούμε ότι η νεο-οθωμανική διακυβέρνηση έχει πραγματοποιήσει ριζικές ποιοτικές και ποσοτικές τομές στο χώρο των αγορών. Έχει καθιερωθεί η αναφορά στους επονομαζόμενους Anatolian Tigers, την επιχειρηματική αφρόκρεμα η οποία πρόσκειται στο κυβερνών κόμμα, διατηρεί χρηματοδοτικές σχέσεις με τους πλουσιότερους κεφαλαιουχικούς παράγοντες της Μέσης Ανατολής, απλώνεται όχι μόνο στις μεγαλουπόλεις αλλά και στα βάθη της Ανατολίας, καταλαμβάνει όλο και περισσότερες θέσεις στις λίστες πολυεκατομμυριούχων του περιοδικού Forbes και οδηγεί την Τουρκία στους G-20 με φρενήρεις παλαιότερα και σταθερούς πρόσφατα ρυθμούς ανάπτυξης παρά τις αντιξοότητες της υπό κρίση διεθνούς οικονομίας, αλλά και τις τρέχουσες νομισματικές και συναλλακτικές αστάθειες της εγχώριας οικονομίας. Όλο και περισσότερα προϊόντα "Made in Turkey" κατακλύζουν τις ευρωπαϊκές αγορές, και δεν πρόκειται μόνο για τα συνήθη κλωστοϋφαντουργικά, αλλά και για πολύπλοκες κατασκευές και συσκευές που προϋποθέτουν εξειδικευμένο παραγωγικό και βιομηχανικό δυναμικό. Θα μπορούσαμε επίσης να προσθέσουμε ότι η Τουρκία έχει σημειώσει πρωτοφανή οικονομική διεύδυση στις λοιπές μουσουλμανικές χώρες, ιδιαίτερα στο πλαίσιο της ανοικοδόμησης του Ιράκ και του Αφγανιστάν. Παρά ταύτα, η πορεία της τουρκικής οικονομίας έχει καταβληθεί σημαντικά από την εσωτερική πολιτική αστάθεια και τα πολλαπλά τρομοκρατικά πλήγματα.

Σε μια προοπτική αξιολόγησης των κριτηρίων που θα τα διέκρινε σε «αναγκαστικά» και «ενισχυτικά», το εν λόγω 1^ο κριτήριο θα διαβαθμιζόταν ως αναγκαίο (εκ των ων ουκ άνευ) στη διαδρομή και περισσότερο στη διατήρηση μιας περιφερειακής πρωτοκαθεδρίας.

Χάρτης 9. Ο φιλόδοξος ενεργειακός σχεδιασμός της Τουρκίας βασίστηκε σε ένα πολύπλοκο αλλά κατά βάση διαμετακομιστικό δίκτυο αγωγών (I. Vidakis & Baltos, 2015).

2ο κριτήριο: Στρατηγικοί εξοπλισμοί-Αμυντική βιομηχανία

Όσες χώρες φιλοδοξούν να καταστούν περιφερειακές δυνάμεις αναπόφευκτα οφείλουν να αποκτήσουν και, το βασικότερο, να συντηρήσουν κατάλληλο οπλοστάσιο. Η εν λόγω καταλληλότητα έγκειται όχι μόνο στην ποσότητα, αλλά και στην ποιότητα των διαθέσιμων οπλικών συστημάτων. Πώς μπορεί να φερθεί «ηγεμονικά» για τα μέτρα της περιοχής της μια χώρα που δεν μπορεί, αν απαιτηθεί, να εκτοξεύσει ένα βλήμα πέρα από τα σύνορά της; Πώς να πείσει ότι η βούληση και τα συμφέροντά της πρέπει να είναι σεβαστά όταν, για παράδειγμα, περιβάλλεται από θάλασσες και δεν έχει τα πολεμικά πλοία που απαιτούνται για την προστασία της και, ακόμη παραπέρα, για την πραγματοποίηση αποστολών και επίδειξης σημαίας σε άλλες θάλασσες στο πλαίσιο ευρύτερων συμμαχικών σχηματισμών και επιχειρήσεων.

Η στρατιωτική ισχύς είναι κύριος μοχλός περιφερειακής αναγνώρισης. Αυτό δεν συνδέεται αυτόματα με επιθετικές και ιμπεριαλιστικές συμπεριφορές. Το στρατιωτικό δυναμικό συνεκτιμάται υπέρ μιας χώρας χάρη και μόνο στην ύπαρξη και τη διαθεσιμότητά του. Εάν στην πορεία προκύψουν περιστάσεις ενδεικτικές μιας ιδιαίτερης αποτελεσματικότητας και επάρκειας, εύλογα προστίθενται βαθμοί θετικής αξιολόγησης. Εντούτοις, οι εξοπλισμοί και η επακόλουθη διαχείρισή τους, στην περίπτωση μιας περιφερειακής δύναμης, επιβάλλεται να φέρουν συγκεκριμένα «ποιοτικά» χαρακτηριστικά ενδεικτικά μιας ιδιαίτερης δυναμικής στην περιρρέουσα

γεωπολιτική και γεωστρατηγική σκηνή της χώρας. Οι εξοπλισμοί πρέπει να έχουν αυξημένο «βεληνεκές» και να υπερβαίνουν τα συνήθη συμβατικά μεγέθη των γειτονικών χωρών.

Εάν, για παράδειγμα, η Τουρκία επιζητεί να αναγορευθεί σε περιφερειακή δύναμη με αυξημένο έλεγχο στα δρώμενα της Μέσης Ανατολής και της Ανατολικής Μεσογείου, δεν αρκούν οι πολυπληθείς στρατιές, τα αεροσκάφη και οι φρεγάτες προηγούμενης γενιάς, όπως συνέβαινε κατά τις προηγούμενες δεκαετίες. Απαιτούνται, αντίθετα, πολλαπλασιαστές ισχύος, ιδιόκτητοι δορυφόροι, υποδομές για εκμετάλλευση πυρηνικής ενέργειας, έξυπνα όπλα, όπως τα μη επανδρωμένα αεροσκάφη, τεχνολογίες stealth, δυνατότητες εναέριου ανεφοδιασμού, δυνατότητες κυβερνοπολέμου, συμπαραγωγές με πρωτοπόρους κατασκευαστές, και πρωταρχικά εγχώρια αμυντική βιομηχανία που θα διασφαλίζει υψηλό ποσοστό ανεξαρτησίας στη λήψη σχετικών πολιτικών και στρατιωτικών αποφάσεων. Η προηγηθείσα συνοπτική αναφορά στους στρατηγικούς πολλαπλασιαστές ισχύος είναι συγχρόνως και μια καταγραφή αυτών που ήδη η Τουρκία επιχειρεί σταδιακά να υλοποιήσει στο κατώφλι της νέας δεκαετίας, μια «φωτογραφική» δηλαδή απάντηση στο ρητορικό ερώτημα με το οποίο εκκίνησε ετούτη η παράγραφος σχετικά με το τι θα έπρεπε να πράξει η Τουρκία σε εξοπλιστικό επίπεδο, εάν επιθυμούσε να καταστεί περιφερειακός ηγέτης στη λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου.

Η γιγαντιαία σύγκρουση, ωστόσο, μεταξύ πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας με αποκορύφωμα όσα ακολούθησαν την αποτυχημένη απόπειρα στρατιωτικού πραξικοπήματος τον Ιούλιο του 2016, έχει απομειώσει σημαντικά το αξιόμαχο των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων.

Στη λογική αξιολόγησης των κριτηρίων που προαναφέραμε, το εν λόγω 2^ο κριτήριο θα διαβαθμιζόταν ως αναγκαίο (εκ των ων ουκ άνευ) για τις εκκολαπτόμενες αλλά και τις καθιερωμένες περιφερειακές δυνάμεις.

3ο κριτήριο: Ηγεμονική μυθολογία

Μία ακόμη σημαντική συνιστώσα, ενισχυτική κάθε «αυτοκρατορίας», παγκόσμιας ή περιφερειακής εμβέλειας, είναι και το «μυθικό» ιδεολογικό και ιστορικό υπόβαθρό της. Συχνά οι υπερδυνάμεις ή οι περιφερειακές δυνάμεις είτε διαθέτουν είτε επινοούν/σοφίζονται και προπαγανδίζουν την ιστορία τους που, διόλου συμπτωματικά, είναι πλούσια σε μαρτυρίες, πρόσωπα και πράγματα, κατακτήσεις και επιτεύγματα, τα οποία καταδεικνύουν το μεγαλείο τους και εξηγούν γενεαλογικά γιατί πρέπει οι εν λόγω χώρες να κατέχουν εξέχουσα θέση στα μάτια των άλλων λαών. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για τη δύναμη της παράδοσης και των συμβόλων που συνέχουν κάθε λαό και του παρέχουν το απαραίτητο ψυχολογικό δυναμικό για περισσότερη πρόοδο και αναγνώριση στο διεθνές περιβάλλον. Σε αυτές τις περιπτώσεις έχει εφαρμογή η θεωρητική ανάλυση του H. Kantorowicz για τους «βασιλιάδες με τα δύο σώματα», το θνητό και το υπερβατικό της αυτοκρατορικής εξουσίας, το οποίο «καθαγιάζει» το παρελθόν και τις παραδόσεις των λαών (Kantorowicz & Jordan, 1997). Είναι αλήθεια ότι υπάρχουν λαοί που έχουν μεγαλουργήσει κατά το παρελθόν και αντλούν δημιουργική αυτοεκτίμηση από τις εν λόγω ιστορικές καταβολές τους, όπως και άλλοι λαοί που, ενώ έχουν ιστορικές περγαμηνές, με τη σύγχρονη συμπεριφορά τους τις απαξιώνουν και βυθίζονται σε πολιτική ανυποληψία. Επιπρόσθετα, σημειώσαμε προηγούμενα, και την περίπτωση λαών που οι σύγχρονες ηγεσίες τους συστηματικά τους κατευθύνουν στην ιστοριοπλασία μέσα από διασκευές και ευφημισμούς μιας φτωχής ή και ενοχλητικής άλλοτε ιστορικής αλήθειας.

Επιστρέφοντας στην υπόθεση εργασίας μας για την πορεία που συντεταγμένα ακολουθεί η Τουρκία προς την ανάδειξή της ως περιφερειακής δύναμης στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή, οφείλουμε να ελέγξουμε τη στάση της απέναντι στο προαναφερθέν κριτήριο της διαμόρφωσης ξεκάθαρου και μεγαλεπήβολου πολιτισμικού και ιστορικού στίγματος. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι πολιτικοί και πνευματικοί ηγέτες της Τουρκίας, που κατά σύμβαση αποκαλούνται νεο-οθωμανοί του 21^{ου} αιώνα, όχι μόνο ανασύρουν, καλλιεργούν και προβάλλουν ένα σχετικό ιδεολογικό στίγμα, αλλά το συγκεκριμένο στίγμα εξ ορισμού παραπέμπει στο όραμα της σύμπληξης μιας περιφερειακής δύναμης, καθώς συνδέεται άμεσα και απροκάλυπτα με την αναβίωση σε κάποιο βαθμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Άσχετα με τις αξιολογήσεις στις οποίες μπορεί να προβεί κάθε ειδικός ή μη αναφορικά με την επέλαση των τουρκογενών λαών στη Μέση Ανατολή, τη συνάντησή τους με το Ισλάμ, τη διοίκηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τη σχέση τους με άλλους λαούς και θρησκείες, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι σύγχρονοι Τούρκοι διαθέτουν ευρύ και βαθύ ιστορικό παρελθόν, πλούσιο σε μύθους και σύμβολα που μπορούν σχετικά εύκολα να αναστήσουν και να αναθρέψουν τάσεις προς μία περιφερειακή ηγεμονία (Landauer, 1994).

4ο κριτήριο: Ηγεσία με σχετική βούληση και μεθοδολογία

Η σύγχρονη Τουρκία, προ της απόλυτης κυριαρχίας στο πολιτικό σκηνικό από τον Ρ.Τ. Ερντογάν, κυβερνήθηκε από μια ομάδα πολιτικών, τον προαναφερθέντα, τον πρόεδρο Α. Γκιουλ, τον άλλοτε αντιπρόεδρο της κυβέρνησης Μ. Αρίντς, τον υπουργό εξωτερικών και μετέπειτα πρωθυπουργό Α. Νταβούτογλου, κ.λπ., οι οποίοι έχουν κάποια ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτα χαρακτηριστικά. Ο υπουργός εξωτερικών ήταν προηγούμενα βασικός σύμβουλος του πρωθυπουργού στη χάραξη μιας σύγχρονης διεθνούς πολιτικής, ο πρόεδρος ήταν υπουργός εξωτερικών, ο πρωθυπουργός μαζί με τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης ίδρυσαν το κυβερνόν κόμμα ΑΚΡ (Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης), ενώ και οι τέσσερις όχι μόνο εμφανίζουν κοινές κομματικές καταβολές, αλλά μοιράζονται ένα ηγετικό «προφίλ» που προφανέστατα έχει στη «μαγιά» του οραματισμό για μια ισχυρή Τουρκία και πολιτική ηθική αποστασιοποιημένη από τις κεμαλικές στρατοκρατικές και ελιτίστικες στρεβλώσεις του παρελθόντος.

Η εν λόγω ηγεσία έχει τα γνωρίσματα μιας «πολιτικής λέσχης», μιας «ιδεολογικής συμμαχίας» που έμοιαζε να συνέρχεται συχνά για να συζητήσει και να σχεδιάσει όχι μόνο πώς θα αποσυντονίσει την εκάστοτε κομματική αντιπολίτευση, αλλά και πώς θα δρομολογήσει την κοινωνία της σε μία πορεία ανάπτυξης, αναγνώρισης και ευημερίας που θα καταλήγει σε αναβάθμιση του διεθνούς status για το σύνολο των εθνικών δραστηριοτήτων τους. Υφίσταται σχέδιο με άξονες μεγαλεπήβολα σενάρια που υποστηρίζονται από επιμέρους πολιτικές, που διαχέονται στα βαρύκεντρα της κοινωνίας και αποτυπώνουν συντονισμένες προσπάθειες για περισσότερα και καλύτερα κατορθώματα σε πολλά επίπεδα.

Υφίστατο, με άλλα λόγια, πολιτική βούληση και μεθοδολογία για αλλαγή και εκσυγχρονισμό. Ποιος θα μπορούσε να διανοηθεί προ δεκαετίας ότι στην Τουρκία θα μπορούσε να συλληφθούν περί τα τριακόσια υψηλόβαθμα στρατιωτικά στελέχη για την αντιμετώπιση της «Εργκένεκον» και της «Βαριοπούλας» χωρίς να διασαλευτεί η πολιτική, κομματική και κοινωνική ισορροπία... Και όμως συνέβη, που σημαίνει ότι η αυτοαποκαλούμενη ισλαμιστική ηγετική ομάδα, η «νεο-οθωμανική λέσχη» που προαναφέραμε, έχει βαθιά και ευρεία λαϊκή βάση, αλλά συνάμα έχει προσεταιριστεί και ενδιάμεσους ταξικά διοικητικούς μηχανισμούς που υλοποιούν τις προθέσεις και δίνουν μάχες για λήψη και εκτέλεση αποφάσεων σε ιδιαίτερα αντίξοο, πολιτικά ναρκοθετημένο από ανταγωνιστικές κεμαλικές συσπειρώσεις, περιβάλλον. Τέτοιο επίτευγμα δεν

επιτυγχάνεται χωρίς εμπνευσμένη και αποφασισμένη ηγεσία που απεργάζεται μακροχρόνια τα απαιτούμενα σχέδια για να τα οδηγήσει βήμα-βήμα στην εκτέλεσή τους.

Εντούτοις, η ιστορία έχει αναδείξει περιφερειακές δυνάμεις με αδύναμες ή αμφιλεγόμενες ηγεσίες, όπως το Πακιστάν των Νουάζ Σαρίφ και Ασίφ Ζαρντάρι, την Ινδία του Μανμοχάν Σινγκ, τη Νότια Αφρική κ.λπ., οπότε, στην προοπτική αξιολόγησης των κριτηρίων που θα τα διέκρινε σε «αναγκαστικά» και «ενισχυτικά», το εν λόγω 4^ο κριτήριο θα διαβαθμιζόταν ως ενισχυτικό για κάθε περιφερειακή δύναμη.

5ο κριτήριο: Γεωπολιτικά κρίσιμη θέση

Δεν είναι λίγες οι φορές που αρκετές χώρες συγκεντρώνουν πολλά από τα γνωρίσματα των περιφερειακών δυνάμεων, ωστόσο, η ιστορική μοίρα τις έχει τοποθετήσει στο περιθώριο της γεωπολιτικής, αν όχι και στο περιθώριο της ίδιας της γεωγραφίας. Όλα είναι, βέβαια, σχετικά και ευμετάβλητα, και κανείς δεν μπορεί να γνωρίζει που θα εστιάσουν οι προβολείς της ιστορικής δημοσιότητας στα επόμενα χρόνια. Ας σκεφτούμε, για παράδειγμα, τη χρονική περίοδο που θα αρχίσει η δυνατότητα εκμετάλλευσης και μαζί και η διανομή του πλούτου στους πόλους της γης, όταν, κατά συνέπεια, οι χώρες στις παρυφές της Αρκτικής και της Ανταρκτικής θα πρωταγωνιστήσουν ηθελημένα ή αθέλητα σε ζωηρές ανακατάξεις γύρω από την κατοχύρωση τίτλων υπερδυνάμεων και περιφερειακών δυνάμεων.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η Τουρκία κατέχει ξεχωριστή γεωγραφικά και γεωπολιτικά θέση, δικαιολογημένη ως ένα σημείο από το πολιτικό βάρος και την ιστορικότητα της λωρίδας γης η οποία συνδέει την Ευρώπη με την Ασία και την Αφρική, ενώ αποτελεί ως γεωπολιτισμικός χώρος και κοιτίδα προγενέστερων λαών και σπουδαίων πολιτισμών. Οι ΗΠΑ, ως πιο σημαντική πλανητική υπερδύναμη, συχνά δείχνει να αναγνωρίζει την Τουρκία ως μια χώρα-κλειδί για τον έλεγχο της πολιτικοστρατιωτικής κατάστασης στο θέατρο της Μέσης Ανατολής, αλλά και ως ανάχωμα τυχόν επέκτασης του ρωσικού ελέγχου στην Ανατολική Μεσόγειο για πολλές δεκαετίες και άσχετα από τις επιμέρους πολιτικοκοινωνικές μεταβολές στη Ρωσία. Παρατηρείται επανειλημμένα ότι παρά τη δυσμενή για την Τουρκία παρούσα διεθνή συγκυρία, εν μέσω διπλωματικών διαφωνιών κατά διαδοχικές ριπές με Ευρώπη, ΗΠΑ και Ρωσία, πλείστοι των διεθνών παραγόντων συνεχίζουν να προσφέρουν διακριτική μεταχείριση υπέρ της Τουρκίας, συμπεριλαμβανομένου του ίδιου του Προέδρου Ντ. Τραμπ των ΗΠΑ, προσβλέποντας στη κρισιμότητα της γεωπολιτικής και γεωοικονομικής θέσης της (J. A. Phillips, 1987).

6ο κριτήριο: Ευνοϊκή διεθνής συγκυρία

Το βέβαιο, ωστόσο, είναι ότι ιδιαίτερα κατά τη χρονική περίοδο 2002-2012 η περιρρέουσα την Τουρκία διεθνής συγκυρία ήταν χαρακτηριστικά ευνοϊκή. Μία Τουρκία που έμπρακτα αγωνιζόταν για την προβολή του πιο κοσμικού, μετριοπαθούς και φιλοδυτικού προσώπου του Ισλάμ ήταν το ζητούμενο της αμερικανικής πολιτικής Ομπάμα στη Μέση Ανατολή, ένα φιλόδοξο πείραμα για να απεμπλακεί η Δύση από το φάντασμα του ισλαμικού φονταμενταλισμού, κερδίζοντας «τις καρδιές και τις σκέψεις» των μουσουλμάνων στην ευρύτερη περιοχή. Από την άλλη πλευρά, η Ρωσία του Πούτιν επιλέγει ως στρατηγικό της εταίρο την Τουρκία όσον αφορά τα γεωενεργειακά της θέματα, πετυχαίνοντας κατά κάποιο τρόπο και εκ του πλαγίου δρόμου την πολυπόθητη επί αιώνες έξοδο της στην Ανατολική Μεσόγειο (Bülent Aras, 2009).

7ο κριτήριο: Πολυσχιδής και εξωστρεφής διπλωματία

Ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά της μετάβασης, ή ακριβέστερα της απόπειρας για μετάβαση, από το προγενέστερο κεμαλικό «βαθύ κράτος» στο σύγχρονο νεο-οθωμανικό «στρατηγικό βάθος» είναι το πολυσχιδές και πολυδιάστατο της σύγχρονης τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Η Τουρκία, ιδιαίτερα κατά την περίοδο 2000-2010, λογίστηκε από τις ΗΠΑ πολύτιμος συνεργάτης, παράδειγμα προς μίμηση ισλαμικού κράτους που συνθέτει μουσουλμανική παράδοση και δυτικού τύπου αστική δημοκρατία. Η Ρωσία σε μεγάλο βαθμό διαμορφώνει τα γεωστρατηγικά και γεωενεργειακά σχέδιά της σε συνεργασία και με την Τουρκία μέσα από ένα πολιτικά και τεχνικά αξιολήλυτο πλέγμα διαχείρισης ενεργειακού πλούτου με αγωγούς μεταφοράς και εγκαταστάσεις επεξεργασίας στο εσωτερικό της τουρκικής επικράτειας. Το Ιράν βρίσκει στο πλευρό του μια Τουρκία που σπεύδει σε κάθε ευκαιρία να επιδείξει την αλληλεγγύη της, χρησιμοποιώντας όλη την επιρροή της στη δύση προκειμένου να εξορκιστεί ο φόβος της ιρανικής πυρηνικής απειλής. Το Ισραήλ έως και πρόσφατα μοιραζόταν μαζί της εξοπλισμούς, τεχνογνωσία και ποικίλες οικονομικές δραστηριότητες, θεωρώντας την επί δεκαετίες βασική πλησιέστερη φίλια δύναμη και παραδοσιακό σύμμαχο μέσα στον κυκεώνα εχθρών που το περιβάλλουν.

Εν ολίγοις, κατά μάλλον παράδοξο τρόπο, η Τουρκία στη διάρκεια των πρώτων κυβερνήσεων AKP κερδίζει το σεβασμό ή έστω λαμβάνεται θετικά υπόψη συγχρόνως από Αμερικανούς, Ρώσους, Ιρανούς και Ισραηλινούς, την ίδια στιγμή που οι Ευρωπαίοι προσβλέπουν σε ειδική συνεργασία ή ένταξή της στην Ένωσή τους, πολλοί Βαλκάνιοι λαοί αναγορεύονται ιστορικοί σύμμαχοί της και άλλοι τόσοι Καυκάσιοι επιδιώκουν κάθε λογής σύνδεση και συμπόρευση μαζί της. Η Τουρκία βίωσε μια ασυνήθιστη «δημοφιλία» εκ μέρους ετερόκλητων πολιτικών και πολιτισμικών στοιχείων και συμφερόντων. Η άλλη όψη, ωστόσο, αυτής της συμπάθειας είναι το γεγονός ότι η Τουρκία σταθερά, συνειδητά και συστηματικά παρεμβαίνει σε πολλά μέτωπα, κυριολεκτικά σε όλα τα γειτονικά μέτωπα που μπορεί να διανοηθεί κάποιος ότι είναι ανοικτά στην ευρύτερη περιοχή της.

Η συγκεκριμένη διπλωματική εξωστρέφεια αποτελεί ενισχυτική προϋπόθεση ανάδειξης μίας χώρας σε περιφερειακή δύναμη. Οι περιφερειακές δυνάμεις συνήθως έχουν άποψη για τα τεκταινόμενα γύρω τους, επιδιώκουν να ρυθμίζουν τις εξελίξεις και περισσότερο συμμετέχουν στη διαμόρφωσή τους παρά υφίστανται τις συνέπειές τους. Ανάλογα παρεμβατική είναι η συμπεριφορά και των υπερδυνάμεων. Είναι συνηθισμένο φαινόμενο οι «μικροί λαοί» να περιστρέφονται ως δορυφόροι γύρω από τις υπερδυνάμεις, προσβλέποντας στη στήριξη, στην κατανόηση ή και στη διαιτησία που χρειάζονται για να αμβλύνουν και να επιλύσουν τα προβλήματά τους. Είναι εύλογο να υποτεθεί ότι αντίστοιχα οι περιφερειακές δυνάμεις μοιάζουν με μικρογραφίες των υπερδυνάμεων από τις οποίες αντιγράφουν χαρακτηριστικές όσο και αποτελεσματικές παρεμβατικές τάσεις και συμπεριφορές.

Η τότε εξωτερική πολιτική της Τουρκίας, κατά τις ανακοινώσεις του Α. Νταβούτογλου, αφενός στηριζόταν στη διαχείριση των περιφερειακών της προβλημάτων με κατεύθυνση να εκμηδενιστούν τα προβλήματα με και για τους γείτονες της μέσω μιας εξισορροπητικής και «ρυθμικής» διπλωματίας (“zero problems”), και αφετέρου η Τουρκία να θεωρείται, φυσικά και αβίαστα, ο ιδανικός διαμεσολαβητής, ο κατεξοχήν τοποτηρητής και εγγυητής της ομαλότητας στην περιοχή. Με αυτόν τον τρόπο εξηγείται η ασυγκράτητη έγνοια της να διαιτητεύσει τις συρο-ισραηλινές συνομιλίες, να αναγνωρίσει το Κόσοβο, να εκφράσει τους δύστυχους κατοίκους της Γάζας, τους υποτιθέμενα καταδυναστευμένους Ουιγούρους της Κίνας, να απαλύνει τον ιστορικό πόνο των Κούρδων και των Αρμενίων, κ.λπ. Σε κάθε περίπτωση, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι Τούρκοι διπλωμάτες προφανώς βρίσκονται στα όρια της υπερκόπωσης για να αντεπεξέλθουν σε μια τόσο εργώδη υπερπροσπάθεια.

Σε γενικές γραμμές και με μια δόση υπεραπλούστευσης, οι περιφερειακές δυνάμεις, όταν αναπτύσσουν έντονη και εντατική παρουσία τους στις πολιτικές ζυμώσεις μιας συγκεκριμένης γεωπολιτικής περιοχής, επιλέγουν να «φορέσουν είτε το προσωπείο του ειρηνοποιού», με τη συγκαταβατική διάθεση να εκμηδενιστούν

οι διαφορές και να περιοριστούν τα προβλήματα ανάμεσα στους γειτονικούς λαούς της σφαίρας επιρροής τους, είτε το προσωπείο του αδίστακτου και άτεγκτου τιμωρού απέναντι σε οποιουσδήποτε αμφισβητούν ή επιβουλεύονται την ισχύ τους. Και τα δύο προσωπεία «φορέθηκαν» διαδοχικά κατά την τελευταία εικοσαετία, και παρά τη φθορά από και τη δραματικότητα των περιστάσεων στη Μέση Ανατολή, η Τουρκία επιμένει ρηξικέλευθα να πρωταγωνιστεί στις εξελίξεις, δημιουργώντας εύλογα την απορία πόσα αποθέματα υλικών, κοινωνικών και ψυχικών πόρων ακόμη διαθέτει για επένδυση στην πραγματοποίηση των μεγαλεπήβολων νεο-οθωμανικών οραμάτων.

Ένα πληρέστερο φάσμα συμπεριφορών εκ μέρους μιας περιφερειακής δύναμης θα συμπεριλάμβανε όχι μόνο τις εξωστρεφείς παρεμβάσεις τους, αλλά και τη δυνατότητα για παρεμβάσεις καθαυτή, άσχετα από την πραγματοποίησή τους.

Οι περιφερειακές δυνάμεις μπορεί να μην επιδεικνύουν πολυσχιδή και πολυεπίπεδη παρεμβατικότητα, αρκεί που εν δυνάμει είναι σε θέση να το πράξουν. Ως εκ τούτου, το υπό συζήτηση 5ο κριτήριο είναι και αυτό μάλλον «ενισχυτικό» παρά «αναγκαίο» και εκ των ων ουκ άνευ για την πορεία μιας χώρας προς την ανάδειξή της σε περιφερειακή δύναμη.

8ο κριτήριο: Εσωτερική συνοχή

Όσον αφορά την Τουρκία, η εκπλήρωση του παραπάνω κριτηρίου είναι ιδιαίτερα δύσκολη. Περίπου το 20% του πληθυσμού της αποτελούν την κουρδική εθνική μειονότητα με την οποία το επίσημο κράτος βρίσκεται σε μία συνεχή και πολύμορφη αντιπαράθεση επί δεκαετίες. Η αντίσταση των Κούρδων στην καταπάτηση των εθνικών και πολιτικών τους δικαιωμάτων είναι μία βραδυφλεγής βόμβα για το πολιτικό οικοδόμημα της Τουρκίας. Σε κάθε περίπτωση, η ύπαρξη του κουρδικού ζητήματος συνιστά όχι μόνο κρίσιμο αποσταθεροποιητικό παράγοντα, αλλά ίσως και ένα μέσο πίεσης εκ μέρους των υπερδυνάμεων για το μελλοντικό έλεγχο των εξελίξεων στην περιοχή.

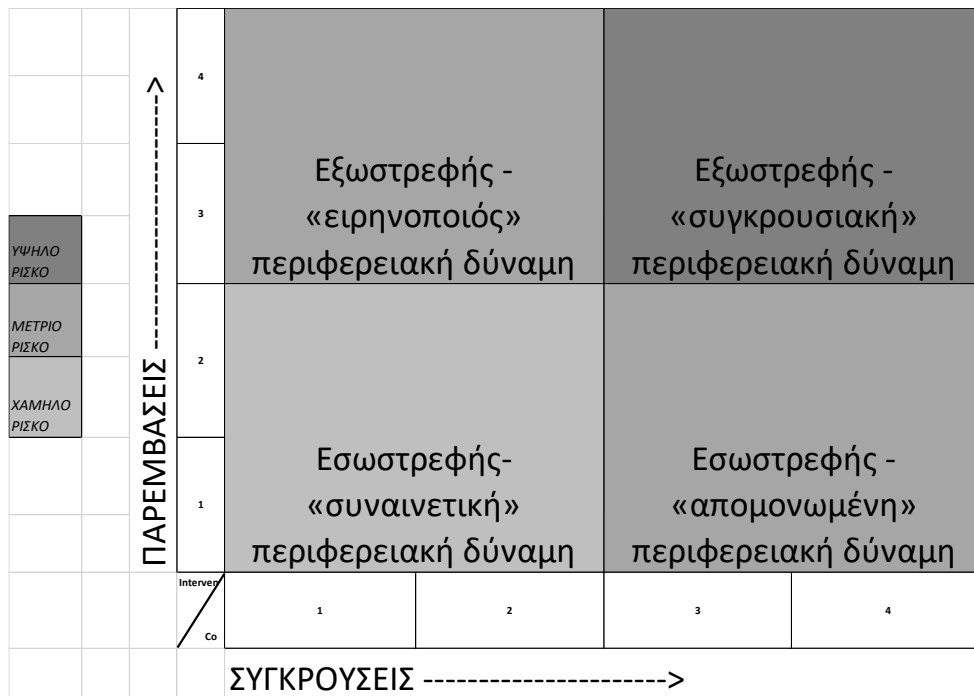
Μία κατ' αρχήν προσέγγιση των περιφερειακών δυνάμεων ως γεωπολιτικών φαινομένων εστιάζει περισσότερο στο σκηνικό της διεθνούς διπλωματίας. Υπάρχει, εντούτοις, και η εθνική διάσταση, ό,τι δηλαδή συμβαίνει στο εσωτερικό κάθε περιφερειακής δύναμης. Σε αυτό το πλαίσιο ο κρίσιμος παράγοντας για την απόκτηση κρατικής ισχύος, η οποία θα αντικατοπτρίζεται και στις εξωτερικές σχέσεις μίας χώρας, είναι η εσωτερική πολιτική συνοχή, εκφραζόμενη στις εθνικές, κοινωνικές και λοιπές διαστάσεις της. Μία χώρα η οποία επιδιώκει να ρυθμίζει και να διαχειρίζεται τα προβλήματα των γειτόνων της θα πρέπει να έχει επιλύσει τα εσωτερικά της προβλήματα, να έχει εξαλείψει υπαρκτές ή δυνητικές εστίες αστάθειας για την καθημερινή ζωή των πολιτών της. Πόσο πειστική μπορεί να είναι μία χώρα ότι μπορεί να αντιμετωπίσει όχι μόνο τους δικούς της εξωτερικούς αντιπάλους αλλά και τους εξωτερικούς ανταγωνιστές άλλων χωρών, όταν δεν μπορεί να αντιμετωπίσει τους εσωτερικούς της «εχθρούς»;

Αλλά και σε πολιτειακό επίπεδο, η ρήξη μεταξύ της τρέχουσας διακυβέρνησης και της αντιπολίτευσης δεν περιορίζεται στα συνήθη στενά πλαίσια της κομματικής αντιπαράθεσης, έφθασε στα όρια εμφυλίου πολέμου, ενώ η πολιτεία παραμένει επί μακρόν σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης δεδομένης της απειλής για στρατιωτική ανατροπή της κυβέρνησης. Τα τελευταία έτη στην Τουρκία πραγματοποιούνταν σε καθημερινή βάση πολιτικές ανακατατάξεις με πρωταγωνιστές τους ίδιους τους θεσμούς, τα κόμματα, τις ένοπλες δυνάμεις, τη δικαιοσύνη, τα πανεπιστήμια, τον τύπο, τους οικονομικούς και θρησκευτικούς παράγοντες

κ.λπ., που βρίσκονται σε σύγκρουση μεταξύ τους, όντες στρατευμένοι είτε στην πλευρά του νεο-οθωμανισμού είτε στην πλευρά του κεμαλισμού.

Οι δύο αυτές εθνικές ιδεολογίες απηχούν συνολικά διαφορετική προσέγγιση για τη δομή και τη διαχείριση του κράτους, ενώ επιδιώκουν να προσεταιριστούν τα επιμέρους κέντρα λήψης απόφασης σε όλο το φάσμα της τουρκικής κοινωνίας. Κατά αυτόν τον τρόπο, διαπιστώνουμε ότι παραδοσιακά οι ένοπλες δυνάμεις, η ανώτατη εκπαίδευση, η δικαιοσύνη και οι επιχειρηματίες ακολουθούσαν κεμαλική γραμμή, αλλά επί των ημερών μας οι νεο-οθωμανοί προσεταιρίστηκαν, πέρα από την κυβέρνηση, τις δυνάμεις ασφαλείας, τα ιερατεία, τις ευρείες λαϊκές μάζες και τα επιχειρηματικά κέντρα βάρους της χώρας. Η συνταγματική μεταρρύθμιση αρχικά για το ρόλο του στρατεύματος, της δικαιοσύνης και εντέλει για την καθιέρωση προεδρικών υπερεξουσιών αποτελεί το πιο πρόσφατο όσο και δραστικό επεισόδιο της σύγκρουσης ανάμεσα στους θεσμούς της τουρκικής πολιτείας, οι διαστάσεις του οποίου ευρίσκονται οριακά κοντά στην απόλυτη κοινωνικο-πολιτική επικράτηση της ισλαμικής παράταξης με απρόβλεπτες συνέπειες για την πολιτική και κοινωνική συνοχή της χώρας.

6. Ανάλυση ρίσκου

Σχήμα 40. Η Τουρκία περί την τελευταία 20ετία σταθερά μετακινείται από τα χρωματικά άξονα στο χρωματικά εντονότερο τεταρτημόριο υψηλού ρίσκου.

Το παραπάνω γράφημα (Σχήμα 42) είναι μια συνοπτική επιτομή της προηγηθείσας ανάλυσης ρίσκου για την Τουρκία και την ευρύτερη υπό την επίδρασή της γεωπολιτική περιφέρεια ως ακραιφνώς «εξωστρεφούς και

συγκρουσιακής». Ειδικά η εμπλοκή στο συριακό εμφύλιο πόλεμο προσφέρεται ιδανικά για μελέτη ρίσκου, καθώς, όπως σχετικά σημειώνει ο Imran Demir (I. Demir, 2017), η στρατηγική που εφαρμόστηκε είναι προϊόν «υπερβολικής αυτοπεποίθησης». Με άξονες από τη μία πλευρά τις ποικίλες εσωτερικές ανακατατάξεις αλλά και τις εξωτερικές παρεμβάσεις της, και από την άλλη πλευρά το συγκρουσιακό χαρακτήρα των διεθνών σχέσεων της, είναι δυνατό να διακρίνουμε ότι η Τουρκία σταθερά μετατοπίζεται προς τους υψηλότερους, χρωματικά εντονότερους, δείκτες αυξημένης παρεμβατικότητας και επιθετικότητας, την ίδια στιγμή που οι υλικοί, κοινωνικοί και πολιτικοί πόροι οι οποίοι θα εκλογίκευαν κατά κάποιο τρόπο την είσοδο στη «διακεκαυμένη» ζώνη υψηλού ρίσκου (άνω δεξιά τεταρτημόριο: «εξωστρεφής και συγκρουσιακή περιφερειακή δύναμη») έχουν πλέον κρίσιμα απομειωθεί.

Η γειτονική μας χώρα κατά τα προσεχή έτη, καθώς τόσο «ασκοί του Αιόλου» είναι ανοιχτοί, νομοτελειακά θα επιχειρήσει να συντηρήσει μια στοιχειώδη κοινωνικο-πολιτική ισορροπία αλλά και ακεραιότητα μέσα από επαύξηση του συγκεντρωτικού και αυταρχικού ελέγχου στη διαχείριση της πολιτικής εξουσίας. Δεδομένου ότι μια τέτοια στρατηγική συχνά διαλάθει της επιστημονικής πρόβλεψης, εκπορεύεται από και συντονίζεται με την αποφασιστικότητα και την αμφιθυμία της ηγεσίας, ενώ διατρέχει τους κινδύνους και τα διακυβεύματα που περιγράψαμε, αναμένονται με ενδιαφέρον οι εξελίξεις που αναμφίβολα θα είναι διδάγματα υψηλής ιστορικής και ανθρωπιστικής αξίας.

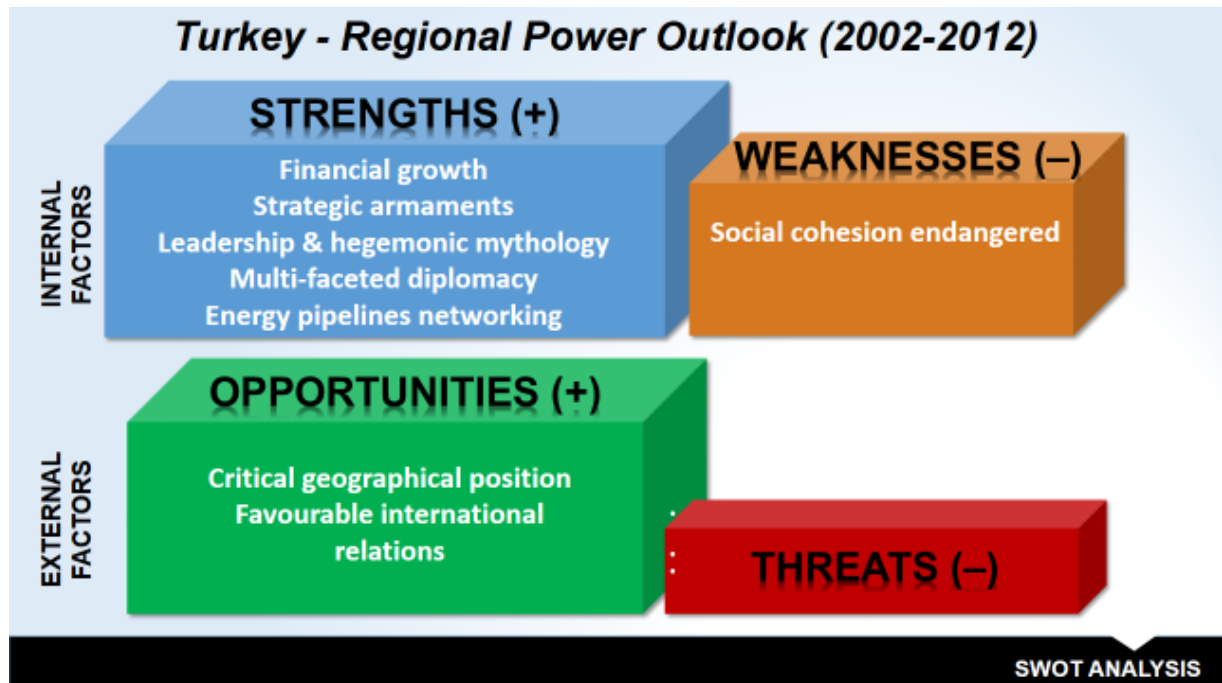
7. Ανάλυση δυνατοτήτων και αδυναμιών

Strengths-Weaknesses / Δυνατότητες - Αδυναμίες

Στη δομή μιας ανάλυσης SWOT γίνεται μια βασική διάκριση μεταξύ αφενός “strengths” and “weaknesses”, τα οποία εντοπίζονται στο εσωτερικό (σε βραχυχρόνιο ορίζοντα) της αξιολογούμενης οντότητας, και αφετέρου “opportunities” και “threats” που αντικατοπτρίζουν το εξωτερικό περιβάλλον της (σε μεσοπρόθεσμο ορίζοντα). Ειδικά για τις εσωτερικές δυνατότητες της Τουρκίας σε μια τροχιά ανάδειξης της ως περιφερειακής δύναμης, διαπιστώνουμε ότι καλύπτει σε αρκούντως ικανοποιητικό επίπεδο τα ακόλουθα από τα κριτήρια της προηγηθείσας ανάλυσής μας:

- Ενεργειακή επάρκεια και οικονομική ανάπτυξη
 - Στρατηγικοί εξοπλισμοί-Αμυντική βιομηχανία
 - Ηγεσία με σχετική βούληση και μεθοδολογία
 - Πολυσχιδής και εξωστρεφής διπλωματία
 - Ηγεμονική μυθολογία
- Από την ανωτέρω παράθεση απουσιάζει ένα μόνον από τα καταχωρημένα κριτήρια:
- ήτοι η Εσωτερική συνοχή,

το οποίο αποτελεί και την κύρια αδυναμία (weakness) της Τουρκίας για ευόδωση των προσπαθειών της. Πρόσθετα, τόσο η «πολυσχιδής και εξωστρεφής διπλωματία» όσο και η «ηγεμονική μυθολογία» εύκολα μετατρέπονται από δυνατά σε αδύνατα σημεία, εκεί που η πολυπραγμοσύνη οδηγεί σε σπατάλη και διασπάθιση του δυναμικού ή η μυθολογία τροφοδοτεί συμπλέγματα υπεροψίας και ιδεοληψίας που στερούν τις πολιτικές από τον απαραίτητο για την επιτυχία τους ρεαλισμό.

Σχήμα 41. Κατά τη διακυβέρνηση από το AKP στη διάρκεια της περιόδου 2002-2012, εκτιμάται ότι η Τουρκία εκπλήρωσε τα υπό συζήτηση κριτήρια ανάπτυξης περιφερειακής ισχύος σε υψηλό βαθμό (Baltos et al., 2017).

Opportunities - Threats / Ευκαιρίες - Απειλές

Οι ευκαιρίες της σύγχρονης Τουρκίας να αναδειχθεί και να καθιερωθεί σε έναν από τους κύριους ρυθμιστές των εξελίξεων στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή αποδίδονται από τα παρακάτω κριτήρια, όπως τα αναλύσαμε προηγουμένα:

- Γεωπολιτικά κρίσιμη θέση
- Ευνοϊκή διεθνής συγκυρία

Από αυτά τα δύο, η Τουρκία καλύπτει σε υπερθετικό βαθμό αυτό της σημαντικής γεωπολιτικά θέσης. Εντούτοις, το δεύτερο κριτήριο, της ευνοϊκής διεθνούς συγκυρίας καλύπτεται εν μέρει και με τέτοιο οριακό τρόπο που θα το χαρακτηρίζαμε «μαχητό τεκμήριο».

Ένα ακόμη κριτήριο για κάθε χώρα που είναι υποψήφια για περιφερειακή δύναμη σχετίζεται με την ίδια την περιφέρειά της, πιο συγκεκριμένα με τον ανταγωνισμό που τυχόν υφίσταται σε μία συγκεκριμένη γεωπολιτική περιοχή ανάμεσα σε περισσότερες της μίας χώρες που απαιτούν ηγεμονική θέση. Εξαρτάται βέβαια από τις εκάστοτε γεωπολιτικές περιστάσεις «πόσους ηγεμόνες μπορεί να αντέξει κάθε βασίλειο», με άλλα λόγια, πόσες περιφερειακές δυνάμεις και ποια κατανομή ισχύος ανάμεσά τους οδηγούν το συγκεκριμένο γεωπολιτικό πλέγμα σε ισορροπία και σταθερότητα. Εστιάζοντας στην περιφέρεια της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής, παρατηρούμε ότι η Τουρκία προφανώς και δεν είναι ο μόνος «μνηστήρας» της ηγεμονίας. Παραδοσιακά το Ισραήλ έχει διανύσει πολυετή ηγεμονική διαδρομή στο χώρο, και θα μπορούσε κάλλιστα να

αποτελέσει αντικείμενο μιας παρόμοιας με την παρούσα μελέτης που θα εξέταζε την επαλήθευση των υπό συζήτηση κριτηρίων για λογαριασμό του.

Ο έτερος μεγαλεπήβολος μνηστήρας της συγκεκριμένης «ηγεμονίας» είναι το Ιράν, που, ιδιαίτερα εάν αποκτήσει πυρηνική ισχύ, επίσης μπορεί να συγκεντρώσει ικανοποιητικό σύνολο βαθμών με βάση την κλίμακα των κριτηρίων που παραθέτουμε, ενώ η λίστα θα μπορούσε να είναι εκτενέστερη αν συλλογίζομασταν την επιρροή που ασκεί π.χ. η Αίγυπτος στη Μέση Ανατολή και στο βορειο-αφρικανικό Μαγκρέμπ. Το ενδιαφέρον, λοιπόν, σημείο σύμφωνα με αυτό το σκεπτικό βρίσκεται στην απάντηση του ερωτήματος εάν και σε ποιο βαθμό κυριότερα το Ισραήλ και το Ιράν, το κάθε ένα για δικούς του λόγους, θα προσπαθήσουν και θα επιτύχουν να θέσουν όρια στις τουρκικές φιλοδοξίες.

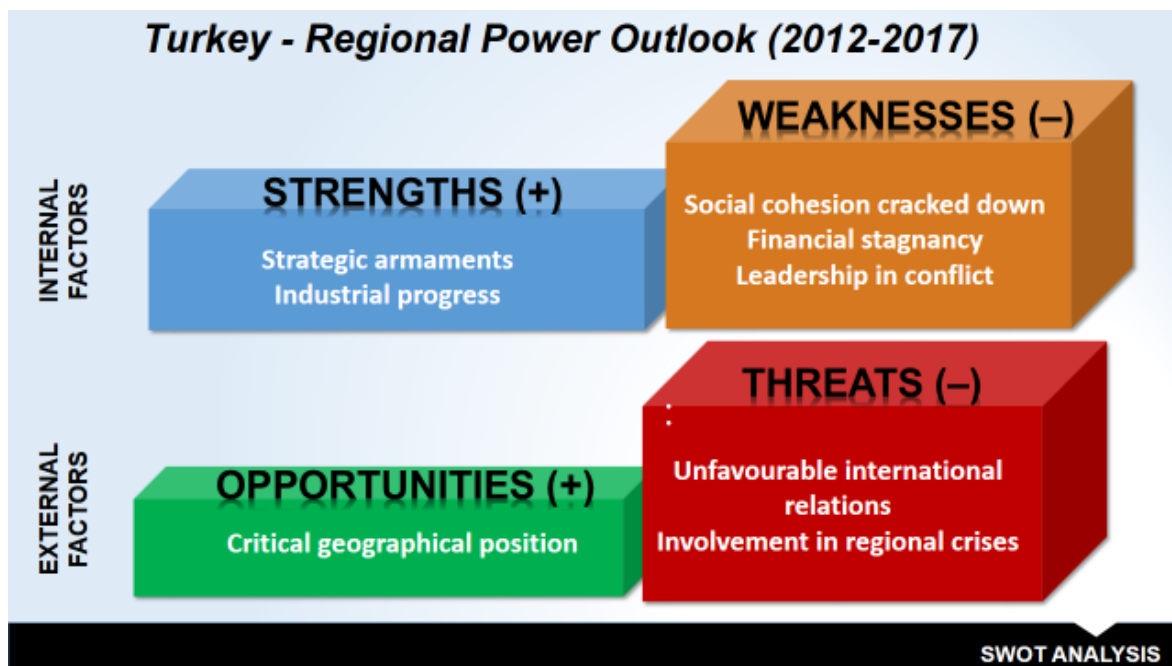
Είναι χαρακτηριστικά όσα συμβαίνουν στις ισραηλινό-τουρκικές σχέσεις κατά την τελευταία δεκαετία, ξεκινώντας από τη φραστική επίθεση του Ρ.Τ. Ερντογάν προς τον Σ. Πέρεζ στο Νταβός, συνεχίζοντας από τη μία πλευρά με κοινά στρατιωτικά γυμνάσια στην Ανατολική Μεσόγειο, αγοραπωλησίες υπερσύγχρονων στρατιωτικών μηχανών, και καταλήγοντας από την άλλη πλευρά σε κορύφωση των αντισημιτικών αισθημάτων της τουρκικής κοινής γνώμης. Το «σκωτσέζικο ντους» στις σχέσεις των δύο χωρών τροφοδοτείται από την αλληλέγγυα προς το Ιράν στάση της Τουρκίας, ενώ βάσιμα σημειώθηκε στο διεθνή τύπο ότι η προσπάθεια για αναγνώριση από το Κογκρέσο των ΗΠΑ της γενοκτονίας των Αρμενίων από τους Τούρκους ενδεχόμενα προωθήθηκε κατά κάποιο τρόπο από το εβραϊκό λόμπι στις ΗΠΑ, προκειμένου να ασκηθεί πίεση στην Τουρκία είτε για τη φιλοϊρανική στάση της προ ετών είτε για την επιθετικότητά της προς τη Συρία πρόσφατα (Newhouse, 2009).

Από την άλλη πλευρά, το Ιράν ευπρόσδεκτα απολαμβάνει την τουρκική γενναιοδωρία στο πλαίσιο των ιρανο-τουρκικών σχέσεων. Εντούτοις, οι εν λόγω σχέσεις υπόκεινται στη συντριπτική επιρροή των εσωτερικών ζητημάτων του μουσουλμανικού κόσμου. Το Ιράν και η Τουρκία εκφράζουν αντίστοιχα και με τον πιο οριακό τρόπο τις διαφορές ανάμεσα σε Σουνίτες και Σιίτες. Η Τουρκία καυχιέται για το ήπιο, μετριοπαθές και εκκοσμηκευμένο πολιτικό Ισλάμ της, ενώ το Ιράν με φανατισμό πειραματίζεται τον ισλαμικό παράδεισο επί γης και τη μισαλλοδοξία απέναντι σε αλλότριες θρησκείες και πολιτισμούς. Η ανάδειξη της μίας ή της άλλης χώρας ως περιφερειακής δύναμης στον ίδιο χώρο συνεπάγεται και ιδεολογική επικράτηση του σουνιτικού κόσμου απέναντι στο σιιτικό ή και αντίστροφα. Πόσο διατεθειμένο είναι, λοιπόν, το Ιράν στο να πρυτανεύσουν σουνιτικές ιδεολογίες και πολιτικές στη Μέση Ανατολή;

Επιπρόσθετα, στη λίστα των παραγόντων που μπορούν να υπονομεύσουν την πορεία μίας χώρας προς την πρωτοκαθεδρία, εκτός των υπερδυνάμεων, των ανταγωνιστικών δυνάμεων και των εσωτερικών εχθρών, μπορεί να προστεθούν ποικίλες άλλες αιτίες και αστάθμητα στοιχεία. Για παράδειγμα, οι διαρκώς σε ένταση ελληνοτουρκικές σχέσεις ή η στάση της διεθνούς κοινής γνώμης για την αξία ή την απαξία της τουρκικής πολιτικής διαχρονικά μπορούν να προκαλέσουν σοβαρή ανάσχεση στις τουρκικές βλέψεις. Μία κλιμάκωση στα ελληνοτουρκικά θερμά επεισόδια που κατά καιρούς συμβαίνουν στο Αιγαίο κατά βάση θα σκιάσει το «προφίλ» της σύγχρονης νεο-οθωμανικής Τουρκίας που, όπως προείπαμε, θέλει να εμφανίζεται, έστω και προσχηματικά, ειρηνοποιός και εγγυητής της ομαλότητας στην περιοχή. Όσον αφορά στη διεθνή κοινή γνώμη και την απήχηση της στη διαμόρφωση της πολιτικής μιας περιφερειακής δύναμης, είναι αξιοπρόσεκτος ο πανικός που απέφερε για την τουρκική διπλωματία η αναγνώριση της γενοκτονίας των Αρμενίων σε βάρος της Τουρκίας από τα Κοινοβούλια των ΗΠΑ και της Σουηδίας ή την αίσθηση που προκάλεσαν στο δυτικό κόσμο οι δηλώσεις του Οικουμενικού Πατριάρχη της Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας ότι ζώντας στην Τουρκία «αισθάνεται σταυρωμένος» (CBS, 2009)!

Σχολιάσαμε προηγούμενα ότι στη σύγχρονη εξωτερική πολιτική ιστορία της Τουρκίας παρατηρείται ένα πολιτικό παράδοξο, ή σε κάθε περίπτωση, ένα οξύμωρο σχήμα στα όρια της λογικής, η Τουρκία να επιχειρεί να βρίσκεται σε σύμπνοια συγχρόνως με τις ΗΠΑ, τη Ρωσία, την Ευρωπαϊκή Ένωση, το Ιράν κ.λπ., καλλιεργώντας και

εξυπηρετώντας κοινά συμφέροντα μαζί τους, σύμφωνα με τη λογική του «επιτήδειου ουδέτερου» που παρατήρησε διαχρονικά στην τουρκική εξωτερική πολιτική ο F. Weber (F. G. Weber, 1979).

Σχήμα 42. Κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης από το AKP από το 2012 έως το 2017, διαπιστώνεται κόπωση της πολυ-επίπεδης διπλωματίας, πληθώρα δυσκολιών και δοκιμασιών για την άλλοτε ακατάσχετη ηγεμονική μυθολογία (Baltos et al., 2017).

VII.Γ Συμπεράσματα και ο αντίκτυπος για τα ελληνικά συμφέροντα

1. Αποτελέσματα της μεθοδολογικής διεργασίας

Η θεματική της διατριβής απέκτησε σταδιακά μια ευρύτητα που αύξησε τον βαθμό δυσκολίας της, καθώς εστιάζει μεν στον κεμαλισμό, το νεο-οθωμανισμό και τη διαπλοκή τους, αλλά και οι δύο αυτοί πόλοι αντλούν υπόσταση από και προοπτική σε μια εκτεταμένη αναδρομή και σύνθεση ιστορικών και πολιτικών κύκλων. Απαιτήθηκε μία διασύνδεση των εσωτερικών όσο και των εξωτερικών πολιτικών εξελίξεων, αλλά και ένας συσχετισμός ποιοτικών αξιολογήσεων με τεχνοκρατικές και ποσοτικές εφαρμογές. Υπό αυτή την έννοια επιδιώχθηκε να αξιοποιηθεί πρώτιστα μια διεπιστημονική αλλά και ολιστική προσέγγιση, καθώς με αυτόν τον κονστρουκτιβιστικό τρόπο διερμηνεύονται ακριβέστερα αποφάσεις και δράσεις σε αλληλεπίδραση (Fierke & Jorgensen, 2001). Η επιστημολογική προσέγγιση του θέματος εστίασε στον ορισμό των βαρύκεντρων λήψης απόφασης και στην αντιστοίχισή τους με θεσμικούς και εξωθεσμικούς παράγοντες, κόμματα, ιερατεία, πανεπιστήμια, δικαστήρια κ.ο.κ., των οποίων η μετατόπιση επί του πολιτικού χάρτη της χώρας ερμήνευσε πολυεπίπεδες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις (Karkazis & Baltos, 2018; W. R. Scott & Meyer, 1994).

Η ανάλυση των εν λόγω παραγόντων ακολούθησε μια συστημική προσέγγιση της λειτουργίας τους ως κέντρων βάρους στο εσωτερικό πολιτικό πλαίσιο, αλλά και στη διάδρασή τους με το ευρύτερο εξωτερικό γεωπολιτικό πλαίσιο. Η σύνδεση των μεταβολών με τις αποφάσεις που λαμβάνουν τα κατά τόπους κέντρα λήψης απόφασης επιδείχθηκε μέσω σχετικής χαρτογραφικής απεικόνισης και στη συνέχεια επιβεβαιώθηκαν σε μεγάλο βαθμό υποθέσεις ότι συγκεκριμένες κοινωνικοπολιτικές αλλαγές και τάσεις συνέπεσαν χρονικά και συνδέθηκαν αιτιακά με την ανάπτυξη συγκεκριμένης αξονικής εθνικής πολιτικής, οθωμανικής ή κεμαλικής. Κατά τούτο διαμορφώθηκε ένα μοντέλο που ενσωμάτωσε ποικίλα πεδία συλλογικής δραστηριότητας της τουρκικής ιστορίας, από την ανθρωπογεωγραφία και τη δημογραφία έως την εκπαίδευση, το βιοτικό επίπεδο, τις κομματικές συσπειρώσεις ανά γεωγραφική επικράτεια, κ.λπ.: [κεμαλική ή οθωμανική επιρροή]-[λήψη διαζευκτικά αντίστοιχων αποφάσεων/εναλλακτικές διαδρομές]-[γεωγραφική και θεματική απεικόνιση των αποτελεσμάτων].

Στο πλαίσιο της εξελισσόμενης αναθεώρησης επί της εσωτερικής πολιτικής πραγματικότητας και του ρόλου της Τουρκίας στην ασφάλεια της Ανατολικής Μεσογείου, η μεθοδολογική διεργασία επαλήθευσε ότι οι εκάστοτε αξονικές εθνικές πολιτικές, καθώς και τα συναφή ιδεολογήματα, αφενός χαρακτηρίζονται από και χαρακτηρίζουν τα πολιτειακά επικεφαλής πρόσωπα (πολιτική Ερντογάν, πολιτική Οζάλ, κ.λπ.) και αφετέρου μετατοπίζουν τα κέντρα βάρους της Τουρκίας (βλέπε χάρτες για οικονομία, πολιτική, κοινωνία, κ.λπ.) με όρους γεωγραφικά προσδιορισίμων. Όσον αφορά τους εν λόγω ελέγχους γεωγραφικών συστημάτων πληροφοριών, εξετάστηκε, για παράδειγμα, εάν επί κυβερνήσεων AKP αυξήθηκε με υψηλότερο ρυθμό ο αριθμός των φοιτητών, το μήκος του οδικού δικτύου, η έκταση γεωργικών καλλιεργειών, η επιβατική κίνηση σε αερολιμένες, η παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας, κ.ο.κ., κατά προτεραιότητα στις περιφέρειες που εκλογικά υποστήριξαν τις εν λόγω κυβερνήσεις.

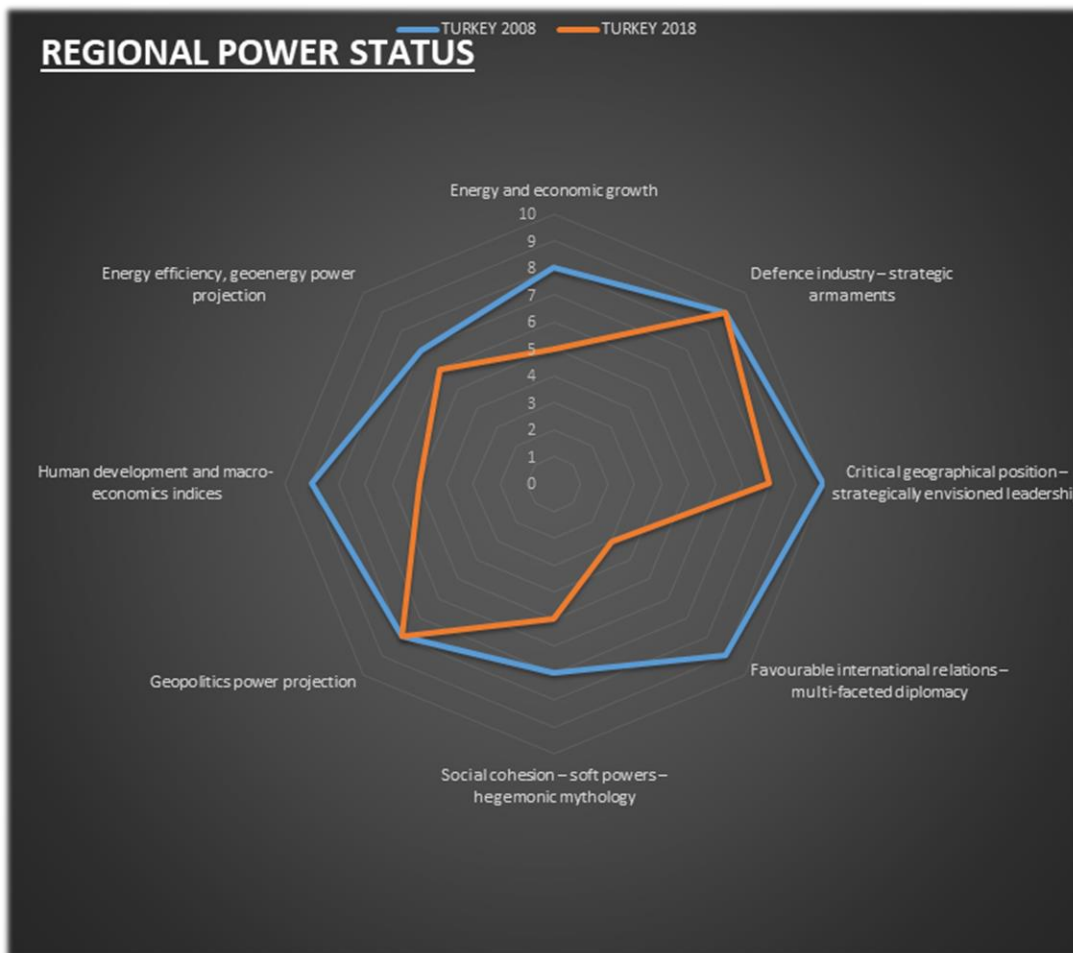
Οι ίδιες αυτές πολιτικές διαμορφώνονται από τη σύγκρουση και τη σύνθεση, σε μία λογική ποσόστωσης, επιμέρους κεμαλικών με οθωμανικά στοιχεία, οπότε ουσιαστικά κρίνονται γενικά επί το πλείστον κεμαλικές (νεοτουρκικές) ή επί το πλείστον οθωμανικές (νεο-οθωμανικές). Στη συνέχεια, τα κέντρα λήψης αποφάσεων προσαρμόζονται και «στρατεύονται» στην πλευρά της επικρατούσας εθνικής ιδεολογίας και πολιτικής. Επικουρικά εξετάστηκαν και επαληθεύτηκαν δευτερεύουσες υποθέσεις εργασίας, όπως η κυκλικότητα στις ιστορικές εμφανίσεις του οθωμανισμού και η κρυφή διαδρομή του στο υπογάστριο και υπό τη σκιά του κεμαλισμού. Ο οθωμανισμός επανεμφανίστηκε και επικράτησε πολύπλευρα επειδή οι νεο-οθωμανικές βλέψεις συνυφαίνονται με μια αυτοκρατορική ρητορική και πρακτική, η οποία εύλογα δημιουργεί εμπλοκές μιας

απολυταρχικής προοπτικής σε αντίθεση με κάθε σύγχρονη δημοκρατία. Με αυτόν τον τρόπο εξηγήθηκαν και οι αντιφάσεις μεταξύ της ασκούμενης ηγεμονικής/σουλτανικής πολιτικής και των εδραιωμένων θεσμίσεων που χαρακτηρίζουν τις έννοιες του έθνους κράτους και του κράτους δικαίου. Μια ακόμη υπόθεση/προσέγγιση εργασίας, η αναβίωση του αποκαλούμενου Ανατολικού ζητήματος, η οποία περιλαμβάνει τον κίνδυνο αποσταθεροποίησης της Τουρκίας ένεκα του κουρδικού ζητήματος κι όχι μόνον, ολιστικά κατέδειξε ένα αξονικό πρόβλημα της τουρκικής πολιτείας και την ιδιαίτερη μέριμνα των νεο-οθωμανικών πολιτικών δυνάμεων σε συνδυασμό με τις σχετικές γεω-στρατηγικές υπερδυνάμεις και περιφερειακών δυνάμεων (Macfie, 2014).

Στις γραμμές που προηγήθηκαν διασαφηνίστηκαν οι νέες πτυχές που διαμορφώνονται με την επικράτηση του νεο-οθωμανισμού στη γειτονική χώρα. Η ανάδειξη ενός νέου υποδείγματος μελέτης που συγκερνά ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα, ελέγχους κι αποτελέσματα μεθοδεύτηκε συστηματικά και προσέδωσε προστιθέμενη αξία στην προκείμενη έρευνα στο βαθμό που πέτυχε μια δυναμική πρωτοποριακής ανάγνωσης της υπό διαμόρφωση γεωπολιτικής κατάστασης με οπτική μέτρησης της προβαλλόμενης τουρκικής ισχύος στην περιφέρεια της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής. Παράλληλα πραγματοποιήθηκε και αναδρομή στην ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, υπό μία γεω-πολιτισμική θεώρηση, για να συλλεχθούν τα στοιχεία που καθορίζουν το οθωμανικό κράτος αλλά και πιο αφηρημένα τις αρχές, ιδέες, πολιτικές και πρακτικές που συνέθεσαν τον οθωμανισμό και τις νεότερες αποκαλούμενες και νεο-οθωμανικές εκφράσεις του (Παπασωτηρίου, 2008). Απαιτείται βέβαια συνεχής και επιστημονικά μεθοδική παρακολούθηση της κατάστασης, με συνακόλουθη επικαιροποίηση, επανεκτίμηση και πρόβλεψη των σχετικών τάσεων.

2. Το αφήγημα της περιφερειακής δύναμης

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης δυνατοτήτων και αδυναμιών που προηγήθηκε στο τέλος του προηγούμενου κεφαλαίου είναι δυνατό να αποτυπωθούν συνδυαστικά στο ακόλουθο σχήμα, το οποίο χαρακτηριστικά δείχνει πώς η «επιφάνεια» ισχύος της συγκεκριμένης υποψήφιας για περιφερειακή δύναμη χώρας έχει μειωθεί κατά την τελευταία δεκαετία, η οποία σε γενικές γραμμές αποτυπώνει μια φθίνουσα καμπή μετά την αρχική αύξουσα πορεία στη βάση των κριτηρίων που συζητήθηκαν στο Κεφάλαιο VII-A. Η μέτρηση βασίστηκε στην ποσοτική έκφραση των σχετικών δεδομένων που συναληθεύτηκε και από μια πολύπλευρη ποιοτική εκτίμηση καταστάσεως. Στην περιφέρεια του σχήματος παρακάτω σημειώνονται και βαθμολογούνται τα κριτήρια ανάδειξης μιας περιφερειακής δύναμης, όπως διεξοδικά αναλύθηκαν νωρίτερα. Η αδρανοποίηση της πορείας προς την ανάδειξη της Τουρκίας ως περιφερειακής δύναμης, πρέπει έγκαιρα να υπογραμμιστεί, ότι δεν καταργεί την επιθετικότητα της χώρας, ωστόσο, περιορίζει τον αντίκτυπό της, όπως θα εξηγήσουμε εν κατακλείδι αναφορικά με την επιρροή των εν λόγω εξελίξεων στα ελληνικά εθνικά συμφέροντα.

Σχήμα 43. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης δυνατοτήτων και αδυναμιών είναι δυνατό να αποτυπωθούν συνδυαστικά σε μοντέλο 8 διαστάσεων, το οποίο χαρακτηριστικά δείχνει πώς η «επιφάνεια» ισχύος της Τουρκίας ως υποψήφιας για περιφερειακή δύναμη χώρας έχει μειωθεί μεταξύ 2008 και 2018.

3. Η μετατόπιση του γεωπολιτικού άξονα

Ο S. Huntington πρόσφερε ιδιαίτερα γόνιμο ερευνητικό πεδίο για τη μελέτη περί σύγκρουσης των πολιτισμών, θεωρώντας ότι οι μεγάλες διαφορές μεταξύ της ανθρωπότητας και η κυρίαρχη πηγή των συγκρούσεων θα είναι πολιτισμικές (S. Huntington, 2007). Τα έθνη-κράτη θα παραμείνουν οι ισχυρότεροι παράγοντες στις παγκόσμιες υποθέσεις, αλλά οι κύριες συγκρούσεις στην παγκόσμια πολιτική θα εξελιχθούν μεταξύ εθνοτήτων και ομάδων πολιτισμών, αναβιώνοντας μνήμες χαλιφάτων, σταυροφοριών και αποικιοκρατιών... Η περίφημη θέση περί σύγκρουσης των πολιτισμών υιοθετήθηκε στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής, καθώς αποτελεί ερμηνευτικό και στρατηγικό εργαλείο σε ποικίλες περιστάσεις, από τις πολιτισμικές, εθνοτικές, εθνικιστικές και θρησκευτικές συγκρούσεις κατά την περίοδο μετά τον ψυχρό πόλεμο έως τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 και την πρόσφατη εμφάνιση του ISIS και της σχετικής παγκόσμιας τρομοκρατίας.

Όπως διερευνήθηκε προηγουμένα (Κεφάλαιο I-B), οι αποκαλούμενες δυτικές φιλελεύθερες κοινωνίες, εξελισσόμενες ως «ανοιχτές κοινωνίες» συχνά όσο και εύλογα παρέχουν ευχέρεια δραστηριοποίησης σε πολυδιάστατα κινήματα, όπως ριζοσπαστικούς ισλαμικούς θεσμούς σε σύνθεση ή αντίθεση με κρατικές ή μη δομές και κινήματα, τα οποία συχνά προωθούν αμφιλεγόμενα προγράμματα ομάδων, οργανώσεων ή των κρατών

όπου λειτουργούν. Κατά αυτόν τον τρόπο, αρκετά από τα περίφημα “think tanks”, τις ομάδες ανάπτυξης στρατηγικών μελετών, για μεγάλο χρονικό διάστημα υποστήριζαν τις μετριοπαθείς εκδοχές του πολιτικού Ισλάμ, όπως τα τουρκικά ισλαμικά πολιτικά κόμματα, τα οποία διαδέχθηκαν σταδιακά στην εξουσία τα προηγηθέντα κοσμικά-κεμαλικά, αναμένοντας να περιοριστεί ο φονταμενταλισμός της Μέσης Ανατολής από φιλικές προς τα δυτικά πρότυπα ισλαμικές και συγχρόνως πιο διαλλακτικές πολιτικές δυνάμεις.

Από τη δική τους πλευρά, εντούτοις, πολλά από τα ευνοούμενα λόγω υποτιθέμενης μετριοπάθειας πολιτικο-θρησκευτικά κινήματα αναπτύχθηκαν ως καθεστώτα που προοδευτικά εκδήλωσαν εξτρεμιστικές και απολυταρχικές τάσεις, όπως συμβαίνει χαρακτηριστικά στην Τουρκία, ιδιαίτερα με αφορμή την αντίδραση εκ μέρους του «ερντογανικού» καθεστώτος στην απόπειρα πραξικοπήματος σε βάρος του τον Ιούλιο του 2016. Με τη βοήθεια του κονστρουκτιβισμού επιχειρήθηκε ανάγνωση των πολιτικο-κοινωνικών δράσεών τους, αλλά για τις συγκεκριμένες περιπτώσεις είναι αξιοπρόσεκτη η εκδήλωση ενός επιθετικού και ανταγωνιστικού ρεαλισμού ως αγώνα επιβίωσης, ισχύος και επικράτησης έναντι όλων. **Πρόκειται για μια ζωντανή επάνοδο του ρεαλισμού ως νεοκλασικού, όπου, εντούτοις και στο πλαίσιο μιας μεταμοντέρνας γεωπολιτικής, η πάλη υπεροχής δεν αφορά έθνη-κράτη, αλλά καθαυτούς τους πολιτισμούς και την περιστασιακή εκδήλωση της μισαλλοδοξίας τους** (Μπάλτος & Βαγιέ, 2019).

Στην ίδια λογική και εκμεταλλεόμενοι την ανησυχία που εύλογα προκαλεί η αναθεωρητική στάση της Τουρκίας, εντοπίσαμε την Ελλάδα στο επίκεντρο των συναφών περιφερειακών αλλά και διμερών ελληνοτουρκικών γεωπολιτικών σχέσεων και ανακατατάξεων ισχύος στην περιοχή μας.

Εν προκειμένω, τα σημεία που συζητήσαμε νωρίτερα, ειδικότερα,

- η μεταψυχροπολεμική αναθεώρηση των διεθνών σχέσεων,
- η διαλεκτική μεταξύ ανοιχτής κοινωνίας/οικονομίας και προστατευτισμού με εθνικιστικά χαρακτηριστικά,
- η αφύπνιση επεκτατικών ορέξεων για αλλαγή συνόρων διά μέσου της αμφισβήτησής τους στο πλαίσιο βάσιμων ή αβάσιμων-προπαγανδιστικών γεωπολιτισμικών αναφορών και αναγωγών
- και εντέλει η ανάγκη μιας κονστρουκτιβιστικής προσέγγισης, με έμφαση στο ρόλο των ηγετικών προσωπικοτήτων, για ερμηνεία της προέλευσης όσο και της εξέλιξης των διεθνών κρίσεων,

είναι αναγνωρίσιμα στο επίκαιρο και χαρακτηριστικό παράδειγμα της σύγχρονης Τουρκίας, όπου η διεγκυστίνδα μεταξύ «κεμαλισμού» και «ερντογανισμού» είναι μια επαναστατική έκφραση της διαχρονικής ιδεολογικής σύγκρουσης μεταξύ γιγάντων της πολιτικής διανόησης και διαλεκτικής στη Μέση Ανατολή, του πολιτικού Ισλάμ και του σεκιουλαρισμού, της στρατογραφειοκρατίας και της λαϊκής πίστης, του πανισλαμισμού και του παντουρκισμού, του ιμπεριαλισμού και του κρατισμού, κ.ο.κ. (Baltos et al., 2017). Από τη λύση τέτοιων, ωστόσο, διλημάτων ηγέτες και λαοί συντονίζονται για ειρήνη και για πόλεμο, οπότε το δίδαγμα είναι ότι απαιτείται προσοχή στο ιδεολογικό, γνωσιακό και ψυχολογικό υπόβαθρο των εθνών, καθώς έχουν αντίκτυπο στις διεθνείς σχέσεις και εν δυνάμει προδιαγράφουν τον ρουό της ιστορίας και το μέλλον των λαών (Α. Γοφάς & Χαγ, 2010).

Ιδιαίτερα στις καυκάσιες παρυφές της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, η μεταβαλλόμενη πολιτική σκηνή μετά τον ψυχρό πόλεμο έφερε μαζί της πολλαπλές προκλήσεις στην εδαφική κυριαρχία των κρατών της εν λόγω περιφέρειας, υπονομεύοντας τα παραδοσιακά πολιτικά σύνορα και τις ισορροπίες της παλαιότερης τάξης πραγμάτων. Η εκδήλωση της σύγκρουσης μεταξύ κεμαλισμού και κρατούντος πλέον νεο-οθωμανισμού εξετάστηκε και ως συνάρτηση, αν όχι ως προϊόν, της λήξης του ψυχρού πολέμου (Ifantis & Galariotis, 2014). Το κενό ισχύος (power vacuum) που δημιούργησε η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης περί τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία αφύπνισε τις οθωμανικές μνήμες και βλέψεις των τουρκικών ηγεσιών για αποκατάσταση ενός

οιονεί ιμπεριαλιστικού κατεστημένου που αναδράμει στο οθωμανικό παρελθόν (Παπασωτηρίου, 1994). Όταν στη συνέχεια η Αραβική Άνοιξη αποκαθίλωσε τα τυραννικά καθεστώτα της Μέσης Ανατολής και νέες κοινωνικές, εν προκειμένω πολιτικά ισλαμικές, δυνάμεις εμφανίστηκαν στο προσκήνιο, η Τουρκία, στηριζόμενη στη συγγένεια θρησκευτικής και ιστορικής κουλτούρας με τις εν λόγω δυνάμεις, επιχείρησε και πάλι να καλύψει το κενό πολιτικής ισχύος που δημιουργήθηκε στα νοτιοανατολικά της.

Για να κατανοήσουμε τις βαθιές αλλαγές που συμβαίνουν στην τουρκική εξωτερική πολιτική ελήφθη και πάλι υπόψη η προσέγγιση του κονστρουκτιβισμού, ο οποίος θεωρεί ότι οι διεθνείς σχέσεις είναι κοινωνικά κατασκευασμένες και επικεντρώνουν στη συνείδηση των πολιτών για τη θέση τους στις διεθνείς σχέσεις, ως εκ τούτου η πολιτισμική και πολιτιστική ταυτότητα διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο στον καθορισμό των κρατικών συμφερόντων. Υπογραμμίστηκε δε η σημασία και ο ρόλος των νομικών κανόνων, των υλικών δομών και της κουλτούρας στη διαμόρφωση των πολιτικών αποφάσεων (Karkazis et al., 2018b). Σε αυτή τη λογική πραγματοποιήθηκε αναδρομή στους αιώνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που αποκρυστάλλωσαν πολιτικά ήθη τα οποία εκ νέου αναδύονται, επηρεάζουν αλλά και ερμηνεύουν τις τρέχουσες εξελίξεις.

Η παρούσα μελέτη, αισίως από άποψη πληρέστερης επισκόπησης, περιέλαβε και διερμήνευσε τις πιο πρόσφατες εξελίξεις στην Τουρκία προς την επικράτηση καθεστωτικών αντιλήψεων και πρακτικών. Το βαθύ τραύμα που άφησε η απόπειρα πραξικοπήματος κατά του Ρ.Τ. Ερντογάν το 2016 διευκόλυνε και προώθησε μια μετατόπιση στις αντιλήψεις απειλής της Άγκυρας τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό της χώρας. Η επιβίωση του προσωποπαγούς πλέον καθεστώτος της Τουρκίας είναι συνυφασμένη, κατά παραβίαση της δημοκρατικής προτεραιότητας στην απρόσωπη λαϊκή κυριαρχία και συνταγματική τάξη, με τη διαδρομή του απόλυτου ηγέτη, του οποίου η ηγεμονία διακυβεύεται και, ως εκ τούτου, η Τουρκία δεν μπορεί πλέον να υπολογίζει σε παραδοσιακούς συμμάχους, «ξένους δυτικούς» και «εντόπιους γκιουλενιστές» που θεωρούνται συνεργοί, αν όχι αυτουργοί, της απόπειρας (Fernandes & Carvalhais, 2018).

Η σειρά των γεγονότων κατά τη διάρκεια του πραξικοπήματος έδειξε ότι ο κύριος κίνδυνος για την ηγεσία της Τουρκίας προήλθε από αεροπορικά στρατιωτικά μέσα, ενώ οι παραδοσιακοί δυτικοί σύμμαχοι της Τουρκίας κρίθηκαν αναξιόπιστοι να συνδράμουν. Η Ρωσία ταχύτατα κάλυψε αυτό το κενό εμπιστοσύνης, προσφέροντας κρίσιμες υπηρεσίες πληροφοριών και στη συνέχεια το ίδιο το κορυφαίο της πυραυλικό σύστημα αντιαεροπορικής άμυνας μεγάλης εμβέλειας, τους S-400. Ο Ρ.Τ. Ερντογάν δε ήδη ανέφερε, στο πνεύμα μιας διαπραγμάτευσης μέχρι εσχάτων, έως και προοπτική συμπαραγωγής στο μέλλον των S-500 από Ρωσία και Τουρκία (Jones, 2019). Η αγορά τους έχει οδηγήσει στα όρια τις σχέσεις της Τουρκίας με το ΝΑΤΟ και τις ΗΠΑ, αν και για την ηγεσία της Τουρκίας η συμφωνία προμήθειας των S-400 είχε το πρόσθετο όφελος από την επιδιόρθωση των σχέσεων με τη Ρωσία και την κάλυψη της τελευταίας για την υλοποίηση εντέλει της τουρκικής εισβολής στη Συρία. Επιπλέον, διά της στενής συνεργασίας με τη Ρωσία, η Άγκυρα στέλνει μήνυμα στους συμμάχους της στο ΝΑΤΟ ότι έχει γεωστρατηγικές εναλλακτικές. Η συμφωνία ήταν επίσης επωφελής για τη Μόσχα, εκτός από τα οικονομικά οφέλη, η προσφορά των S-400 ήταν ένας επιδέξιος ελιγμός που παρεμβάλλει ένα δυσεπίλυτο γρίφο στη συναντίληψη και τη συνεργασία μεταξύ της Τουρκίας και των συμμάχων της στο ΝΑΤΟ (Egeli, 2019).

4. Ο στρατηγικός ορίζοντας: Απειλή και Αποτροπή

Για να προσμετρήσουμε επαρκώς τον αντίκτυπο της τουρκικής στρατηγικής στα ελληνικά ενδιαφέροντα και συμφέροντα, επικεντρώσαμε στις πολιτικές που τη συναποτελούν. Ο κοινός τόπος που σκιαγραφήθηκε αναφορικά με τη σχετική στάση της Τουρκίας διέγνωνε τις διάφορες στρατηγικές που χρησιμοποιούν τα κράτη για να μετατοπίσουν την ισορροπία ισχύος προς όφελός τους ή για να εμποδίσουν άλλα κράτη να επιχειρήσουν το ίδιο εναντίον τους. Ο πόλεμος είναι η κύρια επιλογή ενός τέτοιου νεο-ρεαλιστικού πλαισίου, ωστόσο, καθώς σημειώνει ο J. Mearsheimer, τα αναθεωρητικά και επιθετικά κράτη, αναγνωρίζοντας το υψηλό κόστος του

πολέμου, προκρίνουν τον εκβιασμό ως μια πιο ελκυστική εναλλακτική λύση, διότι βασίζεται στην απειλή της στρατιωτικής βίας και όχι στην άμεση χρήση βίας, και κατά τούτο χαρακτηρίζεται από χαμηλότερο συγκριτικά κόστος (J.J. Mearsheimer, 2003). Οι απειλές και ο εκφοβισμός, εν μέρει και η εκδήλωση μικρής κλίμακας στρατιωτικής βίας, παράγουν συχνά το επιθυμητό αποτέλεσμα, δηλαδή να «συμμορφωθεί» η συμπεριφορά του απειλούμενου, όπως και στην περίπτωση ευθείας άσκησης στρατιωτικής βίας σε βάρος του.

Η Τουρκία, στο πλαίσιο της εν λόγω **μεθοδικής κι επίμονης διπλωματίας εξαναγκασμού**, σύμφωνα με τη διεξοδική ερμηνεία των A.L. George και S.W. Lewis, έχει αποφασίσει μακροπρόθεσμα: το περιεχόμενο των απαιτήσεων και επιδιώξεων της σε βάρος της Ελλάδας, τους ενδεδεδειγμένους τρόπους για να δημιουργεί και να συντηρεί μια αίσθηση επείγουσας ανάγκης για συμμόρφωση, τις επαπειλούμενες τιμωρίες σε ενδεχόμενο μη συμμόρφωσης, καθώς και αν θα βασιστεί αποκλειστικά στην απειλή της τιμωρίας ή επίσης θα προσφέρει υπό όρους ελάσσονα «αντίδωρα» που θα εξασφαλίζουν παράλληλα μείζονες υποχωρήσεις της εκβιαζόμενης πλευράς (George & Lewis, 1991). Συνεπώς, λαμβανομένων υπόψη αυτών των συνιστωσών, η Τουρκία ασκεί συστηματικά στρατηγική διπλωματίας εξαναγκασμού, εκφράζοντας ενδεικτικά όχι μόνο εχθρική και ερεθιστική ρητορική, αλλά και αποστέλλοντας είτε επίσημα τελεσίγραφα, όπως στην περίπτωση του casus belli για την πιθανή επέκταση των ελληνικών χωρικών υδάτων σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, είτε υπονοώντας ανεπίσημα τελεσίγραφα αποτελούμενα από ένα συνδυασμό στρατιωτικής προετοιμασίας και αυστηρών προειδοποιήσεων ή και περιστρέφοντας ένα αέναο σπινάλ πιέσεων, όπως με τις συνεχείς παραβιάσεις του Ελληνικού εναέριου χώρου από τουρκικά μαχητικά αεροσκάφη.

Η συνύπαρξη των δύο χωρών εντός της Νατοϊκής Συμμαχίας πράγματι ανακόπτει την τουρκική επιθετικότητα, αν και πριν από τρεις περίπου δεκαετίες ο Paul Schroeder υποστήριξε ότι οι περισσότεροι πολιτικοί επιστήμονες δίνουν έμφαση στις λειτουργίες της εξισορρόπησης εξουσίας διά των συμμαχιών, ενώ στο παρασκήνιο υφίσταται και συνήθως παραβλέπεται τόσο ο ιστορικός πλούτος και οι κοινωνικοπολιτικές ιδιαιτερότητες στο εσωτερικό των κρατών μελών όσο και οι παράπλευροι αλλά καταστατικοί σκοποί κάθε συμμαχίας (Schroeder, 2004). Παρατήρησε δε ποικίλα πραγματικά περιστατικά και κατέδειξε ότι οι συμμαχίες συχνά δεν χρησιμεύουν στην αύξηση της ισχύος και της ασφάλειας των συμμάχων, αλλά οι τελευταίοι, έστω και ελεγχόμενα, συγκρούονται μεταξύ τους για ίδια συμφέροντα περισσότερο από ό,τι συμπνέουν για έναν κοινό σκοπό.

Σε συνάρτηση με τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, σημασία έχει ότι η συνύπαρξη των δύο χωρών στο NATO έχει μεν πρακτικά δημιουργήσει ένα πεδίο ιδιόμορφων συναγωνιστικών-ανταγωνιστικών σχέσεων, ωστόσο, οι συγκρούσεις είναι πιθανότερα ποσοτικά και ποιοτικά περιορισμένες και λαμβάνουν χώρα σε μια «μικροκλίμακα» αποτρεπτική απέναντι σε ενδεχόμενα ανεξέλεγκτης κλιμάκωσης. Οι ρεαλιστικές μελέτες πράγματι επικεντρώθηκαν στις συμμαχίες ως παράγοντες ισορροπίας, καθώς δεν προσέδωσαν τη δέουσα προσοχή στις εσωτερικές πολιτικές των μελών (Krebs, 1999). Εντούτοις, η ερντογανική Τουρκία υπονομεύει συστηματικά τις υπό συζήτηση ισορροπίες, για αυτό άλλωστε και η σύγχρονη νεο-οθωμανική Τουρκία διαπιστώθηκε στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής ως πιο επικίνδυνη και εν δυνάμει πιο ζημιογόνος για τα Ελληνικά εθνικά συμφέροντα. Τα κρίσιμα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα ισχύος για το δίπολο κεμαλική-ερντογανική Τουρκία σε συνάρτηση με τις ελληνοτουρκικές σχέσεις συνοψίζονται στον παρακάτω πίνακα και επιβεβαιώνουν τον αυξημένο κίνδυνο που διέρχεται η σταθερότητα και η ειρήνη στην Ανατολική Μεσόγειο σε συνάρτηση με τις ιδιαιτερότητες της τουρκικής γεω-στρατηγικής κατά τις πρώτες δεκαετίες του 21^{ου} αιώνα.

Πίνακας 28. Κρίσιμα πλεονεκτήματα & μειονεκτήματα ισχύος για το δίπολο κεμαλική-ερντογανική Τουρκία σε συνάρτηση με τις ελληνοτουρκικές σχέσεις.

**Κρίσιμα πλεονεκτήματα & μειονεκτήματα ισχύος
για το δίπολο κεμαλική-ερντογανική Τουρκία σε συνάρτηση με τις ελληνοτουρκικές σχέσεις**

Η κεμαλική Τουρκία διέθετε περιορισμένη ελευθερία γεωπολιτικών κινήσεων εκτός του νατοϊκού ελέγχου, ενώ η νεο-οθωμανική/ερντογανική έχει διαμορφώσει ευρεία ελευθερία και ανεξέλεγκτο τέτοιων κινήσεων.

Η κεμαλική Τουρκία διαμόρφωνε **ελάχιστες αλλά μετωπικές αντιπαραθέσεις σε μια χωρικά περιορισμένη εξωτερική πολιτική**, η οποία εύλογα συντηρεί πόρους και τους κατευθύνει ορθολογικά σε πλησιέστερους στόχους διεκδικήσεων στη βάση διμερών διακρατικών σχέσεων.

Αντίθετα, η ερντογανική έχει εξελίξει μια **πολυμέτωπη και χωρικά διευρυμένη εξωτερική πολιτική**, η οποία εύλογα αφενός υπερ-εξαντλεί τους πόρους κι αφετέρου εκθέτει σε πολλαπλάσιους ποιοτικά και ποσοτικά κινδύνους.

Σε αυτή τη λογική οι ελληνο-τουρκικές σχέσεις αποτελούσαν **κεντρικό άξονα των κεμαλικών πολιτικών και διεκδικήσεων.**

Ως εκ τούτου, για το νέο-οθωμανισμό, **οι ελληνο-τουρκικές σχέσεις αποτελούν έναν από τους πολλούς άξονες τουρκικής γεω-στρατηγικής, αλλά και κύριο μοχλό πίεσης στη διαχρονική διελκυστίδα του οθωμανισμού με τη Δύση**, η οποία εν ολίγοις συνοψίζει την ουσία του λεγόμενου «Ανατολικού ζητήματος».

Η επιθετικότητα είναι δεδομένη, αλλά η κλιμάκωση των εντάσεων περιορισμένη λόγω ισορροπίας ισχύος μεταξύ των δύο κρατών, καθώς και λόγω προβλεψιμότητας δράσεων και αντιδράσεων.

Η ερντογανική Τουρκία είναι πρακτικά προσανατολισμένη και οραματικά προσηλωμένη στην **αναβάθμισή της σε περιφερειακή δύναμη, καθώς η οθωμανική διάσταση εμπεριέχει στοιχεία επεκτατικού ιμπεριαλισμού.** Η επιθετικότητα είναι δεδομένη, η κλιμάκωση της δύναται, ωστόσο, να λάβει απρόβλεπτα μεγάλες διαστάσεις λόγω της ανισορροπίας ισχύος μεταξύ μιας περιφερειακής δύναμης κι ενός ασθενέστερου γειτονικού κράτους.

5. Προτάσεις για συνέχιση της έρευνας

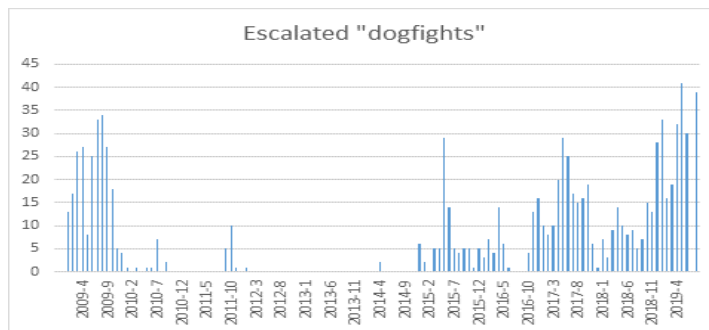
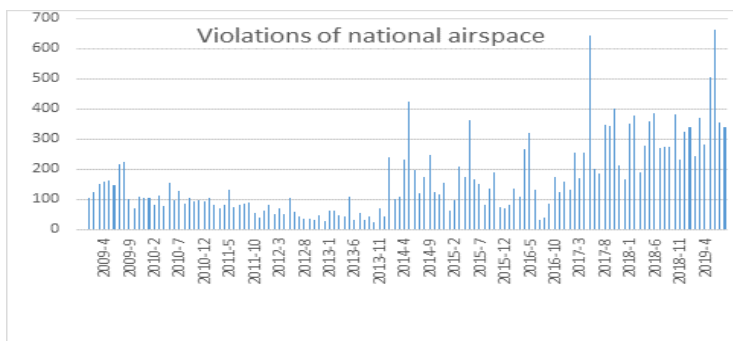
5.1 Οι υπερ-εξοπλισμοί της Τουρκίας

Καθώς οι υπερ-εξοπλισμοί της Τουρκίας αποτελούν γεγονός, όπως συζητήθηκε νωρίτερα, αλλά και βαίνουν αυξανόμενοι, είναι αξιοσημείωτος ο βαθμός ασυμμετρίας περί τη στρατιωτική ισχύ μεταξύ Ελλάδας και

Τουρκίας. Η Τουρκία, όντας σε μια πορεία καθιέρωσης της περιφερειακής ισχύος της, παρά τις πρόσφατες οικονομικο-πολιτικές εμπλοκές, απολαμβάνει σαφώς στρατιωτική υπεροχή, η οποία έως πρόσφατα είχε κυρίως ποσοτικά χαρακτηριστικά. Κατά την τελευταία δεκαετία, ωστόσο, και λαμβανομένης υπόψη της αντίστοιχης αναπτυξιακής δυναμικής που επιδεικνύει η τουρκική αμυντική βιομηχανία, αλλά και της οικονομικής κρίσης που έπληξε δραματικά την Ελλάδα, η ανατροπή της ισορροπίας επήλθε και από ποιοτική άποψη. Ως εκ τούτου, είναι εξαιρετικά σημαντικό **να διερευνηθεί ακόμη πιο συστηματικά και εμπειριστατωμένα η εν λόγω ασυμμετρία ισχύος και οι συνέπειές της στις μελλοντικές προοπτικές των ελληνοτουρκικών σχέσεων**, με ιδιαίτερη έμφαση στις στρατηγικές επιλογές και τις δράσεις της Τουρκίας προκειμένου να αναθεωρήσει το status quo στο Αιγαίο και την Ανατολική Μεσόγειο.

Στον αντίποδα και προς επίρρωση της Ελληνικής στρατηγικής αποτροπής, η «έξυπνη άμυνα» (“smart defence”) είναι ένας νέος τρόπος σκέψης για τη δημιουργία των σύγχρονων αμυντικών δυνατοτήτων, τις οποίες χρειάζεται η Ελλάδα για την επόμενη δεκαετία και πέραν αυτής (NSPA, 2019). Προκειμένου να διασφαλίσει και να διατηρήσει τις ικανότητες που απαιτούνται για την επίτευξη των στόχων της απαιτείται πρόσθετα σειρά συγκεκριμένων εθνικών και διεθνών προγραμμάτων, καθώς και μια συλλογική δέσμευση για μια νέα νοοτροπία όσον αφορά την απόκτηση και τη διατήρηση δυνατοτήτων μακροπρόθεσμα και στο πλαίσιο στοχευμένου εκσυγχρονιστικού σχεδιασμού. Εννοείται δε ότι οι εν λόγω πρωτοβουλίες πρέπει τάχιστα να λάβουν θεσμική έκφραση, δια μέσου, για παράδειγμα, ενός Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας που θα διατυπώνει και θα επικαιροποιεί ένα συνολικό και συνεκτικό Δόγμα Εθνικής Στρατηγικής (Υφαντής, 2019). Πρόκειται για μια ανανεωμένη κουλτούρα διακλαδικής συνεργασίας που ενθαρρύνει τη συγκέντρωση και την προσαρμογή δυνατοτήτων, τον καθορισμό προτεραιοτήτων και τον καλύτερο συντονισμό των προσπαθειών. Η έξυπνη άμυνα, εν ολίγοις, σημαίνει να εξασφαλίζεται μεγαλύτερη ασφάλεια με λιγότερο κόστος, ιδιαίτερα σε περιόδους λιτότητας, όπου κάθε ευρώ του Έλληνα φορολογούμενου επιβάλλεται να είναι πολλαπλάσια αποτελεσματικό και αποδοτικό.

Επιπρόσθετα, ενδείκνυται προνοητικότητα και μακροπρόθεσμος σχεδιασμός για τη διαχείριση ποικίλων σεναρίων. Η πρόσφατη κατασκευή από την Τουρκία μη επανδρωμένων αεροσκαφών (drones “Anka”, “Bayraktar”, κ.λπ.) είναι μία χαρακτηριστική περίπτωση/πρόκληση για πρόβλεψη των μελλοντικών εναέριων απειλών στο Αιγαίο, αλλά και για έγκαιρη αντιμετώπιση των σχετικών κινδύνων. Τα μη επανδρωμένα αεροσκάφη γενικά θεωρούνται μειωμένης αποτελεσματικότητας εργαλεία εξαναγκασμού. Από μια τέτοια οπτική, αντενδείκνυται η κινητοποίησή τους σε εχθρικό εναέριο χώρο, καθώς αποτελούν εύκολους κι ευάλωτους στόχους χωρίς να προβάλλουν την ισχύ και την απειλή των επανδρωμένων μαχητικών αεροσκαφών. Πληθαίνουν, ωστόσο, οι απόψεις που διαπιστώνουν ότι οι τεχνολογικές εξελίξεις θα επιτρέψουν σύντομα στα μη επανδρωμένα αεροσκάφη να λειτουργούν με επιχειρησιακή επάρκεια σε εχθρικά περιβάλλοντα. Επιπλέον, τα συγκεκριμένα αεροσκάφη προσφέρουν τρία μοναδικά πλεονεκτήματα εξαναγκασμού που οι θεωρητικοί παλαιότερα δεν προέβλεπαν, δηλαδή βιωσιμότητα σε μακροχρόνιες διενέξεις, προσβολές ακριβείας οι οποίες δύνανται να επηρεάσουν την ψυχολογία των αντιπάλων και πρώτιστα μείωση του επιχειρησιακού κόστους. Ο τελευταίος παράγοντας δε, προσιδιάζει ιδανικά στη στρατηγική αιχμηρής απειλής και ψυχολογικής πίεσης που έχει επιλέξει η Τουρκία έναντι της Ελλάδας, γι’ αυτό και τονίστηκε προηγούμενα το κατεπείγον της απόκτησης τέτοιων έξυπνων όπλων, κατά προτεραιότητα μάλλον της ανάπτυξης οικείας αμυντικής βιομηχανίας, όπως έπραξε και η Τουρκία προ εικοσαετίας στο πλαίσιο της τότε συνεργασίας της με την ισραηλινή πρωτοπόρα στο είδος αμυντική βιομηχανία (Zegart, 2018). Στα γραφήματα παρακάτω (Σχήμα 46) αποτυπώνεται η αύξηση στην ποσότητα και την ποιότητα των παραβάσεων και παραβιάσεων του ελληνικού εθνικού εναέριου χώρου από τουρκικά μαχητικά αεροσκάφη κατά την τελευταία δεκαετία και ιδιαίτερα μετά το 2015, όταν το AKP πραγματοποίησε πολύπλευρες συμμαχίες με το εθνικιστικό κόμμα MHP.

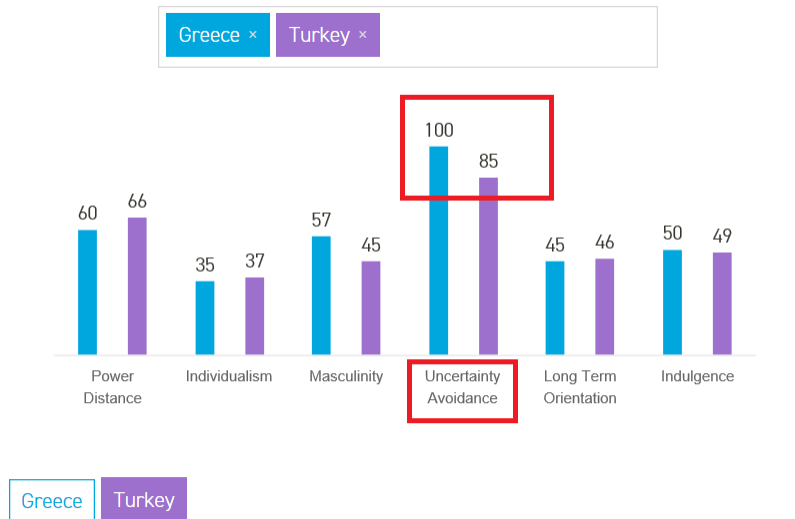
Σχήμα 44. Στα γραφήματα αποτυπώνεται η αύξηση στην ποσότητα και την ποιότητα των παραβάσεων και παραβιάσεων του ελληνικού εθνικού εναέριου χώρου από τουρκικά μαχητικά αεροσκάφη κατά την τελευταία δεκαετία και ιδιαίτερα μετά το 2015, όταν το ΑΚΡ πραγματοποίησε πολύπλευρες συμμαχίες με το εθνικιστικό κόμμα ΜΗΡ. Πηγή στατιστικών στοιχείων: Ελληνικό ΥΠΕΘΑ.

5.2 Μεταξύ Αποτροπής και Κατευνασμού

Με επίκεντρο την άσκηση ψυχολογικής πίεσης από επιβουλές επεκτατικών γειτονικών κρατών, ένα ακόμη αξιοπρόσεκτο πεδίο έρευνας μπορεί να εστιάσει στη συλλογική στάση του Νεοέλληνα απέναντι στο ενδεχόμενο ένοπλης αναμέτρησης. Με άλλα λόγια, πόσες θυσίες είναι διατεθειμένοι Τούρκοι ή Έλληνες πολίτες να πραγματοποιήσουν για να υπηρετήσουν εθνικά συμφέροντα ή για να διατηρήσουν κλίμα ειρήνης και εμπιστοσύνης, ποιο είναι το «προφίλ» τους σε σχέση με την ετοιμότητα να εμπλακούν σε καταστάσεις επείγοντος ή διαχείρισης κρίσεων. Η μελέτη του Hofstede (HofstedeInsights, 2019) για τις ψυχολογικές προδιαθέσεις των λαών και τη στάση ζωής που καλλιεργεί η κουλτούρα τους είναι αποκαλυπτική και θα μπορούσε να αποτελέσει εφελκύριο για περισσότερη και βαθύτερη έρευνα στο πλαίσιο ποσοτικής και ποιοτικής εξέτασης ποικίλων εκφάνσεων των ελληνοτουρκικών διαφορών. Για παράδειγμα, η διάσταση «Αποφυγή Αβεβαιότητας» (“Uncertainty Avoidance”) σχετίζεται με τον τρόπο με τον οποίο μια κοινωνία αντιμετωπίζει το άγνωστο κι επισφαλές μέλλον (Hofstede, 1980). Αυτή η ασάφεια φέρει μαζί της την ανησυχία και οι διαφορετικές κουλτούρες έχουν καθεμία εκπαιδευτεί να αντιμετωπίζουν την πίεση, τη δυσκολία ή την απειλή με συγκεκριμένους τρόπους. Ο βαθμός στον οποίο τα μέλη μιας κουλτούρας αισθάνονται ότι απειλούνται από διφορούμενες ή άγνωστες καταστάσεις, έχοντας δημιουργήσει πεποιθήσεις και θεσμούς για να τις αποφύγουν, αντανακλάται ως εκτίμηση/βαθμολογία για την Αποφυγή Αβεβαιότητας και καθορίζει εν πολλοίς την αντίδραση πολιτικών και πολιτών σε εχθρική συμπεριφορά από άλλες χώρες.

Στο σχετικό συγκριτικό γράφημα κατωτέρω (Σχήμα 47) παρατηρούμε ότι η Ελλάδα έχει τον υψηλότερο βαθμό στην Αποφυγή Αβεβαιότητας, ήτοι 100, που σημαίνει ότι ως έθνος οι σύγχρονοι Έλληνες δυσφορούν απέναντι σε διφορούμενες καταστάσεις, δηλαδή ενδεχόμενα υπερτιμούν τη σταθερότητα και την ευδαιμονία. Από μια τέτοια διαπίστωση εκκινεί και η κριτική ότι οι Νεοέλληνες ηγέτες-αρμόδιοι για τη χάραξη εξωτερικής πολιτικής πλειοδοτούν προς την κατεύθυνση του κατευνασμού (appeasement) αντί της αποτροπής (deterrence) με κάθε μέσο, ενδεχόμενα και με υποχωρήσεις, για χάρη της ειρήνης (Λαμπρόπουλος, 2019). Η Τουρκία σημειώνει 85 σε αυτή τη διάσταση, που για τους συγκεκριμένους ερευνητές αντιπροσωπεύει λιγότερο άγχος απέναντι σε κρίσεις και ανατροπές, καθώς η ανησυχία ελαχιστοποιείται με τη χρήση πολλών τελετουργιών, σε αναφορά για παράδειγμα με συμβολισμούς σουλτανικής μεγαλοπρέπειας και οθωμανικής νοσταλγίας (Karakaya, 2018). Τα επικρατούντα κοινωνιολογικά πρότυπα μπορεί να φαίνονται κατά κάποιον τρόπο υπερβολικά θρησκευτικά, με πολλές μεταφυσικές αναφορές, αλλά συχνά πρόκειται για παραδοσιακά κοινωνικά στερεότυπα,

τα οποία υποβοηθούν και στην κοινωνική συνοχή και στην εμπιστοσύνη προς τις ηγεσίες που επιδεικνύουν μεγαλείο και πυγμή (Hofstede, 1980). Η ίδια δια-πολιτισμική θεώρηση επηρεάζει ενδεχόμενα και το είδος της επιλεγόμενης συνειδητά ή ασύνειδα στρατηγικής αποτροπής.

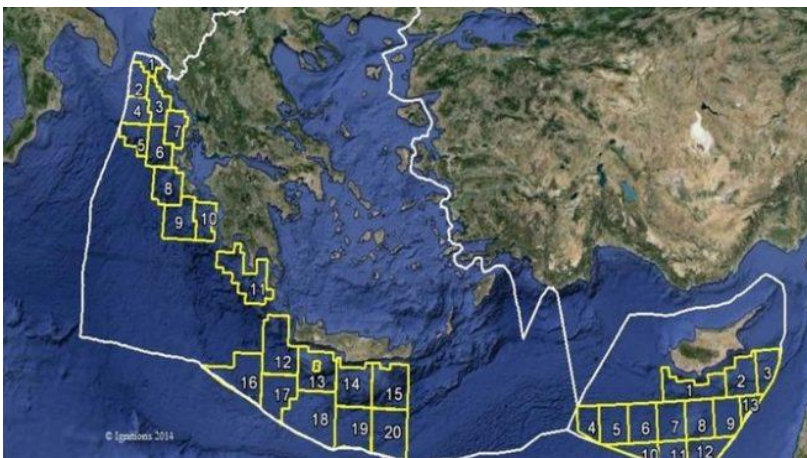
Σχήμα 45. Η Ελλάδα έχει υψηλότερο βαθμό στην Αποφυγή Αβεβαιότητας, ήτοι 100, που σημαίνει, σύμφωνα με το ερευνητικό κέντρο Hofstede Insights, ότι ως έθνος οι σύγχρονοι Έλληνες δυσφορούν απέναντι σε διαφορετικές καταστάσεις, δηλαδή ενδεχόμενα υπερτιμούν τη σταθερότητα και την ευδαιμονία (HofstedeInsights, 2019).

5.3 Διεθνοποίηση αντί διμερών διαπραγματεύσεων

Μια στρατηγική μεταβλητή που η Ελληνική πλευρά πρέπει να συνεχίσει να αξιοποιεί και να εντάσσει στο ευρύτερο πλαίσιο αποτροπής είναι η ταύτιση πολυεθνικών συμφερόντων με τα εθνικά κατά το παράδειγμα της Δημοκρατίας της Κύπρου, η οποία έγκαιρα και μακροπρόθεσμα προώθησε την παρουσία και τη δέσμευση διεθνών εταιρειών πετρελαίου και φυσικού αερίου διά της αδειοδότησης να ερευνήσουν την ΑΟΖ της Κύπρου, παρά τη σχετική διαμάχη της Τουρκίας με την κυβέρνηση της Κύπρου. Η τελευταία πέτυχε εν προκειμένω να υπερκεράσει τον τουρκικό ρεβιζιονισμό έναντι του διεθνούς δικαίου και των σχετικών συνθηκών και να επιτύχει τους στόχους της. Η δέσμευση των εταιρειών πετρελαίου και φυσικού αερίου παρέθεσε μια παρεμβαλλόμενη μεταβλητή που τροποποιεί την κατανομή ισχύος σε ένα παίγνιο όπου το στρατιωτικά ισχυρότερο τουρκικό κράτος αποτυγχάνει να εξαναγκάσει το ασθενέστερο κυπριακό, παρότι το δεύτερο στερείται επαρκών στρατιωτικών μέσων προκειμένου να επιβάλει τη βούλησή του, ως ορθολογικό, ωστόσο, αποτέλεσμα αμοιβαίων υπολογισμών ισχύος (J. A. Agnew, 2000).

Είναι εξόχως διδακτικά τα τεκταινόμενα περί τις ενεργειακές πρωτοβουλίες της Κύπρου και την επακόλουθη χρήση απειλής από την Τουρκία, προκειμένου η τελευταία να αναστρέψει τα προγράμματα γεωτρήσεων στην κυπριακή ΑΟΖ. Οι αρχικές ενδείξεις οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι η δραστηριότητα της Τουρκίας δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως ευκρινής στρατιωτικός εξαναγκασμός. Καταρχάς, η στρατηγική της Τουρκίας δεν περιλάμβανε μια σαφή απειλή για τη χρήση στρατιωτικής ισχύος σε αντίποινα για μια συγκεκριμένη ενέργεια. Στη συνέχεια προέκυψε η παρενόχληση από τουρκικά πολεμικά πλοία της σύνομης και προγραμματισμένης γεώτρησης της Ιταλικής εταιρείας ENI στο λεγόμενο «βυθοτεμάχιο 3», η οποία θα μπορούσε να θεωρηθεί ως επιλογή για περιορισμένη χρήση στρατιωτικής ισχύος με στόχο να μεταφέρει ένα μήνυμα στα

εμπλεκόμενα μέρη. Ωστόσο, οι δραστηριότητες της γαλλικής Total και των αμερικανικών Noble Energy και Exxon Mobil εκκίνησαν χωρίς διακοπές. Η τουρκική αντίδραση δύναται να αξιολογηθεί ως ενδεικτική των τακτικών επιλογών και περιορισμών της Τουρκίας. Προφανώς, επέλεξε πρώτιστα να λάβει μη στρατιωτικά μέτρα για να αμφισβητήσει τη νομιμότητα της υπεράκτιας δραστηριότητας της Κυπριακής Δημοκρατίας, αντί των στρατιωτικών που θα επέβαλαν βίαια τη βούληση της Άγκυρας. Η Άγκυρα έμμεσα προσπαθεί να πείσει τις ξένες εταιρείες ότι οι εργασίες γεώτρησης, υπό την κυπριακή εξουσιοδότηση, θα είναι περισσότερο δαπανηρές παρά ωφέλιμες. Προς αυτή την κατεύθυνση κινείται και η απόκτηση και ενεργοποίηση των τουρκικών γεωτρύπανων Fatih και Yanuz που αποτελεί την επόμενη δοκιμασία και πρόκληση προς όλες τις εμπλεκόμενες δυνάμεις, καθώς η πρόσφατη παράνομη είσοδος και δραστηριοποίησή τους στην κυπριακή ΑΟΖ γρήγορα προσλαμβάνει στοιχεία κλιμακούμενης κρίσης (Kontos & Bitsis, 2018).

Σχήμα 46. Ο χάρτης στην αριστερή πλευρά απεικονίζει μια κυριολεκτική ερμηνεία του Διεθνούς Δικαίου της Θάλασσας, προφανώς υιοθετείται από την Ελλάδα, καθώς αναγνωρίζει την υφαλοκρηπίδα του Καστελόριζου και την προοπτική της ελληνικής ΑΟΖ να συνορεύσει με την κυπριακή και την αιγυπτιακή, ενώ επίσημα πλέον οι Τούρκοι παντοιοτρόπως προπαγανδίζουν τον χάρτη στα δεξιά όπου καρπώνονται ελληνικά αλλά και κυπριακά, διά του ψευδοκράτους “TRNC”, κυριαρχικά δικαιώματα (Maritimeaffairs, 2019; Κωστίδης, 2019).

Μια παρόμοια πρόταση περαιτέρω μελέτης μπορεί να περιλάβει επανεξέταση της ελληνικής αξονικής θέσης περί άνευ όρων και απρόσκοπτης ενταξιακής πορείας της Τουρκίας προς την Ευρωπαϊκή Ένωση. Ο υποκείμενος στόχος της συγκεκριμένης κατεύθυνσης προ δεκαετίας ήταν η κινητοποίηση δημοκρατικών και διαλλακτικών δυνάμεων εντός της Τουρκίας, αλλά και η οικοδόμηση εμπιστοσύνης δια της ενσωμάτωσης στο ευρωπαϊκό κοινοτικό κεκτημένο της ειρήνης, της αλληλεγγύης και της σταθερότητας. Η προοπτική έχει αποδειχθεί κενή περιεχομένου τόσο για τους Τούρκους όσο και για τους Ευρωπαίους. Ως εκ τούτου, η ελληνική «υπερθετική» στάση αφενός και εξ αντικειμένου αδυνατεί να προσπορίσει οποιοδήποτε όφελος κι αφετέρου συγκαλύπτει την τουρκική επιθετικότητα, προσφέροντας έξωθεν καλή μαρτυρία υπέρ της Τουρκίας από τη χώρα που άμεσα υφίσταται την εν λόγω επιθετικότητα.

Σχήμα 47. Η απόκτηση και ενεργοποίηση του εικονιζόμενου Τουρκικού γεωτρύπανου Fatih («Πορθητής») αποτελεί την επόμενη πρόκληση προς όλες τις εμπλεκόμενες δυνάμεις, καθώς η πρόσφατη παράνομη είσοδός του στην Κυπριακή ΑΟΖ γρήγορα προσλαμβάνει στοιχεία κλιμακούμενης κρίσης (TheMaritimeExecutive, 2019).

5.4 Οικονομική κρίση στην Ελλάδα και Οικονομικός Πόλεμος στην Τουρκία

Προ δεκαετίας, πράγματι η Ελλάδα πλησίαζε τη χρεοκοπία τη στιγμή που η γειτονική της Τουρκία έβριθε από τους “anatolian tigers”, τους «ισλαμιστές-καπιταλιστές», αυτήν την «υβριδική» νέα γενιά επιχειρηματιών που έχουν συνδέσει την ευημερία τους με την έξοδο της Τουρκίας από τα γρανάζια του παραδοσιακού κεμαλικού κράτους. Ο ίδιος χαρακτηρισμός θα μπορούσε μεταφορικά να αποδοθεί και σε μια άλλη κατηγορία από “anatolian tigers”, εκείνους τους πολιτικούς που με όχημα το πολιτικό Ισλάμ και τη θρησκευτική αλληλεγγύη εργάζονται για χωρική επέκταση της Τουρκίας, εμπλοκή σε πολεμικές επιχειρήσεις, αναβίωση οθωμανικών κοινωνικο-πολιτικών θεσμών και στρατηγικών σε ένα εκρηκτικό συγκερασμό πανισλαμισμού και παντουρανισμού, οδηγό για την εκδήλωση ενός απολυταρχικού εσωτερικά και ιμπεριαλιστικού εξωτερικά οθωμανισμού.

Πέραν της συγκεκριμένης οικονομικής δραστηριότητας του ισλαμικού κεφαλαίου, της ποσότητάς και της ποιότητάς του που ήδη εμφανίζουν κάμψη και πιθανή αναστροφή των εξελίξεων, προέχει να επιβεβαιωθεί η διατήρηση της ειρήνης και η εμπέδωση του διεθνούς δικαίου στην περιοχή, όπου πράγματι η γειτονική μας χώρα υπερ-εξοπλίζεται με επεκτατικές προθέσεις κατά την ίδια περίοδο που η Ελλάδα αναζητεί τρόπους για ειρήνη, σταθερότητα και οικονομική ανάπτυξη. Τα στατιστικά είναι τα πλέον αξιόπιστα δεδομένα και εν ολίγοις πιστοποιούν αυτή τη νέα και ανησυχητική πραγματικότητα στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, ιδιαίτερα καθώς, όπως προηγούμενα επιδείξαμε (Κεφάλαιο IV-A) με την ανάπτυξη στατιστικών, χαρτογραφικών και περιγραφικών μοντέλων οι όροι ισχύος μεταβάλλονται και ανατρέπονται, στοιχειοθετώντας επαύξηση της απειλής σε βάρος των ελληνικών εθνικών συμφερόντων.

Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, η οικονομία της Τουρκίας αποδεικνύεται η αχίλλειος πτέρνα της χώρας, αλλά και ένας μοχλός ελέγχου της από τις ΗΠΑ. Όπως φαίνεται και στο διάγραμμα παρακάτω, η κατάρρευση της τουρκικής λίρας αποτελεί μια διαρκή απειλή για τα φιλόδοξα σχέδια του Τούρκου Προέδρου. Πριν μερικούς μόλις μήνες, ο Τούρκος ηγέτης Ρ.Τ. Ερντογάν δήλωσε ότι η χώρα του θα μποϊκοτάρει αμερικανικά ηλεκτρονικά αγαθά εν μέσω μιας κλιμακούμενης διπλωματικής διαμάχης με την κυβέρνηση των ΗΠΑ. Πρότεινε δε η Τουρκία να παύσει την εισαγωγή iPhones και κατηγόρησε τον Πρόεδρο Τραμπ για τη συντριβή της τουρκικής λίρας αφού διεξάγει «οικονομικό πόλεμο εναντίον ολόκληρου του κόσμου», διπλασιάζοντας συγκεκριμένα τους δασμούς έναντι της Τουρκίας στον τομέα του χάλυβα και του αλουμινίου.

Οι κυρώσεις των ΗΠΑ τέθηκαν λόγω της φυλάκισης που επιβλήθηκε στον Αμερικανό πάστορα Μπράνσον, ο οποίος συνελήφθη το 2016 και κατηγορήθηκε ότι είχε τρομοκρατικές διασυνδέσεις. «Θα δώσουμε την

απάντησή μας, μετακινούμενοι σε νέες αγορές, νέες συνεργασίες και νέες συμμαχίες, σε εκείνον που διεξήγαγε οικονομικό πόλεμο εναντίον ολόκληρου του κόσμου και συμπεριέλαβε και τη χώρα μας ... Μερικοί κλείνουν τις πόρτες και μερικοί άλλοι ανοίγουν νέες», δήλωσε ο Τούρκος Πρόεδρος (Orpenheim, 2018). Αυτό που υπογραμμίζεται ως δίδαγμα από το εν λόγω επεισόδιο και χρήζει ευρύτερης έρευνας και τεκμηρίωσης είναι ότι άρκεσε μόλις ένα “tweet” του Ντόναλντ Τραμπ για να οδηγηθεί η Τουρκική οικονομία στα πρόθυρα της κατάρρευσης όπου και παραμένει (Wilkinson & Lee, 2018).

Σχήμα 48. Η κατάρρευση της Τουρκικής λίρας αποτελεί μια διαρκή απειλή για τα φιλόδοξα σχέδια του Τούρκου Προέδρου (XECurrencyCharts, 2019).

5.5. Η στρατηγική και το στρατήγημα της «Γαλάζιας Πατρίδας»

Από μια τέτοια αφετηρία εκκινεί και το πιο πρόσφατο συμβολικό όσο και ρεαλιστικό αφήγημα για μια τουρκική «γαλάζια πατρίδα», στο οποίο συμπυκνώνονται μηνύματα προς πολλαπλούς αποδέκτες για την περιφερειακή ισχύ της χώρας, την κατανόηση και επένδυση στη θαλάσσια δύναμη, αλλά και τη διεκδίκηση ενός ρόλου με τον οποίο οι γείτονες της Τουρκίας Έλληνες επί αιώνες γαλουχήθηκαν, φέροντας πραγματικά σημαία με γαλάζια χρώματα που καθρεφτίζουν μια από τις πιο πλατιές και βαθιές ναυτικές παραδόσεις στον κόσμο (Φωτάκης, 2017).

Ένας από τους πιο αξιόλογους σύγχρονους ναυάρχους και στρατηγιστές, ο James Stavridis, ο οποίος υπηρέτησε ως Ανώτατος Συμμαχικός Διοικητής στο NATO αλλά και ως Κοσμήτορας του Fletcher School of Law and Diplomacy, σε πρόσφατο βιβλίο του (Stavridis, 2017), περιέγραψε ένα ιστορικό πανόραμα της ναυτικής δύναμης ως οδηγού της ανθρώπινης ιστορίας και ως ένα κρίσιμο στοιχείο για καταλυτικές αλλαγές στη γεωπολιτική πορεία των εθνών. Παρόλο που σήμερα ο ρόλος της συχνά υποτιμάται, εξακολουθεί να ισχύει. Η γεωγραφία των ωκεανών έχει διαμορφώσει το πεπρωμένο των εθνών με αποκορύφωμα τις περιόδους των ανακαλύψεων και της αποικιοκρατίας έως και σήμερα με όσα διαδραματίζονται στα επιχειρησιακά θέατρα των Αντ/Αρκτικών Ωκεανών, της Ανατολικής Μεσογείου και της Θάλασσας της Νότιας Κίνας. Ενώ οι περισσότεροι από εμάς κοιτάζουμε την υδρόγειο σφαίρα και εστιάζουμε στο σχήμα των επτά ηπείρων, ο ίδιος διακρίνει τα σχήματα

των επτά θαλασσών, όπως άλλωστε δίδαξε και ο γνωστότερος υπέρμαχος της θαλάσσιας ισχύος Alfred Thayer Mahan (Mahan, 2012).

Στην ίδια λογική των τουρκικών «παιχνιδιών» με το Δίκαιο της Θάλασσας, η επίκληση μιας γαλάζιας πατρίδας από την Τουρκία εμφανίζει το θαλάσσιο τόξο από την Κύπρο ως τη Μαύρη Θάλασσα διά του Αιγαίου σε μια στρατηγική ενότητα και συνέχεια που ενθαρρύνει ανάπτυξη ενιαίου δόγματος και περιφερειακής κλίμακας προβολή ισχύος (Π. Σιούσιουρας, 2018). Μεταγενέστερα του Α. Mahan, ένα ρεύμα ακαδημαϊκών και αξιωματούχων συνέχισε να υποστηρίζει τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της θαλάσσιας έναντι της ηπειρωτικής ισχύος. Οι Corbett, Castex και Srykman προσπάθησαν επίσης να διατρανώσουν τη δύναμη του θαλάσσιου ελέγχου ως αναπόφευκτου μέσου για την επαύξηση της κρατικής και εθνικής μεγάλης ισχύος. Συνάντησαν αντίσταση, ωστόσο, από άλλους σπουδαίους διανοούμενους, όπως οι MacKinder, Kennedy και Mearsheimer, οι οποίοι τόνισαν την ηπειρωτική ισχύ ως φυσική και καθοριστική έδρα της ισχύος, ιδιαίτερα κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου και της διαρκούς «ισορροπίας του τρόμου» διά της απειλής χρήσης πυρηνικών όπλων. Ενδιαφέρουσα στάθηκε και η παρέμβαση του Ιταλού Giulio Douhet υπέρ της υπεροχής στους αιθέρες (Castex, 1933; Corbett, 2018; Douhet, Harahan, Kohn, & Ferrari, 2009; Kennedy, 2010; Mackinder, 1904; Mahan, 2012; John J Mearsheimer, 2001; Srykman, 2017).

Η Τουρκία περιβάλλεται από τη Μαύρη Θάλασσα, τη Θάλασσα του Μαρμαρά, το Αιγαίο και την Ανατολική Μεσόγειο, ενώ έχει συνολική ακτογραμμή μήκους περίπου 7.200 χλμ. (19^η στην παγκόσμια κατάταξη με την Ελλάδα στη 13^η θέση λόγω ακτογραμμής μήκους περίπου 13.676 χλμ. (CIA, 2019; Worldbymar, 2019)) κι ελέγχει τον Βόσπορο και τα Δαρδανέλια σύμφωνα με τη Σύμβαση του Μοντρέ του 1936, ενώ η πρωταρχική ανησυχία του τουρκικού ναυτικού είναι να διασφαλίσει την ελεύθερη πρόσβαση στα διεθνή ύδατα από τους λιμένες του Αιγαίου, η ανάπτυξη τεράστιων αποθεμάτων πετρελαίου και φυσικού αερίου στην Κεντρική Ασία αλλά και στην Ανατολική Μεσόγειο εγείρει ζητήματα σχετικά με τον έλεγχο των αντίστοιχων θαλάσσιων ζωνών, καθώς πρόκειται για κύριες διαδρομές εξαγωγής προς τη Δύση. Οι διακηρύξεις περί γαλάζιας πατρίδας, μεταξύ των άλλων αποβλέπουν και στον έλεγχο παραγωγής και διακίνησης ενεργειακών αποθεμάτων.

Σχήμα 49. Ο χάρτης στην αριστερή πλευρά θα μπορούσε να αποτελεί ένα από τα πολλά προπαγανδιστικά και κατά κάποιο τρόπο ανυπόληπτα υπερ-εθνικιστικά εργαλεία του παρελθόντος, αλλά στην προκειμένη περίπτωση ανησυχεί ότι έχει καταστεί επίσημη πολιτική στο ανώτατο επίπεδο της τουρκικής ηγεσίας.

Η στρατηγική της Γαλάζιας Πατρίδας (“Blue Water Navy”, όπως έχει επικρατήσει στις διεθνείς μελέτες, και αντίστοιχα “Mavi Vatan” για τα τουρκικά ενδιαφέροντα) δεν είναι απλώς ευφυής, αλλά αποτελεί συνάμα καταλύτη για τις έννοιες της εθνικής ταυτότητας, της στρατηγικής κουλτούρας και των κανόνων στη διαδικασία αλλαγής μιας κρατικής ταυτότητας (Till, 1994). Είναι κρίσιμο να διερευνηθούν συστηματικά τόσο τα κίνητρα όσο και οι προεκτάσεις της ερώτησης γιατί ένα κράτος, στην προκειμένη περίπτωση η Τουρκία, όπως και η Κίνα κατά

την τρέχουσα περίοδο σε ένα διαφορετικό θέατρο θαλάσσιων επιχειρήσεων, η Ινδία κατά τις τελευταίες δεκαετίες, η Σοβιετική Ένωση από τη δεκαετία του '50 και βέβαια η υπερδύναμη των ΗΠΑ και η άλλοτε θαλασσοκράτειρα Μεγάλη Βρετανία, επιχειρεί να αλλάξει προτεραιότητα και προβολή ισχύος από την ηπειρωτική στη ναυτική δύναμη (D. Scott, 2008). Η υπόθεση έρευνας που έμμεσα διατυπώνεται προς μελλοντική μελέτη είναι η αντίληψη και λειτουργία της θαλάσσιας ισχύος όχι μόνο στο πλαίσιο ενός στρατιωτικού δόγματος, αλλά και ως στρατηγική ταυτότητα, κουλτούρα και κατευθυντήρια γραμμή για την πορεία προς την υλοποίηση μακροπρόθεσμων εθνικών στόχων. Χαρακτηριστικά, οι Blagden, Levy και Thompson (Blagden, Levy, & Thompson, 2011) περιγράφουν την επιλογή της θαλάσσιας υπερ-ισχύος ως κοινωνικο-πολιτική νόρμα και στρατηγικό πρόταγμα που αποφέρει προδιαγεγραμμένα αποτελέσματα με τρόπο «γεωγραφικά ντετερμινιστικό».

Το εν λόγω υπόδειγμα προϋποθέτει όχι μόνο σχετικές επενδύσεις και υποδομές, αλλά και διαμόρφωση αντίστοιχης νοοτροπίας σε ποικίλα επίπεδα της ηγεσίας και της κοινωνίας. Οι Έλληνες έχουν μια μακράιωνη τέτοια εμπειρία, τόσο σε θαλάσσιες δραστηριότητες σε πόλεμο ή σε ειρήνη όσο και στη ψυχοσύνθεσή τους ή στις κοινωνικές ζυμώσεις που με πρώτη ύλη την αγάπη για τη θάλασσα ενέπνευσαν και συντήρησαν το οικείο υπόδειγμα της «θαλασσοκρατίας» (Fotakis, 2005; Momigliano, 1944). Οπότε παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η προοπτική της Τουρκίας να προσχωρήσει στη συγκεκριμένη στρατηγική, καθώς πλέον, όπως εξηγήσαμε στην πορεία της διατριβής (IV-A-6.7), δεν πρόκειται μόνον για ρητορική και λεκτικές διακηρύξεις, αλλά και για εκτενή προγράμματα σε υποδομές, ναυτιλιακές, εκπαιδευτικές, επιχειρησιακές και ναυπηγικές (Gorshkov, 1977; Nohara, 2017).

Εν προκειμένω, η ελληνική στρατηγική αποτροπής πρέπει να χαραχθεί σε μακροπρόθεσμο και ολιστικό επίπεδο εξωτερικής πολιτικής, δεν περιορίζεται δηλαδή μόνο στα στενά στρατιωτικά-επιχειρησιακά όρια είτε μιας τιμωρητικής οπουδήποτε αντίδρασης (deterrence by punishment) είτε μιας δυναμικής αντίδρασης στο σημείο εισβολής (deterrence by denial) (G. H. Snyder, 2015), αλλά προβλέπει, διαψεύδει και ακυρώνει, για παράδειγμα, το συνολικό πλαίσιο εγκαθίδρυσης μιας τουρκικής de facto θαλάσσιας κυριαρχίας που θα διαπερνά και θα υπονομεύει τα αντίστοιχα ελληνικά de jure δικαιώματα. Η ερντογανική Τουρκία έχει εκδιπλώσει τόσο εξαναγκαστικές (coercive powers) όσο και ήπιες (soft powers) εξωτερικές πολιτικές, αλλά και τις πρόσφατα αποκαλούμενες αιχμηρές αντίστοιχες (sharp powers), που προτιμώνται εν γένει από απολυταρχικά καθεστώτα και ασκούν σταθερή όχληση σε φιλειρηνικούς γείτονες μέχρι εξαντλήσεως και υποχωρήσεως τους (Walker & Ludwig, 2017). Για αυτό το λόγο και η ελληνική πολιτεία οφείλει να αναπτύξει λύσεις σε όλα τα αντίστοιχα πεδία, προσλαμβάνοντας ιδεαλιστικές προτάσεις και θεσμικές λύσεις εκπορευόμενες από το σύγχρονο νομικό πολιτισμό, τις «ανοιχτές» οικονομίες και κοινωνίες, αλλά και ρεαλιστικές με όρους ευθείας στρατιωτικής και πολιτικής ισχύος που προετοιμάζεται για πόλεμο προκειμένου να επιτύχει την ειρήνη (Andreas Gofas, Hamati-Ataya, & Onuf, 2018).

Η ανάλυση που προηγήθηκε πιθανολόγησε συμπεράσματα σχετικά με την επιτυχία ή τις πιθανότητες επιτυχίας της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής στη συγκεκριμένη επιδίωξη περιφερειακής ισχύος, επιδιώκοντας τα εν λόγω συμπεράσματα να είναι ποσοτικά αιτιολογημένα με βάση τεκμηριωμένες εκτιμήσεις για τις αξιολογούμενες επιδόσεις διαχρονικά και σε κάθε κριτήριο ισχύος. Από μια τέτοια οπτική των πραγμάτων, η ιστορία εντέλει θα καταδείξει, εν είδει επιλόγου, την απάντηση σε ένα από τα πιο καυτά ερωτήματα που χαρακτηρίζουν τις σύγχρονες, και όχι μόνον, ελληνοτουρκικές σχέσεις, δηλαδή ποια από τις «δύο Τουρκίες» είναι πιο «ασφαλής», ή και λιγότερο απειλητική ως γείτονας, η Τουρκία της κεμαλικής παράδοσης και του βαθέος στρατο-κράτους ή η κυβερνώσα μεταμοντέρνα αναβίωση της οθωμανικής αυτοκρατορίας με το περιούσιο στρατηγικό βάθος που «καπνίζει στις στέγες των σπιτιών από τις υπερκαυκάσιες στέπες ως τα έγκατα της Ανατολίας στις παρυφές του ματωμένου Ευφράτη», οριοθετώντας

τα κατά τον P.T. Ερντογάν «σύνορα της καρδιάς», τα οποία ωστόσο δεν σέβονται ιστορικά δικαιώματα και διεθνή δίκαια άλλων λαών;

Η πρώτη είναι «γνωστή και προβλέψιμη», εριστική και διεκδικητική, η δεύτερη μοιάζει με μωσαϊκό από αντιφάσεις που ζυγοσταθμίζει ισλαμισμό και σοσιαλισμό, καπιταλισμό και ευρωπαϊσμό, πατριωτισμό και παντουρκισμό, άγνωστη ακόμη και «απρόβλεπτη», όχι όσον αφορά τις ούτως ή άλλως διατυμπανιζόμενες επεκτατικές προθέσεις της, αλλά αναφορικά με τις διαστάσεις του ρίσκου που αναλαμβάνει και την ευελιξία στη διαμόρφωση και διαχείριση συμμαχιών. Δεδομένης της σχετικότητας και των εκπλήξεων που επιφυλάσσει η ιστορία, η πρόβλεψη είναι σχεδόν αδύνατη, έχει εντούτοις εξαιρετική σημασία να γνωρίζουμε τα γεγονότα, τα αίτια και τα κίνητρα που εξέθρεψαν είτε τον κεμαλισμό είτε τον οθωμανισμό και τη νεότερη ερντογανική εκδοχή του, καθώς και τις δυνατότητες ή τις αδυναμίες τους, χάριν όχι της πρόβλεψης αλλά της πρόληψης ιστορικών καταστροφών και περαιτέρω διασάλευσης της ειρήνης και της ευημερίας στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή.

Ακρωνύμια και συντομογραφίες

ANAP: Κόμμα της Μητέρας Πατρίδος - (Motherland Party / Anavotan Partisi)
AKP: Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (JDP: Justice and Development Party / Adalet ve Kalkinma Partisi)
CENTO: Central Treaty Organization
CIA: Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών ΗΠΑ - USA Central Intelligence Agency
CUP: Επιτροπή Ένωσης και Προόδου (ΕΠΠ) - Committee of Union and Progress
DP: Δημοκρατικό Κόμμα - (Democrat Party)
DRA: Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων-Directorate of Religious Affairs
DTP: Κουρδικό Κόμμα (Demokratik Toplum Partisi)
ECPR: European Consortium for Political Research
EDF: Electricite' de France
EU: European Union-E.E.: Ευρωπαϊκή Ένωση
FIS: Islamic Salvation Front
FP: Κόμμα της Αρετής-(Felicity Party / SP: Saadet Partisi)
FRP: Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα (Free Republican Party)
HIHOs: High-vulnerability information handling organizations
GATT: Γενική Συμφωνία Δασμών & Εμπορίου
ICC: Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο (ΔΠΠ) - International Criminal Court
ISIS: Islamic State in Iraq and Syria
JDP: Justice and Development Party
JITEM: Gendarmerie Intelligence Organization - (Jandarma İstihbarat Teşkilatı)
JP: Justice Party
MHP: Εθνικιστικό Κίνημα - (Nationalist Action Party)
MNP: Κόμμα Εθνικής Τάξης - (National Order Party / Milli Nizam Partisi)
MSP: Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας - (National Salvation Party / Milli Selamet Partisi)
MTI: Islamic Tendency Movement
NATO: North Atlantic Treaty Organization - Οργανισμός Βορειοατλαντικής Συμμαχίας
NDP: National Democratic Party
NSC: Εθνικό Συμβούλιο Ασφαλείας - National Security Council
NSP: Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας - (National Salvation Party)
NUTS: Nomenclature of Territorial Units for Statistics
OECD: Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας & Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) / Organization for Economic Co-operation and Development
PKK: Εργατικό Κόμμα του Κουρδιστάν - (Kurdistan Workers' Party)
PRP: Προοδευτικό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα - (Progressive Republican Party)
RPP: Ρεπουμπλικανικό Κόμμα του Λαού - (Republican People's Party)
SW: Single Window
SWOT: Strengths-Weakness-Opportunities-Threats
TESEV: Turkish Economic and Social Studies Foundation
UNESCO: Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών / United Nations Educational Scientific and Cultural Organization

U.S.A: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής (ΗΠΑ) / United States of America
VP: Κόμμα της Αρετής - (Virtue Party / FP: Fazilet Partisi)
WEF: Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ - World Economic Forum
WP: (Ισλαμικό) Κόμμα Ευημερίας - (Welfare Party/ RP: Refah Partisi)
ΑΕΠ: Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν - (GNP: Gross National Product)
ΑΟΖ: Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη
ΔΝΤ: Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (IMF: International Monetary Fund)
ΕΟΚ: Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΕΣΣΔ: Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΜΚΒ: Κατευθυνόμενα Βλήματα Μεσαίου Βεληνεκούς
ΜΚΟ: Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις - NGOs: Non-governmental Organizations)
ΠΟΕ: Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου
Π.Π.: Παγκόσμιος Πόλεμος

Βιβλιογραφία

- Abu-Manneh, B. (1990). The sultan and the bureaucracy: The anti-tanzimat concepts of grand vizier Mahmud Nedim Pasa. *International Journal of Middle East Studies*, 22(3), 257.
- Adiyamanli. (2005). TURKEY MAP. Retrieved from https://www.adiyamanli.org/MapofTurkey/turk_map.htm
- Agnew, J. (2005). Sovereignty regimes: territoriality and state authority in contemporary world politics. *Annals of the Association of American Geographers*, 95(2), 437-461.
- Agnew, J. A. (2000). The Geopolitical Context of Contemporary Ethnopolitical Conflict. *Reconcilable Differences: Turning Points in Ethnopolitical Conflict*, 3-22.
- Ahval. (2019). Turkey's Akkuyu nuclear plant facing numerous safety concerns. Retrieved from <https://ahvalnews.com/akkuyu/turkeys-akkuyu-nuclear-plant-facing-numerous-safety-concerns-birgun>
- Akgündüz, A., & Osmanlı Araştırmaları, V. (1994). *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri. 8 8*. İstanbul: FEY Vakfı.
- Akın, Y. (2007). Reconsidering State, Party, and Society in Early Republican Turkey: Politics of Petitioning. *International Journal of Middle East Studies*, 39(3), 435-457.
- Aknur, M. (2013). Civil-military relations during the AK Party era: major developments and challenges. *Insight Turkey*, 15(4), 131.
- Aksan, V. H. (2005). Ottoman to Turk: Continuity and Change. *International Journal*, 61(1), 19.
- Akyol, M. (2007). What made the Gülen Movement possible. *Yilmaz, Ihsan et al*, 22-45.
- Alaranta, T. (2008). Mustafa Kemal Atatürk's Six-Day Speech of 1927: Defining the Official Historical View of the Foundation of the Turkish Republic. *Turkish Studies*, 9(1), 115-129.
- Albayrak, I. (2008). The People of the Book in the Qur'an. *Islamic Studies*, 47(3), 301-1.
- Alexander, G. (2001). Institutions, path dependence, and democratic consolidation. *Journal of theoretical politics*, 13(3), 249-269.
- Alobeid, A., Vidakis, I., Baltos, G., & Balodis, J. (2018). The International Energy Strategies Ruling the Middle East for a Century Re-appear and Determine the Destiny of the Whole Eastern Mediterranean Region. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 9(4), 241-249.
- Altemeyer, R. A., & Altemeyer, B. (1996). *The Authoritarian Specter*: Harvard University Press.
- Anastasakis, O. (2004). 4 Greece and Turkey in the Balkans: Cooperation or Rivalry? *Turkish Studies*, 5(1), 45-60.
- Anceschi, L., Gervasio, G., & Teti, A. (2014). *Informal Power in the Greater Middle East: Hidden Geographies*: Taylor & Francis.

- Anderson, G., & Hussey, P. S. (2001). Comparing health system performance in OECD countries. *Health Affairs*, 20(3), 219-232.
- Andreas, P. (2003). Redrawing the line: borders and security in the twenty-first century. *International security*, 28(2), 78-111.
- Angrist, M. P. (2004). Party systems and regime formation in the modern Middle East: explaining Turkish exceptionalism. *Comparative Politics*, 229-249.
- Antov, N. (2011). *Imperial expansion, colonization, and conversion to Islam in the Islamic world's 'Wild West': The formation of the Muslim community in Ottoman Deliorman (N.E. Balkans), 15th-16th cc.* (3472807 Ph.D.), The University of Chicago, Ann Arbor. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/894260503?accountid=33980> ProQuest Central database.
- Aral, B. (2004). The idea of human rights as perceived in the Ottoman Empire. *Human rights quarterly*, 26(2), 454-482.
- Aral, B. (2005). An Inquiry into the D-8 Experiment: An Incipient Model of an Islamic Common Market? *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 4(1&2).
- Arango, T. (2016). Turkey's Islamic Fashion Revolution. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2016/09/18/world/europe/turkeys-islamic-fashion-revolution.html>
- Aras, B. (2009). Turkey and the Russian Federation: an emerging multidimensional partnership. *SETA Policy Brief*, 39.
- Aras, B., & Akarçeşme, S. (2012). Turkey and the Arab spring. *International Journal*, 67(1), 39-51.
- Aras, B., & Akpınar, P. (2011). The relations between Turkey and the Caucasus. *Perceptions*, 16(3), 53.
- Aras, B., & Caha, O. (2000). Fethullah Gulen And His Liberal" Turkish Islam" Movement. *Middle East*, 4(4), 31.
- Arlbjørn, J. S., & Mikkelsen, O. S. (2014). Backshoring manufacturing: Notes on an important but under-researched theme. *Journal of Purchasing and Supply Management*, 20(1), 60-62. doi:<https://doi.org/10.1016/j.pursup.2014.02.003>
- Arslan, H., & Vatandas, A. (2017). Government Corruption and Authoritarian Rule in Turkey. *Public Corruption: Regional and National Perspectives on Procurement Fraud*, 200.
- Arslan, I., & Van Wijnbergen, S. (1993). Export incentives, exchange rate policy and export growth in Turkey. *The review of Economics and Statistics*, 128-133.
- Arslan, N., & Tathdil, H. (2012). Defining and measuring competitiveness: a comparative analysis of Turkey with 11 potential rivals. *International Journal of Basic & Applied Sciences*, 12(2), 31-43.
- Asgary, A., & Ozdemir, A. I. (2019). Global risks and tourism industry in Turkey. *Quality & Quantity*, 1-24.
- Athanassopoulos, A. D., & Karkazis, J. (1997). The efficiency of social and economic image projection in spatial configurations. *Journal of Regional Science*, 37(1), 75-97.
- Awad, E. H. (2000). Rise of the Young Turks: Politics, the Military and Ottoman Collapse. *History*, 28(3), 132.
- Aydinli, E. (2011). Ergenekon, new pacts, and the decline of the Turkish "inner state". *Turkish Studies*, 12(2), 227-239.
- Aytekin, E. A. (2008). Cultivators, creditors and the state: rural indebtedness in the nineteenth century Ottoman Empire. *The Journal of Peasant Studies*, 35(2), 292-313.
- Aytekin, E. A. (2013). Tax Revolts During the Tanzimat Period (1839-1876) and Before the Young Turk Revolution (1904-1908): Popular Protest and State Formation in the Late Ottoman Empire. *Journal of Policy History : JPH*, 25(3), 308-333. doi:<http://dx.doi.org/10.1017/S0898030613000134>
- Babali, T. (2005). Implications of the Baku-Tbilisi-Ceyhan main oil pipeline project. *Perceptions, Journal of International Affairs (Center for Strategic Research by the Ministry of Foreign Affairs, Turkey)*, 10, 29-59.
- Balat, M. (2008). Energy consumption and economic growth in Turkey during the past two decades. *Energy Policy*, 36(1), 118-127.
- Baltos, G. C., Vidakis, I. G., & Balodis, J. (2017). Turkey's Ambitions to Emerge as a Regional Power: Example or Counter-Example for Potential Aspiring Competitors. *Academic journal of interdisciplinary studies*, 6(3), 25-32.
- Barnes, J. R. (1987). *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire*: Kbh.
- Başer, B., & Öztürk, A. E. (2017). *Authoritarian Politics in Turkey: Elections, resistance and the AKP*: IB Tauris.
- Baskan, B. (2019). Turkey between Qatar and Saudi Arabia: Changing Regional and Bilateral Relations. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 16(62), 85-99.

- Battour, M., & Ismail, M. N. (2016). Halal tourism: Concepts, practises, challenges and future. *Tourism management perspectives*, 19, 150-154.
- Baykal, E. A. (2019). *The Ottoman Press (1908-1923)*: Brill.
- Bayrakli, E. (2012). *Turkish foreign policy in transition*. University of Vienna (Uniwien),
- Beiser, E. (2016). Turkey's crackdown propels number of journalists in jail worldwide to record high. Retrieved from <https://cpj.org/reports/2016/12/journalists-jailed-record-high-turkey-crackdown.php>
- Benedict, P., & Mansur, F. (1974). *Turkey: geographic and social perspectives* (Vol. 9): Brill.
- Bermek, S. (2012). *The Emergence and Consolidation of the AKP and Its Impact on Turkish Politics and Society*. University of Warwick,
- Berument, M. H., Dincer, N. N., & Mustafaoglu, Z. (2014). External income shocks and Turkish exports: A sectoral analysis. *Economic Modelling*, 37, 476-484.
- Bilgen, A. (2018). Turkey's Southeastern Anatolia Project (GAP): a qualitative review of the literature. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 1-20.
- Bilgin, M. (2007). New prospects in the political economy of inner-Caspian hydrocarbons and western energy corridor through Turkey. *Energy Policy*, 35(12), 6383-6394.
- Bilici, M. (2009). Black Turks, White Turks: On the Three Requirements of Turkish Citizenship. *Insight Turkey*, 11(3), 23-35.
- Birdal, M. S. (2011). *The Holy Roman Empire and the Ottomans : from global imperial power to absolutist states*. London: I.B. Tauris.
- Black, J. (2015). *Geopolitics and the Quest for Dominance*: Indiana University Press.
- Black, J. M. (2006). Re-visioning White Nudes: Race and Sexual Discourse in Ottoman harems 1700-1900. *The Hilltop Review*, 2(1), 4.
- Blagden, D. W., Levy, J. S., & Thompson, W. R. (2011). Sea Powers, Continental Powers, and Balancing Theory. *International security*, 36(2), 190-202.
- Blavoukos, S., Bourantonis, D., & Galariotis, I. (2017). In quest of a single European Union voice in the United Nations General Assembly: The politics of Resolution 65/276. *Cooperation and Conflict*, 52(4), 451-468.
- Bonab, R. G. (2009). Turkey's Emerging Role as a Mediator on Iran's Nuclear Activities. *Insight Turkey*, 11(3).
- Botelho, G. (2015). Russia, Turkey trade accusations over who bought oil from ISIS. *CNN*, December, 2.
- Bottoni, R. (2007). The Origins of Secularism in Turkey. *Ecclesiastical Law Journal*, 9(2), 175-186.
- Boyle, K. (2004). Human rights, religion and democracy: The Refah Party case. *Essex Human Rights Review*, 1(1), 1-16.
- Bozkurt, A. (2015). *Turkey interrupted: Derailing democracy*: Blue Dome Press.
- Bozkurt, S., & Yalman, G. (2011). Case study: AKP governments and the social and labour market policy transformations in Turkey in the 2000s. In.
- Branscombe, N. R., & Wann, D. L. (1994). Collective self-esteem consequences of outgroup derogation when a valued social identity is on trial. *European Journal of Social Psychology*, 24(6), 641-657.
- Braudel, F. (1972). *The Mediterranean and the Mediterranean world in the age of Philip II*. New York: Harper & Row.
- Braungart, R. G. (1979). *American Journal of Sociology*, 85(2), 461-464. doi:10.2307/2778522
- Britannica, T. E. o. E. (2018). Janissary music. Retrieved from <https://www.britannica.com/art/Janissary-music>
- Brockett, G. (2011). *How Happy to Call Oneself a Turk: Provincial Newspapers and the Negotiation of a Muslim National Identity*: University of Texas Press.
- Brockett, G. D. (1998). Collective action and the Turkish Revolution: Towards a framework for the social history of the Ataturk Era, 1923-38. *Middle Eastern studies*, 34(4), 44-66.
- Brockett, G. D. (2014). When Ottomans become Turks: Commemorating the conquest of Constantinople and its contribution to world history. *The American Historical Review*, 119(2), 399-433.
- Brzezinski, Z. (1990). Selective global commitment. *Foreign Aff.*, 70, 1.
- Buğra, A., & Keyder, Ç. (2005). *Poverty and social policy in contemporary Turkey*. Paper presented at the Boğaziçi University Social Policy Forum.
- Bull, H. (2012). *The anarchical society: a study of order in world politics*: Macmillan International Higher Education.

- Burch, J. (2013). Turkey's Erdogan vows to 'choke' financial speculators. Retrieved from <https://www.reuters.com/article/us-turkey-protests-markets/turkeys-erdogan-vows-to-choke-financial-speculators-idUSBRE9580E320130609>
- Burchill, S., Linklater, A., Devetak, R., Donnelly, J., Nardin, T., Paterson, M., . . . True, J. (2013). *Theories of International Relations*: Palgrave Macmillan.
- Buzan, B., Jones, C. A., Little, R., & Richard, L. (1993). *The logic of anarchy: neorealism to structural realism*: Columbia University Press.
- Cagaptay, S. (2006). *Islam, secularism and nationalism in modern Turkey: who is a Turk?* : Routledge.
- Cagaptay, S. (2017). *The new sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey*: Bloomsbury Publishing.
- Cahen, C. (2014). *The formation of Turkey: the Seljukid Sultanate of Rum: eleventh to fourteenth century*: Routledge.
- Campbell, S. G. (1877). *The Races, Religions and Institutions of Turkey and the Neighbouring Countries: Being the Substance of Two Lectures Delivered in the Kirkcaldy Burghs*: Eastern Question Association.
- Campos, A., & Fernandes, C. P. (2017). The Geopolitics of Energy. *GEOPOLITICS OF ENERGY AND ENERGY SECURITY*, 23.
- Canbakal, H. (2009). The Ottoman state and descendants of the prophet in Anatolia and the Balkans (c. 1500-1700). *Journal of the economic and social history of the Orient*, 52(3), 542-578. doi:<http://dx.doi.org/10.1163/156852009X458241>
- Cankara, M. (2015). Rethinking ottoman cross-cultural encounters: Turks and the Armenian alphabet. *Middle Eastern studies*, 51(1), 1-16. doi:<http://dx.doi.org/10.1080/00263206.2014.951038>
- Carkoglu, A. (2002). Turkey's November 2002 Elections: A New Beginning? *Middle East Review of International Affairs*, 6(4), 30-41.
- Castex, R. (1933). *Théories stratégiques* (Vol. 4): Société d'éditions géographiques, maritimes et coloniales.
- CBS. (2009). Patriarch Bartholomew Feels "Crucified". Retrieved from <https://www.cbsnews.com/news/patriarch-bartholomew-feels-crucified-17-12-2009/>
- CDL. (2017). Turkey - Opinion on the amendments to the Constitution adopted by the Grand National Assembly on 21 January 2017 and to be submitted to a National Referendum on 16 April 2017, adopted by the Venice Commission at its 110th Plenary Session. Retrieved from [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)005-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)005-e)
- Cetinsaya, G. (1999). Rethinking nationalism and Islam: Some preliminary notes on the roots of "Turkish-Islamic synthesis" in modern Turkish political thought. *The Muslim World*, 89(3/4), 350-376.
- Cevik, N. (2015). *Muslimism in Turkey and Beyond: Religion in the Modern World*: Palgrave Macmillan US.
- Chaliand, G., & Blin, A. (2016). *The history of terrorism: From antiquity to ISIS*: Univ of California Press.
- Chalk, P. (2013). *Encyclopedia of Terrorism*: ABC-CLIO.
- Checkel, J. T., & Katzenstein, P. J. (2009). *European identity*: Cambridge University Press.
- Chehabi, H. E., & Linz, J. J. (1998). *Sultanistic Regimes*: Johns Hopkins University Press.
- Chrona, S., & Capelos, T. (2017). The political psychology of participation in Turkey: civic engagement, basic values, political sophistication and the young. *Southeast European and Black Sea Studies*, 17(1), 77-95.
- CIA. (2015). The World Factbook. Retrieved from <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html>
- CIA. (2019). The World Factbook. Retrieved from <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/282.html>
- Çınar, M. (2018). From Moderation to De-moderation: Democratic Backsliding of the AKP in Turkey. In *The Politics of Islamism* (pp. 127-157): Springer.
- Cinnioglu, C., King, R., Kivisild, T., Kalfoglu, E., Atasoy, S., Cavalleri, G. L., . . . Underhill, P. A. (2004). Excavating Y-chromosome haplotype strata in Anatolia. *Human genetics*, 114(2), 127-148.
- Cizre, U. (2016). *The Turkish AK Party and Its Leader: Criticism, Opposition and Dissent*: Taylor & Francis.
- Çolak, Y. (2006). Ottomanism vs. Kemalism: Collective memory and cultural pluralism in 1990s Turkey. *Middle Eastern studies*, 42(4), 587-602.
- Collins, G., & Grubb, M. C. (2008). A comprehensive survey of China's dynamic shipbuilding industry. *China Maritime Studies Institute. US Naval War College*.

- Corbett, J. S. (2018). *Some principles of maritime strategy*: BoD—Books on Demand.
- Crane, K., Lal, R., & Martini, J. (2008). Iran's political, demographic, and economic vulnerabilities. Retrieved from <http://site.ebrary.com/id/10246317>
- Croissant, M. P. (1998). *The Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications*: Praeger.
- Daily Sabah. (2017). Erdoğan: I enjoyed 5 titles in my football career. Retrieved from <https://www.dailysabah.com/football/2017/11/14/erdogan-i-enjoyed-5-titles-in-my-football-career>
- Daily Sabah. (2019). German carmaker VW to announce new Turkish factory in September. Retrieved from <https://www.dailysabah.com/automotive/2019/07/25/german-carmaker-vw-to-announce-new-turkish-factory-in-september>
- Danforth, N. (2015). Talking Turkey. *Foreign Affairs*.
- Davutoğlu, A. (2010). Article by H.E. Ahmet Davutoğlu published in Foreign Policy magazine (USA) on 20 May 2010. Retrieved from http://www.mfa.gov.tr/article-by-h_e_ahmet-davutoglu-published-in-foreign-policy-magazine-usa-on-20-may-2010.en.mfa
- Demir, I. (2017). *Overconfidence and Risk Taking in Foreign Policy Decision Making: The Case of Turkey's Syria Policy*: Springer International Publishing.
- Demir, K. A., Caymaz, E., & Erenel, F. (2016). Defense industry clusters in Turkey. *Journal of Defense Resources Management (JoDRM)*, 1(7), 7-20.
- Demiralp, S. (2012). White Turks, black Turks? Faultlines beyond islamism versus secularism. *Third World Quarterly*, 33(3), 511-524.
- Demirel, E. (2015). A study on the organization and management systems of Turkish shipping companies. *Journal of Human Sciences*, 12(2), 51-74.
- Deyo, F. C. (1987). *The Political Economy of the New Asian Industrialism*: Cornell University Press.
- Diamond, L., Linz, J., & Lipset, S. M. (1989). Democracy in Developing Countries, Volume 3: Asia. *Boulder, CO: Lynne Rienner*.
- Dillon, G. M. (1989). Modernity, discourse and deterrence. *Current Research on Peace and Violence*, 12(2), 90-104.
- Dokupil, S. (2002). The Separation of Mosque and State: Islam and Democracy in Modern Turkey. *W. Va. L. Rev.*, 105, 53.
- Dokupil, S. G. (1996). *The separation of mosque and state : Islam and modernization in Turkey*. Available from <http://worldcat.org/z-wcorg/> database.
- DOS, U. (2015). International Religious Freedom Report for 2015. Retrieved from <https://2009-2017.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom//index.htm#wrapper>
- Dougherty, J. E. (1997). *Contending theories of international relations: a comprehensive survey*: Addison Wesley Publishing Company.
- Douhet, G., Harahan, J. P., Kohn, R. H., & Ferrari, D. (2009). *The Command of the Air*: University of Alabama Press.
- Dragonas, T., & Birtek, F. (2005). *Citizenship and the Nation-state in Greece and Turkey*: Routledge.
- Dressler, M. (2005). Inventing orthodoxy: competing claims for authority and legitimacy in the Ottoman-Safavid conflict. In *Legitimizing the order: the Ottoman rhetoric of state power*: Brill.
- du Rausas, G. P. (1902). *Le régime des capitulations dans l'Empire ottomanm: Introduction. 1. ptie. Leg libertés garanties par les capitulations. 2. ptie. L'immunité de juridiction* (Vol. 1): A. Rousseau.
- Duran, K., Hechiche, A., Steinlight, S., Harriet, A. J. C., Understanding, R. H. I. f. I. I., & Rudin, A. J. (2001). *Children of Abraham: An Introduction to Islam for Jews*: KTAV Publishing House.
- Durham, W. C. (2012). *Islam, Europe and Emerging Legal Issues*: Ashgate Pub.
- Durham, W. C., Torfs, R., & Kirkham, D. M. (2016). *Islam, Europe and Emerging Legal Issues*: Taylor & Francis.
- DW. (2019). STOP για εργοστάσιο της VW στην Τουρκία. Retrieved from <https://www.dw.com/el/stop-για-εργοστασιο-της-vw-στην-τουρκια/a-50846728>
- Eckersley, R. (2004). *The green state: rethinking democracy and sovereignty*: MIT Press.
- Egeli, S. (2019). Making Sense of Turkey's Air and Missile Defense Merry-go-round. [Türkiye Hava ve Füze Savunması Atli Karincasını Anlamak]. *All Azimuth*, 8(1), 69-91,105.
- Eibner, J. (2011). Turkey's Christians under siege. *Middle East Quarterly*.

- Ekmeçci, F., & Yıldırım, A. (2013). The Political Economy of Turkey's Eastern Turn: An Empirical Analysis of Erdogan's State Visits (2003-2010). *Romanian Journal of Political Science*, 13(1), 52.
- Elançhenny, S. (2010). *Breaking the Ice: The role of civil society and media in Turkey-Armenia relations*: GPOT.
- Elden, S. (2005). Missing the point: globalization, deterritorialization and the space of the world. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 30(1), 8-19.
- Erdodan, M. (1999). Religious freedom in the Turkish constitution. *The Muslim World*, 89(3/4), 377-388.
- Ergin, M. (2009). Cultural encounters in the social sciences and humanities: western emigre scholars in Turkey. *History of the Human Sciences*, 22(1), 105-130. doi:<http://dx.doi.org/10.1177/0952695108099137>
- Erickson, E. J. (2001). *Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War*: Greenwood Press.
- Erimtan, C. (2008). Hittites, Ottomans and Turks: Ağaoğlu Ahmed Bey and the Kemalist Construction of Turkish Nationhood in Anatolia. *Anatolian Studies*, 58, 141-171.
- Eroglu, O., & Piçak, M. (2011). Entrepreneurship, national culture and Turkey. *International Journal of Business and Social Science*, 2(16).
- Esen, B., & Yardımcı-Geyikçi, Ş. (2019). The Turkish presidential elections of 24 June 2018. *Mediterranean Politics*, 1-8.
- Eurostat. (2019). Eurostat Statistics Explained. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Main_Page
- Everett-Heath, T. (2003). *Central Asia: Aspects of Transition*: RoutledgeCurzon.
- Extra, G., & Gorter, D. (2001). *The Other Languages of Europe: Demographic, Sociolinguistic, and Educational Perspectives: Multilingual Matters*.
- Farooq, M. O. (2009). The riba-interest equation and Islam: Reexamination of the traditional arguments. *Global Journal of Finance and Economics*, 6(2), 99-111.
- Fell, A. L. (1983). *Origins of Legislative Sovereignty and the Legislative State: Volume Six American Traditions and Innovation with Contemporary Import and Foreground Book 1: Foundations (to Early 19th Century)* (Vol. 6): Greenwood Publishing Group.
- Fernandes, R. d. S., & Carvalhais, I. E. (2018). Understanding Erdogan's leadership in the «New Turkey». *JANUS. NET e-journal of International Relations*, 9, 88-102.
- Ferreira-Garcia, R., Fontenelle, L. F., Moll, J., & de Oliveira-Souza, R. (2014). Pathological generosity: An atypical impulse control disorder after a left subcortical stroke. *Neurocase*, 20(5), 496-500.
- Ferrell, R. H. (1987). The Cycles of American History. In: JSTOR.
- Fierke, K. M., & Jorgensen, K. E. (2001). *Constructing International Relations: The Next Generation*: M. E. Sharpe Incorporated.
- Findley, C. V. (1980). Bureaucratic reform in the Ottoman Empire the Sublime Porte, 1789-1922. Retrieved from <http://hdl.handle.net/2027/heb.00881>
- Findley, C. V. (2012). *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922*: Princeton University Press.
- Finkel, C. (2006). *Osman's dream : the story of the Ottoman Empire, 1300-1923*. New York: Basic Books.
- Fjortoft, K., Hagaseth, M., Lambrou, M., Baltzersen, P., Papachristos, D., & Nikitakos, N. (2011). Maritime transport single windows: issues and prospects. *International Journal on Marine Navigation and Safety of Sea Transportation*, 5(3), 401-406.
- Fotakis, Z. (2005). *Greek Naval Strategy and Policy 1910-1919*: Routledge.
- Fox, W. T. R. (1944). *The Super-powers: The United States, Britain, and the Soviet Union--their Responsibility for Peace*: New York: Harcourt, Brace.
- Fransız Anadolu Tetkikleri, E. (1980). *Mémorial Omer Lutfi Barkan*. Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient A. Maisonneuve.
- Freedman, R. O. (1991). *The Middle East from the Iran-Contra Affair to the Intifada*: Syracuse University Press.
- Friedman, T. L. (2005). *The world is flat: A brief history of the twenty-first century*: Macmillan.
- Galariotis, I., Gianniou, M., & Iakovidis, I. (2017). *Factors and Parameters of the EU Performance in International Organisations: A Theoretical Framework*: European University Institute.

- Galariotis, I. J. F. (2008). The Theoretical and Empirical Application of Social Constructivism in EU's Foreign and Security Policy. *Cyprus Center of European and International Affairs, Paper(2008-04)*.
- Garcia-Contreras, R. (2008). "I am you, you are me": Exploring the Concept of Mutual Constituency in International Relations Theory. *Southwestern journal of International Studies*, 3.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures* (Vol. 5019): Basic books.
- Gençkaya, Ö. F. (1999). Reforming Parliamentary Procedure in Turkey. In *Aspects of democratization in Turkey* (pp. 2-21): Institute of Developing Economies.
- Gentile, E. (2006). *Politics as religion*: Princeton University Press.
- GEOPOLAB. (2010). Ο φιλόδοξος τοποτηρητής. Μπορεί η Τουρκία να αναδειχθεί σε περιφερειακή δύναμη;. Retrieved from <http://www.stt.aegean.gr/geopolab/private/GDT%20Jun%202010%20-%20Karkazis%20Baltos%20Vidakis.pdf>
- George, A. L., & Lewis, S. W. (1991). *Forceful Persuasion: Coercive Diplomacy as an Alternative to War*: United States Institute of Peace Press.
- Gerges, F. A. (2013). The Islamist moment: from Islamic state to civil Islam? *Political Science Quarterly*, 128(3), 389-426.
- Gianniou, M., & Galariotis, I. (2016). The European External Action Service: Towards a More Coherent EU Foreign Policy? *St Antony's International Review*, 12(1), 104-119.
- Glasius, M. (2006). *The International Criminal Court: A global civil society achievement*: Routledge.
- Gofas, A., Hamati-Ataya, I., & Onuf, N. (2018). *The SAGE handbook of the history, philosophy and sociology of international relations*: SAGE.
- Gofas, A., & Hay, C. (2010). *The Role of Ideas in Political Analysis: A Portrait of Contemporary Debates*: Taylor & Francis.
- Goodwin, G. (2013). *The Janissaries* (Vol. 4): Saqi.
- Goodwin, J. (1999). *Lords of the horizons : a history of the Ottoman Empire*. New York: H. Holt.
- Gorshkov, S. G. (1977). The sea power of the State.
- Gözyayın, İ. B. (2009). The Fethullah Gülen movement and politics in Turkey: a chance for democratization or a Trojan horse? *Democratization*, 16(6), 1214-1236. doi:10.1080/13510340903271837
- Greene, M. (2005). The Ottoman experience. *Daedalus*, 134(2), 88-99.
- Grigoriadis, I. N. (2018). Democratic Transition in Turkey TRANSITION, DEMOCRATICIN TURKEY. In *Democratic Transition and the Rise of Populist Majoritarianism* (pp. 27-40): Springer.
- Guizzardì, G., & Halpin, T. (2008). Ontological foundations for conceptual modelling. *Applied Ontology*, 3(1-2), 1-12.
- Gül, M., Dee, J., & Nur Cünük, C. (2014). Istanbul's Taksim Square and Gezi Park: the place of protest and the ideology of place. *Journal of Architecture and Urbanism*, 38(1), 63-72.
- Gulalp, H. (2003). Whatever happened to secularization?: The multiple Islams in Turkey. *The South Atlantic Quarterly*, 102(2), 381-395.
- Gunduz, H. (1997). *Development and women's employment status: Evidence from the Turkish Republic, 1923-1990*. (NQ21288 Ph.D.), The University of Western Ontario (Canada), Ann Arbor. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/304402234?accountid=33980> ProQuest Central database.
- Gündüz, S., Gunduz, S., & Yaran, C. S. (2005). *Change and Essence: Dialectical Relations Between Change and Continuity in the Turkish Intellectual Tradition*: Council for Research in Values and Philosophy.
- Gungor, U. (2012). The Syrian bill is huge.
- Gunter, M. M. (1998). The Silent Coup: The Secularist-Islamist Struggle in Turkey. *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 21(3), 1.
- Gunter, M. M. (2016). Erdoğan and the Decline of Turkey. *Middle East Policy*, 23(4), 123-135.
- Gunter, M. M., & Hakan Yavuz, M. (2007). Turkish paradox: Progressive Islamists versus reactionary secularists. *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, 16(3), 289-301.
- Gür, B. S. (2016). What Erdoğan really wants for education in Turkey: Islamization or Pluralisation?
- Gürel, M. Ö. (2015). *Mid-Century Modernism in Turkey: Architecture Across Cultures in the 1950s and 1960s*: Taylor & Francis.
- Gurses, D. (2009). Microfinance and poverty reduction in Turkey. *Perspectives on Global Development and Technology*, 8(1), 90-110.

- Gürsoy, Y. (2012). Turkish public attitudes toward the military and Ergenekon: Consequences for the consolidation of democracy. *Istanbul Bilgi University, European Institute*.
- Guzman, M. (2019). Turkey's real house prices are plunging. Retrieved from <https://www.globalpropertyguide.com/Europe/Turkey/Price-History>
- Haas, P. M. (2015). Social constructivism and the evolution of multilateral environmental governance. In *Epistemic Communities, Constructivism, and International Environmental Politics* (pp. 143-171): Routledge.
- Habermas, J. (2015). *Knowledge and human interests*: John Wiley & Sons.
- Hadley, G. (1971). *CENTO: the forgotten alliance: a study of the Central Treaty Organisation* (Vol. 4): Institute for the Study of International Organisation.
- Hale, W. (2011). The Turkish Republic and its army, 1923–1960. *Turkish Studies*, 12(2), 191-201.
- Hale, W. (2012). TURKEY-Turkey and its Neighbors: Foreign Relations in Transition/Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism and Globalization. *The Middle East Journal*, 66(3), 550-552.
- Hale, W. (2012). *Turkey, US and Iraq*: Saqi.
- Hale, W. (2013). *Turkish Politics and the Military*: Taylor & Francis.
- Hale, W. M. (2000). *Turkish Foreign Policy, 1774-2000*: Frank Cass.
- Hanioglu, M. Ş. (2010). *A Brief History of the Late Ottoman Empire*: Princeton University Press.
- Haniolu, M. S., & Çiçek, N. (2011). The Young Ottomans: Turkish Critics of the Eastern Question in the Late Nineteenth Century. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies. University of London*, 74(3), 484-486. doi:<http://dx.doi.org/10.1017/S0041977X11000462>
- Hart, J. A., & Spero, J. E. (2013). *The politics of international economic relations*: Routledge.
- Hashemi, N. A. (2004). Religion, Secularism and Democracy in the Muslim World: Reflections on the Stepan Thesis. *Global Dialogue*, 6(1/2), 34-43.
- Hashim, A. S. (2003). EFRAIM INBAR, The Israeli-Turkish Entente, King's College Mediterranean Series, University of London (London: Tewkesbury Printing, 2001), Pp. 96. \$10.50 paper. *International Journal of Middle East Studies*, 35(1), 196-198.
- Hassan, H. D. (2010). *Iran: Ethnic and Religious Minorities*: DIANE Publishing Company.
- Hazama, Y. (2007). Electoral Volatility in Turkey: Cleavages vs. the Economy. *I.D.E. Occasional Papers Series*(41), III,IX,X,1-7,9-17,19-25,27-57,59-81,83-129,131-159.
- Head, M. (2018). *Orientalism, masquerade and Mozart's Turkish music*: Routledge.
- Hen-Tov, E. (2004). The political economy of Turkish military modernization. *Middle East Review of International Affairs*, 8(4), 50.
- Heper, M. (2013). Islam, Conservatism, and Democracy in Turkey: Comparing Turgut Özal and Recep Tayyip Erdogan. *Insight Turkey*, 15(2), 141.
- Heper, M., & Israeli, R. (2014). *Islam and Politics in the Modern Middle East (RLE Politics of Islam)*: Taylor & Francis.
- Heper, M., & Sayari, S. (2002). *Political Leaders and Democracy in Turkey*: Lexington Books.
- Heper, M., & Toktaş, Ş. (2003). Islam, modernity, and democracy in contemporary Turkey: The case of Recep Tayyip Erdoğan. *The Muslim World*, 93(2), 157-185.
- Hershlag, Z. M., G. (1980). *The economic implications of the Hatti Sherif of Gulhane, 1839, and the Hatti Humayun, 1856*. Haifa: University of Haifa, Institute of Middle Eastern Studies.
- Hester, R. E., & Harrison, R. M. (1998). *Risk Assessment and Risk Management*: Royal Society of Chemistry.
- Hillenbrand, C. (2007). *Turkish myth and muslim symbol: the battle of Manzikert*: Edinburgh University Press.
- Hoff, A.-C. (2018). Turkey Turns On Its Christians. Retrieved from <https://www.meforum.org/7243/turkey-turns-on-its-christians>
- Hoffman, M. (1989). Critical theory and the inter-paradigm debate. In *The Study of International Relations* (pp. 60-86): Springer.
- Hoffmann, C. (2019). Neo-Ottomanism, Eurasianism or securing the region? A longer view on Turkey's interventionism. *Conflict, Security & Development*, 19(3), 301-307.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*: SAGE Publications.

- HofstedeInsights. (2019). Culture Compass. Retrieved from <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/greece,turkey/>
- Hopf, T. (1991). Polarity, the offense-defense balance, and war. *American Political Science Review*, 85(2), 475-493.
- Hourani, A. (2004). Ottoman reform and the politics of notables. In *The modern Middle East*: I.B. Tauris.
- Hullung, M. (2017). *Citizen Machiavelli*: Routledge.
- Huntington, S. (2007). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*: Simon & Schuster.
- Huntington, S. P. (1997). *The clash of civilizations and the remaking of world order*: Penguin Books India.
- Hurd, E. S. (2009). *The Politics of Secularism in International Relations*: Princeton University Press.
- Hurriyetdailynews. (2019). Turkish lessons for the Eurozone crisis. Retrieved from <http://www.hurriyetdailynews.com/opinion/emre-deliveli/turkish-lessons-for-the-eurozone-crisis-6632>
- Ifantis, K., & Galariotis, I. (2014). The US and Turkey in search of regional strategy: Towards asymptotic trajectories. *UNISCI Discussion Papers*(36).
- İnalçık, H., Faroqhi, S., Quataert, D., McGowan, B., & Pamuk, S. (1997). *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*: Cambridge University Press.
- Insel, A., & Larché, G. (2016). La Turquie d'Erdogan. *Le Debat*(3), 112-122.
- IPPF. (2012). Coordinating Risk Management and Assurance. Retrieved from <https://na.theiaa.org/certification/Public%20Documents/Coordinating%20Risk%20Management%20and%20Assurance.pdf>
- Ishtiaq, A. (2014). Putting the Ottoman Caliphate into perspective. Retrieved from <https://dailytimes.com.pk/103418/putting-the-ottoman-caliphate-into-perspective-ii/>
- IslamKotob. *Translation of the Meanings of THE NOBLE QURAN in the Greek Language*: Islamic Books.
- Ismailzade, F. (2005). Turkey-Azerbaijan: The honeymoon is over. *Turkish Policy Quarterly*, 4(4), 67-80.
- Jackson, R., & Sorensen, G. (2006). Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων, μετ. Χαρ. Κωνσταντινίδης, εκδ. Gutenberg, 47-56.
- Jackson, R., & Sørensen, G. (2016). *Introduction to international relations: theories and approaches*: Oxford university press.
- Janowitz, M. (1988). *Military Institutions and Coercion in the Developing Nations: The Military in the Political Development of New Nations*: University of Chicago Press.
- Jansiz, A. (2014). Face-to-Face Mirrors in the Iranian and Ottoman Constitution. *Asian Culture and History*, 6(2), 11-15.
- Jassir, M. J. (2014). Democracy, Islam, and Secularism in Turkey. In: JSTOR.
- Jenkins, G. (2003). Muslim democrats in Turkey? *Survival*, 45(1), 45-66.
- Jenkins, G. (2015). Abdullah Gül and the Making of the New Turkey. *International Journal of Turkish Studies*, 21(1/2), 237.
- Jones, B. (2019). Erdogan announces Turkey will co-produce S-500s with Russia. Retrieved from <https://www.janes.com/article/88741/erdogan-announces-turkey-will-co-produce-s-500s-with-russia>
- Judge, A. (2011). Strategic Complexity--Attracting Consensus.
- Jung, D. (2005). Turkey and the Arab world: historical narratives and new political realities. *Mediterranean Politics*, 10(1), 1-17.
- Jung, D. (2010). The Constitutional Referendum in Turkey: A step toward democracy? *Analyze for The Center For Mellempøststudier*, 1-6.
- Jung, D. (2012). The domestic context of new activism in Turkish foreign policy: Does religion matter? *International Journal*, 67(1), 23-38.
- Kadercan, P. (2012). *The Unlikely Architects of Modern Turkish National Identity?: The Case of German Refugees from the Third Reich (1933--1972)*. (3508421 Ph.D.), University of Rochester, Ann Arbor. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/1018061327?accountid=33980>
- Kadioglu, A. (1996). The paradox of Turkish nationalism and the construction of official identity. *Middle Eastern studies*, 32(2), 177.
- Kadioğlu, A. (1996). The paradox of Turkish nationalism and the construction of official identity. *Middle Eastern studies*, 32(2), 177-193.

- Kafesoğlu, İ., & Leiser, G. (1988). *A history of the Seljuks: İbrahim Kafesoğlu's interpretation and the resulting controversy*: Southern Illinois University Press.
- Kalin, İ. (2011). Turkish Foreign Policy: Framework, Values and Mechanism. *International Journal*, 67(1), 2011-2012.
- Kalin, M. Y. (2005). *The Implications of EU Admittance of Turkey on Turkish-EU Relations and Turkish-US Relations*. Retrieved from
- Kaminski, M. (2006, 2006 Apr 12). What the Sultan Saw. *Wall Street Journal*, p. 12. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/308636143?accountid=33980>
- Kanlldere, A. (2009). Yusuf Akcura and the Northern Turks. *Sosyoloji Dergisi/Journal of Sociology*(18), 235-258.
- Kansu, A., & Fortna, B. C. (2001). The revolution of 1908 in Turkey. *Journal of the American Oriental Society*, 121(1), 104-105.
- Kantorowicz, E. H., & Jordan, W. C. (1997). *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*: Princeton University Press.
- Kaplan, M. (1957). Balance of power, bipolarity and other models of international systems. *American Political Science Review*, 51(3), 684-695.
- Kaplan, M. (2005). *System and Process in International Politics*: ECPR.
- Kaplan, S. N., & Rauh, J. D. (2013). Family, education, and sources of wealth among the richest Americans, 1982-2012. *American Economic Review*, 103(3), 158-162.
- Karabat, A. (2010). Interview with Turkey's Foreign Minister Ahmet Davutoğlu. Retrieved from <https://en.qantara.de/content/interview-with-turkeys-foreign-minister-ahmet-davutoglu-turkey-creates-balance-in-the-middle>
- Karacan, E. (2015). *Remembering the 1980 Turkish Military Coup d'État: Memory, Violence, and Trauma*: Springer Fachmedien Wiesbaden.
- Karakaya, Y. (2018). The conquest of hearts: the central role of Ottoman nostalgia within contemporary Turkish populism. *American Journal of Cultural Sociology*, 1-33.
- Karaman, B. I. (2014). Atatürk and the Turkish Terminology Reform: The (Re-)turkification of Geography Terms*. *Bilig*, 69, 89-126.
- Karataşlı, Ş. S. (2015). The Origins of Turkey's "Heterodox" Transition to Neoliberalism: The Özal Decade and Beyond. *Journal of World-Systems Research*, 21(2), 387-416.
- Karaveli, H. (2016). Erdogan's Journey: Conservatism and Authoritarianism in Turkey. *Foreign Aff.*, 95, 121.
- Karaveli, H. (2018). *Why Turkey is Authoritarian: From Atatürk to Erdoğan*: Pluto Press.
- Karaveli, H. M. (2018). *Why Turkey is Authoritarian: From Atatürk to Erdoğan*: Pluto Press.
- Karkazis, J. (1989). Facilities location in a competitive environment: A promethee based multiple criteria analysis. *European Journal of Operational Research*, 42(3), 294-304.
- Karkazis, J. (2005a). The geo-economic gravity systems of Turkey. *Aegean Working Papers*(3), 1-22.
- Karkazis, J. (2005b). Geographic Information Systems "Ptolemeos-Turkey": Constantine Porphyrogenetus International Association.
- Karkazis, J. (2007). The impact of transport cost on the European geo-economic dynamics. *Journal of Transport and Shipping*, 53.
- Karkazis, J. (2012). Geographic Information System. Ptolemeos-Regional Turkey.
- Karkazis, J., & Baltos, G. (2018). The geo-economic gravity systems as a tool for the analysis of socio-economic polarization in a society: country case study and geographic information modelling explain long-term transformation potential towards increased regional attractiveness and efficiency. *Academic journal of interdisciplinary studies*, 7, 129-136.
- Karkazis, J., Baltos, G., & Vidakis, I. G. (2017). Η χάραξη της τουρκικής γεωπολιτικής ως προϊόν ηγετικής φιλοδοξίας και πρόκληση έναντι παραδοσιακών μεθόδων διαχείρισης κινδύνου και μέτρησης ισχύος. *Foreign affairs: the Hellenic edition*, 94-115.
- Karkazis, J., Baltos, G. C., & Balodis, J. (2018a). An Analysis of the Social Factors that Resulted in the 2011 Social Unrest in Egypt, Integrated with a Personality Profiler of its Revolutionary Leadership. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 9(2), 215-225.

- Karkazis, J., Baltos, G. C., & Balodis, J. (2018b). How some Seemingly Moderate Political Elections Results may Redirect a State's Historical Course, from the Top Down to the Transformation of National Growth and Socio-Cultural Development Patterns: Turkey's Political Reforms over the Last Decades as an Ideal Paradigm of Multi-Faceted National Re-Orientations. *Academic journal of interdisciplinary studies*, 7(1), 119-128.
- Karpat, K. (1996). Muslim migration: A response to Aldeeb Abu-Sahlieh. *The International Migration Review*, 30(1), 79.
- Karpat, K. H. (2000). *Ottoman Past and Today's Turkey*: Brill.
- Kassimeris, C. (2008). The inconsistency of United States foreign policy in the aftermath of the Cyprus invasion: The Turkish arms embargo and its termination. *Journal of Modern Greek Studies*, 26(1), 91-114.
- Kaya, M. (2014). Western interventions and formation of the young Turks' siege mentality. *Middle East critique*, 23(2), 127-145. doi:<http://dx.doi.org/10.1080/19436149.2014.905076>
- Kaya, S. (2009). The Rise and Decline of the Turkish "Deep State": The Ergenekon Case. *Insight Turkey*, 11(4), 99-113.
- Kayali, H. (1997). *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918*: University of California Press.
- Keddie, N. R. (1999). *Qajar Iran and the rise of Reza Khan, 1796-1925*: Mazda Publishers.
- Kedourie, S. (2012). *Turkey Before and After Atatürk: Internal and External Affairs*: Taylor & Francis.
- Keles, H. N., Özkan, T. K., & Bezirci, M. (2011). A study on the effects of nepotism, favoritism and cronyism on organizational trust in the auditing process in family businesses in Turkey. *The International Business & Economics Research Journal*, 10(9), 9.
- Kennedy, P. (2010). *The rise and fall of the great powers*: Vintage.
- Keohane, R. (2011). Neoliberal institutionalism. *Security Studies: A Reader*, 157-164.
- Keohane, R. O., & Martin, L. L. (1995). The promise of institutionalist theory. *International security*, 20(1), 39-51.
- Kerr, M. H. (1971). *The Arab cold war: Gamal 'Abd al-Nasir and his rivals, 1958-1970* (Vol. 358): Oxford University Press.
- Keyman, E. F. (2010). Modernization, globalization and democratization in Turkey: the AKP experience and its limits. *Constellations*, 17(2), 312-327.
- Kiliç, E., & Burlbaw, L. M. (2011). DARULHUFFAZ OF NASUH BEY: A Religious School in Konya, Turkey, During the Era of Karamanid Dynasty (1256-1483) and Ottoman Empire (1299-1922). *American Educational History Journal*, 38(1/2), 413-426.
- Kimmerling, B., & Ciao. (2008). Clash of identities explorations in Israeli and Palestinian societies. Retrieved from <http://site.ebrary.com/id/10433275>
- Kincheloe, J. L., & McLaren, P. (2002). Rethinking critical theory and qualitative research. *Ethnography and schools: Qualitative approaches to the study of education*, 87-138.
- King, R., & Wood, N. (2013). *Media and Migration: Constructions of Mobility and Difference*: Taylor & Francis.
- Kinkel, S. (2014). Future and impact of backshoring—Some conclusions from 15 years of research on German practices. *Journal of Purchasing and Supply Management*, 20(1), 63-65. doi:<https://doi.org/10.1016/j.pursup.2014.01.005>
- Kinross, P. (2012). *Atatürk*: Orion.
- Kinzer, S. (2001). *Crescent and Star: Turkey Between Two Worlds*: Farrar, Straus and Giroux.
- Kitschelt, H. (2001). Divergent Paths of Postcommunist Democracies. In *POLITICAL PARTIES AND DEMOCRACY* (pp. 299-323): Johns Hopkins U Press.
- Koç, Y. (2013). The contribution of Omer Lutfi Barkan to historical demographic studies and the problems of Ottoman demographic in the classical period. *Bilig*, 65, 177-202.
- Kogacioglu, D. (2004). Progress, unity, and democracy: dissolving political parties in Turkey. *Law & Society Review*, 38(3), 433-462.
- Kontos, M., & Bitsis, G. (2018). Power Games in the Exclusive Economic Zone of the Republic of Cyprus: The Trouble with Turkey's Coercive Diplomacy. *The Cyprus Review*, 30(1), 51-51,20.
- Köprülü, M. F., & Leiser, G. (1992). *The Origins of the Ottoman Empire*: State University of New York Press.
- Köse, T. (2010). The AKP and the "Alevi Opening": Understanding the Dynamics of the Rapprochement. *Insight Turkey*, 12(2), 143-164.
- Kösebalaban, H. (2011). *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism, and Globalization*: Palgrave Macmillan US.

- Kotrikla, A. M., Lilas, T., & Nikitakos, N. (2017). Abatement of air pollution at an aegean island port utilizing shore side electricity and renewable energy. *Marine Policy*, 75, 238-248.
- Köymen, M. A., & Bey, T. (1986). *Tuğrul Bey: Kültür ve Turizm Bakanlığı*.
- Krastev, I. (2014). From politics to protest. *Journal of Democracy*, 25(4), 5-19.
- Krebs, R. R. (1999). Perverse institutionalism: NATO and the Greco-Turkish conflict. *International Organization*, 53(2), 343-377.
- Kroll, L., & Dolan, K. A. (2017). Forbes 2017 Billionaires List: Meet The Richest People On The Planet. In: Forbes New York, USA.
- Kumbaracibasi, A. C. (2009). *Turkish Politics and the Rise of the AKP: Dilemmas of institutionalization and leadership strategy*: Routledge.
- Kurzman, C. (2002). *Modernist Islam, 1840-1940: A Sourcebook*: Oxford University Press.
- Kutlay, M. (2019). Toward a Comparative Political Economy of Reactive States. In *The Political Economies of Turkey and Greece* (pp. 189-214): Springer.
- Lancaster, C. (2014). The iron law of Erdogan: The decay from intra-party democracy to personalistic rule. *Third World Quarterly*, 35(9), 1672-1690.
- Landau, J. M. (1984). *Atatürk and the Modernization of Turkey*: Westview Press.
- Landauer, C. (1994). Ernst Kantorowicz and the Sacralization of the Past. *Central European History*, 27(1), 1-25.
- Langdon, J. (2002). *Horses, Oxen and Technological Innovation: The Use of Draught Animals in English Farming from 1066-1500*: Cambridge University Press.
- Lapid, Y. (2001). Rethinking the "International": IBO Clues for Post-Westphalian Mazes. *Identities, borders, orders*, 23-28.
- Larrabee, F. S. (2007). Turkey Rediscovered the Middle East. *Foreign Affairs*, 103-114.
- Larrabee, F. S. (2016). Turkey and the Changing Dynamics of the Kurdish issue. *Survival*, 58(2), 67-73.
- Lavoy, P. R. (2006). Nuclear proliferation over the next decade: Causes, warning signs, and policy responses. *Nonproliferation Review*, 13(3), 433-454.
- Lawson, S. (2015). *Theories of international relations: Contending approaches to world politics*: John Wiley & Sons.
- Lehman, G. (2017). Philosophical traditions. In *The Routledge Companion to Critical Accounting* (pp. 82-104): Routledge.
- Leiser, G. (1988). A History of the Seljuks. *İbrahim Kafesoğlu's Interpretation and the Resulting Controversy (Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press, 1988)*.
- Lem, W., & Barber, P. G. (2013). *Class, contention, and a world in motion* (Vol. 8): Berghahn Books.
- Lerner, H. (2013). Permissive Constitutions, Democracy, and Religious Freedom in India, Indonesia, Israel, and Turkey. *World Politics*, 65(4), 609-655. doi:<http://dx.doi.org/10.1017/S0043887113000208>
- Letsch, C. (2013). Turkish ministers' sons arrested in corruption and bribery investigation. *The Guardian*, 17.
- Lewis, B. (1994). Why Turkey is the only Muslim democracy. *Middle East quarterly.*, 11, 41-49.
- Lewis, G. (1999). *The Turkish Language Reform : A Catastrophic Success: A Catastrophic Success*: OUP Oxford.
- Liebl, V. (2009). The caliphate. *Middle Eastern studies*, 45(3), 373-391.
- Lieven, D. (1999). Dilemmas of Empire 1850–1918. Power, Territory, Identity. *Journal of Contemporary History*, 34(2), 163-200.
- Lieven, D. C. B. (2002). *Empire : the Russian Empire and its rivals*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Linz, J. J. (1985). *Totalitarian and authoritarian regimes*: Addison-Wesley.
- Linz, J. J. (2000). *Totalitarian and Authoritarian Regimes*: Lynne Rienner Publishers.
- Little, R., & Smith, M. (2005). *Perspectives on World Politics*: Taylor & Francis.
- Lounsbury, M., & Hirsch, P. M. (2010). Markets on trial: Toward a policy-oriented economic sociology. In *Markets on Trial: The Economic Sociology of the US Financial Crisis: Part A* (pp. 5-26): Emerald Group Publishing Limited.
- Lowen, M. (2016). Turkish leadership split spoils the party.
- Macfie, A. L. (2014). *The Eastern Question 1774-1923: Revised Edition*: Taylor & Francis.
- Mackinder, H. J. (1904). *The geographical pivot of history*.
- Mahan, A. T. (2012). *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*: Dover Publications.
- Mango, A. (2011). *The Turks Today*: Hodder & Stoughton.

- Mardin, S. (1969). POWER, CIVIL SOCIETY AND CULTURE IN THE OTTOMAN EMPIRE. *Comparative Studies in Society and History*, 11(3), 258-281.
- Maritimeaffairs. (2019). EU and international ocean governance. Retrieved from https://ec.europa.eu/maritimeaffairs/sites/maritimeaffairs/files/docs/body/eu-and-international-ocean-governance_en.pdf
- Marois, T. (2012). *States, Banks and Crisis: Emerging Finance Capitalism in Mexico and Turkey*: Edward Elgar.
- Marsh, D., & Furlong, P. (2002). A skin not a sweater: Ontology and epistemology in political science. *Theory and methods in political science*, 2, 17-41.
- Martinez, O. J. (2002). The dynamics of border interaction new approaches to border analysis. In *Global boundaries* (pp. 19-33): Routledge.
- Mateescu, D. C. (2006). Kemalism in the era of totalitarianism: A conceptual analysis. *Turkish Studies*, 7(2), 225-241.
- Mathis, R. L., & Jackson, J. H. (1988). Personnel: Human Resources Management. In: West Publishing Company, USA.
- Mazis, I. T. (2013). Geopolitical Analysis of the Greater Middle East System in the present juncture. *Regional Science Inquiry Journal*, 5(1), 163-171.
- McDowall, D. (1992). *The Kurds: A Nation Denied*: Minority Rights Group.
- McGhee, G. (2016). *The US-Turkish-NATO Middle East Connection: How the Truman Doctrine and Turkey's NATO Entry Contained the Soviets*: Palgrave Macmillan UK.
- Mead, W. R. (2014). The return of geopolitics: The revenge of the revisionist powers. *Foreign Aff.*, 93, 69.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The tragedy of great power politics*: WW Norton & Company.
- Mearsheimer, J. J. (2003). *The Tragedy of Great Power Politics (Updated Edition)*: W. W. Norton.
- Mengüç, M. C. (2013). Histories of Bayezid I, historians of Bayezid II: Rethinking late fifteenth-century Ottoman historiography. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies. University of London*, 76(3), 373-389. doi:<http://dx.doi.org/10.1017/S0041977X1300089X>
- Mergen, H., öner, R., & öner, C. (2004). Mitochondrial DNA sequence variation in the Anatolian peninsula (Turkey). *Journal of Genetics*, 83(1), 39-47. doi:<http://dx.doi.org/10.1007/BF02715828>
- MFA. (2019). Economic Outlook of Turkey. Retrieved from <http://www.mfa.gov.tr/prospects-and-recent-developments-in-the-turkish-economy.en.mfa>
- Migdalovitz, C. (2008). *Turkey: Selected Foreign Policy Issues and US Views*.
- Migdalovitz, C. (2010). *Turkey: Politics of Identity and Power*: Congressional Research Reports for the People.
- Mikhail, A., & Philliou, C. M. (2012). The Ottoman Empire and the Imperial Turn. *Comparative Studies in Society and History*, 54(4), 721-745. doi:<http://dx.doi.org/10.1017/S0010417512000394>
- Milan, F. F. (2016). Turkey: What hides behind a failed coup attempt. *The RUSI Journal*, 161(4), 28-32.
- Miller, M. K. (2013). Electoral authoritarianism and democracy: A formal model of regime transitions. *Journal of theoretical politics*, 25(2), 153-181.
- Milner, H. (1991). The assumption of anarchy in international relations theory: a critique. *Review of International Studies*, 17(1), 67-85.
- Mneimneh, H. (2011). The "Turkish Model" in Arab Islamism: Rejection or Emulation? *Current Trends in Islamist Ideology*, 11, 10-24,117.
- Mohapatra, A. K. (2008). Democratization in the Arab World: Relevance of the Turkish Model. *International studies*, 45(4), 271-294.
- Molenaar, K. R., Anderson, S. D., Schexnayder, C. J., Board, N. R. C. T. R., Program, N. C. H. R., Highway, A. A. o. S., . . . Administration, U. S. F. H. (2010). *Guidebook on Risk Analysis Tools and Management Practices to Control Transportation Project Costs*: Transportation Research Board.
- Momigliano, A. (1944). Sea-power in Greek thought. *The Classical Review*, 58(1), 1-7.
- Morgenthau, H. (1919). *Ambassador Morgenthau's Story*: Doubleday, Page & Company.
- Morris, B., & Ze'evi, D. (2019). *The Thirty-Year Genocide: Turkey's Destruction of Its Christian Minorities, 1894–1924*: Harvard University Press.
- Mufti, M. (2014). The AK Party's Islamic Realist Political Vision: Theory and Practice. *Politics and Governance*, 2(2), 28-42.

- Müftüler-Bac, M. (1998). The never-ending story: Turkey and the European Union. *Middle Eastern studies*, 34(4), 240-258.
- Musa, G., Bt, S., Ali, M., & Moghavvemi, S. (2015). Understanding Islamic (Halal) Tourism Through Leiperrs Tourism System. *SSRN Electronic Journal*. doi:10.2139/ssrn.2813023
- Mutlu, S. (1996). Ethnic Kurds in Turkey: a demographic study. *International Journal of Middle East Studies*, 28(4), 517-542.
- Narayana, S. A., Kumar Pati, R., & Vrat, P. (2014). Managerial research on the pharmaceutical supply chain – A critical review and some insights for future directions. *Journal of Purchasing and Supply Management*, 20(1), 18-40. doi:<https://doi.org/10.1016/j.pursup.2013.09.001>
- Necipoglu, G. (2007). Creation Of A National Genius: Sinan And The Historiography Of" Classical" Ottoman Architecture. In *Muqarnas, Volume 24* (pp. 141-184): Brill.
- Nereid, C. T. (2011). KEMALISM ON THE CATWALK: THE TURKISH HAT LAW OF 1925. *Journal of Social History*, 44(3), 707-728,994.
- Newhouse, J. (2009). Diplomacy, Inc.-The Influence of Lobbies on US Foreign Policy. *Foreign Aff.*, 88, 73.
- Newman, A. J. (2013). *Twelver Shiism: Unity and Diversity in the Life of Islam, 632 to 1722*: Edinburgh University Press.
- Niblett, R. (2017). Liberalism in Retreat: the Demise of a Dream. *Foreign Aff.*, 96, 17.
- Nisancioglu, K. (2014). The Ottoman origins of capitalism: uneven and combined development and Eurocentrism. *Review of International Studies*, 40(2), 325-347. doi:<http://dx.doi.org/10.1017/S0260210513000181>
- Nobuyoshi, F. (2009). The Patriarchal Crisis of 1910 and Constitutional Logic: Ottoman Greeks' Dual Role in the Second Constitutional Politics. *Journal of Modern Greek Studies*, 27(1), 1-30.
- Nohara, J. J. (2017). Sea power as a dominant paradigm: the rise of China's new strategic identity. *Journal of Contemporary East Asia Studies*, 6(2), 210-232. doi:10.1080/24761028.2017.1391623
- NSPA. (2019). NSPA Vision. Retrieved from <http://www.nspa.nato.int/en/organization/NSPA/vision.htm>
- Nye, J. S. (2009). *Soft Power: The Means To Success In World Politics*: PublicAffairs.
- Nye, J. S., & Welch, D. A. (2014). *Understanding global conflict & cooperation: intro to theory & history*: Pearson Education.
- O'Malley, L. S. S. (2012). *Popular Hinduism: The Religion of the Masses*: Cambridge University Press.
- Öberg, M. D. (2005). The Legal Effects of Resolutions of the UN Security Council and General Assembly in the Jurisprudence of the ICJ. *European Journal of International Law*, 16(5), 879-906.
- OECD. (1996). *OECD Economic Surveys: Turkey 1996* (Vol. 1996): OECD Publishing.
- OECD. (2011). Society at a Glance. Retrieved from <https://www.oecd.org/social/soc/47573495.pdf>
- OECD. (2019). OECD Regions at a Glance. Retrieved from https://www.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/oecd-regions-at-a-glance_19990057;jsessionid=1knjt7wsr5jd0.epsilon
- Oguz, S. (2008). *Globalization and the contradictions of state restructuring in Turkey*. (NR46010 Ph.D.), York University (Canada), Ann Arbor. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/304396300?accountid=33980> ProQuest Central; ProQuest Central; ProQuest Political Science; ProQuest Social Sciences Premium Collection database.
- Oğuzlu, H. T. (2012). Turkey and the European Union: Europeanization Without Membership. *Turkish Studies*, 13(2), 229-243.
- Olson, M. (2009). *The Logic of Collective Action*: Harvard University Press.
- Olsson, T., Ozdalga, E., & Raudvere, C. (2005). *Alevi Identity: Cultural, Religious and Social Perspectives*: Taylor & Francis.
- Omar El, A. (2012, 11/26/2012). Morsi's friends and foes set for conflict. *The Globe and Mail*.
- Öniş, Z. (2004). Turgut Özal and his economic legacy: Turkish neo-liberalism in critical perspective. *Middle Eastern studies*, 40(4), 113-134.
- Oppenheim, M. (2018, 2018 Aug 14). Turkey to boycott US electronic goods as diplomatic row with Trump escalates, says Erdogan. Retrieved from <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/turkey-erdogan-us-boycott-electronic-goods-financial-crisis-trump-a8490766.html>
- Örs, İ. R. (2016). *Genie in the bottle: Gezi Park, Taksim Square, and the realignment of democracy and space in Turkey*. Paper presented at the Toward New Democratic Imaginaries-İstanbul Seminars on Islam, Culture and Politics.
- Ortaylı, İ. (2014). *Private and Royal Life in the Ottoman Palace*: Blue Dome Press.
- Ottaway, R. (2012). *UK-Turkey relations and Turkey's regional role*: British Stationery Office.
- Özbudun, E. (2012). Turkey: Plural Society and Monolithic State. *Democracy, Islam, and Secularism in Turkey*, 61-94.

- Özbudun, E. (2014). AKP at the crossroads: Erdoğan's majoritarian drift. *South European Society and Politics*, 19(2), 155-167.
- Özervarli, M. S. (2007). ALTERNATIVE APPROACHES TO MODERNIZATION IN THE LATE OTTOMAN PERIOD: IZMIRLI ISMAİL HAKKI'S RELIGIOUS THOUGHT AGAINST MATERIALIST SCIENTISM. *International Journal of Middle East Studies*, 39(1), 77-102.
- Özpek, B. B. (2012). Constitution-making in Turkey after the 2011 Elections. *Turkish Studies*, 13(2), 153-167.
- Pak, N. K. (2002). Changing Concepts of National Security in the Post-Cold War Era and Turkish Defence Industry. In: Perceptions.
- Paul, A. (2014). Turkey votes: Part I-The storm before the election. EPC Commentary, 26 March 2014.
- Paul, A., & Seyrek, D. M. (2017). Constitutional changes in Turkey: A presidential system or the president's system? EPC Commentary, 24 January 2017.
- Peker, E. (2014, 2014 Dec 20). Turkey Issues Arrest Warrant for Erdogan Rival Gulen; Accused of Trying to Overthrow Turkish Government, Muslim Imam Has Been Living in U.S. *Wall Street Journal (Online)*. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/1638421345?accountid=33980>
- Peterson, V. S. (1992). Transgressing boundaries: Theories of knowledge, gender and international relations. *Millennium*, 21(2), 183-206.
- Petrović, Ž., & Reljić, D. (2011). Turkish Interests and Involvement in the Western Balkans: A Score-Card. *Insight Turkey*, 13(3).
- Philliou, C. M. (2011). *Biography of an Empire: Governing Ottomans in an Age of Revolution*: University of California Press.
- Phillips, D. L. (2004). Turkey's dreams of accession. *Foreign Aff.*, 83, 86.
- Phillips, D. L. (2017). *The Kurdish Spring: A New Map of the Middle East*: Taylor & Francis.
- Phillips, J. A. (1987). *Turkey: An Increasingly Key Strategic Asset for the US*: Heritage Foundation.
- Pinson, M. (1975). Ottoman Bulgaria in the first Tanzimat period-the revolts in Nish (1841) and Vidin (1850). *Middle Eastern studies*, 11(2), 103-146.
- Pitura, M. A. (2012). Eyes wide shut? The European Union diplomacy's stance upon the Syrian unrest 2011–2012 in the context of the Middle East Quartet.
- Pollack, K. (2003). *The Threatening Storm: What Every American Needs to Know Before an Invasion in Iraq*: Random House Publishing Group.
- Ponten, J. B., Krug, E., c, N. B. L. J., van der Linden, E. H., Haas, R., Krijnen, P., & Schipper, I. B. (2014). Intensive rehabilitation in selected hip fracture patients may optimize care efficiency: A retrospective comparison study. *J Rehabil Med*. doi:10.2340/16501977-1917
- Popescu, D. H. (2017). CENTRAL EUROPE AND THE" PERENIAL OTHER.
- Popov, A. (2016). *Culture, Ethnicity and Migration After Communism: The Pontic Greeks*: Taylor & Francis.
- Poulton, H., & Taji-Farouki, S. (1997). *Muslim Identity and the Balkan State*: Hurst.
- Powell, R. (1994). Anarchy in international relations theory: the neorealist-neoliberal debate. *International Organization*, 48(2), 313-344.
- Quandt, W. B. (1992). The Middle East -- Islam and Human Rights: Tradition and Politics by Ann Elizabeth Mayer. *Foreign Affairs*, 71(5), 213.
- Rabasa, A., & Larrabee, F. S. (2008). *The Rise of Political Islam in Turkey*: RAND Corporation.
- Radushev, E. (2008). "PEASANT" JANISSARIES? *Journal of Social History*, 42(2), 447-467,549-550.
- Rahimi, B. (2004). Between chieftaincy and knighthood: a comparative study of Ottoman and Safavid origins. *Thesis eleven*, 76, 85-102.
- Rainbolt, G. W. (2006). *The Concept of Rights*: Springer.
- Rankin, B. H., & Aytac, I. A. (2006). Gender Inequality in Schooling: The Case of Turkey. *Sociology of Education*, 79(1), 25-43.
- Rashidi, A., Rahimi, B., & Delirrad, M. (2013). Bibliometric analysis of parasitological research in iran and Turkey: a comparative study. *Iran J Parasitol*, 8(2), 313-322.
- Rauf, S. (2019). Shanghai Cooperation Organization (SCO): Opportunities for Pakistan. *NUST Journal of International Peace and Stability (NJIPS)*, 2(1).

- Reid, J. J. (2000). *Crisis of the Ottoman Empire: Prelude to Collapse 1839-1878*: F. Steiner.
- Reus-Smit, C., & Snidal, D. (2010). *The Oxford Handbook of International Relations*: OUP Oxford.
- Robinson, R. D. (1951). The Lesson of Turkey. *Middle East Journal*, 5, 424.
- Robinson, W. I. (1996). Globalization, the world system, and "democracy promotion" in US foreign policy. *Theory and Society*, 25(5), 615-665.
- Rosecrance, R. N. (1966). Bipolarity, multipolarity, and the future. *Journal of Conflict Resolution*, 10(3), 314-327.
- Rotberg, R. I. (2004). *State failure and state weakness in a time of terror*: Brookings Institution Press.
- Roth, G. (1968). *Personal rulership, patrimonialism, and empire-building in the new states*. [Place of publication not identified]: [publisher not identified].
- Roumboutsos, A., Nikitakos, N., & Gritzalis, S. (2005). Information technology network security risk assessment and management framework for shipping companies. *Maritime Policy & Management*, 32(4), 421-432.
- Roznai, Y. (2017). *Unconstitutional Constitutional Amendments: The Limits of Amendment Powers*: OUP Oxford.
- Rubin, A. (2011). *Ottoman Nizamiye Courts: Law and Modernity*: Palgrave Macmillan.
- Rubin, A. (2012). FROM LEGAL REPRESENTATION TO ADVOCACY: ATTORNEYS AND CLIENTS IN THE OTTOMAN NIZAMIYE COURTS. *International Journal of Middle East Studies*, 44(1), 111-127.
doi:<http://dx.doi.org/10.1017/S0020743811001279>
- Rubin, B. (1998). The geopolitics of Middle East conflict and crisis. *Middle East Review of International Affairs*, 2(3), 40-45.
- Ruseckas, L. (2000). Turkey and Eurasia: Opportunities and risks in the Caspian pipeline derby. *Journal of International Affairs*, 217-236.
- Sabah, D. (2019). Turkey's defense power capitalizes on homegrown products, not to be affected by arms embargo.
- Sahin, E. (2012). *Responding to American Missionary Expansion: An Examination of Ottoman Imperial Statecraft, 1880--1910*. (NR78815 Ph.D.), McGill University (Canada), Ann Arbor. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/1040739589?accountid=33980>
- Said, E. W. (1985). Orientalism reconsidered. *Race & class*, 27(2), 1-15.
- Saka, E. (2014). The AK party's social media strategy: Controlling the uncontrollable. *Turkish Review*, 4(4), 418.
- Salakides, G. (1995). *Sultansurkunden des Athos-Klosters Vatopedi aus der Zeit Bayezid II. und Selim I. : kritische Edition und wissenschaftlicher Kommentar*. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies.
- Samad, A. (2004). Performance of Interest-free Islamic banks vis-à-vis Interest-based Conventional Banks of Bahrain. *International Journal of Economics, Management and Accounting*, 12(2).
- Sampath, R. (2012). DEMOCRACY, ISLAM, AND SECULARISM IN TURKEY. *International Journal of Religion and Society*, 3(2), 161.
- Sanasarian, E., & Davidi, A. (2007). DOMESTIC TRIBULATIONS AND INTERNATIONAL REPERCUSSIONS: THE STATE AND THE TRANSFORMATION OF NON-MUSLIMS IN IRAN. *Journal of International Affairs*, 60(2), 55-XIV.
- Sarinay, Y. (2000). Ataturk and Modernisation. *Etudes Balkaniques*, 36(4), 11-15.
- Sartas, M. (2010). Analysis of the Growth Dynamics in Turkish Commercial Shipbuilding Sector and its Prospects.
- Sayari, S. (1995). Turkey -- Turkey: A Modern History by Erik J. Zürcher. *The Middle East Journal*, 49(1), 148.
- Saygin, T., & Önal, M. (2008). "SECULARISM" FROM THE LAST YEARS OF THE OTTOMAN EMPIRE TO THE EARLY TURKISH REPUBLIC. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 7(20), 26-48.
- Schayegh, C. (2010). *Eugenics in interwar Iran*.
- Schimmelfennig, F. (1998). NATO enlargement: A constructivist explanation. *Security Studies*, 8(2-3), 198-234.
- Schmotz, A., & Tansey, O. (2015). Regional autocratic linkage and regime survival. *European Journal of Political Research*.
- Schneider, M., & Froggatt, A. (2019). The Current Status of the World Nuclear Industry. In *The Technological and Economic Future of Nuclear Power* (pp. 35-73): Springer.
- Schroeder, P. W. (2004). Alliances, 1815–1945: weapons of power and tools of management. In *Systems, Stability, and Statecraft: Essays on the International History of Modern Europe* (pp. 195-222): Springer.
- Scott, A. (2019). *Ottoman Odyssey: Travels Through a Lost Empire*: Pegasus Books.
- Scott, D. (2008). India's drive for a 'blue water' Navy. *Journal of Military and Strategic Studies*, 10(2).

- Scott, W. R., & Meyer, J. W. (1994). *Institutional Environments and Organizations: Structural Complexity and Individualism*: SAGE Publications.
- Seanews. (2019). "Port Single Window System" in use at Turkey's Asyaport. Retrieved from <https://www.seanews.com.tr/port-single-window-system-in-use-at-turkeys-asyaport/176244/>
- SEC. (2011). Έκθεση προόδου 2010 για την Τουρκία. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011IP0090&from=EL>
- Şeker, B. D., & Çağlar, A. (2015). *Turkish Migration, Identity and Integration*: Transnational Press London.
- Sencer, E. (2016). *Order and Insecurity in Germany and Turkey: Military Cultures of the 1930s*: Taylor & Francis.
- Senturk, Ö. U. (2011). The interaction between the ship repair, ship conversion and shipbuilding industries. *OECD Journal: General Papers*, 2010(3), 7-36.
- Serim, N. (2012). The Causes of the Financial Crisis That Began in the 16th Century and Continued until the Tanzimat Era in the Ottoman Empire. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(20), 181-194,220,223,209.
- Severy, M. (1987, Nov 1987). The World of Suleyman the Magnificent. *National Geographic*, 172, 552-601.
- Sewell, B. (2005, 2005 Jan 14). Treasures on the trail of the wandering Turks ; It took a journey of 4,000 miles over eight centuries to lay the foundations of modern Turkey. A new exhibition traces these nomadic footprints to Constantinople. *Evening Standard*, p. 30.
- Seyitdanlioglu, M. (2009). 'MECLIS-I ÂLÎ-I UMÛMÎ' (THE SUPREME CONSEIL-GENERAL) AND THE TRANSFORMATION IN THE OTTOMAN POLITICAL THOUGHT (1839 -1876). *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 8(23), 107-123.
- Sezer, D. B. (2000). Turkish-Russian relations: The challenges of reconciling geopolitical competition with economic partnership. *Turkish Studies*, 1(1), 59-82.
- Shankland, D. (1999). *Islam and society in Turkey*. Huntingdon, England: Eothen.
- Shapiro, J., & Witney, N. (2009). *Towards a Post-American Europe: a power audit of EU-US Relations*: European Council on Foreign Relations Brussels.
- Sherif, F. (1995). *A Guide to the Contents of the Quran*: Garnet Pub.
- Shmuelevitz, A. (1999). *Turkey's experiment in Islamist government, 1996-1997*: Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, Tel Aviv University.
- Simon, R. (1994). Turkey: A Modern History, Erik J. Zürcher. *Digest of Middle East Studies*, 3(3), 66-69.
- Simonian, H. (2007). *The Hemshin: History, society and identity in the Highlands of Northeast Turkey*: Routledge.
- Simpson, D. J. (1965). Development as a process: the Menderes phase in Turkey. *Middle East Journal*, 19(2), 141-152.
- Sinkaya, B. (2012). Rationalization of Turkey-Iran Relations: Prospects and Limits. *Insight Turkey*, 14(2), 137.
- Siousiouras, P., & Chrysochou, G. (2014). The Aegean Dispute in the Context of Contemporary Judicial Decisions on Maritime Delimitation. *Laws*, 3(1), 12-49.
- Siousiouras, P., & Vavouras, I. (2012). Political rights, development, and corruption in the Balkan and Arab Mediterranean countries. *Mediterranean Quarterly*, 23(1), 89-103.
- Sirin, V. (2000). Outline of Political and Cultural History of the Ottoman (Anahatlarıyla Siyasi ve Kültürel Osmanlı Tarihi) Marifet Yayinlari Istanbul.
- Skidmore, D. (2012). The Obama Presidency and US Foreign Policy: Where's the Multilateralism? *International Studies Perspectives*, 13(1), 43-64.
- Smith, H. L. (2019). *Erdogan Rising: The Battle for the Soul of Turkey*: HarperCollins Publishers.
- Smootha, S. (1990). Minority status in an ethnic democracy: The status of the Arab minority in Israel. *Ethnic and racial studies*, 13(3), 389-413.
- Snidal, D. (1991). Relative gains and the pattern of international cooperation. *American Political Science Review*, 85(3), 701-726.
- Snyder, G. H. (2015). *Deterrence and defense* (Vol. 2168): Princeton University Press.
- Snyder, J. (2004, Nov/Dec 2004). One World, Rival Theories. *Foreign Policy*, 52-62.
- Sorokin, P. A. (1927). A survey of the cyclical conceptions of social and historical process. *Soc. F.*, 6, 28.
- Spykman, N. J. (2017). *America's strategy in world politics: the United States and the balance of power*: Routledge.

- Stacher, J. (2011). Reinterpreting authoritarian power: Syria's hereditary succession. *The Middle East Journal*, 65(2), 197-212.
- Staley, D. J. (1996). The Young Turks in Opposition. *Historian*, 59(1), 189-190.
- Stavridis, J. (2017). *Sea Power: The History and Geopolitics of the World's Oceans*: Penguin Publishing Group.
- Stearns, M. (1992). *Entangled allies: US policy toward Greece, Turkey, and Cyprus*: Council on Foreign relations.
- Stoiciu, M. (2010). Rubik's Cube Turns 30.
- Stremmel, F. (2015). An Imperial German Battle to win over Mesopotamia: The Baghdad Propagandaschule (1909-17). *Middle Eastern studies*, 51(1), 49.
- Taleb, N. N. (2010). *The Black Swan: Second Edition: The Impact of the Highly Improbable Fragility*": Random House Publishing Group.
- Taniyici, S. (2003a). *Four games and political party behavior: The case of a religious party in Turkey*. (3117769 Ph.D.), University of Pittsburgh, Ann Arbor. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/305312116?accountid=33980> ProQuest Central; ProQuest Central; ProQuest Political Science; ProQuest Social Sciences Premium Collection database.
- Taniyici, S. (2003b). Transformation of political Islam in Turkey: Islamist welfare party's pro-EU turn. *Party Politics*, 9(4), 463-483.
- Tansel, C. B. (2014). Reports of Turkey's Authoritarianism are not Greatly Exaggerated. *OpenDemocracy*, Mar, 27.
- Taspinar, O. (2014). The end of the Turkish model. *Survival*, 56(2), 49-64.
- Tastekin, F. (2018). Turkish genealogy database fascinates, frightens Turks. Retrieved from <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2018/02/turkey-turks-become-obsessed-with-genealogy.html>
- Tatoglu, E., & Glaister, K. W. (1996). Trends and patterns of European foreign direct investment in Turkey. *European Business Review*, 96(6), 11-21.
- Testa, D. W. D. (2014). *Government Leaders, Military Rulers and Political Activists*: Taylor & Francis.
- TheMaritimeExecutive. (2019). Turkey's Mediterranean Drilling Campaign Draws Criticism. Retrieved from <https://www.maritime-executive.com/article/turkey-s-mediterranean-drilling-campaign-draws-protest>
- Tibi, B. (1994). Islamic law/Shari'a, human rights, universal morality and international relations. *Human rights quarterly*, 16(2), 277-299.
- Till, G. (1994). *Seapower: Theory and Practice*: F. Cass.
- Todd, D. (1983). Industrial inertia versus relocation: A shipbuilding illustration. *The Professional Geographer*, 35(3), 286-298.
- Toledano, E. R. (1998). *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East*: University of Washington Press.
- Toprak, B. (2005). Islam and democracy in Turkey. *Turkish Studies*, 6(2), 167-186.
- Travers, T. (2001). Liman von Sanders, the capture of Lieutenant Palmer, and Ottoman anticipation of the Allied landings at Gallipoli on 25 April 1915. *The Journal of Military History*, 65(4), 965.
- Tribune. (2016). Η ελληνική καταγωγή του Ερντογάν. Retrieved from <https://www.tribune.gr/world/news/article/300409/elliniki-katagogi-tou-erntogan-katagete-apo-antartes-tou-pontou.html>
- TSI. (2019). Road Motor Vehicles. Retrieved from <http://www.turkstat.gov.tr/Start.do;jsessionid=3ggrP2sXjmLF2MQmRLnLqJWlInnL2LB31QH9BvJNXQW7rC2Q7xLIB!-1998769340>
- Tür, Ö. (2016). *Turkey-Syria relations: Between enmity and amity*: Routledge.
- Turan, İ. (2015). *Turkey's Difficult Journey to Democracy: Two Steps Forward, One Step Back*: Oxford University Press.
- Turfan, M. N., & Gombár, E. (2002). Rise of the young Turks. Politics, the military and Ottoman collapse. *Archív orientální*, 70(2), 253.
- Ulutaş, U. (2010). *Turkey-Israel: A fluctuating alliance*: Universitäts-und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt.
- UN. (2019). Global Human Development Indicators. Retrieved from <http://hdr.undp.org/en/countries>

- Unsar, S. (2009). *The endurance of redistributive institutional structure: The role of institutional rigidities in the Ottoman case*. (AAI3325051), Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/59939848?accountid=33980> ProQuest Social Sciences Premium Collection; Worldwide Political Science Abstracts database.
- Üstün, K. (2002). *Rethinking Vaka-i Hayriye (the Auspicious Event): Elimination of the janissaries on the path to modernization*. Bilkent University,
- Van der Pijl, K., & Overbeek, H. (2002). Restructuring capital and restructuring hegemony: Neo-liberalism and the unmaking of the post-war order. In *Restructuring hegemony in the global political economy* (pp. 15-41): Routledge.
- Van Klink, A., & De Langen, P. (2001). Cycles in industrial clusters: the case of the shipbuilding industry in the Northern Netherlands. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 92(4), 449-463.
- Verkuyten, M., & Yildiz, A. A. (2007). National (dis) identification and ethnic and religious identity: A study among Turkish-Dutch Muslims. *Personality and social psychology bulletin*, 33(10), 1448-1462.
- Vidakis, I., & Baltos, G. (2015). Security aspects of "Geoenergeia" and the significance of energy resources management in international politics. *Geopolitics of energy*, 37, 2-16.
- Vidakis, I. G. (2016). *Energy network's security in Eastern Mediterranean Sea*. (Ph.D. Dissertation), University of the Aegean, Chios, Greece.
- Vulpitta, R. (1958). Japanese Manners and Customs in the Meiji Era. In: JSTOR.
- Waibl, E., & Herdina, P. (1997). German Dictionary of Philosophical Terms= Wèörterbuch Philosophischer Fachbegriffe Englisch.
- Walker, C., & Ludwig, J. (2017). The meaning of sharp power: How authoritarian states project influence. *Foreign Affairs*, 16.
- Walt, S. M. (1998). International relations: one world, many theories. *Foreign Policy*, 29-46.
- Walt, S. M. (1998). International relations: One world, many theories. *Foreign Policy*, 29-35.
- Waltz, K. N. (2000). Structural realism after the Cold War. *International security*, 25(1), 5-41.
- Ward, R. E., & Rustow, D. A. (2015). *Political Modernization in Japan and Turkey*: Princeton University Press.
- Weber, F. G. (1979). *The Evasive Neutral: Germany, Britain, and the Quest for a Turkish Alliance in the Second World War*: University of Missouri Press.
- Weber, M. (1968). Economy and society (g. roth & c. wittich, eds.). *New York: Bedminster*.
- Webster, D. E. (1939). State control of social change in republican Turkey. *American Sociological Review*, 4(2), 247-256.
- Weiker, W. F. (1993). Political Opposition in the Early Turkish Republic: The Progressive Republican Party: 1924-1925. *The Journal of the American Oriental Society*, 113(2), 297-299.
- Wellman, J. J. K., & Tokuno, K. (2004). Is Religious Violence Inevitable? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 43(3), 291-296.
- Wells, F. S. (2008). *The Sword and the Shield of the Realm*: Sapientus.
- Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics*: Cambridge University Press.
- White, J. (2017). Spindle Autocracy in the New Turkey. *Brown Journal of World Affairs*, 24(1), 23-37.
- White, J. B. (2011). *Islamist Mobilization in Turkey: A Study in Vernacular Politics*: University of Washington Press.
- Wickham, M. (2007). The development of competitive industries: The role of state government actors. *Australian Journal of Public Administration*, 66(1), 38-51.
- Wilkinson, T., & Lee, D. (2018, 08/11/2018). Turkey's troubles worsen with tougher U.S. tariffs; Trump doubles levies after talks to free pastor deadlock. The move hammers the Turkish economy. *Los Angeles Times*.
- Williams, J. (2013). The ethnic cleansing of Greeks from Gallipoli, April 1915. *Quadrant*, 57(4), 26.
- Williamson, J. (1990). *The Washington consensus*: Washington, DC.
- Winder, G. M., & Dix, A. (2015). *Trading Environments: Frontiers, Commercial Knowledge and Environmental Transformation, 1750-1990*: Taylor & Francis.
- Wójcik, A. (2011). The Texture of Turkish Nationalism in the Light of Ziya Gökalp's Theory. *Hemispheres*(26), 131-145,180.
- Worldbymap. (2019). COASTLINE LENGTHS. Retrieved from <http://world.bymap.org/Coastlines.html>
- XECurrencyCharts. (2019). XE Currency Charts: USD to TRY. Retrieved from <https://www.xe.com/currencycharts/?from=USD&to=TRY&view=5Y>

- Xiong, V. C. (2017). *Historical Dictionary of Medieval China*: Rowman & Littlefield Publishers.
- Yackley, J. (2014). Turkish President casts self as heir to reformer who died on gallows. Retrieved from <https://www.reuters.com/article/us-turkey-erdogan-vision/turkish-president-casts-self-as-heir-to-reformer-who-died-on-gallows-idUSKBN0GS1ZP20140828>
- Yavuz, H. (2003). *Islamic Political Identity in Turkey*: Oxford University Press, USA.
- Yavuz, M. H. (2000). Turkey's Fault Lines and the Crisis of Kemalism. *Current History*, 99, 33.
- Yavuz, M. H. (2013). *Toward an Islamic Enlightenment: The Gülen Movement*: OUP USA.
- Ye'or, B., Maisel, D., Ellul, J., Fenton, P., & Littman, D. (1985). *The Dhimmi: Jews and Christians Under Islam*: Fairleigh Dickinson University Press.
- Yeşilada, B. A. (2002). The Virtue Party. *Turkish Studies*, 3(1), 62-81.
- Yılmaz, B. (2018). Historical Background of the Presidential System in Turkey and a General Assessment of the Proposed Justice and Development Party's Presidential System. In *The Presidential System in Turkey* (pp. 31-42): Springer.
- Yılmaz, G. (2017). *Minority Rights in Turkey: A Battlefield for Europeanization*: Taylor & Francis.
- Yılmaz, G., & Soyaltın, D. (2014). Zooming into the 'domestic' in Europeanization: promotion of fight against corruption and minority rights in Turkey. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(1), 11-29.
- Yılmaz, H. (2007). Islam, Sovereignty, and Democracy: A Turkish View. *The Middle East Journal*, 61(3), 477-493.
- Yokoi, T. (1989). Durkheim and Turkish Sociology -- With Special Emphasis on Ziya Gokalp. *Soshioraji*, 33(3), 39-54.
- Yurtçu, O. I. (1997). The spirit of journalism. *Index on Censorship*, 26(2), 99-103.
- Zakaria, F. (2004). Rejecting Turkey, and the future. *The Washington Post*, A21.
- Zanotti, J. (2014). Turkey: Background and US relations. *Current Politics and Economics of the Middle East*, 5(4), 331.
- Zanotti, J. (2016). *Turkey: Background and US Relations in Brief*. Retrieved from
- Zegart, A. (2018). Cheap fights, credible threats: The future of armed drones and coercion. *Journal of Strategic Studies*, 1-41.
- Zeidan, D. (1999). The Alevi of Anatolia. *MERIA: Middle East Review of International Affairs*, 3(4), 74-89.
- Zeihan, P. (2016). *The Absent Superpower: The Shale Revolution and a World Without America*: Zeihan on Geopolitics.
- Zürcher, E. J. (2004). Turkey a modern history.
- Αγγελετόπουλος, Γ. κ. Α., Ε. (2019). *ΤΟΥΡΚΙΑ - Το τρένο του μεγάλου εκσυγχρονισμού*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλου.
- Αθανασοπούλου, Β. (2010). *Η αρχή της υπέρτατης καλής πίστης στη θαλάσσια ασφάλιση*: Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε.
- Αλομπέντ, Ά. (2018). *Οι ιστορικές και κοινωνικοπολιτικές καταβολές των σχέσεων Συρίας και Τουρκίας*. Αθήνα: ΗΡΟΔΟΤΟΣ.
- Αρβανιτόπουλος, Δ. Κ.-Κ. (1997). *Διεθνείς σχέσεις. Συνέχεια και μεταβολή*: Εκδ. Ι. Σιδέρη, Αθήνα.
- Βιδάκης, Ι. (2016). *Ασφάλεια ενεργειακών δικτύων στην Ανατολική Μεσόγειο*. Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Σχολή Επιστημών της Διοίκησης. Τμήμα Ναυτιλίας και Επιχειρηματικών Υπηρεσιών,
- Γαλαριώτης, Ι. Φ. (2009). Κονστρουκτιβισμός, διεθνείς σχέσεις και ευρωπαϊκές σπουδές. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 33, 49-70.
- Γιανναράς, Χ. (1992). *Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα: Δόμος*.
- Ήφαιστος, Π. (1999). Θεωρία διεθνούς και ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. In: Ποιότητα.
- Ιορδανίδης, Κ. (2013). *Στη σκιά των σουλτάνων: Περιδιάβαση στη Θεσσαλονίκη και ελληνο-οθωμανικά παράλληλα*: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Ιωακειμίδης, Π. Κ. (2007). *Η θέση της Ελλάδας στο διεθνές, ευρωπαϊκό και περιφερειακό σύστημα: ιστορικές, εννοιολογικές και σύγχρονη πραγματικότητα*: Εκδόσεις Θεμέλιο.
- ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ. (2018). ΟΗΕ: Εκθεση καταπέλτης για τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Τουρκία - Η αντίδραση της Αγκυρας. Retrieved from <https://www.kathimerini.gr/954820/article/epikairothta/kosmos/ohe-ek8esh-katapelths-gia-ta-an8rwpina-dikaiwmata-sthn-toyrkia---h-antidrash-ths-agkyras>
- ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ. (2019). Πυρηνικά όπλα ζητά ο Ερντογάν. Retrieved from <https://www.kathimerini.gr/1041138/article/epikairothta/politikh/pyrhniko-opla-zhta-o-erntogan>
- Καλεντερίδης, Σ. (2016). *ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΩΤΙΣΜΟΣ*. Αθήνα: ΙΝΦΟΓΝΩΜΩΝ.

- Κατσούλης, Η. (2002). Mancur Olson, Power and Prosperity. Outgrowing Communist and Capitalist Dictatorships. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 8, 249-259.
- Κλωνάρη, Ε. (2015). *Η δράση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στο μακεδονικό ζήτημα*. Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Κονδύλης, Π. (1998). Θεωρία του Πολέμου. In: Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο.
- Κουζέλη, Α. (2012). Αβδούλ Χαμίτ: Ο καταραμένος σουλτάνος. Retrieved from <https://www.tovima.gr/2012/04/22/books-ideas/abdoyl-xamit-o-kataramenos-soyltanos/>
- Κουσκουβέλης, Η. Ι. (1997). Λήψη αποφάσεων-κρίση-Διαπραγμάτευση. *Κουσκουβέλης*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Κωνσταντινίδης, Σ., Πελαγίδης, Τ. Κ., & Βεργόπουλος, Κ. (2000). *Ο Ελληνισμός στον 21ο αιώνα*: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Κωστίδης, Μ. (2019). Αποκλειστικό: Οι Τούρκοι εξαφάνισαν ελληνική υφαλοκρηπίδα, κυπριακή ΑΟΖ, Καστελόριζο. Retrieved from <https://www.eleftherostypos.gr/diethni/408783-apokleistiko-oi-toyrkoi-exafanisan-elliniki-yfalokripidakypriaki-aoz-kastelORIZO-xartis/>
- Λαμπρόπουλος, Κ. (2019). Η στρατηγική επιλογή της αποτροπής έναντι της αναθεωρητικής Τουρκίας. *Foreign Affairs, The Hellenic Edition*. Retrieved from <https://www.foreignaffairs.gr/articles/72241/konstantinos-th-lampropoylos/i-stratigiki-epilogi-tis-apotropis-enanti-tis-anatheoritikis-toy>
- Λοναρδάτος, Σ. (1979). *Σύγχρονη ελληνική ιστορία από τον Εμφύλιο στη Χούντα*: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Λυγερός, Σ. (2010). *Σταυροφοροι χωρίς σταυρο: ισλαμική τρομοκρατία, ΗΠΑ & νεοοθωμανισμός*: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβανη.
- Μαχλουζαρίδης, Π. Σ., Πετρίδης, Σ. Α., & Γρίβας, Γ. (1985). *Κύπρος 1940-1960: ημερολόγιο των εξελίξεων*: Οίκος των Κυπριακών και Κυπρολογικών Εκδόσεων.
- Μπάλτος, Γ., & Βαγέη, J. (2019). Από έναν "πολιτισμό συνόρων" στα "σύνορα των πολιτισμών". Τα σύνορα της τουρκικής καρδιάς και το κατασκευάσμα της Βόρειας Μακεδονίας. *Foreign affairs: the Hellenic edition*(57), 107-128.
- Νότης, Β. (1986). Εκβιομηχάνιση και οικονομική ανάπτυξη στην Τουρκία : Ιδιομορφίες και συγκρίσεις με την Ελλάδα.
- Νταβούτογλου, Α. (2010). *Το στρατηγικό βάθος. Η διεθνής θέση της Τουρκίας*: Εκδόσεις Ποιότητα.
- Παπαδόπουλος, Γ. (2019). Η μεγάλη έξοδος των Τούρκων. Retrieved from <https://www.kathimerini.gr/1010415/gallery/epikairothta/ellada/h-megalh-e3odos-twn-toyrkwn-fygadwn>
- Παπασωτηρίου, Χ. (1994). *Τα Βαλκάνια μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Παπασωτηρίου, Χ. (1999). Βυζαντινή υψηλή στρατηγική 6ος-11 ος αιώνας. In: Αθήνα, Εκδόσεις Ποιότητα.
- Παπασωτηρίου, Χ. (2008). Η διεθνής πολιτική στον 21ο αιώνα. *Χαράλαμπος Παπασωτηρίου*, Αθήνα: Ποιότητα.
- Σιούσιουρας, Π. (2012). *Γεωπολιτική και ζωτικός χώρος. Η Μικρασιατική Εκστρατεία και ο ανταγωνισμός των Μεγάλων δυνάμεων*. Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης.
- Σιούσιουρας, Π. (2018). Τα τουρκικά παιχνίδια με το Δίκαιο της Θάλασσας. Retrieved from <https://www.foreignaffairs.gr/articles/71740/petros-sioysioyras/ta-toyrkika-paixnidia-me-to-dikaio-tis-thalassas?page=show>
- Σιούσιουρας, Π. Π. (2010). *Το Μακεδονικό ζήτημα και η ελληνική εξωτερική πολιτική: γεωπολιτικές επιδιώξεις, διεθνές δίκαιο και το ζήτημα της εξόδου στη θάλασσα*: Εκδόσεις Ποιότητα.
- Τεάζης, Χ. (2013). *Η δεύτερη μεταπολίτευση στην Τουρκία : Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν: Η άνοδος των «μη προνομιούχων»*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Τσακίρης, Θ. (2017). Η Ρώσο-Τουρκική Διακρατική Συμφωνία για το Δίκτυο Αγωγών Turkish Stream: Ευκαιρίες & Προκλήσεις για την Ελλάδα (26).
- ΥΠ.ΕΣ.ΚΥΠΡΟΥ. (2018). Οι πρόωρες Προεδρικές και Βουλευτικές Εκλογές στην Τουρκία στις 24 Ιουνίου 2018. Retrieved from <https://www.pio.gov.cy/%CE%BF%CE%B9-%CF%80%CF%81%CF%8C%CF%89%CF%81%CE%B5%CF%82-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%B5%CE%B4%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B2%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82-%CE%B5%CE%BA%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AD%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B9%CF%82-24-%CE%B9%CE%BF%CF%85%CE%BD%CE%AF%CE%BF%CF%85-2018.html>
- Υφαντής, Κ. (2019). Το υπαρξιακό στοιχείο της Ελλάδας. Αναζητώντας Εθνική Στρατηγική σε έναν αβέβαιο κόσμο. *Foreign Affairs, The Hellenic Edition*(57), 58-72.

- Φραγκούλης, Φ. (2009). *Εκτουρκισμοί-εξισλαμισμοί-κρυπτοχριστιανοί 1071 μ. Χ.-2009 μ. Χ.: γεωπολιτική προσέγγιση*.
Ιόνιο Πανεπιστήμιο,
- Φωτάκης, Ζ. (2017). Επισκόπηση της Ελληνικής Ναυτικής Ιστορίας από τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας έως και το τέλος του Β Παγκοσμίου Πολέμου. *Έδρα Στρατηγικών Σπουδών ΓΕΕΘΑ «Θουκυδίδης»*, 11-29.
- Χαριτόπουλος, Γ. (2004). Κορνήλιος Καστοριάδης (Κριτική επισκόπηση της σκέψης του). *Υψιλον, Αθήνα*.
- Χριστόπουλος, Γ., Μπαστιάς, Ι., Κωφός, Ε., Βερέμης, Θ., Σβωλόπουλος, Κ., & Αλεξανδρής, Κ. (2007). *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: Σύγχρονος ελληνισμός από το 1941 έως το τέλος του αιώνα*: Εκδοτική Αθηνών Α.Ε.